

ANDREW HEYWOOD

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ

Πολιτική

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

ΠΟΛΙΣ

Ο Andrew Heywood είναι διευθυντής σπουδών, υπεύθυνος του μαθήματος Πολιτικής Επιστήμης στο Orpington College. Άλλα βιβλία του *Political Ideologies*, *Political Theory*, και *Key Concepts in Politics*.

«Αναμφισβήτητα το καλύτερο βιβλίο του είδους του και, πράγμα αξιοσημείωτο, η δεύτερη έκδοση είναι ακόμα καλύτερη από την πρώτη. Απόλυτα επιτυχημένος συνδυασμός αναλυτικής αυστηρότητας και λιτής γραφής, το βιβλίο θα αποδειχτεί απαραίτητο για κάθε σοβαρό φοιτητή. Ασφαλώς, θα ενδιαφέρει και θα συναρπάσει επίσης οποιονδήποτε ασχολείται, έστω και στοιχειωδώς, με την πολιτική».

Καθηγητής Jon Tonge, Πανεπιστήμιο Salford

«Στην πρώτη του έκδοση, το βιβλίο παρείχε μια εξαιρετική και περιεκτική εισαγωγή στο συνολικό αντικείμενο, ασυναγώνιστη στον αγγλόφωνο χώρο. Στη δεύτερη, ενημερωμένη κι εμπλουτισμένη έκδοση, η ολιστική του προσέγγιση ολοκληρώνεται κατά τρόπο θριαμβευτικό. Πολύ απλά, ό,τι καλύτερο κυκλοφορεί αυτή τη στιγμή».

Δρ. David Baker, Πανεπιστήμιο Warwick

«Το βιβλίο συνδυάζει μια ενημερωτική εισαγωγή στους σύγχρονους πολιτικούς θεσμούς και τις σύγχρονες πολιτικές διαδικασίες με μια ολοζώντανη σκιαγράφηση σύγχρονων ιδεών, ιδεολογιών και εννοιών. Είναι διαφωτιστικό χωρίς να γίνεται ποτέ απλουστευτικό. Όπως μου έγραψε πρόσφατα ένας φοιτητής: “Όποτε δεν τα βγάζω πέρα με τις διαλέξεις σας, ξέρω ότι μπορώ να ανατρέξω στον Heywood για να μου ξεκαθαρίσει τα πράγματα”».

Δρ. David Brown,
Πανεπιστήμιο Murdoch, Αυστραλία

ANDREW HEYWOOD

Εισαγωγή
στην πολιτική

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Εκπαίδευση και Πολιτισμός

Πολιτισμός 2000

Η παρούσα μετάφραση εκδίδεται με την υποστήριξη
του Προγράμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης Πολιτισμός 2000.

Ευχαριστούμε τον Γιάννη Βούλγαρη για τη συμβολή του
στην πραγματοποίηση αυτής της έκδοσης.

Εισαγωγή στην πολιτική

μακέτα εξωφύλλου: Μαρία Τσουμαχίδου
επιμέλεια – διόρθωση: Δήμητρα Τουλάτου
σελιδοποίηση: Futura, Μιχάλης Παπαρούνης
Τυπώθηκε τον Ιούλιο του 2006

Andrew Heywood: *Politics*

Second Edition (2002)

© 1997, 2002, Andrew Heywood

© 2006, για την ελληνική γλώσσα, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Ομήρου 32, 106 72 Αθήνα

τηλ: 210-36 43 382, fax, 210-36 36 501

e-mail: polis@ath.forthnet.gr

ISBN: 960-435-100-1

Η πρώτη έκδοση του βιβλίου *Politics* έγινε το 1997.

Η παρούσα μετάφραση αποδίδει τη δεύτερη, αναθεωρημένη έκδοση του 2002.

Στους Mark και Robin

Περιεχόμενα

Σημείωμα του μεταφραστή	13
Ευχαριστίες	14
Πρόλογος	15

Θεωρίες της πολιτικής

1 Τι είναι πολιτική;	21
Ορίζοντας την πολιτική	22
Η πολιτική ως η τέχνη του κυβερνάν	24
Η πολιτική ως η ενασχόληση με τα κοινά	27
Η πολιτική ως συμβιβασμός και συναίνεση	30
Η πολιτική ως εξουσία	31
Μελετώντας την πολιτική	34
Προσεγγίσεις στη μελέτη της πολιτικής	34
Η φιλοσοφική παράδοση	34
Η εμπειρική παράδοση	35
Η επιστημονική παράδοση	36
Πρόσφατες εξελίξεις	37
Μπορεί η μελέτη της πολιτικής να είναι επιστημονική;	38
Έννοιες, μοντέλα και θεωρίες	41
Σύνοψη	46
Ερωτήματα προς συζήτηση	47
Διαβάστε επίσης	47
2 Κυβερνήσεις, συστήματα και καθεστώτα	49
Παραδοσιακά συστήματα ταξινόμησης	50
Γιατί ταξινομούμε τα πολιτικά συστήματα;	50
Κλασικές τυπολογίες	52
Η τυπολογία των «τριών κόσμων»	54
Καθεστώτα του σύγχρονου κόσμου	56
Δυτικές πολυαρχίες	58

Νέες δημοκρατίες	62
Καθεστώτα της Ανατολικής Ασίας	64
Ισλαμικά καθεστώτα	66
Στρατιωτικά καθεστώτα	68
Σύνοψη	69
Ερωτήματα προς συζήτηση	69
Διαβάστε επίσης	70

3 Πολιτικές ιδεολογίες	71
Τι είναι πολιτική ιδεολογία;	72
Φιλελευθερισμός	74
Στοιχεία του φιλελευθερισμού	74
Κλασικός φιλελευθερισμός	76
Σύγχρονος φιλελευθερισμός	76
Συντηρητισμός	78
Στοιχεία του συντηρητισμού	79
Πατερναλιστικός συντηρητισμός	81
Η Νέα Δεξιά	82
Νεοφιλελευθερισμός	82
Νεοσυντηρητισμός	83
Σοσιαλισμός	84
Στοιχεία του σοσιαλισμού	85
Μαρξισμός	86
Στοιχεία του μαρξισμού	87
Ορθόδοξος κομμουνισμός	89
Σύγχρονος μαρξισμός	91
Σοσιαλδημοκρατία	92
Τρίτος δρόμος	94
Άλλες ιδεολογικές παραδόσεις	95
Φασισμός	95
Αναρχισμός	96
Φεμινισμός	97
Περιβαλλοντισμός	99
Θρησκευτικός φονταμενταλισμός	100
Το τέλος της ιδεολογίας;	101
Σύνοψη	102
Ερωτήματα προς συζήτηση	104
Διαβάστε επίσης	104

4 Δημοκρατία	105
Ορίζοντας τη δημοκρατία	106
Ποιοι είναι ο λαός;	107
Πώς πρέπει να κυβερνά ο λαός;	108
Μέχρι πού πρέπει να εκτείνεται η λαϊκή εξουσία;	110
Μοντέλα δημοκρατίας	111
Κλασική δημοκρατία	111
Προστατευτική δημοκρατία	113
Αναπτυξιακή δημοκρατία	114
Λαϊκή δημοκρατία	117
Η δημοκρατία στην πράξη: αντίπαλες απόψεις	118
Η πλουραλιστική άποψη	119
Η θεωρία των ελίτ	121
Η κορπορατιστική άποψη	124
Η άποψη της Νέας Δεξιάς	125
Η μαρξιστική άποψη	126
Σύνοψη	127
Ερωτήματα προς συζήτηση	129
Διαβάστε επίσης	129
5 Το κράτος	131
Τι είναι το κράτος;	132
Αντίπαλες θεωρίες περί κράτους	134
Το πλουραλιστικό κράτος	135
Το καπιταλιστικό κράτος	138
Το κράτος-λεβιάθαν	141
Το πατριαρχικό κράτος	142
Ο ρόλος του κράτους	144
Ελάχιστα κράτη	144
Αναπτυξιακά κράτη	146
Σοσιαλδημοκρατικά κράτη	147
Κολεκτιβιστικά κράτη	147
Ολοκληρωτικά κράτη	148
Ένα «κούφιο» κράτος;	149
Παγκοσμιοποίηση	149
Αναδομώντας το κράτος	150
Υποκρατική διακυβέρνηση	151
Σύνοψη	152
Ερωτήματα προς συζήτηση	153
Διαβάστε επίσης	153

Έθνη και παγκοσμιοποίηση

6 Έθνη και εθνικισμός	157
Τι είναι έθνος;	158
Τα έθνη ως πολιτισμικές κοινότητες	159
Τα έθνη ως πολιτικές κοινότητες	161
Μορφές εθνικισμού	164
Φιλελεύθερος εθνικισμός	165
Συντηρητικός εθνικισμός	168
Επεκτατικός εθνικισμός	170
Ανταποικιοκρατικός εθνικισμός	173
Πολυπολιτισμικότητα	175
Υπάρχει μέλλον για το έθνος-κράτος;	179
Σύνοψη	181
Ερωτήματα προς συζήτηση	182
Διαβάστε επίσης	182
7 Πλανητική πολιτική	183
Κατανοώντας την παγκόσμια πολιτική	184
Ιδεαλισμός	185
Ρεαλισμός	186
Πλουραλισμός	188
Μαρξισμός	189
Η μεταβαλλόμενη διεθνής τάξη	191
Η αρχή και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου	191
Η διεθνής τάξη τον 21ο αιώνα	194
Η δυναμική της παγκοσμιοποίησης	199
Τάσεις παγκοσμιοποίησης	199
Παγκοσμιοποίηση: θεωρίες και διαμάχες	203
Περιφερειοποίηση	208
Η Ευρωπαϊκή Ένωση	211
Προς μια παγκόσμια κυβέρνηση;	218
Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών	219
Σύνοψη	224
Ερωτήματα προς συζήτηση	225
Διαβάστε επίσης	225

8 Υποεθνική πολιτική	227	Ερωτήματα προς συζήτηση	280
Συγκεντρωτισμός ή αποκέντρωση;	228	Διαβάστε επίσης	281
Σχέσεις κέντρου-περιφέρειας	230		
Ομοσπονδιακά συστήματα	230		
Γιατί φεντεραλισμός;	232		
Χαρακτηριστικά του φεντεραλισμού	234		
Αποτίμηση του φεντεραλισμού	236		
Ενιαία συστήματα	238		
Τοπική αυτοδιοίκηση	239		
Μεταβίβαση εξουσιών	241		
Εθνοτική και κοινοτική πολιτική	243		
Η άνοδος της εθνοτικής πολιτικής	243		
Μια πολιτική της κοινότητας;	247		
Σύνοψη	249		
Ερωτήματα προς συζήτηση	250		
Διαβάστε επίσης	250		

10 Πολιτική κουλτούρα, επικοινωνία και νομιμοποίηση	283
Η πολιτική ως κατάσταση του νου: κουλτούρα και επικοινωνία	284
Κουλτούρα των πολιτών ή ιδεολογική ηγεμονία;	284
ΜΜΕ και πολιτική επικοινωνία	288
Το κοινωνικό κεφάλαιο σε ύφεση;	294
Νομιμοποίηση και πολιτική σταθερότητα	298
Νομιμοποίηση της εξουσίας	298
Κρίσεις νομιμοποίησης	302
Γιατί γίνονται επαναστάσεις;	304
Μαρξιστικές θεωρίες της επανάστασης	305
Μη μαρξιστικές θεωρίες της επανάστασης	307
Σύνοψη	310
Ερωτήματα προς συζήτηση	311
Διαβάστε επίσης	311

Πολιτική αλληλεπίδραση

9 Οικονομία και κοινωνία	253	11 Αντιπροσώπηση, εκλογές και ψηφοφόροι	313
Οικονομικά συστήματα	254	Αντιπροσώπηση	314
Καπιταλισμοί του κόσμου	256	Θεωρίες της αντιπροσώπησης	314
Επιχειρηματικός καπιταλισμός	257	Το μοντέλο της διαχείρισης	315
Κοινωνικός καπιταλισμός	259	Το μοντέλο της πληρεξουσιότητας	316
Συλλογικός καπιταλισμός	261	Το μοντέλο της λαϊκής εντολής	317
Διευθυνόμενος ή ακυβέρνητος καπιταλισμός;	262	Το μοντέλο της ομοιότητας	319
Μορφές σοσιαλισμού	265	Εκλογές	320
Κρατικός σοσιαλισμός	265	Λειτουργίες των εκλογών	322
Σοσιαλισμός της αγοράς	268	Εκλογικά συστήματα:	
Υπάρχει οικονομικός «τρίτος δρόμος»;	269	αντιπαραθέσεις και διαμάχες	325
Κοινωνική δομή και κοινωνικές διαιρέσεις	270	Ποιο το «νόημα των εκλογών»;	335
Κοινωνική τάξη	272	Εκλογική συμπεριφορά	337
Η ακμή και η παρακμή της ταξικής πολιτικής	273	Θεωρίες περί ψήφου	338
Ποιοι είναι το περιθώριο;	275	Το μοντέλο της κομματικής ταύτισης	338
Φυλή	277	Το κοινωνιολογικό μοντέλο	339
Φύλο	278	Το μοντέλο της ορθολογικής επιλογής	340
Σύνοψη	279	Το μοντέλο της κυρίαρχης ιδεολογίας	341

Σύνοψη	341
Ερωτήματα προς συζήτηση	342
Διαβάστε επίσης	343

12 Κόμματα και κομματικά συστήματα 345

Κομματική πολιτική	346
Τύποι κομμάτων	348
Λειτουργίες των κομμάτων	352
Αντιπροσώπευση	352
Σχηματισμός και στρατολόγηση των ελίτ	354
Διατύπωση στόχων	354
Έκφραση και εκπροσώπηση συμφερόντων	355
Κοινωνικοποίηση και κινητοποίηση	356
Οργάνωση της κυβέρνησης	356
Κομματική οργάνωση: πού βρίσκεται η εξουσία;	357
Κομματικά συστήματα	361
Μονοκομματικά συστήματα	362
Δικομματικά συστήματα	364
Συστήματα του κυρίαρχου κόμματος	366
Πολυκομματικά συστήματα	368
Η παρακμή των κομμάτων;	370
Σύνοψη	373
Ερωτήματα προς συζήτηση	374
Διαβάστε επίσης	374

13 Ομάδες, συμφέροντα και κινήματα 375

Πολιτική των ομάδων	376
Είδη ομάδων	377
Κοινωνικές ομάδες	377
Θεσμικές ομάδες	377
Συνεταιριστικές ομάδες	378
Μοντέλα της πολιτικής των ομάδων	381
Το πλουραλιστικό μοντέλο	381
Το κορπορατιστικό μοντέλο	383
Το μοντέλο της Νέας Δεξιάς	385
Μορφές της πολιτικής των ομάδων	387
Πόσο σημαντικές είναι οι ομάδες συμφερόντων;	387
Πώς ασκούν επιρροή οι ομάδες;	390
Κοινωνικά κινήματα	395

Νέα κοινωνικά κινήματα	396
Σύνοψη	399
Ερωτήματα προς συζήτηση	400
Διαβάστε επίσης	401

Ο μηχανισμός της κυβέρνησης

14 Συντάγματα, δίκαιο και δικαστική εξουσία 405

Συντάγματα	406
Ταξινομώντας τα συντάγματα	407
Σκοποί των συνταγμάτων	413
Εξουσιοδότηση κρατών	414
Καθιέρωση αξιών και στόχων	414
Παροχή κυβερνητικής σταθερότητας	415
Προστασία της ελευθερίας	416
Νομιμοποίηση καθεστώτων	417
Έχουν σημασία τα συντάγματα;	417
Δίκαιο	419
Δίκαιο, ηθική και πολιτική	419
Η δικαστική εξουσία	422
Δεσμεύονται πολιτικά οι δικαστές;	423
Εμπλέκονται οι δικαστές στην κρατική πολιτική;	426
Σύνοψη	429
Ερωτήματα προς συζήτηση	430
Διαβάστε επίσης	431

15 Συνελεύσεις 433

Ο ρόλος των συνελεύσεων	434
Κοινοβουλευτικά και προεδρικά συστήματα	436
Λειτουργίες των συνελεύσεων	439
Νομοθεσία	440
Αντιπροσώπευση	441
Εξέταση και έλεγχος	442
Στρατολόγηση και εκπαίδευση	443
Νομιμοποίηση	444

Η δομή των συνελεύσεων	445	Το μοντέλο του μπλοκ εξουσίας	498
Ένα σώμα ή δύο;	445	Το μοντέλο της γραφειοκρατικής υπερδιόγκωσης	500
Συστήματα επιτροπών	448	Ο ρόλος των γραφειοκρατιών	502
Απόδοση των συνελεύσεων	451	Λειτουργίες των γραφειοκρατιών	502
Χαράσσουν κρατική πολιτική οι συνελεύσεις;	451	Διοίκηση	503
Γιατί υποχωρούν οι συνελεύσεις;	456	Παροχή πολιτικών συμβουλών	504
Πειθαρχημένα πολιτικά κόμματα	456	Έκφραση συμφερόντων	505
«Εκτεταμένη» κυβέρνηση	457	Πολιτική σταθερότητα	505
Έλλειψη ηγεσίας	458	Οργάνωση των γραφειοκρατιών	506
Η δύναμη ομάδων συμφερόντων και ΜΜΕ	458	Γραφειοκρατική εξουσία: εκτός ελέγχου;	511
Η άνοδος των συνελεύσεων;	459	Πηγές γραφειοκρατικής εξουσίας	511
Σύνοψη	459	Πώς μπορούν να ελεγχθούν οι γραφειοκράτες;	515
Ερωτήματα προς συζήτηση	460	Πολιτική ευθύνη	515
Διαβάστε επίσης	461	Πολιτικοποίηση	517
16 Εκτελεστική εξουσία	463	Αντιγραφειοκρατίες	519
Ο ρόλος της εκτελεστικής εξουσίας	464	Σύνοψη	520
Ποιος είναι ποιος στην εκτελεστική εξουσία	464	Ερωτήματα προς συζήτηση	521
Λειτουργίες της πολιτικής εκτελεστικής εξουσίας	466	Διαβάστε επίσης	522
Εθιμοτυπική ηγεσία	466	18 Στρατοί και αστυνομίες	523
Κυβερνητική ηγεσία	467	Στρατός και πολιτική	524
Καθοδήγηση του λαού	467	Ο ρόλος του στρατού	525
Γραφειοκρατική διοίκηση	468	Όργανο πολέμου	525
Διαχείριση κρίσεων	468	Εγγυητής της εσωτερικής τάξης	527
Η εξουσία στην εκτελεστική βαθμίδα: ποιος κυβερνά;	469	Ομάδα συμφερόντων	529
Πρόεδροι	470	Εναλλακτική μορφή εξουσίας	531
Πρωθυπουργοί	476	Ελέγχοντας τον στρατό	533
Υπουργικά συμβούλια	481	Πότε καταλαμβάνει την εξουσία ο στρατός;	536
Ηγετική πολιτική	484	Αστυνομία και πολιτική	540
Θεωρίες περί ηγεσίας	484	Ρόλοι της αστυνομίας	541
Είδη ηγεσίας	489	Κοινωνική αστυνόμευση	542
Σύνοψη	491	Πολιτική αστυνόμευση	543
Ερωτήματα προς συζήτηση	493	Αστυνομικά κράτη	544
Διαβάστε επίσης	493	Πολιτικός έλεγχος και λογοδοσία	545
17 Γραφειοκρατίες	495	Σύνοψη	548
Θεωρίες περί γραφειοκρατίας	496	Ερωτήματα προς συζήτηση	549
Το ορθολογικό-διοικητικό μοντέλο	497	Διαβάστε επίσης	549

Κρατική πολιτική και απόδοση

19 Διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής και απόδοση συστήματος	553
Η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής	554
Θεωρίες περί της λήψης αποφάσεων	554
Μοντέλα των ορθολογικών δρώντων	555
Προσαυξητικά μοντέλα	556
Μοντέλα γραφειοκρατικής οργάνωσης	557
Μοντέλα συστημάτων πεποιθήσεων	558
Στάδια στη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής	560
Πρωτοβουλία	560
Διατύπωση	563
Εφαρμογή	566
Αξιολόγηση	567
Απόδοση συστήματος	569
Απόδοση σταθερότητας	570
Υλική απόδοση	572
Απόδοση ως προς την ιδιότητα του πολίτη	574
Δημοκρατική απόδοση	576
Σύνοψη	578
Ερωτήματα προς συζήτηση	579
Διαβάστε επίσης	579
<i>Σημειώσεις του μεταφραστή</i>	580
<i>Γλωσσάρι πολιτικών όρων</i>	582
<i>Βιβλιογραφία</i>	601
<i>Βιβλία της «Βιβλιογραφίας» που κυκλοφορούν και στα ελληνικά</i>	611

Σημείωμα του μεταφραστή

Τα αποσπάσματα έργων που παραθέτει ο συγγραφέας μεταφράστηκαν στο σύνολό τους από το αγγλικό πρωτότυπο. Οι τίτλοι των βιβλίων που παρατίθενται αποδόθηκαν στα ελληνικά μόνο στις περιπτώσεις βιβλίων για τα οποία υπάρχει (στο βαθμό που γνωρίζω) δόκιμη ελληνική μετάφραση. Διαφορετικά, αποδίδονται κατά κανόνα στη γλώσσα στην οποία γράφτηκαν (με ελάχιστες εξαιρέσεις ορισμένων σχετικά δυσεύρετων, γερμανικών κυρίως, τίτλων). Ως εκ τούτου, οι τίτλοι που απαντούν στο κυρίως κείμενο ενδέχεται ν' αποκλίνουν ενίοτε από τους αντίστοιχους της αγγλόφωνης βιβλιογραφίας που περιέχεται στο τέλος του ανά χείρας τόμου. Για τις ελληνικές μεταφράσεις, προστέθηκε επιλεγμένη βιβλιογραφία, καθ' όλα ενδεικτική, βεβαίως, όπως άλλωστε και η αντίστοιχη αγγλόφωνη του πρωτοτύπου.

Σιωπηρά τροποποιήθηκαν ορισμένα πραγματολογικά στοιχεία του πρωτοτύπου, προκειμένου κυρίως να συμπεριληφθούν στο κείμενο εξελίξεις που σχετίζονται με τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Κεφάλαιο 7) και ακολούθησαν τη δεύτερη αγγλική έκδοση του βιβλίου (2002). Οι λιγοστές υπόλοιπες παρεμβάσεις του μεταφραστή (για τη διευκρίνιση πραγματολογικών δεδομένων ή μεταφραστικών επιλογών) απαντούν κανονικά ως διακριτές σημειώσεις.

Ο μεταφραστής επιθυμεί, τέλος, να ευχαριστήσει τους φίλους και συναδέλφους Γιάννη Βογιατζή και Ανδρέα Δρουκόπουλο για την πολύτιμη συνεισφορά τους στην εργασία του.

Ευχαριστίες

Ο συγγραφέας και οι εκδότες επιθυμούν να ευχαριστήσουν, για την παραχώρηση άδειας χρήσης υλικού πνευματικής ιδιοκτησίας, τους παρακάτω:

Το πρακτορείο ειδήσεων Associated Press· το Συμβούλιο Εφόρων των Εθνικών Μουσείων και Πινακοθηκών στο Merseyside (Walker Art Gallery, Λίβερπουλ)· τον εκδοτικό οίκο Columbia University Press· το Εθνικό Μουσείο Εργατικής Ιστορίας· τον εκδοτικό οίκο Duckworth· το Πανεπιστήμιο Harvard· το Αρχείο Hulton· την κ. Jane Reed, ευγενική παραχώρηση της Διοίκησης του Πανεπιστημίου Harvard· τον κ. Jerry Bauer· το Αρχείο McMillan· την κ. Martha Stewart· την κ. Donna Coveney / MIT· τον εκδοτικό οίκο Polity Press· το φωτογραφικό πρακτορείο Rex Features· το φωτογραφικό πρακτορείο Roger-Viollet· τον κ. Sidney Harris (φωτογράφος)· η φωτογραφία της Naomi Klein είναι ευγενική παραχώρηση της The Herald/Gordon Terris © SMG Newspapers Ltd· το φωτογραφικό πρακτορείο Topham Picturepoint· το φωτογραφικό πρακτορείο Ullstein Bild· το Γραφείο Δημοσίων Σχέσεων του Πανεπιστημίου Yale.

Καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια για τον εντοπισμό όλων των κατόχων πνευματικών δικαιωμάτων, αν ωστόσο παραβλέφθηκαν ακουσίως κάποιοι, οι εκδότες θα χαρούν να επανορθώσουν με την πρώτη ευκαιρία.

Πρόλογος

Ο ανά χείρας τόμος παρέχει μια περιεκτική και ενημερωμένη εισαγωγή στη μελέτη της πολιτικής. Προορίζεται να χρησιμεύσει τόσο σε φοιτητές όλων των συναφών επιστημονικών κλάδων όσο και σε αναγνώστες με γενικό ενδιαφέρον για το αντικείμενο.

Η πολιτική αρνείται επιμόνως (κι ευτυχώς) να μείνει ακίνητη. Η ιδέα ότι η ιστορία «τρέχει» δεν ήταν απλώς σύμπτωμα αγωνίας μπροστά σ' ένα τέλος εποχής. Κατά μία έννοια, η ιστορία όντως τρέχει. Για παράδειγμα, τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, γίναμε μάρτυρες της κατάρρευσης του κομμουνισμού, του τέλους του Ψυχρού Πολέμου, της ανάδυσης μιας παγκόσμιας οικονομίας, μιας τεχνολογικής επανάστασης στην παραγωγή και τις επικοινωνίες, και της έλευσης στο προσκήνιο του πολιτικού Ισλάμ. Πράγματι, φαίνεται ότι ζούμε σε ένα είδος «μετακόσμου». Ιδέες όπως ο μεταμοντερνισμός, ο μεταυλισμός, ο μεταφορντισμός, ο μετασοσιαλισμός και η μεταβιομηχανική κοινωνία συναγωνίζονται μεταξύ τους προκειμένου να δείξουν πόσα πολλά και ποια ακριβώς στοιχεία του οικείου μας κόσμου έχουν πλέον εξαφανιστεί. Κι όμως, δεν είναι όλα ρευστά και μπερδεμένα. Μπορεί οι ρυθμοί της αλλαγής να έχουν επιταχυνθεί, αλλά ορισμένες πλευρές της κοινωνικής ζωής και σημαντικά χαρακτηριστικά του πολιτικού τοπίου έχουν αποδειχτεί εξαιρετικά ανθεκτικά στην αλλαγή. Γι' αυτό, ενώ το παρόν βιβλίο ρίχνει το βάρος του σε σύγχρονες εξελίξεις, όπως η παγκοσμιοποίηση, η ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος και της οικολογίας, η άνοδος του εθνοτικού εθνικισμού και η εμφάνιση νέων κοινωνικών κινημάτων, παράλληλα δεν παραμελούνται οι συμβατικές προσεγγίσεις του αντικειμένου και δεν αγνοείται η συνεισφορά κλασικών στοχαστών, όπως ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης, ο Marx και ο Mill.

Αυτή η δεύτερη έκδοση παρουσιάζει μια ευρύτερη συζήτηση αρκετών θεματικών καθώς και πρόσθετο υλικό σε πλαίσια και διαγράμματα. Σε αυτές τις θεματικές περιλαμβάνονται η φύση της παγκοσμιοποίησης, η επίδραση των μέσων επικοινωνίας και η εμφάνιση νέων μορφών πολιτικής επικοινωνίας, ο «τρίτος δρόμος» ως ιδεολογικό πρόγραμμα, η περιφερειοποίηση, ο εκδημοκρατισμός και η στροφή από την κυβέρνηση στη διακυβέρνηση. Παρ' όλα αυτά, το βιβλίο εξακολουθεί να υιοθετεί μια ολιστική προσέγγιση, επιχειρώντας να αναδείξει ό,τι αποτελεί ειδοποιό χαρακτηριστικό της πολιτικής ανάλυσης συνολικά και, παράλληλα, υπογραμμίζοντας ζητήματα που απασχολούν όλους

όσοι ενδιαφέρονται για το αντικείμενο. Στην προσπάθεια να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στην πολιτική φιλοσοφία και την πολιτική επιστήμη αναζητώνται οι δεσμοί μεταξύ κανονιστικής και εμπειρικής θεωρίας και προτιμάται μια πραγματικά διεθνής οπτική από τη μεμονωμένη ανάλυση χωρών ή συστημάτων.

Το βιβλίο είναι δομημένο γύρω από πέντε κεντρικές θεματικές. Το Πρώτο μέρος, για τις θεωρίες της πολιτικής, εξετάζει τα εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα που βρίσκονται στη βάση της μελέτης της πολιτικής, λειτουργώντας έτσι σαν εισαγωγή σε θεωρίες και ιδέες που απαντούν σε ολόκληρο το βιβλίο. Το Δεύτερο μέρος, για τα έθνη και την παγκοσμιοποίηση, συζητά το ρόλο και τη σημασία του έθνους-κράτους, ιδιαίτερα υπό το φως της διεθνοποίησης και της ανάδυσης της παγκόσμιας πολιτικής. Το Τρίτο μέρος, για την πολιτική αλληλεπίδραση, ερευνά τους δεσμούς μεταξύ πολιτικού και μη πολιτικού κόσμου και τους διαύλους επικοινωνίας κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Το Τέταρτο μέρος, για τον κυβερνητικό μηχανισμό, μελετά τις θεσμικές και πολιτικές διαδικασίες που επηρεάζουν τόσο τη φύση όσο και τον τρόπο λειτουργίας της κυβέρνησης. Το Πέμπτο μέρος, για την κρατική πολιτική και επίδοση, αναλύει πώς ασκείται η πολιτική και πώς μπορούν να αξιολογηθούν οι επιδόσεις των πολιτικών συστημάτων, επιστρέφοντας έτσι στα θεωρητικά και ιδεολογικά ζητήματα που εξετάζονται στο Πρώτο μέρος.

Κάθε κεφάλαιο αρχίζει με μια παρουσίαση των κυριότερων θεματικών του και με μια σειρά ερωτήματα που υποδεικνύουν τα κομβικά σημεία που αναπτύσσονται σε αυτό. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου υπάρχει περίληψη, μία λίστα ερωτημάτων προς συζήτηση και προτεινόμενη βιβλιογραφία για εμπάθυνση. Σε όλο το κείμενο παρατίθεται πρόσθετο υλικό σε πλαίσια, είτε πρόκειται για λεξιλογικές διευκρινίσεις είτε για άλλες πληροφορίες. Παρέχονται επίσης σύντομες βιογραφίες σημαντικών πολιτικών στοχαστών και σπουδαίων πολιτικών προσωπικοτήτων, συνοδευόμενες από ανάπτυξη του θεωρητικού τους ρόλου ή της σημασίας τους. Στα πλαίσια «Έννοια» αναπτύσσονται λεπτομερέστερα σημαντικοί πολιτικοί όροι και έννοιες, ιδιαίτερα εκείνες των οποίων το νόημα είναι περίπλοκο ή αμφιλεγόμενο. Στα πλαίσια «Επισημάνση» είτε επεξηγούνται περαιτέρω συγκεκριμένες θεωρίες και προσεγγίσεις είτε συγκεφαλαιώνονται σχετικές συζητήσεις και επιχειρήματα. Τα πλαίσια αυτά παραπέμπουν κατά τρόπο συνεκτικό το ένα στο άλλο, τονίζοντας έτσι την αλληλεξάρτηση που διακρίνει τα μέρη του συνολικού υπό μελέτη πεδίου. Στο τέλος του βιβλίου περιλαμβάνεται ένα γλωσσάρι με ορισμούς όλων των σημαντικών όρων και εννοιών του κειμένου. Οι βιβλιογραφικές λεπτομέρειες των παραθεμα-

των (με εξαίρεση τα έργα που αναφέρονται αποκλειστικά στα πλαίσια) παρέχονται στη βιβλιογραφία στο τέλος της έκδοσης μαζί με τα στοιχεία άλλων σχετικών έργων. Καινοτομία της δεύτερης έκδοσης αποτελεί η ιστοσελίδα της, που μπορεί να βρεθεί στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.palgrave.com/foundations/heywood. Η ιστοσελίδα περιέχει χρήσιμες ηλεκτρονικές διευθύνσεις, σχόλια, ερωτήσεις (με τις απαντήσεις τους) και πρόσθετο υλικό.

Θα ήθελα να εκφράσω την ειλικρινή ευγνωμοσύνη μου στους ακαδημαϊκούς που σχολίασαν τα προσχέδια αυτού του βιβλίου, και συγκεκριμένα τους John Greenaway, Wyn Grant, Chris Brown και Gerry Stoker. Οι συμβουλές και οι επισημάνσεις τους υπήρξαν εποικοδομητικές όσο και ουσιαστικές, και αναμφίβολα βελτίωσαν το βιβλίο σε πολλά σημεία. Οι συζητήσεις με συναδέλφους και φίλους, ιδιαίτερα τους Karon και Doug Woodward, βοήθησαν εξίσου στην εκλέπτυνση των ιδεών και των επιχειρημάτων που αναπτύσσονται εδώ. Οι εκδότες μου Frances Arnold, Steven Kennedy και Suzannah Burywood δεν σταμάτησαν στιγμή να με στηρίζουν και να με ενθαρρύνουν, επιδεικνύοντας, προς μεγάλη μου ευχαρίστηση, υπομονή, όποτε χρειάστηκε. Οι πλέον εγκάρδιες ευχαριστίες μου, ωστόσο, ανήκουν, όπως πάντα, στη σύζυγό μου Jean. Όχι μόνο ανέλαβε εξ ολοκλήρου τη δακτυλογράφηση του κειμένου, αλλά επιπλέον μου πρόσφερε τις συμβουλές της τόσο για το ύφος όσο και για το περιεχόμενο, πράγμα ιδιαίτερα χρήσιμο στις περιπτώσεις που κινδύνευα να ολισθήσω στην ασυναρτησία. Το βιβλίο αφιερώνεται στους γιους μου Mark και Robin.

Andrew Heywood, 2002

ΘΕΩΡΙΕΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Τι είναι πολιτική;

«Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ζώο πολιτικό».

Αριστοτέλης, *Πολίτευα*, 1

Η πολιτική είναι συναρπαστική επειδή οι άνθρωποι διαφωνούν. Διαφωνούν για το πώς πρέπει να ζουν. Ποιος πρέπει να παίρνει τι. Πώς πρέπει να διανέμονται η εξουσία και άλλοι πόροι. Για το αν η κοινωνία πρέπει να βασίζεται στη συνεργασία ή στη σύγκρουση, κλπ. Επίσης διαφωνούν για το πώς πρέπει να επιλύονται τέτοιου είδους ζητήματα. Πώς πρέπει να λαμβάνονται οι συλλογικές αποφάσεις. Ποιος δικαιούται να έχει λόγο. Πόση επιρροή μπορεί να ασκεί ένα άτομο, κ.ο.κ. Αυτό ήταν που έκανε την πολιτική κατά τον Αριστοτέλη την *κυριωτάτη επιστήμη*: τίποτα λιγότερο, δηλαδή, από τη δραστηριότητα εκείνη μέσω της οποίας τα ανθρώπινα όντα προσπαθούν να βελτιώσουν τη ζωή τους και να δημιουργήσουν την «αγαθή κοινωνία». Πάνω απ' όλα, η πολιτική είναι κοινωνική δραστηριότητα. Είναι πάντοτε διάλογος και ποτέ μονόλογος. Απομονωμένα άτομα, όπως ο Ροβινσώνας Κρούσος, ίσως μπορούν να αναπτύξουν μια απλή οικονομία, να παραγάγουν τέχνη κλπ., δεν μπορούν όμως ν' ασχοληθούν με την πολιτική. Η πολιτική δεν εμφανίζεται παρά με την άφιξη ενός άνδρα (ή μιας γυναίκας), του Παρασκευά. Ωστόσο, η διαφωνία που φωλιάζει στην καρδιά της πολιτικής εκτείνεται και στη φύση του αντικειμένου και στο πώς πρέπει να το μελετά κανείς. Οι άνθρωποι διαφωνούν τόσο για το τι είναι αυτό που κάνει την κοινωνική αλληλεπίδραση «πολιτική» όσο και για το ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος ανάλυσης και ερμηνείας της πολιτικής δραστηριότητας.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια Ζητήματα

- ▶ Ποια είναι τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της πολιτικής ως δραστηριότητας;
- ▶ Πώς αντιλαμβάνονταν την «πολιτική» διαφορετικοί στοχαστές και διαφορετικές παραδόσεις;

- ▶ Η πολιτική αφορά όλους τους κοινωνικούς θεσμούς ή μόνο ορισμένους;
- ▶ Τι είδους προσεγγίσεις στη μελέτη της πολιτικής ως ακαδημαϊκού αντικειμένου έχουν υιοθετηθεί;
- ▶ Μπορεί η μελέτη της πολιτικής να είναι επιστημονική;
- ▶ Τι ρόλο διαδραματίζουν στην πολιτική ανάλυση οι έννοιες, τα μότela και οι θεωρίες;

■ Ορίζοντας την πολιτική

Η πολιτική, υπό την ευρύτερη έννοια, είναι η δραστηριότητα μέσω της οποίας οι άνθρωποι ορίζουν, τηρούν και τροποποιούν τους γενικούς κανόνες βάσει των οποίων ζουν. Αν και η πολιτική είναι επίσης ακαδημαϊκό αντικείμενο (γεγονός που μερικές φορές υποδεικνύεται με τη χρήση του όρου «Πολιτική» με κεφαλαίο Π), και πάλι είναι προφανές ότι πρόκειται για τη μελέτη της ίδιας δραστηριότητας. Έτσι, η πολιτική είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με τα φαινόμενα της **σύγκρουσης** και της **συνεργασίας**. Από τη μια πλευρά, η ύπαρξη αντίπαλων απόψεων, διαφορετικών επιθυμιών, συγκρουόμενων αναγκών και αντιτιθέμενων συμφερόντων κάνουν αναπόφευκτη τη διαφωνία ως προς τους κανόνες υπό τους οποίους ζουν οι άνθρωποι. Από την άλλη, όλοι αναγνωρίζουν ότι, προκειμένου να επηρεάσουν αυτούς τους κανόνες ή να διασφαλίσουν την ισχύ τους, πρέπει να συνεργαστούν με άλλους – εξού και ο ορισμός της Hannah Arendt για την πολιτική εξουσία ως «συντονισμένης δράσης». Γι' αυτό συχνά η ουσία της πολιτικής περιγράφεται ως μια διαδικασία διευθέτησης των συγκρούσεων, κατά την οποία αντίθετες απόψεις ή ανταγωνιζόμενα συμφέροντα εναρμονίζονται. Ωστόσο, η πολιτική μ' αυτή την ευρεία έννοια είναι καλύτερο να προσεγγίζεται ως η αναζήτηση διευθέτησης της σύγκρουσης παρά ως η επίτευξή της, μια και δεν διευθετούνται ή δεν μπορούν να διευθετηθούν όλες οι συγκρούσεις. Παρ' όλα αυτά, η αναπόφευκτη παρουσία της διαφορετικότητας (δεν είμαστε όλοι ίδιοι) και της σπάνειας (οι πόροι ποτέ δεν είναι αρκετοί) εγγυάται ότι η πολιτική συνιστά ειδοποιό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης κατάστασης.

Οποιαδήποτε, ωστόσο, προσπάθεια να διευκρινιστεί το νόημα της «πολιτικής» αντιμετωπίζει κατ' ανάγκη δύο θεμελιώδη προβλήματα. Το πρώτο είναι το πλήθος των συνδηλώσεων της λέξης στην καθημερινή της χρήση. Μ' άλλα λόγια, η πολιτική είναι ένας «βεβαρυμένος» όρος. Ενώ οι περισσότεροι, λόγω χάρη, αντιμετωπίζουν την οικονομία, τη γεωγραφία, την ιστορία ή τη βιολογία απλώς ως ακαδημαϊκά αντικείμενα, λίγοι αναφέρονται στην πολιτική χωρίς προσχηματισμένες απόψεις. Πολλοί, για παράδειγμα, συμπεραίνουν αυτόματα πως οι φοιτητές και οι καθηγητές της πολιτικής πρέπει να είναι κατά κάποιον τρόπο προκατειλημμένοι, επειδή δυσκολεύονται να πιστέψουν ότι μπορεί κανείς να προσεγγίσει το αντικείμενο αυτό με τρόπο αντικειμενικό

Σύγκρουση: Ανταγωνισμός μεταξύ αντίπαλων δυνάμεων, ο οποίος εκφράζει διαφορά απόψεων, προτιμήσεων, αναγκών ή συμφερόντων.

Συνεργασία: Εργασία από κοινού· η επίτευξη στόχων μέσω συλλογικής δράσης.

και απροκατάληπτο. Ακόμα χειρότερα, πολλοί σκέφτονται συχνά την πολιτική σαν μια «βρόμικη» λέξη: ανασύρει εικόνες έντασης, διάσπασης, ακόμα και βίας, αφενός, και απάτης, χειραγώγησης και ψεύδους, αφετέρου. Τέτοιου είδους συνειρμοί δεν είναι καινούργιοι. Ήδη το 1775, ο Samuel Johnson έκρινε επιτιμητικά την πολιτική ως «τίποτα περισσότερο από ένα μέσο κοινωνικής ανόδου», ενώ τον 19ο αιώνα ο Αμερικανός ιστορικός Henry Adams όρισε την πολιτική ως «τη συστηματική οργάνωση των εχθροτήτων». Κάθε απόπειρα ορισμού της πολιτικής, συνεπώς, προϋποθέτει την προσπάθεια απεμπλοκής του όρου από τέτοιου είδους συνειρμοίς. Όχι σπάνια, αυτό σημαίνει να προσπαθεί κανείς να διασώσει τον όρο από την ατυχή του φήμη καταδεικνύοντας ότι η πολιτική είναι μια πολύτιμη έως και αξιέπαινη δραστηριότητα.

Η δεύτερη και πιο δυσεπίλυτη δυσκολία είναι ότι ακόμα και αναγνωρισμένες αυθεντίες δεν μπορούν να συμφωνήσουν πάνω στη φύση του αντικειμένου. Η πολιτική ορίζεται με πολλούς διαφορετικούς τρόπους: ως η άσκηση εξουσίας, η άσκηση αυθεντίας, η λήψη συλλογικών αποφάσεων, η κατανομή περιορισμένων πόρων, η πρακτική της εξαπάτησης και της χειραγώγησης κλπ. Το πλεονέκτημα του ορισμού που προτείνεται σ' αυτό το κείμενο, «ο ορισμός, η τήρηση και η τροποποίηση γενικών κοινωνικών κανόνων», συνίσταται στο ότι είναι αρκετά ευρύς ώστε να περικλείει τους περισσότερους, αν όχι όλους, τους παραπάνω, αντιτιθέμενους ορισμούς. Προβλήματα εγείρονται, ωστόσο, αν επιχειρήσει ν' αναλύσει κανείς τον ορισμό ή να αποσαφηνίσει το νόημά του. Η πολιτική, επί παραδείγματι, αναφέρεται σ' έναν συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο ορίζονται, τηρούνται και τροποποιούνται οι κανόνες (δηλαδή, ειρηνικά, μέσω διαλόγου) ή σε όλες τις αντίστοιχες διαδικασίες; Παρομοίως, η πολιτική ασκείται σε όλα τα κοινωνικά πλαίσια και σε όλους τους κοινωνικούς θεσμούς ή μόνο σε συγκεκριμένους (δηλαδή, την κυβέρνηση και τη δημόσια ζωή);

Από αυτή τη σκοπιά, η πολιτική μπορεί να αντιμετωπιστεί ως «ουσιωδώς επίμαχη» έννοια, στο βαθμό που ο όρος επιδέχεται πλήθος αποδεκτές ή δικαιολογημένες σημασίες. Από την άλλη πλευρά, αυτές οι διαφορετικές απόψεις μπορεί απλώς να προέρχονται από αντικρουόμενες συλλήψεις της ίδιας, αν και αναγκαστικά ασαφούς, έννοιας. Είτε, πάντως, έχουμε να κάνουμε με διαφορετικές έννοιες είτε με εναλλακτικές συλλήψεις, η συζήτηση γύρω από το «τι είναι πολιτική» είναι χρήσιμη επειδή αναδεικνύει μερικές από τις βαθύτερες θεωρητικές και ιδεολογικές διαφωνίες στην ακαδημαϊκή μελέτη του αντικειμένου. Οι διαφορετικές απόψεις της πολιτικής που εξετάζονται εδώ είναι οι εξής:

- η πολιτική ως η τέχνη του κυβερνάν
- η πολιτική ως η ενασχόληση με τα κοινά
- η πολιτική ως συμβιβασμός και συναίνεση
- η πολιτική ως εξουσία και διανομή πόρων

Έννοια

Αυθεντία

Ο απλούστερος τρόπος ορισμού της αυθεντίας είναι ως «νόμιμη εξουσία». Ενώ εξουσία είναι η *δυνατότητα* να επηρεάζει κανείς τη συμπεριφορά άλλων, αυθεντία είναι το *δικαίωμα* να το κάνει. Η αυθεντία συνεπώς βασίζεται σ' ένα αναγνωρισμένο καθίκον υπακοής παρά σε οποιαδήποτε μορφή εξαναγκασμού ή χειραγώγησης. Υπό αυτή την έννοια, η αυθεντία είναι εξουσία περιβλημένη με το μανδύα της νομιμοποίησης ή του δικαιοκράτους. Ο Weber διέκρινε μεταξύ τριών τύπων αυθεντίας, ανάλογα με το διαφορετικό κάθε φορά θεμέλιο πάνω στο οποίο μπορεί να στηριχτεί η υπακοή: η *παραδόσιακή* αυθεντία έχει τις ρίζες της στην ιστορία, η *χαρισματική* αυθεντία τροφοδοτείται από την προσωπικότητα και η *νόμιμη-ορθολογική* αυθεντία βασίζεται σε ένα σύνολο απρόσωπων κανόνων (βλ. ενότητα περί νομιμοποίησης της εξουσίας, Κεφ. 10).

Η πολιτική ως η τέχνη του κυβερνάν

«Η πολιτική δεν είναι επιστήμη ... αλλά τέχνη», φημιολογείται ότι είπε ο καγκελάριος Bismarck στο γερμανικό κοινοβούλιο. Η τέχνη που είχε κατά νου ο Bismarck ήταν η τέχνη του κυβερνάν, η άσκηση ελέγχου στην κοινωνία μέσω της λήψης και εφαρμογής συλλογικών αποφάσεων. Αυτός είναι ίσως ο κλασικός ορισμός της πολιτικής, που η αρχική σημασία του όρου ανάγεται στην αρχαία Ελλάδα.

Η λέξη «πολιτική» παράγεται από τη λέξη **πόλις**, που σημαίνει κυριολεκτικά πόλη-κράτος. Η αρχαιοελληνική κοινωνία ήταν χωρισμένη σε πολλές ανεξάρτητες πόλεις-κράτη, καθεμιά εκ των οποίων διέθετε το δικό της σύστημα διακυβέρνησης. Η μεγαλύτερη, τόσο σε μέγεθος όσο και σε επιρροή, πόλη-κράτος ήταν η Αθήνα, που συχνά περιγράφεται ως το λίκνο της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Υπό αυτό το πρίσμα, μπορεί να υποστηριχτεί ότι η πολιτική αναφέρεται στις υποθέσεις της *πόλεως* – δηλαδή, σε «ό,τι αφορά την πόλιν». Η σύγχρονη εκδοχή αυτού του ορισμού είναι λοιπόν: «ό,τι αφορά το κράτος». Αυτή η άποψη για την πολιτική γίνεται αντιληπτή στην καθημερινή χρήση του όρου: οι άνθρωποι θεωρείται ότι «ασχολούνται με την πολιτική» ή «μπαίνουν στον πολιτικό στίβο», όταν κατέχουν κάποιο δημόσιο αξίωμα ή επιθυμούν να κατέχουν κάποιο δημόσιο αξίωμα αντιστοίχως. Πρόκειται επίσης για έναν ορισμό στη διαιώνιση του οποίου συνέβαλε η ακαδημαϊκή πολιτική επιστήμη.

Η άποψη πως πολιτική είναι «ό,τι αφορά το κράτος» είναι υπό πολλές έννοιες η παραδοσιακή άποψη του κλάδου, που αντανακλάται στην τάση της ακαδημαϊκής μελέτης να επικεντρώνεται στο προσωπικό και το μηχανισμό της κυβέρνησης. Η μελέτη της πολιτικής είναι στην ουσία η μελέτη της κυβέρνησης ή, ευρύτερα, η μελέτη της άσκησης της αυθεντίας. Αυτή η άποψη προκρίνεται και στα γραπτά του σημαντικού Αμερικανού πολιτικού επιστήμονα David Easton (1979, 1981), που όρισε την πολιτική ως την «επίσημη κατανομή αξιών». Με αυτό εννοούσε ότι η πολιτική συνοψίζει τις ποικίλες διαδικασίες μέσω των οποίων η κυβέρνηση απαντά στις πιέσεις της κοινωνίας, κυρίως κατανέμοντας προνόμια, ανταμοιβές και κυρώσεις. «Επίσημες αξίες» είναι συνεπώς αυτές που αποδέχεται ευρέως η κοινωνία και θεωρούνται δεσμευτικές από την πλειονότητα των πολιτών. Μ' αυτή την έννοια η πολιτική συνδέεται με την «κρατική πολιτική» (βλ. Κεφ. 19), δηλαδή με επίσημες ή κυβερνητικές αποφάσεις που καθορίζουν ένα σχέδιο δράσης για την κοινότητα.

Το αξιοσημείωτο, ωστόσο, μ' αυτό τον ορισμό είναι ότι προσφέρει μια εξαιρετικά περιορισμένη θεώρηση της πολιτικής. Η πολιτική είναι ό,τι λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας **πολιτείας**, ενός συστήματος κοινωνικής οργάνωσης περίξ του μηχανισμού της κυβέρνησης. Συνεπώς η πολιτική ασκείται σε υπουργικά γραφεία, κοινοβουλευτικές αίθουσες, κυβερνητικά κλιμάκια και τα συναφή, και μ' αυτήν ασχολείται μία περιορισμένη και συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων, κυρίως πολιτικοί, δημόσιοι υπάλληλοι και εκπρόσωποι ομάδων συμφερόντων. Αυτό σημαίνει ότι η πλειονότητα των ανθρώπων, των θεσμών και των κοινωνικών δραστηριοτήτων μπορούν να θεωρηθούν ως «εκτός πολιτι-

Πόλις (πόλη-κράτος): Στην κλασική της έννοια σημαίνει την ανώτατη ή πιο επιθυμητή μορφή κοινωνικής οργάνωσης.

Πολιτεία: Μια κοινωνία που οργανώνεται μέσω της άσκησης πολιτικής αυθεντίας· κατά τον Αριστοτέλη, η εξουσία των πολλών προς το συμφέρον όλων.

Niccolò Machiavelli (1469-1527)

Ιταλός πολιτικός και συγγραφέας. Πως νομικού, απέκτησε γνώση της δημόσιας ζωής σταδιοδρομώντας, συχνά κάτω από δύσκολες συνθήκες, στην πολιτικά ταραγμένη Φλωρεντία. Υπηρετώντας ως γραμματέας της δεύτερης Καγκελαρίας (1498-1512) και συμμετείχε σε διπλωματικές αποστολές στη Γαλλία, τη Γερμανία και σε ολόκληρη την Ιταλία. Έπειτα από μία σύντομη περίοδο φιλάλακας και την αποκατάσταση των Μεδίκων επιδό-

θηκε στο συγγραφικό του έργο. Το σπουδαιότερο έργο του, Ο ηγεμόνας δημοσιεύθηκε το 1531, απηχώντας κυρίως στις προσωπικές του εμπειρίες και παρατηρήσεις της περιόδου του Κρίσσορα Βοργία και της πολιτικής της ισχύος που επικρατούσε στην επαύλ του. Γράφτηκε σαν οδηγός για τον μελλοντικό ηγεμόνα μιας ενωμένης Ιταλίας. Ο όρος «μακιαβελισμός» έγινε αργότερα συνώνυμος της «απάτης» και της «διπροσωπίας».

κής». Οι επιχειρήσεις, τα σχολεία και άλλοι εκπαιδευτικοί θεσμοί, οι κοινότητες, η οικογένεια κλπ. είναι μ' αυτή την έννοια «μη πολιτικά», εφόσον δεν ασχολούνται με τη «διοίκηση της χώρας». Επιπλέον, το να περιγράφει κανείς την πολιτική ως δραστηριότητα που περιστρέφεται ουσιαστικά γύρω από το κράτος, σημαίνει να αγνοεί την αυξανόμενη σημασία διεθνών ή παγκόσμιων επιρροών στη σύγχρονη ζωή, όπως είναι η επίδραση της υπερεθνικής τεχνολογίας και των πολυεθνικών εταιρειών. Έτσι ιδωμένος, αυτός ο ορισμός μοιάζει με απομεινάρι της περιόδου όταν το έθνος-κράτος μπορούσε ακόμη να θεωρείται αυτόνομος δρων στην παγκόσμια πολιτική. Εξάλλου, όλο και περισσότεροι συμφωνούν ότι η διοίκηση περίπλοκων κοινωνιών είναι ένα έργο που δεν εκτελείται πλέον μόνο από την κυβέρνηση, αλλά απαιτεί τη συμμετοχή σωμάτων από ένα ευρύ φάσμα του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα. Αυτό αντανακλάται στην ιδέα ότι η κυβέρνηση αντικαθίσταται από τη «διακυβέρνηση».

Έννοια

Διακυβέρνηση

Η διακυβέρνηση είναι όρος ευρύτερος της κυβέρνησης. Αν και δεν έχει ακόμη σαφή ή κοινά αποδεκτά όρια, αναφέρεται, υπό την ευρύτερη έννοια, στους ποικίλους τρόπους μέσω των οποίων ρυθίζεται η κοινωνική ζωή. Η κυβέρνηση, συνεπώς, μπορεί να θεωρηθεί ένας από τους θεσμούς που εμπλέκονται στη διακυβέρνηση. Μπορεί να υπάρχει «διακυβέρνηση χωρίς κυβέρνηση» (Rhodes, 1996). Οι κυρίαρχοι τρόποι διακυβέρνησης είναι οι αγορές, οι ιεραρχίες και τα δίκτυα. Η ευρύτερη χρήση του όρου αντανακλά το θεώρημα της διάκρισης μεταξύ κράτους και κοινωνίας, που προκλήθηκε από αλλαγές όπως η ανάπτυξη νέων μορφών δημόσιας διοίκησης, η αύξηση της συνεργασίας μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, η αυξανόμενη σημασία των δικτύων δημόσιας πολιτικής και η μεγάλωση της επίδρασης τόσο υπερεθνικών όσο και υποεθνικών οργανισμών («πολυεπίπεδη διακυβέρνηση»). Ενώ μερικοί συνδέουν τη διακυβέρνηση με μία στροφή από τους μηχανισμούς εξουσίας και ελέγχου σε μορφές διάλογου και διαπραγμάτευσης, άλλοι υποστηρίζουν ότι αντιπροσωπεύει μία προτίμηση για «λιγότερη κυβέρνηση» και για ελεύθερη αγορά.

Έννοια

Εξουσία

Εξουσία, υπό την ευρύτατη έννοια, είναι η δυνατότητα να επιτυγχάνει κανείς ένα επιθυμητό αποτέλεσμα, και μερικές φορές εννοείται ως «εξουσία να» κάνει κανείς κάτι. Αυτό περιλαμβάνει τα πάντα, από τη δυνατότητα να μένει κανείς ζωντανός μέχρι τη δυνατότητα της κυβέρνησης να προωθεί την οικονομική ανάπτυξη. Στην πολιτική, ωστόσο, η εξουσία αντιμετωπίζεται με όρους σχέσεων. Ορίζεται, δηλαδή, ως η δυνατότητα να επηρεάζει κανείς τη συμπεριφορά άλλων μ' έναν τρόπο που αυτοί δεν επιλέγουν. Εδώ εννοείται ως «εξουσία πάνω σε» ανθρώπους. Υπό στενότερη έννοια, η εξουσία μπορεί να ταυτιστεί με τη δυνατότητα πτωχώς ή αντισοβαίως, πλησιάζοντας τις έννοιες του εξαναγκασμού ή της χειραγώγησης, σε αντίθεση με την «επιρροή», η οποία περιλαμβάνει και την ορθολογική πειθώ (βλ. πλαίσιο «Επισημάνον» για τις «όψεις» της εξουσίας, σ. 32).

Αυτός ο ορισμός, ωστόσο, μπορεί να γίνει ακόμα στενότερος. Αυτό είναι πρόδηλο στην τάση να εξισώνεται η πολιτική με τα κόμματα. Με άλλα λόγια, ο χώρος «του πολιτικού» περιορίζεται σ' εκείνους τους κρατικούς λειτουργούς που κινητοποιούνται συνειδητά από ιδεολογικές πεποιθήσεις, τις οποίες προσπαθούν να προωθήσουν μέσω της συμμετοχής τους σ' έναν επίσημο οργανισμό, όπως είναι το πολιτικό κόμμα. Με αυτή ακριβώς την έννοια, οι πολιτικοί περιγράφονται ως «πολιτικά πρόσωπα», ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι θεωρούνται «μη πολιτικά πρόσωπα», αρκεί, φυσικά, να ενεργούν με τρόπο ουδέτερο και επαγγελματικό. Με το ίδιο σκεπτικό, και οι δικαστές θεωρούνται «μη πολιτικά πρόσωπα», στο βαθμό που ερμηνεύουν το νόμο αμερόληπτα και σύμφωνα με τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία, ενώ μπορεί να κατηγορηθούν για «πολιτικοποίηση» αν η κρίση τους επηρεαστεί από προσωπικές αντιλήψεις ή όποια άλλη μορφή προκατάληψης.

Η ταύτιση της πολιτικής με τις υποθέσεις του κράτους μπορεί επίσης να εξηγήσει γιατί συχνά η πολιτική περιγράφεται με τα μελανότερα χρώματα. Αυτό συμβαίνει επειδή για τον πολύ κόσμο η πολιτική είναι στενά συνδεδεμένη με τις δραστηριότητες των πολιτικών. Για να το θέσουμε ωμά, οι πολιτικοί συχνά θεωρούνται υποκριτές που στοχεύουν στην εξουσία κρύβοντας τις προσωπικές τους φιλοδοξίες πίσω από τη ρητορική του κοινού συμφέροντος και της ιδεολογίας. Πράγματι, αυτή η αντίληψη έχει καταστεί κοινός τόπος στις μέρες μας, καθώς οι καθημερινές αποκαλύψεις των ΜΜΕ φέρνουν στο φως της δημοσιότητας χτυπητά παραδείγματα διαφθοράς και ανεντιμότητας, προκαλώντας το φαινόμενο της **αντιπολιτικής**. Αυτή η απόρριψη του προσωπικού και του μηχανισμού της συμβατικής πολιτικής ζωής έχει τις ρίζες της σε μια θεώρηση της πολιτικής ως ιδιοτελούς, διπρόσωπης και ανήθικης δραστηριότητας, θεώρηση που αποκαλύπτεται ξεκάθαρα με τη χρήση υποτιμητικών φράσεων, όπως «μικροπολιτική» και «πολιτικαντισμός». Μια τέτοια εικόνα της πολιτικής ανάγεται συχνά στα γραπτά του Niccolò Machiavelli, ο οποίος, στον *Ηγεμόνα* (1531), έκανε μια αυστηρά ρεαλιστική περιγραφή της πολιτικής, τονίζοντας την απάτη, τη σκληρότητα και τη χειραγώγηση που χρησιμοποιούν οι πολιτικές ηγεσίες.

Μια τέτοια αρνητική θεώρηση της πολιτικής αντανάκλα τη φιλελεύθερη αντίληψη ότι, καθώς τα άτομα είναι ιδιοτελή, η πολιτική εξουσία διαφθείρει επειδή ενθαρρύνει αυτούς που είναι «στην εξουσία» να εκμεταλλευτούν τη θέση τους προκειμένου ν' αποκτήσουν πλεονέκτημα εις βάρος των άλλων. Αυτό εκφράζει και ο περίφημος αφορισμός του Λόρδου Acton (1834-1902): «Η εξουσία διαφθείρει, και η απόλυτη εξουσία διαφθείρει απόλυτα». Όπως και να 'χει, λίγοι μεταξύ όσων βλέπουν την πολιτική υπό αυτό το πρίσμα αμφισβητούν το γεγονός ότι η πολιτική δραστηριότητα είναι ένα ειδοποιό και μόνιμο χαρακτηριστικό της κοινωνικής ζωής. Όσο άπληστοι κι αν είναι οι πολιτικοί, υπάρχει μια γενική, έστω απρόθυμη, παραδοχή ότι είναι πάντα στο πλευρό μας. Χωρίς κάποιον είδους μηχανισμό για την επίσημη κατανομή αξιών, η κοινωνία απλά θα περιέπεφε στον εμφύλιο πόλεμο όλων εναντίον όλων, όπως υποστήριζαν οι πρώτοι θεωρητικοί του κοινωνικού συμβολαίου. Έτσι, αυτό που πρέπει να γίνει δεν είναι να καταργηθούν οι

Αντιπολιτική: Απογοήτευση από τις επίσημες και καθιερωμένες πολιτικές διαδικασίες που εκδηλώνεται με τη μη συμμετοχή, την υποστήριξη αντισυστημικών κομμάτων ή τη χρήση άμεσης δράσης.

Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.)

Κορυφαίος φιλόσοφος. Ο Αριστοτέλης ήταν μαθητής του Πλάτωνα και δάσκαλος του νεαρού Μεγάλου Αλεξάνδρου. Γράφει δική του σχολή φιλοσοφίας στην Αθήνα το 335 π.Χ., η οποία ονομάστηκε «περιπατητική», από τη συνήθεια του φιλοσόφου να περπατάει ενώ μιλάει. Τα 72 βιβλία του, υπό αρχική σημειώσεων, έργα του καλύπτουν τεράστιο εύρος, που περιλαμβάνει τη λογική, τη φυσική, τη μεταφυσική, την αστρονομία, τη μετεωρολογία, τη βιολογία, την ψυχική και την πολιτική. Κατά τον Μεσαίωνα, τα έργα του Αριστοτέλη αποτέλεσε τη βάση της ισλαμικής φιλοσοφίας, ενώ αργότερα επηρεαστήθηκε και στη χριστιανική θεολογία. Το πλέον γνωστό πολιτικό του κείμενο είναι τα *Πολιτικά*, μία μελέτη του ιδανικού πολιτεύματος.

πολιτικό και να τερματιστεί η πολιτική, αλλά να διασφαλιστεί ότι αυτή θα διεξάγεται μέσα σ' ένα πλαίσιο ελέγχων και περιορισμών που θα εγγυώνται ότι ουδείς θα καταχράται την κυβερνητική εξουσία.

Η πολιτική ως η ενασχόληση με τα κοινά

Μία δεύτερη και ευρύτερη αντίληψη της πολιτικής κινείται πέρα από το στενό πεδίο της κυβέρνησης, σε ό,τι εννοείται ως «δημόσια ζωή» ή «τα κοινά». Μ' άλλα λόγια, η διάκριση μεταξύ «πολιτικού» και «μη πολιτικού» συμπίπτει με τη διάκριση ανάμεσα σε *δημόσια* και *ιδιωτική* σφαίρα. Μία τέτοια άποψη ανάγεται συχνά στο έργο του διάσημου φιλόσοφου Αριστοτέλη.

Στα *Πολιτικά*, ο Αριστοτέλης υποστήριξε ότι «ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ζώο πολιτικό», εννοώντας ότι μόνο μέσα στην πολιτική κοινότητα μπορούν οι άνθρωποι να ζήσουν τον «ευδαίμονα βίο». Από αυτή την άποψη, λοιπόν, η πολιτική είναι μία ηθική δραστηριότητα που στοχεύει στη δημιουργία μιας «δίκαιης κοινωνίας»· ό,τι ο Αριστοτέλης αποκαλούσε *κυριωτάτη επιστήμη*.

Ποια όμως είναι η διαχωριστική γραμμή μεταξύ «δημόσιας» και «ιδιωτικής» ζωής; Η παραδοσιακή διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας συμπίπτει με τη διάκριση ανάμεσα σε κράτος και κοινωνία των πολιτών.

Οι θεσμοί του κράτους (κυβερνητικός μηχανισμός, δικαστήρια, αστυνομία, στρατός, σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, κλπ.) μπορούν να θεωρηθούν «δημόσιοι» καθώς είναι υπεύθυνοι για τη συλλογική οργάνωση της ζωής της κοινότητας. Επιπλέον, χρηματοδοτούνται από το δημόσιο μέσω της φορολογίας. Αντίθετα, η κοινωνία των πολιτών αποτελείται απ' ό,τι ο Edmund Burke αποκαλούσε «μικρές διμοιρίες», θεσμούς όπως η οικογένεια και τα οικογενειακά δίκτυα, οι ιδιωτικές επιχειρήσεις, τα συνδικάτα, οι όμιλοι, οι κοινότητες, κλπ., που είναι ιδιωτικοί υπό την έννοια ότι ιδρύονται και χρηματοδοτούνται από

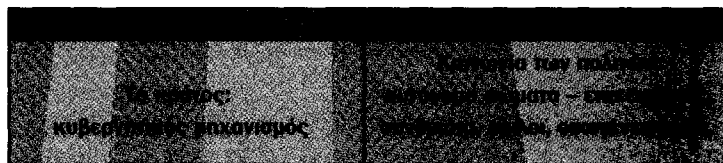
Έννοια

Κοινωνία των πολιτών

Ο όρος «κοινωνία των πολιτών» έχει περιγραφεί με διάφορους τρόπους. Αρχικά, σημαίνει την «πολιτική κοινότητα», μία κοινωνία που ρυθμίζεται από το νόμο, υπό την αυθεντία του κράτους. Γενικότερα, η κοινωνία των πολιτών διακρίνεται από το κράτος, και ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει θεσμούς που είναι «ιδιωτικοί», υπό την έννοια ότι είναι ανεξάρτητοι από την κυβέρνηση και οργανώνονται από τα άτομα προς επίτευξη των δικών τους σκοπών. Η «κοινωνία των πολιτών», λοιπόν, αναφέρεται σ' ένα πεδίο αυτόνομων ομάδων και ενώσεων, όπως οι επιχειρήσεις, οι ομάδες συμφερόντων, οι όμιλοι, οι οικογένειες, κλπ. Ο Hegel, ωστόσο, διέκρινε την οικογένεια από την κοινωνία των πολιτών, θεωρώντας τη δεύτερη σφαίρα εγωισμού και ιδιοτέλειας.

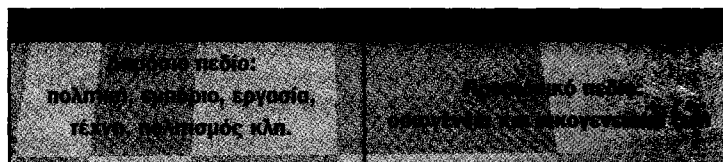
μεμονωμένους πολίτες για τα δικά τους συμφέροντα μάλλον παρά της ευρύτερης κοινωνίας. Με βάση αυτή τη διάκριση «δημόσιου/ιδιωτικού» η πολιτική περιορίζεται στις δραστηριότητες του ίδιου του κράτους και τις αρμοδιότητες που ασκούνται από τους δημόσιους φορείς. Εκείνα τα πεδία της ζωής τα οποία τα άτομα μπορούν και πράγματι διαχειρίζονται μόνα τους (η οικονομική, κοινωνική, οικογενειακή, προσωπική, πολιτιστική, καλλιτεχνική σφαίρα, κλπ.) είναι συνεπώς ξεκάθαρα «μη πολιτικά».

Εναλλακτικά, η διάκριση «δημόσιου/ιδιωτικού» περιγράφεται μερικές φορές με τους όρους μιας περαιτέρω και πιο επεξεργασμένης διάξευξης, της διάξευξης μεταξύ «πολιτικού» και «προσωπικού» (βλ. Σχήμα 1.1).

Σχήμα 1.1

Δύο όψεις της διάκρισης δημόσιου/ιδιωτικού

Αν και διακρίνεται από το κράτος, η κοινωνία των πολιτών περιλαμβάνει παρ'όλα αυτά ένα φάσμα θεσμών που θεωρούνται «δημόσιοι» υπό ευρύτερη έννοια, καθότι είναι ανοικτοί, λειτουργούν δημόσια και το κοινό έχει πρόσβαση σ' αυτούς. Μία από τις σημαντικές συνέπειες αυτού του σκεπτικού είναι ότι διευρύνει την έννοια του πολιτικού, μεταφέροντας ιδιαίτερα την οικονομία από το ιδιωτικό στο δημόσιο πεδίο. Μια μορφή πολιτικής, συνεπώς, μπορεί να βρεθεί και στο χώρο της εργασίας. Ωστόσο, αν και αυτή η άποψη θεωρεί θεσμούς όπως οι επιχειρήσεις, οι κοινότητες, οι όμιλοι και τα συνδικάτα «πολιτικούς», παραμένει μια περιοριστική αντίληψη της πολιτικής. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η πολιτική δεν παραβιάζει, και δεν θα έπρεπε να παραβιάζει, «προσωπικές» υποθέσεις και θεσμούς. Φεμινίστριες θεωρητικοί ιδιαίτερα έχουν επισημάνει πως κάτι τέτοιο σημαίνει ότι η πολιτική σταματά στο κατώφλι του σπιτιού: δεν επεμβαίνει στην οικογένεια, τη ζωή στο σπίτι ή τις διαπροσωπικές σχέσεις. Αυτή την άποψη αντανακλά, λόγου χάρη, η τάση των πολιτικών να τραβούν μια σαφή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην επαγγελματική και την προσωπική ή οικογενειακή τους συμπεριφορά. Κατατάσσοντας, για παράδειγμα, την ερωτική απιστία ή την κακή συμπεριφορά απέναντι στα παιδιά τους στα «προσωπικά» ζητήματα, μπορούν ν' αρνηθούν την πολιτική σημασία μιας τέτοιας συμπεριφοράς, υποστηρίζοντας ότι είναι άσχετη με τη διαγωγή τους στα δημόσια πράγματα.

Hannah Arendt (1906-1975)

Γερμανίδα πολιτική θεωρητικός και φιλόσοφος. Μεγάλωσε σε μεσοαστική εβραϊκή οικογένεια, κι έφυγε από τη Γερμανία το 1933 εξαιτίας του ναζισμού και εγκαταστάθηκε τελικά στις ΗΠΑ, όπου έγραψε το κύριο μέρος του έργου της. Η γραφή της, πολυεπίπεδη, ενίοτε πολύ προσωπική, είναι επηρεασμένη από τον υπαρξισμό του Heidegger (1889-1976) και του Jaspers (1883-1969) – η ίδια την περιέγραψε ως «σκέψη χωρίς φραγμούς». Σημαντικότερα έργα της: *Το ολοκληρωτικό σύστημα* (1951), *Η ανθρώπινη κατάσταση* (1958), *Για την επανάσταση* (1963) και *Ο Αιχμάλωτος στην Ιερουσαλήμ* (1963), το οποίο η ίδια περιέγραψε ως μία μελέτη της «κοινοτοπίας του κακού».

Η θεώρηση της πολιτικής ως ουσιασώς «δημόσιας» δραστηριότητας έχει προκαλέσει θετικές όσο και αρνητικές περιγραφές. Στην αριστοτελική παράδοση, η πολιτική έχει αντιμετωπιστεί ως ευγενής και πεφωτισμένη δραστηριότητα, ακριβώς λόγω του «δημόσιου» χαρακτήρα της. Αυτή την άποψη υιοθέτησε η Hannah Arendt, η οποία, στην *Ανθρώπινη κατάσταση* (1958), υποστήριξε ότι η πολιτική είναι η σημαντικότερη μορφή ανθρώπινης δραστηριότητας, επειδή προϋποθέτει σχέσεις μεταξύ ελεύθερων και ίσων πολιτών. Δίνει έτσι νόημα στη ζωή και επιβεβαιώνει τη μοναδικότητα του κάθε ατόμου. Θεωρητικοί, όπως ο Jean-Jacques Rousseau και ο John Stuart Mill, που περιέγραφαν την πολιτική συμμετοχή ως αγαθό καθαυτό, κατέληγαν σε παρόμοια συμπεράσματα. Ο Rousseau υποστήριξε πως μόνο μέσω της άμεσης και διαρκούς συμμετοχής όλων των πολιτών στην πολιτική ζωή μπορεί να δεσμευτεί το κράτος στην επιδίωξη του κοινού καλού, ή μέσω αυτού που ονόμασε «γενική βούληση». Για τον Mill, η συμμετοχή στις «δημόσιες» υποθέσεις είναι παιδευτική καθώς προάγει την προσωπική, ηθική και πνευματική ανάπτυξη του ατόμου.

Εντελώς αντίθετα, ωστόσο, η πολιτική ως δημόσια δραστηριότητα έχει επίσης περιγραφεί ως μία μορφή ανεπιθύμητης παρέμβασης. Ιδιαίτερα οι φιλελεύθεροι θεωρητικοί έχουν εκφράσει την προτίμησή τους για την κοινωνία των πολιτών σε σύγκριση με το κράτος, υποστηρίζοντας ότι η «ιδιωτική» ζωή είναι ένα πεδίο επιλογής, προσωπικής ελευθερίας και ατομικής ευθύνης. Αυτό καταδεικνύεται σαφέστατα στις προσπάθειες να περιοριστεί το πεδίο του «πολιτικού», οι οποίες συνήθως εκφράζονται με την ευχή «να μείνει η πολιτική έξω από» ιδιωτικές δραστηριότητες, όπως οι επιχειρήσεις, ο αθλητισμός και η οικογενειακή ζωή. Από αυτή τη σκοπιά, η πολιτική είναι επιζήμια για τον απλό λόγο ότι εμποδίζει τους ανθρώπους να ενεργούν κατ' επιλογή· μπορεί να επεμβαίνει, για παράδειγμα, στον τρόπο με τον οποίο οι επιχειρήσεις κάνουν τη δουλειά τους ή στο πώς και με ποιον αθλούμαστε ή στο πώς ανατρέφουμε τα παιδιά μας.

Η πολιτική ως συμβιβασμός και συναίνεση

Η τρίτη σύλληψη της πολιτικής δεν σχετίζεται τόσο με την αρένα εντός της οποίας διεξάγεται η πολιτική όσο με τον τρόπο λήψης των αποφάσεων. Η πολιτική, συγκεκριμένα, αντιμετωπίζεται σαν ένας ιδιαίτερος τρόπος επίλυσης των συγκρούσεων – κυρίως με το συμβιβασμό, την εξομάλυνση και τη διαπραγμάτευση μάλλον παρά με τον εξαναγκασμό και την ωμή βία. Αυτό εννοείται όταν η πολιτική περιγράφεται ως «η τέχνη του εφικτού». Ένας τέτοιος ορισμός είναι συμφυής στην καθημερινή χρήση του όρου. Όταν, για παράδειγμα, η λύση ενός προβλήματος περιγράφεται ως «πολιτική», εννοείται ότι επιτεύχθηκε με ειρηνικό διάλογο και επιδιαιτησία, σε αντίθεση με αυτό που συχνά ονομάζεται «στρατιωτική» λύση. Και αυτή η άποψη περί πολιτικής παραπέμπει στα γραπτά του Αριστοτέλη και ιδιαίτερα στην πεποίθησή του ότι αυτό που αποκαλούσε «πολιτεία» είναι το ιδανικό σύστημα διακυβέρνησης, καθώς είναι «μεικτό», με την έννοια ότι συνδυάζει αριστοκρατικά και δημοκρατικά χαρακτηριστικά. Ένας από τους κυριότερους σύγχρονους υποστηρικτές αυτής της άποψης είναι ο Bernard Crick. Στην κλασική του μελέτη με τίτλο *In Defence of Politics*, ο Crick πρότεινε τον ακόλουθο ορισμό:

Πολιτική [είναι] η δραστηριότητα μέσω της οποίας αντιτιθέμενα συμφέροντα, μέσα σ' ένα δεδομένο πλαίσιο κανόνων, συμβιβάζονται παίρνοντας το καθένα μερίδιο εξουσίας ανάλογα με τη σημασία του για την ευημερία και την επιβίωση ολόκληρης της κοινότητας (Crick [1962], 2000:21).

Σύμφωνα με αυτή την άποψη, επομένως, το κλειδί της πολιτικής είναι μια ευρεία διάχυση της εξουσίας. Αποδεχόμενος ότι η σύγκρουση είναι αναπόφευκτη, ο Crick υποστήριξε ότι, όταν κοινωνικές ομάδες και συμφέροντα έχουν εξουσία, πρέπει να συμβιβάζονται· δεν μπορούν μόνο να συγκρούονται. Γι' αυτόν το λόγο περιέγραψε την πολιτική ως «εκείνη τη λύση του προβλήματος της τάξης η οποία επιλέγει τη συμφιλίωση μάλλον παρά τη βία και τον εξαναγκασμό». Μία τέτοια άποψη για την πολιτική δείχνει βαθιά δέσμευση σε φιλελεύθερες-ορθολογιστικές αρχές. Βασίζεται στην ακλόνητη πίστη στην αποτελεσματικότητα του διαλόγου και της συζήτησης καθώς και στην πεποίθηση ότι η κοινωνία χαρακτηρίζεται μάλλον από τη συναίνεση παρά από την ασυμφιλίωτη σύγκρουση. Με άλλα λόγια, οι τυχόν διαφωνίες *μπορούν* να επιλύονται χωρίς προσφυγή στον εκφοβισμό και τη βία. Οι κριτικοί, ωστόσο, επισημαίνουν ότι η αντίληψη του Crick για την πολιτική είναι εμφανώς προκατειλημμένη υπέρ της μορφής της πολιτικής που ισχύει στις δυτικές πλουραλιστικές δημοκρατίες, με αποτέλεσμα να εξισώνει την πολιτική εν γένει με την εκλογική διαδικασία και τον κομματικό ανταγωνισμό. Ως εκ τούτου, το μοντέλο του δεν έχει πολλά να μας πει για τα μονοκομματικά συστήματα ή τα στρατιωτικά καθεστάτα.

Αυτή η άποψη για την πολιτική έχει έναν απαραγνώριστο θετικό χαρακτήρα. Σίγουρα, η πολιτική δεν είναι καμιά ιδανική λύση (συμβιβασμός σημαίνει πως πρέπει να γίνουν υποχωρήσεις από όλες τις πλευρές, με αποτέλεσμα κανείς να μη μένει απόλυτα ικανοποιημένος), αλλά είναι χωρίς αμφιβολία προτιμότερη από άλλες λύσεις, από την

αιματοχυσία και τη βαρβαρότητα. Υπό αυτή την έννοια, η πολιτική μπορεί να θεωρηθεί μια πολιτισμένη κι εκπολιτιστική δύναμη. Οι άνθρωποι πρέπει να ενθαρρύνονται να σέβονται την πολιτική ως δραστηριότητα και να είναι έτοιμοι να ασχοληθούν με την πολιτική ζωή της δικής τους κοινότητας. Ωστόσο, ο Crick είδε την πολιτική ως απειλούμενη και συχνά παραμελημένη δραστηριότητα. Θεωρούσε κυριότερο εχθρό της την «επιθυμία για βεβαιότητα με κάθε κόστος», και προειδοποίησε ότι αυτή η τάση είχε πολλές εκφάνσεις, μεταξύ των οποίων η σαγηνευτική επιρροή των πολιτικών ιδεολογιών, η τυφλή πίστη στη δημοκρατία, η επίδραση του ακραίου εθνικισμού και η υπόσχεση της επιστήμης να αποκαλύψει την αντικειμενική αλήθεια.

Η πολιτική ως εξουσία

Ο τέταρτος ορισμός της πολιτικής είναι αφενός ο ευρύτερος κι αφετέρου ο πλέον ριζοσπαστικός. Αντί να περιορίζει την πολιτική σε κάποια συγκεκριμένη σφαίρα (την κυβέρνηση, το κράτος ή τον «δημόσιο» χώρο), η άποψη αυτή βλέπει την πολιτική παρούσα σε όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες και σε κάθε γωνιά της ανθρώπινης ύπαρξης. Όπως διακήρυξε ο Adrian Leftwich στο *What is Politics? The Activity and Its Study* (1984:64), «η πολιτική βρίσκεται στο επίκεντρο κάθε συλλογικής κοινωνικής δραστηριότητας, επίσημης ή ανεπίσημης, δημόσιας ή ιδιωτικής, σε όλες τις ομάδες ανθρώπων, τους θεσμούς και τις κοινωνίες». Έτσι εννοούμενη, η πολιτική διεξάγεται σ' όλα τα επίπεδα των κοινωνικών σχέσεων. Βρίσκεται εξίσου μέσα σε οικογένειες και παρέες όσο και μεταξύ εθνών και στην παραγωγή σιτηρών. Τι είναι όμως αυτό που διακρίνει την πολιτική δραστηριότητα; Τι κάνει την πολιτική να ξεχωρίζει από άλλες μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς;

Η πολιτική, υπό την ευρύτερη έννοια, αφορά την παραγωγή, τη διανομή και τη χρήση των πόρων στην πορεία της κοινωνικής ζωής. Η πολιτική είναι, ουσιαστικά, εξουσία: η δυνατότητα να πετυχαίνει κανείς το επιθυμητό αποτέλεσμα με οποιοδήποτε μέσο. Αυτή η ιδέα συνοψίστηκε εύστοχα στον τίτλο του βιβλίου του Harold Lasswell, *Politics: Who Gets What, When, How?* (1936). Από αυτή τη σκοπιά, η πολιτική έχει να κάνει με την αντίθεση και τη σύγκρουση, αλλά το σημαντικό στοιχείο είναι η σπάνις, δηλαδή το απλό γεγονός ότι, ενώ οι ανθρώπινες ανάγκες και επιθυμίες είναι άπειρες, οι διαθέσιμοι πόροι για την ικανοποίησή τους είναι πάντα περιορισμένοι. Η πολιτική, συνεπώς, μπορεί να θεωρηθεί αγώνας για την σπάνι των πόρων, η δε εξουσία μπορεί να θεωρηθεί ως το μέσο διά του οποίου διεξάγεται ο αγώνας αυτός.

Στους υπέρμαχους αυτής της άποψης περιλαμβάνονται οι φεμινίστριες και οι μαρξιστές. Οι σύγχρονες φεμινίστριες έχουν επιδείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιδέα του «πολιτικού». Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι παραδοσιακοί ορισμοί της πολιτικής εξαιρούν τις γυναίκες από την πολιτική ζωή. Παραδοσιακά, οι γυναίκες περιορίζονταν σε μια «ιδιωτική» σφαίρα ύπαρξης επικεντρωμένη στις ανάγκες της οικογένειας και του νοικοκυριού. Αντίθετα, οι άνδρες κυριαρχούσαν ανέκαθεν στη συμβατική πολιτική και σε άλλους τομείς

Έννοια

Συναίνεση

Ο όρος συναίνεση σημαίνει συμφωνία, αλλά συνήθως αναφέρεται σε μία συμφωνία ιδιαίτερου τύπου. Υπνοεί, πρώτον, μία γενική συμφωνία οι όροι της οποίας γίνονται αποδεκτοί από ένα ευρύ φάσμα ατόμων ή ομάδων. Δεύτερον, μία συμφωνία πάνω σε θεμελιώδεις ή βασικές αρχές, σε αντίθεση με μία λεπτομερή ή συγκεκριμένη συμφωνία. Με άλλα λόγια, η συναίνεση επιπρέπει τη διαφωνία σε ζητήματα έμφασης ή λεπτομέρειας. Ο όρος «πολιτική της συναίνεσης» χρησιμοποιείται με δύο έννοιες. Μία *διοικησιακή* συναίνεση είναι η προθυμία να ληφθούν αποφάσεις μέσω διαβουλεύσεων και διαπραγματεύσεων, είτε μεταξύ πολιτικών κομμάτων είτε μεταξύ της κυβέρνησης και των μεγάλων συμφερόντων. Μία *ουσιαστική* συναίνεση είναι η σύμπλευση δυο ή περισσότερων κομμάτων, η οποία αντανακλάται στη συμφωνία πάνω σε θεμελιώδεις στόχους της πολιτικής. Παραδείγματα αποτελούν η μεταπολεμική σοσιαλδημοκρατική συναίνεση στη Μ. Βρετανία και η κοινωνική οικονομία της αγοράς στη Γερμανία.

Επισήμανση

«Όψεις» της εξουσίας

Εξουσία ασκείται όταν ο Α βάζει τον Β να κάνει κάτι που ο Β δεν θα έκανε από μόνος του. Ωστόσο, ο Α μπορεί να επηρεάσει τον Β με πολλούς τρόπους. Αυτό μας επιτρέπει να διακρίνουμε μεταξύ διαφορετικών διαστάσεων ή «όψεων» της εξουσίας.

▶ **Η εξουσία ως λήψη αποφάσεων:** Αυτή η όψη της εξουσίας συγκροτείται από συνειδητές πράξεις που με κάποιο τρόπο επηρεάζουν το περιεχόμενο της απόφασης. Ο κλασικός απολογισμός αυτού του είδους εξουσίας βρίσκεται στο βιβλίο του Robert Dahl *Who Governs? Democracy and Power in an American City* (1961), στο οποίο ο συγγραφέας αποφαινεται για το ποιος έχει εξουσία, αναλύοντας αποφάσεις υπό το φως των γνωστών προτιμήσεων των εμπλεκόμενων δρώντων. Τέτοιες αποφάσεις, ωστόσο, μπορούν να επηρεαστούν με πολλούς τρόπους. Στο *Three Faces of Power* (1989), ο Keith Boulding διακρίνει ανάμεσα στη χρήση βίας ή εκφοβισμού (η ράβδος), τις εποικοδομητικές συνομιλίες με αμοιβαίο κέρδος (η συμφωνία), και τη δημιουργία υποχρεώσεων, αφοσίωσης και δέσμευσης (το φιλί).

▶ **Η εξουσία ως καθορισμός της ημερήσιας διάταξης:** Η δεύτερη όψη της εξουσίας, όπως υποστήριξαν οι Bachrach και Baratz (1962), είναι η δυνατότητα να εμποδίζει κανείς τη λήψη αποφάσεων, πράγμα που στην πράξη σημαίνει «εξουσία ως μη λήψη αποφάσεων». Τούτο έχει να κάνει με τη δυνατότητα να καθορίζει ή να ελέγχει κανείς πιν πολιτική ατζέντα, εμποδίζοντας έτσι θέματα και προτάσεις ακόμα και να τεθούν. Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις, για παράδειγμα, μπορεί ν' ασκήσουν εξουσία είτε κάνοντας εκστρατεία εναντίον προτεινόμενης νομοθεσίας για την προστασία του καταναλωτή (πρώτο στάδιο) είτε πιέζοντας παρασκευαστικά κόμματα και πολιτικούς προκειμένου να εμποδίσουν τη δημόσια συζήτηση για τα δικαιώματα του καταναλωτή (δεύτερο στάδιο).

▶ **Η εξουσία ως έλεγχος της σκέψης:** Η τρίτη όψη της εξουσίας είναι η δυνατότητα να επηρεάζει κανείς τον άλλο επεμβαίνοντας σ' αυτό που σκέφτεται, θέλει ή έχει ανάγκη ο τελευταίος (Lukes, 1974). Πρόκειται για εξουσία που εκφράζεται ως ιδεολογική κατήχηση ή ψυχολογικός έλεγχος. Ένα σχετικό παράδειγμα θα μπορούσε να είναι η δυνατότητα της διαφημιστικής βιομηχανίας να χαλαρώνει την πίεση για αυστηρότερους νόμους προστασίας του καταναλωτή, πείθοντας τους καταναλωτές ότι οι εταιρείες ήδη φροντίζουν τα συμφέροντά τους (με τη μορφή π.χ. «φιλικών προς το περιβάλλον» προϊόντων). Στην πολιτική ζωή, η άσκηση αυτού του είδους εξουσίας εντοπίζεται στη χρήση της προπαγάνδας και, γενικότερα, στην επιρροή της ιδεολογίας.

της «δημόσιας» ζωής. Γι' αυτόν το λόγο, ριζοσπάστριες φεμινίστριες επιτέθηκαν στη διάκριση «δημόσιου/ιδιωτικού», διακηρύσσοντας αντίθετα ότι «το προσωπικό είναι πολιτικό». Αυτό το σλόγκαν περικλείει τη ριζοσπαστική-φεμινιστική άποψη πως οτιδήποτε συμβαίνει στο σπίτι, στην οικογένεια ή την προσωπική ζωή είναι σαφώς πολιτικό, είναι μάλιστα η βάση όλων των άλλων πολιτικών αγώνων. Είναι φανε-

ρό πως πίσω από αυτή τη θέση βρίσκεται μια πιο ριζοσπαστική άποψη για την πολιτική. Αυτή η άποψη συνοψίστηκε από την Kate Millett στο *Sexual Politics* (1969:23), όπου η πολιτική ορίζεται ως «εξουσιαστικά δομημένες σχέσεις, διακανονισμοί μέσω των οποίων μία ομάδα ανθρώπων ελέγχεται από μία άλλη». Μπορεί επομένως να πει κανείς ότι οι φεμινίστριες ενδιαφέρονται για την «πολιτική της καθημερινής ζωής». Κατά τη γνώμη τους, οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια, μεταξύ των συζύγων και μεταξύ γονιών και παιδιών είναι στον ίδιο βαθμό πολιτικές με τις σχέσεις μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων ή μεταξύ κυβερνήσεων και πολιτών.

Οι μαρξιστές έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιήσει τον όρο πολιτική με δύο έννοιες. Σ' ένα πρώτο επίπεδο, ο Marx χρησιμοποίησε την «πολιτική» με συμβατικό τρόπο, προκειμένου ν' αναφερθεί στο μηχανισμό του κράτους. Έτσι, στο *Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος* ([1848], 1967:105), όρισε την πολιτική εξουσία ως «απλώς [την] οργανωμένη εξουσία μιας τάξης για την καταπίεση μιας άλλης». Για τον Marx, η πολιτική, μαζί με το δίκαιο και την κουλτούρα, είναι μέρος ενός «εποικοδομήματος» διακριτού από την οικονομική «βάση», η οποία είναι το πραγματικό θεμέλιο της κοινωνικής ζωής. Δεν θεωρούσε, ωστόσο, την οικονομική «βάση» και το νομικό και πολιτικό «εποικοδόμημα» απόλυτα ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Πίστευε ότι το «εποικοδόμημα» διαμορφώνεται και αντανακλά την οικονομική «βάση». Σ' ένα βαθύτερο επίπεδο, συνεπώς, η πολιτική εξουσία, στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο, ριζώνει στο ταξικό σύστημα. Όπως το έθεσε ο Λένιν, «η πολιτική είναι η πιο συμπυκνωμένη μορφή της οικονομίας». Αντί να περιορίζουν την πολιτική στο κράτος και τη δημόσια σφαίρα, οι μαρξιστές φαίνεται να πιστεύουν ότι «το οικονομικό είναι πολιτικό». Από αυτή τη σκοπιά, η κοινωνία των πολιτών, με κύριο χαρακτηριστικό, κατά τους μαρξιστές, την ταξική πάλη είναι το επίκεντρο της πολιτικής.

Τέτοιες θεωρητικές τοποθετήσεις περιγράφουν την πολιτική με μελανά χρώματα. Η πολιτική έχει πολύ απλά να κάνει με την καταπίεση και την υποταγή. Οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι η κοινωνία είναι πατριαρχική, στο βαθμό που οι γυναίκες υποβιβάζονται συστηματικά και υπόκεινται στην εξουσία των ανδρών. Οι μαρξιστές παραδοσιακά ισχυρίζονταν ότι η πολιτική σε μια καπιταλιστική κοινωνία χαρακτηρίζεται από την εκμετάλλευση του προλεταριάτου από την αστική τάξη. Από την άλλη πλευρά, αυτές οι αρνητικές σημασίες εξισορροπούνται από το γεγονός ότι η πολιτική θεωρείται επίσης το μέσο διά του οποίου μπορούν ν' αμφισβητηθούν η αδικία και η κυριαρχία. Ο Marx, για παράδειγμα, προέβλεψε ότι η ταξική εκμετάλλευση θα ανατρεπόταν από μια προλεταριακή επανάσταση, ενώ οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες επικαλούνται την ανάγκη αναδιάταξης των σχέσεων των δύο φύλων μέσω μιας σεξουαλικής επανάστασης. Είναι επίσης ξεκάθαρο, ωστόσο, πως, όταν η πολιτική αναπαριστάται ως εξουσία και κυριαρχία, δεν είναι απαραίτητο να θεωρείται παράλληλα ειδοποιό χαρακτηριστικό της κοινωνικής ζωής. Οι φεμινίστριες προσδοκούν ένα τέλος της «έμφυλης πολιτικής», το οποίο θα

επέλθει μέσω της οικοδόμησης μιας μη σεξιστικής κοινωνίας όπου οι άνθρωποι θα αξιολογούνται σύμφωνα με την προσωπικότητά τους και όχι βάσει του φύλου τους. Στον μαρξισμό υπάρχει η πεποίθηση ότι η «ταξική πολιτική» θα τερματιστεί με την εγκαθίδρυση μιας αταξικής, κομμουνιστικής κοινωνίας. Αυτή, με τη σειρά της, θα οδηγήσει εντέλει στο «μαρασμό του κράτους», επιφέροντας συγχρόνως το τέλος της πολιτικής με τη συμβατική έννοια του όρου.

■ Μελετώντας την πολιτική

Προσεγγίσεις στη μελέτη της πολιτικής

Οι διαφωνίες σχετικά με τη φύση της πολιτικής δραστηριότητας συμβαδίζουν με την αντιπαράθεση για τη φύση της πολιτικής ως ακαδημαϊκού αντικειμένου. Η πολιτική, ένα από τα παλαιότερα πεδία της θεωρητικής σκέψης, θεωρούνταν αρχικά παρακλάδι της φιλοσοφίας, της ιστορίας ή της νομικής επιστήμης. Κύριος σκοπός της ήταν να αποκαλύψει τις αρχές πάνω στις οποίες, θα έπρεπε να βασίζεται η ανθρώπινη κοινωνία. Ωστόσο, από τα τέλη του 19ου αιώνα και μετά, αυτή η έμφαση στη φιλοσοφία αντικαταστάθηκε σταδιακά από μία προσπάθεια να γίνει η πολιτική επιστημονικός κλάδος. Αυτή η εξέλιξη έφτασε στο αποκορύφωμά της στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, με μια ρητή απόρριψη της προηγούμενης παράδοσης, ως ανούσιας μεταφυσικής. Από τότε, βέβαια, έχει υποχωρήσει ο ενθουσιασμός για μια αυστηρά επιστημονική πολιτική επιστήμη, ενώ οι πολιτικές αξίες και οι κανονιστικές θεωρίες αναγνωρίζονται ξανά ως σημαντικές. Αν η «παραδοσιακή» αναζήτηση οικουμενικών αξιών αποδεκτών από όλους έχει, σε γενικές γραμμές, εγκαταλειφθεί, το ίδιο ισχύει και για τον ισχυρισμό ότι μόνο η επιστήμη παρέχει τα μέσα για την αποκάλυψη της αλήθειας. Ως αποτέλεσμα, το πεδίο είναι σήμερα πιο γόνιμο και ενδιαφέρον, ακριβώς επειδή περιλαμβάνει ποικίλες θεωρητικές προσεγγίσεις και σχολές ανάλυσης.

Η φιλοσοφική παράδοση

Οι απαρχές της πολιτικής ανάλυσης βρίσκονται στην αρχαία Ελλάδα, σε μία παράδοση η οποία συχνά αναφέρεται ως «πολιτική φιλοσοφία». Αυτή η παράδοση ουσιαστικά προϋπέθετε την ενασχόληση με ηθικά, δεοντολογικά ή **κανονιστικά** ζητήματα, αντανακλώντας ένα ενδιαφέρον περισσότερο για το «δέον» παρά για το «είναι». Πατέρες αυτής της παράδοσης θεωρούνται συνήθως ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης. Οι ιδέες τους επανήλθαν στο προσκήνιο με τα γραπτά θεωρητικών του Μεσαίωνα, όπως ο Αυγουστίνος (354-430) και ο Θωμάς Ακινάτης (1225-1274). Κεντρικό θέμα του πλατωνικού έργου, για παράδειγμα, είναι η περιγραφή της φύσης της ιδανικής κοινωνίας, η οποία, κατά τον φιλόσοφο, έχει τη μορφή ήπιας δικτατορίας υπό την εξουσία μιας τάξης φιλοσόφων-βασιλέων.

Τα κείμενα αυτά συνιστούν τη βάση αυτού που αποκαλείται «παραδοσιακή» προσέγγιση στην πολιτική. Αυτή η προσέγγιση περιλαμβάνει

Κανονιστικός: Η υπόδειξη αξιών και τρόπων συμπεριφοράς: το «δέον» σε αντιδιαστολή προς το «είναι».

Πλάτων (427-347 π.Χ.)

Κορυφαίος φιλόσοφος. Ο Πλάτων ήταν γόνος αριστοκρατικής οικογένειας. Υπήρξε μαθητής του Σωκράτη, ο οποίος είναι και το κεντρικό πρόσωπο στους ηθικούς και φιλοσοφικούς διαλόγους του. Μετά το θάνατο του Σωκράτη το 399 π.Χ., ο Πλάτων ίδρυσε τη δική του Ακαδημία, με στόχο να εκπαιδεύσει τη νέα άρχουσα τάξη της Αθήνας. Δίδασκε ότι ο υλικός κόσμος αποτελείται από ατελείς αντιγραφές αφηρημένων και αιώνιων «ιδεών». Η πολιτική του φιλοσοφία, όπως αναπτύσσεται στην *Πολιτεία* και τους *Νόμους*, είναι μια προσπάθεια περιγραφής του ιδανικού κράτους με όρους μιας θεωρίας δικαιοσύνης. Το έργο του Πλάτωνα άσκησε τεράστια επίρροη στον χριστιανισμό και στον ευρωπαϊκό πολιτισμό γενικότερα.

την αναλυτική μελέτη ιδεών και θεωριών που υπήρξαν κομβικής σημασίας για την πολιτική σκέψη. Κατά κανόνα πήρε τη μορφή ιστορίας της πολιτικής σκέψης, η οποία επικεντρώνεται σε μια συλλογή «μειζονων» στοχαστών (εκτεινόμενη λ.χ. από τον Πλάτωνα ως τον Marx) και «κλασικών» κειμένων. Αυτή η προσέγγιση έχει το χαρακτηριστικό φιλολογικής ανάλυσης: ενδιαφέρεται να εξετάσει κυρίως τι είπαν οι μειζονες στοχαστές, πώς ανέπτυξαν ή δικαιολόγησαν τις απόψεις τους, καθώς και το πνευματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εργάστηκαν. Αν και μια τέτοιου είδους ανάλυση μπορεί να διεξαχθεί με τρόπο κριτικό κι εξονυχιστικό, δεν μπορεί να είναι **αντικειμενική** υπό επιστημονική έννοια, καθώς ασχολείται με κανονιστικά ζητήματα, όπως, «γιατί πρέπει να υπακούω στο κράτος;», «πώς πρέπει να διανέμονται τα κέρδη;», «ποια πρέπει να είναι τα όρια της ατομικής ελευθερίας;».

Η εμπειρική παράδοση

Αν και λιγότερο επιφανής από την κανονιστική θεώρηση, στις απαρχές της πολιτικής σκέψης μπορεί ν' αναχθεί και μια περιγραφική ή εμπειρική παράδοση. Μπορεί να τη διακρίνει κανείς στην προσπάθεια του Αριστοτέλη να ταξινομήσει τα πολιτεύματα, στον ρεαλιστικό απολογισμό της άσκησης της εξουσίας από τον Machiavelli και στην κοινωνιολογική θεωρία του Montesquieu για την κυβέρνηση και τους νόμους. Τέτοια κείμενα συνιστούν με πολλούς τρόπους τη βάση αυτού που σήμερα ονομάζεται συγκριτική πολιτική, και έδωσαν το έναυσμα για μια θεσμική προσέγγιση στο αντικείμενο. Ιδιαίτερα στις ΗΠΑ και τη Μ. Βρετανία αυτού του είδους η ανάλυση έγινε κυρίαρχη παράδοση. Η εμπειρική προσέγγιση της πολιτικής ανάλυσης χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια να παράσχει έναν ψύχραιμο και αμερόληπτο απολογισμό της πολιτικής πραγματικότητας. Η προσέγγιση είναι «περιγραφική» υπό την έννοια ότι αναλύει και εξηγεί, ενώ η κανονιστική προσέγγιση είναι «δεοντολογική» υπό την έννοια ότι προβαίνει σε αξιολογικές κρίσεις και προτάσεις.

Αντικειμενικός: Εξωτερικός ως προς τον παρατηρητή, αποδείξιμος· απρόσβλητος από αισθήματα, αξίες ή προκαταλήψεις.

Η περιγραφική πολιτική ανάλυση χρειαζόταν ένα φιλοσοφικό θεμέλιο και το βρήκε στη θεωρία του εμπειρισμού, η οποία άρχισε να εξαπλώνεται από τον 17ο αιώνα και μετά μέσω του έργου θεωρητικών όπως ο John Locke και ο David Hume (1711-1776). Η θεωρία του εμπειρισμού υποστήριζε ότι η εμπειρία είναι η μοναδική βάση της γνώσης και, ως εκ τούτου, όλες οι υποθέσεις και οι θεωρίες πρέπει να επαληθεύονται από την παρατήρηση. Μέχρι τον 19ο αιώνα, οι ιδέες αυτές είχαν εξελιχθεί σε ό,τι έγινε γνωστό ως θετικισμός, ένα πνευματικό ρεύμα που συνδέεται κυρίως με το έργο του Auguste Comte (1798-1857). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, οι κοινωνικές επιστήμες και, συνεπώς, όλες οι μορφές φιλοσοφικής έρευνας πρέπει να προσαρμοστούν στις μεθόδους των φυσικών επιστημών. Μόλις η επιστήμη κατοχυρώθηκε σαν το μόνο αξιόπιστο μέσο αποκάλυψης της αλήθειας, η πίεση για την ανάπτυξη μιας επιστήμης της πολιτικής έγινε αβάσταχτη.

Η επιστημονική παράδοση

Ο πρώτος θεωρητικός που επιχείρησε να περιγράψει την πολιτική με επιστημονικούς όρους ήταν ο Karl Marx. Χρησιμοποιώντας την υλιστική του αντίληψη για την ιστορία προσπάθησε να αποκαλύψει το κινούν αίτιο της ιστορικής εξέλιξης. Αυτό του επέτρεψε να κάνει προβλέψεις για το μέλλον βασιζόμενος σε «νόμους» που είχαν το ίδιο αποδεικτικό κύρος με τους νόμους των φυσικών επιστημών. Τη μόδα της επιστημονικής ανάλυσης ακολούθησε τον 19ο αιώνα και το κυρίαρχο ρεύμα. Τη δεκαετία του 1870 άρχισαν να παραδίδονται μαθήματα «πολιτικής επιστήμης» στην Οξφόρδη, το Παρίσι και το Κολούμπια, ενώ το 1906 εκδόθηκε η *Αμερικανική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* [American Political Science Review]. Ωστόσο, ο ενθουσιασμός για μια επιστήμη της πολιτικής έφτασε στο αποκορύφωμά του στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 με την εμφάνιση, ιδίως στις ΗΠΑ, ενός τύπου πολιτικής ανάλυσης που στηριζόταν κυρίως στις αρχές της **ηθολογίας**. Η κατεύθυνση αυτή έδωσε για πρώτη φορά στην πολιτική αξιόπιστα επιστημονικά διαπιστευτήρια, παρέχοντας ό,τι της έλειπε μέχρι τότε: αντικειμενικά και στατιστικά δεδομένα με βάση τα οποία μπορούσαν να επαληθευτούν οι υποθέσεις. Πολιτικοί αναλυτές, όπως ο David Easton, ισχυρίστηκαν ότι η πολιτική μπορούσε να υιοθετήσει τη μεθοδολογία των φυσικών επιστημών, γεγονός που οδήγησε στην εξάπλωση των σπουδών σε τομείς κατάλληλους για τη χρήση μεθόδων στατιστικής έρευνας, όπως η εκλογική και η νομοθετική συμπεριφορά και η συμπεριφορά τοπικών πολιτικών και ομάδων πίεσης.

Η ηθολογία, ωστόσο, άρχισε ν' αμφισβητείται όλο και πιο ανοικτά από τη δεκαετία του '60 και μετά. Διατυπώθηκε κατ' αρχάς η άποψη ότι είχε περιορίσει σημαντικά τον ορίζοντα της πολιτικής ανάλυσης, εμποδίζοντάς τη να φτάσει πέρα από ό,τι ήταν άμεσα παρατηρήσιμο. Αν και η ηθολογική ανάλυση αναμφίβολα πρόσφερε και εξακολουθεί να προσφέρει ανεκτίμητες γνώσεις σε πεδία όπως οι εκλογικές μελέτες, η εμμονή στα στατιστικά δεδομένα απειλεί να περιορίσει το πεδίο της επιστήμης της πολιτικής σχεδόν αποκλειστικά σε αυτά. Ακόμα πιο

Ηθολογία: Η πεποίθηση ότι οι κοινωνικές θεωρίες πρέπει να συγκροτούνται αποκλειστικά στη βάση της παρατηρήσιμης συμπεριφοράς, παρέχοντας έτσι στατιστικά ερευνητικά δεδομένα.

ανησυχητικό ήταν το γεγονός ότι μια γενιά πολιτικών επιστημόνων έτεινε να αγνοήσει εντελώς όλη την παράδοση της κανονιστικής πολιτικής σκέψης. Έννοιες όπως «ελευθερία», «ισότητα», «δικαιοσύνη», «δικαιώματα» απορρίπτονταν μερικές φορές ως στερούμενες νοήματος, επειδή δεν ήταν **εμπειρικά** επαληθεύσιμες. Η δυσαρέσκεια με την ηθολογία αυξανόταν παράλληλα με το ενδιαφέρον για τα κανονιστικά ζητήματα που αναβίωσε στη δεκαετία του 1970, και αποτυπώνεται στα γραπτά θεωρητικών όπως ο John Rawls και ο Robert Nozick.

Επιπλέον, άρχισε να αμφισβητείται και η επιστημονική αξιοπιστία της ηθολογίας. Η βάση της απόφασης ότι η ηθολογία είναι αντικειμενική και αξιόπιστη δεν ήταν άλλη από τον ισχυρισμό ότι είναι «αξιολογικά ουδέτερη», ότι δηλαδή δεν επηρεάζεται από ηθικές ή κανονιστικές πεποιθήσεις. Ωστόσο, αν το επίκεντρο της ανάλυσης είναι η παρατηρήσιμη συμπεριφορά, δύσκολα κάνει κάποιος κάτι παραπάνω από το να περιγράψει απλώς την ισχύουσα πολιτική κατάσταση, πράγμα που συνεπάγεται σιωπηρή νομιμοποίηση του status quo. Αυτή η συντηρητική αξιολογική προκατάληψη αποδεικνυόταν από το γεγονός ότι η «δημοκρατία» επαναπροσδιοριζόταν, στην πράξη, με όρους παρατηρήσιμης συμπεριφοράς. Έτσι, αντί να σημαίνει «λαϊκή αυτοκυβέρνηση» (κυριολεκτικά, κυβέρνηση από τον λαό), η δημοκρατία κατέληξε συνώνυμη της σύγκρουσης μεταξύ ανταγωνιζόμενων ελίτ για τα οφέλη της εξουσίας μέσω του μηχανισμού των λαϊκών εκλογών. Με άλλα λόγια, δημοκρατία έφτασε να σημαίνει ότι συμβαίνει στα λεγόμενα δημοκρατικά συστήματα της αναπτυγμένης Δύσης.

Πρόσφατες εξελίξεις

Στις πρόσφατες θεωρητικές προσεγγίσεις της πολιτικής συγκαταλέγεται η λεγόμενη τυπική πολιτική θεωρία, γενικότερα γνωστή ως «πολιτική οικονομία», «θεωρία της δημόσιας επιλογής» και «θεωρία της ορθολογικής επιλογής». Αυτή η προσέγγιση αντλεί σε μεγάλο βαθμό από το παράδειγμα της οικονομικής θεωρίας καθώς κατασκευάζει μοντέλα βασισμένα σε διαδικαστικούς κανόνες που αφορούν συνήθως την ορθολογική-συμπεριφερντολογική συμπεριφορά των εμπλεκόμενων ατόμων. Η τυπική πολιτική θεωρία, με μεγάλη απήχηση στις ΗΠΑ, όπου συνδέεται ιδιαίτερα με τη λεγόμενη Σχολή της Βιρτζίνια, παρέχει τουλάχιστον ένα χρήσιμο αναλυτικό εργαλείο που μπορεί να συμβάλει στη γνώση της δράσης ψηφοφόρων, ομάδων συμφερόντων, γραφειοκρατών και πολιτικών καθώς και της συμπεριφοράς των κρατών στο διεθνές σύστημα. Η προσέγγιση αυτή είχε μεγαλύτερη επιρροή υπό τη μορφή της λεγόμενης θεσμικής θεωρίας της δημόσιας επιλογής. Η χρήση αντίστοιχων τεχνικών από συγγραφείς όπως ο Anthony Downs, ο Mancur Olson και ο William Niskanen, στα πεδία λ.χ. του κομματικού ανταγωνισμού, της συμπεριφοράς των ομάδων συμφερόντων και της επιρροής των γραφειοκρατών στη χάραξη δημόσιας πολιτικής, συζητείται σε επόμενα κεφάλαια. Η προσέγγιση έχει επίσης εφαρμοστεί υπό τη μορφή της θεωρίας των παιγνίων, η οποία έλκει την καταγωγή της περισσότερο από τα μαθηματικά παρά από την οικονομία κι επιστρατεύει τη χρήση πρώτων αρχών για την ανάλυση γρίφων

Εμπειρικός: Αυτός που βασίζεται στην παρατήρηση και το πείραμα· η εμπειρική γνώση αντλείται από τα δεδομένα των αισθήσεων και την εμπειρία.

ατομικής συμπεριφοράς. Το γνωστότερο παράδειγμα της θεωρίας των παιγνίων είναι το «δίλημμα των φυλακισμένων» (βλ. Σχήμα 1.2).

Εντούτοις, η προσέγγιση της ορθολογικής επιλογής στην πολιτική ανάλυση δεν είναι κατά κανένα τρόπο καθολικά αποδεκτή. Ενώ οι υποστηρικτές της ισχυρίζονται ότι επιβάλλει μεγαλύτερη αυστηρότητα στη συζήτηση γύρω από τα πολιτικά φαινόμενα, όσοι τηρούν μια πιο κριτική στάση αμφισβητούν τις βασικές της προκειμένες. Μπορεί, λόγω χάρη, να υπερεκτιμά την ορθολογικότητα των ανθρώπων, αγνοώντας το γεγονός ότι αυτοί σπάνια ορίζουν σαφείς και διακριτούς προτιμώμενους στόχους και σχεδόν ποτέ δεν παίρνουν αποφάσεις υπό το φως πλήρους και ακριβούς γνώσης. Επιπλέον, εκκινώντας από ένα αφηρημένο μοντέλο του ατόμου, η θεωρία της ορθολογικής επιλογής δεν δίνει αρκετή σημασία σε ιστορικούς και κοινωνικούς παράγοντες, αποτυγχάνοντας να αναγνωρίσει, μεταξύ άλλων, ότι η ανθρώπινη ιδιοτέλεια μπορεί να έχει κοινωνικές καταβολές και να μην είναι αποκλειστικά έμφυτη. Έτσι, ποικίλες είναι οι προσεγγίσεις που έχουν υιοθετηθεί κατά καιρούς για τη μελέτη της πολιτικής ως ακαδημαϊκού κλάδου.

Το γεγονός αυτό έχει κάνει τη σύγχρονη πολιτική ανάλυση πιο πλούσια και ποικιλόμορφη. Στις παραδοσιακές, κανονιστικές, θεσμικές και ηθολογικές προσεγγίσεις έχουν προστεθεί όχι μόνο η θεωρία της ορθολογικής επιλογής αλλά κι ένα ευρύ φάσμα πιο πρόσφατων ιδεών και θεματικών. Το φεμινιστικό κίνημα, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1970 και μετά, έχει καταδείξει τη σημασία των διαφορών των φύλων και των πατριαρχικών δομών, αμφισβητώντας παράλληλα καθιερωμένες εννοιολογήσεις του «πολιτικού». Η λεγόμενη «νέα θεσμική θεωρία» έχει στρέψει την προσοχή της από την τυπική, δομική θεώρηση των **θεσμών** στη σημασία τους σε ευρύτερα συμφοραζόμενα, στην πραγματική τους συμπεριφορά και στα αποτελέσματα της διαδικασίας της δημόσιας πολιτικής. Η «πράσινη» πολιτική αμφισβήτησε τον ανθρωποκεντρισμό της παραδεδομένης πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας και προώθησε ολιστικές προσεγγίσεις στην κατανόηση του πολιτικού και του κοινωνικού γίνεσθαι. Η κριτική θεωρία, που έχει τις ρίζες της στον νεομαρξισμό της Σχολής της Φρανκφούρτης, η οποία ιδρύθηκε το 1923, επέκτεινε την έννοια της κριτικής σε όλες τις κοινωνικές πρακτικές, αντλώντας από ένα ευρύ φάσμα επιρροών, συμπεριλαμβανομένων των Freud και Weber. Ο μεταμοντερνισμός αμφισβήτησε την ιδέα μίας απόλυτης και οικουμενικής αλήθειας και συνέβαλε στην άνθηση, μεταξύ άλλων, της θεωρίας του **λόγου**. Τέλος, μια γενική αλλά βαθύτερης σημασίας αλλαγή συνιστά το γεγονός ότι η πολιτική φιλοσοφία και η πολιτική επιστήμη είναι λιγότερο πιθανό πλέον να θεωρηθούν ποτέ διακριτοί τρόποι έρευνας κι ακόμα λιγότερο αντίπαλες. Αντίθετα, έχουν καταλήξει να γίνονται αποδεκτές απλώς ως ξεχωριστοί τρόποι ανάδειξης της πολιτικής γνώσης.

Θεσμός: Ένα καθιερωμένο σώμα με επίσημο ρόλο και κύρος· γενικότερα, σύνολο κανόνων που διασφαλίζουν την κανονική και προβλέψιμη συμπεριφορά, «οι κανόνες του παιχνιδιού».

Λόγος [discourse]: Η ανθρώπινη αλληλεπίδραση, ιδιαίτερα η επικοινωνία· ο λόγος μπορεί να αποκαλύπτει ή να φωτίζει σχέσεις εξουσίας.

Μπορεί η μελέτη της πολιτικής να είναι επιστημονική;

Αν και είναι ευρέως αποδεκτό ότι η μελέτη της πολιτικής πρέπει να είναι επιστημονική υπό ευρεία έννοια, δηλαδή αυστηρή και κριτική, κάποιοι υποστήριξαν, όπως αναφέρθηκε, ότι μπορεί να είναι επιστη-

Επισήμανση

Το δίλημμα των φυλακισμένων

Δύο εγκληματίες, κρατούμενοι σε χωριστά κελιά, αντιμετωπίζουν την επιλογή να προδώσουν ή όχι ο ένας τον άλλον. Αν ομολογήσει μόνο ο ένας από τους δύο, παρέκτατος όμως στοιχεία για την καταδίκη του άλλου, θα αφεθεί ελεύθερος χωρίς κατηγορία, ενώ ο συνεργός του θα κρεωθεί όλο το φταίξιμο και θα φυλακιστεί για δέκα χρόνια. Αν ομολογήσουν και οι δύο, θα φυλακιστούν ο καθένας για έξι χρόνια. Αν αρνηθούν και οι δύο να ομολογήσουν, θα καταδικαστούν απλώς για πλημμέλημα και θα εκτίσουν ο καθένας ποινή ενός έτους. Οι επιλογές τους παρουσιάζονται στο Σχήμα 1.2.

Με δεδομένο το δίλημμα που αντιμετωπίζουν, είναι πιθανό να ομολογήσουν και οι δύο, φοβούμενος ο καθένας πως, αν δεν το κάνει, θα τον προδώσει ο άλλος και θα εκτίσει έτσι τη μέγιστη δυνατή ποινή. Η ειρωνεία είναι, όπως καταδεικνύει το παίγνιο, ότι η ορθολογική συμπεριφορά μπορεί να επιφέρει το χειρότερο αποτέλεσμα (συνολικά 12 χρόνια ποινής και για τους δύο εγκληματίες). Σε αυτή την περίπτωση δηλαδή τρωρούνται για την αποτυχία τους να συνεργαστούν ή να εμπιστευτούν ο ένας τον άλλον. Ωστόσο, αν το παίγνιο επαναληφθεί αρκετές φορές, είναι δυνατό να μάθουν οι εγκληματίες ότι το ατομικό συμφέρον προωθείται μέσω της συνεργασίας, κάτι που θα κάνει και τους δύο να μην ομολογήσουν.

Σχήμα 1.2
Επιλογές στο
δίλημμα των
φυλακισμένων

		Φυλακισμένος Β	
		Ομολογεί	Δεν ομολογεί
Φυλακισμένος Α	Ομολογεί	A: B: 6, 6	A: B: 0, 10
	Δεν ομολογεί	A: B: 10, 0	A: B: 1, 1

μονική υπό μια στενότερη έννοια: καθόσον δηλαδή μπορεί να χρησιμοποιεί τη μεθοδολογία των φυσικών επιστημών. Αυτός ο ισχυρισμός προωθήθηκε από μαρξιστές και θετικιστές κοινωνικούς επιστήμονες και υπήρξε κεντρικός στην «επανάσταση των επιστημών της συμπεριφοράς» κατά τη δεκαετία του 1950. Είναι προφανές γιατί γοητεύει η ιδέα μιας επιστήμης της πολιτικής. Υπόσχεται έναν αμερόληπτο και αξιόπιστο τρόπο διάκρισης της «αλήθειας» από την «πλάνη», δίνοντας έτσι πρόσβαση στην αντικειμενική γνώση του πολιτικού κόσμου. Το κλειδί για την επίτευξη αυτού του στόχου είναι η διάκριση μεταξύ «γεγονότων» (εμπειρικών στοιχείων) και «αξιών» (κανονιστικών ή ηθικών πεποιθήσεων). Τα γεγονότα είναι αντικειμενικά με την έννοια ότι μπορούν να παρουσιαστούν με τρόπο αξιόπιστο και συνεπή: μπο-

Έννοια

Επιστήμη, επιστημονισμός

Επιστήμη (από το αρχ. ρ. *επιστάμαι* = γνωρίζω, κατανοώ, επακριβώς) ονομάζεται ένα πεδίο μελέτης που έχει στόχο την ανάπτυξη αξιόπιστων εξηγήσεων φαινομένων μέσω επαναλαμβανόμενων πειραμάτων, παρατηρήσεων και επαγωγών. Η «επιστημονική μέθοδος», με την οποία υποθέσεις επαληθεύονται ελεγχόμενες έναντι των διαθέσιμων στοιχείων, θεωρείται επομένως τρόπος αποκάλυψης της αξιολογικά ουδέτερης και αντικειμενικής αλήθειας. Ο Karl Popper (1902-1994), ωστόσο, υποστήριξε ότι η επιστήμη μπορεί μόνο να διαψεύδει υποθέσεις, αφού τα «προνότα» μπορούν πάντα να διατραπείν από μεταγενέστερα πειράματα. Επιστημονισμός είναι η πεποίθηση ότι η επιστημονική μέθοδος είναι η μοναδική πηγή αξιόπιστης γνώσης και πρέπει να εφαρμόζεται σε πεδία όπως η φιλοσοφία, η ιστορία και η πολιτική εξίσου όπως και στις φυσικές επιστήμες. Θεωρίες όπως ο μαρξισμός, ο ωφελισμός και ο φιλετισμός είναι υπό αυτή την έννοια επιστημονιστικές.

Ντετερμινισμός: Η πεποίθηση ότι οι ανθρώπινες πράξεις και επιλογές καθορίζονται πλήρως από εξωτερικούς παράγοντες· ο ντετερμινισμός υποδηλώνει ότι η ελεύθερη βούληση είναι μύθος.

Προκατάληψη: Συμπάθειες ή μεροληψίες οι οποίες επηρεάζουν (συχνά ασυνείδητα) την ανθρώπινη κρίση· η προκατάληψη υποδηλώνει διαστρέβλωση.

ρούν ν' αποδειχτούν. Οι αξίες, αντίθετα, είναι από τη φύση τους υποκειμενικές, ζήτημα γνώμης.

Ωστόσο, οποιαδήποτε προσπάθεια συγκρότησης μιας επιστήμης της πολιτικής αντιμετωπίζει τρεις δυσκολίες. Η πρώτη είναι το πρόβλημα των δεδομένων. Καλώς ή κακώς, τα ανθρώπινα όντα δεν είναι πειραματοζώα που μπορεί κανείς να τα απομονώσει σ' ένα εργαστήριο ή κύτταρα που μπορεί να τα παρατηρήσει σ' ένα μικροσκόπιο. Δεν μπορούμε να εισχωρήσουμε «μέσα» σε ένα ανθρώπινο ον ή να υποβάλουμε την ανθρώπινη συμπεριφορά σε επαναλαμβανόμενα πειράματα. Κατά συνέπεια, ό,τι μπορούμε να μάθουμε για την ανθρώπινη συμπεριφορά είναι περιορισμένο και επιφανειακό. Ελλείπει ακριβών δεδομένων δεν διαθέτουμε αξιόπιστα μέσα επαλήθευσης των υποθέσεών μας. Η μόνη λύση είναι να αγνοήσει κανείς ολοκληρωτικά το σκεπτόμενο υποκείμενο και να ασπαστεί τη θεωρία του **ντετερμινισμού**. Ένα παράδειγμα θα ήταν ο συμπεριφορισμός ή μιχχεβιορισμός (σε αντιδιαστολή προς την ηθολογία [behaviouralism]), η σχολή ψυχολογίας που συνδέεται με τον John B. Watson (1878-1958) και τον B. F. Skinner (1904-1990). Ο συμπεριφορισμός υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά μπορεί σε τελική ανάλυση να εξηγηθεί με όρους εξαρτημένων αντιδράσεων ή αντανακλαστικών. Ένα άλλο παράδειγμα είναι ο «διαλεκτικός υλισμός», η χυδαία μορφή μαρξισμού που καταδύναστευσε τη θεωρητική σκέψη στην ΕΣΣΔ.

Δεύτερον, υπάρχουν δυσκολίες που οφείλονται στην ύπαρξη άρρητων αξιών. Η ιδέα ότι τα μοντέλα και οι θεωρίες της πολιτικής είναι εξ ολοκλήρου αξιολογικά ουδέτερα είναι δύσκολο να αντέξει σε προσεκτική εξέταση. Τα γεγονότα και οι αξίες συνδέονται τόσο στενά που είναι συχνά αδύνατο να τα ξεχωρίσεις. Κι αυτό διότι οι θεωρίες συγκροτούνται πάνω σε προϋποθέσεις για την ανθρώπινη φύση, την ανθρώπινη κοινωνία, το ρόλο του κράτους κλπ., οι οποίες έχουν κρυφές πολιτικές και ιδεολογικές συνδηλώσεις. Μία συντηρητική αξιολογική **προκατάληψη** μπορεί λόγω χάρη να ανιχνευτεί στην ηθολογία, στις θεωρίες της ορθολογικής επιλογής και τη θεωρία των συστημάτων. Παρομοίως, οι φεμινιστικές πολιτικές θεωρίες έχουν τις ρίζες τους σε παραδοχές σχετικά με τη φύση και τη σημασία των έμφυλων διακρίσεων.

Τρίτον, υπάρχει ο μύθος της ουδετερότητας στις κοινωνικές επιστήμες. Ενώ οι θετικοί επιστήμονες μπορούν να προσεγγίσουν το αντικείμενό τους αντικειμενικά και αμερόληπτα, χωρίς προκαταλήψεις σχετικά με το τι θα ανακαλύψουν, κάτι τέτοιο είναι δύσκολο, ίσως και αδύνατο, να το πετύχει κανείς στην πολιτική. Όπως και να ορίσει κανείς την πολιτική, αυτή δεν παύει να αντιμετωπίζει ερωτήματα σχετικά με τη δομή και τη λειτουργία της κοινωνίας μέσα στην οποία ζούμε και έχουμε ανατραφεί. Το οικογενειακό υπόβαθρο, η κοινωνική εμπειρία, η οικονομική θέση, οι προσωπικές συμπάθειες κλπ. οικοδομούν μέσα στον καθένα μας ένα σύνολο προϋποθέσεων για την πολιτική και τον κόσμο γύρω μας. Αυτό σημαίνει ότι η επιστημονική αντικειμενικότητα, με την έννοια της απόλυτης αμεροληψίας ή της ουδετερότητας, θα μένει πάντα ένας στόχος ανέφικτος για την πολιτική ανάλυση, όσο ακριβείς κι αν είναι οι ερευνητικές μας μέθοδοι. Ίσως, λοιπόν,

η μεγαλύτερη απειλή για τη συσσώρευση αξιόπιστης γνώσης να μην προέρχεται από την προκατάληψη καθεαυτή, αλλά από την αποτυχία να την αναγνωρίσει κανείς ως τέτοια, αποτυχία η οποία αντανακλάται ακριβώς σε ψευδείς ισχυρισμούς περί πολιτικής ουδετερότητας.

Έννοιες, μοντέλα και θεωρίες

Οι έννοιες, τα μοντέλα και οι θεωρίες είναι τα εργαλεία της πολιτικής ανάλυσης. Ωστόσο, όπως ισχύει για τα περισσότερα πράγματα στην πολιτική, τα αναλυτικά εργαλεία πρέπει να χρησιμοποιούνται με προσοχή. Ας δούμε λίγο τις έννοιες. Μια έννοια είναι μια γενική ιδέα για κάποιο πράγμα εκφρασμένη συνήθως μονολεκτικά ή με μια σύντομη φράση. Μια έννοια είναι κάτι περισσότερο από ένα κύριο όνομα ή από το όνομα ενός πράγματος. Υπάρχει π.χ. διαφορά ανάμεσα στο να μιλάμε για μία γάτα (μία συγκεκριμένη και μοναδική γάτα) και στο να διαθέτουμε μια έννοια «γάτας» (την ιδέα μίας γάτας). Η έννοια μίας γάτας δεν είναι ένα «πράγμα», αλλά μία «ιδέα», η οποία συντίθεται από τα ποικίλα εκείνα κατηγορήματα που δίνουν στη γάτα τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της: «τριχωτό θηλαστικό», «μικρή», «κατοικίδιο», «πιάνει αρουραίους και ποντίκια» κλπ. Η έννοια της «ισότητας» είναι επομένως μια αρχή, ένα ιδεώδες. Αυτό είναι κάτι διαφορετικό από το να χρησιμοποιεί κανείς τον όρο (ή παράγωγά του) για να πει ότι ένας δρομέας «ισοφάρισε» το παγκόσμιο ρεκόρ ή ότι μια κληρονομιά πρέπει να μοιραστεί «εξίσου» μεταξύ δύο αδελφών. Κατά τον ίδιο τρόπο, η έννοια της «προεδρίας» δεν αναφέρεται σε κάποιο συγκεκριμένο πρόεδρο, αλλά σε ένα σύνολο ιδεών σχετικά με την οργάνωση της εκτελεστικής εξουσίας.

Ποια είναι λοιπόν η αξία των εννοιών; Οι έννοιες είναι τα εργαλεία με τα οποία σκεφτόμαστε, ασκούμε κριτική, επιχειρηματολογούμε, εξηγούμε και αναλύουμε. Η απλή αντίληψη του εξωτερικού κόσμου δεν μας παρέχει από μόνη της γνώση για αυτόν. Για να κατανοήσουμε τον κόσμο πρέπει, κατά κάποιο τρόπο, να του δώσουμε πρώτα ένα νόημα – κι αυτό το κάνουμε μέσω της κατασκευής εννοιών. Απλούστατα, για να μεταχειριστούμε μια γάτα σαν γάτα, πρέπει πρώτα να έχουμε μια έννοια του τι είναι «γάτα». Οι έννοιες μας βοηθούν επίσης να ταξινομούμε αντικείμενα αναγνωρίζοντας ότι έχουν παρόμοια μορφή ή κοινές ιδιότητες. Μια γάτα, λόγου χάρη, είναι μέλος της ομοταξίας των «γατών». Οι έννοιες, λοιπόν, είναι «γενικές»: μπορούν να σχετίζονται με πλήθος αντικειμένων, για την ακρίβεια, με κάθε αντικείμενο που έχει τα χαρακτηριστικά της ίδιας της γενικής ιδέας. Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι η γνώση μας για τον πολιτικό κόσμο οικοδομείται μέσω της ανάπτυξης και εκλέπτυνσης εννοιών που μας βοηθούν να κατανοήσουμε αυτό τον κόσμο. Οι έννοιες, από αυτή την άποψη, είναι οι δομικοί λίθοι της ανθρώπινης γνώσης.

Οι έννοιες, ωστόσο, μπορούν εξίσου ν' αποδειχτούν αναξιόπιστες. Κατ' αρχάς, η πολιτική πραγματικότητα που επιζητούμε να κατανοήσουμε βρίσκεται υπό διαρκή αλλαγή και είναι εξαιρετικά περίπλοκη. Υπάρχει πάντα ο κίνδυνος έννοιες όπως «δημοκρατία», «ανθρώπινα δικαιώματα» και «καπιταλισμός» να είναι πιο στρογγυλεμένες και

Έννοια

Ιδεότυπος

Ένας ιδεότυπος (κάποτε «καθαρός τύπος») είναι μια διανοητική κατασκευή με την οποία γίνεται προσπάθεια να ελεγχθεί νόημα από μια απειρώς περιπλοκή πραγματικότητα μέσω της παρουσίας μιας λογικής υπερβολής. Οι ιδεότυποι χρησιμοποιήθηκαν αρχικά στην οικονομία, λ.χ. στην έννοια του τέλει ανταγωνισμού. Οι ιδεότυποι, τους οποίους εισήγαγε στις κοινωνικές επιστήμες ο Max Weber, είναι εξηγητικά εργαλεία, όχι προσεγγίσεις της πραγματικότητας: δεν «εξοντλούν την πραγματικότητα» ούτε παρέχουν κάποιο ηθικό ιδανικό. Τα βεμπεριανά παραδείγματα περιλαμβάνουν τύπους της αυθεντίας και της γραφειοκρατίας.

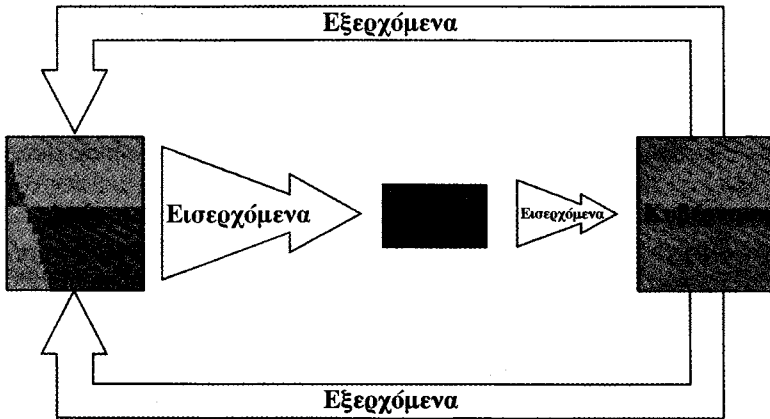
συνεκτικές από τη σκληρή πραγματικότητα που υποτίθεται ότι περιγράφουν. Ο Max Weber προσπάθησε να ξεπεράσει αυτό το πρόβλημα ορίζοντας συγκεκριμένες έννοιες ως «ιδεότυπους». Κατά την άποψη αυτή, οι έννοιες που χρησιμοποιούμε συγκροτούνται μέσω της πρόκρισης ορισμένων βασικών ή κεντρικών χαρακτηριστικών του υπό συζήτηση φαινομένου, κάτι που σημαίνει ότι άλλα χαρακτηριστικά υποβαθμίζονται ή αγνοούνται τελείως. Η έννοια της «επανάστασης» μπορεί να θεωρηθεί ως ένας ιδεότυπος υπό αυτή την έννοια, αν οριστεί ως μια διαδικασία θεμελιώδους και συνήθως βίαιης πολιτικής αλλαγής. Μπορούμε έτσι να κατανοήσουμε, φέρ' ειπείν, τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και τα γεγονότα στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης το 1989-1991, υπογραμμίζοντας τις μεταξύ τους παρλληλότητες. Η έννοια, ωστόσο, πρέπει να χρησιμοποιείται προσεκτικά, καθώς μπορεί να απαλείφει σημαντικές διαφορές και να οδηγεί σε στρεβλή κατανόηση – σ' αυτή την περίπτωση, λόγου χάρη, σε ό,τι αφορά τον ιδεολογικό και κοινωνικό χαρακτήρα της επανάστασης. Γι' αυτόν το λόγο είναι καλύτερα να σκεφτόμαστε τις έννοιες ή τους ιδεότυπους όχι ως «αληθείς» ή «ψευδείς» αλλά απλώς ως περισσότερο ή λιγότερο «χρήσιμους».

Ένα επιπλέον πρόβλημα είναι ότι οι πολιτικές έννοιες αποτελούν συχνά αντικείμενο σοβαρής ιδεολογικής αντιπαράθεσης. Η πολιτική είναι, εν μέρει, μια διαμάχη για τη νομιμοποίηση του νόηματος όρων και εννοιών. Εχθροί μπορούν να διαφωνούν, να συμπλέκονται, ακόμα και να κάνουν πόλεμο, ισχυριζόμενοι και οι δύο ότι «υπερασπίζονται την ελευθερία», «προασπίζουν τη δημοκρατία» ή «έχουν το δίκιο με το μέρος τους». Το πρόβλημα είναι ότι λέξεις όπως «ελευθερία», «δημοκρατία» και «δικαιοσύνη» σημαίνουν διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους. Πώς μπορούμε να καταλήξουμε στο τι είναι «αληθινή» δημοκρατία, «αληθινή» ελευθερία ή «αληθινή» δικαιοσύνη; Η απάντηση είναι απλώς ότι δεν μπορούμε. Ακριβώς όπως συνέβη και παραπάνω στην προσπάθεια να ορίσουμε την «πολιτική», έτσι κι εδώ πρέπει να δεχτούμε ότι υπάρχουν ανταγωνιστικές εκδοχές πολλών πολιτικών εννοιών. Τέτοιες έννοιες είναι καλύτερο να θεωρούνται «ουσιωδώς επίμαχες» (Gallie, 1955/56), που θα πει ότι η αντιπαράθεση γι' αυτές είναι τόσο σοβαρή ώστε δεν μπορεί ποτέ να υπάρξει ουδέτερος ή κοινός ορισμός τους. Έτσι, ένας όρος μπορεί να αντιπροσωπεύει πολλές αντιτιθέμενες απόψεις, καμιά από τις οποίες δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή ως το «αληθινό» του νόημα. Είναι, για παράδειγμα, εξίσου θεμιτό να ορίσει κανείς την πολιτική ως ό,τι αφορά το κράτος, ως τη διεύθυνση του δημόσιου βίου, ως διάλογο και συμφιλίωση, ως διανομή εξουσίας και πόρων.

Τα μοντέλα και οι θεωρίες έχουν μεγαλύτερο εύρος από τις έννοιες: περιλαμβάνουν μάλλον πληθώρα ιδεών παρά μία μόνο ιδέα. Ένα **μοντέλο** εννοείται συνήθως σαν αναπαράσταση κάποιου πράγματος, κατά κανόνα σε μικρότερη κλίμακα, όπως συμβαίνει με ένα κουκλόσπιτο ή ένα αεροπλανάκι. Υπό αυτή την έννοια, σκοπός του μοντέλου είναι να μοιάζει όσο περισσότερο γίνεται με το πρωτότυπο. Εντούτοις, τα εννοιολογικά μοντέλα δεν χρειάζεται επ' ουδενί να

Μοντέλο: Μια θεωρητική αναπαράσταση εμπειρικών δεδομένων που αποσκοπεί σε καλύτερη κατανόηση υπογραμμίζοντας σημαντικές σχέσεις και αλληλεπιδράσεις.

μοιάζουν με ένα αντικείμενο. Θα ήταν παράλογο, λόγου χάρη, να επιμένει κανείς ότι ένα μοντέλο της οικονομίας σε υπολογιστή θα πρέπει να έχει οποιαδήποτε υλική ομοιότητα με την ίδια την οικονομία. Τα εννοιολογικά μοντέλα είναι περισσότερο αναλυτικά εργαλεία· η αξία τους συνίσταται στο γεγονός ότι είναι διατάξεις μέσω των οποίων αποδίδεται νόημα σε ό,τι διαφορετικά θα ήταν μια περίπλοκη και ανοργάνωτη συλλογή γεγονότων. Το ουσιώδες και απλό συγχρόνως είναι ότι τα γεγονότα δεν μιλάνε από μόνα τους: πρέπει να ερμηνεύονται και να οργανώνονται. Τα μοντέλα συμβάλλουν σε αυτό επειδή περιλαμβάνουν ένα δίκτυο σχέσεων που υπογραμμίζουν το νόημα και τη σημασία των συναφών εμπειρικών δεδομένων. Ο καλύτερος τρόπος για να το καταλάβουμε είναι ένα παράδειγμα. Ένα από τα μοντέλα με τη μεγαλύτερη επίδραση στην πολιτική ανάλυση είναι το μοντέλο του πολιτικού συστήματος που ανέπτυξε ο David Easton (1979, 1981) – το οποίο μπορεί να παρουσιαστεί σε διάγραμμα (βλ. Σχήμα 1.3).

Σχήμα 1.3
Το πολιτικό σύστημα

Αυτό το φιλόδοξο μοντέλο σκοπεύει να εξηγήσει ολόκληρη τη διαδικασία της πολιτικής και τη λειτουργία σημαντικών πολιτικών παραγόντων εφαρμόζοντας τη λεγόμενη ανάλυση συστημάτων. Ένα σύστημα είναι μια οργανωμένη ή περίπλοκη ολότητα, ένα σύνολο αλληλένδετων και αλληλεξαρτώμενων μερών που σχηματίζουν μια συλλογική οντότητα. Στην περίπτωση του πολιτικού συστήματος υφίσταται μια σύνδεση μεταξύ αυτών που ο Easton αποκαλούσε «εισερχόμενα» και «εξερχόμενα». Τα εισερχόμενα στο πολιτικό σύστημα αποτελούνται από τα αιτήματα και τα ερείσματα των πολιτών εν γένει. Τα αιτήματα μπορούν να ποικίλλουν, από πιέσεις για υψηλότερο βιοτικό επίπεδο, βελτιωμένες προοπτικές εργασίας και πιο γενναιόδωρες παροχές πρόνοιας, μέχρι αιτήματα για καλύτερη προστασία των μειονοτήτων και των ατομικών δικαιωμάτων. Τα ερείσματα, από την πλευρά τους, συνίστανται στους τρόπους με τους οποίους το κοινό συνεισφέρει στο πολιτικό σύστημα, πληρώνοντας φόρους, επιδεικνύοντας νομιμοφροσύνη και προθυμία συμμετοχής στη δημόσια ζωή. Ως εξερχόμενα

ορίζονται οι αποφάσεις και οι δραστηριότητες της κυβέρνησης, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται η χάραξη δημόσιας πολιτικής, η ψήφιση νόμων, η επιβολή φόρων και η κατανομή των δημοσίων πόρων. Είναι φανερό ότι αυτά τα εξερχόμενα παράγουν «ανάδραση», η οποία με τη σειρά της προκαλεί περαιτέρω αιτήματα και ερείσματα. Η κύρια διάγνωση που προσφέρει το μοντέλο του Easton είναι ότι το πολιτικό σύστημα τείνει μακροπρόθεσμα στην ισορροπία ή την πολιτική σταθερότητα, καθώς η επιβίωσή του εξαρτάται από την εξισορρόπηση εισερχομένων κι εξερχομένων.

Είναι, ωστόσο, σημαντικό να θυμόμαστε ότι τα εννοιολογικά μοντέλα είναι στην καλύτερη περίπτωση απλουστεύσεις της πραγματικότητας που επιζητούν να εξηγήσουν. Είναι απλώς εργαλεία κατανόησης, όχι αξιόπιστη γνώση. Στην περίπτωση του μοντέλου του Easton, για παράδειγμα, τα πολιτικά κόμματα και οι ομάδες συμφερόντων παρουσιάζονται σαν «πυλωροί», κύρια λειτουργία των οποίων είναι να ρυθμίζουν τη ροή εισερχομένων στο πολιτικό σύστημα. Μολονότι αυτή είναι ενδεχομένως μία από τις σημαντικές τους λειτουργίες, τα κόμματα και οι ομάδες συμφερόντων διαχειρίζονται επίσης κοινές αντιλήψεις, συμβάλλοντας έτσι στη διαμόρφωση της φύσης των αιτημάτων των πολιτών. Εν ολίγοις, είναι στην πραγματικότητα θεσμοί πιο ενδιαφέροντες και περίπλοκοι απ' όσο υπαινίσσεται το μοντέλο των συστημάτων. Παρομοίως, το μοντέλο του Easton είναι πολύ πιο αποτελεσματικό στην εξήγηση πώς και γιατί αντιδρούν τα πολιτικά συστήματα στις λαϊκές πιέσεις παρά στην εξήγηση γιατί όλα, λίγο έως πολύ, τα πολιτικά συστήματα καταφεύγουν στην καταστολή και τη βία.

Συχνά, στην πολιτική, οι όροι **θεωρία** και μοντέλο χρησιμοποιούνται εναλλακτικά. Τόσο οι θεωρίες όσο και τα μοντέλα είναι εννοιολογικές κατασκευές που χρησιμοποιούνται σαν εργαλεία πολιτικής ανάλυσης. Ωστόσο, αυστηρά μιλώντας, μία θεωρία είναι μία πρόταση. Παρέχει μια συστηματική εξήγηση ενός σώματος εμπειρικών δεδομένων. Αντίθετα, ένα μοντέλο δεν είναι παρά ένας εξηγητικός μηχανισμός. Μοιάζει περισσότερο με μια υπόθεση που δεν έχει ακόμα επαληθευτεί. Υπό αυτή την έννοια, στην πολιτική, ενώ για τις θεωρίες μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι είναι λιγότερο ή περισσότερο «αληθείς», τα μοντέλα μπορούν να εκτιμηθούν μόνο ως προς το αν είναι λιγότερο ή περισσότερο «χρήσιμα». Είναι σαφές όμως ότι οι θεωρίες και τα μοντέλα συχνά αλληλοσυνδέονται: ευρείες πολιτικές θεωρίες μπορούν να εξηγούνται με όρους μιας σειράς μοντέλων. Η θεωρία του πλουραλισμού (η οποία συζητείται στα Κεφάλαια 4 και 5), λόγω χάρη, περιλαμβάνει ένα μοντέλο του κράτους, ένα μοντέλο ανταγωνισμού, ένα μοντέλο πολιτικής των ομάδων κλπ.

Εντούτοις, όλα κατ' ουσία τα εννοιολογικά εργαλεία, θεωρίες και μοντέλα κρύβουν αξίες ή υπαινίσσονται σιωπηρά κάποιες προϋποθέσεις. Γι' αυτό και είναι δύσκολο να συγκροτήσει κανείς μία θεωρία καθαρά εμπειρική: αναπόφευκτα παρεισφρέρουν αξίες και κανονιστικές πεποιθήσεις. Στην περίπτωση των εννοιών, αυτό γίνεται φανερό στην τάση του κόσμου να χρησιμοποιεί όρους είτε ως «λέξεις-ζητωκραυγές» (π.χ. «δημοκρατία», «ελευθερία» και «δικαιοσύνη») είτε ως

Θεωρία: Μια συστηματική εξήγηση εμπειρικών δεδομένων που παρουσιάζεται συνήθως (σε αντίθεση με την υπόθεση) ως αξιόπιστη γνώση.

«λέξεις-κατακραυγές» (π.χ. «σύγκρουση», «αναρχία», «ιδεολογία», ακόμα και «πολιτική»). Τα μοντέλα και οι θεωρίες είναι επίσης «φορτισμένα», καθόσον περιέχουν πολλές προκαταλήψεις. Είναι δύσκολο, για παράδειγμα, να αποδεχτεί κανείς τον ισχυρισμό ότι οι θεωρίες της ορθολογικής επιλογής (που εξετάστηκαν παραπάνω) είναι αξιολογικά ουδέτερες. Καθώς βασίζονται στην προϋπόθεση ότι τα ανθρώπινα όντα είναι εγωιστικά και ιδιοτελή, δεν είναι να απορεί κανείς που τα συμπεράσματά τους για την πολιτική είναι συχνά συντηρητικά. Κατά τον ίδιο τρόπο, οι ταξικές θεωρίες της πολιτικής, που υποστηρίζονται από τους μαρξιστές, βασίζονται σε ευρύτερες θεωρίες για την ιστορία και την κοινωνία και, τελικά, εξαρτώνται από την εγκυρότητα μιας ολόκληρης κοινωνικής φιλοσοφίας.

Υπάρχει, λοιπόν, μία έννοια κατά την οποία αναλυτικά εργαλεία, όπως είναι τα μοντέλα και οι μικροθεωρίες, συγκροτούνται στη βάση ευρύτερων μακροθεωριών. Αυτά τα μείζονα θεωρητικά εργαλεία πολιτικής ανάλυσης είναι εκείνα που αντιμετωπίζουν τα ζητήματα της εξουσίας και του ρόλου του κράτους: ο πλουραλισμός, η θεωρία των ελίτ, η ταξική ανάλυση κλπ. Αυτές οι θεωρίες εξετάζονται στα Κεφάλαια 4 και 5. Σ' ένα ακόμα βαθύτερο επίπεδο, ωστόσο, πολλές από αυτές τις μακροθεωρίες αντανακλούν τις προϋποθέσεις και τις πεποιθήσεις της μίας ή της άλλης μείζονος ιδεολογικής παράδοσης. Αυτές οι παραδόσεις λειτουργούν κατά κάποιο τρόπο σαν αυτά που ο Thomas Kuhn στη *Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων* (1962) ονόμασε παραδείγματα. Ένα παράδειγμα είναι ένα σύνολο συνδεδεμένων μεταξύ τους αρχών, δογμάτων και θεωριών που συμβάλλουν στη συγκρότηση της διαδικασίας της θεωρητικής έρευνας. Ως εκ τούτου, ένα παράδειγμα συγκροτεί το πλαίσιο εντός του οποίου διεξάγεται η αναζήτηση της γνώσης. Στην οικονομία, αυτό συνίσταται στην αντικατάσταση του κενύσιανισμού από τον μονεταρισμό (και ίσως στην ακόλουθη επιστροφή στον νεοκεϋνσιανισμό)· στη δημόσια πολιτική στον τομέα των μεταφορών το ίδιο συμβαίνει με την εμφάνιση των «πράσινων» ιδεών.

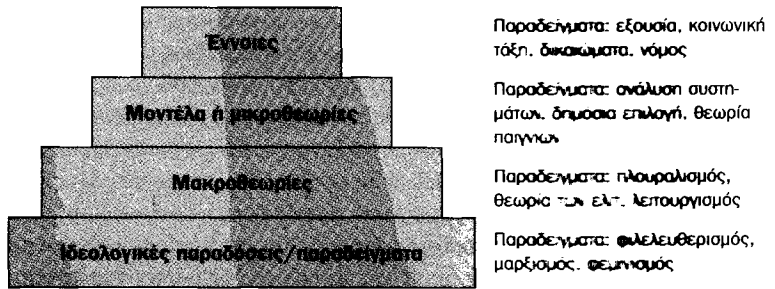
Σύμφωνα με τον Kuhn, οι φυσικές επιστήμες κυριαρχούνται κάθε φορά από ένα και μόνο παράδειγμα· η επιστήμη εξελίσσεται μέσω μιας σειράς «επαναστάσεων» κατά τις οποίες ένα παλιό παράδειγμα αντικαθίσταται από ένα καινούργιο. Η πολιτική και η κοινωνική έρευνα, ωστόσο, διαφέρουν καθότι αποτελούν πεδίο μάχης αντιμαχόμενων και ανταγωνιστικών παραδειγμάτων. Αυτά τα παραδείγματα έχουν τη μορφή κοινωνικών φιλοσοφιών με μεγάλο εύρος, που συνήθως αποκαλούνται πολιτικές ιδεολογίες: φιλελευθερισμός, συντηρητισμός, σοσιαλισμός, φασισμός, φεμινισμός κ.ο.κ. Κάθε τέτοιο παράδειγμα δίνει τη δική του περιγραφή της κοινωνικής ύπαρξης· καθένα παρέχει μια ιδιαίτερη οπτική του κόσμου. Το να παρουσιάζει, βέβαια, κανείς αυτές τις ιδεολογίες σαν θεωρητικά παραδείγματα, δεν σημαίνει πως ισχυρίζεται ότι οι περισσότερες, αν όχι όλες, οι πολιτικές αναλύσεις είναι στενά ιδεολογικές, με την έννοια ότι προωθούν τα συμφέροντα μιας συγκεκριμένης ομάδας ή τάξης. Μάλλον σημαίνει απλώς ότι αναγνωρίζει πως η πολιτική ανάλυση διεξάγεται συνήθως στη βάση

Έννοια

Παράδειγμα

Ένα παράδειγμα είναι, γενικά, ένα πρότυπο ή μοντέλο που τονίζει σημαντικά χαρακτηριστικά ενός ιδιαίτερου φαινομένου, κατά τον τρόπο λίγο πολύ ενός ιδεώδους. Όπως το χρησιμοποίησε ο Kuhn (1962), όμως, αναφέρεται σ' ένα θεωρητικό πλαίσιο που περικλείει σχετιζόμενες μεταξύ τους αξίες, θεωρίες και προϋποθέσεις, κι εντός του οποίου διεξάγεται η αναζήτηση της γνώσης. Η «κανονική» επιστήμη, κατά συνέπεια, διεξάγεται εντός του καθιερωμένου θεωρητικού πλαισίου· με την «επανάστατική» επιστήμη επιχειρείται η αντικατάσταση του παλιού παραδείγματος από ένα καινούργιο. Η πριζοσπαστική συνέπεια αυτής της θεωρίας είναι ότι η «αλήθεια» και το «ψεύδος» δεν μπορούν να κατοχυρωθούν οριστικά. Είναι μόνο προσωρινές κρίσεις που λειτουργούν εντός ενός αποδεκτού παραδείγματος το οποίο, κάποιο στιγμή, θα αντικατασταθεί.

Σχήμα 1.4
Επίπεδα εννοιολογικής
ανάλυσης

μιας συγκεκριμένης ιδεολογικής παράδοσης. Ο κίριος όγκος της ακαδημαϊκής πολιτικής επιστήμης λ.χ. έχει συγκροτηθεί σύμφωνα με φιλελεύθερες-ορθολογιστικές προϋποθέσεις και φέρει επομένως τη σφραγίδα της φιλελεύθερης κληρονομιάς της.

Τα διαφορετικά επίπεδα εννοιολογικής ανάλυσης παρουσιάζονται με τη μορφή διαγράμματος στο Σχήμα 1.4.

■ Σύνοψη

◆ Η πολιτική είναι η δραστηριότητα μέσω της οποίας οι άνθρωποι ορίζουν, τηρούν και τροποποιούν τους γενικούς κανόνες βάσει των οποίων ζουν. Ως τέτοια, είναι μια ουσιωδώς κοινωνική δραστηριότητα, αδιάρρηκτα συνδεδεμένη αφενός με την ύπαρξη της διαφορετικότητας και της σύγκρουσης, και αφετέρου με μια επιθυμία για συνεργασία και συλλογική δράση.

◆ Η πολιτική έχει κατανοηθεί με διαφορετικούς τρόπους από διαφορετικούς στοχαστές και μέσα στο πλαίσιο διαφορετικών παραδόσεων. Έχει αντιμετωπιστεί ως η τέχνη του κυβερνάν ή ως «ό,τι αφορά το κράτος», ως η διεύθυνση και η διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων, ως η επίλυση συγκρούσεων μέσω του διαλόγου και του συμβιβασμού και ως η παραγωγή, διανομή και χρήση των πόρων στην πορεία της κοινωνικής ζωής.

◆ Πολύς λόγος γίνεται όσον αφορά το πεδίο του «πολιτικού». Η συμβατική άποψη θέλει την πολιτική στενά εννοούμενη, να περικλείει θεσμούς και δρώντες που ενεργούν σε μια «δημόσια» σφαίρα ασχολούμενη με τη συλλογική οργάνωση της κοινωνικής ζωής. Όταν όμως η πολιτική γίνεται κατανοητή με όρους εξουσιαστικά δομημένων σχέσεων, μπορεί να θεωρηθεί ότι επενεργεί εξίσου και στην «ιδιωτική» σφαίρα.

◆ Ποικίλες προσεγγίσεις έχουν υιοθετηθεί στη μελέτη της πολιτικής ως ακαδημαϊκού αντικειμένου. Σε αυτές περιλαμβάνονται η πολιτική φιλοσοφία ή η ανάλυση της κανονιστικής θεωρίας, μία εμπειρική παράδοση που ασχολείται ιδιαίτερα με τη μελέτη των θεσμών και των δομών, απόπειρες εισαγωγής της επιστημονικής αυστηρότητας μέσω της ανάλυσης συμπεριφορών καθώς και ποικίλες σύγχρονες προσεγγίσεις, στις οποίες συγκαταλέγεται η χρήση της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής.

◆ Η μελέτη της πολιτικής είναι επιστημονική στο βαθμό που είναι δυνατό να προσφέρει αντικειμενική γνώση για τον πολιτικό κόσμο, διακρίνοντας ανάμεσα σε γεγονότα και αξίες. Αυτό το έργο, ωστόσο, εμποδίζεται από τη δυσκολία πρόσβασης σε αξιόπιστα δεδομένα, από αξίες υπονοούμενες σε πολιτικά μοντέλα και θεωρίες, και από εγγενείς, σε όλους τους μελετητές της πολιτικής, προκαταλήψεις.

◆ Έννοιες, μοντέλα και θεωρίες αποτελούν τα εργαλεία της πολιτικής ανάλυσης παρέχοντας τους δομικούς λίθους της γνώσης. Δεν είναι, ωστόσο, παρά αναλυτικά εργαλεία. Μολονότι συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση, είναι πιο στρογγυλεμένα και συνεκτικά από την άμορφη και περίπλοκη πραγματικότητα που πασχίζουν να περιγράψουν. Σε τελική ανάλυση, όλη η πολιτική και κοινωνική έρευνα διεξάγεται εντός συγκεκριμένων θεωρητικών πλαισίων ή ιδεολογικών παραδειγμάτων.

Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Αν η πολιτική είναι ουσιαστικά κοινωνική δραστηριότητα, γιατί δεν είναι όλες οι κοινωνικές δραστηριότητες πολιτικές;
- ▶ Γιατί η πολιτική προκαλεί τόσο συχνά αρνητικούς συνειρμούς;
- ▶ Πώς θα υπερασπιζόσασταν την πολιτική ως σημαντική και ευγενή δραστηριότητα;
- ▶ Είναι η πολιτική αναπόφευκτη; Θα μπορούσε ποτέ η πολιτική να φτάσει σε ένα τέλος;
- ▶ Γιατί υπήρξε τόσο θελκτική η ιδέα μιας επιστήμης της πολιτικής;
- ▶ Είναι δυνατό να μελετήσει κανείς την πολιτική αντικειμενικά και χωρίς προκατάληψη;

Διαβάστε επίσης

Ball, A. και B. Guy Peters, *Modern Politics and Government* (5η έκδ.) (Basingstoke: Palgrave και Νέα Υόρκη: Chatham House Publishers Inc., 2000). Μία εκλαϊκευμένη και σύντομη εισαγωγή στην πολιτική που καλύπτει πολλές θεματικές και ζητήματα.

Crick, B., *In Defence of Politics* (αναθεωρημένη έκδοση) (Harmondsworth και Νέα Υόρκη: Penguin, 2000). Επισταμένη και εντυπωσιακή προσπάθεια δικαιολόγησης της πολιτικής (η οποία εκλαμβάνεται υπό χαρακτηριστικά φιλελεύθερα έννοια) έναντι των εχθρών της.

Heywood, A., *Key Concepts in Politics* (Basingstoke: Palgrave, 2000). Ένας σαφής και απλός οδηγός στις κεντρικές ιδέες και έννοιες που απαντούν στην πολιτική ανάλυση.

Leftwich, A. (επιμ.), *What is Politics? The Activity and Its Study* (Οξφόρδη και Νέα Υόρκη: Blackwell, 1984). Μία πολύ χρήσιμη συλλογή δοκιμίων που εξετάζουν διαφορετικές έννοιες της πολιτικής καθώς και αντιτιθέμενες απόψεις για την επιστημονική μελέτη της.

Marsh, D. και G. Stoker (επιμ.), *Theory and Methods in Political Science* (2η

έκδ.) (Basingstoke: Palgrave, 2002). Μία απλή αλλά περιεκτική και εξονυχιστική διερεύνηση της φύσης και του εύρους του ακαδημαϊκού κλάδου της πολιτικής επιστήμης.

Κυβερνήσεις, συστήματα και καθεστώτα

«Η καλύτερη κυβέρνηση είναι αυτή που δεν κυβερνά καθόλου».
HENRY DAVID THOREAU, *Civil Disobedience* (1849)

Η ταξινόμηση των ποικίλων μορφών κυβέρνησης υπήρξε ανέκαθεν βασική μέριμνα της πολιτικής ανάλυσης. Η προσπάθεια αυτή ανάγεται στον 4ο αιώνα π.Χ., όταν ο Αριστοτέλης έκανε την πρώτη καταγεγραμμένη απόπειρα περιγραφής των υπαρχόντων καθεστώτων της εποχής, χρησιμοποιώντας όρους όπως «δημοκρατία», «ολιγαρχία» και «τυραννία», τους οποίους χρησιμοποιούμε μέχρι σήμερα. Από τον 18ο αιώνα και μετά οι κυβερνήσεις ταξινομούνταν ολοένα συχνότερα ως μοναρχίες ή δημοκρατίες, ή ως απολυταρχικά ή συνταγματικά καθεστώτα. Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα αυτές οι εν λόγω διακρίσεις εκλεπτύνθηκαν περαιτέρω. Η ταξινόμηση των πολιτικών συστημάτων σε «τρεις κόσμους», ιδιαίτερος διαδεδομένη την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, δημιούργησε μια εικόνα ότι η παγκόσμια πολιτική κυριαρχούνταν από τη σύγκρουση δημοκρατίας και ολοκληρωτισμού. Ωστόσο, υπό το φως των σύγχρονων εξελίξεων, όπως η κατάρρευση του κομμουνισμού, η άνοδος της Ανατολικής Ασίας και η εμφάνιση του πολιτικού Ισλάμ, όλες αυτές οι ταξινομήσεις μοιάζουν παρωχημένες. Δεν είναι πάντως απολύτως σαφές τι σημαίνουν αυτές οι αλλαγές. Κάποιοι τις ερμηνεύουν σαν ενδείξεις του θριάμβου της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας· άλλοι βλέπουν σ' αυτές στοιχεία μιας αυξανόμενης διάχυσης κι ενός αντίστοιχου κατατεμαχισμού του σύγχρονου κόσμου από πολιτική άποψη.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κόρια Ζητήματα

- ▶ Ποια είναι η διαφορά μεταξύ κυβερνήσεων, πολιτικών συστημάτων και καθεστώτων;
- ▶ Ποιο σκοπό εξυπηρετεί η ταξινόμηση των κυβερνητικών συστημάτων;
- ▶ Με ποια λογική ταξινομούνται και πρέπει να ταξινομούνται τα καθεστώτα;

Έννοια**Κυβέρνηση**

Υπό την ευρύτερη έννοια, να κυβερνά κανείς σημαίνει να άρχει ή να ασκεί έλεγχο σε άλλους. Η κυβέρνηση επομένως μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνει κάθε μηχανισμό μέσω του οποίου διατηρείται η έννομη τάξη, με κύριο χαρακτηριστικό της τη δυνατότητα λήψης και επιβολής συλλογικών αποφάσεων. Μπορεί λοιπόν να διακρίνει κανείς μια μορφή κυβέρνησης σε όλους τους κοινωνικούς θεσμούς: οικογένεια, σχολεία, επιχειρήσεις, συνδικάτα κλπ. Ωστόσο, όπως είδαμε η «κυβέρνηση», σε αντίθεση με τη «διακυβέρνηση», είναι συνδεδεμένη στον κοινό νομ με τις τυπικές και θεσμικές διαδικασίες που λειτουργούν σε εθνικό επίπεδο με στόχο τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και τη διευκόλυνση της συλλογικής δράσης. Οι βασικές λειτουργίες της κυβέρνησης είναι λοιπόν να παράγει νόμους (νομοθετική), να επιβάλλει νόμους (εισπλεατική) και να ερμηνεύει νόμους (δικαστική). Εντέλει αναφερόμαστε στην εισπλεατική εξουσία ως «η κυβέρνηση», εξισώνοντας τη με την έννοια που έχει «η διοίκηση» στα προεδρικά συστήματα.

- ▶ Ποια είναι τα σημαντικότερα καθεστώτα του σύγχρονου κόσμου;
- ▶ Έχει όντως θριαμβεύσει παγκοσμίως η δυτική φιλελεύθερη δημοκρατία;

Παραδοσιακά συστήματα ταξινόμησης

Προτού εξετάσουμε πώς έχουν ταξινομηθεί διαφορετικά συστήματα εξουσίας, είναι απαραίτητο να σκεφτούμε τόσο τι ταξινομούμε όσο και γιατί γίνονται αυτές οι ταξινομήσεις. Πρώτον, τι είναι «κυβέρνηση» και ως προς τι διαφέρει από τα «πολιτικά συστήματα» ή τα «καθεστώτα»; Η «κυβέρνηση» αναφέρεται στη θεσμική διαδικασία μέσω της οποίας λαμβάνονται συλλογικές και κατά κανόνα δεσμευτικές αποφάσεις. Οι ποικίλοι θεσμοί της αποτελούν το αντικείμενο του τέταρτου μέρους αυτού του βιβλίου. Ένα **πολιτικό σύστημα** ή καθεστώς, από την άλλη, είναι ένας ευρύτερος όρος που περιλαμβάνει όχι μόνο τους κυβερνητικούς μηχανισμούς και τους θεσμούς του κράτους αλλά και τις δομές και διαδικασίες μέσω των οποίων αυτοί οι μηχανισμοί και θεσμοί αλληλεπιδρούν με την ευρύτερη κοινωνία.

Ένα πολιτικό σύστημα είναι επομένως υποσύστημα του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος. Είναι «σύστημα» με την έννοια ότι υπάρχουν εσωτερικές σχέσεις εντός ενός περίπλοκου όλου, και είναι «πολιτικό» με την έννοια ότι αυτές οι εσωτερικές σχέσεις αφορούν τη διανομή της εξουσίας, του πλούτου και των πόρων της κοινωνίας. Τα πολιτικά καθεστώτα, κατά συνέπεια, χαρακτηρίζονται εξίσου από την οργάνωση της οικονομικής ζωής όσο και από τις κυβερνητικές διαδικασίες μέσω των οποίων λειτουργούν. Έτσι, ένα καθεστώς είναι ένα «σύστημα εξουσίας» που διαρκεί παρ' όλες τις αλλαγές κυβερνήσεων. Ενώ οι κυβερνήσεις μπορούν να αλλάξουν μέσω εκλογών, διαδοχής στο θρόνο, πραξικοπημάτων κλπ., τα καθεστώτα μπορούν να αλλάξουν μόνο με εξωτερική στρατιωτική επέμβαση ή με κάποιες εσωτερικές επαναστατικές κινητοποιήσεις.

Γιατί ταξινομούμε τα πολιτικά συστήματα;

Δύο είναι οι αφετηρίες του ενδιαφέροντος για την ταξινόμηση των πολιτικών συστημάτων. Πρώτον, η ταξινόμηση συμβάλλει ουσιαδώς στην **κατανόηση** της πολιτικής και της κυβέρνησης. Όπως στις περισσότερες κοινωνικές επιστήμες, έτσι και στην πολιτική η κατανόηση επιτυγχάνεται κατά κύριο λόγο μέσω μιας διαδικασίας σύγκρισης, ιδιαίτερα από τη στιγμή που οι πειραματικές μέθοδοι είναι κατά κανόνα ανεφάρμοστες. Είναι αδύνατο λ.χ. να επινοήσουμε πειράματα για να διαπιστώσουμε αν η κυβέρνηση των ΗΠΑ, ως πούμε, θα ήταν λιγότερο επιρρεπής σε θεσμικά **κυβερνητικά αδιέξοδα** σε περίπτωση που έπαυε να εφαρμόζεται η διάκριση των εξουσιών, ή αν ο κομμουνισμός θα είχε επιβιώσει στην ΕΣΣΔ σε περίπτωση που οι μεταρρυθμίσεις είχαν ξεκινήσει μια γενιά νωρίτερα. Έτσι, καταφεύγουμε στη σύγκριση προκειμένου να δώσουμε προοπτική στο αντικείμενο της μελέτης μας. Καθώς επισημαίνει τις

Πολιτικό σύστημα: Δίκτυο σχέσεων μέσω του οποίου η κυβέρνηση παράγει «εξερχόμενα» (πολιτικές) αποκρινόμενα σε «εισερχόμενα» (αιτήματα ή υποστήριξη) από το ευρύ κοινό.

Κυβερνητικό αδιέξοδο: Παράλυση που οφείλεται σε θεσμική αντιπαλότητα στους κόλπους της κυβέρνησης ή στην προσπάθειά της να ανταποκριθεί σε αντιφατικά λαϊκά αιτήματα.

ομοιότητες και τις διαφορές μιας σειράς γεγονότων που αλλιώς προκαλούν ενδεχομένως μόνο σύγχυση, η σύγκριση μας βοηθά να διακρίνουμε τι έχει σημασία και νόημα και τι όχι. Στην πορεία αυτής της διαδικασίας μπορούμε να αναπτύξουμε θεωρίες, υποθέσεις και έννοιες όσο και να τις επαληθεύσουμε μέχρι ενός ορισμένου σημείου. Όπως το έθεσε ο Alexis de Tocqueville, «χωρίς συγκρίσεις, το πνεύμα δεν ξέρει πώς να προχωρήσει». Η απόπειρα ταξινόμησης των συστημάτων εξουσίας δεν είναι, λοιπόν, παρά μια επινόηση που κάνει πιο μεθοδική και πιο συστηματική τη διαδικασία της σύγκρισης.

Ο δεύτερος σκοπός της ταξινόμησης είναι να διευκολύνει την αξιολόγηση μάλλον παρά την ανάλυση. Από την εποχή του Αριστοτέλη, όσοι προσπάθησαν να κατανοήσουν τα πολιτικά καθεστάτα συχνά δεν ήθελαν μόνο να κατανοήσουν μία κυβέρνηση, αλλά και να τη «βελτιώσουν». Με άλλα λόγια, η περιγραφική κατανόηση συνυφαίνεται στενά με κανονιστικές κρίσεις: ερωτήματα σχετικά με το τι είναι άπτονται ερωτημάτων σχετικών με το τι πρέπει να είναι. Στην πιο ακραία της εκδοχή, αυτή η διαδικασία μπορεί να φτάσει μέχρι την αναζήτηση του «ιδανικού» πολιτικού συστήματος, ή ακόμα και μιας ουτοπίας, όπως γίνεται φανερό σε έργα όπως η *Πολιτεία* του Πλάτωνα, η *Ουτοπία* του Thomas More ([1516] 1965) και το *Fields, Factories and Workshops* ([1901] 1912) του Πιοτρ Κροπότκιν. Σε πιο μετριοπαθή μορφή, αυτός ο τύπος ταξινόμησης επιτρέπει τη διατύπωση ποιοτικών κρίσεων για πολιτικές δομές και κυβερνητικές μορφές. Μόνο μια συγκριτική προσέγγιση, για παράδειγμα, μας δίνει τη δυνατότητα ν' αναλογιστούμε ερωτήματα του τύπου «πρέπει να δούμε θετικά και να ενθαρρύνουμε τη μετάβαση της Ρωσίας και των άλλων πρώην κομμουνιστικών κρατών στη φιλελεύθερη δημοκρατία;», «πρέπει να εγκαταλείψει η Ινδία το ομοσπονδιακό σύστημα χάριν είτε ενός ενιαίου κράτους είτε της ανεξαρτησίας των περιφερειών;» ή «πρέπει η Μ. Βρετανία να υιοθετήσει “γραπτό” σύνταγμα;».

Ωστόσο, όλα τα συστήματα ταξινόμησης έχουν τα μειονεκτηματά τους. Κατ' αρχάς, κι εδώ όπως και με κάθε άλλο αναλυτικό εργαλείο υπάρχει ο κίνδυνος της απλούστευσης. Η ταξινόμηση καθεστώτων στην ίδια κατηγορία δίνει σημασία στις ομοιοτητές τους, με τον κίνδυνο όμως να αγνοηθούν ή να συγκαλυφθούν οι διαφορές που τα χωρίζουν. Ένα συναφές πρόβλημα είναι η πιθανή αδυναμία να καταλάβει κάποιος ότι ένα φαινόμενο μπορεί να έχει διαφορετικό νόημα σε διαφορετικό πλαίσιο. Το «κράτος» στην Ιαπωνία και σε ολόκληρη την Ανατολική Ασία, για παράδειγμα, μπορεί να έχει διαφορετική μορφή και σημασία από το «κράτος» όπως εννοείται γενικά στα συμφραζόμενα της Δύσης. Η συγκριτική ανάλυση υπονομεύεται, επομένως, συνεχώς από τον κίνδυνο του **εθνοκεντρισμού**. Δεύτερον, στη διαδικασία της ταξινόμησης τείνουν να παρεισφρέουν αξιολογικές προκαταλήψεις. Αυτό είναι φανερό στην τάση να ταξινομούνται από κοινού κομμουνιστικά και φασιστικά καθεστάτα ως «ολοκληρωτικά», υπονοώντας έτσι ότι οι δυτικές φιλελεύθερες δημοκρατίες πολέμησαν στον Ψυχρό Πόλεμο τον *ίδιο* εχθρό που είχαν πολεμήσει και στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τέλος, όλα τα συστήματα ταξινόμησης έχουν

Έννοια

Ουτοπία, ουτοπιισμός

Μια ουτοπία (αρχαία ελληνική λέξη, όπως και η ευτοπία) είναι κατά κυριολεξία μια ιδανική ή τελεία κοινωνία. Αν και μπορεί κανείς να συλλάβει πολλών ειδών ουτοπίες, οι περισσότερες χαρακτηρίζονται από την εξαφάνιση της στέρεσης, την απουσία συγκρούσεων και την απουσία της θιάς και της καταπίεσης. Ο ουτοπιισμός είναι ένας τρόπος πολιτικής θεωρίας που σκεπάζεται στην υπόθεση ότι το πρόβλημα κατά σκέυοντα στα πολιτικά ιδανικά ή τέλει είναι αποκλειστικά κοινωνικά. Τέτοια χαρακτηριστικά παράδειγμα είναι ο αναρχισμός και ο μαρξισμός. Οι ουτοπικές θεωρίες βασίζονται κατά κανόνα σε πεποιθήσεις για τις απεριόριστες δυνατότητες ανάπτυξης του ανθρώπου. Ο ουτοπιισμός χρησιμοποιείται συχνά με υποσημειωτικό σκεπτικό, υπονοώντας έναν τρόπο σκέψης παραληρηματικό ή φαντασιολογικό και μη πιστό σε μη βασιστικούς και απραγματοποιήτους στόχους.

Εθνοκεντρισμός: Η εφαρμογή των αξιών και των θεωριών της «δικής μας» κουλτούρας σε άλλες ομάδες και λαούς· ο εθνοκεντρισμός υποδηλώνει προκατάληψη ή διαστρέβλωση.

το μειονέκτημα ότι γίνονται αναγκαστικά με άξονα το κράτος: αντιμετωπίζουν την κάθε χώρα ως αυτοδικαίως συνεκτική ή ανεξάρτητη οντότητα. Αν και αυτή η προσέγγιση δεν είναι καθόλου αβάσιμη, κατά γενική ομολογία θεωρείται πλέον μερική υπό το πρίσμα του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης (βλ. Κεφ. 7).

Κλασικές τυπολογίες

Χωρίς αμφιβολία, το σύστημα ταξινόμησης με τη μεγαλύτερη επιρροή υπήρξε εκείνο που συνέταξε ο Αριστοτέλης τον 4ο αιώνα π.Χ., το οποίο βασιζόταν στην ανάλυση των 158 ελληνικών πόλεων-κρατών της εποχής. Το σύστημα αυτό σφράγισε κάθε στοχασμό επί του θέματος τα επόμενα σχεδόν 2.500 χρόνια. Ο Αριστοτέλης υποστήριξε ότι τα πολιτεύματα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν βάσει δύο ερωτημάτων: «ποιος κυβερνά;», «ποιος ωφελείται από την εκάστοτε μορφή κυβέρνησης;». Κατά την άποψή του, η κυβέρνηση μπορούσε να βρίσκεται στα χέρια ενός ατόμου, μιας μικρής ομάδας ή των πολλών. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η κυβέρνηση μπορούσε είτε να εξυπηρετεί το συμφέρον των κυβερνώντων είτε να είναι επωφελής για όλη την κοινότητα. Έτσι, κατέληξε στις έξι μορφές κυβέρνησης που παρουσιάζονται στο Σχήμα 2.1

		Ποιος κυβερνά;		
		Ένας	Λίγοι	Πολλοί
Ποιος ωφελείται;	Κυβερνώντες	Τυραννία	Ολιγαρχία	Δημοκρατία
	Όλοι			

Σχήμα 2.1
Οι έξι μορφές
κυβέρνησης
κατά τον Αριστοτέλη

Σκοπός του Αριστοτέλη ήταν να αξιολογήσει με κανονιστικά κριτήρια μορφές κυβέρνησης, ελπίζοντας να βρει το «ιδανικό πολίτευμα». Κατά την άποψή του, η τυραννία, η ολιγαρχία και η δημοκρατία ήταν παρεκβάσεις ή εκφυλισμένες μορφές κυβέρνησης, στις οποίες ένας άνθρωπος, μία μικρή ομάδα ή οι μάζες, αντίστοιχα, κυβερνούσαν για το δικό τους συμφέρον και, κατά συνέπεια, εις βάρος των άλλων. Αντίθετα, η μοναρχία, η αριστοκρατία και η πολιτεία ήταν προτιμότερες επειδή σε αυτές το άτομο, η μικρή ομάδα και οι μάζες, αντίστοιχα, κυβερνούσαν προς το συμφέρον όλων. Ο Αριστοτέλης ανακήρυξε την τυραννία το χειρότερο όλων των πολιτευμάτων, καθόσον υποβιβάζει τους πολίτες στην κατάσταση του δούλου. Η μοναρχία και η αριστοκρατία, από την άλλη, είναι δυσλειτουργικές, καθόσον βασίζονται σε ένα είδος θεικής μεγαλοθυμίας να θέτουν το συμφέρον της κοινότητας υπεράνω του συμφέροντος των ίδιων των κυβερνώντων. Η πολιτεία (κυβέρνηση των πολλών προς το συμφέρον όλων) γινόταν αποδεκτή ως το πιο λειτουργικό από όλα τα πολιτεύματα. Ωστόσο, εγκαινιάζοντας μία

παράδοση που άντεξε μέχρι τον 20ό αιώνα, ο Αριστοτέλης επέκρινε την κυβέρνηση του λαού με το επιχείρημα ότι οι μάζες, εξαιτίας του φθόνου τους για την ευπραγία των λίγων, θα μπορούσαν πολύ εύκολα να πέσουν θύμα κάποιου **δημαγωγού**. Πρόκρινε λοιπόν ένα «μεικτό» πολίτευμα που συνδύαζε στοιχεία τόσο της δημοκρατίας όσο και της αριστοκρατίας, αφήνοντας την κυβέρνηση στα χέρια των «μεσαίων τάξεων», εκείνων δηλαδή που δεν ήταν ούτε πλούσιοι ούτε φτωχοί.

Το αριστοτελικό σύστημα αναπτύχθηκε αργότερα από στοχαστές όπως ο Thomas Hobbes και ο Jean Bodin (1530-1596). Αυτοί ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με την αρχή της κυριαρχίας, την οποία θεωρούσαν βάση κάθε σταθερού πολιτικού καθεστώτος. Η κυριαρχία νοούνταν ως «η πλέον υψηλή και διαρκής» εξουσία, η οποία και μόνο μπορούσε να εγγυηθεί την έννομη τάξη. Το *Six livres de la république* ([1576] 1962) του Bodin αποτέλεσε μια μεγάλοπνη έρευνα για το πού εντοπιζόταν η κυριαρχία, τόσο στα κλασικά όσο και στα σύγχρονά του πολιτικά καθεστώτα. Ο συγγραφέας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η απολυταρχία ήταν το προτιμητέο καθεστώς, εφόσον ορίζει έναν κυρίαρχο ο οποίος θέτει τους νόμους, αλλά δεν δεσμεύεται από αυτούς. Το κυριότερο πλεονέκτημα της ανάθεσης της κυριαρχίας σε ένα και μόνο πρόσωπο ήταν ότι έτσι θα παρέμενε αδιαίρετη: η κυριαρχία θα εκφραζόταν από μία φωνή η οποία θα μπορούσε ν' αξιώσει και την τελική αυθεντία. Ο Bodin, ωστόσο, υποστήριξε ότι οι απόλυτοι μονάρχες περιορίζονταν από την ύπαρξη ενός ανώτερου νόμου, που είχε τη μορφή του φυσικού δικαίου ή του θελήματος του Θεού. Από την άλλη πλευρά, στο *Λεβιάθαν* (1651), ο Hobbes παρουσίασε την κυριαρχία ως το μονοπώλιο της εξουσίας καταναγκασμού, αφήνοντας να εννοηθεί ότι ο κυρίαρχος ήταν απόλυτα ελεύθερος από κάθε περιορισμό.

Αυτές οι ιδέες αναθεωρήθηκαν αργότερα από πρώιμους φιλελεύθερους στοχαστές, όπως ο John Locke και ο Montesquieu, οι οποίοι τάχθηκαν αναφανδόν υπέρ της υπόθεσης της συνταγματικής κυβέρνησης. Ο Locke, στο *Two Treatises of Government* ([1690] 1965), υποστήριξε ότι η κυριαρχία ανήκει στον λαό, όχι στον μονάρχη, και εισηγήθηκε ένα σύστημα περιορισμένης κυβέρνησης προσανατολισμένο στην προστασία των φυσικών δικαιωμάτων, ιδιαίτερα της ζωής, της ελευθερίας και της περιουσίας. Στο επικό *Πνεύμα των νόμων* (1734), ο Montesquieu επιχείρησε να αναπτύξει μία «επιστημονική» μελέτη της ανθρώπινης κοινωνίας με στόχο να αποκαλύψει τις συνταγματικές προϋποθέσεις που θα προστάτευαν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ατομική ελευθερία. Αυστηρός επικριτής της απολυταρχίας και θαυμαστής της αγγλικής κοινοβουλευτικής παράδοσης, ο Montesquieu πρότεινε ένα σύστημα ελέγχων και εξισορροπήσεων με τη μορφή της «διάκρισης των εξουσιών» μεταξύ των εκτελεστικών, νομοθετικών και δικαστικών θεσμών. Αυτή η αρχή ενσωματώθηκε στο σύνταγμα των ΗΠΑ (1787) και κατέληξε αργότερα να θεωρείται ένα από τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της φιλελεύθερης δημοκρατικής κυβέρνησης.

Η «κλασική» ταξινόμηση των καθεστώτων, αυτή που πήγασε από τα γραπτά του Αριστοτέλη, ξεπεράστηκε όλο και περισσότερο με την

Έννοια

Απολυταρχισμός

Ο απολυταρχισμός είναι η θεωρία ή η πρακτική της απόλυτης κυβέρνησης, η οποία συνδέεται συνήθως με την απόλυτη μοναρχία. Η κυβέρνηση είναι «απόλυτη» υπό την έννοια ότι διαθέτει απεριόριστη εξουσία: δεν μπορεί να την περιορίσει κάποιο σώμα εκτός αυτής. Ωστόσο, η αρχή του απολυταρχισμού θεμελιώνεται στην αξίωση ενός απεριόριστου δικαιώματος αρχής (όπως στην περίπτωση του θείου δικαίου) μάλλον παρά στην άσκηση ασυμ-φισβητήτων εξουσίας. Οι ορθολογιστικές θεωρίες της απόλυτης εξουσίας προέβδουν γενικά την άποψη ότι μόνο η απόλυτη κυβέρνηση μπορεί να εγγυηθεί την τάξη και την κοινωνική σταθερότητα. Ο απολυταρχισμός, ωστόσο, πρέπει να διακρίνεται από τον δεσποτισμό και τη δικτατορία διότι, καθώς σφίγγεται σε μια επίκληση αρχών, θρησκευτικών ή ορθολογικών, δεν παραχωρεί στην κυβέρνηση αυθαίρετη και απεριόριστη εξουσία.

Δημαγωγός: Ο πολιτικός ηγέτης του οποίου ο έλεγχος επί των μαζών βασίζεται στην ικανότητά του να ξεσηκώνει υστερικό ενθουσιασμό.

ανάπτυξη των νεότερων συνταγματικών συστημάτων από τα τέλη του 18ου αιώνα και μετά. Ο συνταγματικός **ρεπουμπλικανισμός**, που καθιερώθηκε στις ΗΠΑ μετά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας του 1775-83, ο δημοκρατικός ριζοσπαστισμός, που αναπτύχθηκε στη Γαλλία με την Επανάσταση του 1789, και η μορφή κοινοβουλευτικής κυβέρνησης που αναδύθηκε σταδιακά στη Μ. Βρετανία δημιούργησαν –καθένα με τον τρόπο του– πολιτικές πραγματικότητες ουσιωδώς πιο περίπλοκες απ' ό,τι είχαν φανταστεί οι πρώιμοι στοχαστές. Έτσι, τα παραδοσιακά συστήματα ταξινόμησης παραμερίστηκαν εξαιτίας της αυξανόμενης έμφασης στα συνταγματικά και θεσμικά χαρακτηριστικά της κυβέρνησης. Από πολλές απόψεις, η εξέλιξη αυτή άντλησε από το έργο του Montesquieu, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις σχέσεις μεταξύ των ποικίλων κλάδων της κυβέρνησης. Οι μοναρχίες, λοιπόν, διακρίθηκαν από τις δημοκρατίες, τα κοινοβουλευτικά συστήματα από τα προεδρικά και τα ενιαία κράτη από τα ομοσπονδιακά.

Η τυπολογία των «τριών κόσμων»

Κατά τον 20ό αιώνα, οι ιστορικές εξελίξεις μετέβαλαν για μία ακόμα φορά τη βάση της πολιτικής ταξινόμησης. Η εμφάνιση νέων μορφών αυταρχισμού κατά τον μεσοπόλεμο, ιδιαίτερα στη σταλινική Ρωσία, τη φασιστική Ιταλία και τη ναζιστική Γερμανία, καλλιέργησε την άποψη ότι ο κόσμος ήταν χωρισμένος σε δύο ειδών καθεστώτα: στα δημοκρατικά και τα ολοκληρωτικά κράτη.

Η απόλυτη αντίθεση μεταξύ δημοκρατίας και ολοκληρωτισμού κυριάρχησε στα εγχειρήματα ταξινόμησης των καθεστώτων σε όλη σχεδόν τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και του 1960, παρά το γεγονός ότι τα φασιστικά και τα ναζιστικά καθεστώτα είχαν καταρρεύσει με το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Ωστόσο, σταδιακά γινόταν ολοένα και πιο φανερό ότι αυτή η προσέγγιση τροφοδοτούνταν από τον ψυχροπολεμικό ανταγωνισμό και θα μπορούσε ακόμα και να θεωρηθεί ένα είδος ψυχροπολεμικής ιδεολογίας. Δόθηκε λοιπόν το έναυσμα για την αναζήτηση ενός περισσότερο ουδέτερου αξιολογικά και αμερόληπτου ιδεολογικά συστήματος ταξινόμησης. Κάπως έτσι άρχισε να κερδίζει έδαφος η αποκαλούμενη προσέγγιση των «τριών κόσμων» – η άποψη ότι ο πολιτικός κόσμος μπορεί να χωριστεί σε τρία διακριτά μπλοκ:

- έναν καπιταλιστικό «πρώτο κόσμο»
- έναν κομμουνιστικό «δεύτερο κόσμο»
- έναν αναπτυσσόμενο «τρίτο κόσμο»

Η ταξινόμηση των τριών κόσμων είχε οικονομικές, πολιτικές, ιδεολογικές και στρατηγικές διαστάσεις. Τα εκβιομηχανισμένα δυτικά καθεστώτα ήταν «πρώτα» με οικονομικούς όρους, καθότι οι πληθυσμοί τους απολάμβαναν τα υψηλότερα επίπεδα γενικού πλούτου. Το 1983, αυτές οι χώρες παρήγαγαν το 63% του παγκόσμιου **Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος** (ΑΕΠ) αντιπροσωπεύοντας μόνο το 15% του παγκόσμιου πληθυσμού (World Bank, 1985). Τα κομμουνιστικά καθεστώτα ήταν στη «δεύτερη» θέση, μιας και ήταν ευρέως εκβιομηχανισμένα και μπορού-

Ρεπουμπλικανισμός: Η αρχή σύμφωνα με την οποία η πολιτική εξουσία πηγάζει τελικά από τη συγκατάθεση του λαού· η απόρριψη μοναρχικών και απολυταρχικών αρχών.

Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν: Η συνολική χρηματική αξία των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε μία οικονομία στη διάρκεια ενός έτους.

Έννοια

Ολοκληρωτισμός

Ο ολοκληρωτισμός είναι ένα σύστημα πολιτικής τάξης που αγκαλιάζει όλη την κοινωνία και κατά κανόνα εδραϊκόμεται τυπικά μέσω της διαδραστικής ιδεολογικής χειραγώγησης, της αποκάλυπτης τρομοκρατίας και της βίας. Διαφέρει τόσο από τον δεσποτισμό όσο και από τον αυταρχισμό καθόσον επιδιώκει «ολική εξουσία» μέσω της πολιτικοποίησης κάθε όψεως της κοινωνικής και προσωπικής ζωής. Τα δεσποτικά και αυταρχικά καθεστώτα αποβλέπουν, πιο συγκεκριμένα, στη μονοπωλία της πολιτικής εξουσίας, πράγμα το οποίο συνήθως πετυχαίνουν με τον αποκλεισμό των μαζών από την πολιτική. Ο ολοκληρωτισμός, επομένως, συνεπάγεται την απόλυτη κατάργηση της **κοινωνίας των πολιτών**: την κατάργηση του «ιδιωτικού». Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα ορίζονται μερικές φορές από ένα «κανόνο έξι σημείων» (Friedrich και Brzezinski, 1963):

- μια επίσημη ιδεολογία
- ένα μονοκομματικό κράτος, υπό την ηγεσία συνήθως ενός πανίσχυρου ηγέτη
- ένα σύστημα τρομοκρατικής αστυνόμευσης
- μονοπώλιο των μέσων επικοινωνίας
- μονοπώλιο των μέσων ένοπλης σύλληξης
- κρατικά έλεγχο όλων των όψεων της οικονομικής ζωής.

σαν να ικανοποιούν τις στοιχειώδεις υλικές ανάγκες των πληθυσμών τους. Αυτές οι χώρες παρήγαγαν το 19% του παγκόσμιου ΑΕΠ, αντιπροσωπεύοντας το 33% του παγκόσμιου πληθυσμού. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Αφρικής, της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής ήταν «τρίτες», εφόσον ήταν οικονομικά εξαρτημένες και υπέφεραν συχνά από φτώχεια σε ευρεία κλίμακα. Παρήγαγαν το 18% του παγκόσμιου ΑΕΠ αντιπροσωπεύοντας το 52% του παγκόσμιου πληθυσμού.

Ο πρώτος και ο δεύτερος κόσμος χωρίζονταν επιπλέον από άγρια ιδεολογική αντιπαλότητα. Ο πρώτος κόσμος ήταν προσηλωμένος σε «καπιταλιστικές» αρχές, όπως στήριξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, υλικά κίνητρα, ελεύθερη αγορά· ο δεύτερος κόσμος ήταν προσκολλημένος σε «κομμουνιστικές» αξίες, όπως κοινωνική ισότητα, συλλογική προσπάθεια, ανάγκη κεντρικού σχεδιασμού. Τέτοιες ιδεολογικές διαφορές είχαν σαφή πολιτική έκφραση. Τα καθεστώτα του πρώτου κόσμου εφάρμοζαν τη φιλελεύθερη-δημοκρατική πολιτική που βασίζεται στον αγώνα για την εξουσία μέσα από τακτικές εκλογικές αναμετρήσεις. Τα καθεστώτα του δεύτερου κόσμου ήταν μονοκομματικά κράτη, κυριαρχούμενα από «κυβερνώντα» κομμουνιστικά κόμματα. Τα καθεστώτα του τρίτου κόσμου ήταν κατά κανόνα αυταρχικά, κυβερνώμενα από παραδοσιακούς μονάρχες, δικτάτορες ή απλά τον στρατό. Η ταξινόμηση των τριών κόσμων στηρίζεται σε μια διπολική παγκόσμια τάξη στην οποία η Δύση των ΗΠΑ βρισκόταν αντιμέτωπη με την Ανατολή της ΕΣΣΔ. Αυτή η τάξη πραγμάτων ενισχύθηκε με την εμφάνιση δύο αντίπαλων στρατιωτικών συνασπισμών, του ΝΑΤΟ και του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Ο «μη ενταγμένος» τρίτος κόσμος υπήρξε συχνά το θέατρο αυτής της γεωπολιτικής διαμάχης, γεγονός που συνέβαλε σημαντικά στη διαιώνιση της οικονομικής και πολιτικής του εξάρτησης.

Από τη δεκαετία του 1970, ωστόσο, η υποστήριξη αυτού του συστήματος ταξινόμησης γινόταν ολοένα και δυσκολότερη. Νέα μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης έφεραν πλούτο σε τμήματα του τρίτου κόσμου, κυρίως στα πετρελαιοπαραγωγά κράτη της Μέσης Ανατολής, στα εσχάτως εκβιομηχανισμένα κράτη της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ασίας και, σε κάποιο βαθμό, στη Λατινική Αμερική. Αντίθετα, η φτώχεια έχει πάρει ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις σε μέρη της Υποσαχάριας Αφρικής τα οποία συνιστούν τώρα ένα είδος «τέταρτου κόσμου». Επιπλέον, η πρόοδος του εκδημοκρατισμού στην Ασία, τη Λατινική Αμερική και την Αφρική, ιδιαίτερα κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, σημαίνει ότι τα καθεστώτα του τρίτου κόσμου δεν μπορούν να θεωρούνται πλέον συλλήβδην δεσποτικά. Πράγματι, ο όρος «τρίτος κόσμος» αντιμετωπίζεται γενικά με δυσφορία ως υποτιμητικός, επειδή υπονοεί μια अपαράγραπτη κατωτερότητα. Ο όρος «αναπτυσσόμενος κόσμος» θεωρείται συνήθως προτιμότερος.

Χωρίς αμφιβολία, ωστόσο, η χαρακτηριστική βολή στο μοντέλο των τριών κόσμων προήλθε από τα γεγονότα στην Ανατολική Ευρώπη την περίοδο 1989-91, που επέφεραν την κατάρρευση των ορθόδοξων κομμουνιστικών καθεστώτων στην ΕΣΣΔ και αλλού και δρομολόγησαν μια διαδικασία πολιτικού φιλελευθερισμού και μεταρρύθμισης

Κοινωνία των πολιτών: Το πεδίο των αυτόνομων ομάδων και ενώσεων· μια ιδιωτική σφαίρα ανεξάρτητη από τη δημόσια εξουσία.

Έννοια**Φιλελεύθερη δημοκρατία**

Η φιλελεύθερη δημοκρατία είναι ένας τύπος δημοκρατικής ένταξης τόνος που ισορροπεί ανάμεσα στην αρχή της περιορισμένης κυβέρνησης και το ιδανικό της λαϊκής συναίνεσης. Τα «φιλελεύθερα» χαρακτηριστικά της αποτυπώνονται σε ένα δίκτυο εσωτερικών και εξωτερικών ελέγχων της κυβέρνησης, σχεδιασμένων έτσι ώστε να εγγυώνται την ελευθερία και την προστασία των πολιτών έναντι του κράτους. Ο «δημοκρατικός» της χαρακτήρας βασίζεται σε ένα σύστημα τακτικών εκλογικών αναμετρήσεων, οι οποίες διεξάγονται στη βάση της καθολικής ψηφοφορίας και της πολιτικής ισότητας. Αν και χρησιμοποιείται ενίοτε για να περιγράψει μια πολιτική αρχή, ο όρος «φιλελεύθερη δημοκρατία» κατά κανόνα περιγράφει έναν ιδιαίτερο τύπο καθεστώτος. Τα ειδικά χαρακτηριστικά αυτού του καθεστώτος είναι τα ακόλουθα:

- συνταγματική κυβέρνηση που βασίζεται σε τυπικούς, απήχθως νομικούς κανόνες
- εγγυήσεις των πολιτικών ελευθεριών και των ατομικών δικαιωμάτων
- αποκέντρωση και σύστημα ελέγχων και εξισορροπήσεων των θεσμών εξουσίας
- τακτικές εκλογές με σεβασμό στις αρχές της καθολικής ψηφοφορίας και της καθολικής ισότητας της ψήφου
- κομματικός ανταγωνισμός και πολιτικός плюраλισμός
- ανεξάρτητα των οργανωμένων ομάδων και συμφερόντων από την κυβέρνηση
- οικονομία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, οργανωμένη με βάση τη λογική της αγοράς

της αγοράς. Ο Francis Fukuyama έφτασε να διακηρύξει ότι αυτή η εξέλιξη ισοδυναμούσε με το «τέλος της ιστορίας» (Fukuyama, 1989), εννοώντας ότι η ιδεολογική αντιπαλότητα στην ουσία είχε λήξει με τον παγκόσμιο θρίαμβο της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας. Πολύ απλά, τα καθεστώτα του δεύτερου και του τρίτου κόσμου κατέρρεαν μπροστά στην παραδοχή ότι μόνο ο καπιταλιστικός πρώτος κόσμος εγγυόταν την οικονομική ευημερία και την πολιτική σταθερότητα.

■ Καθεστώτα του σύγχρονου κόσμου

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 η κατασκευή συστημάτων ταξινόμησης βρίσκεται σε μεταβατική κατάσταση. Παλιότερες κατηγορίες, ιδιαίτερα η διάκριση των «τριών κόσμων», ασφαλώς παραμερίστηκαν αλλά τα πολιτικά συμφραζόμενα του νέου κόσμου ήταν κάθε άλλο παρά ξεκάθαρα. Επιπλέον, το σενάριο για το «τέλος της ιστορίας» γνώρισε μόνο προσωρινή απήχηση, καθώς υποστηρίχτηκε από το κύμα εκδημοκρατισμού του τέλους της δεκαετίας του 1980 και των αρχών της δεκαετίας του 1990, και, πιο συγκεκριμένα, αντίληψε τη δύναμή του από την κατάρρευση του κομμουνισμού. Κατά κάποιο τρόπο, αυτή η θριαμβολογία της φιλελεύθερης δημοκρατίας αντανάκλασε την επιμονή της δυτικοκεντρικής άποψης και, ούτως ή άλλως, μπορεί και να ήταν απλό απομεινάρι των ημερών του Ψυχρού Πολέμου. Η ιδέα «ενός κόσμου φιλελεύθερων δημοκρατιών» υπαινισσόταν την ανωτερότητα ενός ειδικού δυτικού μοντέλου ανάπτυξης, βασισμένου ίσως κατά κύριο λόγο στις ΗΠΑ, και συνεπαγόταν ότι αξίες όπως η

Francis Fukuyama (1952)

Αμερικανός κοινωνικός αναλυτής και πολιτικός ακαδημαϊκός. Ο Fukuyama γεννήθηκε στο Σικάγο των ΗΠΑ, γιος προεστάντη ιεροκήρυκα. Ήταν μέλος του Επιτελείου Πολιτικού Σχεδιασμού του υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ προτού γίνει σύμβουλος του ομίλου Rand. Αφοσιωμένος ρεπουμπλικάνος, έγινε διεθνώς γνωστός με το άρθρο του «The End of History?» (1989), το οποίο αργότερα ανέπτυξε στο βιβλίο *Το τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος*

άνθρωπος (1992). Εκεί ισχυρίστηκε ότι η ιστορία των ιδεών είχε τελειώσει με την αναγνώριση της φιλελεύθερης δημοκρατίας ως «της τελικής μορφής κυβέρνησης των ανθρώπων». Στα βιβλία του *Εμπιστοσύνη* (1996) και *The Great Disruption* (1999), ο Fukuyama ασχολήθηκε με τη σχέση οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής συνοχής. Οι ιδέες του είχαν σημαντική επίδραση στη Νέα Δεξιά.

ατομικότητα, τα δικαιώματα και η επιλογή είναι καθολικά εφαρμόσιμες. Ένα αποτέλεσμα αυτής της τάσης ήταν και η αδυναμία να αναγνωριστεί η σημασία, για παράδειγμα, ισλαμικών και κομφουκιανικών πολιτικών μορφών, οι οποίες θεωρήθηκαν εν γένει αποκλίσεις ή απλές προσπάθειες αντίστασης στην κατά τα άλλα αδιαμφισβήτητη προέλαση της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Ωστόσο, μία από τις δυσκολίες καθιέρωσης ενός νέου συστήματος ταξινόμησης είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει συμφωνία για τα κριτήρια στα οποία θα πρέπει αυτό να βασίζεται. Κανένα σύστημα ταξινόμησης δεν εξαρτάται από μία μόνο καθοριστική παράμετρο. Σε κάθε περίπτωση, διαφορετικά συστήματα τείνουν να δίνουν προτεραιότητα σε διαφορετικά κριτήρια. Ανάμεσα στις παραμέτρους που συνήθως χρησιμοποιούνται είναι οι ακόλουθες:

- Ποιος κυβερνά; Η πολιτική συμμετοχή περιορίζεται σε μία ελίτ είτε ομάδα προνομιούχων, ή ενσωματώνει όλο τον πληθυσμό;
- Πώς επιτυγχάνεται η συμμόρφωση; Η κυβέρνηση εξασφαλίζει την υπακοή με τη χρήση είτε την απειλή χρήσης βίας, ή μέσω διαπραγμάτευσης και συμβιβασμού;
- Η κυβερνητική εξουσία είναι συγκεντρωμένη ή αποκεντρωμένη; Τι είδους έλεγχοι και εξισορροπήσεις λειτουργούν στο πολιτικό σύστημα;
- Πώς αποκτάται και μεταβιβάζεται η κυβερνητική εξουσία; Το καθεστώς είναι ανοικτό και πολυκομματικό ή μονολιθικό;
- Πώς ισορροπούν μεταξύ τους το κράτος και το άτομο; Πώς κατανομούνται δικαιώματα και υποχρεώσεις μεταξύ κυβέρνησης και πολιτών;
- Ποιο είναι το επίπεδο της υλικής ανάπτυξης; Πόσο πλούσια είναι η κοινωνία από υλική άποψη και πόσο ισότιμα διανέμεται ο πλούτος;
- Πώς οργανώνεται η οικονομική ζωή; Η οικονομία εξαρτάται από την αγορά ή από το σχεδιασμό, και ποιος είναι ο οικονομικός ρόλος της κυβέρνησης;
- Πόσο σταθερό είναι ένα καθεστώς; Έχει αντέξει στο χρόνο και

έχει τη δυνατότητα να αντεπεξέλθει σε νέα αιτήματα και νέες προκλήσεις;

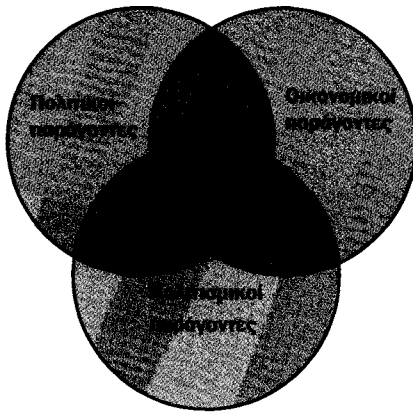
Κατά τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού υιοθετήθηκε μία *συνταγματική-θεσμική* προσέγγιση στην ταξινόμηση, επηρεασμένη από τις κλασικές τυπολογίες. Η προσέγγιση αυτή υπογράμιζε λ.χ. διαφορές ανάμεσα σε κωδικοποιημένα και μη κωδικοποιημένα συντάγματα, κοινοβουλευτικά και προεδρικά ή ομοσπονδιακά και ενοποιητικά συστήματα. Μία *δομική-λειτουργική* προσέγγιση αναδύθηκε, ωστόσο, από τη θεωρία των συστημάτων και σταδιακά κυριάρχησε κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Την προσέγγιση αυτή την απασχολούσαν λιγότερο οι θεσμικοί διακανονισμοί και περισσότερο πώς λειτουργούν στην πράξη τα πολιτικά συστήματα, ιδιαίτερα δε πώς μεταφράζουν τα «εισερχόμενα» σε «εξερχόμενα». Η προσέγγιση των «τριών κόσμων» είχε *οικονομικοϊδεολογικό* προσανατολισμό, καθώς έδινε ιδιαίτερη προσοχή στο επίπεδο υλικής ανάπτυξης ενός συστήματος και την ευρύτερη ιδεολογική του σκόπευση. Η προσέγγιση που υιοθετείται εδώ, ωστόσο, διαφέρει από ορισμένες πλευρές και από τις τρεις προαναφερθείσες. Επιχειρεί να συνυπολογίσει τρία κύρια χαρακτηριστικά ενός καθεστώτος: τις πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές όψεις του. Η υπόθεση αυτής της προσέγγισης είναι ότι τα καθεστάτα δεν χαρακτηρίζονται τόσο από ιδιαίτερους πολιτικούς, οικονομικούς ή πολιτισμικούς παράγοντες όσο από τον τρόπο με τον οποίο αυτοί οι παράγοντες αλληλοσυνδέονται στην πράξη (βλ. Σχήμα 2.2).

Η σημασία της εν λόγω προσέγγισης έγκειται στο ότι τονίζει το βαθμό κατά τον οποίο οι επίσημοι πολιτικοί και οικονομικοί διακανονισμοί μπορεί να λειτουργούν με διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με το πολιτισμικό περιβάλλον. Πολυκομματικές εκλογές και οικονομία της αγοράς, για παράδειγμα, μπορεί να συνεπάγονται πολύ διαφορετικά πράγματα στις δυτικές φιλελεύθερες κοινωνίες απ' ό,τι στις μη δυτικές. Αν, ωστόσο, λάβει κανείς υπόψη τις βαθιές πολιτικές ανακατατάξεις στα τέλη του 20ού αιώνα, θα ήταν αφελές να υποστηρίξει ότι οποιοδήποτε σύστημα ταξινόμησης μπορεί να είναι κάτι περισσότερο από προσωρινό. Στην πραγματικότητα, τα καθεστάτα αυτά καθεαυτά είναι ρευστά, και όσοι ασχολούνται με την ταξινόμηση καθεστώτων προσπαθούν συνεχώς να παρακολουθούν τις εξελίξεις σε μια πολιτική πραγματικότητα που διαρκώς αλλάζει. Παρ' όλα αυτά, μπορεί να αναγνωρίσει κανείς πέντε είδη καθεστώτων στον σύγχρονο κόσμο:

- δυτικές πολυαρχίες
- νέες δημοκρατίες
- καθεστάτα της Ανατολικής Ασίας
- ισλαμικά καθεστάτα
- στρατιωτικά καθεστάτα

Δυτικές πολυαρχίες

Οι δυτικές πολυαρχίες συμπίπτουν χονδρικά με τα καθεστάτα που ταξινομούνται υπό τον τίτλο «φιλελεύθερες δημοκρατίες» ή απλώς «δημοκρατίες». Κοιτίδα τους επομένως είναι η Βόρεια Αμερική, η

Σχήμα 2.2
Κύρια χαρακτηριστικά
των καθεστώτων

Δυτική Ευρώπη και η Αυστραλασία. Ο Huntington υποστήριξε ότι τα καθεστώτα αυτά είναι παράγωγα των δύο πρώτων «κυμάτων» εκδημοκρατισμού: το πρώτο εντοπίζεται μεταξύ 1828 και 1926 και περιλαμβάνει χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Γαλλία και η Μ. Βρετανία. Το δεύτερο εντοπίζεται μεταξύ 1943 και 1962 και περιλαμβάνει τη Δυτική Γερμανία, την Ιταλία, την Ιαπωνία και την Ινδία. Αν και οι πολυαρχίες σε μεγάλο βαθμό οδεύουν σταδιακά προς τον εκδημοκρατισμό και τη **φιλελευθεροποίηση**, ο όρος «πολυαρχία» προτιμάται από τον όρο «φιλελεύθερη δημοκρατία» για δύο λόγους. Πρώτον, η φιλελεύθερη δημοκρατία αντιμετωπίζεται μερικές φορές ως πολιτικό ιδεώδες και γι' αυτόν το λόγο επενδύεται με ευρύτερες κανονιστικές συνδηλώσεις. Δεύτερον, η χρήση του όρου «πολυαρχία» αναγνωρίζει το γεγονός ότι αυτά τα καθεστώτα υπολείπονται, από σημαντικές απόψεις, του στόχου της δημοκρατίας.

Ο όρος «πολυαρχία» χρησιμοποιήθηκε αρχικά για να περιγράψει ένα σύστημα έννομης τάξης από τους Dahl και Lindblom στο *Politics, Economics, and Welfare* (1953) και στη συνέχεια έτυχε περαιτέρω επεξεργασίας από τον Dahl στο *Polyarchy: Participation and Opposition* (1971). Κατά την άποψη αυτών των συγγραφέων, τα πολυαρχικά καθεστώτα διακρίνονται από το συνδυασμό δύο γενικών χαρακτηριστικών. Κατ' αρχάς, υπάρχει σχετικά μεγάλη ανοχή προς την αντιπολίτευση, η οποία πρέπει να είναι τουλάχιστον σε θέση να ελέγχει τις τάσεις αυθαιρεσίας της κυβέρνησης. Αυτό εξασφαλίζεται στην πράξη από ένα ανταγωνιστικό κομματικό σύστημα, από θεσμικά εγγυημένες και κατοχυρωμένες πολιτικές ελευθερίες και από μία υγιή και ρωμαλέα κοινωνία των πολιτών. Το δεύτερο χαρακτηριστικό της πολυαρχίας είναι ότι οι ευκαιρίες συμμετοχής στην πολιτική πρέπει να είναι αρκετά διευρυμένες ώστε να εγγυώνται ένα αξιόπιστο επίπεδο λαϊκής ανταπόκρισης. Το κρίσιμο στοιχείο εδώ είναι η ύπαρξη τακτικών εκλογικών αναμετρήσεων που λειτουργούν σαν μηχανισμός, μέσω του οποίου ο λαός μπορεί να ελέγξει και αν χρειάζεται να αντικαταστήσει

Φιλελευθεροποίηση: Η εισαγωγή εσωτερικών και εξωτερικών ελέγχων στην κυβερνητική εξουσία και/ή η στροφή προς την ιδιωτική πρωτοβουλία και την αγορά.

Έννοια

Πολυαρχία

Η πολυαρχία (κυριολεκτικά «εξουσία των πολλών») αναφέρεται γενικά στους θεσμούς και τις πολιτικές διαδικασίες της νεότερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Ως τύπος καθεστώτος, η πολυαρχία μπορεί να διακριθεί από όλα τα μη δημοκρατικά συστήματα καθώς και από δημοκρατικά συστήματα μικρής κλίμακας που βασίζονται στο κλασικό ή αθηναϊκό μοντέλο άμεσης συμμετοχής. Η πολυαρχία μπορεί να εννοηθεί ως απλής ή ανεπεξέργαστη προσέγγιση της δημοκρατίας, καθώς λειτουργεί μέσω θεσμών που αναγκάζουν τους κυβερνώντες να λαμβάνουν υπόψη τα συμφέροντα και τις επιθυμίες του εκλογικού σώματος. Τα κύρια χαρακτηριστικά της είναι τα εξής (Dahl, 1989:211):

- Η κυβέρνηση βρίσκεται στα χέρια εκλεγμένων αξιωματούχων.
- Οι εκλογές είναι ελεύθερες και τίμιες.
- Όλοι οι ενήλικες έχουν στην πράξη δικαίωμα ψήφου.
- Το δικαίωμα υπαβολής υποψηφιότητας είναι απεριόριστο.
- Υπάρχει ελεύθερη έκφραση και δικαίωμα κριτικής και διαμαρτυρίας.
- Οι πολίτες έχουν πρόσβαση σε εναλλακτικές πηγές πληροφορίας.
- Οι ομάδες και οι ενώσεις απολαμβάνουν σχετική τουλάχιστον ανεξαρτησία από την κυβέρνηση.

τους κυβερνώντες. Υπό αυτή την έννοια υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στην πολυαρχία και το είδος δημοκρατικού ελιτισμού που περιέγραψε ο Joseph Schumpeter στο *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942). Τόσο ο Lindblom (1977) όσο και ο Dahl (1985), ωστόσο, αναγνώρισαν την επίδραση που ασκεί στις πολυαρχίες η δυσανάλογη εξουσία των μεγάλων εταιρειών. Γι' αυτόν το λόγο προτίμησαν μερικές φορές την έννοια «παραμορφωμένη πολυαρχία».

Αν οριστεί με αυτό τον τρόπο, ο όρος «πολυαρχία» μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει έναν μεγάλο και αυξανόμενο αριθμό καθεστώτων σ' όλο τον κόσμο. Όλα τα κράτη στα οποία διεξάγονται πολυκομματικές εκλογές έχουν πολυαρχικά χαρακτηριστικά. Οι δυτικές πολυαρχίες, ωστόσο, έχουν έναν πιο διακριτό και ιδιαίτερο χαρακτήρα. Χαρακτηρίζονται όχι μόνο από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και την καπιταλιστική οργάνωση της οικονομίας, αλλά και από έναν πολιτιστικό και ιδεολογικό προσανατολισμό ο οποίος κατάγεται εν πολλοίς από τον δυτικό φιλελευθερισμό. Η σημαντικότερη πλευρά αυτής της κληρονομιάς είναι η ευρύτερη αποδοχή του φιλελεύθερου ατομικισμού. Ο ατομικισμός, που συχνά θεωρείται η χαρακτηριστικότερη δυτική αξία, τονίζει τη μοναδικότητα κάθε ανθρώπου και υποστηρίζει ότι η κοινωνία πρέπει να οργανώνεται έτσι ώστε να ικανοποιεί με τον καλύτερο τρόπο τις ανάγκες και τα συμφέροντα των ατόμων που τη συνθέτουν. Η πολιτική κουλτούρα των δυτικών πολυαρχιών επηρεάζεται από τον φιλελεύθερο ατομικισμό με ποικίλους τρόπους. Γεννά, για παράδειγμα, αυξημένη ευαισθησία απέναντι στα ατομικά δικαιώματα (τα οποία τίθενται ίσως υπεράνω των υποχρεώσεων), μια γενική αντίληψη ότι η επιλογή και ο ανταγωνισμός (τόσο στην πολιτική

όσο και στην οικονομική ζωή) είναι δείγματα υγείας, καθώς κι ένα είδος φόβου απέναντι στην κυβέρνηση και μία τάση να θεωρείται το κράτος ως τουλάχιστον δυνητική απειλή για την ελευθερία.

Και οι δυτικές πολυαρχίες, όμως, δεν είναι όλες ίδιες. Κάποιες προκρίνουν τον συγκεντρωτισμό και την αρχή της πλειοψηφίας και κάποιες άλλες τείνουν προς την αποκέντρωση και τον πλουραλισμό. Ο Lijphart (1990, 1999) υπογράμμισε αυτό το γεγονός διακρίνοντας ανάμεσα σε δημοκρατίες της «πλειοψηφίας» και σε δημοκρατίες της «συναίνεσης». Οι δημοκρατίες της πλειοψηφίας είναι οργανωμένες με άξονα το κοινοβούλιο, σύμφωνα με το αποκαλούμενο **μοντέλο Γουέστμινστερ**. Το πιο χαρακτηριστικό σχετικό παράδειγμα είναι το αγγλικό σύστημα, αλλά το μοντέλο έχει επίσης υιοθετηθεί, σε συγκεκριμένες εκδοχές του, από τη Νέα Ζηλανδία, την Αυστραλία, τον Καναδά, το Ισραήλ και την Ινδία. Οι τάσεις πλειοψηφισμού συνδέονται με κάποια ή όλα από τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- μονοκομματική κυβέρνηση
- απουσία διάκρισης των εξουσιών ανάμεσα σε εκτελεστική εξουσία και κοινοβούλιο
- το κοινοβούλιο είτε λειτουργεί ως νομοθετικό σώμα (μία βουλή) είτε υπάρχει και μία δεύτερη βουλή περιορισμένων αρμοδιοτήτων
- δικομματικό σύστημα
- μονοεδρικό πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα (βλ. Κεφ. 11)
- ενιαία και συγκεντρωτική κυβέρνηση
- ακωδικοποίητο σύνταγμα και κυρίαρχο κοινοβούλιο

Αντιθέτως, άλλες δυτικές πολυαρχίες χαρακτηρίζονται από μια διάχυση της εξουσίας σε όλο το φάσμα του κυβερνητικού και κομματικού συστήματος. Το μοντέλο της πλουραλιστικής δημοκρατίας των ΗΠΑ βασίζεται εξαιρετικά στη θεσμική αποκέντρωση που προβλέπεται από τις ίδιες τις συνταγματικές διατάξεις. Αλλού, ιδιαίτερα στην ηπειρωτική Ευρώπη, η συναίνεση στηρίζεται από το κομματικό σύστημα και από μια τάση προς τη διαπραγμάτευση και το μοίρασμα της εξουσίας. Σε κράτη όπως το Βέλγιο, η Αυστρία και η Ελβετία έχει αναπτυχθεί ένα σύστημα **συνεταιρικής δημοκρατίας**, το οποίο ταιριάζει ιδιαίτερα σε κοινωνίες που χωρίζονται από βαθιές θρησκευτικές, ιδεολογικές, τοπικές, πολιτισμικές ή άλλες διαφορές. Οι συναινετικές ή πλουραλιστικές τάσεις συχνά συνδέονται με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- κυβέρνηση συνασπισμού
- διάκριση των εξουσιών ανάμεσα στην εκτελεστική εξουσία και τη βουλή
- οργάνωση του κοινοβουλίου ως διπλού νομοθετικού σώματος (δύο βουλές)
- πολυκομματικό σύστημα
- αναλογική αντιπροσώπευση
- φεντεραλισμός ή αποκέντρωση
- κωδικοποιημένο σύνταγμα και χάρτη δικαιωμάτων

Έννοια

Η Δύση

Ο όρος «Δύση» έχει δύο παρεμφερείς σημασίες. Γενικά, ο όρος αναφέρεται στην πολιτισμική και φιλοσοφική κληρονομιά της Ευρώπης που έγινε εξαγωγίμο προϊόν μέσω της μετανάστευσης και της αποικιοκρατίας. Οι ρίζες αυτής της κληρονομιάς βρίσκονται στην Ιουδαίοχριστιανική θρησκεία και τα διδάγματα της «κλασικής» Ελλάδας και της Ρώμης, θεωρούμενα στους νεότερους χρόνους υπό το πρίσμα των ιδεών και των αξιών του φιλελευθερισμού. Ο όρος «Ανατολή» αναφέρεται στην Ασία γενικά και στην Ανατολική και Νοτιοανατολική Ασία ειδικότερα. Με μια στενότερη έννοια που προωθήθηκε κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η «Δύση» σήμαινε το καπιταλιστικό μπλοκ υπό της ΗΠΑ, σε αντίθεση με την Ανατολή που βρισκόταν υπό την επιρροή της ΕΣΣΔ. Αν και η Ανατολική Ευρώπη δεν ανήκει πλέον στην Ανατολή μ' αυτή την έννοια, παραμένει ασαφές αν η Ρωσία ανήκει στη Δύση με την ευρύτερη έννοια.

Μοντέλο Γουέστμινστερ:

Σύστημα κυβέρνησης στο οποίο η εκτελεστική εξουσία προκύπτει από τη συνέλευση (ή κοινοβούλιο) και (θεωρητικά) λογοδοτεί σ' αυτήν.

Συνεταιρική δημοκρατία:

Μορφή δημοκρατίας που λειτουργεί μέσω της κατανομής της εξουσίας και της στενής επαφής μεταξύ πολλών κομμάτων και πολιτικών σχηματισμών.

Σ' ένα άλλο επίπεδο, φυσικά, κάθε πολυαρχικό καθεστώς –αλλά και κάθε καθεστώς– είναι μοναδικό και γι' αυτόν το λόγο ιδιαίτερο. Η **ιδιαιτερότητα** των ΗΠΑ, για παράδειγμα, συνδέεται συχνά με την απουσία φεουδαρχικού παρελθόντος και με την εμπειρία του εποικισμού και της επέκτασης των συνόρων. Τα παραπάνω μπορούν να εξηγήσουν τη βαθιά ατομιστική πολιτική κουλτούρα των ΗΠΑ, της μοναδικής ανάμεσα στις δυτικές πολυαρχίες που χαρακτηρίζεται από την απουσία σοσιαλιστικού κόμματος ή ανάλογου κινήματος. Οι ΗΠΑ είναι επίσης το πιο απροκάλυπτα θρησκευόμενο από τα δυτικά καθεστώτα, και είναι η μόνη όπου, λόγου χάρι, ο χριστιανικός φονταμενταλισμός εξελίχθηκε σε μείζονα πολιτική δύναμη.

Η Ινδία είναι ακόμα πιο δύσκολη περίπτωση. Σίγουρα δεν αποτελεί μέρος της Δύσης, με πολιτισμικούς, φιλοσοφικούς ή θρησκευτικούς όρους. Σε αντίθεση με τις «αναπτυγμένες» πολυαρχίες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, ο πληθυσμός της είναι κατά κανόνα αγροτικός και το ποσοστό αναλφαβητισμού φτάνει το 50%. Ωστόσο, η Ινδία λειτουργήσει αποτελεσματικά ως πολυαρχία από την ανεξαρτητοποίησή της το 1947 και μετά, επιβιώνοντας ακόμα και του «κράτους έκτακτης ανάγκης» της Indira Gandhi στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Η πολιτική σταθερότητα στην Ινδία αναμφίβολα προήχθη από την επιρροή του Κόμματος του Κογκρέσου σε όλες τις κάστες και από το μύθο της δυναστείας Nehru-Gandhi. Ωστόσο, η παρακμή του πρώτου και το τέλος της δεύτερης μάλλον μετέτρεψαν την Ινδία της δεκαετίας του 1990 σε κάτι που μοιάζει περισσότερο με συνεταιρική δημοκρατία.

Νέες δημοκρατίες

Ένα τρίτο κύμα εκδημοκρατισμού ξεκίνησε, σύμφωνα με τον Huntington (1991), το 1974. Σ' αυτό εντάσσονται η πτώση των δεξιών δικτατοριών σε Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία, η υποχώρηση των στρατηγών στη Λατινική Αμερική και, το σημαντικότερο, η κατάρρευση του κομμουνισμού. Η κατάρρευση αυτή, κατά την περίοδο 1989-91 στην Ανατολική Ευρώπη, έδωσε το έναυσμα για μια διαδικασία εκδημοκρατισμού στα πρότυπα του δυτικού φιλελεύθερου μοντέλου. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της διαδικασίας ήταν η υιοθέτηση πολυκομματικών εκλογών και η εισαγωγή οικονομικών μεταρρυθμίσεων κατά το πρότυπο της ελεύθερης αγοράς. Μ' αυτή την έννοια, μπορεί να υποστηριχθεί κανείς ότι τα περισσότερα (κάποιοι θα έλεγαν όλα) πρώην κομμουνιστικά καθεστώτα βρίσκονται σε μετάβαση, ώστε αργά ή γρήγορα δεν θα ξεχωρίζουν από τις δυτικές πολυαρχίες. Ωστόσο, τουλάχιστον προς το παρόν, υπάρχουν λόγοι που επιβάλλουν την αντιμετώπιση αυτών των συστημάτων ως ξεχωριστών. Κατ' αρχάς, η κληρονομιά του κομμουνιστικού παρελθόντος τους δεν μπορεί ν' αποτιναχθεί από τη μία στιγμή στην άλλη, ιδιαίτερα εκεί όπου –στη Ρωσία– το κομμουνιστικό σύστημα άντεξε για περισσότερα από 70 χρόνια. Δεύτερον, η ίδια η διαδικασία της μετάβασης έχει απελευθερώσει δυνάμεις και έχει αναδείξει προβλήματα διαφορετικής φύσης από εκείνα που αντιμετωπίζουν οι δυτικές πολυαρχίες. Γι' αυτούς τους λόγους τα εν λόγω καθεστώτα είναι ίσως προτιμότερο να ταξινομηθούν ως **νέες δημοκρατίες** ή **ημιδημοκρατίες**.

Ιδιαιτερότητα: Συνεκδοχικά μιλώντας, τα γνωρίσματα που προσοδιάζουν αποκλειστικά σε ένα πολιτικό σύστημα, κι επομένως παρακλύδουν την εφαρμογή ευρύτερων κατηγοριών.

Νέες δημοκρατίες: Καθεστώτα στα οποία η διαδικασία της δημοκρατικής σταθεροποίησης δεν έχει ολοκληρωθεί· η δημοκρατία δεν έχει γίνει ακόμη «το μόνο παιχνίδι στην πόλη» (Przeworski, 1991).

Ημιδημοκρατία: Καθεστώς στο οποίο δημοκρατικά και αυταρχικά χαρακτηριστικά συνυπάρχουν σε έναν λειτουργικό και σταθερό συνδυασμό.

Έννοια**Κομμουνισμός**

Κομμουνισμός, υπό την απλούστατη έννοια, είναι η οργάνωση της κοινωνικής ζωής στη βάση της κοινοκτημοσύνης. Ως θεωρητικό ιδεώδες, συνδέεται κατά κύριο λόγο με τα γραπτά του Marx, για τον οποίο κομμουνισμός σημαίνει μια κοινωνία χωρίς τάξεις, όπου ο πλούτος θα ανήκει σε όλους, η παραγωγή θα προσανατολίζεται στις ανθρώπινες ανάγκες και το κράτος σταδιακά θα «μαραθεί» δίνοντας τη θέση του στην αυθόρμητη αρμονία και την αυτοπραγμάτωση. Ο όρος χρησιμοποιείται επίσης για να περιγράψει τις κοινωνίες που θεμελιώθηκαν σε μαρξιστικές αρχές ριζικά αναθεωρημένες από τον λενινισμό και τον σταλινισμό. Τα κύρια χαρακτηριστικά του «ορθόδοξου» κομμουνισμού ως τύπου καθεστώτος είναι τα εξής:

- «Επίσημη» ιδεολογία είναι ο μαρξισμός-λενινισμός.
- Την πολιτική εξουσία μονοπωλεί ένα κομμουνιστικό κόμμα οργανωμένο βάσει της αρχής του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού».
- Το κομμουνιστικό κόμμα «κυβερνά», υπό την έννοια ότι έχει τον πλήρη έλεγχο της κρατικής μηχανής, δημιουργώντας έναν συγχωνευμένο μηχανισμό κράτους-κόμματος.
- Το κομμουνιστικό κόμμα παίζει «ηγυτικό και καθοδηγητικό ρόλο» στην κοινωνία, ελέγχοντας όλους τους θεσμούς, συμπεριλαμβανομένων των θεσμών της οικονομίας, της εκπαίδευσης, του πολιτισμού και της ψυχολογίας.
- Η οικονομική ζωή βασίζεται στον κρατικό κολεκτιβισμό και οργανώνεται μέσω ενός συστήματος κεντρικού σχεδιασμού.

Ένα χαρακτηριστικό των μετακομμουνιστικών καθεστώτων είναι η ανάγκη αντιμετώπισης των πολιτικών και πολιτισμικών συνεπειών της κομμουνιστικής περιόδου, ιδιαίτερα των παραφυάδων του σταλινικού ολοκληρωτισμού. Η σκληρή λογοκρισία και η καταστολή της αντιπολίτευσης που διέκριναν τη μονοπώληση της εξουσίας από το Κομμουνιστικό Κόμμα εγγυόταν την αδυναμία ανάπτυξης μιας πολιτικής κουλτούρας προσανατολισμένης στη συμμετοχή, τη διαπραγμάτευση και τη συναίνεση. Στη Ρωσία αυτό οδήγησε σε ένα αδύναμο και κατακερματισμένο κοιμματικό σύστημα το οποίο μοιάζει ανίκανο να συναρθρώσει και να συνοψίσει τα μείζονα συμφέροντα της ρωσικής κοινωνίας. Ως αποτέλεσμα, κομμουνιστικά ή πρώην κομμουνιστικά κόμματα εξακολουθούν συχνά να αποτελούν ένα σημείο σταθερότητας. Στη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, για παράδειγμα, οι θεσμοί του κομμουνιστικού παρελθόντος επιβιώνουν στη μετακομμουνιστική εποχή ενώ σε κράτη όπως η Ουγγαρία, η Πολωνία και η Ρωσία τα κομμουνιστικά κόμματα, υιοθετώντας πια, αν και σε ποικίλες διαβαθμίσεις, τις αρχές της σοσιαλδημοκρατίας, έχουν πετύχει εκλογική ανάκαμψη.

Ένα δεύτερο σοβαρό ζήτημα είναι η διαδικασία της οικονομικής μετάβασης. Η μετάβαση από τον κεντρικό σχεδιασμό στον καπιταλισμό του laissez-faire, μέσω της «θεραπείας-σοκ» που εισηγήθηκε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, προκάλεσε βαθιά ανασφάλεια λόγω της αύξησης της ανεργίας και του πληθωρισμού και της σημαντικής ανάπτυξης της κοινωνικής ανισότητας. Μετά τα ξέφρενα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990, ο ρυθμός της οικονομικής φιλελευθεροποίησης μειώθηκε,

ενίστε δραστικά, σαν συνέπεια της αντίδρασης ενάντια στις μεταρρυθμίσεις της αγοράς που συχνά εκφράστηκε με μια αυξανόμενη υποστήριξη κομμουνιστικών ή εθνικιστικών κομμάτων. Ένα τελευταίο σοβαρό ζήτημα είναι η αδυναμία της κρατικής εξουσίας, ιδιαίτερα όταν αυτή έρχεται αντιμέτωπη με φυγόκεντρες δυνάμεις που καταπιέζονταν κατά την κομμουνιστική περίοδο. Αυτό απέδειξε προπάντων η επανεμφάνιση εθνοτικών και εθνικιστικών εντάσεων. Η κατάρρευση του κομμουνισμού στην ΕΣΣΔ συνοδεύτηκε από τη διάλυση της παλιάς σοβιετικής αυτοκρατορίας και τη συγκρότηση 15 νέων ανεξάρτητων κρατών, πολλά εκ των οποίων (ανάμεσά τους και η Ρωσία) εξακολουθούν να σπαράσσονται από εθνοτικές διαμάχες. Η Τσεχοσλοβακία έπαψε να υπάρχει το 1992 με τη δημιουργία της Σλοβακίας και της Δημοκρατίας της Τσεχίας. Η εθνοτική σύγκρουση ήταν πιο δραματική στη Γιουγκοσλαβία, όπου προκάλεσε ανοικτό πόλεμο της Σερβίας με την Κροατία το 1991 και οδήγησε σε εμφύλιο πόλεμο στη Βοσνία μεταξύ 1992-96.

Μπορούν επίσης να διαπιστωθούν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα ίδια τα μετακομμουνιστικά κράτη. Η πιο σημαντική είναι αυτή μεταξύ των πιο προηγμένων βιομηχανικά και δυτικοποιημένων χωρών της «Κεντρικής» Ευρώπης, όπως η Δημοκρατία της Τσεχίας, η Ουγγαρία και η Πολωνία, και των πιο υπανάπτυκτων «ανατολικών» κρατών όπως η Ρουμανία, η Βουλγαρία και, από ορισμένες απόψεις, η Ρωσία. Στην πρώτη ομάδα η μεταρρύθμιση προς την ελεύθερη αγορά προχώρησε γρήγορα και ομαλά ενώ στη δεύτερη είτε υπήρξε απρόθυμη και ατελής είτε προκάλεσε βαθιές πολιτικές εντάσεις. Η πρώτη ομάδα κρατών αδημονεί επιπλέον να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση με την πρώτη ευκαιρία, παρέχοντας περαιτέρω τεκμήρια δημοκρατικής σταθερότητας. Ακόμα μία διάκριση μπορεί να γίνει ανάμεσα στα κράτη στα οποία ο κομμουνισμός «επιβλήθηκε» από τον σοβιετικό Κόκκινο Στρατό μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και σε εκείνα που υπήρξαν τμήμα της ΕΣΣΔ. Με εξαίρεση τα Βαλτικά κράτη (Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία), οι πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες φέρουν τα σημάδια τόσο της μακράς κομμουνιστικής τους ιστορίας όσο και του γεγονότος ότι υπήρξαν τμήμα της ρωσικής αυτοκρατορίας, κατά την τσαρική αλλά και κατά τη σοβιετική περίοδο. Υπάρχει, φυσικά, κι ένα βασίμο επιχείρημα περί ρωσικής ιδιαιτερότητας. Αυτό μπορεί να βασίζεται στο αυτοκρατορικό παρελθόν της Ρωσίας και στις ανταγωνιστικές και επεκτατικές τάσεις του ρωσικού εθνικισμού ή στο γεγονός ότι, από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου, η Ρωσία είναι διχασμένη σε ανταγωνιστικές ταυτότητες, μία δυτική και μία σλαβική, παραμένοντας επομένως αμφίθυμη σε ό,τι αφορά την πολιτισμική της κληρονομιά και το πολιτικό της πεπρωμένο.

Καθεστώα της Ανατολικής Ασίας

Η άνοδος της Ανατολικής Ασίας στα τέλη του 20ού αιώνα μπορεί τελικά να αποδειχτεί πιο σημαντικό κοσμοϊστορικό γεγονός από την κατάρρευση του κομμουνισμού. Οπωσδήποτε, κατά την εν λόγω περίοδο η ισορροπία της παγκόσμιας οικονομίας μετατοπίστηκε σημαντικά από τη Δύση προς την Ανατολή. Στις δύο τελευταίες δεκαετίες του

20ού αιώνα οι δείκτες οικονομικής ανάπτυξης στη δυτική ακτή του Ειρηνικού ήταν δύο ως τέσσερις φορές υψηλότεροι από τους αντίστοιχους των «αναπτυσσόμενων» οικονομιών της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Ωστόσο, η αντίληψη ότι υπάρχει μια ιδιαίτερη πολιτική μορφή της Ανατολικής Ασίας μάς είναι λιγότερο οικεία. Ο πολύς κόσμος θεωρεί ότι εκσυγχρονισμός σημαίνει δυτικοποίηση. Με πολιτικούς όρους, αυτό σημαίνει ότι ο βιομηχανικός καπιταλισμός συνοδεύεται πάντα από τη φιλελεύθερη δημοκρατία. Όσοι υποστηρίζουν αυτή την άποψη φέρνουν ως παραδείγματα την επιτυχία του ιαπωνικού συντάγματος του 1946 –κληρονομιά από τις απερχόμενες ΗΠΑ– και την υιοθέτηση πολυκομματικών εκλογών σε χώρες όπως η Ταϊλάνδη, η Νότια Κορέα και η Ταϊβάν κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990. Αυτή η ερμηνεία όμως δεν λαμβάνει υπόψη το βαθμό στον οποίο οι πολυαρχικοί θεσμοί λειτουργούν διαφορετικά σε ένα ασιατικό πλαίσιο απ' ό,τι σε ένα δυτικό. Σημαντικότερο ακόμα, αγνοεί τη διαφορά μεταξύ πολιτισμών που επηρεάζονται από ιδέες και αξίες του κομφουκιανισμού και άλλων που ορίζονται από τον φιλελεύθερο ατομικισμό. Το τελευταίο αυτό σημείο οδήγησε στην ιδέα ότι υπάρχει μία ορισμένη κατηγορία **ασιατικών αξιών** που διακρίνονται από τις δυτικές.

Τα καθεστώτα της Ανατολικής Ασίας τείνουν να εμφανίζουν παρόμοια χαρακτηριστικά. Πρώτον, είναι προσανατολισμένα περισσότερο σε οικονομικούς παρά σε πολιτικούς στόχους. Βασική τους προτεραιότητα είναι η ανάπτυξη και η ευημερία μάλλον παρά η επέκταση της ατομικής ελευθερίας, με τη δυτική της έννοια των πολιτικών ελευθεριών. Αυτή η ουσιαστικά πρακτική μέριμνα είναι πρόδηλη στις «οικονομίες-τίγρεις» της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ασίας (της Νότιας Κορέας, της Ταϊβάν, του Χονγκ Κονγκ, της Σιγκαπούρης και της Μαλαισίας), αλλά αντικατοπτρίζεται επίσης στο χτίσιμο μιας ακμαίας οικονομίας της αγοράς στην Κίνα μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1970, παρά την ταυτόχρονη διατήρηση εκεί μιας μονοπωλιακής κομμουνιστικής κυβέρνησης. Δεύτερον, υποστηρίζεται ευρέως η «ισχυρή» κυβέρνηση. Ισχυρά «κυρίαρχα» κόμματα γίνονται εν γένει ανεκτά ενώ επικρατεί γενικός σεβασμός προς το κράτος. Μολονότι, ένεκα της χαμηλής φορολογίας και των συγκριτικά εξίσου χαμηλών δημόσιων δαπανών (συνήθως κάτω από το 30% του ΑΕΠ), τα περιθώρια για ένα δυτικό μοντέλο κράτους πρόνοιας είναι περιορισμένα, επικρατεί ωστόσο η γενική πίστη ότι το κράτος πρέπει να καθοδηγεί σαν «πατρική φιγούρα» τις αποφάσεις ιδιωτικών και δημόσιων φορέων και να χαράζει στρατηγικές για την εθνική ανάπτυξη. Αυτό το χαρακτηριστικό συνοδεύεται, τρίτον, από μια γενική τάση σεβασμού προς τους ηγέτες, εξαιτίας της κομφουκιανικής έμφασης στην αφοσίωση, την πειθαρχία και το καθήκον. Από δυτική σκοπιά, όλα αυτά περιβάλλουν τα καθεστώτα της Ανατολικής Ασίας με έναν βαθύ και κάποτε κατάφωρο αυταρχισμό. Τέλος, δίνεται μεγάλη έμφαση στην κοινότητα και την κοινωνική συνοχή, η οποία ενσαρκώνεται στον κεντρικό ρόλο που αποδίδεται στην οικογένεια. Έτσι η έμφαση σε ό,τι οι Ιάπωνες αποκαλούν «ομαδικώς σκέπτεσθαι» τείνει να περιορίσει τις πιθανότητες αφομοίωσης ιδεών όπως ο ατομικισμός και τα ανθρώπινα δικαιώματα, τουλάχιστον όπως αυτές εννοούνται στη Δύση.

Έννοια

Κομφουκιανισμός

Ο κομφουκιανισμός είναι ένα σύστημα ηθικής που διατυπώθηκε από τον Κομφούκιο (551-479 π.Χ.) και τους μαθητές του και αναπτύχθηκε κυρίως στα Αναλεκτά. Η κομφουκιανική σκέψη ακολουθεί με τα σφιχτά ζητήματα των ανθρώπινων σχέσεων και της καλλιέργειας του εαυτού. Η έμφαση στο *ren* (ανθρώπινο ή αγάπη) ερμηνεύεται συνήθως ως δήλωση παραδοσιακών ιδεών και αξιών, και κυρίως της υικής ευσεβείας, του σεβασμού, της αφοσίωσης και της φιλάνθρωπιας. Η έμφαση στο *junzi* (τον ενάρετο άνθρωπο) υποδηλώνει μια ικανότητα εξέλιξης του ανθρώπου και μια δυνατότητα τελειοποίησης του ιδιαίτερα μέσω της εκπαίδευσης. Ο κομφουκιανισμός θεωρείται ένα από τα τρία μείζονα κινεζικά συστήματα σκέψης, μαζί με τον ταισισμό και τον βουδισμό, αν και πολλοί πιστεύουν ότι οι ιδέες του έχουν τόσο βαθιές ρίζες όσο και ο ίδιος ο κινεζικός πολιτισμός.

Ασιατικές αξίες: Αξίες που υποτίθεται ότι εκφράζουν την ιστορία, τον πολιτισμό και το θρησκευτικό υπόβαθρο των ασιατικών κοινωνιών' παραδείγματα αποτελούν η κοινωνική αρμονία, ο σεβασμός προς την αυθεντία και η πίστη στην οικογένεια.

Υπάρχουν όμως και διαφοροποιήσεις μεταξύ των καθεστώτων της Ανατολικής Ασίας. Εν μέρει οφείλονται στις πολιτισμικές διαφορές ανάμεσα σε κατεξοχήν κινεζικά κράτη, όπως η Ταϊβάν, το Χονγκ Κονγκ, η Κίνα και η Ιαπωνία, και σε κράτη μεικτά από εθνοτική άποψη, όπως η Σιγκαπούρη και η Μαλαισία. Τα σχέδια για την εισαγωγή κομφουκιανικών αρχών στα σχολεία της Σιγκαπούρης, για παράδειγμα, εγκαταλείφθηκαν από φόβο μήπως θιγούν οι πληθυσμοί μαλαισιανής και ινδικής προέλευσης. Η ανάπτυξη της Μαλαισίας βασίστηκε παρομοίως σε μια εσκεμμένη απόπειρα μείωσης της κινεζικής επιρροής και τονισμού απεναντίας του ιδιαίτερου ισλαμικού χαρακτήρα της μαλαισιανής κουλτούρας. Ένας πρόσθετος παράγοντας είναι πως, μολονότι η αναγνώριση του καπιταλισμού από την Κίνα απάλυνε τη διαφορά της με τα υπόλοιπα καθεστώτα της Ανατολικής Ασίας, αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι την εξάλειψε παντελώς, όπως δείχνει, για παράδειγμα, η χτυπητή αντίθεση ανάμεσα στον «οικονομικό σταλινισμό» που επικρατεί στην Κίνα και την εδραιωμένη και επιτυχημένη εκλογική δημοκρατία της Ιαπωνίας. Επιπλέον, ενώ άλλα καθεστώτα της Ανατολικής Ασίας τώρα εκβιομηχανίζονται και αστικοποιούνται ολοένα, η Κίνα παραμένει κατά βάση αγροτική. Μέχρι ενός σημείου, αυτό εξηγεί επίσης τους διαφορετικούς τρόπους οικονομικής ανάπτυξης. Στην Ιαπωνία και τις «οικονομίες-τίγρεις», όπως η Ταϊβάν και η Σιγκαπούρη, η ανάπτυξη στηρίζεται πλέον κυρίως στην τεχνολογική καινοτομία και σε μια έμφαση στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, ενώ η Κίνα εξακολουθεί, από πολλές πλευρές, να βασίζεται στον τεράστιο αγροτικό πληθυσμό της, που παρέχει πληθώρα φθηνών εργατικών χεριών.

Ισλαμικά καθεστώτα

Η άνοδος του Ισλάμ ως πολιτικής δύναμης είχε βαθιές πολιτικές επιπτώσεις για τη Βόρεια Αφρική, τη Μέση Ανατολή και τμήματα της Ασίας. Σε κάποιες περιπτώσεις, μαχητικές ισλαμικές ομάδες αμφισβήτησαν τα υπάρχοντα καθεστώτα, εκφράζοντας συχνά τα συμφέροντα των φτωχών πληθυσμών των πόλεων που είχαν απογοητευτεί από τον μαρξισμό-λενινισμό τη δεκαετία του 1970. Σε άλλες περιπτώσεις, όμως, καθεστώτα συγκροτήθηκαν ή ανασυγκροτήθηκαν σε ισλαμικές βάσεις. Από την ίδρυσή της το 1932, η Σαουδική Αραβία υπήρξε ισλαμικό κράτος. Η ιρανική επανάσταση του 1979 οδήγησε στην εδραίωση μιας ισλαμικής δημοκρατίας υπό τον Αγιατολάχ Χομείνι (1900-89), παράδειγμα το οποίο αργότερα ακολούθησαν το Σουδάν και το Πακιστάν. Σε χώρες όπως η Λιβύη του Καντάφι άλλες, πιο ιδιάζουσες και αμφισβητούμενες ερμηνείες του Ισλάμ έχουν μεταφραστεί σε πολιτική πρακτική.

Το Ισλάμ, ωστόσο, δεν είναι και, άλλωστε, ποτέ δεν ήταν απλώς μια θρησκεία. Είναι πολύ περισσότερο ένας ολόκληρος τρόπος ζωής, καθώς ορίζει την ορθή ηθική, την πολιτική και οικονομική συμπεριφορά, τόσο για τα άτομα όσο και για τα έθνη. Ο «δρόμος του Ισλάμ» βασίζεται αφενός στα διδάγματα του Προφήτη Μωάμεθ (570-632), όπως αυτά διατυπώνονται στο Κοράνι, που θεωρείται από όλους τους μουσουλμάνους ως ο αποκαλυφθείς λόγος του Θεού, και αφετέρου

στη Σούνα, ή «συνήθη πρακτική», τα παραδοσιακά έθιμα που τηρεί ένας αφοσιωμένος μουσουλμάνος και τα οποία υποτίθεται ότι βασίζονται στη ζωή του ίδιου του Προφήτη. Το πολιτικό Ισλάμ αποσκοπεί επομένως στην κατασκευή μιας θεοκρατίας στην οποία οι πολιτικές ή άλλες υποθέσεις συγκροτούνται σύμφωνα με «ανώτερες» θρησκευτικές αρχές. Παρ' όλα αυτά, το πολιτικό Ισλάμ έχει κατά καιρούς πάρει εντελώς διαφορετικές μορφές που εκτείνονται από τον φονταμενταλισμό μέχρι τον πλουραλισμό.

Η φονταμενταλιστική εκδοχή του Ισλάμ είναι κατά κύριο λόγο συνυφασμένη με το Ιράν. Μέχρι το θάνατό του το 1989, ο Χομείνι ήταν επικεφαλής ενός συστήματος θεσμοθετημένης εξουσίας του ιερατείου, το οποίο λειτουργούσε μέσω του Ισλαμικού Επαναστατικού Συμβουλίου, ενός οργάνου αποτελούμενου από 15 ανώτατους ιερείς. Μολονότι προβλέπεται κοινοβούλιο εκλεγμένο από τον λαό, με τη μορφή της Ισλαμικής Συμβουλευτικής Συνέλευσης, όλη η νομοθεσία επικυρώνεται από το Συμβούλιο για την Προστασία του Συντάγματος, το οποίο εξασφαλίζει τη συμμόρφωση στις ισλαμικές αρχές. Αν και στη δεκαετία του 1990 υιοθετήθηκε από τον Χασεμί Ραφσαντζανί μια πιο πραγματιστική και λιγότερο ιδεολογική προσέγγιση, ο νόμος της **Σαρία** εξακολουθεί να εφαρμόζεται αυστηρά σ' όλο το Ιράν, ως νομικός όσο και ηθικός κώδικας. Οι δυνάμεις του επαναστατικού φονταμενταλισμού έκαναν ξανά αισθητή την παρουσία τους με το καθεστώς των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν (1997-2001), το οποίο είχε ως κύρια χαρακτηριστικά την επιβολή μιας αυστηρά θεοκρατικής τάξης και τον αποκλεισμό των γυναικών από την εκπαίδευση, την οικονομία και τη δημόσια ζωή γενικότερα. Ο φονταμενταλισμός δεν είναι λιγότερο σημαντικός στη Σαουδική Αραβία, όπου έχει παρόμοια αυταρχικά χαρακτηριστικά, αν και ο χαρακτήρας του άκρως συντηρητικού σουνιτικού καθεστώτος της Σαουδικής Αραβίας είναι πολύ διαφορετικός από τον επαναστατικό λαϊκισμό στο σιιτικό Ιράν.

Οι ίδιοι οι μουσουλμάνοι πάντως αντιδρούν συχνά στην κατάταξη όλων των ισλαμικών καθεστώτων ως «φονταμενταλιστικών», υποστηρίζοντας ότι κάτι τέτοιο διαιωνίζει παλιές δυτικές προκαταλήψεις σε βάρος μιας «εξωτικής» ή «καταπιεστικής» Ανατολής. Απόδειξη ότι το Ισλάμ μπορεί να είναι συμβατό με μια μορφή πολιτικού πλουραλισμού αποτελεί κατά κάποιο τρόπο η Μαλαισία. Παρότι το Ισλάμ είναι η επίσημη θρησκεία του κράτους, με τον ανώτατο άρχοντα να λειτουργεί τόσο ως θρησκευτικός ηγέτης όσο και ως αρχηγός του κράτους, εφαρμόζεται μια μορφή «κατευθυνόμενης» δημοκρατίας, μέσω της κυριαρχίας της Ενιαίας Εθνικής Οργάνωσης των Μαλαισιανών (UMNO), υπό την ηγεσία του πρωθυπουργού Δρ. Μαχατίρ, εντός ενός πολυκομματικού πλαισίου. Η κυβέρνηση του Μαχατίρ ακολούθησε μετά το 1981 στρατηγική στενά ισλαμική και φιλομαλαισιανή αναμειγμένη με ένα καθαρά ιαπωνικό μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης. Οι δεσποτικές τάσεις, ωστόσο, επανέκαμψαν από το 1988 και μετά, όταν κατέρρευσε πρακτικά η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, ως επακόλουθο ενός κύματος πολιτικών ταραχών και της επιβολής λογοκρισίας στον τύπο.

Έννοια

Θεοκρατία

Θεοκρατία (το «κράτος του Θεού») είναι η αρχή σύμφωνα με την οποία η θρησκευτική αυθεντία προηγείται της πολιτικής. Μία θεοκρατία είναι λοιπόν ένα καθεστώς στο οποίο τα κυβερνητικά πράστα καταλαμβάνονται από πρόσωπα βάσει της θέσης τους στη θρησκευτική ιεραρχία. Αντιπαρατίεται έτσι προς το κοσμικό κράτος, στο οποίο πολιτικά και θρησκευτικά αξιώματα παραμένουν αυστηρά διαχωρισμένα. Η θεοκρατική κυβέρνηση είναι ανελεύθερη με δύο έννοιες. Πρώτον, παραβιάζει τη διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου καθώς θεωρεί τους θρησκευτικούς κανόνες και τις θρησκευτικές αντιλήψεις καθοδηγητικές αρχές, τόσο της προσωπικής ζωής όσο και της πολιτικής συμπεριφοράς. Δεύτερον, προσδίδει στην πολιτική αυθεντία δυνητικά απεριόριστη εξουσία, επειδή, καθώς η κοσμική εξουσία σε τέτοιου είδους καθεστώτα απορρέει από την πνευματική σοφία, δεν μπορεί να βασίζεται στη λογική συγκατάθεση ή να περιοριστεί ως τέτοια από συνταγματικά πλαίσια.

Σαρία: Ισλαμικός νόμος που πιστεύεται ότι βασίζεται στη θεία αποκάλυψη και απορρέει από το Κοράνι, τη Χαλίφθ (τη διδασκαλία του Μωάμεθ) και άλλες πηγές.

Έννοια

Αυταρχισμός

Ο αυταρχισμός είναι η πίστη στην κυβέρνηση – ή η πρακτική της κυβέρνησης – «από τα πάνω», στην οποία η αυθεντία ασκείται ανεξάρτητα από τη λαϊκή συναίνεση. Ο αυταρχισμός συνεπώς διαφέρει από την αυθεντία. Η τελευταία βασίζεται στη νομιμοποίηση και υπό αυτή την έννοια προέρχεται «από τα κάτω». Τα αυταρχικά καθεστώτα δίνουν επομένως προτεραιότητα στις αξιώσεις της αυθεντίας έναντι των αξιώσεων της ατομικής ελευθερίας. Ωστόσο, ο αυταρχισμός συνήθως διακρίνεται από τον ολοκληρωτισμό. Η πρακτική της κυβέρνησης «από τα πάνω», που συνδέεται με τις απόλυτες μοναρχίες, τις παρθεσιακές δικτατορίες και τις περισσότερες μορφές στρατιωτικής κυβέρνησης, ενδιαφέρεται μάλλον για την καταστολή της αντιπολίτευσης και των πολιτικών ελευθεριών παρά για τον ριζοσπαστικότερο στόχο να εξαλειφεί το διάκριση μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Τα αυταρχικά καθεστώτα μπορούν λοιπόν να ανέχονται πλήθος οικονομικών, θρησκευτικών και άλλων ελευθεριών.

Στρατιωτικά καθεστώτα

Ενώ τα περισσότερα καθεστώτα διαμορφώνονται από ένα συνδυασμό πολιτικών, οικονομικών, πολιτισμικών και ιδεολογικών παραγόντων, κάποια επιβιώνουν μέσω της άσκησης, πάνω απ' όλα, της στρατιωτικής εξουσίας και της συστηματικής καταστολής. Υπό αυτή την έννοια, τα στρατιωτικά καθεστώτα υπάγονται σε μια ευρύτερη κατηγορία αυταρχισμού. Ο στρατιωτικός αυταρχισμός υπήρξε συνήθης προπάντων στη Λατινική Αμερική, τη Μέση Ανατολή, την Αφρική και τη Νοτιοανατολική Ασία, αλλά εμφανίστηκε στη μεταπολεμική περίοδο και στην Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ελλάδα. Το κύριο χαρακτηριστικό ενός στρατιωτικού καθεστώτος είναι ότι τα κυβερνητικά πόστα καταλαμβάνονται από πρόσωπα βάσει της θέσης τους στη στρατιωτική ιεραρχία. Οι κανονικές πολιτικές και συνταγματικές ρυθμίσεις συνήθως αναστέλλονται και οι θεσμοί μέσω των οποίων μπορεί να εκφραστεί η αντιπολίτευση, όπως οι εκλεγμένες εθνικές συνελεύσεις και η ελευθεροτυπία, είτε αποδυναμώνονται είτε καταργούνται.

Αν και όλες οι μορφές στρατιωτικής κυβέρνησης είναι βαθιά καταπιεστικές, αυτή η ταξινόμηση περιλαμβάνει ποικίλους τύπους καθεστώτων. Σε κάποια στρατιωτικά καθεστώτα οι ένοπλες δυνάμεις αναλαμβάνουν τον άμεσο έλεγχο της κυβέρνησης. Η κλασική μορφή αυτού του τύπου είναι η στρατιωτική **χούντα**, που εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στη Λατινική Αμερική. Λειτουργεί με τη μορφή συλλογικής στρατιωτικής κυβέρνησης με άξονα ένα εκτελεστικό συμβούλιο αποτελούμενο από αξιωματικούς που συνήθως αντιπροσωπεύουν τα τρία όπλα: τον στρατό ξηράς, το ναυτικό και την αεροπορία. Τα χουντικά καθεστώτα συχνά χαρακτηρίζονται από την αντιπαλότητα μεταξύ των ένοπλων δυνάμεων και μεταξύ των ηγετικών προσωπικοτήτων, με συνέπεια να αλλάζουν τακτικά χέρια οι κυβερνητικές θέσεις.

Η δεύτερη μορφή στρατιωτικού καθεστώτος είναι η προσωποπαγής δικτατορία με την υποστήριξη του στρατού. Σε αυτές τις περιπτώσεις στο εσωτερικό της χούντας ή του καθεστώτος αναδεικνύεται ένα άτομο το οποίο συχνά υποστηρίζεται από ένα μηχανισμό προσωπολατρίας, που αποσκοπεί στην κατασκευή χαρισματικής αυθεντίας. Τέτοια παραδείγματα είναι ο συνταγματάρχης Παπαδόπουλος (1967-73), ο στρατηγός Πινοσέτ στη Χιλή μετά το πραξικόπημα του 1973 και ο στρατηγός Αμπάτσα στη Νιγηρία (1993-98). Στον τελευταίο τύπο στρατιωτικού καθεστώτος η υποστήριξη των ένοπλων δυνάμεων είναι αποφασιστικός παράγοντας σταθερότητας του καθεστώτος, αλλά οι στρατιωτικοί ηγέτες αρκούνται να «κινούν τα νήματα» από το παρασκήνιο. Αυτό συνέβη λ.χ. στη Βραζιλία μετά το 1945, όταν οι ένοπλες δυνάμεις αναγνώρισαν ότι η νομιμοποίηση του καθεστώτος θα ενισχυόταν από τη διατήρηση ενός διαχωρισμού μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών αξιωμάτων και αξιωματούχων. Ένας τέτοιος διαχωρισμός, ωστόσο, μπορεί να πυροδοτήσει αιτήματα συνταγματικής και αντιπροσωπευτικής πολιτικής και να μειώσει τα περιθώρια άμεσης στρατιωτικής επέμβασης, ενισχύοντας σταδιακά τις πολυαρχικές τάσεις. Ο χαρακτήρας των στρατιωτικών καθεστώτων αναπτύσσεται εκτενέστερα στο Κεφάλαιο 18.

Χούντα: Κυριολεκτικά, συμβούλιο: μια (συνήθως στρατιωτική) κλίκα που σφετερίζεται την εξουσία μέσω επανάστασης ή πραξικοπήματος.

■ Σύνοψη

◆ Κυβέρνηση είναι κάθε μηχανισμός μέσω του οποίου διατηρείται η έννομη τάξη, με κύριο χαρακτηριστικό της τη δυνατότητα λήψης και επιβολής συλλογικών αποφάσεων. Ένα πολιτικό σύστημα ή καθεστώς περιλαμβάνει όχι μόνο τους κυβερνητικούς μηχανισμούς και τους θεσμούς του κράτους, αλλά και τις δομές και διαδικασίες μέσω των οποίων αυτοί οι μηχανισμοί και θεσμοί αλληλεπιδρούν με την ευρύτερη κοινωνία.

◆ Η ταξινόμηση των πολιτικών συστημάτων εξυπηρετεί δύο σκοπούς. Πρώτον, συμβάλλει στην κατανόηση κάνοντας εφικτή τη σύγκριση και βοηθώντας μας να διακρίνουμε ομοιότητες και διαφορές μεταξύ, κατά τα άλλα, άμορφων γεγονότων. Δεύτερον, μας βοηθά να αξιολογήσουμε την αποτελεσματικότητα ή την επιτυχία διαφορετικών πολιτικών συστημάτων.

◆ Η ταξινόμηση των καθεστώτων έχει κατά καιρούς γίνει σε διαφορετικές βάσεις. Οι «κλασικές» τυπολογίες, εμπνεόμενες από τον Αριστοτέλη, επικεντρώνονταν στις συνταγματικές ρυθμίσεις και τις θεσμικές δομές ενώ η προσέγγιση των «τριών κόσμων» υπογράμμισε τις υλικές και ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα στα συστήματα των καπιταλιστικών κρατών του «πρώτου κόσμου», των κομμουνιστικών κρατών του «δεύτερου κόσμου» και των αναπτυσσόμενων κρατών του «τρίτου κόσμου».

◆ Η κατάρρευση του κομμουνισμού και το κύμα του εκδημοκρατισμού έκαναν πολύ δυσκολότερη την αναγνώριση των πολιτικών συμφραζομένων του σύγχρονου κόσμου, αχρηστεύοντας τα συμβατικά συστήματα ταξινόμησης. Είναι, ωστόσο, ακόμη εφικτοί οι διαχωρισμοί μεταξύ των καθεστώτων με βάση το πώς αλληλεπιδρούν στην πράξη τα πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους. Ακόμα κι έτσι, όλα τα συστήματα ταξινόμησης είναι προσωρινά.

◆ Οι θεωρητικοί του «τέλους της ιστορίας» διακήρυξαν ότι η ιστορία τελείωσε ή μέλλεται να τελειώσει με τον παγκόσμιο θρίαμβο της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας. Πράγματι, η πιο κοινή μορφή καθεστώτος στον σύγχρονο κόσμο είναι πλέον κάποια μορφή δημοκρατίας. Υπάρχουν εντούτοις ενδείξεις ότι οι τύποι των καθεστώτων έχουν γίνει αφενός πιο περίπλοκοι και αφετέρου πιο ποικίλοι. Μπορεί να διακρίνει κανείς σημαντικές διαφορές ανάμεσα σε δυτικές πολυαρχίες, νέες δημοκρατίες, καθεστώτα της Ανατολικής Ασίας, ισλαμικά και στρατιωτικά καθεστώτα.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Το σύστημα πολιτικής ταξινόμησης του Αριστοτέλη αφορά καθόλου τον σύγχρονο κόσμο;
- ▶ Υπάρχει ακόμη ο «τρίτος κόσμος»;
- ▶ Σε ποιο βαθμό έχουν ξεπεράσει το κομμουνιστικό τους παρελθόν

τα μετακομμουνιστικά καθεστώτα;

- ▶ Γιατί οι φιλελεύθερες-δημοκρατικές δομές έχουν αποδειχτεί τόσο αποτελεσματικές και επιτυχείς;
- ▶ Πόσο δημοκρατικές είναι οι δυτικές πολυαρχίες;
- ▶ Ο κομφουκιανισμός και το Ισλάμ αποτελούν βιώσιμες εναλλακτικές λύσεις του δυτικού φιλελευθερισμού, ως βάση για ένα σύγχρονο καθεστώς;

■ Διαβάστε επίσης

Brooker, P., *Non-Democratic Regimes; Theory, Government and Politics* (Basingstoke: Macmillan και Νέα Υόρκη: St Martin's Press). Χρήσιμη και αρκετά εκτεταμένη έρευνα για τις διαφορετικές μορφές μη δημοκρατικών καθεστώτων.

Calvocoressi, P., *World Politics 1945-2000* (8η έκδ.) (Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Longman, 2001). Σαφής και περιεκτική σύνοψη των πολιτικών εξελίξεων μετά το 1945.

Hadenius, A. (επιμ.), *Democracy's Victory and Crisis* (Νέα Υόρκη και Cambridge: Cambridge University Press, 1997). Μία εξαιρετική συλλογή η οποία εξετάζει την παγκόσμια ανάκαμψη της δημοκρατίας και συζητά τις συνέπειές της.

Hague, R. και M. Harrop, *Comparative Government and Politics: An Introduction* (5η έκδ.) (Basingstoke: Palgrave, 2001) (αμερικ. μτφρ.: *Political Science: A Comparative Introduction*, 3η έκδ., Νέα Υόρκη: Palgrave). Μία απλή και πρωτότυπη εισαγωγή στη συγκριτική πολιτική, που υιοθετεί μια γνήσια διεθνή προσέγγιση.

Lijphart, A., *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty Six Countries* (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1999). Ενημερωμένη επανέκδοση μίας κλασικής και σημαντικής απόπειρας διάκρισης μεταξύ μορφών δημοκρατικής κυβέρνησης.

Πολιτικές ιδεολογίες

«Οι φιλόσοφοι έχουν απλώς ερμηνεύσει τον κόσμο με ποικίλους τρόπους· ο σκοπός, όμως, είναι να τον αλλάξουμε».

KARL MARX, *Θέσεις για τον Φύσερμαχ* (1845)

Κανείς μας δεν βλέπει τον κόσμο όπως είναι πραγματικά. Όλοι τον αντικρίζουμε μέσα από ένα πέπλο θεωριών, προϋποθέσεων και αντιλήψεων. Με αυτή την έννοια, παρατήρηση και ερμηνεία είναι άρρηκτα συνδεδεμένες: όταν κοιτάζουμε τον κόσμο, ταυτόχρονα προσπαθούμε να τον περιβάλουμε με νόημα. Το γεγονός αυτό έχει σοβαρές συνέπειες για τη μελέτη της πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, τονίζει την ανάγκη να αναδεικνύονται οι προϋποθέσεις και οι αντιλήψεις που παρεισφρόουν στην έρευνα της πολιτικής. Κατά βάθος, τέτοιες αντιλήψεις ριζώνουν σε γενικές πολιτικές πεποιθήσεις και παραδόσεις, τις οποίες αποκαλούμε συνήθως «πολιτικές ιδεολογίες». Καθένας από τους «-ισμούς» που ακολουθούν (φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός, συντηρητισμός, φεμινισμός, φασισμός κ.ο.κ.) συνιστά ένα διακριτό θεωρητικό πλαίσιο ή παράδειγμα και καθένας παρέχει μία δική του θεώρηση της πολιτικής πραγματικότητας – μία δική του κοσμοθεωρία. Ωστόσο, υπάρχει βαθιά διαφωνία τόσο για τη φύση της ιδεολογίας όσο και για το ρόλο που –καλώς ή κακώς– αυτή διαδραματίζει στην πολιτική ζωή.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια ζητήματα

- ▶ Τι είναι πολιτική ιδεολογία;
- ▶ Ποιες είναι οι χαρακτηριστικές θεματικές, θεωρίες και αρχές καθεμιάς από τις μείζονες ιδεολογίες;
- ▶ Ποιες αντιμαχόμενες παραδόσεις ή εσωτερικές εντάσεις περικλείει κάθε ιδεολογία;
- ▶ Πώς μεταβλήθηκαν στο χρόνο οι μείζονες ιδεολογίες;
- ▶ Πώς μπορεί να εξηγηθεί η άνοδος και η πτώση των ιδεολογιών;
- ▶ Έχει τελειώσει ή θα μπορούσε ποτέ να τελειώσει η έννοια της ιδεολογίας;

■ Τι είναι πολιτική ιδεολογία;

Η ιδεολογία είναι μία από τις πιο αμφιλεγόμενες έννοιες που απαντούν στην πολιτική ανάλυση. Αν και ο όρος τείνει πλέον να χρησιμοποιείται με ουδέτερο τρόπο, σημαίνοντας μια ολοκληρωμένη κοινωνική φιλοσοφία ή κοσμοθεωρία, κατά το παρελθόν προσέλαβε ιδιαίτερα αρνητικές ή μειωτικές συνδηλώσεις. Στην περιπετειώδη της ιστορία, η έννοια της ιδεολογίας χρησιμοποιήθηκε κατά κανόνα σαν πολιτικό όπλο για την καταδίκη ή την κριτική αντίπαλων πεποιθήσεων ή θεωριών.

Ο όρος «ιδεολογία» επινοήθηκε το 1796 από τον Γάλλο φιλόσοφο Destutt de Tracy (1754-1836), ο οποίος τον χρησιμοποίησε για να ορίσει μία νέα «επιστήμη των ιδεών» (κυριολεκτικά, μια «ιδεο-λογία») που θα είχε ως στόχο την ανακάλυψη της καταγωγής της συνειδητής σκέψης και των ιδεών. Ο De Tracy ήλπιζε ότι με τον καιρό η ιδεολογία θα έφτανε στο ίδιο επίπεδο με καταξιωμένες επιστήμες, όπως η ζωολογία και η βιολογία. Κατά τον 19ο αιώνα, ωστόσο, αποδόθηκε στον όρο ένα νόημα που έμελλε ν' αποδειχτεί ανθεκτικότερο στο χρόνο χάρη στον Karl Marx. Για τον Marx, ο όρος «ιδεολογία» ισοδυναμούσε με τις ιδέες της «κυρίαρχης τάξης», ιδέες οι οποίες συντηρούν, επομένως, το ταξικό σύστημα και διαιωνίζουν την εκμετάλλευση. Στο πρώιμο έργο τους *Η γερμανική ιδεολογία*, οι Marx και Engels έγραψαν:

Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες, δηλαδή η τάξη που συνιστά την κυρίαρχη υλική δύναμη στην κοινωνία είναι ταυτόχρονα και η κυρίαρχη πνευματική δύναμη. Η τάξη που κατέχει τα μέσα πνευματικής παραγωγής έχει συγχρόνως τον έλεγχο των μέσων αυτών (Marx και Engels [1846] 1970:64).

Το κύριο χαρακτηριστικό της ιδεολογίας με τη μαρξιστική έννοια είναι το ψεύδος της. Μαγεύει και παραπλανεί τις υποτελείς τάξεις αποκρύπτοντάς τους τις αντιφάσεις πάνω στις οποίες θεμελιώνονται όλες οι ταξικές κοινωνίες. Σε ό,τι αφορά τον καπιταλισμό, η ιδεολογία της ιδιοκτησίας αστικής τάξης (η αστική ιδεολογία) καλλιεργεί τις αντιπάτες ή την «ψευδή συνείδηση» στους κόλπους του προλεταριάτου, το οποίο υφίσταται την εκμετάλλευση, εμποδίζοντάς το να αναγνωρίσει το γεγονός της ίδιας του της εκμετάλλευσης. Ωστόσο, ο Marx δεν πίστευε ότι όλες οι πολιτικές απόψεις έχουν ιδεολογικό χαρακτήρα. Ισχυριζόταν ότι το δικό του έργο, το οποίο αναλάμβανε να αποκαλύψει τη διαδικασία της ταξικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης, ήταν επιστημονικό. Κατά την άποψή του, μπορούσε να χαραχτεί σαφής διαχωριστική γραμμή μεταξύ επιστήμης και ιδεολογίας, αλήθειας και ψεύδους. Αυτή η διαχωριστική γραμμή όμως άρχισε να συσκοτίζεται στα γραπτά μεταγενέστερων μαρξιστών, όπως ο Λένιν και ο Gramsci. Αυτοί έκαναν λόγο όχι μόνο για «αστική ιδεολογία» αλλά και για «σοσιαλιστική ιδεολογία» ή «ιδεολογία του προλεταριάτου», όρους τους οποίους ο Marx θα θεωρούσε ανυπόστατους.

Εναλλακτικές χρήσεις του όρου όμως αναπτύχθηκαν από φιλελεύθερους και συντηρητικούς. Η εμφάνιση ολοκληρωτικών δικτατοριών

την περίοδο του μεσοπολέμου ώθησε συγγραφείς όπως ο Karl Popper (1902-94), ο J. L. Talmon και η Hannah Arendt να θεωρήσουν την ιδεολογία όργανο κοινωνικού ελέγχου για την εξασφάλιση της συμμόρφωσης και της υποταγής. Εμπνεόμενη σε μεγάλο βαθμό από τα παραδείγματα του φασισμού και του κομμουνισμού, αυτή η ψυχροπολεμική φιλελεύθερη χρήση του όρου αντιμετώπιζε την ιδεολογία σαν «κλειστό» σύστημα σκέψης, το οποίο, αξιώνοντας το μονοπώλιο της αλήθειας, αρνείται ν' ανεχθεί αντίθετες ιδέες και αντίπαλες πεποιθήσεις. Σε αντιδιαστολή, ο φιλελευθερισμός, καθώς βασίζεται σε μια θεμελιώδη προσήλωση στην ατομική ελευθερία, και δόγματα όπως ο συντηρητισμός και ο δημοκρατικός σοσιαλισμός, που αποδέχονται γενικά τις φιλελεύθερες αρχές, προφανώς δεν είναι ιδεολογίες. Αυτά τα δόγματα είναι ανοικτά, υπό την έννοια ότι επιτρέπουν ή ακόμα και προωθούν τον ελεύθερο διάλογο, την αντιπαράθεση και την κριτική.

Μία χαρακτηριστικά συντηρητική χρήση του όρου «ιδεολογία» αναπτύχθηκε από στοχαστές όπως ο Michael Oakeshott. Αυτή η άποψη αντανάκλα έναν ιδιαίτερο συντηρητικό σκεπτικισμό σχετικά με την αξία του **ορθολογισμού**, ο οποίος έλκει την καταγωγή του από την πεποίθηση ότι ο κόσμος δεν μπορεί πραγματικά να συλληφθεί από το ανθρώπινο πνεύμα. Όπως το έθεσε ο Oakeshott, στην πολιτική δραστηριότητα «οι άνθρωποι ταξιδεύουν σε μια απέραντη και αβυσσώδη θάλασσα». Από αυτή τη σκοπιά, οι ιδεολογίες θεωρούνται αφηρημένα «συστήματα σκέψης», δηλαδή συστήματα ιδεών που διαστρέφουν την πολιτική πραγματικότητα επειδή αξιώνουν να εξηγήσουν κάτι που είναι στην πραγματικότητα ακατανόητο. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο οι συντηρητικοί παραδοσιακά αρνούνται ότι ταυτίζονται με κάποια ιδεολογία, προτιμώντας, αντίθετα, να περιγράφουν τον συντηρητισμό ως τάση ή «πνευματική στάση» κι εναποθέτοντας την πίστη τους στον **πραγματισμό**, την παράδοση και την ιστορία.

Το μειονέκτημα, ωστόσο, όλων αυτών των προσεγγίσεων είναι ότι, καθώς αντιλαμβάνονται τον όρο αρνητικά και μειωτικά, περιορίζουν την εφαρμογή του. Με άλλα λόγια, συγκεκριμένα πολιτικά δόγματα εξαιρούνται από την κατηγορία των «ιδεολογιών». Ο Marx, για παράδειγμα, επέμενε ότι οι ιδέες του ήταν επιστημονικές και όχι ιδεολογικές, οι φιλελεύθεροι δεν δέχονται ότι ο φιλελευθερισμός αποτελεί ιδεολογία και οι συντηρητικοί παραδοσιακά ισχυρίζονται ότι προσεγγίζουν την πολιτική με τρόπο περισσότερο πραγματιστικό παρά ιδεολογικό. Επιπλέον, καθένας από αυτούς τους ορισμούς είναι φορτισμένος με τις αξίες και τις κατευθύνσεις του συγκεκριμένου πολιτικού δόγματος. Γι' αυτό ένας περιεκτικός ορισμός της «ιδεολογίας» (ικανός να εφαρμόζεται σε όλες τις πολιτικές παραδόσεις) πρέπει να είναι ουδέτερος: πρέπει να απορρίπτει την ιδέα ότι οι ιδεολογίες είναι «καλές» ή «κακές», αληθείς ή ψευδείς, απελευθερωτικές ή καταπιεστικές. Αυτό είναι το πλεονέκτημα της σύγχρονης, κοινωνικοεπιστημονικής σημασίας του όρου, που αντιμετώπιζει την ιδεολογία ως σύστημα πεποιθήσεων με πρακτικό προσανατολισμό, ένα σύνολο αλληλένδετων ιδεών που καθοδηγεί ή εμπνέει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο την πολιτική πρακτική.

Έννοια

Ιδεολογία

Από κοινωνικοεπιστημονική άποψη, ιδεολογία είναι ένα λίγο-πολύ συνεκτικό σύνολο ιδεών που παρέχει μια βάση για οργανωμένη πολιτική δράση, ανεξαρτήτως αν αυτή η δράση απασχολεί στη διατήρηση, μεταβολή ή ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος σχέσεων εξουσίας. Όλες οι ιδεολογίες επομένως (α) δίνουν μια συνολική περιγραφή της υπάρχουσας τάξης συνήθως με τη μορφή μιας «κοσμοθεωρίας», (β) παρέχουν ένα μοντέλο του επιθυμητού μέλλοντος, ένα όραμα της αγαθής κοινωνίας, και (γ) υποδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο μπορεί και πρέπει να επέλθει πρακτική αλλαγή. Ωστόσο, οι ιδεολογίες δεν είναι ερμητικά κλειστά συστήματα σκέψης: είναι μάλλον ρευστά σύνολα ιδεών που αλληλοεπικαλύπτονται σε πολλά σημεία. Σε επίπεδο «δομής», οι ιδεολογίες μοιάζουν με τις πολιτικές φιλοσοφίες: σε επίπεδο «λειτουργίας» παίρνουν τη μορφή ευρύτερων πολιτικών κινήσεων (Seliger, 1976).

Ορθολογισμός: Η πεποίθηση ότι ο κόσμος μπορεί να κατανοηθεί και να εξηγηθεί με τον ανθρώπινο λόγο, βάσει αντιλήψεων σχετικών με την ορθολογική δομή του.

Πραγματισμός: Μία θεωρία ή πρακτική που δίνει προτεραιότητα σε πρακτικές καταστάσεις και στόχους· ο πραγματισμός υποδηλώνει καχυποψία έναντι των αφηρημένων ιδεών.

■ Φιλελευθερισμός

Κάθε παρουσίαση των πολιτικών ιδεολογιών πρέπει να αρχίζει με τον φιλελευθερισμό. Κι αυτό διότι ο φιλελευθερισμός είναι η ιδεολογία της εκβιομηχανισμένης Δύσης, και μερικές φορές παρουσιάζεται ως **μεταϊδεολογία**, ικανή να συμπεριλάβει ευρεία κλίμακα αντίπαλων αξιών και πεποιθήσεων. Αν και ο φιλελευθερισμός δεν εμφανίστηκε ως αυτοδύναμη πολιτική ιδεολογία πριν από τις αρχές του 19ου αιώνα, θεωρίες και αρχές με τυπικά φιλελεύθερο χαρακτήρα είχαν σταδιακά αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια των τριακοσίων προηγούμενων ετών. Ο φιλελευθερισμός υπήρξε παράγωγο της κατάρρευσης της φεουδαρχίας και της αντικατάστασής της από μια κοινωνία της αγοράς ή, αλλιώς, καπιταλιστική κοινωνία. Ο πρώιμος φιλελευθερισμός αντανakλούσε ασφαλώς τις προσδοκίες μιας ανερχόμενης βιομηχανικής μεσαίας τάξης, κι έκτοτε φιλελευθερισμός και καπιταλισμός συνδέονται στενά (σαν σιαμαία, υποστηρίζουν κάποιοι). Στην πιο πρώιμη εκδοχή του, ο φιλελευθερισμός υπήρξε πολιτική θεωρία. Επιτέθηκε στον απολυταρχισμό και στα φεουδαρχικά προνόμια, υποστηρίζοντας τη συνταγματική και, αργότερα, την αντιπροσωπευτική κυβέρνηση. Μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα είχε ήδη διαμορφωθεί μια τυπικά φιλελεύθερη οικονομική θεωρία που εκθειάζε τις αρετές του καπιταλισμού του *laissez-faire* και καταδίκαιε κάθε μορφή κυβερνητικής παρέμβασης. Αυτό αποτέλεσε τη ραχοκοκαλιά του κλασικού φιλελευθερισμού ή φιλελευθερισμού του 19ου αιώνα. Από τα τέλη όμως του 19ου αιώνα και μετά εμφανίστηκε μια μορφή κοινωνικού φιλελευθερισμού που έβλεπε με θετικότερο μάτι τη μεταρρύθμιση του κράτους πρόνοιας και τον οικονομικό παρεμβατισμό. Αυτή η έμφαση έγινε η χαρακτηριστική θεματική του σύγχρονου φιλελευθερισμού ή φιλελευθερισμού του 20ού αιώνα.

Στοιχεία του φιλελευθερισμού

- **Ατομικισμός:** Ο ατομικισμός είναι η βασική αρχή της φιλελεύθερης ιδεολογίας. Αντανakλά μια πίστη στην υπέρτατη σημασία του ατόμου έναντι οποιασδήποτε κοινωνικής ομάδας ή συλλογικού σώματος. Τα ανθρώπινα όντα θεωρούνται πριν και πάνω απ' όλα άτομα. Αυτό σημαίνει τόσο ότι έχουν όλα ίση ηθική αξία αλλά και ότι διαθέτουν ξεχωριστές και ιδιαίτερες ταυτότητες. Ο φιλελεύθερος στόχος συνεπώς είναι η δόμηση μιας κοινωνίας εντός της οποίας τα άτομα θα μπορούν να ευημερούν και να αναπτύσσονται, επιδιώκοντας το «αγαθό» όπως καθένας ή καθεμιά το ορίζει, στο μέτρο των δυνατοτήτων τους. Αυτό συνέβαλε στην άποψη ότι ο φιλελευθερισμός είναι ηθικά ουδέτερος, με την έννοια ότι θέτει ένα σύνολο κανόνων που επιτρέπουν στα άτομα να λαμβάνουν τις προσωπικές τους ηθικές αποφάσεις.
- **Ελευθερία:** Η ατομική ελευθερία («freedom» ή «liberty»: οι δύο όροι χρησιμοποιούνται ως ισοδύναμοι) είναι η κεντρική αξία του φιλελευθερισμού, στην οποία δίνεται προτεραιότητα έναντι της ισότητας, της δικαιοσύνης ή της αυθεντίας. Αυτό αποτελεί φυσική συνέπεια της πίστης στο άτομο και της επιθυμίας να διασφαλιστεί ότι καθένας/καθεμιά είναι σε θέση να δρα όπως αυτός/αυτή θέλει ή επιλέγει. Ωστόσο,

Μεταϊδεολογία: Ανώτερη ή δεύτερης τάξης ιδεολογία που συγκροτεί το πεδίο διεξαγωγής της ιδεολογικής αντιπαράθεσης.

οι φιλελεύθεροι συνηγορούν υπέρ μιας «ελευθερίας υπό το νόμο», καθώς αναγνωρίζουν ότι η ελευθερία του ενός μπορεί να είναι απειλή για την ελευθερία των άλλων, μπορεί δηλαδή να γίνει ασυδοσία. Ενστερνίζονται λοιπόν ως ιδεώδες ότι τα άτομα πρέπει να απολαμβάνουν τη μέγιστη δυνατή ελευθερία, στο βαθμό που αυτή είναι συμβατή με ένα κοινό μέτρο για όλους.

- **Λόγος [Reason]:** Οι φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι ο κόσμος διέπεται από μια ορθολογική δομή και ότι αυτή μπορεί να αποκαλυφθεί μέσω της άσκησης του ανθρώπινου λόγου και της κριτικής έρευνας. Έτσι τείνουν να πιστεύουν στην ικανότητα των ατόμων να κρίνουν με σύνεση για λογαριασμό τους, όντας, συνήθως, οι καλύτεροι κριτές των δικών τους συμφερόντων. Με βάση το ίδιο σκεπτικό, οι φιλελεύθεροι πιστεύουν επίσης στην **πρόοδο** και την ικανότητα των ανθρώπων να επιλύουν τις διαφορές τους με διάλογο και επιχειρήματα μάλλον παρά με βία και πόλεμο.

- **Ισότητα:** Ο ατομικισμός συνεπάγεται την πίστη στη θεμελιώδη ισότητα, δηλαδή την πίστη ότι τα άτομα «γεννιούνται ίσα», τουλάχιστον με όρους ηθικής αξίας. Αυτό αντανάκλαται στη φιλελεύθερη δέσμευση στην ισότητα δικαιωμάτων και προνομίων, η οποία παίρνει κυρίως τη μορφή νομικής ισότητας («ισότητα ενώπιον του νόμου») και της πολιτικής ισότητας («κάθε άτομο και μία ψήφος, κάθε ψήφος και μία αξία»). Καθώς όμως τα άτομα δεν έχουν τις ίδιες ικανότητες ή την ίδια προθυμία για δουλειά, οι φιλελεύθεροι δεν αποδέχονται την κοινωνική ισότητα ή την ισότητα στα αγαθά. Αντί αυτής προμηδοτούν την ισότητα ευκαιριών (το «παιχνίδι με ίσους όρους»), που δίνει στα άτομα ίσες πιθανότητες να πραγματώσουν το άριστο δυναμικό τους. Οι φιλελεύθεροι, επομένως, υποστηρίζουν την αρχή της **αξιοκρατίας**, όπου αξία σημαίνει, χονδρικά, ταλέντο συν σκληρή δουλειά.

- **Ανοχή:** Οι φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι η ανοχή (δηλαδή η προθυμία των ανθρώπων να επιτρέπουν στους άλλους να σκέφτονται, να μιλούν και να ενεργούν με τρόπους που οι ίδιοι δεν εγκρίνουν) συνιστά τόσο εγγύηση της ατομικής ελευθερίας όσο και μέσο κοινωνικού εμπλουτισμού. Θεωρούν ότι ο πλουραλισμός, με τη μορφή της ηθικής, πολιτισμικής και πολιτικής ποικιλομορφίας, είναι το δίχως άλλο θετικός: προωθεί το διάλογο και την πνευματική πρόοδο διασφαλίζοντας ότι όλες οι πεποιθήσεις δοκιμάζονται στην ελεύθερη αγορά των ιδεών. Επιπλέον, οι φιλελεύθεροι τείνουν να πιστεύουν ότι υφίσταται μια ισορροπία ή φυσική αρμονία μεταξύ αντίπαλων απόψεων και συμφερόντων, κι έτσι αντιπαρέχονται κατά κανόνα την ιδέα της αγεφύρωτης σύγκρουσης.

- **Συναίνεση:** Κατά τη φιλελεύθερη άποψη, η αυθεντία και οι κοινωνικές σχέσεις πρέπει πάντα να βασίζονται στη συναίνεση ή οικειοθελή συμφωνία. Η κυβέρνηση πρέπει επομένως να στηρίζεται στη «συναίνεση των κυβερνωμένων». Πρόκειται για μια θεωρία που ωθεί τους φιλελεύθερους στην υποστήριξη της αντιπροσωπευσης και της δημοκρατίας. Παρομοίως, οι κοινωνικές ομάδες και ενώσεις συγκροτούνται μέσω συμβολαίων στα οποία μετέχουν οικειοθελώς άτομα

Πρόδος: Η κίνηση προς τα εμπρός· η πεποίθηση ότι η ιστορία χαρακτηρίζεται από την εξέλιξη των ανθρώπων χάρη στη συσσώρευση γνώσης και σοφίας.

Αξιοκρατία: Η εξουσία των ικανών· η αρχή σύμφωνα με την οποία τα κέρδη και οι θέσεις πρέπει να διανέμονται βάσει της ικανότητας.

που στοχεύουν στην εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων. Υπό αυτή την έννοια, η αυθεντία προέρχεται «από τα κάτω» και θεμελιώνεται πάντα στη νομιμοποίηση.

- **Συνταγματισμός:** Αν και οι φιλελεύθεροι θεωρούν την κυβέρνηση ζωτική εγγύηση της τάξης και της σταθερότητας στην κοινωνία, δεν παύουν ν' ανησυχούν μήπως αυτή μετατραπεί σε τυραννία για το άτομο («η εξουσία έχει την τάση να διαφθείρει» – Λόρδος Acton). Γι' αυτόν το λόγο υποστηρίζουν την περιορισμένη κυβέρνηση. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται με τον κατακερματισμό της κυβερνητικής εξουσίας, τη δημιουργία ελέγχων και εξισορροπήσεων μεταξύ των ποικίλων θεσμών της κυβέρνησης και την καθιέρωση ενός κωδικοποιημένου ή «γραπτού» συντάγματος, το οποίο διατυπώνει ένα χάρτη δικαιωμάτων που ορίζει τη σχέση μεταξύ κράτους και ατόμου.

Κλασικός φιλελευθερισμός

Η κεντρική θεματική του κλασικού φιλελευθερισμού είναι μια ορισμένη δέσμευση σε μια ακραία μορφή ατομικισμού. Τα ανθρώπινα όντα θεωρούνται πλάσματα εγωιστικά που κοιτάζουν το συμφέρον τους και στηρίζονται κατά μέγα μέρος στον εαυτό τους. Από τη σκοπιά του C. B. McPherson (1962) και του «κτητικού ατομικισμού» του, θεωρούνται ιδιοκτήτες του εαυτού τους και των ικανοτήτων τους, που δεν οφείλουν τίποτα στην κοινωνία ή σε άλλα άτομα. Αυτή η **ατομιστική** θεώρηση της κοινωνίας ενισχύεται από μια πίστη στην «αρνητική ελευθερία», η οποία σημαίνει τη μη παρείσφρηση ή την απουσία εξωτερικών περιορισμών στο άτομο. Τούτο συνεπάγεται μια βαθιά αρνητική στάση απέναντι στο κράτος και σ' όλες τις μορφές κυβερνητικής παρέμβασης.

Όπως το έθεσε ο Thomas Paine, το κράτος είναι «αναγκαίο κακό». Είναι «αναγκαίο» με την έννοια ότι, σε τελική ανάλυση, κατοχυρώνει την τάξη και την ασφάλεια και διασφαλίζει την τήρηση των συμβολαίων. Είναι όμως «κακό», με την έννοια ότι επιβάλλει στην κοινωνία μια συλλογική βούληση, περιορίζοντας έτσι την ελευθερία και τις ευθύνες των ατόμων. Το κλασικό φιλελεύθερο ιδεώδες είναι επομένως η εγκαθίδρυση ενός ελάχιστου κράτους ή «κράτους-νυχτοφύλακα», ο ρόλος του οποίου περιορίζεται στην προστασία των πολιτών από τις παραβιάσεις των συμπολιτών τους. Καθώς λαμβάνει τη μορφή **οικονομικού φιλελευθερισμού**, η άποψη αυτή ενισχύεται από μια βαθιά πίστη στους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς και από την πεποίθηση ότι η οικονομία λειτουργεί καλύτερα όσο λιγότερο επεμβαίνει σ' αυτήν η κυβέρνηση. Ο καπιταλισμός του laissez-faire θεωρείται λοιπόν ότι εγγυάται την ευημερία, προστατεύει την ατομική ελευθερία και στο βαθμό που επιτρέπει στα άτομα να επιτυγχάνουν ή ν' αποτυγχάνουν ανάλογα με την αξία τους διασφαλίζει την κοινωνική δικαιοσύνη.

Σύγχρονος φιλελευθερισμός

Ο σύγχρονος φιλελευθερισμός χαρακτηρίζεται από μια πιο διαλλακτική στάση απέναντι στην κρατική παρέμβαση. Πράγματι, στις ΗΠΑ ο όρος «φιλελεύθερος» υπονοεί υποστήριξη μάλλον της **εκτεταμένης** παρά της «ελάχιστης» **κυβέρνησης**. Αυτή η στροφή ήταν επακόλου-

Ατομισμός: Η πεποίθηση ότι η κοινωνία απαρτίζεται από εν πολλοίς αυτόρρηκτα άτομα, που οφείλουν ελάχιστα ή τίποτα το ένα στο άλλο.

Οικονομικός φιλελευθερισμός: Η πίστη στην αγορά ως αυτορρυθμιζόμενο μηχανισμό που τείνει από τη φύση του στην επίτευξη της γενικής ευημερίας και την εξασφάλιση ευκαιριών για όλους..

Εκτεταμένη κυβέρνηση: Παρεμβατική κυβέρνηση, η οποία συνήθως θεωρείται ότι επιτελεί λειτουργίες οικονομικής διαχείρισης και κοινωνικής ρύθμισης.

John Locke (1632-1704)

Αγγλος φιλόσοφος και πολιτικός. Γεννήθηκε στο Σόμερσετ της Αγγλίας και σπούδασε ιατρική στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, πριν γίνει γραμματέας του Anthony Ashley Cooper, Πρώτου Κόμη του Σάφτισμπερι, το 1661. Οι πολιτικές του ιδέες αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της Αγγλικής Επανάστασης και συχνά θεωρείται ότι νομιμοποίησαν την «Ένδοξη Αναίμακτη Επανάσταση» του 1688, η οποία έθεσε τέρμα στην απολυταρχική εξουσία κι εγκαθίδρυσε στη Βρετανία μια συνταγματική μοναρχία υπό τον Γουλιέλμο της Οράγγης. Ο Locke

υπήρξε σπουδαίος θεωρητικός για την ανάπτυξη του πρώιμου φιλελευθερισμού, δίνοντας έμφαση στα «φυσικά» ή δοσμένα από τον Θεό δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στη ζωή, η ελευθερία και η περιουσία. Καθώς υπήρξε υποστηρικτής της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης και της ανοχής, οι ιδέες του είχαν σημαντικό αντίκτυπο στην Αμερικανική Επανάσταση. Τα πιο σημαντικά πολιτικά κείμενα του Locke είναι η *Επιστολή περί ανεξαρτησίας* (1689) και το *Two Treatises of Government* ([1690] 1965).

θο της αναγνώρισης ότι ο βιομηχανικός καπιταλισμός είχε γεννήσει απλώς νέες μορφές αδικίας, αφήνοντας τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού έρμαιο στα καπρίτσια της αγοράς. Επηρεασμένοι από το έργο του J. S. Mill, οι αποκαλούμενοι Νέοι Φιλελεύθεροι (προσωπικότητες όπως ο T. H. Green (1836-82), ο L. T. Hobhouse (1864-1929) και ο J. A. Hobson (1858-1940)) τάχθηκαν σθεναρά υπέρ μιας ευρύτερης, «θετικής» έννοιας της ελευθερίας. Υπό αυτό το πρίσμα, ελευθερία δεν σημαίνει απλώς να μην επεμβαίνουν στις υποθέσεις σου, πράγμα που μπορεί να ισοδυναμεί πολύ απλά με την ελευθερία να λιμοκτονήσεις. Απεναντίας, η ελευθερία συνδέεται με την προσωπική ανάπτυξη και εξέλιξη του ατόμου, με την ικανότητά του δηλαδή να ολοκληρώνει την προσωπικότητά του και να πραγματοποιεί τις δυνατότητές του.

Αυτή η άποψη παρείχε τη βάση για τον κοινωνικό φιλελευθερισμό ή φιλελευθερισμό της πρόνοιας, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την αντίληψη ότι η κρατική παρέμβαση, ιδιαίτερα με τη μορφή της κοινωνικής πρόνοιας, μπορεί να διευρύνει την ελευθερία προστατεύοντας τα άτομα από τα κοινωνικά δεινά που πλήττουν την κάθε ύπαρξη. Τα δεινά αυτά ορίστηκαν στη Μ. Βρετανία το 1942, με την Έκθεση του Sir William Beveridge, ως οι «πέντε γίγαντες»: στέρηση, άγνοια, σκηνερία, εξαθλίωση και αρρώστια. Αντίστοιχα, οι σύγχρονοι φιλελεύθεροι εγκατέλειψαν την πίστη στον καπιταλισμό του laissez-faire εξαιτίας κυρίως της άποψης του J. M. Keynes ότι η ανάπτυξη και η ευημερία μπορούν να διατηρηθούν μόνο μέσω ενός συστήματος διαχείρισης ή ρύθμισης του καπιταλισμού, με την ανάθεση βασικών οικονομικών αρμοδιοτήτων στα χέρια του κράτους. Πάντως η στήριξη των σύγχρονων φιλελεύθερων στη συλλογική μέριμνα και την κυβερνητική παρέμβαση είναι πάντα υπό όρους. Ο προβληματισμός τους αφορά τη δυστυχία των αδύναμων και των ευάλωτων, αυτών που στην κυριολεξία αδυνατούν να συντηρήσουν τον εαυτό τους. Στόχος τους είναι να επαναφέρουν τα άτομα σε θέση που να μπορούν να είναι ξανά

John Stuart Mill (1806-73)

Βρετανός φιλόσοφος, οικονομολόγος και πολιτικός. Ο Mill υποβλήθηκε σε εντοτικό και αυστηρό πρόγραμμα εκπαίδευσης από τον πατέρα του, τον θεωρητικό του ωφελισμού James Mill (1773-1836). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υποστεί σε ηλικία 20 ετών πνευματική κατάρρευση, μετά την οποία ανέπτυξε μια περισσότερο ανθρωπιστική φιλοσοφία επηρεασμένος από τον Coleridge και τους Γερμανούς ιδεαλιστές. Τα σπουδαιότερα έργα του, μεταξύ των οποίων τα *Περί ελευθερίας* (1859), *Considerations on Representative Government* (1861) και *The Subjection of Women* (1869),

επηρέασαν σημαντικά την εξέλιξη της φιλελευθέρης σκέψης. Από πολλές πλευρές, το πλούσιο και πολύπλευρο έργο του Mill σφράγισε τη διάκριση μεταξύ κλασικού και νεότερου φιλελευθερισμού. Η καχυποψία του απέναντι στην κρατική παρέμβαση απέρρεε άμεσα από αξιώματα του 18ου αιώνα, αλλά η έμφασή του στην ποιότητα ζωής του ατόμου (όπως αντικατάται στη σθεναρή του πίστη στην «ατομικότητα») καθώς και η συμπάθειά του για αήματα όπως η γυναικεία ψήφος και ο συνεταιρισμός της παραγωγής προσηγγέλλαν σαφώς τις εξελίξεις του 20ού αιώνα.

υπεύθυνα για τις συνθήκες της ζωής τους και να κάνουν μόνα τους τις ηθικές επιλογές τους. Η σημαντικότερη σύγχρονη προσπάθεια συμφιλίωσης των αρχών του φιλελευθερισμού με την πολιτική της πρόνοιας και της **αναδιανομής** έγινε από τον John Rawls.

Συντηρητισμός

Οι συντηρητικές ιδέες και θεωρίες εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, σαν αντίδραση στον αυξανόμενο ρυθμό οικονομικής και πολιτικής αλλαγής που συμβόλιζε από πολλές απόψεις η Γαλλική Επανάσταση. Υπό αυτή την έννοια, ο συντηρητισμός επέστρεφε στο **Ancien Régime**. Στην προσπάθειά του ν' αντισταθεί στις πιέσεις που ασκούσε η άνοδος του φιλελευθερισμού, του σοσιαλισμού και του εθνικισμού, ο συντηρητισμός υπεραμύνθηκε μιας ολοένα πιο περιχαρακωμένης, παραδοσιακής κοινωνικής τάξης. Ωστόσο, από την αρχή κιόλας, οι διαφοροποιήσεις της συντηρητικής σκέψης ήταν ολοφάνερές. Στην ηπειρωτική Ευρώπη εμφανίστηκε ένας συντηρητισμός που τον χαρακτήριζαν έργα στοχαστών όπως ο Joseph de Maistre (1753-1821). Αυτός ο συντηρητισμός ήταν έντονα αυταρχικός και αντιδραστικός, απορρίπτοντας αουζητητί οποιαδήποτε ιδέα μεταρρύθμισης. Μια πιο συγκρατημένη, πιο ευέλικτη και εντέλει πιο επιτυχημένη μορφή συντηρητισμού αναπτύχθηκε στη Μ. Βρετανία και τις ΗΠΑ, με χαρακτηριστικό γνώρισμα την πίστη του Edmund Burke στην «αλλαγή με στόχο τη συντήρηση». Αυτή η θέση επέτρεψε στους συντηρητικούς του 19ου αιώνα να εγκολπωθούν την κοινωνική μεταρρύθμιση υπό την πατερναλιστική αιγίδα του «ενός έθνους». Το αποκορύφωμα αυτής της παράδοσης στη Μ. Βρετανία σήμανε τη δεκαετία του 1950, όταν το Συντηρητικό Κόμμα έφτασε να αποδεχτεί τον μεταπολεμικό

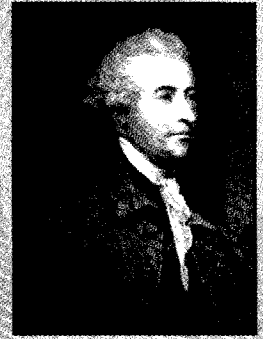
Αναδιανομή: Η μείωση των υλικών ανισοτήτων μέσω ενός συνδυασμού προοδευτικής φορολογίας και παροχών πρόνοιας.

Ancien Régime (γαλλικά): Κυριολεκτικά, Παλιό Καθεστώς· συνήθως αναφέρεται στις απολυταρχικές δομές που επικρατούσαν πριν από τη Γαλλική Επανάσταση.

Edmund Burke (1729-97)

Γεννημένος στο Δουβλίνο, Βρετανός κρατικός λειτουργός και πολιτικός θεωρητικός, θεωρείται συχνά πατέρας της αγγλοσαξονικής συντηρητικής παράδοσης. Η συνεχιζόμενη φήμη του οφείλεται σε μια σειρά κριτικά έργα για τη Γαλλική Επανάσταση, με διασημότερο το *Reflections on the Revolution in France* ([1790] 1968). Αν και έβλεπε με καλό μάτι την Αμερικανική Επανάσταση, ο Burke ήταν βαθιά αντίθετος στο εγχείρημα επανάληψης της γαλλικής πολιτικής σύμφωνα με αφηρημένες αρχές,

όπως ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα, ισχυριζόμενος ότι η σοφία ενδημεί κατά κύριο λόγο στην εμπειρία, την παράδοση και την ιστορία. Πίστευε εντούτοις ότι η γαλλική μοναρχία ήταν άξια της μοίρας της, εφόσον αρνήθηκε πεισματικά να «αλλάξει προκειμένου να διατηρηθεί». Ο Burke είχε μια μάλλον απαισιόδοξη άποψη για την κυβέρνηση, αναγνωρίζοντας ότι αυτή μπορούσε να εμποδίσει το κακό, αλλά σπανίως να προωθήσει το καλό. Θεωρούσε τις δυνάμεις της αγοράς «φυσικό δίκαιο».

συμβιβασμό και να υιοθετήσει τη δική του εκδοχή κεύνσιανής σοσιαλδημοκρατίας. Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1970 και μετά, τέτοιες ιδέες αμφισβητήθηκαν όλο κι εντονότερα εξαιτίας της ανάδυσης της Νέας Δεξιάς. Υιοθετώντας μια ριζικά αντικρατιστική και αντιπατεροναλιστική μορφή συντηρητισμού, η Νέα Δεξιά αντλεί εν πολλοίς από κλασικές φιλελεύθερες θεματικές και αξίες.

Στοιχεία του συντηρητισμού

- **Παράδοση:** Η κεντρική θεματική της συντηρητικής σκέψης, «το πάθος για συντήρηση», είναι συνυφασμένη με τα θεωρούμενα πλεονεκτήματα της παράδοσης, το σεβασμό δηλαδή στα καθιερωμένα έθιμα και θεσμούς που έχουν αντέξει στο χρόνο. Κατά τη συντηρητική άποψη, η παράδοση αντανακλά τη συσσωρευμένη σοφία του παρελθόντος και τους θεσμούς και τις πρακτικές που «δοκιμάστηκαν στο χρόνο» και πρέπει να διατηρηθούν προς όφελος των σημερινών και των μελλοντικών γενεών. Η παράδοση έχει επίσης την ιδιότητα να προωθεί τη σταθερότητα και την ασφάλεια, δίνοντας στα άτομα μια αίσθηση κοινωνικής και ιστορικής συνύπαρξης.
- **Πραγματισμός:** Οι συντηρητικοί τονίζουν παραδοσιακά τα όρια της ανθρώπινης ορθολογικότητας, φυσική απόρροια της τεράστιας πολυπλοκότητας του κόσμου στον οποίο ζούμε. Έτσι οι αφηρημένες αρχές και τα συστήματα σκέψης θεωρούνται αναξιόπιστα και η πίστη εναποτίθεται στην εμπειρία, την ιστορία και, πάνω απ' όλα, στον πραγματισμό, την πεποίθηση δηλαδή ότι το πράττειν πρέπει να καθορίζεται από πρακτικές συνθήκες και ανάλογους στόχους, τουτέστιν από «ό,τι λειτουργεί». Οι συντηρητικοί προτιμούσαν πάντα να περιγράφουν τις πεποιθήσεις τους ως «πνευματική στάση» ή «προσέγγιση της ζωής» παρά ως ιδεολογία, παρόλο που απορρίπτουν την άποψη ότι κάτι τέτοιο ισοδυναμεί με άναρχο οπορτουνισμό.
- **Ανθρώπινες ατέλειες:** Η συντηρητική άποψη για την ανθρώπινη

φύση είναι βαθιά απαισιόδοξη. Σύμφωνα με αυτή, τα ανθρώπινα όντα είναι πλάσματα περιορισμένα, εξαρτώμενα, και αναζητούν την ασφάλεια ενώ παράλληλα έλκονται από το οικείο και το δοκιμασμένο κι έχουν ανάγκη να ζουν σε σταθερές και εύτακτες κοινότητες. Επιπλέον, τα άτομα είναι ηθικά διεφθαρμένα: έχουν προσβληθεί από τον εγωισμό, την απληστία και τη δίψα για εξουσία. Οι ρίζες του εγκλήματος και της αταξίας βρίσκονται επομένως στο ίδιο άτομο κι όχι στην κοινωνία. Η διατήρηση της τάξης απαιτεί λοιπόν ισχυρό κράτος, την επιβολή σκληρών νόμων και αυστηρών κυρώσεων.

- **Οργανικισμός:** Αντί να θεωρούν την κοινωνία ένα οικοδόμημα που παράγει η ανθρώπινη επινοητικότητα, οι συντηρητικοί την εννοούν παραδοσιακά ως οργανικό όλο, ως ζωντανή οντότητα. Η κοινωνία συνεπώς δομείται από φυσική αναγκαιότητα και οι ποικίλοι θεσμοί της, ο «σκελετός της κοινωνίας» (οικογένεια, τοπικές κοινότητες, το έθνος κλπ.), συμβάλλουν στην υγεία και τη σταθερότητά της. Το όλο υπερβαίνει το άθροισμα των συστατικών του μερών. Οι κοινές (συντά «παραδοσιακές») αξίες και ο κοινός πολιτισμός θεωρούνται επίσης ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση της κοινότητας και της κοινωνικής συνοχής.

- **Ιεραρχία:** Κατά τη συντηρητική άποψη, οι διαβαθμίσεις κοινωνικής θέσης και κύρους είναι φυσικές και αναπόφευκτες σε μια οργανική κοινωνία, καθώς αντανακλούν τους διαφορετικούς ρόλους και ευθύνες, για παράδειγμα, εργοδοτών και εργατών, δασκάλων και μαθητών, γονέων και παιδιών. Παρ'όλα αυτά, η ιεραρχία και η ανισότητα δεν οδηγούν κατά την άποψη αυτή σε σύγκρουση, διότι η κοινωνία συνεχεται από αμοιβαίες υποχρεώσεις και καθήκοντα. Για την ακρίβεια, καθώς η «θέση στη ζωή» ενός ατόμου καθορίζεται σε γενικές γραμμές από την τύχη και το συμπτωματικό γεγονός της γέννησης, οι εύποροι και προνομιούχοι έχουν μια ιδιαίτερη ευθύνη φροντίδας των λιγότερο τυχερών.

- **Αυθεντία:** Οι συντηρητικοί υποστηρίζουν ότι, ως ένα βαθμό, η αυθεντία ασκείται πάντα «από τα πάνω», παρέχοντας ηγεσία, καθοδήγηση και υποστήριξη σε αυτούς που δεν έχουν τη γνώση, την εμπειρία ή τη μόρφωση για να ενεργούν συνετά προς το συμφέρον τους (ένα παράδειγμα είναι η αυθεντία των γονέων έναντι των τέκνων). Αν και η ιδέα μιας **φυσικής αριστοκρατίας** ασκούσε κάποτε επιρροή, η αυθεντία και η ηγεσία θεωρούνται πλέον συνηθέστερα απότοκα της εμπειρίας και της κατάρτισης. Το πλεονέκτημα της αυθεντίας είναι ότι συνιστά πηγή κοινωνικής συνοχής, παρέχοντας στους ανθρώπους σαφή εικόνα του ποιοί είναι και τι αναμένεται από αυτούς. Η ελευθερία πρέπει επομένως να συνυπάρχει με την υπευθυνότητα και γι' αυτόν το λόγο ισοδυναμεί χονδρικά με οικειοθελή αποδοχή υποχρεώσεων και καθηκόντων.

- **Ιδιοκτησία:** Οι συντηρητικοί θεωρούν την ατομική ιδιοκτησία ζωτικής σημασίας επειδή παρέχει στους ανθρώπους ασφάλεια και ένα μέτρο ανεξαρτησίας από την κυβέρνηση, και τους μαθαίνει να σέβονται το νόμο και την ιδιοκτησία των άλλων. Η ιδιοκτησία αποτελεί επίσης εξωτερική της προσωπικότητας των ανθρώπων με

Φυσική αριστοκρατία: Η ιδέα ότι το ταλέντο και η ηγετική ικανότητα είναι έμφυτα χαρίσματα που δεν αποκτώνται με την προσπάθεια ή την προσωπική ανάπτυξη.

την έννοια ότι αυτοί «βλέπουν» τον εαυτό τους σε αυτά που τους ανήκουν, τα σπίτια τους, τα αυτοκίνητά τους κ.ο.κ. Ωστόσο, η ατομική ιδιοκτησία συνεπάγεται εκτός από δικαιώματα και υποχρεώσεις. Από συντηρητική σκοπιά, δεν είμαστε, κατά μία έννοια, παρά επιστάτες της ιδιοκτησίας που είτε κληρονομήσαμε από προηγούμενες γενιές (οικογενειακή περιουσία) είτε μπορεί να χρησιμεύσει στις επόμενες.

Πατερναλιστικός συντηρητισμός

Το πατερναλιστικό ρεύμα της συντηρητικής σκέψης είναι απόλυτα συμβατό με αρχές όπως ο οργανικισμός, η ιεραρχία και το καθήκον, και μπορεί επομένως να θεωρηθεί απότοκο του παραδοσιακού συντηρητισμού. Παραπέμποντας συχνά στα πρώιμα κείμενα του Benjamin Disraeli (1804-81), ο πατερναλισμός αντλεί από ένα συνδυασμό σύνεσης και αρχών. Προειδοποιώντας για τον κίνδυνο διαίρεσης της Μ. Βρετανίας «σε δύο έθνη: τους πλούσιους και τους φτωχούς», ο Disraeli διατύπωσε τον ευρέως διαδεδομένο φόβο της κοινωνικής επανάστασης. Η προειδοποίησή του ισοδυναμούσε με έκκληση στο συμφέρον των προνομιούχων, οι οποίοι έπρεπε να παραδεχτούν ότι «η μεταρρύθμιση από τα πάνω» ήταν προτιμότερη από «την επανάσταση από τα κάτω». Αυτό το μήνυμα τονίζονταν με μια έκκληση στις αρχές του καθήκοντος και της κοινωνικής υποχρέωσης που είχε τις ρίζες της σε νεοφεουδαρχικές ιδέες τύπου «**noblesse oblige**». Σύμφωνα με αυτή την άποψη, στην πράξη το καθήκον είναι το τίμημα του προνομίου· οι ισχυροί και προνομιούχοι κληρονομούν την ευθύνη να φροντίζουν τους λιγότερο ευνοημένους προς το γενικότερο συμφέρον της κοινωνικής συνοχής και ενότητας. Έτσι, η αρχή της εθνικής ενότητας, ακρογωνιαίος λίθος αυτού που ορθά μπορεί να ονομαστεί **ιδεολογία των Τόρυς**, δεν αναφέρεται τόσο στο ιδανικό της κοινωνικής ισότητας όσο στο όραμα οργανικής ισορροπίας, μιας συνεκτικής και σταθερής ιεραρχίας.

Η παράδοση της εθνικής ενότητας δεν εκφράζει μόνο μια τάση κοινωνικής μεταρρύθμισης, αλλά και μια ουσιαστικά πραγματιστική στάση απέναντι στην οικονομική πολιτική. Αυτό είναι φανερό στην προσέγγιση της «μέσης οδού» που υιοθετήθηκε κατά τη δεκαετία του 1950 από Βρετανούς συντηρητικούς, όπως ο Harold Macmillan (1894-1986), ο R. A. Butler (1902-82) και ο Ian MacLeod (1913-70). Στην προσέγγιση αυτή συγχωνεύονταν τα δύο ιδεολογικά μοντέλα οικονομικής οργάνωσης: ο καπιταλισμός του laissez-faire αφενός, και ο κρατικός σοσιαλισμός και ο κεντρικός σχεδιασμός αφετέρου. Ο πρώτος απορριπτόταν ως τέτοιος επειδή θεωρούνταν ότι καταλήγει σε γενική ασιδωσία που κάνει αδύνατη την κοινωνική συνοχή και καταδικάζει τους αδύναμους και τους ευάλωτους. Ο δεύτερος απορριπτόταν εξίσου διότι παράγει κρατική μονολιθικότητα και διαλύει κάθε μορφή ανεξαρτησίας και επιχειρηματικότητας. Η λύση συνελπώς βρίσκεται σε ένα συνδυασμό του ανταγωνισμού της αγοράς με το συντονισμό από μέρους της κυβέρνησης («ιδιωτική πρωτοβουλία χωρίς ιδιοτελεια», Η. Macmillan), όπου κράτος και άτομα ισορροπούν πραγματιστικά βάσει του «τι λειτουργεί». Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξαν μετά το 1945 και οι συντηρητικοί της ηπειρωτικής Ευρώπης, οι οποίοι ασπάστηκαν τις αρχές της χριστιαν-

Noblesse oblige (γαλλικά): Κυριολεκτικά, οι υποχρεώσεις των ευγενών· γενικά, η ευθύνη καθοδήγησης ή προστασίας των λιγότερων ευνοημένων ή προνομιούχων.

Ιδεολογία των Τόρυς: Ιδεολογική παραλλαγή του συντηρητισμού, η οποία χαρακτηρίζεται από την πίστη στην ιεραρχία, την έμφαση στην παράδοση και την υποστήριξη του καθήκοντος και του οργανικισμού.

νοδημοκρατίας, όπως συνεπέστερα αναπτύχθηκαν στη φιλοσοφία της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς (βλ. Κεφ. 9) των Γερμανών χριστιανοδημοκρατών (της *Christlich Demokratische Union, CDU*). Αυτή η φιλοσοφία υιοθετεί μία στρατηγική αγοράς, καθώς τονίζει τις αρετές της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και του ανταγωνισμού, αλλά είναι *κοινωνική* καθώς πιστεύει ότι η ευημερία που εξασφαλίζεται με τον τρόπο αυτό πρέπει να σκοπεύει στο ευρύτερο όφελος της κοινωνίας.

Η Νέα Δεξιά

Η Νέα Δεξιά αντιπροσωπεύει μία αλλαγή πλεύσης στη συντηρητική σκέψη, ένα είδος αντεπανάστασης ενάντια τόσο στη μεταπολεμική στροφή προς τον κρατικό παρεμβατισμό όσο και στη διάδοση φιλελεύθερων ή προοδευτικών κοινωνικών αξιών. Οι ιδέες της Νέας Δεξιάς μπορούν να αναχθούν στη δεκαετία του 1970 και ειδικότερα σ' ένα συνδυασμό της φαινομενικής αποτυχίας της κενσιανής σοσιαλδημοκρατίας, την οποία σηματοδότησε το τέλος του μεταπολεμικού μπουμ, με την αυξανόμενη ανησυχία για την κοινωνική αποσύνθεση και την υποχώρηση της αυθεντίας. Τέτοιου είδους ιδέες βρήκαν μεγαλύτερη απήχηση στη Μ. Βρετανία και τις ΗΠΑ, όπου πήραν σάρκα και οστά κατά τη δεκαετία του 1980, με τη μορφή του θατσερισμού και του ρηγκανισμού αντίστοιχα. Γνώρισαν επίσης ευρύτερη –ακόμα και παγκόσμια– επιρροή, στο βαθμό που επέφεραν μια γενική στροφή από μορφές οργάνωσης με άξονα το κράτος σε άλλες με άξονα την αγορά. Εντούτοις, η Νέα Δεξιά δεν αποτελεί τόσο μια συνεκτική και συστηματική φιλοσοφία όσο ένα εγχείρημα να συγκεραστούν δύο διακριτές παραδόσεις, που συνήθως ριζώνονται ως «νεοφιλελευθερισμός» και «νεοσυντηρητισμός». Μολονότι υπάρχει πολιτική και ιδεολογική ένταση ανάμεσά τους, μπορούν να συνδυαστούν υπό το στόχο ενός ισχυρού αλλά ελάχιστου κράτους: όπως το έθεσε ο Andrew Gamble (1981), «η ελεύθερη οικονομία και το ισχυρό κράτος».

Νεοφιλελευθερισμός

Ο νεοφιλελευθερισμός είναι μία εκσυγχρονισμένη εκδοχή της κλασικής πολιτικής οικονομίας που αναπτύχθηκε στα κείμενα οικονομολόγων της ελεύθερης αγοράς όπως ο Friedrich Hayek και ο Milton Friedman και φιλοσόφων όπως ο Robert Nozick. Οι κεντρικοί πυλώνες του νεοφιλελευθερισμού είναι η αγορά και το άτομο. Ο βασικός νεοφιλελεύθερος στόχος είναι «η υποχώρηση των ορίων του κράτους», στη βάση ότι ο χωρίς ρυθμίσεις καπιταλισμός της αγοράς θα επιφέρει αποτελεσματικότητα, ανάπτυξη και γενική ευημερία. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η «τανάλια» του κράτους ακυρώνει την πρωτοβουλία και αποθαρρύνει την επιχειρηματικότητα· η κυβέρνηση, ακόμα κι αν οι προθέσεις της είναι καλές, έχει σε κάθε περίπτωση βλαπτική επίδραση στις υποθέσεις των ανθρώπων. Αυτό αντανακλάται στο ενδιαφέρον της φιλελεύθερης Νέας Δεξιάς για την ιδιοκτησιακή πολιτική και στην προτίμησή της για την ιδιωτική πρωτοβουλία έναντι των κρατικών ή εθνικοποιημένων επιχειρήσεων. Εν ολίγοις, «ιδιωτικό ίσον καλό, δημόσιο ίσον κακό». Τέτοιου είδους ιδέες συνδέονται με μια μορφή

Friedrich von Hayek (1889-1992)

Αυστριακός οικονομολόγος και πολιτικός φιλόσοφος. Ως ακαδημαϊκός που δίδαξε στο London School of Economics και στα πανεπιστήμια του Σικάγο, του Φράιμπουργκ και του Ζάλτσμπουργκ, ο Hayek κέρδισε το βραβείο Νόμπελ Οικονομικών Επιστημών το 1974. Ως εκπρόσωπος της αποκαλούμενης Αυστριακής Σχολής, υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του ατομικισμού και της

αγοράς και σφοδρός επικριτής του σοσιαλισμού. Το βιβλίο του *The Road to Serfdom* (1948) ήταν ένα πρωτοποριακό έργο σκληρής επίθεσης στον οικονομικό παρεμβατισμό. Στα μεταγενέστερα έργα του, όπως το *The Constitution of Liberty* (1960) και *Law, Legislation and Liberty* (1970), ανέπτυξε θέματα πολιτικής φιλοσοφίας. Τα γραπτά του Hayek άσκησαν σημαντική επίδραση στην αναδυόμενη Νέα Δεξιά.

ακραίου ατομικισμού, όπως εκφράστηκε στην περίφημη δήλωση της Margaret Thatcher ότι «δεν υπάρχει κοινωνία, μόνο άτομα και οι οικογένειές τους». Το **κράτος-γκουβερνάντα** θεωρείται ότι καλλιεργεί μία κουλτούρα εξάρτησης και ότι υπονομεύει την ελευθερία, η οποία εννοείται ως ελευθερία επιλογής στο πεδίο της αγοράς. Υποστηρίζεται, αντίθετα, η αυτοβοήθεια, η ατομική ευθύνη και το επιχειρηματικό πνεύμα. Γενικότερα αυτές οι ιδέες θεωρείται ότι προωθούνται μέσω της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης (βλ. Κεφ. 7), την οποία κάποιου χαρακτηρίζουν νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.

Νεοσυντηρητισμός

Ο νεοσυντηρητισμός αναβιώνει συντηρητικές κοινωνικές αρχές του 19ου αιώνα. Η συντηρητική Νέα Δεξιά θέλει, πάνω απ' όλα, να αποκαταστήσει την αυθεντία και να επιστρέψει σε παραδοσιακές αξίες, ιδιαίτερα σε όσες σχετίζονται με την οικογένεια, τη θρησκεία και το έθνος. Η αυθεντία θεωρείται εγγύηση της κοινωνικής σταθερότητας στο βαθμό που γεννάει την πειθαρχία και το σεβασμό ενώ οι κοινές αξίες και η κοινή κουλτούρα θεωρούνται παράγοντες κοινωνικής συνοχής που κάνουν δυνατή την πολιτισμένη ζωή. Οι εχθροί του νεοσυντηρητισμού είναι επομένως η **ανεκτικότητα**, η λατρεία του εαυτού και το «να κάνει ο καθένας του κεφαλιού του», αρχές που θεωρούνται οι αξίες της δεκαετίας του 1960. Πράγματι, πολλοί από όσους αυτοαποκαλούνται νεοσυντηρητικοί στις ΗΠΑ είναι πρώην φιλελεύθεροι που απογοητεύτηκαν από τις προοδευτικές μεταρρυθμίσεις της εποχής των Kennedy και Johnson. Μία άλλη πλευρά του νεοσυντηρητισμού είναι η τάση να αντιμετωπίζει καχύποπτα την ανάδυση πολυπολιτισμικών και πολυθρησκευτικών κοινωνιών, στη βάση ότι αυτές οι κοινωνίες σπαράσσονται από συγκρούσεις και είναι δομικά ασταθείς. Η θέση αυτή συνδέεται επίσης συχνά με μια μορφή απομονωτιστικού εθνικισμού που αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό τόσο την πολυπολιτισμικότητα όσο και την αυξανόμενη επιρροή υπερεθνικών σωμάτων όπως ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Κράτος-γκουβερνάντα:

Κράτος με εκτεταμένες κοινωνικές αρμοδιότητες· ο όρος υπονοεί ότι τα προγράμματα πρόνοιας είναι αυθαίρετα και υποτιμητικά για το άτομο.

Ανεκτικότητα: Η προθυμία να επιτρέπεται στους ανθρώπους να κάνουν τις δικές τους ηθικές επιλογές· η ανεκτικότητα υποδηλώνει ότι δεν υπάρχουν δεσμευτικές αξίες.

■ Σοσιαλισμός

Αν και οι σοσιαλιστικές ιδέες μπορούν ν' αναχθούν στους Levellers και Diggers του 17ου αιώνα ή στην *Ουτοπία* ([1516] 1965) του Thomas More ή ακόμα και στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, ο σοσιαλισμός δεν μορφοποιήθηκε ως πολιτική θεωρία πριν από τις αρχές του 19ου αιώνα. Αναπτύχθηκε σαν αντίδραση στην ανάδυση του βιομηχανικού καπιταλισμού. Αρχικά, ο σοσιαλισμός εξέφρασε τα συμφέροντα των τεχνιτών και των βιοτεχνών, που απειλούνταν από την εξάπλωση της εργοστασιακής παραγωγής, αλλά γρήγορα συνδέθηκε με την αυξανόμενη βιομηχανική εργατική τάξη, τον «εργοστασιακό στρατό» της πρώιμης εκβιομηχάνισης. Στις πρώτες του μορφές, ο σοσιαλισμός έλαβε συχνά φονταμενταλιστικό, ουτοπικό ή επαναστατικό χαρακτήρα. Στόχος του ήταν η κατάργηση μιας καπιταλιστικής οικονομίας που βασιζόταν στις συναλλαγές της αγοράς και η αντικατάστασή της με μια ποιοτικά διαφορετική σοσιαλιστική κοινωνία, θεμελιωμένη συνήθως στην αρχή της κοινοκτημοσύνης. Ο σημαντικότερος εκπρόσωπος αυτού του τύπου σοσιαλισμού ήταν ο Karl Marx, του οποίου οι ιδέες παρείχαν τη βάση για τον κομμουνισμό του 20ού αιώνα.

Ωστόσο, από τα τέλη του 19ου αιώνα και μετά εμφανίστηκε μια μεταρρυθμιστική σοσιαλιστική παράδοση, που αντικατόπτριζε τη σταδιακή ενσωμάτωση των εργατικών τάξεων στην καπιταλιστική κοινωνία μέσω της βελτίωσης των συνθηκών εργασίας και των μισθών και της ανάπτυξης των συνδικάτων και των σοσιαλιστικών πολιτικών κομμάτων. Αυτό το παρακλάδι του σοσιαλισμού επικαλούνταν τη δυνατότητα μιας ειρηνικής, σταδιακής και νόμιμης μετάβασης στον σοσιαλισμό υιοθετώντας την «κοινοβουλευτική οδό». Ο μεταρρυθμιστικός σοσιαλισμός άντλησε από δύο πηγές. Η πρώτη ήταν η ανθρωπιστική παράδοση του ηθικού σοσιαλισμού, που συνδέεται με στοχαστές όπως ο Robert Owen (1771-1858), ο Charles Fourier (1772-1837) και ο William Morris (1854-96). Η δεύτερη ήταν μια μορφή **αναθεωρητικού** (ή **ρεβιζιονιστικού**) μαρξισμού, που ανέπτυξε κυρίως ο Eduard Bernstein.

Κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα το σοσιαλιστικό κίνημα ήταν επομένως χωρισμένο σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα. Οι επαναστάτες σοσιαλιστές, ακολουθώντας το παράδειγμα του Λένιν και των μπολσεβίκων, αυτοαποκαλούνταν κομμουνιστές ενώ οι μεταρρυθμιστές σοσιαλιστές, που ακολουθούσαν συνταγματικά νόμιμες πολιτικές πρακτικές, εγκολλώθηκαν αυτό που με το πέρασμα του χρόνου κατέληξε να ονομάζεται σοσιαλδημοκρατία. Αυτή η αντιπαλότητα δεν αφορούσε μόνο τα καταλληλότερα μέσα για την επίτευξη του σοσιαλισμού αλλά και τη φύση του ίδιου του σοσιαλιστικού στόχου. Οι σοσιαλδημοκράτες εγκατέλειψαν τις θεμελιώδεις αρχές του δόγματός, όπως η κοινοκτημοσύνη και ο σχεδιασμός, και επαναπροσδιόρισαν τον σοσιαλισμό με όρους πρόνοιας, αναδιανομής και οικονομικής διαχείρισης. Και οι δύο μορφές σοσιαλισμού, ωστόσο, περιήλθαν σε κρίση στα τέλη του 20ού αιώνα, γεγονός που έδωσε σε κάποιους το έναυσμα να κηρύξουν το «θάνατο του σοσιαλισμού» και την ανάδυση μιας μετασοσιαλιστικής κοινωνίας. Το πιο δραματικό συμβάν σε αυτή

Αναθεωρητισμός (ή **ρεβιζιονισμός**): Η τροποποίηση των αρχικών ή καθιερωμένων απόψεων· ο αναθεωρητισμός μπορεί να υποδηλώνει εγκατάλειψη αρχών ή απώλεια πεποιθήσεων.

τη διαδικασία ήταν η κατάρρευση του κομμουνισμού ως επακόλουθο των γεγονότων στην Ανατολική Ευρώπη την περίοδο 1989-91· και η σοσιαλδημοκρατία όμως υποχωρεί διαρκώς από τις παραδοσιακές θέσεις της, φτάνοντας στο σημείο, θα έλεγαν κάποιοι, να μη διακρίνεται πια από τον σύγχρονο φιλελευθερισμό.

Στοιχεία του σοσιαλισμού

- **Κοινότητα:** Ο πυρήνας του σοσιαλισμού είναι μία θεώρηση των ανθρώπων ως κοινωνικών όντων-μελών μιας κοινής ανθρωπότητας. Με τα λόγια του ποιητή John Donne, «ένας άνθρωπος δεν είναι νησί μονάχο. Κάθε άνθρωπος είναι κομμάτι της ηπείρου, μέρος της στεριάς». Οι φράσεις αυτές αναφέρονται στη σημασία της κοινότητας και τονίζουν το βαθμό στον οποίο οι ταυτότητες των ατόμων διαμορφώνονται από την κοινωνική αλληλεπίδραση και τη συμμετοχή σε κοινωνικές ομάδες και συλλογικά σώματα. Οι σοσιαλιστές τείνουν να προκρίνουν την ανατροφή έναντι της φύσης και να εξηγούν την ατομική συμπεριφορά με όρους κοινωνικών παραγόντων μάλλον παρά έμφυτων ιδιοτήτων.

- **Αδελφότητα:** Καθώς τα ανθρώπινα όντα είναι από κοινού μέλη της ανθρωπότητας, συνδέονται με ένα αίσθημα συντροφικότητας ή αδελφότητας (εδώ με την ευρύτερη έννοια του όρου που περιλαμβάνει όλους τους ανθρώπους). Με αυτό το σκεπτικό, οι σοσιαλιστές προτιμούν τη συνεργασία από τον ανταγωνισμό και προκρίνουν τον κολεκτιβισμό έναντι του ατομικισμού. Κατά τη σοσιαλιστική άποψη, η συνεργασία δίνει στους ανθρώπους τη δυνατότητα να συνδυάσουν τη συλλογική ενεργητικότητα, και ισχυροποιεί τους δεσμούς της κοινότητας, ενώ ο ανταγωνισμός φέρνει τα άτομα σε αντιπαράθεση, καλλιεργώντας τη δυσφορία, τη σύγκρουση και την εχθρότητα.

- **Κοινωνική ισότητα:** Η ισότητα είναι η βασική αξία του σοσιαλισμού. Ο σοσιαλισμός παρουσιάζεται μερικές φορές ως μια μορφή εξισωτισμού, της πίστης δηλαδή στην προτεραιότητα της ισότητας έναντι των άλλων αξιών. Συγκεκριμένα, οι σοσιαλιστές τονίζουν τη σημασία της κοινωνικής ισότητας, μιας ισότητας στην απόλαυση των αγαθών σε αντιδιαστολή προς την ισότητα ευκαιριών. Πιστεύουν ότι ένα μέτρο κοινωνικής ισότητας είναι η ουσιαστική εγγύηση της κοινωνικής σταθερότητας και συνοχής, αφού επιτρέπει στα άτομα να ταυτίζονται με τους συνανθρώπους τους, παρέχοντας συγχρόνως τη βάση για την άσκηση πολιτικών και νομικών δικαιωμάτων.

- **Ανάγκη:** Η πρόκριση της ισότητας αντανάκλα επίσης τη σοσιαλιστική πεποίθηση ότι τα υλικά αγαθά πρέπει να διανέμονται βάσει της ανάγκης κι όχι απλώς βάσει της ικανότητας ή της εργασίας. Η κλασική διατύπωση αυτής της αρχής βρίσκεται στην κομμουνιστική διακήρυξη του Marx: «από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του». Στα λόγια αυτά εκφράζεται η πεποίθηση ότι η ικανοποίηση στοιχειωδών αναγκών (πείνα, δίψα, στέγη, υγεία, προσωπική ασφάλεια κλπ.) αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για μια ανθρώπινη ύπαρξη αξία του ονόματός της και για τη συμμετο-

χή στην κοινωνική ζωή. Είναι φανερό, ωστόσο, ότι η διανομή ανάλογα με την ανάγκη απαιτεί οι άνθρωποι να λειτουργούν περισσότερο με ηθικά παρά με υλικά κίνητρα.

- **Κοινωνική τάξη:** Ο σοσιαλισμός συχνά συνδέεται με μία μορφή ταξικής πολιτικής. Πρώτον, οι σοσιαλιστές αναλύουν κατά κανόνα την κοινωνία με όρους διανομής του εισοδήματος ή του πλούτου και επομένως θεωρούν την κοινωνική τάξη έναν σημαντικό (συνήθως τον πιο σημαντικό) κοινωνικό διαχωρισμό. Δεύτερον, ο σοσιαλισμός παραδοσιακά συνδέθηκε με τα συμφέροντα μιας καταπιεσμένης και υπό εκμετάλλευση εργατικής τάξης (όπως κι αν αυτή ορίζεται), και επίσης παραδοσιακά θεωρούσε αυτή την εργατική τάξη παράγοντα κοινωνικής αλλαγής ή και κοινωνικής επανάστασης ακόμα. Παρ'όλα αυτά, οι ταξικοί διαχωρισμοί θεωρούνται θεραπεύσιμοι: ο σοσιαλιστικός στόχος είναι η εξάλειψη των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων είτε η δραστική μείωσή τους.

- **Κοινοκτημοσύνη:** Η σχέση μεταξύ σοσιαλισμού και κοινοκτημοσύνης υπήρξε αρκετά αμφιλεγόμενη. Κάποιοι θεωρούν την κοινοκτημοσύνη τον ίδιο το σκοπό του σοσιαλισμού ενώ άλλοι τη βλέπουν σαν απλό μέσο για την επίτευξη μεγαλύτερης ισότητας. Το σοσιαλιστικό επιχείρημα υπέρ της κοινοκτημοσύνης (υπό τη μορφή είτε ενός σοβιετικού τύπου κρατικού κολεκτιβισμού είτε μερικών εθνικοποιήσεων – «μεικτή οικονομία») τη θέλει μέσο για τη διάθεση των υλικών πόρων στην υπηρεσία του κοινού καλού ενώ η ατομική ιδιοκτησία, στον αντίποδα, θεωρείται ότι προάγει την ιδιοτέλεια, την κτητικότητα και την κοινωνική διαίρεση. Ο σύγχρονος σοσιαλισμός, ωστόσο, έχει απομακρυνθεί από αυτή τη στενή μέριμνα για την ιδιοκτησιακή πολιτική.

Μαρξισμός

Ως θεωρητικό σύστημα, ο μαρξισμός αποτέλεσε την κύρια εναλλακτική απάντηση στον φιλελεύθερο ορθολογισμό που κυριάρχησε όλη τη νεότερη εποχή στη δυτική κουλτούρα και τη θεωρητική σκέψη. Ως πολιτική δύναμη, υπό τη μορφή του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, ο μαρξισμός θεωρήθηκε επίσης ο μεγάλος αντίπαλος του δυτικού καπιταλισμού, τουλάχιστον κατά την περίοδο 1917-91. Όλα αυτά υποδεικνύουν μια βασική δυσκολία στην προσέγγιση του μαρξισμού: πρόκειται για τη διαφορά ανάμεσα στον μαρξισμό ως κοινωνική φιλοσοφία που κατάγεται από τα κλασικά έργα του Karl Marx και του Friedrich Engels (1820-95) και το κομμουνιστικό φαινόμενο του 20ού αιώνα, το οποίο με πολλούς τρόπους απομακρύνθηκε και αναθεώρησε κλασικές αρχές. Γι' αυτόν το λόγο, η κατάρρευση του κομμουνισμού στα τέλη του 20ού αιώνα δεν σηματοδοτεί κατ' ανάγκην το θάνατο του μαρξισμού ως πολιτικής ιδεολογίας· στην πραγματικότητα, απαλλάσσοντάς τον από τα υπολείμματα του λενινισμού και του σταλινισμού, του δίνει ίσως νέα πνοή.

Ως ένα βαθμό το πρόβλημα οφείλεται στο εύρος και την πολυπλοκότητα των ιδίων των γραπτών του Marx, που επέτρεψαν σε κάποιους να τον ερμηνεύσουν ως οικονομικό ντετερμινιστή και σε άλλους ως ανθρωπιστή σοσιαλιστή. Έχει επίσης γίνει διάκριση ανάμεσα στα

Karl Marx (1818-83)

Γερμανός φιλόσοφος, οικονομολόγος και πολιτικός στοχαστής, αναφέρεται συνήθως ως πατέρας του κομμουνισμού του 20ού αιώνα. Μετά από μία σύντομη καριέρα ως καθηγητής πανεπιστημίου, ο Marx επιδόθηκε στη δημοσιογραφία και ασχολήθηκε ενεργά με το σοσιαλιστικό κίνημα. Μετακόμισε στο Παρίσι το 1843. Τελικά, αφού εξορίστηκε από την Πρωσία, εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο και εργάστηκε για το υπόλοιπο της ζωής του ως ενεργός επαναστάτης και συγγραφέας, με την οικονομική υποστήριξη του φίλου και ισόβιου συ-

νεργάτη του Friedrich Engels. Το 1864 ο Marx βοήθησε στην ίδρυση της Α' Διεθνούς, η οποία διαλύθηκε το 1871, λόγω της όξυνσης του ανταγωνισμού μεταξύ των υποστηρικτών του Marx και των αναρχικών του Μπακούνιν. Αν και το μεγαλύτερο μέρος του πολύπυκνου έργου του παρέμεινε αδημοσίευτο μέχρι το θάνατό του, το κλασικό έργο του είναι το τρίτομο *Κεφάλαιο* ([1867, 1885, 1894] 1970). Το γνωστότερο και πιο προστό έργο του είναι *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος* ([1848] 1967).

πρώιμα και τα ύστερα γραπτά του, που εκφράζεται συχνά ως διάκριση μεταξύ του «νεαρού Marx» και του «ώριμου Marx». Είναι, ωστόσο, ξεκάθαρο ότι ο Marx πίστευε πως είχε αναπτύξει μία νέα μορφή σοσιαλισμού, που ήταν επιστημονικός υπό την έννοια ότι ασχολούνταν κυρίως με την αποκάλυψη της φύσης της κοινωνικής και ιστορικής εξέλιξης παρά με τη διατύπωση μιας κριτικής του καπιταλισμού από ηθική σκοπιά. Οι ιδέες και οι θεωρίες του Marx βρήκαν μεγαλύτερη απήχηση μετά το θάνατό του, κυρίως μέσω των γραπτών του ισόβιου συνεργάτη του Engels, του Γερμανού σοσιαλιστή ηγέτη Karl Kautsky (1854-1938) και του Ρώσου θεωρητικού Γκεόργκι Πλεχάνοφ (1856-1918). Προέκυψε έτσι μια μορφή ορθόδοξου μαρξισμού, που συνήθως ονομάζεται **διαλεκτικός υλισμός** (ένας όρος τον οποίο επινόησε ο Πλεχάνοφ, όχι ο Marx), ο οποίος αργότερα χρησιμοποιήθηκε σαν βάση του σοβιετικού κομμουνισμού. Αυτός ο «χυδαίος» μαρξισμός αναμφίβολα έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στις μηχανιστικές θεωρίες και τον ιστορικό ντετερμινισμό απ' ό,τι είχε κάνει ο Marx στα κείμενά του.

Στοιχεία του μαρξισμού

- **Ιστορικός υλισμός:** Ο ακρογωνιαίος λίθος της μαρξιστικής φιλοσοφίας είναι αυτό που ο Engels ονόμασε «υλιστική αντίληψη της ιστορίας». Αυτή υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα της οικονομικής ζωής και των συνθηκών υπό τις οποίες οι άνθρωποι παράγουν και αναπαράγουν τα μέσα της συντήρησής τους. Ο Marx θεωρούσε ότι η οικονομική «βάση», η οποία συνίσταται ουσιαστικά στον «τρόπο παραγωγής» ή οικονομικό σύστημα, διέπει ή καθορίζει το ιδεολογικό και πολιτικό «εποικοδόμημα». Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνική και ιστορική εξέλιξη μπορούν να εξηγηθούν με όρους οικονομικών και ταξικών παραγόντων. Κατοπινόι μαρξιστές παρουσίασαν την παραπάνω σχέση σαν μηχανική, εννοώντας ότι την ιστορία κατευθύνουν αμετάβλητοι οικονομικοί «νόμοι», ερήμην του ανθρώπινου παράγοντα.

Διαλεκτικός υλισμός: Η χυδαία και ντετερμινιστική μορφή μαρξισμού που καταδυνάστευσε την πνευματική ζωή στα ορθόδοξα κομμουνιστικά κράτη.

- **Διαλεκτική αλλαγή:** Ακολουθώντας τον Hegel, ο Marx πίστευε ότι κινητήρια δύναμη της ιστορικής αλλαγής είναι η διαλεκτική, μια διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ ανταγωνιστικών δυνάμεων που επιφέρει υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης. Στην υλιστική εκδοχή του, αυτό το μοντέλο σημαίνει ότι η ιστορική αλλαγή είναι συνέπεια των εσωτερικών αντιφάσεων του «τρόπου παραγωγής», οι οποίες αντανακλώνται στον ταξικό ανταγωνισμό. Ο ορθόδοξος μαρξισμός («διαλεκτικός υλισμός») παρουσίασε τη διαλεκτική σαν μια απρόσωπη δύναμη που διαμορφώνει τόσο τις φυσικές όσο και τις ανθρώπινες διαδικασίες.

- **Αλλοτριώση:** Η αλλοτριώση είναι βασική αρχή των πρώιμων έργων του Marx. Είναι η διαδικασία διά της οποίας, στον καπιταλισμό, ο μόχθος καταντά απλό εμπόρευμα και η εργασία γίνεται μια αποπροσωποποιημένη δραστηριότητα. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, οι εργάτες αποξενώνονται από το προϊόν του μόχθου τους, από την εργασιακή διαδικασία, από τους άλλους εργάτες και, εντέλει, από τους ίδιους τους εαυτούς τους ως δημιουργικών και κοινωνικών όντων. Η μη αλλοτριωμένη εργασία είναι συνεπώς βασική πηγή ικανοποίησης και αυτοπραγμάτωσης του ανθρώπου.

- **Ταξική πάλη:** Η βασική αντίφαση της καπιταλιστικής κοινωνίας πηγάζει από την ύπαρξη της ατομικής ιδιοκτησίας. Αυτή προκαλεί ένα διχασμό μεταξύ της αστικής ή καπιταλιστικής τάξης, των ιδιοκτητών των «μέσων παραγωγής», και του προλεταριάτου, που δεν κατέχει ιδιοκτησία και άρα επιβιώνει πουλώντας την εργατική του δύναμη (κυριολεκτικά «σκλάβοι του μεροκάματου»). Η αστική τάξη είναι «κυρίαρχη τάξη». Δεν έχει μόνο οικονομική εξουσία που της εξασφαλίζει η κατοχή του πλούτου, αλλά επιπλέον ασκεί πολιτική εξουσία μέσω του κράτους και κατέχει ιδεολογική εξουσία, διότι οι ιδέες της είναι οι «κυρίαρχες ιδέες» της εποχής.

- **Υπεραξία:** Η σχέση αστικής τάξης και προλεταριάτου χαρακτηρίζεται από σταθερή σύγκρουση εξαιτίας του ότι το προλεταριάτο στον καπιταλισμό υφίσταται αναγκαστική και συστηματική εκμετάλλευση. Ο Marx πίστευε ότι όλη η αξία προέρχεται από το μόχθο που δαπανάται κατά την παραγωγή αγαθών. Αυτό σημαίνει ότι η επιδίωξη του κέρδους αναγκάζει τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις να αποσπούν «υπεραξία» από τους εργάτες τους, αμείβοντάς τους λιγότερο από την αξία του μόχθου τους. Άρα ο καπιταλισμός είναι εγγενώς ασταθής, διότι το προλεταριάτο δεν μπορεί να συμβιβάζεται εσαεί με την εκμετάλλευση και την καταπίεση.

- **Προλεταριακή επανάσταση:** Ο Marx πίστευε ότι ο καπιταλισμός ήταν καταδικασμένος και ότι το προλεταριάτο ήταν ο «νεκροθάφτης» του. Σύμφωνα με την ανάλυσή του, ο καπιταλισμός θα περνούσε από μια σειρά όλο και πιο σοβαρών κρίσεων υπερπαραγωγής. Αυτό θα οδηγούσε το προλεταριάτο στην επαναστατική **ταξική συνείδηση**. Ο Marx υποστήριξε ότι η προλεταριακή επανάσταση ήταν αναπόφευκτη και προέβλεψε ότι θα συνέβαινε σαν αυθόρμητο ξέσπασμα με στόχο τον έλεγχο των μέσων παραγωγής. Αργότερα, ωστόσο, έκανε κάποιες υποθέσεις σχετικά με την πιθανότητα ειρηνικής μετάβασης στον σοσιαλισμό.

Αλλοτριώση: Κατάσταση ή διαδικασία αποπροσωποποίησης· απομάκρυνση του ανθρώπου από την αληθινή ή εσωτερική φύση του.

Ταξική συνείδηση:

Μαρξιστικός όρος που δηλώνει την ακριβή γνώση των ταξικών συμφερόντων και την προθυμία επιδίωξής τους· μία τάξη με συνείδηση του εαυτού της είναι μία τάξη δι' εαυτήν.

• **Κομμουνισμός:** Ο Μαρξ προέβλεψε ότι η προλεταριακή επανάσταση θα εγκαινίαζε μια μεταβατική «σοσιαλιστική» περίοδο, κατά την οποία θα ήταν απαραίτητη μια «δικτατορία του προλεταριάτου» προκειμένου να αποκρούσει την αντεπανάσταση της στερημένης από την ιδιοκτησία της αστικής τάξης. Ωστόσο, καθώς ο ταξικός ανταγωνισμός θα υποχωρούσε και θα αναδυόταν μια καθαρή κομμουνιστική κοινωνία, αυτό το προλεταριακό κράτος απλώς θα «μαραινόταν». Μία κομμουνιστική κοινωνία δεν θα είχε τάξεις, με την έννοια ότι ο πλούτος θα ανήκε σε όλους από κοινού και το σύστημα της «παραγωγής εμπορευμάτων» θα έδινε τη θέση του σε ένα σύστημα «παραγωγής για χρήση» προσανατολισμένο στην ικανοποίηση των πραγματικών αναγκών των ανθρώπων. Έτσι θα τερματιζόταν «η προϊστορία του ανθρώπου», επιτρέποντας για πρώτη φορά στα ανθρώπινα όντα να διαμορφώσουν τη μοίρα τους και να πραγματώσουν πλήρως το δυναμικό τους («η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων» – Μαρξ).

Ορθόδοξος κομμουνισμός

Ο μαρξισμός στην πράξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την εμπειρία του σοβιετικού κομμουνισμού και ιδιαίτερα με τους δύο πρώτους Σοβιετικούς ηγέτες, τον Λένιν και τον Στάλιν. Πράγματι, ο κομμουνισμός του 20ού αιώνα γίνεται καλύτερα κατανοητός ως μία μορφή μαρξισμού-λενινισμού, δηλαδή ως ορθόδοξος μαρξισμός, αναθεωρημένος από μια σειρά λενινιστικές θεωρίες και δόγματα. Η κύρια συμβολή του Λένιν στον μαρξισμό υπήρξε η θεωρία του για το επαναστατικό κόμμα ή κόμμα πρωτοπορίας. Η εν λόγω θεωρία απηχούσε το φόβο του Λένιν ότι το προλεταριάτο, παραπλανημένο από αστικές ιδέες και πεποιθήσεις, δεν θα πραγμάτωνε το επαναστατικό του δυναμικό, επειδή δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί πέρα από τα όρια της «συνδικαλιστικής συνείδησης», της επιθυμίας δηλαδή για τη βελτίωση των εργασιακών και βιοτικών συνθηκών κι όχι για την ανατροπή του καπιταλισμού. Ένα επαναστατικό κόμμα οπλισμένο με τον μαρξισμό ήταν συνεπώς αναγκαίο για «πρωτοπορία της εργατικής τάξης». Υποτίθεται ότι επρόκειτο για ένα νέο είδος κόμματος: ένα όχι μαζικό αλλά συμπαγές κόμμα επαγγελματιών και αφοσιωμένων επαναστατών, ικανών να αποτελέσουν ιδεολογική ηγεσία. Η οργάνωσή του θα βασιζόταν στην αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού: πίστη στην ελευθερία του διαλόγου σε συνδυασμό με ενότητα δράσης. Έτσι, όταν οι μπολσεβίκοι του Λένιν κατέλαβαν την εξουσία στη Ρωσία το 1917, το έκαναν ως κόμμα πρωτοπορίας, βασισμένοι στην πίστη ότι ενεργούν προς το συμφέρον της προλεταριακής τάξης. Η δικτατορία του προλεταριάτου έγινε επομένως στην πράξη δικτατορία του Κομμουνιστικού Κόμματος (το κόμμα των μπολσεβίκων μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα το 1918), το οποίο δρούσε σαν «ηγέτιδα και καθοδηγήτρια δύναμη» στο πλαίσιο του σοβιετικού μονοκομματικού κράτους.

Ωστόσο, η ΕΣΣΔ επηρεάστηκε βαθύτερα από τη «δεύτερη επανάσταση» του Στάλιν κατά τη δεκαετία του 1930 παρά από την επανάσταση των μπολσεβίκων το 1917. Αναδομώντας τη σοβιετική κοινωνία,

Ιωσήφ Βησαριόνovich Τζουγκασβίλι, «Στάλιν» (1879-1953)

Πολιτικός ηγέτης της ΕΣΣΔ από το 1924 ως το 1953. Ο Στάλιν (ψευδώνυμο που σημαίνει «άνθρωπος από ασάλι») ήταν γιος τσαγκάρη. Αποβλήθηκε από το σχολείο για την επαναστατική του δράση και έγινε μέλος των μπολσεβίκων το 1903. Το 1922 έγινε γενικός γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος. Αφού κέρδισε τη μάχη της εξουσίας μετά το θάνατο του Λένιν, εγκαθίδρυσε μια ολοένα και πιο σκληρή ολοκληρωτική δικτατορία, την οποία στήριζε μία εξαιρετικά αναπτυγμένη προσωπολο-

γία. Η ιδεολογική του κληρονομιά είναι συνοψισμένη με το δόγμα του «σοσιαλισμού σε μία χώρα», το οποίο δικαιολογούσε την εκβιομηκάνιση και την κολεκτιβοποίηση με τη θέση ότι αυτές αποκρίνονταν στην ανάγκη να προβληθεί αντίσταση στον καπιταλιστικό κλοιό και να εξολοθρευτούν οι κουλάκοι (πλούσιοι χωρικοί) ως τάξη. Έτσι ο Στάλιν έπλασε μια σιονεί μαρξιστική αντίληψη περί ταξικού πολέμου καταφεύγοντας γι' αυτό στον ρωσικό εθνικισμό.

ο Στάλιν δημιούργησε ένα μοντέλο ορθόδοξου κομμουνισμού, το οποίο ακολούθησαν στη μεταπολεμική περίοδο κράτη όπως η Κίνα, η Βόρεια Κορέα, η Κούβα και όλη η Ανατολική Ευρώπη. Οι αλλαγές του Στάλιν πήγασαν εν πολλοίς από τη σημαντικότερη ιδεολογική του καινοτομία, το δόγμα του «σοσιαλισμού σε μία χώρα», σύμφωνα με το οποίο η ΕΣΣΔ μπορούσε να «οικοδομήσει τον σοσιαλισμό» χωρίς να χρειάζεται παγκόσμια επανάσταση. Ό,τι μπορεί να ονομαστεί οικονομικός σταλινισμός εγκαινιάστηκε με την εφαρμογή το 1928 του πρώτου Πενταετούς Πλάνου, το οποίο είχε ως συνέπεια την άμεση και ολική εξάλειψη της ιδιωτικής επιχείρησης. Ακολούθησε το 1929 η κολεκτιβοποίηση της γεωργίας. Όλοι οι πόροι περιήλθαν σε κρατικό έλεγχο και εγκαθιδρύθηκε ένα σύστημα κεντρικού σχεδιασμού υπό την ηγεσία της Κρατικής Επιτροπής Σχεδιασμού (Gosplan).

Αλλά και οι πολιτικές αλλαγές που επέφερε ο Στάλιν ήταν εξίσου δραματικές. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 ο Στάλιν μεταμόρφωσε την ΕΣΣΔ σε μια προσωποπαγή δικτατορία, προβαίνοντας σε μια σειρά διώξεις που εξαφάνισαν κάθε ίχνος αντιπολίτευσης και διαλόγου από το Κομμουνιστικό Κόμμα, την κρατική γραφειοκρατία και τον στρατό. Έτσι ο Στάλιν μετέτρεψε την ΕΣΣΔ σε μια ολοκληρωτική δικτατορία που λειτουργούσε μέσω του συστηματικού εκφοβισμού, της καταστολής και του τρόμου. Αν και τα πιο ωμά χαρακτηριστικά του ορθόδοξου κομμουνισμού δεν επέζησαν του θανάτου του Στάλιν το 1953, οι βασικές αρχές του λενινιστικού κόμματος (ιεραρχική οργάνωση και πειθαρχία) και του οικονομικού σταλινισμού (κρατικός κολεκτιβισμός και κεντρικός σχεδιασμός) πρόβαλαν πεισματική αντίσταση στις πιέσεις για μεταρρύθμιση. Αυτό έγινε ξεκάθαρο με τη μεταρρυθμιστική διαδικασία της **περεστρόικα** του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ (1985-91), η οποία το μόνο που κατόρθωσε ήταν να αποκαλύψει την αποτυχία του συστήματος σχεδιασμού και να απελευθερώσει καταπιεζόμενες για χρόνια πολιτικές δυνάμεις. Το αποτέλεσμα ήταν να καταλήξει ο σοβιετικός κομμουνισμός σε αυτό

Περεστρόικα (ρωσικά): Κυριολεκτικά, ανασυγκρότηση· σύνθημα που αναφέρεται στο εγχείρημα φιλελευθεροποίησης και εκδημοκρατισμού του σοβιετικού συστήματος μέσα σε κομμουνιστικό πλαίσιο.

Herbert Marcuse (1898-1979)

Γερμανός πολιτικός και κοινωνικός φιλόσοφος, ιδρυτικό μέλος της Σχολής της Φρανκφούρτης. Πρόσφυγας από τη χιτλερική Γερμανία, ο Marcuse έζησε από το 1934 στις ΗΠΑ. Ανέπτυξε μία μορφή νεομαρξισμού που αντιτάσσεται πολλά στοιχεία από τον Hegel και τον Freud. Ο Marcuse έγινε διάσημος τη δεκαετία του 1960 ως μεζών θεωρητικός της Νέας Αριστεράς και «γκουρού» του φοιτητικού κινήματος. Περιέγραψε την προηγμένη βιομηχανική κοινωνία σαν σύστημα

καταστολής που αγκαλιάζει τα πάντα ενώ ταυτόχρονα απαλώνει τη διαφωνία και το διάλογο και απορροφά την αντιπολίτευση. Δεν ενοηθόε τις ελπίδες του στο προλεταριάτο αλλά σε περιθωριακές ομάδες όπως οι φοιτητές, οι εθνοτικές μειονότητες, οι γυναίκες και οι χώρες του τρίτου κόσμου. Στα πιο σημαντικά έργα του περιλαμβάνονται τα *Λόγος και επανάσταση* (1941), *Ερως και πολιτισμός* (1958) και *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος* (1964).

που ο Λέων Τρότσκι είχε αποκαλέσει, σε εντελώς διαφορετικά συμφραζόμενα, «σκουπιδοτενεκέ της ιστορίας».

Σύγχρονος μαρξισμός

Στη Δυτική Ευρώπη αναπτύχθηκε μια πιο σύνθετη και εκλεπτυσμένη μορφή μαρξισμού. Σε αντίθεση με τις μηχανιστικές και υποτιθέμενα επιστημονικές έννοιες του σοβιετικού μαρξισμού, ο δυτικός μαρξισμός επηρεάστηκε περισσότερο από τις ιδέες του Hegel και από την έμφαση στον «άνθρωπο δημιουργό» των πρώιμων έργων του Marx. Με άλλα λόγια, τα ανθρώπινα όντα θεωρούνταν δημιουργοί της ιστορίας κι όχι απλώς μαριονέτες στα χέρια απρόσωπων υλικών δυνάμεων. Επιμένοντας στην αλληλεπίδραση μεταξύ οικονομίας και πολιτικής, μεταξύ των υλικών συνθηκών της ζωής και της ικανότητας των ανθρώπων να καθορίζουν το πεπρωμένο τους, ο δυτικός μαρξισμός κατάφερε να απελευθερωθεί από τη μέγγενη της λογικής «βάση-εποικοδομημα». Έτσι, οι ιδέες των δυτικών μαρξιστών χαρακτηρίζονται μερικές φορές νεομαρξιστικές, όρος που υποδηλώνει μια ορισμένη επιφύλαξη να θεωρηθεί η ταξική πάλη αρχή και τέλος της κοινωνικής ανάλυσης.

Ο Ούγγρος μαρξιστής Georg Lukács (1885-1971) ήταν ένας από τους πρώτους που παρουσίασαν τον μαρξισμό ως ανθρωπιστική φιλοσοφία. Έδωσε έμφαση στη διαδικασία της «πραγματοποίησης», μέσω της οποίας ο καπιταλισμός στερούσε την ανθρώπινη ιδιότητα από τους εργάτες, υποβιβάζοντάς τους σε παθητικά αντικείμενα ή εμπορεύματα. Στα *Τετράδια φυλακής*, γραμμένα μεταξύ 1929 και 1935, ο Antonio Gramsci τόνισε το βαθμό στον οποίο ο καπιταλισμός συντηρούνταν όχι μόνο μέσω της οικονομικής κυριαρχίας αλλά και πολιτικών και πολιτισμικών παραγόντων, ονομάζοντας το φαινόμενο αυτό ιδεολογική «ηγεμονία». Ένα πιο καθαρά εγελιανό είδος μαρξισμού αναπτύχθηκε από την αποκαλούμενη Σχολή της Φρανκφούρτης, της οποίας ηγετικά μέλη υπήρξαν ο Theodor Adorno (1903-69), ο Max Horkheimer (1895-1973) και ο Herbert Marcuse. Οι θεωρητικοί της σχολής ανέπτυξαν αυτό που

Eduard Bernstein (1850-1932)

Γερμανός σοσιαλιστής πολιτικός και θεωρητικός. Μέλος του Γερμανικού SPD από τα πρώτα χρόνια του, ο Bernstein έγινε ένας από τους εξέχοντες υποστηρικτές του αναθεωρητισμού, της προσπάθειας δηλαδή αναθεώρησης και εκσυγχρονισμού του ορθόδοξου μαρξισμού. Επηρεασμένος από τους Βρετανούς φοβιανούς και τη φιλοσοφία του Καντ, ανέπτυξε μια κατά κύριο λόγο εμπειρική κρι-

τική που τόνιζε την απουσία ταξικού πολέμου, και υπερασπίστηκε τη δυνατότητα ειρηνικής μετάβασης στον σοσιαλισμό, την οποία περιέγραψε στο *Evolutionary Socialism* ([1898] 1962). Αποχώρησε από το SPD λόγω της αντίθεσής του στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά αργότερα επέστρεψε. Ο Bernstein συχνά θεωρείται μία από τις ιδρυτικές φιγούρες της σύγχρονης σοσιαλδημοκρατίας.

ονομάστηκε «κριτική θεωρία», ένα κράμα μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας, εγγελιανής φιλοσοφίας και φροϋδικής ψυχολογίας, το οποίο άσκησε σημαντική επίδραση στη Νέα Αριστερά κατά τη δεκαετία του 1960. Στην επόμενη, «δεύτερη» γενιά της Σχολής της Φρανκφούρτης ανήκει και ο Jürgen Habermas.

Σοσιαλδημοκρατία

Η σοσιαλδημοκρατία δεν διαθέτει τη θεωρητική συνοχή που χαρακτηρίζει, λόγου χάρη, τον κλασικό φιλελευθερισμό ή τον φονταμενταλιστικό σοσιαλισμό. Ενώ ο πρώτος είναι ιδεολογικά προσκολλημένος στην αγορά και ο δεύτερος αφοσιωμένος στην υπόθεση της κοινοκτημοσύνης, η σοσιαλδημοκρατία υποστηρίζει μια ισορροπία μεταξύ αγοράς και κράτους, μεταξύ του ατόμου και της κοινότητας. Στην καρδιά της σοσιαλδημοκρατίας βρίσκεται ένας συμβιβασμός μεταξύ, από τη μια, της αποδοχής του καπιταλισμού ως του μόνου αξιόπιστου μηχανισμού παραγωγής πλούτου και, από την άλλη, της επιθυμίας για διανομή του πλούτου σύμφωνα με ηθικές αρχές κι όχι αρχές της αγοράς. Για τους σοσιαλιστές, αυτή η μεταστροφή προς την αγορά υπήρξε μια δύσκολη και κάποτε ελώδην διαδικασία, την οποία υπαγόρευσαν περισσότερο οι πρακτικές συνθήκες και το εκλογικό πλεονέκτημα παρά η ιδεολογική πίστη. Στις αρχές του 20ού αιώνα αυτή η διαδικασία ήταν εμφανής στις μεταρρυθμιστικές τάσεις, για παράδειγμα, του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SPD), κυρίως υπό την επιρροή αναθεωρητών μαρξιστών όπως ο Eduard Bernstein. Στο συνέδριό του στο Μπαντ Γκόντεσμπουργκ το 1959, το SPD εγκατέλειψε επισήμως τον μαρξισμό και υιοθέτησε την αρχή «αγορά όσο γίνεται, σχεδιασμός όσο χρειάζεται». Παρόμοια διαδικασία έλαβε χώρα και σε ηθικά ή «ουτοπιστικά» σοσιαλιστικά κόμματα που ποτέ δεν είχαν περιοριστεί στα μαρξιστικά αξιώματα. Το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας, για παράδειγμα, ασπάστηκε εξαρχής μία πεποίθηση για «το αναπόφευκτο της σταδιακής εξέλιξης», και κατά τη δεκαετία του 1950 επαναπροσδιόρισε τον σοσιαλισμό του προς την κατεύθυνση της ισότητας μάλλον παρά της εθνικοποίησης (Crosland, 1956).

John Rawls (1921-2003)

Αμερικανός ακαδημαϊκός και πολιτικός φιλόσοφος. Το σπουδαιότερο έργο του, η θεωρία της δικαιοσύνης (1970), θεωρείται το σημαντικότερο αγγλόφωνο κείμενο πολιτικής φιλοσοφίας της μεταπολεμικής περιόδου. Επηρέασε εξίσου τους σύγχρονους φιλελεύθερους όσο και τους σοσιαλδημοκράτες. Ο Rawls πρότεινε μια θεωρία της «δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας» που βασίζεται στην πεποίθηση ότι η κοινωνική ανισότητα μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο αν είναι προς όφελος των λιγότερο ευνοημένων (καθόσον τους παρακινεί να εργαστούν). Αυτή η

τοποθέτηση υπέρ της ισότητας έχει τις ρίζες της στην πεποίθηση του Rawls ότι οι περισσότεροι άνθρωποι, αν δεν γνώριζαν τα talένια και τις ικανότητές τους, θα προτιμούσαν να ζουν σε μια κοινωνία ισότητας μάλλον παρά ανισότητας. Καθώς για τους περισσότερους ο φόβος της φτώχειας μετρά περισσότερο από την επιθυμία του πλούτου, η αναδιανομή και η πρόνοια μπορούν να υποστηριχτούν στη βάση της ακριβοδικίας. Οι καθολικές προϋποθέσεις του πρώιμου έργου του μετριάστηκαν κάπως στον *Πολιτικό φιλελευθερισμό* (1993).

Το κύριο χαρακτηριστικό της σύγχρονης σοσιαλδημοκρατικής σκέψης είναι το ενδιαφέρον για τους παρίες της κοινωνίας, τους αδύναμους και ευάλωτους. Υπό μία έννοια, ωστόσο, η σοσιαλδημοκρατία δεν μπορεί να ενταχθεί αποκλειστικά στη σοσιαλιστική παράδοση. Αντίθετα από τη σοσιαλιστική πίστη στη συμπόνια και την κοινή ανθρωπότητα, από τη φιλελεύθερη δέσμευση στη θετική ελευθερία και τις ίσες ευκαιρίες ή –γιατί όχι;– και από ένα συντηρητικό αίσθημα πατρικού καθήκοντος και φροντίδας. Ανεξάρτητα από την πηγή έμπνευσής της, η σοσιαλδημοκρατία συνήθως στηρίζεται σε αρχές όπως η πρόνοια, η αναδιανομή και η κοινωνική δικαιοσύνη. Υπό τη μορφή της κείνσιανής σοσιαλδημοκρατίας, που έγινε ευρέως αποδεκτή τα πρώτα χρόνια μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συνδέθηκε με την επιδίωξη να γίνει ο καπιταλισμός πιο «ανθρώπινος» μέσω της κρατικής παρέμβασης. Οι κείνσιανές οικονομικές πολιτικές θεωρούνταν ότι θα εξασφάλιζαν πλήρη απασχόληση, η μεικτή οικονομία ότι θα βοηθούσε την κυβέρνηση να ρυθμίσει την οικονομική δραστηριότητα και οι γενναιόδωρες παροχές πρόνοιας, χρηματοδοτούμενες από την προοδευτική φορολογία, ότι θα μίκραιναν την ψαλίδα μεταξύ πλούσιων και φτωχών. Ωστόσο, η κάμψη της οικονομικής ανάπτυξης και η εμφάνιση, τουλάχιστον στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες, μιας «ικανοποιημένης πλειοψηφίας» (Galbraith, 1992) επέφεραν μια διαδικασία περαιτέρω αναθεώρησης.

Ως ένα βαθμό, ο σοσιαλιστικός χαρακτήρας της σοσιαλδημοκρατίας αμφισβητείται εδώ και πολύ καιρό. Κάποιοι σοσιαλιστές, για παράδειγμα, χρησιμοποιούν τον όρο «σοσιαλδημοκρατία» σαν ύβρη, εννοώντας με αυτό τον άνευ όρων συμβιβασμό, ακόμα και την προδοσία. Άλλοι, όπως ο Anthony Crosland (1918-77), υποστηρίζουν ότι οι σοσιαλιστές έπρεπε να προσαρμοστούν στις ιστορικές αλλαγές και γι' αυτό στηρίχτηκαν πρόθυμα στις ιδέες φιλελεύθερων θεωρητικών όπως ο John Rawls. Κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, ωστόσο, η σοσιαλδημοκρατία υποχώρησε για τα καλά. Πολλοί λόγοι συνέβαλαν σε αυτό. Πρώτον, οι αλλαγές στην τάξική δομή και ιδιαίτερα η

αύξηση των ελεύθερων επαγγελματιών και των υπαλλήλων γραφείου σήμαιναν ότι οι προσανατολισμένες στα συμφέροντα της παραδοσιακής εργατικής τάξης σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές δεν ήταν πια εκλογικά βιώσιμες. Δεύτερον, η παγκοσμιοποίηση φάνηκε να καθιστά ατελέσφορη κάθε ιδιαίτερη εθνική μορφή οικονομικής διαχείρισης, όπως ο κεϋνσιανισμός. Τρίτον, οι εθνικοποιημένες βιομηχανίες και ο οικονομικός σχεδιασμός αποδείχτηκαν αναποτελεσματικά μέτρα, τουλάχιστον στα αναπτυγμένα κράτη. Τέταρτον, η κατάρρευση του κομμουνισμού προνόμεισε τη θεωρητική και ιδεολογική αξιοπιστία όχι μόνο του κρατικού κολεκτιβισμού αλλά και όλων των σοσιαλιστικών μοντέλων «από τα πάνω προς τα κάτω». Σε τέτοια συμφραζόμενα έγινε όλο και πιο συνηθισμένο πολιτικοί και πολιτικοί στοχαστές να ασπάζονται την ιδέα ενός ιδεολογικού «τρίτου δρόμου».

Τρίτος δρόμος

Ο όρος «τρίτος δρόμος» δεν είναι ακριβής και υπόκειται σε πλήθος ερμηνείες. Κι αυτό επειδή η πολιτική του τρίτου δρόμου αντλεί από διάφορες ιδεολογικές παραδόσεις, όπως ο σύγχρονος φιλελευθερισμός, ο συντηρητισμός του ενός έθνους και η εκσυγχρονισμένη σοσιαλδημοκρατία. Διαφορετικά προγράμματα τρίτου δρόμου έχουν εφαρμοστεί σε διαφορετικές χώρες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων των Νέων Δημοκρατικών του Bill Clinton στις ΗΠΑ, του Νέου Εργατικού Κόμματος του Tony Blair στην Αγγλία, καθώς επίσης και εκείνων που εμφανίστηκαν σε χώρες όπως η Γερμανία, η Ολλανδία, η Ιταλία και η Νέα Ζηλανδία. Μπορούν ωστόσο να εντοπιστούν ορισμένα χαρακτηριστικά του τρίτου δρόμου. Το πρώτο είναι η πεποίθηση ότι ο σοσιαλισμός, τουλάχιστον με τη μορφή της «από τα πάνω προς τα κάτω» κρατικής παρέμβασης, έχει πεθάνει. Δεν υπάρχει εναλλακτική απάντηση σε αυτό που το άρθρο 4 του καταστατικού του Εργατικού Κόμματος της Αγγλίας –άρθρο που ξαναγράφηκε το 1995– ορίζει ως «δυναμική οικονομία της αγοράς». Δίπλα σε αυτό προστίθεται μια γενική αποδοχή της παγκοσμιοποίησης και η πεποίθηση ότι ο καπιταλισμός έχει μεταλλαχθεί σε «οικονομία της γνώσης», η οποία δίνει προτεραιότητα στην τεχνολογία της πληροφορίας, τις ικανότητες του ατόμου και την ελαστικότητα τόσο της εργασίας όσο και των επιχειρήσεων. Το δεύτερο χαρακτηριστικό της πολιτικής του τρίτου δρόμου είναι ότι, αντίθετα με τον νεοφιλελευθερισμό, αναγνωρίζει τον ζωτικό οικονομικό και κοινωνικό ρόλο της κυβέρνησης. Αυτός ο ρόλος όμως είναι πιο εξειδικευμένος, καθώς επικεντρώνεται στην προαγωγή της διεθνούς ανταγωνιστικότητας με την ενίσχυση της εκπαίδευσης και της κατάρτισης και στην ανάπτυξη των κοινοτήτων και της κοινωνίας των πολιτών προκειμένου ν' αντέξουν την πίεση του καπιταλισμού της αγοράς. Υπό την έννοια αυτή, ο τρίτος δρόμος είναι μία μορφή φιλελευθέρου κοινοτισμού. Ο «νέος ατομικισμός» του επιζητεί μια ισορροπία μεταξύ των δικαιωμάτων και της **επιχειρηματικότητας** αφενός, και του κοινωνικού καθήκοντος και της ηθικής ευθύνης αφετέρου.

Τελευταίο χαρακτηριστικό της πολιτικής του τρίτου δρόμου είναι ότι απορρίπτει τον σοσιαλιστικό εξισωτισμό (τον οποίο θεωρεί μία

Επιχειρηματικότητα: Αξίες ή πρακτικές που συνδέονται με την ανάληψη εμπορικού ρίσκου και την επιχειρηματική δραστηριότητα με στόχο το κέρδος.

μορφή «ισοπέδωσης») ενώ αντίθετα ασπάζεται τις φιλελεύθερες ιδέες της ισότητας ευκαιριών και της αξιοκρατίας. Οι πολιτικοί του τρίτου δρόμου υποστηρίζουν κατά κανόνα τη μεταρρύθμιση του κράτους πρόνοιας. Απορρίπτουν τόσο τη νεοφιλελεύθερη λογική του «να τα βγάξει ο καθένας πέρα μόνος του» όσο και τη σοσιαλδημοκρατική δέσμευση στην πρόνοια τύπου γκουβερνάντας, τασσόμενοι υπέρ μιας σύγχρονης φιλελεύθερης πίστης στο αξίωμα «να βοηθάμε τους ανθρώπους να βοηθήσουν τους εαυτούς τους», ή, όπως το έθεσε ο Clinton, να τους βοηθάμε «να ορθοποδήσουν κι όχι να αποφύγουν τα προβλήματα». Αυτή η λογική οδήγησε στην υποστήριξη αυτού που ονομάστηκε «κράτος εργασιακής πρόνοιας», στο οποίο η κυβέρνηση παρέχει επιδόματα και εκπαίδευση υπό τον όρο ότι τα άτομα αναζητούν δουλειά και γίνονται αυτοσυντηρούμενα. Οι επικριτές του τρίτου δρόμου, από την άλλη πλευρά, υποστηρίζουν είτε ότι είναι αντιφατικός, επειδή ασπάζεται το δυναμισμό της αγοράς την ίδια στιγμή που προειδοποιεί για την τάση της προς την κοινωνική αποδιάρθρωση, είτε ότι ισοδυναμεί με στροφή προς τα δεξιά, απέχοντας πολύ από το να θεωρηθεί κεντροαριστερό πρόγραμμα. Για παράδειγμα, έχει κατηγορηθεί ότι αποδέχεται το πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού, κυρίως επειδή ενστερνίζεται τον παγκόσμιο καπιταλισμό, και ότι υποστηρίζει κατα βάθος τον αυταρχισμό, στο βαθμό που απηχεί κοινοτιστικές εκκλήσεις για ισχυροποίηση της οικογένειας και προωθεί «σκληρές» πολιτικές νόμου και τάξης.

■ Άλλες ιδεολογικές παραδόσεις

Φασισμός

Ενώ ο φιλελευθερισμός, ο συντηρητισμός και ο σοσιαλισμός είναι ιδεολογίες του 19ου αιώνα, ο φασισμός είναι γέννημα του 20ού. Κάποιοι μάλιστα θα υποστήριζαν ότι είναι ειδικά μεσοπολεμικό φαινόμενο. Αν και φασιστικές απόψεις μπορούν να ανιχνευτούν στα τέλη του 19ου αιώνα, συνδέθηκαν μεταξύ τους και μορφοποιήθηκαν κατά την περίοδο του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και των παρεπόμενων του, και πιο συγκεκριμένα σε ένα τελείως χαρακτηριστικό της εποχής δραστικό μείγμα πολέμου και επανάστασης. Οι δύο κύριες εκφάνσεις του φασισμού ήταν η φασιστική δικτατορία του Mussolini στην Ιταλία την περίοδο 1922-43 και η ναζιστική δικτατορία του Hitler στη Γερμανία την περίοδο 1933-45. Τύποι νεοφασισμού και νεοναζισμού επανεμφανίστηκαν τα τελευταία χρόνια του 20ού αιώνα, εκμεταλλευόμενοι την οικονομική κρίση όσο και την πολιτική αστάθεια που ακολούθησε την κατάρρευση του κομμουνισμού.

Από πολλές απόψεις, ο φασισμός αποτέλεσε μια εξέγερση ενάντια στις ιδέες και τις αξίες που κυριάρχησαν στη δυτική πολιτική σκέψη από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης: όπως το έθετε το ιταλικό φασιστικό σλόγκαν, «το 1789 είναι νεκρό». Συνεπώς, αξίες όπως ο ορθολογισμός, η πρόοδος, η ελευθερία και η ισότητα αμφισβητήθηκαν στο όνομα του αγώνα, της ηγεσίας, της δύναμης, του ηρωισμού και του πολέμου. Υπό την έννοια αυτή, ο φασισμός έχει έναν «αντιχα-

Έννοια

Τρίτος δρόμος

Ο «τρίτος δρόμος» συμπυκνώνει την ιδέα μιας εναλλακτικής πρότασης πέρα από το δίπολο καπιταλισμού και σοσιαλισμού. Προσανατολίζεται σε μία ιδεολογική θέση που έχει ασκήσει έλλη σε πολιτικούς στοχαστές διαφόρων παραδόσεων, μεταξύ των οποίων ο φασισμός, η σοσιαλδημοκρατία και, πιο πρόσφατα, ο μετασοσιαλισμός. Στη σύγχρονη εκδοχή του, ο τρίτος δρόμος αποτελεί μία εναλλακτική πρόταση στην παλαιού τύπου σοσιαλδημοκρατία και τον νεοφιλελευθερισμό. Η πρώτη απορρίπτεται επειδή προσδένεται σε κρατιστικές δομές που δεν ταιριάζουν στη σύγχρονη, βασισμένη στη γνώση και προσανατολισμένη στην αγορά οικονομία. Ο δεύτερος απορρίπτεται επειδή παράγει μια ασυδούσια που υπονομεύει τα ηθικά θεμέλια της κοινωνίας. Οι βασικές αξίες του τρίτου δρόμου είναι η ευκαιρία, η υπευθυνότητα και η κοινότητα. Αν και μερικές φορές ο τρίτος δρόμος παρουσιάζεται ως «νέα» ή εκσυγχρονισμένη σοσιαλδημοκρατία, οι αντίπαλοί του υποστηρίζουν ότι έχει αποκοπεί πλήρως από τη σοσιαλιστική παράδοση σπασόμενος την αγορά και τις λύσεις του ιδιωτικού τομέα.

Adolf Hitler (1889-1945)

Γερμανός ναζιστής δικτάτορας, γιος Αυστριακού τελωνειακού υπαλλήλου. Εντάχθηκε στο Γερμανικό Εργατικό Κόμμα (αργότερα Εθνικό Σοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα [NSDAP] ή Ναζιστικό Κόμμα) το 1919 και έγινε ηγέτης του το 1921. Διορίστηκε Καγκελάριος της Γερμανίας το 1933 και τον επόμενο χρόνο, όταν είχε πια εγκαθιδρύσει μονοκομματική δικτατορία, αυτοανακηρύχθηκε Φύρερ (ηγέτης). Το κύριο χαρακτηριστικό της κοσμοθεωρίας του Hitler, η οποία πα-

ρουσιάζεται στο *Mein Kampf* ([1925] 1969), ήταν η προσπάθειά του να συνδυάσει τον επεκτατικό γερμανικό εθνικισμό και τον έντονο αντισημιτισμό σε μια θεωρία της ιστορίας, σύμφωνα με την οποία υπάρχει αιώνια διαμάχη μεταξύ Γερμανών και Εβραίων, που αντιπροσωπεύουν αντίστοιχα τις δυνάμεις του καλού και του κακού. Οι πολιτικές χειρισμοί του Hitler συνέβαλαν αποφασιστικά στο ξέσπασμα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και στο εβραϊκό Ολοκαύτωμα.

ρακτήρα». Ορίζεται κατά κανόνα από αυτό στο οποίο αντιτίθεται: είναι μία μορφή αντικαπιταλισμού, αντιφιλελευθερισμού, αντιατομικισμού, αντικομμουνισμού κ.ο.κ. Μία κεντρική θεματική που διαπερνά ωστόσο τον φασισμό είναι η ιδέα μιας γνήσια ενοποιημένης εθνικής κοινότητας. Κάτι τέτοιο αντανάκλαται στην πεποίθηση «η ισχύς εν τη ενώσει». Το άτομο είναι, κυριολεκτικά, ένα τίποτα. Η ατομική ταυτότητα πρέπει να απορροφηθεί ολοκληρωτικά από την ταυτότητα της κοινότητας ή της κοινωνικής ομάδας. Το φασιστικό ιδεώδες είναι το ιδεώδες ενός «καινούργιου ανθρώπου», ενός ήρωα που κίνητρά του είναι το καθήκον, η τιμή και η αυτοθυσία, και ο οποίος είναι έτοιμος να αφιερώσει τη ζωή του στη δόξα του έθνους ή της φυλής του και επιδεικνύει ανεπιφύλακτη υπακοή σ' έναν υπέρτατο ηγέτη.

Δεν σκέφτονται όμως όλοι οι φασίστες με τον ίδιο τρόπο. Ο Ιταλικός φασισμός ήταν μία μορφή ακραίου κρατισμού που στηριζόταν στον ανεπιφύλακτο σεβασμό και την απόλυτη αφοσίωση προς ένα «ολοκληρωτικό» κράτος: με τα λόγια του φασίστα φιλοσόφου Gentile (1875-1944), «τα πάντα για το κράτος, τίποτα εναντίον του και τίποτα εκτός του». Ο γερμανικός εθνικοσοσιαλισμός από την άλλη πλευρά συγκροτήθηκε κυρίως στη βάση του φυλετισμού. Οι δύο κύριοι άξονές του ήταν η λατρεία της άριας φυλής (η πίστη ότι οι Γερμανοί αποτελούν μία τέτοια «ανώτερη φυλή» και είναι προορισμένοι να κυριαρχήσουν στον κόσμο) και μια ακραία μορφή αντισημιτισμού που παρουσίαζε τους Εβραίους σαν κακούς από τη φύση τους και αποσκοπούσε στην εξολόθρευσή τους. Αυτή η τελευταία άποψη βρήκε έκφραση στην «Τελική λύση».

Αναρχισμός

Ο αναρχισμός σε σχέση με τις άλλες πολιτικές ιδεολογίες έχει μια ιδιαιτερότητα: κανένα αναρχικό κόμμα δεν κατάφερε ποτέ να κερδίσει την εξουσία, τουλάχιστον σε εθνικό επίπεδο. Ωστόσο, τα αναρχικά κινήματα υπήρξαν ισχυρά, για παράδειγμα στην Ισπανία, τη Γαλλία, τη Ρωσία και το Μεξικό μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, και οι αναρχικές ιδέες

εξακολουθούν να εμπλουτίζουν τον πολιτικό διάλογο αμφισβητώντας τη συμβατική άποψη ότι ο νόμος, η κυβέρνηση και το κράτος είναι επωφελή ή απαραίτητα. Η κεντρική θεματική του αναρχισμού είναι η άποψη ότι η πολιτική αυθεντία σε όλες της τις μορφές και ειδικά με τη μορφή του κράτους είναι και κακή και περιττή (αναρχία κυριολεκτικά σημαίνει «άνευ αρχής»). Ωστόσο, η αναρχική προτίμηση για κοινωνία χωρίς κράτος, στην οποία ελεύθερα άτομα διαχειρίζονται τις υποθέσεις τους μέσω της οικειοθελούς συμφωνίας και της συνεργασίας, αναπτύχθηκε στη βάση δύο αντίπαλων παραδόσεων: του φιλελεύθερου ατομικισμού και του σοσιαλιστικού κοινοτισμού. Συνεπώς, ο αναρχισμός μπορεί να θεωρηθεί σταυροδρόμι του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού: μία μορφή «υπερφιλελευθερισμού» όσο και «υπερσοσιαλισμού».

Το φιλελεύθερο επιχείρημα εναντίον του κράτους βασίζεται στον ατομικισμό και την επιδίωξη της μεγαλύτερης δυνατής ελευθερίας και επιλογής. Αντίθετα με τους φιλελεύθερους, οι ατομικιστές αναρχικοί, όπως ο William Godwin (1756-1836), πίστευαν ότι τα ελεύθερα και έλλογα ανθρώπινα όντα μπορούν να διαχειριστούν τις υποθέσεις τους ειρηνικά και αυτόνομα και ότι η κυβέρνηση δεν ήταν παρά μια ανεπιθύμητη μορφή καταπίεσης. Οι σύγχρονοι ατομικιστές στρέφονται συνήθως στην αγορά προκειμένου να εξηγήσουν πώς θα ρυθμιζόταν η κοινωνία χωρίς την κρατική αυθεντία, αναπτύσσοντας έτσι ένα είδος αναρχοκαπιταλισμού, μία ακραία μορφή οικονομικής θεωρίας της ελεύθερης αγοράς. Η ευρύτερα γνωστή αναρχική παράδοση, ωστόσο, συνδέεται με σοσιαλιστικές ιδέες όπως η κοινότητα, η συνεργασία, η ισότητα και η κοινοκτημοσύνη. Οι κολεκτιβιστές αναρχικοί τονίζουν έτσι την ανθρώπινη ικανότητα για αλληλεγγύη που ριζώνει στην κοινωνική, διαποτισμένη από τη συναναστροφή και τη συνεργασία, φύση μας. Σε αυτή τη βάση, ο Γάλλος αναρχικός Pierre-Joseph Proudhon, για παράδειγμα, ανέπτυξε αυτό που ονόμαζε θεωρία της αμοιβαιότητας, την άποψη ότι μικρές κοινότητες ανεξάρτητων χωρικών, τεχνιτών και βιοτεχνών μπορούσαν να διαχειριστούν τη ζωή τους χρησιμοποιώντας ένα σύστημα τίμων και δίκαιων συναλλαγών και αποφεύγοντας τις αδικίες και την εκμετάλλευση του καπιταλισμού. Άλλοι αναρχικοί, όπως ο Ρώσος Πιοτρ Κροπότκιν (1842-1921), προώθησαν μία μορφή αναρχοκομμουνισμού βασικές αρχές του οποίου ήταν η κοινοκτημοσύνη, η αποκέντρωση και η αυτοδιαχείριση.

Φεμινισμός

Αν και τα φεμινιστικά ιδανικά έχουν εκφραστεί σε κοινωνίες τόσο παλιές όσο η αρχαία Κίνα, δεν είχαν υποστηριχτεί από μια ολοκληρωμένη πολιτική θεωρία μέχρι τη δημοσίευση του *A Vindication of the Rights of Women* ([1792] 1985) της Mary Wollstonecraft. Για την ακρίβεια, οι φεμινιστικές ιδέες δεν άγγιξαν το ευρύ κοινό πριν από την εμφάνιση του κινήματος υπέρ της γυναικείας ψήφου κατά τις δεκαετίες του 1840 και του 1850, οπότε μορφοποιήθηκαν στο λεγόμενο «πρώτο κύμα φεμινισμού». Η κατοχύρωση του δικαιώματος ψήφου των γυναικών στις περισσότερες δυτικές χώρες στις αρχές του 20ού αιώνα στέργησε το γυναικείο κίνημα από τον κεντρικό στόχο και την

οργανωτική αρχή του. Τη δεκαετία του 1960, ωστόσο, εμφανίστηκε το «δεύτερο κύμα φεμινισμού». Ο φεμινισμός αυτός εξέφρασε τα πιο ριζοσπαστικά και μερικές φορές επαναστατικά αιτήματα του αναπτυσσόμενου Κινήματος για την Απελευθέρωση των Γυναικών [Women's Liberation Movement]. Οι φεμινιστικές θεωρίες και τα φεμινιστικά δόγματα ποικίλλουν αλλά το κοινό χαρακτηριστικό τους είναι η επιθυμία για τη διεύρυνση του κοινωνικού ρόλου των γυναικών, ανεξαρτητής των χρησιμοποιούμενων μέσων. Συνεπώς, οι κύριοι άξονες του φεμινισμού είναι, πρώτον, ότι η κοινωνία χαρακτηρίζεται από τη σεξουαλική ή την έμφυλη ανισότητα και, δεύτερον, ότι αυτή η ανδροκρατική δομή μπορεί και πρέπει να ανατραπεί.

Μπορεί να διακρίνει κανείς τουλάχιστον τρεις διαφορετικές φεμινιστικές παραδόσεις. Οι φιλελεύθερες φεμινίστριες, όπως η Wollstonecraft και η Betty Friedman, έτειναν να αντιλαμβάνονται την υποταγή των γυναικών με όρους άνισης διανομής δικαιωμάτων και ευκαιριών στην κοινωνία. Αυτός ο «φεμινισμός των ίσων δικαιωμάτων» έχει χαρακτηριστεί μεταρρυθμιστικό. Ασχολείται περισσότερο με τη μεταρρύθμιση της «δημοσίας» σφαίρας, δηλαδή με τη βελτίωση της νομικής και πολιτικής θέσης των γυναικών και τη διεύρυνση των προοπτικών τους για εκπαίδευση και καριέρα, και λιγότερο με την αναδιάρθρωση της «ιδιωτικής» ή οικιακής ζωής. Αντίθετα, οι σοσιαλιστριες φεμινίστριες κατά κανόνα επισημαίνουν τη σχέση ανάμεσα στην υποταγή των γυναικών και τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής υπογραμμίζοντας τον οικονομικό ρόλο των περιορισμένων σε μια οικογενειακή ή οικιακή ζωή γυναικών, οι οποίες, για παράδειγμα, απαλλάσσουν τους άνδρες εργάτες από το βάρος των οικιακών εργασιών, ανατρέφουν και βοηθούν στην εκπαίδευση της επόμενης γενιάς εργατών του καπιταλισμού και παίζουν ρόλο εφεδρικού στρατού εργατών.

Ωστόσο, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του φεμινισμού του δεύτερου κύματος είναι αποτέλεσμα μίας φεμινιστικής κριτικής που δεν εκκινεί από συμβατικές πολιτικές θεωρίες, δηλαδή του ριζοσπαστικού φεμινισμού. Οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες πιστεύουν ότι οι διαχωρισμοί με βάση το φύλο είναι οι πλέον θεμελιώδεις και πολιτικά σημαίνουσες διχοτομήσεις στην κοινωνία. Κατά την άποψή τους, όλες οι κοινωνίες, ιστορικές και σύγχρονες, χαρακτηρίζονται από την πατριαρχία, το θεσμό στον οποίο, όπως το έθεσε η Kate Millet (1969), «το ένα μισό του πληθυσμού, το οποίο αποτελούν οι γυναίκες, τελεί υπό τον έλεγχο του άλλου μισού, το οποίο αποτελούν οι άνδρες». Οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες διακηρύσσουν, επομένως, την ανάγκη μιας σεξουαλικής επανάστασης, μιας επανάστασης η οποία θα αναδομήσει ειδικότερα την προσωπική, οικιακή και οικογενειακή ζωή. Έτσι, το χαρακτηριστικό σύνθημα του ριζοσπαστικού φεμινισμού είναι «το προσωπικό είναι πολιτικό». Ωστόσο, μόνο στην πλέον ακραία μορφή του παρουσιάζει τους άνδρες ως «τον εχθρό» και καλεί τις γυναίκες να αποσυρθούν από την κοινωνία των ανδρών, μία στάση που κάποιες φορές εκφράζεται με τη μορφή του πολιτικού λεσβιασμού.

Mary Wollstonecraft (1759-97)

Βρετανίδα κομμωτική θεωρητικός και φεμινίστρια. Βασικά επηρεασμένη από τον δημοκρατικό φιλοσοφισμό του Rousseau, η Wollstonecraft ανέπτυξε την πρώτη συστηματική φεμινιστική κριτική, κάλυπτε χρόνια πριν από την εμφάνιση του κινήματος υπέρ της γυναικείας αμφισβ. Το βιβλίο *Thoughts on the Rights of Women* (1792) (1995) ήταν επιρροαστικό τόσο τον φιλελευθερισμό του Locke και τονό το ίδιο

δικαίωμα των γυναικών, όσο και το δικαίωμα στην εκπαίδευση, στη βάση της ένταξής της «έκδοξ του προσώπου (personhood)». Ολοένα το έργο ανέπτυξε μια νέα περιγραφή ανθρώπου στη βάση της φεμινιστικής οπτικής, η οποία συνδέεται με το αντίκρουσμα του ανδροκέντρου φεμινισμού. Η Wollstonecraft ήταν σύζυγος του φιλοσόφου William Godwin και μητέρα της Mary Shelley, της ποιητριάς του Φρανκενστάιν.

Περιβαλλοντισμός

Αν και ο περιβαλλοντισμός θεωρείται συνήθως μια νέα ιδεολογία που συνδέεται με την εμφάνιση του οικολογικού ή πράσινου κινήματος στα τέλη του 20ού αιώνα, τα ίχνη του μπορούν να εντοπιστούν στην αντίδραση ενάντια στην εκβιομηχάνιση που εκδηλώθηκε κατά τον 19ο αιώνα. Ο περιβαλλοντισμός εκφράζει λοιπόν την ανησυχία για τη ζημιά που προκαλεί στον φυσικό κόσμο ο αυξανόμενος ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης (ζημιά που οξύνθηκε κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα με την εμφάνιση της πυρηνικής τεχνολογίας, της όξινης βροχής, της τρύπας του όζοντος, της αύξησης της θερμοκρασίας παγκοσμίως κλπ.) καθώς και την αγωνία για την υποβάθμιση της ποιότητας της ανθρώπινης ζωής και, εντέλει, για την ίδια την επιβίωση του ανθρώπινου είδους. Τέτοιου είδους ανησυχίες εκφράζονται μερικές φορές μέσω συμβατικών ιδεολογιών. Ο οικосоσιαλισμός, για παράδειγμα, εξηγεί την καταστροφή του περιβάλλοντος με όρους ενός αδηφάγου πάθους του καπιταλισμού για το κέρδος. Ο οικοσυντηρητισμός συνδέει το ιδεώδες της προστασίας του οικοσυστήματος με την επιθυμία για διαφύλαξη παραδοσιακών αξιών και καθιερωμένων θεσμών. Τέλος, ο οικοφεμινισμός εντοπίζει τις απαρχές της οικολογικής κρίσης στο σύστημα της εξουσίας των ανδρών, υποστηρίζοντας ότι οι άνδρες είναι λιγότερο ευαίσθητοι από τις γυναίκες στις φυσικές διαδικασίες και τον φυσικό κόσμο.

Το στοιχείο, ωστόσο, που προσδίδει ριζοσπαστικό χαρακτήρα στον περιβαλλοντισμό είναι το γεγονός ότι προσφέρει εναλλακτική απάντηση στην **ανθρωποκεντρική** θεώρηση που υιοθετούν όλες οι άλλες ιδεολογίες. Δεν αντιμετωπίζει τον φυσικό κόσμο ως απλώς έναν βολικό πόρο στην υπηρεσία των ανθρώπινων αναγκών. Υπογραμμίζοντας τη σημασία της οικολογίας, ο περιβαλλοντισμός ή, όπως θα προτιμούσαν να τον αποκαλούν κάποιοι από τους υποστηρικτές του, ο οικολογισμός, αναπτύσσει μία οικοσυστημική κοσμοθεωρία που περιγράφει το ανθρώπινο είδος ως μέρος της φύσης και τίποτα περισσότερο. Μία

Ανθρωποκεντρισμός: Η πεποίθηση ότι οι ανάγκες και τα συμφέροντα του ανθρώπου έχουν πρωτεύουσα ηθική και φιλοσοφική σημασία· το αντίθετο του οικοκεντρισμού.

Έννοια

Οικολογία, Οικολογισμός

Η οικολογία (από τις λέξεις οίκος και λόγος) είναι η μελέτη των σχέσεων μεταξύ των ζωντανών οργανισμών και του περιβάλλοντός τους. Στρέφει λοιπόν το ενδιαφέρον της στο δίτιμο σχέσεων που σπρίζει όλες τις μορφές ζωής και τονίζει το γεγονός ότι τα πάντα στη φύση είναι αλληλένδετα. Η οικολογία (όρος που χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Ernst Haeckel το 1873) μπορεί να θεωρηθεί επιστήμη, περιγραφική αρχή ή ακόμα και ηθική αξία. Ο οικολογισμός είναι μία πολιτική θεωρία ή μία ιδεολογία που δομείται στη βάση οικολογικών προτάσεων, ιδιαίτερα εκείνων που αφορούν τον βαθύτερο σύνδεσμο μεταξύ ανθρωπότητας και φυσικού κόσμου: οι άνθρωποι είναι μέρος της φύσης, όχι «κύριοι της». Ο οικολογισμός μερικές φορές διακρίνεται από τον περιβαλλοντισμό κατά το ότι ο πρώτος συνεπάγεται την υιοθέτηση μίας σκοπιάς με επίκεντρο τη ζωή ή το οικοσύστημα ενώ ο δεύτερος εν διαφέρεται για την προσοχή της φύσης προς όφελος τελικά του ανθρώπου.

από τις θεωρίες με τη μεγαλύτερη επιρροή σε αυτό τον τομέα είναι η υπόθεση της Γαίας που προώθησε ο James Lovelock (1979), και περιγράφει τον πλανήτη Γη ως ζωντανό οργανισμό που ενδιαφέρεται πρωτίστως για την επιβίωσή του. Άλλοι εξέφρασαν τη συμπάθειά τους για ανατολικές θρησκείες που δίνουν έμφαση στη μοναδικότητα της ζωής, όπως ο ταοϊσμός και ο βουδισμός Zen (Carra, 1983). Οι «ρηχοί» οικολόγοι ή «μετριοπαθείς Πράσινοι», όπως κάποιες περιβαλλοντικές ομάδες πίεσης, πιστεύουν ότι η έκκληση στο ιδιωτικό συμφέρον και τον κοινό νου θα πείσει το ανθρώπινο είδος να υιοθετήσει πολιτικές και τρόπους ζωής οικολογικά ασφαλέστερους. Οι «σοβαροί» οικολόγοι ή «σκληροπυρηνικοί Πράσινοι», αντίθετα, επιμένουν ότι μόνο μια θεμελιώδης αναδιάρθρωση των πολιτικών προτεραιοτήτων, και η προθυμία να προταχθούν τα συμφέροντα του οικοσυστήματος έναντι οποιουδήποτε ξεχωριστού είδους, μπορεί, τελικά, να εξασφαλίσει την επιβίωση του πλανήτη και των ανθρώπων. Μέλη και των δύο ρευμάτων μπορούν να βρεθούν στα «αντικομματικά» Πράσινα κόμματα που εμφανίστηκαν από τη δεκαετία του 1970 και μετά στη Γερμανία, στην Αυστρία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Θρησκευτικός φονταμενταλισμός

Η θρησκεία και η πολιτική συναντώνται σε πολλά σημεία, μεταξύ άλλων και στην ανάπτυξη των μεγάλων ιδεολογικών παραδόσεων. Ο ηθικός σοσιαλισμός, για παράδειγμα, θεμελιώθηκε σε πλήθος θρησκευτικά δόγματα, παίρνοντας έτσι τη μορφή του χριστιανικού σοσιαλισμού, του ισλαμικού σοσιαλισμού κ.ο.κ. Ο προτεσταντισμός συνέβαλε στη διαμόρφωση των ιδεών της αυτοπειθαρχίας και της ατομικής ευθύνης που εκφράστηκαν πολιτικά στον κλασικό φιλελευθερισμό. Ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, ωστόσο, διαφέρει καθότι θεωρεί την πολιτική (και όλες τις άλλες όψεις της προσωπικής και κοινωνικής ζωής) δευτερεύουσα σε σχέση με την «αποκαλυφθείσα αλήθεια» του θρησκευτικού δόγματος. Σύμφωνα μ' αυτόν, η πολιτική και κοινωνική ζωή πρέπει να οργανώνονται με βάση τις θεωρούμενες ουσιώδεις ή γνήσιες θρησκευτικές αρχές, οι οποίες κατά κανόνα στηρίζονται στην πίστη στην απόλυτη αλήθεια των ιερών κειμένων. Καθώς τέτοιες αρχές είναι δυνατόν να αναπτυχθούν σε μια περιεκτική κοσμοθεωρία, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός μπορεί να θεωρηθεί αυτοδικαίως ιδεολογία.

Από πού προέρχεται ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός και πώς εξηγείται η επανεμφάνισή του στα τέλη του 20ού αιώνα; Δύο αντίθετες ερμηνείες έχουν προταθεί. Η πρώτη θεωρεί τον φονταμενταλισμό παρέκκλιση, ένα σύμπτωμα της διαδικασίας κατά την οποία οι κοινωνίες προσαρμόζονται σε μια μοντέρνα κι εκκοσμικευμένη κουλτούρα. Η δεύτερη υποστηρίζει ότι η σπουδαιότητα του φονταμενταλισμού είναι σταθερή και τον θεωρεί συνέπεια της αποτυχίας του **αντικληρικισμού** να ικανοποιήσει τη διαρκή επιθυμία των ανθρώπων για μια «υψηλότερη» ή πνευματική αλήθεια.

Μορφές θρησκευτικού φονταμενταλισμού εμφανίζονται σε διάφορα μέρη του κόσμου. Η σημασία του χριστιανικού φονταμενταλισμού,

Αντικληρικαλισμός: Η πεποίθηση ότι η θρησκεία δεν πρέπει να παρεμβαίνει στις εγκόσμιες υποθέσεις, η οποία συνήθως αντανακλάται στην επιθυμία διαχωρισμού της Εκκλησίας από το κράτος.

για παράδειγμα, έχει αυξηθεί στις ΗΠΑ μετά τη δεκαετία του 1970, ως συνέπεια της εμφάνισης της «Νέας Χριστιανικής Δεξιάς», η οποία κάνει εκστρατείες εναντίον της έκτρωσης και υπέρ της εισαγωγής της προσευχής στα αμερικανικά σχολεία και κηρύττει την επιστροφή σε παραδοσιακές οικογενειακές αξίες. Στο Ισραήλ, ο εβραϊκός φονταμενταλισμός, ο οποίος εκπροσωπούνταν επί μακρόν από πολλά μικρά θρησκευτικά κόμματα, έχει αποκτήσει μεγαλύτερη σημασία στην προσπάθεια να αποτραπεί η απόσχιση εδαφών της θεωρούμενης εβραϊκής Γης της Επαγγελίας χάριν του υπό συγκρότηση παλαιστινιακού κράτους. Ο ινδουιστικός φονταμενταλισμός στην Ινδία αναπτύχθηκε προκειμένου να αντισταθεί στην εξάπλωση του δυτικού αντικληρικαλισμού και για να αντισταθμίσει την επιρροή αντίπαλων δογμάτων, όπως ο σιχισμός και το Ισλάμ.

Ο πολιτικά σημαντικότερος μεταξύ των σύγχρονων φονταμενταλισμών είναι αναμφίβολα ο ισλαμικός φονταμενταλισμός. Ήρθε στο προσκήνιο με την ιρανική επανάσταση του 1979, η οποία οδήγησε στην ίδρυση του πρώτου παγκοσμίως ισλαμικού κράτους υπό τον Αγιατολάχ Χομείνι (1900-89). Σταδιακά εξαπλώθηκε στη Μέση Ανατολή, κατά μήκος της Βόρειας Αφρικής και σε τμήματα της Ασίας. Αν και ο σιιτικός φονταμενταλισμός του Ιράν οδήγησε σε φανατική στράτευση και αφοσίωση, κατά κανόνα το Ισλάμ αποτελεί όχημα για την έκφραση του αντιδυτικισμού, τόσο μέσω της αντίθεσης στη νεοαποικιοκρατία των δυτικών δυνάμεων όσο και μέσω εγχειρημάτων να εμποδιστεί η εξάπλωση της ηθικής ανεκτικότητας και του υλισμού. Αυτό αποτυπώθηκε σαφέστατα στο καθεστώς των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν την περίοδο 1997-2001. Ο ισλαμικός φονταμενταλισμός πέτυχε ιδιαίτερα να εκφράσει τις προσδοκίες των φτωχών των πόλεων στα αναπτυσσόμενα κράτη, οι οποίοι μέχρι τη δεκαετία του 1970 ήταν πιθανότερο να στραφούν στον σοσιαλισμό, είτε υπό την ισλαμική είτε υπό τη μαρξιστική-λενινιστική μορφή του.

■ Το τέλος της ιδεολογίας;

Μεγάλο μέρος της συζήτησης περί ιδεολογίας στα τέλη του 20ού αιώνα επικεντρώθηκε σε προβλέψεις για το θάνατό της ή τουλάχιστον για τη φθίνουσα σημασία της. Αυτή η συζήτηση έγινε γνωστή ως διαμάχη για «το τέλος της ιδεολογίας». Αρχισε τη δεκαετία του '50 φέροντας το στίγμα της κατάρρευσης του φασισμού στο τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και της παρακμής του κομμουνισμού στην αναπτυσσόμενη Δύση. Στο βιβλίο του *The End of Ideology? On the Exhaustion of Political Ideas in the 1950s* (1960), ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Daniel Bell διακήρυξε ότι το απόθεμα των πολιτικών ιδεών έχει εξαντληθεί. Κατά την άποψή του, τα ηθικά και ιδεολογικά ζητήματα έχουν χάσει τη σημασία τους, επειδή στις περισσότερες δυτικές κοινωνίες τα κόμματα διεκδικούν την εξουσία υποσχόμενα απλώς υψηλότερα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης και υλικού πλούτου. Με λίγα λόγια, η οικονομία έχει θριαμβεύσει εις βάρος της πολιτικής. Ωστόσο, η διαδικασία στην οποία ο Bell έστρεψε την προσοχή δεν ήταν τόσο ένα τέλος της ιδεολογίας όσο

Έννοια

Φονταμενταλισμός

Ο φονταμενταλισμός (από τη λατινική λέξη *fundamentum* που σημαίνει «θεμέλιο») είναι ένας τρόπος σκέψης σύμφωνα με τον οποίο ορισμένες αρχές αναγνωρίζονται ως «αλήθειες» με αναμφισβήτητη και κυρίαρχη αυθεντία ανεξαρτήτως του περιεχομένου τους. Οι μεγάλοι φονταμενταλισμοί δεν έχουν επομένως τίποτα κοινό μεταξύ τους πέραν του ότι οι υποστηρικτές τους έχουν την τάση να εκδηλώνονται με θερμή και φανατισμό λόγω της δογματικής τους βεβαιότητας. Αν και κατά κανόνα συνδέεται με τη θρησκεία και την απόλυτη αλήθεια των ιερών κειμένων, ο φονταμενταλισμός μπορεί επίσης να εντοπιστεί σε πολιτικά δόγματα. Ακόμα και ο φιλελεύθερος σκεπτικισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι ενσωματώνει τη φονταμενταλιστική πεποίθηση ότι όλες οι θεωρίες πρέπει να αμφισβητούνται (του ίδιου εξαιρουμένου). Αν και ο όρος σπάνια χρησιμοποιείται υποτιμητικά, προκειμένου να δηλώσει την ακαμψία, το δογματισμό και τον αυταρχισμό, ο φονταμενταλισμός μπορεί εξίσου να εκφράζεται ως αυτοπάρνηση και αφοσίωση σε κάποια αρχή.

η εμφάνιση μιας ευρείας ιδεολογικής συναίνεσης μεταξύ των μεγάλων κομμάτων, η οποία οδήγησε στη λήξη της ιδεολογικής συζήτησης. Η ιδεολογία που κυριάρχησε κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60 ήταν ένα είδος καπιταλισμού της πρόνοιας, που στη Μ. Βρετανία και αλλού πήρε τη μορφή μιας κεινοσιανής-προνοιακής συναίνεσης.

Μια πιο πρόσφατη συμβολή σε αυτή τη συζήτηση ήταν το δοκίμιο του Francis Fukuyama «The End of History?» (1989). Ο Fukuyama δεν ισχυρίστηκε ότι η πολιτική ιδεολογία είχε χάσει τη σημασία της αλλά μάλλον ότι μία ιδεολογία, η φιλελεύθερη δημοκρατία, θριάμβευσε έναντι όλων των αντιπάλων της και ότι αυτός ο θρίαμβος ήταν οριστικός. Το δοκίμιό του γράφτηκε υπό το φως της κατάρρευσης του κομμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη, την οποία ο Fukuyama ερμήνευσε σαν ένδειξη θανάτου του μαρξισμού-λενινισμού ως ιδεολογίας με κοσμοϊστορική σημασία. Αντίθετα, ο Anthony Giddens (1994) ισχυρίστηκε ότι οι συμβατικές ιδεολογίες, τόσο της αριστεράς όσο και της δεξιάς, έχουν αχρηστευτεί σε μία κοινωνία που τη χαρακτηρίζουν η παγκοσμιοποίηση, η παρακμή της παράδοσης και η εξάπλωση της **κοινωνικής ανακλαστικότητας**. Ένας εναλλακτικός τρόπος ερμηνείας αυτών των εξελίξεων, ωστόσο, παρέχεται από τον μεταμοντερνισμό, ο οποίος υποστηρίζει ότι οι μεγάλες ιδεολογίες ή «μεγάλες αφηγήσεις» υπήρξαν παράγωγα μιας περιόδου εκσυγχρονισμού που έχει πια παρέλθει. Από την άλλη πλευρά, η ίδια η θέση ενός τέλους της ιδεολογίας, ενός τέλους της ιστορίας ή ενός τέλους της νεωτερικότητας μπορεί να θεωρηθεί καθεαυτή ιδεολογική. Αντί να συνηγορούν υπέρ του οριστικού θανάτου της ιδεολογίας, τέτοιου είδους ισχυρισμοί ενδέχεται να μην αποδεικνύουν τίποτα περισσότερο από το ότι η ιδεολογική συζήτηση είναι ολοζώντανη και ότι η εξέλιξη της ιδεολογίας είναι μια διαρκής και ίσως χωρίς τέλος διαδικασία.

■ Σύνοψη

◆ Η ιδεολογία είναι ένας αμφιλεγόμενος πολιτικός όρος που περιέχει συχνά μειωτικές συνδηλώσεις. Υπό την κοινωνικοεπιστημονική έννοια, μια πολιτική ιδεολογία είναι ένα λίγο πολύ συνεκτικό σύνολο ιδεών που παρέχει μια βάση για οργανωμένη πολιτική δράση. Τα κύρια χαρακτηριστικά της είναι μια περιγραφή των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας, ένα μοντέλο του επιθυμητού μέλλοντος και μια παρουσίαση του πώς μπορεί και πρέπει να επέλθει η πολιτική αλλαγή.

◆ Οι ιδεολογίες συνδέουν την πολιτική θεωρία με την πολιτική πρακτική. Σ' ένα πρώτο επίπεδο, μοιάζουν με τις πολιτικές φιλοσοφίες, καθόσον συγκροτούν ένα σύνολο αξιών, θεωριών και δογμάτων, δηλαδή μια διακριτή κοσμοθεωρία. Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, ωστόσο, παίρνουν τη μορφή ευρέων πολιτικών κινημάτων κι εκφράζονται μέσω των δραστηριοτήτων πολιτικών ηγετών, κομμάτων και ομάδων.

◆ Κάθε ιδεολογία μπορεί να συνδεθεί με ένα χαρακτηριστικό σύνολο αρχών και ιδεών. Αν και αυτές οι ιδέες «συναρθρώνονται», δηλαδή αλληλοσυνδέονται με διακριτούς τρόπους, είναι σχετικά μόνο συστη-

Κοινωνική ανακλαστικότητα:
Αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπων που απολαμβάνουν υψηλό βαθμό αυτονομίας εντός ενός πλαισίου αμοιβαιότητας και αλληλεξάρτησης.

Έννοια

Μεταμοντερνισμός, μετανεωτερικότητα

Ο μεταμοντερνισμός είναι μια αμφιλεγόμενη και υπερδεδεμένη έννοια που χρησιμοποιήθηκε αρχικά για να περιγράψει πειραματικά κινήματα στις δυτικές τέχνες, την αρχιτεκτονική και τις πολιτιστικές εξελίξεις γενικότερα. Ως εργαλείο κοινωνικής και πολιτικής ανάλυσης, ο μεταμοντερνισμός υπογραμμίζει τη στροφή από κοινωνίες δομημένες από την εκβιομηκάνιση και την ταχική αλληλεγγύη σε όλο και πιο κατακερματισμένες και πλουραλιστικές κοινωνίες της πληροφορίας (δηλαδή, στη μετανεωτερικότητα) όπου τα άτομα έχουν μεταμορφωθεί από παραγωγοί σε καταναλωτές και ο ατομικισμός έχει υποκαταστήσει τις ταξικές, θρησκευτικές και εθνοτικές ταυτότητες. Υπό αυτό το πρίσμα, οι συμβατικές πολιτικές ιδεολογίες, όπως ο μαρξισμός και ο φιλελευθερισμός, τείνουν να απεξώνονται ως διάφορες «μετασφηνήσεις» που γέννησε η διαδικασία του εκσυγχρονισμού. Ο μεταμοντερνισμός υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει καμία βεβαιότητα: η ιδέα της απόλυτης και οικουμενικής αλήθειας πρέπει να εγκαταλειφθεί ως αλαζονική αξίωση. Υπό την έννοια αυτή, ο μεταμοντερνισμός αποτελεί παράδειγμα «αντιφονταμενταλισμού», τονίζοντας τη σημασία του διαλόγου, της συζήτησης και της δημοκρατίας.

ματικές ή συνεκτικές. Όλες λοιπόν οι ιδεολογίες ενσωματώνουν πλήθος αντίπαλες παραδόσεις και εσωτερικές εντάσεις. Έτσι η σύγκρουση στο εσωτερικό των ιδεολογιών είναι μερικές φορές σκληρότερη απ' ό,τι η σύγκρουση μεταξύ αντιτιθέμενων ιδεολογιών.

◆ Οι ιδεολογίες δεν είναι καθόλου ερμητικά και αναλλοίωτα συστήματα σκέψης. Αλληλοεπικαλύπτονται σε πολλά σημεία και μερικές φορές μοιράζονται ενδιαφέροντα και λεξιλόγιο. Επίσης υπόκεινται πάντα σε πολιτική ή θεωρητική ανανέωση, τόσο επειδή αλληλεπιδρούν με άλλες ιδεολογίες και επηρεάζουν την εξέλιξή τους όσο και επειδή αλλάζουν με τον καιρό ανταποκρινόμενες στις μεταβαλλόμενες ιστορικές συνθήκες.

◆ Η σημασία κάθε ιδεολογίας αυξάνεται και μειώνεται ανάλογα με τη συνάφειά της προς τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και την ικανότητά της να ανανεώνεται θεωρητικά. Η ιδεολογική αντιπαράθεση στον 20ό αιώνα ανάγκασε τις μεγάλες ιδεολογίες, όπως ο φιλελευθερισμός, ο συντηρητισμός και ο σοσιαλισμός, να επανεξετάσουν τις παραδοσιακές αρχές τους και πυροδότησε την ανάπτυξη νέων ιδεολογιών, όπως ο φεμινισμός, ο οικολογισμός και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός.

◆ Η συζήτηση για το τέλος των ιδεολογιών έχει πάρει διάφορες μορφές. Στην πρώιμη μεταπολεμική περίοδο συνδέθηκε με τη μείωση της επιρροής του φασισμού και του κομμουνισμού και την άποψη ότι τα οικονομικά ζητήματα είχαν αντικαταστήσει τα ιδεολογικά. Η θέση περί του «τέλους της ιστορίας» υποστηρίζει ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία έχει θριαμβεύσει παγκοσμίως. Ο μεταμοντερνισμός υπαινίσσεται ότι οι συμβατικές ιδεολογίες έχουν απολέσει την ισχύ τους, καθώς υπήρξαν δομικά παράγωγα μιας προγενέστερης περιόδου εκσυγχρονισμού.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Γιατί η έννοια της ιδεολογίας φέρει τόσο συχνά αρνητικές συνδηλώσεις;
- ▶ Μπορεί πια να γίνει διάκριση μεταξύ φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού;
- ▶ Σε ποιο βαθμό οι ιδέες της Νέας Δεξιάς συγκρούονται με εκείνες του παραδοσιακού συντηρητισμού;
- ▶ Ο «τρίτος δρόμος» είναι σημαίνουσα και συνεκτική ιδεολογική θέση;
- ▶ Έχει μέλλον ο μαρξισμός;
- ▶ Ποιες συνθήκες είναι οι γονιμότερες για την άνοδο του φασισμού;
- ▶ Οι αναρχικοί ζητούν όντως το αδύνατο;
- ▶ Γιατί έχει αυξηθεί η σημασία του φεμινισμού, του οικολογισμού και του θρησκευτικού φονταμενταλισμού; Έχουν τη δυναμική να εκτοπίσουν τα συμβατικά πολιτικά πιστεύω;
- ▶ Είναι δυνατό να εκλείψει η ιδεολογία;

■ Διαβάστε επίσης

Heywood, A., *Political Ideologies: An Introduction* (2η εκδ.) (Basingstoke και Νέα Υόρκη: Palgrave 1997). Ένας προσιτός, ενημερωμένος και περιεκτικός οδηγός για τις μεγάλες ιδεολογικές παραδόσεις.

McLellan, D., *Ideology* (Milton Keynes: Open University Press· Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986). Μία σύντομη, σαφής και εμπειριστατωμένη παρουσίαση αυτής της ασαφούς έννοιας.

Καλή εισαγωγή σε επιμέρους ιδεολογίες είναι μεταξύ άλλων τα εξής: Arblaster (1984) για τον φιλελευθερισμό, O'Sullivan (1976) για τον συντηρητισμό, Wright (1987) για τον σοσιαλισμό, Giddens (2001) για τον τρίτο δρόμο, Marshall (1991) για τον αναρχισμό, Laqueur (1979) για τον φασισμό, Bryson (1992) για τον φεμινισμό, Dobson (1990) για τον οικολογισμό και Marty και Appleby (1993) για τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό.

Δημοκρατία

«Η δημοκρατία είναι η χειρότερη μορφή κυβέρνησης, αν εξαιρέσει κανείς όλες τις άλλες μορφές που έχουν δοκιμαστεί κατά καιρούς».

WINSTON CHURCHILL, Λόγος στην αγγλική Βουλή των Κοινοτήτων (1947)

Η μαζική συμπαράταξη πολιτικών και πολιτικών στοχαστών στην υπόθεση της δημοκρατίας είναι ένα από τα πλέον εντυπωσιακά και σημαντικά γεγονότα της πολιτικής ιστορίας. Ακόμα και στην αρχαία Ελλάδα, που συχνά θεωρείται το λίκνο του δημοκρατικού ιδεώδους, η δημοκρατία αντιμετωπιζόταν με αρνητικούς όρους. Στοχαστές όπως ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, για παράδειγμα, θεωρούσαν τη δημοκρατία ένα σύστημα κυβέρνησης από τις μάζες εις βάρος της φρόνησης και της ιδιοκτησίας. Ακόμα και τον 19ο αιώνα, ο όρος εξακολουθούσε να φέρει αρνητικές συνδηλώσεις, υπονοώντας ένα σύστημα «οχλοκρατίας». Σήμερα, όμως, είμαστε όλοι δημοκράτες. Φιλελεύθεροι, συντηρητικοί, σοσιαλιστές, κομμουνιστές, αναρχικοί, ακόμα και φασίστες σπεύδουν να επαινέσουν τις αρετές της δημοκρατίας και να επιδώσουν τα δημοκρατικά τους διαπιστευτήρια. Πράγματι, ενώ τα μεγάλα ιδεολογικά συστήματα εξασθένησαν και κατέρρευσαν στα τέλη του 20ού αιώνα, η φλόγα της δημοκρατίας μοιάζει να δυνάμωσε ακόμα περισσότερο. Ενώ τα θέλητρα του σοσιαλισμού έχουν μαραθεί και τα προτερήματα του καπιταλισμού αμφισβητούνται, η δημοκρατία εμφανίζεται ως η μόνη ίσως σταθερή και ανθεκτική αρχή στο μεταμοντέρνο πολιτικό τοπίο.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια Ζητήματα

- ▶ Πώς έχει χρησιμοποιηθεί ο όρος «δημοκρατία»;
- ▶ Γύρω από ποια ζητήματα περιστρέφεται η συζήτηση σχετικά με τη φύση της δημοκρατίας;
- ▶ Ποια μοντέλα δημοκρατικής κυβέρνησης έχουν προταθεί;

- ▶ Ποια είναι τα ισχυρά και ποια τα αδύνατα σημεία καθενός από αυτά τα μοντέλα;
- ▶ Πώς λειτουργούν στην πράξη τα δημοκρατικά συστήματα;
- ▶ Η δημοκρατία διασφαλίζει πραγματικά τη λαϊκή κυριαρχία;

■ Ορίζοντας τη δημοκρατία

Η καταγωγή του όρου «δημοκρατία» ανάγεται στην αρχαία Ελλάδα. Όπως και άλλες λέξεις με την ίδια κατάληξη (π.χ. αριστοκρατία, γραφειοκρατία), η δημοκρατία παράγεται από τη λέξη *κράτος*, που σημαίνει εξουσία ή αρχή. Δημοκρατία συνεπώς σημαίνει «εξουσία του δήμου» (*δήμος* σημαίνει «λαός», αν και οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν τη λέξη ως συνώνυμη των «φτωχών» ή των «πολλών»). Ωστόσο, η απλή ιδέα της «λαϊκής εξουσίας» δεν λέει πολλά από μόνη της. Το πρόβλημα με τη δημοκρατία ήταν η ίδια η δημοτικότητα της, η οποία απειλήσε να αχρηστεύσει τον όρο ως πολιτική έννοια με κάποιο νόημα. Καθώς θεωρείται από τους πάντες σχεδόν «καλό πράγμα», η δημοκρατία έχει καταλήξει να χρησιμοποιείται περιόπου σαν «λέξη-ζητωκραυγή», υποδηλώνοντας έγκριση για ένα ιδιαίτερο σύνολο ιδεών ή ένα πολιτικό σύστημα. Με τα λόγια του Bernard Crick (1993), «η δημοκρατία είναι ίσως η πλέον επιπόλαια λέξη στον κόσμο των δημόσιων υποθέσεων». Ένας όρος που μπορεί να σημαίνει οτιδήποτε για τον καθένα, κινδυνεύει να μη σημαίνει απολύτως τίποτα. Μεταξύ των νοημάτων που έχουν αποδοθεί στη λέξη «δημοκρατία» είναι και τα ακόλουθα:

- ένα σύστημα κυβέρνησης των φτωχών και των μη προνομιούχων
- μία μορφή κυβέρνησης στην οποία ο λαός άρχει άμεσα και διαρκώς, χωρίς την ανάγκη επαγγελματιών πολιτικών ή δημόσιων αξιωματούχων
- μία κοινωνία βασισμένη στις ίσες ευκαιρίες και την ατομική αξία αντί στην ιεραρχία και τα προνόμια
- ένα σύστημα πρόνοιας και αναδιανομής με στόχο την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων
- ένα σύστημα λήψης αποφάσεων βασισμένο στην αρχή της πλειοψηφίας
- ένα πολιτικό σύστημα που διασφαλίζει τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των μειοψηφιών επιβάλλοντας ελέγχους στην εξουσία της πλειοψηφίας
- ένα μέσο κάλυψης των δημόσιων αξιωμάτων μέσω της εκλογικής αναμέτρησης για τη λαϊκή ψήφο
- ένα σύστημα κυβέρνησης που υπηρετεί τα συμφέροντα του λαού, ανεξάρτητα από τη συμμετοχή του στην πολιτική ζωή

Μία πιο χρήσιμη ίσως αφετηρία για τη θεώρηση της φύσης της δημοκρατίας είναι η ομιλία του Abraham Lincoln στο Γκέτισμπεργκ, η οποία εκφωνήθηκε το 1864, στο αποκορύφωμα του αμερικανικού

εμφύλιου πολέμου. Ο Lincoln εξήρε τις αρετές αυτού που αποκαλούσε «κυβέρνηση του λαού, από τον λαό και για τον λαό». Αυτό που κάνει σαφές η διάσημη αυτή ρήση είναι ότι η δημοκρατία συνδέει μεν την κυβέρνηση με τον λαό αλλά αυτή η σύνδεση μπορεί να σφυρηλατηθεί με πολλούς τρόπους: *κυβέρνηση του, από και για τον λαό*. Η ακριβής φύση της δημοκρατικής κυβέρνησης υπήρξε αντικείμενο έντονης ιδεολογικής και πολιτικής διαμάχης. Το επόμενο τμήμα αυτού του κεφαλαίου εξετάζει διάφορα μοντέλα δημοκρατίας. Το παρόν τμήμα, ωστόσο, διερευνά τους όρους της «συζήτησης περί δημοκρατίας». Αυτοί συνοψίζονται στην απόπειρα να δοθεί απάντηση σε τρία κομβικά ερωτήματα:

- Ποιοι είναι ο λαός;
- Με ποια έννοια πρέπει να κυβερνά ο λαός;
- Μέχρι πού πρέπει να εκτείνεται η λαϊκή εξουσία;

Ποιοι είναι ο λαός;

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας είναι η αρχή της πολιτικής ισότητας, η αντίληψη ότι η πολιτική εξουσία πρέπει να διανέμεται όσο ευρύτερα και όσο πιο ισομερώς γίνεται. Ωστόσο, σε ποιο σώμα ή σε ποια ομάδα πρέπει να διανέμεται αυτή η εξουσία; Εν ολίγοις, ποιοι συγκροτούν «τον λαό»; Επιφανειακά, η απάντηση είναι απλή: «ο *δήμος*» ή «ο λαός» αναφέρεται αναμφίβολα σε *όλους*, δηλαδή σε ολόκληρο τον πληθυσμό της χώρας. Στην πράξη, ωστόσο, όλα τα δημοκρατικά συστήματα περιορίσαν την πολιτική συμμετοχή, ενίοτε δραστικά.

Όπως επισημάνθηκε ήδη, οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς χρησιμοποιούσαν συνήθως τη λέξη *δήμος* για να αναφερθούν στους «πολλούς», δηλαδή στις μη προνομιούχες και κατά κανόνα ακτήμονες μάζες. Η δημοκρατία επομένως δεν σήμαινε πολιτική ισότητα αλλά μεροληψία υπέρ των φτωχών. Στις πόλεις-κράτη η πολιτική συμμετοχή περιοριζόταν σ' ένα ελάχιστο ποσοστό του πληθυσμού, τους άρρενες πολίτες άνω των 20 ετών, αποκλείοντας έτσι όλες τις γυναίκες, τους δούλους και τους ξένους. Αυστηροί περιορισμοί της ψήφου υπήρχαν επίσης στα περισσότερα δυτικά κράτη μέχρι προχωρημένα στάδια του 20ού αιώνα, συνήθως με τη μορφή του κριτηρίου της ιδιοκτησίας ή του αποκλεισμού των γυναικών. Η καθολικότητα της ψήφου καθιερώθηκε στη Βρετανία μόλις το 1928, όταν οι γυναίκες απέκτησαν πλήρη εκλογικά δικαιώματα. Στις ΗΠΑ επιτεύχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν οι Αφροαμερικανοί ψήφισαν για πρώτη φορά σε πολλές πολιτείες του Νότου, και στην Ελβετία κατοχυρώθηκε το 1971, όταν τελικά δόθηκαν πολιτικά δικαιώματα στις γυναίκες. Ωστόσο, σε όλα τα δημοκρατικά συστήματα εξακολουθεί να υφίσταται ένας σημαντικός περιορισμός, με τη μορφή του αποκλεισμού των παιδιών από την πολιτική συμμετοχή, αν και το όριο ενηλικίωσης ποικίλλει από τα 21 ως και τα 15 χρόνια (όπως ισχύει στις προεδρικές εκλογές στο Ιράν). Επίσης, συχνά επιβάλλονται τεχνικοί περιορισμοί, όπως, για παράδειγμα, στους πιστοποιημένα παράφρονες και στους φυλακισμένους εγκληματίες.

Έννοια

Πολιτική ισότητα

Σε αδρές γραμμές, πολιτική ισότητα σημαίνει ίση διανομή πολιτικής εξουσίας και επιρροής. Η πολιτική ισότητα μπορεί επομένως να θεωρηθεί η βασική αρχή της δημοκρατίας, καθόσον διασφαλίζει ότι, όπως κι αν οριστεί ο «λαός», κάθε μέλος του έχει την ίδια αξία: όλες οι φωνές είναι εξίσου δυνατές. Αυτό μπορεί να γίνει κατανοητό με δύο τρόπους. Στη φιλελεύθερη-δημοκρατική θεωρία, η πολιτική ισότητα σημαίνει ίση διανομή των πολιτικών δικαιωμάτων: του δικαιώματος ψήφου, του δικαιώματος υποβολής υποψηφιότητας κ.ο.κ. Αυτό συχνά συνοψίζεται στην αρχή «κάθε άτομο και μία ψήφος, κάθε ψήφος και μία αξία». Αντίθετα, οι σοσιαλιστές – και όχι μόνο – συνδέουν την πολιτική επιρροή με παράγοντες όπως ο έλεγχος των οικονομικών πόρων και η πρόσβαση στα μέσα επικοινωνίας. Από αυτή τη σκοπιά, η πολιτική ισότητα δεν σημαίνει απλώς ίσα εκλογικά δικαιώματα αλλά κι ένα σημαντικό επίπεδο κοινωνικής ισότητας.

Αν και πλέον οι περισσότεροι δέχονται ότι «λαός» σημαίνει όλους τους ενήλικους πολίτες, ο όρος μπορεί ακόμα να ερμηνευτεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Ο λαός, για παράδειγμα, μπορεί να θεωρηθεί ένα ενιαίο, συνεκτικό σώμα που το συγκροτεί ένα κοινό ή συλλογικό συμφέρον. Σε αυτή την περίπτωση είναι ένας και αδιαίρετος. Μια τέτοια άποψη οδηγεί σε ένα μοντέλο δημοκρατίας το οποίο, όπως η θεωρία του Rousseau που εξετάζεται στο δεύτερο τμήμα του κεφαλαίου, επικεντρώνεται μάλλον στη «γενική (ή συλλογική) βούληση» παρά στην «ιδιωτική βούληση» κάθε ατόμου. Εναλλακτικά, με δεδομένο ότι αντιθέσεις και διαφωνίες υπάρχουν σε όλες τις κοινότητες, «ο λαός» μπορεί στην πράξη να σημαίνει «την πλειοψηφία». Σε αυτή την περίπτωση, η δημοκρατία ταυτίζεται με την αυστηρή εφαρμογή του κανόνα της πλειοψηφίας, σύμφωνα με τον οποίο η βούληση της πλειοψηφίας ή η αριθμητικά ισχυρότερη επικρατεί της μειοψηφίας. Αυτό, ωστόσο, μπορεί να σημαίνει ότι η δημοκρατία εκφυλίζεται σε «τυραννία της πλειοψηφίας». Τέλος, ο λαός μπορεί να θεωρηθεί ως άθροισμα ελεύθερων και ίσων ατόμων, καθένα εκ των οποίων έχει δικαίωμα να λαμβάνει αυτόνομα αποφάσεις. Αυτή η άποψη όχι μόνο συγκρούεται ξεκάθαρα με κάθε μορφή **πλειοψηφισμού**, αλλά και σημαίνει ότι, σε τελική ανάλυση, μόνο οι ομόφωνες αποφάσεις μπορούν να είναι δεσμευτικές για τον **δήμο**, περιορίζοντας έτσι δραστικά την εφαρμογή των δημοκρατικών αρχών.

Πώς πρέπει να κυβερνά ο λαός;

Οι περισσότερες ιδέες περί δημοκρατίας βασίζονται στην αρχή της «κυβέρνησης από τον λαό». Αυτό σημαίνει ότι στην πράξη κυβερνά ο ίδιος ο λαός – ότι συμμετέχει στη λήψη των κρίσιμων αποφάσεων που δομούν τη ζωή του και καθορίζουν τη μοίρα της κοινωνίας. Αυτή η συμμετοχή, ωστόσο, μπορεί να πάρει διάφορες μορφές. Στην περίπτωση της άμεσης δημοκρατίας, η λαϊκή συμμετοχή περιλαμβάνει άμεση και διαρκή παρουσία στη λήψη αποφάσεων μέσω μηχανισμών όπως τα δημοψηφίσματα, οι μαζικές συνελεύσεις ή ακόμα και η αμφίδρομη τηλεόραση. Η εναλλακτική και πλέον κοινή μορφή δημοκρατικής συμμετοχής είναι η πράξη της ψήφου, η οποία είναι το κύριο χαρακτηριστικό αυτού που συνήθως αποκαλούμε αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Όταν οι πολίτες ψηφίζουν, δεν παίρνουν οι ίδιοι τις αποφάσεις που καθορίζουν τις ζωές τους, αλλά επιλέγουν ποιος θα πάρει αυτές τις αποφάσεις για λογαριασμό τους. Εκείνο, ωστόσο, που δίνει στην ψηφοφορία τον δημοκρατικό της χαρακτήρα είναι το γεγονός ότι, υπό την προϋπόθεση ότι οι εκλογές είναι πολυκομματικές, μέσω αυτής ο λαός εξουσιοδοτείται να «παραμερίσει τους σκάρτους», πράγμα που καθιστά τους πολιτικούς δημόσια υπόλογους.

Υπάρχουν επίσης μοντέλα δημοκρατίας που θεμελιώνονται στη βάση της αρχής της «κυβέρνησης για τον λαό» κι έτσι αφήνουν λιγοστά περιθώρια για λαϊκή συμμετοχή οποιουδήποτε είδους, άμεση ή έμμεση. Το πλέον αλλόκοτο σχετικό παράδειγμα ήταν οι λεγόμενες **ολοκληρωτικές δημοκρατίες** που αναπτύχθηκαν υπό φασίστες δικτάτορες όπως ο Mussolini και ο Hitler. Τα δημοκρατικά διαπιστευτήρια τέτοιων

Πλειοψηφισμός: Θεωρία ή πρακτική με την οποία αποδίδεται προτεραιότητα στη βούληση της πλειοψηφίας· ο πλειοψηφισμός υποδηλώνει αδιαφορία για τις μειοψηφίες και τα άτομα.

Ολοκληρωτική δημοκρατία: Απόλυτη δικτατορία μεταμορφωμένη σε δημοκρατία. Βασίζεται κατά κανόνα στην αξίωση του ηγέτη να μονοπωλεί την ιδεολογική σοφία.

Επισήμανση

Άμεση και αντιπροσωπευτική δημοκρατία

Η άμεση δημοκρατία (μερικές φορές «συμμετοχική δημοκρατία») βασίζεται στην άμεση, αμεσολάβητη και διαρκή συμμετοχή των πολιτών στο έργο της κυβέρνησης. Η άμεση δημοκρατία καταργεί επομένως τη διάκριση μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων και μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Είναι ένα σύστημα λαϊκής αυτοκυβέρνησης. Επιτεύχθηκε στην αρχαία Αθήνα μέσω μίας μορφής κυβέρνησης που βασιζόταν στις συνελεύσεις των πολιτών. Η πιο κοινή σύγχρονη έκφρασή της είναι το δημοψήφισμα. Στα πλεονεκτήματά της άμεσης δημοκρατίας περιλαμβάνονται τα εξής:

- Αυξάνει τον έλεγχο που μπορούν ν' ασκήσουν οι πολίτες στη ζωή τους, καθώς είναι η μόνη καθαρή μορφή δημοκρατίας.
- Δημιουργεί ένα σώμα πολιτών καλύτερα ενημερωμένο και πολιτικά καλλιεργημένο και, κατά συνέπεια, έχει εκπαιδευτικά οφέλη.
- Δίνει τη δυνατότητα στον λαό να εκφράσει τις απόψεις του και τα συμφέροντά του χωρίς να χρειάζεται να εξαρτάται από πολιτικούς που κοιτάζουν το προσωπικό τους συμφέρον.
- Διασφαλίζει τη νομιμοποίηση της εξουσίας, υπό την έννοια ότι οι άνθρωποι είναι πιθανότερο να αποδεχτούν αποφάσεις που έλαβαν οι ίδιοι.

Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία είναι μία περιορισμένη και έμμεση μορφή δημοκρατίας. Είναι περιορισμένη επειδή η λαϊκή συμμετοχή στην κυβέρνηση είναι σπάνια και σύντομη, καθώς περιορίζεται στην πράξη της ψήφου σε τακτά χρονικά διαστήματα. Είναι έμμεση επειδή ο λαός δεν ασκεί ο ίδιος την εξουσία· απλώς εκλέγει εκείνους που θα κυβερνήσουν για λογαριασμό του. Αυτή η μορφή εξουσίας είναι δημοκρατική μόνο στο βαθμό που η αντιπροσωπεία εγκαθιδρύει έναν αξιόπιστο και λειτουργικό σύνδεσμο μεταξύ των κυβερνώντων και των κυβερνωμένων. Αυτό μερικές φορές εκφράζεται με την ιδέα της εκλογικής εντολής. Μεταξύ των ισχυρών σημείων της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας είναι και τα ακόλουθα:

- Προσφέρει μια εφαρμόσιμη μορφή δημοκρατίας (η άμεση λαϊκή συμμετοχή είναι εφικτή μόνο σε μικρές κοινότητες).
- Απαλλάσσει τους απλούς πολίτες από το βάρος της λήψης αποφάσεων, κάνοντας δυνατό έναν καταμερισμό εργασίας στην πολιτική.
- Επιτρέπει την ανάθεση της κυβέρνησης στα χέρια εκείνων που διαθέτουν καλύτερη εκπαίδευση, εξειδικευμένη γνώση και μεγαλύτερη εμπειρία.
- Διατηρεί τη σταθερότητα κρατώντας τους απλούς πολίτες σε απόσταση από την πολιτική και ενθαρρύνοντάς τους ως εκ τούτου να αποδέχονται το συμβιβασμό.

Έννοια

Δημοψηφισματική δημοκρατία

Η δημοψηφισματική δημοκρατία είναι μία μορφή δημοκρατικής διακυβέρνησης που λειτουργεί στη βάση ενός αμεσολάβητου συνδέσμου μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων που κατοχυρώνεται μέσω δημοψηφισμάτων. Αυτά επιτρέπουν στον λαό να εκφράσει άμεσα τις απόψεις του πάνω σε πολιτικά ζητήματα. Πρόκειται λοιπόν για ένα είδος άμεσης ή συμμετοχικής δημοκρατίας. Ωστόσο, αυτός ο τύπος δημοκρατίας συχνά δεχεται κριτική επειδή αφήνει πολλά περιθώρια στη δημαγωγία (εξουσία από πολιτικούς ηγέτες που κατευθύνουν τις μάζες με τη ρητορεία και την ηλίθιση των προκαταλήψεων και των παθών τους). Αυτός ο τύπος δημοκρατίας ισοδυναμεί ουσιαστικά με ένα σύστημα μαζικής επίδοκμασίας, το οποίο προσδίδει στη δικτατορία ένα επίκρισμα λαϊκισμού. Υπάρχει ωστόσο διαφορά μεταξύ της δημοψηφισματικής δημοκρατίας και της συμπληρωματικής χρήσης δημοψηφισμάτων σε ένα σύστημα αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

καθεστώτων βασιζόνταν στον ισχυρισμό ότι ο «ηγέτης» και μόνο αυτός ενσαρκώνει τα πραγματικά συμφέροντα του λαού, κάτι που συνεπάγεται ότι μια «αληθινή» δημοκρατία μπορεί να εξισωθεί με μια απόλυτη δικτατορία. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η λαϊκή κυριαρχία δεν σήμαινε τίποτα περισσότερο από την τελετουργική υποταγή στη βούληση ενός πανίσχυρου ηγέτη, η οποία ενορχηστρωνόταν μέσω συγκεντρώσεων, πορειών και διαδηλώσεων. Όλα αυτά παρουσιάζονταν μερικές φορές ως δημοψηφισματική δημοκρατία. Αν και οι ολοκληρωτικές δημοκρατίες αποδείχτηκαν παρωδία της συμβατικής αντίληψης περί δημοκρατικής κυβέρνησης, υπογραμμίζουν την ένταση που μπορεί να υπάρξει μεταξύ της «κυβέρνησης από τον λαό» (ή της λαϊκής συμμετοχής) και της «κυβέρνησης για τον λαό» (κυβέρνησης προς το κοινό συμφέρον). Οι υποστηρικτές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, για παράδειγμα, προτείνουν τον περιορισμό της λαϊκής συμμετοχής στην πολιτική στην πράξη της ψήφου ακριβώς επειδή φοβούνται ότι το ευρύ κοινό στερείται τη σοφία, την εκπαίδευση και την εμπειρία που απαιτούνται για να κυβερνήσει συνετά το ίδιο για λογαριασμό του.

Μέχρι πού πρέπει να εκτείνεται η λαϊκή εξουσία;

Τώρα που καταλήξαμε ποιοι είναι ο λαός και πώς πρέπει να κυβερνά, είναι αναγκαίο να σκεφτούμε μέχρι πού πρέπει να εκτείνεται η εξουσία του. Ποιο πεδίο προσιδιάζει στη δημοκρατία; Για ποια ζητήματα είναι καλό να αποφασίζει ο λαός και τι πρέπει να αφήνεται στους μεμονωμένους πολίτες; Από πολλές απόψεις, τέτοιου είδους ερωτήματα ανοίγουν εκ νέου τη συζήτηση σχετικά με την ορθή σχέση μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού πεδίου, η οποία αναπτύχθηκε στο Κεφάλαιο 1. Τα μοντέλα δημοκρατίας που έχουν δομηθεί στη βάση του φιλελεύθερου ατομικισμού συνήθως προτείνουν τον περιορισμό της δημοκρατίας στην πολιτική ζωή, υπό τη στενή έννοια του όρου «πολιτική». Στην προοπτική αυτή, σκοπός της δημοκρατίας είναι η κατοχύρωση, μέσω κάποιων διαδικασιών λαϊκής συμμετοχής, ενός νομικού πλαισίου εντός του οποίου τα άτομα μπορούν να χειρίζονται τις υποθέσεις τους και να επιδιώκουν το ατομικό τους συμφέρον. Οι δημοκρατικές λύσεις προσιδιάζουν λοιπόν μόνο σε ζητήματα που σχετίζονται ειδικά με την κοινότητα· σε διαφορετικές συνθήκες, η δημοκρατία ισοδυναμεί με παραβίαση της ελευθερίας. Πολύ συχνά, αυτός ο φόβος της δημοκρατίας εκδηλώνεται με απόρριψη των άμεσων ή συμμετοχικών μορφών δημοκρατίας.

Ωστόσο, μία εναλλακτική άποψη για τη δημοκρατία αναπτύσσεται συχνά από σοσιαλιστές και ριζοσπάστες δημοκράτες. Στη **ριζοσπαστική δημοκρατία**, η δημοκρατία δεν θεωρείται απλώς ένα μέσο κατάρτισης του πλαισίου εντός του οποίου τα άτομα μπορούν να ασχολούνται με τις υποθέσεις τους, αλλά μάλλον μια γενική αρχή που εφαρμόζεται σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής. Οι άνθρωποι θεωρείται ότι έχουν ένα βασικό δικαίωμα συμμετοχής στη λήψη κάθε απόφασης που επηρεάζει τη ζωή τους ενώ δημοκρατία είναι απλώς η συλλογική διαδικασία μέσω της οποίας κατορθώνεται αυτό. Αυτή η θέση είναι προφανής στα σοσιαλιστικά αιτήματα για την κολεκτιβοποίηση του πλούτου και την εισαγωγή της αυτοδιεύθυνσης των εργατών, που και

Ριζοσπαστική δημοκρατία:
Μορφή δημοκρατίας που εννοεί την αποκέντρωση και τη συμμετοχή, η ευρύτερη δυνατή διάχυση της πολιτικής εξουσίας.

τα δύο θεωρούνται τρόποι εκδημοκρατισμού της οικονομικής ζωής. Αντί να υιοθετούν απλώς την πολιτική δημοκρατία, οι σοσιαλιστές αιτούνται την «κοινωνική» ή «βιομηχανική δημοκρατία». Παρόμοια, οι φεμινίστριες απαιτήσαν τον εκδημοκρατισμό της οικογενειακής ζωής, με την έννοια του δικαιώματος όλων να συμμετέχουν στη λήψη των αποφάσεων στην οικιακή ή ιδιωτική σφαίρα. Από αυτή τη σκοπιά, η δημοκρατία θεωρείται φίλος της ελευθερίας, όχι εχθρός της. Μόνο όταν παραβλέπονται τέτοιες αρχές μπορούν να βρουν έδαφος να αναπτυχθούν η καταπίεση και η εκμετάλλευση.

■ Μοντέλα δημοκρατίας

Πολύ συχνά η δημοκρατία αντιμετωπίζεται σαν ενιαίο και μονοσήμαντο φαινόμενο. Επίσης συχνά επικρατεί η αντίληψη πως ό,τι περνά για δημοκρατία στις περισσότερες δυτικές κοινωνίες (ένα σύστημα τακτικών εκλογικών αναμετρήσεων βασισμένο στην καθολική ψηφοφορία) είναι η μόνη ή η μόνη νόμιμη μορφή δημοκρατίας. Μερικές φορές αυτή η αντίληψη περί δημοκρατίας συμπληρώνεται με την προσθήκη του όρου «φιλελεύθερη», οπότε προκύπτει η φιλελεύθερη δημοκρατία. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, υπάρχουν πλήθος αντίπαλες θεωρίες ή μοντέλα δημοκρατίας, καθένα εκ των οποίων προσφέρει τη δική του εκδοχή περί λαϊκής κυριαρχίας. Το γεγονός αυτό δεν δείχνει απλώς την ποικιλία των δημοκρατικών μορφών και μηχανισμών αλλά επίσης, και κυρίως, πόσο διαφορετικές είναι οι βάσεις πάνω στις οποίες μπορεί να θεμελιωθεί ένα δημοκρατικό καθεστώς. Ακόμα και η φιλελεύθερη δημοκρατία είναι παραπλανητικός όρος, καθώς μπορούν να διαπιστωθούν ανταγωνιστικές φιλελεύθερες απόψεις για τη δημοκρατική οργάνωση. Μπορεί να διακρίνει κανείς μεταξύ των εξής τεσσάρων αντιτιθέμενων μοντέλων δημοκρατίας:

- κλασική δημοκρατία
- προστατευτική δημοκρατία
- αναπτυξιακή δημοκρατία
- λαϊκή δημοκρατία

Κλασική δημοκρατία

Το κλασικό μοντέλο δημοκρατίας βασίζεται στην πόλιν ή πόλη-κράτος της αρχαίας Ελλάδας και ιδιαίτερα στο σύστημα πολιτικής οργάνωσης που αναπτύχθηκε στη μεγαλύτερη και πιο ισχυρή πόλη-κράτος, την Αθήνα. Ο τύπος άμεσης δημοκρατίας που λειτουργούσε στην Αθήνα κατά τη διάρκεια του 5ου και 4ου αιώνα π.Χ. συχνά παρουσιάζεται ως το μόνο καθαρό ή ιδανικό σύστημα λαϊκής συμμετοχής. Ωστόσο, αν και το μοντέλο άσκησε σημαντική επίδραση σε μεταγενέστερους στοχαστές, όπως ο Rousseau και ο Marx, η αθηναϊκή δημοκρατία απέτυχε ένα πολύ ιδιαίτερο είδος άμεσης λαϊκής κυριαρχίας, το οποίο έχει πολύ περιορισμένη εφαρμογή στον νεότερο κόσμο. Η αθηναϊκή δημοκρατία ισοδυναμούσε με μία μορφή κυβέρνησης από συνελεύ-

σεις του λαού. Όλες οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονταν από την *εκκλησία του δήμου*, στην οποία μετείχαν όλοι οι Αθηναίοι πολίτες. Η εκκλησία του δήμου συγκαλούνταν τουλάχιστον 40 φορές το χρόνο. Όποτε χρειαζόνταν δημόσιοι αξιωματούχοι πλήρως απασχολούμενοι, αυτοί επιλέγονταν με κλήρο ή εκ περιτροπής προκειμένου να διασφαλιστεί ότι αποτελούσαν ένα μικρόκοσμο του ευρύτερου σώματος των πολιτών, οι δε περίοδοι άσκησης των αξιωμάτων ήταν χαρακτηριστικά σύντομες ώστε να επιτυγχάνεται η ευρύτερη δυνατή συμμετοχή. Μία βουλή αποτελούμενη από 500 βουλευτές είχε χρέη εκτελεστικής εξουσίας ή καθοδηγητικής της εκκλησίας του δήμου επιτροπής και μία 50μελής επιτροπή, οι πρυτάνεις, υπέβαλλε με τη σειρά της προτάσεις στη βουλή. Ο επιστάτης των πρυτάνεων ασκούσε αυτό το αξίωμα μόνο για μία μέρα και κανείς Αθηναίος πολίτης δεν μπορούσε να απολαύσει αυτή την τιμή περισσότερο από μία φορά στη ζωή του. Η μόνη παραχώρηση στην ανάγκη για κατάρτιση και εμπειρία γινόταν στην περίπτωση των δέκα στρατηγών, οι οποίοι, σε αντίθεση με τα άλλα δημόσια αξιώματα, μπορούσαν να επανεκλέγονται.

Αυτό που έκανε την αθηναϊκή δημοκρατία τόσο ξεχωριστή ήταν ο βαθμός πολιτικής δραστηριοποίησης των πολιτών της. Δεν συμμετείχαν απλώς στις τακτικές συνόδους της εκκλησίας του δήμου, αλλά επιπλέον ήταν στην πλειοψηφία τους έτοιμοι να επωμιστούν την ευθύνη δημόσιων αξιωμάτων και της λήψης των αποφάσεων. Ο πιο σημαντικός επικριτής αυτής της μορφής δημοκρατίας ήταν ο φιλόσοφος Πλάτων. Ο Πλάτων επιτέθηκε στην αρχή της πολιτικής ισοτήτας με το επιχείρημα ότι οι μάζες δεν διαθέτουν ούτε τη φρόνηση ούτε την εμπειρία ώστε να άρχουν σοφά για λογαριασμό τους. Η λύση, όπως προτάθηκε στην *Πολιτεία*, ήταν να ανατεθεί η κυβέρνηση στα χέρια μίας τάξης φιλοσόφων-βασιλέων, των φυλάκων, των οποίων η εξουσία ισοδυναμούσε με ένα είδος πεφωτισμένης δικτατορίας. Στην πράξη, ωστόσο, το κύριο μειονέκτημα της αθηναϊκής δημοκρατίας ήταν ότι μπορούσε να λειτουργήσει μόνο με τον αποκλεισμό της μάζας του πληθυσμού από την πολιτική δραστηριότητα. Η συμμετοχή περιοριζόταν στους αυτόχθονες άρρενες άνω των 20 ετών. Οι δούλοι (η πλειοψηφία του πληθυσμού), οι γυναίκες και οι ξένοι δεν είχαν κανενός είδους πολιτικά δικαιώματα. Πράγματι, οι Αθηναίοι πολίτες μπορούσαν να αφιερώσουν τόσο μεγάλο μέρος της ζωής τους στην πολιτική μόνο επειδή η δουλεία τους απάλλαξε από την ανάγκη ενασχόλησης με τον επαχθή μόχθο και επειδή ο περιορισμός των γυναικών στην ιδιωτική σφαίρα τους ελευθέρωνε από τις οικιακές ευθύνες. Σ' αυτό το πλαίσιο, η αθηναϊκή πόλις θα μπορούσε στην πραγματικότητα να θεωρηθεί το άλλο άκρο του δημοκρατικού ιδεώδους. Ωστόσο, το κλασικό μοντέλο της άμεσης και διαρκούς λαϊκής συμμετοχής στην πολιτική ζωή παραμένει ζωντανό σε ορισμένα μέρη του κόσμου, ιδίως στις δημοτικές συνελεύσεις στη Νέα Αγγλία των ΗΠΑ και στις κοινοτικές συνελεύσεις που λειτουργούν στα μικρότερα ελβετικά καντόνια. Αποτελεί επίσης τη βάση για την ευρύτερη χρήση των δημοψηφισμάτων, ιδιαίτερα όσον αφορά τα συνταγματικά ζητήματα, καθώς και για νέους δημοκρατικούς πειραματισμούς, όπως τα λαϊκά πάνελ και η ηλεκτρονική δημοκρατία.

Jeremy Bentham (1748-1832)

Βρετανός φιλόσοφος, γερμικός μεταρρυθμιστής και ιδρυτής του ωφελισμού. Ο Bentham ανέπτυξε ένα ηθικό και φιλοσοφικό σύστημα που βασίζονταν στην ιδέα ότι τα ανθρώπινα όντα είναι πλάσματα που όδραν ορθολογικά με γνώμονα το συμφέρον τους ή, διαφορετικά, σκοπεύουν να μεγιστοποιήσουν την **ωφέλεια** τους, γεγονός που πίστευε ότι παρέχει μια επιστημονική βάση για νομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Χρησιμοποίησε την αρχή της «μεγαλύτερης δυνατής ευτυχίας», αυτοί που τον ακολούθη-

σαν, οι φιλοσοφικοί ριζοσπάστες, στάθηκαν αφορμή για πολλές από τις μεταρρυθμίσεις στη δημόσια διοίκηση, το δίκαιο, την κυβέρνηση και την οικονομία στη Βρετανία κατά τον 19ο αιώνα. Ο Bentham, υποστηρικτής της οικονομίας του *laissez-faire*, έγινε αργότερα ένθερμος υποστηρικτής και της πολιτικής δημοκρατίας. Το δόγμα του ωφελισμού αναπτύχθηκε στο βιβλίο του *Fragments on Government* ([1776] 1948) και πληρέστερα στο *Principles of Morals and Legislation* (1789).

Προστατευτική δημοκρατία

Όταν οι δημοκρατικές ιδέες αναβίωσαν κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, πήραν μία μορφή πολύ διαφορετική από την κλασική δημοκρατία της αρχαίας Ελλάδας. Συγκεκριμένα, η δημοκρατία δεν θεωρούνταν τόσο ένας μηχανισμός μέσω του οποίου ο λαός θα μπορούσε να συμμετέχει στην πολιτική ζωή όσο ένα σύστημα μέσω του οποίου οι πολίτες θα μπορούσαν να προστατεύονται από τις παραβιάσεις της κυβέρνησης, εξού και ο όρος προστατευτική δημοκρατία. Αυτή η άποψη άσκησε επιρροή ιδιαίτερα στους πρώιμους φιλελεύθερους στοχαστές, οι οποίοι ενδιαφέρονταν κυρίως να δημιουργήσουν το ευρύτερο δυνατό πεδίο ατομικής ελευθερίας. Η επιθυμία για προστασία του ατόμου από την υπερβολική κυβερνητική ισχύ εκφράστηκε ήδη στην πρώτη ίσως δημοκρατική ρήση της ιστορίας, την απάντηση του Αριστοτέλη στον Πλάτωνα: «ποιος θα φυλάσσει τους φύλακες;».

Η ίδια ανησυχία για την ανεξέλεγκτη εξουσία απασχόλησε κατά τον 17ο αιώνα τον John Locke, ο οποίος υποστήριξε ότι το δικαίωμα ψήφου βασιζόταν στην ύπαρξη **φυσικών δικαιωμάτων**, και ιδιαίτερα στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Αν η κυβέρνηση, μέσω της φορολογίας, είχε την εξουσία απαλλοτρίωσης της περιουσίας, οι πολίτες δικαιούνταν να προστατευτούν ελέγχοντας τη σύνθεση του σώματος που επέβαλλε τους φόρους: του νομοθετικού. Με άλλα λόγια, η δημοκρατία έφτασε να σημαίνει ένα σύστημα «κυβέρνησης διά συγκατάθεσης», το οποίο λειτουργούσε μέσω μιας αντιπροσωπευτικής συνέλευσης. Ωστόσο, ο Locke δεν ήταν δημοκράτης με τα σημερινά δεδομένα, καθώς πίστευε ότι μόνο οι κάτοχοι ιδιοκτησίας πρέπει να ψηφίζουν, αφού μόνο αυτοί έχουν φυσικά δικαιώματα, τα οποία θα μπορούσαν να καταστρατηγηθούν από την κυβέρνηση. Η πιο ριζοσπαστική αντίληψη καθολικού εκλογικού δικαιώματος προωθήθηκε μετά τα τέλη του 18ου αιώνα από θεωρητικούς του ωφελισμού όπως ο Jeremy Bentham και ο James Mill (1773-1836). Η ωφελμιστική υπεράσπιση της δημοκρατίας βασι-

Ωφέλεια: Αξία χρήσης· ικανοποίηση που αντλείται από την υλική κατανάλωση.

Φυσικά δικαιώματα:

Δικαιώματα δοσμένα από τον Θεό, θεμελιώδη για τα ανθρώπινα όντα και γι' αυτό αναπαλλοτρίωτα (δεν μπορούν να αφαιρεθούν).

ζεται επίσης στην ανάγκη προστασίας ή προώθησης των συμφερόντων του ατόμου. Ο Bentham κατέληξε στην άποψη ότι, αφού όλα τα άτομα επιζητούν την ηδονή και την αποφυγή του πόνου, το καθολικό εκλογικό δικαίωμα (που στις μέρες του σήμαινε την ψήφο των ανδρών) είναι ο μόνος τρόπος για να προαχθεί «η μεγαλύτερη δυνατή ευτυχία για τον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων».

Ωστόσο, η θεμελίωση της δημοκρατίας στη βάση του προστατευτισμού σημαίνει μόνο υπό όρους υιοθέτηση της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Εν ολίγοις, η προστατευτική δημοκρατία δεν είναι παρά μια περιορισμένη και έμμεση μορφή δημοκρατίας. Στην πράξη, η **συγκατάθεση** των κυβερνωμένων εκφράζεται μέσω της ψηφοφορίας σε τακτικές εκλογικές αναμετρήσεις, εξασφαλίζοντας έτσι την υπεγγυότητα των κυβερνώντων. Η πολιτική ισότητα γίνεται συνεπώς κατανοητή με αυστηρά τεχνικούς όρους και σημαίνει ίσα εκλογικά δικαιώματα. Επιπλέον, πρόκειται πάνω απ' όλα για ένα σύστημα συνταγματικής δημοκρατίας που λειτουργεί μέσα σ' ένα πλαίσιο επίσημων και ανεπίσημων κανόνων, οι οποίοι ελέγχουν την άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας. Αν το δικαίωμα ψήφου είναι μέσο υπεράσπισης της ατομικής ελευθερίας, αυτή την ελευθερία πρέπει επίσης να την εγγυώνται μια αυστηρά επιβεβλημένη διάκριση των εξουσιών, εκτελεστικής, νομοθετικής και δικαστικής, καθώς και η περιφρούρηση βασικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, όπως είναι η ελευθερία έκφρασης, η ελευθερία μετακίνησης και η προστασία από την αυθαίρετη σύλληψη. Τελικά, η προστατευτική δημοκρατία επιδιώκει να παράσχει στους πολίτες τα μεγαλύτερα δυνατά περιθώρια να ζουν τη ζωή τους όπως αυτοί επιλέγουν. Συμβαδίζει λοιπόν με τον καπιταλισμό του *laissez-faire* και με την άποψη ότι τα άτομα πρέπει να είναι απολύτως υπεύθυνα για την οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση. Ως εκ τούτου, η προστατευτική δημοκρατία άσκησε ιδιαίτερη επιρροή στους κλασικούς φιλελεύθερους και, στη σύγχρονη πολιτική, στους υποστηρικτές της Νέας Δεξιότητας.

Αναπτυξιακή δημοκρατία

Αν και η πρώιμη δημοκρατική θεωρία επικεντρωνόταν στην ανάγκη προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και συμφερόντων, σύντομα ανέπτυξε έναν εναλλακτικό προσανατολισμό: ένα ενδιαφέρον για την ανάπτυξη του ατόμου και της κοινότητας. Αυτό έδωσε το έναυσμα για νέα μοντέλα δημοκρατικής διακυβέρνησης, που μπορούν γενικά να συνοψιστούν ως συστήματα αναπτυξιακής δημοκρατίας. Το πλέον καινοτόμο και ριζοσπαστικό μοντέλο αυτού του είδους αναπτύχθηκε από τον Jean-Jacques Rousseau. Από πολλές απόψεις, οι ιδέες του Rousseau σηματοδοτούν απομάκρυνση από την κυρίαρχη, φιλελεύθερη αντίληψη περί δημοκρατίας, και έφτασαν να ασκήσουν επίδραση τόσο στις μαρξιστικές και αναρχικές παραδόσεις όσο και, αργότερα, στη Νέα Αριστερά. Για τον Rousseau, η δημοκρατία ήταν, σε τελική ανάλυση, ένα μέσο διά του οποίου τα ανθρώπινα όντα μπορούσαν να κατακτήσουν την ελευθερία ή την αυτονομία, με την έννοια της «υπακοής στο νόμο που επιβάλλει κάποιος στον εαυτό του». Με άλλα λόγια, οι πολίτες είναι ελεύθεροι μόνο όταν συμμετέχουν άμεσα και

Συγκατάθεση: Συναίνεση ή άδεια στην πολιτική, συνήθως συμφωνία υποταγής σε μια κυβέρνηση ή εξουσία.

Jean-Jacques Rousseau (1712-78)

Γάλλος θηϊός και πολιτικός φιλόσοφος, γεννημένος στη Γενεύη. Υπήρξε ίσως η κυριότερη πνευματική επιρροή στη Γαλλική Επανάσταση. Ο Rousseau ήταν εντελώς αυτοδίδακτος. Μετακόμισε στο Παρίσι το 1742 και ανέπτυξε στενές σχέσεις με εξέχοντες πνευματικούς του γαλλικού Διαφωτισμού, ιδιαίτερα με τον Diderot. Τα έργα του, για την εκπαίδευση, τα τέχνες, την επιστήμη, τη λογοτεχνία και τη φιλοσοφία, εκφράζουν βαθιά πίστη στην καλοσύνη των «φυσικών ανθρώπων» και τη διαφορά των «πολιτικών ανθρώπων».

Η πολιτική θεωρία του Rousseau, που συνοψίζεται στον *Αμιλίο ή περί αγωγής* (1762) και αναπτύσσεται στο *Κοινωνικό συμβόλαιο* ([1762] 1913), υπερασπίζεται μια ριζοσπαστική μορφή δημοκρατίας που έχει εσπερώσει τη φιλελευθέρη, τη σοσιαλιστική, την αναρχική και, όπως ισχυρίζονται κάποιοι, τη φασιστική σκέψη. Η αυτοβιογραφία του, με τίτλο *Εξομολογήσεις* (1770) εστιάζει τη ζωή του με απάντα παρηγοριά και δείχνει μια προθυμία του συγγραφέα να εκθέσει τα λάθη και τις αδυναμίες του.

διαρκώς στη διαμόρφωση της ζωής της κοινότητάς τους. Αυτή είναι μία ιδέα που απομακρύνεται αποφασιστικά από τη συμβατική αντίληψη της εκλογικής δημοκρατίας και υποστηρίζει το πιο ριζοσπαστικό ιδεώδες της άμεσης δημοκρατίας. Πράγματι, ο Rousseau άσκησε έντονη κριτική στην εκλογική διαδικασία όπως διεξαγόταν στην Αγγλία, επιχειρηματολογώντας στο *Κοινωνικό συμβόλαιο* ([1762] 1913) ως εξής:

Ο αγγλικός λαός θεωρεί τον εαυτό του ελεύθερο και κάνει μεγάλο λάθος. Είναι ελεύθερος μόνο κατά τη διάρκεια της εκλογής των μελών του κοινοβουλίου· μόλις εκλεγούν, είναι δούλος, δεν είναι τίποτα. Τη σύντομη στιγμή της ελευθερίας του, ο αγγλικός λαός διαχειρίζεται την ελευθερία του με τέτοιο τρόπο που του αξίζει να τη χάσει.

Ωστόσο, εκείνο που προσδίδει στο μοντέλο του Rousseau καινοτόμο χαρακτήρα είναι η επιμονή του ότι ελευθερία τελικά σημαίνει υποταγή στη **γενική βούληση**. Ο Rousseau πίστευε ότι η γενική βούληση είναι η «αληθινή» βούληση κάθε πολίτη, σε αντίθεση με την «ιδιωτική» ή εγωιστική βούληση του καθενός ή της καθεμιάς. Υπακούοντας συνεπώς στη γενική βούληση, οι πολίτες δεν κάνουν τίποτα περισσότερο από το να υπακούουν στην «αληθινή» τους φύση, εφόσον η γενική βούληση ισοδυναμεί με ό,τι θα ήθελαν τα άτομα αν επρόκειτο να πράξουν ανιδιοτελώς. Κατά την άποψη του Rousseau, ένα τέτοιο σύστημα ριζοσπαστικής αναπτυξιακής δημοκρατίας δεν προϋποθέτει απλώς πολιτική ισότητα, αλλά και έναν σχετικά υψηλό βαθμό οικονομικής ισότητας. Αν και δεν υποστήριζε την κοινοκτημοσύνη, ωστόσο ο Rousseau πρότεινε «κανείς πολίτης να μην είναι αρκετά πλούσιος ώστε να μπορεί ν' αγοράσει έναν άλλον και κανείς τόσο φτωχός ώστε ν' αναγκάζεται να πουλήσει τον εαυτό του» ([1762] 1913:96).

Οι θεωρίες του Rousseau συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης ιδέας της συμμετοχικής δημοκρατίας, την οποία υιοθέτησαν

Γενική βούληση: Τα γνήσια συμφέροντα ενός συλλογικού σώματος, τα οποία ισοδυναμούν με το κοινό αγαθό· η βούληση όλων υπό την προϋπόθεση ότι κάθε άτομο δρα ανιδιοτελώς.

οι στοχαστές της Νέας Αριστεράς στις δεκαετίες του 1960 και του '70. Αυτή η ιδέα εξαιρεί τα πλεονεκτήματα μιας «συμμετοχικής κοινωνίας», μιας κοινωνίας στην οποία κάθε πολίτης μπορεί να πετύχει την αυτοπραγμάτωση συμμετέχοντας στις αποφάσεις που διαμορφώνουν τη ζωή του/της. Ο στόχος αυτός μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της προώθησης της ανοικτότητας, της υπευθυνότητας και της αποκέντρωσης σε όλους τους κρίσιμους θεσμούς της κοινωνίας: στην οικογένεια, το χώρο εργασίας και την τοπική κοινότητα εξίσου όσο και σε «πολιτικούς» θεσμούς, όπως τα κόμματα, οι ομάδες συμφερόντων και τα νομοθετικά σώματα. Στην καρδιά αυτού του μοντέλου βρίσκεται η ιδέα της «δημοκρατίας στη βάση»: η άποψη ότι η πολιτική εξουσία πρέπει να ασκείται στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο. Παρ'όλα αυτά, οι θεωρίες του ίδιου του Rousseau έχουν δεχτεί κριτική επειδή διακρίνουν μεταξύ της «αληθινής» βούλησης των πολιτών και της «θεωρούμενης» ή υποκειμενικής τους βούλησης. Ο κίνδυνος που προκύπτει είναι ότι, αν η γενική βούληση δεν μπορεί να συγκροτηθεί ρωτώντας απλά τους πολίτες τι θέλουν (επειδή μπορεί να τους τυφλώνει ο εγωισμός), υπάρχουν περιθώρια να καθοριστεί από τα πάνω, ίσως από έναν δικτάτορα που διατείνεται ότι ενεργεί προς το «αληθινό» συμφέρον της κοινωνίας. Γι' αυτόν το λόγο, ο Rousseau θεωρείται ενίοτε ο αρχιτέκτονας της αποκαλούμενης ολοκληρωτικής δημοκρατίας (Talmon, 1952).

Ωστόσο, έχει υποστηριχτεί και μία μετριοπαθής εκδοχή της αναπτυξιακής δημοκρατίας που είναι συμβατή με το φιλελεύθερο μοντέλο αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. Αυτή η άποψη αναπτυξιακής δημοκρατίας έχει τις ρίζες της στα κείμενα του John Stuart Mill. Για τον Mill, κύρια αρετή της δημοκρατίας είναι ότι προάγει την «υψηλότερη και αρμονική» ανάπτυξη των ατομικών ικανοτήτων. Συμμετέχοντας στην πολιτική ζωή, οι πολίτες διευρύνουν την αντίληψή τους, καλλιεργούν τις ευαισθησίες τους και επιτυγχάνουν ένα υψηλότερο επίπεδο προσωπικής ανάπτυξης. Εν ολίγοις, η δημοκρατία είναι μία παιδευτική εμπειρία. Ως εκ τούτου, ο Mill πρότεινε τη διεύρυνση της λαϊκής συμμετοχής, υποστηρίζοντας ότι το δικαίωμα ψήφου πρέπει να επεκταθεί σε όλους εκτός των αναλφάβητων. Παράλληλα εισηγήθηκε (ιδέα ριζοσπαστική για την εποχή) την επέκταση του δικαιώματος ψήφου και στις γυναίκες ενώ τάχθηκε επιπλέον υπέρ ισχυρών και ανεξάρτητων τοπικών αρχών, πιστεύοντας ότι κάτι τέτοιο θα διευρυνε τις διαθέσιμες ευκαιρίες για ανάληψη δημόσιων αξιωμάτων.

Από την άλλη πλευρά, από κοινού με όλους τους φιλελεύθερους, ο Mill είχε επίσης συνείδηση των κινδύνων της δημοκρατίας. Πράγματι, οι απόψεις του δεν συμβαδίζουν με τον κανόνα της φιλελεύθερης σκέψης, καθόσον απέρριπτε την ιδέα της τυπικής πολιτικής ισότητας. Ακολουθώντας τον Πλάτωνα, ο Mill δεν πίστευε ότι όλες οι πολιτικές απόψεις είναι ισότιμες. Γι' αυτό πρότεινε ένα σύστημα πολλαπλής ψήφου: οι ανειδίκευτοι εργάτες θα είχαν μία ψήφο, οι ειδικευμένοι δύο ενώ οι πτυχιούχοι και μορφωμένοι επαγγελματίες πέντε ή έξι. Ωστόσο, η κύρια επιφύλαξή του για τη δημοκρατία απέρρεε από τον τυπικά φιλελεύθερο φόβο εκείνου που ο Alexis de Tocqueville τόσο χαρακτηριστικά περιέγραφε ως «τυραννία της πλειοψηφίας». Με άλλα

λόγια, η δημοκρατία πάντα εμπεριέχει την απειλή σύνθλιψης της ατομικής ελευθερίας και των δικαιωμάτων της μειοψηφίας στο όνομα του λαού. Ο Mill ανησυχούσε ιδιαίτερα ότι η δημοκρατία θα υπονόμει τον διάλογο, την κριτική και την πνευματική ζωή γενικότερα, παρακινώντας τους ανθρώπους να δέχονται τη βούληση της πλειοψηφίας και προάγοντας έτσι την ομοιογένεια και τον απαθή κομφορμισμό. Η πλειοψηφία, πολύ απλά, δεν έχει πάντα δίκιο· η ορθοφροσύνη δεν μπορεί να καθορίζεται από ένα μηχανισμό απλής καταμέτρησης. Οι απόψεις του Mill υποστηρίζουν επομένως την ιδέα της **διαβουλευτικής** (ή κοινοβουλευτικής) **δημοκρατίας**.

Λαϊκή δημοκρατία

Ο όρος «λαϊκή δημοκρατία» κατάγεται από τα ορθόδοξα κομμουνιστικά καθεστάτα που μιμήθηκαν το σοβιετικό μοντέλο την περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εδώ, ωστόσο, χρησιμοποιείται ευρύτερα, σε συνάφεια με τα διάφορα δημοκρατικά μοντέλα που παρήγαγε η μαρξιστική παράδοση. Αν και διαφέρουν μεταξύ τους, όλα αυτά τα μοντέλα αντιτίθενται σαφώς στα πιο οικεία φιλελεύθερα δημοκρατικά μοντέλα. Οι μαρξιστές είχαν την τάση να απορρίπτουν τη φιλελεύθερη ή κοινοβουλευτική δημοκρατία, θεωρώντας τη μία μορφή «αστικής» ή «καπιταλιστικής» δημοκρατίας. Παρ' όλα αυτά, οι μαρξιστές θέλγαν από την έννοια ή το ιδεώδες της δημοκρατίας, λόγω της προφανούς συνάφειάς της με την ισότητα. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε συγκεκριμένα για να περιγράψει το στόχο της κοινωνικής ισότητας που θα επέφερε η κοινοκτημοσύνη του πλούτου (η «σοσιαλδημοκρατία» με το πρωταρχικό της νόημα ως «κοινωνικής δημοκρατίας»), σε αντίθεση με την «πολιτική» δημοκρατία, η οποία δεν εγκαθιδρύει παρά ένα προπέτασμα ισότητας.

Ο Marx πίστευε ότι η ανατροπή του καπιταλισμού θα πυροδοτούσε την ανάπτυξη της γνήσιας δημοκρατίας. Κατά τη γνώμη του, μια ολοκληρωμένη κομμουνιστική κοινωνία θα αναδυόταν μόνο έπειτα από ένα μεταβατικό στάδιο, το οποίο θα χαρακτηριζόταν από την «επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου». Έτσι, το σύστημα της «αστικής» δημοκρατίας θα το αντικαθιστούσε ένα πολύ διαφορετικό σύστημα «προλεταριακής» δημοκρατίας. Αν και ο Marx αρνήθηκε να περιγράψει λεπτομερώς πώς θα οργανωνόταν αυτή η μεταβατική κοινωνία, το γενικό της σχήμα μπορεί να εξαχθεί από το θαυμασμό του για την Παρισινή Κομμούνα του 1871, η οποία υπήρξε ένα βραχύβιο πείραμα μιας κατά προσέγγιση άμεσης δημοκρατίας. Ο Marx προέβλεψε, ωστόσο, ότι, καθώς οι ταξικοί ανταγωνισμοί θα εξασθενίζαν και θα αναδυόταν η ολοκληρωμένη κομμουνιστική κοινωνία, το προλεταριακό κράτος απλά θα «μαραινόταν». Όχι μόνο θα έπαυε έτσι η ανάγκη κυβέρνησης, νόμων, ακόμα και πολιτικής, αλλά και η δημοκρατία επίσης θα γινόταν στην πράξη περιττή.

Η μορφή δημοκρατίας, όμως, που αναπτύχθηκε στα κομμουνιστικά κράτη του 20ού αιώνα όφειλε περισσότερο στις ιδέες του Λένιν παρά του Marx. Αν και το σύνθημα του Λένιν το 1917, «Όλη η εξουσία στα σοβιέτ» (τα συμβούλια των εργατών, των στρατιωτών και των ναυτών),

Έννοια

Κοινοβουλευτική δημοκρατία

Η κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι μία μορφή δημοκρατικού καθεστώτος που λειτουργεί μέσω μιας εκλεγμένης από τον λαό διαβουλευτικής συνέλευσης, η οποία εγκαθιδρύει έναν έμμεσο σύνδεσμο μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Δημοκρατία, υπό αυτή την έννοια, σημαίνει ουσιαστικά υπεύθυνη και αντιπροσωπευτική κυβέρνηση. Η κοινοβουλευτική δημοκρατία συνεπώς εξισορροπεί τη λαϊκή συμμετοχή με την κυβέρνηση από μία ελίτ: η κυβέρνηση είναι υπόλογη όχι κατευθείαν στον λαό αλλά στους εκλεγμένους αντιπροσώπους του. Το πλεονέκτημα αυτού του συστήματος είναι ότι οι αντιπρόσωποι είναι, υποτίθεται, λόγω της εκπαίδευσής τους και των ευκαιριών που έχουν να διαλέγονται και να αντιδικούν, ικανότεροι από τους ίδιους τους πολίτες να ορίζουν το συμφέρον των τελευταίων. Στην κλασική μορφή κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, που συνδέεται με τον J. S. Mill και τον Burke, οι βουλευτές απαιτείται να σκέφτονται από μόνοι τους για λογαριασμό των εντολέων τους. Η σύγχρονη κομματική πολιτική, ωστόσο, συγχέει τις ιδέες της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και της δημοκρατίας της εντολής.

Διαβουλευτική δημοκρατία:

Μορφή δημοκρατίας που τονίζει την ανάγκη του διαλόγου και της συζήτησης για τον καθορισμό του δημόσιου συμφέροντος.

Βλαντιμίρ Βίλς Ουλιάνοφ, «Λένιν» (1870-1924)

Ρώσος μαρξιστής θεωρητικός και επαναστάτης. Ως ηγέτης των μπολσεβίκων, ο Λένιν διηύθυνε την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 και έγινε ο πρώτος ηγέτης της ΕΣΣΔ. Η συμβολή του στον μαρξισμό ήταν η θεωρία του επαναστατικού κόμματος ή κόμματος προπομπής που προκρίνεται στο τι να κάνουμε. ([1902] 1963), η ανάλησή του για την αποικιοκρατία ως οικονομικό φαινόμενο που περιγράφεται στο *Ιμπεριαλισμός, τα ανώτατα στάδια*

του καπιταλισμού ([1916] 1976) και η απορρέουσα δέσμευσή του στον «επαναστατικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό» που αναπτύσσεται στο Κράτος και επανάσταση (1917). Η θέση του Λένιν είναι σημαντικά συνδεδεμένη με τη μετέπειτα πορεία της ιστορίας της Σοβιετικής Ένωσης. Θεωρείται από κάποιους πατέρας της σοβιετικής ιστορίας ενώ από άλλους αναφέρεται ως γραφειοκράτης και υπέρμαχος του δικτατορικού και της συζήτησης.

κρατούσε ζωντανή την ιδέα της κοινοτικής δημοκρατίας, στην πράξη, η εξουσία στη σοβιετική Ρωσία γρήγορα περιήλθε στα χέρια του κόμματος των μπολσεβίκων (το οποίο σύντομα μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα). Κατά την άποψη του Λένιν, αυτό το κόμμα αποτελούσε την «πρωτοπορία της εργατικής τάξης». Εξοπλισμένο με τον μαρξισμό, το κόμμα ισχυριζόταν ότι μπορούσε να συλλάβει τα γνήσια συμφέροντα του προλεταριάτου κι έτσι να το οδηγήσει στην πραγμάτωση του επαναστατικού του δυναμικού. Αυτή η θεωρία αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της «λενινιστικής δημοκρατίας» στην ΕΣΣΔ και έγινε αποδεκτή από όλα τα ορθόδοξα κομμουνιστικά καθεστώτα ως ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του μαρξισμού-λενινισμού. Η αδυναμία, ωστόσο, αυτού του μοντέλου έγκειται στο ότι ο Λένιν δεν συμπεριέλαβε σε αυτό οποιονδήποτε μηχανισμό ελέγχου της εξουσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος (και ιδιαίτερα των ηγετών του) και διασφάλισης της ευαισθησίας και της ευθύνης του έναντι του προλεταριάτου. Για να παραφράσουμε τον Αριστοτέλη, «ποιος θα φύλασσε το Κομμουνιστικό Κόμμα;».

■ Η δημοκρατία στην πράξη: αντίπαλες απόψεις

Αν και η διαμάχη σχετικά με το ποια είναι η πλέον επιθυμητή μορφή δημοκρατίας συνεχίζεται ακόμη, η σύγχρονη συζήτηση περιορίζεται κυρίως γύρω από το πώς λειτουργεί η δημοκρατία στην πράξη και τι σημαίνει «εκδημοκρατισμός». Αυτή η στροφή αντανάκλα το γεγονός ότι υπάρχει μια ευρεία, ίσως και παγκόσμια αποδοχή ενός συγκεκριμένου μοντέλου δημοκρατίας, που γενικώς αποκαλείται φιλελεύθερη δημοκρατία. Παρά την ύπαρξη ανταγωνιστικών τάσεων στο εσωτερικό αυτής της ευρείας κατηγορίας, ορισμένα κύρια χαρακτηριστικά της είναι σαφή:

- Η φιλελεύθερη δημοκρατία είναι μία έμμεση και αντιπροσωπευτική μορφή δημοκρατίας, καθόσον τα πολιτικά αξιώματα αποκτώ-

νται μέσω τακτικών εκλογών, οι οποίες διεξάγονται στη βάση της τυπικής πολιτικής ισότητας.

- Η φιλελεύθερη δημοκρατία βασίζεται στον κομματικό ανταγωνισμό και την εκλογική επιλογή. Τα παραπάνω επιτυγχάνονται μέσω του πλουραλισμού, της ανοχής ποικίλων αντιμαχόμενων πεποιθήσεων και της ύπαρξης αντικρουόμενων κοινωνικών φιλοσοφιών και αντίπαλων πολιτικών κινήματων και κομμάτων.
- Στη φιλελεύθερη δημοκρατία γίνεται σαφής διάκριση μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Αυτή η διάκριση διατηρείται μέσω της ύπαρξης αυτόνομων ομάδων και συμφερόντων καθώς και της αγοράς ή της καπιταλιστικής οργάνωσης της οικονομικής ζωής.

Παρ' όλ' αυτά, υπάρχουν σημαντικές διαφωνίες σχετικά με το νόημα και τη σημασία της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Για παράδειγμα, διασφαλίζει πραγματική και υγιή διάχυση της πολιτικής εξουσίας; Οι δημοκρατικές διαδικασίες παράγουν όντως μακροπρόθεσμα οφέλη ή είναι αυτοκαταστροφικές; Μπορεί η πολιτική ισότητα να συνυπάρξει με την οικονομική ανισότητα; Εν ολίγοις, αυτή η μορφή δημοκρατίας ερμηνεύεται με διαφορετικούς τρόπους από διαφορετικές θεωρίες. Οι πιο σημαντικές από αυτές τις ερμηνείες υποστηρίζονται από:

- τον πλουραλισμό
- τη θεωρία των ελίτ
- τον κορπορατισμό
- τη Νέα Δεξιά
- τον μαρξισμό

Η πλουραλιστική άποψη

Οι πλουραλιστικές ιδέες μπορούν ν' αναχθούν στην πρώιμη φιλελεύθερη πολιτική φιλοσοφία και κυρίως στις ιδέες του Locke και του Montesquieu. Η πρώτη συστηματική ανάπτυξη, ωστόσο, βρίσκεται στα κείμενα του James Madison στο *The Federalist Papers* (Hamilton, Jay και Madison [1787-89], 1961). Μελετώντας το μετασχηματισμό της Αμερικής από χαλαρή συνομοσπονδία πολιτειών στις ομόσπονδες ΗΠΑ, ο Madison φοβόταν κυρίως το «πρόβλημα των φατριών». Από κοινού με τους περισσότερους φιλελεύθερους, ο Madison υποστήριζε ότι ένα ανεξέλεγκτο δημοκρατικό καθεστώς μπορούσε απλά να οδηγήσει στον πλειοψηφισμό, την καταπάτηση των ατομικών δικαιωμάτων και την απαλλοτρίωση της ιδιοκτησίας στο όνομα του λαού. Εκείνο, ωστόσο, που έκανε ξεχωριστό το έργο του Madison ήταν η έμφαση που έδινε στην πολλαπλότητα ομάδων και συμφερόντων στην κοινωνία και η επιμονή του ότι, αν έστω μία από αυτές τις ομάδες στερούνταν πολιτικής φωνής, η σταθερότητα και η τάξη θα διακυβεύονταν. Πρότεινε λοιπόν ένα σύστημα διαιρεμένης κυβέρνησης, με βάση τη διάκριση των εξουσιών, τη **διμερή συνέλευση** και την ομοσπονδιακή αρχή (ή φεντεραλισμό), το οποίο παρείχε πολλαπλά σημεία πρόσβασης στις ανταγωνιζόμενες ομάδες και συμφέροντα. Το απορρέον σύστημα διακυβέρνησης από πολλαπλές μειοψηφίες αποκαλείται συχνά «μαντισονιανή δημοκρατία».

Διμερής συνέλευση: Θεσμικός κατακερματισμός της νομοθετικής εξουσίας που κατοχυρώνεται με την ύπαρξη δύο (ισότιμων) νομοθετικών σωμάτων ή βουλών· μηχανισμός περιορισμένης κυβέρνησης.

Έννοια

Πλουραλισμός

Ο όρος «πλουραλισμός» χρησιμοποιείται με δύο έννοιες, μία ευρεία και μία στενή. Με την ευρύτερη έννοια, πλουραλισμός είναι η ύπαρξη ή η δέσμευση στη διαφορετικότητα ή την πολλαπλότητα (την ύπαρξη πολλών πραγμάτων). Ως περιγραφικός όρος, ο πλουραλισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει την ύπαρξη κομματικού ανταγωνισμού (πολιτικός πλουραλισμός), μια πολλαπλότητα πηκτών αξιών (ηθικός πλουραλισμός) ή μια ποικιλία πολιτικών προτίμησών (πολιτισμικός πλουραλισμός). Ως κανονιστικός όρος, υποδηλώνει ότι η διαφορετικότητα είναι υγιής και επιθυμητή, συνήθως επειδή διαφυλάσσει την αστική ελευθερία και προωθεί τη συζήτηση, τη διαφάνεια και τη συνεννόηση. Για στενότερη έννοια, ο πλουραλισμός είναι μία θεωρία για τη διανομή της πολιτικής εξουσίας. Υποστηρίζει ότι η εξουσία διαχέεται ευρέως και ισομερώς στην κοινωνία και δεν συγκεντρώνεται στα χέρια μιας ελίτ ή μιας άρχουσας τάξης. Σε αυτή τη μορφή, ο πλουραλισμός θεωρείται συνήθως μία θεωρία της «πολιτικής των ομάδων» σύμφωνα με την οποία τα άτομα αντιπροσωπεύονται κατά κανόνα μέσω της συμμετοχής τους σε οργανωμένες ομάδες και όλες αυτές οι ομάδες έχουν πρόσβαση στη διαδικασία χάραξης της κυβερνητικής πολιτικής.

Στο βαθμό που αναγνωρίζει τόσο την ύπαρξη της διαφορετικότητας ή πολλαπλότητας στην κοινωνία όσο και το γεγονός ότι αυτή η πολλαπλότητα είναι επιθυμητή, το μοντέλο του Madison αποτελεί την πρώτη ολοκληρωμένη διατύπωση των πλουραλιστικών αρχών.

Ο πιο σημαντικός σύγχρονος εκπρόσωπος της πλουραλιστικής θεωρίας είναι ο Robert Dahl. Στο βιβλίο του *Who Governs? Democracy and Power in an American City* (1961), ο Dahl διεξήγαγε μία εμπειρική μελέτη της διανομής της εξουσίας στο Νιου Χέιβεν του Κονέκτικατ των ΗΠΑ. Συμπέρανε ότι, αν και οι πολιτικά προνομιούχοι και οικονομικά ισχυροί ασκούσαν μεγαλύτερη εξουσία απ' ό,τι οι απλοί πολίτες, καμιά άρχουσα ή μόνιμη ελίτ δεν μπορούσε να κυριαρχήσει στην πολιτική διαδικασία. Το συμπέρασμά του ήταν πως «το Νιου Χέιβεν αποτελεί παράδειγμα δημοκρατικού συστήματος απ' όλες τις απόψεις» (σ. 311). Ο Dahl παραδέχτηκε ότι τα σύγχρονα δημοκρατικά συστήματα διαφέρουν απολύτως από τις κλασικές δημοκρατίες της αρχαίας Ελλάδας. Μαζί με τον Charles Lindblom, εισηγήθηκε τον όρο «πολυαρχία» προκειμένου να διακρίνει την εξουσία των πολλών από την εξουσία όλων των πολιτών. Το κύριο χαρακτηριστικό ενός τέτοιου συστήματος πλουραλιστικής δημοκρατίας είναι ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των κομμάτων κατά την περίοδο των εκλογών και η ικανότητα των ομάδων συμφερόντων και πίεσης να εκφράζουν ελεύθερα τις απόψεις τους κατοχυρώνουν έναν αξιόπιστο σύνδεσμο μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων δημιουργώντας ένα δίαυλο επικοινωνίας μεταξύ τους. Παρά το γεγονός ότι ένα τέτοιο σύστημα απέχει πολύ από το ιδεώδες της λαϊκής αυτοκυβέρνησης, οι υποστηρικτές του θεωρούν ωστόσο ότι εξασφαλίζει έναν ικανοποιητικό βαθμό κυβερνητικής υπευθυνότητας και λαϊκής αντιπροσώπευσης ώστε να θεωρείται δημοκρατικό.

Παρ' όλα αυτά, η σχέση μεταξύ πλουραλισμού και δημοκρατίας ίσως να μην είναι εγγυημένη. Για παράδειγμα, ένας από τους σκοπούς του συστήματος του Madison ήταν –μπορεί να πει κανείς– να περιορί-

Έννοια**Πλουραλιστική δημοκρατία**

Ο όρος πλουραλιστική δημοκρατία χρησιμοποιείται μερικές φορές σαν συνώνυμο της φιλελεύθερης δημοκρατίας προκειμένου να προσδιορίσει ένα δημοκρατικό σύστημα βασισμένο στον εκλογικό ανταγωνισμό μεταξύ αρκετών πολιτικών κομμάτων. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται σε μία μορφή δημοκρατίας που λειτουργεί μέσω της ικανότητας των οργανωμένων ομάδων και συμφερόντων να ενσωματώνουν τις λαϊκές απαιτήσεις και να εξασφαλίζουν κυβερνητική ανταπόκριση. Ως τέτοια, μπορεί να θεωρηθεί ενδιάμεση μορφή της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και κάθε μορφής πλειοψηφισμού. Προϋποθέσεις μιας υγιούς πλουραλιστικής δημοκρατίας είναι οι ακόλουθες:

- Υπάρχει ευρεία διάκριση της πολιτικής εξουσίας μεταξύ των ανταγωνιζόμενων ομάδων και, ειδικότερα, απουσιάζουν οι ελίτ.
- Υπάρχει υψηλός βαθμός εσωτερικής ανταπόκρισης, με τους ηγέτες των ομάδων να είναι υπόλογοι απέναντι στα μέλη.
- Υπάρχει μία ουδέτερη κυβερνητική μηχανή, επαρκώς αποκεντρωμένη ώστε να παρέχει στις ομάδες ποικίλα σημεία πρόσβασης.

σει τη δημοκρατία ελπίζοντας να διαφυλάξει την ιδιοκτησία. Με άλλα λόγια, το σύστημα εξουσίας από πολλαπλές μειοψηφίες ενδέχεται να υπήρξε απλώς ένας μηχανισμός για να εμποδιστεί η πλειοψηφία (οι στερούμενες ιδιοκτησίας μάζες) να ασκήσει πολιτική εξουσία. Ένα επιπλέον πρόβλημα είναι ο κίνδυνος αυτού που αποκαλείται «πλουραλιστική αδράνεια». Αυτό συμβαίνει όταν οι οργανωμένες ομάδες και τα οικονομικά συμφέροντα αποκτούν τόση ισχύ ώστε να προκαλούν εμπλοκή στο σύστημα, με αποτέλεσμα το πρόβλημα της κυβερνητικής «υπερφόρτωσης». Υπό τέτοιες συνθήκες, ένα πλουραλιστικό σύστημα μπορεί να καταλήξει πολύ απλά ακυβέρνητο. Τέλος, υπάρχει και το πρόβλημα που αναγνώρισε ο Dahl σε κατοπινά έργα του, όπως το *A Preface to Economic Democracy* (1985), ότι δηλαδή η άνιση κατοχή των οικονομικών πόρων τείνει να συγκεντρώνει την πολιτική εξουσία στα χέρια των λίγων και να τη στερεί από τους πολλούς. Αυτή η αναλυτική κατεύθυνση μπορεί να συγκριθεί με τη συμβατική μαρξιστική κριτική της πλουραλιστικής δημοκρατίας, και κατέληξε στην ανάδυση του νεοπλουραλισμού.

Η θεωρία των ελίτ

Η θεωρία των ελίτ αναπτύχθηκε ως κριτική σε θεωρήσεις βασισμένες στην ισότητα, όπως η δημοκρατία και ο σοσιαλισμός. Τονίζει το γεγονός της εξουσίας των ελίτ, είτε αυτό θεωρείται αναπόφευκτο και επιθυμητό χαρακτηριστικό της κοινωνικής ζωής είτε αναστρέψιμο και ανεπιθύμητο. Οι κλασικοί θεωρητικοί των ελίτ, όπως ο Vilfredo Pareto (1848-1923), ο Gaetano Mosca (1857-1941) και ο Robert Michels (1876-1936) ταυτίζονταν με την πρώτη άποψη. Γι' αυτούς, η δημοκρατία δεν ήταν παρά ανόητη αυταπάτη, επειδή η πολιτική εξουσία ασκείται πάντοτε από μία προνομιά μείωση: μία ελίτ. Για παράδειγμα, στο βιβλίο του *Elementi di scienza politica* (που μεταφράστηκε στα αγγλικά με τον πολύ πιο χαρακτηριστικό τίτλο *The Ruling*

Class ([1896] 1939), ο Mosca διακήρυξε ότι σε όλες τις κοινωνίες «δύο τάξεις ανθρώπων εμφανίζονται – μια τάξη που εξουσιάζει και μια που εξουσιάζεται». Κατά την άποψή του, οι πόροι ή τα προσόντα που απαιτεί η εξουσία διανέμονται πάντα άνισα, και επιπλέον μια συνεκτική μειοψηφία θα είναι πάντα σε θέση να κατευθύνει και να ελέγχει τις μάζες, ακόμα και στην κοινοβουλευτική δημοκρατία.

Ο Pareto υποστήριξε ότι τα χαρακτηριστικά που χρειάζονται για να ασκήσει κανείς εξουσία υπάγονται σε δύο ψυχολογικούς τύπους: τις «αλεπούδες» (που εξουσιάζουν με την πονηριά και μπορούν να εξασφαλίζουν τη συγκατάθεση των μαζών) και τα «λιοντάρια» (των οποίων η κυριαρχία επιβάλλεται κατά κανόνα με τον εξαναγκασμό και τη βία). Ο Michels, ωστόσο, ανέπτυξε ένα διαφορετικό επιχειρήματα, βασισμένο σε μια τάση σύμφυτη όλων των οργανώσεων, όσο δημοκρατικές κι αν δείχνουν, να συγκεντρώνεται η εξουσία στα χέρια μάλλον μίας μικρής ομάδας κυρίαρχων που μπορούν να οργανώνουν και να παίρνουν αποφάσεις παρά να μένει στα χέρια μιας απαθούς ιεραρχίας. Αποκάλεσε αυτή την τάση «σιδηρούν νόμο της ολιγαρχίας». Αυτή η ιδέα της γραφειοκρατικής εξουσίας αναπτύχθηκε αργότερα από τον James Burnham, ο οποίος, στην *Επανάσταση των διευθυντών* (1941), υποστήριξε ότι η «διευθυντική τάξη» κυριαρχούσε σε όλες τις βιομηχανικές κοινωνίες, τόσο στις καπιταλιστικές όσο και στις κομμουνιστικές, χάρη στις τεχνικές και επιστημονικές γνώσεις της και τις διοικητικές της ικανότητες.

Ενώ οι κλασικοί θεωρητικοί των ελίτ πάσχισαν να αποδείξουν ότι η δημοκρατία ήταν πάντοτε ένας μύθος, οι νεότεροι τείνουν να υπογραμμίζουν πόσο πολύ συγκεκριμένα πολιτικά συστήματα απέχουν από το ιδεώδες της δημοκρατίας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πολυσυζητημένη περιγραφή της εξουσιαστικής δομής των ΗΠΑ από τον Charles Wright Mills. Σε αντίθεση με την πλουραλιστική αντίληψη μιας ευρείας και ουσιαδώς δημοκρατικής διάχυσης της εξουσίας, ο Mills, στην *Αριστοκρατία της εξουσίας* (1956), παρουσίασε την εικόνα μιας Αμερικής κυριαρχούμενης από ένα πλέγμα ηγετικών ομάδων. Κατά την άποψή του, αυτή η «ελίτ εξουσίας» αποτελούνταν από την τριάντα των μεγάλων επιχειρήσεων (ιδιαίτερα της αμυντικής βιομηχανίας), του στρατού των ΗΠΑ και των πολιτικών κλικών γύρω από τον Πρόεδρο. Στηριζόμενη στο συνδυασμό οικονομικής εξουσίας, γραφειοκρατικού ελέγχου και πρόσβασης στις υψηλότερες βαθμίδες της εκτελεστικής εξουσίας, αυτή η ελίτ εξουσίας είναι σε θέση να διαμορφώνει πολλές «ιστορικής σημασίας» αποφάσεις, ιδιαίτερα στους τομείς της άμυνας και της εξωτερικής πολιτικής, καθώς και την κεντρική οικονομική πολιτική. Το μοντέλο της ελίτ εξουσίας υποστηρίζει ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία στις ΗΠΑ είναι, σε γενικές γραμμές, καθαρή απάτη. Οι εκλογικές πιέσεις απορροφώνται από τα «μεσαία επίπεδα εξουσίας» (το Κογκρέσο, τις πολιτειακές κυβερνήσεις κ.ο.κ.), ενώ ομάδες όπως τα συνδικάτα, οι μικρές επιχειρήσεις και οι ενώσεις καταναλωτών μπορούν να ασκήσουν επιρροή μόνο στο περιθώριο της διαδικασίας χάραξης της κυβερνητικής πολιτικής. Οι θεωρητικοί των ελίτ ισχυρίστηκαν επιπλέον ότι οι εμπειρικές μελέτες υποστήριξαν τα συμπεράσματα των πλουραλι-

στών, μόνο και μόνο επειδή ο Dahl και άλλοι αγνόησαν τη σημασία της μη λήψης αποφάσεων ως όψης της εξουσίας.

Εντούτοις, κάποιοι θεωρητικοί των ελίτ υποστήριξαν ότι ένας βαθμός δημοκρατικής υπευθυνότητας είναι συμβατός με την εξουσία των ελίτ. Ενώ το μοντέλο της ελίτ εξουσίας παρουσιάζει την ελίτ σαν συνεκτικό σώμα που συγκροτείται βάσει κοινών ή επάλληλων συμφερόντων, ο ανταγωνιστικός (για άλλους, δημοκρατικός) ελιτισμός υπογραμμίζει τη σημασία της αντιπαλότητας μεταξύ των ελίτ (βλ. Σχήμα 4.1). Με άλλα λόγια, η ελίτ, αποτελούμενη από τις ηγετικές προσωπικότητες πολλών ανταγωνιστικών ομάδων και συμφερόντων, διασπάται. Αυτή η άποψη συνδέεται συχνά με το «ρεαλιστικό» μοντέλο δημοκρατίας του Joseph Schumpeter, όπως σκιαγραφήθηκε στο *Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία* (1942:269):

Η δημοκρατική μέθοδος είναι εκείνος ο θεσμικός διακανονισμός για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων, στον οποίο τα άτομα αποκτούν την εξουσία να αποφασίζουν μέσω μιας εκλογικής αναμέτρησης για την ψήφο του λαού.

Το εκλογικό σώμα μπορεί να αποφασίσει ποια ελίτ θα έχει την εξουσία, αλλά δεν μπορεί να αλλάξει το γεγονός ότι η πολιτική εξουσία θα ασκείται πάντα από μία ελίτ. Αυτό το μοντέλο ανταγωνιστικού ελιτισμού εξελίχθηκε από τον Anthony Downs (1957) στην «οικονομική θεωρία της δημοκρατίας». Ως αποτέλεσμα του εκλογικού ανταγωνισμού δημιουργείται μια εκλογική αγορά στην οποία οι πολιτικοί ενεργούν σαν επιχειρηματίες με στόχο την κυβερνητική εξουσία και οι μεμονωμένοι ψηφοφόροι συμπεριφέρονται σαν καταναλωτές, ψηφίζοντας το κόμμα του οποίου οι πολιτικές είναι πιο κοντά στις προτιμήσεις τους. Ο Downs υποστήριξε ότι ένα σύστημα ανοικτών και ανταγωνιστικών εκλογών εγγυάται τη δημοκρατική τάξη, επειδή αναθέτει την κυβέρνηση στα χέρια του κόμματος εκείνου του οποίου η φιλοσοφία, οι αξίες και οι πολιτικές ανταποκρίνονται περισσότερο στις προτιμήσεις της μεγαλύτερης ομάδας ψηφοφόρων. Όπως το έθεσε ο Schumpeter, «δημοκρατία είναι η εξουσία του πολιτικού».

Ως μοντέλο δημοκρατικής πολιτικής, ο ανταγωνιστικός ελιτισμός έχει τουλάχιστον το πλεονέκτημα ότι ανταποκρίνεται περισσότερο στη λειτουργία του φιλελεύθερου-δημοκρατικού πολιτικού συστήματος. Πράγματι, εμφανίστηκε περισσότερο σαν ένα εγχείρημα που περιγράφει πώς λειτουργεί η δημοκρατική διαδικασία παρά σαν επιθυμία να υποδείξει συγκεκριμένες αξίες και αρχές – την πολιτική ισότητα, τη λαϊκή συμμετοχή, την ελευθερία ή οτιδήποτε παρεμφερές. Η δημοκρατία, από αυτή τη σκοπιά, θεωρείται απλώς μία πολιτική μέθοδος: ένα μέσο λήψης πολιτικών αποφάσεων εξαρτώμενο από τον ανταγωνισμό για τη λαϊκή ψήφο. Στο βαθμό που το μοντέλο είναι ακριβές, το πλεονέκτημά του είναι ότι αφήνει αρκετά περιθώρια στην πολιτική ηγεσία αναθέτοντας τη λήψη των αποφάσεων στα χέρια των μελών της κοινωνίας με την καλύτερη πληροφόρηση, τα περισσότερα προσόντα και τη μεγαλύτερη αφοσίωση στην πολιτική. Από την άλλη πλευρά, αν και ο ανταγωνισμός για την εξουσία προκαλεί αναμφίβολα ένα βαθμό υπευθυνότητας, ο ανταγωνιστικός ελιτισμός πρέπει, στην καλύτερη περίπτω-

Έννοια**Ελίτ, ελιτισμός**

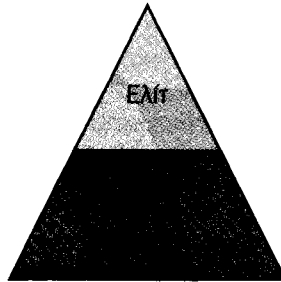
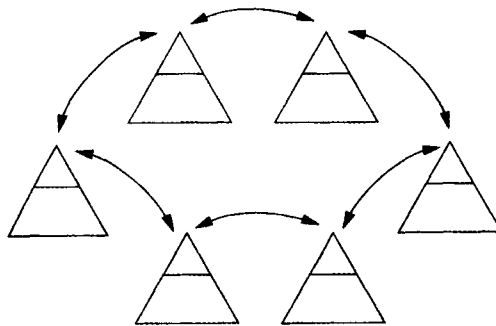
Ο όρος «ελίτ» αρχικά σήμαινε –και μπορεί ακόμα να σημαίνει– το υψηλότερο, το καλύτερο ή το άριστο. Χρησιμοποιούμενος με ουδέτερη, εμπειρική έννοια, ωστόσο, αναφέρεται σε μία μειοψηφία, στα κέρια της οποίας συγκεντρώνονται η εξουσία, ο πλούτος και τα προνόμια. Ο ελιτισμός είναι η πίστη ή η ίδια η πρακτική άσκησης της εξουσίας από μία ελίτ ή μειοψηφία. Ο **κανονιστικός ελιτισμός** υποστηρίζει ότι η εξουσία των ελίτ είναι επιθυμητή: η πολιτική εξουσία πρέπει να βρίσκεται στα κέρια μιας σοφής ή πεφωτισμένης μειοψηφίας. Ο **κλασικός ελιτισμός** (όπως αναπτύχθηκε από τους Mosca, Pareto και Michels) ισχυριζόταν ότι είναι εμπειρικός (αν και συχνά υπολόγθονταν κανονιστικές απόψεις) και θεωρούσε την εξουσία των ελίτ αναπόφευκτο και μη αναστρέψιμο γεγονός της κοινωνικής ζωής. Ο νεότερος ελιτισμός ανέπτυξε επίσης μία εμπειρική ανάλυση, αλλά είναι πιο επικριτικός και διεισδυτικός απέναντι στις αιτίες της εξουσίας των ελίτ. Νεότεροι θεωρητικοί των ελίτ, όπως ο C. Wright Mills (1916-62), θέλησαν συχνά να τονίσουν την εξουσία των ελίτ ελπίζοντας απεναντί να την εξηγήσουν, και αφετέρου να την αμφισβητήσουν.

Νεοκορπορατισμός: Τάση των δυτικών πολυαρχιών να εκκωρούν στα οργανωμένα συμφέροντα προνομιακή και θεσμοθετημένη πρόσβαση στη χάρση κρατικής πολιτικής.

ση, να θεωρείται ως μία ελλιπής μορφή δημοκρατίας. Όχι μόνο μία ελίτ δεν μπορεί εδώ να αντικατασταθεί παρά από μία άλλη, αλλά, επιπλέον, ο ρόλος που επιφυλάσσεται στον λαό (να αποφασίζει κάθε τόσο ποια ελίτ θα κυβερνά για λογαριασμό του) μπορεί εύκολα να γεννήσει απάθεια, έλλειψη ενδιαφέροντος, ακόμα και αποξένωση.

Μοντέλο της ελίτ εξουσίας: ενιαία, συνεκτική ελίτ

Σχήμα 4.1
Μοντέλα των ελίτ

Μοντέλο των ανταγωνιστικών ελίτ: κατακερματισμένη ελίτ**Η κορπορατιστική άποψη**

Ο κορπορατισμός είναι τόσο παλιός όσο και η προσπάθεια διάρθωσης στη φασιστική Ιταλία ενός «συντεχνιακού κράτους», μέσω της ενσωμάτωσης τόσο των διευθυντών όσο και των εργατών στη διαδικασία της κυβέρνησης. Οι θεωρητικοί του κορπορατισμού, ωστόσο, στράφηκαν προπάντων σε παράλληλες εξελίξεις στα μεγάλα βιομηχανικά κράτη του κόσμου. Με τη μορφή του **νεοκορπορατισμού** ή φιλελεύθερου κορπορατισμού, αναδύθηκε το φάσμα της «τριμερούς κυβέρνησης», στο οποίο η κυβέρνηση ασκείται μέσω οργανισμών που επιτρέπουν σε κρατικούς αξιωματούχους, συνδέσμους εργοδοτών και εργατικά συνδικάτα να συνδιαλέγονται απευθείας. Σε μεγάλο βαθμό, αυτή η τάση ενσωμάτωσης των οικονομικών συμφερόντων στην κυβέρνηση (η οποία γενικεύτηκε μετά το 1945 και υπήρξε ιδιαίτερα έντονη, για παράδειγμα, στη Σουηδία, τη Νορβηγία, την Ολλανδία και την Αυστρία) ήταν αποτέλεσμα της στροφής προς την οικονομική

διαχείριση και παρέμβαση. Στην προσπάθειά της να διαχειριστεί την οικονομική ζωή και να παράσχει ολοένα περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες, η κυβέρνηση αναγνώρισε την ανάγκη θεσμικών διακανονισμών με στόχο τη διασφάλιση της συνεργασίας και την υποστήριξη των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων. Όπου επιχειρήθηκε στροφή της οικονομικής πολιτικής από τον κρατικό παρεμβατισμό στην ελεύθερη αγορά (όπως στη Βρετανία μετά το 1979), η επιρροή του κορπορατισμού μειώθηκε δραστικά.

Η σημασία του κορπορατισμού με όρους δημοκρατικών διαδικασιών είναι προφανώς σημαντική. Υπάρχουν εκείνοι που, όπως οι Βρετανοί συνδικαλιστές σοσιαλιστές, υποστηρίζουν ότι ο κορπορατισμός κάνει εφικτή μία μορφή λειτουργικής αντιπροσώπευσης, υπό την έννοια ότι οι απόψεις των ατόμων και των συμφερόντων εκφράζονται καλύτερα από τις ομάδες στις οποίες ανήκουν παρά από το μηχανισμό του εκλογικού κομματικού ανταγωνισμού. Αυτό λοιπόν που ονομάζεται «συντεχνιακός πλουραλισμός» παρουσιάζει τις τριμερείς διαπραγματεύσεις σαν μηχανισμό μέσω του οποίου οι μείζονες κοινωνικές ομάδες και συμφέροντα ανταγωνίζονται για τη διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής. Οι περισσότεροι σχολιαστές, ωστόσο, βλέπουν τον κορπορατισμό πάνω απ' όλα σαν απειλή για τη δημοκρατία. Πρώτον, ο κορπορατισμός εννοεί μόνο ομάδες που έχουν προνομιακή πρόσβαση στην κυβέρνηση: οι ομάδες που είναι «στα πράγματα» έχουν πολιτική φωνή ενώ όσες είναι «εκτός» τη στερούνται. Δεύτερον, ο κορπορατισμός μπορεί να λειτουργήσει περισσότερο προς όφελος του κράτους παρά των οικονομικών συμφερόντων, υπό την έννοια ότι οι **ενώσεις αιχμής** με τις οποίες επιλέγει να συνεργαστεί η κυβέρνηση μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την επιβολή της πειθαρχίας στα μέλη τους και σαν φίλτρο των ριζοσπαστικών αιτημάτων. Τέλος, ο κορπορατισμός απειλεί να ανατρέψει τις διαδικασίες της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Η πολιτική ασκείται μέσω διαπραγματεύσεων μεταξύ κυβερνητικών αξιωματούχων και επικεφαλής των ισχυρών οικονομικών συμφερόντων και όχι μέσω των διαβουλεύσεων μιας αντιπροσωπευτικής συνέλευσης. Οι επικεφαλής των ομάδων συμφερόντων είναι έτσι σε θέση να ασκούν σημαντική πολιτική εξουσία, παρά το γεγονός ότι δεν είναι κατά κανένα τρόπο υπόλογοι στον λαό και η επιρροή τους δεν υποβάλλεται σε δημόσιο έλεγχο.

Η άποψη της Νέας Δεξιάς

Η εμφάνιση της Νέας Δεξιάς μετά τη δεκαετία του 1970 οδήγησε σε μία ιδιαίτερη κριτική της δημοκρατικής πολιτικής. Αυτή επικεντρώθηκε στον κίνδυνο της αποκαλούμενης «δημοκρατικής υπερφόρτωσης»: της παράλυσης ενός πολιτικού συστήματος, το οποίο υποβάλλεται σε ανεξέλεγκτες συντεχνιακές και εκλογικές πιέσεις. Μια όψη αυτής της κριτικής τόνισε τις αρνητικές πλευρές του κορπορατισμού. Οι θεωρητικοί της Νέας Δεξιάς είναι ένθερμοι υποστηρικτές της ελεύθερης αγοράς, πιστεύουν δηλαδή ότι οι οικονομίες λειτουργούν καλύτερα όταν δεν παρεμβαίνει σ' αυτές η κυβέρνηση. Ο κίνδυνος του κορπορατισμού, από αυτή τη σκοπιά, είναι ότι παραχωρεί εξουσία σε ορισμένες ομάδες

Έννοια

Εκδημοκρατισμός

Ο εκδημοκρατισμός αναφέρεται στη μετάβαση από τον αυταρχισμό στη φιλελεύθερη δημοκρατία. Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά αυτής της διαδικασίας είναι η αναγνώριση βασικών ελευθεριών και, ιδιαίτερα, πολιτικών δικαιωμάτων, η κατοχύρωση εκλογικών αναμετρήσεων και (ιδιαίτερα στα μετακομμουνιστικά καθεστώτα) η εισαγωγή μεταρρυθμίσεων στην αγορά. Ο εκδημοκρατισμός περιλαμβάνει τρεις, μερικές φορές επάλληλες διαδικασίες. Πρώτον, το παλιό καθεστώς καταρρέει, γεγονός που συχνά έχει να κάνει με μια απώλεια νομιμοποίησης που συνδέεται με την οικονομική αποτυχία και την εξασθένιση της αφοσίωσης του στρατού και της αστυνομίας. Δεύτερον, η «δημοκρατική μετάβαση» επέρχεται ως συγκρότηση νέων φιλελεύθερων-δημοκρατικών δομών και διαδικασιών. Τρίτον, η «δημοκρατική σταθερότητα» εγγυάται ότι αυτές οι νέες δομές και διαδικασίες επιβιώνουν τόσο βαθιά από τις ελίτ και τις μάζες ώστε ο παραμερισμός τους γίνεται αδύνατος. Η δημοκρατία γίνεται έτσι «το μόνο παιχνίδι στην πόλη» (Przeworski, 1991).

Ένωση αιχμής: Ομάδα την οποία η κυβέρνηση αναγνωρίζει σαν εκφραστή των γενικών ή συλλογικών συμφερόντων επιχειρήσεων ή εργαζομένων.

και οικονομικά συμφέροντα, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να απαιτούν από την κυβέρνηση αυξημένη χρηματοδότηση, δημόσιες επενδύσεις, επιχορηγήσεις, κρατική προστασία κλπ. Κατά συνέπεια, ο κορπορατισμός επιτρέπει σε ευνοούμενες ομάδες συμφερόντων να κυριαρχούν και να υπαγορεύουν την κυβερνητική πολιτική. Το αποτέλεσμα, σύμφωνα με τη Νέα Δεξιά, είναι η αναπόφευκτη στροφή προς τον κρατικό παρεμβατισμό και την οικονομική στασιμότητα (Olson, 1982).

Η κυβερνητική «υπερφόρτωση» μπορεί επίσης να θεωρηθεί συνέπεια της εκλογικής διαδικασίας. Σ' αυτό αναφερόταν ο Samuel Brittan (1977) με τη φράση «οι οικονομικές συνέπειες της δημοκρατίας». Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η εκλογική πολιτική συνιστά μια αυτοκαταστροφική διαδικασία, κατά την οποία οι πολιτικοί εξωθούνται σε μια μάχη για την εξουσία δίνοντας όλο και πιο ανέφικτες υποσχέσεις στο εκλογικό σώμα. Οι ψηφοφόροι όσο και οι πολιτικοί θεωρούνται εδώ εξίσου υπεύθυνοι. Οι ψηφοφόροι έλκονται από τις υποσχέσεις για υψηλότερες δημόσιες δαπάνες, επειδή λογαριάζουν ότι το κόστος τους (η αυξημένη φορολογία) θα επιμεριστεί σε όλο τον πληθυσμό. Οι πολιτικοί, τυφλωμένοι από το πάθος της εξουσίας, προσπαθούν να πλειοδοτήσουν ο ένας σε βάρος του άλλου υποσχόμενοι ολοένα πιο γενναιόδωρες παροχές. Σύμφωνα με τον Brittan, οι οικονομικές συνέπειες της ανεξέλεγκτης δημοκρατίας είναι τα υψηλά επίπεδα πληθωρισμού, που τροφοδοτούνται από τον δημόσιο δανεισμό, και μία φορολογία που καταστρέφει τις επιχειρήσεις και υπονομεύει την ανάπτυξη. Όπως τη χαρακτήρισε ο David Marquand (1988), η άποψη της Νέας Δεξιάς είναι ότι «η δημοκρατία είναι για τους ενήλικες ό,τι η σοκολάτα για τα παιδιά: αιώνιος πειρασμός, αβλαβής σε μικρές δόσεις, επιβλαβής σε υπερβολικές». Συνεπώς, οι θεωρητικοί της Νέας Δεξιάς έχουν την τάση να αντιμετωπίζουν τη δημοκρατία με όρους αυστηρά προστατευτικούς, θεωρώντας την άμυνα έναντι της αυθαιρέτης κυβέρνησης μάλλον παρά μέσο κοινωνικού μετασχηματισμού.

Η μαρξιστική άποψη

Όπως τονίστηκε με αφορμή τη λαϊκή δημοκρατία, η μαρξιστική άποψη για τη δημοκρατική πολιτική βασίζεται στην ταξική ανάλυση. Σύμφωνα με αυτή, η πολιτική εξουσία δεν μπορεί να κατανοηθεί στενά με όρους εκλογικών δικαιωμάτων ή δυνατότητας των ομάδων να διεκδικούν τα συμφέροντά τους μέσω παρασκηνιακών πιέσεων και εκστρατειών. Αντίθετα, σ' ένα βαθύτερο επίπεδο, η πολιτική εξουσία αντανάκλα τη διανομή της οικονομικής εξουσίας και, ιδιαίτερα, την άνιση κατοχή του παραγωγικού πλούτου. Η μαρξιστική κριτική της φιλελεύθερης δημοκρατίας επικεντρώνεται επομένως στην εγγενή ένταση μεταξύ δημοκρατίας και καπιταλισμού: μεταξύ δηλαδή της πολιτικής ισότητας που επαγγέλλεται η φιλελεύθερη δημοκρατία και της κοινωνικής ανισότητας που αναπόφευκτα παράγει μία καπιταλιστική οικονομία. Έτσι, οι φιλελεύθερες δημοκρατίες θεωρούνται «καπιταλιστικές» ή «αστικές» δημοκρατίες που κατευθύνονται και ελέγχονται από την περιχαρακωμένη εξουσία μίας **άρχουσας** (ή κυρίαρχης) **τάξης**.

Ο μαρξισμός παρέχει λοιπόν μια ιδιαίτερη κριτική της πλουρα-

Άρχουσα τάξη: Μαρξιστικός όρος που δηλώνει μία τάξη η οποία κυριαρχεί επί των άλλων τάξεων και της κοινωνίας γενικότερα χάρη στο ότι έχει στην ιδιοκτησία της τον παραγωγικό πλούτο.

λιστικής δημοκρατίας. Η εξουσία δεν μπορεί να διαχέεται ευρέως και ισομερώς στην κοινωνία όσο η ταξική εξουσία διανέμεται άνισα. Πράγματι, από πολλές απόψεις, η μαρξιστική άποψη μπορεί να συγκριθεί με την ελιτίστικη κριτική του πλουραλισμού. Και οι δύο υποστηρίζουν ότι η εξουσία συγκεντρώνεται εντέλει στα χέρια των λίγων, με τη διαφορά ότι οι μεν αντιλαμβάνονται τους λίγους σαν «άρχουσα τάξη» ενώ οι άλλοι σαν «ελίτ εξουσίας». Ωστόσο, υπάρχουν επίσης σημαντικές διαφορές. Κατ' αρχάς, ενώ οι ελιτιστές υποστηρίζουν ότι η εξουσία μπορεί να εκπορεύεται από ποικίλους τόπους (εκπαίδευση, κοινωνική θέση, θέση στη γραφειοκρατία, πολιτικές διασυνδέσεις, πλούτο κλπ.), οι μαρξιστές τονίζουν την αποφασιστική σημασία των οικονομικών παραγόντων, κυρίως της ιδιοκτησίας και του ελέγχου των μέσων παραγωγής. Επιπλέον, οι ελιτιστές είναι λιγότερο σαφείς ως προς το βαθμό εξουσίας της ελίτ, αναγνωρίζοντας, για παράδειγμα, πως όταν υφίσταται ανταγωνισμός εντός μιας κατακερματισμένης ελίτ, η πολιτική μπορεί, ως ένα βαθμό, να διαμορφωθεί από δημοκρατικές πιέσεις. Οι μαρξιστές, αντίθετα, ισχυρίζονται ότι η άρχουσα τάξη είναι προσηλωμένη στην επιδίωξη των δικών της οικονομικών συμφερόντων και δεν κάνει παραχωρήσεις προς άλλες τάξεις, παρά μόνο προκειμένου να σταθεροποιήσει τον καπιταλισμό και να διαιωνίσει ένα σύστημα μα άνισης ταξικής εξουσίας.

Νεότεροι μαρξιστές πάντως δεν θέλησαν να απορρίψουν την εκλογική δημοκρατία θεωρώντας την απάτη. Οι **ευρωκομμουνιστές**, για παράδειγμα, εγκατέλειψαν την ιδέα της επανάστασης και υιοθέτησαν αντίθετα την ιδέα ενός ειρηνικού, νόμιμου και δημοκρατικού «δρόμου προς τον σοσιαλισμό». Άλλοι νεομαρξιστές, όπως ο Jürgen Habermas και ο Claus Offe, στράφηκαν στις αντιφάσεις και την εγγενή αστάθεια, ενδεχομένως, της καπιταλιστικής δημοκρατίας. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, από τη μία πλευρά η δημοκρατική διαδικασία αναγκάζει την κυβέρνηση να ανταποκριθεί στις λαϊκές απαιτήσεις, με αποτέλεσμα μια αναπόφευκτη αύξηση των δημόσιων δαπανών και σταδιακή επέκταση των ευθυνών του κράτους, ιδιαίτερα στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Από την άλλη πλευρά, η διαιώνιση του καπιταλισμού απειλείται από μια δημοσιονομική κρίση όπου οι υψηλοί φόροι γίνονται τροχοπέδη για τις επιχειρήσεις και ο διαρκώς αυξανόμενος κυβερνητικός δανεισμός οδηγεί σε μόνιμα υψηλό πληθωρισμό. Αναγκασμένη είτε να αντισταθεί στις δημοκρατικές πιέσεις είτε να διακινδυνεύσει μια οικονομική κατάρρευση, η καπιταλιστική δημοκρατία, κατά το Habermas (1973), θα δυσκολεύεται όλο και περισσότερο να διατηρήσει τη νομιμοποίησή της. Αυτά τα ζητήματα αναπτύσσονται περισσότερο στο Κεφάλαιο 10.

■ Σύνοψη

◆ Η ίδια η δημοτικότητα της δημοκρατίας απείλησε τη χρήση της ως πολιτικού όρου με νόημα και ίσως την υποβίβασε σε «λέξη-ζητωκραυγή». Οι σημασίες που έχουν αποδοθεί στον όρο ποικίλλουν, από ένα σύστημα εξουσίας των μαζών και μία μορφή κυβέρνησης βασισμένη

Ευρωκομμουνισμός: Μορφή κομμουνισμού απαλειμμένη από ριζοσπαστικές αιχμές, η οποία επιχειρήσε να μολιάσει τον μαρξισμό με φιλελεύθερες-δημοκρατικές αρχές.

στην άμεση και διαρκή λαϊκή συμμετοχή ως την εξουσία της πλειοψηφίας και ένα σύστημα κομματικού ανταγωνισμού που λειτουργεί μέσω τακτικών και λαϊκών εκλογών.

◆ Οι συζητήσεις περί της φύσης της δημοκρατίας επικεντρώνονται συνήθως σε τρία βασικά ερωτήματα. Πρώτον, ποιοι είναι ο λαός, ή πόσο πρέπει να διανέμεται η πολιτική εξουσία. Δεύτερον, πρέπει ο λαός να κυβερνά στην πράξη ο ίδιος ή είναι προτιμότερο να ανατίθεται η κυβέρνηση στα χέρια πολιτικών και κομμάτων που ισχυρίζονται ότι τον εκπροσωπούν. Τρίτον, ποιες αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται συλλογικά μέσω της χρήσης δημοκρατικών διαδικασιών.

◆ Υπάρχουν πολλά διαφορετικά μοντέλα δημοκρατίας, καθένα εκ των οποίων προσφέρει τη δική του εκδοχή λαϊκής εξουσίας. Σε αυτά περιλαμβάνονται: η κλασική δημοκρατία, η οποία βασίζεται στην αρχή της λαϊκής αυτοκυβέρνησης· η προστατευτική δημοκρατία, η οποία έχει τις ρίζες της στις ατομικιστικές προκείμενες του φιλελευθερισμού· η αναπτυξιακή δημοκρατία, η οποία ενδιαφέρεται για τη διεύρυνση των ορίων της λαϊκής συμμετοχής· και η λαϊκή δημοκρατία, η οποία στρέφει την προσοχή της στη διανομή της ταξικής εξουσίας.

◆ Η κλασική δημοκρατία, η οποία βασίζεται στο πολιτικό σύστημα της Αθήνας στην αρχαία Ελλάδα, υποστηρίζεται στη βάση ότι μόνο αυτή εγγυάται την κυβέρνηση από τον λαό. Η προστατευτική δημοκρατία παρέχει στους πολίτες τα ευρύτερα δυνατά περιθώρια να ζουν όπως αυτοί επιλέγουν. Η αναπτυξιακή δημοκρατία έχει το πλεονέκτημα ότι, διευρύνοντας τη συμμετοχή, διευρύνει την ελευθερία και καλλιεργεί την προσωπική ανάπτυξη. Η λαϊκή δημοκρατία αποβλέπει μάλλον στην οικονομική χειραφέτηση παρά στη διεύρυνση των πολιτικών δικαιωμάτων.

◆ Στην πράξη, υπάρχει ευρεία αποδοχή ενός συγκεκριμένου μοντέλου δημοκρατίας, που γενικά ορίζεται ως φιλελεύθερη δημοκρατία. Κύρια χαρακτηριστικά της είναι ότι αποτελεί μία έμμεση και αντιπροσωπευτική μορφή δημοκρατίας που βασίζεται στις τακτικές εκλογές. Λειτουργεί μέσω του κομματικού ανταγωνισμού και της εκλογικής επιλογής και τηρεί σαφή διαχωριστική γραμμή μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών, επιτρέποντας έτσι την ύπαρξη αυτόνομων ομάδων και ατομικής ιδιοκτησίας.

◆ Υπάρχει μεγάλη αντιδικία σχετικά με το πώς λειτουργούν στην πράξη τα φιλελεύθερα δημοκρατικά συστήματα. Οι πλουραλιστές διακηρύσσουν τη δυνατότητα αυτών των συστημάτων να εγγυώνται τη λαϊκή αντιπροσώπευση και τη δημόσια ευθύνη. Οι ελιτιστές υπογραμμίζουν την τάση συγκέντρωσης της εξουσίας στα χέρια μιας προνομιάς μειοψηφίας. Οι κορπορατιστές στρέφουν την προσοχή τους στην ενσωμάτωση των ομάδων στην κυβέρνηση. Η Νέα Δεξιά επικεντρώνεται στους κινδύνους της «δημοκρατικής υπερφόρτωσης». Οι μαρξιστές, τέλος, τονίζουν τις εντάσεις μεταξύ δημοκρατίας και καπιταλισμού.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Γιατί η δημοκρατία έφτασε να αντιμετωπίζεται θετικά παγκοσμίως;
- ▶ Μπορεί καθ' οιονδήποτε τρόπο να εφαρμοστεί στις σύγχρονες συνθήκες άμεση δημοκρατία;
- ▶ Ποιες είναι οι κυριότερες αρετές της δημοκρατίας;
- ▶ Ποια είναι τα μειονεκτήματα και οι κίνδυνοι της δημοκρατίας;
- ▶ Ποιο μοντέλο δημοκρατίας είναι πιο ελκυστικό και γιατί;
- ▶ Οι σύγχρονες μορφές αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας δικαιούνται τον τίτλο της δημοκρατίας;
- ▶ Ποιες είναι οι μείζονες απειλές για τη δημοκρατία στη σύγχρονη κοινωνία;

■ Διαβάστε επίσης

Arblaster, A., *Democracy* (2η έκδ.) (Milton Keynes: Open University Press· Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994). Συνοπτική και εμπειριστατωμένη εισαγωγή στη θεωρία της δημοκρατίας.

Dahl, R., *Democracy and its Critics* (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1989). Μία ευρύτατη, αναλυτική συζήτηση του δημοκρατικού ιδεώδους και των δημοκρατικών πρακτικών.

Gill, G. (2000), *The Dynamics of Democratization: Elite, Civil Society and the Transition Process* (Basingstoke: Palgrave). Μία σαφής και προσιτή επισκόπηση της κλίμακας, της έκτασης και του χαρακτήρα του εκδημοκρατισμού στον σύγχρονο κόσμο.

Held, D., *Models of Democracy* (2η έκδ.) (Οξφόρδη: Polity Press· Stanford: Stanford University Press, 1996). Μία αυστηρή και πρωτότυπη εξέταση αντίπαλων μοντέλων δημοκρατίας και της παρούσας κατάστασης της δημοκρατικής θεωρίας.

McPherson, C. B., *The Life and Times of Liberal Democracy* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1977). Μία σύντομη, σαφής και οξυδερκής συζήτηση σημαντικών θεματικών της φιλελεύθερης-δημοκρατικής θεωρίας.

Το κράτος

«Ο σκοπός του κράτους είναι πάντα ο ίδιος: να περιορίσει το άτομο, να το δαμάσει, να το υποτάξει, να το εξανθρωπίσει».

MAX SPINER, *Ο μοναδικός και η ιδιοκτησία του* (1845)

Η σκιά του κράτους καλύπτει σχεδόν κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα. Από την εκπαίδευση ως την οικονομική διοίκηση, από την κοινωνική πρόνοια ως την υγεία και από την εσωτερική τάξη ως την εξωτερική άμυνα, το κράτος διαμορφώνει και ελέγχει ή, όπου δεν κάνει κάτι από τα δύο, ρυθμίζει, επιβλέπει, εξουσιοδοτεί και απαγορεύει. Ακόμα κι εκείνες οι πλευρές της ζωής που συνήθως θεωρούνται προσωπικές ή ιδιωτικές (ο γάμος, το διαζύγιο, η έκτρωση, η θρησκεία κλπ.) υπάγονται, σε τελική ανάλυση, στην εξουσία του κράτους. Δεν είναι παράξενο, συνεπώς, που η πολιτική συχνά κατανοείται ως μελέτη του κράτους, ανάλυση της θεσμικής του οργάνωσης, εκτίμηση της επίδρασής του στην κοινωνία κ.ο.κ. Η ιδεολογική συζήτηση και η κομματική πολιτική τουλάχιστον στρέφονται απαρέγκλιτα γύρω από τη σωστή λειτουργία ή το ρόλο του κράτους: τι πρέπει να κάνει το κράτος και τι ν' αφήσει στους ιδιώτες και τις ενώσεις τους. Η φύση λοιπόν της κρατικής εξουσίας αποτελεί βασική μέριμνα της πολιτικής ανάλυσης. Αυτή η συζήτηση (η αποκαλούμενη «συζήτηση για το κράτος») αγγίζει μερικές από τις βαθύτερες και πιο σταθερές διαιρετικές τομές στην πολιτική θεωρία.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κόρια Ζητήματα

- ▶ Τι είναι το κράτος και πώς μπορεί να διακριθεί από την κυβέρνηση;
- ▶ Πώς έχει αναλυθεί και εξηγηθεί η κρατική εξουσία;
- ▶ Το κράτος είναι δύναμη του καλού ή του κακού;
- ▶ Ποιοι ρόλοι έχουν αποδοθεί στο κράτος; Πώς έχουν κατανεμηθεί οι αρμοδιότητες μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών;
- ▶ Απειλείται το σύγχρονο κράτος και, αν ναι, πώς υφαρπάζονται οι εξουσίες του;

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)

Γερμανός φιλόσοφος. Ο Hegel ήταν ο ιδρυτής του νεότερου ιδεολογισμού και ανέπτυξε τη θέση ότι η συνείδηση και τα υλικά αντικείμενα αποτελούν στην πράξη μία ενότητα. Στη Φαινομενολογία του πνεύματος (1807) προσπάθησε να αναπτύξει ένα ορθολογικό σύστημα που θα αντικαθιστούσε τον παραδοσιακό χριστιανισμό, ερμηνεύοντας ολόκληρη τη διαδικασία της ανθρώπινης ιστορίας, του ίδιου του συμπαντος μάλιστα, με όρους της πρόοδου του απόλυτου Πνεύματος προς την αυτοπραγμάτωση. Κατά την

άποψή του, η ιστορία είναι μία πορεία του ανθρώπινου πνεύματος προς ένα οριστικό τέλος. Το μείζον πολιτικό του έργο, η Φιλοσοφία του δικαίου (1821), παρουσιάζει το κράτος ως ηθικό ιδεώδες και ύψιστη έκφραση της ανθρώπινης ελευθερίας. Το έργο του Hegel είχε σημαντική επίδραση στον Marx και άλλους αποκαλούμενους «νέους εγγελευστές», και συνέβαλε στη διαμόρφωση και την ανάπτυξη τόσο της φιλελεύθερης όσο και της φασιστικής σκέψης.

■ Τι είναι το κράτος;

Ο όρος «κράτος» έχει χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει ένα απίστευτο εύρος πραγμάτων: ένα σύνολο θεσμών, μία εδαφική επικράτεια, μία φιλοσοφική ιδέα, ένα εργαλείο εξαναγκασμού και καταπίεσης κλπ. Αυτή η σύγχυση οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι το κράτος έχει κατανοηθεί με τρεις διαφορετικούς τρόπους, από μια ιδεαλιστική, μια λειτουργιστική και μια οργανωτική σκοπιά. Η *ιδεαλιστική* προσέγγιση του κράτους εκφράζεται εναργέστερα στα κείμενα του G. W. F. Hegel. Ο Hegel αναγνώρισε τρεις «στιγμές» της κοινωνικής ζωής: την οικογένεια, την κοινωνία των πολιτών και το κράτος. Στην οικογένεια, υποστήριξε, λειτουργεί ένας «μερικός αλτρουισμός» που ωθεί τους ανθρώπους να παραμερίζουν τα συμφέροντά τους προς όφελος των παιδιών και των ηλικιωμένων συγγενών τους. Αντίθετα, η κοινωνία των πολιτών θεωρείται σφαίρα «καθολικού εγωισμού» στην οποία τα άτομα δίνουν προτεραιότητα στα δικά τους συμφέροντα έναντι των συμφερόντων των άλλων. Ο Hegel συνέλαβε το κράτος ως μια ηθική κοινότητα με κύριο χαρακτηριστικό την αμοιβαία συμπάθεια – τον «καθολικό αλτρουισμό». Ωστόσο, το μειονέκτημα του ιδεαλισμού είναι ότι υποθάλλει έναν άκριτο σεβασμό για το κράτος, και ορίζοντάς το με ηθικούς όρους αποτυγχάνει να διακρίνει μεταξύ των θεσμών που αποτελούν μέρος του κράτους κι εκείνων που βρίσκονται εκτός του.

Οι *λειτουργιστικές* προσεγγίσεις του κράτους επικεντρώνονται στο ρόλο ή το σκοπό των κρατικών θεσμών. Βασική λειτουργία του κράτους θεωρείται η διατήρηση της κοινωνικής τάξης, το ίδιο δε το κράτος ορίζεται ως το σύνολο των θεσμών που συντηρούν την τάξη και εξασφαλίζουν κοινωνική σταθερότητα. Μία τέτοια προσέγγιση, για παράδειγμα, υιοθετήθηκε από τους νεότερους μαρξιστές, οι οποίοι έχουν την τάση να θεωρούν το κράτος σαν ένα μηχανισμό μέσω του οποίου αμβλύνεται η ταξική σύγκρουση με στόχο τη διασφάλιση της διαιώνισης του καπιταλιστικού συστήματος. Η αδυναμία της λειτουρ-

γιστικής άποψης για το κράτος έγκειται, ωστόσο, στο ότι συνδέει *κάθε* θεσμό που διατηρεί την τάξη (λ.χ. την οικογένεια, τα ΜΜΕ, τα συνδικάτα και η Εκκλησία) με το ίδιο το κράτος. Γι' αυτόν το λόγο, σε όλο το βιβλίο, όπου δεν δηλώνεται ρητά κάτι διαφορετικό, υιοθετείται μία οργανωτική προσέγγιση στον ορισμό του κράτους (βλ. παρακάτω).

Η *οργανωτική* άποψη ορίζει το κράτος ως το μηχανισμό της κυβέρνησης υπό την ευρύτερη έννοια: ως εκείνο το σύνολο θεσμών που είναι καθαρά «δημόσιοι», με την έννοια ότι είναι υπεύθυνοι για τη συλλογική οργάνωση της κοινωνικής ζωής και χρηματοδοτούνται δημοσία δαπάνη. Το πλεονέκτημα αυτού του ορισμού είναι ότι κάνει ξεκάθαρο το διαχωρισμό μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Το κράτος αποτελείται από τους ποικίλους θεσμούς της κυβέρνησης: τη γραφειοκρατία, τον στρατό, την αστυνομία, τα δικαστήρια, το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης κλπ., και ισοδυναμεί στην πράξη με ολόκληρο το «πολιτικό σώμα». Έτσι, μπορούμε να εντοπίσουμε τις απαρχές του νεότερου κράτους στην ανάδυση κατά τον 15ο και 16ο αιώνα στην Ευρώπη ενός συστήματος συγκέντρωσης της εξουσίας που κατόρθωσε να υποτάξει όλους τους άλλους θεσμούς και ομάδες, πνευματικούς και κοσμικούς. Η νεότερη ιδέα του κυρίαρχου κράτους διατυπώθηκε με τη Συνθήκη της Βεσφαλίας το 1648. Επιπλέον, η οργανωτική προσέγγιση μας επιτρέπει να κάνουμε λόγο για «ενίσχυση» ή «υποχώρηση» του κράτους, υπό την έννοια της επέκτασης ή της μείωσης των αρμοδιοτήτων του και της διεύρυνσης ή του περιορισμού του θεσμικού του μηχανισμού.

Υπό αυτό το φως, μπορούμε να διακρίνουμε πέντε κύρια χαρακτηριστικά του κράτους:

- Το κράτος είναι *κυρίαρχο*. Ασκεί απόλυτη και απεριόριστη εξουσία καθότι τίθεται υπεράνω όλων των υπόλοιπων ενώσεων και ομάδων στην κοινωνία. Ο Thomas Hobbes απέδωσε μεταφορικά αυτή την ιδέα περιγράφοντας το κράτος σαν ένα «Λεβιάθαν», ένα γιγάντιο θαλάσσιο τέρας.
- Οι κρατικοί θεσμοί είναι διακριτά «δημόσιοι» σε αντίθεση με τους «ιδιωτικούς» θεσμούς της κοινωνίας των πολιτών. Τα δημόσια σώματα ευθύνονται για τη λήψη και την εφαρμογή συλλογικών αποφάσεων ενώ τα ιδιωτικά σώματα, όπως η οικογένεια, οι ιδιωτικές επιχειρήσεις και τα συνδικάτα, υφίστανται προς ικανοποίηση των ατομικών συμφερόντων.
- Το κράτος είναι μια άσκηση *νομιμοποίησης*. Οι αποφάσεις του κράτους συνήθως (αν και όχι απαραίτητα) θεωρούνται δεσμευτικές για τα μέλη της κοινωνίας, επειδή, θεωρητικά, λαμβάνονται προς το δημόσιο συμφέρον ή για το κοινό καλό. Το κράτος υποτίθεται ότι εκφράζει τα μόνιμα συμφέροντα της κοινωνίας.
- Το κράτος είναι ένα όργανο *κυριαρχίας*. Η κρατική αυθεντία στηρίζεται στον εξαναγκασμό. Το κράτος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να εξασφαλίζει ότι οι νόμοι του τηρούνται και οι παραβάτες τιμωρούνται. Συνεπώς, το μονοπώλιο της «νόμιμης βίας» (Max Weber) είναι η πρακτική έκφραση της κρατικής κυριαρχίας.
- Το κράτος είναι μια *εδαφική* ένωση. Η δικαιοδοσία του είναι γεω-

Έννοια

Το κράτος

Το κράτος είναι ένας πολιτικός σύνδεσμος με αιχμηροποιημένη δικαιοδοσία εντός καθορισμένων εδαφικών ορίων που ασκεί αυθεντία μέσα από διάφορους μόνιμους θεσμούς. Τέτοιοι θεσμοί είναι όσοι αναγνωρίζονται ως «φημίσιον» υπό την έννοια ότι έχουν την ευθύνη για τη συλλογή, την οργάνωση της κοινοτικής ζωής και χρηματοδοτούνται δημόσια δαπάνη. Το κράτος, λοιπόν, περιλαμβάνει τους παλαιούς θεσμούς της κυβέρνησης αλλά εκτείνεται επιπλέον στα δικαστήρια, τις εθνικοποιημένες διοργανώσεις, το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης κ.α.κ. Ισοδυναμεί με ολόκληρο το «πολιτικό σώμα». Για τον Γερμανό κοινωνιολόγο Max Weber, το κράτος ορίζεται μέσω του μονοπώλιου του στα μέσα «νόμιμης βίας».

γραφικά καθορισμένη και περιλαμβάνει όλους όσοι ζουν εντός των συνόρων του, πολίτες ή μη. Στη διεθνή σκηνή, επομένως, το κράτος αντιμετωπίζεται (τουλάχιστον θεωρητικά) ως αυτόνομη οντότητα.

Το κράτος δεν διακρίνεται μόνο από την κοινωνία των πολιτών αλλά είναι και εσωτερικά διαφοροποιημένο, περιλαμβάνοντας ποικίλους κλάδους ή τομείς. Ο κρατικός μηχανισμός περιλαμβάνει λοιπόν την πολιτική εκτελεστική εξουσία ή κυβέρνηση υπό τη στενή έννοια, πιθανώς μία εθνοσυνέλευση ή κοινοβούλιο, τον δικαστικό κλάδο, τη γραφειοκρατία, τον στρατό, την αστυνομία, τους τοπικούς και περιφερειακούς θεσμούς κλπ. Η πιο σημαντική διάκριση, ωστόσο, είναι αυτή μεταξύ του «κράτους» και της «κυβέρνησης», δύο όρων που συχνά χρησιμοποιούνται εναλλακτικά. Αυτή η διάκριση δεν είναι απλώς θεωρητική. Φτάνει ως τον πυρήνα της ιδέας της περιορισμένης και **συνταγματικής κυβέρνησης**. Εν ολίγοις, η κυβερνητική εξουσία μπορεί να ελεγχθεί μόνο όταν η εκάστοτε κυβέρνηση δεν αφήνεται να παραβιάζει την απόλυτη και απεριόριστη αυθεντία του κράτους.

Οι κύριες διαφορές μεταξύ κυβέρνησης και κράτους είναι οι ακόλουθες:

- Το κράτος είναι πιο *εκτεταμένο* από την κυβέρνηση. Είναι μια *περιεκτική ένωση* που περιλαμβάνει όλους τους θεσμούς του δημόσιου πεδίου και αγκαλιάζει όλα τα μέλη της κοινότητας (στην ιδιότητά τους ως πολιτών). Η κυβέρνηση είναι *μέρος* του κράτους.
- Το κράτος είναι μια *διαρκής, ακόμα και μόνιμη* οντότητα. Η κυβέρνηση είναι *προσωρινή*. Οι κυβερνήσεις έρχονται και παρέρχονται και τα κυβερνητικά συστήματα μπορούν να μεταρρυθμιστούν και ν' αναδομηθούν.
- Η κυβέρνηση είναι το *μέσο* διά του οποίου τίθεται σε λειτουργία η αυθεντία του κράτους. Σχεδιάζοντας και εφαρμόζοντας την κρατική πολιτική, η κυβέρνηση είναι το «μυαλό» του κράτους και διαιώνίζει την ύπαρξή του.
- Το κράτος ασκεί *απρόσωπη* αυθεντία. Το προσωπικό των κρατικών οργανισμών επιλέγεται και εκπαιδεύεται μέσω της γραφειοκρατίας και αναμένεται (συνήθως) να είναι πολιτικά ουδέτερο, ώστε να επιτρέπει στα κρατικά όργανα να αντιστέκονται στα ιδεολογικά κελύσματα της εκάστοτε κυβέρνησης.
- Το κράτος, τουλάχιστον στη θεωρία, εκπροσωπεί τα μόνιμα συμφέροντα της κοινωνίας, δηλαδή το *κοινό καλό* ή τη γενική βούληση. Η κυβέρνηση, από την *άλλη πλευρά*, εκπροσωπεί *τις μεροληπτικές* συμπάθειες εκείνων που τυχαίνει να βρίσκονται στην εξουσία μία δεδομένη χρονική στιγμή.

Συνταγματική κυβέρνηση:

Σύστημα κυβέρνησης το οποίο λειτουργεί εντός ενός πλαισίου νομικών και θεσμικών κανόνων, που αφενός περιορίζουν την κυβερνητική εξουσία και αφετέρου προστατεύουν την ατομική ελευθερία.

■ Αντίπαλες θεωρίες περί κράτους

Η συμφωνία για το τι εννοούμε λέγοντας «το κράτος» αποτελεί τη βάση για την εξέταση ενός βαθύτερου προβλήματος: ποια είναι η φύση της κρατικής εξουσίας και ποια συμφέροντα εκπροσωπεί το

κράτος; Από αυτή τη σκοπιά, το κράτος είναι μια «ουσιωδώς επίμαχη» έννοια. Υπάρχουν πλήθος αντίπαλες θεωρίες για το κράτος, καθεμιά εκ των οποίων παρέχει και διαφορετική εικόνα για τις απαρχές, την εξέλιξη και την επίδρασή του στην κοινωνία. Για την ακρίβεια, η αντιπαράθεση σχετικά με τη φύση της κρατικής εξουσίας έχει σταδιακά κυριαρχήσει στη σύγχρονη πολιτική ανάλυση και φτάνει στην καρδιά των ιδεολογικών και θεωρητικών διαφωνιών του πεδίου. Αυτές οι διαφωνίες έχουν σχέση με ζητήματα όπως, για παράδειγμα, αν το κράτος είναι αυτόνομο και ανεξάρτητο από την κοινωνία ή αν είναι παράγωγό της, μια αντανάκλαση της ευρύτερης διανομής εξουσίας και πόρων. Επιπλέον, το κράτος υπηρετεί το κοινό ή συλλογικό καλό, ή παίρνει το μέρος προνομιούχων ομάδων ή μιας κυρίαρχης τάξης; Παρομοίως, το κράτος είναι μια θετική ή εποικοδομητική δύναμη με ευθύνες που πρέπει να διευρυνθούν, ή είναι μια αρνητική και καταστροφική οντότητα που πρέπει να περιοριστεί ή ακόμα και να αφανιστεί; Τέσσερις από τις αντιτιθέμενες θεωρίες για το κράτος είναι οι εξής:

- η θεωρία του πλουραλιστικού κράτους
- η θεωρία του καπιταλιστικού κράτους
- η θεωρία του κράτους-λεβιάθαν
- η θεωρία του πατριαρχικού κράτους

Το πλουραλιστικό κράτος

Η πλουραλιστική θεωρία για το κράτος έχει ξεκάθαρα φιλελεύθερη καταγωγή. Στην αφετηρία της βρίσκεται η αντίληψη ότι το κράτος ενεργεί σαν «κριτής» ή «διαιτητής» στην κοινωνία. Η ίδια άποψη επικράτησε επίσης στο κυρίαρχο ρεύμα της πολιτικής ανάλυσης, αντανακλώντας μία τάση της αγγλοσαξονικής σκέψης, τουλάχιστον, να παραγνωρίζει το κράτος και τους κρατικούς οργανισμούς και να επικεντρώνεται αντίθετα στην «κυβέρνηση». Για την ακρίβεια, αποτελεί κοινό τόπο σε αυτή την παράδοση η θεώρηση του κράτους ως αφάιρεσης και, απεναντίας, θεσμών όπως τα δικαστήρια, οι δημόσιες υπηρεσίες και ο στρατός ως αυτοδικαίως ανεξάρτητων δρώντων μάλλον παρά ως στοιχείων μιας ευρύτερης κρατικής μηχανής. Παρ' όλα αυτά, η εν λόγω προσέγγιση είναι δυνατή μόνο και μόνο επειδή βασίζεται σε θεμελιώδεις και συχνά ασυνείδητες προϋποθέσεις σχετικά με την ουδετερότητα του κράτους. Το κράτος μπορεί να αγνοηθεί μόνο στο βαθμό που θεωρείται αμερόληπτος κριτής ή διαιτητής που υποτάσσεται στη βούληση της εκάστοτε κυβέρνησης.

Η καταγωγή αυτής της θεωρίας μπορεί να αναζητηθεί στα γραπτά θεωρητικών του κοινωνικού συμβολαίου του 17ου αιώνα, όπως ο Thomas Hobbes και ο John Locke. Κύρια μέρη αυτών των στοχασμών ήταν η μελέτη των θεμελίων της **πολιτικής υποχρέωσης**, της λογικής δηλαδή με βάση την οποία τα άτομα υποχρεούνται να υπακούουν και να σέβονται το κράτος. Υποστήριξαν ότι το κράτος προέκυψε ως αποτέλεσμα οικειοθελούς συμφωνίας ή κοινωνικού συμβολαίου, το οποίο αποδέχονται τα άτομα, αναγνωρίζοντας ότι μόνο η εγκαθίδρυση μιας κυρίαρχης εξουσίας θα μπορούσε να τα προστατέψει από την

Πολιτική υποχρέωση: Το καθήκον του πολίτη έναντι του κράτους· το θεμέλιο του δικαιώματος του κράτους να άρχει.

Επισήμανση

Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου

Ένα κοινωνικό συμβόλαιο είναι μία οικειοθελής συμφωνία μεταξύ ατόμων, μέσω της οποίας συγκροτείται μια οργανωμένη κοινωνία ή κράτος. Αφού χρησιμοποιήθηκε ως θεωρητική κατασκευή από στοχαστές όπως ο Hobbes, ο Locke και ο Rousseau, το κοινωνικό συμβόλαιο αναβίωσε από σύγχρονους θεωρητικούς όπως ο John Rawls. Το κοινωνικό συμβόλαιο σπάνια θεωρείται ιστορική πραγματικότητα. Αντίθετα, χρησιμοποιείται σαν μέσο κατάδειξης της αξίας της κυβέρνησης και των θεμελιών της πολιτικής υποχρέωσης· οι θεωρητικοί του κοινωνικού συμβολαίου ευελπιστούν τα άτομα να ενεργούν σαν να το είχαν υπογράψει τα ίδια. Στην κλασική της μορφή, η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου περιλαμβάνει τρία στοιχεία:

- Περιγράφεται η εικόνα μιας υποθετικής κοινωνίας χωρίς κράτος (μιας «φυσικής κατάστασης»). Απεριόριστη ελευθερία σημαίνει ότι η ζωή είναι «μοναχική, μίζερη, άγρια, βάρβαρη και σύντομη» (Hobbes).
- Γι' αυτόν το λόγο, τα άτομα επιλέγουν να ξεφύγουν από τη φυσική κατάσταση, εισερχόμενα σ' ένα κοινωνικό συμβόλαιο, αναγνωρίζοντας με αυτό ότι μόνο μια κυρίαρχη εξουσία μπορεί να διασφαλίσει την τάξη και τη σταθερότητα.
- Το κοινωνικό συμβόλαιο υποχρεώνει τους πολίτες να σέβονται και να υποκούνται το κράτος, από ευγνωμοσύνη σε τελική ανάλυση για τη σταθερότητα και την ασφάλεια, που μόνο ένα σύστημα πολιτικής έννομης τάξης μπορεί να παράσχει.

ανασφάλεια, την αταξία και τη βιαιότητα της **φυσικής κατάστασης**. Χωρίς κράτος τα άτομα κακομεταχειρίζονται, εκμεταλλεύονται και υποδουλώνουν το ένα το άλλο. Με το κράτος εξασφαλίζεται η τάξη και η πολιτισμένη ζωή και προστατεύεται η ελευθερία. Με τα λόγια του Locke, «όπου δεν υπάρχει νόμος, δεν υπάρχει ελευθερία».

Στη φιλελεύθερη θεωρία, επομένως, το κράτος θεωρείται ουδέτερος κριτής των αντίπαλων κοινωνικών ομάδων και ατόμων – είναι ένας «κριτής» ή «διαιτητής» ικανός να προστατεύει τον κάθε πολίτη από τις παραβιάσεις των συμπολιτών του. Η ουδετερότητα του κράτους αντανακλά το γεγονός ότι ενεργεί προς το συμφέρον *όλων* των πολιτών και γι' αυτόν το λόγο εκπροσωπεί το κοινό καλό ή το δημόσιο συμφέρον. Κατά την άποψη του Hobbes, η σταθερότητα και η τάξη μπορούν να διασφαλιστούν μόνο μέσω της εγκαθίδρυσης ενός απόλυτου και χωρίς περιορισμούς κράτους, με εξουσία που ούτε αμφισβητείται ούτε συζητείται. Με άλλα λόγια, υποστήριξε ότι οι πολίτες αντιμετωπίζουν ένα ξεκάθαρο δίλημμα, να επιλέξουν μεταξύ απολυταρχισμού και **αναρχίας**. Ο Locke, από την άλλη πλευρά, ανέπτυξε μια πιο τυπικά φιλελεύθερη υπεράσπιση του περιορισμένου κράτους. Κατά τη γνώμη του, ο σκοπός του κράτους είναι πολύ συγκεκριμένος: περιορίζεται στην υπεράσπιση μιας ομάδας «φυσικών» ή δοσμένων από τον Θεό ατομικών δικαιωμάτων, «ζωής, ελευθερίας και περιουσίας». Έτσι

Φυσική κατάσταση: Κοινωνία η οποία στερείται πολιτικής αυθεντίας και τυπικών (νομικών) ελέγχων επί των ατόμων· συνήθως χρησιμοποιείται σαν θεωρητική κατασκευή.

Αναρχία: Κυριολεκτικά, η απουσία αρχής· ο όρος συχνά χρησιμοποιείται με αρνητική σημασία για να υποδηλώσει αστάθεια ή ακόμα και χάος.

εδραιώνεται μια ξεκάθαρη διάκριση μεταξύ των αρμοδιοτήτων του κράτους (της διατήρησης της εσωτερικής τάξης και της προστασίας της ιδιοκτησίας) και των αρμοδιοτήτων των μεμονωμένων πολιτών (που συνήθως θεωρούνται το πεδίο της κοινωνίας των πολιτών). Επιπλέον, δεδομένου ότι το κράτος μπορεί εξίσου να απειλεί τα ατομικά δικαιώματα όσο και να τα διαφυλάσσει, οι πολίτες πρέπει να απολαμβάνουν επίσης κάποια μορφή προστασίας έναντι του κράτους, η οποία, κατά τον Locke, μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω των μηχανισμών μιας συνταγματικής και αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης.

Οι ιδέες αυτές εξελίχθηκαν κατά τον 20ό αιώνα στην πλουραλιστική θεωρία του κράτους. Ως θεωρία της κοινωνίας, ο πλουραλισμός διατείνεται ότι στις φιλελεύθερες δημοκρατίες η εξουσία διαχέεται ευρέως και ισομερώς. Ως θεωρία του κράτους, υποστηρίζει ότι το κράτος είναι ουδέτερο στο βαθμό που δέχεται την επιρροή ποικίλων ομάδων και συμφερόντων και όλων των κοινωνικών τάξεων. Το κράτος δεν μεροληπτεί υπέρ κάποιας συγκεκριμένης ομάδας ή συμφέροντος και δεν έχει δικιά του συμφέροντα, διαφορετικά από αυτά της κοινωνίας. Όπως το έθεσε ο Schwarzmantel (1994:52), «το κράτος είναι υπηρέτης της κοινωνίας κι όχι κύριός της». Το κράτος συνεπώς μπορεί να περιγραφεί σαν «μαξιλάρι» που απορροφά παθητικά τις πιέσεις και τις δυνάμεις που ασκούνται πάνω του. Δύο βασικές αντιλήψεις υποστηρίζουν αυτή την άποψη. Σύμφωνα με την πρώτη στην πράξη το κράτος υπόκειται στην κυβέρνηση. Τα μη αιρετά κρατικά σώματα (οι δημόσιες υπηρεσίες, το δικαστικό σώμα, η αστυνομία, ο στρατός κλπ.) είναι αυστηρά ουδέτερα και υπόκεινται στην αυθεντία των πολιτικών προϊσταμένων τους. Ο κρατικός μηχανισμός, λοιπόν, θεωρείται ότι συμμορφώνεται στις αρχές της δημόσιας υπηρεσίας και της πολιτικής υπευθυνότητας. Σύμφωνα με τη δεύτερη η δημοκρατική διαδικασία έχει νόημα και αποτέλεσμα. Με άλλα λόγια, ο κομματικός ανταγωνισμός και η δραστηριότητα των ομάδων συμφερόντων διασφαλίζουν ότι η εκάστοτε κυβέρνηση παραμένει ευαίσθητη και ανταποκρίνεται στην κοινή γνώμη. Γι' αυτόν το λόγο, το κράτος είναι τελικά απλός ανεμοδείκτης που στρέφεται προς όποια κατεύθυνση του υπαγορεύει το ευρύ κοινό.

Οι σύγχρονοι πλουραλιστές, ωστόσο, υιοθέτησαν συχνά μια πιο κριτική στάση απέναντι στο κράτος, η οποία ορίζεται ως νεοπλουραλιστική θεωρία του κράτους. Θεωρητικοί όπως ο Robert Dahl, ο Charles Lindblom και ο J. K. Galbraith υποστήριξαν ότι τα σύγχρονα εκβιομηχανισμένα κράτη είναι και πιο πολύπλοκα και λιγότερο ευαίσθητα στις λαϊκές πιέσεις απ' όσο δέχεται ο κλασικός πλουραλισμός. Για παράδειγμα, οι νεοπλουραλιστές αναγνωρίζουν ότι οι επιχειρήσεις απολαμβάνουν μια «προνομιούχο θέση» έναντι της κυβέρνησης, την οποία οι άλλες ομάδες εμφανώς δεν μπορούν να ανταγωνιστούν. Στο βιβλίο του *Politics and Markets* (1977), ο Lindblom επισήμανε ότι, ως οι κύριοι επενδυτές και μεγαλύτεροι εργοδότες στην κοινωνία, οι επιχειρήσεις δεν μπορεί παρά να ασκούν σημαντική επίδραση σε κάθε κυβέρνηση ανεξάρτητα από τις ιδεολογικές προτιμήσεις της ή τις δεσμεύσεις της σε αρχές. Επιπλέον, οι νεοπλουραλιστές δέχονται

Έννοια

Νεοπλουραλισμός

Ο νεοπλουραλισμός είναι ένας τύπος κοινωνικής θεωρίας που παραμένει πιστός στις πλουραλιστικές αξίες, αναγνωρίζοντας ωστόσο την ανάγκη αναθεώρησης ή ανανέωσης του κλασικού πλουραλισμού υπό το φως λ.χ. των θεωριών των Ε.Π. του μαρξισμού και της Νέας Δεξιάς. Παρά το γεγονός ότι ο νεοπλουραλισμός αγκάλισσε ένα ευρύ φάσμα απόψεων και θέσεων, μπορούν να αναγνωριστούν ορισμένες κεντρικές θεματικές του. Πρώτον, επικεντρώνει να λάβει υπόψη νεωτεριστικά ρεύματα, όπως η εμφάνιση της μεταβιομηχανικής και της μετακαπιταλιστικής κοινωνίας. Δεύτερον, ενώ ο καπιταλισμός προσιμάται σταθερά από τον σοσιαλισμό, τα οικονομικά δόγματα της ελεύθερης αγοράς συνήθως θεωρούνται απαραίτητα. Τρίτον, οι δυτικές δημοκρατίες θεωρούνται «παρωρυφωμένες πολυαρχίες», στις οποίες οι μεγάλες εταιρείες ασκούν δυσανάλογα μεγάλη επιρροή.

Αστική τάξη (ή μπουρζουαζία): Μαρξιστικός όρος που δηλώνει την άρχουσα τάξη σε μια καπιταλιστική κοινωνία, τους ιδιοκτήτες του παραγωγικού πλούτου.

ότι το κράτος μπορεί να προωθεί –και όντως προωθεί– δικά του επιμέρους συμφέροντα. Έτσι, μία κρατική ελίτ αποτελούμενη από ανώτατους δημόσιους υπαλλήλους, δικαστές, αρχηγούς της αστυνομίας και του στρατού κ.ο.κ. μπορεί να θεωρηθεί ότι υπηρετεί είτε τα γραφειοκρατικά συμφέροντα του εκάστοτε δικού της κρατικού τομέα είτε τα συμφέροντα ομάδων-πελατών της. Πράγματι, αν το κράτος θεωρηθεί αυτοδύναμος πολιτικός δρών, μπορεί να αντιμετωπιστεί ως ισχυρή (ίσως η πλέον ισχυρή) ομάδα συμφερόντων στην κοινωνία. Αυτή η συλλογιστική ώθησε τον Eric Nordlinger (1981) να αναπτύξει ένα κρατοκεντρικό μοντέλο φιλελεύθερης δημοκρατίας βασισμένο στην «αυτονομία του δημοκρατικού κράτους».

Το καπιταλιστικό κράτος

Η μαρξιστική ιδέα ενός καπιταλιστικού κράτους αποτελεί μια ξεκάθαρη εναλλακτική απάντηση στην πλουραλιστική εικόνα του κράτους ως ουδέτερου διαιτητή ή κριτή. Οι μαρξιστές παραδοσιακά υποστήριζαν ότι το κράτος δεν μπορεί να κατανοηθεί χωριστά από την οικονομική δομή της κοινωνίας. Αυτή η άποψη εννοούνταν συνήθως με τους όρους της κλασικής θέσης ότι το κράτος δεν είναι παρά ένα εργαλείο ταξικής καταπίεσης: αναδύεται και κατά μία έννοια αντανακλά το ταξικό σύστημα. Εντούτοις, τα τελευταία χρόνια διεξήχθη στο πλαίσιο της μαρξιστικής θεωρίας μια πλούσια συζήτηση που απομάκρυνε ειδικά τη μαρξιστική θεωρία του κράτους από αυτή την κλασική θέση. Από πολλές απόψεις, τα περιθώρια αναθεώρησης της μαρξιστικής θεώρησης του κράτους μεγάλωσαν χάρη στις αντιφάσεις που εντοπίζονται στα κείμενα του ίδιου του Marx.

Ο Marx δεν ανέπτυξε μία συστηματική ή συνεκτική θεωρία του κράτους. Γενικά, πίστευε ότι το κράτος είναι μέρος ενός «εποικοδομημάτος» που καθορίζεται ή οροθετείται από την οικονομική «βάση», η οποία μπορεί να θεωρηθεί με τη σειρά της το πραγματικό θεμέλιο της κοινωνικής ζωής. Ωστόσο, η ακριβής σχέση μεταξύ της βάσης και του εποικοδομημάτος, και ιδιαίτερα η σχέση μεταξύ του κράτους και του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, παραμένει σκοτεινή. Δύο θεωρίες για το κράτος μπορούν να ανιχνευτούν στα κείμενα του Marx. Η πρώτη διατυπώνεται σε μια πολυσυζητημένη απόφαση του *Μανιφέστου του κομμουνιστικού κόμματος* (1848:82): «Η εκτελεστική εξουσία του νεότερου κράτους δεν είναι παρά μία επιτροπή διαχείρισης των κοινών υποθέσεων όλης της αστικής τάξης». Από αυτή τη σκοπιά, το κράτος εξαρτάται σαφώς από την κοινωνία και απολύτως από την οικονομικά κυρίαρχη τάξη, η οποία στον καπιταλισμό είναι η **αστική τάξη** (ή **μπουρζουαζία**). Έτσι και ο Λένιν περιέγραψε με απόλυτους όρους το κράτος, ως «ένα όργανο καταπίεσης των υπό εκμετάλλευση τάξεων».

Μία δεύτερη, πιο περίπλοκη και υπαινικτική θεωρία του κράτους μπορεί ωστόσο να βρεθεί στην ανάλυση του Marx για τα επαναστατικά γεγονότα στη Γαλλία την περίοδο 1848-1851, στο βιβλίο του *Η 18η Μπρουνμαίρ του Λονδοβίκου Βοναπάρτη* ([1852] 1963). Ο Marx υποστήριξε εκεί ότι το κράτος απολαμβάνει μια υποτιθέμενη «σχετική αυτονομία» από το ταξικό σύστημα, ούτως ώστε το ναπολεόντειο

κράτος να είναι σε θέση να επιβάλλει τη θέλησή του στην κοινωνία, ενεργώντας ως «απεχθές, παρασιτικό σώμα». Αν το κράτος εκείνο ενσάρκωνε τα συμφέροντα μιας τάξης, αυτή δεν ήταν η μπουρζουαζία αλλά η πολυπληθέστερη τάξη στη γαλλική κοινωνία, οι μικροϊδιοκτήτες χωρικοί. Αν και ο Μαγκ δεν ανέπτυξε αυτή την άποψη λεπτομερώς, είναι ξεκάθαρο ότι, σ' αυτό το πλαίσιο, η αυτονομία του κράτους είναι μόνο *σχετική*, καθότι αυτό εμφανίζεται να μεσολαβεί μεταξύ συγκρουόμενων τάξεων, συντηρώντας έτσι την ύπαρξη του ίδιου του ταξικού συστήματος.

Και οι δύο θεωρίες διαφέρουν ουσιαστικά από το φιλελεύθερο και, αργότερα, το πλουραλιστικό μοντέλο κρατικής εξουσίας. Συγκεκριμένα, τονίζουν ότι το κράτος δεν μπορεί να κατανοηθεί έξω από το πλαίσιο της άνισης ταξικής εξουσίας και ότι γεννιέται και αντανακλά την καπιταλιστική κοινωνία, ενεργώντας είτε σαν εργαλείο καταπίεσης στα χέρια της κυρίαρχης τάξης είτε, πιο εκλεπτυσμένα, σαν μηχανισμός μέσω του οποίου αμβλύνονται οι ταξικοί ανταγωνισμοί. Παρ' όλα αυτά, η στάση του Μαγκ απέναντι στο κράτος δεν ήταν απόλυτα αρνητική. Υποστήριζε ότι το κράτος μπορούσε να χρησιμοποιηθεί εποικοδομητικά κατά τη μετάβαση από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό με τη μορφή της «επαναστατικής δικτατορίας του προλεταριάτου». Η ανατροπή του καπιταλισμού θα συνοδευόταν από την καταστροφή του αστικού κράτους και την αντικατάστασή του από το προλεταριακό.

Περιγράφοντας το κράτος σαν προλεταριακή «δικτατορία», ο Μαγκ έκανε χρήση της πρώτης θεωρίας του κράτους, αντιμετωπίζοντάς το σαν εργαλείο μέσω του οποίου η οικονομικά κυρίαρχη τάξη (που τότε θα ήταν το προλεταριάτο) μπορεί να καταστείλει και να υποτάξει τις άλλες τάξεις. Όλα τα κράτη, από αυτή την άποψη, είναι ταξικές δικτατορίες. Η «δικτατορία του προλεταριάτου» θεωρούνταν μέσο διαφύλαξης των επαναστατικών κεκτημένων, καθώς θα εμπόδιζε την αντεπανάσταση της έκπτωτης αστικής τάξης. Εντούτοις, ο Μαγκ δεν θεωρούσε το κράτος απαραίτητη ή διαρκή κοινωνική μορφή. Προέβλεψε ότι, καθώς θα εξασθενίσει ο ταξικός ανταγωνισμός, το κράτος θα «μαραινόταν», πράγμα που σημαίνει ότι μια καθαρά κομμουνιστική κοινωνία δεν θα είχε κράτος. Εφόσον το κράτος γεννιέται από το ταξικό σύστημα, μόλις αυτό το σύστημα καταργούνται, το κράτος πολύ απλά θα έχανε το λόγο ύπαρξής του.

Η επαμφοτερίζουσα κληρονομιά του Μαγκ παρείχε στους σύγχρονους μαρξιστές, ή νεομαρξιστές, πολλά περιθώρια ανάπτυξης της ανάλυσης της κρατικής εξουσίας. Σε αυτό συνέβαλαν επίσης τα κείμενα του Ιταλού μαρξιστή Antonio Gramsci, ο οποίος τόνισε το βαθμό στον οποίο η κυριαρχία της άρχουσας τάξης επιτυγχάνεται μέσω της ιδεολογικής χειραγώγησης μάλλον παρά του κατάφωρου εξαναγκασμού. Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, η αστική κυριαρχία διατηρείται κυρίως μέσω της «ηγemonίας», μέσω δηλαδή της πνευματικής χειραγώγησης ή του πολιτιστικού ελέγχου, διαδικασία στην οποία το κράτος διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο. Κατά τις δεκαετίες του 1960 και του '70, η μαρξιστική θεωρία του κράτους κυριαρχήθηκε από τις αντίπαλες θέσεις που υιοθέτησαν ο Ralph Miliband και ο Νίκος Πουλαντζάς (1936-79).

Έννοια

Νεομαρξισμός

Ο νεομαρξισμός (που αποκαλείται επίσης και σύγχρονος μαρξισμός) αναφέρεται σε προσεγγίσεις αναθεώρησης ή επαναπροσδιορισμού των κλασικών ιδεών του Marx που διατηρούν όμως ορισμένες μαρξιστικές αρχές ή όψεις της μαρξιστικής μεθοδολογίας. Οι νεομαρξιστές αρνούνται κατά κανόνα ότι ο μαρξισμός διεκδικεί το μονοπώλιο της αλήθειας, γι' αυτό και στρέφονται συχνά στην εγγλεϊανή φιλοσοφία, τον αναρχισμό, τον φιλελευθερισμό, τον φαινομενολογισμό, ακόμα και τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής. Μπορεί ωστόσο να διακρίνει κανείς δύο κεντρικές θεματικές. Πρώτον, οι νεομαρξιστές προσπάθησαν να συγκροτήσουν μια ενωτική πρόταση στις μινωάνιστικές και ντετερμινιστικές ιδέες του σοβόδοξου μαρξισμού, αρνούμενοι ν' αποδεχθούν την προτεραιότητα της οικονομίας ή ν' αποδώσουν πρωταρχικό ρόλο στο προλεταριάτο. Δεύτερον, ενδιαφέρθηκαν ν' εξετάσουν την οπισχύα των προθέσεων του Marx, στρέφονοι γι' αυτό ιδίως στην ανάλυση της ιδεολογίας και της κρατικής εξουσίας.

Αν και αυτή η συζήτηση πέρασε από διάφορες φάσεις, καθώς οι δύο συγγραφείς αναθεωρούσαν τις θέσεις τους, στο επίκεντρο της βρίσκονται δύο αντιτιθέμενες απόψεις για το κράτος, μία εργαλειώτική και μία στρουκτουραλιστική.

Στο βιβλίο του *The State in Capitalist Society* (1969), ο Miliband παρουσίασε το κράτος σαν παράγοντα ή εργαλείο της κυρίαρχης τάξης, τονίζοντας πόσο μονόπλευρα στελεχώνεται η κρατική ελίτ από τους προνομιούχους και τους κατόχους περιουσίας. Κατά συνέπεια, η μεροληψία του κράτους υπέρ του καπιταλισμού οφείλεται στην ταύτιση του κοινωνικού υπόβαθρου των δημόσιων υπαλλήλων και των άλλων δημόσιων αξιωματούχων με το κοινωνικό υπόβαθρο των τραπεζιτών, των επικεφαλής των επιχειρήσεων και των αφεντικών της βιομηχανίας. Και οι δύο αυτές ομάδες, με άλλα λόγια, αντιπροσωπεύουν κατά κανόνα την καπιταλιστική τάξη. Στο βιβλίο του *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις* (1968), ο Πουλαντζάς απέρριψε αυτή την κοινωνιολογική προσέγγιση και τόνισε αντίθετα το βαθμό στον οποίο η δομή της οικονομικής και κοινωνικής εξουσίας περιστελλεί την αυτονομία του κράτους. Κατά την άποψή του, το κράτος δεν μπορεί παρά να διαιωνίζει το κοινωνικό σύστημα μέσα στο οποίο λειτουργεί. Όσο για το καπιταλιστικό κράτος, ρόλος του είναι η εξυτηρέτηση των μακροπρόθεσμων συμφερόντων του καπιταλισμού, ακόμα κι αν τμήματα της ίδιας της καπιταλιστικής τάξης ενδέχεται ν' αμφισβητούν τις ενέργειές του. Παραδείγματα αποτελούν η επέκταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων και οι μεταρρυθμίσεις της πρόνοιας, που και οι δύο αντιπροσωπεύουν παραχωρήσεις στην εργατική τάξη, δεσμευοντάς την έτσι στο καπιταλιστικό σύστημα.

Οι εξελίξεις στον σύγχρονο μαρξισμό επέφεραν μια αξιοσημείωτη σύγκλιση μεταξύ μαρξιστικών και πλουραλιστικών θεωριών. Ακριβώς όπως οι πλουραλιστές έφτασαν να παραδεχτούν τη σημασία της επιχειρηματικής ισχύος, έτσι και οι νεομαρξιστές αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την ιδέα ότι το κράτος δεν είναι παρά αντανάκλαση του ταξικού συστήματος. Λόγου χάρη, αναγνώρισαν ότι, στις σύγχρονες συνθήκες, το κλασικό μοντέλο των δύο τάξεων (με άξονες την μπουρζουαζία και το προλεταριάτο) είναι απλουστευτικό και συχνά μη εποικοδομητικό. Στα χνάρια του Πουλαντζά, οι νεομαρξιστές αναγνωρίζουν γενικά ότι υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της κυρίαρχης τάξης (μεταξύ χρηματιστικού και εργοστασιακού κεφαλαίου, για παράδειγμα) και ότι η ανάδυση της εκλογικής δημοκρατίας ενίσχυσε συμφέροντα και ομάδες εκτός της κυρίαρχης τάξης. Επιπλέον, βλέπουν όλο και περισσότερο το κράτος σαν το πεδίο διεξαγωγής της πάλης μεταξύ συμφερόντων, ομάδων και τάξεων. Αυτό είναι ιδιαίτερα σαφές στην περίπτωση της «στρατηγικής σχεσιακής προσέγγισης» του κράτους από τον Bob Jessop (1982). Ο Jessop δεν βλέπει το κράτος τόσο σαν μέσο διαιώνισης του καπιταλισμού μέσω της άμβλυνσης των ταξικών εντάσεων όσο σαν «την αποκρουστικότητα πολιτικών στρατηγικών», δηλαδή σαν ένα άθροισμα θεσμών μέσω των οποίων ανταγωνιζόμενες ομάδες και συμφέροντα παλεύουν για την κυριαρχία ή την ηγεμονία. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, το κράτος

δεν είναι ένα «εργαλείο» στα χέρια μίας κυρίαρχης ομάδας ή τάξης. Αντίθετα, είναι μία δυναμική οντότητα που αντανάκλα την ισορροπία δυνάμεων στην κοινωνία ανά πάσα στιγμή, αναπαριστώντας έτσι το πάντοτε προσωρινό αποτέλεσμα μιας συνεχιζόμενης πάλης για την ηγεμονία.

Το κράτος-λεβιάθαν

Η εικόνα του κράτους σαν «Λεβιάθαν» (σαν γιγάντιου τέρατος που σκοπό έχει να επεκτείνεται και να μεγεθύνεται) συνδέεται στη σύγχρονη πολιτική σκέψη με τη Νέα Δεξιά. Αυτή η άποψη έχει τις ρίζες της στον πρώιμο ή κλασικό φιλελευθερισμό και, πιο συγκεκριμένα, στη δέσμευσή του σε μια ριζοσπαστική μορφή ατομικισμού. Η Νέα Δεξιά, ή τουλάχιστον η νεοφιλελεύθερη πτέρυγιά της, διακρίνεται για την αντιπάθειά της απέναντι στην παρέμβαση του κράτους στην οικονομική και κοινωνική ζωή, αντιπάθεια που στηρίζεται στην πεποίθηση ότι το κράτος είναι ένα παράσιτο που απειλεί τόσο την ατομική ελευθερία όσο και την οικονομική ασφάλεια. Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, το κράτος, αντί να είναι ένας αμερόληπτος κριτής και διαιτητής, όπως υποστηρίζουν οι πλουραλιστές, αποτελεί μια υπερπροστατευτική γκουβερνάντα που προσπαθεί απεγνωσμένα να επέμβει ή ν' ανακατευτεί σε κάθε πλευρά της ανθρώπινης ζωής. Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της άποψης είναι ότι το κράτος επιδιώκει συμφέροντα διακριτά από εκείνα της κοινωνίας (θέση που τη διαφοροποιεί από τον μαρξισμό) και ότι αυτά τα συμφέροντα απαιτούν διαρκή επέκταση του ρόλου και των αρμοδιοτήτων του ίδιου του κράτους. Οι στοχαστές της Νέας Δεξιάς υποστηρίζουν επομένως ότι η τάση του 20ού αιώνα προς τον κρατικό παρεμβατισμό δεν ήταν μία απάντηση στις λαϊκές πιέσεις για οικονομική και κοινωνική ασφάλεια ή στην ανάγκη σταθεροποίησης του καπιταλισμού μέσω της άμβλυνσης των ταξικών εντάσεων, αλλά μάλλον εκδήλωση της εσωτερικής δυναμικής του κράτους.

Οι θεωρητικοί της Νέας Δεξιάς εξηγούν την επεκτατική δυναμική της κρατικής εξουσίας αναφερόμενοι σε πιέσεις τόσο ζήτησης όσο και προσφοράς. Οι πιέσεις από την πλευρά της ζήτησης είναι εκείνες που προέρχονται από την ίδια την κοινωνία, κυρίως μέσω του μηχανισμού της εκλογικής δημοκρατίας. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 4, η Νέα Δεξιά υποστηρίζει ότι ο εκλογικός ανταγωνισμός ωθεί τους πολιτικούς σε πλειοδοσία υποσχέσεων για αύξηση των παροχών και για πιο γενναιόδωρα κυβερνητικά προγράμματα, αδιαφορώντας για τη μακροπρόθεσμη ζημιά που προκαλούν τέτοιου είδους πολιτικές στην οικονομία, με τη μορφή των αυξημένων φόρων, του υψηλότερου πληθωρισμού και της «εκτόπισης» των επενδύσεων. Οι πιέσεις από την πλευρά της προσφοράς, από την άλλη, είναι ενδογενείς στο κράτος και μπορούν ως εκ τούτου να εξηγηθούν με όρους θεσμών και προσωπικού του κρατικού μηχανισμού. Η διασημότερη μορφή αυτού του επιχειρήματος είναι γνωστή ως θέση για την κυβερνητική υπερπροσφορά.

Η θέση για την υπερπροσφορά συνήθως συνδέεται με τους θεωρητικούς της δημόσιας επιλογής, οι οποίοι εξετάζουν πώς λαμβάνονται οι

δημόσιες αποφάσεις, προϋποθέτοντας ότι τα άτομα ενεργούν με ορθολογικό και ιδιοτελή τρόπο. Ο William Niskanen (1971), για παράδειγμα, υποστήριξε ότι, καθώς ο δημοσιονομικός έλεγχος σε νομοθετικά σώματα όπως το Κογκρέσο των ΗΠΑ είναι κατά κανόνα χαλαρός, ο δημοσιονομικός σχεδιασμός διαμορφώνεται εν πολλοίς από τα συμφέροντα κυβερνητικών υπηρεσιών και ανώτατων γραφειοκρατών. Στο βαθμό που αυτό σημαίνει ότι η κυβέρνηση κυριαρχείται από το κράτος (με την κρατική ελίτ να είναι σε θέση να διαμορφώνει τη σκέψη των εκλεγμένων πολιτικών), υπάρχουν κοινά σημεία μεταξύ του μοντέλου της δημόσιας επιλογής και της μαρξιστικής άποψης που εξετάσαμε παραπάνω. Εκεί όμως που αποκλίνουν οι δύο απόψεις, είναι στο ποια συμφέροντα εξυπηρετεί ο κρατικός μηχανισμός. Ενώ οι μαρξιστές υποστηρίζουν ότι το κράτος αντανάκλα ευρύτερα ταξικά και άλλα κοινωνικά συμφέροντα, η Νέα Δεξιά παρουσιάζει το κράτος σαν ανεξάρτητη ή αυτόνομη οντότητα που επιδιώκει τα δικά της συμφέροντα. Κατά την άποψή της, τα γραφειοκρατικά συμφέροντα υποστηρίζουν αδιακρίτως την «ισχυρή» κυβέρνηση και την κρατική παρέμβαση, επειδή αυτό οδηγεί στη διεύρυνση της ίδιας της γραφειοκρατίας, γεγονός που συμβάλλει με τη σειρά του στη διασφάλιση της θέσης, την αύξηση των αμοιβών, τη βελτίωση των προοπτικών προαγωγής και την αναβάθμιση του κύρους των δημόσιων αξιωματούχων. Αυτή η εικόνα των ιδιοτελών γραφειοκρατών βρίσκεται ξεκάθαρα στον αντίποδα της πλουραλιστικής αντίληψης για το κράτος ως μηχανής διαποτισμένης με μια ηθική δημόσιου λειτουργήματος και σταθερά υποκείμενης στον πολιτικό έλεγχο.

Το πατριαρχικό κράτος

Η σύγχρονη σκέψη για το πατριαρχικό κράτος πρέπει τελικά να λάβει υπόψη τις προσεγγίσεις της φεμινιστικής θεωρίας. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι υπάρχει μία συστηματική φεμινιστική θεωρία για το κράτος. Όπως τονίστηκε στο Κεφάλαιο 3, η φεμινιστική θεωρία περιλαμβάνει πολλές παραδόσεις και οπτικές, και γι' αυτόν το λόγο παρήγαγε πολλές και διαφορετικές στάσεις απέναντι στην κρατική εξουσία. Επιπλέον, οι φεμινίστριες συνήθως δεν αντιμετωπίζουν τη φύση της κρατικής εξουσίας ως κεντρικό πολιτικό ζήτημα, προτιμώντας, αντίθετα, να επικεντρώνονται στις βαθύτερες δομές της ανδρικής εξουσίας, που βασίζεται σε θεσμούς όπως η οικογένεια και το οικονομικό σύστημα. Πράγματι, κάποιες φεμινίστριες μπορεί να αμφισβητούν τους συμβατικούς ορισμούς του κράτους, υποστηρίζοντας, για παράδειγμα, ότι η ιδέα ότι το κράτος κατέχει το μονοπώλιο της νόμιμης βίας υπονομεύεται από την καθημερινή χρήση βίας και εκφοβισμού στην οικογένεια και την οικιακή ζωή. Εντούτοις, άλλοτε εμμέσως και άλλοτε ρητά, οι φεμινίστριες συνέβαλαν στον εμπλουτισμό της συζήτησης για το κράτος αναπτύσσοντας καινοτόμες και ενδιαφέρουσες οπτικές για την κρατική εξουσία.

Οι φιλελεύθερες φεμινίστριες, που πιστεύουν ότι η σεξουαλική ή έμφυλη ισότητα μπορεί να επέλθει μέσω σταδιακών μεταρρυθμίσεων, αποδέχονται εν γένει μία πλουραλιστική άποψη για το κράτος.

Αναγνωρίζουν ότι, αν οι γυναίκες στερούνται την πολιτική ισότητα και ιδιαίτερα το δικαίωμα ψήφου, το κράτος μεροληπτεί υπέρ των ανδρών. Ωστόσο, η πίστη τους στη στοιχειώδη ουδετερότητα του κράτους αντανακλάται στην πεποίθηση ότι κάθε τέτοιου είδους μεροληψία μπορεί να ξεπεραστεί –και πράγματι θα ξεπεραστεί– μέσω μιας διαδικασίας μεταρρυθμίσεων. Υπό αυτή την έννοια, οι φιλελεύθερες φεμινίστριες πιστεύουν ότι όλες οι ομάδες (των γυναικών συμπεριλαμβανομένων) έχουν δυνητικά ίση πρόσβαση στην κρατική εξουσία και ότι αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί αμερόληπτα για να προαγάγει τη δικαιοσύνη και το γενικό καλό. Έτσι, συνήθως αντιμετωπίζουν το κράτος θετικά, θεωρώντας την κρατική παρέμβαση μέσω κατάργησης της ανισότητας των φύλων και αναβάθμισης του ρόλου των γυναικών. Αυτό διαπιστώνεται στις εκστρατείες για τη νομοθετική εξίσωση των αμοιβών, τη νομιμοποίηση των εκτρώσεων, την ίδρυση παιδικών σταθμών, την επέκταση των επιδομάτων πρόνοιας κλπ. Μία πιο κριτική και αρνητική άποψη για το κράτος αναπτύχθηκε, ωστόσο, από **ριζοσπάστριες φεμινίστριες** που υποστηρίζουν ότι η κρατική εξουσία αντανακλά μια βαθύτερη δομή καταπίεσης με τη μορφή της πατριαρχίας.

Υπάρχουν αρκετές ομοιότητες μεταξύ των μαρξιστικών και των ριζοσπαστικών-φεμινιστικών απόψεων για την κρατική εξουσία. Και οι δύο, για παράδειγμα, αρνούνται ότι το κράτος είναι αυτόνομη οντότητα προσανατολισμένη στην επιδίωξη των δικών της συμφερόντων. Αντίθετα, το κράτος κατανοείται και η μεροληψία του εξηγείται με αναφορά σε μια «βαθιά δομή» εξουσίας στην ευρύτερη κοινωνία. Ενώ οι μαρξιστές τοποθετούν το κράτος σ' ένα οικονομικό πλαίσιο, οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες το τοποθετούν σ' ένα πλαίσιο ανισότητας των φύλων και επιμένουν ότι αποτελεί ουσιαστικά ένα εργαλείο της ανδρικής εξουσίας. Όπως και στον μαρξισμό, έχουν αναπτυχθεί διακριτές εργαλειακές και στρουκτουραλιστικές εκδοχές της φεμινιστικής θέσης. Το *εργαλειακό* επιχείρημα θεωρεί το κράτος «παράγοντα» ή «εργαλείο» που χρησιμοποιείται από τους άνδρες για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους και τη διατήρηση των πατριαρχικών δομών. Αυτή η γραμμή σκέψης αντλεί από την κεντρική φεμινιστική πεποίθηση ότι η πατριαρχία διαιώνεται χάρη στο διαχωρισμό της κοινωνίας σε διακριτές σφαίρες «δημόσιας» και «ιδιωτικής» ζωής. Η υποταγή των γυναικών επιτεύχθηκε ιστορικά με τον περιορισμό τους στην «ιδιωτική» σφαίρα της οικογένειας και των οικιακών ευθυνών, που τις μετέτρεψε σε συζύγους και μητέρες, και με τον αποκλεισμό τους από τη «δημόσια» σφαίρα της πολιτικής και της οικονομίας. Πολύ απλά, σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, το κράτος διευθύνεται από άνδρες και για άνδρες.

Ενώ τα εργαλειακά επιχειρήματα επικεντρώνονται στο προσωπικό του κράτους και ιδιαίτερα στην κρατική ελίτ, τα *στρουκτουραλιστικά* τείνουν να υπογραμμίζουν το βαθμό στον οποίο οι κρατικοί θεσμοί υπάγονται σ' ένα ευρύτερο πατριαρχικό σύστημα. Οι σύγχρονες ριζοσπάστριες φεμινίστριες έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας, θεωρώντας το έκφραση μιας νέου τύπου πατριαρχικής εξουσίας. Η πρόνοια μπορεί να συντηρεί την πατριαρχία

Ριζοσπαστικός φεμινισμός:

Μορφή φεμινισμού η οποία θεωρεί τους έμφυλους διαχωρισμούς ως την πολιτικά σημαντικότερη κοινωνική διαίρεση, και πιστεύει ότι αυτοί έχουν τις ρίζες τους στη δομή της οικιακής ζωής.

Έννοια**Πατριарχία**

Πατριарχία στην κυριολεξία σημαίνει «αρχή του πατέρα», κυριαρχία του συζύγου-πατέρα μέσα στην οικογένεια και υποταγή της συζύγου και των παιδιών του. Ωστόσο, ο όρος συνήθως χρησιμοποιείται με την ευρύτερη έννοια της «εξουσίας των ανδρών», τονίζοντας τη συνολικότερη κατάσταση και εκμετάλλευση που υφίστανται οι γυναίκες. Συνεπώς, η χρήση του όρου «πατριарχία» υποδηλώνει ότι το σύστημα της ανδρικής εξουσίας στην ευρύτερη κοινωνία αντανακλά και κατάγεται από την κυριαρχία του πατέρα στην οικογένεια. Η πατριарχία είναι έννοια κλειδί στη ριζοσπαστική-φεμινιστική ανάλυση, καθώς δίνει έμφαση στο γεγονός ότι η ανισότητα των φύλων είναι συστηματική, θεσμοθετημένη και διαβρωτική. Οι σοσιαλιστριες φεμινίστριες, αντίθετα, τονίζουν τη σχέση μεταξύ της ανισότητας των φύλων και της ατομικής ιδιοκτησίας, θεωρώντας την πατριарχία και τον καπιταλισμό παράλληλα συστήματα κυριαρχίας.

χία μετατρέποντας την ιδιωτική εξάρτηση (στην οποία οι γυναίκες ως «νοικοκυρές» εξαρτώνται από τους άνδρες-«κουβαλητές») σ' ένα σύστημα δημόσιας εξάρτησης στο οποίο οι γυναίκες περιέρχονται όλο και περισσότερο στον έλεγχο του εκτεταμένου κράτους. Για παράδειγμα, οι γυναίκες εξαρτώνται ολοένα και περισσότερο από το κράτος σαν πελάτες ή καταναλωτές κρατικών υπηρεσιών (όπως οι δημόσιοι νηπιακοί και παιδικοί σταθμοί και η κοινωνική εργασία) και ως εργαζόμενες, ιδιαίτερα στα αποκαλούμενα επαγγέλματα «φροντίδας» (νοσοκόμες, κοινωνικοί λειτουργοί, εκπαιδευτικοί). Επιπλέον, η επέκταση των κρατικών αρμοδιοτήτων σε παραδοσιακά γυναικείους χώρους, όπως η ανατροφή και η φροντίδα των παιδιών, συχνά δεν πέτυχε τίποτα περισσότερο από το να δημιουργήσει νέες μορφές υποταγής. Συγκεκριμένα, έτεινε να ενισχύσει το ρόλο των γυναικών ως **εφεδρικού στρατού εργατών**, με τους εργοδότες να στρέφονται όλο και περισσότερο στις γυναίκες προκειμένου να βρουν πρόθυμο, χαμηλόμισθο και συνήθως υποτακτικό εργατικό δυναμικό.

■ Ο ρόλος του κράτους

Οι αντιτιθέμενες ερμηνείες της κρατικής εξουσίας έχουν προφανείς συνέπειες στον επιθυμητό ρόλο ή τις ευθύνες του κράτους. Τι πρέπει να κάνει το κράτος; Ποιες λειτουργίες ή αρμοδιότητες πρέπει να ασκεί και ποιες πρέπει ν' αφήνει στους ιδιώτες; Από πολλές απόψεις, αυτά είναι τα ζητήματα γύρω από τα οποία περιστρέφονται η εκλογική πολιτική και ο κομματικός ανταγωνισμός. Με εξαίρεση τους αναρχικούς, που απορρίπτουν το κράτος ως απολύτως κακό και άχρηστο, όλοι οι πολιτικοί στοχαστές αποδίδουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αξία στο κράτος. Ακόμα και οι επαναστάτες σοσιαλιστές, που εμπνέονται από το λενινιστικό σύνθημα «συντρίψτε το κράτος», δέχτηκαν την ανάγκη επίβλεψης της μετάβασης από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό από ένα προσωρινό προλεταριακό κράτος, με τη μορφή της «δικτατορίας του προλεταριάτου». Εντούτοις, υπάρχει βαθιά διαφωνία σχετικά με τον ακριβή ρόλο που πρέπει να παίζει το κράτος και, κατά συνέπεια, σχετικά με την ορθή ισορροπία μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Μεταξύ των διαφορετικών τύπων κράτους που έχουν αναπτυχθεί είναι και οι ακόλουθοι:

- το ελάχιστο κράτος
- το αναπτυξιακό κράτος
- το σοσιαλδημοκρατικό κράτος
- το κολεκτιβιστικό κράτος
- το ολοκληρωτικό κράτος

Ελάχιστο κράτη

Το ελάχιστο κράτος αποτελεί το ιδεώδες των κλασικών φιλελεύθερων, στόχος των οποίων είναι να διασφαλίσουν ότι τα άτομα απολαμβάνουν το ευρύτερο δυνατό πεδίο ελευθερίας. Αυτή η άποψη έχει τις

Εφεδρικός στρατός εργατών:

Διαθέσιμο απόθεμα εργατών που ανασύρεται εύκολα σε περιόδους ύφεσης· ο «στρατός» αυτός δεν απολαμβάνει καμιά ασφάλεια κι έχει ελάχιστη αγοραστική δύναμη.

Robert Nozick (1938-2002)

Αμερικανός ακαδημαϊκός και πολιτικός φιλόσοφος. Το μείζον έργο του Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (1974), θεωρείται ευρέως ένα από τα σημαντικότερα σύγχρονα κείμενα πολιτικής φιλοσοφίας και επηρέασε βαθιά τις θεωρίες και τις πεποιθήσεις της Νέας Δεξιάς. Ο Nozick ανέπτυξε μια μορφή κοινωνικού φιλελευθερισμού συγγενή με του Locke αλλά και με εμφανείς επιρροές από Αμερικανούς ατομικιστές του 19ου αιώνα, όπως ο Spooner (1808-87) και ο Tucker (1854-1939). Υποστήριξε ότι τα δικαιώματα

ιδιοκτησίας πρέπει να προστατευονται αμνηστρά, αρκεί ο πλούτος να αποκτήθηκε νόμιμα αρχικά ή να μεταβιβάστηκε νόμιμα από πρόσωπο σε πρόσωπο. Αυτή η θέση σημαίνει υποστήριξη της ελάχιστης κυβέρνησης και της ελάχιστης φορολογίας και υπονομεύει τις θέσεις υπέρ της πρόνοιας και της αναδιανομής. Η βασισμένη στα δικαιώματα θεωρία δικαιοσύνης του Nozick υπήρξε απάντηση στις ιδέες του John Rawls. Αργότερα, ο Nozick μετρίασε τον ακραίο αναρχοφιλελευθερισμό του.

ορίζεις της στη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, παρ' όλα αυτά όμως προωθεί μια κατ' ουσίαν «αρνητική» άποψη περί κράτους. Από αυτή τη σκοπιά, η αξία του κράτους έγκειται στη δυνατότητά του να θέτει φραγμούς στην ανθρώπινη συμπεριφορά, εμποδίζοντας έτσι τα άτομα να παραβιάζουν τα **δικαιώματα** και τις ελευθερίες των άλλων. Το κράτος δεν είναι παρά ένα προστατευτικό σώμα, με κύρια λειτουργία του την παροχή ενός πλαισίου ειρήνης και κοινωνικής τάξης, εντός του οποίου οι πολίτες μπορούν να ζουν τη ζωή τους όπως οι ίδιοι νομίζουν καλύτερα. Σύμφωνα με την περίφημη παρομοίωση του Locke, το κράτος λειτουργεί σαν νυχτοφύλακας, ο οποίος καλείται να δράσει μόνο όταν απειλείται η τάξη. Έτσι, στο «ελάχιστο» κράτος ή «κράτος-νυχτοφύλακα» ανατίθενται τρεις κύριες λειτουργίες. Πρώτον και κύριο, το κράτος υπάρχει για να διατηρεί την τάξη στο εσωτερικό. Δεύτερον, διασφαλίζει ότι τηρούνται τα συμβόλαια και οι οικειοθελείς συμφωνίες μεταξύ ιδιωτών και, τρίτον, παρέχει προστασία από εξωτερικές επιθέσεις. Ο θεσμικός μηχανισμός ενός ελάχιστου κράτους περιορίζεται επομένως σε ένα αστυνομικό σώμα, ένα δικαστικό σύστημα και κάποιου είδους στρατό. Οι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές, ηθικές και άλλες αρμοδιότητες ανήκουν στο άτομο και αποτελούν έτσι αναπόσπαστο τμήμα της κοινωνίας των πολιτών.

Την υπεράσπιση του ελάχιστου κράτους στη σύγχρονη πολιτική συζήτηση ανέλαβε η Νέα Δεξιά. Παραπέμποντας σε πρώιμες φιλελεύθερες ιδέες και ιδιαίτερα σε θεωρίες της ελεύθερης αγοράς ή κλασικές οικονομικές θεωρίες, η Νέα Δεξιά διακήρυξε την ανάγκη «υποχώρησης του κράτους». Στα κείμενα του Robert Nozick, η αρχή αυτή παίρνει τη μορφή μιας επαναδιατύπωσης του λοκιανού φιλελευθερισμού, στη βάση της υπεράσπισης των ατομικών δικαιωμάτων, ιδιαίτερα των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Στην περίπτωση των οικονομολόγων της ελεύθερης αγοράς, όπως ο Friedrich von Hayek και

Δικαιώματα: Νομικές ή ηθικές αξιώσεις να δρα ή να αντιμετωπίζεται κανείς με έναν ορισμένο τρόπο· τα πολιτικά δικαιώματα διαφέρουν από τα ανθρώπινα δικαιώματα.

ο Milton Friedman, η κρατική παρέμβαση θεωρείται τροχοπέδη που μειώνει τον ανταγωνισμό, την αποδοτικότητα και την παραγωγικότητα. Υπό το πρίσμα της Νέας Δεξιάς, ο οικονομικός ρόλος του κράτους πρέπει να περιορίζεται σε δύο λειτουργίες: τη διατήρηση ενός σταθερού μέσου συναλλαγών ή «ισχυρού νομίσματος» (ελάχιστος ή μηδενικός πληθωρισμός) και την προώθηση του ανταγωνισμού μέσω του ελέγχου των μονοπωλίων, της ρύθμισης των τιμών κλπ. Πολλοί παρουσιάζουν ασιατικά κράτη όπως η Ταϊβάν, η Σιγκαπούρη και η Μαλαισία σαν σύγχρονα παραδείγματα ελάχιστου κράτους. Ωστόσο, αυτό το σκεπτικό παραβλέπει το βαθμό στον οποίο τα εν λόγω κράτη εμπλέκονται στην οικονομική διοίκηση μέσω της καθοδήγησης των επενδύσεων και της έμφασης στην εκπαίδευση και την κατάρτιση.

Αναπτυξιακά κράτη

Τα πιο επιτυχή ιστορικά παραδείγματα ελάχιστων κρατών υπήρξαν τα κράτη χωρών όπως η Μ. Βρετανία και οι ΗΠΑ κατά την περίοδο της πρώιμης εκβιομηχάνισης τον 19ο αιώνα. Ισχύει, ωστόσο, ως γενικός κανόνας ότι όσο πιο αργά εκβιομηχανίζεται μια χώρα τόσο μεγαλύτερος θα είναι ο οικονομικός ρόλος του κράτους. Στην Ιαπωνία και τη Γερμανία, για παράδειγμα, το κράτος ανέλαβε έναν πιο ενεργό, «αναπτυξιακό» ρόλο ευθύς εξαρχής. Αναπτυξιακό είναι το κράτος εκείνο που παρεμβαίνει στην οικονομική ζωή με συγκεκριμένο σκοπό την προώθηση της βιομηχανικής ανάπτυξης και της οικονομικής μεγέθυνσης. Αυτό δεν ισοδυναμεί με απόπειρα αντικατάστασης της αγοράς από ένα «σοσιαλιστικό» σύστημα σχεδιασμού και ελέγχου, αλλά μάλλον με προσπάθεια σύστασης μιας συνεργασίας μεταξύ κράτους και μεγάλων οικονομικών συμφερόντων, προσπάθεια η οποία συχνά υποστηρίζεται από συντηρητικές και εθνικιστικές πρωτοβουλίες.

Το κλασικό παράδειγμα αναπτυξιακού κράτους είναι η Ιαπωνία. Κατά την περίοδο της δυναστείας των Μείτσι, μεταξύ 1868 και 1912, το ιαπωνικό κράτος επιδίωξε μια στενή σχέση με τους zaibutsu, τους κολοσσούς των οικογενειακών επιχειρήσεων που κυριάρχησαν στην ιαπωνική οικονομία μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Από το 1945 και μετά, τον αναπτυξιακό ρόλο του ιαπωνικού κράτους ανέλαβε το ιαπωνικό υπουργείο Διεθνούς Εμπορίου και Βιομηχανίας, το οποίο από κοινού με την τράπεζα της Ιαπωνίας συμβάλλει στη διαμόρφωση των αποφάσεων για τις ιδιωτικές επενδύσεις και κατευθύνει την ιαπωνική οικονομία με βάση τη διεθνή ανταγωνιστικότητα. Ένα παρόμοιο μοντέλο αναπτυξιακής παρέμβασης υπήρξε η Γαλλία, όπου οι κυβερνήσεις τόσο της αριστεράς όσο και της δεξιάς αναγνώρισαν την ανάγκη οικονομικού σχεδιασμού και η κρατική γραφειοκρατία θεώρησε τον εαυτό της θεματοφύλακα του εθνικού συμφέροντος. Σε χώρες όπως η Αυστρία και ως ένα βαθμό η Γερμανία, η οικονομική ανάπτυξη επιτεύχθηκε μέσω της συγκρότησης ενός «συνεργατικού κράτους», στο πλαίσιο του οποίου δίνεται έμφαση στη διατήρηση στενής σχέσης μεταξύ του κράτους και των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων, ιδίως των μεγάλων επιχειρήσεων και της οργανωμένης εργασίας. Πιο πρόσφατα, η οικονομική παγκοσμιοποίηση προκάλεσε την εμφάνιση

«κρατών του ανταγωνισμού», παραδείγματα των οποίων βρίσκονται μεταξύ των **οικονομιών-τίγρεων** της Ανατολικής Ασίας. Ο ρόλος τους είναι να αναπτύσσουν στρατηγικές εθνικής ευημερίας σ' ένα πλαίσιο εντεινόμενου διεθνούς ανταγωνισμού.

Σοσιαλδημοκρατικά κράτη

Ενώ τα αναπτυξιακά κράτη παρεμβαίνουν με σκοπό να πυροδοτήσουν την οικονομική πρόοδο, τα σοσιαλδημοκρατικά κράτη παρεμβαίνουν με στόχο μια ευρύτερη κοινωνική αναδιοργάνωση, σύμφωνη, κατά κανόνα, με αρχές όπως η ακριβοδικία, η ισότητα και η **κοινωνική δικαιοσύνη**. Σε χώρες όπως η Αυστρία και η Σουηδία, η κρατική παρέμβαση καθοδηγήθηκε τόσο από αναπτυξιακές όσο και από σοσιαλδημοκρατικές πρωτοβουλίες. Ωστόσο, τα δύο μοντέλα δεν βαδίζουν πάντα παράλληλα. Όπως το έθεσε ο David Marquand (1988), αν και το κράτος στη Μ. Βρετανία επεκτάθηκε σημαντικά κατά την περίοδο αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σύμφωνα με σοσιαλδημοκρατικές προδιαγραφές, απέτυχε να μετεξελιχθεί σε αναπτυξιακό κράτος. Το κλειδί για την κατανόηση του σοσιαλδημοκρατικού κράτους είναι η στροφή από μια «αρνητική» θεώρηση του κράτους, που το αντιμετωπίζει λίγο πολύ ως αναγκαίο κακό, σε μια «θετική», κατά την οποία το κράτος θεωρείται μέσο διεύρυνσης της ελευθερίας και προώθησης της δικαιοσύνης. Συνεπώς, το σοσιαλδημοκρατικό κράτος είναι το ιδεώδες τόσο των σύγχρονων φιλελεύθερων όσο και των δημοκρατών σοσιαλιστών.

Αντί να καθορίζει απλώς τους όρους της ευταξίας, το σοσιαλδημοκρατικό κράτος είναι ενεργός μέτοχος, συμβάλλοντας ιδιαίτερα στην αποκατάσταση των ανισορροπιών και των αδικιών μιας οικονομίας της αγοράς. Γι' αυτόν το λόγο, δεν επικεντρώνεται τόσο στην παραγωγή πλούτου όσο στην πιο ισορροπημένη και δίκαιη διανομή του. Στην πράξη, αυτό ισοδυναμεί με προσπάθεια εξάλειψης της φτώχειας και μείωσης της κοινωνικής ανισότητας. Τα δύο χαρακτηριστικά του σοσιαλδημοκρατικού κράτους είναι, λοιπόν, ο **κεϋνσιανισμός** και η **κοινωνική πρόνοια**. Ο σκοπός της κεϋνσιανής οικονομικής πολιτικής είναι η διαχείριση ή η ρύθμιση του **καπιταλισμού** με στόχο την προώθηση της ανάπτυξης και τη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης. Αν και αυτό μπορεί να εμπεριέχει κάποια στοιχεία σχεδιασμού, η κλασική κεϋνσιανή στρατηγική επικεντρώνεται στη «διαχείριση της ζήτησης» μέσω προσαρμογών της δημοσιονομικής πολιτικής, στα πεδία δηλαδή των δημόσιων δαπανών και της φορολογίας. Η υιοθέτηση πολιτικών πρόνοιας οδήγησε στην εμφάνιση των αποκαλούμενων κρατών πρόνοιας, των οποίων οι αρμοδιότητες επεκτάθηκαν με στόχο την προώθηση της ευημερίας των πολιτών. Υπό αυτή την έννοια, το σοσιαλδημοκρατικό κράτος είναι ένα «κράτος αρωγός», αφοσιωμένο στην αρχή της ενίσχυσης των ατόμων.

Κολεκτιβιστικά κράτη

Ενώ τα αναπτυξιακά και τα σοσιαλδημοκρατικά κράτη παρεμβαίνουν στην οικονομική ζωή με στόχο την καθοδήγηση και την υποστήριξη

Οικονομίες-τίγρεις: Ταχύως αναπτυσσόμενες και πάνω απ' όλα εξαγωγικές οικονομίες, διαρθρωμένες κατά το πρότυπο της Ιαπωνίας· παραδείγματα αποτελούν η Νότια Κορέα, η Ταϊβάν και η Σιγκαπούρη.

Κοινωνική δικαιοσύνη: Η ηθικά δικαιολογήσιμη κατανομή των υλικών αγαθών· η κοινωνική δικαιοσύνη θεωρείται συχνά ότι υποδηλώνει μεροληψία υπέρ της ισότητας.

Έννοια

Κρατισμός

Κρατισμός (fr. γαλλιστί, *étatisme*) είναι η άποψη ότι η κρατική παρέμβαση συνιστά το πλέον κατάλληλο μέσο επίλυσης των πολιτικών προβλημάτων ή επίτευξης της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Αυτή η άποψη υποστηρίζεται από μια βαθιά και ισχυρή πεποίθηση στο κράτος σαν μηχανισμό μέσω του οποίου μπορεί να οργανωθεί η συλλογική δράση και να επιτευχθούν κοινά στόχοι. Το κράτος λοιπόν θεωρείται ηθικό ιδεώδες (Hegel) ή υπηρετής της «γενικής βούλησης» ή του κοινού συμφέροντος. Ο κρατισμός αποτυπώνεται σαφέστατα σε κυβερνητικές πολιτικές που ρυθμίζουν και ελέγχουν την οικονομική ζωή. Αυτές ποικίλλουν, από τη μερική εθνικοποίηση και τον οικονομικό σχεδιασμό (που μερικές φορές αποκαλείται *διευθυντισμός*, *dirigisme*, από το γαλλικό ρήμα *diriger* που σημαίνει «διευθύνω») μέχρι τον κορπορατισμό (φιλελεύθερο και φασιστικό) και τον σοβιετικού τύπου κρατικό κολεκτιβισμό.

μας εν πολλοίς ιδιωτικής οικονομίας, τα κολεκτιβιστικά κράτη θέτουν ολόκληρη την οικονομία υπό κρατικό έλεγχο. Τυπικά παραδείγματα τέτοιων κρατών υπήρξαν οι ορθόδοξες κομμουνιστικές χώρες, όπως η ΕΣΣΔ και ολόκληρη η Ανατολική Ευρώπη. Αυτά τα κράτη θέλησαν να καταργήσουν εντελώς την ιδιωτική πρωτοβουλία και να θέσουν σε λειτουργία κεντρικά σχεδιαζόμενες οικονομίες υπό τη διαχείριση ενός δικτύου οικονομικών υπουργείων και επιτροπών σχεδιασμού. Έτσι, εγκαθιδρύθηκαν οι λεγόμενες «οικονομίες της εντολής», οι οποίες οργανώνονταν μέσω ενός συστήματος «καθοδηγητικού» σχεδιασμού που ελεγχόταν τελικά από τα ανώτατα όργανα του Κομμουνιστικού Κόμματος. Η δικαιολόγηση του κρατικού **κολεκτιβισμού** βασίστηκε στη θεμελιώδη σοσιαλιστική πρόταξη της κοινοκτημοσύνης έναντι της ατομικής ιδιοκτησίας. Ωστόσο, η χρήση του κράτους για την επίτευξη αυτού του στόχου υπαινίσσεται μια πιο θετική στάση απέναντι στην κρατική εξουσία σε σχέση μ' εκείνη που σκιαγραφείται στα κλασικά κείμενα των Marx και Engels (1820-95).

Ο Marx και ο Engels σε καμιά περίπτωση δεν απέκλειαν την εθνικοποίηση· ιδιαίτερα ο Engels αναγνώριζε ότι, κατά τη «δικτατορία του προλεταριάτου», ο κρατικός έλεγχος θα επεκτεινόταν σε εργοστάσια, τράπεζες, μεταφορές κλπ. Εντούτοις, οραματίστηκαν ένα αυστηρά προσωρινό προλεταριακό κράτος που θα «μυραίνονταν» με την έκλειψη των ταξικών ανταγωνισμών. Αντίθετα, το κολεκτιβιστικό κράτος στην ΕΣΣΔ έγινε μόνιμο και ολοένα πιο ισχυρό και γραφειοκρατικό. Υπό τον Στάλιν, ο σοσιαλισμός εξισώθηκε στην πράξη με τον κρατισμό ενώ η προώθηση του σοσιαλισμού σήμαινε τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων και των εξουσιών του κρατικού μηχανισμού. Μάλιστα, αφότου ο Χρουστσόφ ανακοίνωσε το 1962 ότι η δικτατορία του προλεταριάτου είχε τελειώσει, το κράτος ταυτίστηκε επισήμως με τα συμφέροντα «ολόκληρου του σοβιετικού λαού».

Ολοκληρωτικά κράτη

Οι πιο ακραίες και εκτεταμένες μορφές παρεμβατισμού παρατηρούνται στα ολοκληρωτικά κράτη. Η ουσία του ολοκληρωτισμού είναι η κατασκευή ενός κράτους που αγκαλιάζει τα πάντα, και του οποίου η επιρροή καταλαμβάνει κάθε πλευρά της ανθρώπινης ύπαρξης. Το κράτος θέτει όχι μόνο την οικονομία αλλά και την εκπαίδευση, την κουλτούρα, τη θρησκεία, την οικογενειακή ζωή κλπ. υπό τον άμεσο έλεγχο του. Τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα ολοκληρωτικών κρατών είναι η χιτλερική Γερμανία και η σταλινική ΕΣΣΔ, αν και σύγχρονα καθεστώτα, όπως εκείνο του Σαντάμ Χουσεΐν στο Ιράκ, έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά. Οι κεντρικοί πυλώνες τέτοιων καθεστώτων είναι μια ευρεία διαδικασία επιτήρησης και τρομοκρατικής αστυνόμευσης και ένα διαβρωτικό σύστημα ιδεολογικής χειραγώγησης και ελέγχου. Υπό αυτή την έννοια, τα ολοκληρωτικά κράτη εξαλείφουν την κοινωνία των πολιτών και καταργούν ολοκληρωτικά την «ιδιωτική» σφαίρα. Αυτός είναι ένας στόχος τον οποίο μόνο οι φασίστες που επιθυμούν να διαλύσουν την ατομική ταυτότητα μέσα στο κοινωνικό όλο ενστερνίζονται προθύμα. Μερικές φορές υποστηρίζεται ότι η αντίληψη του Mussolini

Κολεκτιβισμός: Η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και η αντικατάστασή της από ένα σύστημα κοινής ή δημόσιας ιδιοκτησίας.

για το ολοκληρωτικό κράτος πηγάζει από την πεποίθηση του Hegel ότι το κράτος είναι μια «ηθική κοινότητα» που αντανακλά τον αλτρουισμό και την αλληλεγγύη των μελών του. Από τη σκοπιά αυτή, η πρόοδος του ανθρώπινου πολιτισμού συνδέεται εμφανώς με τη μεγέθυνση του κράτους και τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του.

■ Ένα «κούφιο» κράτος;

Μολονότι το κράτος θεωρούνταν παραδοσιακά βασικό χαρακτηριστικό της πολιτικής ζωής, ο ρόλος και η σημασία του απειλούνται από εξελίξεις που ήρθαν σταδιακά στο προσκήνιο στα τέλη του 20ού αιώνα. Αυτό συνέβη με τον πλέον δραματικό τρόπο σε ορισμένες μετακομμουνιστικές χώρες και σε τμήματα του αναπτυσσόμενου κόσμου, όπου κατακερματισμένοι ή υπό αποσύνθεση κρατικοί μηχανισμοί αντιμετώπισαν εθνοτικές εξεγέρσεις ή την αυξανόμενη απειλή του οργανωμένου εγκλήματος. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η εμφάνιση εθνών χωρίς κράτος, φυλών και φατριών, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τους Τσετσένους στη Ρωσική Ομοσπονδία, τους Αλβανούς στο Κοσσυφοπέδιο, τους Κούρδους, τους Ταμίλ και τους Ίμπο στη Νιγηρία. Αλλού η παρακμή του κράτους ήταν λιγότερο έντονη αλλά εξίσου σημαντική. Συντελέστηκε ως αυτό που ο Jessop (1990) ονόμασε «υπονόμευση», μια ύπουλη διαδικασία με την οποία λειτουργίες που κάποτε ανήκαν στο κράτος μεταφέρθηκαν σταδιακά σε άλλους θεσμούς και σώματα. Πρόκειται για μια διαδικασία που ήταν αποτέλεσμα τριών διακριτών αλλά αλληλένδετων εξελίξεων: της παγκοσμιοποίησης, της «υποχώρησης» και αναδόμησης του κράτους και της ανάπτυξης της υποκρατικής κυβέρνησης.

Παγκοσμιοποίηση

Η πιο σημαντική απειλή για το κράτος, ή τουλάχιστον για το έθνος-κράτος, είναι ίσως η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης (εξετάζεται πιο λεπτομερειακά στο Κεφάλαιο 7). Παγκοσμιοποίηση είναι, γενικά, η διαδικασία μέσω της οποίας γεγονότα και αποφάσεις σ' ένα μέρος του κόσμου επηρεάζουν πλέον τους ανθρώπους που ζουν σ' ένα εντελώς διαφορετικό τμήμα του. Μια εκδήλωση αυτού του φαινομένου είναι η ανάδυση της παγκόσμιας οικονομίας, με την οποία έγινε όλο και πιο δύσκολο, ίσως αδύνατο, για οποιαδήποτε χώρα να ρυθμίσει τη διεθνή ροή του κεφαλαίου. Οι συνέπειες αυτής της εξέλιξης για τα κράτη είναι δραματικές. Σημαίνει, για παράδειγμα, ότι η δυνατότητα των μεμονωμένων κρατών να διαχειρίζονται την οικονομική ζωή και να παρέχουν γενική ευημερία περιορίζεται, εφόσον οι «εθνικές» οικονομικές στρατηγικές, όπως ο κεϋνσιανισμός, είναι πρακτικά ανεφάρμοστες σε παγκόσμιο πλαίσιο. Παρομοίως, η εν λόγω εξέλιξη οδήγησε σε γενική υποχώρηση του κράτους πρόνοιας, καθώς ο εντεινόμενος ανταγωνισμός προκαλεί πιέσεις για μειωμένους φόρους και φθηνότερο κόστος εργασίας. Μια άλλη εκδήλωση του ίδιου φαινομένου είναι ότι τα κράτη δυσκολεύονται όλο και περισσότερο να ελέγξουν τις

πολυεθνικές εταιρείες, οι οποίες μπορούν πιο εύκολα να μεταφέρουν από το ένα μέρος στο άλλο την παραγωγή και τις επενδύσεις τους. Δεν ήταν μικρότερη η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό επίπεδο, όπως φαίνεται από την αυξανόμενη σημασία διεθνών και υπερεθνικών σωμάτων όπως ο ΟΗΕ, η Ευρωπαϊκή Ένωση, το ΝΑΤΟ και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου. Είναι προφανές λ.χ. ότι η συμμετοχή στην Ε.Ε. απειλεί την κρατική εξουσία, επειδή όλο και περισσότερες αποφάσεις (για παράδειγμα, για τη νομισματική και αγροτική πολιτική, την αλιεία, την άμυνα και τις εξωτερικές υποθέσεις) λαμβάνονται από ευρωπαϊκούς θεσμούς και όχι από τα κράτη-μέλη.

Κάποιοι υποστηρίζουν ότι οι τάσεις παγκοσμιοποίησης επέφεραν την αναδόμηση του κράτους σε σχέση με το παραδοσιακό του νόημα. Σίγουρα, η κυριαρχία, το ειδοποιό χαρακτηριστικό του κράτους, έφτασε στο τέρας της, τουλάχιστον με την έννοια της ανώτατης και αποκλειστικής εξουσίας. Τα κράτη πλέον λειτουργούν σε συνθήκες μετακυριαρχίας, σ' ένα πλαίσιο αλληλεξάρτησης και επέμβασης. Αυτό, ωστόσο, μπορεί να μην οδηγεί στο σβήσιμο του κράτους αλλά στην ανάδυση ενός νέου είδους κράτους. Τα σοσιαλδημοκρατικά κράτη, όπως και τα κολεκτιβιστικά, μπορεί όντως να απολέμφθηκαν στον κάλαθο των αχρήστων της ιστορίας, αλλά στη θέση τους αναδύθηκαν «ανταγωνιστικά» κράτη που προσαρμόζονται καλύτερα στις απαιτήσεις μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Στα ενδιαφέροντα αυτών των κρατών περιλαμβάνονται, για παράδειγμα, η ανάγκη ενίσχυσης της εκπαίδευσης και της κατάρτισης ως κύριων τρόπων εγγύησης της οικονομικής επιτυχίας στη νέα, βασισμένη στην τεχνολογία οικονομία, η επιθυμία αύξησης της ανταπόκρισης της αγοράς μέσω της προώθησης της επιχειρηματικότητας και της ελαστικότητας της εργασίας, και η ανάγκη αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού και ενίσχυσης των ηθικών θεμελίων της κοινωνίας. Η πολιτική παγκοσμιοποίηση μπορεί εξίσου να ανοίξει νέους ορίζοντες για το κράτος όσο και να τους περιορίσει. Αυτό εκφράζεται στην ιδέα της «κοινής» κυριαρχίας, την ιδέα δηλαδή ότι κράτη που θα ήταν αδύναμα και αναποτελεσματικά αν δρούσαν ανεξάρτητα μπορούν να αποκτήσουν μεγαλύτερη επιρροή συνεργαζόμενα με άλλα κράτη μέσω διεθνών ή περιφερειακών θεσμών. Αυτό μπορεί λ.χ. να διαπιστωθεί στο γεγονός ότι το Συμβούλιο Υπουργών της Ε.Ε., το πλέον ισχυρό σώμα χάραξης κυβερνητικής πολιτικής στην Ένωση, είναι εν πολλοίς δημιουργημα των κρατών-μελών και συνιστά ένα φόρουμ το οποίο επιτρέπει σε πολιτικούς κάθε χώρας να λαμβάνουν αποφάσεις σε περιφερειακό επίπεδο.

Αναδομώντας το κράτος

Ιδιωτικοποίηση: Η μεταφορά κρατικών περιουσιακών στοιχείων από τον δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα, πράγμα που σημαίνει συρρίκνωση των κρατικών αρμοδιοτήτων.

Οι δεκαετίες του 1980 και του '90 έγιναν μάρτυρες, ιδιαίτερα στη Μ. Βρετανία και τις ΗΠΑ, μιας αποφασιστικής επίθεσης εναντίον του κράτους από κυβερνήσεις εμπνεόμενες από αρχές και πεποιθήσεις της Νέας Δεξιάς. Αυτό οδήγησε σε μια «υποχώρηση» του κράτους, μέσω πολιτικών όπως η απορρύθμιση και η **ιδιωτικοποίηση**, και στην εισα-

γωγή αγοραίων μεταρρυθμίσεων στις δημόσιες υπηρεσίες. Παρόμοιες πολιτικές, ωστόσο, υιοθετήθηκαν και αλλού, με περισσότερο ίσως ενθουσιασμό στα μετακομμουνιστικά καθεστώτα της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, σε μια προσπάθεια αποδιάρθρωσης των κολεκτιβιστικών κρατικών μηχανισμών τους. Αν και η υποχώρηση του κράτους επισπεύστηκε εκεί όπου άσκησε επιρροή μια φιλοαγοραία και αντικρατική φιλοσοφία του τύπου «ιδιωτικό ίσον καλό, δημόσιο ίσον κακό», υπαγορεύτηκε επίσης από ευρύτερες και πιο αποφασιστικές δυνάμεις. Μεταξύ αυτών είναι οι πιέσεις που παρήγαγε ο αυξημένος παγκόσμιος ανταγωνισμός και η ανάγκη ανάπτυξης πιο αποτελεσματικών και ανταποδοτικών μέσων άσκησης δημόσιας πολιτικής και παροχής δημόσιων υπηρεσιών, τα οποία συνδέονται με τη στροφή από την κυβέρνηση στη «διακυβέρνηση». Αυτή η τελευταία ιδέα αντανακλά το γεγονός ότι, καθώς η κοινωνία έγινε πιο περίπλοκη και ρευστή, χρειάστηκε να επινοηθούν νέοι τρόποι κυβέρνησης με μικρότερη εξάρτηση από ιεραρχικούς κρατικούς θεσμούς, τρόποι που αμβλύνουν έτσι τη διάκριση κράτους και κοινωνίας. Στην πολιτική, τη «στροφή στη διακυβέρνηση» μαρτυρούν ποικίλες τάσεις, μεταξύ αυτών η αυξανόμενη τάση χρηματοδότησης δημόσιων προγραμμάτων από ιδιωτικές επενδύσεις, η «επανεπινόηση» της κυβέρνησης μέσω της στροφής από την παροχή απευθείας υπηρεσιών σ' ένα ρόλο «αρωγού» ή «ρυθμιστή», η αυξανόμενη χρήση ημικυβερνητικών και ιδιωτικών οργανισμών για την παροχή δημόσιων υπηρεσιών και η άνοδος της «νέας δημόσιας διοίκησης», με την οποία υιοθετήθηκαν ευρύτερα από την κυβέρνηση τεχνικές διοίκησης του ιδιωτικού τομέα.

Υποκρατική διακυβέρνηση

Η τελική πρόκληση για το κράτος προέρχεται από την πίεση για αποκέντρωση, την τάση για μεταφορά αρμοδιοτήτων από εθνικά ή κεντρικά σώματα σε τοπικό ή κοινοτικό επίπεδο. Αυτή η διαδικασία δεν είναι βέβαια καθολική αλλά, σε πολλά μέρη του κόσμου, η αυξανόμενη σημασία της κοινότητας και της εθνοτικής πολιτικής έχει οδηγήσει σε αιτήματα για ενίσχυση των τοπικών και περιφερειακών σωμάτων. Για παράδειγμα, η δημιουργία του Σκοτσέζικου Κοινοβουλίου ή της Ουαλικής Εθνοσυνέλευσης το 1999 εξομοίωσαν τη Μ. Βρετανία με άλλα ευρωπαϊκά κράτη, όπως η Ισπανία, η Γαλλία και η Ιταλία, τα οποία διαθέτουν πολλαπλές κυβερνητικές βαθμίδες. Στην περίπτωση της Σκοτίας, αυτό σημαίνει εκλεγμένη τοπική κυβέρνηση με αυξημένες αρμοδιότητες, και, θα 'λεγε κανείς, καταλήγει σε μια «οιονεί ομοσπονδία». Επιπλέον, οι φυγόκεντρες πιέσεις εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης οδήγησαν στην ιδέα μιας «Ευρώπης των περιφερειών», που σημαίνει ότι περιφερειακοί θεσμοί και ομάδες επιδιώκουν όλο και περισσότερο άμεση πρόσβαση στα σώματα της Ε.Ε., παρακάμπτοντας μ' αυτό τον τρόπο τις εθνικές κυβερνήσεις. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε μοντέλα **πολυεπίπεδης διακυβέρνησης** εντός της Ε.Ε., που περιλαμβάνουν υποκρατικά, κρατικά και υπερχρατικά σώματα τα οποία δύσκολα υπάγονται στην παραδοσιακή ιδέα περί κράτους. Στην πιο ακραία τους μορφή, ωστόσο, οι φυγόκεντρες πιέσεις οδήγησαν στην

Πολυεπίπεδη διακυβέρνηση:
Μια περίπλοκη πολιτική διαδικασία η οποία εμπλέκει υποεθνικά, εθνικά και υπερεθνικά επίπεδα, κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς φορείς.

ανασυγκρότηση της κρατικής εξουσίας ή στην ανατροπή του ίδιου του κράτους. Το 1993, ο αναδυόμενος εθνοτικός εθνικισμός είχε σαν αποτέλεσμα τη διάλυση του κράτους της Τσεχοσλοβακίας και τη δημιουργία των χωριστών κρατών της Τσεχίας και της Σλοβακίας, ενώ στις αρχές της δεκαετίας του '90 το Γιουγκοσλαβικό κράτος κατακερματίστηκε από έναν εμφύλιο πόλεμο τον οποίο πυροδότησε ένα μείγμα εθνικιστικής φιλοδοξίας και εθνοτικής αντιπαλότητας. Τέτοιες δυνάμεις εξετάζονται ενδελεχώς στο Κεφάλαιο 8.

■ Σύνοψη

◆ Το κράτος είναι ένας πολιτικός σύνδεσμος με αναγνωρισμένη δικαιοδοσία εντός καθορισμένων εδαφικών ορίων. Σε αντίθεση με την κυβέρνηση, που δεν είναι παρά τμήμα του, το κράτος περιλαμβάνει όλα τα δημόσια σώματα και ασκεί απρόσωπη αυθεντία στη βάση ότι εκπροσωπεί τα μόνιμα συμφέροντα της κοινωνίας και όχι τις μεροληπτικές συμπάθειες οποιασδήποτε ομάδας πολιτικών.

◆ Υπάρχουν πλήθος αντίπαλες θεωρίες για το κράτος. Οι πλουραλιστές πιστεύουν ότι το κράτος είναι ένα ουδέτερο σώμα που ενεργεί σαν διαιτητής μεταξύ των ανταγωνιστικών συμφερόντων στην κοινωνία. Οι μαρξιστές υποστηρίζουν ότι το κράτος συντηρεί το ταξικό σύστημα είτε καταπιέζοντας τις υποτελείς τάξεις είτε αμβλύνοντας την ταξική σύγκρουση. Η Νέα Δεξιά παρουσιάζει το κράτος σαν γιγάντιο τέρας που σκοπό του έχει να επεκτείνεται και να μεγεθύνεται. Οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες επισημαίνουν τις πατριαρχικές προκαταλήψεις εντός του κράτους που υποστηρίζουν ένα σύστημα ανδρικής εξουσίας.

◆ Οι υποστηρικτές του κράτους το βλέπουν είτε σαν μέσο υπεράσπισης του ατόμου από τις παραβιάσεις των συμπολιτών του είτε σαν μηχανισμό μέσω του οποίου μπορεί να οργανωθεί η συλλογική δράση. Οι επικριτές του, ωστόσο, υποστηρίζουν κατά κανόνα ότι το κράτος αντανάκλα είτε τα συμφέροντα των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων είτε συμφέροντα ξεχωριστά και αντίθετα από τα συμφέροντα της κοινωνίας.

◆ Τα κράτη ανταποκρίνονται σε πολύ διαφορετικούς ρόλους. Τα ελάχιστα κράτη απλώς περιφρουρούν την τάξη. Τα αναπτυξιακά κράτη προσπαθούν να προωθήσουν την ανάπτυξη και την οικονομική μεγέθυνση. Τα σοσιαλδημοκρατικά κράτη αποβλέπουν στην αποκατάσταση των ανισορροπιών και των αδικιών της οικονομίας της αγοράς. Τα κολεκτιβιστικά κράτη ασκούν έλεγχο σε ολόκληρη την οικονομική ζωή. Τα ολοκληρωτικά κράτη επιδιώκουν την ολική πολιτικοποίηση κι έτσι εξαλείφουν την κοινωνία των πολιτών.

◆ Το σύγχρονο κράτος αντιμετωπίζει πλήθος απειλές. Οι κυριότερες από αυτές είναι: η παγκοσμιοποίηση με τη μορφή της οικονομικής αλληλεξάρτησης και της εμφάνισης των υπερεθνικών σωμάτων· η «υποχώρηση» ή «υπονόμευση» του κράτους, καθώς οι αρμοδιότητές

του μεταφέρονται σε ιδιωτικούς θεσμούς· τέλος, η αποκέντρωση, μέσω της μεταβίβασης αρμοδιοτήτων από κρατικούς θεσμούς σε περιφερειακά, επαρχιακά ή τοπικά σώματα.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Η ζωή στη φυσική κατάσταση θα ήταν πράγματι «άγρια, βάρβαρη και σύντομη»;
- ▶ Η κυβέρνηση ελέγχει το κράτος ή το κράτος την κυβέρνηση;
- Μπορεί το κράτος να θεωρηθεί ουδέτερο σώμα απέναντι σε ανταγωνιζόμενα κοινωνικά συμφέροντα;
- ▶ Η φύση και το υπόβαθρο της κρατικής ελίτ παράγουν αναπόφευκτα μεροληψία;
- ▶ Ποια είναι η σωστή σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών;
- ▶ Μέχρι ποιου σημείου μπορεί να «υπονομευτεί» ένα κράτος πριν πάψει να είναι κράτος;
- ▶ Παγκοσμιοποίηση σημαίνει ότι το κράτος έχασε κάθε σημασία;

■ Διαβάστε επίσης

Dunleavy, P. και B. O'Leary, *Theories of the State* (Λονδίνο: Palgrave, 1987). Μία προσεκτικά δομημένη και προσιτή εισαγωγή σε πέντε μεζονες προσεγγίσεις του κράτους και στην πολιτική της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Jessop, B., *State Theory: Putting Capitalist States in Their Place* (Οξφόρδη: Polity Press, 1990). Μία απαιτητική αλλά αξιόλογη συλλογή δοκιμίων μέσω των οποίων ο Jessop αναπτύσσει τη δική του προσέγγιση στη θεωρία του κράτους.

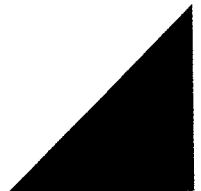
Pierre, J. και B. Guy Peters, *Governance, Politics and the State* (Basingstoke: Palgrave, 2000). Μία χρήσιμη συζήτηση του φαινομένου της διακυβέρνησης και των συνεπειών του στο ρόλο και τη φύση του κράτους.

Poggi, G., *The State* (Cambridge: Polity Press, 1990). Μία ανάλυση της φύσης, της εξέλιξης και των προοπτικών του κράτους που είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σε ό,τι αφορά την «κρίση του κράτους».

Schwarzmantel, J., *The State in Contemporary Society: An Introduction* (Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Harvester Wheatsheaf, 1994). Μία σαφής και χρήσιμη εισαγωγή στη μελέτη της πολιτικής, που επικεντρώνεται στις αντίπαλες απόψεις για το φιλελεύθερο-δημοκρατικό κράτος.

ΕΘΝΗ ΚΑΙ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Έθνη και εθνικισμός

«Ο εθνικισμός είναι παιδική ασθένεια. Είναι η ιασρά της ανθρωπότητας».

ΑΛΒΕΡΤ ΕΙΝΣΤΕΙΝ, *Επιστολή* (1921)

Τα τελευταία διακόσια χρόνια το έθνος θεωρείται η πλέον πρόσφορη (και ίσως η κατεξοχήν) μορφή πολιτικής οργάνωσης και εξουσίας. Πράγματι, το διεθνές δίκαιο βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην υπόθεση ότι τα έθνη, όπως και τα άτομα, έχουν απαραβίαστα δικαιώματα, ιδίως δικαίωμα στην πολιτική ανεξαρτησία και την αυτοδιάθεση. Πουθενά, ωστόσο, η σπουδαιότητα του έθνους δεν εκδηλώνεται πιο παραστατικά απ' όσο στη δυναμική του εθνικισμού ως πολιτικού δόγματος. Ο εθνικισμός έχει σημαδέψει παντοιοτρόπως τις πιο σημαντικές και συστηματικές πολιτικές ιδεολογίες που εξετάστηκαν στο Κεφάλαιο 3. Συνέβαλε στο ξέσπασμα πολέμων και επαναστάσεων. Προκάλεσε τη γέννηση νέων κρατών, την παρακμή αυτοκρατοριών και την επαναχάραξη των συνόρων. Τέλος, χρησιμοποιήθηκε τόσο για την αναμόρφωση όσο και για την υποστήριξη καθεστώτων. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν λόγοι να πιστεύει κανείς ότι η εποχή του έθνους ίσως πλησιάζει στο τέλος της. Το έθνος-κράτος, ο στόχος για τον οποίο πάσχισαν γενιές και γενιές εθνικιστών, δέχεται όλο και περισσότερες πιέσεις, τόσο εσωτερικές όσο και εξωτερικές.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια ζητήματα

- ▶ Τι είναι έθνος;
- ▶ Σε τι διαφέρουν ο πολιτισμικός από τον πολιτικό εθνικισμό;
- ▶ Πώς μπορεί να εξηγηθεί η εμφάνιση και επέκταση του εθνικισμού;
- ▶ Ποιες πολιτικές μορφές πήρε ο εθνικισμός; Ποιους σκοπούς έχει εκφράσει;
- ▶ Ποια είναι τα πλεονεκτήματα ή τα ισχυρά σημεία του έθνους-κράτους;
- ▶ Έχει μέλλον το έθνος-κράτος;

■ Τι είναι έθνος;

Πολλές από τις διαμάχες σχετικά με το φαινόμενο του εθνικισμού έχουν τις ρίζες τους σε αντίπαλες απόψεις περί του τι συνιστά ένα έθνος. Η ιδέα του έθνους είναι τόσο ευρέως αποδεκτή ώστε τα ειδοποια χαρακτηριστικά του σπάνια εξετάζονται ή αμφισβητούνται. Το έθνος απλώς λαμβάνεται ως δεδομένο. Η σύγχυση ωστόσο περισσεύει. Ο όρος «έθνος» δεν χρησιμοποιείται με ακρίβεια και συχνά συγχέεται με όρους όπως κράτος, χώρα, εθνοτική ομάδα και φυλή. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, λόγω χάρη, αποτελεί σαφώς εσφαλμένη ονομασία, καθώς πρόκειται για οργανισμό κρατών κι όχι εθνικών πληθυσμών. Ποια είναι λοιπόν τα χαρακτηριστικά του έθνους; Τι το διακρίνει από όλες τις άλλες κοινωνικές ομάδες ή πηγές συλλογικής ταυτότητας;

Η δυσκολία ορισμού του «έθνους» οφείλεται στο ότι όλα τα έθνη διαθέτουν ένα μείγμα αντικειμενικών και υποκειμενικών γνωρισμάτων, ένα αμάλγαμα πολιτισμικών και πολιτικών χαρακτηριστικών. Με αντικειμενικούς όρους, τα έθνη είναι πολιτισμικές οντότητες: ομάδες ανθρώπων που μιλούν την ίδια γλώσσα, ασπάζονται την ίδια θρησκεία, μοιράζονται ένα κοινό παρελθόν κλπ. Τέτοιου είδους παράγοντες αναμφίβολα διαμορφώνουν την πολιτική του εθνικισμού. Ο εθνικισμός των «Κεμπεκούα» στον Καναδά, για παράδειγμα, βασίζεται κατά κύριο λόγο στις γλωσσικές διαφορές μεταξύ του γαλλόφωνου Κεμπέκ και του αγγλόφωνου στη μεγάλη πλειοψηφία του υπόλοιπου Καναδά. Όλες οι εθνικιστικές τάσεις στην Ινδία εκκινούν από θρησκευτικές διαφορές, με παραδείγματα τον αγώνα των Σιχ στο Πουντζάμπ για δική τους πατρίδα (το Καλιστάν) και την εκστρατεία των Μουσουλμάνων του Κασμίρ για την ενσωμάτωσή τους στο Πακιστάν. Παρ' όλα αυτά, είναι αδύνατο να οριστεί το έθνος με αποκλειστικά αντικειμενικούς όρους. Όλα τα έθνη χαρακτηρίζονται από κάποιο βαθμό πολιτισμικής, εθνοτικής και φυλετικής ποικιλομορφίας. Το ελβετικό έθνος άντεξε στο χρόνο και επιβίωσε παρά τη χρήση τριών κύριων γλωσσών (γαλλικά, γερμανικά, ιταλικά) και μιας ποικιλίας τοπικών διαλέκτων. Οι διαφορές μεταξύ καθολικών και προτεσταντών που γέννησαν αντίπαλους εθνικισμούς στη Βόρεια Ιρλανδία δεν έχουν σημασία στην ηπειρωτική Μ. Βρετανία, ενώ η ισχύς τους υπήρξε μόνο περιθωριακή σε χώρες όπως η Γερμανία.

Αυτό ενισχύει την άποψη ότι, τελικά, τα έθνη μπορούν να οριστούν μόνο υποκειμενικά από τα μέλη τους. Σε τελική ανάλυση, το έθνος είναι μια ψυχοπολιτική κατασκευή. Αυτό που διακρίνει τα έθνη από κάθε άλλη ομάδα ή συλλογικότητα είναι το γεγονός ότι τα μέλη του θεωρούν εαυτούς έθνος. Τι σημαίνει αυτό; Ένα έθνος, υπό αυτή την έννοια, αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως διακριτή πολιτική κοινότητα. Αυτό διακρίνει ένα έθνος από μια **εθνοτική ομάδα**. Μια εθνοτική ομάδα αναμφίβολα έχει μια κοινή ταυτότητα και ένα αίσθημα πολιτισμικής υπερηφάνειας, αλλά, σε αντίθεση μ' ένα έθνος, στερείται συλλογικών πολιτικών επιδιώξεων. Αυτές οι επιδιώξεις παραδοσιακά έπαιρναν τη μορφή αναζήτησης ή επιθυμίας διατήρησης της πολιτικής ανεξαρτησίας ή της κρατικής υπόστασης. Μετριοπαθέστερα, ωστόσο,

Εθνοτική ομάδα: Ομάδα ανθρώπων με κοινή πολιτισμική και ιστορική ταυτότητα, τους οποίους κατά κανόνα συνδέει η πίστη στην κοινή τους καταγωγή.

μπορεί να συνίστανται στην επιθυμία επίτευξης ενός βαθμού αυτονομίας, ως μέρος ίσως μιας ομοσπονδίας ή συνομοσπονδίας κρατών.

Οι περιπλοκές, όμως, δεν τελειώνουν εδώ. Ο εθνικισμός είναι ένα δύσκολο πολιτικό φαινόμενο, εν μέρει επειδή οι διάφορες εθνικιστικές παραδόσεις αντιλαμβάνονται την έννοια του έθνους με διαφορετικούς τρόπους. Δύο αντίθετες έννοιες είχαν ιδιαίτερη επιρροή. Η μία παρουσιάζει το έθνος ως κυρίως πολιτισμική κοινότητα και τονίζει τη σημασία των εθνοτικών δεσμών και δεσμεύσεων. Η άλλη το βλέπει ως πολιτική κοινότητα και υπογραμμίζει τη σημασία των πολιτικών δεσμών και συγκαταθέσεων. Αυτές οι αντίπαλες απόψεις δεν παρέχουν απλώς διαφορετικές εξηγήσεις για την καταγωγή των εθνών αλλά συνδέονται επίσης με πολύ διαφορετικές μορφές εθνικισμού.

Τα έθνη ως πολιτισμικές κοινότητες

Η ιδέα ότι το έθνος είναι μια εθνική ή πολιτισμική κοινότητα έχει περιγραφεί ως η «πρωταρχική» έννοια του έθνους (Lafont, 1968). Οι ρίζες της βρίσκονται στη Γερμανία του τέλους του 18ου αιώνα, στα κείμενα στοχαστών όπως ο Herder και ο Fichte (1762-1814). Για τον Herder, ο έμφυτος χαρακτήρας κάθε εθνικής ομάδας καθοριζόταν εντέλει από το φυσικό περιβάλλον, το κλίμα και τη φυσική γεωγραφία που διαμορφώνουν τον τρόπο ζωής, τις εργασιακές συνήθειες, τις απόψεις και τις δημιουργικές κλίσεις ενός λαού. Πάνω απ' όλα, τονίζει τη σημασία της γλώσσας, για την οποία πίστευε ότι αποτελεί ενσάρκωση των ιδιαίτερων παραδόσεων και της ιστορικής μνήμης ενός λαού. Κατά την άποψή του, κάθε έθνος έχει ένα **Volkgeist**, το οποίο αποκαλύπτεται σε τραγούδια, μύθους και θρύλους και συνιστά την πηγή της δημιουργικότητας ενός έθνους. Άρα, ο εθνικισμός του Herder ισοδυναμεί με μια μορφή κουλτουραλισμού που δίνει έμφαση στην αναγνώριση και την εκτίμηση των εθνικών παραδόσεων και της ιστορικής μνήμης και όχι σε μια ρητή πολιτική επιδίωξη κράτους. Τέτοιου είδους ιδέες συνέβαλαν σημαντικά στην αφύπνιση της εθνικής συνείδησης στη Γερμανία του 19ου αιώνα, όπως φαίνεται από την ανακάλυψη αρχαίων μύθων και θρύλων, λ.χ. στα λαϊκά παραμύθια των αδελφών Grimm και στις όπερες του Richard Wagner (1813-83).

Από τον κουλτουραλισμό του Herder συνάγεται ότι τα έθνη είναι «φυσικές» ή οργανικές οντότητες που τα ίχνη τους οδηγούν στην αρχαιότητα, και τα οποία, με την ίδια λογική, θα εξακολουθούν να υπάρχουν όσο υπάρχει ανθρώπινη κοινωνία. Μια παρόμοια άποψη διατυπώθηκε από σύγχρονους κοινωνικούς ψυχολόγους που επισημαίνουν την τάση των ανθρώπων να σχηματίζουν ομάδες προκειμένου να αποκομίσουν το αίσθημα της ασφάλειας, της ταυτότητας και του ανήκειν. Από αυτή τη σκοπιά, ο χωρισμός της ανθρωπότητας σε έθνη δεν σημαίνει τίποτα περισσότερο από τη φυσική τάση των ανθρώπων να συναναστρέφονται άλλους ανθρώπους με κοινό πολιτισμό, παρόμοιο υπόβαθρο και τρόπο ζωής με τον δικό τους. Τέτοιου είδους ψυχολογικές ερμηνείες, ωστόσο, δεν εξηγούν τον εθνικισμό ως ιστορικό φαινόμενο, ως φαινόμενο δηλαδή που εμφανίστηκε σε ορισμένο τόπο και χρόνο και, συγκεκριμένα, στην Ευρώπη των αρχών του 19ου αιώνα.

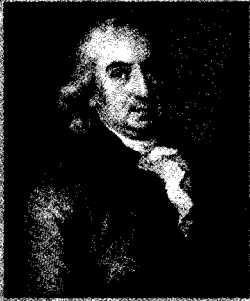
Έννοια

Έθνος

Το έθνος (nation, από το λατινικό *nasci*, που σημαίνει «γεννέομαι») είναι σύνθετο φαινόμενο, που σχηματίζεται από πλήθος πολιτισμικούς, πολιτικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Πολιτισμικά, ένα έθνος είναι μια ομάδα ανθρώπων που μοιράζονται γλώσσα, θρησκεία, ιστορία και παραδόσεις, αν και το έθνος παρουσιάζουν ποικίλο επίπεδα πολιτισμικής ετερογένειας. Πολιτικά, ένα έθνος είναι μια ομάδα ανθρώπων που αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως μιακή πολιτική κοινότητα. Αν και αυτό εκφράζεται κλασικά με τη μορφή της επιθυμίας κατοχύρωσης ή διατήρησης ενός κράτους, μπορεί επίσης να πάρει τη μορφή της πολιτικής συνείδησης. Ψυχολογικά, ένα έθνος είναι μια ομάδα ανθρώπων που διακρίνεται από την κοινή αφοσίωση ή αγάπη, που παίρνει τη μορφή του πατριωτισμού. Ωστόσο, μια τέτοιου είδους ταύτιση δεν αποτελεί αναγκαία συνθήκη για να οπηκει κανείς σ' ένα έθνος. Ακόμα κι εκείνοι που δεν αισθάνονται εθνικά υπεράσφανοι μπορεί να δέχονται ότι «ανήκουν» στο έθνος.

Volkgeist (γερμανικά):

Κυριολεκτικά, το πνεύμα του λαού· η οργανική ταυτότητα ενός λαού, όπως εκφράζεται στην κουλτούρα του και ιδιαίτερα στη γλώσσα του.

Johann Gottfried Herder (1744-1803)

Γερμανός ποιητής, κριτικός και φιλόσοφος, που συχνά θεωρείται «πατέρας» του πολιτισμικού εθνικισμού. Ως δάσκαλος και λουθηρανός κληρικός, ταξίδεψε σ' όλη την Ευρώπη πριν εγκατασταθεί το 1776 στη Βοϊμάρη ως επικεφαλής του κλήρου στο Μέγα Δοικάτο. Αν και στα νεανικά του χρόνια επηρεάστηκε από στοχαστές όπως ο Kant, ο Rousseau και ο Montesquieu, κατέληξε στο τέλος ένας από τους κύριους πνευματικούς

αντιπάλους του Διαφωτισμού και άσκησε καθοριστική επίδραση στην ανάπτυξη του ρομαντικού κινήματος στη Γερμανία. Η έμφαση του Herder στο έθνος ως οργανική ομάδα με ιδιαίτερη γλώσσα, πολιτισμό και «πνεύμα» συνέβαλε τόσο στην ίδρυση της πολιτισμικής ιστορίας όσο και στην ανάπτυξη ενός ιδιαίτερου τύπου εθνικισμού, που τονίζει την εγγενή αξία του εθνικού πολιτισμού.

Στο βιβλίο του *Έθνη και εθνικισμός* (1983), ο Ernest Gellner τόνισε το βαθμό στον οποίο ο εθνικισμός συνδέεται με τον εκσυγχρονισμό και, ιδιαίτερα, με τη διαδικασία της εκβιομηχάνισης. Ο Gellner υπογράμμισε το γεγονός ότι, ενώ οι προνεωτερικές ή «αγροτικές» κοινωνίες θεμελιώνονταν σε ένα δίκτυο φεουδαρχικών σχέσεων και δεσμών, οι αναδυόμενες βιομηχανικές κοινωνίες προώθησαν την κοινωνική κινητικότητα, την ατομική προσπάθεια και τον ανταγωνισμό, απαιτώντας έτσι μια νέα πηγή πολιτισμικής συνοχής. Αυτή ήταν ο εθνικισμός. Ο εθνικισμός λοιπόν αναπτύχθηκε για να ικανοποιήσει τις ανάγκες συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών και περιστάσεων. Από την άλλη πλευρά, η θεωρία του Gellner υποστηρίζει ότι ο εθνικισμός είναι πλέον ανεξάλειπτος καθώς η επιστροφή σε προνεωτερικούς δεσμούς και ταυτότητες είναι αδιανόητη. Ωστόσο, στο *The Ethnic Origins of Nations* (1986), ο Anthony Smith αμφισβήτησε την ιδέα της σύνδεσης εθνικισμού και εκσυγχρονισμού, υπογραμμίζοντας τη συνέχεια μεταξύ νεότερων εθνών και προνεωτερικών εθνοτικών κοινοτήτων, τις οποίες ονόμασε «εθνότητες». Κατά την άποψη αυτή, τα έθνη έχουν ιστορικές καταβολές: έχουν τις ρίζες τους στην κοινή πολιτισμική κληρονομιά και τη γλώσσα που μπορεί να είναι προγενέστερες από τη συγκρότηση του κράτους ή ακόμα και την επιδίωξη της εθνικής ανεξαρτησίας. Ο Smith, ωστόσο, παραδέχτηκε ότι, αν και η εθνική συνείδηση είναι πρόδρομος του εθνικισμού, νεότερα έθνη υπήρξαν μόνο όταν οι υπάρχουσες εθνότητες συνδέθηκαν με το αναδυόμενο δόγμα της πολιτικής κυριαρχίας. Αυτή η σύνδεση συντελέστηκε στην Ευρώπη στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα και στην Ασία και την Αφρική κατά τον 20ό αιώνα.

Ανεξάρτητα από την καταγωγή των εθνών, ορισμένες μορφές εθνικισμού έχουν σαφώς πολιτισμικό μάλλον παρά πολιτικό χαρακτήρα. Ο πολιτισμικός εθνικισμός κατά κανόνα παίρνει τη μορφή της εθνικής αυτοκατάφασης. Είναι ένα μέσο διά του οποίου ένας λαός αποκτά πιο ξεκάθαρη αίσθηση της ταυτότητάς του μέσω της ανάπτυξης της εθνικής υπερηφάνειας και του εθνικού αυτοσεβασμού. Αυτό αποδεικνύει η περίπτωση του ουαλικού εθνικισμού, ο οποίος επικεντρώνεται πάνω

απ' όλα στη διαφύλαξη της ουαλικής γλώσσας και της ουαλικής κουλτούρας γενικότερα παρά στην επιδίωξη πολιτικής ανεξαρτησίας. Ο εθνικισμός των μαύρων στις ΗΠΑ, τις Δυτικές Ινδίες και σε πολλά μέρη της Ευρώπης έχει επίσης ισχυρό πολιτισμικό χαρακτήρα. Τονίζει την ανάπτυξη μιας διακριτά μαύρης συνείδησης και ενός αισθήματος εθνικής υπερηφάνειας, που στα γραπτά του Marcus Garvey και του Malcolm X (1926-65) συνδέθηκαν με την ανακάλυψη της Αφρικής ως πνευματικής και πολιτισμικής «πατρίδας». Μια παρόμοια διαδικασία μπορεί να παρατηρηθεί και στη σύγχρονη Αυστραλία και, σε κάποιο βαθμό, τη Νέα Ζηλανδία. Το ρεπουμπλικανικό κίνημα στην Αυστραλία, για παράδειγμα, εκφράζει την επιθυμία επαναπροσδιορισμού του έθνους ως πολιτικής και πολιτισμικής μονάδας διακριτής από τη Μ. Βρετανία. Πρόκειται για μια διαδικασία αυτοκατάφασης που αντλεί κατά κύριο λόγο από το μύθο του Anzac, τη σχέση με τους αυτόχθονες πληθυσμούς και την ανακάλυψη μιας εποικιστικής λαϊκής κουλτούρας.

Ο Γερμανός ιστορικός Friedrich Meinecke (1907) προχώρησε λίγο μακρύτερα και διέκρινε μεταξύ «πολιτισμικών» και «πολιτικών εθνών». Τα «πολιτισμικά» έθνη χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό εθνικής ομοιογένειας, με αποτέλεσμα την αλληλοεπικάλυψη εθνοτικών και εθνικών ταυτοτήτων. Ο Meinecke αναγνώρισε τους Έλληνες, τους Γερμανούς, τους Ρώσους, τους Άγγλους και τους Ιρλανδούς ως παραδείγματα πολιτισμικών εθνών, αλλά η περιγραφή ταιριάζει εξίσου σε εθνοτικές ομάδες όπως οι Κούρδοι, οι Ταμίλ και οι Τσετσένοι. Τέτοιου είδους έθνη θεωρούνται «οργανικά», με την έννοια ότι διαμορφώθηκαν από φυσικές ή ιστορικές κι όχι από πολιτικές δυνάμεις. Η δύναμη των πολιτισμικών εθνών έγκειται στο γεγονός ότι, καθώς συνεχονται από ένα ισχυρό και ιστορικό αίσθημα εθνικής ενότητας, τείνουν να είναι σταθερά και συμπαγή. Από την άλλη πλευρά, τα πολιτισμικά έθνη συνήθως θεωρούν τους εαυτούς τους αποκλειστικές ομάδες. Η συμμετοχή στο έθνος δεν θεωρείται παράγωγο της πολιτικής συμμόρφωσης στην οποία υποβάλλεται κανείς οικειοθελώς, αλλά μιας εθνοτικής ταυτότητας που κατά κάποιο τρόπο κληρονομείται. Τα πολιτισμικά έθνη συνεπώς αυτοκατανοούνται ως διευρυμένα οικογενειακά δίκτυα με κοινές καταβολές. Υπό αυτή την έννοια, δεν είναι δυνατό να «γίνεις» Γερμανός, Ρώσος ή Κούρδος, υιοθετώντας απλώς τη γλώσσα και τις παραδοχές του λαού. Αυτή η αντίληψη της αποκλειστικής ομάδας εξέθρεψε μια απομονωτιστική και οπισθοδρομική μορφή εθνικισμού και αποδυνάμωσε τη διάκριση μεταξύ έθνους και φυλής.

Τα έθνη ως πολιτικές κοινότητες

Η άποψη ότι τα έθνη είναι πολιτικές οντότητες τονίζει κυρίως τα πολιτικά καθήκοντα και τις πολιτικές δεσμεύσεις παρά την πολιτισμική ταυτότητα. Το έθνος νοείται έτσι ως μια ομάδα ανθρώπων που συνεχονται κυρίως από το δεσμό της ιδιότητας του πολίτη, ανεξάρτητα από τις πολιτισμικές, εθνοτικές και άλλες δεσμεύσεις. Αυτή η άποψη περί έθνους ανάγεται συχνά στα κείμενα του Jean-Jacques Rousseau, που συνήθως θεωρείται «πατέρας» του νεότερου εθνικισμού. Αν και

Έννοια

Πολιτισμικός εθνικισμός

Ο πολιτισμικός εθνικισμός είναι μία μορφή εθνικισμού που δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ανγέννηση του έθνους ως διακριτού πολιτισμού μάλλον παρά ως ξεχωριστής πολιτικής κοινότητας. Κατά κανόνα, οι θιασώτες αυτής της άποψης αντιμετωπίζουν το κράτος ως περιφερειακή, αν όχι ξένη οντότητα. Ενώ ο πολιτικός εθνικισμός είναι «ορθολογικός» και συνήθως βασίζεται σε αρχές, ο πολιτισμικός εθνικισμός είναι «μυστικιστικός», υπό την έννοια ότι στηρίζεται σε μια ρομαντική πίστη στο έθνος ως μοναδικό, ιστορικό και οργανικό όλο, που κινητοποιείται από ένα δικό του «πνεύμα». Κατά κανόνα, αποτελεί μία μορφή εθνικισμού «από τα κάτω προς τα πάνω» που αντλεί περισσότερο από «λαϊκές» τελετουργίες, παραδόσεις και θρύλους παρά από μία ελιτιστική ή «ψηφλή» κουλτούρα. Αν και συχνά έχει χαρακτήρα αντισυντηρητικό, ο πολιτισμικός εθνικισμός μπορεί επίσης να λειτουργήσει σαν παράγοντας εκσυγχρονισμού, δίνοντας τη δυνατότητα σ' ένα λαό να «αναδημιουργηθεί».

ο Rousseau δεν ασχολήθηκε ειδικά με το ζήτημα του έθνους ούτε συζήτησε το φαινόμενο του εθνικισμού, η έμφαση που έδωσε στη λαϊκή κυριαρχία, όπως εκφράζεται στην ιδέα της «γενικής βούλησης» (στην πράξη, το κοινό καλό της κοινωνίας), υπήρξε ο σπόρος από τον οποίο άνθισαν εθνικιστικά δόγματα κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης του 1789. Διακηρύσσοντας ότι η κυβέρνηση πρέπει να βασίζεται στη γενική βούληση, ο Rousseau άσκησε δυναμική κριτική στη μοναρχική εξουσία και τα αριστοκρατικά προνόμια. Κατά τη Γαλλική Επανάσταση, αυτή η αρχή της ριζοσπαστικής δημοκρατίας εκφράστηκε με τον ισχυρισμό ότι οι Γάλλοι ήταν «πολίτες» με αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα και ελευθερίες κι όχι πλέον «υπήκοοι» του στέμματος. Η κυρίαρχη εξουσία συνεπώς ανήκε στο «γαλλικό έθνος». Η μορφή εθνικισμού που προέκυψε επομένως από τη Γαλλική Επανάσταση συμπεριλάμβανε το όραμα ενός αυτοκυβερνώμενου λαού ή έθνους και συνδέθηκε άρρηκτα με τις αρχές της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφοσύνης.

Πολλοί θεωρητικοί του εθνικισμού υποστήριξαν την ιδέα ότι τα έθνη είναι πολιτικές κι όχι εθνοτικές κοινότητες. Ο Eric Hobsbawm (1983) λ.χ. υπογράμμισε το βαθμό στον οποίο τα έθνη αποτελούν «επινοημένες παραδόσεις». Αντί να δεχτεί ότι τα νεότερα έθνη αναπτύχθηκαν από παμπάλαιες εθνοτικές κοινότητες, ο Hobsbawm υποστήριξε ότι η πίστη στην ιστορική συνέχεια και την πολιτισμική καθαρότητα ήταν σε όλες τις περιπτώσεις μύθος και, επιπλέον, μύθος που δημιουργήθηκε από τον ίδιο τον εθνικισμό. Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, ο εθνικισμός δημιουργεί τα έθνη κι όχι αντιστρόφως. Για παράδειγμα, μια ευρέως διαδεδομένη εθνική συνείδηση (που μερικές φορές αποκαλείται λαϊκός εθνικισμός) δεν αναπτύχθηκε παρά στα τέλη του 19ου αιώνα, υπό την επίδραση πιθανόν της εφεύρεσης εθνικών ύμνων και εθνικών σημαιών και της επέκτασης της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σίγουρα, η ιδέα μιας «μητρικής γλώσσας» που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά και ενσωματώνει την εθνική κουλτούρα είναι άκρως προβληματική. Στην πραγματικότητα, οι γλώσσες ζουν και αναπτύσσονται καθώς κάθε γενιά τις προσαρμόζει στις δικές της ιδιαίτερες ανάγκες και περιστάσεις. Επιπλέον, μπορεί να υποστηριχτεί ότι η ιδέα «εθνικής» γλώσσας είναι παραλογισμός, δεδομένου ότι μέχρι τον 19ο αιώνα η πλειονότητα των ανθρώπων δεν γνώριζαν τη γραπτή μορφή της γλώσσας τους και συνήθως μιλούσαν μια τοπική διάλεκτο που λίγα κοινά είχε με τη γλώσσα της μορφωμένης ελίτ.

Και ο Benedict Anderson (1983) παρουσίασε το νεότερο έθνος σαν κατασκευή, μια, κατά τη διατύπωσή του, «φαντασιακή κοινότητα». Ο Anderson επισήμανε ότι τα έθνη υφίστανται πιο πολύ σαν νοητικές εικόνες παρά σαν αυθεντικές κοινότητες που απαιτούν ένα βαθμό αυτοπρόσωπης αλληλεπίδρασης για να συντηρήσουν την ιδέα μιας κοινής ταυτότητας. Αν τα έθνη υπάρχουν, υπάρχουν σαν φαντασιακές κατασκευές που φτιάχνουν για μας η εκπαίδευση, τα ΜΜΕ και μια διαδικασία πολιτικής κοινωνικοποίησης. Ενώ κατά την άποψη του Rousseau ένα έθνος κινητοποιείται από ιδέες περί δημοκρατίας και πολιτικής ελευθερίας, η ιδέα ότι τα έθνη είναι «επινοημένες» ή

«φαντασιακές» κοινότητες έχει περισσότερα κοινά με τη μαρξιστική άποψη, κατά την οποία ο εθνικισμός συνιστά ένα είδος αστικής ιδεολογίας. Από τη σκοπιά του ορθόδοξου μαρξισμού, ο εθνικισμός είναι ένας μηχανισμός μέσω του οποίου η κυρίαρχη τάξη αντισταθμίζει την απειλή κοινωνικής επανάστασης, διαβεβαιώνοντας ότι η αφοσίωση στο έθνος είναι ισχυρότερη από την ταξική αλληλεγγύη και προσδένοντας έτσι την εργατική τάξη στην υπάρχουσα δομή εξουσίας.

Είτε τα έθνη είναι απόρροια της επιθυμίας για ελευθερία και δημοκρατία είτε απλώς σατανικές επινοήσεις πολιτικών ελίτ ή μιας άρχουσας τάξης, ορισμένα έθνη έχουν αναμφίβολα πολιτικό χαρακτήρα. Ακολουθώντας τον Meinecke, μπορούμε να ορίσουμε αυτά τα έθνη ως «πολιτικά». «Πολιτικό» έθνος είναι εκείνο στο οποίο η ιδιότητα του πολίτη έχει μεγαλύτερη πολιτική σημασία από την εθνοτική ταυτότητα. Συχνά, τα πολιτικά έθνη περιλαμβάνουν πολλές εθνοτικές ομάδες κι έτσι διακρίνονται από πολιτισμική ετερογένεια. Η Μ. Βρετανία, οι ΗΠΑ και η Γαλλία θεωρούνται συχνά κλασικά παραδείγματα πολιτικών εθνών. Η Μ. Βρετανία αποτελεί ένωση τεσσάρων «πολιτισμικών» εθνών: της Αγγλίας, της Σκωτίας, της Ουαλίας και της Βόρειας Ιρλανδίας (αν και η τελευταία μπορεί να συμπεριλαμβάνει δύο έθνη, τους Προτεστάντες Ενωτικούς και τους Καθολικούς Ρεπουμπλικάνους). Στο βαθμό που υφίσταται μια διακριτή βρετανική εθνική ταυτότητα, βασίζεται σε πολιτικούς παράγοντες, όπως η κοινή υποταγή στο στέμμα, ο σεβασμός στο κοινοβούλιο του Γουέστμινστερ και η πίστη στα ιστορικά δίκαια και τις ελευθερίες του βρετανικού λαού. Οι ΗΠΑ, ως «χώρα μεταναστών», έχουν κατεξοχήν πολυεθνικό και πολυπολιτισμικό χαρακτήρα, ο οποίος καθιστά ανέφικτη τη συγκρότηση μιας εθνικής ταυτότητας στη βάση κοινών πολιτισμικών και ιστορικών δεσμών. Ελλείψει αυτών, αναπτύχθηκε συνειδητά ένα αίσθημα αμερικανικής εθνικής ταυτότητας μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος και της καλλιέργειας σεβασμού για ένα σύνολο κοινών αξιών, ιδίως εκείνων που περιγράφονται στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας και στο Σύνταγμα των ΗΠΑ. Παρόμοια, η γαλλική εθνική ταυτότητα συνδέεται στενά με τις παραδόσεις και τις αρχές της Επανάστασης του 1789.

Το κοινό σημείο τέτοιων εθνών είναι ότι, θεωρητικά, θεμελιώθηκαν σε μια οικειοθελή αποδοχή κοινών αρχών ή στόχων και όχι σε μια ήδη υπάρχουσα πολιτισμική ταυτότητα. Υποστηρίζεται μερικές φορές ότι ο τύπος εθνικισμού που αναπτύσσεται σε τέτοιου είδους κοινωνίες έχει χαρακτήρα ανεκτικό και δημοκρατικό. Αν ένα έθνος είναι καταρχήν πολιτική οντότητα, αποτελεί μια ανοικτή ομάδα, υπό την έννοια ότι η συμμετοχή δεν περιορίζεται σ' εκείνους που πληρούν συγκεκριμένα γλωσσικά, θρησκευτικά, εθνοτικά ή άλλα παρόμοια κριτήρια. Κλασικά παραδείγματα αποτελούν οι ΗΠΑ, που έχουν την εικόνα ενός έθνους-«χωνευτήρι», και η «νέα» Νότια Αφρική, η οποία θεωρείται «κοινωνία όλων των χρωμάτων». Από την άλλη πλευρά, τα πολιτικά έθνη μπορεί ενίοτε να μην απολαμβάνουν την οργανική ενότητα και το αίσθημα της ιστορικής συνέχειας που χαρακτηρίζουν τα πολιτισμικά έθνη. Αυτό ίσως εξηγεί, για παράδειγμα, τον σχετικά χαλαρό βρετανικό εθνι-

κισμό, σε σύγκριση με τον σκοτσέζικο ή τον ουαλικό εθνικισμό, και τον απομονωτιστικό χαρακτήρα του αγγλικού εθνικισμού, που ενίοτε αποκαλείται εθνικισμός του «μικρού Άγγλου».

Τα κράτη του αναπτυσσόμενου κόσμου αντιμετώπισαν ιδιαίτερα προβλήματα στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν εθνική ταυτότητα. Αυτά τα έθνη μπορούν να περιγραφούν ως «πολιτικά» υπό δύο έννοιες. Πρώτον, σε πολλές περιπτώσεις έφτασαν να γίνουν κράτη μόνο έπειτα από αγώνα εναντίον του αποικιακού ζυγού. Σ' αυτή την περίπτωση, η εθνική ταυτότητα του έθνους επηρεάζεται βαθιά από την κοινή επιδίωξη της εθνικής απελευθέρωσης και ελευθερίας. Ο εθνικισμός του τρίτου κόσμου τείνει επομένως να παίρνει ισχυρό αντιαποικιοκρατικό χαρακτήρα. Δεύτερον, αυτά τα έθνη συχνά σχηματίστηκαν από εδαφικά σύνορα που κληρονόμησαν από τους πρώην αποικιοκράτες. Η Αφρική αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Τα αφρικανικά «έθνη» συχνά περιλαμβάνουν πολλές εθνοτικές, θρησκευτικές και περιφερειακές ομάδες, τις οποίες συνδέει συνήθως μόνο το κοινό παρελθόν τους ως αποικιών. Αντίθετα με τη δημιουργία των κλασικών ευρωπαϊκών πολιτισμικών εθνών, που επιδίωξαν κρατική υπόσταση στη βάση μιας προϋπάρχουσας εθνικής ταυτότητας, στην Αφρική έγινε προσπάθεια να «χτιστούν» έθνη πάνω στα θεμέλια υπαρχόντων κρατών. Η επακόλουθη, ωστόσο, δυσαναλογία μεταξύ πολιτικών και εθνικών ταυτοτήτων έχει προκαλέσει επανειλημμένες εντάσεις, όπως φάνηκε στη Νιγηρία, το Σουδάν, τη Ρουάντα και το Μπουρούντι. Τέτοιου είδους συγκρούσεις δεν είναι κατά κανένα τρόπο απλώς φαινόμενα παμπάλαιων «φυλετικών διαιρέσεων». Σε μεγάλο βαθμό, αποτελούν συνέπεια παλιών αποικιοκρατικών πολιτικών της λογικής του «διαίρει και βασίλευε».

■ Μορφές εθνικισμού

Η διαμάχη γύρω από τον πολιτικό χαρακτήρα του εθνικισμού είναι ανεξάντλητη. Αφενός, ο εθνικισμός μπορεί να εμφανίζεται ως προοδευτική και απελευθερωτική δύναμη, που εξασφαλίζει την εθνική ενότητα και ανεξαρτησία. Αφετέρου, μπορεί να συνιστά ανορθολογικό και αντιδραστικό δόγμα, που επιτρέπει στους πολιτικούς ηγέτες να ακολουθούν πολιτικές στρατιωτικής επέκτασης και να διεξάγουν πολέμους στο όνομα του έθνους. Για την ακρίβεια, ο εθνικισμός παρουσιάζει όλα τα συμπτώματα ενός πολιτικού ισοδύναμου του συνδρόμου πολλαπλής προσωπικότητας. Κατά καιρούς, υπήρξε προοδευτικός και αντιδραστικός, δημοκρατικός και δεσποτικός, απελευθερωτικός και καταπιεστικός, αριστερός και δεξιός. Γι' αυτόν το λόγο, είναι ίσως προτιμότερο να αντιμετωπίζουμε τον εθνικισμό όχι ως ένα μοναδικό και συνεκτικό φαινόμενο αλλά ως μια σειρά «εθνικισμών», δηλαδή, ως ένα σύμπλεγμα παραδόσεων με ένα και μόνο κοινό χαρακτηριστικό – όλες αναγνωρίζουν με τον τρόπο τους την κεντρική πολιτική σημασία του έθνους.

Η σύγχυση οφείλεται εν μέρει στις διαφωνίες που είδαμε παραπάνω σχετικά με το πώς πρέπει να γίνεται κατανοητή η έννοια του έθνους

και αν για τον ορισμό του έθνους είναι καθοριστικά τα πολιτικά ή τα πολιτισμικά κριτήρια. Ωστόσο, ο χαρακτήρας του εθνικισμού διαμορφώνεται επίσης από τις περιστάσεις υπό τις οποίες εγείρονται οι εθνικιστικές επιδιώξεις και από τον πολιτικό σκοπό με τον οποίο συνδέονται. Συνεπώς, όταν ο εθνικισμός αποτελεί αντίδραση ενάντια στην εμπειρία της ξένης κυριαρχίας και της αποικιοκρατίας, είναι συνήθως απελευθερωτική δύναμη, συνδεδεμένη με τους στόχους της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της δημοκρατίας. Όταν ο εθνικισμός είναι παράγωγο της κοινωνικής αποδιάθρωσης και της δημογραφικής μεταβολής, συχνά έχει απομονωτιστικό και αποκλειστικό χαρακτήρα και μπορεί να γίνει όχημα του ρατσισμού και της **ξενοφοβίας**. Τέλος, ο εθνικισμός διαμορφώνεται από τα πολιτικά ιδεώδη εκείνων που τον ασπάζονται. Καθένας με τον τρόπο του, φιλελεύθεροι, συντηρητικοί, σοσιαλιστές, φασίστες, ακόμα και κομμουνιστές, έχουν όλοι συνδεθεί με τον εθνικισμό (από τις μεγάλες ιδεολογίες, ίσως μόνο ο αναρχισμός είναι εντελώς αντίθετος με τον εθνικισμό). Υπό αυτή την έννοια, ο εθνικισμός διασχίζει όλο το ιδεολογικό φάσμα. Οι κύριες πολιτικές εκφάνσεις του εθνικισμού είναι οι ακόλουθες:

- φιλελεύθερος εθνικισμός
- συντηρητικός εθνικισμός
- επεκτατικός εθνικισμός
- αντιαποικιοκρατικός εθνικισμός

Φιλελεύθερος εθνικισμός

Ο φιλελεύθερος εθνικισμός μπορεί να θεωρηθεί η κλασική μορφή του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού. Χρονολογείται από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης και ενσωματώνει πολλές από τις αξίες της. Πράγματι, στην ηπειρωτική Ευρώπη των μέσων του 19ου αιώνα, το να είσαι εθνικιστής σήμαινε να είσαι φιλελεύθερος, και αντίστροφα. Οι επαναστάσεις του 1848, για παράδειγμα, συνέδεσαν τον αγώνα για εθνική ανεξαρτησία και ενοποίηση με το αίτημα για περιορισμένη και συνταγματική κυβέρνηση. Αυτό έγινε πιο σαφές απ' οπουδήποτε αλλού στον εθνικισμό του «Risorgimento» (αναγέννηση) του ιταλικού εθνικιστικού κινήματος, ιδιαίτερα όπως αυτό εκφράστηκε από τον «κήρυκα» της ιταλικής ενοποίησης Giuseppe Mazzini. Παρόμοιες αρχές ασπάζτηκε ο Simon Bolivar (1783-1830), ο οποίος ηγήθηκε του λατινοαμερικάνικου κινήματος ανεξαρτησίας των αρχών του 19ου αιώνα και συνέβαλε στην εκδίωξη των Ισπανών από την ισπανόφωνη Αμερική. Ίσως η πιο ξεκάθαρη έκφραση του φιλελεύθερου εθνικισμού να βρίσκεται στα «14 Σημεία» του Αμερικανού προέδρου Woodrow Wilson. Διατυπωμένα το 1918, προτάθηκαν σαν βάση για την ανοικτοδόμηση της Ευρώπης μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και αποτέλεσαν τον οδηγό των σαρωτικών συνοριακών μεταβολών που σημειώθηκαν με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών (1919).

Όπως όλες οι μορφές εθνικισμού, ο φιλελεύθερος εθνικισμός βασίζεται στη θεμελιώδη παραδοχή ότι η ανθρωπότητα είναι εκ φύσεως διαιρεμένη σε έθνη που το καθένα τους έχει ξεχωριστή ταυ-

Ξενοφοβία: Φόβος ή μίσος για τους ξένους· παθολογικός εθνοκεντρισμός.

Giuseppe Mazzini (1805-72)

Ιταλός εθνικιστής και απόστολος του φιλελευθερού ρεπουμπλικανισμού. Ο Mazzini γεννήθηκε στη Γένοβα της Ιταλίας και ήταν γιος γιατρού. Ήρθε σ' επαφή με την επαναστατική πολιτική ως μέλος της πατριωτικής μυστικής ένωσης των Καρμπονάρων. Γι' αυτόν το λόγο συνελήφθη και εξορίστηκε στη Γαλλία και όταν απελάθηκε κι από εκεί, στη Βρετανία. Επέστρεψε για λίγο στην Ιταλία κατά τη διάρκεια των επαναστάσεων του 1848, για να συμβάλει στην απελευθέρωση του Μιλάνου και να ηγηθεί της βραχυβίας

δημοκρατίας της Ρώμης. Η επιρροή του αφοσιωμένου ρεπουμπλικανού Mazzini ετασθένησε στη συνέχεια, καθώς άλλοι εθνικιστές ηγέτες, μεταξύ των οποίων και ο Garibaldi (1807-82), στράφηκαν προς τον Όικο της Σαβοΐας για να πετύχουν την ιταλική ενοποίηση. Αν και ο ίδιος ο Mazzini επισήμως δεν επέστρεψε ποτέ στην Ιταλία, ο φιλελεύθερος εθνικισμός του άσκησε βαθιά επιρροή σε ολόκληρη την Ευρώπη καθώς και σε ομάδες μεταναστών στις ΗΠΑ.

τότητα. Συνεπώς, τα έθνη είναι αυθεντικές ή οργανικές κοινότητες κι όχι τεχνητά δημιουργήματα πολιτικών ηγετών ή κυρίαρχων τάξεων. Η χαρακτηριστική, ωστόσο, θεματική του φιλελευθερού εθνικισμού είναι η σύνδεση της ιδέας του έθνους με την πίστη στη λαϊκή κυριαρχία, που αποδίδεται άλλωστε στον Rousseau. Η μείξη αυτή προέκυψε επειδή οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες εναντίον των οποίων μαχόταν ο φιλελεύθερος εθνικισμός στην Ευρώπη του 19ου αιώνα ήταν αυταρχικές και καταπιεστικές. Ο Mazzini, για παράδειγμα, δεν ήθελε απλώς να ενώσει τα ιταλικά κράτη, αλλά και να αποτινάξει την επιρροή της αυτοκρατορικής Αυστρίας. Η βασική θεματική αυτής της μορφής εθνικισμού είναι επομένως μια δέσμευση στην αρχή της **εθνικής αυτοδιάθεσης**. Στόχος του είναι η συγκρότηση ενός έθνους-κράτους, ενός κράτους δηλαδή στο οποίο τα όρια της κυβέρνησης συμπίπτουν κατά το μέγιστο δυνατό με τα όρια της εθνικότητας. Όπως το έθεσε ο J. S. Mill ([1861] 1951:392):

Όταν οποιαδήποτε δύναμη διακατέχεται από το αίσθημα της εθνικότητας, υπάρχει εκ πρώτης όψεως επαρκής λόγος για την ένωση όλων των μελών της εθνικότητας υπό μία κυβέρνηση, η οποία θα είναι ξεχωριστή και δική τους. Αυτό πολύ απλά σημαίνει ότι το ζήτημα της κυβέρνησης πρέπει να αποφασίζεται από τους κυβερνώμενους.

Ο φιλελεύθερος εθνικισμός είναι πάνω απ' όλα μία μορφή εθνικισμού βασισμένη σε αρχές. Δεν προωθεί τα συμφέροντα ενός έθνους σε βάρος των άλλων. Αντίθετα, διακηρύσσει ότι κάθε έθνος έχει δικαίωμα στην ελευθερία και την αυτοδιάθεση. Υπό αυτή την έννοια, όλα τα έθνη είναι ίσα. Ο τελικός σκοπός του φιλελευθερού εθνικισμού είναι επομένως η οικοδόμηση ενός κόσμου κυρίαρχων εθνών-κρατών. Ο Mazzini λ.χ. ίδρυσε την παράνομη οργάνωση «Νέα Ιταλία» για να προωθήσει την ιδέα μιας ενωμένης Ιταλίας, αλλά ίδρυσε επίσης τη «Νέα Ευρώπη» ελπίζοντας να διαδώσει τις εθνικιστικές ιδέες σ' όλη την ήπειρο. Παρόμοια, στην ειρηνευτική διάσκεψη του Παρισιού,

Εθνική αυτοδιάθεση: Η αρχή σύμφωνα με την οποία το έθνος είναι κυρίαρχη οντότητα: η αυτοδιάθεση υποδηλώνει εξίσου εθνική ανεξαρτησία και δημοκρατική κυβέρνηση.

όπου υπογράφηκε η Συνθήκη των Βερσαλλιών, ο Woodrow Wilson προώθησε την αρχή της αυτοδιάθεσης όχι μόνο επειδή η διάλυση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών εξυπηρετούσε τα εθνικά συμφέροντα των ΗΠΑ, αλλά και επειδή πίστευε ότι οι Πολωνοί, οι Τσέχοι, οι Γιουγκοσλάβοι και οι Ούγγροι είχαν το ίδιο δικαίωμα στην πολιτική ανεξαρτησία με αυτό που απολάμβαναν ήδη οι Αμερικανοί.

Από αυτή τη σκοπιά, ο εθνικισμός δεν είναι απλώς μέσο διεύρυνσης της πολιτικής ελευθερίας αλλά και μηχανισμός διασφάλισης μιας ειρηνικής και σταθερής παγκόσμιας τάξης. Ο Wilson λ.χ. πίστευε ότι ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προκλήθηκε από μια «παλαιά τάξη» δεσποτικών και μιλιταριστικών αυτοκρατοριών με εγγενή κλίση προς τον επεκτατισμό και τον πόλεμο. Κατά την άποψή του, τα δημοκρατικά έθνη-κράτη θα ήταν τουναντίον ειρηνικά, επειδή, διαθέτοντας πολιτισμική και πολιτική ενότητα, θα στερούνταν το κίνητρο κήρυξης πολέμου ή υποταγής άλλων εθνών. Ο εθνικισμός εδώ δεν θεωρείται πηγή κακοπιστίας, καχυποψίας και αντιπαλότητας. Αντίθετα, είναι μία δύναμη ικανή να προωθήσει την ενότητα στο εσωτερικό του κάθε έθνους και την αδελφосύνη μεταξύ των εθνών στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού για τα εθνικά δίκαια και χαρακτηριστικά.

Κατά μία έννοια, ωστόσο, ο φιλελευθερισμός σκοπεύει πέραν του έθνους. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι ότι η δέσμευση στον ατομικισμό σημαίνει πως οι φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι όλα τα ανθρώπινα όντα (ανεξαρτήτως παραγόντων όπως η φυλή, οι πεποιθήσεις, το κοινωνικό υπόβαθρο και η εθνικότητα) είναι ίσης ηθικής αξίας. Ο φιλελευθερισμός επομένως ενστερνίζεται τον οικουμενισμό, καθώς αποδέχεται ότι τα άτομα, οπουδήποτε κι αν βρίσκονται, έχουν την ίδια αξία και τα ίδια δικαιώματα. Αυτό εκφράζεται κοινώς σήμερα με την ιδέα των **ανθρώπινων δικαιωμάτων**. Θέτοντας το άτομο υπεράνω του έθνους, οι φιλελεύθεροι κατοχυρώνουν μια βάση παραβίασης της εθνικής κυριαρχίας, όπως συνέβη στη διεθνή εκστρατεία πίεσης του καθεστώτος της «λευκής» Νότιας Αφρικής να εγκαταλείψει το απαρχαίνι. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι οι φιλελεύθεροι φοβούνται πως ένας κόσμος κυρίαρχων εθνών-κρατών μπορεί να εκφυλιστεί σε μια διεθνή «φυσική κατάσταση». Ακριβώς όπως η απεριόριστη ελευθερία επιτρέπει στα άτομα να κακοποιούν και να υποδουλώνουν το ένα το άλλο, έτσι και η εθνική κυριαρχία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν πρόφαση του επεκτατισμού και της κατάκτησης. Η ελευθερία πρέπει πάντα να υπάγεται στο νόμο, κι αυτό ισχύει εξίσου για τα άτομα και για τα έθνη. Οι φιλελεύθεροι, κατά συνέπεια, ήταν πάντα στην πρώτη γραμμή εκστρατειών για την κατοχύρωση ενός συστήματος διεθνούς δικαίου υπό την επίβλεψη υπερεθνικών σωμάτων όπως η Κοινωνία των Εθνών, ο ΟΗΕ και η Ε.Ε. Έτσι, σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, δεν πρέπει ποτέ να επιτρέπεται στον εθνικισμό να γίνεται απομονωτιστικός και αποκλειστικός, αλλά πρέπει αντίθετα να εξισορροπείται από μια αντίροπη έμφαση στον κοσμοπολιτισμό.

Οι κριτικές που ασκούνται στον φιλελεύθερο εθνικισμό είναι γενικά δύο ειδών. Αφενός, οι φιλελεύθεροι εθνικιστές κατηγορούνται για αφέλεια και ρομαντισμό, ότι δηλαδή βλέπουν το προοδευτικό και

Ανθρώπινα δικαιώματα:

Δικαιώματα των οποίων οι άνθρωποι είναι φορείς χάρη και μόνο στην ανθρώπινη φύση τους· οικουμενικά και θεμελιώδη δικαιώματα.

Έννοια

Κοσμοπολιτισμός

Ο κοσμοπολιτισμός είναι κυριολεκτικά η πίστη σε μια παγκόσμια πόλη ή ένα «παγκόσμιο κράτος». Υποδηλώνει λοιπόν την κατάργηση των εθνικών ταυτοτήτων και την εδραίωση μιας κοινής πολιτικής πίστης που θα ενώνει όλα τα ανθρώπινα όντα. Ωστόσο, ο όρος συνήθως χρησιμοποιείται με αναφορά στον πιο μετριοπαθή στόχο της ειρήνης και της αρμονίας μεταξύ των εθνών στη βάση της αμοιβαίας κατανόησης, της ανοχής και, προπάντων, της αλληλεξάρτησης. Έτσι, τον 19ο αιώνα, οι «φιλελεύθεροι του Μάντσεστερ» Richard Cobden (1804-65) και John Bright (1811-89) υιοθέτησαν τον κοσμοπολιτισμό για να υποστηρίξουν το ελεύθερο εμπόριο με το επιχείρημα ότι θα προήγαγε τη διεθνή κατανόηση και την οικονομική αλληλεξάρτηση, εξοστρακίζοντας τελικά τον πόλεμο. Το κοσμοπολιτικό ιδεώδες προωθείται επίσης από υπερεθνικά σώματα που έχουν στόχο την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των εθνών κι όχι την αντικατάσταση του έθνους-κράτους.

απελευθερωτικό πρόσωπο του εθνικισμού. Ο εθνικισμός τους είναι ανεκτικός και ορθολογικός· ίσως όμως παραβλέπουν το σκοτεινό πρόσωπο του εθνικισμού: τους ανορθολογικούς δεσμούς **φυλετικότητας** που διαχωρίζουν «εμάς» από τους ξένους και απειλητικούς «άλλους». Οι φιλελεύθεροι θεωρούν τον εθνικισμό οικουμενική αρχή, αλλά δεν κατανοούν πλήρως τη συναισθηματική ισχύ του, η οποία, σε περίοδο πολέμου, μπορεί να πείσει τους ανθρώπους να πολεμήσουν, να σκοτώσουν και να σκοτωθούν για την πατρίδα «τους», αδιάφορο σχεδόν αν η υπόθεση του έθνους τους είναι δίκαιη. Μία τέτοια στάση εκφράζεται στην άποψη: «πρόκειται για την πατρίδα μου, είτε έχει δίκιο είτε άδικο».

Αφετέρου, ο στόχος του φιλελεύθερου εθνικισμού (η οικοδόμηση ενός κόσμου εθνών-κρατών) ίσως να είναι θεμελιωδώς λανθασμένος. Το σφάλμα του εθνικισμού του Wilson, με βάση τον οποίο ξαναχαράχτηκε μεγάλο μέρος του χάρτη της Ευρώπης, ήταν ότι υπέθετε ότι τα έθνη ζουν σε κατάλληλες και διακριτές γεωγραφικές περιοχές και ότι τα κράτη μπορούν να συσταθούν έτσι ώστε να συμπίπτουν μ' αυτές τις περιοχές. Στην πραγματικότητα, όλα τα αποκαλούμενα «έθνη-κράτη» συνίστανται από πλήθος γλωσσικές, θρησκευτικές, εθνοτικές και τοπικές ομάδες, μερικές απ' τις οποίες πιθανόν να θεωρούν τους εαυτούς τους «έθνη». Δεν υπάρχει πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα από την πρώην Γιουγκοσλαβία, μία χώρα που θεωρήθηκε από τους ειρηνοποιούς των Βερσαλλιών ως «η πατρίδα των Σλάβων». Στην πραγματικότητα, ωστόσο, αποτελούσε ένα κολάζ εθνοτικών κοινοτήτων, θρησκειών, γλωσσών και διαφορετικών ιστοριών. Επιπλέον, όπως απέδειξε η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990, καθεμιά από τις δημοκρατίες που την απάρτιζαν ήταν και η ίδια εθνοτικό κολάζ. Εντέλει, όπως αντιλήφθηκαν οι ναζί και αργότερα οι Σέρβοι της Βοσνίας, ο μόνος σίγουρος τρόπος για την επίτευξη ενός πολιτικά ενοποιημένου και πολιτισμικά ομοιογενούς έθνους-κράτους είναι η **εθνοκάθαρση**.

Συντηρητικός εθνικισμός

Ιστορικά, ο συντηρητικός εθνικισμός αναπτύχθηκε μάλλον αργότερα από τον φιλελεύθερο εθνικισμό. Μέχρι το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα οι συντηρητικοί πολιτικοί αντιμετώπιζαν τον εθνικισμό ως ανατρεπτικό, αν όχι επαναστατικό δόγμα. Ωστόσο, με την πάροδο των χρόνων, η σύνδεση μεταξύ συντηρητισμού και εθνικισμού γινόταν όλο και πιο προφανής, όπως αποδεικνύουν λ.χ. το ιδεώδες του «ενός έθνους» του Disraeli, η προθυμία του Bismarck να επιτάξει τον γερμανικό εθνικισμό στην υπόθεση του μεγαλείου της Πρωσίας και η υιοθέτηση του πανσλαβικού εθνικισμού από τον τσάρο Αλέξανδρο Γ'. Στη σύγχρονη πολιτική ο εθνικισμός έγινε άρθρο πίστης για τους περισσότερους, αν όχι όλους τους συντηρητικούς. Στη Βρετανία αυτό έγινε φανερό με τον πλέον γλαφυρό τρόπο στη θριαμβολογική αντίδραση της Margaret Thatcher για τη νίκη στον πόλεμο των νήσων Φώκλαντ το 1982, σήμερα δε είναι εξίσου προφανές στον «ευρωσκεπτικισμό» της συντηρητικής δεξιάς, ιδιαίτερα απέναντι στο φάντασμα που τη στοιχειώνει: μια

Φυλετικότητα: Συμπεριφορά ομάδας που χαρακτηρίζεται από απομονωτισμό και αποκλειστικότητα· τροφοδοτείται κατά κανόνα από την εχθρότητα έναντι αντίπαλων ομάδων.

Εθνοκάθαρση: Η διά της βίας απέλαση ή εξολόθρευση «ξένων» λαών· συχνά χρησιμοποιείται ως ευφημισμός για τη γενοκτονία.

«ομοσπονδιακή Ευρώπη». Μια παρόμοια μορφή εθνικισμού μεταλαμπαδεύτηκε στις ΗΠΑ με την υιοθέτηση μιας πιο αποφασιστικής εξωτερικής πολιτικής – από τον Reagan στην εισβολή στη Γρενάδα και το βομβαρδισμό της Λιβύης, και από τον Bush στην εισβολή στον Παναμά και στον Πόλεμο του Κόλπου το 1991.

Ο συντηρητικός εθνικισμός έχει να κάνει λιγότερο με τον εθνικισμό αρχών της οικουμενικής αυτοδιάθεσης και περισσότερο με τις υποσχέσεις κοινωνικής συνοχής και δημόσιας τάξης που ενσαρκώνονται στο αίσθημα του εθνικού πατριωτισμού. Πάνω απ' όλα, οι συντηρητικοί θεωρούν το έθνος οργανική οντότητα που πηγάζει από μία βασική επιθυμία των ανθρώπων να συναναστρέφονται εκείνους που έχουν τις ίδιες απόψεις, συνήθειες, τρόπο ζωής και εμφάνιση με τους ίδιους. Εν ολίγοις, τα ανθρώπινα όντα επιζητούν την ασφάλεια και την ταυτότητα μέσω της συμμετοχής τους σε μία εθνική κοινότητα. Σ' αυτή την προοπτική, η αφοσίωση στην πατρίδα και η συνείδηση του έθνους ριζώνουν κατά κύριο λόγο στην ιδέα ενός κοινού παρελθόντος που μετατρέπει τον εθνικισμό σε υπεράσπιση αξιών και θεσμών ιστορικά κατοχυρωμένων. Ο εθνικισμός γίνεται έτσι μία μορφή παραδοσιοκρατίας. Αυτό προσδίδει στον συντηρητικό εθνικισμό μια νοσταλγική και παρελθοντολογική απόχρωση. Στις ΗΠΑ, αυτό επιτυγχάνεται με την έμφαση στους πατέρες του έθνους, στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας, τη Διάσκεψη της Φιλαδέλφειας κ.ο.κ. Στην περίπτωση του βρετανικού εθνικισμού (ή, ακριβέστερα, του αγγλικού εθνικισμού), ο εθνικός πατριωτισμός αντλεί από σύμβολα στενά συνδεδεμένα με το θεσμό της μοναρχίας. Ο βρετανικός εθνικός ύμνος είναι το *God Save the Queen* («ο Θεός να σώζει τη βασίλισσα») ενώ η βασιλική οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο σε εθνικές επετείες, όπως η «Armistice Day» [11 Νοεμβρίου, ημέρα συνθηκολόγησης των Γερμανών και λήξης του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου το 1918], και κρατικούς εορτασμούς, όπως η έναρξη εργασιών του κοινοβουλίου.

Ο συντηρητικός εθνικισμός ευδοκιμεί σε εδραιωμένα έθνη-κράτη κι όχι σε έθνη που βρίσκονται σε διαδικασία εθνογένεσης. Κατά κανόνα εμπνέεται από την αντίληψη ότι το έθνος κατά κάποιο τρόπο απειλείται, είτε από το εσωτερικό είτε από το εξωτερικό. Ο παραδοσιακός «εσωτερικός εχθρός» υπήρξε ο ταξικός ανταγωνισμός και ο απόλυτος κίνδυνος της κοινωνικής επανάστασης. Από αυτή την άποψη, οι συντηρητικοί θεωρούσαν πάντοτε τον εθνικισμό το αντίδοτο του σοσιαλισμού: όταν η αφοσίωση στην πατρίδα είναι ισχυρότερη από την ταξική αλληλεγγύη, η εργατική τάξη αφομοιώνεται από το έθνος. Οι εκκλήσεις για εθνική ενότητα και η πεποίθηση ότι ο ακλόνητος πατριωτισμός είναι πολιτική αρετή αποτελούν επομένως πάγιες θεματικές της συντηρητικής σκέψης. Οι «εξωτερικοί εχθροί» που απειλούν την εθνική ταυτότητα περιλαμβάνουν τη μετανάστευση και τον διεθνισμό.

Κατά την άποψη αυτή, η μετανάστευση συνιστά απειλή επειδή αποδυναμώνει την καθιερωμένη εθνική κουλτούρα και την εθνική ταυτότητα, προκαλώντας έτσι εχθρότητα και σύγκρουση. Αυτός ο φόβος εκφράστηκε στη Βρετανία τη δεκαετία του 1960 από τον Epoch Powell, ο οποίος προειδοποιούσε ότι περαιτέρω μετανάστευση στην

Έννοια

Πατριωτισμός

Ο πατριωτισμός (από τη λατινική λέξη *patria*, «πατρίδα», και αρχικά τη λέξη *patria*) είναι ένα συναίσθημα, μια ψυχολογική πρόσδεση στο έθνος (μια «αγάπη για την πατρίδα»). Οι όροι «εθνικισμός» και «πατριωτισμός» συχνά συγχέονται. Ο εθνικισμός έχει το χαρακτήρα δόγματος και προβάλλει την πίστη ότι το έθνος είναι κατά κάποιο τρόπο η κεντρική αρχή της πολιτικής οργάνωσης. Ο πατριωτισμός παρέχει τη συναισθηματική βάση για μια τέτοια πεποίθηση. Στιρίζει λοιπόν όλες τις μορφές εθνικισμού: είναι δύσκολο να συλλάβει κανείς μια εθνική ομάδα που απαιτεί, π.χ., πολιτική ανεξαρτησία χωρίς να διαθέτει τουλάχιστον ένα στοιχειώδες επίπεδο αφοσίωσης στην πατρίδα και εθνικής συνείδησης. Ωστόσο, όλοι οι πατριώτες δεν είναι εθνικιστές. Δεν θεωρούν όλοι όσκι ταυτότητα ή ακόμα αναπούν το έθνος τους ότι μπορούν μέσω αυτού του συναισθήματος να διατυπώσουν πολιτικά αιτήματα.

Κοινοπολιτεία θα οδηγούσε σε ρατσιστικές συγκρούσεις και βία. Μια παρόμοια αντίληψη υιοθέτησε και η Margaret Thatcher, όταν το 1979 αναφέρθηκε στον κίνδυνο να «βουλιάξει» η Βρετανία από τους μετανάστες. Οι αντιμεταναστευτικές εκστρατείες που υποστηρίχτηκαν από το Βρετανικό Εθνικό Κόμμα, το Εθνικό Μέτωπο του Le Pen στη Γαλλία και ακροδεξιές ομάδες στη Γερμανία, όπως οι Ρεπουμπλικάνοι, εμπνέονται επίσης από τον συντηρητικό εθνικισμό. Η εθνική ταυτότητα και μαζί της το αίσθημα της ασφάλειας και του ανήκειν απειλούνται παρομοίως από την ανάπτυξη υπερεθνικών σωμάτων και την παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας. Η αντίθεση της Βρετανίας και άλλων κρατών μελών της Ε.Ε. στο κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα δεν αντανάκλα απλώς την ανησυχία για την απώλεια της οικονομικής κυριαρχίας, αλλά επίσης την πεποίθηση ότι ένα εθνικό νόμισμα είναι ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση μιας διακριτής εθνικής ταυτότητας.

Αν και ο συντηρητικός εθνικισμός έχει συνδεθεί με τον μιλιταρισμό και τον επεκτατισμό, το ειδοποιό του χαρακτηριστικό είναι η εσωστρέφεια και ο απομονωτισμός. Παρόλο που συντηρητικές κυβερνήσεις έχουν χρησιμοποιήσει την εξωτερική πολιτική σαν μέσο για να καλλιεργήσουν υψηλό φρόνημα στους πολίτες, πρόκειται για πράξη πολιτικού ομορτουτισμού που δεν σημαίνει ότι ο συντηρητικός εθνικισμός είναι αμελικτα επιθετικός ή από τη φύση του μιλιταριστικός. Αυτό οδηγεί στην κριτική ότι ο συντηρητικός εθνικισμός είναι μία μορφή χειραγώγησης εκ μέρους της ελίτ ή ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης. Από αυτή τη σκοπιά, το «έθνος» επινοείται και σίγουρα ορίζεται από πολιτικούς ηγέτες και άρχουσες ελίτ με σκοπό τη χάλκευση της συναίνεσης και την εξύφανση της πολιτικής παθητικότητας. Γενικεύοντας, όλες οι κυβερνήσεις όταν αντιμετωπίζουν πρόβλημα παίζουν «το χαρτί του εθνικισμού». Ωστόσο, μια πιο σοβαρή κριτική του συντηρητικού εθνικισμού είναι ότι προωθεί τη μισαλλοδοξία και το φανατισμό. Ο απομονωτιστικός εθνικισμός συνδέεται με μια στενά πολιτισμική έννοια του έθνους: την άποψη δηλαδή ότι ένα έθνος είναι μία αποκλειστική εθνοτική κοινότητα που μοιάζει σε γενικές γραμμές με διευρυμένη οικογένεια. Έτσι χαράσσεται μία ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή μεταξύ εκείνων που είναι μέλη του έθνους και εκείνων που είναι ξένοι. Επιμένοντας στη διατήρηση της πολιτισμικής καθαρότητας και των καθιερωμένων παραδόσεων, οι συντηρητικοί μπορεί να παρουσιάζουν τους μετανάστες, ή γενικά τους ξένους, σαν απειλή, προωθώντας έτσι, ή τουλάχιστον ενθαρρύνοντας, τον φυλετισμό και την ξενοφοβία.

Επεκτατικός εθνικισμός

Η τρίτη μορφή εθνικισμού έχει επιθετικό, μιλιταριστικό και επεκτατικό χαρακτήρα. Από πολλές απόψεις, αυτή η μορφή εθνικισμού είναι αντίθετη με τη συστηματική πίστη στα ίσα δικαιώματα και την αυτοδιάθεση που αποτελεί τον πυρήνα του φιλελεύθερου εθνικισμού. Το επιθετικό πρόσωπο του εθνικισμού πρωτοεμφανίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα, καθώς οι ευρωπαϊκές δυνάμεις παραδόθηκαν στη «μάχη για την Αφρική» στο όνομα της δόξας του έθνους και της «θέσης του

στον ήλιο». Ο ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός του 19ου αιώνα διέφερε από την αποικιοκρατική επέκταση προηγούμενων περιόδων ως προς το ότι τον πυροδοτούσε ένα κλίμα λαϊκού εθνικισμού όπου το εθνικό γόητρο συνδεόταν όλο και περισσότερο με την κατοχή μιας αυτοκρατορίας και κάθε αποικιακή νίκη χαιρετιζόταν με εκδηλώσεις λαϊκού ενθουσιασμού ή **εθνεγερσίας**. Και οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι του 20ού αιώνα προκλήθηκαν εν πολλοίς από αυτή την επεκτατική μορφή εθνικισμού. Όταν ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος τον Αύγουστο του 1914, έπειτα από παρατεταμένη κούρσα εξοπλισμών και αλληπάλληλες διεθνείς κρίσεις, η προοπτική της κατάκτησης και της στρατιωτικής δόξας προκάλεσε αυθόρμητους λαϊκούς πανηγυρισμούς σε όλες τις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρξε σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα των εθνικιστικών προγραμμάτων ιμπεριαλιστικής επέκτασης που ακολουθούσαν η Ιαπωνία, η Ιταλία και η Γερμανία. Το πλέον καταστροφικό σύγχρονο παράδειγμα αυτής της μορφής εθνικισμού στην Ευρώπη υπήρξε το σχέδιο των Σέρβων της Βοσνίας για τη δημιουργία μιας «Μεγάλης Σερβίας».

Στην πιο ακραία του μορφή, αυτού του είδους ο εθνικισμός εκκινεί από ένα αίσθημα έντονου, ακόμα και υστερικού, εθνικιστικού ενθουσιασμού, ο οποίος αποκαλείται μερικές φορές *θεμελιακός εθνικισμός*. Ο όρος «θεμελιακός εθνικισμός» εισήχθη από τον Γάλλο εθνικιστή Charles Maurras (1868-1952), ηγέτη της δεξιάς οργάνωσης Action Française. Το κεντρικό στοιχείο της πολιτικής του Maurras ήταν η επιβεβαίωση της υπέρτατης σπουδαιότητας του έθνους: το έθνος είναι τα πάντα και το άτομο τίποτα. Το έθνος διαθέτει συνεπώς ύπαρξη και νόημα πέραν της ζωής οποιουδήποτε μεμονωμένου ατόμου και η ατομική ύπαρξη έχει νόημα μόνο όταν αφιερώνεται στην ενότητα και την επιβίωση του έθνους. Ένας τέτοιος φανατικός πατριωτισμός βρήκε ιδιαίτερα ισχυρό έρεισμα μεταξύ των περιθωριακών, απομονωμένων και αδύναμων, για τους οποίους ο εθνικισμός έγινε το όχημα μέσω του οποίου μπορούσαν να επανακτήσουν την περηφάνια και τον αυτοσεβασμό τους. Ωστόσο, ο θεμελιακός εθνικισμός διαρρηγγύνει τον μέχρι πρότινος στέρεο δεσμό μεταξύ εθνικισμού και δημοκρατίας. Ένα «θεμελιακό» έθνος είναι μια αποκλειστική εθνοτική κοινότητα την οποία συνδέουν αρχέγονες δεσμεύσεις κι όχι οικειοθελείς πολιτικές συγκαταθέσεις. Η εθνική ενότητα δεν προϋποθέτει ελεύθερη συζήτηση και ανοικτή αναμέτρηση για την εξουσία. Απαιτεί πειθαρχία και υπακοή σ' έναν και μόνο ανώτατο ηγέτη. Αυτό οδήγησε τον Maurras να περιγράψει τη δημοκρατία σαν πηγή αδυναμίας και διαφθοράς και να ζητήσει, αντίθετα, την παλινόρθωση της απόλυτης μοναρχίας.

Αυτή η στρατευμένη και ακραία μορφή εθνικισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με σοβινιστικές απόψεις και θεωρίες. Καταγόμενος ετυμολογικά από τον Nicolas Chauvin, Γάλλο στρατιώτη διάσημο για την τυφλή του αφοσίωση στον Ναπολέοντα και τη Γαλλία, ο σοβινισμός είναι μια ανορθολογική πίστη στην ανωτερότητα και την κυριαρχία της δικής «μας» ομάδας ή λαού. Ο εθνικός σοβινισμός, επομένως, εγκαταλείπει την ιδέα ότι όλα τα έθνη είναι ίσα υπέρ της πίστης ότι τα έθνη έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ιδιότητες και γι' αυτό πολύ

Εθνεγερσία: Ατμόσφαιρα παλλαϊκού ενθουσιασμού και εορτασμών που προκαλεί μια στρατιωτική επέλαση ή αυτοκρατορική κατάκτηση.

Έννοια

**Φυλετισμός,
ρατσισμός**

Οι όροι φυλετισμός και ρατσισμός συνήθως χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, αν και ο δεύτερος είναι σήμερα πιο διαδεδομένος. Ο φυλετισμός περιλαμβάνει κάθε πεποίθηση ή θεωρία που ετάζει πολιτικά ή κοινωνικά συμπεριφορές από την ιδέα ότι η ανθρωπότητα διαιρείται σε βιολογικά διακριτές φυλές. Οι φυλετικές θεωρίες βασίζονται λοιπόν σε δύο παραδείγματα. Πρώτον, οι γενετικές διαφορές δικαιολογούν την αντιπαράθεση της ανθρωπότητας ως σφαιροκόσμος φυλών (όπου φυλή ουσιαστικά σημαίνει είδος), δεύτερον, οι πολιτισμικές, πνευματικές και ηθικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων κατανοούνται από εκείνες τις πιο θεμελιώδεις γενετικές διαφορές. Με πολιτικούς όρους, ο φυλετισμός εκδηλώνεται με επιλήψεις για φυλετικό διαχωρισμό (σφαρτχάνι) και με θεωρίες ανωτερότητας και κατωτερότητας του «αίματος» (λ.χ. οι θεωρίες περί άριας φυλής και ο αντισημιτισμός). Ο ρατσισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί υπό πιο στενή έννοια ως συνώνυμο της προκατάληψης ή της εκδήλωσης εναντίον ανθρώπων λόγω της φυλετικής τους καταγωγής, ανεξάρτητα αν τέτοιες συμπεριφορές συνδέονται με μια ολοκληρωμένη φυλετική θεωρία.

διαφορετικά πεπρωμένα. Κάποια έθνη είναι προορισμένα να εξουσιάζουν και κάποια άλλα να εξουσιάζονται. Τυπικά, αυτή η μορφή εθνικισμού εκφράζεται μέσω δογμάτων εθνικής ή φυλετικής ανωτερότητας, συγχωνεύοντας έτσι τον εθνικισμό με τον φυλετισμό. Το έθνος του σοβινιστή θεωρείται μοναδικό και ξεχωριστό, κατά κάποιον τρόπο «εκλεκτός λαός». Για τους πρώιμους Γερμανούς εθνικιστές, όπως ο Fichte και ο Jahn, μόνο οι Γερμανοί ήταν αληθινός Volk (οργανικός λαός) – μόνο αυτοί είχαν διατηρήσει την καθαρότητα του αίματος και είχαν αποφύγει τη μόλυνση της γλώσσας τους. Για τον Maurras, η Γαλλία ήταν ένα απαράμιλλο θαύμα, κληρονόμος όλων των χριστιανικών και κλασικών αρετών.

Εξίσου σημαντική σ' αυτό τον τύπο εθνικισμού, ωστόσο, είναι η εικόνα ενός άλλου έθνους ή φυλής ως απειλής ή εχθρού. Απέναντι στον εχθρό, το έθνος συσπειρώνεται και αποκτά ένα έντονο αίσθημα της ταυτότητας και της σημασίας του, πετυχαίνοντας ένα είδος «αρνητικής ολοκλήρωσης». Κατά συνέπεια, ο σοβινιστικός εθνικισμός κατοχυρώνει μια ξεκάθαρη διάκριση μεταξύ «αυτών» και «ημών». Πρέπει να υπάρχουν «αυτοί» για να τους χλευάσουμε ή να τους μισούμε, προκειμένου να αναπτυχθεί ένα αίσθημα του «εμείς». Ο κόσμος λοιπόν χωρίζεται συνήθως σε φυλετικές κατηγορίες, σε ομάδες «εντός» και «εκτός». Οι «εκτός» λειτουργούν σαν αποδιοπομπαίος τράγος για όλες τις κακοτυχίες και τις καταστροφές των «εντός». Η πιο γλαφυρή έκφραση αυτής της λογικής υπήρξε ο έντονος αντισημιτισμός που αποτέλεσε τη βάση του γερμανικού ναζισμού. Το *Mein Kampf* του Hitler ([1925] 1969) περιέγραψε την ιστορία ως μανιχαϊστική πάλη μεταξύ Αρίων και Εβραίων, που εκπροσωπούν αντίστοιχα τις δυνάμεις του φωτός και του σκότους, του καλού και του κακού.

Μία θεματική που επανέρχεται στον επεκτατικό εθνικισμό είναι η ιδέα της εθνικής αναγέννησης ή παλιγγενεσίας. Αυτή η μορφή εθνικισμού κατά κανόνα αντλεί από μύθους παρελθόντος μεγαλείου ή εθνικής δόξας. Ο Mussolini και οι Ιταλοί φασίστες ανακαλούσαν την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Περιγράφοντας το καθεστώς τους ως «Τρίτο Ράιχ», οι Γερμανοί ναζιστές παρέπεμπαν τόσο στο «Δεύτερο Ράιχ» του Bismarck όσο και στο «Πρώτο Ράιχ» της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου. Τέτοιοι μύθοι προσδίδουν σαφή οπισθοδρομικό χαρακτήρα στον επεκτατικό εθνικισμό, αλλά στρέφονται εξίσου στο μέλλον, προδιαγράφοντας το πεπρωμένο του έθνους. Καθώς ο εθνικισμός είναι όχημα ανασύστασης του μεγαλείου και ανάκτησης της εθνικής δόξας, παίρνει αναπόφευκτα μιλιταριστικό κι επεκτατικό χαρακτήρα. Εν ολίγοις, ο πόλεμος είναι το πεδίο δοκιμασίας του έθνους. Στην καρδιά του θεμελιακού εθνικισμού βρίσκεται συχνά ένα ιμπεριαλιστικό σχέδιο: ένα επεκτατικό ή αποικιοκρατικό πρόγραμμα. Κάτι τέτοιο φαίνεται σε μορφές **πανεθνικισμού**. Και πάλι η ναζιστική Γερμανία αποτελεί το καλύτερο παράδειγμα. Τα κείμενα του Hitler παρουσίαζαν ένα σχέδιο επέκτασης σε τρία στάδια. Πρώτον, οι ναζί επιδίωκαν τη δημιουργία μιας «Μεγάλης Γερμανίας», ενσωματώνοντας τους Γερμανούς της Αυστρίας, της Τσεχοσλοβακίας και της Πολωνίας σ' ένα διευρυμένο Ράιχ. Δεύτερον, σκόπευαν να

Πανεθνικισμός: Είδος εθνικισμού που έχει σαν στόχο την ενοποίηση ενός διασκορπισμένου λαού μέσω είτε του επεκτατισμού είτε της πολιτικής αλληλεγγύης.

πετύχουν ένα *Lebensraum* (ζωτικό χώρο), εγκαθιδρύοντας μια υπό γερμανική κυριαρχία αυτοκρατορία που θα εκτεινόταν ως το εσωτερικό της Ρωσίας. Τρίτον, ο Χίτλερ ονειρευόταν την οριστική παγκόσμια κυριαρχία των Αρίων.

Αντιαποικιοκρατικός εθνικισμός

Ο αναπτυσσόμενος κόσμος γέννησε ποικίλες μορφές εθνικισμού, που όλες με τον τρόπο τους εμπνέονταν από την πάλη ενάντια στην αποικιοκρατία. Η ειρωνεία αυτής της μορφής εθνικισμού είναι ότι έστρεψε θεωρίες και αρχές που ωρίμασαν κατά τη διαδικασία «εθνογένεσης» στην Ευρώπη εναντίον των ίδιων των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Η αποικιοκρατία, με άλλα λόγια, κατάφερε να κάνει τον εθνικισμό πολιτική θεωρία παγκόσμιας σπουδαιότητας. Στην Αφρική και την Ασία, συνέβαλε στη δημιουργία ενός αισθήματος εθνικότητας που διαμορφώθηκε από την επιθυμία «εθνικής απελευθέρωσης». Πράγματι, κατά τον 20ό αιώνα η πολιτική γεωγραφία μεγάλου τμήματος της υψηλίου μετασχηματίστηκε από την αντιαποικιοκρατία. Τα κινήματα ανεξαρτησίας που αναδύθηκαν την περίοδο του μεσοπολέμου απέκτησαν νέα δυναμική μετά το πέρας του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Οι εκτεταμένες αυτοκρατορίες της Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ολλανδίας και της Πορτογαλίας λύγισαν μπροστά στον αναδυόμενο εθνικισμό.

Στην Ινδία υποσχέθηκαν ανεξαρτησία κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και τελικά της την αναγνώρισαν το 1947. Η Κίνα πέτυχε την πραγματική ενότητα και ανεξαρτησία της μόνο μετά την κομμουνιστική επανάσταση του 1949, αφού πρώτα πολέμησε επί 8 χρόνια τις ιαπωνικές δυνάμεις κατοχής. Η Δημοκρατία της Ινδονησίας ιδρύθηκε το 1949, έπειτα από τρία χρόνια πολέμου εναντίον των Ολλανδών. Μία στρατιωτική εξέγερση ανάγκασε τους Γάλλους να αποσυρθούν από το Βιετνάμ το 1954, αν και η τελική απελευθέρωση της χώρας, με την ενοποίηση του Βόρειου και του Νότιου Βιετνάμ, επιτεύχθηκε μόλις το 1975, μετά από άλλα 14 χρόνια πολέμου εναντίον των ΗΠΑ. Οι εθνικιστικοί αγώνες στη Νοτιοανατολική Ασία ενέπνευσαν παρόμοια κινήματα στην Αφρική, όπου ξέσπασαν απελευθερωτικά κινήματα υπό την καθοδήγηση ηγετών όπως ο Νκρούμα στην Γκάνα, ο Δρ. Αζικίβε στη Νιγηρία, ο Τζούλιους Νυερέρε στην Τανγκανίκα (μετέπειτα Τανζανία) και ο Χέιστινγκς Μπάντα στη Νουασαλάνδη (μετέπειτα Μαλάουι). Ο ρυθμός της αποαποικιοποίησης στην Αφρική επιταχύνθηκε μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Η Νιγηρία απέκτησε την ανεξαρτησία της από τη Μ. Βρετανία το 1960 ενώ η Αλγερία, έπειτα από μακρόχρονο πόλεμο εναντίον των Γάλλων, τα κατάφερε το 1962. Η Κένυα έγινε ανεξάρτητη το 1963 και τον επόμενο χρόνο ακολούθησαν η Τανζανία και το Μαλάουι. Η τελευταία αποικία της Αφρικής, η Νοτιοδυτική Αφρική, έγινε τελικά ανεξάρτητη Ναμίμπια το 1990.

Οι πρώιμες μορφές αντιαποικιοκρατίας αντλούσαν κατά κύριο λόγο από τον «κλασικό» ευρωπαϊκό εθνικισμό οι εμπνέονταν από την ιδέα της εθνικής αυτοδιάθεσης. Ωστόσο, τα αναδυόμενα αφρικανικά και ασιατικά έθνη βρισκόνταν σε πολύ διαφορετική θέση απ' ό,τι τα νεότευκτα ευρωπαϊκά κράτη του 19ου αιώνα. Για τα αφρικανικά και

Έννοια

Αντισιμιτισμός

Οι Σιμίτες είναι, σύμφωνα με την παράδοση, οι απόγονοι του Σημ, γιου του Νώε. Περιλαμβάνουν τους περισσότερους λαούς της Μέσης Ανατολής. Αντισιμιτισμός είναι η προκατάληψη ή το μίσος εναντίον των Εβραίων. Στην πιο πρώιμη συστηματοποίηση του μορφής, ο αντισιμιτισμός είχε θρησκευτικό χαρακτήρα. Εξέφραζε την εχθρότητα των χριστιανών προς τους Εβραίους, που βασιζόταν στην υποθέμενη ενοχή τους για τη θανάτωση του Ιησού και την άρνησή τους να τον αναγνωρίσουν ως υιό του Θεού. Ο ρηθωρικός αντισιμιτισμός αναπτύχθηκε από τον Μεσαίωνα και μετά και εξέφραζε την απέχθεια για τους Εβραίους και τις δραστηριότητές τους ως τοκολύφων και εβραϊστών. Οι Εβραίοι εξαιρέθηκαν έτσι από τη συμμετοχή σε συντηνικές και τους απαγορεύτηκε η ένγεια ιδιοκτησία. Τον 19ο αιώνα γεννήθηκε ο φιλελεύθερος αντισιμιτισμός με τα έργα του Wagner και του H. S. Chamberlain (1856-1929) τα οποία καταδίκασαν τους Εβραίους ως ψεύσι σατανικούς και καταστροφικούς. Αυτές οι ιδέες πρόσφεραν ιδεολογική βάση στον γερμανικό ναζισμό και βρήκαν την πιο ειδήσει έκφρασή τους στο Ολοκαύτωμα.

Έννοια

τα ασιατικά έθνη, η επιδίωξη πολιτικής ανεξαρτησίας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με μια επιθυμία κοινωνικής εξέλιξης και με τον τερματισμό της υποταγής τους στα βιομηχανικά κράτη της Ευρώπης και τις ΗΠΑ. Ο στόχος της «εθνικής απελευθέρωσης» είχε λοιπόν τόσο οικονομική όσο και πολιτική διάσταση. Αυτό βοηθά να κατανοήσουμε γιατί τα αντιαποικιοκρατικά κινήματα στράφηκαν κατά κανόνα όχι στον φιλελευθερισμό αλλά στον σοσιαλισμό, και ιδιαίτερα στον μαρξισμό-λενινισμό, σαν όχημα έκφρασης των εθνικιστικών φιλοδοξιών τους. Επιφανειακά, ο εθνικισμός και ο σοσιαλισμός μοιάζουν ασύμβατα πολιτικοϊδεολογικά συστήματα. Οι σοσιαλιστές παραδοσιακά κήρυσσαν τον διεθνισμό, αφού θεωρούσαν την ανθρωπότητα ενιαία οντότητα, και υποστήριζαν ότι η διαίρεσή της σε ξεχωριστά έθνη εκπρέφει μόνο καχυποψία και εχθρότητα. Οι μαρξιστές ιδιαίτερα υπογράμμισαν ότι οι δεσμοί ταξικής αλληλεγγύης είναι ισχυρότεροι και πιο γνήσιοι από τους δεσμούς της εθνικότητας, ή, όπως το έθεσε ο Marx στο *Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος* ([1848] 1967:102): «Οι προλετάριοι δεν έχουν πατρίδα».

Η επιρροή του σοσιαλισμού στον αναπτυσσόμενο κόσμο βασίζεται στο γεγονός ότι οι αξίες της κοινότητας και της συνεργασίας που υιοθετεί ο σοσιαλισμός είναι βαθιά ριζωμένες στις κουλτούρες των παραδοσιακών, προβιομηχανικών κοινωνιών. Υπό αυτή την έννοια, ο εθνικισμός και ο σοσιαλισμός συνδέονται, στο βαθμό που αμφότεροι δίνουν έμφαση στην κοινωνική αλληλεγγύη και τη συλλογική δράση. Μ' αυτό το κριτήριο, ο εθνικισμός μπορεί απλώς να είναι μία χαλαρότερη μορφή σοσιαλισμού, με τον πρώτο να εφαρμόζει την «κοινωνική» αρχή στο έθνος και τον δεύτερο να την επεκτείνει σε όλη την ανθρωπότητα. Πιο συγκεκριμένα, ο σοσιαλισμός και ιδιαίτερα ο μαρξισμός παρέχουν μια ανάλυση της ανισότητας και της εκμετάλλευσης μέσω της οποίας μπορεί να κατανοηθεί η αποικιακή εμπειρία και να αμφισβητηθεί η αποικιακή εξουσία. Όπως ακριβώς το καταπιεσμένο και θύμα της εκμετάλλευσης προλεταριάτο είδε ότι μπορούσε να πετύχει την απελευθέρωσή του μέσω της επαναστατικής ανατροπής του καπιταλισμού, έτσι και οι εθνικιστές του τρίτου κόσμου είδαν τον «ένοπλο αγώνα» σαν μέσο επίτευξης τόσο της πολιτικής όσο και της οικονομικής τους χειραφέτησης, συνδέοντας τους στόχους της πολιτικής ανεξαρτησίας και της κοινωνικής επανάστασης. Σε χώρες όπως η Κίνα, η Βόρεια Κορέα, το Βιετνάμ και η Καμπότζη, τα αντιαποικιοκρατικά κινήματα υιοθέτησαν ανοικτά τον μαρξισμό-λενινισμό. Με το που κατέκτησαν την εξουσία, έσπευσαν να κατασχέσουν τις περιουσίες των ξένων και να εθνικοποιήσουν τους οικονομικούς πόρους, δημιουργώντας σχεδιασμένες οικονομίες σοβιετικού τύπου. Τα κράτη της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής ανέπτυξαν μια λιγότερο ιδεολογική μορφή εθνικιστικού σοσιαλισμού, που εφαρμόστηκε στην Αλγερία, τη Λιβύη, τη Ζάμπια, το Ιράκ, τη Νότια Υεμένη και αλλού. Ο «σοσιαλισμός» αυτών των χωρών συνήθως παίρνει τη μορφή επίκλησης ενός ενωτικού εθνικού σκοπού ή συμφέροντος, το οποίο κατά κανόνα επικαλείται ένας ισχυρός «χαρισματικός» ηγέτης.

Ωστόσο, οι εθνικιστές στον αναπτυσσόμενο κόσμο δεν αρκέστηκαν

πάντα να εκφράζουν τον εθνικισμό τους στη γλώσσα του σοσιαλισμού ή του μαρξισμού που δανειζόνταν από τη Δύση. Ιδιαίτερα από το 1970 και μετά, ο μαρξισμός-λενινισμός αντικαταστάθηκε συχνά από μορφές θρησκευτικού φονταμενταλισμού και ειδικότερα ισλαμικού φονταμενταλισμού. Αυτό έδωσε στον αναπτυσσόμενο κόσμο μια ειδικά μη δυτική, για την ακρίβεια αντιδυτική φωνή. Τουλάχιστον στη θεωρία, το Ισλάμ καλλιεργεί μια υπερεθνική πολιτική ταυτότητα που ενώνει όλους όσους ασπάζονται το «δρόμο του Ισλάμ» και τις διδαχές του Προφήτη Μωάμεθ σ' ένα «Ισλαμικό Έθνος». Ωστόσο, η ιρανική επανάσταση του 1979, που έφερε στην εξουσία τον Αγιατολάχ Χομεϊνί (1900-89), έδειξε τη δυναμική του ισλαμικού φονταμενταλισμού ως δόγματος εθνικής και πνευματικής ανανέωσης. Η ίδρυση μιας «Ισλαμικής Δημοκρατίας» σχεδιάστηκε με στόχο ν' αποκαθάρει το Ιράν από τη φθοροποιό επιρροή του δυτικού υλισμού γενικά και από τον «Μεγάλο Σατανά» (τις ΗΠΑ) πιο συγκεκριμένα, μέσω της επιστροφής στις παραδοσιακές αξίες και αρχές που ενσαρκώνει η Σαρία, ο θείος ισλαμικός νόμος. Ο ισλαμικός εθνικισμός πάντως δεν έχει κατά κανένα τρόπο ενιαίο χαρακτήρα. Στο Σουδάν και το Πακιστάν, για παράδειγμα, ο εξισλαμισμός χρησιμοποιήθηκε ουσιαστικά σαν εργαλείο του κράτους για την ενίσχυση της εξουσίας των κυρίαρχων ελίτ. Εντούτοις, στην Αίγυπτο και την Αλγερία εμφανίστηκαν επαναστατικά ισλαμικά κινήματα που καλούν σε ηθική ανανέωση και πολιτικό εξαγνισμό στο όνομα των φτωχών των πόλεων.

■ Πολυπολιτισμικότητα

Η ιδέα ότι το έθνος είναι ένα πολιτισμικά και πολιτικά ενοποιημένο όλο αμφισβητήθηκε, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1960 και μετά, με την ανάδυση της πολυπολιτισμικότητας. Ο εθνικισμός αποτελούσε πάντα παράδειγμα πολιτικής της ταυτότητας, καθώς λέει στους ανθρώπους ποιοι είναι: τους παρέχει ιστορία, ενισχύει τους κοινωνικούς δεσμούς και το συλλογικό πνεύμα και καλλιεργεί ένα αίσθημα πεπρωμένου ευρύτερου από την ατομική ύπαρξη. Η πολυπολιτισμικότητα είναι επίσης μία μορφή πολιτικής της ταυτότητας, αλλά ρίχνει το βάρος στην «πολιτική της ετερότητας», τονίζοντας το εύρος της πολιτισμικής ποικιλίας και των διαφορών που σχετίζονται με την ταυτότητα στις σύγχρονες κοινωνίες. Αν και αυτή η ποικιλία μπορεί να αφορά την ηλικία, την κοινωνική τάξη, το φύλο ή τη σεξουαλική προτίμηση, η πολυπολιτισμικότητα συνήθως συνδέεται με την πολιτισμική διαφοροποίηση που βασίζεται στη φυλή, την εθνικότητα ή τη γλώσσα. Η πολυπολιτισμικότητα δεν αναγνωρίζει απλώς το γεγονός της πολιτισμικής διαφορετικότητας, αλλά υποστηρίζει επίσης ότι τέτοιου είδους διαφορές πρέπει να γίνονται σεβαστές και δημόσια αποδεκτές. Αν και οι ΗΠΑ, ως κοινωνία μεταναστών, υπήρξαν από καιρό πολυπολιτισμική κοινωνία, η υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας με την έννοια που της δίνεται εδώ ήρθε στο προσκήνιο με την εμφάνιση του κινήματος για τη συνειδητοποίηση των μαύρων τη δεκαετία του 1960. Η Αυστραλία υιοθέτησε επισήμως την πολυπολιτισμικότητα στις

Έννοια

Πολυπολιτισμικότητα

Η πολυπολιτισμικότητα χρησιμοποιείται τόσο ως περιγραφικός όσο και ως κανονιστικός όρος. Ως περιγραφικός όρος, αναφέρεται στην πολιτισμική διαφορετικότητα που προκύπτει από την ύπαρξη σε μια κοινωνία όσο η περιουσιών ομάδων των οποίων οι απόψεις και οι πρακτικές παράγουν ένα τεταμένο σύστημα συλλογικής ταυτότητας. Η πολυπολιτισμικότητα αφορά σε όλες τις περιπτώσεις την κοινοτική διαφορετικότητα που σχετίζεται με φυλετικές, εθνοτικές ή γλωσσικές διαφορές. Ως κανονιστικός όρος, η πολυπολιτισμικότητα σημαίνει βέλτη αξιοποίηση της κοινοτικής διαφορετικότητας που θεμελιώνεται είτε στο δικαίωμα ανθρώπων και ανωνύμων των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, είτε στη μη-υποτάξεση όσων που προκύπτουν για την ευρύτερη κοινωνία από την ηθική και πολιτισμική ποικιλία. Η πολυπολιτισμικότητα η οποία την έννοια αναγνωρίζει τη σημασία των πεποιθήσεων, των αξιών και των τρόπων ζωής για την αυτοέκφραση και την αυτοεπίσηψη τόσο από μόνον όσο και ομάδων. Οι επικριτές της πολυπολιτισμικότητας υποστηρίζουν ότι οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες οπαδούνται ως εκ φύσεως από αντινομίες και αστάθειες και θεωρούν την κανονιστική πολυπολιτισμικότητα παράδειγμα πολιτικής ορθότητας.

αρχές της δεκαετίας του 1970 σε αναγνώριση της προϊούσας «ασιατικοποίησης της». Στη Νέα Ζηλανδία συνδέεται με την αναγνώριση του ρόλου του πολιτισμού των Μαόρι στη συγκρότηση μιας διακριτής εθνικής ταυτότητας. Στον Καναδά αφορά τις προσπάθειες συμφιλίωσης του γαλλόφωνου Κεμπέκ με την αγγλόφωνη πλειοψηφία και την αναγνώριση των δικαιωμάτων των αυτόχθονων πληθυσμών Ινουί. Στη Βρετανία, η πολυπολιτισμικότητα αναγνωρίζει την ύπαρξη σημαντικών κοινοτήτων μαύρων και Ασιατών κι εγκαταλείπει την απαίτηση αφομοίωσής τους στη λευκή κοινωνία. Στη Γερμανία, τα ίδια ισχύουν αναφορικά με ομάδες Τούρκων.

Η σχέση πολυπολιτισμικότητας κι εθνικισμού είναι περίπλοκη. Οι εθνικιστικές παραδόσεις που είναι πιο δεκτικές στην πολυπολιτισμικότητα είναι ο φιλελεύθερος και ο αντιαποικιοκρατικός εθνικισμός, κι αυτό διότι και οι δύο αυτές παραδόσεις υιοθετούν ένα ουσιώδες «συμπεριληπτικό» μοντέλο του έθνους ως πολιτικής ή «πολιτειακής» κι όχι ως πολιτισμικής ή «εθνοτικής» οντότητας. Τα μέλη του έθνους συνδέονται λιγότερο από μία ενοποιούσα κουλτούρα και περισσότερο από την κοινή ιδιότητα του πολίτη και τις κοινές δεσμεύσεις. Πράγματι, ο φιλελευθερισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι ευνοεί καταρχήν την πολυπολιτισμικότητα. Η φιλελεύθερη πολυπολιτισμικότητα ριζώνει θεμελιωδώς στη δέσμευση στην ελευθερία και την ανοχή. Στην κλασική της έκφραση, στο *Περί ελευθερίας* ([1859] 1982) του J. S. Mill, η ανεκτικότητα θεωρείται ότι πιο σημαντικό τόσο για το άτομο όσο και για την κοινωνία. Για το άτομο, η δυνατότητα επιλογής ηθικών απόψεων, πολιτισμικών πρακτικών και τρόπου ζωής, ανεξάρτητα από την έγκριση των άλλων, είναι ουσιαστική εγγύηση της ελευθερίας και της προσωπικής ανάπτυξης. Μία τέτοια υπεράσπιση της αποκαλούμενης «αρνητικής» ανοχής δικαιολογεί μια πολυπολιτισμικότητα του τύπου «ζήσε και άσε τους άλλους να ζήσουν» ή μια πολιτική αδιαφορίας. Ο Mill, ωστόσο, πίστευε ότι, καλλιεργώντας τη διαφορετικότητα, η ανοχή μπορεί επιπλέον να συμβάλει τόσο στη ζωντάνια και την υγεία της κοινωνίας όσο και στη διασφάλιση της προόδου, ενθαρρύνοντας το διάλογο, τη συζήτηση και τη διαφωνία. Μία τέτοια υπεράσπιση της «θετικής» ανοχής πλησιάζει τη σύγχρονη ηθική της πολυπολιτισμικότητας, για την οποία η ποικιλία κοινοτήτων δεν γίνεται μόλις και μετά βίας αποδεκτή αλλά καλωσορίζεται σαν πηγή ζωντάνιας και εμπλουτισμού για όλους.

Παρ' όλα αυτά, ο φιλελευθερισμός και η πολυπολιτισμικότητα δεν είναι απόλυτα συμβατές έννοιες. Κατ' αρχάς, ο ατομικισμός, η βασική αρχή του φιλελευθερισμού, βρίσκεται σε σύγκρουση με την πολυπολιτισμικότητα καθώς τονίζει την προτεραιότητα της προσωπικής ή ατομικής ταυτότητας έναντι οποιασδήποτε συλλογικής έννοιας ταυτότητας που βασίζεται στην εθνικότητα, τη φυλή, τη γλώσσα ή σιδηρότερο παρόμοιο. Ως προς αυτό, ο φιλελευθερισμός στοχεύει πέραν τόσο της πολυπολιτισμικότητας όσο και του εθνικισμού, υποστηρίζοντας αντίθετα την αρχή του διεθνισμού. Δεύτερον, ο φιλελευθερισμός είναι οικουμενιστικός, καθώς προτάσσει ένα σύνολο θεμελιωδών αξιών μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν η ελευθερία και η ανεκτικότητα. Μ' άλλα λόγια, ο φιλελευ-

θερισμός παρέχει μία ιδιαίτερη αντίληψη του «αγαθού βίου» στην οποία η προσωπική αυτονομία και η ελευθερία επιλογής θεωρούνται ζωτικές προϋποθέσεις της ανθρώπινης ανάπτυξης. Οι φιλελεύθεροι, λοιπόν, ανέχονται συνήθως τους ανεκτικούς αλλά δυσκολεύονται ν' ανεχθούν οτιδήποτε θεωρούν ανελεύθερη ή μισαλλόδοξη πολιτισμική πεποίθηση ή πρακτική, λ.χ. τους προσυμφωνημένους γάμους, τους κανόνες ενδυμασίας για τις γυναίκες ή τις διακρίσεις σε βάρος ομοφυλόφιλων και των δύο φύλων. Οι υποστηρικτές της πολυπολιτισμικότητας, από την πλευρά τους, συχνά θεωρούν τη φιλελεύθερη ανεκτικότητα πολιτισμικό ιμπεριαλισμό, απόπειρα δηλαδή επιβολής δυτικών απόψεων, αξιών και ευαισθησιών στον υπόλοιπο κόσμο.

Πιο στέρεες βάσεις για μια θεωρία της πολυπολιτισμικότητας μπορούν να βρεθούν στην ιδέα του πλουραλισμού των αξιών. Ο Isaiah Berlin ανέπτυξε μία θεωρία του πλουραλισμού που έχει χρησιμοποιηθεί από πολλούς υποστηρικτές της πολυπολιτισμικότητας προκειμένου να θεμελιώσουν την πολιτική της ετερότητας. Κατά την άποψη του Berlin, δεν υπάρχει μία και μόνο κυρίαρχη αντίληψη του «αγαθού βίου», αλλά μάλλον ένα πλήθος ανταγωνιστικές αντιλήψεις: οι άνθρωποι, εν ολίγοις, είναι καταδικασμένοι να διαφωνούν για τους έσχατους σκοπούς της ζωής. Καθώς οι αξίες συγκρούονται, η ανθρώπινη κατάσταση χαρακτηρίζεται αναπόφευκτα από την ηθική σύγκρουση. Σε ό,τι αφορά τα άτομα, πρέπει να γίνονται συμβιβασμοί μεταξύ αξιών και στόχων. Σε ό,τι αφορά την κοινωνία, πρέπει να βρίσκονται τρόποι ώστε να επιτρέπεται σε ανθρώπους με διαφορετικές ηθικές και πολιτισμικές απόψεις να κατοικούν στον ίδιο πολιτικό χώρο διατηρώντας παράλληλα την ειρήνη και τον αμοιβαίο σεβασμό. Αν και ο πλουραλισμός του Berlin δεν αναπτύχθηκε με τις πολυπολιτισμικές κοινωνίες ενόψει, παρέχει τη βάση τουλάχιστον για μία μορφή πολυπολιτισμικότητας του τύπου «ζήσε και άσε τους άλλους να ζήσουν». Υπάρχουν όμως και διαφορές ανάμεσα στον πλουραλισμό του Berlin και την πολυπολιτισμικότητα. Καθώς ο Berlin παρέμεινε φιλελεύθερος, στο βαθμό που πίστευε ότι ο ηθικός πλουραλισμός μπορεί να διατηρηθεί μόνο σε μια κοινωνία που σέβεται την ατομική ελευθερία, απέτυχε να δείξει πώς μπορούν να συνυπάρξουν αρμονικά μέσα στην ίδια κοινωνία φιλελεύθερες και ανελεύθερες πολιτισμικές πεποιθήσεις. Μια εναλλακτική θεμελίωση της πολυπολιτισμικότητας δόθηκε από τον Bhikhu Parekh (2000). Κατά την άποψή του, η πολιτισμική διαφορετικότητα αποτελεί, κατά βάθος, αντανάκλαση του διαλεκτικού παιγνιδιού μεταξύ ανθρώπινης φύσης και πολιτισμού. Αν και τα ανθρώπινα όντα είναι φυσικά πλάσματα που διαθέτουν την κοινή σωματική και διανοητική δομή του είδους, είναι επίσης πολιτισμικά καθοριζόμενα, καθώς οι στάσεις, οι συμπεριφορές και οι τρόποι ζωής τους διαμορφώνονται από τις ομάδες στις οποίες ανήκουν. Η αναγνώριση της πολυπλοκότητας της ανθρώπινης φύσης και του ότι κάθε κουλτούρα εκφράζει μόνο ένα μέρος αυτού που σημαίνει να είναι κανείς αληθινά άνθρωπος παρέχει τη βάση για μια πολιτική αναγνώρισης και συνεπώς για μια βιώσιμη μορφή πολυπολιτισμικότητας.

Ωστόσο, η πολυπολιτισμικότητα είναι εμφανώς ασύμβατη με τον

Isaiah Berlin (1909-97)

Βρετανός ιστορικός των ιδεών και φιλόσοφος. Ο Berlin γεννήθηκε στη Ρίγα της Λετονίας και πήγε στη Βρετανία το 1921. Ανέπτυξε μία μορφή φιλελεύθερου φιλαυτισμού που βασίστηκε στην ισοβία αφαίσησή του στον εμπειρισμό, και επηρεάστηκε από τις ιδέες στοχαστών αντίθετων στον Διαφωτισμό, όπως ο Vico (1668-1744), ο Herder και ο Alexander Herzen (1812-70). Κομβική στη φιλοσοφική στάση του Berlin υπήρξε η

πίστη του στον ηθικό φιλαυτισμό, την ιδέα ότι οι συγκρούσεις αξιών είναι εγγενείς στην ανθρώπινη ζωή. Το πιο γνωστό του πολιτικό έργο είναι το *Τέσσερα δοκίμια περί ελευθερίας* (1958), στο οποίο εξέλεξε τις αρετές της «αρνητικής» έναντι της «θετικής» ελευθερίας. Τα γραπτά του Berlin αποτελούν μια υπερόψηση του δυτικού φιλελευθερισμού ενάντια στον ολοκληρωτισμό.

συντηρητικό και τον επεκτατικό εθνικισμό, διότι αυτές οι παραδόσεις εθνικισμού βασίζονται σε μια σύλληψη της εθνικής ταυτότητας ως «αποκλειστικής» που τονίζει την πολιτισμική ομοιογένεια και σε μερικές περιπτώσεις τη φυλετική καθαρότητα. Το συντηρητικό επιχείρημα εναντίον της πολυπολιτισμικότητας είναι ότι οι σταθερές και επιτυχημένες κοινωνίες πρέπει να βασίζονται στις κοινές αξίες και την κοινή κουλτούρα. Τα ανθρώπινα όντα, κατά την άποψη αυτή, είναι περιορισμένα και εξαρτώμενα πλάσματα που νιώθουν φυσική έλξη για τους ομοίους τους αλλά, με την ίδια λογική, φοβούνται ή δεν εμπιστεύονται ανθρώπους που είναι κατά κάποιον τρόπο διαφορετικοί από αυτούς. Γι' αυτόν το λόγο, ο Burke παρουσίασε την προκατάληψη ως αναπόφευκτη και κοινωνικά επωφελή, στο βαθμό που ενισχύει την κοινωνική συνοχή. Οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες είναι, λοιπόν, κατακερματισμένες και σπαράσσονται από συγκρούσεις: η καχυποψία, η εχθρότητα ή ακόμα και η βία μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών κοινοτήτων δεν είναι παράγωγα της μισαλλοδοξίας, της άγνοιας ή της κοινωνικής ανισότητας, αλλά απλό γεγονός της κοινωνικής ψυχολογίας. Οι συντηρητικοί εθνικιστές συνιστούν, επομένως, τη συγκράτηση της πολιτισμικής διαφορετικότητας με την επιβολή περιορισμών στη μετανάστευση, όπως επισημάνθηκε παραπάνω, ή επιμένουν σε μια στρατηγική αφομοίωσης, σύμφωνα με την οποία οι κοινότητες των μειονοτήτων ωθούνται να υιοθετήσουν τις αξίες, τις στάσεις και τις δεσμεύσεις της πλειοψηφίας.

Οι επεκτατικοί ή σοβινιστές εθνικιστές απλώς τραβούν αυτά τα επιχειρήματα στα άκρα. Η δύναμη της «εθνικής κοινότητας» βασίζεται αυστηρά στην εθνοτική και την πολιτισμική ενότητα, μία ιδέα την οποία οι φασίστες τη χρησιμοποίησαν προκειμένου να δικαιολογήσουν τον εκπατρισμό, την απέλαση ή τον εκτοπισμό καθ' οιονδήποτε τρόπο μειονοτικών ομάδων. Στην περίπτωση του ναζισμού, μια ακραία φυλετική εκδοχή αντιπολυπολιτισμικότητας κατέληξε σ' ένα πρόγραμμα γενοκτονίας των Εβραίων. Ωστόσο, οι συντηρητικές και οι ακροδεξιές ενστάσεις στην πολυπολιτισμικότητα πάσχουν από δύο

τουλάχιστον μειονεκτήματα. Το πρώτο είναι ότι, έστω κι αν δεν είναι ανοικτά φυλετικές, μπορεί να υποθάλουν τον φυλετισμό με στόχο τη νομιμοποίηση, ίσως και την ενθάρρυνση, της εχθρότητας μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών κοινοτήτων. Το δεύτερο είναι ότι αντιμετωπίζουν με ευλάβεια μια εικόνα κοινωνικής, ηθικής και πολιτισμικής ομοιογένειας που έχει πάψει από καιρό να υπάρχει στις σύγχρονες κοινωνίες, και η οποία θα μπορούσε ν' αποκατασταθεί μόνο με ευρείας κλίμακας καταστολή.

Υπάρχει μέλλον για το έθνος-κράτος;

Προς τα τέλη του 20ού αιώνα όλο και περισσότεροι διατείνονταν ότι η εποχή του εθνικισμού είχε τελειώσει· και αυτό όχι διότι ο εθνικισμός είχε υποσκελιστεί από «ανώτερα» υπερεθνικά ιδανικά αλλά επειδή το έργο του είχε ολοκληρωθεί. Ο κόσμος ήταν πια ένας κόσμος εθνών-κρατών. Για την ακρίβεια, το έθνος είχε γίνει αποδεκτό ως η μοναδική νόμιμη βαθμίδα πολιτικής δικαιοδοσίας. Σίγουρα, από το 1789 και μετά ο κόσμος ανασυγκροτήθηκε θεμελιωδώς με βάση τα εθνικιστικά πρότυπα. Το 1910 υπήρχαν μόνο 15 από τα 159 κράτη που το 1989 ο ΟΗΕ αναγνώριζε ως πλήρη μέλη του. Μέχρι αργά στον 20ό αιώνα οι περισσότεροι από τους λαούς του κόσμου ήταν ακόμα υπήκοοι σε αποικίες κάποιας ευρωπαϊκής αυτοκρατορίας. Μόνο 3 από τα 65 σημερινά κράτη της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής υπήρχαν πριν από το 1910 ενώ από το 1959 κι εξής δημιουργήθηκαν 74 νέα κράτη. Αυτές οι αλλαγές πυροδοτήθηκαν σε μεγάλο βαθμό από τον αγώνα για εθνική ανεξαρτησία ενώ τα νέα κράτη αναπόφευκτα περιβλήθηκαν το μανδύα του έθνους-κράτους.

Η ιστορία αναμφίβολα φαίνεται να είναι με το μέρος του έθνους-κράτους. Και οι τρεις μείζονες γεωπολιτικές εντάσεις του 20ού αιώνα (οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και η κατάρρευση του κομμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη) έδωσαν σημαντική ώθηση στην έννοια του έθνους ως αρχής πολιτικής οργάνωσης. Από το 1991 και μετά δημιουργήθηκαν τουλάχιστον 18 νέα κράτη (14 εκ των οποίων ως αποτέλεσμα της διάλυσης της ΕΣΣΔ) και όλα τους διεκδίκησαν τον τίτλο του έθνους-κράτους. Η μεγάλη δύναμη του έθνους-κράτους είναι ότι υπόσχεται τόσο πολιτισμική συνοχή όσο και πολιτική ενότητα. Όταν ένας λαός με κοινή πολιτισμική ή εθνοτική ταυτότητα αποκτά δικαίωμα αυτοκυβέρνησης, η κοινότητα και η πολιτεία συμπίπτουν. Γι' αυτό οι εθνικιστές πιστεύουν ότι οι δυνάμεις που δημιούργησαν έναν κόσμο ανεξάρτητων εθνών-κρατών είναι φυσικές και ακαταμάχητες κι ότι καμιά άλλη κοινωνική ομάδα δεν θα μπορούσε να συγκροτήσει μια πολιτική κοινότητα με νόημα. Πιστεύουν ότι το έθνος-κράτος είναι η ελάχιστη βιώσιμη βαθμίδα πολιτικής δικαιοδοσίας. Αυτή η άποψη συνεπάγεται, για παράδειγμα, ότι υπερεθνικά σώματα, όπως η Ε.Ε., δεν θα μπορούσαν ποτέ να συγκριθούν με την ικανότητα των εθνικών κυβερνήσεων να εξασφαλίζουν τη νομιμοποίηση και να αξιώνουν τη λαϊκή υπακοή. Θα πρέπει, λοιπόν, να τεθούν σαφή όρια στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, επειδή λαοί με διαφορετική γλώσσα, κουλτούρα

Έννοια

Έθνος-κράτος

Το έθνος-κράτος είναι μία μορφή πολιτικής οργάνωσης και ένα πολιτικό ιδεώδες. Στην πρώτη περίπτωση, πρόκειται για μία αυτόνομη πολιτική κοινότητα που ανήκεται από τους αλληλοεπικλυπόμενους δεσμούς της ιδιότητας του πολίτη και της εθνικότητας· μια εναλλακτική απάντηση στις πολυεθνικές αυτοκρατορίες και στις πόλεις-κράτη. Στη δεύτερη περίπτωση, το έθνος-κράτος είναι μία αρχή ή ιδεώδες, όπως αναπαράγεται στο όραμα του Mazzini «κάθε έθνος και κράτος, ένα κράτος για ολόκληρο το έθνος». Αυτό σημαίνει ότι κανένα νεότερο κράτος δεν είναι, ούτε μπορεί να είναι, πολιτισμικά ομοιογενές. Υπάρχουν δύο αντιθέμενες απόψεις για το έθνος-κράτος. Για τους φιλελευθέρους και τους περισσότερους σοσιαλιστές το έθνος-κράτος διαμορφώνεται εν πολλοίς από πολιτικούς δεσμούς και δεσμεύσεις. Για τους συντηρητικούς και τους οπαδούς του θεμελιακού εθνικισμού βασίζεται στην εθνοτική ή οργανική ενότητα.

και ιστορία δεν θα δουν ποτέ τους εαυτούς τους ως μέλη μιας ενιαίας πολιτικής κοινότητας.

Εντούτοις, τη στιγμή ακριβώς που η αρχή του έθνους-κράτους συγκεντρώνει ευρύτατη υποστήριξη, εμφανίζονται άλλες, πανίσχυρες δυνάμεις που απειλούν να την παραγκωνίσουν. Ένας συνδυασμός εσωτερικών πιέσεων και εξωτερικών απειλών παρήγαγαν αυτό που είναι γνωστό ως «κρίση του έθνους-κράτους». Εσωτερικά, τα έθνη-κράτη υφίστανται φυγόκεντρες πιέσεις, τις οποίες προκάλεσε η άνοδος της εθνοτικής και τοπικής πολιτικής. Αυτό το αυξημένο ενδιαφέρον για την εθνότητα μπορεί, πράγματι, να αντανakλά το γεγονός ότι, σε συνθήκες οικονομικής και πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης, τα έθνη δεν είναι πια σε θέση να παράσχουν μια συλλογική ταυτότητα με νόημα ή ένα αίσθημα κοινωνικής συνύπαρξης. Δεδομένου ότι όλα τα έθνη-κράτη διαθέτουν κάποιο βαθμό πολιτισμικής διαφορετικότητας, η πολιτική της εθνοτικής συνοχής δεν μπορεί παρά να αμφισβητεί την αρχή του έθνους. Αντίθετα από τα έθνη, οι εθνοτικές ή περιφερειακές ομάδες δεν είναι αυτονόητα βιώσιμες πολιτικές οντότητες κι έτσι στρέφονται σε μορφές ομοσπονδίας και συνομοσπονδίας ως εναλλακτικές λύσεις στον πολιτικό εθνικισμό. Για παράδειγμα, μέσα στο πλαίσιο της Ε.Ε., οι βελγικές περιφέρειες της Φλάνδρας και της Βαλλωνίας έχουν πετύχει τέτοιο βαθμό αυτοκυβέρνησης ώστε το Βέλγιο παραμένει έθνος-κράτος μόνο υπό καθαρά τυπική έννοια. Η φύση τέτοιων φυγόκεντρων δυνάμεων συζητιέται πληρέστερα στο Κεφάλαιο 8.

Οι εξωτερικές απειλές για το έθνος-κράτος έχουν ποικίλες μορφές. Πρώτον, οι πρόοδοι στην τεχνολογία του πολέμου, και ιδιαίτερα η είσοδος στην πυρηνική εποχή, προκάλεσαν αιτήματα αστυνόμευσης της παγκόσμιας ειρήνης από υπερεθνικούς και διεθνείς οργανισμούς. Αυτό οδήγησε στη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών και αργότερα του ΟΗΕ. Δεύτερον, η οικονομική ζωή σταδιακά παγκοσμιοποιήθηκε. Οι αγορές είναι πλέον παγκόσμιες, οι επιχειρήσεις έγιναν υπερεθνικοί οργανισμοί και το κεφάλαιο κινείται σ' όλο τον κόσμο με αστραταιαία ταχύτητα. Υπάρχει άραγε μέλλον για το έθνος-κράτος σ' έναν κόσμο στον οποίο καμιά εθνική κυβέρνηση δεν μπορεί να ελέγξει την οικονομική της μοίρα; Τρίτον, το έθνος-κράτος μπορεί να αποτελεί εχθρό του φυσικού περιβάλλοντος και απειλή για την παγκόσμια οικολογική ισορροπία. Τα έθνη ενδιαφέρονται πρωτίστως για τις δικές τους στρατηγικές και τα δικά τους οικονομικά συμφέροντα και τα περισσότερα δίνουν μικρή σημασία στις οικολογικές συνέπειες των πράξεών τους. Η ανοησία αυτής της λογικής αποδείχθηκε με το πυρηνικό ατύχημα του Τσερνομπίλ στην Ουκρανία το 1986, το οποίο απελευθέρωσε ένα κύμα πυρηνικής ακτινοβολίας σ' όλη τη Βόρεια Ευρώπη που εκτιμάται ότι θα προκαλέσει χιλιάδες θανάτους από καρκίνο σ' όλη την ήπειρο τα επόμενα πενήντα χρόνια.

Τέλος, οι ξεχωριστές εθνικές κουλτούρες και παραδόσεις, η πηγή συνοχής που διακρίνει το έθνος-κράτος από άλλες μορφές πολιτικής οργάνωσης, έχουν εξασθενήσει με την ανάδυση μιας υπερεθνικής ή και παγκόσμιας κουλτούρας. Σ' αυτό συνετέλεσαν ο διεθνής τουρισμός και η εντυπωσιακή ανάπτυξη των τεχνολογιών της επικοινωνίας και της πληροφορίας, από τη δορυφορική τηλεόραση μέχρι τις «λεωφόρους

της πληροφορικής». Όταν οι αμερικανικές ταινίες και τα τηλεοπτικά προγράμματα παρακολουθούνται σ' όλο τον κόσμο, όταν η ινδική και η κινεζική κουζίνα είναι στην Ευρώπη εξίσου δημοφιλείς με τις τοπικές κουζίνες, όταν οι άνθρωποι μπορούν να επικοινωνήσουν εξίσου εύκολα με την άλλη άκρη του κόσμου όσο και με τη διπλανή τους πόλη, μπορεί άραγε το έθνος-κράτος να έχει ακόμη κάποιο νόημα ως οντότητα; Αυτά και άλλα συναφή ζητήματα αναλύονται διεξοδικότερα στο Κεφάλαιο 7.

■ Σύνοψη

◆ Τα έθνη ορίζονται από ένα συνδυασμό πολιτισμικών και πολιτικών παραγόντων. Πολιτισμικά, είναι ομάδες ανθρώπων που συνδέονται με κοινή γλώσσα, θρησκεία, ιστορία και παραδόσεις. Σε τελική ανάλυση, ωστόσο, τα έθνη ορίζονται από την ύπαρξη κοινής πολιτικής συνείδησης, που εκφράζεται κλασικά ως επιθυμία για την απόκτηση ή τη διατήρηση κράτους.

◆ Υπάρχουν διακριτές μορφές πολιτισμικού και πολιτικού εθνικισμού. Ο πολιτισμικός εθνικισμός δίνει έμφαση στην αναγέννηση του έθνους ως ξεχωριστού πολιτισμού στη βάση μιας πίστης στο έθνος ως μοναδικό, ιστορικό και οργανικό όλο. Ο πολιτικός εθνικισμός, από την άλλη πλευρά, αναγνωρίζει το έθνος ως διακριτή πολιτική κοινότητα και συνδέεται έτσι με ιδέες όπως η κυριαρχία και η αυτοδιάθεση.

◆ Κάποιοι πολιτικοί στοχαστές περιγράφουν τον εθνικισμό ως νεότερο φαινόμενο, που συνδέεται με την εκβιομηχάνιση και την άνοδο της δημοκρατίας, ενώ άλλοι τοποθετούν την αφετηρία του σε προνεωτερικές εθνοτικές δεσμεύσεις και ταυτότητες. Ο χαρακτήρας του εθνικισμού υπήρξε μεταβαλλόμενος· επηρεάστηκε τόσο από τις ιστορικές συνθήκες της ανάδυσής του όσο και από τους πολιτικούς σκοπούς με τους οποίους συνδέθηκε.

◆ Έχουν υπάρξει αρκετές αντιτιθέμενες εκφάνσεις του πολιτικού εθνικισμού. Ο φιλελεύθερος εθνικισμός βασίζεται στην πίστη σε ένα οικουμενικό δικαίωμα αυτοδιάθεσης. Ο συντηρητικός εθνικισμός προβάλλει τη δυνατότητα του εθνικού πατριωτισμού να επιφέρει κοινωνική συνοχή και πολιτική ενότητα. Ο επεκτατικός εθνικισμός είναι όχημα της επιθετικότητας και της ιμπεριαλιστικής κατάκτησης. Ο αντιαποικιοκρατικός εθνικισμός συνδέεται με τον αγώνα για εθνική απελευθέρωση, σε συνδυασμό συχνά με το στόχο της κοινωνικής ανάπτυξης.

◆ Η διάδοση της πολυπολιτισμικότητας θέτει πολυάριθμες προκλήσεις στον εθνικισμό. Από φιλελεύθερη σκοπιά, αυτές γίνονται ανεκτές, αρκεί η εθνική ταυτότητα να δομείται στη βάση πολιτειακών ή πολιτικών δεσμών κι όχι εθνοτικής ή πολιτισμικής ομοιογένειας. Η πολιτισμική διαφορετικότητα πρέπει, ωστόσο, να συμβαδίζει με την ανεκτικότητα και την προσωπική ελευθερία. Οι συντηρητικοί, από την άλλη πλευρά, υποστηρίζουν ότι η πολυπολιτισμικότητα αποδυναμώνει την εθνική ενότητα, υποθάλποντας την καχυποψία, την εχθρότητα, ακόμα και τη βία.

◆ Η πιο ευρέως αποδεκτή μορφή πολιτικής οργάνωσης παγκοσμίως

είναι το έθνος-κράτος, το οποίο συχνά θεωρείται η μοναδική νόμιμη βαθμίδα πολιτικής δικαιοδοσίας. Το δυνατό του σημείο είναι ότι υποσχεθεί τόσο πολιτισμική συνοχή όσο και πολιτική ενότητα, επιτρέποντας έτσι σε όσους μοιράζονται μια κοινή πολιτισμική ή εθνοτική ταυτότητα ν' ασκούν το δικαίωμά τους στην ανεξαρτησία και την αυτοκυβέρνηση.

◆ Το έθνος-κράτος σήμερα αντιμετωπίζει πολλές προκλήσεις. Τα έθνη-κράτη υφίστανται φυγόκεντρες πιέσεις τις οποίες προκαλεί η άνοδος της εθνοτικής πολιτικής. Εξωτερικά, αντιμετωπίζουν προκλήσεις από την αυξανόμενη ισχύ υπερεθνικών σωμάτων, την πρόοδο της οικονομικής και πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης και την ανάγκη εύρεσης διεθνών λύσεων για την περιβαλλοντική κρίση.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Από πού προέρχονται τα έθνη; Είναι φυσικοί ή τεχνητοί σχηματισμοί;
- ▶ Γιατί εξάιρεται η εθνική υπερηφάνεια και η αφοσίωση στην πατρίδα;
- ▶ Ο πολιτισμικός εθνικισμός φυλακίζει το έθνος στο παρελθόν του;
- ▶ Γιατί ο εθνικισμός αποδείχτηκε τόσο αποτελεσματική πολιτική δύναμη;
- ▶ Ο εθνικισμός καλλιεργεί αναπόφευκτα τον απομονωτισμό και τη σύγκρουση;
- ▶ Η πολυπολιτισμικότητα είναι πηγή εμπλουτισμού της κοινωνίας ή απειλή για την κοινωνική σταθερότητα;
- ▶ Το έθνος-κράτος είναι η μοναδική νόμιμη βαθμίδα πολιτικής δικαιοδοσίας;

■ Διαβάστε επίσης

Alter, P., *Nationalism* (Λονδίνο: Edward Arnold, 1989). Μία ευανάγνωστη και πολύ χρήσιμη εισαγωγή στις ποικίλες μορφές εθνικισμού.

Gellner, E., *Nations and Nationalism* (Ithaca, N. Υόρκη: Cornell University Press, 1983). Μία παρουσίαση της ανάπτυξης και του χαρακτήρα του εθνικισμού που είχε τεράστια απήχηση.

Hobsbawm, E., *Nations and Nationalism Since 1780* (2η έκδ.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1993). Μία ανάλυση του φαινομένου του εθνικισμού από σύγχρονη μαρξιστική σκοπιά.

Hatchinson, J. και A. D. Smith (επιμ.), *Nationalism* (Οξφόρδη και Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1994). Μία περιεκτική και έγκριτη συλλογή που συζητά πρόσφατες διαμάχες περί εθνικισμού.

Parekh, B., *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory* (Basingstoke: Palgrave και Cambridge, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, 2000). Μία περιεκτική υπεράσπιση της πλουραλιστικής άποψης περί πολιτισμικής διαφορετικότητας, που συζητά επίσης τα πρακτικά προβλήματα των πολυπολιτισμικών κοινωνιών.

Πλανητική πολιτική

«Στην εποχή της επιστήμης όπου ζούμε, πόλεμος σημαίνει θάνατο, ουγά ή γρήγορα, όλης της οικουμένης».

BERTRAND RUSSELL, *Unpopular Essays* (1950)

Το τέλος του 20ού αιώνα συνοδεύτηκε από τη συνειδητοποίηση ότι ο κόσμος έχει πλέον μετατραπεί, κατά τη διατύπωση του Marshall McLuhan, σε «παγκόσμιο χωριό». Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης έχει αλλάξει εντελώς τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε την πολιτική και τη φύση της πολιτικής αλληλεπίδρασης. Η παραδοσιακή θεώρηση της πολιτικής επικεντρωνόταν στο κράτος, το οποίο αντιμετωπιζόταν ως ο πρωτεύων πολιτικός φορέας, και η προσοχή στρεφόταν κατά κύριο λόγο στο εθνικό επίπεδο κυβερνητικής δραστηριότητας. Αυτό συνεπαγόταν μία σαφή διάκριση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, μεταξύ δηλαδή όσων συνέβαιναν στο εσωτερικό του έθνους-κράτους και όσων συνέβαιναν εκτός των συνόρων του. Αυτά τα τελευταία, μάλιστα, έγιναν αντικείμενο ενός νέου διακριτού επιστημονικού κλάδου, των διεθνών σχέσεων. Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση αποδυνάμωσε ή ενδεχομένως κατάργησε κιόλας τη διάκριση μεταξύ «εσωτερικού» και «εξωτερικού», με συνέπεια, όπως πιστεύουν μερικοί, την ανάδυση μιας παγκόσμιας κοινωνίας. Αν και τα έθνη-κράτη εξακολουθούν να είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες στην παγκόσμια σκηνή, είναι αδύνατο να αγνοηθεί η αυξανόμενη επιρροή υπερεθνικών σωμάτων και διεθνών ενώσεων και οργανισμών.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια Ζητήματα

- ▶ Πώς έχει αναλυθεί και εξηγηθεί η διεθνής ή παγκόσμια πολιτική;
- ▶ Η παγκόσμια τάξη στον 21ο αιώνα θα χαρακτηρίζεται από ειρήνη και αρμονία ή από χάος και διάσπαση;
- ▶ Τι είναι παγκοσμιοποίηση και τι σημαίνει για το έθνος-κράτος;
- ▶ Η παγκοσμιοποίηση έχει ωφέλιμες ή καταστρεπτικές επιπτώσεις;

- ▶ Ποιες είναι οι προοπτικές των υπερεθνικών περιφερειακών σωμάτων;
- ▶ Θα μπορούσε ποτέ να υλοποιηθεί η ιδέα μιας παγκόσμιας κυβέρνησης;

■ Κατανοώντας την παγκόσμια πολιτική

Η αναγνώριση μιας διεθνούς διάστασης της πολιτικής είναι τόσο παλιά όσο και η ίδια η επιστήμη της πολιτικής, και ανάγεται στις περιγραφές συγκρούσεων και πολέμων μεταξύ των πόλεων-κρατών της αρχαίας Ελλάδας. Ωστόσο, το νεότερο διεθνές σύστημα εγκαθιδρύθηκε μόνο με την ανάδυση των συγκεντρωτικών κρατών κατά τον 16ο και 17ο αιώνα. Αυτή η διαδικασία ολοκληρώθηκε με τη Συνθήκη της Βεσφαλίας (1648), η οποία σφράγισε το τέλος του Τριακονταετούς Πολέμου με την τυπική αναγνώριση από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις της κυριαρχίας και της ανεξαρτησίας κάθε κράτους. Το ευρωπαϊκό σύστημα κρατών επεκτάθηκε ακολούθως, όταν οι ΗΠΑ αναγνωρίστηκαν ως μεγάλη δύναμη μετά την νίκη τους επί της Ισπανίας το 1898 κι όταν η Ιαπωνία έτυχε της ίδιας αναγνώρισης μετά τη νίκη της επί της Ρωσίας το 1904-05. Ο ιμπεριαλισμός και ιδιαίτερα ο ευρωπαϊκός αποικιοκρατικός ανταγωνισμός στην Αφρική και την Ασία στα τέλη του 19ου αιώνα προσέδωσαν στο διεθνές σύστημα μια πραγματικά παγκόσμια διάσταση.

Ο 20ός αιώνας λοιπόν έγινε μάρτυρας της ανάδυσης της διεθνούς πολιτικής, υπό την έννοια ότι οι μορφές σύγκρουσης και συνεργασίας μεταξύ κρατών και διεθνών οργανισμών επεκτάθηκαν ανά την υφήλιο. Το γεγονός αυτό εκδηλώθηκε με τον πλέον ανατριχιαστικό τρόπο στον Α΄ (1914-18) και τον Β΄ (1939-45) Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και στον **Ψυχρό Πόλεμο**. Προς τα τέλη του 20ού αιώνα, ωστόσο, όλο και περισσότεροι αναγνώριζαν το γεγονός ότι οι ίδιες οι παράμετροι της πολιτικής ζωής είχαν αλλάξει. Τούτο αμφισβήτησε με τον πλέον ριζικό τρόπο τη συμβατική διάκριση μεταξύ ενός εσωτερικού κι ενός διεθνούς πεδίου πολιτικής. Αυτές οι περίπλοκες και πολύπλευρες αλλαγές συνοψίζονται ολοένα και συχνότερα με τον όρο «παγκοσμιοποίηση».

Προκειμένου όμως να αναλύσουμε αυτές και άλλες εξελίξεις, είναι αναγκαίο να εξετάσουμε τις ποικίλες οπτικές υπό τις οποίες ερμηνεύεται παραδοσιακά η διεθνής και παγκόσμια πολιτική. Οι μείζονες θεωρητικές «σχολές» στη διεθνή πολιτική είναι οι ακόλουθες:

- ιδεαλισμός
- ρεαλισμός
- πλουραλισμός
- μαρξισμός

Ψυχρός Πόλεμος: Η περίοδος αντιπαλότητας της Δύσης των ΗΠΑ με την Ανατολή της ΕΣΣΔ, που διήρκεσε από το 1945 μέχρι την κατάρρευση του κομμουνισμού μετά τα γεγονότα της περιόδου 1989-91.

Immanuel Kant (1724-1804)

Γερμανός φιλόσοφος. Ο Kant πέρασε όλη του τη ζωή στην Καινιζβέργη (η οποία τότε ανήκε στην Ανατολική Πρωσία), στο πανεπιστήμιο της οποίας έγινε καθηγητής λογικής και μεταφυσικής το 1770. Η «κριτική» του φιλοσοφία υποστηρίζει ότι η γνώση δεν είναι απλό άθροισμα αισθητηριακών εντυπώσεων αλλά εξαρτάται από τα εννοιολογικά εργαλεία της ανθρώπινης νόησης. Η πολιτική σκέψη του Kant διαμορφώθηκε από την κεντρική σημασία της ηθικής. Πίστευε ότι ο νό-

μος του λόγου υπαγορεύει κατηγορικές προταγές, με σημαντικότερη την υποχρέωση να μεταχειρίζεται κανείς τους άλλους σαν «σκοπούς» και ποτέ σαν απλά «μέσα». Σημαντικότερα έργα του Kant είναι οι τρεις «Κριτικές» του: η *Κριτική του καθαρού Λόγου* (1781), η *Κριτική του πρακτικού Λόγου* (1788) και η *Κριτική της κριτικής δύναμης* (1790).

Ιδεαλισμός

Το ειδοποιό χαρακτηριστικό του ιδεαλισμού είναι ότι βλέπει τη διεθνή πολιτική από τη σκοπιά ηθικών αξιών και νομικών κανόνων. Δεν τον απασχολεί τόσο η εμπειρική ανάλυση (δηλαδή πώς συμπεριφέρονται οι διεθνείς παράγοντες) όσο οι κανονιστικές κρίσεις (δηλαδή πώς θα έπρεπε να συμπεριφέρονται). Γι' αυτόν το λόγο, μερικές φορές ο ιδεαλισμός θεωρείται μία μορφή ουτοπισμού. Πολλές και διάφορες ιδεαλιστικές θεωρίες έχουν προταθεί. Κατά τον Μεσαίωνα λ.χ. ο Θωμάς Ακινάτης (1224-74) ασχολήθηκε με τη φύση του «δίκαιου πολέμου», θέλοντας να τοποθετήσει σε ένα ηθικό πλαίσιο τις διεθνείς πράξεις των κυρίαρχων. Υποστήριξε ότι ο πόλεμος μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο υπό τρεις προϋποθέσεις. Πρώτον, πρέπει να κηρύσσεται από κάποιον εξουσιοδοτημένο κυρίαρχο. Δεύτερον, ο σκοπός του πολέμου πρέπει να είναι δίκαιος, υπό την έννοια ότι αποβλέπει να αποκαταστήσει μια προηγούμενη αδικία. Τρίτον, πρόθεση της δίκαιης πολεμικής στάσης πρέπει να είναι η επίτευξη του καλού και η αποτροπή του κακού, κι όχι η έκφραση απληστίας και σκληρότητας. Ο Immanuel Kant ανέπτυξε, από την πλευρά του, ένα πρώιμο όραμα παγκόσμιας κυβέρνησης. Κατά την άποψή του, η ηθική και ο λόγος κατατείνουν από κοινού στην προσταγή ότι ο πόλεμος δεν πρέπει να υφίσταται ενώ το μέλλον της ανθρωπότητας πρέπει να θεμελιώνεται στην προοπτική της «οικουμενικής και αιώνιας ειρήνης».

Οι περισσότερες μορφές ιδεαλισμού διέπονται από διεθνισμό, από την πίστη, δηλαδή, ότι οι ανθρώπινες υποθέσεις πρέπει να οργανώνονται σύμφωνα με οικουμενικές κι όχι απλώς εθνικές αρχές. Αυτό με τη σειρά του συνήθως αντανάκλαται στην προϋπόθεση ότι οι υποθέσεις των ανθρώπων, τόσο σε εσωτερικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, χαρακτηρίζονται από αρμονία και συνεργασία. Μία από τις πιο σημαντικές μορφές ιδεαλισμού συνδέεται με τον φιλελευθερισμό. Αν και οι φιλελεύθεροι αποδέχονται παραδοσιακά το έθνος ως κυρίαρχη βαθμίδα

πολιτικής οργάνωσης, τονίζουν παράλληλα τη σημασία της αλληλεξάρτησης και του ελεύθερου εμπορίου, υποστηρίζοντας, πολύ απλά, ότι «ο πόλεμος δεν αποδίδει». Ένας παρόμοιος διεθνισμός αντανακλάται επίσης στην πίστη στη συλλογική ασφάλεια και το διεθνές δίκαιο, η οποία ενσαρκώνεται σε οργανισμούς όπως η Κοινωνία των Εθνών και ο ΟΗΕ. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Woodrow Wilson λ.χ. υποστήριξε ότι ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν αποτέλεσμα της «παλιάς πολιτικής» του μιλιταρισμού και του επεκτατισμού που ακολουθούσαν οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες. Κατά την άποψή του, το καλύτερο αντίδοτο στον πόλεμο ήταν η οικοδόμηση ενός κόσμου δημοκρατικών εθνών-κρατών προθυμων να συνεργαστούν σε πεδία κοινού ενδιαφέροντος, χωρίς διάθεση για κατακτήσεις και λεηλασίες.

Έπειτα από χρόνια γελοιοποίησης και δυσφήμισης του στα χέρια ρεαλιστικών θεωριών, ο ιδεαλισμός επανέκαμψε στα τέλη του 20ού αιώνα. Αυτό που συνήθως αποκαλείται **νεοϊδεαλισμός** εκφράζει απογοήτευση για την κυνική πολιτική της ισχύος την εποχή των υπερδυνάμεων. Ένα πρώιμο παράδειγμα ήταν η απόπειρα του προέδρου Carter τη δεκαετία του '70 να προσδώσει ξανά ηθική διάσταση στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, τονίζοντας ότι η οικονομική και στρατιωτική βοήθεια της χώρας του θα ήταν ανάλογη των επιδόσεων του καθεστώτος που θα τις απολάμβανε στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τη θεματική της διεθνούς συνεργασίας και της κοινής ασφάλειας ενστερνίστηκε πιο τολμηρά στα τέλη της δεκαετίας του '80 ο Σοβιετικός πρόεδρος Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, ο οποίος μίλησε για ένα «κοινό ευρωπαϊκό σπίτι» και διακήρυξε ότι το δόγμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπερέβαινε την ιδεολογική αντιπαλότητα μεταξύ κομμουνισμού και καπιταλισμού.

Από πολλές απόψεις, η προοπτική του πυρηνικού ολέθρου (απότοκο πολλών ετών κλιμάκωσης των στρατιωτικών δαπανών, τόσο από την Ανατολή όσο και τη Δύση) έδωσε μεγαλύτερη ώθηση στις ιδεαλιστικές θεωρίες. Αυτό αντανακλάται στην εμφάνιση του ειρηνιστικού κινήματος, το οποίο υιοθέτησε μία ευρέως διεθνιστική φιλοσοφία που συνδέθηκε συχνά με τον πασιφισμό, την αξιωματική απόρριψη του πολέμου και κάθε μορφής βίας ως θεμελιωδώς κακών. Η νεοϊδεαλιστική θέση προωθήθηκε επίσης σε συνάφεια με την ιδέα μιας «παγκόσμιας κοινωνίας», η οποία συνήθως συνδέεται με τον Αυστραλό διπλωμάτη και ακαδημαϊκό John Burton (1972). Η σκοπιά της παγκόσμιας κοινωνίας απορρίπτει την ιδέα των κυρίαρχων εθνών-κρατών ως απαρχαιωμένη, δίνοντας, αντίθετα, έμφαση σ' ένα μοντέλο πολυπλοκότητας και αλληλεξάρτησης το οποίο ο Burton παρομοίαζε με την εικόνα ενός ιστού αράχνης. Μία τέτοια άποψη σημαίνει ότι η παλιά πολιτική ισχύος δίνει τη θέση της σε μη καταπιεστικά και συνεργατικά μέσα επίλυσης των διεθνών συγκρούσεων.

Νεοϊδεαλισμός: Θεωρία της διεθνούς πολιτικής, η οποία τονίζει την πρακτική αξία της ηθικής και, ιδιαίτερα, το σεβασμό για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την εθνική ανεξαρτησία.

Ρεαλισμός

Η παράδοση του ρεαλισμού, που μερικές φορές αποκαλείται «πολιτικός ρεαλισμός», μπορεί να υπερηφανεύεται ότι είναι η παλιότερη θεωρία διεθνούς πολιτικής. Οι απαρχές της βρίσκονται στην ιστορία

του Πελοποννησιακού Πολέμου του Θουκυδίδη (431 π.Χ.) και στο κλασικό έργο στρατηγικής του Σουν Τζου *Η τέχνη του πολέμου* που γράφτηκε περίπου την ίδια περίοδο στην Κίνα. Άλλες σημαντικές προσωπικότητες της ρεαλιστικής παράδοσης είναι ο Machiavelli και ο Thomas Hobbes. Ωστόσο, ο ρεαλισμός έγινε η κυρίαρχη διεθνώς θεωρία μόλις τον 20ό αιώνα, ενισχυμένος από τους δύο παγκόσμιους πολέμους. Ενώ ο ιδεαλισμός τονίζει ότι οι διεθνείς σχέσεις πρέπει να καθοδηγούνται από την ηθική, ο ρεαλισμός θεμελιώνεται σε μια έμφαση στην **πολιτική της ισχύος** και στην επιδίωξη των εθνικών συμφερόντων. Η κεντρική θέση του είναι ότι το κράτος είναι ο βασικός παράγοντας στη διεθνή ή παγκόσμια σκηνή και, όντας κυρίαρχο, είναι επίσης σε θέση να δρα σαν αυτόνομη οντότητα. Επιπλέον, η άνοδος του εθνικισμού και η ανάδυση του νεότερου έθνους-κράτους μετέτρεψαν το κράτος σε συνεκτική πολιτική κοινότητα, εντός της οποίας όλες οι άλλες δεσμεύσεις και δεσμοί υποτάσσονται στους αντίστοιχους του έθνους.

Ρεαλιστές μελετητές, όπως ο E. H. Carr (1939) και ο Hans Morgenthau (1948), υπήρξαν ιδιαίτερα καυστικοί απέναντι στην ιδεαλιστική πίστη στον διεθνισμό και τη φυσική αρμονία. Ο Carr, μάλιστα, υποστήριξε ότι η αφελής πίστη στο διεθνές δίκαιο και τη συλλογική ασφάλεια κατά τον μεσοπόλεμο εμπόδισε τους πολιτικούς και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού να κατανοήσουν κι έτσι να προλάβουν τη γερμανική επέκταση. Οι ρεαλιστές τονίζουν, αντίθετα, ότι, καθώς δεν υπάρχει υψηλότερη αυθεντία από το κυρίαρχο κράτος, η διεθνής πολιτική διεξάγεται σε «φυσική κατάσταση», με συνέπεια να χαρακτηρίζεται από αναρχία κι όχι από αρμονία. Άναρχο διεθνές σύστημα είναι εκείνο στο οποίο κάθε κράτος είναι αναγκασμένο να τα βγάλει πέρα μόνο του, δίνοντας προτεραιότητα στα δικά του εθνικά συμφέροντα, τα οποία ορίζονται θεμελιωδώς ως επιβίωση του κράτους και υπεράσπιση της επικράτειάς του.

Γι' αυτόν το λόγο οι ρεαλιστές δίνουν τόσο μεγάλη σημασία στο ρόλο της ισχύος στις διεθνείς σχέσεις και τείνουν να αντιλαμβάνονται την εξουσία με όρους στρατιωτικής ικανότητας και ισχύος. Ωστόσο, διεθνής αναρχία δεν σημαίνει κατά κανένα τρόπο ακατάπαυστη σύγκρουση και αδιάκοπο πόλεμο. Αντίθετα, οι ρεαλιστές επιμένουν ότι οι μορφές σύγκρουσης και συνεργασίας στο πλαίσιο του συστήματος των κρατών είναι ευρέως συμβατή με τις απαιτήσεις μιας **ισορροπίας δυνάμεων**. Αυτή η άποψη αναγνωρίζει ότι τα κράτη, επιδιώκοντας την εθνική ασφάλεια, συμμετέχουν σε συμμαχίες οι οποίες, αν εξισορροπηθούν μεταξύ τους, μπορούν να εξασφαλίσουν μακροχρόνιες περιόδους ειρήνης και διεθνούς σταθερότητας. Αυτός ο τύπος διεθνούς συστήματος είναι, ωστόσο, εκ φύσεως δυναμικός και, όταν η ισορροπία δυνάμεων καταρρέει, ο πόλεμος είναι το πιθανότερο αποτέλεσμα.

Οι ρεαλιστές ανέκαθεν παραδέχονταν ότι η διεθνής τάξη δεν είναι η κλασική «φυσική κατάσταση», επειδή η εξουσία, ο πλούτος και οι πόροι δεν κατανέμονται ισομερώς μεταξύ των κρατών. Στους μείζονες διεθνείς παράγοντες αποδίδεται κατά παράδοση ο τίτλος των **μεγάλων**

Έννοια

Διεθνισμός

Διεθνισμός είναι η πολιτική θεωρία ή πρακτική που βασίζεται στη διεθνή ή παγκόσμια συνεργασία. Έχει τις ρίζες του σε οικονομιστικές αντιλήψεις για την ανθρώπινη φύση που τον φέρνουν αντιμέτωπο με τον πολιτικό εθνικισμό, ο οποίος τονίζει το βαθμό στον οποίο η πολιτική ταυτότητα καθορίζεται από την εθνικότητα. Οι κύριες διεθνιστικές παραδόσεις κατάγονται από τον φιλελευθερισμό και τον σοσιαλισμό. Ο φιλελεύθερος διεθνισμός βασίζεται στον ατομικισμό. Αυτό αντανακλάται, για παράδειγμα, στην πεποίθηση ότι τα οικονομικά ανθρώπινα δικαιώματα έχουν τελικά «υψηλότερο» κύρος από την κυριαρχία αυθεντία του έθνους. Ο σοσιαλιστικός διεθνισμός θεμελιώνεται στην πίστη στη διεθνή ταξική αλληλεγγύη (προλεταριακός διεθνισμός), η οποία συνοδεύεται από αντιλήψεις για μια κοινή ανθρωπότητα. Ο φεμινισμός και ο περιβαλλοντισμός έχουν επίσης προωθήσει τις δικές τους διεθνιστικές θέσεις.

Πολιτική της ισχύος:

Προσέγγιση της πολιτικής που βασίζεται στην παραδοχή ότι η επιδίωξη της ισχύος είναι ο κύριος ανθρώπινος στόχος· ο όρος μερικές φορές χρησιμοποιείται περιγραφικά.

Ισορροπία δυνάμεων:

Μοντέλο αλληλεπίδρασης μεταξύ κρατών το οποίο τείνει στην άμβλυση της επιθετικότητας και του επεκτατισμού αποτρέποντας την πρακτική άσκησή τους.

Έννοια

Κυριαρχία

Κυριαρχία, υπό την απλούστερη έννοια, είναι η αρχή της απόλυτης και απεριόριστης εξουσίας. Όποιο, συνήθως γίνεται διάκριση μεταξύ νομικής και πολιτικής κυριαρχίας και μεταξύ των εννοιών της εσωτερικής και της εξωτερικής κυριαρχίας. Η νομική κυριαρχία αναφέρεται στην υπέρτατη νομική αυθεντία, στο αδιαμφισβήτητο δηλαδή δικαίωμα απαίτησης συμμόρφωσης στο νόμο. Η πολιτική κυριαρχία, αντίθετα, αναφέρεται στην απεριόριστη πολιτική εξουσία, στη δυνατότητα δηλαδή να απαιτεί κανείς υπακοή, που εξασφαλίζεται τυπικά από το μονοπώλιο της χρήσης βίας. Η εξωτερική κυριαρχία αναφέρεται σε μία υπέρτατη εξουσία/αυθεντία εντός του κράτους, η οποία εντοπίζεται στο σώμα εκείνο που λαμβάνει αποφάσεις δεσμευτικές για όλους τους πολίτες, τις ομάδες και τους θεσμούς μέσα στα εδαφικά όρια του κράτους. Η εξωτερική κυριαρχία έχει να κάνει με τη θέση του κράτους στη διεθνή τάξη και τη δυνατότητά του να δρα ως ανεξάρτητη κι αυτόνομη οντότητα.

Μεγάλη δύναμη: Κράτος το οποίο συγκαταλέγεται μεταξύ των ισχυρότερων σε ένα ιεραρχικό σύστημα κρατών, όπως φανερώνει η επιρροή του σε μικρότερα κράτη.

Νεορεαλισμός: Θεωρία της διεθνούς πολιτικής η οποία τροποποιεί το μοντέλο της πολιτικής της ισχύος υπογραμμίζοντας τους δομικούς περιορισμούς του διεθνούς συστήματος.

δυνάμειον (ή υπερδυνάμειον, κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου). Η συνακόλουθη ιεραρχία των κρατών επιβάλλει και το μέτρο της τάξης στο διεθνές σύστημα, αντανακλώντας τον έλεγχο που ασκούν οι μεγάλες δυνάμεις στις υποδεέστερες, μέσω εμπορικών συνασπισμών, «σφαιρών επιρροής» και απροκάλυπτης αποικιοκρατίας. Κατά την ψυχροπολεμική περίοδο, αυτή η λογική οδήγησε στη δημιουργία μιας διπολικής παγκόσμιας τάξης, στην οποία η αντιπαλότητα μεταξύ των στρατοπέδων των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ επεκτάθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της υφής. Οι ρεαλιστές, ωστόσο, ήταν πάντα έτοιμοι να υποστηρίξουν ότι ο διπολισμός συνέβαλε στη διατήρηση της ειρήνης, καθώς η κλιμάκωση των στρατιωτικών δαπανών είχε οδηγήσει σ' ένα αποτελεσματικό σύστημα πυρηνικής αυτοσυγκράτησης, ιδιαίτερα από τη στιγμή που, στη δεκαετία του '60, αναγνωρίστηκε η προοπτική της βέβαιης αμοιβαίας καταστροφής (Mutually Assured Destruction ή MAD, στα αγγλικά: «τρελός»). Μια σταθερή ιεραρχία βασισμένη σε παραδεδεγμένους κανόνες και αναγνωρισμένες διαδικασίες περιέσπει έτσι την αναρχία και οδήγησε τους ρεαλιστές να υιοθετήσουν την τροποποιημένη ιδέα μιας «άναρχης κοινωνίας» όπως την όρισε ο Hedley Bull (1977).

Κατά τη δεκαετία του '80 αναπτύχθηκε ο **νεορεαλισμός** (που μερικές φορές αποκαλείται «νέος» ή δομικός ρεαλισμός) υπό την επιρροή του Waltz (1979) και άλλων διανοητών. Ενώ οι νεορεαλιστές εξακολουθούν να αναγνωρίζουν την κεντρική σημασία της πολιτικής ισχύος, τείνουν να εξηγούν τα γεγονότα με όρους δομής του διεθνούς συστήματος κι όχι στόχων και σύστασης των μεμονωμένων κρατών.

Ωστόσο, ο ρεαλισμός και ο νεορεαλισμός έχουν δεχτεί έντονη κριτική. Η κύρια ένσταση είναι ότι, διαχωρίζοντας την πολιτική από την ηθική, η ρεαλιστική θεώρηση νομιμοποιεί τη στρατιωτική κλιμάκωση και τις ηγεμονικές φιλοδοξίες των μεγάλων δυνάμεων. Αυτή η άποψη υποστηρίζει ότι η πολιτική της ισχύος δεν κατάφερε τόσο να διατηρήσει την ειρήνη όσο να φέρει τον κόσμο στο χείλος της πυρηνικής καταστροφής. Μία δεύτερη κριτική του ρεαλισμού προέρχεται από φεμινίστριες θεωρητικούς οι οποίες αντιτείνουν ότι η εξουσιομανής συμπεριφορά και η εμμονή στην εθνική ασφάλεια και τη στρατιωτική ισχύ αντανακλούν την παγκόσμια κυριαρχία των ανδρών πολιτικών, των οποίων οι προτεραιότητες είναι κατεξοχήν επιθετικές και ανταγωνιστικές. Η κύρια πρακτική αδυναμία των ρεαλιστικών θεωριών είναι ότι, εστιάζοντας στο κράτος ως κυρίαρχο διεθνή παράγοντα, αγνόησαν τις πλουραλιστικές τάσεις που άλλαξαν την όψη της διεθνούς πολιτικής προς τα τέλη του 20ού αιώνα. Ο «κλασικός» ρεαλισμός, λοιπόν, αντικαταστάθηκε εν πολλοίς από τον νεορεαλισμό.

Πλουραλισμός

Η πλουραλιστική θεώρηση της διεθνούς πολιτικής εμφανίστηκε, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, κατά τις δεκαετίες του 1960 και του '70, και θεμελιώθηκε σε φιλελεύθερες ιδέες και αξίες. Με την παραδοσιακή του έννοια, ο πλουραλισμός είναι μια κοινωνικοπολιτική θεωρία που δίνει έμφαση στη διάχυση της εξουσίας μεταξύ πολλών ανταγωνιζόμενων

σωμάτων ή ομάδων. Ως θεωρία της διεθνούς πολιτικής, τονίζει τη διαπερατότητα του κράτους και παρέχει μια εναλλακτική απάντηση στον κρατοκεντρισμό του ρεαλιστικού μοντέλου. Τα όρια της κρατοκεντρικής προσέγγισης απεικονίζονται στην παρομοίωσή της με τραπέζι μπιλιάρδου από τον John Burton (1972). Σύμφωνα με αυτόν, τα κράτη κατά τον ρεαλισμό μοιάζουν με συμπαγείς και απροσπέλαστες μονάδες που επηρεάζουν η μία την άλλη μέσω εξωτερικών πιέσεων. Τα κυρίαρχα κράτη που αλληλεπιδρούν σ' ένα σύστημα διεθνούς αναρχίας θεωρείται λοιπόν ότι συμπεριφέρονται σαν μπάλες του μπιλιάρδου που κινούνται πάνω στο τραπέζι και συγκρούονται με άλλες μπάλες. Κατά τους πλουραλιστές, αυτή η παρομοίωση διαστρεβλώνει τη διεθνή πολιτική καθότι παραγνωρίζει αφενός την ολοένα αυξανόμενη επιρροή διεθνών παραγόντων, όπως οι πολυεθνικές εταιρείες και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ), και αφετέρου αδυνατεί να αναγνωρίσει την αλληλεξάρτηση των κρατών, ιδιαίτερα σε οικονομικά θέματα.

Η συνακόλουθη πλουραλιστική θεώρηση παρέχει ένα μοντέλο μεικτής δράσης, το οποίο, χωρίς να αγνοεί τις εθνικές κυβερνήσεις, τονίζει ότι η διεθνής πολιτική διαμορφώνεται από ένα πολύ ευρύτερο φάσμα συμφερόντων και ομάδων. Το λιγότερο που πρέπει να γίνει, σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, είναι ν' αντικατασταθεί η έμφαση στην εξωτερική κυριαρχία –κεντρική στον ρεαλισμό– από τη στενότερη έννοια της αυτονομίας. Έτσι, σώματα όπως η Greenpeace, η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης, η Coca-Cola και η Καθολική Εκκλησία μπορούν να αναγνωρίζονται ως διεθνείς παράγοντες με την ίδια έννοια όπως, ας πούμε, τα κράτη της Γαλλίας και της Αργεντινής. Μάλιστα, με δεδομένη την έμφασή του στη διάχυση της εξουσίας, το πλουραλιστικό μοντέλο αμφισβητεί την ίδια την ιδέα του αυτόνομου φορέα, τονίζοντας ότι όλοι οι φορείς (κυβερνητικοί ή μη) λειτουργούν εντός ενός πλαισίου ελέγχων και περιορισμών που εμποδίζει την ανεξάρτητη κίνηση. Αυτή η άποψη επέτρεψε, για παράδειγμα, στον Allison (1971) να υποστηρίξει, αναλύοντας την κρίση του Κόλπου των Χοίρων το 1962, ότι οι αποφάσεις διαμορφώνονται πιο συχνά από το γραφειοκρατικό-πολιτικό πλαίσιο παρά από οποιαδήποτε «ορθολογική» επιδίωξη του εθνικού συμφέροντος.

Τέλος, μία από τις σημαντικές συνέπειες της πλουραλιστικής προσέγγισης της διεθνούς πολιτικής είναι ότι εξαίρει την απομάκρυνση από την πολιτική της ισχύος και του εθνικού μεγαλείου. Αυτό δεν προκύπτει από την ιδεαλιστική πίστη σε αφηρημένες αρχές αλλά από την αναγνώριση ότι, όταν η εξουσία κατανέμεται σε πολλούς, ο ανταγωνισμός τείνει ν' αυτοανααιρείται. Κατά συνέπεια, οι πλουραλιστές υποστηρίζουν συχνά ότι, σ' έναν ολοένα και πιο αλληλεξαρτώμενο κόσμο, η τάση προς συνεργασία και ολοκλήρωση (έκδηλη, περισσότερο ίσως από οπουδήποτε, στην Ευρώπη) θα αποδειχτεί τελικά ακαταμάχητη.

Μαρξισμός

Ο μαρξισμός προσφέρει μία θεώρηση της διεθνούς πολιτικής άκρως αντίθετη με τα συμβατικά παραδείγματα. Αυτό που διακρίνει τη

μαρξιστική προσέγγιση είναι η έμφαση στην οικονομική εξουσία και το ρόλο που διαδραματίζει το διεθνές κεφάλαιο. Αν και ο Marx ενδιαφέρθηκε κυρίως για την ανάλυση της δομής του εθνικού καπιταλισμού και ιδιαίτερα για τις ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ της αστικής τάξης και του προλεταριάτου, στο έργο του υπάρχει και μια διεθνιστική διάσταση. Αυτή διαφαίνεται ξεκάθαρα στη θέση του ότι οι ταξικοί δεσμοί διαπερνούν τις εθνικές διαιρέσεις, θέση που τον έκανε να διακηρύξει στο τέλος του *Μανιφέστου του κομμουνιστικού κόμματος* ([1848] 1967): «Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!». Με άλλα λόγια, ενώ οι φιλελεύθερες και οι ρεαλιστικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι η εξουσία οργανώνεται *κάθεται*, αντανακλώντας τη διαίρεση του κόσμου σε ανεξάρτητα κράτη, ο μαρξισμός προτείνει μια θεωρία *οριζόντιας* οργάνωσης βασισμένη στη διεθνή κατηγορία της τάξης. Οι συνέπειες, ωστόσο, της θεώρησης του καπιταλισμού ως διεθνούς συστήματος αποκαλύφθηκαν πλήρως στο κείμενο του Λένιν *Ιμπεριαλισμός, το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού* ([1917] 1970). Ο Λένιν υποστήριξε ότι η ιμπεριαλιστική επέκταση αντανακλούσε την επιδίωξη του εθνικού καπιταλισμού να διατηρήσει σταθερά τα επίπεδα κέρδους μέσω της απόσπασης υπεραξίας και ότι αυτό ήταν που οδήγησε τελικά σε σύγκρουση τις μεγάλες καπιταλιστικές δυνάμεις, ο δε πόλεμος που ξέσπασε (ο Α΄ Παγκόσμιος) ήταν ουσιαδώς ιμπεριαλιστικός, εφόσον διεξήχθη για τον έλεγχο αποικιών στην Αφρική, την Ασία και αλλού.

Οι σύγχρονοι μαρξιστές ή νεομαρξιστές αναγνωρίζουν, ωστόσο, τα όρια του κλασικού μαρξιστικού-λενινιστικού μοντέλου. Αυτά συμπεριλαμβάνουν το γεγονός ότι ο ιμπεριαλισμός των αρχών του 20ού αιώνα δεν αποδείχτηκε τελικά το «ανώτατο» (δηλαδή το τελικό) στάδιο του καπιταλισμού, καθώς και τη στενότητα της θέσης ότι η κρατική πολιτική δεν είναι παρά αντανάκλαση των καπιταλιστικών συμφερόντων. Για την ακρίβεια, στο βαθμό που αποδέχονται τη «σχετική αυτονομία» του κράτους, οι νεομαρξιστές συγκλίνουν προς την πλουραλιστική πεποίθηση ότι την παγκόσμια σκηνή επηρεάζουν ποικίλα σώματα, υποεθνικά, εθνικά και διεθνή. Εντούτοις, το ειδοποιό χαρακτηριστικό της νεομαρξιστικής θεώρησης είναι ότι, ενώ ο κλασικός μαρξισμός τόνιζε την αντιπαλότητα μεταξύ διακριτών εθνικών καπιταλισμών, ο νεομαρξισμός επικεντρώνεται στην ανάπτυξη κατά τον 20ό αιώνα ενός παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος.

Στη νεομαρξιστική ανάλυση, το κύριο χαρακτηριστικό αυτού του συστήματος είναι η οργάνωση των ταξικών συμφερόντων σε διεθνή βάση μέσω της ανάδυσης πολυεθνικών εταιρειών. Από αυτή τη σκοπιά, οι εν λόγω εταιρείες δεν εκτόπισαν απλώς τα κυρίαρχα κράτη ως μείζονες παράγοντες στην παγκόσμια σκηνή. Λειτουργούν κι αυτές, όπως και τα ίδια τα κράτη και οι διεθνείς οργανισμοί, μέσα σε συγκεκριμένα όρια που διασφαλίζουν τα μακροχρόνια συμφέροντα του παγκόσμιου καπιταλισμού. Σύμφωνα με τους νεομαρξιστές, αυτή η παγκόσμια δομή παραγωγής και ανταλλαγών είναι ιδιαίτερα συστηματοποιημένη καθότι έχει χωρίσει τον κόσμο σε περιοχές «κέντρου» και «περιφέρειας». Οι περιοχές του κέντρου, όπως ο ανα-

πτυγμένος Βορράς, επωφελούνται από τις τεχνολογικές καινοτομίες και τα υψηλά και σταθερά επίπεδα επενδύσεων ενώ οι περιοχές της περιφέρειας, όπως ο λιγότερο αναπτυγμένος Νότος, αποτελούν πηγή φτηνού εργατικού δυναμικού και συχνά εξαρτώνται από τη ροή και τη συγκέντρωση χρηματιστικού κεφαλαίου. Τέτοιες παγκόσμιες ανισότητες καθρεφτίζουν ανισότητες που απαντούν σε τοπικό επίπεδο, στο εσωτερικό των εθνικών οικονομιών. Ενώ οι περιοχές του κέντρου είναι ενσωματωμένες στην παγκόσμια οικονομία, οι περιοχές της περιφέρειας στην πράξη περιθωριοποιούνται και μετατρέπονται συχνά σε εύφορο έδαφος για τον εθνοτικό εθνικισμό. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση συμβαδίζει επομένως με την εθνική αποσύνθεση.

■ Η μεταβαλλόμενη διεθνής τάξη

Η αρχή και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου

Στις 9 Νοεμβρίου 1989 ενθουσιώδεις Ανατολικογερμανοί διαδηλωτές όρμησαν στο Τείχος του Βερολίνου κι άρχισαν να γκρεμίζουν αυτό που υπήρξε το κυρίαρχο σύμβολο της εποχής του Ψυχρού Πολέμου. Την άνοιξη του 1990, κατά την κρίση στο Κουβέιτ, που αποτέλεσε αφορμή για τη συγκρότηση μιας ευρείας διεθνούς συμμαχίας προκειμένου να αντιμετωπίσει την επιθετικότητα του Ιράκ, ο Αμερικανός πρόεδρος Bush διακήρυξε την ανάδυση μιας «νέας παγκόσμιας τάξης». Τον Νοέμβριο του 1990 αντιπρόσωποι του Συμφώνου της Βαρσοβίας και του ΝΑΤΟ, των στρατιωτικών φορέων της αντιπαράθεσης Ανατολής-Δύσης, συναντήθηκαν στο Παρίσι για να κηρύξουν το τέλος των εχθροπραξιών, γράφοντας επισήμως την τελευταία σελίδα του Ψυχρού Πολέμου. Πώς άρχισε όμως ο Ψυχρός Πόλεμος; Τι ήταν αυτό που τον κράτησε «ψυχρό» και τον εμπόδισε να εξελιχθεί σε «πραγματικό πόλεμο»; Και τι έγινε με το τέλος του: κέρδισε κανείς τον Ψυχρό Πόλεμο;

Η συζήτηση για τις απαρχές του Ψυχρού Πολέμου συνδέεται συχνά με τις αντιπαλότητες και τις ιδεολογικές αντιλήψεις που συνέβαλαν στην πυροδότησή του. Η παραδοσιακή ή «ορθόδοξη» εξήγηση ρίχνει το φταίξιμο αποκλειστικά στην ΕΣΣΔ. Θεωρεί τη σοβιετική επικυριαρχία στην Ανατολική Ευρώπη έκφραση παλιότερων ρωσικών αυτοκρατορικών φιλοδοξιών, οι οποίες αναζωπυρώθηκαν από το μαρξιστικό-λενινιστικό δόγμα της παγκόσμιας ταξικής πάλης. Αυτή η άποψη εκφράστηκε ήδη το 1947 στα περίφημα άρθρα του George Kennan με τίτλο «Mr. X» (τα οποία παρουσίαζαν τον σοβιετικό κομμουνισμό από τη φύση του επιθετικό) και αναβίωσε στη δεκαετία του '80 με την περιγραφή της ΕΣΣΔ από τον Αμερικανό πρόεδρο Reagan ως «αυτοκρατορίας του κακού». Από αυτή τη σκοπιά, το πρόβλημα ήταν ο κομμουνιστικός **επεκτατισμός**, και η πολιτική των ΗΠΑ από τον Truman και μετά επικεντρώθηκε στην αντιμετώπισή του, αρχικά μέσω της οικονομικής ανοικοδόμησης της Ευρώπης με το Σχέδιο Μάρσαλ (1946) και στη συνέχεια μέσω της δημιουργίας μιας στρατιωτικής συμμαχίας με τη μορφή του Οργανισμού Βορειοατλαντικού Συμφώνου (North Atlantic Treaty Organization, NATO).

Έννοια

Ιμπεριαλισμός

Ιμπεριαλισμός είναι, γενικά, η πολιτική της επέκτασης της εξουσίας ή της κυβέρνησης ενός κράτους πέραν των συνόρων του. Αρχικά ο όρος χρησιμοποιήθηκε για να εκφράσει μια ιδεολογία που υποστήριζε τη στρατιωτική επέκταση και την αυτοκρατορική προσαρτήση, συνήθως υπό το λάβαρα εθνικιστικών και φυλετικών δογμάτων. Πλέον χρησιμοποιείται συνήθως για να περιγράψει ένα σύστημα πολιτικής κυριαρχίας ή οικονομικής εκμετάλλευσης που εγκαθιδρύθηκε με τη συμβολή της επιδίωξης τέτοιου είδους στόχων. Στη μαρξιστική παράδοση, ο ιμπεριαλισμός θεωρείται οικονομικό φαινόμενο, που προκαλείται κατά κανόνα από την πίεση για εξαγωγή κεφαλαίου. Οι νεομαρξιστές, ωστόσο, έστρεψαν την προσοχή τους σε μια πιο υπόγεια μορφή ιμπεριαλισμού, την οποία ονόμασαν νεοσραπιοκρατία, μέσω της οποίας βιομηχανικές δυνάμεις ελέγχουν ένα έδαφος με την οικονομική κυριαρχία μολονότι αέβονται την τυπικά πολιτική ανεξαρτησία του. Οι ρεαλιστές θεωρητικοί, από την πλευρά τους, θεωρούν τον ιμπεριαλισμό πολιτικό φαινόμενο μάλλον, ορίζοντάς τον ως την επιδίωξη των κρατών για εξουσία και στρατηγικό πλεονέκτημα μέσω της επέκτασης και της κατάκτησης.

Επεκτατισμός: Πολιτική στρατιωτικής επιθετικότητας που αποσκοπεί σε προσαρτήσεις εδαφών· ένα φαινόμενο συνηθισμένο με τον ιμπεριαλισμό.

Έννοια

Ψυχρός Πόλεμος

Ένας «ψυχρός» πόλεμος (ο όρος επινοήθηκε από τον Walter Lippman το 1944) είναι μια κατάσταση παρατεταμένης και ακραίας έντασης μεταξύ χωρών ή αντίπαλων συνασπισμών η οποία μόλις και δεν ξεπερνά την κήρυξη πολέμου. Ο όρος έχει ταυτιστεί στον καινό του με μία περίοδο πολιτικής, οικονομικής, πολιτιστικής και στρατιωτικής αντιπαλότητας μεταξύ του «καπιταλιστικού δυτικού μπλοκ και του «κομμουνιστικού» ανατολικού μπλοκ, κι επομένως μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ. Αυτή η περίοδος συνήθως θεωρείται ότι ξεκίνησε το 1947, με την καθιέρωση του αποκαλούμενου «Δόγματος Τρούμαν», αν και κάποιοι την τοποθετούν νωρίτερα, στη Διάσκεψη του Πότσνταμ το 1945 ή ακόμα και στη δυτική επέμβαση εναντίον των μπολσεβίγων, κατά τη διάρκεια του ρωσικού εμφύλιου πολέμου (1918-21). Αν και ο «πόλεμος» ήταν «ψυχρός», υπό την έννοια ότι οι αντίπαλοι απέφευγαν την άμεση σύγκρουση, οι συγκαλυμμένες επιχειρήσεις και οι συγκρούσεις διά πληρεξουσίων ήταν στην ημερήσια διάταξη. Η νέα ένταση μεταξύ των υπερδυνάμεων, που συνδέεται με τη στρατιωτική ενίσχυση των ΗΠΑ από την προεδρία του Reagan, αποκαλείται συχνά Δεύτερος Ψυχρός Πόλεμος (1981-90).

Αναπτύχθηκε όμως και μια «αναθεωρητική» ερμηνεία του Ψυχρού Πολέμου, από ακαδημαϊκούς όπως ο Gabriel Kolko (1988), η οποία κέρδισε ολοένα και περισσότερους υποστηρικτές κατά τη διάρκεια του πολέμου στο Βιετνάμ. Αυτή η άποψη παρουσίαζε τη σοβιετική πολιτική ως αμυντική κι όχι επιθετική, στοχεύοντας κυρίως στη δημιουργία μιας νεκρής ζώνης μεταξύ της ΕΣΣΔ και της εχθρικής Δύσης, και τη διατήρηση μιας αποδυναμωμένης Γερμανίας. Επισήμαινε επίσης την ελεγκτατική πολιτική των ΗΠΑ. Κατά την άποψη αυτή, σκοπός της αμερικανικής πολιτικής ήταν η επιβολή μιας Pax Americana που θα διατηρούσε τις αγορές όλου του κόσμου ανοικτές στον αμερικανικό καιπιταλισμό. Η επιθυμία οικονομικής κυριαρχίας των ΗΠΑ κρυβόταν στην πραγματικότητα πίσω από τον φανατικό αντικομμουνισμό της περιόδου του μακαρθισμού. Ωστόσο, η αδυναμία τόσο της ορθόδοξης όσο και της αναθεωρητικής προσέγγισης είναι ότι και οι δύο παρουσιάζουν μία μονόπλευρη εικόνα με στόχο την απόδοση ευθυνών για τον Ψυχρό Πόλεμο κι όχι την καλύτερη ιστορική κατανόηση. Γι' αυτόν το λόγο, διατυπώθηκαν πολλές «μετααναθεωρητικές» απόψεις.

Κάποιοι από αυτές αναγνωρίζουν τις ηγεμονικές φιλοδοξίες και των δύο υπερδυνάμεων, υποστηρίζοντας ότι ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν αναπόφευκτη συνέπεια του κενού εξουσίας που προκάλεσαν η ήττα της Γερμανίας και της Ιαπωνίας και η αποδυνάμωση της Μ. Βρετανίας (Yergin, 1980). Άλλες ερμηνείες δίνουν μεγαλύτερη έμφαση σε παρεξηγήσεις και χαμένες ευκαιρίες (McCaughey, 1983). Υπήρχαν ελπιδοφόρες ενδείξεις για τη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τάξη που βασιζόταν στην πίστη του προέδρου Roosevelt στην ειρηνική συνεργασία υπό την αιγίδα του νεοσυσταθέντος ΟΗΕ, αλλά και στο γεγονός ότι ο Στάλιν δεν τα πήγαινε καλά ούτε με τον Τίτο στη Γιουγκοσλαβία ούτε και με τον Μάο στην Κίνα. Παρ' όλα αυτά, άπαξ και η νοοτροπία των «βρομβών, των δολαρίων και των δογμάτων» επικράτησε σε Ανατολή και Δύση, η παλινδρόμηση στην αμοιβαία καχυποψία και τη βαθιά εχθρότητα έγινε αναπόφευκτη.

Η πρώτη φάση του Ψυχρού Πολέμου διεξήχθη στην Ευρώπη. Η διχοτόμηση της, συνέπεια της ήττας της Γερμανίας (στην οποία προήλασαν ο σοβιετικός Κόκκινος Στρατός από τα ανατολικά και οι Αμερικανοί, οι Βρετανοί και οι σύμμαχοί τους από τα δυτικά), έγινε σύντομα μόνιμη: κατά τη διάσημη ρήση του Winston Churchill, ένα «σιδηρούν παραπέτασμα» στήθηκε μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Η διαδικασία αυτή ολοκληρώθηκε το 1949 με τη δημιουργία των «δύο Γερμανιών» και την καθιέρωση των αντίπαλων στρατιωτικών συνασπισμών, του NATO και, από το 1955, του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Εφεξής, ο Ψυχρός Πόλεμος έγινε παγκόσμιος. Ο πόλεμος της Κορέας (1950-53) σηματοδότησε την εξάπλωσή του στην Ασία ως συνέπεια της κινεζικής επανάστασης του 1949. Κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70, οι διεθνείς κρίσεις σ' όλο τον κόσμο, από τη Μέση Ανατολή ως τη Λατινική Αμερική και από την Αφρική ως την Ινδοκίνα, ενσωματώθηκαν στην αντιπαλότητα μεταξύ ΕΣΣΔ και ΗΠΑ που εξέφραζε την ευρύτερη σύγκρουση κομμουνισμού και καιπιταλισμού. Ωστόσο,

το **διπολικό** μοντέλο του Ψυχρού Πολέμου ανταποκρινόταν ολοένα και λιγότερο στην πραγματικότητα από τη δεκαετία του '60 και μετά. Αυτό οφειλόταν, πρώτον, στην αυξανόμενη διάσπαση του κομμουνιστικού κόσμου (κυρίως στην όξυνση της εχθρότητας μεταξύ Μόσχας και Πεκίνου) και, δεύτερον, στην αναγέννηση της Ιαπωνίας και της Γερμανίας ως οικονομικών «υπερδυνάμεων». Μία από τις συνέπειες αυτής της αναδύομενης πολυπολικότητας ήταν η αποκλιμάκωση των σχέσεων Ανατολής και Δύσης, η λεγόμενη **détente**, η οποία εκφράστηκε με την ιστορική επίσκεψη του προέδρου Νίxon στην Κίνα το 1972 και τις συνομιλίες για τον περιορισμό των στρατηγικών όπλων [Strategic Arms Limitation Talks] μεταξύ 1967 και 1979 που οδήγησαν στις συμφωνίες SALT 1 και SALT 2.

Η συζήτηση για το τέλος του Ψυχρού Πολέμου βαλτώνει στην ίδια ιδεολογική αντιπαράθεση με τη συζήτηση για τις απαρχές του. Μία εκδοχή αποδίδει στον Reagan τον τερματισμό του Ψυχρού Πολέμου, επειδή εισηγήθηκε τη στρατιωτική ενίσχυση των ΗΠΑ στις αρχές της δεκαετίας του '80, ιδιαίτερα με την Πρωτοβουλία για τη Στρατηγική Άμυνα (ή πρωτοβουλία για τον «πόλεμο των άστρων») το 1983, εγκαινιάζοντας έτσι τον «Δεύτερο Ψυχρό Πόλεμο». Το αποτέλεσμα ήταν να παρασυρθεί η ΕΣΣΔ σε μια κούρσα εξοπλισμών, την οποία η ήδη εύθραυστη οικονομία της δεν μπόρεσε να αντέξει. Σε ευρύτερη μορφή, την ερμηνεία αυτή ανέπτυξε, μεταξύ άλλων, ο Fukuyama (1992) στη θριαμβολογική του θεωρία για το «τέλος της ιστορίας». Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η Δύση «κέρδισε» τον Ψυχρό Πόλεμο επειδή, τελικά, μόνο η αμερικανικού τύπου φιλελεύθερη δημοκρατία πρόσφερε ένα βιώσιμο οικονομικό και πολιτικό σύστημα. Άλλες εκδοχές, ωστόσο, τονίζουν περισσότερο τις δομικές αδυναμίες της σοβιετικής οικονομίας και τον καταστροφικό χειρισμό της διαδικασίας μεταρρύθμισης από τον Μιχαήλ Γκορμπατσόφ.

Από τη σκοπιά αυτή, η αναποτελεσματικότητα του συστήματος κεντρικού σχεδιασμού και το γεγονός ότι δεν έγιναν μεταρρυθμίσεις νωρίτερα υπονόμευσαν τη νομιμοποίηση του σοβιετικού και των ανατολικοευρωπαϊκών κομμουνιστικών καθεστώτων, τα οποία δεν μπορούσαν να ικανοποιήσουν την αυξανόμενη ζήτηση για δυτικού τύπου καταναλωτικά αγαθά και πολιτικές ελευθερίες. Οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ, που ξεκίνησαν το 1985, επέφεραν απλώς την κατάρρευση ενός αναποτελεσματικού, μολονότι ακόμα λειτουργικού, οικονομικού συστήματος, και χαλαρώνοντας τη λαβή του Κομμουνιστικού Κόμματος στην κοινωνία απελευθέρωσαν φυγόκεντρες δυνάμεις οι οποίες μέχρι το 1991 προκάλεσαν τη διάλυση της ίδιας της ΕΣΣΔ. Κάποιοι μάλιστα υποστηρίζουν ακόμα και ότι ο Ψυχρός Πόλεμος, και ιδιαίτερα η αναζωπύρωση των εχθροπραξιών κατά την προεδρία του Reagan, έδωσε παράταση ζωής στην ΕΣΣΔ. Κρατώντας ζωντανή την ιδέα μιας εξωτερικής «καπιταλιστικής» απειλής, ο Ψυχρός Πόλεμος προκάλεσε τουλάχιστον μια ορισμένη εσωτερική συσπείρωση.

Είναι όμως αμφίβολο αν τέτοια κοσμοϊστορικά γεγονότα, όπως η αρχή και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, μπορούν να έχουν μία και μόνο εξήγηση. Είναι σαφές λ.χ. ότι τα γεγονότα της δεκαετίας του '80

Διπολισμός: Η τάση του διεθνούς συστήματος να περιστρέφεται γύρω από δύο πόλους (μείζονες συνασπισμούς ισχύος): ο διπολισμός υποδηλώνει ισορροπία και σταθερότητα.

Détente (γαλλικά): Κυριολεκτικά, χαλάρωση· η αποκλιμάκωση της έντασης ανάμεσα σε μέχρι πρότινος ανταγωνιστικά κράτη.

συνέχισαν μια διαδικασία την οποία είχε εδραιώσει η ύφεση της δεκαετίας του '70. Η ύφεση ήταν σημαντική καθότι οδήγησε και τις δύο πλευρές σε μια επανεξέταση των στρατηγικών προτεραιοτήτων τους η οποία συνέβαλε στο ν' αμφισβητηθεί η αναγκαιότητα ή η σκοπιμότητα της συνεχιζόμενης εχθρότητας. Παρεμπιπτόντως, η αναγέννηση του ειρηνιστικού κινήματος στις αρχές της δεκαετίας του '80 συνέβαλε επίσης στην εξασθένηση της εσωτερικής υποστήριξης της συνεχιζόμενης σύγκρουσης των υπερδυνάμεων. Γενικότερα, ωστόσο, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μπορεί να θεωρηθεί ότι αντανάκλα μια στροφή στην παγκόσμια ισορροπία δυνάμεων. Η διπολική εποχή των υπερδυνάμεων γεννήθηκε από ένα κενό εξουσίας που άφησε τις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ μόνους πρωταγωνιστές στην παγκόσμια σκηνή. Δεν είναι πάντως σαφές αν η μεταψυχροπολεμική εποχή θα χαρακτηριστεί από **μονοπολικότητα** υπό την κυριαρχία των ΗΠΑ ή από μια νέα **πολυπολική** παγκόσμια τάξη.

Η διεθνής τάξη τον 21ο αιώνα

Η γέννηση του μεταψυχροπολεμικού κόσμου συνοδεύτηκε από ένα κύμα αισιοδοξίας και ιδεαλισμού. Η εποχή των υπερδυνάμεων είχε σφραγιστεί από την αντιπαλότητα Ανατολής-Δύσης, που επεκτάθηκε σ' όλη την υφήλιο και οικοδόμησε ένα πυρηνικό οπλοστάσιο απειλητικό για την ίδια την ύπαρξη του πλανήτη. Με την κατάρρευση του κομμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη και την άτακτη υποχώρηση της σοβιετικής εξουσίας, τόσο στο εσωτερικό της πρώην υπερδύναμης όσο και διεθνώς, φάνηκε πως αναδυόταν «ένας κόσμος» με «μία φωνή». Η «νέα παγκόσμια τάξη», τουλάχιστον όπως την οραματίστηκε ο πρόεδρος George Bush ο πρεσβύτερος, δεν θα βασιζόταν στην ιδεολογική σύγκρουση και την ισορροπία του τρόμου, αλλά στην κοινή αποδοχή διεθνών κανόνων και μέτρων ηθικής. Σ' αυτή την αναδυόμενη παγκόσμια τάξη αναγνωριζόταν ως κεντρική η ανάγκη ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών, αποφυγής της επιθετικότητας και του επεκτατισμού, ελέγχου και μείωσης των εξοπλισμών και διασφάλισης της δίκαιης μεταχείρισης των εγχώριων πληθυσμών μέσω του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μάλιστα, η μεταψυχροπολεμική παγκόσμια τάξη φάνηκε να περνά τα πρώτα σημαντικά τεστ με ευκολία.

Η προσάρτηση του Κουβέιτ από το Ιράκ τον Αύγουστο του 1990 οδήγησε στη συγκρότηση μιας ευρείας δυτικής και ισλαμικής συμμαχίας, η οποία, με τον Πόλεμο του Κόλπου το 1991, προκάλεσε την απόσυρση των ιρακινών δυνάμεων. Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας το 1991, που οδήγησε σε πόλεμο μεταξύ της Κροατίας και της Σερβίας, συνοδεύτηκε από την πρώτη σύγκληση της Συνόδου για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΣΑΣΕ) (η οποία μετονομάστηκε σε Οργανισμό για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, ΟΑΣΕ, τον Δεκέμβριο του 1994) ως μηχανισμού για την αντιμετώπιση διεθνών κρίσεων, γεννώντας ελπίδες ότι τελικά θα αντικαθιστούσε τόσο το Σύμφωνο της Βαρσοβίας όσο και το ΝΑΤΟ. Αν και η ΣΑΣΕ είχε παραγκωνιστεί στην πράξη από τον ανταγωνισμό των υπερδυνάμεων από την εποχή της δημιουργίας της στη Διάσκεψη του Ελσίνκι το 1975, τελικά η συνθήκη με την οποία έλαβε

Μονοπολικότητα: Διεθνές σύστημα στο οποίο δεσπόζει ένα κράτος· η ύπαρξη μίας και μόνο μεγάλης δύναμης.

Πολυπολικότητα: Διεθνές σύστημα στο οποίο λειτουργούν τρία ή περισσότερα κέντρα εξουσίας οπότε παρουσιάζεται μία τάση ρευστότητας και, ενδεχομένως, ανάδειξης περιφερειακών ηγεμονικών κρατών.

Επισήμανση

Ανθρωπιστική επέμβαση

Ανθρωπιστική επέμβαση είναι η στρατιωτική επέμβαση που επιδιώκει ανθρωπιστικούς κι όχι στρατηγικούς στόχους. Η αύξηση των ανθρωπιστικών επεμβάσεων αντανακλά την ευρύτερη αποδοχή οικουμενικών δογμάτων όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα καθώς και το ότι η δημοκρατική υποστήριξη ενός πολέμου μπορεί να επέλθει μόνο στη βάση ενός ηθικού σκοπού. Οι υποστηρικτές της ανθρωπιστικής επέμβασης τη θεωρούν ένδειξη ότι, σε μία πλανητική εποχή, οι ηθικές ευθύνες των κρατών δεν μπορεί να περιορίζονται μόνο στους δικούς τους λαούς. Η ανθρωπιστική επέμβαση θεωρείται δικαιολογημένη υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

- σε περίπτωση κατάφωρης παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (λ.χ. απέλασης ή εξάντωσης μεγάλων τμημάτων άμαχου πληθυσμού)
- όταν τέτριες παραβιάσεις απειλούν την ασφάλεια γειτονικών κρατών
- όταν η απουσία δημοκρατίας αποδυναμώνει την αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης
- όταν έχουν εξαντληθεί τα διπλωματικά μέσα και το κόστος της επέμβασης σε ανθρωπίνες ζωές είναι μικρότερο από το κόστος της μη επέμβασης

Ωστόσο, οι επικριτές της ανθρωπιστικής επέμβασης επισήμνουν τα ακόλουθα:

- Οποιαδήποτε παραβίαση της κρατικής κυριαρχίας αποδυναμώνει τους θεσπισμένους κανόνες της διεθνούς τάξης.
- Η επιθετικότητα σχεδόν πάντοτε στήριξε τη νομιμοποίηση της επικλούμενη ανθρωπιστικούς λόγους (το σχετικό παράδειγμα περιλαμβάνουν τον Mussolini και τον Hitler).
- Η στρατιωτική επέμβαση χειροτερεύει, σε κάθε περίπτωση, την κατάσταση, είτε παρασέρνει τις δυνάμεις που επεμβαίνουν σε μακροχρόνια εμπλοκή.

επίσημα τέλος ο Ψυχρός Πόλεμος προέκυψε αμυβώς σε μία διάσκεψη των αρχηγών των κυβερνήσεων της ΣΑΣΕ στο Παρίσι τον Νοέμβριο του 1990. Ωστόσο, η πρώιμη υπόσχεση διεθνούς αρμονίας και συνεργασίας γρήγορα αποδείχθηκε απατηλή, καθώς νέες ταραχές και συγκρούσεις ήρθαν στην επιφάνεια.

Οι ΗΠΑ υπήρξαν από πολλές απόψεις ο συνδετικός κρίκος της πολυπόθητης νέας παγκόσμιας τάξης. Η διπολική παγκόσμια τάξη αντικαταστάθηκε από μία μονοπολική, με τις ΗΠΑ, μοναδική δύναμη που διέθετε στρατιωτική ισχύ και πολιτικό κύρος ώστε να επεμβαίνει αποτελεσματικά, να παίζουν το ρόλο του «παγκόσμιου χωροφύλακα». Αυτό έγινε φανερό με την Καταιγίδα της Ερήμου, τη στρατιωτική εκδίωξη του Ιράκ από το Κουβέιτ, με το ρόλο των ΗΠΑ στην «ανθρωπιστική επέμβαση» του ΝΑΤΟ για την απομάκρυνση των σερβικών δυνάμεων από το Κοσσυφοπέδιο το 1999 και με τον αεροπορικό βομβαρδισμό του Αφγανιστάν, που είχε σαν αποτέλεσμα την κατάρ-

Noam Chomsky (1928)

Αμερικανός θεωρητικός γλωσσολόγος και ριζοσπάστης διανοητής. Ο Chomsky γεννήθηκε στη Φιλαδέλφεια από Ανατολικοευρωπαϊούς μετανάστες γονείς. Διακρίθηκε αρχικά στον ακαδημαϊκό χώρο, στον τομέα της γλωσσολογίας. Το έργο του *Συντακτικές δομές* (1957) αποτέλεσε επανάσταση για τον κλάδο χάρη στη θεωρία της «μετασχηματιστικής γραμματικής», σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι διαθέτουν μια έμφυτη ικανότητα εκμάθησης της γλώσσας. Ο Chomsky που γαλουχήθηκε ως ριζοσπάστης κατά τη διάρκεια του πολέμου του

Βιετνάμ, έγινε αργότερα ο μείζων αριστερός κριτικός της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, αναπτύσσοντας τις απόψεις του σε έργα όπως το *Αμερικανική ταχύς και νέοι μανδράνοι* (1969) και *Ο νέος στρατιωτικός ανθρωπισμός* (1999). Σε έργα όπως το *Manufacturing Consent* (γραμμένο από κοινού με τον Edward Herman) (1988) ανέπτυξε μία ριζοσπαστική κριτική των ΜΜΕ και διερεύνησε τους τρόπους εξασφάλισης λαϊκής υποστήριξης της ιμπεριαλιστικής επιθετικότητας.

ρευση του καθεστώτος των Ταλιμπάν το 2001. Επιπλέον, οι ΗΠΑ, σε αντίθεση με παλιότερες ηγεμονικές δυνάμεις, ασπάζονταν τις αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας κι έτσι ενδιαφέρονταν περισσότερο για την επέκταση της πολιτικής ελευθερίας και του καπιταλισμού της αγοράς και λιγότερο για λεηλασίες και κατακτήσεις. Αυτή η άποψη υποστηριζόταν από το ρεύμα εκδημοκρατισμού που ενθάρρυναν οι ΗΠΑ σε μέρη του κόσμου όπως η Λατινική Αμερική και η Ασία όπου προηγουμένως κυριαρχούσαν αυταρχικά καθεστώτα. Εν ολίγοις, η παγκόσμια ηγεμονία των ΗΠΑ υποσχόταν να διασφαλίσει τη διεθνή ειρήνη και την πολιτική και οικονομική ανάπτυξη.

Υπάρχουν, ωστόσο, αρκετοί λόγοι να αμφισβητεί κανείς την εικόνα της διεθνούς αδελφοσύνης και της παγκόσμιας ειρήνης υπό την αιγίδα των ΗΠΑ. Κατ' αρχάς, υπάρχουν εκείνοι που, όπως ο Noam Chomsky (1994), αμφισβητούν την ιδέα ότι οι ΗΠΑ είναι μία ουδέτερη παγκόσμια δύναμη, και αμφιβάλουν για το αν υπάρχει οτιδήποτε «νέο» στη νέα παγκόσμια τάξη. Για παράδειγμα, ο συνασπισμός εναντίον του Ιράκ το 1990-91 ίσως να ήταν απλώς έκφραση του γεγονότος ότι το αμερικανικό και το ευρύτερο δυτικό ενδιαφέρον για τα αποθέματα πετρελαίου συνέλιπτε με την ανησυχία των ισλαμικών δυνάμεων της συγκεκριμένης περιφέρειας, όπως η Συρία και η Σαουδική Αραβία, μπροστά στην προοπτική ενός «Μεγάλου Ιράκ». Με άλλα λόγια, η ρητορική του διεθνούς δικαίου και της εθνικής κυριαρχίας ήταν απλώς η βιτρίνα μιας πολιτικής της ισχύος και της επιδίωξης εθνικών συμφερόντων. Παρομοίως, η επέμβαση στο Κοσσυφοπέδιο μπορεί απλώς να κλιμάκωσε τις ακρότητες και τη βία και να υπονόμευσε ακόμα περισσότερο το σεβασμό για την εθνική κυριαρχία. Η ίδια η ιδέα μιας νέας παγκόσμιας τάξης ίσως τελικά να αποτελεί μέρος μιας ιστορικής χάλκευσης με στόχο την προάσπιση των αμερικανικών συμφερόντων και την παράταση της αμερικανικής ηγεμονίας της παγκόσμιας οικονομίας.

Υπάρχουν επίσης αρκετές επιφυλάξεις σχετικά με τη δυνατότητα των ΗΠΑ να παίξουν το ρόλο του παγκόσμιου χωροφύλακα, ακόμα κι αν θεωρήσουμε ότι το θέλουν. Κατ' αρχάς, η πυρηνική υπεροχή δεν μεταφράζεται πάντα σε αποτελεσματική στρατιωτική ικανότητα, όπως φάνηκε από την αποτυχία των ΗΠΑ στο Βιετνάμ τη δεκαετία του '70 και από την ταπεινωτική τους αποχώρηση από τη Σομαλία το 1995. Ωστόσο, σ' ένα βαθύτερο επίπεδο, είναι αμφίβολο αν οι ΗΠΑ έχουν τους οικονομικούς πόρους για να διατηρήσουν τον παγκόσμιο ρόλο τους, ιδιαίτερα σ' ένα πλαίσιο σχετικής παρακμής τους, την οποία υπογραμμίζει η οικονομική αναγέννηση της Ιαπωνίας και της Γερμανίας. Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτό μπορεί να αποτελεί ένδειξη του ότι οι ΗΠΑ υποκύπτουν σε μία τάση, κοινή σε παλαιότερες μεγάλες δυνάμεις, **αυτοκρατορικής υπερβολής**. Εκδήλωση του ίδιου φαινομένου αποτελεί μια ορισμένη ανάκαμψη του **απομονωτισμού**. Για πόσο καιρό θα είναι διατεθειμένοι οι Αμερικανοί να πληρώνουν το τίμημα της «πρωτιάς» της χώρας τους; Ακριβώς όπως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η ιδέα να αποτραβηχτούν οι ΗΠΑ από τις διεθνείς υποθέσεις («ν' αφήσουν τον κόσμο να τα βγάλει πέρα μόνος του») αρχίζει πλέον να κερδίζει έδαφος. Αυτό φάνηκε από την εκλογή του George Bush το 2000 και από την απόφασή του να αποσυρθεί από πολλές διεθνείς συνθήκες ελέγχου των εξοπλισμών και από το Πρωτόκολλο του Κιότο για τις παγκόσμιες κλιματολογικές μεταβολές. Ωστόσο, οι καταστροφικές τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου και το Πεντάγωνο στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 απέδειξαν με τόσο δραματικό τρόπο πόσο ευάλωτες είναι οι ΗΠΑ σε γεγονότα που συμβαίνουν σε άλλα μέρη του κόσμου, ώστε πιθανόν να έθεσαν οριστικά τέλος στον παραδοσιακό απομονωτισμό.

Η απελευθέρωση εντάσεων και συγκρούσεων τις οποίες ο Ψυχρός Πόλεμος κρατούσε υπό έλεγχο παρήγαγε περαιτέρω πιέσεις στο εσωτερικό της νέας παγκόσμιας τάξης. Η ύπαρξη μιας εξωτερικής απειλής (είτε πρόκειται για τον διεθνή κομμουνισμό είτε για την περικύκλωση από τον καπιταλισμό) προάγει την εσωτερική συνοχή και παρέχει στις κοινωνίες ένα αίσθημα σκοπού και ταυτότητας. Η Δύση, για παράδειγμα, αυτοπροσδιοριζόταν ως ένα βαθμό μέσω του ανταγωνισμού της με την Ανατολή, και αντίστροφα. Υπάρχουν ενδείξεις ότι σε πολλά κράτη η κατάρρευση της εξωτερικής απειλής συνέβαλε στην απελευθέρωση φυγόκεντρων πιέσεων, που παίρνουν συνήθως τη μορφή φυλετικών, εθνοτικών και τοπικών εντάσεων. Κάτι τέτοιο συνέβη σε πολλά μέρη του κόσμου, και ιδιαίτερα στην Ανατολική Ευρώπη, όπως αποδεικνύουν η μακροχρόνια αιματοχυσία μεταξύ Σέρβων, Κροατών και Μουσουλμάνων στην πρώην Γιουγκοσλαβία και ο πόλεμος μεταξύ της Ρωσίας και της αποσχιστικής δημοκρατίας της Τσετσενίας που ξέσπασε το 1994. Τέτοιου είδους συγκρούσεις προοιωνίζονται έναν όλο και πιο επικίνδυνου κόσμο, τον οποίο θα χαρακτηρίζουν ο εθντικός εθνικισμός και οι περιφερειακές συγκρούσεις. Απέχοντας πολύ από το να εγκαθιδρύσει μια διεθνή τάξη βασισμένη στο σεβασμό για τη δικαιοσύνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα, η διεθνής κοινότητα παρέμεινε αμέτοχη στην πρώην Γιουγκοσλαβία, και μέχρι την κρίση στο Κοσσυφοπέδιο επέτρεψε στη Σερβία να διεξαγάγει έναν επεκτα-

Αυτοκρατορική υπερβολή:

Η τάση της αυτοκρατορικής επέκτασης να καθίσταται μη διατηρήσιμη καθώς οι αυξανόμενες στρατιωτικές ευθύνες υπερβαίνουν την ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας (Kennedy, 1989).

Απομονωτισμός: Η πολιτική της απόσυρσης από τις διεθνείς υποθέσεις και, ιδίως, η αποφυγή πολιτικών ή στρατιωτικών δεσμεύσεων με άλλα κράτη.

τικό πόλεμο και να διαπράξει γενοκτονίες που θύμιζαν τις αντίστοιχες του Β' Παγκόσμιου Πολέμου.

Αντί ο κόσμος να αστυνομεύεται και να είναι σε τάξη, το διεθνές σκηνικό που προκύπτει δείχνει να χαρακτηρίζεται από ανομία και αδράνεια: από κάποιες απόψεις, μοιάζει περισσότερο με νέα παγκόσμια *αταξία*. Ούτως ή άλλως, η ιδέα της σταθερής μονοπολικότητας μπορεί να ήταν ανέκαθεν μύθος, υπό την έννοια ότι ένα και μόνο ηγεμονικό κράτος προκαλεί την αντιπάθεια και την εχθρότητα των άλλων κρατών, ο δε ρόλος του παγκόσμιου χωροφύλακα είναι σε τελική ανάλυση ανέφικτος. Συνεπώς, η μονοπολικότητα μπορεί να είναι μια μεταβατική κατάσταση. Υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι η διεθνής τάξη τον 21ο αιώνα θα έχει πολυπολικό χαρακτήρα λόγω της εμφάνισης πέντε ή και περισσότερων σπουδαίων παραγόντων, για να μην αναφερθούμε στις ασύμμετρες απειλές των αποκαλούμενων «κρατών-παριών» και της διεθνούς τρομοκρατίας. Εκτός από τις ΗΠΑ, που διατηρούν ξεκάθαρα το πάνω χέρι σε πεδία «ασφαλούς» εξουσίας, όπως το πνευματικό κεφάλαιο και η προηγμένη τεχνολογία, στους σπουδαίους παράγοντες θα περιλαμβάνονται η Κίνα, η Ε.Ε. με επικεφαλής τη Γερμανία, η Ιαπωνία και η Ρωσία, ενώ θα εμφανιστούν και σημαντικοί περιφερειακοί «παίκτες», όπως η Βραζιλία και η Ινδία. Η αξίωση της Κίνας να περιλαμβάνεται στις μεγάλες δυνάμεις ερείδεται στη ραγδαία οικονομική της πρόοδο μετά την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων της αγοράς κατά τη δεκαετία του '70, στον τεράστιο πληθυσμό της και στην αυξανόμενη στρατιωτική της ισχύ. Η Παγκόσμια Τράπεζα προβλέπει ότι, αν διατηρήσει τα τρέχοντα επίπεδα ανάπτυξης, η Κίνα θα έχει τη μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο μέχρι το 2020. Η Γερμανία και η Ε.Ε. σημείωσαν σπουδαία οικονομική πρόοδο από το 1950 κι έπειτα, και μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έδειξαν σημάδια μεγαλύτερης αυτοπεποίθησης και ανεξαρτησίας από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ. Αυτό καταδεικνύουν η επιτάχυνση του ρυθμού της νομισματικής και πολιτικής ενοποίησης, η διεύρυνση της Ε.Ε. και η βελτίωση της αμυντικής της ικανότητας. Η Ιαπωνία διαθέτει τη δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο και επωφελείται από τις σχέσεις της με τις «τίγρεις» της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ασίας. Η Ρωσία μπορεί να απέλεσε τον έλεγχο της Ανατολικής Ευρώπης και να μην είναι πλέον οικονομική υπερδύναμη (αν ποτέ υπήρξε τέτοια) αλλά το πυρηνικό της οπλοστάσιο διασφαλίζει ότι θα παραμείνει μείζων διπλωματική δύναμη, το δε μέγεθος του πληθυσμού και οι φυσικοί της πόροι αποτελούν στέρεη βάση για μελλοντική οικονομική ανάπτυξη.

Εντούτοις, οι συνέπειες μιας πολυπολικής παγκόσμιας τάξης είναι αβέβαιες. Η παγκόσμια τάξη του 21ου αιώνα μπορεί τελικά να μοιάζει με το κλασικό σύστημα ισορροπίας δυνάμεων που λειτουργήσε στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα. Το μοντέλο αυτό σηματοδεύτηκε από περιόδους σταθερότητας τις οποίες διέκοπτε ο πόλεμος κάθε φορά που η ισορροπία των δυνάμεων κλονιζόταν. Η απαισιόδοξη άποψη για την πολυπολικότητα τη θέλει εγγενώς ασταθή. Ενώ ο διπολισμός έχει σταθερή δομή, έστω κι αν τη διακρίνει η αμοιβαία εχθρότητα, η πολυπολικότητα δημιουργεί πιο ρευστές και λιγότερο προβλέψιμες

συνθήκες, στις οποίες οι μείζονες παράγοντες δεν έχουν ξεκάθαρους ρόλους και αρμοδιότητες. Η αστάθεια είναι πιθανό να αυξάνεται όσο εξισώνονται οι μεγάλες δυνάμεις, καθώς καθημιά αποκτά κίνητρο να επιδιώκει την εξουσία και ίσως την ηγεμονία. Μπορεί επομένως να προκύψει ένα μοντέλο κυμαινόμενων συμμαχιών, προκαλώντας αντιπαλότητα μεταξύ πρώην συμμάχων (όπως οι ΗΠΑ και η Ε.Ε.) και συμμαχίες μεταξύ πρώην αντιπάλων (όπως οι ΗΠΑ και η Ρωσία ή η Κίνα και η Ιαπωνία). Τέτοιου είδους ανακατατάξεις μπορεί ακόμα και να προκαλέσουν έναν νέο διπολισμό μέσω της εμφάνισης δύο μεγάλων συνασπισμών. Η δυνατότητα τρομοκρατικών ομάδων και «κρατών-παριών» να καταφέρνουν στρατιωτικά πλήγματα εντελώς δυσανάλογα με την οικονομική και πολιτική τους ισχύ συμβάλλει περαιτέρω στην εικόνα της πολυπολικής αστάθειας.

Η αισιόδοξη άποψη για την πολυπολικότητα, πάντως, τη θέλει να τείνει προς την ειρήνη και τη σταθερότητα. Μια πιο πλουραλιστική παγκόσμια τάξη καθιστά εξωπραγματικά τα όνειρα για παγκόσμια ηγεμονία, και η ύπαρξη πλήθους αυτόνομων παραγόντων κι εναλλασόμενων συμμαχιών μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση μιας ισορροπίας δυνάμεων. Το διεθνές σύστημα του 21ου αιώνα είναι, ωστόσο, δεδομένο ότι θα διαφέρει απ' όλα τα προηγούμενα διεθνή συστήματα από μια σημαντική άποψη: όλα τα κράτη, ακόμα και οι μεγάλες δυνάμεις και οι υπερδυνάμεις, λειτουργούν πλέον εντός ενός δικτύου διασύνδεσης και αλληλεξάρτησης που μειώνει τη δυνατότητά τους για αυτόνομη δράση χάρη στην πρόοδο της παγκοσμιοποίησης και την αυξανόμενη σημασία των διεθνών οργανισμών.

■ Η δυναμική της παγκοσμιοποίησης

Τάσεις παγκοσμιοποίησης

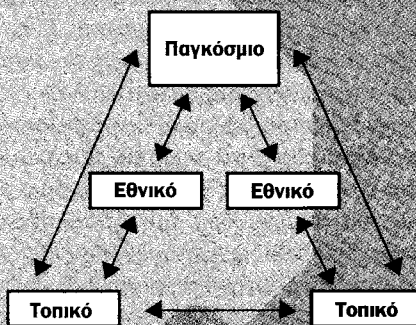
Η παγκοσμιοποίηση είναι ασαφής και απατηλή έννοια. Παρά το εντεινόμενο ενδιαφέρον για το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης ήδη από τη δεκαετία του 1980, ο όρος ακόμα χρησιμοποιείται για να περιγράψει αδιακρίτως μια διαδικασία, μια πολιτική, μια στρατηγική του μάρκετινγκ, έναν κακό οϊωνό ή ακόμα και μια ιδεολογία. Το πρόβλημα με την παγκοσμιοποίηση είναι πως δεν είναι «μία» αλλά «πολλές»: δεν είναι μια διαδικασία αλλά ένα σύμπλεγμα διαδικασιών άλλοτε επικαλυπτόμενων και αλληλένδετων κι άλλοτε πάλι αντιφατικών και αντίθετων. Γι' αυτό και είναι δύσκολο να συμπυκνωθεί η παγκοσμιοποίηση σε μία και μόνο θεματική. Ίσως η καλύτερη προσπάθεια για κάτι τέτοιο να ήταν η ιδέα του Kenichi Ohmae (1989) περί ενός «κόσμου χωρίς σύνορα». Αυτή η ιδέα δεν αναφέρεται μόνο στην τάση να ξεπεραστούν τα παραδοσιακά πολιτικά σύνορα που βασίζονταν στα εθνικά και κρατικά περιοριστικά όρια. Υποδηλώνει επίσης ότι οι διαφορές μεταξύ των ανθρώπων, τους οποίους χώριζαν πριν ο χρόνος και ο χώρος, έχουν καταστεί λιγότερο σημαντικές και σε μερικές περιπτώσεις εντελώς αδιάφορες. Έτσι, ο Scholte (2000) υποστήριξε ότι η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με την ανάπτυξη «υπερεδαφικών» σχέσε-

Έννοια

Παγκοσμιοποίηση

Παγκοσμιοποίηση είναι η εμφάνιση ενός περιήλικου ιστού διασυνδέσεων, που σημαίνει ότι οι ζωές μας διαμορφώνονται όλο και περισσότερο από γεγονότα και αποφάσεις που παράγονται μακριά από εμάς. Το κύριο χαρακτηριστικό, λοιπόν, της παγκοσμιοποίησης είναι ότι η γεωγραφική απόσταση χάνει τη σημασία της και τα εδαφικά όρια, όπως και τα όρια μεταξύ εθνών-κρατών, γίνονται όλο και λιγότερο σημαντικά. Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση δεν σημαίνει καθόλου πως «το τοπικό» και «το εθνικό» υποτάσσονται «στο παγκόσμιο». Περισσότερο υπογραμμίζει την *εμβάθυνση* και τη *διεύρυνση* της πολιτικής διαδικασίας, από την έννοια δη τοπικά, εθνικά και παγκόσμια γεγονότα (ή, ίσως, τοπικά, περιφερειακά, εθνικά, διεθνή και παγκόσμια γεγονότα) αλληλεπιδρούν διαρκώς. Οι συστηματικές αλληλεξαρτήσεις που προκύπτουν παρουσιάζονται στο Σχήμα 7.1.

Σχήμα 7.1
Αλληλεξαρτήσεις
του συστήματος

ων μεταξύ των ανθρώπων, με μια αναδιάταξη δηλαδή του κοινωνικού χώρου, στην οποία η επικράτεια μετράει λιγότερο επειδή ένα ολοένα μεγαλύτερο φάσμα συνδέσεων έχουν «πλανητικό» και «διασυνοριακό» χαρακτήρα. Για παράδειγμα, τεράστιες ροές ηλεκτρονικού χρήματος κινούνται πλέον σ' όλο τον κόσμο με το πάτημα ενός μόνο πλήκτρου υπολογιστή, εξασφαλίζοντας ότι το νόμισμα και οι άλλες οικονομικές αγορές αντιδρούν σχεδόν αμέσως σε οικονομικά γεγονότα οπουδήποτε στην υφήλιο. Παρομοίως, η καλωδιακή και δορυφορική τεχνολογία επιτρέπει στα τηλεφωνικά μηνύματα και τα τηλεοπτικά προγράμματα να μεταδίδονται σ' όλο τον κόσμο σχεδόν ακαριαία.

Η διασύνδεση που έχει προκαλέσει η παγκοσμιοποίηση είναι πολυδιάστατη. Για τους περισσότερους, η παγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία από πάνω προς τα κάτω, η καθιέρωση ενός μοναδικού παγκόσμιου συστήματος που αφήνει το στίγμα του σ' όλα τα μέρη του κόσμου. Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με την ομογενοποίηση, καθώς η πολιτιστική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική ποικιλία καταστρέφονται σ' έναν κόσμο στον οποίο όλοι παρακολουθούν τα ίδια τηλεοπτικά προγράμματα, αγοράζουν τα ίδια εμπορεύματα, τρώνε τα ίδια φαγητά, υποστηρίζουν τους ίδιους ατέρες του αθλητισμού και θαυμάζουν τις ίδιες διασημότητες. Παρ' όλα αυτά, συχνά η παγκοσμιοποίηση βαδίζει χέρι χέρι με την εντοπιότητα,

την περιφερειοποίηση και την πολυπολιτισμικότητα. Αυτό συμβαίνει για πολλούς και διάφορους λόγους. Πρώτον, η μείωση της ικανότητας του έθνους-κράτους να οργανώνει την οικονομική και πολιτική ζωή με τρόπο που να παράγει νόημα επιτρέπει στην εξουσία να διαχέεται τόσο προς τα κάτω όσο και προς τα πάνω. Έτσι, καθώς οι δεσμοί που βασιζόνταν στο έθνος και τον πολιτικό εθνικισμό εξασθενίζουν, συχνά αντικαθίστανται από άλλους που συνδέονται με την τοπική κοινότητα ή την περιφέρεια ή τη θρησκευτική και εθνοτική ταυτότητα. Ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, για παράδειγμα, μπορεί να θεωρηθεί μια απάντηση στην παγκοσμιοποίηση. Δεύτερον, ο φόβος ή η απειλή της ομογενοποίησης, ιδιαίτερα όταν αυτή εκλαμβάνεται ως μορφή ιμπεριαλισμού, γεννά πολιτισμική και πολιτική αντίσταση. Αυτό μπορεί να οδηγήσει στο ξύπνημα του ενδιαφέροντος για παρακαμάζουσες γλώσσες και μειονοτικές κουλτούρες καθώς και σε βίαιες αντιδράσεις κατά της παγκοσμιοποίησης, όπως δείχνει η εμφάνιση νέων «αντικαπιταλιστικών» και αντίθετων στην ελεύθερη αγορά κοινωνικών κινήματων. Τρίτον, αντί να παραγάγει απλώς μια παγκόσμια κουλτούρα, η παγκοσμιοποίηση γέννησε, κατά κάποιο τρόπο, πιο πολύπλοκες μορφές κοινωνικής και πολιτισμικής διαφοροποίησης, τόσο στα αναπτυσσόμενα όσο και στα αναπτυγμένα κράτη. Στα αναπτυσσόμενα κράτη, τα δυτικά καταναλωτικά αγαθά και πρότυπα απορροφήθηκαν από πιο παραδοσιακές πολιτισμικές πρακτικές μέσω μιας διαδικασίας **πολιτισμικής αφομοίωσης**. Αλλά και τα αναπτυγμένα κράτη δεν γλίτωσαν από την ευρύτερη επίδραση της πολιτισμικής ανταλλαγής, δεχόμενα όλο και περισσότερο την επιρροή μη δυτικών θρησκειών, βοτάνων και θεραπευτικών πρακτικών, τέχνης, μουσικής και λογοτεχνίας, σε απάντηση για την Coca-Cola, τα McDonalds και το MTV.

Μπορεί επίσης να διαπιστώσει κανείς διακριτές μορφές οικονομικής, πολιτιστικής και πολιτικής παγκοσμιοποίησης. Η *οικονομική* παγκοσμιοποίηση αντανάκλαται στην ιδέα ότι καμιά εθνική οικονομία δεν είναι πλέον απομονωμένη: όλες λίγο πολύ οι οικονομίες έχουν απορροφηθεί από μια διασυνδεδεμένη παγκόσμια οικονομία. Ο ΟΟΣΑ (1995) όρισε λοιπόν την παγκοσμιοποίηση ως «μια στροφή από έναν κόσμο διακριτών εθνικών οικονομιών σε μια παγκόσμια οικονομία, στην οποία η παραγωγή διεθνοποιείται και το οικονομικό κεφάλαιο κινείται ελεύθερα και ακαριαία μεταξύ των χωρών». Η κατάρρευση του κομμουνισμού έδωσε ισχυρή ώθηση στην οικονομική παγκοσμιοποίηση καθώς άνοιξε το δρόμο για την απορρόφηση από το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα του τελευταίου σημαντικού ομίλου κρατών που παρέμεναν εκτός του. Αντιστρόφως, η οικονομική παγκοσμιοποίηση συνέβαλε επίσης στην επίσπευση της κατάρρευσης του κομμουνισμού καθώς οι χαλαρότεροι εμπορικοί φραγμοί, η κατάρρευση των συναλλαγματικών ελέγχων και η ελεύθερη κίνηση του επενδυτικού κεφαλαίου από τη δεκαετία του 1980 και μετά συνέβαλαν στη διεύρυνση του οικονομικού χάσματος μεταξύ της καπιταλιστικής Δύσης και της οικονομικά στάσιμης κομμουνιστικής Ανατολής. Μία από τις κύριες συνέπειες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης είναι ότι μείωσε την ικανότητα των εθνικών κυβερνήσεων να διαχειρίζονται την

Πολιτισμική αφομοίωση: Η διαδικασία με την οποία ξένα αγαθά και πρακτικές απορροφώνται και προσαρμόζονται σε τοπικές ανάγκες και συνθήκες.

οικονομία τους και, ιδιαίτερα, να αποφεύγουν την ανασυγκρότησή της σύμφωνα με τις προσαγές της ελεύθερης αγοράς.

Η *πολιτιστική παγκοσμιοποίηση* είναι η διαδικασία κατά την οποία οι πληροφορίες, τα εμπορεύματα και οι εικόνες που παράγονται σ' ένα μέρος του κόσμου εισάγονται σε μια παγκόσμια ροή η οποία τείνει να «ισοπεδώσει» τις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ εθνών, περιοχών και ατόμων. Αυτό μερικές φορές περιγράφεται ως διαδικασία **McDonaldonoinonς**. Η πολιτιστική παγκοσμιοποίηση, που καθοδηγείται εν μέρει από την ανάπτυξη υπερεθνικών εταιρειών και την εμφάνιση παγκόσμιων εμπορευμάτων, τροφοδοτείται επίσης από την αποκαλούμενη επανάσταση της πληροφορίας, τη διάδοση της δορυφορικής επικοινωνίας, των δικτύων τηλεπικοινωνιών, των τεχνολογιών της πληροφορικής και του Διαδικτύου, καθώς και από τους παγκόσμιους οργανισμούς ΜΜΕ. Ωστόσο, όπως επισημάναμε παραπάνω, ο πολιτισμός εξυπηρετεί όσο και περιορίζει τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης. Παράλληλα με την πανταχού παρουσία των ταινιών του Χόλυγουντ, των αθλητικών παπουτσιών της Nike και των καφετεριών Starbucks, η πώληση αγαθών ανά την υφήλιο απαιτεί μια ευαισθησία έναντι των αυτόχθονων πολιτισμών και κοινωνικών πρακτικών.

Η *πολιτική παγκοσμιοποίηση* καταδεικνύεται από την αύξηση της σημασίας των διεθνών οργανισμών. Πρόκειται για οργανισμούς που είναι υπερεθνικοί υπό την έννοια ότι ασκούν εξουσία όχι εντός ενός μεμονωμένου κράτους αλλά στο πλαίσιο μιας διεθνούς περιοχής που αποτελείται από πολλά κράτη. Οι περισσότεροι τέτοιοι οργανισμοί εμφανίστηκαν την περίοδο μετά το 1945. Παραδείγματα αποτελούν ο ΟΗΕ, το ΝΑΤΟ, η ΕΟΚ και οι διάφορες μετεξελίξεις της, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η Ε.Ε., η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), ο Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ) και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ). Όταν οι διεθνείς οργανισμοί συμμορφώνονται με τις αρχές του διακυβερνητισμού, παρέχουν ένα μηχανισμό που δίνει τη δυνατότητα στα κράτη, τουλάχιστον θεωρητικά, να αναλαμβάνουν συντονισμένη δράση χωρίς να θυσιάζουν την εθνική τους κυριαρχία. Από την άλλη πλευρά, τα υπερεθνικά σώματα έχουν τη δυνατότητα να επιβάλλουν τη θέλησή τους στα έθνη-κράτη. Η έμφαση της πολιτικής παγκοσμιοποίησης στις σχέσεις μεταξύ κρατών τη διαχωρίζει από τις αντίπαλες συλλήψεις της οικονομικής και πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης που τονίζουν το ρόλο μη κρατικών παραγόντων καθώς και παραγόντων της αγοράς. Επιπλέον, στο βαθμό που η πολιτική παγκοσμιοποίηση εκφράζει μια ιδεαλιστική δέσμευση στον διεθνισμό και σε κάποιου είδους παγκόσμια κυβέρνηση, υπολείπεται σημαντικά της οικονομικής και πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης. Ενώ ένα παγκόσμιο κράτος παραμένει μια πολύ μακρινή προοπτική, η παγκόσμια κοινωνία των πολιτών, βασισμένη στις δραστηριότητες υπερεθνικών οργανισμών, μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ) και διεθνών ομάδων πίεσης, έχει καταστεί σε μεγάλο βαθμό πραγματικότητα.

McDonaldonoinon: Η διαδικασία με την οποία παγκόσμια εμπορεύματα και αντίστοιχες πρακτικές του εμπορίου και της αγοράς, συνδεδεμένες ποικιλοτρόπως με την ομώνυμη βιομηχανία εστιατορίων, έφτασαν να κυριαρχούν σε ολοένα και περισσότερους οικονομικούς τομείς.

Παγκοσμιοποίηση: θεωρίες και διαμάχες

Η παγκοσμιοποίηση έχει γίνει άκρως αμφιλεγόμενο ζήτημα. Ενώ οι περισσότερες κυβερνήσεις και τα κατεστημένα κόμματα σπεύδουν να τοποθετηθούν κατάλληλα ώστε να επωφεληθούν από τη νέα παγκοσμιοποιημένη οικονομία, ένα κίνημα αντιπαγκοσμιοποίησης έχει αναδυθεί, πιο δυναμικά στα αναπτυγμένα κράτη αλλά επίσης, ως ένα βαθμό, και στα αναπτυσσόμενα. Από ορισμένες απόψεις, οι αντιπαραθέσεις γύρω από την παγκοσμιοποίηση έχουν αντικαταστήσει τους πιο παραδοσιακούς διαχωρισμούς αριστεράς και δεξιάς που βασιζόνταν στην ιδεολογική πάλη μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού. Εντούτοις, κατά μία έννοια, η αντιπαραθέση γύρω από την παγκοσμιοποίηση δεν είναι παρά επανεμφάνιση της παλιότερης και πιο οικείας ιδεολογικής διαίρεσης, και αυτό διότι η διασύνδεση που βρίσκεται στον πυρήνα της παγκοσμιοποίησης είναι ακόμα άρρηκτα συνδεδεμένη με την επέκταση των συναλλαγών της αγοράς και των εμπορικών πρακτικών. Η παγκοσμιοποίηση έχει επομένως ξεκάθαρο νεοφιλελεύθερο ή αγοραίο ιδεολογικό χαρακτήρα. Εν ολίγοις, το θέμα παραμένει ο καπιταλισμός. Οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης, που μερικές φορές αποκαλούνται γκλομπαλιστές, συνήθως υποστηρίζουν ότι ο καπιταλισμός τείνει προς τη γενική ευημερία και τη διεύρυνση των ευκαιριών, οπότε ο παγκόσμιος καπιταλισμός θα δώσει την ευκαιρία σε περισσότερους ανθρώπους σε περισσότερες χώρες να καρπωθούν αυτά τα οφέλη. Οι αντίπαλοι της παγκοσμιοποίησης, από την άλλη, συνήθως συνδέουν τον καπιταλισμό με την ανισότητα και την εκμετάλλευση, οπότε ο παγκόσμιος καπιταλισμός θα παραγάγει απλώς νέες μορφές δυστυχίας και αδικίας. Ωστόσο, από μια σημαντική άποψη, η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση είναι καινούργια: διεξάγεται σ' ένα μετασοσιαλιστικό πλαίσιο που δεν αναγνωρίζει πλέον βιώσιμες εναλλακτικές λύσεις των δομών της αγοράς και της καπιταλιστικής οργάνωσης. Συνεπώς, η επιλογή είναι μεταξύ της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και της ρυθμισμένης παγκοσμιοποίησης, κι όχι μεταξύ του παγκόσμιου καπιταλισμού και οποιασδήποτε ποιοτικά διαφορετικής εναλλακτικής απάντησης.

Μία πρώτη ομάδα αντιπαραθέσεων αφορά πιστούς και αμφισβητίες του ίδιου του γεγονότος της παγκοσμιοποίησης και, κατ' επέκταση, των κινητήριων δυνάμεών της. Όσοι την ασπάζονται, συμπεριλαμβανομένων υποστηρικτών και αντιπάλων της διαδικασίας, υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση έχει να κάνει με βαθιές, ακόμα και επαναστατικές οικονομικές, πολιτισμικές, τεχνολογικές και πολιτικές αλλαγές, που έγιναν εντονότερες από τη δεκαετία του 1980 και μετά. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τα κατά πολύ υψηλότερα επίπεδα παγκόσμιου εμπορίου και, ιδιαίτερα, η δραστική αύξηση των οικονομικών και νομισματικών συναλλαγών· η άνοδος των νέων τεχνολογιών της πληροφορικής και της επικοινωνίας που παρέχουν άμεση πρόσβαση σε εικόνες και μηνύματα απ' όλο τον κόσμο· τέλος η εμφάνιση παγκόσμιων εμπορευμάτων, διαθέσιμων σχεδόν απανταχού στην υφήλιο. Στην πιο ακραία της εκδοχή, τον υπεργκλομπαλισμό, αυτή η άποψη ασπάζεται μία μορφή τεχνολογικού ντετερμινισμού που υποστηρίζει

ότι τα νέα παγκοσμιοποιημένα πολιτισμικά και οικονομικά μοντέλα έγιναν αναπόφευκτα από τη στιγμή που τεχνολογίες, όπως οι μηχανοργανωμένες οικονομικές συναλλαγές, οι δορυφορικές επικοινωνίες, τα κινητά τηλέφωνα και το Διαδίκτυο, έγιναν διαθέσιμες στο ευρύ κοινό. Υπάρχουν, ωστόσο, ενδείξεις επιβράδυνσης του ρυθμού της παγκοσμιοποίησης μετά τη δεκαετία του '90, τις οποίες ενίσχυσε ο αντίκτυπος των γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου, για παράδειγμα, στην παγκόσμια οικονομία και τα διακρατικά μέτρα ασφαλείας.

Από την άλλη πλευρά, οι σκεπτικιστές, που συχνά προσχωρούν σε μια παραδοσιακή ή «παλιά» αριστερή ανάλυση του καπιταλισμού, υποστηρίζουν είτε ότι λίγες πλευρές της παγκοσμιοποίησης είναι καινούργιες είτε ότι οι επιπτώσεις της υπερεκτιμώνται για πολιτικούς λόγους. Ο Karl Marx, που αναβαπτίζεται σήμερα θεωρητικός της παγκοσμιοποίησης μάλλον παρά κήρυκας της ταξικής πάλης, είχε στρέψει την προσοχή του στον διεθνή χαρακτήρα της καπιταλιστικής οργάνωσης ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα. Ο J. A. Hobson (1858-1940) και ο Λένιν υπογράμμισαν την εγγενή σύνδεση καπιταλισμού και ιμπεριαλισμού στις αρχές του 20ού αιώνα. Επιπλέον, παρά την αδιαμφισβήτητη ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου από τα τέλη του 19ου αιώνα και μετά, οι σκεπτικιστές επισημαίνουν ότι ο κύριος όγκος της οικονομικής δραστηριότητας εξακολουθεί να διεξάγεται εντός των εθνικών συνόρων κι όχι πέρα από αυτά. Με άλλα λόγια, οι εθνικές οικονομίες δεν έχουν τόσο μειωμένο ρόλο όσο συνήθως υποστηρίζουν οι θεωρητικοί της παγκοσμιοποίησης. Από αυτή τη σκοπιά, η παγκοσμιοποίηση συχνά θεωρείται λιγότερο επαναστατική οικονομική ή τεχνολογική δύναμη και περισσότερο ιδεολογικό εργαλείο που χρησιμοποιείται από τους πολιτικούς και τους θεωρητικούς που υποστηρίζουν τον οικονομικό νεοφιλελευθερισμό και θέλουν να προαγάγουν τα συμφέροντα των εταιρειών (Hirst και Thompson, 1999). Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, το ιδεολόγημα της παγκοσμιοποίησης έχει δύο κύρια πλεονεκτήματα. Πρώτον, παρουσιάζει ορισμένες τάσεις –πιο συγκεκριμένα, στροφή προς την ελαστικότητα της εργασίας και τα αποδυναμωμένα συνδικάτα, περιορισμούς στις δημόσιες δαπάνες, και ιδιαίτερα στις δαπάνες για την πρόνοια, και χαλάρωση των ρυθμίσεων που επιβάλλονταν στις επιχειρήσεις– ως αναπόφευκτες και συνεπώς ακαταμάχητες. Δεύτερον, υποστηρίζεται ότι τέτοιες αλλαγές είναι μέρος μιας απρόσωπης διαδικασίας που δεν συνδέεται με έναν παράγοντα, όπως οι μεγάλες επιχειρήσεις, των οποίων τα συμφέροντα μπορεί να θεωρηθεί ότι καθοδηγούν, και εξυπηρετούνται από τις τάσεις της παγκοσμιοποίησης.

Αλλά η πιο έντονη διαμάχη για την παγκοσμιοποίηση αφορά τις συνέπειές της στην ανισότητα και τη φτώχεια. Οι επικριτές της παγκοσμιοποίησης επισημαίνουν την εμφάνιση νέων και βαθύτερα ριζωμένων μορφών ανισότητας: γι' αυτούς, η παγκοσμιοποίηση είναι ένα παιχνίδι που έχει κερδισμένους και χαμένους. Κερδισμένοι θεωρούνται αδιακρίτως οι πολυεθνικές εταιρείες και τα προηγμένα βιομηχανικά κράτη γενικά, και ειδικότερα οι ΗΠΑ· οι χαμένοι, αντίθετα, βρίσκονται στα αναπτυσσόμενα κράτη, όπου οι μισθοί είναι

Επισήμανση

Η διαιρετική τομή Βορρά-Νότου

Η ιδέα της «διαιρετικής τομής Βορρά-Νότου» έγινε δημοφιλής με τις αποκαλούμενες Εκθέσεις Μπραντ, *North-South: A Programme of Survival* (1980) και *Common Crisis: North-South Cooperation for World Recovery* (1983). Αν και η διαίρεση του κόσμου σε «Βορρά» και «Νότο» βασίζεται στην τάση να συγκεντρώνονται η βιομηχανική ανάπτυξη στο Βόρειο ημισφαίριο και η φτώχεια και η καθυστέρηση στο νότιο (με εξαίρεση την Αυστραλία), οι όροι είναι εννοιολογικοί κι όχι γεωγραφικοί. Η έννοια της διαιρετικής τομής Βορρά-Νότου έστρεψε την προσοχή στον τρόπο με τον οποίο η οικονομική βοήθεια, το χρέος του τρίτου κόσμου και οι πρακτικές των πολυεθνικών συμβάλλουν στη διακόνηση δομικών ανισοτήτων μεταξύ του εκβιομηχανισμένου Βορρά, με τους υψηλούς μισθούς και τα υψηλά επίπεδα επενδύσεων, και του αγροτικού Νότου, με τους χαμηλούς μισθούς και τα χαμηλά επίπεδα επενδύσεων. Οι Εκθέσεις Μπραντ υπογράμμισαν επίσης την αλληλεξάρτηση Βορρά και Νότου, τονίζοντας ότι η μακροπρόθεσμη ευημερία του Βορρά εξαρτάται από την ανάπτυξη του Νότου.

Χαμηλοί, οι ρυθμίσεις χαλαρές αν όχι ανύπαρκτες και η παραγωγή προσανατολίζεται όλο και περισσότερο στις παγκόσμιες αγορές κι όχι στις εγχώριες ανάγκες. Ενώ οι οικονομίες των ΗΠΑ και της Ευρώπης αναπτύχθηκαν σημαντικά τις δεκαετίες του '80 και του '90 στηριζόμενες στην παγκοσμιοποίηση και την τεχνολογική πρόοδο, τα επίπεδα στοιχειώδους διαβίωσης έπεσαν στα φτωχότερα μέρη του κόσμου, κυρίως στην Υποσαχάρια Αφρική, όπου το 40% του πληθυσμού ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας. Ο Wallerstein (1984), ακολουθώντας τη μαρξιστική άποψη για τον καπιταλισμό ως εκ φύσεως εκμεταλλευτικό σύστημα, επισήμανε τη δομική συνθήκη της άνισης πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης που οδήγησε στην αυξανόμενη ανισότητα μεταξύ «κέντρου» και «περιφέρειας» του οικονομικού κοσμοσυστήματος. Οι παγκόσμιες εντάσεις κατέληξαν να προσδιορίζονται λιγότερο με όρους Ανατολής εναντίον Δύσης και περισσότερο με όρους μιας διαιρετικής τομής Βορρά-Νότου.

Ωστόσο, οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης επισημαίνουν ότι μπορεί οι πλούσιοι να έγιναν πλουσιότεροι αλλά και οι φτωχοί, σε μερικές περιπτώσεις, έγιναν λιγότερο φτωχοί. Από τη σκοπιά του φιλελεύθερου πλουραλισμού, η ανάδυση μιας παγκόσμιας οικονομίας πρέπει να είναι καλοδεχούμενη επειδή το ελεύθερο εμπόριο επιτρέπει σε κάθε χώρα να εξειδικεύεται στην παραγωγή εκείνων των αγαθών και υπηρεσιών που της ταιριάζουν περισσότερο. Αυτό οδηγεί σε διεθνή εξειδίκευση και αμοιβαία οφέλη. Για παράδειγμα, η μεταφορά της παραγωγής από τα αναπτυσσόμενα στα αναπτυσσόμενα κράτη ωφελεί τα πρώτα επειδή το κόστος παραγωγής και άρα οι τιμές διατηρούνται σε χαμηλά επίπεδα, αλλά ωφελεί και τα δεύτερα επειδή τα επίπεδα των μισθών τείνουν να αυξάνονται, αν και ξεκινούν από χαμηλή βάση, γεγονός που θα τονώσει τις εγχώριες οικονομίες και θα δώσει ώθηση

στην επιχειρηματικότητα. Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, οι μόνες περιοχές του κόσμου που δεν ωφελούνται από την παγκοσμιοποίηση είναι εκείνες που παραμένουν εκτός της.

Η παγκοσμιοποίηση έχει επίσης δεχτεί κριτική επειδή ρέπει προς τη διακινδύνευση, την αβεβαιότητα και την αστάθεια. Οι υποστηρικτές της δέχονται βέβαια τον εγγενή δυναμισμό κάθε ανταγωνιστικής τάξης της αγοράς, αλλά, μένοντας πιστοί στις αρχές της κλασικής οικονομολογίας, επισημαίνουν ότι οι αγορές τείνουν μακροπρόθεσμα προς την ισορροπία καθώς η προσφορά ευθυγραμμίζεται σταδιακά με τη ζήτηση. Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια που συνδέονται με την εμφάνιση μιας παγκόσμιας οικονομίας πιθανότατα θα εκλείψουν καθώς θα διαμορφωθούν πιο σταθερά μοντέλα οικονομικής δραστηριότητας. Εντούτοις, η παγκοσμιοποίηση είναι συνδεδεμένη με το αυξημένο ρίσκο και την αβεβαιότητα σε τουλάχιστον τρία βαθύτερα επίπεδα. Κατ' αρχάς, η λήψη οικονομικών αποφάσεων επηρεάζεται όλο και περισσότερο από τις παγκόσμιες χρηματιστικές αγορές, που είναι εγγενώς ασταθείς, κι αυτό διότι ο κύριος όγκος της δραστηριότητάς τους είναι κερδοσκοπικός και καθοδηγείται από βραχυπρόθεσμες οικονομικές βλέψεις. Η μοίρα λοιπόν εταιρειών, βιομηχανιών, εθνικών οικονομιών, ακόμα και ολόκληρων περιφερειών του κόσμου εξαρτάται από τα καπρίσια των οικονομικών αγορών. Η οικονομική κρίση στο Μεξικό το 1995 και η αντίστοιχη κρίση της ασιατικής οικονομίας μεταξύ 1997-99 μπορεί απλώς να αποτελούν πρώιμες ενδείξεις μιας πιο απρόβλεπτης και επιρρεπούς στις κρίσεις παγκόσμιας οικονομίας. Ο George Soros (1998) υποστήριξε ότι τέτοιου είδους κρίσεις απειλούν την ανοικτή κοινωνία και μπορούν να αποτραπούν μόνο με πολύ αυστηρότερες ρυθμίσεις με στόχο τον έλεγχο των κερδοσκοπικών οικονομικών ροών.

Μία δεύτερη μορφή αβεβαιότητας συνοψίζεται στην ιδέα του Ulrich Beck (1992) περί «κοινωνίας της διακινδύνευσης». Αυτή χαρακτηρίζεται από την ενίσχυση του ατομικισμού και την επακόλουθη αποδυνάμωση της παράδοσης, της κοινότητας και των καθιερωμένων θεσμών. Η αβεβαιότητα, απ' αυτή τη σκοπιά, δεν περιορίζεται στην αύξηση του ρυθμού και τη μείωση της προβλεψιμότητας της οικονομικής και κοινωνικής αλλαγής καθώς έχει μια προσωπική, ακόμα και ψυχολογική διάσταση: όταν όλα τα σημεία αναφοράς υπονομεύονται, αμφισβητούνται οι βασικές αξίες, ακόμα και το αίσθημα ταυτότητας των ανθρώπων. Όπως το έθεσε ο Marx στο *Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος* ([1848] 1967), «σιδηρότερο στέρεο διαλύεται στον αέρα». Μια τρίτη μορφή αστάθειας είναι η υποτιθέμενη τάση της παγκοσμιοποίησης προς την περιβαλλοντική κρίση και καταστροφή. Οι οικοσοσιαλιστές επικαλούνται την αποκλειστική έγνοια του καπιταλισμού για το κέρδος και την έλλειψη ευαισθησίας του για τα οικολογικά ζητήματα. Οι ριζοσπάστες οικολόγοι, από την πλευρά τους, πιστεύουν ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι παρά προέκταση της βιομηχανικής κοινωνίας, ένα οικονομικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από ευρείας κλίμακας παραγωγή, συσσώρευση του κεφαλαίου και ακατάπαυτη ανάπτυξη. Διασπείροντας τον υλισμό και εδραιώνοντας την απόλυτη πίστη στην

επιστήμη και την τεχνολογία, η βιομηχανική κοινωνία υπονομεύει τις ανθρώπινες αξίες και νεκρώνει τις οικολογικές ευαισθησίες. Οι μεταρρυθμιστές οικολόγοι ζητούν παγκόσμια περιβαλλοντική προστασία. Ωστόσο, όπως αποδεικνύει η αποτυχία εφαρμογής του Πρωτοκόλλου του Κιότο (1997) για τις κλιματολογικές μεταβολές, είναι δύσκολο να επιτευχθεί συντονισμένη δράση των κρατών σε αυτό τον τομέα λόγω των οικονομικών θυσιών που απαιτούνται.

Η σημαντικότερη πολιτική διαμάχη που συνδέεται με την παγκοσμιοποίηση αφορά τις επιπτώσεις της για τη δημοκρατία. Οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης διατείνονται ότι είναι ένας σημαντικός παράγοντας ενίσχυσης του ρεύματος του εκδημοκρατισμού. Στην πλέον αισιόδοξη εκδοχή της, την οποία εξέφρασε ο Fukuyama (1989, 1992), αυτή η άποψη υποστηρίζει ότι η παγκοσμιοποίηση θα οδηγήσει στο «τέλος της ιστορίας», καθότι η επέκταση του καπιταλισμού της αγοράς θα επιφέρει μια καθολική αποδοχή των φιλελεύθερων δημοκρατικών αρχών και δομών. Η οικονομική ελευθερία συνδέεται αναπόφευκτα με την πολιτική ελευθερία, επειδή οι πολύπλοκες και ποικίλες πιέσεις που απελευθερώνονται από τις οικονομίες της αγοράς μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο στο πλαίσιο ανοικτών και δημοκρατικών κοινωνιών. Παρ'όλα αυτά, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει υπονομεύσει τη δημοκρατία υπό δύο σημαντικές έννοιες. Πρώτον, συγκέντρωσε την οικονομική εξουσία, και κατά συνέπεια την πολιτική εξουσία, στα χέρια πολυεθνικών εταιρειών – επιχειρηματικών οργανισμών που παράγουν προϊόντα σε περισσότερες από μία χώρες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η General Motors, η Ford, η Esso, η Shell, η BP, τα McDonald's, η AT&T και η News Corporation. Για να αναφέρουμε μόνο μία περίπτωση, η General Motors λ.χ. έχει ετήσια έσοδα που φτάνουν σχεδόν το ύψος του ΑΕΠ της Ιρλανδίας, της Νέας Ζηλανδίας, της Ουρουγουάης, της Σρι Λάνκα, της Κέννας, της Ναμίμπια, της Νικαράγουας και του Τσαντ μαζί. Αυτή η οικονομική και χρηματιστική εξουσία συνδυάζεται επίσης με τη δυνατότητα χειραγώγησης των προτιμήσεων των καταναλωτών και εδραίωσης των υλιστικών αξιών μέσω της ανάπτυξης επώνυμων αγαθών (Klein, 2000). Ωστόσο, αυτό που παρέχει το αποφασιστικό πλεονέκτημα στις πολυεθνικές εταιρείες έναντι των εθνικών κυβερνήσεων και τους επιτρέπει ν' αποφεύγουν τον δημοκρατικό έλεγχο είναι η δυνατότητά τους να μεταφέρουν το κεφάλαιο και την παραγωγή τους από το ένα μέρος του κόσμου στο άλλο. Τα κράτη του αναπτυσσόμενου κόσμου είναι ιδιαίτερα ευάλωτα από αυτή την άποψη, καθώς παρέχουν στις πολυεθνικές φτηνά εργατικά χέρια και χαμηλό κόστος παραγωγής χωρίς να μπορούν να τις υποχρεώσουν να κάνουν μακροχρόνιες επενδύσεις ή να μεταφέρουν την εξουσία λήψης αποφάσεων από τη χώρα-«έδρα» της εταιρείας στη χώρα που τις «φιλοξενεί».

Δεύτερον, η δημοκρατία απειλείται από το γεγονός ότι ο ρυθμός της οικονομικής παγκοσμιοποίησης είναι κατά πολύ υψηλότερος από τον αντίστοιχο της πολιτικής παγκοσμιοποίησης. Ενώ η οικονομική δραστηριότητα δίνει όλο και λιγότερη σημασία στα εθνικά σύνορα, η πολιτική εξακολουθεί να λειτουργεί κατά κανόνα εντός αυτών, με τους υπάρχο-

ντες διεθνείς οργανισμούς να είναι υπερβολικά ανίσχυροι για να ελέγξουν τον παγκόσμιο καπιταλισμό. Αυτό οδήγησε σε συζητήσεις για μια κοσμοπολιτική σύλληψη της δημοκρατίας (Held, 1995). Η επέκταση των δημοκρατικών μορφών και διαδικασιών πέραν των επιμέρους εδαφικών επικρατειών δεν θα απαιτούσε απλώς την ενίσχυση οργανισμών όπως η Ε.Ε. και ο ΟΗΕ αλλά και τη μείωση του **δημοκρατικού ελλείμματος**, από το οποίο πάσχουν προς το παρόν αυτά τα σώματα. Επιπλέον, οι θεσμοί παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο ΟΟΣΑ και η G7, χρειάζεται να ανεξαρτητοποιηθούν από τα συμφέροντα των πολυεθνικών και να δώσουν μεγαλύτερη προσοχή σε ζητήματα όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η οικονομική δικαιοσύνη και η προστασία του περιβάλλοντος.

■ Περιφερειοποίηση

Μία άποψη περί παγκοσμιοποίησης υποστηρίζει ότι αυτή ευνοεί τη συνεργασία και την αρμονία, οπότε όλο και περισσότερα μέρη του κόσμου πρόκειται να ενσωματωθούν σε μοντέλα οικονομικής και πολιτικής αλληλεξάρτησης. Μία εναλλακτική άποψη, ωστόσο, λέει ότι οι τάσεις παγκοσμιοποίησης παράγουν νέες μορφές έντασης και σύγκρουσης. Υπό το φως της μείωσης της αποτελεσματικότητας των εθνικών κυβερνήσεων, αυτές οι εντάσεις εκδηλώνονται συνήθως με την άνοδο της περιφερειοποίησης. Καθώς το εδαφικό έθνος-κράτος θεωρείται όλο και λιγότερο αποτελεσματικό στην παροχή ασφάλειας, σταθερότητας και ευημερίας, αυτοί οι στόχοι επιτυγχάνονται ολοένα και περισσότερο μέσω της συνεργασίας με γειτονικά και συνορεύοντα κράτη. Εντούτοις, η σχέση μεταξύ παγκοσμιοποίησης και περιφερειοποίησης δεν είναι σαφής. Η περιφερειοποίηση μπορεί να είναι απλώς ένα βήμα στο δρόμο της παγκοσμιοποίησης: η αύξηση της οικονομικής αλληλεξάρτησης είναι πιθανό να έχει αρχικά περιφερειακό χαρακτήρα, με τους περιφερειακούς οργανισμούς να καταφέρνουν να διαχειριστούν τη σχέση μεταξύ εθνών-κρατών και παγκόσμιων δυνάμεων. Από την άλλη πλευρά, η περιφερειοποίηση ενδέχεται να είναι μια αντιπαγκοσμιοποιητική τάση, μία μορφή αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση. Το πλέον δυσοίωνα ιστορικό προηγούμενο υπέρ της δεύτερης ερμηνείας υπήρξε η διάβρωση και η καταστροφή της ανοιχτής διεθνούς οικονομικής τάξης τον 19ο αιώνα μέσω της διάδοσης του οικονομικού εθνικισμού. Ο αυξανόμενος **προστατευτισμός** και η οικονομική αντιπαλότητα συνέβαλαν σημαντικά στην όξυνση των διεθνών εντάσεων, που τελικά οδήγησαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Καθώς το έθνος δεν είναι πλέον αποτελεσματικό μέσο προστασίας ή προαγωγής οικονομικών ή άλλων συμφερόντων, αυτός ο ρόλος μπορεί μελλοντικά να ανατεθεί στην περιφέρεια.

Δημοκρατικό έλλειμμα:

Έλλειψη λογοδοσίας των εκτελεστικών σωμάτων στις λαϊκές συνελεύσεις ή περιορισμένες δυνατότητες λαϊκής συμμετοχής.

Προστατευτισμός: Η επιβολή περιορισμών, όπως ποσοτώσεων και δασμών, στις εισαγωγές με στόχο την προστασία των εγχώριων παραγωγών.

Η περιφερειοποίηση τροφοδοτείται από στρατηγικούς, οικονομικούς και, ίσως, πολιτισμικούς παράγοντες. Οι περιφερειακοί οργανισμοί άμυνας εμφανίστηκαν τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια και εξέφρασαν τις νέες στρατηγικές εντάσεις που προκάλεσε ο Ψυχρός Πόλεμος. Το NATO και το Σύμφωνο της Βαρσοβίας υπήρξαν οι πλέον

εξέχοντες οργανισμοί τέτοιου τύπου, παρά το γεγονός ότι συγκροτήθηκαν κι άλλα σώματα όπως η Οργάνωση Συμφώνου Νοτιοανατολικής Ασίας (SEATO). Ωστόσο, μέχρι την κατάρρευση του κομμουνισμού στα 1989-91, το NATO και το Σύμφωνο της Βαρσοβίας δεν έκαναν άλλο από το να διασφαλίζουν τη στρατιωτική εκεχειρία μεταξύ της Δύσης των ΗΠΑ και της Ανατολής της ΕΣΣΔ. Κι αυτό διότι κάθε πλευρά σεβόταν τη σφαίρα επιρροής της άλλης (για παράδειγμα, το NATO δεν ανακατεύτηκε όταν το Σύμφωνο της Βαρσοβίας κατέστειλε την εξέγερση των Ούγγρων το 1956, και η ΕΣΣΔ έμεινε αμέτοχη στον πόλεμο του Βιετνάμ), και πρακτικά υπήρχε στρατιωτική ισοδυναμία την οποία εξασφάλιζε η κατοχή πυρηνικών όπλων κι από τις δύο πλευρές. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου προκάλεσε βαθιές αλλαγές στο ρόλο και το σκοπό του NATO ως του μοναδικού εναπομείναντος περιφερειακού οργανισμού άμυνας με κάποια σημασία. Χωρίς τη σοβιετική απειλή, για την αντιμετώπιση της οποίας συστάθηκε καταρχήν, το NATO μοιάζει απλώς περιττό. Παρ' όλα αυτά, τα όριά του πιθανόν να επεκταθούν, καθώς τα πρώην μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας ζητούν να γίνουν μέλη, εν μέρει προκειμένου να κατοχυρώσουν τη στρατιωτική και πολιτική ανεξαρτησία τους από τη Ρωσία. Επιπλέον, ο ρόλος του ως εγγυητή της ασφάλειας φαίνεται να έχει αντικατασταθεί από την έμφαση στην ανθρωπιστική επέμβαση και τη διατήρηση της ειρήνης, αν και, όπως κατέδειξε η στρατιωτική επέμβαση στο Κοσσυφοπέδιο το 1999 για τον τερματισμό της σερβικής κατοχής, κάτι τέτοιο εξακολουθεί να προϋποθέτει τη δυνατότητα διεξαγωγής πολέμου.

Ωστόσο, η πλέον σημαντική ώθηση προς τη διεθνή περιφερειοποίηση είναι αναμφίβολα οικονομική. Το διεθνές εμπόριο μπορεί εξίσου να υποθάψει την εναρμόνιση των συμφερόντων όσο και να προκαλέσει βαθιά καχυποψία και εχθρότητα. Αν και οι χώρες ανέκαθεν επιθυμούσαν να διεισδύσουν στις αγορές των άλλων χωρών, έχουν εξίσου ισχυρό κίνητρο να προστατεύσουν τις δικές τους αγορές από τον ξένο ανταγωνισμό. Παραδοσιακά, την υπεράσπιση του ελεύθερου εμπορίου αναλάμβαναν οι οικονομικά κυρίαρχες δυνάμεις (η Βρετανία τον 19ο και οι ΗΠΑ από τα μέσα του 20ού αιώνα), οι οποίες ήθελαν να ενθαρρύνουν τα λιγότερο ισχυρά κράτη να ανοίξουν τις αγορές τους ενώ την ίδια στιγμή δεν είχαν να φοβηθούν πολλά από τον ξένο ανταγωνισμό. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, μπορεί να πυροδοτήσει προστατευτισμό, καθώς τα λιγότερο αναπτυγμένα κράτη επιζητούν να προστατευτούν από ό,τι αντιλαμβάνονται σαν αθέμιτο ανταγωνισμό: για παράδειγμα, η άνοδος του οικονομικού εθνικισμού στην Ευρώπη προς τα τέλη του 19ου αιώνα αποτέλεσε εν μέρει αντίδραση στη βιομηχανική υπεροχή της Μ. Βρετανίας. Αν και ο εθνικός προστατευτισμός ή «προστατευτισμός σε μία χώρα» δεν θεωρείται πλέον βιώσιμη επιλογή, η οικονομική συνεργασία σε περιφερειακή βάση γίνεται όλο και πιο θελκτική σαν μέσο αφενός διευκόλυνσης του διεθνούς εμπορίου και αφετέρου παροχής προστασίας έναντι του εντεινόμενου παγκόσμιου ανταγωνισμού.

Κάποιοι περιφερειακοί εμπορικοί συνασπισμοί, όπως η ΕΟΚ, αναπτύχθηκαν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά οι περισσότεροι συγκροτήθηκαν μετά το 1990 σαν απάντηση στην οικονομική

παγκοσμιοποίηση, με κυριότερα παραδείγματα τη NAFTA, την APEC και την υπό σύσταση FTAA. Ήδη περισσότερο από το ένα τρίτο του παγκόσμιου εμπορίου διεξάγεται εντός τεσσάρων περιφερειών: Βόρεια και Νότια Αμερική, Ευρώπη, Ασία και Ωκεανία, Αφρική και Μέση Ανατολή. Οι συνέπειες της οικονομικής περιφερειοποίησης εξαρτώνται προφανώς από το αν τέτοιοι εμπορικοί συνασπισμοί θα γίνουν εσωστρεφή «οικονομικά οχυρά» που αντιστέκονται στην παγκοσμιοποίηση ή θα εξελιχθούν σε εξωστρεφή σώματα που κατευθύνουν την ενσωμάτωση των περιφερειών τους στην παγκόσμια οικονομία ενισχύοντας παράλληλα την εσωτερική συνεργασία. Αυτό πάλι θα εξαρτηθεί από την επιτυχία των θεσμών παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, ιδιαίτερα του ΠΟΕ και του ΔΝΤ, στην προώθηση της απελευθέρωσης του εμπορίου.

Μία άλλη διάσταση της περιφερειοποίησης είναι η πολιτισμική. Αν και η πολιτιστική παγκοσμιοποίηση είναι μια δύναμη ομογενοποίησης που συμβάλλει στη διάδοση των αξιών του καταναλωτικού καπιταλισμού και, σύμφωνα με τον Fukuyama (1992), στην επίτευξη της φιλελεύθερης-δημοκρατικής σύγκλισης, μπορεί επίσης να προκαλέσει αντίσταση, με όρους ενός ανανεωμένου ενδιαφέροντος για τους ντόπιους πολιτισμούς, τις αυτόχθονες γλώσσες κλπ. Επιπλέον, καθώς η παγκοσμιοποίηση υπονομεύει την ικανότητα του πολιτικού εθνικισμού να παράγει δεσμούς με νόημα και ένα αίσθημα του ανήκειν, νέες μορφές εθνοτικού, πολιτισμικού ή θρησκευτικού εθνικισμού αρχίζουν να εμφανίζονται στη θέση του. Ο Samuel Huntington (1996) ανέπτυξε το πιο ριζοσπαστικό επιχείρημα αυτού του είδους, προειδοποιώντας για μια μελλοντική «σύγκρουση των πολιτισμών». Κατά την άποψή του, οι συγκρούσεις τον 21ο αιώνα δεν θα είναι κυρίως ιδεολογικές ή οικονομικές, αλλά μάλλον πολιτισμικές μεταξύ εθνών και ομάδων από «διαφορετικούς πολιτισμούς». Ο Huntington υποστήριξε ότι οι μεγάλοι πολιτισμοί (ο δυτικός, ο κινεζικός, ο ιαπωνικός, ο ινδουιστικός, ο ισλαμικός, ο βουδιστικός, ο λατινοαμερικανικός και ο ορθόδοξος χριστιανικός) πρόκειται να γίνουν, αντιδρώντας στην παγκοσμιοποίηση, οι κυρίαρχοι παράγοντες στις παγκόσμιες υποθέσεις. Ο επόμενος παγκόσμιος πόλεμος, προέβλεψε, θα διεξαχθεί μεταξύ πολιτισμών και όχι κρατών, πιθανότατα μεταξύ της Κίνας και της Δύσης ή μεταξύ της Δύσης και του Ισλάμ. Πράγματι, κάποιος θεώρησαν την κήρυξη από τον George W. Bush του «πολέμου εναντίον της τρομοκρατίας» μετά τις επιθέσεις στη Νέα Υόρκη και την Ουάσινγκτον τον Σεπτέμβριο του 2001 ως ένδειξη της έναρξης του δεύτερου, κατά Huntington, πολέμου. Εντούτοις, η θέση του Huntington έχει δεχτεί πολλές κριτικές. Οι συνηθέστερες είναι ότι δεν αναγνωρίζει το βαθμό στον οποίο η παγκοσμιοποίηση έχει ήδη θολώσει τις πολιτισμικές διαφορές σε πολλά μέρη του κόσμου· ότι η σύνδεση πολιτισμικής διαφοράς και ανταγωνισμού είναι αβάσιμη (οι περισσότεροι πόλεμοι λ.χ. γίνονται μεταξύ κρατών που ανήκουν στον ίδιο, όχι σε διαφορετικό πολιτισμό)· και ότι η σύγκρουση μεταξύ πολιτισμών είναι περισσότερο έκφραση οικονομικής και πολιτικής αδικίας παρά πολιτισμικής αντιπαλότητας.

Επισήμανση

Περιφερειακοί οικονομικοί συνασπισμοί

- **Βορειοαμερικανική Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου (NAFTA):**

Υπογράφηκε το 1993 από τον Καναδά, το Μεξικό και τις ΗΠΑ. Η NAFTA συστάθηκε εν μέρει σαν απάντηση στον αυξανόμενο ρυθμό της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, και προορίζεται να αποτελέσει τη βάση μιας ευρύτερης οικονομικής συνεργασίας που θα καλύπτει ολόκληρο το δυτικό ημισφαίριο.

- **Ευρωπαϊκή Ένωση:** Συγκροτήθηκε το 1993 ως μετεξέλιξη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (η οποία ιδρύθηκε το 1957). Η Ε.Ε. διεκρινόταν αρχικά από 6 σε 15 μέλη ενώ με την τελευταία διευρυνσή της σε δέκα ακόμα χώρες (2004) συμπεριέλαβε αρκετά από τα πρώτα κομμουνιστικά κράτη. Είναι το πιο προωθημένο παράδειγμα περιφερειακής ολοκλήρωσης σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο.

- **Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού (APEC):** Αυτό το ανεπίσημο φόρουμ δημιουργήθηκε το 1989, και από 12 αρχικά κράτη-μέλη έχει φτάσει στα 18 (συμπεριλαμβανομένων της Αυστραλίας, του Καναδά, της Κίνας, της Ιαπωνίας και των ΗΠΑ) στο σύνολό τους, αυτά τα κράτη αντιπροσωπεύουν το 40% του παγκόσμιου πληθυσμού και πάνω από το 50% του παγκόσμιου ΑΕΠ.

- **Ένωση Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας (ASEAN):** Συγκροτήθηκε το 1967 από το Μπρουνέι, την Ινδονησία, τη Μαλαισία, τις Φιλιππίνες, τη Σιγκαπούρη και την Ταϊλάνδη και στη συνέχεια προσχώρησε και το Βιετνάμ. Η ASEAN αποσκοπεί στην προώθηση μιας ζώνης ελεύθερου εμπορίου που θα βοηθούσε τα κράτη της Νοτιοανατολικής Ασίας να διατηρήσουν την οικονομική τους ανεξαρτησία.

- **Mercosur:** Η συμφωνία του Mercosur δεσμεύει την Αργεντινή, τη Βραζιλία, την Ουρουγουάη και την Παραγουάη ενώ η Χιλή και η Βολιβία είναι συνδεδεμένα μέλη. Είναι ο μεγαλύτερος εμπορικός συνασπισμός της Λατινικής Αμερικής και σχεδιάζει να επεκταθεί για να συμπεριλάβει και την ομάδα των χωρών των Άνδεων (Κολομβία, Ισημερινός, Περού και Βενεζουέλα) στην ένωση της ελεύθερου εμπορίου.

- **Περιοχή Ελεύθερου Εμπορίου των Αμερικανικών κρατών (FTAA):** Πρόκειται για συμφωνία που έγινε στη σύνοδο κορυφής των κρατών της αμερικανικής ηπείρου στο Μιάμι το 1994 με στόχο τη δημιουργία μιας περιοχής ελεύθερου εμπορίου που ως το 2005 θα εκτείνεται σε ολόκληρο το δυτικό ημισφαίριο. Η FTAA έχει 34 προσωρινά μέλη, κυριάρχησε όμως από τις ΗΠΑ και τον Καναδά.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση

Η «ευρωπαϊκή ιδέα» (χονδρικά, η πεποίθηση ότι, ανεξαρτήτως ιστορικών, πολιτισμικών και γλωσσικών διαφορών, η Ευρώπη αποτελεί μία ενιαία πολιτική κοινότητα) γεννήθηκε πολύ πριν από το 1945. Πριν από τη Μεταρρύθμιση του 16ου αιώνα, η κοινή ομολογία πίστης στη Ρώμη είχε αποδώσει στην παπική Εκκλησία υπερεθνική αυθεντία στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης. Ακόμα και μετά την ανάδυση του ευρωπαϊκού

Samuel Huntington (1927)

Αμερικανός ακαδημαϊκός και πολιτικός σχολαστής. Η επίδραση του Huntington αφορά τρία πεδία: τη στρατηγική πολιτική, τη στρατηγική και τις σχέσεις στρατού-κοινωνίας· την αμερικανική και συγκριτική πολιτική· την πολιτική ανάπτυξη και την πολιτική των λιγότερο αναπτυγμένων κοινωνιών. Στο *The Third Wave* (1991) εισήγαγε την ιδέα των «κυμάτων εκδημοκρατισμού» και συνέδεσε τη διαδικασία του εκδημοκρατισμού μετά το 1975

με δύο προηγούμενα κύματα, ένα μεταξύ 1828-1926 κι ένα μεταξύ 1943-62. Στο πιο πολυσυζητημένο έργο του, *Η συγκρούση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης* (1996), ανέπτυξε το αμφιλεγόμενο επιχείρημα ότι στον 21ο αιώνα η σύγκρουση μεταξύ των μεγάλων πολιτισμών του πλανήτη θα οδηγήσει σε πόλεμο και διεθνή αστάθεια.

συστήματος κρατών, στοχαστές τόσο διαφορετικοί όσο ο Rousseau, ο Saint-Simon (1760-1825) και ο Mazzini υπερασπίστηκαν την υπόθεση της ευρωπαϊκής συνεργασίας και σε μερικές περιπτώσεις συνηγόρησαν υπέρ της καθιέρωσης πανευρωπαϊκών πολιτικών θεσμών. Ωστόσο, μέχρι το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα τέτοιου είδους φιλοδοξίες είχαν αποδειχτεί απελπιστικά ουτοπικές. Από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, η Ευρώπη υποβλήθηκε σε μια δίχως ιστορικό προηγούμενο διαδικασία ολοκλήρωσης, με στόχο, όπως υποστηρίζουν κάποιοι, τη δημιουργία αυτού που ο Winston Churchill αποκάλεσε το 1946 «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης». Μάλιστα, ορισμένοι διατείνονται ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση παρέχει ένα μοντέλο πολιτικής οργάνωσης που τελικά θα γίνει παγκοσμίως αποδεκτό, καθώς οι αδυναμίες του έθνους-κρατους γίνονται όλο και πιο προφανείς.

Είναι βέβαιο ότι αυτή η διαδικασία επιστεύστηκε από ένα σύνολο ισχυρών και ίσως ακαταμάχητων ιστορικών συγκυριών στη μεταπολεμική Ευρώπη. Οι πιο σημαντικές από αυτές ήταν οι ακόλουθες:

- η ανάγκη οικονομικής ανοικοδόμησης της ρημαγμένης από τον πόλεμο Ευρώπης μέσω της συνεργασίας και της δημιουργίας μιας ευρύτερης αγοράς η οποία θα απέτρεπε οποιαδήποτε επιστροφή στον προστατευτισμό και τον οικονομικό εθνικισμό
- η επιθυμία διατήρησης της ειρήνης επιλύοντας άπαξ διά παντός την έντονη γαλλογερμανική αντιπαλότητα που άρχισε με τη δημιουργία της ενωμένης Γερμανίας το 1871 μετά τον Γαλλοπρωσικό Πόλεμο (1870-71) και οδήγησε σε πόλεμο το 1914 και το 1939
- η αναγνώριση ότι το «γερμανικό πρόβλημα» (η δομική αστάθεια που προκαλούσε στο ευρωπαϊκό σύστημα κρατών η ανάδυση της ισχυρής και φιλόδοξης κεντροευρωπαϊκής δύναμης) μπορούσε να αντιμετωπιστεί μόνο με την ενσωμάτωση της Γερμανίας σε μια ευρύτερη Ευρώπη
- η επιθυμία διαφύλαξης της Ευρώπης από την απειλή του σοβιετικού επεκτατισμού και ανάδειξης του ανεξάρτητου ρόλου της και της ταυτότητάς της σε μια διπολική διεθνή τάξη

Jean Monnet (1888-1979)

Γάλλος οικονομολόγος και δημόσιος λειτουργός. Ο Monnet ήταν εν πολλοίς αυτοδίδακτος. Κατά τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο αμείωσε τη πολιτικές προεργασίες Άγγλων και Γάλλων και αργότερα διορίστηκε αναπληρωτής γενικός γραμματέας της Κοινωνίας των Εθνών. Ήταν ο εμπνευστής της πρότασης του Winston Churchill για την ένωση Βρετανίας και Γαλλίας, η οποία εγκαταλείφθηκε με την εγκαθίδρυση της κατοχικής

κυβέρνησης του Βισύ στη Γαλλία υπό τον στρατάρχη Pétain. Ο Monnet ανέλαβε το πρόγραμμα του γαλλικού εκσυγχρονισμού υπό τον στρατηγό De Gaulle το 1945 και το 1950 παρουσίασε το Σχέδιο Σουμπάν, από το οποίο προήλθαν κατόπιν η ΕΚΑΧ και η ΕΟΚ. Αν και ο Monnet απέρριπτε τον διακυβερνητικό όπερ μιας υπερεθνικής κυβέρνησης, δεν αρνήθηκε ποτέ επίσημα την ιδέα μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας.

- η επιθυμία των ΗΠΑ να εδραιώσουν μια ευημερούσα και ενωμένη Ευρώπη, τόσο σαν αγορά για τα αμερικανικά αγαθά όσο και σαν οχυρό απέναντι στη διάδοση του κομμουνισμού και της σοβιετικής επιρροής
- η γενική παραδοχή, ιδιαίτερα στην ηπειρωτική Ευρώπη, ότι το κυρίαρχο έθνος-κράτος υπήρξε εχθρός της ειρήνης και της ευημερίας κι έπρεπε συνεπώς να υποσκελιστεί από υπερεθνικές δομές

Ως ένα βαθμό, η τάση προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ενισχύθηκε από μια ιδεαλιστική πίστη στον διεθνισμό και την άποψη ότι οι διεθνείς οργανισμοί διαθέτουν υψηλότερη ηθική αυθεντία από αυτή που επιτάσσει το έθνος-κράτος. Αυτό ήταν προφανές στο «ομοσπονδιακό» όνειρο μιας ολοκληρωμένης Ευρώπης, το οποίο ασπάζονταν λ.χ. ο Jean Monnet και ο Robert Schuman (1886-1963). Ωστόσο, τα πρώιμα όνειρα για μία «ομόσπονδη» Ευρώπη, στην οποία η κυριαρχία των ευρωπαϊκών εθνών θα ήταν «κοινή», δεν οδήγησαν πουθενά. Τα σχέδια του 1948, επί παραδείγματι, για τη σύσταση ενός ευρωπαϊκού κοινοβουλίου οδήγησαν απλώς στη δημιουργία του Συμβουλίου της Ευρώπης. Αυτό δεν εξελίχθηκε σε τίποτα περισσότερο από έναν όμιλο συζητήσεων ενώ τα μέλη του δεν είναι αιρετά αλλά διορισμένα από τις εθνικές κυβερνήσεις. Αντιθέτως, ακολουθήθηκε ένας **λειτουργιστικός** δρόμος προς την ενότητα. Γι' αυτό, το ευρωπαϊκό πλάνο επικεντρώθηκε στα μέσα προώθησης της οικονομικής συνεργασίας, η οποία θεωρούνταν από τα κράτη ως η λιγότερο αμφιλεγόμενη αλλά και η πιο απαραίτητη μορφή ολοκλήρωσης. Το 1952 ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) με πρωτοβουλία του Jean Monnet, συμβούλου του Γάλλου υπουργού εξωτερικών Robert Schuman. Με τη Συνθήκη της Ρώμης (1957) γεννήθηκε η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Αυτή δεσμευόταν να καθιερώσει μία κοινή ευρωπαϊκή αγορά και έθετε τον ευρύτερο στόχο μιας «ολοένα στενότερης ένωσης των λαών της Ευρώπης». Έτσι λοιπόν, ο **νεολειτουργισμός** υπήρξε η καταλυτική θεωρία της ευρωπαϊκής ή, καλύτερα, κάθε περιφερειακής ολοκλήρωσης.

Η ΕΚΑΧ, η ΕΟΚ και η ΕΥΡΑΤΟΜ συγχωνεύτηκαν επίσημα το

Λειτουργισμός: Η θεωρία σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση ανταποκρίνεται κυρίως στις ανθρώπινες ανάγκες· ο λειτουργισμός συνδέεται με σταδιακά βήματα προς την περιφερειακή ολοκλήρωση, σε ορισμένους τομείς πολιτικής και με ρυθμό ελεγχόμενο από τα κράτη-μέλη.

Νεολειτουργισμός: Αναθεώρηση του λειτουργισμού που αναγνωρίζει ότι η περιφερειακή ολοκλήρωση σε έναν τομέα προκαλεί πιέσεις για περαιτέρω ολοκλήρωση με τη μορφή «υπερχειλίσας».

1967 σχηματίζοντας αυτό που έγινε γνωστό ως Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Ε.Κ.). Αν και η κοινότητα των πρώτων «έξι» (Γαλλίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Βελγίου, Ολλανδίας και Λουξεμβούργου) επεκτάθηκε το 1973 με την ένταξη της Βρετανίας, της Ιρλανδίας και της Δανίας, η δεκαετία του '70 υπήρξε περίοδος στασιμότητας. Ωστόσο, η διαδικασία της ολοκλήρωσης ανακινήθηκε ως αποτέλεσμα της υπογραφής, το 1986, της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης (ΕΕΠ), η οποία οραματιζόταν μια απεριόριστη ροή αγαθών, υπηρεσιών και ανθρώπων σ' όλη την Ευρώπη (μία «ενιαία αγορά») που θα εγκαινιάζόταν το 1993. Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Συνθήκη του Μάαστριχ), η οποία υπογράφηκε το 1991, επικυρώθηκε το 1992 και τέθηκε σε εφαρμογή το 1993, σφράγισε τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτή δέσμευε τα 15 μέλη της (η Ελλάδα εντάχθηκε στην Ε.Κ. το 1981, η Πορτογαλία και η Ισπανία το 1986 και η Αυστρία, η Φινλανδία και η Σουηδία το 1995) τόσο σε πολιτική όσο και σε νομοσυντακτική ενοποίηση. Κομβικό σημείο αυτής της πρότασης ήταν η καθιέρωση ενός ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος, του ευρώ, η οποία πραγματοποιήθηκε το 1999, ενώ το νόμισμα τέθηκε σε κυκλοφορία το 2002.

Η Ε.Ε. είναι ένας πολιτικός οργανισμός που πολύ δύσκολα υπάγεται σε κατηγορίες. Με αυστηρούς όρους, δεν είναι πλέον συνομοσπονδία ανεξάρτητων κρατών που λειτουργεί στη βάση του διακυβερνητισμού (όπως ήταν στην αρχική τους σύλληψη η ΕΟΚ και η Ε.Κ.). Η κυριαρχία των κρατών-μελών διαφυλάχτηκε με τον αποκαλούμενο «συμβιβασμό του Λουξεμβούργου» το 1966. Εκεί έγινε δεκτή η γενική εφαρμογή ομοφωνίας στο Συμβούλιο των Υπουργών και παραχωρήθηκε σε κάθε κράτος-μέλος δικαίωμα άμεσης αρνησικυρίας (βέτο) σε θέματα που απειλούν ζωτικά εθνικά συμφέροντά του. Ωστόσο, ως συνέπεια της ΕΕΠ και της Συνθήκης για την Ε.Ε., υιοθετήθηκε για ένα ευρύτερο φάσμα πολιτικών η αρχή της ειδικής πλειοψηφίας, η οποία καθιστά εφικτή την αποδοκιμασία προτάσεων ακόμα και των μεγαλύτερων κρατών, περιορίζοντας έτσι την εφαρμογή της εθνικής αρνησικυρίας. Αυτή η τάση ενισχύθηκε από το γεγονός ότι το ευρωπαϊκό δίκαιο δεσμεύει όλα τα κράτη-μέλη ενώ η εξουσία ορισμένων σωμάτων της Ε.Ε. έχει επεκταθεί εις βάρος των εθνικών κυβερνήσεων. Το αποτέλεσμα είναι ένα πολιτικό σώμα που έχει τόσο διακυβερνητικά όσο και υπερεθνικά χαρακτηριστικά, με τα πρώτα να γίνονται εμφανή στο Συμβούλιο των Υπουργών και τα δεύτερα κυρίως στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Η Ε.Ε. μπορεί να μην έχει δημιουργήσει ακόμα μια ομοσπονδιακή Ευρώπη αλλά, εξαιτίας της υπεροχής του ευρωπαϊκού δικαίου έναντι του εθνικού των κρατών-μελών, είναι ίσως καλύτερα να μιλάμε για μια «ομοσπονδοποιούμενη» Ευρώπη.

Αν και η Ε.Ε. παραμένει δύσκολο να υπαχθεί σε κατηγορίες είναι δίχως αμφιβολία το πιο προωθημένο πείραμα περιφερειακής ολοκλήρωσης στον κόσμο. Για την ακρίβεια, ως οικονομική, νομοσυντακτική και, μέχρι ένα βαθμό, πολιτική ένωση, αποτέλεσμα οικειοθελούς συνεργασίας μεταξύ κρατών, συνιστά ένα απaráμιλλο πολιτικό σώμα. Η μετάβαση από την Κοινότητα στην Ένωση, που επιτεύχθηκε με τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, δεν προεξέτεινε απλώς τη διακυβερνητική

Αρνησικυρία (βέτο): Η τυπική εξουσία αναστολής μιας απόφασης ή ενέργειας μέσω άρνησης συγκατάθεσης.

Επισήμανση

Πώς λειτουργεί η Ευρωπαϊκή Ένωση

- ▶ **Ευρωπαϊκή Επιτροπή:** Είναι ο εκτελεστικός-γραφειοκρατικός βραχίονας της Ε.Ε. Αποτελείται από δύο επιτρόπους από κάθε μεγάλο κράτος, έναν από κάθε μικρό και έναν πρόεδρο (τον Ιταλό Romano Prodi, του οποίου η θητεία διήρκεσε από το 2000 ως το 2004, διαδέχτηκε ο Πορτογάλος José Manuel Barroso. Η σημερινή σύνθεση της Επιτροπής περιλαμβάνει 25 μέλη μαζί με τον πρόεδρο). Προτείνει νομοθεσία, ελέγχει και διασφαλίζει την τήρηση των συνθηκών της Ε.Ε. και είναι γενικά υπεύθυνη για την εφαρμογή πολιτικών.
- ▶ **Συμβούλιο Υπουργών:** Είναι ο βραχίονας λήψης αποφάσεων της Ε.Ε. και αποτελείται από υπουργούς των 15 κρατών, οι οποίοι είναι υπόλογοι στα εθνικά κοινοβούλια και τις κυβερνήσεις τους. Η προεδρία του Συμβουλίου των Υπουργών είναι κυκλική και εναλλάσσεται κάθε έξι μήνες. Οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονται με ομοφωνία ενώ άλλες λαμβάνονται με **ειδική πλειοψηφία** (συνηθέστερα) ή απλή πλειοψηφία (σπανιότερα).
- ▶ **Ευρωπαϊκό Συμβούλιο:** Είναι το ανώτατο φόρουμ, στο οποίο οι επικεφαλές των κυβερνήσεων, πλαισιωμένοι από τους υπουργούς Εξωτερικών και δύο επιτρόπους, συζητούν τον γενικότερο προσανατολισμό του έργου της Ένωσης. Το Συμβούλιο συνέρχεται περιοδικά και παρέχει στρατηγική ηγεσία στην Ε.Ε.
- ▶ **Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο:** Αποτελείται από 732 ευρωβουλευτές (87 από τη Βρετανία) που εκλέγονται άμεσα κάθε πέντε χρόνια. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είναι εξεταστική συνέλευση, όχι νομοθετικό σώμα. Οι μείζονες εξουσίες του (απόρριψη του προϋπολογισμού της Ε.Ε., καταψήφιση της Επιτροπής) είναι υπερβολικά εκτεταμένες για να ασκούνται στην πράξη.
- ▶ **Ευρωπαϊκό Δικαστήριο:** Ερμηνεύει και αποφαινεται επί θεμάτων που άπτονται του δικαίου της Ε.Ε. Αποτελείται από 25 δικαστές, έναν από κάθε κράτος-μέλος, και έξι γενικούς συνηγόρους που συμβουλευούν το δικαστήριο. Καθώς το δίκαιο της Ένωσης υπερέχει του εθνικού δικαίου των κρατών-μελών, το δικαστήριο μπορεί να «ακυρώσει» εγκύριους νόμους. Ένα πρωτοβάθμιο δικαστήριο χειρίζεται ορισμένες υποθέσεις μεμονωμένων ατόμων και εταιρειών.

συνεργασία σε τομείς όπως η εξωτερική πολιτική και η πολιτική ασφάλειας, η εσωτερική πολιτική και η δικαιοσύνη και η μετανάστευση και η αστυνόμευση, αλλά κατοχύρωσε επίσης την ιδέα του πολίτη της Ε.Ε. μέσω του δικαιώματος ζωής, εργασίας και πολιτικής δράσης σε οποιοδήποτε κράτος-μέλος. Αυτός ο βαθμός ολοκλήρωσης έγινε εφικτός λόγω του ισχυρού και, κάποιιοι θα έλεγαν, εξαιρετικού συνδυασμού πιέσεων στη μεταπολεμική Ευρώπη που συνέβαλαν στη μεταστροφή του κοινού αισθήματος από τον εθνικισμό προς τη συνεργασία, αλλά και στο να πειστούν οι ελίτ ότι τα εθνικά συμφέροντα εξυπηρετούνται, τελικά, καλύτερα από τη συντονισμένη δράση παρά από την ανεξαρτησία. Όπου αυτές οι προϋποθέσεις ήταν ασθενείς, όπως στην περίπτωση της Βρετανίας, η οποία συχνά χαρακτηρίζεται «προβληματικός

Έννοια

Διακυβερνητισμός, υπερεθνισμός

Διακυβερνητισμός είναι κάθε μορφή αλληλεπίδρασης μεταξύ κυρίαρχων ανεξάρτητων κρατών. Περιλαμβάνει συνθήκες και συμμαχίες καθώς και ενώσεις και συνομοσπονδίες, όπως η Κοινωνία των Εθνών και η ΕΟΚ. Η κυριαρχία διατηρείται μέσω της ομόφωνης λήψης αποφάσεων, η οποία δίνει σε κάθε κράτος δικαίωμα αρνησικυρίας, τουλάχιστον σε ζητήματα ύψιστης εθνικής σημασίας. **Υπερεθνισμός** είναι η ύπαρξη μιας ασθενούς «υψηλότερης» από εκείνη του έθνους-κράτους και ικανής να επιβάλλει τη βούλησή της στο τελευταίο. Εντοπίζεται επομένως σε διεθνείς ομοσπονδίες, όπου η κυριαρχία μοιράζεται μεταξύ κεντρικών και περιφερειακών σωμάτων. Η Ε.Ε. αποτελεί, λοιπόν, μείξη τόσο διακυβερνητικών όσο και υπερεθνικών στοιχείων.

Ειδική πλειοψηφία: Σύστημα ψηφοφορίας στο οποίο απαιτούνται διαφορετικές πλειοψηφίες για διαφορετικά ζητήματα, και οι ψήφοι των κρατών εκτιμώνται (χονδρικά) ανάλογα με το μέγεθος των κρατών.

εταίρος», η συμμετοχή στη διαδικασία ολοκλήρωσης ήταν συνήθως απρόθυμη ή διστακτική (η Βρετανία απέρριψε την πρόσκληση ένταξης στην ΕΟΚ το 1957 και διαπραγματεύτηκε την εξαίρεσή της από τη νομισματική ένωση και το Κοινωνικό Κεφάλαιο της Συνθήκης για την Ε.Ε. το 1991).

Παρ' όλα αυτά, αν και η Ε.Ε. έχει κάνει σημαντικά βήματα για την πραγματοποίηση του στόχου της Συνθήκης της Ρώμης να κατοχυρώσει μια «ολοένα στενότερη ένωση», ξεπερνώντας κατά πολύ το όραμα του Charles de Gaulle και της Margaret Thatcher για μία Ευρώπη-συνομοσπονδία ανεξάρτητων κρατών, απέχει πολύ ακόμα από την πραγματοποίηση του πρώιμου ομοσπονδιακού ονείρου ενός ευρωπαϊκού «υπερκράτους». Αυτό οφείλεται εν μέρει στην αρχή της επικουρικότητας, που ενσωματώθηκε στη Συνθήκη για την Ε.Ε., και στην πραγματιστική προσέγγιση της ολοκλήρωσης που υιοθέτησαν κράτη με κομβική σημασία, όπως η Γερμανία και η Γαλλία. Η λήψη αποφάσεων στη «Νέα Ευρώπη» γίνεται όλο και περισσότερο στη βάση πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, κατά την οποία η διαδικασία εφαρμογής πολιτικών περιλαμβάνει αλληλένδετα υποεθνικά, εθνικά, διακυβερνητικά και υπερεθνικά επίπεδα, με την ισορροπία να μετατοπίζεται αναλόγως των ζητημάτων και των τομέων πολιτικής. Αυτή η εικόνα μιας περίπλοκης διαδικασίας διαμόρφωσης πολιτικών είναι πιο εποικοδομητική από το ενίοτε άγονο στερεότυπο μιας πάλης μεταξύ εθνικής κυριαρχίας και ηγεμονίας της Ε.Ε.

Παρά την πρόοδό της, η Ε.Ε. αντιμετωπίζει πλήθος προβλήματα, που δοκιμάζουν την αντοχή της. Το παλιότερο ίσως από αυτά είναι η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ), η οποία διασφαλίζει ότι ο κύριος όγκος των πόρων της Ε.Ε. εξακολουθεί να χρησιμοποιείται για την επιδότηση της μη ανταγωνιστικής γεωργίας. Αν και η ανάγκη αναθεώρησης της ΚΑΠ είναι ευρέως αποδεκτή, κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι πρέπει να δυσαρεστηθούν ισχυρά αγροτικά λόμπι σε κράτη όπως η Γαλλία και η Γερμανία και σε όλη τη Νότια Ευρώπη. Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι το αποκαλούμενο «δημοκρατικό έλλειμμα». Μ' αυτό συνήθως εννοείται η έλλειψη δημοκρατικής υπεγγυότητας στην Ε.Ε., η οποία αντανακλάται στην αδυναμία του μοναδικού άμεσα εκλεγμένου σώματός της, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Τρίτον, υπάρχουν οι προκλήσεις της συνεχιζόμενης διεύρυνσης, η οποία, μετά το 2004 και την ένταξη δέκα νέων χωρών, προβλέπεται να συνεχιστεί από το 2007 και μετά για να συμπεριλάβει κι άλλες ακόμα χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ κι ενδεχομένως, αργότερα, ακόμα και την Τουρκία. Ωστόσο, η διεύρυνση μπορεί να περιορίσει τα κονδύλια που χρησιμοποιούνται για την υποστήριξη της ανάπτυξης στα λιγότερο ευημερούντα πρώην κομμουνιστικά κράτη και να περιπλέξει ακόμα περισσότερο μια διαδικασία λήψης αποφάσεων η οποία, στη Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997 (για την πολιτική ενοποίηση) και στη Συνθήκη της Νίκαιας το 2000 (για την προετοιμασία της διεύρυνσης), αποδείχτηκε ήδη ανεπαρκής. Τέταρτον, η δυνατότητα της Ε.Ε. να παραμένει οικονομικά εύρωστη είναι πλέον άρρηκτα συνδεδεμένη με την επιτυχία του προγράμματος του ενιαίου νομίσματος, το οποίο, μεταξύ

Επισήμανση

Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: υπέρ και κατά

Στα επιχειρήματα υπέρ της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης περιλαμβάνονται τα εξής:

- Καλλιεργώντας τον κοσμοπολιτισμό ιωθεί τους ευρωπαϊκούς λαούς να ξεφύγουν από τον στενό και απομονωτιστικό εθνικισμό.
- Η οικονομική, νομισματική και πολιτική ενοποίηση δημιουργούν ένα βαθμό αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών που καθιστά αδιανόστο τον πόλεμο ή μια ευρείας κλίμακας σύγκρουση στην Ευρώπη.
- Η κατοχύρωση μιας πανευρωπαϊκής αγοράς ενισχύει την ευημερία και την ανάπτυξη και παρέχει στην Ευρώπη ασφάλεια στην παγκόσμια οικονομία.
- Η «κοινή» κυριαρχία είναι ο μόνος τρόπος με τον οποίο τα ευρωπαϊκά κράτη μπορούν να ασκήσουν σημαντική και ανεξάρτητη επιρροή στην παγκόσμια σκηνή.
- Η πολιτική και η οικονομική ενοποίηση συμβαδίζουν, καθώς μία ενιαία αγορά πρέπει να ρυθμίζεται από κοινούς κανόνες και αποφάσεις.
- Η ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη παρέχει στα άτομα ευρύτερο και, μερικές φορές, ισχυρότερο φάσμα δικαιωμάτων, ελευθεριών και ευκαιριών.

Στα επιχειρήματα κατά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης περιλαμβάνονται τα εξής:

- Η διάβρωση της εθνικής κυριαρχίας σημαίνει ότι η λήψη αποφάσεων δεν συνυπολογίζει διαφορετικές εθνικές ανάγκες και συμφέροντα.
- Οι ιστορικά εμπεδωμένες εθνικές ταυτότητες αποδυναμώνονται, προκαλώντας ενίοτε εχθρότητα και βίαιες εθνικιστικές αντιδράσεις.
- Οι εθνικές, γλωσσικές και πολιτισμικές διαφορές καθιστούν αδύνατη την εδραίωση αυθεντικών σχέσεων πολιτικής υπακοής προς τους θεσμούς της Ε.Ε.
- Το δημοκρατικό έλλειμμα δεν θα ξεπεραστεί ποτέ λόγω της απόστασης μεταξύ των θεσμών της Ε.Ε. και των ευρωπαϊκών πληθυσμών.
- Η ολοκλήρωση καθοδηγήθηκε εν πολλοίς από πολιτικές ελίτ και επιχειρηματικά συμφέροντα που θέλησαν να χειραγωγήσουν τους ευρωπαϊκούς λαούς ώστε να υποστηρίξουν τη Νέα Ευρώπη.
- Η ολοκλήρωση ωφελεί πρωτίστως τα μεγάλα και οικονομικά ισχυρά κράτη και θα οδηγήσει τελικά σε μια Ευρώπη υπό γερμανική ηγεμονία.

άλλων, απαιτεί εξίσωση των επιτοκίων σε κράτη που μπορεί να αντιμετωπίσουν διαφορετικές οικονομικές συνθήκες. Τέλος, η μεγαλύτερη ανεξαρτησία και αποφασιστικότητα της Ε.Ε. στην παγκόσμια σκηνή μπορεί να επιφέρει αναδιάταξη των σχέσεών της με άλλες μεγάλες δυνάμεις. Αυτό διαφαίνεται λ.χ. στην ανησυχία των ΗΠΑ για τη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής δύναμης ταχείας επέμβασης και τις συνέπειες που θα είχε κάτι τέτοιο για το κύρος και τη θέση του ΝΑΤΟ.

■ Προς μια παγκόσμια κυβέρνηση;

Η λογική πίσω από την ιδέα της παγκόσμιας κυβέρνησης είναι η ίδια μ' εκείνη που βρίσκεται πίσω από την κλασική φιλελεύθερη δικαιολόγηση του κράτους – η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου. Ακριβώς όπως ο μόνος τρόπος διασφάλισης της τάξης και της σταθερότητας μεταξύ ατόμων με διαφορετικά συμφέροντα είναι η εγκαθίδρυση ενός κυρίαρχου κράτους, έτσι και ο μόνος τρόπος να αποφευχθεί η διεθνής σύγκρουση μεταξύ κρατών που το καθένα επιδιώκει τα εθνικά του συμφέροντα είναι η δημιουργία μιας ανώτατης παγκόσμιας εξουσίας. Αυτή η λογική έγινε πιο επιτακτική κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Κατ' αρχάς, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος απέδειξε ότι η πρόοδος της στρατιωτικής τεχνολογίας σήμαινε ότι ο πόλεμος θα είχε υψηλότερο ανθρώπινο και οικονομικό κόστος, το οποίο μάλιστα θα επηρέαζε το σύνολο του πληθυσμού κι όχι μόνο τους επαγγελματίες στρατιωτικούς. Άμεση συνέπεια του πολέμου υπήρξε η ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών το 1919, η οποία έγινε έτσι το πρώτο διεθνές σώμα στον κόσμο με αποστολή την εγκαθίδρυση οικουμενικής δικαιοδοσίας. Δυστυχώς, η Κοινωνία των Εθνών δεν έγινε ποτέ αντάξια του ονόματός της. Παρά τις προσπάθειες του προέδρου Wilson, το Κογκρέσο μπλόκαρε τη συμμετοχή των ΗΠΑ στην Κοινωνία. Η Γερμανία, ηττημένη του πολέμου, έγινε δεκτή μόλις το 1926 και αποσύρθηκε όταν ανέβηκε στην εξουσία ο Χίτλερ το 1933. Η ΕΣΣΔ, που αποκλείστηκε αρχικά, έγινε μέλος μόλις το 1934, αφότου είχαν αποχωρήσει η Γερμανία και η Ιαπωνία. Ο δεύτερος παράγοντας που υποστήριξε τη διεθνή συνεργασία ήταν η επιθυμία οικονομικής σταθερότητας. Η αποκαλούμενη Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του '30 επέφερε ένα κύμα προστατευτισμού, βαθαίνοντας την οικονομική αστάθεια και προκαλώντας εθνικές αντιπαλότητες και αντιζηλίες. Έτσι, ο οικονομικός εθνικισμός εξέθρεψε τον πολιτικό εθνικισμό. Υπό αυτές τις συνθήκες κέρδισαν έδαφος όνειρα **αυτάρκειας** και αυτοκρατορίας, με πλέον χαρακτηριστικό αλλά σε καμιά περίπτωση μοναδικό παράδειγμα το χιτλερικό πρόγραμμα στρατιωτικής επέκτασης. Το 1944, 44 κράτη που πολεμούσαν τις δυνάμεις του Άξονα συναντήθηκαν στο Μπρέτον Γουντς του Νιου Χάμσερ στις ΗΠΑ για να υπογράψουν τους νέους κανόνες και θεσμούς που θα ίσχυαν στο μεταπολεμικό διεθνές εμπορικό και νομισματικό σύστημα.

Στόχος των «συμφωνιών του Μπρέτον Γουντς» ήταν η οικοδόμηση ενός σταθερού και συνεργατικού διεθνούς νομισματικού συστήματος που θα προήγε την εθνική κυριαρχία και θα απέτρεπε μελλοντικές οικονομικές κρίσεις. Συστάθηκαν τρεις θεσμοί για τη ρύθμιση της παγκόσμιας οικονομίας: το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT) και η Παγκόσμια Τράπεζα. Αν και αυτό το νέο νομισματικό σύστημα απέβλεπε στην καθιέρωση μιας ανοικτής διεθνούς οικονομίας, αναγνώριζε επίσης τον σημαντικό ρόλο των κρατών στη διαχείριση των οικονομικών υποθέσεων, κεντρική θέση του επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας John Maynard Keynes. Υπό αυτή την έννοια, το σύστημα του Μπρέτον

Αυτάρκεια: Κυριολεκτικά, αυτεξουσιότητα· συνήθως εννοείται σαν οικονομική επάρκεια, σαν αποτέλεσμα είτε αποικιοκρατικής επέκτασης είτε απόσυρσης από το διεθνές εμπόριο.

Γουντς συμμεριζόταν μάλλον τις ιδέες του **μερκαντιλισμού** παρά του εμπορικού φιλελευθερισμού που κήρυσσε η κλασική οικονομική θεωρία. Στον πυρήνα της συμφωνίας του Μπρέτον Γουντς βρισκόταν η πρόταση για την καθιέρωση ενός συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, που βασιζόταν στην πεποίθηση ότι οι κυμαινόμενες ισοτιμίες είναι δομικά ασταθείς και καθιστούν αδύνατο τον εθνικό οικονομικό σχεδιασμό.

Ωστόσο, το σύστημα του Μπρέτον Γουντς κατέρρευσε στις αρχές της δεκαετίας του '70 καθώς η απόφαση των ΗΠΑ να επιτρέψουν τη διακύμανση του δολαρίου κατέστρεψε το καθεστώς σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών και στέρησε το ΔΝΤ από τον κύριο ρόλο του. Αυτό συνέβη επειδή οι ΗΠΑ, συνδυετικός κρίκος του μεταπολεμικού νομισματικού συστήματος και κύριος εγγυητής των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, αντιμετώπιζαν αυξημένες οικονομικές δυσκολίες, οι οποίες οφειλόταν εν μέρει στο κόστος της στρατιωτικής επέμβασης στο Βιετνάμ και στην εμφάνιση νέων αντιπάλων, όπως η Γερμανία και η Ιαπωνία. Η εμφάνιση των κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών έδωσε το έναυσμα για μια τεράστια ιδεολογική και πολιτική στροφή. Με όρους κρατικής πολιτικής, έδωσε μεγαλύτερη πρωτοβουλία στις δυνάμεις της αγοράς και μείωσε τα περιθώρια κυβερνητικής επέμβασης. Για παράδειγμα, τα κράτη που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες μπορούσαν πλέον να προβούν σε υποτίμηση του νομίσματός τους, κάτι που υποτίθεται ότι θα διευκόλυνε την ανάκαμψη κάνοντας φτηνότερες τις εξαγωγές και ακριβότερες τις εισαγωγές. Με ιδεολογικούς όρους, το ΔΝΤ, η GATT και η Παγκόσμια Τράπεζα στράφηκαν κατά τη δεκαετία του '70 στην ιδέα μιας διεθνούς οικονομικής τάξης που θα βασιζόταν στις αρχές της ελεύθερης αγοράς και του ελεύθερου εμπορίου. Η ενίσχυση του νεοφιλελευθερισμού, υπό τους Reagan στις ΗΠΑ και Thatcher στη Βρετανία, αφενός αντικατόπτριζε αυτή τη στροφή στην παγκόσμια οικονομία, και αφετέρου της έδινε περαιτέρω ιδεολογική ώθηση. Η αντικατάσταση της GATT από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ) το 1995 διεύρυνε τον ορίζοντα του ελεύθερου εμπορίου και συνέβαλε στην επιτάχυνση του ρυθμού της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Ο ΠΟΕ θεωρείται από κάποιους μια υπό συγκρότηση παγκόσμια οικονομική κυβέρνηση. Οι υποστηρικτές του υποστηρίζουν ότι, αποδιαρθρώνοντας τους δασμούς και τους λοιπούς φραγμούς στο εμπόριο, προωθεί την παγκόσμια ανάπτυξη και ευημερία. Ωστόσο, οι αντίπαλοί του τον θεωρούν φερέφωνο των συμφερόντων των επιχειρήσεων και αδιάφορο απέναντι στα περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα.

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Ο ΟΗΕ, που δημιουργήθηκε στη Διάσκεψη του Σαν Φρανσίσκο (Απρίλιος-Ιούνιος 1945), τις τελευταίες ημέρες του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, είναι το πιο προωθημένο πείραμα παγκόσμιας κυβέρνησης μέχρι σήμερα. Προσπάθησε να αποφύγει τις ολοφάνερες αποτυχίες της Κοινωνίας των Εθνών, που, ανήμπορη, είχε μείνει να παρακολουθεί τη Γερμανία, την Ιαπωνία και την Ιταλία να πραγματοποιούν

Έννοια

Ελεύθερο εμπόριο

Το ελεύθερο εμπόριο είναι ένα σύστημα συναλλαγών μεταξύ κρατών που δεν περιορίζεται από δασμούς ή άλλες μορφές προστατευτικού. Συνήθως θεωρείται ότι έχει οικονομικά και πολιτικά πλεονεκτήματα. Οικονομικά, επιτρέπει στα κράτη να ειδικεύονται στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που τους ταιριάζουν καλύτερα, επιφέροντας εξειδίκευση και αμοιβαίο όφελος. Πολιτικά, το ελεύθερο εμπόριο προάγει την αλληλεξάρτηση και τον κοσμοπολιτισμό, καθιστώντας τον πόλεμο λιγότερο πιθανό και ίσως αδύνατο. Οι επικριτές του ελεύθερου εμπορίου επισημαίνουν ότι διευρύνει τις οικονομικές ανισότητες, παρέχοντας στις κυρίαρχες δυνάμεις πρόσβαση στις αγορές αδύναμων κρατών ενώ οι ίδιοι έχουν λίγα να φοβηθούν από τον ξένο ανταγωνισμό· ότι κατευθύνει τις οικονομίες στις παγκόσμιες αγορές κι όχι στις τοπικές ανάγκες· ότι δίνει προτεραιότητα στο κέρδος έναντι της σταθερότητας της κοινότητας, των δικαιωμάτων των εργαζομένων και των επιπτώσεων στο περιβάλλον. Το ζήτημα του ελεύθερου εμπορίου είναι κεντρικό στις συζητήσεις για το αν είναι επιθυμητή η παγκοσμιοποίηση και οι συνέπειές της.

Μερκαντιλισμός: Σχολή οικονομικής σκέψης η οποία δίνει έμφαση στο ρόλο του κράτους στη διαχείριση του διεθνούς εμπορίου και στην επίτευξη της ευημερίας.

Έννοια

Επικουρικότητα**Επικουρικότητα**

(subsidiarity, από τη λατινική λέξη *subsidiari* που σημαίνει σώμα εφεδρικών στρατηγικών) είναι εν γένει η μεταβίβαση της λήψης αποφάσεων από το κέντρο σε χαμηλότερα κλίμακα. Γίνεται, ωστόσο, κατανοητή με δύο σημαντικά διαφορετικούς τρόπους. Σε ομοσπονδιακά κράτη, όπως η Γερμανία, η επικουρικότητα γίνεται αντιληπτή ως πολιτική αρχή που υποδηλώνει αποκέντρωση και λαϊκή συμμετοχή, υποστηρίζοντας έτσι τους τοπικούς και επαρχιακούς θεσμούς. Αυτή η έννοια εκφράζεται στη Συνθήκη για την Ε.Ε. από τη μορφή της θέσεως: «ότι οι αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται στο πλησιέστερο στον πολίτη επίπεδο». Αλλά η επικουρικότητα ερμηνεύεται επίσης, συνήθως από τους οπαδούς της ομοσπονδιακής ιδέας, ως συνισταστική αρχή που υπερασπίζεται την εθνική κυριαρχία έναντι παραβιάσεων της από τους θεσμούς της Ε.Ε. Η έννοια αυτή εκφράζεται στη Συνθήκη για την Ε.Ε. με τη θέσπιση ότι το πεδίο δράσης της Ε.Ε. πρέπει να περιορίζεται σ' εκείνες τις ενέργειες που «δεν μπορούν να αναληφθούν επαρκώς από τα κράτη-μέλη».

Επισήμανση**Η παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση**

- **Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ):** Το ΔΝΤ συστάθηκε εν γένει για να επιβλέπει τους παγκόσμιους κανόνες που διέπουν το χρήμα και, ιδιαίτερα, για να διατηρεί τη νομισματική σταθερότητα μέσω ενός συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών. Από το 1971 και μετά, το ΔΝΤ υιοθέτησε ένα νεοφιλελεύθερο οικονομικό μοντέλο και απαιτεί από τις χώρες αυστηρές μεταρρυθμίσεις της αγοράς ως προϋπόθεση για την παροχή οικονομικής βοήθειας. Από τα 29 αρχικά μέλη, το ΔΝΤ έχει φτάσει τα 182. Έδρα του είναι η Ουάσινγκτον.
- **Η Παγκόσμια Τράπεζα:** Η Παγκόσμια Τράπεζα (πρώην Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης) ιδρύθηκε με στόχο τη μείωση του ρίσκου στον ξένο δανεισμό, υποστηρίζοντας έτσι την οικονομική σταθερότητα. Από τη δεκαετία του '80, η τράπεζα έχει στρέψει το δανεισμό της στη «δομική προσαρμογή», τον αναπροσανατολισμό δηλαδή των οικονομικών στις αρχές της αγοράς και την ενσωμάτωσή τους στην παγκόσμια οικονομία. Η έδρα της Παγκόσμιας Τράπεζας βρίσκεται στην Ουάσινγκτον.
- **Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ):** Συστήθηκε το 1995 για να αντικαταστήσει τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT). Ο ΠΟΕ, που προήλθε από τις διαπραγματεύσεις του «Γύρου της Ουρουγουάης» (1986-94), έχει ευρύτερες και ισχυρότερες εξουσίες σε σύγκριση με την GATT. Αποστολή του είναι η «φιλελευθεροποίηση» του παγκόσμιου εμπορίου και η δημιουργία ενός «ανοικτού» παγκόσμιου συστήματος εμπορίου. Ο ΠΟΕ αριθμεί το 2000 140 μέλη, με άλλες 30 αιτήσεις ένταξης να εκκρεμούν. Η έδρα του βρίσκεται στη Γενεύη.

τις επεκτατικές τους φιλοδοξίες κατά τη δεκαετία του '30. Ο ΟΗΕ γεννήθηκε από ένα συνδυασμό ρεαλισμού και ιδεαλισμού. Αφενός, υπήρχαν προφανή πλεονεκτήματα στην παράταση της συμμαχίας ΗΠΑ, ΕΣΣΔ και Βρετανίας εναντίον του Άξονα και κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Αφετέρου, υπήρχαν μεγάλες προσδοκίες, τις οποίες εξέφρασε πρωτίτως ο Franklin D. Roosevelt, ότι αυτή η περίοδος θα χαρακτηριζόταν από την απόρριψη της πολιτικής της ισχύος του παρελθόντος, ανοίγοντας το δρόμο για μια εποχή ειρήνης και διεθνούς συνεργασίας.

Ο χάριτης του ΟΗΕ όρισε υψηλότατα κριτήρια διεθνούς συμπεριφοράς για τα έθνη που επιθυμούσαν να ενταχθούν στον οργανισμό, όπως η αποκήρυξη της χρήσης βίας (παρά μόνο για αυτοάμυνα), η διευθέτηση των διεθνών διαφορών με ειρηνικό τρόπο, η συνεργασία για τη διασφάλιση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών και η αναγνώριση της εθνικής κυριαρχίας και του δικαιώματος αυτοδιάθεσης. Στον πυρήνα αυτής της προσέγγισης βρίσκεται μια δέσμευση στην αρχή της συλλογικής ασφάλειας και η πεποίθηση ότι η συλλογική δράση μπορεί να αποτελέσει εναλλακτική απάντηση στην «παλιά πολιτική», η οποία βασιζόταν στην επιδίωξη του εθνικού συμφέροντος και στη διατήρηση μιας ισορροπίας δυνά-

μεων. Εντούτοις, αν και ο ΟΗΕ (σε αντίθεση με την Κοινωνία των Εθνών) έχει αναμφίβολα καθιερωθεί ως πραγματικά παγκόσμιο σώμα και θεωρείται από την πλειονότητα αναπόσπαστο τμήμα της διεθνούς πολιτικής σκηνής, είναι δύσκολο να υποστηριχτεί ότι αποδείχθηκε, ή ίσως ότι θα μπορούσε ποτέ ν' αποδειχτεί, αντάξιος των προσδοκιών των ιδρυτών του.

Η δομή του ΟΗΕ έχει άξονα τη Γενική Συνέλευση, η οποία αποτελείται από όλα τα κράτη-μέλη, καθένα εκ των οποίων διαθέτει μία μόνο ψήφο. Η Γενική Συνέλευση μπορεί να συζητά και να καταθέτει ψηφίσματα επί όλων των ζητημάτων που καλύπτει ο καταστατικός χάρτης. Οι σημαντικές αποφάσεις πρέπει να υποστηρίζονται από την πλειοψηφία των δύο τρίτων, αλλά αυτές οι αποφάσεις είναι γνωμοδοτήσεις κι όχι ισχύον διεθνές δίκαιο. Ο ΟΗΕ είναι ένα φόρουμ προπαγάνδας, όχι πραγματικό κοινοβούλιο, και τείνει να κυριαρχείται από τα πλήθη των αναπτυσσόμενων κρατών. Το πλέον σημαντικό όργανο του ΟΗΕ είναι το Συμβούλιο Ασφαλείας, το οποίο έχει επιφορτιστεί με τη διατήρηση της ειρήνης και της ασφάλειας, όντας έτσι υπεύθυνο για το ρόλο του ΟΗΕ να διαπραγματεύεται, να επιτηρεί, να διατηρεί και, τελικά, να επιβάλλει την ειρήνη. Το συμβούλιο αποτελείται από 15 μέλη. Οι «Μεγάλοι Πέντε» είναι μόνιμα μέλη με δικαίωμα αβητοκυρίας, κάτι που σημαίνει ότι μπορούν να ακυρώνουν αποφάσεις άλλων μελών του συμβουλίου. Τα υπόλοιπα 10 μέλη είναι μη μόνιμα και εκλέγονται για διετή θητεία από τη Γενική Συνέλευση. Ωστόσο, η σύνθεση του Συμβουλίου Ασφαλείας δέχεται όλο και περισσότερα πυρά. Συγκεκριμένα, το δικαίωμα της Βρετανίας και της Γαλλίας να είναι μόνιμα μέλη έχει αμφισβητηθεί από την αυξανόμενη δύναμη της Ιαπωνίας και της Γερμανίας, ενώ και τα αναπτυσσόμενα κράτη πιέζουν για μόνιμη εκπροσώπηση, ζητώντας συνήθως ν' αντιπροσωπεύονται από την Ινδία ή τη Βραζιλία.

Το Παγκόσμιο Δικαστήριο (πρώην Διεθνές Δικαστήριο) είναι ο δικαστικός βραχίονας του ΟΗΕ. Αποτελείται από 15 δικαστές που εκλέγονται για θητεία εννέα ετών από την πλειοψηφία των μελών, τόσο του Συμβουλίου Ασφαλείας όσο και της Γενικής Συνέλευσης. Αδυναμίες του είναι ότι μπορεί να ασκεί επιδιαιτησία μόνο όταν τα κράτη επιλέγουν να παραπέμψουν τις διαφορές τους σ' αυτό και μόνο αν το ένα τρίτο των μελών του ΟΗΕ αναγνωρίζουν τη δικαιοδοσία του σε οποιονδήποτε τομέα. Η Γραμματεία είναι ο εκτελεστικός βραχίονας του ΟΗΕ κι επικεφαλής της είναι ο γενικός γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών (από τον Δεκέμβριο του 1996 σ' αυτή τη θέση βρίσκεται ο Kofi Annan). Σε θέματα ασφαλείας, ο γενικός γραμματέας συνεργάζεται στενά με το Συμβούλιο Ασφαλείας. Καθώς είναι ό,τι πλησιέστερο υπάρχει σε «πρόεδρο όλου του κόσμου», μπορεί να επηρεάσει σημαντικά το κύρος και την κατεύθυνση του οργανισμού. Αν και ο ΟΗΕ είναι περισσότερο γνωστός για τις πομπώδεις ειρηνευτικές επιχειρήσεις του, η φήμη του διαμορφώνεται από το έργο πολλών εξειδικευμένων υπηρεσιών, τις οποίες συντονίζει το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο της Γενικής Συνέλευσης. Σ' αυτές περιλαμβάνονται ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ), το Διεθνές

Έννοια

Συλλογική ασφάλεια

Η ιδέα της συλλογικής ασφάλειας, με απλά λόγια, υποστηρίζει ότι η επιθετικότητα μπορεί να ανημερωπιστεί αποτελεσματικότερα με κοινή δράση πολλών κρατών μαζί. Η θεωρία της συλλογικής ασφάλειας βασίζεται στην παραδοχή ότι ο πόλεμος και οι διεθνείς συγκρούσεις οφείλονται στην ανασφάλεια και την αβεβαιότητα της πολιτικής της ισχύος. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη, εφόσον δεσμεύονται στην αμοιβαία υπεράσπισή τους, έχουν τη δυνατότητα είτε να προλαμβάνουν από την αρχή την επιθετικότητα είτε να τιμωρούν τον παραβάτη αν η διεθνής τάξη έχει ήδη διασπαστεί. Η επιτυχημένη συλλογική ασφάλεια εξασπτάται από τρεις προϋποθέσεις. Πρώτον, τα κράτη πρέπει να είναι λίγο πολύ ισότιμα, ή τουλάχιστον δεν πρέπει να υπερέχει ξεκάθαρα μία δύναμη. Δεύτερον, όλα τα κράτη πρέπει να είναι πρόθυμα να αναλάβουν το κόστος και την ευθύνη της αμοιβαίας υπεράσπισής τους. Τρίτον, πρέπει να υπάρχει ένα διεθνές σώμα που να διαθέτει το ηθικό κύρος και τη στρατηγική ικανότητα ανάληψης αποτελεσματικής δράσης.

Έννοια

Διεθνές Δίκαιο

Το διεθνές δίκαιο είναι ένα σύστημα κανόνων που δεσμεύουν τα κράτη, αρχόντας επί της μεταξύ τους σχέσης. Το δίκαιο είναι ένα σύνολο δημοσίων και ταχιστών κανόνων. Κάποιος δεν υφίσταται παγκόσμιο το μέγεθος ούμο, το διεθνές δίκαιο οντλεί από διάφορες πηγές: συνθήκες, έθιμα, γενικές αρχές (όπως ο σεβασμός της εδαφικής ακεραιότητας) και τη νομολογία των διεθνών δικαστηρίων. Οι ιδεολογίες δίνουν παραδοσιακά μεγάλη έμφαση στο διεθνές δίκαιο, θεωρώντας το μέσο διασφάλισης της τάξης μέσα στο σύστημα ηθικών αρχών οι οποίες κάνουν επί εφικτή την ειρηνική επίλυση των διεθνών συγκρούσεων. Οι ρεαλιστές, από την άλλη πλευρά, αμφισβητούν το κύριο του διεθνούς δικαίου υποστηρίζοντας ότι, καθώς δεν υπάρχει θεολογία δεν μπορεί να επιβληθεί, δεν αποτελεί «δικαιο» αλλά από σύνολο ηθικών αρχών.

Ταμείο των Ηνωμένων Εθνών Άμεσης Βοήθειας στα Παιδιά [United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF)], ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση, την Επιστήμη και τον Πολιτισμό [United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)] και η Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες [UNHCR].

Η δυνατότητα του ΟΗΕ να εξελιχθεί σε μία μορφή παγκόσμιας κυβέρνησης περιορίζεται σημαντικά από το γεγονός ότι αποτελεί ουσιαστικά δημιουργία των μελών του: δεν μπορεί να κάνει περισσότερα από όσα του επιτρέπουν τα κράτη-μέλη του, και ιδιαίτερα τα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας. Ως εκ τούτου, ο ρόλος του περιορίζεται ουσιαστικά στην παροχή μηχανισμών που διευκολύνουν την ειρηνική επίλυση των διεθνών συγκρούσεων. Ακόμα κι από αυτή την άποψη, ωστόσο, η ιστορία του υπήρξε ανομοιόμορφη. Γνώρισε αδιαμφισβήτητες επιτυχίες, όπως ήταν λ.χ. η διαπραγμάτευση για την κατάπαυση πυρός μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν το 1959, η διατήρηση της ειρήνης στο Βελγικό Κονγκό (νυν Ζαΐρ) το 1960 μετά την απόπειρα απόσχισης της επαρχίας του Κατάνγκα, και η διαμεσολάβηση μεταξύ Ολλανδών και Ινδονήσιων για το ζήτημα της Δυτικής Ιριάν (Νέα Γουινέα) το 1962. Ωστόσο, μεγάλο κομμάτι της ιστορίας του ΟΗΕ χαρακτηρίστηκε από την κυριολεκτική παράλυσή του λόγω της αντιπαλότητας των υπερδυνάμεων. Ο Ψυχρός Πόλεμος εγγυόταν ότι στα περισσότερα ζητήματα οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ υιοθετούσαν αντίθετες απόψεις, γεγονός που εμπόδιζε το Συμβούλιο Ασφαλείας να αναλάβει αποφασιστική δράση.

Η επέμβαση του ΟΗΕ στην Κορέα το 1950 έγινε εφικτή μονάχα επειδή η ΕΣΣΔ αποσύρθηκε προσωρινά από το συμβούλιο (σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τον αποκλεισμό της κομμουνιστικής Κίνας) και, ούτως ή άλλως, αυτή η ανάμειξη απλώς γέννησε φόβους ότι ο ΟΗΕ τελούσε υπό δυτική κυριαρχία. Τη στιγμή που ο κόσμος έφτανε στα πρόθυρα πυρηνικού πολέμου κατά τη διάρκεια της Κρίσης του Κόλπου των Χοίρων στην Κούβα το 1962, ο ΟΗΕ έμεινε ανίσχυρος παρατηρητής. Δεν μπόρεσε να αποτρέψει τις σοβιετικές εισβολές στην Ουγγαρία (1956), την Τσεχοσλοβακία (1968) και το Αφγανιστάν (1979), και είχε ιδιαίτερα περιορισμένη επιρροή στους διαδοχικούς αραβοϊσραηλινούς πολέμους το 1948, το 1956, το 1967 και το 1973. Παρ' όλα αυτά, δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι, ανεξάρτητα από τον πρακτικό του αντίκτυπο στις παγκόσμιες υποθέσεις, ο ΟΗΕ έχει περιβληθεί με αξιοσημείωτο ηθικό κύρος ως το κύριο όχημα εγκαθίδρυσης του διεθνούς δικαίου. Αυτό κατέδειξε η αγωνία της Βρετανίας κατά τον Πόλεμο των Φώκλαντ το 1982 να εξασφαλίσει ότι ενεργούσε σύμφωνα με τα ψηφίσματα του ΟΗΕ και η απόφαση των ΗΠΑ κατά τον Πόλεμο του Κόλπου το 1991 να μην καταδιώξουν τα ιρακινά στρατεύματα στο έδαφός τους, από φόβο μήπως παραβούν το χάρτη του ΟΗΕ.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ήταν η αρχή ενός νέου κεφάλαιου για τον ΟΗΕ. Επί μακρόν περιθωριοποιημένος από τον ανταγωνισμό των υπερδυνάμεων, ξαφνικά ο ΟΗΕ ανελάμβανε εξέχοντα ρόλο ως το όργανο εκείνο μέσω του οποίου μπορούσε να επιτευχθεί ο στόχος του

«ενός κόσμου». Η επέμβαση του ΟΗΕ το 1990-91 για την απομάκρυνση του Ιράκ από το Κουβέιτ έδειχνε να σηματοδοτεί την ανανέωση της δυνατότητάς του να ανταποκρίνεται στην υποχρέωση της πρόληψης της επιθετικότητας και της διατήρησης της ειρήνης. Ωστόσο, αυτές οι πρώιμες ελπίδες γρήγορα αποδείχτηκαν φρούδες. Οι ειρηνολοί του ΟΗΕ ήταν περίπου παρατηρητές κατά τη διάρκεια της γενοκτονίας στη Ρουάντα το 1994. Η επέμβαση των ΗΠΑ στη Σομαλία με τη στήριξη του ΟΗΕ οδήγησε σε ταπεινώση και απόσυρση το 1995, ενώ η σύγκρουση των πολεμάρχων συνεχιζόταν αμείωτη. Η αναζωπύρωση του πολέμου στην πρώην Γιουγκοσλαβία απέδειξε την αναποτελεσματικότητα των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων του ΟΗΕ και των κυρώσεων που είχε επιβάλει στη Σερβία. Γιατί συνέβη αυτό;

Πολύ απλά, ο ΟΗΕ πρέπει να συνυπολογίζεται στις απώλειες που προκάλεσαν η ανασφάλεια και η αλλαγή των ισορροπιών, τις οποίες επέσπευσε η κατάρρευση της «παλιάς» παγκόσμιας τάξης. Αντί να έρθει στο προσκήνιο ως πρώτη παγκόσμια κυβέρνηση, ο ΟΗΕ αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει ένα φάσμα νέων προβλημάτων και συγκρούσεων. Σε αυτά περιλαμβάνονται η απροθυμία των κρατών, των οποίων η ασφάλεια δεν απειλείται πια από την αντιπαλότητα Ανατολής-Δύσης, να δεσμεύσουν πόρους για τη συλλογική ασφάλεια ή για την υπεράσπιση κρατών στην άλλη άκρη του πλανήτη. Αυτός ο «νέος απομονωτισμός» συνέβαλε στο να μην αναλάβουν τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ συντονισμένη δράση στη Βοσνία, και αποθάρρυνε επίσης τις ΗΠΑ να εμπλακούν ωρύτερα στην κρίση. Επιπλέον, υπάρχουν σοβαρά προβλήματα που σχετίζονται με την κατανομή των ευθυνών και των βαρών στο πλαίσιο του νέου διεθνούς συστήματος. Για παράδειγμα, ενώ η σχετική οικονομική ύφεση βλάπτει την ικανότητα των ΗΠΑ να ανταποκριθούν στο ρόλο του παγκόσμιου χωροφύλακα, οι σύγχρονες οικονομικές υπερδυνάμεις, η Ιαπωνία και η Γερμανία, είναι απρόθυμες να αναλάβουν τέτοιο ρόλο, από φόβο μήπως βλάψουν την ευημερία τους και μειώσουν το ρυθμό ανάπτυξής τους. Τέλος, οι ίδιες οι διεθνείς πολιτικές προτεραιότητες έχουν αλλάξει. Ο ρόλος του ΟΗΕ ήταν κάποτε η διατήρηση της ειρήνης σ' έναν κόσμο που κυριαρχούνταν από τη σύγκρουση μεταξύ κομμουνισμού και καπιταλισμού. Σήμερα, αναγκάζεται να βρει νέο ρόλο σ' έναν κόσμο που καθορίζεται από τη δυναμική του παγκόσμιου καπιταλισμού, στον οποίο η σύγκρουση πηγάει όλο και περισσότερο από ανισορροπίες στη διανομή του πλούτου και των πόρων. Από αυτή την άποψη η έλλειψη οικονομικής επιρροής του ΟΗΕ είναι σοβαρή αδυναμία, ιδιαίτερα υπό το φως της αυξανόμενης ισχύος του ΠΟΕ, του ΔΝΤ και της G7, του οργανισμού των μεγαλύτερων οικονομικών δυνάμεων του κόσμου. Αυτές οι περιστάσεις, ωστόσο, ίσως τονίζουν απλώς τη μοναδικότητα του ρόλου και του ηθικού κύρους του ΟΗΕ, κάτι που αναγνωρίστηκε το 2001, όταν ο γενικός γραμματέας του Kofi Annan τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης.

■ Σύνοψη

◆ Η διεθνής πολιτική έχει αναλυθεί με ποικίλους τρόπους. Ο ιδεαλισμός υιοθετεί μία άποψη που βασίζεται σε ηθικές αξίες και νομικούς κανόνες. Ο ρεαλισμός δίνει έμφαση στη σημασία της πολιτικής της ισχύος. Ο νεορεαλισμός υπογραμμίζει τους δομικούς περιορισμούς του διεθνούς συστήματος. Ο πλουραλισμός προωθεί ένα μοντέλο μεικτών παραγόντων και τονίζει την αυξανόμενη διάχυση της εξουσίας. Ο μαρξισμός στρέφει την προσοχή του στις οικονομικές ανισότητες εντός του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος.

◆ Η παγκόσμια τάξη τον 21ο αιώνα έχει επίσης ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως. Κάποιοι παρατηρητές υποστηρίζουν ότι το ξεπέραςμα της διπολικής παγκόσμιας τάξης επιτρέπει τη μετάβαση από τον περιχαρακωμένο ανταγωνισμό του Ψυχρού Πολέμου σε μια ευρύτερη συνεργασία που θα βασίζεται στην αλληλεξάρτηση. Άλλοι προειδοποιούν ότι ο διπολισμός ήταν τουλάχιστον σταθερός ενώ η πολυπολικότητα μπορεί απλώς να παραγάγει νέες και απρόβλεπτες μορφές διεθνούς σύγκρουσης.

◆ Η παγκοσμιοποίηση είναι ένας πολύπλοκος ιστός διασυνδέσεων, που σημαίνει ότι οι ζωές μας διαμορφώνονται όλο και περισσότερο από αποφάσεις και γεγονότα που λαμβάνουν χώρα μακριά από εμάς. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση αντανακλά την αύξηση των διεθνών ροών κεφαλαίου και αγαθών και καταστρέφει την ιδέα της οικονομικής κυριαρχίας. Η πολιτιστική παγκοσμιοποίηση είναι μια δύναμη ομοιογένειας, μολονότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι σε καμιά περίπτωση μια διαδικασία επιβαλλόμενη «από τα πάνω προς τα κάτω».

◆ Η παγκοσμιοποίηση είναι ένα ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο σύνολο διαδικασιών. Η αντιπαράθεση αφορά τόσο το αν όντως συμβαίνει όσο και τις δυνάμεις που την προωθούν. Οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης ισχυρίζονται ότι ενθαρρύνει τον εκδημοκρατισμό, προωθεί την ευημερία και την ανάπτυξη και διευρύνει τις επιλογές και τις ευκαιρίες. Οι αντίπαλοί της τη θεωρούν υπεύθυνη για την αυξανόμενη ανισότητα, για τη δυνατότητα των εταιρειών να διαφεύγουν τον δημοκρατικό έλεγχο καθώς επίσης και για την περιβαλλοντική καταστροφή.

◆ Οι τάσεις προς περιφερειακή ολοκλήρωση ενδεχομένως αντισταθμίζουν την παγκοσμιοποίηση, με κάποιους να υποστηρίζουν ότι η περιφερειακοποίηση είναι σε θέση να εκτοπίσει τον εθνικισμό. Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι το πλέον προωθημένο πείραμα περιφερειακής ολοκλήρωσης, αποτελώντας πρότυπο πολιτικής αλλά και οικονομικής ενοποίησης. Ωστόσο, ενώ κινείται προς την «κοινή» κυριαρχία, απέχει πολύ ακόμα από το να συνιστά ένα ευρωπαϊκό «υπερκράτος».

◆ Το επιχείρημα υπέρ μιας παγκόσμιας κυβέρνησης υποστηρίζει κατά βάση ότι, αν δεν υπάρξει παγκόσμιο κράτος, το διεθνές σύστημα θα λειτουργεί σαν να βρίσκεται σε «φυσική κατάσταση». Ωστόσο, η δυνατότητα του ΟΗΕ να παίξει αυτόν το ρόλο είναι περιορισμένη λόγω της απροθυμίας των κρατών να δεσμεύσουν πόρους για τη συλλογική ασφάλεια, της άνισης κατανομής των ευθυνών στο νέο διεθνές

σύστημα και της δυσκολίας να βρεθεί ένας νέος ρόλος για τον ίδιο τον οργανισμό σ' έναν κόσμο που δεν καθορίζεται πλέον από την αντιπαλότητα Ανατολής-Δύσης.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Ποια θεώρηση της διεθνούς πολιτικής προσφέρει καλύτερη κατανόηση των σύγχρονων εξελίξεων;
- ▶ Μια πολυπολική παγκόσμια τάξη είναι αναγκαστικά ασταθής;
- ▶ Η παγκοσμιοποίηση είναι μύθος ή πραγματικότητα;
- ▶ Η παγκοσμιοποιημένη οικονομία σημαίνει ευκαιρίες για όλους ή μεγαλύτερη ανασφάλεια και βαθύτερη ανισότητα;
- ▶ Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι εξαιρετική περίπτωση ή θα γίνει πρότυπο περιφερειακής ολοκλήρωσης;
- ▶ Ποιο ρόλο θα μπορούσε ή θα έπρεπε να υιοθετήσει ο ΟΗΕ στο νέο διεθνές σύστημα;
- ▶ Μια παγκόσμια κυβέρνηση αποτελεί θετική προοπτική;

■ Διαβάστε επίσης

Burchill, S. κ.ά., *Theories of International Relations* (Basingstoke: Palgrave, 2001). Μία περιεκτική και κατατοπιστική εισαγωγή στο φάσμα των θεωρητικών παραδόσεων του κλάδου των διεθνών σχέσεων.

Chomsky, N., *World Order, Old and New* (Λονδίνο: Pluto Press, 1994). Μία διεισδυτική εξέταση της νέας παγκόσμιας τάξης με έμφαση στις ηγεμονικές φιλοδοξίες των ΗΠΑ.

Hettne, B., A. Inotai και O. Sunkel (επιμ.), *Globalism and the New Regionalism* (Λονδίνο: Palgrave, 1999). Ο πρώτος από τους πέντε τόμους μίας μελέτης της σχέσης περιφερειοποίησης και παγκοσμιοποίησης.

Held, D. και A. McGrew (επιμ.), *The Global Transformation: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge και Malden MA: Polity Press, 2000). Πλήρες και περιεκτικό εγχειρίδιο που εξετάζει τα κύρια ζητήματα της συζήτησης περί παγκοσμιοποίησης.

Kegley, C. W. και E. R. Wittkopf, *World Politics: Trend and Transformation* (Βοστώνη και Νέα Υόρκη: Bedford/St Martin's και Basingstoke: Palgrave, 2001). Μία πλήρης επισκόπηση των τάσεων στην παγκόσμια πολιτική που συνδυάζει με επιτυχία θεωρητικά ζητήματα και ενημερωμένη εμπειρική ανάλυση.

McCormick, J., *Understanding the European Union: A Concise Introduction* (2η έκδ.) (Λονδίνο: Palgrave, 2002). Μία συνοπτική, ζωντανή και ευανάγνωστη εισαγωγή στη λειτουργία και εξέλιξη της Ε.Ε. καθώς και στις συνέπειες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Scholte, J., *Globalization: A Critical Introduction* (Λονδίνο: Palgrave, 2001). Η πιο περιεκτική και προσιτή από τις πολλές εισαγωγές για την παγκοσμιοποίηση.

Υποεθνική πολιτική

«Κάθε πολιτική είναι τοπική».

Αγαπημένη ομιλία του πρώην προέδρου της Βουλής των Αντιπροσώπων των ΗΠΑ THOMAS (TIP) O' NEILL JR.

Αν και τα έθνη-κράτη αντιμετωπίζονται ως διακριτές και ενιαίες οντότητες από τη σκοπιά της διεθνούς πολιτικής, καθένα τους ενσωματώνει ποικίλες εσωτερικές διαιρέσεις και επίπεδα εξουσίας. Πάνω απ' όλα, υπάρχουν εδαφικά θεμελιωμένες διαιρέσεις μεταξύ κεντρικής ή εθνικής κυβέρνησης και ποικίλων μορφών επαρχιακής, πολιτειακής και τοπικής κυβέρνησης. Οι διαιρέσεις αυτές καθορίζονται ουσιαστικά από τη συνταγματική δομή του κράτους, αναλόγως δηλαδή αν έχει ενιαίο ή ομοσπονδιακό κυβερνητικό σύστημα. Κάθε σύστημα ορίζει μια ιδιαίτερη κατανομή της κυβερνητικής εξουσίας ανά την επικράτεια, συνιστώντας έτσι ένα πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οι σχέσεις κέντρου-περιφέρειας. Όλα τα νεότερα κράτη έχουν υποστεί επίσης αντικρουόμενες πιέσεις, αν και σε διαφορετικό βαθμό το καθένα. Από τη μία, οικονομικοί, διεθνείς και άλλοι παράγοντες προκαλούν μια φαινομενικά πανίσχυρη τάση προς τον συγκεντρωτισμό. Από την άλλη, ιδιαίτερα προς τα τέλη του 20ού αιώνα, αυξήθηκαν οι φυγόκεντρες τάσεις με την άνοδο της εθνοτικής, περιφερειακής και κοινοτικής πολιτικής.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια ζητήματα

- ▶ Ποια τα οφέλη του συγκεντρωτισμού και ποια της αποκέντρωσης;
- ▶ Σε τι διαφέρουν ομοσπονδιακά και ενιαία συστήματα και πόσο αποτελεσματικά επιλύει κάθε τύπος συστήματος εδαφικές και άλλες διαφορές;
- ▶ Πατί υπάρχει τάση μεγαλύτερου συγκεντρωτισμού;
- ▶ Ποιοι παράγοντες εξηγούν την άνοδο της εθνοτικής πολιτικής;

- Υπάρχουν περιθώρια στις σύγχρονες κοινωνίες να αντικατασταθεί το έθνος από την κοινότητα σαν επίκεντρο της πολιτικής;

■ Συγκεντρωτισμός ή αποκέντρωση;

Όλα τα νεότερα κράτη διαιρούνται με βάση την επικράτεια σε κεντρικούς (εθνικούς) και ευρύτερους περιφερειακούς (περιφερειακούς, επαρχιακούς και τοπικούς) θεσμούς. Υπάρχει, ωστόσο, τεράστια ποικιλία στη φύση τέτοιων διαιρέσεων. Οι διαφορές αυτές περιλαμβάνουν το συνταγματικό πλαίσιο εντός του οποίου διεξάγονται οι σχέσεις κέντρου-περιφέρειας, την κατανομή λειτουργιών και αρμοδιοτήτων στα διάφορα επίπεδα της κυβέρνησης, τα μέσα με τα οποία επιλέγεται και διορίζεται το προσωπικό των τελευταίων, τις πολιτικές, οικονομικές, διαχειριστικές και άλλες εξουσίες που χρησιμοποιεί το κέντρο για να ελέγξει την περιφέρεια, και την ανεξαρτησία που απολαμβάνουν τα περιφερειακά σώματα. Είναι πάντως σαφές ότι δεν μπορούμε να κάνουμε ούτε χωρίς κεντρικά ούτε χωρίς περιφερειακά σώματα.

Χωρίς κεντρική κυβέρνηση, το κράτος απλώς δεν θα μπορούσε να σταθεί αυτόνομα στη διεθνή ή παγκόσμια σκηνή. Δεν θα διέθετε μηχανισμό για να μετέχει σε στρατηγικές συμμαχίες, για να διαπραγματευτεί εμπορικές συμφωνίες, για να εκπροσωπείται σε διεθνείς συσκέψεις κορυφής ή για να εντάσσεται σε υπερεθνικά σώματα. Γι' αυτό η κεντρική κυβέρνηση είναι σε κάθε περίπτωση υπεύθυνη για τις εξωτερικές σχέσεις του κράτους, όπως πιστοποιεί το γεγονός ότι ελέγχει την εξωτερική, διπλωματική και αμυντική πολιτική. Επιπλέον, είναι αναγκαία κάποιας μορφής κεντρική κυβέρνηση για να διαμεσολαβεί μεταξύ των περιφερειακών σωμάτων, ώστε να διασφαλίζεται η συνεργασία σε τομείς κοινού ενδιαφέροντος. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτό σημαίνει ότι η κεντρική κυβέρνηση αναλαμβάνει τον πλήρη έλεγχο της κρατικής οικονομικής ζωής και επιβλέπει τομείς όπως το εσωτερικό εμπόριο, οι μεταφορές και οι επικοινωνίες. Υπάρχουν όμως ισχυροί λόγοι υπέρ της επιπλέον ενίσχυσης της κεντρικής κυβέρνησης εις βάρος των περιφερειακών θεσμών.

Στα επιχειρήματα υπέρ του **συγκεντρωτισμού** περιλαμβάνονται τα ακόλουθα:

- **Εθνική ενότητα:** Μόνο η κεντρική κυβέρνηση ενσαρκώνει τα συμφέροντα του συνόλου κι όχι των διαφόρων μερών, δηλαδή, τα συμφέροντα του έθνους κι όχι των σεκταριστικών, εθνοτικών ή τοπικών ομάδων. Ένα ισχυρό κέντρο διασφαλίζει ότι η κυβέρνηση απευθύνεται στα κοινά συμφέροντα όλης της κοινότητας· ένα ανίσχυρο κέντρο οδηγεί στην αντιπαλότητα και τη δυσαρμονία.
- **Ομοιομορφία:** Μόνο η κεντρική κυβέρνηση μπορεί να κατοχυρώσει ομοιομορφους νόμους και δημόσιες υπηρεσίες που βοηθούν τους ανθρώπους να μετακινούνται πιο εύκολα από το ένα μέρος της χώρας στο άλλο. Η γεωγραφική κινητικότητα πιθανόν να περιορίζεται όταν υφίστανται διαφορετικά καθεστώτα φορολογίας και διαφορετικά νομικά, εκπαιδευτικά και ασφαλιστικά συστήματα ανά τη χώρα.

Συγκεντρωτισμός: Η συγκέντρωση της πολιτικής εξουσίας ή της κυβερνητικής αυθεντίας σε εθνικό επίπεδο.

• **Ισότητα:** Η αποκέντρωση έχει το μειονέκτημα ότι αναγκάζει τους περιφερειακούς θεσμούς να εξαρτώνται από πόρους που είναι διαθέσιμοι στον τόπο ή την περιφέρειά τους. Μόνο η κεντρική κυβέρνηση μπορεί να επανορθώσει τις ανισότητες που προκύπτουν από το γεγονός ότι οι περιοχές με τις μεγαλύτερες κοινωνικές ανάγκες είναι εν γένει εκείνες συγχρόνως με τις μικρότερες δυνατότητες να αποκτήσουν προσόδους.

• **Ενημερία:** Η οικονομική ανάπτυξη και ο συγκεντρωτισμός βαδίζουν πάντοτε παράλληλα. Μόνο η κεντρική κυβέρνηση, για παράδειγμα, μπορεί να διαχειριστεί ένα κοινό νόμισμα, να ελέγξει τη φορολογία και τις δαπάνες με στόχο τη διασφάλιση αιεφόρου ανάπτυξης, και, αν είναι απαραίτητο, να παράσχει υποδομές, με τη μορφή δρόμων, σιδηροδρόμων, αεροδρομίων κλπ.

Από την άλλη μεριά, υπάρχουν όρια στο βαθμό συγκεντρωτισμού που είναι επιθυμητός. Για την ακρίβεια, η ιδέα να κυβερνώνται τα σύγχρονα κράτη των δεκάδων ή εκατοντάδων εκατομμυρίων πολιτών εξ ολοκλήρου από το κέντρο είναι απλώς παράλογη. Για παράδειγμα, αν όλες οι υπηρεσίες και οι λειτουργίες της σύγχρονης κυβέρνησης επρόκειτο να διευθύνονται από το κέντρο, το αποτέλεσμα θα ήταν απελπιστική αναποτελεσματικότητα και γραφειοκρατικό χάος, αντανakλώντας αυτό που οι οικονομολόγοι αποκαλούν «έλλειψη οικονομίας κλίμακας». Γενικά, οι αρμοδιότητες που εκχωρούνται στους περιφερειακούς θεσμούς είναι οι «εγχώριες», υπό την έννοια ότι αφορούν κυρίως τις ανάγκες του εγχώριου πληθυσμού, π.χ. εκπαίδευση, υγεία, κοινωνική πρόνοια και σχεδιασμός. Είναι, ωστόσο, αξιοσημείωτη η πίεση για μεταφορά περαιτέρω αρμοδιοτήτων και εξουσίας λήψης αποφάσεων από κεντρικά σε περιφερειακά σώματα.

Στα επιχειρήματα υπέρ της **αποκέντρωσης** περιλαμβάνονται τα παρακάτω:

• **Συμμετοχή:** Η τοπική ή περιφερειακή κυβέρνηση είναι σίγουρα πιο αποτελεσματική από την κεντρική στο να παρέχει στους πολίτες ευκαιρίες συμμετοχής στην πολιτική ζωή της κοινότητάς τους. Στα οφέλη που προκύπτουν από τη διεύρυνση της πολιτικής συμμετοχής περιλαμβάνεται και το γεγονός ότι δημιουργείται ένα περισσότερο καλλιεργημένο και ενημερωμένο σώμα πολιτών.

• **Ανταπόκριση:** Οι περιφερειακοί θεσμοί συνήθως βρίσκονται «πιο κοντά» στον λαό και είναι πιο ευαίσθητοι στις ανάγκες του. Το γεγονός αυτό αφενός ενισχύει τη δημοκρατική υπευθυνότητα και αφετέρου διασφαλίζει ότι η κυβέρνηση δεν ανταποκρίνεται μόνο στα γενικά συμφέροντα της κοινωνίας αλλά εξίσου στις ιδιαίτερες ανάγκες μεμονωμένων κοινοτήτων.

• **Νομιμοποίηση:** Η φυσική απόσταση από την κυβέρνηση επηρεάζει το κατά πόσο γίνονται αποδεκτές ή θεωρούνται δίκαιες οι αποφάσεις της. Οι αποφάσεις που λαμβάνονται σε «τοπικό» επίπεδο είναι πιθανότερο να γίνουν κατανοητές και συνεπώς να νομιμοποιηθούν. Αντίθετα, η κεντρική κυβέρνηση μπορεί να φαίνεται απόμακρη, τόσο γεωγραφικά όσο και πολιτικά.

Αποκέντρωση: Η διεύρυνση της τοπικής αυτονομίας μέσω της μεταφοράς εξουσιών και αρμοδιοτήτων από τα εθνικά σώματα.

• **Ελευθερία:** Καθώς η εξουσία έχει την τάση να διαφθείρει, ο συγκεντρωτισμός απειλεί να μετατρέψει την κυβέρνηση σε τυραννία σε βάρος του ατόμου. Η αποκέντρωση προστατεύει την ελευθερία διαχέοντας την κυβερνητική εξουσία και δημιουργώντας έτσι ένα δίκτυο ελέγχων και εξισορροπήσεων. Τα περιφερειακά σώματα ελέγχουν την κεντρική κυβέρνηση αλλά και το ένα το άλλο.

■ Σχέσεις κέντρου-περιφέρειας

Η ισορροπία μεταξύ συγκεντρωτισμού και αποκέντρωσης σε ένα κράτος διαμορφώνεται από ένα ευρύ φάσμα ιστορικών, πολιτισμικών, γεωγραφικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων. Ο σημαντικότερος από αυτούς είναι η συνταγματική δομή του κράτους, και ιδιαίτερα το πού εντοπίζεται η κυριαρχία στο πολιτικό σύστημα. Αν και επηρεάζεται από άλλους παράγοντες, η συνταγματική δομή συνιστά τουλάχιστον το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οι σχέσεις κέντρου-περιφέρειας. Οι δύο πιο κοινές μορφές οργάνωσης της επικράτειας στον σύγχρονο κόσμο είναι το ομοσπονδιακό και το ενιαίο σύστημα. Μία τρίτη μορφή, η συνομοσπονδία, αποδείχτηκε εν γένει μη βιώσιμη. Καθώς οι **συνομοσπονδίες** εγκαθιδρύουν μόνο τον χαλαρότερο και πλέον αποκεντρωμένο τύπο πολιτικής ένωσης, αναθέτοντας την κυρίαρχη εξουσία στα περιφερειακά σώματα, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι κύριοι υποστηρικτές τους ήταν αναρχικοί, όπως ο Pierre-Joseph Proudhon. Η αρχή της συνομοσπονδίας εφαρμόζεται στην πράξη συχνότερα με τη μορφή του διακυβερνητισμού, όπως αυτός ενσαρκώνεται σε διεθνείς οργανισμούς όπως το Βορειοατλαντικό Σύμφωνο (NATO), ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), ο Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας και η Κοινοπολιτεία των Εθνών. Τα παραδείγματα συνομοσπονδιών στο επίπεδο του έθνους-κράτους είναι πολύ πιο σπάνια. Οι ΗΠΑ υπήρξαν αρχικά συνομοσπονδία, πρώτα με τη μορφή του Ηπειρωτικού Κογκρέσου (1774-81) κι έπειτα υπό τα Άρθρα της Συνομοσπονδίας (1781-89). Το σημαντικότερο σύγχρονο παράδειγμα συνομοσπονδιακού κράτους είναι η Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών, η οποία αντικατέστησε επισήμως το 1991 την ΕΣΣΔ. Η Κοινοπολιτεία συστάθηκε από 11 από τις 15 πρώην σοβιετικές δημοκρατίες (τα τρία κράτη της Βαλτικής αρνήθηκαν να συμμετάσχουν καθώς και η Γεωργία, η οποία όμως τελικά προσχώρησε το 1993). Ωστόσο, στερείται εκτελεστικής αυθεντίας και γι' αυτόν το λόγο ισοδυναμεί στην ουσία με περιστασιακό φόρουμ συζήτησης και επιδιαιτησίας. Στην πραγματικότητα, τα γεγονότα μαρτυρούν ότι, ελλείψει αποτελεσματικού κεντρικού σώματος, οι συνομοσπονδίες είτε μετατρέπονται σε ομοσπονδιακά κράτη, όπως οι ΗΠΑ, είτε υποκύπτουν στις φυγόκεντρες πιέσεις και αποσυντίθενται εντελώς, όπως πάνω κάτω συνέβη στην περίπτωση της Κοινοπολιτείας.

Συνομοσπονδία: Υπό όρους ένωση κρατών στην οποία κάθε κράτος διατηρεί την ανεξαρτησία του, χαρακτηριστικό που διασφαλίζεται κατά κανόνα με την ομόφωνη λήψη αποφάσεων.

Ομοσπονδιακά συστήματα

Τα ομοσπονδιακά συστήματα κυβέρνησης απαντούν συχνότερα από

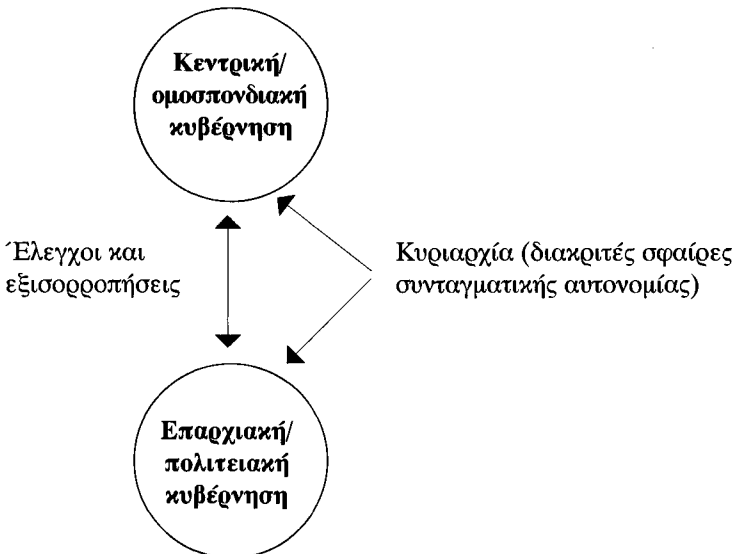
Pierre-Joseph Proudhon (1809-65)

Γάλλος αναρχικός. Εν πολλοίς αυτοδίδακτος τυπογράφος, γαλλοκλήθηκε στη ριζοσπαστική πολιτική στη Λυών πριν εγκατασταθεί στο Παρίσι το 1847. Ως μέλος της Συντακτικής Συνέλευσης του 1848, ο Proudhon καταψήφισε το σύνταγμα με την περίφημη δικαιολογία: «επειδή ήταν σύνταγμα». Αργότερα φυλακίστηκε για τρία χρόνια και στη συνέχεια, απογοητευμένος από την ενεργή πολιτική, στράφηκε στο γραμμάκι και τη θεωρία. Με το γνωστότερο έργο του *De la propriété* ([1840] 1970), ανέπτυξε την πρώτη συ-

στηματική θεωρία του αναρχισμού, με βάση την αρχή της «αμοιβαιότητας», ενώ περιέχει και τη διάσημη ρήση «η ιδιοκτησία είναι κλοπή». Στο *Du principe fédératif* (1863), ο Proudhon μετρίασε τον αναρχισμό του παραδεχόμενος την ανάγκη για ένα ελάχιστο κράτος που θα «κινεί τα πράγματα» (αν και με τον όρο «ομοσπονδιακός» εννοούσε ένα πολιτικό σύμφωνο μεταξύ αυτοκυβερνώμενων κοινοτήτων – στην πραγματικότητα, τη συνομοσπονδία).

τα συνομοσπονδιακά. Πάνω από το ένα τρίτο του παγκόσμιου πληθυσμού κυβερνάται από κράτη με κάποιου είδους ομοσπονδιακή δομή. Σε αυτά περιλαμβάνονται οι ΗΠΑ, η Βραζιλία, το Πακιστάν, η Αυστραλία, το Μεξικό, η Ελβετία, η Νιγηρία, η Μαλαισία και ο Καναδάς. Αν και δεν υπάρχουν ούτε δύο πανομοιότυπες ομοσπονδιακές δομές, το κύριο χαρακτηριστικό όλων είναι ένας διαμερισμός της κυριαρχίας μεταξύ κεντρικών και περιφερειακών θεσμών. Αυτό διασφαλίζει, τουλάχιστον στη θεωρία, ότι κανένα από τα δύο επίπεδα κυβέρνησης δεν μπορεί να παραβιάσει τις εξουσίες του άλλου (βλ. Σχήμα 8.1). Μ' αυτή την έννοια, η ομοσπονδία είναι μία ενδιάμεση μορφή πολιτικής οργάνωσης που τοποθετείται κάπου μεταξύ της συνομοσπονδίας (η οποία εκχωρεί την κυρίαρχη εξουσία στα περιφερεια-

Σχήμα 8.1
Ομοσπονδιακά κράτη

Έννοια

Φεντεραλισμός ή ομοσπονδιακή αρχή

Ο φεντεραλισμός (από τη λατινική λέξη *foedus*, που σημαίνει «σύμβαση» ή «συμβολαίο») αναφέρεται συνήθως στις νομικές και πολιτικές δομές που διανέμουν κατά τόπους την εξουσία στο εσωτερικό ενός κράτους. Πρώτος, σε συμφωνία με την ιστορικό σημασία του όρου, θεωρήθηκε ότι υποδηλώνει αντιποδοτικότητα ή ανεξαρτησία (*Prothodon*) ή, στα γραπτά των Alexander Hamilton και James Madison, ότι αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης φιλοσοφικής ιδεολογίας. Σε πολιτική μορφή, πάντως, ο φεντεραλισμός (ή, κοινώς, ομοσπονδία) προϋποθέτει την ύπαρξη δύο διακριτών επιπέδων κυβέρνησης, κανένα εκ των οποίων δεν υπόκειται νομικά ή πολιτικά στο άλλο. Το κύριο χαρακτηριστικό του, επομένως, είναι η ιδέα της κοινής κυριαρχίας. Σύμφωνα με αυτό τον ορισμό, οι «κλασικές» ομοσπονδίες είναι λίγες: οι ΗΠΑ, η Ελβετία, το Βέλγιο, ο Καναδάς και η Αυστραλία. Πολλά άλλα κράτη όμως έχουν χαρακτηριστικά ομοσπονδιακού τύπου.

κά σώματα) και του ενιαίου κράτους (στο οποίο η εξουσία εδράζεται στους κεντρικούς θεσμούς). Τα ομοσπονδιακά συστήματα βασίζονται σ' ένα συμβιβασμό μεταξύ ενότητας και περιφερειακής διαφορετικότητας, μεταξύ της ανάγκης αποτελεσματικής κεντρικής εξουσίας και της ανάγκης ελέγχου ή περιορισμού της.

Γιατί φεντεραλισμός;

Εξετάζοντας κανείς έναν κατάλογο ομοσπονδιακών κρατών (ή κρατών που παρουσιάζουν χαρακτηριστικά ομοσπονδιακού τύπου), μπορεί να παρατηρήσει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Αυτό σημαίνει ότι η ομοσπονδιακή αρχή είναι περισσότερο εφαρμόσιμη σε κάποια κράτη απ' ό,τι σε άλλα. Κατ' αρχάς, μπορούν να διαπιστωθούν ιστορικές ομοιότητες. Για παράδειγμα, οι ομοσπονδίες συχνά σχηματίστηκαν από την ένωση συγκροτημένων πολιτικών κοινοτήτων που ήθελαν ωστόσο να διατηρήσουν την ταυτότητά τους και, ως ένα βαθμό, την ανεξαρτησία τους. Αυτό ισχύει σαφώς για το πρώτο ομοσπονδιακό κράτος στον κόσμο, τις ΗΠΑ. Αν και οι 13 πρώην βρετανικές αποικίες στην Αμερική γρήγορα αναγνώρισαν την ακαταλληλότητα της ομοσπονδιακής οργάνωσης, καθεμιά είχε διακριτή πολιτική ταυτότητα και παραδόσεις τις οποίες ήταν αποφασισμένη να διατηρήσει στο νέο, πιο συγκεντρωτικό, συνταγματικό πλαίσιο. Μάλιστα, αποικίες όπως το Ρόουντ Άιλαντ και το Κονέκτικατ είχαν ήδη κατοχυρώσει τέτοιο βαθμό ανεξαρτησίας από το βρετανικό στέμμα ώστε οι αποικιακοί καταστατικοί τους χάρτες χρησιμοποιήθηκαν, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια, σαν πολιτειακά συντάγματα.

Η απροθυμία των πρώην αποικιών να συγκροτήσουν ισχυρή εθνική κυβέρνηση εκφράστηκε στη Συνταγματική Συνέλευση της Φιλαδέλφειας το 1787, από την οποία προέκυψε ένα προσχέδιο του συντάγματος των ΗΠΑ, και στο διάλογο για την επικύρωση που ακολούθησε. Η «εθνικιστική» θέση, υπέρ της επικύρωσης, προωθήθηκε στα αποκαλούμενα *Federalist Papers* που δημοσιεύτηκαν μεταξύ 1787 και 1789. Συγγραφείς τους ήταν οι Alexander Hamilton, James Madison και John Jay (1745-1829), οι οποίοι τα υπέγραψαν συλλογικά με το ψευδώνυμο Publius. Σε αυτά τονίζονταν η σημασία της εγκαθίδρυσης μιας ισχυρής συγκεντρωτικής κυβέρνησης, με παράλληλη διατήρηση των πολιτικών και ατομικών ελευθεριών. Η επικύρωση επιτεύχθηκε τελικά το 1789, αλλά μόνο μετά την υιοθέτηση του Χάρτη των Δικαιωμάτων και, ιδιαίτερα, της Δέκατης Τροποποίησης, η οποία εγγυόταν ότι οι εξουσίες που δεν εκχωρούνταν στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση θα «επιφυλάσσονταν αντιστοίχως στις πολιτείες ή τον λαό». Αυτό παρείχε τη συνταγματική βάση του αμερικανικού φεντεραλισμού. Κάτι παρόμοιο συνέβη και στη Γερμανία. Αν και η ενοποίηση του 1871 αντανάκλασε την αυξανόμενη ισχύ της Πρωσίας, η ομοσπονδιακή δομή συνέβαλε στο να καθησυχαστούν οι φόβοι για κεντρικό έλεγχο των υπόλοιπων 38 γερμανικών κρατών, που επί μακρόν απολάμβαναν πολιτική ανεξαρτησία. Αυτή η παράδοση τοπικής αυτονομίας, που διακόπηκε προσωρινά κατά τη ναζιστική περίοδο, επιστημοποιήθηκε με το σύνταγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, που

Alexander Hamilton (1755-1805)

Αμερικανός πολιτικός, συγγραφέας, μαζί με τους James Madison και John Jay, των *Federalist Papers* (Hamilton, Jay και Madison [1787-89] 1961). Ο Hamilton γεννήθηκε στις Δυτικές Ινδίες. Πόλεμος στην Αμερικανική Επανάσταση και έγινε υπαρχηγός του George Washington (1777-81). Μετά από σπουδές νομικής, επέστρεψε στο Κογκρέσο το 1782. Θήτευσε ως πρώτος υπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ (1789-95) και ίδρυσε το Ομοσπονδιακό Κόμμα, του οποίου ηγήθηκε μέχρι το θάνατό του σε μονομαχία με τον αντίπαλό

του Aaron Burr. Ο φεντεραλισμός του Hamilton χαρακτηριζόταν από τη βαθιά δυσπιστία του απέναντι στη δημοκρατία, την υποστήριξη μιας εντογού κεντρικής κυβέρνησης και την επιθυμία ενίσχυσης της μεταπολεμικής βιομηχανίας μέσω εθνικής δημοσιονομικής και οικονομικής πολιτικής. Ο όρος «χαμιλτονισμός» κατέληξε λοιπόν να σημαίνει την ιδέα μιας ισχυρής κεντρικής κυβέρνησης, με αυξημένη εκτελεστική αυθεντία, και ικανής να υποστηρίξει την αναδυόμενη εθνική οικονομία.

υιοθετήθηκε το 1949, και το οποίο επέτρεπε σε καθένα από τα 11 Länder (επαρχίες ή αυτόνομα κρατίδια) να έχει δικό του σύνταγμα. Τα Länder έγιναν 16 μετά την επανένωση της Γερμανίας το 1990.

Ένας δεύτερος παράγοντας που ευνοεί τη σύσταση ομοσπονδιών είναι η ύπαρξη μιας εξωτερικής απειλής ή η επιθυμία ανάληψης πιο αποτελεσματικού ρόλου στις διεθνείς υποθέσεις. Για παράδειγμα, τα μικρά και στρατηγικά αδύναμα κράτη έχουν ισχυρό κίνητρο να ενταχθούν σε ευρύτερες πολιτικές ενώσεις. Μία από τις αδυναμίες των Άρθρων της Συνομοσπονδίας των ΗΠΑ ήταν ότι δεν κατάφεραν να δώσουν στις μόλις ανεξαρτητοποιημένες πολιτείες διακριτή διπλωματική φωνή, δυσχεραίνοντάς τους τη διαπραγμάτευση συνθηκών, την ένταξη σε συμμαχίες κλπ. Η προθυμία των γερμανικών κρατιδίων του 19ου αιώνα να εισέλθουν σε μια ομοσπονδιακή ένωση και να αποδεχτούν στην πράξη τον «εκπρωσισμό» τους οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην εντεινόμενη αντιπαλότητα των μεγάλων δυνάμεων και ιδιαίτερα στην απειλή που συνιστούσαν τόσο η Αυστρία όσο και η Γαλλία. Παρομοίως, η κίνηση προς τη σύσταση μιας ομοσπονδιακής Ευρώπης, που άρχισε με τη συγκρότηση της ΕΚΑΧ το 1952 και της ΕΟΚ το 1957, προήλθε εν μέρει από το φόβο της σοβιετικής επιθετικότητας και από μια αίσθηση ότι η Ευρώπη είχε απολέσει την επιρροή της στην αναδυόμενη διπολική παγκόσμια τάξη.

Ένας τρίτος παράγοντας είναι η γεωγραφική έκταση. Δεν είναι σύμπτωση που πολλά από τα μεγαλύτερα σε έκταση κράτη του κόσμου επέλεξαν ομοσπονδιακά συστήματα. Αυτό ισχύει για τις ΗΠΑ όπως επίσης και για τον Καναδά (που έγινε ομοσπονδία το 1867), τη Βραζιλία (1891), την Αυστραλία (1901), το Μεξικό (1917) και την Ινδία (1947). Τα μεγάλα σε έκταση κράτη συνήθως είναι πολιτισμικά ετερογενή και συχνά διαθέτουν ισχυρές τοπικές παραδόσεις. Αυτό προκαλεί ισχυρότερη πίεση για αποκέντρωση και μεγαλύτερη διάχυση εξουσίας από αυτή που επιτρέπει κατά κανόνα ένα ενιαίο σύστημα.

Τελευταίος παράγοντας που ενθαρρύνει την υιοθέτηση ομοσπονδίας είναι η πολιτισμική και εθνοτική ετερογένεια. Εν ολίγοις, ο φεντεραλισμός συχνά υπήρξε η θεσμική απάντηση σε κοινωνικές διαιρέσεις και διαφοροποιήσεις. Οι δέκα επαρχίες του Καναδά λ.χ. δεν αντικατοπτρίζουν απλώς μακράιωνες τοπικές παραδόσεις αλλά και γλωσσικές και πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των αγγλόφωνων και των γαλλόφωνων περιοχών της χώρας. Οι 25 αυτοκέφαλες πολιτείες της Ινδίας χωρίστηκαν με βασικό κριτήριο τη γλώσσα, αλλά, στην περίπτωση πολιτειών όπως το Πουντζάμπ και το Κασμίρ, ρόλο έπαιξαν και οι θρησκευτικές διαφορές. Παρόμοια, το ομοσπονδιακό σύνταγμα των 19 πολιτειών της Νιγηρίας αναγνωρίζει μειζονες διαφορές φυλών και θρησκευμάτων, ιδιαίτερα ανάμεσα στο βόρειο και το νοτιοανατολικό τμήμα της χώρας.

Χαρακτηριστικά του φεντεραλισμού

Κάθε ομοσπονδιακό σύστημα είναι μοναδικό, υπό την έννοια ότι η σχέση μεταξύ ομοσπονδιακής (εθνικής) και πολιτειακής (περιφερειακής) κυβέρνησης δεν καθορίζεται μόνο από συνταγματικούς κανόνες αλλά και από ένα πλέγμα πολιτικών, ιστορικών, γεωγραφικών, πολιτισμικών και κοινωνικών συνθηκών. Από ορισμένες απόψεις, για παράδειγμα, το κομματικό σύστημα καθορίζει τις σχέσεις ομοσπονδίας-πολιτειών εξίσου όσο και η συνταγματική κατανομή των εξουσιών σε κάθε επίπεδο κυβέρνησης. Έτσι, η ομοσπονδιακή δομή της ΕΣΣΔ, η οποία, σε αντίθεση με τις ΗΠΑ, παραχώρουσε στις 15 δημοκρατίες το δικαίωμα απόσχισης, ήταν εντελώς πλασματική δεδομένου του άκρως συγκεντρωτικού χαρακτήρα του «κυβερνώτος» Κομμουνιστικού Κόμματος, για να μην αναφερθούμε στο άκαμπτο ιεραρχικό σύστημα κεντρικού σχεδιασμού. Κάτι αντίστοιχο παρατηρείται στο Μεξικό, όπου το κυρίαρχο Επαναστατικό Θεσμικό Κόμμα (PRI) αντισταθμίζει αποτελεσματικά ένα ομοσπονδιακό σύστημα ρητά διαρθρωμένο κατά το πρότυπο των ΗΠΑ. Από την άλλη πλευρά, στις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Αυστραλία και την Ινδία, τα αποκεντρωμένα κομματικά συστήματα συνέβαλαν στην περιφρούρηση των εξουσιών των πολιτειακών και περιφερειακών κυβερνήσεων.

Υπάρχει μία ακόμα διάκριση, ανάμεσα σε ομοσπονδιακά καθεστώτα που εφαρμόζουν μια «διάκριση των εξουσιών» μεταξύ του **εκτελεστικού** και του **νομοθετικού** κλάδου της κυβέρνησης (με τυπικό παράδειγμα το προεδρικό σύστημα των ΗΠΑ) και κοινοβουλευτικά συστήματα στα οποία η εκτελεστική και η νομοθετική εξουσία «συγγέονται». Τα πρώτα θέλουν να διασφαλίσουν ότι η κυβερνητική εξουσία διαχέεται τόσο εδαφικά όσο και λειτουργικά, κάτι που σημαίνει ότι υπάρχουν πολλά σημεία επαφής μεταξύ των δύο επιπέδων της κυβέρνησης. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τα περίπλοκα μοντέλα αλληλοδιείσδυσης του ομοσπονδιακού και του πολιτειακού επιπέδου κυβέρνησης που παρατηρούνται στα συστήματα των ΗΠΑ και της Ελβετίας. Ωστόσο, τα κοινοβουλευτικά συστήματα συχνά παράγουν αυτό που αποκαλείται «εκτελεστικός φεντεραλισμός», με κύρια παραδείγματα τον Καναδά και την Αυστραλία. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η ομοσπον-

Εκτελεστική εξουσία: Ο κλάδος της κυβέρνησης που έχει την ευθύνη της εφαρμογής ή υλοποίησης νόμων και πολιτικών.

Νομοθετική εξουσία: Ο κλάδος της κυβέρνησης που έχει την εξουσία να παράγει δίκαια μέσω της επίσημης θέσης των νόμων.

διακή ισορροπία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη σχέση μεταξύ των εκτελεστικών σωμάτων κάθε επιπέδου κυβέρνησης.

Παρ' όλα αυτά, κάποια χαρακτηριστικά είναι κοινά στα περισσότερα, αν όχι σε όλα, τα ομοσπονδιακά συστήματα:

- **Δύο σχετικά αυτόνομα επίπεδα κυβέρνησης:** Τόσο η κεντρική (ομοσπονδιακό επίπεδο) όσο και η περιφερειακή (πολιτειακό επίπεδο) κυβέρνηση κατέχουν ένα φάσμα εξουσιών απαρξίας από την άλλη. Αυτές περιλαμβάνουν τουλάχιστον ένα επίπεδο νομοθετικής και εκτελεστικής αυθεντίας και τη δυνατότητα άντλησης εσόδων και πλεονεκτημάτων, επομένως, έναν βαθμό δημοσιονομικής ανεξαρτησίας. Ωστόσο, οι συγκεκριμένοι τομείς δικαιοδοσίας κάθε επιπέδου κυβέρνησης και η δυνατότητα του καθενός να επηρεάζει το άλλο ποικίλλουν σημαντικά. Στη Γερμανία και την Αυστρία, για παράδειγμα, εφαρμόζεται ένα σύστημα «διαχειριστικού» φεντεραλισμού, στο οποίο η κεντρική κυβέρνηση έχει τον πρώτο λόγο στο σχεδιασμό της κρατικής πολιτικής ενώ η επαρχιακή κυβέρνηση επιφορτίζεται με την ευθύνη για τις λεπτομέρειες της εφαρμογής της πολιτικής αυτής.

- **Γραπτό σύνταγμα:** Οι αρμοδιότητες και οι εξουσίες κάθε επιπέδου κυβέρνησης ορίζονται από ένα κωδικοποιημένο ή **γραπτό σύνταγμα**. Κατά συνέπεια, η σχέση μεταξύ κέντρου και περιφέρειας λαμβάνει χώρα εντός ενός τυπικού νομικού πλαισίου. Την αυτονομία κάθε επιπέδου εγγυάται συνήθως το γεγονός ότι κανένα από τα δύο δεν μπορεί να τροποποιήσει το σύνταγμα μονομερώς: για παράδειγμα, οι τροποποιήσεις του συντάγματος των ΗΠΑ απαιτούν υποστήριξη των δύο τρίτων και των δύο σωμάτων του Κογκρέσου και των τριών τετάρτων των 50 πολιτειακών νομοθετικών σωμάτων. Στην Αυστρία και την Ελβετία λ.χ. οι τροποποιήσεις του συντάγματος πρέπει επίσης να επικυρώνονται με δημοψηφίσματα.

- **Συνταγματική διαιτησία:** Οι επίσημες συνταγματικές διατάξεις ερμηνεύονται από ένα ανώτατο δικαστήριο, το οποίο κρίνει έτσι τις εκάστοτε διαφορές μεταξύ ομοσπονδιακού και πολιτειακού επιπέδου της κυβέρνησης. Εφόσον ορίζει τους τομείς δικαιοδοσίας κάθε επιπέδου, το δικαστικό σώμα σ' ένα ομοσπονδιακό σύστημα είναι σε θέση να καθορίζει πώς λειτουργεί στην πράξη ο φεντεραλισμός, πράγμα που το εμπλέκει αναπόφευκτα στη διαδικασία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής. Ο συγκεντρωτισμός που προέκυψε σε όλα τα ομοσπονδιακά συστήματα κατά τον 20ό αιώνα επικυρώθηκε ανεξαιρέτως από τα δικαστήρια.

- **Συνδυαστικοί θεσμοί:** Προκειμένου να ενισχυθεί η συνεργασία και η κατανόηση μεταξύ της ομοσπονδιακής και των πολιτειακών κυβερνήσεων, οι περιφέρειες και οι επαρχίες πρέπει να έχουν λόγο στην κεντρική διαδικασία χάραξης πολιτικής. Αυτό συνήθως επιτυγχάνεται μέσω ενός νομοθετικού σώματος δύο βουλών, στο οποίο η δεύτερη ή άνω βουλή εκπροσωπεί τα συμφέροντα των πολιτειών. Τα 76 μέλη της αυστραλιανής Γερουσίας, για παράδειγμα, περιλαμβάνουν 12 μέλη από καθεμιά από τις έξι πολιτείες, δύο από την Αυστραλιανή Επικράτεια και δύο από τη Βόρεια Επικράτεια. Εξαίρεση αποτελεί

Γραπτό σύνταγμα: Ένα και μόνο δεσμευτικό κείμενο που κατανέμει καθήκοντα, εξουσίες και λειτουργίες στους θεσμούς της κυβέρνησης, συνιστώντας έτσι «υπέρτατο» νόμο.

εδώ το ασθενές ομοσπονδιακό σύστημα στη Μαλαισία που επιτρέπει το διορισμό της πλειοψηφίας των μελών της Γερουσίας (Dewan Negara) από τον μονάρχη.

Αποτίμηση του φεντεραλισμού

Ένα από τα κύρια προτερήματα των ομοσπονδιακών συστημάτων είναι ότι, σε αντίθεση με τα ενιαία, παρέχουν ένα συνταγματικά κατοχυρωμένο πολιτικό βήμα στα περιφερειακά και τοπικά συμφέροντα. Οι πολίτες ή επαρχίες ασκούν ένα φάσμα αυτόνομων εξουσιών και απολαμβάνουν ορισμένη εκπροσώπηση στην κεντρική κυβέρνηση, συνήθως, όπως επισημάνθηκε παραπάνω, μέσω του δεύτερου οργάνου του ομοσπονδιακού νομοθετικού σώματος. Εντούτοις, ο φεντεραλισμός δεν κατάφερε να αντιπαρέλθει τη γενική τάση του 20ού αιώνα προς τον συγκεντρωτισμό. Παρά τις εγγυήσεις των πολιτειακών ή επαρχιακών δικαιωμάτων στα ομοσπονδιακά συστήματα, οι εξουσίες της κεντρικής κυβέρνησης επεκτάθηκαν, κυρίως σαν αποτέλεσμα της ενίσχυσης του οικονομικού και κοινωνικού παρεμβατισμού και των μεγαλύτερων δυνατοτήτων της κεντρικής κυβέρνησης να αντλεί έσοδα.

Το σύστημα των ΗΠΑ, για παράδειγμα, λειτούργησε αρχικά σύμφωνα με τις αρχές του «δυϊστικού φεντεραλισμού», στον οποίο η ομοσπονδιακή και οι πολιτειακές κυβερνήσεις είχαν διακριτές και φαινομενικά απαραβίαστες σφαίρες πολιτικών εξουσιών. Από τα τέλη του 19ου αιώνα και μετά, αυτό το μοντέλο αντικαταστάθηκε από ένα σύστημα «συνεργατικού φεντεραλισμού» που βασιζόταν στην ενίσχυση μέσω «επιδοτήσεων» της ομοσπονδιακής κυβέρνησης προς τις πολιτειακές και τοπικές αρχές. Οι πολιτειακές και τοπικές κυβερνήσεις κατέληξαν έτσι να εξαρτώνται όλο και περισσότερο από τη ροή των ομοσπονδιακών χρηματοδοτήσεων, ιδιαίτερα μετά την απότομη αύξηση των οικονομικών και κοινωνικών προγραμμάτων με το New Deal της δεκαετίας του 1930. Ωστόσο, μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1960, ο συνεργατικός φεντεραλισμός, που βασιζόταν σ' έναν υποτιπώδη συνεταιρισμό μεταξύ ομοσπονδιακής και πολιτειακών κυβερνήσεων, αντικαταστάθηκε απ' ό,τι έχει χαρακτηριστεί ως «καταναγκαστικός φεντεραλισμός». Πρόκειται για ένα σύστημα μέσω του οποίου η ομοσπονδιακή κυβέρνηση επιτυγχάνει όλο και συχνότερα τη συμμόρφωση των πολιτειών, ψηφίζοντας νόμους που υποσκελίζουν τις εξουσίες τους και επιβάλλοντας περιορισμούς στις πολιτειακές και τοπικές αρχές με τη μορφή διαταγμάτων.

Ένα δεύτερο πλεονέκτημα του φεντεραλισμού είναι ότι, διαχέοντας την κυβερνητική εξουσία, δημιουργεί ένα δίκτυο ελέγχων και εξισορροπήσεων που συμβάλλουν στην προστασία της ατομικής ελευθερίας. Όπως το έθεσε ο James Madison, «για ν' αντισταθμιστεί μια φιλοδοξία, πρέπει να εμφανιστεί μια άλλη». Παρά την παγκόσμια τάση προς τον συγκεντρωτισμό, τα ομοσπονδιακά συστήματα, όπως αυτά των ΗΠΑ, της Αυστραλίας και του Καναδά, υπήρξαν κατά κανόνα πιο αποτελεσματικά στον έλεγχο των πολιτικών σε εθνικό επίπεδο απ' ό,τι τα ενιαία συστήματα. Ωστόσο, δομές που προορίζονται να προκαλέσουν υγιή ένταση στο εσωτερικό ενός κυβερνητικού συστήματος

μπορούν κάλλιστα να παραγάγουν επίσης απογοήτευση και αδιέξοδα. Μία από τις αδυναμίες των ομοσπονδιακών συστημάτων είναι ότι, περιστέλλοντας την κεντρική εξουσία, δυσχεραίνουν την εφαρμογή τομηρών οικονομικών και κοινωνικών προγραμμάτων. Το New Deal του F. D. Roosevelt στις ΗΠΑ λ.χ. αποδυναμώθηκε από τις αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου που είχαν στόχο να εμποδίσουν την παραβίαση των αρμοδιοτήτων των πολιτειών από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Τη δεκαετία του '80, ο Ronald Reagan χρησιμοποίησε σκόπιμα τον φεντεραλισμό σαν όπλο εναντίον της «εκτεταμένης» κυβέρνησης και πιο συγκεκριμένα εναντίον του αυξημένου προϋπολογισμού για την πρόνοια. Με σύνθημα τον «νέο φεντεραλισμό», ο Reagan επιχείρησε να περικόψει τις κοινωνικές δαπάνες, μεταφέροντας την ευθύνη της πρόνοιας από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση στις λιγότερο εύρωστες πολιτειακές κυβερνήσεις. Αντίθετα, το κυρίαρχο μοντέλο συνεργατικού φεντεραλισμού της Γερμανίας διευκόλυνε μάλλον παρά εμπόδισε τη συγκρότηση ενός ευρύτατου και αδρά χρηματοδοτούμενου συστήματος πρόνοιας.

Τέλος, ο φεντεραλισμός παρέχει έναν θεσμικό μηχανισμό μέσω του οποίου οι κατακερματισμένες κοινωνίες διατηρούν την ενότητα και τη συνοχή τους. Από αυτή την άποψη, η ομοσπονδιακή λύση μπορεί μεν να είναι κατάλληλη μόνο για έναν περιορισμένο αριθμό εθνοτικά διαφοροποιημένων και τοπικά διασπασμένων κοινωνιών, αλλά σ' αυτές τις περιπτώσεις ίσως να είναι απολύτως ζωτικής σημασίας. Η ευφυΐα του φεντεραλισμού των ΗΠΑ λ.χ. ίσως να μην έγκειται τόσο στο ότι παρέχει τη βάση για την ενότητα των αρχικών δεκαετιών πολιτειών όσο στο ότι προίκισε τις ΗΠΑ μ' έναν θεσμικό μηχανισμό που τους επέτρεψε να απορροφήσουν τις πιέσεις της μετανάστευσης από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά. Ωστόσο, ο κίνδυνος του φεντεραλισμού είναι ότι, πριμοδοτώντας τη διαίρεση της κυβέρνησης, μπορεί να ενισχύσει τις φυγόκεντρες πιέσεις και να οδηγήσει τελικά στην αποσύνθεση. Κάποιοι υποστήριξαν έτσι ότι τα ομοσπονδιακά συστήματα είναι δομικά ασταθή και οδηγούνται τελικά είτε στην εγγυημένη ενότητα που μόνο ένα ενιαίο σύστημα μπορεί να προσφέρει είτε στην ολοένα και μεγαλύτερη αποκέντρωση και τελικά στην κατάρρευση.

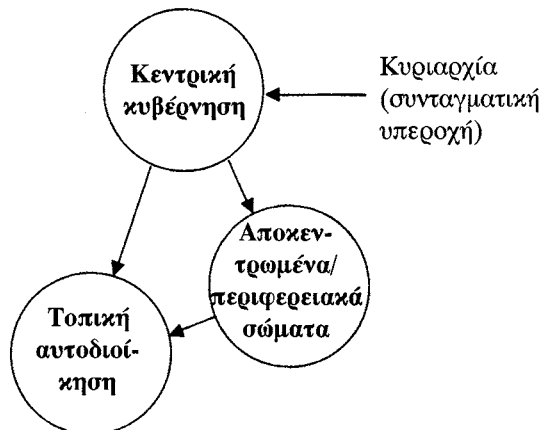
Ο φεντεραλισμός στον Καναδά, για παράδειγμα, μπορεί να χαρακτηριστεί αποτυχημένος, καθώς ο στόχος του ήταν η συγκρότηση μιας πολιτικής ένωσης εντός της οποίας θα μπορούσαν να συνυπάρξουν αρμονικά οι γαλλόφωνοι και οι αγγλόφωνοι πληθυσμοί. Απαντώντας στην άνοδο του **κινήματος απόσχισης** στο κυρίως γαλλόφωνο Κεμπέκ, ο Καναδάς κατέφυγε από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 σε μια άκαρπη αναζήτηση κάποιας συνταγματικής φόρμουλας που θα έπειθε το Κεμπέκ να παραμείνει στην καναδική ομοσπονδία. Η Συμφωνία του Μπης Λέικ το 1987, η οποία επιχείρησε να ικανοποιήσει τα αιτήματα του Κεμπέκ για μεγαλύτερη αυτονομία παραχωρώντας του «ειδική θέση» στην ομοσπονδία, κατέρρευσε τρία χρόνια αργότερα, όταν η Μανιτόμπα και η Νέα Γη απέρριψαν την αρχή του «ασύμμετρου φεντεραλισμού». Η Συμφωνία της Σάρλοταουν το 1992 πρότεινε μία άλλη φόρμουλα, η οποία όμως καταψηφίστηκε σε πανεθνικό δημο-

Κίνημα απόσχισης: Η επιδίωξη αποχώρησης από έναν πολιτικό σχηματισμό με στόχο την ίδρυση ανεξάρτητου κράτους.

ψηφίσμα, εν μέρει επειδή το Κεμπέκ θεώρησε ότι δεν του παραχωρούσε αρκετή αυτονομία και εν μέρει επειδή πολλοί αγγλόφωνοι Καναδοί φοβήθηκαν ότι θ' απειλούσε την ακεραιότητα του καναδικού κράτους. Εντούτοις, η λύση ενός τελείως ανεξάρτητου Κεμπέκ, την οποία υποστήριξε με σθένος το αποσχιστικό Κόμμα του Κεμπέκ [Parti Québécois], επίσης απορρίφθηκε οριακά από τον πληθυσμό του Κεμπέκ σ' ένα δημοψήφισμα που διεξήχθη στα τέλη του 1995.

Ενιαία συστήματα

Η συντριπτική πλειονότητα των σύγχρονων κρατών διαθέτουν ενιαία κυβερνητικά συστήματα. Αυτά αναθέτουν την κυρίαρχη εξουσία σ' έναν μόνο, εθνικό θεσμό. Στη Μ. Βρετανία αυτός ο θεσμός είναι το κοινοβούλιο, το οποίο διαθέτει, τουλάχιστον θεωρητικά, απαραμίλλη και αδιαμφισβήτητη νομοθετική αυθεντία. Το κοινοβούλιο μπορεί να ψηφίσει και να καταργήσει όποιο νόμο επιθυμεί· οι εξουσίες του δεν ελέγχονται από κάποιο κωδικοποιημένο ή γραπτό σύνταγμα· δεν υφίστανται αντίπαλα νομοθετικά σώματα που να αμφισβητούν την αυθεντία του· οι νόμοι του, τέλος, υπερισχύουν όλων των άλλων μορφών του αγγλικού ή σκοτσέζικου δικαίου. Εφόσον σ' ένα ενιαίο σύστημα η συνταγματική υπεροχή αποδίδεται στο κέντρο, κάθε σύστημα περιφερειακής ή τοπικής κυβέρνησης υφίσταται κατά τη διάθεση του κέντρου (βλ. Σχήμα 8.2). Εκ πρώτης όψεως, αυτό σηματοδοτεί ανεξέλεγκτο συγκεντρωτισμό. Οι τοπικοί θεσμοί μπορούν να αναμορφωθούν, να αναδιοργανωθούν, ακόμα και να καταργηθούν κατά βούληση· οι εξουσίες και οι αρμοδιότητές τους μπορούν εξίσου εύκολα να περιορίζονται ή να επεκτείνονται. Στην πράξη, ωστόσο, η σχέση κέντρου και περιφέρειας στα ενιαία συστήματα είναι εξίσου περίπλοκη με την αντίστοιχη στα ομοσπονδιακά συστήματα, οι δε πολιτικοί, πολιτισμικοί και ιστορικοί παράγοντες είναι κι εδώ το ίδιο σημαντικοί με τους συνταγματικούς. Παρ' όλα αυτά, στα ενιαία συστήματα υπάρχουν δύο διακριτές μορφές περιφερειακής αυθεντίας: η τοπική αυτοδιοίκηση και οι αποκεντρωμένες συνλεύσεις. Αυτές είναι που διαμορφώνουν τις σχέσεις κέντρου-περιφέρειας.

Σχήμα 8.2
Ενιαία κράτη

Τοπική αυτοδιοίκηση

Η τοπική αυτοδιοίκηση, υπό την απλούστερη έννοια, είναι η κυβέρνηση μιας συγκεκριμένης τοποθεσίας, π.χ. ενός χωριού, μιας κωμόπολης, μιας πόλης, ενός δήμου ή μιας επαρχίας. Πιο συγκεκριμένα, είναι μια μορφή κυβέρνησης που δεν έχει μερίδιο κυριαρχίας και συνεπώς είναι πλήρως υποταγμένη στην κεντρική εξουσία ή, σ' ένα ομοσπονδιακό σύστημα, στην πολιτειακή ή περιφερειακή αρχή. Αυτή η βαθμίδα κυβέρνησης υπάρχει στην πραγματικότητα σε όλο τον κόσμο, τόσο σε ομοσπονδιακά και συνομοσπονδιακά συστήματα όσο και σε ενιαία. Στις ΗΠΑ λ.χ. υπάρχουν πάνω από 86.000 μονάδες τοπικής αυτοδιοίκησης για τις οποίες εργάζονται 11.000.000 άνθρωποι, πολύ περισσότεροι από το προσωπικό που απασχολείται σε ομοσπονδιακό και πολιτειακό επίπεδο, και δεν ξεπερνά τα 8.000.000. Ωστόσο, εκείνο που καθιστά την τοπική αυτοδιοίκηση ιδιαίτερα σημαντική για τα ενιαία συστήματα είναι το γεγονός ότι στις περισσότερες περιπτώσεις αποτελεί τη μοναδική μορφή κυβέρνησης εκτός του κέντρου.

Θα ήταν λάθος, ωστόσο, να συμπεράνουμε ότι η συνταγματική υποτέλεια της τοπικής αυτοδιοίκησης σημαίνει ότι είναι και πολιτικά αδιάφορη. Η ίδια η πανταχού παρουσία της τοπικής αυτοδιοίκησης αντανάκλα το γεγονός ότι είναι και διοικητικά απαραίτητη και εύκολα κατανοητή, καθώς βρίσκεται «κοντά» στον λαό. Επιπλέον, οι αιρετοί τοπικοί πολιτικοί απολαμβάνουν μία ορισμένη δημοκρατική νομιμοποίηση που τους δίνει ως ένα βαθμό τη δυνατότητα να διευρύνουν τις επίσημες εξουσίες και αρμοδιότητές τους. Αυτό συχνά σημαίνει ότι οι σχέσεις κέντρου-περιφέρειας διεξάγονται περισσότερο μέσω μιας διαδικασίας παζαρέματος και διαπραγμάτευσης παρά μέσω άνωθεν εντολών. Η ισορροπία μεταξύ κέντρου και περιφέρειας επηρεάζεται επίσης από παράγοντες όπως η πολιτική κουλτούρα (ιδιαίτερα από καθιερωμένες παραδόσεις τοπικής αυτονομίας και διαφορετικότητας) και η φύση του κομματικού συστήματος. Για παράδειγμα, η αυξανόμενη τάση «πολιτικοποίησης» της τοπικής πολιτικής, με την ολοένα εντονότερη κυριαρχία των εθνικών κομμάτων και σε τοπικό επίπεδο, επιφέρει συνήθως μεγαλύτερο συγκεντρωτισμό. Όταν απουσιάζει το είδος συνταγματικού πλαισίου που παρέχει ο φεντεραλισμός, η διατήρηση της τοπικής αυτονομίας εξαρτάται προπάντων από τον αυτοπεριορισμό του κέντρου. Αυτό σημαίνει ότι ο βαθμός αποκέντρωσης στα ενιαία συστήματα ποικίλλει σημαντικά τόσο από περίοδο σε περίοδο όσο και από χώρα σε χώρα. Ας δούμε λ.χ. τις διαφορετικές εμπειρίες της Μ. Βρετανίας και της Γαλλίας.

Η Μ. Βρετανία διέθετε παραδοσιακά ένα σχετικά αποκεντρωμένο σύστημα τοπικής αυτοδιοίκησης, στο οποίο οι τοπικές αρχές ασκούσαν σημαντικές εξουσίες εντός του νομικού πλαισίου που τους όριζε το κοινοβούλιο. Για την ακρίβεια, ο σεβασμός της **τοπικής δημοκρατίας** θεωρούνταν επί μακρόν ίδιον του άγραφου συντάγματος της Μ. Βρετανίας. Ακολουθώντας τον J. S. Mill οι συνταγματικές αρχές συνήθως εκθείαζαν την τοπική αυτοδιοίκηση θεωρώντας την αφενός βαθμίδα ελέγχου της κεντρικής εξουσίας και αφετέρου μέσο διεύρυνσης της λαϊκής συμμετοχής και συνεπώς της πολιτικής διαπαιδαγώγη-

Τοπική δημοκρατία: Αρχή που εναρμόνιζε τόσο την ιδέα της τοπικής αυτονομίας όσο και το στόχο της λαϊκής ανταπόκρισης.

σης. Ωστόσο, η επέκταση του οικονομικού και κοινωνικού ρόλου του κράτους κατά τη μεταπολεμική περίοδο σήμαινε ότι οι τοπικές αρχές επιφορτίζονταν όλο και περισσότερο με την ευθύνη παροχής δημόσιων υπηρεσιών για λογαριασμό της κεντρικής κυβέρνησης. Αυτή η συνεταιριστική προσέγγιση των σχέσεων κέντρου-περιφέρειας εγκαταλείφθηκε απότομα από τις συντηρητικές κυβερνήσεις των δεκαετιών του '80 και του '90, οι οποίες θεώρησαν την τοπική αυτοδιοίκηση, από κοινού με άλλους ενδιάμεσους φορείς, εμπόδιο στην εφαρμογή των ριζοσπαστικών τους πολιτικών της αγοράς.

Το λεγόμενο «καπέλωμα» στους δημοτικούς φόρους το 1984 στέρξε από την τοπική αυτοδιοίκηση την πλέον σημαντική της εξουσία: τη δυνατότητα να ελέγχει το ύψος των τοπικών φόρων καθορίζοντας έτσι τις δημοσιονομικές δαπάνες της. Τοπικές αρχές που μπορούσαν ν' αμφισβητήσουν την εξουσία του κέντρου, όπως το Μείζον Συμβούλιο του Λονδίνου και τα μητροπολιτικά επαρχιακά συμβούλια, καταργήθηκαν και οι αρμοδιότητές τους μεταβιβάστηκαν σε μικρότερες περιφερειακές και δημοτικές επιτροπές και σ' ένα πλήθος νεότευκτων **quango**. Οι αρμοδιότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης περιορίστηκαν περαιτέρω, λ.χ. μέσω της εφαρμογής εθνικού αναλυτικού προγράμματος στα σχολεία και νόμων που επέτρεπαν στα τελευταία να εξαιρούνται από τον έλεγχο των τοπικών αρχών. Απώτερος σκοπός αυτών των πολιτικών ήταν η θεμελιώδης αναδιάρθρωση της τοπικής αυτοδιοίκησης με τη δημιουργία συμβουλίων «αρωγής», ο ρόλος των οποίων δεν είναι να παρέχουν τα ίδια υπηρεσίες, αλλά να επιβλέπουν την παροχή των υπηρεσιών εκ μέρους ιδιωτικών σωμάτων, μέσω ενός συστήματος υπεργολαβιών και ιδιωτικοποίησης. Τέτοιου είδους πολιτικές ερμηνεύτηκαν από τους περισσότερους σαν επίθεση κατά της τοπικής δημοκρατίας. Από τη μία πλευρά η εξουσία μεταφέρθηκε από την τοπική στην κεντρική κυβέρνηση, και από την άλλη οι τοπικές αρχές δέχτηκαν τις έντονες πιέσεις της αγοράς, που ασκούνταν από μέλη των τοπικών κοινοτήτων στον νέο τους ρόλο ως «πελατών».

Την ίδια περίοδο στη Γαλλία υιοθετήθηκαν πολύ διαφορετικές πολιτικές. Σε μια φιλότιμη προσπάθεια να αναμορφώσει το χαρακτήρα της γαλλικής κοινωνίας, και ιδιαίτερα την παράδοση του συγκεντρωτισμού που κληρονόμησε η Πέμπτη Δημοκρατία από τους Ιακωβίνους και τον Ναπολέοντα, ο πρόεδρος Mitterrand ασπάστηκε ένα πρόγραμμα πολιτικής αποκέντρωσης το οποίο εφάρμοσε ο υπουργός Εσωτερικών και Αποκέντρωσης Gaston Defferre μεταξύ 1982-86. Παραδοσιακά, οι σχέσεις κέντρου-περιφέρειας στη Γαλλία κυριαρχούνταν από ένα σύστημα αυστηρού διοικητικού ελέγχου που λειτουργούσε κυρίως μέσω νομαρχών (οι οποίοι διορίζονταν και ήταν άμεσα υπόλογοι στο υπουργείο Εσωτερικών), των ανώτατων εκτελεστικών αξιωματούχων των 96 νομών [départements] της Γαλλίας. Το κατεστημένο γαλλικό σύστημα, επομένως, έμοιαζε πολύ με μια ιεραρχική αλυσίδα εντολών και εντεταλμένων. Οι μεταρρυθμίσεις του Defferre αναξωογόνησαν την περιφερειακή αυτοδιοίκηση ενώ συγχρόνως επεξέτειναν τις αρμοδιότητες και τις εξουσίες της τοπικής αυτοδιοίκησης. Συγκεκριμένα, οι εκτελεστικές εξουσίες των νομαρχών μεταβιβάστηκαν σε τοπικά

Quango (ακρωνύμιο των λέξεων «quasi-autonomous non-governmental organization», ημιαυτόνομος μη κυβερνητικός οργανισμός): Δημόσιο σώμα που απασχολεί διορισμένο προσωπικό κι όχι πολιτικούς ή δημόσιους υπαλλήλους.

εκλεγμένους προέδρους και οι νομάρχες αντικαταστάθηκαν από Επιτρόπους της Πολιτείας [Commissaires de la République], αρμόδιους προπάντων για τον οικονομικό σχεδιασμό. Επιπλέον, οι τοπικές αρχές απαλλάχθηκαν από την υποχρέωση υποβολής προς έγκριση των αποφάσεών τους για τη διοίκηση και τις δαπάνες τους, οι οποίες πλέον υπόκεινται μόνο σε εκ των υστέρων νομικό και οικονομικό έλεγχο. Το αποτέλεσμα αυτών των μεταρρυθμίσεων ήταν, πολύ απλά, να αποκτήσει η Γαλλία την πιο αποκεντρωμένη κρατική δομή που γνώρισε ποτέ από την εποχή της επανάστασης του 1789.

Μεταβίβαση εξουσιών

Η μεταβίβαση εξουσιών, τουλάχιστον στη νομοθετική της μορφή, κατοχυρώνει τον υψηλότερο δυνατό βαθμό αποκέντρωσης σ' ένα ενιαίο σύστημα κυβέρνησης, χωρίς δηλαδή αυτό να μετατρέπεται σε ομοσπονδιακό. Οι αποκεντρωμένες συνελύσεις δημιουργήθηκαν συνήθως σαν απάντηση σε αυξανόμενες φυγόκεντρες τάσεις στο εσωτερικό ενός κράτους, με στόχο συγκεκριμένα να κατευνάσουν εντεινόμενες περιφερειακές και μερικές φορές εθνικιστικές πιέσεις. Παρότι δεν έχουν κατοχυρωμένες εξουσίες, μόλις οι αποκεντρωμένες συνελύσεις αποκτήσουν δική τους πολιτική ταυτότητα και κάποιο βαθμό δημοκρατικής νομιμοποίησης είναι πολύ δύσκολο να αποδυναμωθούν και, υπό κανονικές συνθήκες, αδύνατο να καταργηθούν. Το Κοινοβούλιο του Στόρμοντ στη Βόρεια Ιρλανδία αποτελεί εξαίρεση. Η λειτουργία του ανεστάλη το 1972 και αντικαταστάθηκε από άμεσο έλεγχο του Κοινοβουλίου του Γουέστμινστερ, μόνον όμως επειδή έγινε φανερό ότι η κυριαρχία στους κόλπους των προτεσταντικών ενωτικών κομμάτων το εμπόδιζε ν' αναχαιτίσει το κύμα κοινοτικής βίας στη Βόρεια Ιρλανδία που απειλούσε να εξελιχθεί σε εμφύλιο πόλεμο.

Μία από τις παλιότερες παραδόσεις αποκεντρωμένης διακυβέρνησης στην Ευρώπη εντοπίζεται στην Ισπανία. Αν και ενιαίο κράτος από τη δεκαετία του 1570, η Ισπανία διαιρείται σε 50 επαρχίες, καθεμιά από τις οποίες ασκεί κάποιο βαθμό τοπικής αυτοκυβέρνησης. Ως μέρος της διαδικασίας εκδημοκρατισμού που ακολούθησε το θάνατο του στρατηγού Franco το 1975, η διαδικασία μεταβίβασης των εξουσιών επεκτάθηκε το 1979 με τη δημιουργία 17 αυτόνομων κοινοτήτων. Αυτή η νέα βαθμίδα περιφερειακών κυβερνήσεων βασίζεται σε αιρετές συνελύσεις στις οποίες έχει εκχωρηθεί ευρύς έλεγχος της τοπικής πολιτικής. Αν και αυτή η μεταρρύθμιση είχε στόχο να ικανοποιήσει τα επίμονα αιτήματα για αυτονομία των Καταλανών στη Χώρα των Βάσκων, τελικά το μόνο που πέτυχε ήταν να προκαλέσει νέο κύμα τρομοκρατίας από μέρους του αποσχιστικού κινήματος της ETA. Και η γαλλική κυβέρνηση έχει χρησιμοποιήσει τη μεταβίβαση εξουσιών σαν μέσο για τη διατήρηση των περιφερειακών ταυτοτήτων και, τουλάχιστον στη Βρετάνη και την Ακουιτανία, σαν απάντηση στον αναδυόμενο **εθνοτικό εθνικισμό**. Βασικό στοιχείο των μεταρρυθμίσεων Defferre στη Γαλλία ήταν το πέρας από τη διοικητική αποκέντρωση στη νομοθετική μεταβίβαση εξουσιών. Ως μέρος μιας στρατηγικής «λειτουργικής περιφερειοποίησης» δημιουργήθηκαν το 1972 22 περι-

Έννοια

Μεταβίβαση εξουσιών

Μεταβίβαση είναι η μεταφορά εξουσίας από την κεντρική κυβέρνηση σε κατώτερους περιφερειακούς θεσμούς («μεταβίβω» [déléguer] σημαίνει εδώ μεταβίβα εξουσιών ή καθήκοντα από μία ανώτερη αρχή σε μία κατώτερη). Αυτά τα «αποκεντρωμένα» σώματα αποτελούν, επομένως, ένα ενδιάμεσο κυβερνητικό επίπεδο μεταξύ της κεντρικής κυβέρνησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Ωστόσο, η μεταβίβαση εξουσιών διαφέρει από τον φεττερισμό καθώς, παρόλο που η τοπική δικαιοδοσία τους μπορεί να είναι παρούσα, τα αποκεντρωμένα σώματα δεν έχουν περίοδο κυριαρχίας· οι αρμοδιότητες και οι εξουσίες τους ηγάζονται και εκκαθαρίζονται από το κέντρο. Στην πιο καθαρή, **διοικητική** της μορφή, η μεταβίβαση εξουσιών (ή «διοικητική αποκέντρωση») σημαίνει απλά ότι περιφερειακοί θεσμοί εφαρμόζουν πολιτικές που αποφασίζονται αλλού, υπό τη νομοθετική της μορφή (που μερικές φορές αποκαλείται «τοπική αυτοδιάθεση»), η μεταβίβαση εξουσιών περιλαμβάνει την εγκαθίδρυση αιρετών περιφερειακών συνελύσεων στις οποίες εκκαθαρίζονται αρμοδιότητες χάραξης πολιτικών και ένας βαθμός δημοσιονομικής ανεξαρτησίας.

Εθνοτικός εθνικισμός: Μορφή εθνικισμού που τροφοδοτείται πρωτίτως από ένα έντονο αίσθημα εθνοτικής διαφορετικότητας και την επιθυμία διαφύλαξής της.

Έννοια

Εθνότητα

Εθνότητα είναι το αίσθημα αφοσίωσης σ' έναν διακριτό πληθυσμό, μία πολιτισμική ομάδα ή εδαφική περιοχή. Ο όρος είναι σύνθετος επειδή έχει τόσο φιλετικές όσο και πολιτισμικές συνδηλώσεις. Συνήθως θεωρείται, σωστά ή λανθασμένα, ότι τα μέλη των εθνικών ομάδων κατάγονται από κοινούς προγόνους και συνιστούν επομένως εκτεταμένες ομάδες συγγένειας που τους ενώνουν δεσμοί αίματος. Με πιο καθημερινούς όρους, η εθνότητα εννοείται ως πολιτισμική ταυτότητα που λειτουργεί όμως σ' ένα βαθύ, συναισθηματικό επίπεδο. Μία «εθνική» κοινότητα συμπεριλαμβάνει αξίες, παραδόσεις και πρακτικές αλλά, προπάντων, δίνει επίσης στους ανθρώπους κοινή ταυτότητα και ένα αίσθημα διαφορετικότητας, εστιάζοντας συνήθως στην καταγωγή και τους προγόνους. Κάποιοι θεωρούν ότι τα έθνη είναι απλώς διευρυμένες εθνότητες (ομάδες άλλωστε τονίζουν ότι, ενώ οι εθνότητες ομάδες είναι κατεξοχήν πολιτισμικές και αποκλειστικές (δεν μπορείς να «ενταχθείς» σε μία εθνότητα ομάδα), τα έθνη είναι πιο περιληπτικά και ορίζονται εντέλει πολιτικά.

φειρακά δημόσια σώματα, με στόχο τη βελτίωση του διοικητικού συντονισμού των τοπικών επενδύσεων και των αποφάσεων σχεδιασμού. Τα σώματα αυτά, ωστόσο, στερούνταν δημοκρατικής βάσης και διέθεταν μόνο περιορισμένες εξουσίες. Το 1982 μετατράπηκαν σε άριτες περιφερειακές κυβερνήσεις με άμεσα εκλεγόμενα συμβούλια. Σε μια προσπάθεια να αποτραπεί η απόσχιση και να αντιμετωπιστεί η τρομοκρατία, παραχωρήθηκε στην Κορσική ειδικό καθεστώς Συλλογικής Επικράτειας που έκανε στην πράξη το νησί αυτοκυβερνώμενο. Ωστόσο, η τάση για αποκέντρωση στην Ευρώπη τροφοδοτήθηκε επίσης από εξελίξεις εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ιδιαίτερα από την εμφάνιση, στα τέλη της δεκαετίας του '80, της ιδέας μιας «Ευρώπης των Περιφερειών». Τα περιφερειακά και επαρχιακά επίπεδα αυτοδιοίκησης επωφελήθηκαν από την άμεση χρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης και ανταποκρίθηκαν επιδιώκοντας αφενός άμεση εκπροσώπηση στις Βρυξέλλες, και εντείνοντας αφετέρου την ανάμειξή τους στον οικονομικό σχεδιασμό και την ανάπτυξη υποδομών.

Η Μ. Βρετανία, παραδοσιακά ένα από τα πιο συγκεντρωτικά ενιαία κράτη, υιοθέτησε με πιο αργούς ρυθμούς τη μεταβίβαση εξουσιών. Η αναβίωση του σκοτσέζικου και του ουαλικού εθνικισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1960 έθεσε τη μεταβίβαση εξουσιών στην πολιτική ατζέντα, οδηγώντας ακόμα και σε (ατελέσφορες) προτάσεις τοπικής αυτοδιάθεσης από την κυβέρνηση μειοψηφίας των Εργατικών το 1978 και ξανά το 1979· αποκεντρωμένα σώματα όμως δεν θεσπίστηκαν παρά το 1999. Το Σκοτσέζικο Κοινοβούλιο είναι το μεγαλύτερο και πιο ισχυρό από αυτά, καθώς διαθέτει εξουσία ρύθμισης των φόρων (έχει τη δυνατότητα να αυξάνει ή να μειώνει το φόρο εισοδήματος ως 3 εκατοστά της λίρας) και πρωτογενή νομοθετική εξουσία σε τομείς της εγχώριας πολιτικής. Ωστόσο, ο έλεγχος των συνταγματικών θεμάτων, η άμυνα, η εξωτερική πολιτική, η εθνική ασφάλεια και οι σχέσεις με την Ε.Ε. εξακολουθούν να ανήκουν στη δικαιοδοσία του Κοινοβουλίου του Γουέστμινστερ. Η ουαλική συνέλευση αποτελεί παράδειγμα διοικητικής αποκέντρωσης, καθώς δεν έχει έλεγχο στη φορολογία και διαθέτει μόνο υπεξούσια ή «δευτερογενή» νομοθετική εξουσία. Η συνέλευση της Βόρειας Ιρλανδίας προήλθε από τη συνεχιζόμενη «ειρηνευτική διαδικασία», ως μέρος της Συμφωνίας της Μεγάλης Παρασκευής· διαθέτει κάποιες πρωτογενείς νομοθετικές εξουσίες αλλά κανένα έλεγχο στη φορολογία, μολονότι οι εξουσίες της θα διευρυνθούν σύμφωνα με την αρχή της «σταδιακής» μεταβίβασης εξουσιών, αν η κοινή εξουσία αποδειχτεί επιτυχής. Οι υποστηρικτές της μεταβίβασης εξουσιών ισχυρίζονται ότι η παραχώρηση κάποιου βαθμού «τοπικής αυτοδιάθεσης», ιδιαίτερα στη Σκωτία και την Ουαλία, θα επιφέρει υποχώρηση των φυγόκεντρων πιέσεων του αποσχιστικού εθνικισμού, συμβάλλοντας έτσι στη σταθεροποίηση του πολυεθνικού βρετανικού κράτους. Οι επικριτές, από την άλλη πλευρά, προειδοποιούν ή, στην περίπτωση του Εθνικού Κόμματος της Σκωτίας και του Plaid Cymru, ελπίζουν ότι η μεταβίβαση εξουσιών θα οδηγήσει στην οριστική διάσπαση της Μ. Βρετανίας.

Εντούτοις, η μεταβίβαση στη Μ. Βρετανία έχει ήδη έναν «οιονεί ομοσπονδιακό» χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι τα σώματα της Σκωτίας, της Ουαλίας και της Βόρειας Ιρλανδίας, αν και στερούνται συνταγματικής κατοχύρωσης, απολαμβάνουν δημοκρατική νομιμοποίηση και συνεπώς πολιτική κατοχύρωση, χάρη στο γεγονός ότι αποτελούν λαϊκές συνελεύσεις που συστήθηκαν με δημοψηφίσματα. Επιπλέον, ο ασύμμετρος χαρακτήρας της μεταβίβασης εξουσιών στη Μ. Βρετανία προκαλεί δυναμικές πιέσεις που μπορεί να οδηγήσουν σε ενίσχυση των εξουσιών των αποκεντρωμένων θεσμών. Οι συνελεύσεις της Ουαλίας και της Βόρειας Ιρλανδίας θα επιδιώξουν να αποκτήσουν τις εξουσίες του Σκοτσέζικου Κοινοβουλίου, το οποίο με τη σειρά του θα έχει αυξημένο κίνητρο να διατηρήσει το ανώτερο καθεστώς του. Πάνω απ' όλα, στο βαθμό που τα νέα νομοθετικά σώματα λειτουργούν σαν σημεία αναφοράς της πολιτικής και πατριωτικής πίστης, η μεταβίβαση εξουσιών ενδέχεται ν' αποδυναμώσει ακόμα περισσότερο το εύθραυστο αίσθημα «βρετανικότητας» το οποίο υποστηρίζει την εδαφική συνοχή του κράτους της Μ. Βρετανίας, καθιστώντας ίσως ακατανίκητες τις πιέσεις προς τον φεντεραλισμό και, όπως προειδοποιούν κάποιοι, προς τη διάλυση του κράτους.

■ Εθνοτική και κοινοτική πολιτική

Η άνοδος της εθνοτικής πολιτικής

Η υπόθεση της πολιτικής αποκέντρωσης και, σε ακραίες περιπτώσεις, το φαινόμενο της κατάρρευσης κρατών ευνοούνται όλο και περισσότερο από την εμφάνιση ενός νέου είδους πολιτικής, της πολιτικής της εθνοτικής πίστης και της περιφερειακής ταυτότητας. Από κάποιες απόψεις, η άνοδος της εθνοτικής πολιτικής στα τέλη του 20ού αιώνα μπορεί να συγκριθεί με την εμφάνιση της εθνικιστικής πολιτικής τον 19ο, ίσως μάλιστα και το εύρος των συνεπειών τους να είναι παρόμοιο. Ενώ ο εθνικισμός έφερε μια περίοδο εθνογένεσης και κατάρρευσης των πολυεθνικών αυτοκρατοριών, η εθνοτική πολιτική μπορεί να αμφισβητήσει τη μακροπρόθεσμη επιβίωση του ίδιου του έθνους. Με άλλα λόγια, ο εθνικισμός μπορεί να αντικατασταθεί από την πολυπολιτισμικότητα. Σε τι οφείλεται η άνοδος αυτού του νέου είδους πολιτικής και ποιος είναι ο πολιτικός του χαρακτήρας;

Η αύξουσα σημασία της εθνοτικής συνείδησης στη Δύση είναι αυστηρά μεταπολεμικό φαινόμενο· για την ακρίβεια, τοποθετείται στη δεκαετία του 1960. Ωστόσο, αυτή η ανανεωμένη σημασία της εθνότητας στην πολιτική προκάλεσε έκπληξη στους περισσότερους σχολιαστές, κι αυτό επειδή είχε επικρατήσει η αντίληψη ότι η νεωτερικότητα θα επέφερε την άμβλυνση των διαφορών μεταξύ των εθνότητων, καθώς η διάδοση των φιλελεύθερων-δημοκρατικών αρχών θα σήμαινε την εγκατάλειψη αταβιστικών αντιπαλοτήτων και κοινοτικών συσπειρώσεων. Προς τα τέλη, όμως, της δεκαετίας του '60 και στις αρχές του '70, σε πολλά μέρη της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής εμφανίστηκαν αποσχιστικές ομάδες και μορφές εθνοτι-

κού εθνικισμού. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν το Κεμπέκ στον Καναδά, η Σκοτία και η Ουαλία στη Βρετανία, η Καταλονία και η Χώρα των Βάσκων στην Ισπανία, η Κορσική στη Γαλλία και η Φλάνδρα στο Βέλγιο. Το φαινόμενο προκάλεσε πίεση για πολιτική αποκέντρωση και σε μερικές περιπτώσεις επέσπευσε μείζονες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις. Στην Ιταλία, η αντίστοιχη διαδικασία ξεκίνησε τη δεκαετία του '90, με την εμφάνιση της Λίγκας του Βορρά στη Λομβαρδία. Παρόμοιες εκδηλώσεις εθνοτικής συνειδητοποίησης υπήρξαν μεταξύ των γηγενών Αμερικανών του Καναδά και των ΗΠΑ, των Αβοριγίνων της Αυστραλίας και των Μαορί της Νέας Ζηλανδίας. Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις, τουλάχιστον, τα αντίστοιχα κινήματα επέφεραν συνολικό επαναπροσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας.

Από πολλές απόψεις, πρόδρομος και ίσως πρότυπο αυτού του νέου είδους πολιτικής υπήρξε η εμφάνιση του μαύρου εθνικισμού. Οι απαρχές του κινήματος συνειδητοποίησης των μαύρων χρονολογούνται στις αρχές του 20ού αιώνα και στην εμφάνιση του κινήματος «επιστροφής στην Αφρική», το οποίο ενέπνευσαν ακτιβιστές όπως ο Marcus Garvey. Ωστόσο, η μαύρη πολιτική βρέθηκε στο προσκήνιο τη δεκαετία του '60 με την έντονη δραστηριοποίηση τόσο της μεταρρυθμιστικής όσο και της επαναστατικής πτέρυγας του κινήματος. Υπό τη μεταρρυθμιστική του όψη, το κίνημα πήρε τη μορφή αγώνα για πολιτικά δικαιώματα που έλαβε πανεθνικές διαστάσεις στις ΗΠΑ υπό την ηγεσία του Martin Luther King (1929-68) και της Εθνικής Ένωσης για την Πρόοδο των Έγχρωμων (NAACP). Η στρατηγική της διαμαρτυρίας και της μη βίαιης πολιτικής ανυπακοής απορρίφθηκε εντούτοις από το ανερχόμενο κίνημα της «Μαύρης Δύναμης» [Black Power], το οποίο υποστήριζε την απόσχιση των μαύρων και, υπό την ηγεσία του Κόμματος των Μαύρων Πανθήρων που ιδρύθηκε το 1966, προωθούσε τη χρήση βίας και την ένοπλη σύγκρουση. Στην αμερικανική πολιτική, πάντως, πιο σημαντικοί υπήρξαν μακροπρόθεσμα οι Μαύροι Μουσουλμάνοι [Black Muslims], οι οποίοι ασπάζονται ένα αποσχιστικό δόγμα που βασίζεται στην ιδέα ότι οι μαύροι Αμερικανοί κατάγονται από μια αρχαία μουσουλμανική φυλή. Οι Μαύροι Μουσουλμάνοι ιδρύθηκαν το 1929 και για 40 χρόνια είχαν αρχηγό τον Elijah Muhammed (1897-1975) ενώ μεταξύ των εξέχοντων μελών τους τη δεκαετία του '60 συγκαταλέγεται ο ακτιβιστής μαύρος ηγέτης Malcolm X (1925-65). Με νέο όνομα, «Έθνος του Ισλάμ», το κίνημα εξακολουθεί να ασκεί επιρροή στις ΗΠΑ υπό την ηγεσία του Louis Farrakhan.

Ο μαύρος εθνικισμός τονίζει φανερά μία από τις πηγές της εθνοτικής πολιτικής: την επιθυμία αμφισβήτησης της οικονομικής και κοινωνικής περιθωριοποίησης και, μερικές φορές, της φυλετικής καταπίεσης. Υπό αυτή την έννοια, η εθνοτική πολιτική υπήρξε όχημα της πολιτικής απελευθέρωσης, καθώς στρεφόταν ενάντια στη δομική κατωτερότητα και τη βαθιά ριζωμένη ανισότητα. Για τους μαύρους στη Βόρεια Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη, η κατοχύρωση μιας εθνοτικής ταυτότητας παρείχε ένα μέσο αντιμετώπισης της κυρίαρχης λευκής κουλτούρας, που παραδοσιακά τόνιζε την κατωτερότητά τους και απαιτούσε την υποταγή τους. Η αναζωπύρωση των περιφερειακών δεσμών συχνά ξεπήδησε

Marcus Garvey (1887-1940)

Τζαμαϊκανός πολιτικός στοχαστής και ακτιβιστής, πρώτος κήρυκας του μαύρου εθνικισμού. Ο Garvey ίδρυσε την Παγκόσμια Ένωση για τη Βελτίωση των Νέγρων (UBA) το 1914. Το 1915 έφυγε από την Τζαμάικα για τη Νέα Υόρκη, όπου το κίνημά του για την υπερηφάνεια των μαύριων και την οικονομική τους αυτόαρξεια γνώρισε σημαντική απήχηση, ιδιαίτερα σε γκέτο όπως το Χαράζι. Αν και οι επιχειρήσεις του αποκόμιστικά για μαύρους απέτυχαν και η εκκλήσή του για

επιστροφή στην Αφρική μάλλον αγνοήθηκε, η έμφαση που έδινε στο χρίσμο της υπερηφάνειας των μαύριων και το όραμά του για την Αφρική ως «μπέ-ρα-πατρίδα» παρέμειναν τη βάση για το μεταγενέστερο κίνημα της Μαύρης Δύναμης. Το θεολογικό κίνημα του ρασισταρκανισμού βασίζεται επίσης σημαντικά στις ιδέες του. Ο Garvey φιλικότατος για σπύτη το 1923 και αργότερα απελάθηκε, για να πεθάνει τελικά στην αφάνεια στο Λονδίνο.

μέσα από ένα σύστημα «εσωτερικής αποικιοκρατίας» στο οποίο «περιφερειακές» γεωγραφικές περιοχές υφίστανται την εκμετάλλευση του «πυρήνα» ή του «κέντρου». Έτσι, το εθνικιστικό αίσθημα στην Ουαλία και τη Σκωτία οφείλεται εν μέρει στην οικονομική υποτελία αυτών των περιφερειών στην Αγγλία, και ιδιαίτερα στη Νοτιοανατολική Αγγλία. Αυτό αντανακλάται στην παραδοσιακή τους εξάρτηση από τη «βαριά» βιομηχανία, τους υψηλότερους δείκτες ανεργίας και τους χαμηλότερους μισθούς και ημερομίσθια. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για περιοχές όπως η Βρετάνη στη Γαλλία και η Καταλονία και η Χώρα των Βάσκων στην Ισπανία. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο εθνοτικός εθνικισμός έχει συνήθως αριστερό χαρακτήρα και εκφράζεται από κόμματα και κινήματα με γενικά σοσιαλιστική φιλοσοφία.

Από την άλλη πλευρά, όταν οι περιφερειακοί δεσμοί ενισχύονται

Επισήμανση

Το μοντέλο πυρήνα-περιφέρειας

Το μοντέλο πυρήνα-περιφέρειας είναι ένα ερμηνευτικό σχήμα που σκοπεύει να εξηγήσει πώς και γιατί προκύπτουν περιφερειακές ανισορροπίες στην οικονομική ανάπτυξη. Μπορεί να εφαρμοστεί είτε σε περιφερειακές ανισορροπίες εντός ενός κράτους (ως θεωρία εσωτερικής αποικιοκρατίας) είτε σε ανισορροπίες στην παγκόσμια οικονομία (ως θεωρία παγκόσμιος τάξης). Συχνά, ωστόσο, αναγνωρίζει επικαλύψεις μεταξύ των δύο. Οι περιοχές του «πυρήνα», για παράδειγμα, είναι οι καλύτερα ενσωματωμένες στην παγκόσμια οικονομία. Το μοντέλο πυρήνα-περιφέρειας δίνει έμφαση σε ένα σύστημα άνοιχης ανταλλαγής, στο οποίο η περιοχή του πυρήνα ευημερεί και αναπτύσσεται μέσω ειδικά της εκμετάλλευσης της περιφέρειας, την οποία υφεί στην υποανάπτυξη. Ο πυρήνας συνεπώς χαρακτηρίζεται από συγκριτικά υψηλούς μισθούς, προηγμένη τεχνολογία και διαφοροποιημένη παραγωγή, ενώ η περιφέρεια χαρακτηρίζεται από χαμηλούς μισθούς, πιο απρόσιτη τεχνολογία και απλή παραγωγή.

σε περιοχές του «πυρήνα» τις οποίες ανταγωνίζονται ακμάζουσες περιοχές της «περιφέρειας», η εθνοτική πολιτική παίρνει συχνά δεξιά χαρακτηριστικά. Αυτό συνέβη λ.χ. στη Φλάνδρα στο Βέλγιο, όταν η οικονομική ανάπτυξη στην κυρίως γαλλόφωνη Βαλλωνία επέσπευσε την ενίσχυση νεοφασιστικών κινήματων. Στη δεκαετία του '90, το ανοικτά ρατσιστικό κόμμα του Φλαμανδικού συνασπισμού, το οποίο ζητά τη μαζική απέλαση των μεταναστών, ενισχύθηκε εκλογικά σε βιομηχανικές περιοχές και ιδιαίτερα στην Αντβέρπ. Κατά τον ίδιο τρόπο, η φιλοσοφία της ελεύθερης αγοράς της Λίγκας του Βορρά στη Λομβαρδία της Ιταλίας αντανάκλα εν μέρει την επιθυμία του οικονομικά προηγμένου ιταλικού Βορρά (της λεγόμενης Παδανίας) να αποσυνδεθεί από τον πιο αγροτικό και λιγότερο εύπορο Νότο.

Παρ' όλα αυτά, οι δομικές ανισότητες και η εσωτερική αποικιοκρατία δεν μπορούν να εξηγήσουν από μόνες τους την εμφάνιση της εθνοτικής και περιφερειακής πολιτικής. Γιατί, επί παραδείγματι, έγιναν τόσο σημαντικές οι εθνοτικές και περιφερειακές ταυτότητες προς τα τέλη του 20ού αιώνα, όταν οι αδικίες τις οποίες επιδιώκουν να επανορθώσουν έχουν ιστορία γενεών, για να μην πούμε αιώνων; Η απάντηση μπορεί να βρίσκεται στο φαινόμενο του μεταμοντερνισμού. Όπως ο Gellner (1983) υποστήριξε ότι ο εθνικισμός εμφανίστηκε για να παράσχει μία πηγή πολιτισμικής συνοχής στις νεότερες, εκβιομηχανισμένες κοινωνίες, έτσι και η εθνοτική συνείδηση μπορεί να αποτελεί αναγκαία ενοποιητική δύναμη στις αναδυόμενες μεταμοντέρνες κοινωνίες. Το πρόβλημα του μεταμοντερνισμού είναι ότι προάγει τη διαφορετικότητα και αποδυναμώνει τις παραδοσιακές κοινωνικές ταυτότητες. Για παράδειγμα, η αυξημένη κοινωνική κινητικότητα και η διάδοση του ατομικισμού της αγοράς υπονόμισαν τόσο την ταξική αλληλεγγύη όσο και τους καθιερωμένους πολιτικούς δεσμούς. Την ίδια ώρα, η δυνατότητα του έθνους να κατοχυρώνει μια ισχυρή και σταθερή κοινωνική ταυτότητα έχει αποδυναμωθεί από την οικονομική, πολιτιστική και πολιτική παγκοσμιοποίηση. Υπό τέτοιες συνθήκες, η εθνότητα μπορεί να αντικαταστήσει την εθνικότητα σαν κύρια πηγή κοινωνικής ενσωμάτωσης, έχοντας για βασικό πλεονέκτημα ότι, ενώ τα έθνη συνέχονται από «πολιτικές» αρχές και δεσμούς, οι εθνοτικές και περιφερειακές ομάδες είναι σε θέση να παράγουν ένα βαθύτερο αίσθημα «οργανικής» ταυτότητας.

Η άνοδος της εθνοτικής συνείδησης δεν υπήρξε σε καμιά περίπτωση αποκλειστικά δυτικό φαινόμενο. Αν και η αντιπαλότητα των εθνοτήτων (που συχνά παρουσιάζεται ως «φυλετικότητα») θεωρείται μερικές φορές ενδημικό χαρακτηριστικό της αφρικανικής και της ασιατικής πολιτικής, γίνεται καλύτερα κατανοητή ως φαινόμενο που συνδέεται με την αποικιοκρατία. Για παράδειγμα, ο αγώνας ενάντια στην αποικιακή εξουσία συνέβαλε στην ενίσχυση της εθνοτικής συνείδησης, η οποία κινήτοποιούνταν συνήθως σαν όπλο της αντιαποικιοκρατίας. Ωστόσο, η πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» της περιόδου της αποικιοκρατίας συχνά άφησε σε πολλά μόλις ανεξαρτητοποιημένα «έθνη» μια κληρονομιά πικρίας και δυσφορίας. Σε πολλές περιπτώσεις, αυτό επιτάχισε από την προσπάθεια πλειοψηφικών εθνοτικών ομάδων να

σταθεροποιήσουν την κυριαρχία τους υπό το μανδύα της «εθνογένεσης». Τέτοιου είδους εντάσεις λ.χ. είχαν σαν αποτέλεσμα τον πόλεμο της Μπιάφρα στη Νιγηρία τη δεκαετία του '60, τον μακροχρόνιο εμφύλιο πόλεμο στο Νότιο Σουδάν και την καταφυγή στην τρομοκρατία των χριστιανών, στη μεγάλη πλειοψηφία τους, Ταμίλ στη Σρι Λάνκα. Το χειρότερο πρόσφατο περιστατικό εθνοτικής αιματοχυσίας συνέβη, ωστόσο, στη Ρουάντα το 1994, όπου περίπου 1.000.000 Τούτσι και μετριοπαθείς Χούτου σφαγιάστηκαν κατά την εξέγερση των σκληροπυρηνικών Χούτου.

Η κατάρρευση του κομμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη γέννησε επίσης ένα φάσμα εθνοτικής αντιπαλότητας και περιφερειακής σύγκρουσης. Στην πρώην ΕΣΣΔ, την Τσεχοσλοβακία και τη Γιουγκοσλαβία, για παράδειγμα, η αλλαγή οδήγησε σε διάλυση του κράτους και στη δημιουργία μιας σειράς νέων εθνών-κρατών. Οι αιτίες ήταν πολλές. Πρώτον, αν και τα κομμουνιστικά καθεστώτα επιδίωξαν να λύσουν το «πρόβλημα των εθνοικότητων» μέσω της κατασκευής του «σοσιαλιστικού ανθρώπου», τα γεγονότα έδειξαν ότι το μόνο που κατάφεραν ήταν να παγώσουν τους εθνοτικούς και εθνικούς δεσμούς, οδηγώντας τους στην παρανομία. Δεύτερον, ο εθνοτικός και θρησκευτικός εθνικισμός υπήρξαν αναμφίβολα όχημα για την έκφραση του αντικομμουνισμού ή του αντισοβιετισμού. Τρίτον, η πολιτική αστάθεια και η οικονομική αβεβαιότητα που προκάλεσε η κατάρρευση του κομμουνισμού αποτέλεσαν το κατάλληλο έδαφος για μια μορφή πολιτικής που πρόσφερε ένα «οργανικό» αίσθημα συλλογικής ταυτότητας. Ωστόσο, και τα ίδια αυτά τα νεότευκτα έθνη σπαράσσονται από βαθιές εθνοτικές αντιπαλότητες και εντάσεις. Αυτό απέδειξαν η επανάσταση των Τσετσένων στη Ρωσία και ο κατακερματισμός της πρώην Γιουγκοσλαβικής δημοκρατίας της Βοσνίας σε «εθνοτικά καθαρές» μουσουλμανικές, σερβικές και κροατικές περιοχές.

Μια πολιτική της κοινότητας;

Ενώ η εθνοτική πολιτική αναδύθηκε από τα κάτω ως λαϊκιστικό κίνημα, η κοινοτική πολιτική συνήθως ενδιέφερε τις πολιτικές ελίτ. Με άλλα λόγια, υπήρξε συχνά καταφύγιο πολιτικών και ακαδημαϊκών, οι οποίοι ερμήνευσαν την κοινωνική διάσπαση και τον κατακερματισμό σαν μέρος μιας ευρύτερης «παρακμής της κοινότητας». Αυτή η θεματική βρέθηκε στο προσκήνιο της δυτικής πολιτικής από τη δεκαετία του '60 και μετά, φτάνοντας στο σημείο, στη δεκαετία του '90, ο αποκαλούμενος «κοινοτισμός» να απειλεί να καταστεί ολοκληρωμένη πολιτική φιλοσοφία, καταργώντας την παλιά διαιρετική τομή αριστεράς-δεξιάς. Στον πυρήνα του κοινοτιστικού μηνύματος βρίσκεται η απόφαση, πρώτον, ότι ένα αίσθημα κοινότητας είναι ζωτικής σημασίας για μια υγιή κοινωνία και, δεύτερον, ότι στη σύγχρονη εποχή οι δεσμοί της κοινότητας αποδυναμώθηκαν σταδιακά.

Το ενδιαφέρον για την κοινοτική πολιτική και η ανακάλυψη ξανά του «τοπικού» αναπτύχθηκαν παράλληλα με την πρόοδο της παγκοσμιοποίησης, η οποία συζητήθηκε στο Κεφάλαιο 7. Υπό αυτή την έννοια, η παγκοσμιοποίηση και η τοπικοποίηση συνιστούν ενδεχομένως

Έννοια

Κοινότητα

Κοινότητα, στην καθομιλουμένη, είναι συνάθροιση ανθρώπων σε μια δεδομένη τοποθεσία, δηλαδή ένα χωριό, μία κωμόπολη, μία πόλη ή ακόμα και μία χώρα. Ως κοινωνική ή πολιτική αρχή ωστόσο, ο όρος υποδηλώνει μία κοινωνικά ομάδα που διαδέχεται κοινή εθιμολογική ταυτότητα, θεμελιωμένη στους δεσμούς της συντροφικότητας, της αφοσίωσης και του καθήκοντος. Ο Ferdinand Tönnies (1855-1936) διακρίνει μεταξύ της *Gemeinschaft* ή «κοινότητας», η οποία αποτελεί κοινό κανόνα σε παραδοσιακές κοινωνίες κατασκευάζεται από τη φυσική συνύφηση και τον αμοιβαίο «πράσινο» και της *Gesellschaft* ή «ένωσης»: εκείνων δηλαδή των καλύτερων τεχνικών και συμβατικών σχέσεων που χαρακτηρίζουν τις αστικές και εθιμοκρατικές κοινωνίες. Ο Emile Durkheim (1858-1917) έθεσε έμφαση στο βάρος στον οποίο η κοινότητα βασίζεται στη διατήρηση κοινωνικών και ηθικών κωδίκων. Αν αυτοί αποδυναμωθούν, προκαλείται «ανomie», δηλαδή απώθηση απομόνωσης, μοναξιάς και έλλειψης κοινότητας.

αλληλένδετες απαντήσεις στην παρακμή του έθνους-κράτους. Αν η υπόθεση της κοινότητας φέρει μια ιδεολογική κληρονομιά, αυτή βρίσκεται στην παραδοσιακή έμφαση των αναρχικών στην αυτοδιαχείριση και τη συνεργασία. Κλασικοί αναρχικοί όπως ο Proudhon, ο Πιερ Κροπότκιν (1842-1921) και ο Gustav Landauer (1870-1934) εξήραν τις αρετές της μικρής, αποκεντρωμένης κοινότητας, ή **κομμούνας**, όπου τα ανθρώπινα όντα μπορούν να οργανώσουν τη ζωή τους αυθόρμητα και να λύσουν τις διαφορές τους χωρίς τη μεσολάβηση τρίτου. Παρόμοιοι στόχοι ενέπνευσαν και την εγκαθίδρυση του συστήματος των κιμπούτς στο Ισραήλ. Κατά την άποψη σύγχρονων αναρχικών, όπως ο Murray Bookchin (1989), η ανάγκη μίας τέτοιας έμφασης στην κοινότητα είναι πιο επείγουσα απ' ό,τι τον 19ο αιώνα, λόγω της ψυχρής και αποπροσωποποιημένης φύσης της ζωής στη σύγχρονη πόλη. Η έμφαση του Bookchin στις «ομάδες συγγένειας» ως θεμελιώδεις μονάδες της νέας κοινωνίας επηρέασε σημαντικά τους πολεοδόμους, οι οποίοι απομακρύνθηκαν από την ιδέα των εκτεταμένων αστικών περιοχών και των αναπλάσεων ευρείας κλίμακας και άρχισαν να υποστηρίζουν την κατασκευή «αστικών χωριών». Ένα παρόμοιο μήνυμα κήρυξε ο Γερμανός οικονομολόγος και περιβαλλοντολόγος Fritz Schumacher, το πρωτοποριακό έργο του οποίου *Το μικρό είναι όμορφο: Η ανθρωπιά και η ομορφιά της μικρής οικονομίας* (1973) καλούσε σε μια στροφή προς την οικονομική και κοινωνική οργάνωση «σε ανθρώπινη κλίμακα», στη βάση μικρότερων εργατικών μονάδων, κοινοτικής ιδιοκτησίας και περιφερειακών χώρων εργασίας που αξιοποιούν τοπικό εργατικό δυναμικό και πόρους.

Η ιδέα της κοινότητας υιοθετήθηκε επίσης από ακαδημαϊκούς όπως ο Michael Sandel (1982) και ο Alasdair MacIntyre (1981), οι οποίοι τη χρησιμοποίησαν για να επισημάνουν τις αποτυχίες του φιλελευθέρου ατομικισμού. Οι κοινοτιστές υποστήριξαν ότι ο φιλελευθερισμός, συλλαμβάνοντας το άτομο ως λογικά προγενέστερο και «εξωτερικό» της κοινότητας, νομιμοποίησε απλώς την ιδιοτελή και εγωιστική συμπεριφορά και υποβάθμισε τη σημασία της ιδέας του δημόσιου αγαθού. Μέσω των κειμένων του Amitai Etzioni (1995), τέτοιου είδους απόψεις επηρέασαν την κυβέρνηση του Clinton στις ΗΠΑ καθώς και τα κόμματα των Εργατικών και των Συντηρητικών εξίσου στη Μ. Βρετανία. Ο Etzioni υποστήριξε ότι ο κοινωνικός κατακερματισμός και η διάσπαση υπήρξαν εν πολλοίς συνέπεια της εμμονής των ατόμων στα δικαιώματά τους και της άρνησής τους να αναγνωρίσουν τα καθήκοντα και τις ηθικές υποχρεώσεις τους. Αυτό αποδεικνύεται από το αποκαλούμενο «γονεϊκό έλλειμμα», την εγκατάλειψη δηλαδή των γονεϊκών βαρών από πατέρες και μητέρες που ενδιαφέρονται περισσότερο για τον δικό τους τρόπο ζωής και την καριέρα τους. Οι επικριτές, ωστόσο, επισημαίνουν ότι, εξαιρώντας τα καθήκοντα σε βάρος των δικαιωμάτων, ο κοινοτισμός ενδέχεται ν' αντιπροσωπεύει μια στροφή προς την αυθεντία και μια απομάκρυνση από την ατομική ελευθερία. Επιπλέον, το ενδιαφέρον για την κοινότητα έχει συντηρητικές συνδηλώσεις, από τη στιγμή που συνδέεται με προσπάθειες ενίσχυσης κατεστημένων κοινωνικών θεσμών όπως η οικογένεια. Σε

Κομμούνα: Συλλογική οργάνωση μικρής κλίμακας που βασίζεται στην κοινή κατοχή του πλούτου και της εξουσίας κι ενδεχομένως εκτείνεται και στη ρύθμιση της προσωπικής και οικιακής ζωής.

αυτή τη μορφή του, ο κοινοτισμός νομιμοποιεί την καθεστηκυία τάξη και, στην περίπτωση της οικογένειας, παγιώνει τον παραδοσιακό ρόλο των γυναικών ως συζύγων, μητέρων και τροφών.

Σύνοψη

◆ Και ο συγκεντρωτισμός και η αποκέντρωση έχουν πλεονεκτήματα. Στα πλεονεκτήματα του συγκεντρωτισμού περιλαμβάνονται τα ακόλουθα: επιτρέπει στο κράτος να υφίσταται ως διεθνής παράγων, δίνει τη δυνατότητα αποτελεσματικότερης οργάνωσης της οικονομικής ζωής, συμβάλλει στην προώθηση της εθνικής ενότητας και επιτρέπει την αντιμετώπιση περιφερειακών ανισοτήτων. Πλεονεκτήματα της αποκέντρωσης είναι ότι διευρύνει τα περιθώρια πολιτικής συμμετοχής, φέρνει την κυβέρνηση «πιο κοντά» στον λαό, κάνει πιο κατανοητές τις πολιτικές αποφάσεις και ενισχύει τους ελέγχους και τις εξισορροπήσεις στο εσωτερικό της κυβέρνησης.

◆ Οι πιο κοινές μορφές οργάνωσης της επικράτειας είναι τα ομοσπονδιακά και τα ενιαία συστήματα. Ο φεντεραλισμός βασίζεται στην ιδέα της κοινής κυριαρχίας, στην οποία η εξουσία κατανέμεται μεταξύ των κεντρικών και των περιφερειακών επιπέδων της κυβέρνησης. Τα ενιαία συστήματα, ωστόσο, εκχωρούν την κυρίαρχη εξουσία σε έναν μόνο, εθνικό θεσμό, κάτι που επιτρέπει στο κέντρο να καθορίζει την οργάνωση του κράτους ανά την επικράτεια.

◆ Άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν τις διαιρέσεις της επικράτειας είναι το κομματικό σύστημα και η πολιτική κουλτούρα, το οικονομικό σύστημα και το επίπεδο υλικής ανάπτυξης, η γεωγραφική έκταση του κράτους και το επίπεδο πολιτισμικής, εθνοτικής και θρησκευτικής διαφοροποίησης. Στα περισσότερα, αν όχι σε όλα τα συστήματα, παρατηρείται μια τάση προς τον συγκεντρωτισμό. Η τάση αυτή αντικατοπτρίζει ιδίως το γεγονός ότι μόνο η κεντρική κυβέρνηση διαθέτει τους πόρους και τη στρατηγική θέση ώστε να διαχειρίζεται την οικονομική ζωή και να παρέχει ολοκληρωμένη κοινωνική πρόνοια.

◆ Η πολιτική αποκέντρωση υποκινήθηκε από την ενίσχυση της εθνοτικής συνείδησης και των περιφερειακών ταυτοτήτων. Η άνοδος της εθνοτικής πολιτικής συνδέεται με τη δυνατότητα της εθνότητας να παράγει ένα αίσθημα «οργανικής» ταυτότητας που είναι ισχυρότερο από τις «πολιτικές» δεσμεύσεις και τους αντίστοιχους δεσμούς που συνδέονται κατά κανόνα με την εθνική συνείδηση. Ως ένα βαθμό, η άνοδος του εθνοτικού εθνικισμού είναι συνέπεια της παγκοσμιοποίησης.

◆ Εκφράζεται όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την απώλεια της κοινότητας και την ανάγκη ανακάλυψης εκ νέου του «τοπικού». Ο κοινοτισμός συνδέεται με τα αιτήματα της ριζικής αποκέντρωσης και της αυτοδιαχείρισης, με την ιδέα των αμοιβαίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και με εκκλήσεις για σεβασμό της αυθεντίας και ενίσχυση των παραδοσιακών αξιών και ιδεών.

Έννοια

Κοινοτισμός

Κοινοτισμός είναι η πεποίθηση ότι ο εθνός ή η προσηλωμένη συγκροτούνται μέσω της κοινότητας, υπό την έννοια ότι τα όργανα διακυβερνούνται από τις και νόμιμες από εθνικές αρχές και συνενός τους οφείλουν σεβασμό και υπακοή. «Ανεξάρτητοι εαυτοί» δεν υπάρχουν. Αν και σαφώς αντίθετος με τον φελεόθερο αποκεντρωτικό κοινοτισμό, ο κοινοτισμός έχει λάβει διάφορες πολιτικές μορφές. Ο αριστοκράτης κοινοτισμός υποστηρίζει ότι η κοινότητα οφείλει υπερτερήση ελευθερία και κοινωνικά ισοστάτη (η άποψη του ιστορικού). Ο κεντρικός κοινοτισμός υποστηρίζει ότι η κοινότητα θεμελιώνεται στην αναγνώριση αμοιβαίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (η άποψη του ιστορικού πατερναλισμού, βασισμένη στην και της ασπασματιστικής). Ο δεσφ κοινοτισμός υποστηρίζει ότι η κοινότητα προκύπτει ως αποτέλεσμα της ταύσεως και των παρέρσεων και είναι (η άποψη του Νίκου Λαζάρου).

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Πού θα πρέπει να ισορροπούν μεταξύ τους συγκεντρωτισμός και αποκέντρωση;
- ▶ Η ομοσπονδιακή αρχή μπορεί να εφαρμοστεί μόνο σε ορισμένα κράτη ή σε όλα;
- ▶ Ποια τα πλεονεκτήματα του φεντεραλισμού και ποια της μεταβίβασης εξουσιών;
- ▶ Μπορεί ν' αναχαιτιστεί η τάση των σύγχρονων κρατών προς τον συγκεντρωτισμό;
- ▶ Η άνοδος της εθνοτικής πολιτικής προοιωνίζεται το τέλος του πολιτικού εθνικισμού;
- ▶ Οι προσπάθειες ενίσχυσης της κοινότητας είναι πάντα εμμέσως συντηρητικές;

■ Διαβάστε επίσης

Bookchin, M., *Remaking Society* (Montreal: Black Rose, 1989). Μία εμπνευσμένη συζήτηση για την ανάγκη αποκέντρωσης και βιώσιμων κοινοτήτων από έναν κορυφαίο σύγχρονο αναρχικό.

Burgess, M. και A.-G. Gagnon (επιμ.), *Comparative Federalism and Federation* (Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Harvester Wheatsheaf, 1993). Χρήσιμη και ευρεία επισκόπηση των ομοσπονδιακών συστημάτων.

Glazer, N. και D. Moynihan, *Ethnicity: Theory and Experience* (Cambridge, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, 1975). Εισαγωγή στην άνοδο και τη σημασία της εθνοτικής πολιτικής.

Norton, A., *International Handbook of Local and Regional Government* (Aldershot και Brookfield, Vermont: Edward Elgar, 1994). Χρήσιμο εγχειρίδιο αναφοράς που εξετάζει την τοπική αυτοδιοίκηση σε εννέα χώρες.

Wachendorfer-Schmidt, U. (επιμ.), *Federalism and Political Performance* (Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge, 2000). Μία αξιολόγηση της λειτουργίας του φεντεραλισμού που συγκρίνει επίσης την αποδοτικότητα ομοσπονδιακών και ενιαίων κρατών.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ

Οικονομία και κοινωνία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

9

«Η οικονομία μετράει, βλάπτει!»

Υπενθύμιση στον τοίχο του γραφείου του Bill Clinton κατά την προεκλογική εκστρατεία του για την προεδρία των ΗΠΑ το 1992

Σε όλα σχεδόν τα επίπεδα η πολιτική συνυφαίνεται με την οικονομία και την κοινωνία. Οι ιδεολογικές θέσεις και αντιπαραθέσεις στρέφονταν παραδοσιακά γύρω από τη διαμάχη δύο αντίπαλων οικονομικών φιλοσοφιών: του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού. Η εκλογική συμπεριφορά και τα κομματικά συστήματα διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από τις κοινωνικές διαιρέσεις και τομές. Τα κόμματα παλεύουν για την εξουσία υποσχόμενα να προωθήσουν την οικονομική ανάπτυξη, να μειώσουν τον πληθωρισμό, να αντιμετωπίσουν τη φτώχεια κ.ο.κ. Όπως πολύ καλά κατάλαβε ο πρόεδρος Clinton, τα αποτελέσματα των εκλογών συχνά καθορίζονται από την κατάσταση της οικονομίας: οι κυβερνήσεις κερδίζουν τις εκλογές όταν η οικονομία ανθεί, αλλά μπορεί να τις χάσουν σε περιόδους ύφεσης ή κάμψης. Μάλιστα, ο ορθόδοξος μαρξισμός προχωρεί ακόμα περισσότερο και υποστηρίζει ότι η πολιτική δεν είναι παρά μέρος ενός «εποικοδομήματος» που καθορίζεται ή διέπεται από την οικονομική «βάση», και η πολιτική διαδικασία συνιστά απλή *αντανάκλαση* του ταξικού συστήματος. Αν και πλέον λίγοι (των μαρξιστών συμπεριλαμβανομένων) ασπάζονται μια τόσο απλουστευτική άποψη, κανείς δεν μπορεί ν' αρνηθεί ότι οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες είναι κρίσιμοι στην πολιτική ανάλυση. Πολύ απλά, η πολιτική δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά μόνο μέσα σ' ένα οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια Ζητήματα

- ▶ Πώς και σε ποιο βαθμό καθορίζει η οικονομία την πολιτική;
- ▶ Ποια είναι σήμερα τα μείζονα οικονομικά συστήματα στον κόσμο; Ποιες οι αρετές και ποιες οι αδυναμίες του καθενός;

- ▶ Μέχρι ποιου σημείου μπορεί και πρέπει να ελέγχει η κυβέρνηση την οικονομία;
- ▶ Ποιες είναι οι κύριες οικονομικές και κοινωνικές τομές στις σύγχρονες κοινωνίες;
- ▶ Σε ποιο βαθμό καθορίζουν την πολιτική ζωή η τάξη, η φυλή και το φύλο;

■ Οικονομικά συστήματα

Ένα οικονομικό σύστημα είναι μια μορφή οργάνωσης μέσω της οποίας παράγονται, διανέμονται και ανταλλάσσονται αγαθά και υπηρεσίες. Οι μαρξιστές αναφέρονται στα οικονομικά συστήματα με τον όρο «τρόποι παραγωγής». Ωστόσο, μία δυσκολία που επανέρχεται συνεχώς είναι η σύγχυση ανάμεσα σε τέτοιου είδους συστήματα οικονομικής οργάνωσης και τις ιδέες και τις θεωρίες μέσω των οποίων υποστηρίζονται αυτά. Ο καπιταλισμός λ.χ. αντιμετωπίζεται μερικές φορές όχι απλώς σαν οικονομικό σύστημα αλλά σαν αυθύπαρκτη ιδεολογία, η οποία συγκεκριμένα υπερασπίζεται την ατομική ιδιοκτησία, τονίζει τα πλεονεκτήματα του ανταγωνισμού και υποστηρίζει ότι η γενική ευημερία θα προκύψει σαν αποτέλεσμα της επιδίωξης του προσωπικού συμφέροντος. Αυτή η σύγχυση είναι ακόμα εντονότερη στην περίπτωση του σοσιαλισμού. Ο όρος «σοσιαλισμός» χρησιμοποιείται για να περιγράψει τόσο ένα διακριτό σύνολο αξιών, θεωριών και πεποιθήσεων όσο και ένα σύστημα οικονομικής οργάνωσης μέσω του οποίου υποτίθεται ότι πραγματώνονται αυτές οι αξίες. Αν και το παρόν κεφάλαιο εξετάζει κάποια από τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των οικονομικών συστημάτων (πώς έχουν υποστηριχθεί και γιατί έχουν δεχτεί κριτική), κύρια μέριμνά του είναι μάλλον η κοινωνικοοικονομική οργάνωση παρά η κανονιστική πολιτική θεωρία. Μια εκτενέστερη συζήτηση των σχετικών ιδεολογικών διενέξεων βρίσκεται στο Κεφάλαιο 3.

Επί σχεδόν 200 χρόνια η συζήτηση περί οικονομικής οργάνωσης περιστράφηκε γύρω από τη σύγκρουση δύο αντίπαλων συστημάτων: του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού. Η επιλογή ανάμεσα στα δύο φαινόταν τόσο θεμελιώδης ώστε καθόρισε τη δομή του ίδιου του πολιτικού φάσματος, ανάγοντας τις πολιτικές απόψεις στο ερώτημα ποια θέση έπαιρνε κανείς επί του θέματος της οικονομικής οργάνωσης. Οι αριστερές πεποιθήσεις θεωρούνταν φιλικές προς τον σοσιαλισμό· οι δεξιές αντανakλούσαν συμπάθεια για τον καπιταλισμό. Το γεγονός ότι τα δύο αντίπαλα συστήματα έμοιαζαν τόσο θεμελιωδώς διαφορετικά συνέβαλε στην υπόθαλψη αυτής της διχοτόμησης.

Τα κύρια χαρακτηριστικά που συνδέονταν συνήθως με την καπιταλιστική οικονομία ήταν τα ακόλουθα:

- Υπάρχει γενικευμένη παραγωγή εμπορευμάτων, όπου εμπόρευμα θεωρείται κάθε αγαθό και υπηρεσία που παράγεται με σκοπό την *ανταλλαγή* – έχει δηλαδή μια τιμή στην αγορά.

- Ο παραγωγικός πλούτος («τα μέσα παραγωγής») βρίσκεται κατά κύριο λόγο στα χέρια *ιδιωτών*.
- Η οικονομική ζωή οργανώνεται σύμφωνα με τις αρχές της *αγοράς*: τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης.
- Το υλικό *συμφέρον* και η μεγιστοποίηση του κέρδους αποτελούν τα κίνητρα της επιχειρηματικότητας και της σκληρής δουλειάς.

Αντίθετα, οι σοσιαλιστικές οικονομίες υποτίθεται ότι βασιζόνταν στις ακόλουθες αρχές:

- Υπάρχει ένα σύστημα παραγωγής με σκοπό τη *χρήση*, προσανατολισμένο, τουλάχιστον θεωρητικά, στην ικανοποίηση των ανθρωπίνων αναγκών.
- Υπάρχει ως επί το πλείστον *δημόσια* ή κοινή ιδιοκτησία του παραγωγικού πλούτου και πάντως οπωσδήποτε στους «ζωτικούς τομείς» της οικονομίας.
- Η οικονομική οργάνωση βασίζεται στο *σχεδιασμό*, μια υποθετικά ορθολογική διαδικασία κατανομής των πόρων.
- Η εργασία βασίζεται στη *συνεργασία*, η οποία απορρέει από την επιθυμία για γενική ευημερία.

Στην πράξη, ωστόσο, η ταξινόμηση των οικονομικών συστημάτων ήταν ανέκαθεν πιο περίπλοκη και δύσκολη. Κατ' αρχάς, ήταν λάθος η άποψη ότι υπήρξε ποτέ ένα μοναδικό, καθολικά αποδεκτό μοντέλο είτε του καπιταλισμού είτε του σοσιαλισμού. Στην πράξη, οι κοινωνίες διαμόρφωναν τα δικά τους μοντέλα καπιταλισμού και σοσιαλισμού, ανάλογα με τις ιδιαίτερες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες στις οποίες βρίσκονταν και την πολιτισμική και ιστορική κληρονομιά τους. Έτσι, είναι πιο εύλογο να συζητούμε για καπιταλισμούς και σοσιαλισμούς. Επιπλέον, το απλουστευτικό μοντέλο οικονομικής οργάνωσης, τύπου «καπιταλισμός εναντίον σοσιαλισμού», διαστρέβλωνε την αλήθεια υπερτονίζοντας (συχνά σαν συνέπεια της αντιπαλότητας του Ψυχρού Πολέμου) τις διαφορές των δύο μοντέλων.

Η απότομη εγκατάλειψη του κεντρικού σχεδιασμού που ακολούθησε τα γεγονότα στην Ανατολική Ευρώπη την περίοδο 1989-91 δεν έθεσε απλώς τέλος στο σύστημα του **κρατικού σοσιαλισμού** αλλά διέλυσε επίσης και την ψευδαίσθηση ότι υπήρξε ποτέ «καθαρό» καπιταλιστικό ή «καθαρό» σοσιαλιστικό σύστημα. Κανένα καπιταλιστικό σύστημα δεν είναι εντελώς απαλλαγμένο από «σοσιαλιστικές» πινελιές, όπως η εργατική νομοθεσία και μια κάποια πρόνοια σαν δίχτυ ασφαλείας τουλάχιστον, ενώ δεν υπήρξε ποτέ σοσιαλιστικό σύστημα αμόλυντο από «καπιταλιστικά» στίγματα, όπως η αγορά εργασίας και κάποια μορφή παραοικονομίας. Επιπλέον, υπήρξαν προσπάθειες συγκρότησης οικονομικών συστημάτων που δεν εντάσσονται ούτε στο καπιταλιστικό ούτε στο σοσιαλιστικό μοντέλο: αυτά αποκαλούνται συνήθως «τρίτοι δρόμοι». Έτσι έχουν περιγραφεί αδιακρίτως ο κορπορατισμός στη φασιστική Ιταλία, ο περονισμός στην Αργεντινή και η σουηδική σοσιαλδημοκρατία. Οι περιβαλλοντιστές, από την πλευρά τους, ανέπτυξαν τη δική τους κριτική, υποστηρίζοντας ότι ο

Κρατικός σοσιαλισμός: Τύπος σοσιαλισμού στον οποίο το κράτος ελέγχει και διευθύνει την οικονομική ζωή, δρώντας, θεωρητικά, προς το συμφέρον του λαού.

Έννοια**Αγορά**

Αγορά είναι ένα σύστημα εμπορικών ανταλλαγών που φέρνει σε επαφή αγοραστές που θέλουν να αποκτήσουν ένα αγαθό ή μια υπηρεσία με πωλητές που τα παρέχουν. Σε όλες τις αγορές, εκτός από τις πολύ απλές, χρησιμοποιείται το χρήμα σαν κατάλληλο μέσο συναλλαγής αντί άλλου ανταλλάγματος. Οι αγορές είναι απρόσωποι μηχανισμοί, καθόσον ρυθίζονται από τη διακύμανση των τιμών, η οποία αντανάκλα την ισορροπία μεταξύ της προσφοράς και της ζήτησης, των αποκαλούμενων δυνάμεων της αγοράς.

Οι υποστηρικτές της αγοράς ισχυρίζονται ότι έχει τα εξής πλεονεκτήματα:

- Προάγει την αποδοτικότητα μέσω της προσαρμογής στο κίνητρο του κέρδους.
- Ενθαρρύνει την καινοτομία με τη μορφή νέων προϊόντων και βελτιωμένων διαδικασιών παραγωγής.
- Επιτρέπει στους παραγωγούς και τους καταναλωτές να επιδιώκουν τα ατομικά τους συμφέροντα και να απολαμβάνουν ελευθερία επιλογής.
- Τείνει προς την ισορροπία μέσω του αυτισμού ενός σχεδόν άπειρου αριθμού ατομικών προτιμήσεων και αποφάσεων.

Οι επικριτές της πάντως τονίζουν ότι έχει σοβαρές αδυναμίες:

- Παράγει ανασφάλεια επειδή οι ζωές των ανθρώπων διαμορφώνονται από δυνάμεις που δεν μπορούν να ελέγξουν.
- Διευρύνει την υλική ανισότητα και γεννά φτώχεια.
- Αυξάνει την απληστία και την ιδιοτέλεια και οδισφονεί για τις ευρύτερες ανάγκες της κοινωνίας.
- Προάγει την αστάθεια λόγω των περιόδων κορύφωσης και ύφεσης.

καπιταλισμός και ο σοσιαλισμός είναι κατά βάση ίδιοι ως οικονομικά συστήματα, προσανατολισμένα και τα δύο στην παραγωγή και παθιασμένα με την ανάπτυξη. Μια «πράσινη» οικονομία προϋποθέτει μια ριζική μεταστροφή προς οικονομικές προτεραιότητες βασισμένες στη βιωσιμότητα και την οικολογική ισορροπία.

Καπιταλισμοί του κόσμου

Καπιταλιστικές οικονομικές μορφές πρωτοεμφανίστηκαν στην Ευρώπη του 16ου και του 17ου αιώνα, και αναπτύχθηκαν από κοινωνίες κατά βάση φεουδαρχικές. Η φεουδαρχία χαρακτηριζόταν από αγροτική παραγωγή προσαρμοσμένη στις ανάγκες της έγγειας ιδιοκτησίας, από πάγιες κοινωνικές ιεραρχίες και αυστηρά πρότυπα υπακοής και καθηκόντων. Οι καπιταλιστικές πρακτικές ριζωσαν αρχικά στη μορφή της εμπορευματικής γεωργίας που προσανατολιζόταν στην αγορά και στηρίχτηκαν ολοένα και περισσότερο στη μισθωτή εργασία αντί σε δουλοπάροικους. Ο μηχανισμός της αγοράς, η καρδιά του αναδυόμενου καπιταλιστικού συστήματος, σίγουρα επέτεινε την ανάγκη τεχνολογικών καινοτομιών κι επέφερε σημαντική επέκταση της παραγωγικής ικανότητας.

Η πίεση για αύξηση των προϊόντων και της παραγωγικότητας αντικατοπτρίστηκε στην αποκαλούμενη «γεωργική επανάσταση», κατά την οποία περιφράχθηκαν οι καταπονημένοι από την εντατική βοσκή

κοινοί αγροί και σημειώθηκε ραγδαία αύξηση στη χρήση λιπασμάτων και επιστημονικών μεθόδων παραγωγής. Μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα, πρώτα στη Μ. Βρετανία αλλά γρήγορα επίσης στις ΗΠΑ και σ'όλη την Ευρώπη, είχε ήδη ξεκινήσει μια βιομηχανική επανάσταση. Η εκβιομηχάνιση μεταμόρφωσε ριζικά την κοινωνία, καθιερώνοντας τη μηχανοποιημένη εργοστασιακή παραγωγή και τη σταδιακή μετακίνηση πληθυσμών από την επαρχία στις αναπτυσσόμενες κωμοπόλεις και πόλεις. Μάλιστα, καπιταλισμός και εκβιομηχάνιση συνδέθηκαν τόσο στενά ώστε ο βιομηχανικός καπιταλισμός θεωρείται γενικότερα η κλασική μορφή καπιταλισμού. Στον σύγχρονο κόσμο, ωστόσο, μπορεί να διακρίνει κανείς τρεις τύπους καπιταλιστικού συστήματος:

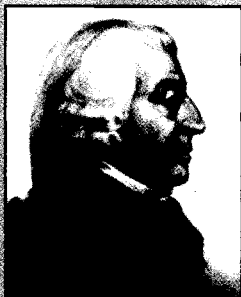
- τον επιχειρηματικό καπιταλισμό
- τον κοινωνικό καπιταλισμό
- τον συλλογικό καπιταλισμό

Επιχειρηματικός καπιταλισμός

Ο επιχειρηματικός καπιταλισμός θεωρείται ευρέως –ιδιαίτερα στον αγγλοσαξονικό κόσμο– «καθαρός» καπιταλισμός, δηλαδή ένα πρότυπο προς το οποίο αναπόφευκτα τείνουν οι άλλοι καπιταλισμοί. Είναι ωστόσο φανερό ότι αυτό το μοντέλο απορρίφθηκε στα περισσότερα μέρη του κόσμου, με εξαίρεση τις ΗΠΑ (την πατρίδα του επιχειρηματικού καπιταλισμού) και, παρά τη διύλιση του από το φίλτρο της κενύσιανής σοσιαλδημοκρατίας αμέσως μετά το 1945, τη Μ. Βρετανία. Ο επιχειρηματικός καπιταλισμός βασίζεται στις ιδέες κλασικών οικονομολόγων, όπως ο Adam Smith και ο David Ricardo (1772-1823), που εκσυγχρονίστηκαν από σύγχρονους θεωρητικούς, όπως ο Milton Friedman και ο Friedrich von Hayek. Κύριο χαρακτηριστικό του είναι η πίστη στην ανεμπόδιστη λειτουργία του ανταγωνισμού της αγοράς, απόρροια της πεποίθησης ότι η αγορά είναι ένας αυτορρυθμιζόμενος μηχανισμός (ή, όπως το έθεσε ο Adam Smith, ένα «αόρατο χέρι»). Αυτή την ιδέα εκφράζει η περίφημη διατύπωση του Adam Smith: «Δεν περιμένουμε να φάμε από την καλοσύνη του χασάπη, του ζυθοποιού ή του φούρναρη, αλλά από την έγνοια τους για το ατομικό τους συμφέρον». Στις ΗΠΑ αυτού του είδους οι αρχές της ελεύθερης αγοράς συνέβαλαν στη διατήρηση της δημόσιας ιδιοκτησίας στο ελάχιστο και στην παγίωση της παροχής πρόνοιας στα όρια του επιπέδου ασφαλείας. Οι επιχειρήσεις στις ΗΠΑ έχουν κατά κανόνα σαν κίνητρο το κέρδος και δίνουν απόλυτη προτεραιότητα στην υψηλή παραγωγικότητα και την ελαστικότητα της εργασίας. Τα συνδικάτα είναι συνήθως αδύναμα, γεγονός που αντανάκλα το φόβο ότι οι ισχυρές εργατικές οργανώσεις συνιστούν εμπόδιο στη μεγιστοποίηση του κέρδους. Η έμφαση που δίνει αυτός ο τύπος καπιταλισμού στην ανάπτυξη και την επιχειρηματικότητα οφείλεται, εν μέρει, στο γεγονός ότι ο παραγωγικός πλούτος είναι εν πολλοίς ιδιοκτησία χρηματοπιστωτικών οργανισμών, όπως οι ασφαλιστικές εταιρείες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία, που απαιτούν υψηλές αποδόσεις των επενδύσεών τους.

Η αδιαμφισβήτητη οικονομική ισχύς των ΗΠΑ πιστοποιεί τη δυναμική του επιχειρηματικού καπιταλισμού. Παρά τις σαφείς ενδείξεις

Adam Smith (1723-90)

Σκοτσέζος οικονομολόγος και φιλόσοφος που θεωρείται συνήθως ο θεμελιωτής της «ζωφερής επιστήμης». Αρχικά καθηγητής της λογικής κι έπειτα της ηθικής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης, ο Smith ανέλαβε αργότερα την εκπαίδευση του δούκα του Μπικλού, γεγονός που του επέτρεψε να επισκεφτεί τη Γαλλία και τη Γενεύη και να αναπτύξει τις οικονομικές του θεωρίες. Στο βιβλίο του *The Theory of Moral Sentiments* (1759) παρουσίασε μία θεωρία κινήτρων η οποία προσπαθούσε να συμ-

φιλώσει την ανθρώπινη ιδιοτέλεια με μια κοινωνική τάξη χωρίς ρυθμίσεις. Το διασημότερο έργο του, *Ο πλούτος των εθνών* ([1776] 1930), αποτέλεσε την πρώτη συστηματική προσπάθεια εξήγησης της λειτουργίας της οικονομίας με όρους αγοράς, δίνοντας έμφαση στη σημασία του καταμερισμού εργασίας. Αν και συχνά χαρακτηρίζεται θεωρητικός της ελεύθερης αγοράς, ο Smith είχε παρ' όλα αυτά απόλυτη επήρρωση των περιορισμών της.

μιας σχετικής κάμψης (ενώ οι ΗΠΑ αντιπροσώπευαν το ήμισυ του παγκόσμιου μεταποιητικού προϊόντος το 1945, το ποσοστό αυτό έπεσε στο 1/5 το 1990), η μέση παραγωγικότητα των ΗΠΑ παραμένει υψηλότερη από τις αντίστοιχες της Γερμανίας και της Ιαπωνίας. Οι ΗΠΑ διαθέτουν προφανή φυσικά πλεονεκτήματα που τους επιτρέπουν να επωφελούνται από την εφαρμογή των αρχών της αγοράς, με κυριότερα ανάμεσά τους μια εγχώρια αγορά που εκτείνεται σε όλη την ήπειρο, πλούτο φυσικών πόρων και μια ακραία ατομιστική λαϊκή κουλτούρα, το θεωρούμενο «ιδεολογικό έμβλημά» τους. Ωστόσο, η επιτυχία τους δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά στην αγορά. Οι ΗΠΑ λ.χ. διαθέτουν κατά βάση ένα ισχυρό και ξεκάθαρο αίσθημα εθνικού σκοπού κι ένα δίκτυο ρυθμιστικών οργάνων που περιορίζει τις χειρότερες υπερβολές της ανταγωνιστικής συμπεριφοράς.

Οι αρχές του επιχειρηματικού καπιταλισμού επεκτάθηκαν πολύ πιο πέρα από τις ΗΠΑ μέσω της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση προάγει την **εξάπλωση της αγοράς** με ποικίλους τρόπους. Για παράδειγμα, ο εντεινόμενος διεθνής ανταγωνισμός ενθαρρύνει τις κυβερνήσεις να απορρυθμίσουν τις οικονομίες τους και να μειώσουν τα επίπεδα της φορολογίας με την ελπίδα να προσελκύσουν επενδύσεις από το εξωτερικό και να αποτρέψουν τη μεταφορά των πολυεθνικών εταιρειών. Ισχυρές πιέσεις προς τα κάτω δέχονται επίσης οι δημόσιες δαπάνες και ιδιαίτερα ο προϋπολογισμός για την πρόνοια, σαν συνέπεια του ότι ο έλεγχος του πληθωρισμού έχει αντικαταστήσει τη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης ως πρωτεύοντος στόχου της οικονομικής πολιτικής. Επιπλέον, η ανάγκη προώθησης της ελαστικότητας προϊόντων και εργασίας οδηγεί συχνά στην υπαγωγή της δραστηριότητας των συνδικάτων σε νομοθετικούς και άλλους ελέγχους. Αυτού του είδους οι πιέσεις συνέβαλαν στη διαμόρφωση αυτού που μερικές φορές αποκαλείται «νέα» πολιτική οικονομία, μια αποπολιτικοποιημένη μορφή οικονομικής διαχείρισης στην οποία ο άμεσος κρατικός παρεμβατισμός αποκλιμακώνεται και η αγορά τοπο-

Εξάπλωση της αγοράς: Η επέκταση σχέσεων της αγοράς που βασίζονται στις εμπορικές ανταλλαγές και το υλικό συμφέρον σε όλη την οικονομία και, δυναμικά, στην κοινωνία.

θετείται στο επίκεντρο της οικονομικής ζωής. Ωστόσο, αυτή η «νέα» πολιτική οικονομία έχει τουλάχιστον άλλα δύο χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι η έμφαση στην τεχνολογική καινοτομία και ανάπτυξη και ιδίως στην ευρύτερη χρήση των τεχνολογιών της πληροφορικής και της επικοινωνίας. Η τεχνολογική πρόοδος, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, γέννησε κατά τη δεκαετία του '90 το φάσμα του «τουρμπο-καπιταλισμού». Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι οι κυβερνήσεις κατευθύνουν όλο και περισσότερο τις επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο, πιστεύοντας ότι τα βελτιωμένα επίπεδα εκπαίδευσης και κατάρτισης αφενός θα βελτιώσουν τα χαρακτηριστικά της οικονομίας από την άποψη της προσφοράς, και αφετέρου θα δώσουν τη δυνατότητα στους πολίτες να γίνουν πιο ευέλικτοι και αντάρχεις.

Ωστόσο, ο επιχειρηματικός καπιταλισμός έχει επίσης σοβαρά μειονεκτήματα. Το σημαντικότερο ίσως από αυτά είναι η τάση προς τη διεύρυνση των υλικών ανισοτήτων και τον κοινωνικό κατακερματισμό. Αυτό δείχνουν τα επίπεδα απόλυτης φτώχειας στις ΗΠΑ, που δεν απαντούν λ.χ. στην Ευρώπη, και η ανάπτυξη μιας κατώτερης τάξης που χαρακτηρίζεται από χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης και εξάρτηση από την πρόνοια. Οι εντάσεις που παράγονται από τέτοιου είδους προβλήματα μπορεί να αντισταθμίζονται από επίπεδα ανάπτυξης που κρατούν ζωντανή την προοπτική της κοινωνικής κινητικότητας. Σε κοινωνίες, όμως, όπως η Μ. Βρετανία, οι οποίες στερούνται τους πολιτισμικούς και οικονομικούς πόρους των ΗΠΑ, ο επιχειρηματικός καπιταλισμός μπορεί να προκαλέσει τόσο βαθιές κοινωνικές εντάσεις ώστε να γίνει αδύνατος μακροπρόθεσμα. Ένα επιπλέον πρόβλημα είναι ότι τα «τούρμπο» χαρακτηριστικά του επιχειρηματικού καπιταλισμού μπορεί να μην εξαρτώνται τόσο από το δυναμισμό της αγοράς ή από την τεχνολογική καινοτομία όσο από την προθυμία των καταναλωτών να ξοδεύουν και να δανειζονται και από την προθυμία των επιχειρήσεων να επενδύουν. Αυτό το οικονομικό μοντέλο μπορεί επομένως να είναι ιδιαίτερα ευάλωτο στα καπρίτσια των οικονομικών αγορών και στις διακυμάνσεις της αξιοπιστίας των καταναλωτών ή των επιχειρήσεων.

Κοινωνικός καπιταλισμός

Ο κοινωνικός καπιταλισμός αναφέρεται στη μορφή καπιταλισμού που αναπτύχθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης. Πατριδα του είναι η Γερμανία, αλλά οι αρχές του υιοθετήθηκαν σε διάφορες παραλλαγές από την Αυστρία, τις Κάτω Χώρες, τη Σουηδία, τη Γαλλία και τις περισσότερες χώρες της Σκανδιναβικής. Αυτή η οικονομική μορφή επηρεάστηκε περισσότερο από τις ευέλικτες και πραγματιστικές ιδέες οικονομολόγων όπως ο Friedrich List (1789-1846) παρά από τις αυστηρές αρχές της αγοράς της κλασικής πολιτικής οικονομίας, όπως τις διατύπωσαν οι Smith και Ricardo. Αν και ένθερμος υποστηρικτής της *Zollverein* (της γερμανικής τελωνειακής ένωσης), ο List τόνισε, παρ' όλα αυτά, την οικονομική σημασία της πολιτικής και της πολιτικής εξουσίας, υποστηρίζοντας λ.χ. ότι ο κρατικός παρεμβατισμός θα έπρεπε να αποσκοπεί στην προστασία των νεόκοπων βιομηχα-

Έννοια

Κοινωνική αγορά

Η ιδέα μιας «κοινωνικής οικονομίας της αγοράς» εμφανίστηκε στη Γερμανία τη δεκαετία του 1950. Την προώθησαν οικονομολόγοι όπως ο Alfred Müller-Armack και την υιοθέτησαν χριστονοσημολογικές πολιτικές, με κύριο παράδειγμα τον Ludwig Erhard. Κοινωνική αγορά είναι μια οικονομία που δοείται με βάση τις αρχές της αγοράς και είναι εν πολλοίς απαλλαγμένη από τον κυβερνητικό παρεμβατισμό ενώ λειτουργεί σε μια κοινωνία στην οποία η συνολική διατηρείται μέσω ενός περιεκτικού συστήματος πρόνοιας και αποτελεσματικών δημοσίων υπηρεσιών. Η αγορά, επομένως, δεν είναι αυτοσκοπός αλλά μέσο παραγωγής πλούτου προκειμένου να επιτευχθούν ευρύτεροι κοινωνικοί στόχοι. Η έμφαση στο συνεταιρισμό, τη συνεργασία και την επικουρικότητα διακρίνει την κοινωνική αγορά από την ελεύθερη αγορά. Η στρατηγική της κοινωνικής αγοράς καθιστά εφικτή στη Γερμανία μια συναίνεση στην κρατική πολιτική που υπερβαίνει τις διαφορές συντηρητικών και σοσιαλιστικών απόψεων κι αποτέλεσε παράδειγμα προς μίμηση για πολλά κράτη-μέλη της Ε.Ε.

νιών από τις αντιξοότητες του ξένου ανταγωνισμού. Το κεντρικό μοτίβο αυτού του μοντέλου είναι η ιδέα μιας κοινωνικής αγοράς, δηλαδή μιας απόπειρας συνδυασμού των αρχών του ανταγωνισμού της αγοράς με την ανάγκη κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης.

Στη Γερμανία αυτό το σύστημα θεμελιώνεται σε μια διασύνδεση του βιομηχανικού με το χρηματιστικό κεφάλαιο, η οποία παίρνει τη μορφή στενής σχέσης μεταξύ επιχειρηματικών ομίλων και περιφερειακών τραπεζών, συχνά βασικών μετόχων των ομίλων. Πρόκειται για τον πυλώνα γύρω απ' τον οποίο περιστράφηκε η γερμανική οικονομία από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, και την προσανατόλισε στη μακροπρόθεσμη επένδυση μάλλον παρά στα βραχυπρόθεσμα κέρδη. Η οργάνωση των επιχειρήσεων στον αποκαλούμενο ρηγανικό καπιταλισμό διαφέρει επίσης από την αντίστοιχη στον αγγλοσαξονικό καπιταλισμό καθότι βασίζεται στον κοινωνικό συνεταιρισμό. Τα συνδικάτα εκπροσωπούνται μέσω εργοστασιακών συμβουλίων και συμμετέχουν στις ετήσιες διαπραγματεύσεις για τους μισθούς, που συνήθως αφορούν το σύνολο της βιομηχανίας. Αυτή η σχέση υποστηρίζεται από ευρείες και αδρά χρηματοδοτούμενες παροχές πρόνοιας που εξασφαλίζουν κοινωνικές εγγυήσεις στους εργατές και άλλες ευπαθείς ομάδες. Με αυτό τον τρόπο αναπτύχθηκε μία μορφή «συμμετοχικού καπιταλισμού» που λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντα των εργατών και της ευρύτερης κοινότητας, σε αντιδιαστολή προς τον «μετοχικό καπιταλισμό» των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας (Hutton, 1995).

Τα πλεονεκτήματα του κοινωνικού καπιταλισμού φαίνονται ξεκάθαρα στο «οικονομικό θαύμα» που μετέτρεψε τη ρηγαυμένη από τον πόλεμο Γερμανία σε πρώτη οικονομική δύναμη της Ευρώπης ήδη από τη δεκαετία του '60. Τα υψηλά και σταθερά επίπεδα επενδυτικού κεφαλαίου, σε συνδυασμό με την ισχυρή έμφαση στην εκπαίδευση και την επαγγελματική και τεχνική κατάρτιση, επέτρεψαν στη Γερμανία να πετύχει τα υψηλότερα επίπεδα παραγωγικότητας στην Ευρώπη. Ωστόσο, οι αρετές του μοντέλου της κοινωνικής αγοράς δεν είναι σε καμιά περίπτωση καθολικά αποδεκτές. Ένα από τα μειονεκτήματά του είναι ότι, επειδή δίνει τόσο μεγάλη έμφαση στο διάλογο, τη διαπραγμάτευση και τη συναίνεση, τείνει να ευνοεί την ανελαστικότητα και να δυσκολεύει την προσαρμογή των επιχειρήσεων στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της αγοράς (λ.χ. την οικονομική παγκοσμιοποίηση και τον εντεινόμενο ανταγωνισμό από την Ανατολική Ευρώπη, τη Λατινική Αμερική και την Ανατολική Ασία). Περαιτέρω περιορισμούς επιβάλλουν τα συγκριτικά υψηλά επίπεδα κοινωνικών δαπανών που απαιτούνται για τη συντήρηση υψηλής ποιότητας παροχών πρόνοιας. Αυτά δημιουργούν ανοδικές πιέσεις στους φόρους και επιβαρύνουν έτσι τόσο εργοδότες όσο κι εργαζόμενους. Ενώ οι υποστηρικτές της κοινωνικής αγοράς επιμένουν ότι κοινωνία και αγορά συνδέονται άρρηκτα, οι επικριτές της ισχυρίζονται ότι ο κοινωνικός καπιταλισμός είναι σχήμα οξύμωρο. Κατά την άποψή τους, το τίμημα της χρηματοδότησης των διαρκώς επεκτεινόμενων κοινωνικών προγραμμάτων είναι η κάμψη της διεθνούς ανταγωνιστικότητας και η αποδυνάμωση της πλουτοπαραγωγικής βάσης της οικονομίας.

Συλλογικός καπιταλισμός

Η τρίτη μορφή καπιταλισμού βασίζεται στο παράδειγμα της μεταπολεμικής Ιαπωνίας. Είναι ένα μοντέλο το οποίο έσπευσαν να υιοθετήσουν οι «τίγρεις» της Ανατολικής Ασίας (Νότια Κορέα, Ταϊβάν, Σιγκαπούρη κ.ά.) ενώ, πιο πρόσφατα, επηρέασε τον ανερχόμενο κινεζικό καπιταλισμό. Η ιδιαιτερότητα του συλλογικού καπιταλισμού έγκειται στην έμφαση που δίνει στις μακροπρόθεσμες σχέσεις συνεργασίας. Αυτό επιτρέπει στην οικονομία να μην κατευθύνεται από έναν απρόσωπο μηχανισμό τιμών αλλά από τις αποκαλούμενες «σχεσιακές αγορές». Ένα σχετικό παράδειγμα αποτελεί το μοντέλο της αλληλεξαρτώμενης ιδιοκτησίας μετοχών που διασφαλίζει τη στενή σχέση μεταξύ βιομηχανικού και χρηματοπιστωτικού κλάδου στην Ιαπωνία. Περίπου το 40% των μετοχών που διακινούνται στο χρηματιστήριο του Τόκιο ανήκουν σε βιομηχανικούς ομίλους που συνιστούν ένα δίκτυο αδελφών εταιρειών, το *kigyō shudan*. Τα *keiretsu*, δίκτυα αλληλεξαρτώμενων μετοχικών αποθεμάτων που συνδέουν τα βιομηχανικά συμφέροντα με τους διάφορους υπεργολάβους τους, αντιπροσωπεύουν άλλο ένα 30% των μετοχών της χρηματαγοράς του Τόκιο. Αυτή η σταθερότητα ιδιοκτησίας παρέχει στις ιαπωνικές εταιρείες επάρκεια κεφαλαίου, επιτρέποντάς τους να υιοθετούν στρατηγικές που βασίζονται στη μακροπρόθεσμη επένδυση μάλλον παρά στο βραχυπρόθεσμο ή μεσοπρόθεσμο κέρδος.

Οι ίδιες οι εταιρείες αποτελούν τον κοινωνικό πυρήνα της ζωής στην Ιαπωνία. Οι εργαζόμενοι (ιδίως οι άνδρες εργαζόμενοι στις μεγάλες επιχειρήσεις) είναι «μέλη» των εταιρειών κατά τρόπο άγνωστο στις ΗΠΑ ή ακόμα και στην Ευρώπη της κοινωνικής αγοράς. Σε ανταπόδοση για την αφοσίωση, την προσήλωση και τη σκληρή δουλειά τους, οι εργαζόμενοι παραδοσιακά αναμένουν ισόβια απασχόληση, συντάξεις, κοινωνική προστασία και προνόμια για τον ελεύθερο χρόνο και την αναψυχή τους. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ομαδικότητα και τη συγκρότηση μιας συλλογικής ταυτότητας, η οποία ενισχύεται από τις συγκριτικά μικρές διαφορές στα εισοδήματα διευθυντών και εργατών. Αυτή η έμφαση στην εργατικότητα και τη σημασία της συλλογικής προσπάθειας είχε σαν αποτέλεσμα να χαρακτηριστεί το ιαπωνικό σύστημα «λαϊσμός» [*reoprism*]. Το τελευταίο στοιχείο σ' αυτό τον οικονομικό συνδυασμό είναι η κυβέρνηση. Αν και τα επίπεδα των φόρων και των δημόσιων δαπανών στην Ανατολική Ασία είναι χαμηλά σε σύγκριση με τα διεθνή πρότυπα (συντά κάτω από το 30% του ΑΕΠ), το κράτος παίζει ζωτικό ρόλο στην «καθοδήγηση» των επενδύσεων, της έρευνας και των εμπορικών αποφάσεων. Υπόδειγμα ως προς αυτό αποτελεί αναμφίβολα το υπουργείο Διεθνούς Εμπορίου και Βιομηχανίας το οποίο (αν και πιο συγκαλυμμένα απ' ό,τι στις δεκαετίες του '50 και του '60) εξακολουθεί να επιβλέπει την ιαπωνική οικονομία μέσω ενός συστήματος «ενδεικτικού» σχεδιασμού.

Από πολλές απόψεις, η ιαπωνική οικονομία πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είχε πολλά από τα χαρακτηριστικά του επιχειρηματικού καπιταλισμού, συμπεριλαμβανομένων του πάθους για μεγιστοποίηση του κέρδους και των βραχυπρόθεσμων προτεραιοτήτων. Η

Έννοια**Laissez-faire**

Το *laissez-faire* (που στα γαλλικά σημαίνει κυριολεκτικά «αφήστε να γίνει») είναι η αρχή της μη παρέμβασης της κυβέρνησης στις οικονομικές υποθέσεις. Πρόκειται για την κορδιά της θεωρίας ότι η οικονομία λειτουργεί με τον βέλτιστο τρόπο όταν η κυβέρνηση την αφήνει ήσυχη. Ο όρος κατάγεται από τους Γάλλους φιλοσόφους του 18ου αιώνα, οι οποίοι επιτόσαν το ρητό «laissez faire et laissez passer» (αφήστε τα άτομα ήσυχα, και τα εμπόρευμάτα να κυκλοφορούν ελεύθερα). Κλασικοί οικονομολόγοι όπως ο David Ricardo και ο Alfred Marshall (1842-1924) πήραν τη σκυτάλη αυτής της θεματικής από τον Adam Smith. Η κεντρική παραδοχή του *laissez-faire* είναι ότι μια οικονομία της αγοράς χωρίς ρυθμίσεις τείνει από τη φύση της στην ισορροπία. Αυτό συνήθως ελγνείται με τη θεωρία του «τέλειου ανταγωνισμού». Από αυτή τη σκοπιά, η παρέμβαση της κυβέρνησης θεωρείται επιζήμια, εκτός αν περιορίζεται σε ενέργειες που προωθούν τον ανταγωνισμό στην αγορά, λ.χ. ελέγχος των μονοπωλίων και διατήρηση της σταθερότητας των τιμών.

οικονομική ανασυγκρότηση, ωστόσο, που είχε ξεκινήσει πριν από τον πόλεμο και επιταχύνθηκε μετά το τέλος του, αποδείχτηκε εντυπωσιακά επιτυχημένη. Το ιαπωνικό «οικονομικό θαύμα» δημιούργησε μια βιομηχανική δύναμη, η οποία, αν διατηρηθούν τα τρέχοντα επίπεδα επενδύσεων, θα γίνει η μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο μέχρι το 2005. Ωστόσο, η ιαπωνική επιτυχία μπορεί σύντομα να υποσκελιστεί από την ανερχόμενη ισχύ της Κίνας, οι ρυθμοί ανάπτυξης της οποίας ξεπερνούν ακόμα κι εκείνους των «τίγρων» της Ανατολικής Ασίας.* Παρ' όλα αυτά, έπρεπε να πληρωθεί κάποιο τίμημα γι' αυτή την επιτυχία. Πίσω από τη δημόσια εικόνα της συνεργασίας και της συναδελφικότητας, το ιαπωνικό οικονομικό μοντέλο εγειρεί δυσβάσταχτες απαιτήσεις από τους εργάτες και τις οικογένειές τους. Τα μακρά ωράρια και οι ιδιαίτερα πειθαρχημένες συνθήκες εργασίας μπορούν να σημαίνουν ότι η ατομικότητα καταπνίγεται και η εργασία γίνεται ο πυρήνας της ανθρώπινης ύπαρξης. Παρομοίως, η κυριαρχία της «εταιρείας-κοινότητας» στην ιαπωνική κοινωνία κράτησε ζωντανό ένα νεοφεουδαρχικό αίσθημα υποχρέωσης που τοποθετούσε το καθήκον πάνω από το σεβασμό των δικαιωμάτων. Οι επικριτές λοιπόν υποστηρίζουν ότι ο συλλογικός καπιταλισμός συνοδεύεται αναπόφευκτα από αυταρχισμό, με προφανέστατο παράδειγμα αυταρχικού καπιταλισμού το κινεζικό κράμα ανθηρού καπιταλισμού και αδιαφιλονίκητου μονοκομματικού κομμουνιστικού καθεστώτος. Τέλος, η δραματική οικονομική κρίση στην Ανατολική Ασία μεταξύ 1997-99 απέδειξε πόσο εύθραυστη μπορεί να είναι η οικονομική επιτυχία όταν βασίζεται σε ασταθείς χρηματιστηριακές πρακτικές.

Διευθυνόμενος ή ακυβέρνητος καπιταλισμός;

Όπως αποδεικνύεται από αυτή την παρουσίαση των τύπων καπιταλισμού ανά τον κόσμο, το κεντρικό ζήτημα στην οικονομική πολιτική είναι η κατάλληλη ισορροπία μεταξύ πολιτικής και οικονομίας κι επομένως μεταξύ του κράτους και της αγοράς. Η καπιταλιστική οικονομία λειτουργεί καλύτερα όταν δεν επεμβαίνει η κυβέρνηση ή μήπως η σταθερή ανάπτυξη και η γενική ευημερία μπορούν να επιτευχθούν μόνο μέσω ενός συστήματος οικονομικής διαχείρισης; Στην πράξη, αυτό το ερώτημα ανάγεται στην αξιολόγηση δύο αντίπαλων οικονομικών στρατηγικών: του κεύνσιανισμού και του μονεταρισμού. Η βασική αντίρρηση του Keynes στην κλασική πολιτική οικονομία, όπως την εξέθεσε στη *Γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος* ([1936] 1965), ήταν η απόρριψη της ιδέας μιας φυσικής οικονομικής τάξης βασισμένης σε μια αυτορρυθμιζόμενη αγορά. Ο Keynes υποστήριξε ότι η πολιτική του *laissez-faire*, που θέσπισε μια αυστηρή διάκριση μεταξύ κυβέρνησης και οικονομίας, επέφερε απλώς αστάθεια και ανεργία, με τρανή απόδειξη τη Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930.

Κατά την άποψη του Keynes, οι καπιταλιστικές οικονομίες είχαν διολισθήσει σε συνθήκες διογκούμενης ύφεσης κατά τη δεκαετία του 1930 επειδή, καθώς η ανεργία αυξανόταν, οι δυνάμεις της αγοράς επέφεραν περικοπές στους μισθούς που με τη σειρά τους μείωναν ακόμα

John Maynard Keynes (1883-1946)

Βρετανός οικονομολόγος. Ο Keynes έγινε διάσημος από την κριτική που άσκησε στη Συνθήκη των Βερσαλλιών με το βιβλίο του *The Economic Consequences of the Peace* (1919). Το σπουδαιότερο έργο του, *Η γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος* ([1933] 1965), απομακρύνθηκε σημαντικά από τις νεοκλασικές οικονομικές θεωρίες και εγκαταίωσε τον κλάδο που είναι

σήμερα γνωστός ως μακροοικονομία. Αμφισβητώντας τις αρχές του laissez-faire παρέιχε τη θεωρητική βάση στην πολιτική διαχείρισης της ζήτησης, που υιοθετήθηκε ευρύτατα από τις δυτικές κυβερνήσεις κατά την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο. Οι κεϋνσιανές θεωρίες άσκησαν βαθιά επίδραση τόσο στον σύγχρονο φιλελευθερισμό όσο και στη σοσιαλδημοκρατία.

περισσότερο τη ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες. Ο Keynes τάχθηκε ενάντια στην ορθοδοξία της ελεύθερης αγοράς, υποστηρίζοντας ότι το επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας εξαρτάται από την «ολική ζήτηση», δηλαδή, από το συνολικό επίπεδο ζήτησης στην οικονομία, το οποίο η κυβέρνηση μπορεί να διαχειρίζεται μέσω των πολιτικών της για τη φορολογία και τις δαπάνες. Όταν η ανεργία αυξάνεται, η κυβέρνηση πρέπει να «αναθερμαίνει» την οικονομία, είτε αυξάνοντας τις δημόσιες δαπάνες είτε μειώνοντας τους φόρους. Το έλλειμμα που προκύπτει έτσι στον προϋπολογισμό, υποστήριξε ο Keynes, είναι διαχειρίσιμο, επειδή η συνακόλουθη ανάπτυξη αυξάνει τα έσοδα από τη φορολογία και μειώνει την ανάγκη κυβερνητικού δανεισμού. Επιπλέον, οποιαδήποτε τέτοιου είδους τόνωση στην οικονομία μεγεθύνεται από το φαινόμενο του **πολλαπλασιαστή**.

Η κεϋνσιανή διαχείριση της ζήτησης ήρθε κατά την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο σαν επανάσταση στην οικονομική πολιτική και φάνηκε να παρέχει στις κυβερνήσεις ένα αξιόπιστο μέσο για την επίτευξη σταθερής ανάπτυξης και διαρκώς αυξανόμενης ευημερίας. Για πολλούς, ο κεϋνσιανισμός υπήρξε το κλειδί της «μακράς άνθισης» των δεκαετιών του '50 και του '60, της πιο παρατεταμένης περιόδου οικονομικής ανάπτυξης που γνώρισε ποτέ ο κόσμος. Ωστόσο, η επισημονική αξιοπιστία του κεϋνσιανισμού υπέστη πλήγμα από την εμφάνιση, κατά τη δεκαετία του '70, του «στασιμοπληθωρισμού» (την ταυτόχρονη αύξηση της ανεργίας και του πληθωρισμού), τον οποίο οι θεωρίες του Keynes δεν είχαν προβλέψει και δεν μπορούσαν να εξηγήσουν. Πολιτικά, οι κεϋνσιανές ιδέες υπονομεύτηκαν λόγω της σύνδεσής τους με τις πολιτικές του τύπου «φορολόγησε και ξόδεψε», οι οποίες, όπως ισχυρίστηκαν οι οικονομολόγοι της ελεύθερης αγοράς, αποδυνάμωσαν την επιχειρηματικότητα και την πρωτοβουλία και υπονόμισαν την ανάπτυξη προκαλώντας μόνιμο υψηλό πληθωρισμό (γενική αύξηση του επιπέδου των τιμών). Υπό αυτές τις συνθήκες, αναβίωσαν προκεϋνσιανές μονεταριστικές ιδέες, ιδιαίτερα στους κόλπους της πολιτικής δεξιάς.

Πολλαπλασιαστής: Ο μηχανισμός μέσω του οποίου μία αλλαγή στη συνολική ζήτηση έχει αυξημένη επίδραση στο εθνικό εισόδημα καθώς κυκλοφορεί στην οικονομία.

Μίλτον Φρίντμαν (1912)

Αμερικανός οικονομολόγος και οικονομολόγος. Καθηγητής οικονομίας στο πανεπιστήμιο του Σικάγο από το 1946 και ιδρυτής της ελεύθελαρμόγιας Σχολής και έντονος οπαδός της επίθεσης σε όλα τα προγράμματα από τον κρατικό. Μεταφέρθηκε στην Αγγλία τον 1970 και έγινε μέλος του Λόρδων του Βασιλείου. Ηνωμένο Βασίλειο. Ονομάστηκε Στρατηγός το 1976. Έργα του περιλαμβάνουν:

μονεταρισμό και της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Παράλληλα διαμόρφωσε τις οικονομικές θεωρίες και κυβερνητικές πολιτικές που είναι χαρακτηριστικές της εποχής. Το βιβλίο του «Ο άνθρωπος και η προοπτική» αποτελεί σημαντικό έργο του. Ηνωμένο Βασίλειο. Ονομάστηκε Στρατηγός το 1976. Έργα του περιλαμβάνουν: «Ο άνθρωπος και η προοπτική».

Η άνοδος του **μονεταρισμού**, ιδιαίτερα σαν αποτέλεσμα του έργου οικονομολόγων όπως ο Friedrich von Hayek και ο Milton Friedman, σηματοδότησε τη μεταστροφή των οικονομικών προτεραιοτήτων από τη μείωση της ανεργίας στον έλεγχο του πληθωρισμού. Με το ρεύμα του οποίου ηγήθηκαν κατά τη δεκαετία του '80 οι κυβερνήσεις της Thatcher στη Μ. Βρετανία και του Reagan στις ΗΠΑ, κύρια οικονομική ευθύνη της κυβέρνησης έφτασε να θεωρείται η εγγύηση «σταθερού χρήματος». Δουλειά της κυβέρνησης ήταν η πάταξη του πληθωρισμού και η εναπόθεση ζητημάτων όπως η ανάπτυξη, η απασχόληση και η παραγωγικότητα στο φυσικό σφρίγος της αγοράς. Ο μονεταρισμός υποστηρίζει ότι, με τα λόγια του Friedman, «ο πληθωρισμός είναι παντού και πάντα νομισματικό φαινόμενο». Το επιχείρημα του μονεταρισμού είναι ότι οι κεϋνσιανές πολιτικές που έχουν ως στόχο την αύξηση του προϊόντος και τη μείωση της ανεργίας απλώς τροφοδοτούν τον πληθωρισμό καθώς ενθαρρύνουν τις κυβερνήσεις να δανειζονται και, κατά συνέπεια, να «τυπώνουν χρήμα». Η εναλλακτική πρόταση είναι να στραφεί η προσοχή από τις πολιτικές της ζήτησης που ενθαρρύνουν τους καταναλωτές να καταναλώνουν στις πολιτικές της προσφοράς που ενθαρρύνουν τους παραγωγούς να παράγουν. Για τους μονεταριστές, αυτό σημαίνει απαρεγκλίτως απορρύθμιση και μείωση των φόρων.

Ως ένα βαθμό, ωστόσο, η σύγχρονη οικονομολογία έχει ξεπεράσει τις απλουστευτικές λύσεις του κεϋνσιανισμού και του μονεταρισμού κι έχει αναπτύξει πιο εκλεπτυσμένες οικονομικές στρατηγικές, ακόμα και μια «νέα» πολιτική οικονομία. Ο μονεταρισμός, αν μη τι άλλο, κατάφερε να πείσει τους κεϋνσιανούς για τη σπουδαιότητα του πληθωρισμού και τη σημασία της πλευράς της προσφοράς στην οικονομία. Ο «χυδαίος» κεϋνσιανισμός ξεπεράστηκε ως συνέπεια της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, καθώς η οικονομική διαχείριση των δεκαετιών του '50 και του '60 βασιζόταν στην ύπαρξη διακριτών εθνικών οικονομιών. Από την άλλη πλευρά, εξίσου δύσκολα μπορούσε να επιβιώσει η ιδέα μιας οικονομίας της αγοράς χωρίς ρυθμίσεις, ιδιαίτερα υπό το φως της τάσης αυτού του είδους της οικονομίας να επιφέρει χαμηλά επίπεδα επενδύσεων, βραχυπρόθεσμες βλέψεις και κοινωνικό κατακεραματισμό

Μονεταρισμός: Η θεωρία ότι ο πληθωρισμός προκαλείται από την αύξηση των χρηματικών αποθεμάτων: «πολύ χρήμα για λίγα αγαθά».

ή διάσπαση. Όπως επισήμανε ο Francis Fukuyama (1996), η παραγωγή οποιασδήποτε μορφής πλούτου εξαρτάται από το **κοινωνικό κεφάλαιο** εν είδει εμπιστοσύνης κι όχι μόνο από απρόσωπες δυνάμεις της αγοράς. Εμφανίστηκε λοιπόν ένας «νέος κεύνσιανισμός», ο οποίος απορρίπτει την άνωθεν οικονομική διαχείριση, αλλά παραδέχεται επίσης το γεγονός ότι η λειτουργία της αγοράς εμποδίζεται από την αβεβαιότητα, την ανισότητα και τα διαφορετικά επίπεδα γνώσης.

Μορφές σοσιαλισμού

Οι σύγχρονοι σοσιαλιστές δέχονται ολοένα και πιο πρόθυμα ότι ο καπιταλισμός είναι το μόνο αξιόπιστο μέσο παραγωγής πλούτου. Έτσι, δεν αποβλέπουν στην κατάργηση του καπιταλισμού αλλά στη μεταρρύθμιση ή τον «εξανθρωπισμό» του. Κάτι τέτοιο συνήθως συνεπάγεται την υιοθέτηση κεύνσιανών ιδεών ή ιδεών της κοινωνικής αγοράς. Ωστόσο, οι σοσιαλιστές παραδοσιακά επιδίωκαν τη συγκρότηση ενός συστήματος εναλλακτικού στον καπιταλισμό της αγοράς, θεωρώντας τον σοσιαλισμό οικονομικό μόρφωμα ποιοτικά διαφορετικό από τον καπιταλισμό. Τέτοιου είδους εγχειρήματα βασίστηκαν στην παραδοχή ότι ο σοσιαλισμός είναι ανώτερος από τον καπιταλισμό, τόσο από ηθική όσο και από παραγωγική άποψη. Αν και η σοσιαλιστική φιλολογία είναι πλούσια σε οικονομικά μοντέλα (που ποικίλλουν από τον τεχνοκρατικό βιομηχανισμό του Saint-Simon (1760-1825) ως την αποκεντρωμένη αυτοδιαχείριση του Πιοτρ Κροπότκιν (1842-1921)), αυτά που άσκησαν τη μεγαλύτερη επιρροή ήταν εκείνα που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της μαρξιστικής παράδοσης. Κοινή, πάντως, σε όλα τα σοσιαλιστικά μοντέλα είναι η πεποίθηση ότι ο μηχανισμός της αγοράς μπορεί και πρέπει να αντικατασταθεί από κάποια μορφή οικονομικού σχεδιασμού.

Δυστυχώς, ο Marx δεν άφησε λεπτομερές σχέδιο της οικονομικής οργάνωσης της μελλοντικής σοσιαλιστικής κοινωνίας, περιοριζόμενος, αντίθετα, σε γενικές αρχές. Βεβαίως, οραματίστηκε ότι η ατομική ιδιοκτησία θα καταργούνταν και θα την αντικαθιστούσε ένα σύστημα συλλογικής ή κοινωνικής ιδιοκτησίας το οποίο θα επέτρεπε στην οικονομία να υπηρετεί τις υλικές ανάγκες της κοινωνίας κι όχι τις υποδείξεις μιας πανίσχυρης αγοράς. Εντούτοις, υποστηρίζοντας την ευρεία λαϊκή συμμετοχή σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας και προβλέποντας το «μαρασμό» του κράτους με την καθιέρωση του ολοκληρωμένου κομμουνισμού, ο Marx τήρησε σαφείς αποστάσεις από τον κρατικό κολεκτιβισμό και τον κεντρικό σχεδιασμό που επρόκειτο να χαρακτηρίσουν τη σοβιετική οικονομία κατά τον 20ό αιώνα.

Έχουν αναπτυχθεί δύο πολύ διαφορετικά μοντέλα σοσιαλιστικής οικονομίας:

- ο κρατικός σοσιαλισμός
- ο σοσιαλισμός της αγοράς

Κρατικός σοσιαλισμός

Μετά την επανάσταση των μπολσεβίκων το 1917 η ΕΣΣΔ έγινε η

Κοινωνικό κεφάλαιο:

Πολιτισμικοί και ηθικοί πόροι που συμβάλλουν στην παραγωγή της κοινωνικής συνοχής, της πολιτικής σταθερότητας και της ευημερίας.

Έννοια

Σχεδιασμός

Ο σχεδιασμός είναι ένα σύστημα οικονομικής οργάνωσης που βασίζεται σε μια ορθολογική κατανομή των πόρων με γνώμονα ξεκάθαρους στόχους, που πραγματοποιούνται μέσω του μερικού ή πλήρους συντονισμού της παραγωγής, της διανομής και των ανταλλαγών. Ωστόσο, στην πράξη, τα συστήματα σχεδιασμού έχουν σημαντικές διαφορές. Τα καθεστώτα του κρατικού σοσιαλισμού ανέπτυξαν ένα σύστημα **διευθυντικού σχεδιασμού** που προσανατολιζόταν σε στόχους παραγωγής δεσμευτικούς για όλες τις οικονομικές επιχειρήσεις και διευθυντών κεντρικά μέσω μιας ιεραρχίας κρατικών κρατικών θεσμών. Ο αποκαλούμενος **ενδεικτικός σχεδιασμός** εφαρμόστηκε, επί παραδείγματι, στη Γαλλία, την Ολλανδία και την Ιαπωνία, για να συμπληρώσει ή να κατευθύνει τη λειτουργία της καπιταλιστικής οικονομίας, χρησιμοποιώντας τα εργαλεία του οικονομικού μόνιτzing μάλλον παρά της διεύθυνσης από το κράτος.

Στα πλεονεκτήματα του σχεδιασμού περιλαμβάνονται τα ακόλουθα:

- Αναθέτει την οικονομία στα χέρια ανθρώπων αντί να την αφήνει στις απρόσωπες και μερικές φορές αλλοπρόσθαλλες διαθέσεις της αγοράς.
- Προσανατολίζει την οικονομία στην ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών κι όχι στη μεγιστοποίηση του ιδιωτικού κέρδους.
- Είναι λιγότερο επιρρεπής από την αγορά στην αστάθεια και τις κρίσεις.
- Μπορεί να διασφαλίσει υψηλό βαθμό υλικής ισοπίας.

Οι επικριτές του, ωστόσο, επιστραφίνουν τα εξής:

- Ο σχεδιασμός δεν μπορεί να αντεπεξέλθει στην πολυπλοκότητα της σύγχρονης εκβιομηχανισμένης οικονομίας.
- Είναι συγκαλυμμένα ή αποκάλυπτα αυταρχικός, καθώς επιτρέπει σε κεντρικές υπηρεσίες να ελέγχουν την οικονομία.
- Επιβάλλει τις απόψεις των ελίτ στις μάζες αντί να ανταποκρίνεται στη ζήτηση των καταναλωτών.
- Αποτυγχάνει να ανταμείψει ή να ενθαρρύνει τις επιχειρήσεις και τείνει προς τη γραφειοκρατική στασιμότητα.

πρώτη κοινωνία που υιοθέτησε ένα ρητά σοσιαλιστικό μοντέλο οικονομικής οργάνωσης. Αυτό το μοντέλο δεν αναπτύχθηκε πλήρως μέχρι την αποκαλούμενη «δεύτερη επανάσταση» του Στάλιν τη δεκαετία του '30, αφού σημαντικές πτυχές οργάνωσης της αγοράς εξακολούθουσαν να υφίστανται ακόμα και υπό τη Νέα Οικονομική Πολιτική του Λένιν τη δεκαετία του '20. Το μοντέλο που αργότερα εξήχθη στην Ανατολική Ευρώπη και κυριάρχησε στον ορθόδοξο κομμουνισμό κατά τη μεταπολεμική περίοδο μπορεί συνεπώς να οριστεί ως οικονομικός σταλινισμός. Αυτό το σύστημα βασιζόταν στον κρατικό κολεκτιβισμό, ο οποίος έθετε όλους τους οικονομικούς πόρους υπό τον έλεγχο του κομματικού-κρατικού μηχανισμού. Στην ΕΣΣΔ, ένα σύστημα «διευθυντικού σχεδιασμού» έθετε τον συνολικό έλεγχο της οικονομικής πολιτικής στα χέρια των ανώτατων οργάνων του Κομμουνιστικού Κόμματος, τα οποία επέβλεπαν την κατάρτιση των στόχων της παραγωγής (υπό τη μορφή Πενταετών Πλάνων) από ένα δίκτυο υπηρεσιών και επιτροπών σχεδιασμού. Το κυρίαρχο όργανο ήταν η Gosplan, η Κρατική Επιτροπή Σχεδιασμού, η οποία καθόριζε τους στόχους της παραγωγής για το σύνολο της οικονομίας και στην πορεία κατένεμε τους πόρους ανά επιχείρηση, ήλεγχε το εμπόριο και καθόριζε τις τιμές,

τα επίπεδα των μισθών, τους φόρους και τις επιδοτήσεις. Η εκτέλεση αυτών των πλάνων ήταν αρμοδιότητα ισχυρών οικονομικών υπουργείων, τα οποία ήλεγχαν συγκεκριμένους τομείς της οικονομίας και κατηύθυναν το έργο σοβιετικών επιχειρήσεων, όπως τράπεζες, εργοστάσια, καταστήματα, κρατικά και κολεκτιβιστικά αγροκτήματα.

Η θεαματική κατάρρευση του μοντέλου του κρατικού σοσιαλισμού στην Ανατολική Ευρώπη και την ΕΣΣΔ μετά τα γεγονότα της περιόδου 1989-91 χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον σαν απόδειξη των εγγενών αδυναμιών του κεντρικού σχεδιασμού, και κατόρθωσε ν' απαξιώσει εν πολλοίς και την ίδια την ιδέα του σχεδιασμού. Έτσι όμως παραγνωρίζονται τα αδιαμφισβήτητα επιτεύγματα του σχεδιασμού σοβιετικού τύπου. Για παράδειγμα, το σύστημα κεντρικού σχεδιασμού υπήρξε εξαιρετικά επιτυχημένο στην οικοδόμηση «βαριών» βιομηχανιών, και μέχρι το 1941 είχε προλάβει να εξοπλίσει την ΕΣΣΔ με μια βιομηχανική βάση αρκετά ισχυρή για ν' αντεπεξέλθει στη ναζιστική εισβολή. Επιπλέον, αν και ο σχεδιασμός απέτυχε παταγωδώς στην προσπάθεια να παραγάγει δυτικού τύπου καταναλωτικά αγαθά, συνέβαλε παρ' όλα αυτά να εξαλειφθούν στην ΕΣΣΔ και σε μεγάλο μέρος της Ανατολικής Ευρώπης τα φαινόμενα των αστέγων, της ανεργίας και της απόλυτης φτώχειας που εξακολουθούν να μαστίζουν τα αστικά κέντρα ορισμένων προηγμένων καπιταλιστικών χωρών. Παρά τη χρόνια οικονομική καχεξία, η Κούβα λ.χ. πέτυχε ποσοστό αλφαριθμητισμού της τάξης του 98% και οικοδόμησε ένα σύστημα βασικής υγειονομικής περίθαλψης που αντέχει ή και υπερτερεί ακόμα στη σύγκρισή του με τα αντίστοιχα συστήματα πολλών δυτικών χωρών.

Τα ελαττώματα, πάντως, του κεντρικού σχεδιασμού δύσκολα αποκρύπτονται. Το πλέον θεμελιώδες ίσως είναι η εγγενής αναποτελεσματικότητά του, η οποία οφείλεται στο γεγονός ότι, όσο ικανοί και αφοσιωμένοι κι αν είναι οι σχεδιαστές, έχουν να αντιμετωπίσουν ένα φάσμα πληροφοριών τόσο ευρύ και περίπλοκο ώστε να μην μπορούν απλώς να το χειριστούν (Hayek, 1948). Υπολογίζεται, για παράδειγμα, ότι οι σχεδιαστές, ακόμα και σ' ένα σχετικά μικρό σύστημα κεντρικού σχεδιασμού, αντιμετωπίζουν τόσο πολλές εναλλακτικές λύσεις που ξεπερνούν σε μέγεθος τον αριθμό των ατόμων στο σύμπαν. Μία περαιτέρω εξήγηση των χαμηλών οικονομικών επιδόσεων του κομμουνιστικού συστήματος είναι ότι οι κοινωνικές δικλίδες ασφαλείας του κεντρικού σχεδιασμού σε συνδυασμό με το σχετικά εξισωτικό σύστημα διανομής δεν ενθάρρυναν ιδιαίτερα την επιχειρηματικότητα ούτε προώθησαν την αποδοτικότητα. Με απλά λόγια, παρόλο που όλοι οι Σοβιετικοί εργάτες είχαν δουλειά, δύσκολα εξασφαλιζόταν ότι εργάζονταν πραγματικά. Τέλος, ο κεντρικός σχεδιασμός συνδέθηκε με την εμφάνιση νέων κοινωνικών διαιρέσεων στη βάση της πολιτικής ή της γραφειοκρατικής θέσης. Όπως το έθεσε ο Milovan Djilas (1957), εμφανίστηκε μία «νέα τάξη» κομματικών-κρατικών γραφειοκρατών που απολάμβαναν κύρος και προνόμια αντίστοιχα μ' εκείνα της καπιταλιστικής τάξης των δυτικών κοινωνιών. Στα μάτια των αριστερών επικριτών του, ο σοβιετικός σχεδιασμός δεν διέφερε από ένα σύστημα **κρατικού καπιταλισμού**.

Κρατικός καπιταλισμός:

Σύστημα κρατικής ιδιοκτησίας που αντιγράφει τις καπιταλιστικές ταξικές σχέσεις συγκεντρώνοντας την οικονομική εξουσία στα χέρια μιας κομματικής-κρατικής ελίτ.

Σοσιαλισμός της αγοράς

Ως εναλλακτική απάντηση στο έντονα συγκεντρωτικό σοβιετικό οικονομικό μοντέλο, έγιναν προσπάθειες συμφιλίωσης των αρχών του σοσιαλισμού με τη δυναμική του ανταγωνισμού της αγοράς. Ένα τέτοιο μοντέλο εισήχθη στη Γιουγκοσλαβία μετά τη ρήξη του προέδρου της Τίτο με τον Στάλιν το 1949 και υιοθετήθηκε επίσης από την Ουγγαρία μετά την καταστολή της εξέγερσης του 1956 από την ΕΣΣΔ. Παρόμοιες ιδέες εφαρμόστηκαν στην ΕΣΣΔ, όταν ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ εφάρμοσε το πρόγραμμα «οικονομικής ανασυγκρότησης» περεστρόικα μεταξύ 1985-90. Η περεστρόικα εξελίχθηκε ως κυλιόμενο πρόγραμμα που αρχικά επέτρεψε την ανάπτυξη συνεργατικών και ιδιόκτητων επιχειρήσεων σαν συμπλήρωμα στο σύστημα του κεντρικού σχεδιασμού, αλλά σταδιακά έδωσε τη δυνατότητα στις σοβιετικές επιχειρήσεις ν' αποδεσμευτούν πλήρως από το σύστημα σχεδιασμού και να γίνουν αυτοχρηματοδοτούμενες και αυτοδιαχειριζόμενες. Το κύριο λοιπόν χαρακτηριστικό μιας σοσιαλιστικής οικονομίας της αγοράς είναι η προσπάθεια εξισορρόπησης της αυτοδιαχείρισης με τον ανταγωνισμό της αγοράς. Αυτό δεν ισοδυναμεί με επάνοδο στον καπιταλισμό, επειδή, καθώς οι οικονομικές επιχειρήσεις ανήκουν στους εργάτες και ελέγχονται από αυτούς, δεν υπάρχει αγορά εργασίας, άρα ούτε εκμετάλλευση. Ωστόσο, αυτό που διακρίνει σαφώς τέτοια συστήματα από το σοβιετικό μοντέλο είναι ότι οι αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις δεν υποτάσσονται στην «τυραννία των σχεδιαστών», αλλά λειτουργούν μέσα σ' ένα περιβάλλον αγοράς το οποίο διαμορφώνουν ο ανταγωνισμός, τα κίνητρα και το κέρδος.

Το πλεονέκτημα του σοσιαλισμού της αγοράς είναι ότι φαίνεται να αποζημιώνει για πολλά από τα σοβαρότερα ελαττώματα του κεντρικού σχεδιασμού. Όχι μόνο το περιβάλλον της αγοράς εγγυάται ανταπόκριση στις ανάγκες των καταναλωτών και αποδοτικότητα, αλλά μειώνονται επίσης και οι κίνδυνοι της γραφειοκρατικής εξουσίας. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι μια σοσιαλιστική αγορά είναι εντελώς ακυβέρνητη ή χωρίς ρυθμίσεις. Για την ακρίβεια, οι περισσότερες απόπειρες διατύπωσης μιας «εφικτής» ή «βιώσιμης» μορφής σοσιαλισμού (None, 1983· Breitenbach, Burden και Coates, 1990) παραδέχονται τη διαρκή ανάγκη ενός πλαισίου σχεδιασμού, στο οποίο όμως εντάσσονται παραγωγοί που συνεργάζονται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Παράλληλα, αν και η αυτοδιαχείριση ενθαρρύνει τη συνεργασία και διασφαλίζει υψηλά επίπεδα υλικής ισότητας, δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι η αγορά επιβάλλει σκληρούς κανόνες. Οι επιχειρήσεις που πέφτουν έξω διαλύονται και οι μη κερδοφόρες βιομηχανίες παρακαμάζουν – αλλά, μακροπρόθεσμα, αυτό είναι το τίμημα μιας σφύζουσας κι εύρωστης οικονομίας.

Πάντως, παρά τις προσδοκίες που γέννησαν, ούτε η Γιουγκοσλαβική ούτε η ουγγρική οικονομία αποδείχτηκαν πιο επιτυχημένες ή μακροβιότερες από το σοβιετικό σύστημα κεντρικού σχεδιασμού. Η περεστρόικα διακρίθηκε σίγουρα περισσότερο για τη συμβολή της στην αποδιάρθρωση ενός υφιστάμενου, αν και αναποτελεσματικού, οικονομικού συστήματος και πολύ λιγότερο για την ικανότητά της να

παράσχει στην ΕΣΣΔ μια βιώσιμη εναλλακτική λύση. Μία από τις βασικές αδυναμίες του σοσιαλισμού της αγοράς είναι ότι η αυτοδιαχείριση έρχεται σε σύγκρουση με τους κανόνες της αγοράς, καθώς επιβάλλει στις επιχειρήσεις να ανταποκρίνονται πριν και πάνω απ' όλα στα συμφέροντα των εργαζομένων. Γι' αυτόν το λόγο οι οικονομολόγοι της ελεύθερης αγοράς συνήθως υποστηρίζουν ότι μόνο οι ιεραρχικά οργανωμένες ιδιωτικές επιχειρήσεις μπορούν να πετύχουν μέγιστη αποδοτικότητα, επειδή μόνο αυτές μπορούν να ανταποκρίνονται με συνέπεια στις επιταγές της αγοράς, καθόσον θέτουν τη μεγιστοποίηση του κέρδους πάνω απ' όλες τις άλλες προτεραιότητες.

Υπάρχει οικονομικός «τρίτος δρόμος»;

Η ιδέα ενός οικονομικού «τρίτου δρόμου» ως εναλλακτικής πρότασης τόσο στον σοσιαλισμό όσο και στον καπιταλισμό, προσέκλυσε πολιτικούς στοχαστές από ποικίλες παραδόσεις. Υπήρξε λ.χ. σταθερή θεματική στη φασιστική σκέψη, με πρώτο διδάξαντα τον Mussolini, σε σχέση με τον κορπορατισμό, ενώ αργότερα την υιοθέτησαν, για παράδειγμα, ο Moseley στη Μ. Βρετανία και ο Περόν στην Αργεντινή. Ο φασιστικός κορπορατισμός, σε αντίθεση με τη φιλελεύθερη παραλλαγή του, βασίζεται στην πεποίθηση ότι οι επιχειρήσεις και οι εργαζόμενοι αποτελούν ένα οργανικό και πνευματικά ενοποιημένο όλο. Στην πράξη, ωστόσο, ο κορπορατισμός στην Ιταλία δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένα όργανο με το οποίο το φασιστικό κράτος συνέτριψε τα ανεξάρτητα συνδικάτα και προσπάθησε να τρομοκρατήσει τα μεγάλα επιχειρηματικά συμφέροντα. Ένας πολύ διαφορετικός «τρίτος δρόμος», η κεϊνσιανή σοσιαλδημοκρατία, βρήκε την πιο εξελιγμένη μορφή της στη μεταπολεμική Σουηδία. Το σουηδικό οικονομικό μοντέλο επιχείρησε να συνδυάσει τόσο σοσιαλιστικά όσο και καπιταλιστικά στοιχεία. Ο παραγωγικός πλούτος συγκεντρώθηκε κατά κύριο λόγο σε χέρια ιδιωτών, αλλά η κοινωνική δικαιοσύνη συντηρήθηκε μέσω του περιεκτικότερου συστήματος πρόνοιας και της υψηλότερης φορολογίας στον κόσμο. Από αυτή την άποψη, ο σοσιαλδημοκρατικός «τρίτος δρόμος» μπορεί να θεωρηθεί αριστερή εκδοχή του κοινωνικού καπιταλισμού. Όπως όμως και στην περίπτωση του μοντέλου της κοινωνικής αγοράς, γεννήθηκαν αμφιβολίες σχετικά με τη βιωσιμότητα μιας πολιτικής σταθερά υψηλών κοινωνικών δαπανών σε μια όλο και πιο ανταγωνιστική παγκόσμια οικονομία. Αυτό εκφράστηκε στη Σουηδία τις δεκαετίες του '80 και του '90 με την αύξηση της ευαισθησίας στις πιέσεις του διεθνούς ανταγωνισμού και με μια τάση υποχώρησης από τις προτεραιότητες του κράτους πρόνοιας. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι η ιδεολογία του «τρίτου δρόμου» από τη δεκαετία του '90 και μετά βασίστηκε σ' ένα σαφώς μετασοσιαλιστικό μοντέλο, όπως εκθέσαμε διεξοδικότερα στο Κεφάλαιο 3.

Μία εντελώς διαφορετική προσέγγιση της οικονομικής οργάνωσης ανέπτυξαν οι θεωρητικοί του περιβάλλοντος. Σύμφωνα μ' αυτούς, ο καπιταλισμός και ο σοσιαλισμός είναι απλώς διαφορετικές εκφάνσεις της ίδιας «υπερίδεολογίας», του **βιομηχανισμού**. Με άλλα λόγια, θεωρούνται ουσιαστικά εναλλακτικοί τρόποι εκμετάλλευσης της φύσης με

Βιομηχανισμός: Οικονομική θεωρία ή οικονομικό σύστημα που βασίζεται στην εργοστασιακή παραγωγή μεγάλης κλίμακας και την ακατάπαστη συσσώρευση κεφαλαίου.

E. F. Schumacher (1911-77)

Γερμανικής καταγωγής Βρετανός οικονομολόγος και θεωρητικός του περιβάλλοντος. Ο «Fritz» Schumacher μετακόμισε στη Μ. Βρετανία το 1930 ως υπότροφος του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. Στη συνέχεια εργάστηκε σαν επιχειρηματίας, γεωργός και δημοσιογράφος, προτού επιστρέψει στον ακαδημαϊκό χώρο. Υπήρξε οικονομικός σύμβουλος της Βρετανικής Επιτροπής Ελέγχου στη Γερμανία (1946-50) και του Εθνικού Συμβούλου Άνθρακα της Μ. Βρετανίας (1950-70). Το βασικό έργο του, *Το μικρό είναι*

όμορφο: Η ανθρωπιά και η ομορφιά της μικρής οικονομίας (1973), υπερασπίστηκε με ζέση την υπόθεση της παραγωγής ανθρώπινης κλίμακας και πρότεινε μια «βουδιστική» οικονομική φιλοσοφία (μια οικονομία «σαν να είχαν σημασία οι άνθρωποι») που τονίζει τη σημασία της ηθικής και της «ασπής ζωής». Ο Schumacher ίδρυσε τον Όμιλο Ανάπτυξης Ενδιάμεσης Τεχνολογίας προκειμένου να διαδώσει αποτελεσματικότερα τις ιδέες του.

στόχο την ικανοποίηση των υλικών συμφερόντων της ανθρωπότητας. Οι περιβαλλοντιστές υποστηρίζουν ότι αυτή η εμμονή στην οικονομική ανάπτυξη δεν επιφέρει απλώς την απογύμνωση του φυσικού περιβάλλοντος αλλά, καθώς βλάπτει το εύθραυστο οικοσύστημα από το οποίο εξαρτάται κάθε μορφή ζωής, απειλεί επίσης την επιβίωση του ίδιου του ανθρώπινου είδους. Η «πράσινη» απάντηση είναι η αναδιάταξη των οικονομικών προτεραιοτήτων στη βάση της βιωσιμότητας, δηλαδή της ικανότητας ενός συστήματος (σ' αυτή την περίπτωση, του πλανήτη Γη) να διατηρεί την υγεία του και να μεριμνά για την επιβίωσή του. Αν και οι οικοσοσιαλιστές χρεώνουν την περιβαλλοντική καταστροφή στον καπιταλισμό και την ακατάπαυστη επιδίωξη του κέρδους, οι επιδόσεις των καθεστώτων του κρατικού σοσιαλισμού στη «βιώσιμη (ή αειφόρο) ανάπτυξη» δεν είναι ακριβώς ζηλευτές. Η αρχή της βιωσιμότητας ίσως υποδηλώνει ότι τα ζητήματα σχετικά με την ιδιοκτησία και την οργάνωση του πλούτου είναι δευτερεύοντα σε σχέση με το πιο θεμελιώδες ζήτημα των σχέσεων της ανθρωπότητας με τον φυσικό κόσμο. Προκειμένου να ξεπεραστεί η άποψη ότι η φύση είναι κατά βάση διαθέσιμος πόρος προς ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών, είναι απαραίτητο να συγκροτηθεί ένα εντελώς διαφορετικό σύστημα αξιών που να θέτει την οικολογία πάνω από την οικονομία και την ηθική πάνω από τον υλισμό. Τέτοιου τύπου ιδέες αναπτύχθηκαν από τον E. F. Schumacher (1973) στη σύλληψη της «βουδιστικής οικονομίας».

Κοινωνική δομή και κοινωνικές διαιρέσεις

Το να δηλώνει κανείς, όπως κάνουν συνήθως τα εγχειρίδια, ότι η πολιτική διεξάγεται μέσα σ' ένα κοινωνικό πλαίσιο δεν αρκεί για να καταδείξει πόσο στενά συνδέονται μεταξύ τους η πολιτική και η κοινωνική ζωή. Η πολιτική είναι από τη φύση της κοινωνική δραστηριότητα, κάποιιοι μάλιστα τη θεωρούν απλώς τη διαδικασία εκείνη

μέσω της οποίας εκφράζονται κι ενδεχομένως επιλύονται οι κοινωνικές συγκρούσεις. Με αυτή την έννοια, η κοινωνία δεν είναι απλώς το «πλάισιο» αλλά το ίδιο το υλικό και η πεμπτουσία της πολιτικής. Ωστόσο, οι έννοιες του «κοινωνικού» και του «πολιτικού» προσδιορίζουν επίσης διακριτές (αν και άρρηκτα συνδεδεμένες) σφαίρες δραστηριότητας. Τι εννοούμε με τον όρο «κοινωνία»; Υπό τη γενικότερη έννοιά της, κοινωνία είναι ένα σύνολο ανθρώπων που διαμένουν στην ίδια εδαφική περιοχή. Από την άλλη, κάθε ομάδα ανθρώπων δεν συνιστά απαραίτητα κοινωνία. Οι κοινωνίες χαρακτηρίζονται από επαναλαμβανόμενα μοτίβα κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Αυτό σημαίνει την ύπαρξη κάποιου είδους κοινωνικής δομής, δηλαδή ένα συνήθως σταθερό σύνολο σχέσεων μεταξύ ποικίλων στοιχείων. Επιπλέον, οι «κοινωνικές» σχέσεις προϋποθέτουν αμοιβαία κατανόηση και τουλάχιστον ένα βαθμό συνεργασίας. Με αυστηρούς όρους, οι πολεμικές φυλές, λόγω χάρη, δεν συνιστούν «κοινωνία», παρότι τα μέλη τους ζουν κοντά το ένα με το άλλο και αλληλεπιδρούν τακτικά. Οι κοινωνίες συνήθως χαρακτηρίζονται επίσης από κοινωνικές διαιρέσεις, στις οποίες ομάδες και άτομα καταλαμβάνουν πολύ διαφορετικές θέσεις που αντανακλούν την άνιση διανομή κύρους, πλούτου και/ή εξουσίας εντός της κοινωνίας. Η φύση αυτών των διαιρέσεων ή τομών και η πολιτική σημασία συγκεκριμένων διαιρέσεων (τάξη, φυλή, φύλο, ηλικία, θρησκεία κ.ο.κ.) διαφέρουν, φυσικά, από κοινωνία σε κοινωνία.

Σε όλες τις περιπτώσεις, όμως, η κοινωνία μπορεί να θεωρηθεί ότι διαμορφώνει την πολιτική από πολλές σημαντικές απόψεις:

- Η διανομή του πλούτου και άλλων πόρων στην κοινωνία καθορίζει τη φύση της κρατικής εξουσίας (όπως εκτίθεται στο Κεφάλαιο 5).
- Η κοινωνία επηρεάζει την κοινή γνώμη και την πολιτική κουλτούρα (όπως εκτίθεται στο Κεφάλαιο 10)
- Οι κοινωνικές διαιρέσεις και συγκρούσεις συμβάλλουν στην κοινωνική αλλαγή με τη μορφή μεταρρυθμίσεων και επαναστάσεων (όπως εκτίθεται επίσης στο Κεφάλαιο 10).
- Η κοινωνική δομή διαμορφώνει την πολιτική συμπεριφορά, δηλαδή, ποιοι ψηφίζουν, πώς ψηφίζουν, ποιοι εντάσσονται σε κόμματα κ.ο.κ. (όπως εκτίθεται στα Κεφάλαια 11-13).

Ωστόσο, η φύση της κοινωνίας είναι ένα από τα πλέον επίμαχα πεδία πολιτικής και ιδεολογικής διαφωνίας, όντας στην πραγματικότητα εξίσου αμφιλεγόμενη με την απόπειρα προσδιορισμού του περιεχομένου της ανθρώπινης φύσης. Για παράδειγμα, ενώ οι μαρξιστές και άλλοι υποστηρίζουν ότι η κοινωνία χαρακτηρίζεται από ασυμφιλίωτη σύγκρουση, οι φιλελεύθεροι έχουν την τάση να τονίζουν ότι υφίσταται αρμονία μεταξύ των ανταγωνιζόμενων ομάδων και συμφερόντων. Παρομοίως, ενώ οι φιλελεύθεροι θεωρούν συνήθως την κοινωνία δημιουργία των ατόμων προς ικανοποίηση των ποικίλων αναγκών τους, οι συντηρητικοί την παρουσιάζουν παραδοσιακά ως οργανική, που καθορίζεται τελικά από τις δυνάμεις της φυσικής αναγκαιότητας. Αλλά η σημαντικότερη ίσως διαμάχη αφορά τη σχέση ατόμου και κοινωνίας και το αν υπάρχει ή όχι «κοινωνία». Στον πυρήνα αυτού

Έννοια

Ατομικισμός, κολεκτιβισμός

Ατομικισμός είναι η πίστη στην προτεραιότητα του ατόμου έναντι κάθε κοινωνικής ομάδας ή συλλογικού σώματος, κάτι που σημαίνει ότι το άτομο τίθεται στο επίκεντρο κάθε πολιτικής θεωρίας ή ερμηνείας της κοινωνίας. Αυτή η άποψη συνδέθηκε στενά με τον κλασικό φιλελευθερισμό και, κατά τη σύγχρονη περίοδο, με τη Νέα Δεξιά. Από αυτή τη σκοπιά, όλες οι δηλώσεις περί κοινωνίας προέει να διατυπώνονται σε σχέση με τα άτομα που την αποτελούν: «αυστηρά μιλώντας, «κοινωνία δεν υπάρχει» (Margaret Thatcher). Αυτή η άποψη συνήθως συμπληρώνεται από την πεποίθηση ότι τα ανθρώπινα όντα είναι από τη φύση τους ιδιοτελή κι εν πολλοίς αυτόρρηκτα, δεν οφείλουν δηλαδή τίποτα στην κοινωνία για τα ταλέντα και τις ικανότητές τους.

Ο **κολεκτιβισμός** τονίζει την ικανότητα των ανθρώπινων όντων για συλλογική δράση, υπογραμμίζοντας την προθυμία και την ικανότητά τους να επιτυγχάνουν στόχους δουλεύοντας από κοινού κι όχι μεμονωμένα. Στηρίζεται στην πεποίθηση ότι υπάρχει ένας πυρήνας κοινωνικότητας στην ανθρώπινη φύση, κάτι που σημαίνει ότι οι κοινωνικές ομάδες (περιλαμβανομένης και της ίδιας της «κοινωνίας») είναι πλήρεις νοήματος πολιτικές οντότητες. Αυτή η άποψη απεικονίζεται λ.χ. στη σοσιαλιστική έμφαση στην ταξική ανάλυση, στη χρήση εμψυλων κατηγοριών από τον φεμινισμό καθώς και σε όλα τα εθνικιστικά και φυλετικά δόγματα. Ο κολεκτιβισμός συνδέεται ενίοτε με τον κρατισμό, αν και αυτή η σχέση δεν είναι σε καμία περίπτωση ουσιαστική.

του ζητήματος βρίσκεται η σύγκρουση μεταξύ δύο αντίθετων τρόπων κοινωνικής κατανόησης: του ατομικισμού και του κολεκτιβισμού.

Κοινωνική τάξη

Από την εποχή της εμφάνισης των νεότερων βιομηχανικών κοινωνιών, η τάξη θεωρείται εν γένει η βαθύτερη και πλέον σημαντική από πολιτική άποψη κοινωνική διαίρεση. Μόνο σε πιο παραδοσιακές κοινωνίες εξακολουθούν να ασκούν επίδραση καθορισμένες κοινωνικές ιεραρχίες και προβιομηχανικά συστήματα διαστρωμάτωσης. Για παράδειγμα, αν και η σημασία του συστήματος των καστών στην Ινδία έχει μειωθεί, οι Harijan (γνωστοί κατά το παρελθόν, στα αγγλικά, ως οι «αδιάφθοροι») παραμένουν σημαντική πολιτική δύναμη. Οι ταξικές διαιρέσεις αντανακλούν οικονομικές και κοινωνικές διαφορές στην κοινωνία και συνεπώς βασίζονται στην άνιση διανομή του πλούτου, του εισοδήματος και/ή του κοινωνικού κύρους. Μια κοινωνική τάξη είναι επομένως μια ομάδα ανθρώπων που έχουν παρόμοια οικονομική και κοινωνική θέση και τους ενώνει ένα κοινό οικονομικό συμφέρον. Ωστόσο, οποιαδήποτε ανάλυση της σχέσης τάξης και πολιτικής έχει να αντιμετωπίσει αρκετά προβλήματα. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται η δυσκολία ακριβούς προσδιορισμού των ταξικών διαιρέσεων και καθορισμού των σχέσεων μεταξύ ή στο εσωτερικό των τάξεων. Επίσης, έχει άραγε μειωθεί η επιρροή της τάξης και, αν ναι, γιατί; Πίσω από αυτά τα ερωτήματα, πάντως, υπάρχει διαφωνία σχετικά με τον ακριβή ορισμό της κοινωνικής τάξης.

Έννοια**Κοινωνικά τάξη**

Τάξη είναι, γενικά, μια ομάδα ανθρώπων με κοινή κοινωνική και οικονομική θέση. Για τους μαρξιστές, η τάξη συνδέεται με την οικονομική εξουσία η οποία καθορίζεται με τη σειρά της από τη σχέση του ατόμου με τα μέσα παραγωγής. Από αυτή την άποψη, οι ταξικές διαιρέσεις είναι διαιρέσεις μεταξύ «κεφαλαίου» και «εργασίας», δηλαδή μεταξύ των ιδιοκτητών του παραγωγικού πλούτου (της αστικής τάξης) κι εκείνων που ζουν πουλώντας την εργασία τους (του προλεταριάτου). Οι μη μαρξιστικοί ορισμοί της τάξης βασίζονται συνήθως στις διαφορές εισοδήματος και κύρους μεταξύ επαγγελματικών ομάδων. Ένα παράδειγμα αποτελεί η διάκριση μεταξύ της «μεσαίας» τάξης των υπαλλήλων γραφείου και της «εργατικής» τάξης των χειρωνακτών. Ενίοτε γίνεται μια πιο περίπλοκη διάκριση, στη βάση αρχών του μάρκετινγκ, μεταξύ επαγγελματιών (τάξη Α), διευθυντών (Β), υπαλλήλων γραφείου (Γ1), ειδικευμένων χειρωνακτών (Γ2), ημιειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών (Δ) και ανέργων, μη διαθέσιμων ή ανίκανων προς εργασία (Ε).

Η ακμή και η παρακμή της ταξικής πολιτικής

Οι κύριοι υποστηρικτές της θεωρίας της ταξικής πολιτικής προέρχονται από τη μαρξιστική παράδοση. Οι μαρξιστές θεωρούν την τάξη την πλέον θεμελιώδη και πολιτικά τη σημαντικότερη κοινωνική διαίρεση. Όπως το έθεσε ο Μαρξ στην αρχή του *Μανιφέστου του κομμουνιστικού κόμματος* ([1848] 1967), «Η ιστορία όλων των κοινωνιών που υπήρξαν μέχρι σήμερα είναι η ιστορία της ταξικής πάλης». Αυτή η διατύπωση αντανακλούσε την πεποίθησή του ότι η πολιτική, μαζί με άλλους τομείς της ζωής, όπως το δίκαιο, ο πολιτισμός, οι τέχνες και η θρησκεία, είναι μέρος ενός «εποικοδομήματος» το οποίο καθορίζει ή διέπει η οικονομική «βάση». Αυτό σημαίνει χονδρικά ότι η πολιτική διαδικασία δεν είναι παρά έκφραση ταξικών εντάσεων ή συγκρούσεων. Αυτές, με τη σειρά τους, έχουν τις ρίζες τους στον τρόπο παραγωγής και, τελικά, στο θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας.

Από αυτή τη σκοπιά, σ' ένα καπιταλιστικό σύστημα, μια «άρχουσα» τάξη ιδιοκτητών (η αστική τάξη) εξουσιάζει και εκμεταλλεύεται μια τάξη μισθωτών σκλάβων (το προλεταριάτο). Αυτή η ανάλυση γέννησε

Έννοια**Κύρος**

Κύρος είναι η θέση ενός ατόμου σε μια ιεραρχική τάξη. Χαρακτηρίζεται από το ρόλο, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του ατόμου απέναντι στα άλλα μέλη αυτής της ιεραρχίας. Καθώς το κύρος προσδιορίζεται από παράγοντες όπως η ηλικία, το γένος, η υπόληψη και η εξουσία, είναι πιο δύσκολο να προσδιοριστεί απ' ό,τι μια οικονομική κατηγορία όπως η τάξη. Επίσης, επειδή είναι μέτρο κοινωνικού σεβασμού (δηλαδή, μέτρο του αν κάποιος βρίσκεται «ψηλότερα» ή «χαμηλότερα» σε μια κοινωνική κλίμακα), είναι πιο υποκειμενικό. Ενώ οι παραδοσιακές κοινωνίες διαθέτουν κατά κανόνα ξεκάθαρες και πάγιες ιεραρχίες κύρους, οι τελευταίες είναι πιο ρευστές στις νεότερες βιομηχανικές κοινωνίες, στις οποίες το κύρος συνδέεται, αν και όχι ξεκάθαρα, με τον πλούτο και το επάγγελμα. Παρ' όλα αυτά, οι ιεραρχίες κύρους εξακολουθούν να λειτουργούν σε συνάρτηση με παράγοντες όπως το οικογενειακό υπόβαθρο, η μόρφωση, το φύλο, η φυλή και η εθνότητα.

ένα μοντέλο δύο τάξεων του βιομηχανικού καπιταλισμού που έδινε έμφαση στη σύγκρουση και τη σταδιακή πώλωση. Κατά την άποψη του Marx, οι τάξεις ήταν οι πρωταγωνιστές στην πολιτική σκηνή, όντας σε θέση να γράφουν την ιστορία. Το προλεταριάτο, ισχυρίστηκε, προοριζόταν να γίνει ο «νεκροθάφτης» του καπιταλισμού. Θα εκπλήρωνε το πεπρωμένο του μόλις αποκτούσε «ταξική συνείδηση» και κατανοούσε τα γνήσια ταξικά του συμφέροντα, αναγνωρίζοντας επομένως, πιο συγκεκριμένα, το ίδιο το γεγονός της εκμετάλλευσής του. Έτσι, το προλεταριάτο θα μετατρέποταν από «τάξη καθεαυτή» (οικονομική κατηγορία) σε «τάξη δι' εαυτή» (επαναστατική δύναμη). Ο Marx πίστευε ότι αυτό θα ερχόταν σαν συνέπεια των εντεινόμενων κρίσεων του καπιταλισμού και της χειροτέρευσης των υλικών συνθηκών (ή εξαθλίωσης) της εργατικής τάξης.

Ωστόσο, το μαρξιστικό μοντέλο των δύο τάξεων έχασε την αξιοπιστία του λόγω της μη επαλήθευσης των προβλέψεων του εμπνευστή του και της υποχώρησης της ταξικής πάλης, τουλάχιστον στις προηγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Ήδη προς τα τέλη του 19ου αιώνα άρχισε να γίνεται φανερό ότι η ταξική δομή των βιομηχανικών κοινωνιών γινόταν ολοένα και πιο πολύπλοκη κι ότι ποικίλλει από σύστημα σε σύστημα και από εποχή σε εποχή. Ο Max Weber ήταν ένας από τους πρώτους που αντιλήφθηκαν αυτή την αλλαγή και ανέπτυξε μια θεωρία διαστρωμάτωσης που ενσωμάτωνε τις οικονομικές ή ταξικές διαφορές, αλλά λάμβανε επίσης υπόψη τη σημασία των πολιτικών κομμάτων και του κοινωνικού κύρους. Στρέφοντας την προσοχή στο κύρος ως «κοινωνική αποτίμηση της τιμής» που εκφράζεται από τον τρόπο ζωής μιας ομάδας, ο Weber προλείανε το έδαφος για τη σύγχρονη έννοια της επαγγελματικής τάξης, η οποία χρησιμοποιείται ευρέως από κοινωνικούς και πολιτικούς επιστήμονες. Αλλά και οι σύγχρονοι μαρξιστές προσπάθησαν να εκλεπτύνουν το χονδροειδές μοντέλο των δύο τάξεων. Ενώ εξακολουθούν να τονίζουν τη σημασία της ιδιοκτησίας του πλούτου, δέχονται ότι έχει αναδυθεί μια «ενδιάμεση» τάξη διευθυντών και ειδικών και ότι υφίστανται εσωτερικές διαιρέσεις τόσο στην αστική τάξη όσο και στο προλεταριάτο. Υπάρχει λ.χ. αντιπαλότητα μεταξύ χρηματιστικού και βιομηχανικού κεφαλαίου, μεταξύ των μεγάλων επιχειρήσεων και των μικροεπιχειρηματιών και μεταξύ των εργατών με καθήκοντα επιστάτη και εκείνων που απλώς υφίστανται την επιστασία.

Για κάποιους, ωστόσο, το τέλος του 20ού αιώνα χαρακτηρίστηκε από την οριστική έκλειψη της ταξικής πολιτικής. Ήδη από τη δεκαετία του '60, νεομαρξιστές όπως ο Herbert Marcuse θρηνοούσαν για την αποριζοσπαστικοποίηση του προλεταριάτου των πόλεων κι έστρεφαν τις ελπίδες τους στο επαναστατικό δυναμικό των φοιτητών, των γυναικών, των εθνοτικών μειονοτήτων και του τρίτου κόσμου. Ο παραδοσιακός δεσμός μεταξύ σοσιαλισμού και εργατικής τάξης εγκαταλείφθηκε επίσημα με έργα όπως το *Αντίο προλεταριάτο* (1982) του André Gorz. Την ίδια περίοδο, μελέτες της εκλογικής συμπεριφοράς έστρεψαν την προσοχή στη διαδικασία της ταξικής απευθυγράμμισης, δηλαδή αποδυνάμωσης της σχέσης μεταξύ κοινωνικής τάξης και κομ-

ματικής υποστήριξης. Κατά τα φαινόμενα, η ψήφος γινόταν μια διαδικασία που βασιζόταν όλο και περισσότερο σε μεμονωμένα ζητήματα, αντανακλώντας τον υπολογισμό των υλικών συμφερόντων των ατόμων κι όχι κάποιο αίσθημα ταξικής αλληλεγγύης.

Οι περισσότεροι σχολιαστές συμφωνούν ότι πίσω από την υποχώρηση της πολιτικής σημασίας της τάξης βρίσκεται το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης. Η **αποβιομηχάνιση** είναι η παρακμή των παραδοσιακών βιομηχανιών εντατικής εργασίας, όπως ήταν οι βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα και τα ναυπηγεία. Αυτές χαρακτηρίζονταν από μια κουλτούρα αλληλεγγύης που ρίζωνε σε σαφείς πολιτικές δεσμεύσεις και, συνήθως, σε ισχυρή σωματειακή οργάνωση. Αντίθετα, οι διευρυνόμενοι κλάδοι υπηρεσιών των οικονομικών υποστηρίζουν πιο ατομικιστικές και εργαλειακές συμπεριφορές. Στο *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity* (1984), οι Piore και Sabel υποστήριξαν ότι αυτές οι αλλαγές είναι μέρος της μετάβασης από μια «φορντιστική» σε μια «μεταφορντιστική» περίοδο. Η έκλειψη του συστήματος μαζικής παραγωγής και μαζικής κατανάλωσης, κύριου χαρακτηριστικού του φορντισμού, παρήγαγε πιο πλουραλιστικούς ταξικούς σχηματισμούς. Σε πολιτικό επίπεδο, αυτό εκφράστηκε με την παρακμή των πολιτικών κομμάτων που βασιζόνταν σε τάξεις και την ανάδυση νέων κοινωνικών κινημάτων που εκφράζουν ενδιαφέρον λ.χ. για τον φεμινισμό, την παγκόσμια ειρήνη, τα δικαιώματα των ζώων και την προστασία του περιβάλλοντος.

Ποιοι είναι το «περιθώριο»;

Εντούτοις, όσοι κάνουν λόγο για θάνατο της τάξης υπερβάλλουν. Οι σοσιαλιστές απλώς εκφράζουν έτσι την απογοήτευσή τους ενώ οι φιλελεύθεροι και οι συντηρητικοί μάλλον τους ευσεβείς πόθους τους. Οι σύγχρονες βιομηχανικές ή ακόμα και μεταφορντιστικές κοινωνίες δεν είναι αταξικές ούτε υπό τη μαρξιστική έννοια της συλλογικής κατοχής του πλούτου ούτε υπό τη φιλελεύθερη της γνήσιας ισότητας ευκαιριών. Για παράδειγμα, στη Μ. Βρετανία το 1990, το πλουσιότερο 10% του πληθυσμού κατείχε το 51% του πλούτου, και 12.000.000 άνθρωποι (το 22% του πληθυσμού) ζούσαν σε νοικοκυριά με συνολικό εισόδημα χαμηλότερο από το μισό του εθνικού μέσου όρου (*Social Trends*, 1993). Αυτό που συνέβη είναι ότι εμφανίστηκαν νέες μορφές φτώχειας και μειονεξίας στη θέση των πάλαι ποτέ ταξικών διαιρέσεων.

Μία από τις πιο σημαντικές απόπειρες συζήτησης αυτής της αλλαγής και των πολιτικών της συνεπειών αποτελεί το *The Culture of Contentment* (1992) του J. K. Galbraith. Ο Galbraith επισήμανε την εμφάνιση στις σύγχρονες κοινωνίες, και τουλάχιστον μεταξύ του πολιτικά ενεργού πληθυσμού, μιας «ικανοποιημένης πλειοψηφίας» η υλική αφθονία και η οικονομική ασφάλεια της οποίας την ωθεί στον πολιτικό συντηρητισμό. Αυτή η ικανοποιημένη πλειοψηφία, παρέχει λ.χ. μια εκλογική βάση στήριξης των πολιτικών περικοπής της πρόνοιας και των φόρων, οι οποίες έγιναν συνηθισμένο φαινόμενο από τη δεκαετία του '70 και μετά. Η συγκέντρωση της φτώχειας και της ανέχειας σε μια μειοψηφία του πληθυσμού αντανακλάται στην ανάπτυξη μιας κοινωνίας των «δύο

Έννοια

Φορντισμός, μεταφορντισμός

Ο φορντισμός και ο μεταφορντισμός είναι όροι που χρησιμοποιούνται για να ερμηνεύσουν τον οικονομικό, πολιτικό και πολιτιστικό μετασχηματισμό της σύγχρονης κοινωνίας με απόφαση στη μεταβαλλόμενη μορφή και οργάνωση της παραγωγής. Ο φορντισμός αναφέρεται στις μεθόδους μαζικής παραγωγής ευρείας κλίμακας που εισήγαγε ο Henry Ford στο Ντιτρόιτ των ΗΠΑ. Χρησιμοποιούνταν τεχνικές που διαδόθηκαν ευρέως μέχρι τη δεκαετία του '60, ο Ford απήρριξε στην εγκατάσταση και στη μέθοδο της αλυσίδας παραγωγής, προκειμένου να παράγει τυποποιημένα και σχετικά φτηνά προϊόντα. Οι φορντιστικές κοινωνίες σπρόκιναν κατά κανόνα σε τοξικούς δεσμούς αλληλεγγύης. Ο μεταφορντισμός εμφανίστηκε σαν αποτέλεσμα της εισαγωγής πιο ευέλικτων μηχανημάτων που βασίζονταν στη μικροελεκτρονική και παρέειν στους μεμονωμένους εργάτες περισσότερη αυτονομία, καθιστώντας επιφύλακτες καινοτομίες όπως οι υπερυπολογιστές και η παραγωγή με το κομμάτι. Ο μεταφορντισμός συνδέεται με την αποκέντρωση του χώρου εργασίας, τον κοινωνικό και πολιτικό κατακερματισμό και τη μεγαλύτερη έμφαση στην επιλογή και την ατομικότητα.

Αποβιομηχάνιση: Συρρίκνωση της μεταποιητικής βάσης της οικονομίας που αντανακλάται στην παρακμή της «βαριάς» βιομηχανίας.

John Kenneth Galbraith (1908)

Καναδός οικονομολόγος και κοινωνικός θεωρητικός. Αφού υπηρέτησε κατά τον πόλεμο σαν διευθυντής της Strategic Bombing Survey των ΗΠΑ, ο Galbraith έγινε καθηγητής οικονομίας στο Χάρβαρντ. Υπηρέτησε σαν πρόεδρος των ΗΠΑ στην Ινδία μεταξύ 1961-63. Συνδέεται στενά με το Δημοκρατικό Κόμμα και είναι ίσως ο

βασικός σύγχρονος εκπρόσωπος (και είνουρα ο πιο καινοτόμος εκφραστής) του κενσοιανισμού. Θεωρείται ένας από τους επιφανέστερους κοινωνικούς σχολιαστές στις ΗΠΑ. Στα σπουδαιότερα έργα του συγκαταλέγονται: *Η κοινωνία της αφθονίας* (1958), *Το νέο βιομηχανικό κράτος* (1967) και *The Culture of Contentment* (1992).

τρίτων» ή, κατά την εκδοχή του Will Hutton (1995) για τη Μ. Βρετανία, μιας κοινωνίας των «τριών πέμπτων». Έτσι, η συζήτηση για τη φύση της κοινωνικής ανισότητας τείνει να επικεντρώνεται ολοένα και περισσότερο σε αυτό που αποκαλείται συνήθως «περιθώριο» [underclass].

Ο όρος «περιθώριο» είναι ανεπαρκώς ορισμένος αλλά και πολιτικά αμφιλεγόμενος. Υπό ευρύτατη έννοια, αναφέρεται σ' εκείνους που υποφέρουν από πολλαπλές στερήσεις (ανεργία ή χαμηλούς μισθούς, κακή στέγαση, ανεπαρκή εκπαίδευση κλπ.) και είναι κοινωνικά περιθωριοποιημένοι: «αποκλεισμένοι». Δεξιοί σχολιαστές, ωστόσο, όπως ο Charles Murray (1984), ερμηνεύουν την εμφάνιση του περιθωρίου εν πολλοίς σαν συνέπεια της εξάρτησης από την πρόνοια και σαν προσωπική ανικανότητα. Από αυτή τη σκοπιά, η πρόνοια θεωρείται αιτία της μειονεξίας, όχι θεραπεία της. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, μεταξύ αυτών που καταχωρούνται σαν άνεργοι, μειονεκτούντες ή μη προνομιούχοι έχει αναπτυχθεί μια «κουλτούρα εξάρτησης» η οποία αποδυναμώνει την ατομική πρωτοβουλία και τους στερεί τον αυτοσεβασμό και την υπευθυνότητα. Ο Murray υποστήριξε επιπλέον ότι, καθώς η πρόνοια απαλλάσσει τις γυναίκες από την εξάρτησή τους από «κουβαλητές»-συζύγους, είναι η κύρια αιτία της διάλυσης της οικογένειας, παράγοντας ένα περιθώριο αποτελούμενο κατά κύριο λόγο από ανύπαντρες μητέρες και παιδιά χωρίς πατέρα. Στο βιβλίο *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* (1995), που έγραψε μαζί με τον Richard Herrnstein, ο Murray προχώρησε τη θέση του ακόμα περισσότερο, συνδέοντας την κοινωνική στέρηση με την υποτιθέμενη έμφυτη κατωτερότητα των μαύρων Αμερικανών ιδιαίτερα.

Οι αριστεροί σχολιαστές, από την άλλη πλευρά, τείνουν να εννοούν το περιθώριο με όρους δομικής μειονεξίας και μεταβαλλόμενης ισοροπίας στην παγκόσμια οικονομία. Κατά την άποψή τους, το κύριο πρόβλημα είναι η μακροχρόνια ανεργία και η προφανής ανικανότητα πολλών σύγχρονων κοινωνιών που αντιμετωπίζουν την τεχνολογική αλλαγή και σκληρότερο διεθνή ανταγωνισμό να εξασφαλίσουν εργασία σε πολλούς από τους πολίτες τους. Για τον Galbraith, το περιθώριο είναι «λειτουργικό», συνέπεια της ανάγκης όλων των βιομηχανικών χωρών να συντηρούν ένα «απόθεμα» χαμηλόμισθων εργατών για τις δουλειές που απορρίπτουν οι πιο προνομιούχοι σαν απεχθείς και υπο-

τιμητικές. Καθώς σε αυτή την ανάγκη ανταποκρίνονται συχνά οι μειονότητες και οι μετανάστες εργάτες, το περιθώριο μειονεκτεί συχνά εις διπλούν, υφιστάμενο τόσο τον κοινωνικό αποκλεισμό όσο και τη φυλετική προκατάληψη.

Φυλή

Οι φυλετικές και εθνοτικές διαιρέσεις είναι σημαντικό χαρακτηριστικό πολλών σύγχρονων κοινωνιών. Ωστόσο, η σύνδεση φυλής και πολιτικής δεν είναι καινούργιο φαινόμενο. Οι πρώτες απροκάλυπτα ρατσιστικές πολιτικές θεωρίες αναπτύχθηκαν κατά τον 19ο αιώνα με φόντο τον ευρωπαϊκό ιμπεριαλισμό. Έργα όπως το *Essai sur l'inégalité des races humaines* ([1855] 1970) του Gobineau και το *The Foundations of the Nineteenth Century* ([1899] 1913) του H. S. Chamberlain επιχειρήσαν να προσφέρουν μια ψευδοεπιστημονική δικαιολόγηση της κυριαρχίας των «λευκών» φυλών της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής επί των «μαύρων», «σκούρων» και «κίτρινων» λαών της Αφρικής και της Ασίας. Αντισημιτικά πολιτικά κόμματα και κινήματα εμφανίστηκαν σε χώρες όπως η Γερμανία, η Αυστρία και η Ρωσία προς τα τέλη του 19ου αιώνα. Η ειδικότερη εκδήλωση τέτοιου είδους φυλετισμού κατά τον 20ό αιώνα υπήρξε ο γερμανικός ναζισμός, ο οποίος, μέσω της αποκαλούμενης «Τελικής λύσης», αποπειράθηκε να εξολοθρεύσει τους Ευρωπαίους Εβραίους. Το απαρχαίνι (που στην τοπική γλώσσα σημαίνει «χωριστά») στη Νότια Αφρική συνίστατο στον αυστηρό διαχωρισμό λευκών και μη λευκών από την εκλογή του Εθνικιστικού Κόμματος το 1948 μέχρι την καθιέρωση μη φυλετικής δημοκρατίας υπό την ηγεσία του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου το 1994. Αλλού, ο φυλετισμός διατηρήθηκε ζωντανός μέσω εκστρατειών εναντίον της μετανάστευσης, όπως αυτές που οργάνωσαν λ.χ. το Βρετανικό Εθνικό Κόμμα και το Εθνικό Μέτωπο του Le Pen στη Γαλλία.

Πολύ διαφορετικές μορφές φυλετικής ή εθνοτικής πολιτικής γεννήθηκαν από την πάλη ενάντια στην αποικιοκρατία ειδικά και σαν συνέπεια φυλετικών διακρίσεων και μειονεκτημάτων γενικότερα. Οι εθνοτικές μειονότητες σε πολλές δυτικές κοινωνίες δεν αντιπροσωπεύονται επαρκώς στις πολιτικές ελίτ ενώ εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα ανεργίας και κοινωνικής υστέρησης απ' ό,τι οι αυτόχθονες ή λευκοί πληθυσμοί. Για παράδειγμα, το 39,1% των μαύρων Αμερικανών ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας όπως το ορίζει η κυβέρνηση ενώ στην ίδια θέση βρίσκεται μόλις το 8,8% των λευκών Αμερικανών (Peele κ.ά., 1994:260). Η συνύφανση αυτή φυλετικής και κοινωνικής μειονεξίας οδήγησε σε ποικίλες μορφές πολιτικής δραστηριοποίησης.

Κατά τη δεκαετία του '60 εμφανίστηκε στις ΗΠΑ ένα κίνημα πολιτικών δικαιωμάτων το οποίο, υπό την ηγεσία του Martin Luther King (1929-68), υιοθετούσε τη μη βίαιη διαμαρτυρία, αλλά και το εξτρεμιστικό κίνημα της «Μαύρης Δύναμης», που υιοθετούσε την επαναστατική πάλη και, στην περίπτωση του Malcolm X (1926-65) και των Μαύρων Μουσουλμάνων, κήρυξε τον φυλετικό διαχωρισμό. Άλλες οργανώσεις προσπάθησαν να προωθήσουν τον αντιρατσισμό και να αντιμετωπίσουν την άνοδο των φασιστικών κινήματων μέσω πορειών,

Έννοια

Φυλή

Η φυλή αναφέρεται σε φυσικές ή γενετικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων που υποθέτει ότι διακρίνουν την κάθε ομάδα από την άλλη με βιολογικό κριτήριο, όπως το χρώμα δέρματος και μαλλιών, το παρυσιστικό και τη χαρακτηριστική του προσώπου. Φυλή είναι επομένως μια ομάδα ανθρώπων με κοινούς προγόνους και «κοινό αίμα». Ωστόσο, ο όρος είναι αμφιλεγόμενος τόσο επιστημονικά όσο και πολιτικά. Υπάρχουν επιστημονικές ενδείξεις ότι «φυλή» με την έννοια βιολογικών διαφορών μεταξύ των λαών δεν υπάρχει. Πολιτικά, η φυλετική κατηγοριοποίηση κατά κανόνα βασίζεται σε πολιτισμικά στερεότυπα και είναι στην καλύτερη περίπτωση απλουστευτική και στη χειρότερη ελεύθρια. Ο όρος εθνότητα θεωρείται μερικές φορές προτιμότερος, επειδή αναφέρεται σε πολιτισμικές και κοινωνικές διαφορές που δεν θεμελιώνονται αναγκαστικά στη βιολογία.

Έννοια

Φύλο

Αν και οι όροι «κοινωνικό φύλο» [gender] και «βιολογικό φύλο» [sex] χρησιμοποιούνται συχνά ως συνώνυμοι στα αγγλικά της καθομιλουμένης*, στην κοινωνική και πολιτική θεωρία η διάκριση μεταξύ τους είναι κρίσιμη. Σε αυτά τα συμφραζόμενα, ο όρος κοινωνικό φύλο χρησιμοποιείται αναφορικά με κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών ενώ ο όρος βιολογικό φύλο** χρησιμοποιείται προκειμένου να υπογραμμιστεί βιολογικές και άρα ανεξέλεπτες σχετικές διαφορές. Το κοινωνικό φύλο είναι λοιπόν μια κοινωνική κατασκευή που συνήθως βασίζεται σε στερεότυπα «θηλυρούς» και «άνδρικού» συμπεριφοράς. Οι φεμινιστικές θεωρίες τονίζουν παράδοσιακά τη διαφορά των δύο όρων προκειμένου να δείχνουν ότι οι φυσικές ή βιολογικές διαφορές δεν είναι ανάγκη να σημαίνουν ότι οι γυναίκες και οι άνδρες πρέπει να έχουν διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους και θέσεις. Εν ολίγοις, η επιδίωξη της ισότητας των φύλων αντανάκλα την πεποίθηση ότι οι βιολογικές διαφορές τους δεν έχουν κοινωνική ή πολιτική σημασία. Οι αντιφεμινιστικές θέσεις συχνά εδράζονται στην άρνηση της διάκρισης μεταξύ κοινωνικών και βιολογικών διαφορών, υπονοώντας, απλοϊστά, ότι «η βιολογία είναι μοίρα».

διαδηλώσεων και άλλων διαμαρτυριών. Στη Μ. Βρετανία, το έργο αυτό ανέλαβε η Αντιναζιστική Λίγκα, που συγκροτήθηκε τη δεκαετία του '70 για να αντιπαρατεθεί στο Εθνικό Μέτωπο, και ανασυστήθηκε τη δεκαετία του '90 για να αντιμετωπίσει αυτή τη φορά το Βρετανικό Εθνικό Κόμμα. Στη Γαλλία εμφανίστηκε τη δεκαετία του '80 η οργάνωση «SOS Ρατσισμός» προκειμένου ν' αντιπαχθεί παρομοίως στο λεπενικό Εθνικό Μέτωπο. Τέτοιου είδους δράση αναλαμβάνουν συνήθως οργανώσεις εκτός του συμβατικού κομματικού συστήματος, επειδή τα κυρίαρχα κόμματα κατά κανόνα φοβούνται ότι, αποκηρύσσοντας ανοικτά το ρατσισμό, διακινδυνεύουν την αποδυνάμωση της εκλογικής τους βάσης. Ο στόχος της κατοχύρωσης εθνοτικής και φυλετικής αρμονίας προωθείται πλέον κατά βάση μέσω της ιδέας της πολυπολιτισμικότητας.

Φύλο

Οι κοινωνικοί διαχωρισμοί με βάση το κοινωνικό ή το βιολογικό φύλο παραδοσιακά ελκύουν λιγότερο την προσοχή απ' ό,τι οι διαιρέσεις που βασίζονται, για παράδειγμα, στην κοινωνική τάξη. Οι ερευνητές και οι ακαδημαϊκοί, που στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν άντρες, είτε δεν μπόρεσαν να διαπιστώσουν την υποεκπροσώπηση των γυναικών στις τάξεις τους και σε όλες τις σημαντικές θέσεις στην κοινωνία είτε απλώς υπέθεσαν ότι επρόκειτο για κάτι φυσικό και αναπόφευκτο. Η άνοδος του «δεύτερου κύματος» του φεμινισμού τη δεκαετία του '60 συνέβαλε σημαντικά στην επανόρθωση αυτής της παράλειψης και στη συνειδητοποίηση της πολιτικής σημασίας του φύλου. Παρά τα βήματα που έγιναν μετά τη δεκαετία του '60 για τη μείωση της ανισότητας των φύλων, υπολογίζεται από τον ΟΗΕ ότι οι γυναίκες ανά τον κόσμο συνεισφέρουν το 66% των ωρών εργασίας, εισπράττουν περίπου το 10% του παγκόσμιου εισοδήματος και κατέχουν μόλις το 1% της παγκόσμιας ιδιοκτησίας. Στη Μ. Βρετανία, λιγότερο από το 4% των μελών των διοικητικών συμβουλίων μεγάλων εταιρειών είναι γυναίκες. Αν και οι γυναίκες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου το 1918, το 1996 μόλις το 19% των μελών του κοινοβουλίου (περίπου 60 άτομα) ήταν γυναίκες.

Σε πιο παραδοσιακές κοινωνίες, όπως η Ιαπωνία, εξακολουθούν να υφίστανται ισχυροί ανεπίσημοι (και ενίοτε επίσημοι) κανόνες που επιβάλλουν στις γυναίκες να εγκαταλείπουν την εργασία τους και να επιστρέφουν στο νοικοκυριό όταν παντρεύονται, μένουν έγκυοι ή πλησιάζουν την ηλικία των 30. Σε ισλαμικά κράτη, οι γυναίκες υποχρεούνται να καλύπτουν το πρόσωπό τους και να συμμορφώνονται και σε άλλους ακόμα κανόνες ενδυμασίας. Μερικές φορές υπόκεινται σε διά της βίας κατ' οίκον περιορισμό και μπορεί να αποκλείονται εντελώς από την πολιτική ζωή. Ακόμα και στις προοδευτικές σκανδιναβικές χώρες, όπου οι γυναίκες έχουν πετύχει τις πιο σημαντικές προόδους στην πολιτική εκπροσώπηση τους, μόλις το 1/4 ως το 1/3 των εθνοσυνελεύσεων αποτελείται από γυναίκες.

Για ριζοσπάστριες φεμινίστριες όπως η Kate Millett (1970) και η Mary Daly (1978), οι διαιρέσεις με βάση το φύλο είναι οι βαθύτεροι και πιο σημαντικοί πολιτικά κοινωνικοί διαχωρισμοί. Όλες οι κοινωνί-

ες, σύγχρονες και παραδοσιακές, θεωρείται ότι χαρακτηρίζονται από την πατριαρχία, δηλαδή την κυριαρχία των ανδρών και την υποταγή των γυναικών, που συνήθως έχει τις ρίζες της στην εξουσία του συζύγου-πατέρα μέσα στην οικογένεια. Από αυτή τη σκοπιά, η ανισότητα των φύλων δεν μπορεί να τερματιστεί παρά μόνο με μια «σεξουαλική επανάσταση» που θα μεταμορφώσει εκ θεμελίων τις πολιτισμικές και προσωπικές σχέσεις αλλά και τις οικονομικές και πολιτικές δομές.

Ωστόσο, οι περισσότερες πολιτικές οργανώσεις γυναικών έχουν υιοθετήσει φιλελεύθερη ή μεταρρυθμιστική στάση. Εργάζονται προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισης διορθώσιμων ανισοτήτων στη δημόσια ζωή, όπως είναι η υποεκπροσώπηση των γυναικών στις ανώτατες πολιτικές, διευθυντικές και επαγγελματικές θέσεις και οι αδικίες που έχουν να κάνουν με τους νόμους εναντίον των εκτρώσεων και την ανεπαρκή στήριξη των γυναικών στη φροντίδα των παιδιών αλλά και με τις παροχές πρόνοιας. Αυτό αντανακλά την πεποίθησή τους ότι τέτοιου είδους στόχοι μπορούν να επιτευχθούν μέσω μιας σταδιακής διαδικασίας μεταρρυθμίσεων κι όχι μέσω ενός «πολέμου των φύλων» μεταξύ ανδρών και γυναικών. Οι πλέον προωθημένες οργανώσεις τέτοιου τύπου αναπτύχθηκαν στις ΗΠΑ: η Εθνική Οργάνωση Γυναικών [National Organization for Women (NOW)] που ιδρύθηκε το 1966, το Εθνικό Πολιτικό Συμβούλιο Γυναικών [National Women's Political Caucus (NWPC)] και η Emily's List. Στις δραστηριότητές τους εντάσσεται και η προσπάθεια εκμετάλλευσης του αποκαλούμενου χάσματος των φύλων (της διαφοράς στην εκλογική συμπεριφορά γυναικών και ανδρών) προκειμένου να πετύχουν την εκλογή περισσότερων γυναικών στο Κογκρέσο και στα πολιτειακά νομοθετικά σώματα. Αν και οι επιδόσεις τους από αυτή την άποψη υπήρξαν μέτριες, εντούτοις έφεραν πιο δυναμικά στο προσκήνιο ζητήματα που σχετίζονται με τα δικαιώματα των γυναικών. Για παράδειγμα, πέτυχαν κατά τις δεκαετίες του '80 και του '90 να αναχαιτίσουν τη μεταστροφή του Ανώτατου Δικαστηρίου κατά των αμβλώσεων.

■ Σύνοψη

◆ Η οικονομία επηρεάζει την πολιτική σε όλα σχεδόν τα επίπεδα. Τα κόμματα παλεύουν για την εξουσία πλειοδοτώντας σε υποσχέσεις για αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης, μείωση του πληθωρισμού κλπ. Η εκλογική συμπεριφορά διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από ταξικές διαιρέσεις και κοινωνικούς διαχωρισμούς. Τα εκλογικά αποτελέσματα επηρεάζονται αδιακρίτως από την κατάσταση της οικονομίας. Οι ιδεολογικές διαφορές επίσης στρέφονταν παραδοσιακά γύρω από τα ζητήματα της ιδιοκτησίας και της οικονομικής οργάνωσης.

◆ Ο καπιταλισμός και ο σοσιαλισμός θεωρούνταν παραδοσιακά εντελώς διακριτές οικονομικές μορφές. Ο καπιταλισμός χαρακτηριζόταν από τη γενικευμένη παραγωγή εμπορευμάτων, την ιδιωτική κατοχή του πλούτου και την οργάνωση της οικονομικής ζωής στη βάση της αγοράς. Ο σοσιαλισμός είχε σαν κύριο χαρακτηριστικό ένα σύστημα

δημόσιας ή κοινής ιδιοκτησίας που βασιζόταν στο σχεδιασμό, και υποτίθεται ότι προσανατολιζόταν στην ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών κι όχι των απαιτήσεων της αγοράς.

◆ Ωστόσο, ούτε ο καπιταλισμός ούτε ο σοσιαλισμός υπήρξαν ποτέ σε «καθαρή» μορφή. Στα καπιταλιστικά συστήματα ανά τον κόσμο καταχωρούνται εκείνα που δίνουν έμφαση στην επιχειρηματικότητα και στον ατομικισμό της αγοράς, εκείνα που αναγνωρίζουν τη σημασία της κοινωνικής δικαιοσύνης κι εκείνα που βασίζονται στις μακροχρόνιες σχέσεις συνεργασίας. Τα σοσιαλιστικά συστήματα είτε εφάρμοσαν κρατικό κολεκτιβισμό είτε επιχειρήσαν να συνυπάρξουν με την αγορά υπό τη μορφή ενός διευθυνόμενου ή ρυθμισμένου καπιταλισμού.

◆ Όλα τα συστήματα της αγοράς υπόκεινται ως ένα βαθμό σε ρυθμίσεις. Οι υποστηρικτές της ρύθμισης ισχυρίζονται ότι η οικονομική διαχείριση είναι σημαντική για την αντιμετώπιση της αναπόφευκτης τάσης της αγοράς προς την αστάθεια, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε κρίσεις και υψηλή ανεργία. Από την άλλη, οι αντίπαλοι της ρύθμισης προειδοποιούν ότι η οικονομική διαχείριση μπορεί να διαταράξει την εύθραυστη ισορροπία της αγοράς, να υπονομεύσει τον ανταγωνισμό και την αποδοτικότητα και να προκαλέσει ανεξέλεγκτο πληθωρισμό.

◆ Η δομή της κοινωνίας και ιδιαίτερα οι διαιρέσεις της επηρεάζουν την πολιτική με ποικίλους τρόπους. Η διανομή του πλούτου καθορίζει τη φύση της κρατικής εξουσίας. Η κοινωνία επηρεάζει την κοινή γνώμη και την πολιτική κουλτούρα. Η κοινωνική σύγκρουση συμβάλλει στην αλλαγή, είτε μέσω μεταρρύθμισης είτε μέσω επανάστασης. Η κοινωνική δομή διαμορφώνει κάθε είδους πολιτική συμπεριφορά και συμμετοχή.

◆ Οι διαιρέσεις με βάση την τάξη, τη φυλή και το φύλο είναι οι πιο σημαντικοί από πολιτική άποψη κοινωνικοί διαχωρισμοί στη σύγχρονη κοινωνία. Η ταξική πολιτική μπορεί να αποδυναμώθηκε από την εμφάνιση του μεταφορντισμού, αλλά εξακολουθεί να υφίσταται, ιδίως εξαιτίας των επιπτώσεων του «περιθωρίου». Η ανάπτυξη κινημάτων για τα πολιτικά δικαιώματα και για τα δικαιώματα των γυναικών πέτυχε να αναγνωρίζονται πλέον οι άλλοτε παραμελημένες φυλετικές και έμφυλες διαιρέσεις ως εξίσου σημαντικές με τις αντίστοιχες ταξικές.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Γιατί τα πολιτικά προβλήματα ανάγονται τόσο συχνά σε οικονομικά ζητήματα; Είναι κάτι τέτοιο υγιές;
- ▶ Ποιος τύπος καπιταλιστικού συστήματος πιθανολογείτε ότι θα αποδειχτεί ο πιο βιώσιμος στον 21ο αιώνα;
- ▶ Οι οικονομίες της αγοράς είναι δομικά ασταθείς και επιρρεπείς στην ανισότητα;
- ▶ Είναι ακόμη επίκαιρα τα σοσιαλιστικά οικονομικά μοντέλα;
- ▶ Ποια θα ήταν τα χαρακτηριστικά μιας οικολογικά βιώσιμης οικονομίας;

- ▶ Η ταξική διαμάχη στις σύγχρονες κοινωνίες έχει διευθετηθεί ή απλώς υποχωρήσει;
- ▶ Σε ποιο βαθμό έχει προκαλέσει σημαντική πολιτική αλλαγή η αναγνώριση των διαιρέσεων με βάση τη φυλή και το φύλο;

■ Διαβάστε επίσης

Balaam, D. N. και M. Veseth, *Introduction to International Political Economy* (Λονδίνο: Prentice Hall, 2001). Μία πολυεπίπεδη εισαγωγή στις σχέσεις μεταξύ οικονομίας και πολιτικής στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.

Brown, M. B. *Models in Political Economy: A Guide to the Arguments* (2η έκδ.) (Harmondsworth: Penguin, 1995). Προσιτή και περιεκτική επισκόπηση των ποικίλων οικονομικών συστημάτων και των οικονομικών παραγόντων που βρίσκονται πίσω από κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα.

Hampden-Turner, C. και F. Trompenaars, *The Seven Cultures of Capitalism* (Νέα Υόρκη: Doubleday, 1993). Μία εντυπωσιακή και έγκυρη θεώρηση όλου του φάσματος των καπιταλιστικών μορφών.

Rush, M., *Politics and Society: An Introduction to Political Sociology* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1992). Περιεκτική εισαγωγή για τη σχέση μεταξύ πολιτικών και κοινωνικών θεσμών και μεταξύ κοινωνικής και πολιτικής συμπεριφοράς.

Αναφορικά με τις κοινωνικές διαιρέσεις, βλ. τα ακόλουθα: Saunders (1990) περί κοινωνικής τάξης, Rex και Mason (1992) περί φυλής και εθνότητας, και McDowell και Pringle (1992) περί έμφυλων διαιρέσεων.

Πολιτική κουλτούρα, επικοινωνία και νομιμοποίηση

«Ακόμα και ο πιο ισχυρός δεν είναι ποτέ αρκετά ισχυρός αν δεν μετατρέψει το δίκαιο σε ισχύ και την υπακοή σε καθήκον».

JEAN-JACQUES ROUSSEAU, *Το κοινωνικό συμβόλαιο* (1862)

Μεγάλο μέρος της πολιτικής εκτυλίσσεται στο κεφάλι μας, διαμορφώνεται, δηλαδή, από τις ιδέες, τις αξίες και τις αντιλήψεις μας σχετικά με το πώς πρέπει να οργανώνεται η κοινωνία, και από τις προσδοκίες, τις ελπίδες και τους φόβους μας απέναντι στην κυβέρνηση. Σε τελική ανάλυση, ό,τι πιστεύουμε για την κοινωνία στην οποία ζούμε ίσως να είναι πιο σημαντικό από την πραγματικότητα της δομής της εξουσίας της και την πραγματική διανομή πόρων κι ευκαιριών στο εσωτερικό της. Η αντίληψη ίσως δεν είναι απλώς πιο σημαντική από την πραγματικότητα στην πράξη, η αντίληψη ίσως να είναι η πραγματικότητα. Αυτό θέλει να τονίσει τον ζωτικό ρόλο που διαδραματίζει ό,τι αποκαλούμε πολιτική κουλτούρα. Οι πεπονηθείσες των ανθρώπων, τα σύμβολα και οι αξίες τους καθορίζουν τόσο τη στάση τους απέναντι στην πολιτική διαδικασία όσο και, κυρίως, την άποψή τους για το καθεστώς στο οποίο ζουν – πιο συγκεκριμένα, αν θεωρούν ή όχι το καθεστώς τους δίκαιο ή νόμιμο. Η νομιμοποίηση είναι λοιπόν το κλειδί για την πολιτική σταθερότητα και, ουσιαστικά, η αιτία της επιβίωσης και της επιτυχίας ενός καθεστώτος.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια Ζητήματα

- ▶ Πώς αποκτούν τα άτομα και οι ομάδες τις πολιτικές στάσεις και αξίες τους;
- ▶ Τα δημοκρατικά καθεστάτα εξαρτώνται από την ύπαρξη μιας ιδιαίτερης «κουλτούρας των πολιτών»;
- ▶ Οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από τον ανταγωνισμό μεταξύ αξιών και ιδεών ή από μια «ηγεμονική» κουλτούρα;
- ▶ Πώς διατηρούν τα καθεστάτα τη νομιμοποίηση;
- ▶ Οι σύγχρονες κοινωνίες αντιμετωπίζουν κρίση νομιμοποίησης;

Έννοια**Πολιτική κουλτούρα**

Κουλτούρα*, υπό την ευρύτατη έννοια, είναι ο τρόπος ζωής ενός λαού. Οι κοινωνικοί λόγοι και οι ανθρωπολόγοι διακρίνουν συνήθως μεταξύ «κουλτούρας» και «φύσης», με την πρώτη να περιλαμβάνει ό,τι μεταβιβάζεται από μια γενιά στην επόμενη μέσω της μάθησης κι όχι σαν βιολογική κληρονομιά. Οι πολιτικοί επιστήμονες, ωστόσο, χρησιμοποιούν τον όρο υπό στενότερη έννοια, για ν' αναφερθούν στον ψυχολογικό προσανατολισμό ενός λαού: έτσι, η πολιτική κουλτούρα εννοείται ως «σύνολο σταθερών τάσεων» σε τομείς της πολιτικής όπως τα κόμματα, η κυβέρνηση και το σύνταγμα που εκφράζονται από πεποιθήσεις, σύμβολα και αξίες. Η πολιτική κουλτούρα διαφέρει από την κοινή γνώμη καθώς διαμορφώνεται από διαχρονικές αξίες κι όχι απλά από τις αντιδράσεις των ανθρώπων σε συγκεκριμένες πολιτικές και προβλήματα.

- ▶ Τι συμβαίνει όταν καταρρέει η νομιμοποίηση; Γιατί γίνονται επαναστάσεις;

■ Η πολιτική ως κατάσταση του νου: κουλτούρα και επικοινωνία

Οι πολιτικοί στοχαστές ανά τους αιώνες αναγνώρισαν τη σπουδαιότητα των νοοτροπιών, των αξιών και των πεποιθήσεων. Ωστόσο, οι στοχαστές του παρελθόντος δεν τις θεωρούσαν μέρος μιας «πολιτικής κουλτούρας». Ο Burke, για παράδειγμα, έγραψε για το έθιμο και την παράδοση, ο Marx για την ιδεολογία και ο Herder για το εθνικό πνεύμα. Όλοι τους πάντως συμφωνούσαν για τον ζωτικό ρόλο που διαδραματίζουν οι αξίες και οι πεποιθήσεις στην προαγωγή της σταθερότητας και της επιβίωσης ενός καθεστώτος. Το ενδιαφέρον των πολιτικών επιστημόνων για την ιδέα της πολιτικής κουλτούρας εμφανίστηκε τις δεκαετίες του 1950 και του '60, όταν νέες τεχνικές ανάλυσης της συμπεριφοράς αντικατέστησαν τις πιο παραδοσιακές, θεσμικές προσεγγίσεις του αντικειμένου. Το κλασικό έργο από αυτή την άποψη ήταν το *The Civic Culture* (1963) των Almond και Verba, το οποίο χρησιμοποίησε έρευνες γνώμης για να αναλύσει τις πολιτικές στάσεις και τη δημοκρατία σε πέντε χώρες: τις ΗΠΑ, τη Μ. Βρετανία, τη Δυτική Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό. Το έργο αυτό επιδίωκε να εξηγήσει την κατάρρευση της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης κατά τον μεσοπόλεμο στην Ιταλία, τη Γερμανία και αλλού, και την αποτυχία της δημοκρατίας σε πολλά, πρόσφατα ανεξαρτητοποιημένα, αναπτυσσόμενα κράτη μεταπολεμικά. Αν και το ενδιαφέρον για την πολιτική κουλτούρα περιορίστηκε στις δεκαετίες του '70 και του '80, η συζήτηση αναζωπυρώθηκε τη δεκαετία του '90 με τις προσπάθειες σύστασης δημοκρατιών στην Ανατολική Ευρώπη από τις στάχτες του κομμουνισμού και την αυξανόμενη ανησυχία των ώριμων δημοκρατιών, όπως οι ΗΠΑ, για τη φαινομενική ύφεση του κοινωνικού κεφαλαίου και της συμμετοχής των πολιτών. Ωστόσο, γίνεται επίσης συζήτηση σχετικά με το αν η πολιτική κουλτούρα διαμορφώνεται ή όχι από τις ιδέες και τα συμφέροντα των ελίτ. Αυτό με τη σειρά του συνδέεται με αντίπαλες απόψεις για τα ΜΜΕ και το βαθμό στον οποίο η κυβέρνηση μπορεί πλέον να ελέγχει την πολιτική επικοινωνία.

Κουλτούρα των πολιτών ή ιδεολογική ηγεμονία;

Η συζήτηση για τη φύση της πολιτικής κουλτούρας συχνά επικεντρώνεται στην ιδέα της κουλτούρας των πολιτών, η οποία συνδέεται συνήθως με τα κείμενα των Almond και Verba (1963, 1980). Οι δύο μελετητές προσπάθησαν να διερευνήσουν ποια πολιτική κουλτούρα στηρίζει πιο αποτελεσματικά τη δημοκρατική πολιτική. Όρισαν τρεις γενικούς τύπους πολιτικής κουλτούρας: τη συμμετοχική, την υποτακτική και την τοπικιστική κουλτούρα.

Συμμετοχική πολιτική κουλτούρα είναι εκείνη στην οποία οι πολί-

τες παρακολουθούν από κοντά την πολιτική και θεωρούν τη λαϊκή συμμετοχή επιθυμητή όσο και αποτελεσματική. Η υποτακτική πολιτική κουλτούρα χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη παθητικότητα των πολιτών και από την παραδοχή τους ότι η δυνατότητά τους να επηρεάσουν την κυβέρνηση είναι πολύ περιορισμένη. Η τοπικιστική πολιτική κουλτούρα χαρακτηρίζεται από την απουσία του αισθήματος του πολίτη, οπότε οι άνθρωποι ταυτίζονται με την περιοχή τους μάλλον παρά με το έθνος, ενώ παράλληλα ούτε επιθυμούν ούτε δύνανται να συμμετέχουν στην πολιτική. Αν και οι Almond και Verba δέχονται ότι η συμμετοχική κουλτούρα πλησιάζει περισσότερο στο δημοκρατικό ιδεώδες, υποστήριξαν ότι η «κουλτούρα των πολιτών» αποτελεί μείγμα και των τριών, καθώς συνφιλιώνει τη συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική διαδικασία με τη ζωτική ανάγκη να αφήνεται η κυβέρνηση ελεύθερη να κυβερνά. Η δημοκρατική σταθερότητα, κατά την άποψή τους, υποστηρίζεται από μια πολιτική κουλτούρα που χαρακτηρίζεται από ένα μείγμα ενεργητικότητας και παθητικότητας από την πλευρά των πολιτών και από μια ισορροπία υποχρέωσης και απόδοσης από την πλευρά της κυβέρνησης.

Στην αρχική τους μελέτη (1963), οι Almond και Verba κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η Μ. Βρετανία πλησιάζει περισσότερο την κουλτούρα των πολιτών, παρουσιάζοντας τόσο συμμετοχικά όσο και υποτακτικά χαρακτηριστικά. Με άλλα λόγια, ενώ οι Βρετανοί πίστευαν ότι μπορούσαν να επηρεάσουν την κυβέρνηση, ήταν ταυτόχρονα πρόθυμοι να υπακούουν στις αρχές. Οι ΗΠΑ είχαν επίσης υψηλή επίδοση, αν και υστερούσαν συγκριτικά στο γεγονός ότι, καθώς οι συμμετοχικές τάσεις υπερίσχυαν των υποτακτικών, οι Αμερικανοί δεν ήταν ιδιαίτερα νομοταγείς. Η δυσκολία οικοδόμησης ή ανοικοδόμησης μιας κουλτούρας των πολιτών γινόταν έκδηλη στα παραδείγματα της Γερμανίας και της Ιταλίας. Μιάμιση δεκαετία μετά την κατάρρευση του φασισμού, καμιά από τις δύο χώρες δεν φαινόταν να διαθέτει ισχυρή συμμετοχική κουλτούρα· ενώ η υποτακτική κουλτούρα κυριαρχούσε στη Γερμανία, στην Ιταλία παρέμεναν ισχυρά εδραιωμένες οι τοπικιστικές νοοτροπίες. Η μεταγενέστερη μελέτη των Almond και Verba (1980) διαπίστωσε ορισμένες αλλαγές, ιδίως την υποχώρηση της εθνικής υπερηφάνειας και αυτοπεποίθησης στις ΗΠΑ και τη Μ. Βρετανία, σε αντίθεση με μια άνοδο της συνείδησης του πολίτη στη Γερμανία.

Ωστόσο, η προσέγγιση της κουλτούρας των πολιτών στη μελέτη των πολιτικών στάσεων και αξιών έχει δεχτεί πλήθος επικρίσεις. Κατ' αρχάς, το μοντέλο της περί των ψυχολογικών διαθέσεων εκείνων που συνιστούν μια σταθερή δημοκρατία είναι άκρως αμφιλεγόμενο. Συγκεκριμένα, η έμφαση στην παθητικότητα και η παραδοχή ότι ο σεβασμός προς τις αρχές είναι υγιής έχουν δεχτεί κριτική από όσους υποστηρίζουν ότι η πολιτική συμμετοχή είναι η πρώτη ύλη της δημοκρατικής κυβέρνησης. Οι Almond και Verba πρότειναν μία θεωρία «οικόσιτης» δημοκρατικής κουλτούρας που συνεπάγεται ότι η χαμηλή συμμετοχή αποτελεί ένδειξη ευρείας ικανοποίησης από την κυβέρνηση, την οποία οι πολιτικοί με τη σειρά τους δεν μπορούν παρά να

Έννοια

Ηγεμονία

Η ηγεμονία (στα αγγλικά «hegemony», απευθείας από την ελληνική λέξη) είναι, υπό την απλούστερη έννοια, η αναστροφή ή κυριαρχία ενός σταθμού ενός συστήματος επί των υπολοίπων (για παράδειγμα, η υπεροχή ενός σε μια λήκη ή συνομοσπονδία). Στη μαρξιστική θεωρία, ο όρος χρησιμοποιείται με πιο τεχνική και συγκεκριμένη έννοια. Στα γραπτά του Antonio Gramsci, η ηγεμονία αναφέρεται στη δυνατότητα μιας κυρίαρχης τάξης να ασκεί εξουσία κερδίζοντας τη συναίνεση εκείνων που υποτάσσονται, αντί να καταφεύγει στον εξαναγκασμό. Ως μη κατασταλτική μορφή τάξης εξουσίας, η ηγεμονία κατανοείται συνήθως ως πολιτιστική ή ιδεολογική διαδικασία που επιτελείται μέσω της διάδοσης των αστικών αξιών και πεποιθήσεων στην κοινωνία. Ωστόσο, έχει επίσης πολιτική και οικονομική διάσταση: η συναίνεση μπορεί να αποσπαστεί μέσω αυξήσεων στους μισθούς ή μέσω πολιτικών ή κοινωνικών μεταρρυθμίσεων.

θέλουν να συντηρήσουν. Από την άλλη πλευρά, όταν λιγότερο από το μισό του ενήλικου πληθυσμού μπαίνει στον κόπο να ψηφίσει, όπως κατά κανόνα συμβαίνει στις ΗΠΑ, αυτό θα μπορούσε απλά να σημαίνει μεγάλη αποξένωση κι εμπειδωμένη μειονεξία.

Δεύτερον, η θέση περί κουλτούρας των πολιτών βασίζεται στην αξιωματική παραδοχή ότι οι πολιτικές στάσεις και αξίες διαμορφώνουν τη συμπεριφορά κι όχι το αντίστροφο. Εν ολίγοις, μία κουλτούρα των πολιτών ίσως είναι περισσότερο συνέπεια παρά αιτία της δημοκρατίας. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, η πολιτική κουλτούρα μπορεί μεν να παρέχει έναν δείκτη υγείας της δημοκρατίας, αλλά δεν μπορεί να θεωρείται μέσο προαγωγής μιας σταθερής δημοκρατικής τάξης. Τέλος, η προσέγγιση των Almond και Verba έχει την τάση να αντιμετωπίζει την πολιτική κουλτούρα ως ομοιογενή, δηλαδή ως μικρογραφία της εθνικής κουλτούρας ή του εθνικού χαρακτήρα. Έτσι, όμως, αποδίδει μικρή σημασία στις πολιτικές υποκουλτούρες και παραγνωρίζει τον κατακερματισμό και την κοινωνική σύγκρουση. Αντίθετα, οι ριζοσπαστικές προσεγγίσεις της πολιτικής κουλτούρας υπογραμμίζουν τη σημασία κοινωνικών διαιρέσεων όπως αυτές που βασίζονται στην τάξη, τη φυλή και το φύλο (βλ. Κεφάλαιο 9).

Μια πολύ διαφορετική άποψη για το ρόλο και τη φύση της πολιτικής κουλτούρας αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της μαρξιστικής παράδοσης. Αν και ο Marx παρουσίασε τον καπιταλισμό ως σύστημα ταξικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης που λειτουργεί μέσω της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, αναγνώρισε επίσης τη δύναμη των ιδεών, των αξιών και των πεποιθήσεων. Όπως δήλωσαν οι Marx και Engels στη *Γερμανική ιδεολογία* ([1846] 1970:64), «Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες, δηλαδή η τάξη που αποτελεί την κυρίαρχη υλική δύναμη στην κοινωνία είναι ταυτόχρονα και η κυρίαρχη πνευματική δύναμη». Κατά την άποψη του Marx, οι ιδέες και η κουλτούρα είναι μέρος ενός «εποικοδομήματος» το οποίο καθορίζεται ή διέπεται από την οικονομική «βάση», τον τρόπο παραγωγής.

Αυτές οι ιδέες προέκριναν τον μαρξισμό με δύο θεωρίες της κουλτούρας. Η πρώτη υποστηρίζει ότι κάθε τάξη έχει την κουλτούρα της: καθώς τα μέλη μιας τάξης μοιράζονται τις ίδιες εμπειρίες κι έχουν κοινή οικονομική θέση και συμφέροντα, είναι πιθανό να έχουν γενικά παρόμοιες ιδέες, αξίες και πεποιθήσεις. Με τα λόγια του Marx, «Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους, είναι μάλλον η κοινωνική τους ύπαρξη που καθορίζει τη συνείδησή τους». Είναι λοιπόν αναμενόμενο η πολιτική κουλτούρα και οι ιδέες του προλεταριάτου να διαφέρουν σημαντικά από τις αντίστοιχες της αστικής τάξης. Η δεύτερη θεωρία της κουλτούρας τονίζει το βαθμό στον οποίο οι ιδέες της άρχουσας τάξης (αυτό που ο Marx αποκαλούσε «ιδεολογία») διαπερνούν την κοινωνία και γίνονται «κυρίαρχες ιδέες» της εποχής. Από αυτή την άποψη, επομένως, η πολιτική κουλτούρα ή ακόμα και η κουλτούρα των πολιτών δεν είναι παρά **αστική ιδεολογία**. Το σημαντικό σ' αυτή τη θέση είναι ότι βλέπει την κουλτούρα, τις αξίες και τις πεποιθήσεις ως μορφή εξουσίας. Από μαρξιστική σκοπιά, η λειτουργία της ιδεολογίας είναι να συμφιλιώνει τις υποτελείς τάξεις με

Αστική ιδεολογία:

Μαρξιστικός όρος ο οποίος δηλώνει ιδέες και θεωρίες που εξημερώνουν τα συμφέροντα της αστικής τάξης αποκρύπτοντας τις αντιφάσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Antonio Gramsci (1891-1937)

Ιταλός μαρξιστής και κοινωνικός θεωρητικός, γιος κατώτερου δημόσιου αξιωματούχου. Ο Gramsci εντάχθηκε στο Σοσιαλιστικό Κόμμα το 1913 και το 1921 έγινε Γενικός Γραμματέας του νεοσυσταθέντος Κομμουνιστικού Κόμματος. Αν και εκλεγμένο μέλος του κοινοβουλίου, φυλακίστηκε από τον Mussolini το 1926. Παρέμεινε στη φυλακή ως το θάνατό του. Τα *Τετράδια φυλακής του (Gramsci,*

1971), γραμμένα μεταξύ 1929-35, επιχείρησαν ν' αντιπαθίσουν την έμφαση του ορθόδοξου μαρξισμού στον «επιστημονικό» ντετερμινισμό τόνιζοντας τη σημασία της πολιτικής και θεωρητικής πάλης. Αν και οι οπαδοί του ευρωκομμουνισμού ισχυρίζονται ότι επηρεάστηκαν από το έργο του, ο Gramsci παρέμεινε σ' όλη του τη ζωή λενινιστής και επαναστάτης.

την εκμετάλλευση και την καταπίεση που υφίστανται καλλιεργώντας προπαγανδιστικούς μύθους, αυταπάτες και ψέματα (ό,τι ο Engels ονόμαζε «ψευδή συνείδηση»). Μεταγενέστεροι μαρξιστές αντιλήφθηκαν αυτή τη διαδικασία ως αστική «ηγεμονία».

Οι σύγχρονοι μαρξιστές έσπευσαν ν' αναγνωρίσουν ότι οι «κυρίαρχες ιδέες» της αστικής τάξης διόλου δεν μονοπωλούν την πνευματική και πολιτιστική ζωή σε μια καπιταλιστική κοινωνία, αποκλείοντας όλες τις αντίθετες απόψεις. Αντίθετα, δέχονται ότι όντως υφίσταται πολιτιστικός, ιδεολογικός και πολιτικός ανταγωνισμός, αλλά τονίζουν ότι αυτός ο ανταγωνισμός είναι άνισος. Πολύ απλά, οι ιδέες και οι αξίες που υποστηρίζουν την καπιταλιστική τάξη έχουν συντριπτικό πλεονέκτημα έναντι των ιδεών και των αξιών που την αμφισβητούν ή την αντιμάχονται. Μία τέτοια ιδεολογική ηγεμονία μπορεί μάλιστα να είναι επιτυχής ακριβώς επειδή επιτελείται υπό την ψευδαίσθηση της ελευθερίας του λόγου, του ανοικτού ανταγωνισμού και του πολιτικού πλουραλισμού – ό,τι ο Herbert Marcuse αποκάλεσε «καταπιεστική ανοχή».

Ο σημαντικότερος υπέρμαχος αυτής της άποψης κατά τον 20ό αιώνα ήταν ο Antonio Gramsci. Ο Gramsci τόνισε το βαθμό στον οποίο το ταξικό σύστημα υποστηρίζεται όχι μόνο από την άνιση οικονομική και πολιτική εξουσία αλλά και από την αστική ηγεμονία. Αυτή συνίσταται στην πνευματική και πολιτιστική ανωτερότητα της άρχουσας τάξης, ως συνέπεια της διάδοσης των αστικών αξιών και πεποιθήσεων μέσω της «κοινωνίας των πολιτών»: των ΜΜΕ, των Εκκλησιών, των κινημάτων της νεολαίας, των συνδικάτων κ.ο.κ. Εκείνο που κάνει αυτή τη διαδικασία τόσο ύπουλη είναι το γεγονός ότι εκτείνεται πέραν της επίσημης μόρφωσης και εκπαίδευσης, φτάνοντας ως τον κοινό νοου κάθε εποχής. Η σημασία της ανάλυσης του Gramsci έγκειται στη θέση ότι, αν πρόκειται να επιτευχθεί ο σοσιαλισμός, πρέπει να διεξαχθεί μια «πάλη ιδεών», μέσω της οποίας οι προλεταριακές αρχές, αξίες και θεωρίες θα αντικαταστήσουν, ή τουλάχιστον θα αμφισβητήσουν, τις αστικές ιδέες.

Η μαρξιστική θεώρηση της κουλτούρας ως ιδεολογικής εξουσίας βασίζεται στη διάκριση μεταξύ υποκειμενικών ή *ψευδών* συμφερόντων (ό,τι οι άνθρωποι νομίζουν πως θέλουν) και αντικειμενικών ή *πραγ-*

Έννοια

**Μέσα Μαζικής
Επικοινωνίας**

Στα ΜΜΕ συγκαταλέγονται εκείνοι οι κοινωνικοί θεσμοί που ασχολούνται με την παραγωγή και διανομή όλων των μορφών γνώσης, πληροφορίας και διασκέδασης. Ο «μαζικός» χαρακτήρας των ΜΜΕ έγκειται στο γεγονός ότι αυτά διοικούνται την επικοινωνία προς ένα ευρύ και αδιοφοροποίητο κοινό χρησιμοποιώντας σχετικά προηγμένη τεχνολογία. Τόσο από γραμμική όσο και από πολιτική άποψη, τα ΜΜΕ είναι πληθυντικού αριθμού. Διαφορετικά μηνύματα μπορεί να περνούν τα μέσα «εκπομπής σήματος» (ηλεκτρομαγνητικό και ραδιοφωνικό) και διαφορετικά τα «έντυπα» μέσα (εφημερίδες και περιοδικά). Παρομοίως, άλλες συμπαθείες μπορεί να δηλώνουν τα ταμπλόι και άλλες οι «σοβαρές» εφημερίδες. Η εμφάνιση των αποκαλούμενων «νέων» μέσων (καλωδιακών και δορυφορικών τηλεπικοινωνιών, του διαδικτύου κλπ.) υποθέτει ότι μεταμόρφωσε την έννοια των ΜΜΕ, αυξάνοντας εντυπωσιακά τόσο το προϊόν των μέσων όσο και τον κατακερματισμό του ακροατηρίου.

Πολιτική κοινωνικοποίηση:

Η διαδικασία μέσω της οποίας τα μεν άτομα αποκτούν πολιτικές πεποιθήσεις και αξίες, και αυτές μεταδίδονται από γενιά σε γενιά.

ματικών συμφερόντων (ό,τι οι άνθρωποι θα ήθελαν αν μπορούσαν να κάνουν ελεύθερες και συνειδητές επιλογές). Αυτό τονίζει εκείνο που ο Stephen Lukes (1974:27) αποκάλεσε ριζοσπαστική θεώρηση της εξουσίας: «Ο Α ασκεί εξουσία στον Β, όταν ο Α επηρεάζει τον Β κατά τρόπο αντίθετο προς τα συμφέροντα του Β». Ωστόσο, αυτή η θεώρηση της πολιτικής κουλτούρας δέχτηκε ισχυρές επικρίσεις. Κάποιοι υποστήριξαν ότι είναι αδικαιολόγητα πατεναλιστικό να υπονοεί κανείς πως οι αξίες και οι πεποιθήσεις των καθημερινών ανθρώπων τους έχουν επιβληθεί μέσω χειραγώγησης και κατήχησης. Η αποδοχή των καπιταλιστικών αξιών και πεποιθήσεων από τις εργατικές τάξεις μπορεί λ.χ. να εκφράζει απλώς τη γνώμη τους ότι ο καπιταλισμός είναι λειτουργικός.

Το μοντέλο της πολιτικής κουλτούρας ως κυρίαρχης ιδεολογίας μπορεί επίσης να υπερτονίζει το βαθμό ομοιογένειας των αξιών και πεποιθήσεων στις σύγχρονες κοινωνίες. Ενώ μια «κυρίαρχη» ιδεολογία μπορεί πράγματι να εξοπλίζει την κυρίαρχη τάξη με αυτοπεποίθηση και ένα αίσθημα σκοπού, είναι λιγότερο βέβαιο, όπως υποστήριξαν οι Abercrombie, Hill και Turner (1980), ότι οι υποτελείς τάξεις ενσωματώνονται ομαλά σ' αυτό το σύστημα αξιών. Τέλος, η μαρξιστική άποψη, που φιλοδοξεί να εδραιώσει ένα σύνδεσμο ανάμεσα στην άνηση ταξική εξουσία και την πολιτισμική και ιδεολογική προκατάληψη, μπορεί απλώς να περιγράφει μια τάση που υπάρχει σε όλες τις κοινωνίες, να προπαγανδίζουν οι ισχυρές ομάδες ιδέες που εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους. Αν τώρα αυτή η τάση συνιστά ένα κυρίαρχο *σύστημα* αξιών, στο οποίο ένα συνεκτικό και μονοσήμαντο μήνυμα διαχέεται μέσω ΜΜΕ, σχολείων, Εκκλησιών κ.ο.κ., αυτό είναι αρκετά πιο αμφιλεγόμενο.

ΜΜΕ και πολιτική επικοινωνία

Τα ΜΜΕ αναγνωρίστηκαν ως πολιτικά σημαντικά με την εμφάνιση της μαζικής εγγραμματοσύνης και του λαϊκού τύπου στα τέλη του 19ου αιώνα. Ωστόσο, είναι γενικά παραδεκτό ότι, με βάση τις κοινωνικές και τεχνολογικές αλλαγές, τα ΜΜΕ γίνονται ολοένα και πιο ισχυροί πολιτικοί παράγοντες και, από κάποιες απόψεις, εμπλέκονται βαθύτερα στην πολιτική διαδικασία. Τρεις εξελίξεις αξίζουν ιδιαίτερη μνεία. Πρώτον, η επίδραση των αποκαλούμενων «πρωτογενών» παραγόντων **πολιτικής κοινωνικοποίησης**, όπως η οικογένεια και η κοινωνική τάξη, έχει υποχωρήσει. Ενώ κάποτε οι άνθρωποι αποκτούσαν κατά την παιδική τους ηλικία και ιδιαίτερα κατά την εφηβεία ένα πλαίσιο πολιτικών συμπαθειών και κλίσεων τις οποίες η ενήλικη εμπειρία έτεινε να μετριάξει ή να εμβαθύνει, χωρίς ωστόσο, κατά κανόνα, να τις μετασηματίζει ριζικά, αυτή η διαδικασία παρήκμασε στη σύγχρονη κοινωνία λόγω της αυξημένης κοινωνικής και γεωγραφικής κινητικότητας και της διάδοσης ατομικιστικών και καταναλωτικών αξιών. Έτσι, οι μόνιμες πολιτικές δεσμεύσεις και οι καθ' ἑξιν εκλογικές συμπεριφορές έχουν υποχωρήσει υπέρ μιας πιο εργαλειωτικής προσέγγισης της πολιτικής, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι κάνουν πολιτικές επιλογές υπολογίζοντας το προσωπικό τους συμφέρον βάσει των ζητημάτων

και των προτεινόμενων πολιτικών που διατίθενται. Αυτό με τη σειρά του διευρύνει τα περιθώρια πολιτικής επιρροής των ΜΜΕ, καθώς αυτά αποτελούν τον κύριο μηχανισμό μέσω του οποίου μεταφέρονται στο κοινό πληροφορίες για ζητήματα, πολιτικές και, κατά συνέπεια, πολιτικές επιλογές.

Δεύτερον, η ανάπτυξη ενός μαζικού τηλεοπτικού κοινού από τη δεκαετία του '50 και μετά και, πιο πρόσφατα, ο πολλαπλασιασμός διαύλων και μηνυμάτων, ως απόρροια των «νέων» μέσων, έχουν αυξήσει μαζικά την εισβολή των ΜΜΕ στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Αυτό σημαίνει ότι το κοινό πλέον εξαρτάται από τα ΜΜΕ πολύ περισσότερο απ' ό,τι στο παρελθόν: για παράδειγμα, η τηλεόραση είναι πολύ πιο σημαντική πηγή ειδήσεων και ενημέρωσης για τα τρέχοντα γεγονότα από τις πολιτικές συναντήσεις· πολύ περισσότεροι άνθρωποι παρακολουθούν αθλητικές εκδηλώσεις στην τηλεόραση παρά συμμετέχουν σε αυτές· ακόμα και οι αγορές διεξάγονται ολοένα και περισσότερο μέσω εξειδικευμένων καναλιών και του διαδικτύου. Τρίτον, τα μέσα έχουν καταστεί πιο ισχυροί οικονομικοί φορείς. Όχι μόνο οι μεγάλοι οργανισμοί ΜΜΕ έγιναν ισχυροί παγκόσμιοι παίκτες, αλλά επιπλέον μια σειρά συγχωνεύσεις ενσωμάτωσαν σταδιακά τους πρώην διακριτούς τομείς των εκδόσεων, της τηλεόρασης, του κινηματογράφου, της μουσικής, των υπολογιστών και των τηλεπικοινωνιών σε μια ενιαία μαζική βιομηχανία «πληροφόρησης-διασκέδασης» [infotainment] (Scammell, 2000). Επιχειρήσεις ΜΜΕ όπως η Microsoft, η AOL-Time Warner, η Disney και η News Corporation του Rupert Murdoch έχουν συγκεντρώσει τόσο μεγάλη οικονομική και εμπορική ισχύ ώστε καμιά κυβέρνηση δεν μπορεί πια να τις αγνοεί.

Λίγοι σχολιαστές αμφισβητούν τη δυνατότητα των ΜΜΕ να διαμορφώνουν τις πολιτικές στάσεις και αξίες ή, τουλάχιστον, να καθορίζουν τις πολιτικές και εκλογικές επιλογές επηρεάζοντας τις αντιλήψεις του κοινού σχετικά με τη φύση και τη σημασία ζητημάτων και προβλημάτων. Υπάρχει πάντως έντονη αντιδικία σχετικά με την πολιτική σημασία αυτής της επιρροής. Μια σειρά αντίπαλες θεωρίες παρέχουν αντίθετες απόψεις για την πολιτική επίδραση των ΜΜΕ. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι το πλουραλιστικό μοντέλο, το μοντέλο της κυρίαρχης ιδεολογίας, το μοντέλο της αγοράς και το μοντέλο αξιών των ελίτ. Ο πλουραλισμός τονίζει εν γένει την ποικιλομορφία και την πολλαπλότητα. Το πλουραλιστικό μοντέλο των ΜΜΕ παρουσιάζει τα τελευταία σαν ιδεολογική αγορά στην οποία συζητείται κι εξετάζεται ένα ευρύ φάσμα πολιτικών απόψεων. Αν και δεν απορρίπτει την ιδέα ότι τα ΜΜΕ μπορούν να επηρεάζουν τις πολιτικές απόψεις και συμπάθειες, υποστηρίζει εντούτοις ότι η επίδρασή τους είναι κατά βάση ουδέτερη, καθότι τα ΜΜΕ αντανakλούν την ισορροπία δυνάμεων στην ευρύτερη κοινωνία.

Σε κάθε περίπτωση, η πλουραλιστική άποψη περιγράφει τα ΜΜΕ με έντονα θετικούς όρους. Διασφαλίζοντας ένα «ενημερωμένο σώμα πολιτών», τα ΜΜΕ αφενός βελτιώνουν την ποιότητα της δημοκρατίας και αφετέρου εγγυώνται τον έλεγχο της κυβερνητικής εξουσίας. Αυτός ο ρόλος «κέρβερου» αποδείχτηκε με κλασικό τρόπο στην έρευνα της

εφημερίδας *Washington Post* το 1974 για το σκάνδαλο Γουότεργκεϊτ, που οδήγησε στην παραίτηση του Richard Nixon από τη θέση του προέδρου των ΗΠΑ. Κάποιοι υποστηρίζουν επιπλέον ότι η εμφάνιση των «νέων» μέσω και ιδιαίτερα του διαδικτύου έχει ενισχύσει τον πλουραλισμό και τον πολιτικό ανταγωνισμό παρέχοντας σε ομάδες διαμαρτυρίας, συμπεριλαμβανομένων των «αντικαπιταλιστών» ακτιβιστών, ένα σχετικά φτηνό και άκρως αποτελεσματικό μέσο διάδοσης πληροφοριών και οργάνωσης εκστρατειών. Ωστόσο, το πλουραλιστικό μοντέλο έχει σημαντικές αδυναμίες. Για παράδειγμα, οι αδύναμες και ανοργάνωτες ομάδες αποκλείονται από την πρόσβαση στους μεγάλους διαύλους του εκδοτικού και ραδιοτηλεοπτικού χώρου, κάτι που σημαίνει ότι η ιδεολογική αγορά των ΜΜΕ είναι σχετικά περιορισμένη κι ευνοεί εν γένει το κατεστημένο. Επιπλέον, η ατομική ιδιοκτησία και η τυπική ανεξαρτησία από την κυβέρνηση ίσως να μην αποτελούν επαρκείς εγγυήσεις του αντιπολιτευτικού χαρακτήρα των ΜΜΕ, λαμβανομένης υπόψη της ολοένα και πιο στενής σχέσης της κυβέρνησης με δημοσιογράφους και ραδιοτηλεοπτικούς φορείς.

Το μοντέλο της *κυρίαρχης ιδεολογίας* περιγράφει τα ΜΜΕ ως πολιτική συντηρητική δύναμη που ευθυγραμμίζεται με τα συμφέροντα των οικονομικών και κοινωνικών ελίτ προωθώντας τη συμμόρφωση και την πολιτική παθητικότητα των μαζών. Στη μαρξιστική του εκδοχή, που συνδέεται με θεωρητικούς όπως ο Gramsci, το μοντέλο αυτό υποστηρίζει ότι τα ΜΜΕ προπαγανδίζουν τις ιδέες της αστικής τάξης και συντηρούν την καπιταλιστική ηγεμονία, δρώντας προς το συμφέρον των μεγάλων οργανισμών και των μεγιστάνων των ΜΜΕ. Η ιδιοκτησία, με άλλα λόγια, είναι αυτή που καθορίζει σε τελική ανάλυση τις πολιτικές και άλλες απόψεις που διαδίδουν τα ΜΜΕ, και αυτή συγκεντρώνεται σ' έναν ολοένα και μικρότερο αριθμό παγκόσμιων οργανισμών ΜΜΕ. Οι έξι μεγαλύτεροι απ' αυτούς είναι η AOL-Time Warner, η News Corporation, η Viacom, η Disney, η Vivendi Universal και η Bertelsmann AG. Από αυτή την άποψη, τα ΜΜΕ διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην προώθηση της παγκοσμιοποίησης, καθώς η τάση τους να διαδίδουν ιδέες, εικόνες και αξίες συμβατές με τον δυτικό καταναλωτισμό συμβάλλει στο άνοιγμα νέων αγορών και στην επέκταση των επιχειρήσεων σ' όλο τον κόσμο.

Μία από τις πιο σημαντικές και σύνθετες εκδοχές του μοντέλου της κυρίαρχης ιδεολογίας αναπτύχθηκε από τους Noam Chomsky και Ed Herman στο *Manufacturing Consent* (1994), υπό τη μορφή του «μοντέλου της **προπαγάνδας**». Οι συγγραφείς διέκριναν πέντε «φίλτρα» μέσω των οποίων η κάλυψη των ειδήσεων και της πολιτικής διαστρεβλώνεται από τις ίδιες τις δομές των μέσων. Αυτά τα φίλτρα είναι τα εξής:

- τα επιχειρηματικά συμφέροντα των ιδιοκτητηρίων εταιρειών
- μια ευαισθησία στις απόψεις και τα συμφέροντα διαφημιστών και χορηγών
- η άντληση ειδήσεων και πληροφοριών από «παράγοντες της εξουσίας», όπως κυβερνήσεις και χρηματοδοτούμενες από επιχειρήσεις «δεξαμενές σκέψης» [think-tanks]

Προπαγάνδα: Πληροφορίες που διαδίδονται σκόπιμα με στόχο τη διαμόρφωση απόψεων και, πιθανώς, την ανάπτυξη πολιτικής δράσης ή επικοινωνία ως χειραγώγηση.

- «πυρά» ή πιέσεις κατά δημοσιογράφων, που περιλαμβάνουν απειλές νομικών διώξεων
- μια ακλόνητη πίστη στα οφέλη του ανταγωνισμού της αγοράς και του καταναλωτικού καπιταλισμού

Η ανάλυση του Chomsky τονίζει το βαθμό στον οποίο τα ΜΜΕ μπορούν να υπονομεύσουν τη δημοκρατία, συμβάλλοντας λ.χ. στην κινητοποίηση της λαϊκής υποστήριξης στις ΗΠΑ για ιμπεριαλιστικούς στόχους της εξωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης. Παρ' όλα αυτά, το μοντέλο της κυρίαρχης ιδεολογίας δέχεται και επικρίσεις. Μία από τις ενστάσεις που διατυπώνονται υποστηρίζει ότι υποτιμά το βαθμό στον οποίο τα έντυπα και ραδιοτηλεοπτικά μέσα, ιδίως η δημόσια ραδιοτηλεόραση, δείχνουν ενδιαφέρον για προοδευτικά, κοινωνικά, φυλετικά και αναπτυξιακά ζητήματα. Επιπλέον, η παραδοχή ότι τα προϊόντα των ΜΜΕ διαμορφώνουν τις πολιτικές στάσεις είναι ντετερμινιστική και παραγνωρίζει το ρόλο που διαδραματίζουν οι αξίες των ίδιων των ανθρώπων στην επεξεργασία και, πιθανώς, στην κριτική των μηνυμάτων των ΜΜΕ.

Το μοντέλο των αξιών των ελίτ στρέφει την προσοχή από την ιδιοκτησία των επιχειρήσεων των ΜΜΕ στο μηχανισμό μέσω του οποίου ελέγχεται το προϊόν των ΜΜΕ. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, αρχισυντάκτες, δημοσιογράφοι και τηλεπαρουσιαστές απολαμβάνουν σημαντική επαγγελματική ανεξαρτησία ενώ ακόμα και ο πιο παρεμβατικός μεγαστάνας των ΜΜΕ μπορεί μόνο να ορίσει σε γενικές γραμμές την πολιτική ημερήσια διάταξη, αλλά όχι να ελέγξει τις καθημερινές αποφάσεις της σύνταξης. Κατά συνέπεια, η πολιτική μεροληψία των ΜΜΕ εκφράζει τις αξίες ομάδων με δυσανάλογα μεγάλη αντιπροσώπευση στις ανώτερες θέσεις του χώρου. Υπάρχουν, ωστόσο, ποικίλες εκδοχές αυτού του μοντέλου, ανάλογα με το ποια χαρακτηριστικά θεωρούνται σημαντικά από πολιτική άποψη. Μία εκδοχή υποστηρίζει ότι οι αντισοσιαλιστικές και πολιτικά συντηρητικές απόψεις των περισσότερων μεγάλων εφημερίδων, περιοδικών και τηλεοπτικών σταθμών οφείλονται στο γεγονός ότι τα ανώτατα στελέχη τους είναι υψηλά αμειβόμενα κι έχουν κατά κανόνα μεσοαστική καταγωγή. Μία αρκετά διαφορετική εκδοχή υιοθετείται ενίοτε από συντηρητικούς που πιστεύουν ότι τα ΜΜΕ αντανακλούν τις απόψεις φιλελεύθερων διανοουμένων με ανώτατη εκπαίδευση, των οποίων οι αξίες και τα ενδιαφέροντα διαφέρουν σημαντικά από τα αντίστοιχα της πλειοψηφίας του πληθυσμού. Στη φεμινιστική του εκδοχή, αυτό το μοντέλο υπογραμμίζει την κυριαρχία των ανδρών στους κόλπους των υψηλά ιστάμενων δημοσιογράφων και παρουσιαστών, υποστηρίζοντας ότι αυτό εξηγεί τόσο την ανεπαρκή κάλυψη των γυναικείων απόψεων και θεμάτων από τα ΜΜΕ όσο και το στυλ αντιπαράθεσης που υιοθετείται ενίοτε από τηλεπαρουσιαστές και δημοσιογράφους σε συνεντεύξεις και πολιτικές συζητήσεις. Αν και το μοντέλο των αξιών των ελίτ βοηθά να εξηγηθεί γιατί το φάσμα των πολιτικών απόψεων που εκφράζονται από τα ΜΜΕ είναι συχνά πιο περιορισμένο απ' ό,τι υποστηρίζουν οι πλουραλιστές, έχει και αυτό τους περιορισμούς του. Ο σπουδαιότερος περιορισμός είναι ότι δεν καταφέρνει να συνυπολογίσει όσο θα έπρεπε τις πιέσεις που υφί-

στανται τα ανώτατα στελέχη των ΜΜΕ: σε αυτές συγκαταλέγονται, για παράδειγμα, οι απόψεις και τα συμφέροντα των ιδιοκτητών και οι εμπορικές προτεραιότητες, πρωτίστως οι δείκτες «τηλεθέασης».

Το μοντέλο της αγοράς για τα ΜΜΕ διαφέρει από τα υπόλοιπα καθώς απορρίπτει την ιδέα ότι τα ΜΜΕ μεροληπτούν: διατείνεται ότι οι εφημερίδες και η τηλεόραση αντανακλούν, δεν διαμορφώνουν την κοινή γνώμη. Αυτό συμβαίνει επειδή, ανεξάρτητα από τις προσωπικές απόψεις ιδιοκτητών και ανώτατων στελεχών των ΜΜΕ, τα ιδιωτικά ΜΜΕ είναι πριν και πάνω απ' όλα επιχειρήσεις που ενδιαφέρονται για τη μεγιστοποίηση του κέρδους και συνεπώς για τη διεύρυνση του μεριδίου τους στην αγορά. Τα ΜΜΕ επομένως δίνουν στους ανθρώπους «αυτό που θέλουν», και δεν έχουν την πολυτέλεια να απομακρύνουν τους ήδη υπάρχοντες ή δυνητικούς τηλεθεατές ή αναγνώστες τους παρουσιάζοντας πολιτικές απόψεις με τις οποίες ενδέχεται αυτοί να διαφωνούν. Τέτοιου είδους βλέψεις μπορεί να είναι λιγότερο πιεστικές για δημόσιους ραδιοτηλεοπτικούς φορείς, όπως το BBC, που είναι περισσότερο ανεξάρτητοι από τις εμπορικές και διαφημιστικές πιέσεις, αλλά ακόμα και σε αυτούς η τυραννία της «τηλεθέασης» γίνεται ολοένα πιο έντονη.

Αν και το μοντέλο της αγοράς απορρίπτει την ιδέα ότι τα ΜΜΕ είναι πολιτικοί θεσμοί, φωτίζει πάντως με ενδιαφέροντα τρόπο τις σύγχρονες πολιτικές τάσεις, δείχνοντας πώς η κάλυψη των μέσων μπορεί να επηρεάσει τον προσανατολισμό και το στυλ της πολιτικής διαμάχης. Μία πλευρά αυτού του φαινομένου είναι το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την προσωπική ζωή και τον ιδιωτικό βίο των πολιτικών προσώπων, εις βάρος πολιτικών και ιδεολογικών ζητημάτων. Αυτό οφείλεται εν μέρει στην εμμονή των ΜΜΕ, και ιδιαίτερα της τηλεόρασης, στην εικόνα μάλλον παρά στα ζητήματα, και στην προσωπικότητα παρά στις πολιτικές απόψεις. Στη Μ. Βρετανία και σε άλλα κοινοβουλευτικά συστήματα, το φαινόμενο εκδηλώνεται ως μια τάση «προεδροποίησης» ή «αμερικανοποίησης» της πολιτικής. Τέτοιου είδους τάσεις δεν εκφράζουν τόσο συνειδητή μεροληψία των ΜΜΕ όσο μια προσπάθεια «πώλησης» της πολιτικής σ' ένα μαζικό κοινό που θεωρείται ότι δεν κόπτεται ιδιαίτερα για μεγάλα θέματα και κυβερνητικές πολιτικές. Οι ίδιες προτεραιότητες έχουν μετατρέψει τις εκλογές σε «ιπποδρομίες», στις οποίες η προσοχή εστιάζεται στο ποιος θα κερδίσει κι όχι στη σημασία του αποτελέσματος, κι έχουν οδηγήσει στην υποβάθμιση των «σοβαρών» ειδήσεων και του πολιτικού διαλόγου. Ωστόσο, αν και αυτές οι τάσεις μπορούν να θεωρηθούν απλώς απαντήσεις σε πιέσεις της αγοράς, δεν παύουν να συμβάλλουν στην αρχική πρόκληση τέτοιων πιέσεων. Για παράδειγμα, η υποβάθμιση της πολιτικής επιχειρηματολογίας σε αντίπαλα σλόγκαν και ανταγωνιστικά τσιτάτα δεν αποθαρρύνει απλώς την τολμηρότερη και στρατηγική σκέψη περί των πολιτικών επιλογών, αλλά υπονομεύει και το ενδιαφέρον για την πολιτική, παρουσιάζοντας τους πολιτικούς σαν ρηχούς και πλήρως απορροφημένους στην κατασκευή της δημόσιας εικόνας τους.

Εκτός από τις πολιτικές προκαταλήψεις που επενεργούν εντός

και μέσω των ΜΜΕ, αυξανόμενο ενδιαφέρον εκφράζεται επίσης για τη στενότερη σχέση κυβέρνησης και ΜΜΕ στη σύγχρονη πολιτική και για το πώς κάθε πλευρά χρησιμοποιεί την άλλη για τους δικούς της σκοπούς. Αυτό έχει οδηγήσει σε μια αλλαγή στο ύφος και την ουσία της πολιτικής επικοινωνίας, επηρεάζοντας τόσο την κοινή γνώμη όσο και, πιθανώς, την πολιτική κουλτούρα. Οι κυβερνήσεις, από την πλευρά τους, δεν είχαν ποτέ αγαστή σχέση με την αλήθεια. Οι πολιτικοί ενδιαφέρονται πάνω απ'όλα να κερδίσουν και να διατηρήσουν την εξουσία, κι έτσι αισθάνονται πάντα έντονη την ανάγκη να εξασφαλίσουν την υποστήριξη του κοινού. Η επιθυμία τους να προβάλλουν τα θετικά και να αποκρύπτουν τα αρνητικά είναι λοιπόν ακαταμάχητη. Σε ένα φιλελεύθερο-δημοκρατικό πλαίσιο, στο οποίο η ύπαρξη ελεύθερων ΜΜΕ αποκλείει την «επίσημη» προπαγάνδα και την ωμή ιδεολογική χειραγώγηση, οι κυβερνήσεις διαμορφώνουν την ημερήσια διάταξη με νέες τεχνικές ελέγχου και διάδοσης των πληροφοριών, οι οποίες συχνά αποκαλούνται «διαχείριση των ειδήσεων» ή «πολιτικό μάρκετινγκ». Έτσι, η ευνοϊκή παρουσίαση πληροφοριών και πολιτικών, ή ό,τι ονομάζεται πλέον (προπάντων στον αγγλοσαξονικό χώρο) «spin», έχει εξελιχθεί σε βασική μέριμνα των σύγχρονων κυβερνήσεων.

Η τέχνη του «spin», απασχόληση των λεγόμενων «spin-doctors», έχει πολλές όψεις. Σ' αυτές περιλαμβάνονται οι ακόλουθες:

- η προσεκτική εξέταση πληροφοριών κι επιχειρημάτων πριν δοθούν στα ΜΜΕ
- ο έλεγχος των πηγών πληροφόρησης προκειμένου να διασφαλιζέται ότι προβάλλεται μόνο η επίσημη «γραμμή»
- η χρήση ανώνυμων πληροφοριών ή «διαρροών»
- η προμήθεια ειδήσεων μόνο σε φίλα προσκείμενα ΜΜΕ
- η διάδοση πληροφοριών την τελευταία στιγμή προκειμένου να αποφεύγεται η διασαύρωσή τους ή η διατύπωση αντεπιχειρημάτων
- η διάδοση «κακών» ειδήσεων σε περιόδους κατά τις οποίες άλλα, πιο σημαντικά γεγονότα κυριαρχούν στην ημερήσια διάταξη

Η διαχείριση ειδήσεων τέτοιου τύπου είναι σχεδόν επιστήμη στις ΗΠΑ, όπου έχει γίνει σύνθημα οι σχεδιαστές εκλογικής στρατηγικής και οι συντονιστές προεκλογικών εκστρατειών να καταλαμβάνουν ανώτερες θέσεις στον Λευκό Οίκο αν ο υποψήφιος τους κερδίσει την προεδρία. Η προεδρία του Clinton θεωρείται ότι έφερε το «spin» και τις τεχνικές παρουσίασης των κυβερνητικών πολιτικών σε νέα, πρωτόγνωρα επίπεδα. Η κυβέρνηση του Blair στη Μ. Βρετανία έχει επίσης δείξει ιδιαίτερη φροντίδα για το «αμπαλάζ» της πολιτικής, οδηγώντας ορισμένους να της καταλογίσουν ότι νοιάζεται περισσότερο για το στυλ και λιγότερο για την ουσία. Μεταξύ των εξελίξεων που έλαβαν χώρα υπό τις κυβερνήσεις Blair ήταν η συγκέντρωση των επικοινωνιών της κυβέρνησης υπό τον έλεγχο του γραφείου τύπου του πρωθυπουργού, μια συμπεριφορά τύπου «καρότο και μαστίγιο» απέναντι στους δημοσιογράφους, οι οποίοι ανταμείβονται με πληροφορίες για φιλοκυβερνητικά ρεπορτάζ και τιμωρούνται όταν ασκούν κριτική, και

«Spin»: Η παρουσίαση πληροφοριών με τέτοιο τρόπο ώστε να αποσπά την επιθυμητή αντίδραση· εναλλακτικά, να είναι κανείς «φειδωλός με την αλήθεια».

η πολιτικοποίηση των γραφείων πληροφοριών των υπουργείων μέσω της επιβολής ελέγχου από τον πρωθυπουργό.

Ωστόσο, θα ήταν λάθος να συμπεράνει κανείς ότι τα ΜΜΕ είναι απρόθυμοι ή παθητικοί παράγοντες στην ανάπτυξη της διαχείρισης των ειδήσεων. Τα ΜΜΕ έχουν ανάγκη την κυβέρνηση όσο και η κυβέρνηση έχει ανάγκη εκείνα. Η κυβέρνηση ανέκαθεν ήταν σημαντική πηγή ειδήσεων και πληροφοριών, αλλά ο ρόλος της έγινε ακόμα πιο ζωτικός καθώς ο πολλαπλασιασμός των φορέων των ΜΜΕ –τηλεοπτικά κανάλια, δικτυακοί τόποι, περιοδικά και εφημερίδες– προκάλεσε εντονότερες πιέσεις για πιο «πιασάρικα» θέματα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, εκδότες, αρχισυντάκτες και δημοσιογράφοι συνωμοτούν με «spin-doctors» για τη διαχείριση των ειδήσεων με αμοιβαίο όφελος. Αυτό εικάζεται ότι συνέβη στη Μ. Βρετανία ανάμεσα στην κυβέρνηση του Blair και το εκδοτικό συγκρότημα του Murdoch, όταν λ.χ. η απροθυμία της κυβέρνησης να προωθήσει τους νόμους προστασίας προσωπικών δεδομένων συνέπεσε με τη μετατροπή πρώτα της *Sun*, του πρώτου σε πωλήσεις βρετανικού ταμπλόιντ, κι έπειτα των *Times* σε φιλοεργατικές εφημερίδες. Παράλληλα με την υπονόμηση του σφρίγγους και της ανεξαρτησίας του πολιτικού ρεπορτάζ, η επέλαση των «επικοινωνιακών» κυβερνήσεων έχει και περαιτέρω συνέπειες. Κάποιοι, για παράδειγμα, υποστηρίζουν ότι ενισχύει τη δημοκρατία φέρνοντας την κυβέρνηση σε πιο άμεση σχέση με το κοινό κι επιτρέποντάς της να ανταποκρίνεται αποτελεσματικότερα στις λαϊκές απόψεις και τα λαϊκά ενδιαφέροντα. Άλλοι, ωστόσο, τη θεωρούν απειλή για τη δημοκρατική διαδικασία καθότι διευρύνει τα περιθώρια χειραγώγησης και εξαπάτησης και αποδυναμώνει το ρόλο αντιπροσωπευτικών θεσμών όπως οι συνελεύσεις και τα κοινοβούλια. Επιπλέον, μπορεί να προκαλέσει απάθεια και να υπονομεύσει το ενδιαφέρον για συμβατικές μορφές πολιτικής δράσης, ιδιαίτερα για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος και για τη συμμετοχή σε κόμματα. Αυτό συμβαίνει επειδή το «spin», το στιλ και η παρουσίαση τίθενται τα ίδια στο επίκεντρο της προσοχής των ΜΜΕ, ενισχύοντας την εικόνα της κυβέρνησης ως γιγάντιας μηχανής δημοσιότητας που έχει απομακρυνθεί από τις ζωές και τις έγνοιες των καθημερινών ανθρώπων.

Το κοινωνικό κεφάλαιο σε ύφεση;

Η διαδικασία της πολιτικής και οικονομικής ανασυγκρότησης στα πρώην κομμουνιστικά κράτη ανανέωσε το ενδιαφέρον για το ζήτημα της πολιτικής κουλτούρας από τη δεκαετία του 1990 και μετά. Και αυτό διότι ο διαβρωτικός κρατικός έλεγχος επί σειρά γενεών είχε εμφανώς καταστρέψει ή καταπιέσει τις κοινωνικές σχέσεις και το αίσθημα ευθύνης του πολίτη που συντηρούν συνήθως τη δημοκρατική πολιτική. Με άλλα λόγια, προέκυψε η ανάγκη ανοικοδόμησης της κοινωνίας των πολιτών, με την έννοια ενός χώρου αυτόνομων ομάδων και ενώσεων στον οποίο περιλαμβάνονται επιχειρήσεις, ομάδες συμφερόντων, όμιλοι κλπ. Για την ακρίβεια, τέτοιες ιδέες μπορούν ν' αναζητηθούν στον Alexis de Tocqueville, ο οποίος τον 19ο αιώνα είχε εξηγήσει τους εξι-

Robert D. Putnam (1940)

Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας και κοινωνικός σχολιαστής. Το έργο του Putnam αναζωογόνησε το ενδιαφέρον για την πολιτική κουλτούρα κι έστρεψε την προσοχή στη σημασία του «κοινωνικού κεφαλαίου», δηλαδή του επιπέδου εμπιστοσύνης και συνεργασίας σε μια κοινωνία, ό,τι αναπτύσσει «το «εγώ» σε «εμείς»». Στο σημαντικότερο έργο του *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*

(2000), χρησιμοποίησε την εικόνα ενός άνδρα που παίζει μπόουλινγκ μόνος του, κι όχι σε ομάδα, προκειμένου ν' απεικονίσει την παρακμή της κοινοτικής δράσης και της ενασχόλησης με τα κοινά στις ΗΠΑ. Μεταξύ των απών αυτής της παρακμής, ο Putnam επισημαίνει την αυξανόμενη επιρροή της τηλεόρασης, τις αλλαγές στη δομή της οικογένειας και την αύξηση της γεωγραφικής κινητικότητας.

σωτικούς θεσμούς και τις δημοκρατικές πρακτικές των ΗΠΑ με αναφορά στην αμερικανική ροπή προς τη συμμετοχή και τη δημιουργία ενώσεων πολιτών. Κι ενώ αναβίωνε το ενδιαφέρον για την πολιτική κουλτούρα με αφορμή τα μετακομμουνιστικά κράτη, άρχισε επίσης να εφαρμόζεται στην ερμηνεία προβλημάτων των ώριμων δημοκρατιών.

Ο Robert Putnam (1993), για παράδειγμα, υποστήριξε ότι οι ποιοτικές διαφοροποιήσεις στην τοπική αυτοδιοίκηση των περιφερειών της Ιταλίας καθορίζονταν από την παρουσία ή την απουσία παραδόσεων συμμετοχής στα κοινά, όπως πιστοποιούσαν τα διαφορετικά επίπεδα συμμετοχής στις εκλογές, αναγνωσιμότητας εφημερίδων και συμμετοχής σε χορωδίες και ποδοσφαιρικές ομάδες. Στο *Bowling Alone* (2000), ο Putnam τόνισε την ύφεση του «κοινωνικού κεφαλαίου» στις ΗΠΑ και υποστήριξε ότι και άλλες βιομηχανικές χώρες είναι πιθανό να ακολουθήσουν αυτό το ρεύμα. Υπογράμμισε κυρίως την ανάδυση μιας «μεταπολιτικής» γενιάς. Το φαινόμενο χαρακτηριζόταν από μία μείωση της τάξης του 25-50% στον αριθμό των εθελοντικών ομίλων και ενώσεων από το 1965 και μετά, καθώς και από τη ραγδαία υποχώρηση της συμμετοχής σε δημόσιες, δημοτικές και σχολικές επιτροπές, αλλά και της συμμετοχής κι εθελοντικής εργασίας στα κόμματα. Η άποψη του Putnam, επηρεασμένη από τον κοινοτισμό, ερμηνεύει την ύφεση του κοινωνικού κεφαλαίου με ποικίλους τρόπους. Σε αυτούς περιλαμβάνονται η αυξανόμενη μετακίνηση του πληθυσμού στα προάστια, γεγονός που επιμηκύνει τη διαδρομή μέχρι τον τόπο εργασίας· η αύξηση των οικογενειών με δύο καριέρες, και η επίπτωσή της, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, στην ανατροφή των παιδιών· τέλος, η τάση της τηλεόρασης να ιδιωτικοποιεί τον ελεύθερο χρόνο, να διαστρέφει τις κοινωνικές αντιλήψεις και να μειώνει τη δημιουργικότητα των παιδιών. Ωστόσο, από διαφορετική, σοσιαλδημοκρατική σκοπιά, η υποχώρηση της ενασχόλησης με τα κοινά εξηγείται από το θρίαμβο του καταναλωτικού καπιταλισμού και τη διάδοση υλιστικών και ατομικιστικών αξιών.

Οι συντηρητικοί στοχαστές υποστηρίζουν από καιρό τη δική τους άποψη περί κοινωνικού κεφαλαίου, ταυτίζοντάς το με την παράδοση

Εννοια

Κοινωνικό κεφάλαιο

Ο όρος «κεφάλαιο» αναφέρεται στους πόρους που χρησιμοποιούνται για την παροχή ή αγορά και υπερέσσει. Η έννοια «κοινωνικό κεφάλαιο» αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1970 προκειμένου να τονιστούν τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που υποστηρίζουν τη δημιουργία πλούτου. Ο όρος εστιάζει χαρακτηριστικά αναφορικά με την κοινωνική συνεργατικότητα, όπως αυτή εκφράζεται από τα άτομα, τους κανόνες και την εθιμοτυπία που προδίδουν την ενασχόληση με το κοινό. Το κοινωνικό κεφάλαιο, επομένως, αποτελεί προέκταση των επιθυμητών κοινοτήτων και της κοινής διακυβέρνησης. Όπως και οι οικονομικοί πόροι, το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να βρίσκεται σε ύφεση ή σε άνοδο, ενιήθως μέσω της εκπαίδευσης και της έμφασης στην ενεργό δραστηριοποίηση των πολιτών. Η εξακόλιμη ύφεση του κοινωνικού κεφαλαίου στη σύγχρονη κοινωνία ονομάζεται ποικιλοτρόπως με το «γονεϊκό έλλειμμα», την άνοδο του ατομικισμού και την αύξηση της κοινωνικής και γεωγραφικής κινητικότητας. Οι επικριτές του όρου υποστηρίζουν είτε ότι το κοινωνικό κεφάλαιο είναι αποτέλεσμα κι όχι αιτία της δημοκρατικής κυβερνήσεως είτε ότι άνοιξε το δρόμο που παίζει η οικονομική ευμάρεια στην παραγωγή της συμμετοχής στη κοινότητα.

και, πιο συγκεκριμένα, με τις «παραδοσιακές αξίες». Πρόκειται για αξίες και πεποιθήσεις που υποτίθεται ότι κληροδοτήθηκαν από προηγούμενες γενιές και συνιστούν έτσι ένα είδος πολιτισμικής κληρονομιάς. Οι συντηρητικοί πολιτικοί κατά κανόνα αξιώνουν την «ενίσχυση» ή την «υπεράσπιση» τέτοιων αξιών, πιστεύοντας ότι είναι το κλειδί της κοινωνικής συνοχής και της πολιτικής σταθερότητας. Στη Μ. Βρετανία, για παράδειγμα, τη δεκαετία του 1980, η Margaret Thatcher απαιτήσε την αναβίωση αυτών που αποκαλούσε «βικτοριανές αξίες», ενώ ανάλογης έμπνευσης ήταν η ατυχής πρωτοβουλία του John Major τη δεκαετία του '90 για μια «επιστροφή στη βάση». Στις ΗΠΑ, ο Ronald Reagan υιοθέτησε την ιδέα της «μεθοριακής ιδεολογίας», ανακαλώντας την κατάκτηση της αμερικανικής Δύσης και τις αρετές της αντάρκειας, της σκληρής δουλειάς και του περιπετειώδους πνεύματος που πίστευε ότι διατρέφανε αυτή. Πολύ συχνά, τέτοιου είδους αξίες συνδέονται με την οικογένεια, την Εκκλησία και το έθνος, δηλαδή, με κατεστημένους θεσμούς που υποτίθεται ότι ενσαρκώνουν τις αρετές της συνέχειας και της διάρκειας.

Στο δοκίμιο του «Rationalism in Politics» (Oakeshott, 1962), ο Michael Oakeshott εγκωμιάσε περαιτέρω τη συνέχεια και την παράδοση. Υποστήριξε ότι οι παραδοσιακές αξίες και τα καθιερωμένα έθιμα πρέπει να διατηρούνται και να γίνονται σεβαστά επειδή είναι οικεία, γεγονός που τους προσδίδει μια αίσθηση σιγουριάς, σταθερότητας και ασφάλειας. Αυτό υποδηλώνει ότι υπάρχει μια γενική προδιάθεση των ανθρώπων να προτιμούν την παράδοση από την καινοτομία και το καθιερωμένο από το νέο. Το να είναι κανείς συντηρητικός, ισχυρίστηκε ο Oakeshott, σημαίνει «να προτιμά το οικείο από το άγνωστο, το δοκιμασμένο από το μη δοκιμασμένο, το γεγονός από το μυστήριο, το πραγματικό από το εφικτό, το περιορισμένο από το απεριόριστο, το κοντινό από το μακρινό, το επαρκές από το πλεονάζον, το βολικό από το τέλει, τη σημερινή χαρά από την ουτοπική ευτυχία» (Oakeshott, 1962:169).

Η υπεράσπιση των παραδοσιακών αξιών και των καθιερωμένων πεποιθήσεων υπήρξε μία από τις κεντρικές θεματικές του νεοσυντηρητισμού, τον οποίο προώθησαν στις ΗΠΑ κοινωνικοί θεωρητικοί όπως ο Daniel Bell (1976) και ο Irving Kristol (1983), που προειδοποίησαν για την καταστροφή των πνευματικών αξιών εξαιτίας τόσο των πιέσεων της αγοράς όσο και της εξάπλωσης της χαλάρωσης των ηθών. Το πρόβλημα με αυτή τη θέση, ωστόσο, είναι ότι προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ανώτερου ηθικού συστήματος στο οποίο βασίζονται η τάξη και η σταθερότητα. Στην πραγματικότητα των σύγχρονων πολυπολιτισμικών και πολυθρησκευτικών κοινωνιών είναι αμφίβολο αν οποιοδήποτε σύνολο αξιών μπορεί να θεωρηθεί ανώτερο. Να ορίζει κανείς ορισμένες αξίες ως «παραδοσιακές», «καθιερωμένες» ή «πλειοψηφικές» μπορεί απλώς να είναι μια προσπάθεια επιβολής ενός ιδιαίτερου ηθικού συστήματος στην υπόλοιπη κοινωνία. Πράγματι, τα γεγονότα μοιάζουν να στηρίζουν την άποψη ότι η πολιτική κουλτούρα κατακερματίζεται όλο και περισσότερο, και οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από αυξανόμενη ηθική και πολιτισμική ποικιλομορφία.

Michael Oakeshott (1901-90)

Βρετανός πολιτικός φιλόσοφος. Ο Oakeshott υπήρξε καθηγητής πολιτικής επιστήμης στο London School of Economics από το 1951 μέχρι τη συνταξιοδότησή του το 1968. Η συλλογή δοκιμίων του *Rationalism in Politics and Other Essays* (1962) και το πιο απαιτητικό έργο του πολιτικής φιλοσοφίας, *On Human Conduct* (1975) θεωρούνται ακόμα μέγανες

συμβολές στη συντηρητική παράδοση. Υπερβαρμίζοντας τη σημασία των ανθρωπίνων πολιτών κι επιμένοντας στην περιορισμένη επικράτεια της πολιτικής, απεπιπέε επίσης θεματικές απέναντι συνδεμένες με τη φιλελεύθερη σκέψη. Αν και συχνά θεωρείται εκροσάτης ενός μη ιδεολογικού στυλ πολιτικής, επηρέασε πολλούς από τους θεωρητικούς της Νέας Δεξιάς.

Μια άλλη άποψη στη συζήτηση περί κοινωνικού κεφαλαίου υποστηρίζει, όχι ότι μειώθηκε η συμμετοχή στα κοινά ή η κοινωνική συνεισφορά, αλλά ότι άλλαξε η μορφή τους. Σύμφωνα με τον Inglehart (1977, 1990), αυτές οι αλλαγές συνδέονται με την εξάπλωση της αφθονίας και την άνοδο «μεταύλιστικών» αξιών, κυρίως στους κύκλους των νέων. Καθώς οι νέες γενιές, από τη δεκαετία του '60 και μετά, μεγαλώνουν, τουλάχιστον στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες, μέσα σ' ένα κλίμα οικονομικής ασφάλειας και υλικής ευμάρειας, οι «παραδοσιακές» ιδέες σε ζητήματα όπως το σεξ, ο γάμος και οι καλοί τρόποι έχουν αντικατασταθεί από άλλες, πιο «φιλελεύθερες» ή «ελευθεριάζουσες». Παράλληλα, οι παραδοσιακές πολιτικές στάσεις και δεσμεύσεις έχουν αποδυναμωθεί και σε μερικές περιπτώσεις αντικατασταθεί από το αυξανόμενο ενδιαφέρον για θέματα όπως ο φεμινισμός, ο πυρηνικός αφοπλισμός, τα δικαιώματα των ζώων και η προστασία του περιβάλλοντος. Έτσι, μπορεί μεν να έχει μειωθεί η συμμετοχή στα κόμματα και στις εκλογές αλλά έχει αυξηθεί το ενδιαφέρον για τη μονοθεματική πολιτική διαμαρτυρίας και τις ομάδες ιδιαίτερων εκστρατειών. Οι θεωρητικοί του μεταφορντισμού υποστηρίζουν ότι αυτές οι πολιτισμικές αλλαγές είναι σημαντικές, επειδή συνδέονται

Έννοια**Μεταύλισμός**

Ο μεταύλισμός είναι μια θεωρία που εστιάζει στην ιεράρχηση των προτεραιοτήτων και αξιών με βάση τα επίπεδα της οικονομικής ανάπτυξης. Βασίζεται εν μέρει στην «εραρρία των αναγκών» του Abraham Maslow (1908-70), η οποία θέτει το σεβασμό και την αυτοπραγμάτωση υπεράνω των υλικών ή οικονομικών αναγκών. Ο μεταύλισμός συμπεραίνει ότι οι συνθήκες βελτίωσης γίνονται ενδογενείς και αφοριστικές αξίες, που σημαίνει ότι η πολιτική κυριαρχείται από οικονομικά ζητήματα. Ωστόσο, με συνθήκες γενικευμένης ευμάρειας, τα άτομα εκφράζουν ενδιαφέρον για «μεταύλισμα» ζητήματα ή ζητήματα «ποιότητας ζωής». Αυτά σφύρον κατά κανόνα την ηθική, την πολιτική δικαιοσύνη και την αυτοπραγμάτωση και συμπεριλαμβάνουν τον φεμινισμό, την παγκόσμια ειρήνη, τη φιλετική ορμώνα, την οικολογία και τα δικαιώματα των ζώων. Ο μεταύλισμός χρησιμοποιήθηκε για να εξηγηθεί φαινόμενα όπως η τριπλή υπερευαγμάτωση και η άνοδος νέων κοινωνικών κινήματων.

με μια συνολική αλλαγή στην οικονομική και πολιτική οργάνωση που επιφέρει υποχώρηση της συμμόρφωσης και άνοδο του ατομικισμού.

■ Νομιμοποίηση και πολιτική σταθερότητα

Το ζήτημα της νομιμοποίησης, το αν δηλαδή ένα καθεστώς ή σύστημα εξουσίας είναι νόμιμο, συνδέεται με την παλαιότερη και μία από τις πιο θεμελιώδεις πολιτικές διαμάχες, το πρόβλημα της πολιτικής υποχρέωσης. Γιατί πρέπει οι πολίτες να αισθάνονται υποχρεωμένοι να αναγνωρίζουν την αυθεντία της κυβέρνησης; Έχουν καθήκον να σέβονται το κράτος και να υπακούουν στους νόμους; Στη σύγχρονη πολιτική συζήτηση, ωστόσο, η νομιμοποίηση συνήθως κατανοείται με όρους όχι τόσο ηθικής υποχρέωσης όσο πολιτικής συμπεριφοράς και πεποιθήσεων. Με άλλα λόγια, δεν απαντά στο ερώτημα γιατί οι άνθρωποι *πρέπει* να υπακούουν στο κράτος με την αφηρημένη έννοια, αλλά στο ερώτημα γιατί *όντως* υπακούουν σ' ένα συγκεκριμένο κράτος ή σύστημα εξουσίας. Ποιες προϋποθέσεις ή διαδικασίες τούς ωθούν να θεωρούν την αυθεντία νόμιμη στηρίζοντας έτσι τη σταθερότητα ενός καθεστώτος; Αυτό δηλώνει μια στροφή από τη φιλοσοφία στην κοινωνιολογία, αλλά επίσης τονίζει την επίμαχη φύση της έννοιας της νομιμοποίησης.

Νομιμοποίηση της εξουσίας

Η κλασική συμβολή στην κατανόηση της νομιμοποίησης ως κοινωνιολογικού φαινομένου οφείλεται στον Max Weber. Ο Weber καταπιάστηκε με την ταξινόμηση ιδιαίτερων «συστημάτων κυριαρχίας» και με την αναζήτηση του θεμέλιου της νομιμοποίησης για κάθε περίπτωση. Κατασκεύασε έτσι τρεις ιδεότυπους ή εννοιολογικά μοντέλα, που ήλπιζε ότι θα συνέβαλαν στην κατανόηση της ιδιαίτερα πολύπλοκης

Έννοια

Νομιμοποίηση

Ο όρος «νομιμοποίηση» (legitimacy), από το λατινικό ρήμα *legitimare*, που σημαίνει «κηρύσσω κάτι νόμιμο» παραπέμπει γενικά σε αυτό που αναγνωρίζεται ως ορθό. Η νομιμοποίηση, επομένως, αποδίδει σε μία διαταγή ή εντολή ανώτερο ή δεσμευτικό χαρακτήρα, μετατρέποντας την εξουσία σε αυθεντία. Διαφέρει από την καθαυτό νομιμότητα (legality) επειδή αυτή δεν εγγυάται απαραίτητα ότι μία κυβέρνηση χάρει σεβασμού ή ότι οι πολίτες αποδέχονται το καθήκον τους να την υπακούουν. Οι πολιτικοί φιλόσοφοι αντιμετωπίζουν τη νομιμοποίηση ως ηθική ή ορθολογική αρχή, ως το θεμέλιο βάσει του οποίου οι κυβερνήσεις απαιτούν υπακοή από τους πολίτες τους. Γι' αυτόν το λόγο, η *αξίωση* νομιμοποίησης είναι πιο σημαντική από το γεγονός της υπακοής. Ωστόσο, οι πολιτικοί επιστήμονες βλέπουν συνήθως τη νομιμοποίηση από κοινωνιολογική σκοπιά, δηλαδή ως την οικειοθελή συμμόρφωση σε ένα σύστημα εξουσίας, ανεξαρτήτως του πώς επιτυγχάνεται αυτή. Κατά το πρότυπο του Weber, αυτή η άποψη ταυτίζει τη νομιμοποίηση με την *πίστη* στη νομιμοποίηση – δηλαδή, την πίστη στο «δικαίωμα άσκησης εξουσίας».

Max Weber (1864-1920)

Γερμανός θεωρητικός της πολιτικής οικονομίας και κοινωνιολόγος. Έπειτα από μια νευρική κατάρρευση το 1898, ο Weber αποσύρθηκε από την ακαδημαϊκή διδασκαλία, αλλά συνέχισε τη συγγραφή και την έρευνα μέχρι το θάνατό του. Υπήρξε ένας από τους θεμελιωτές της σύγχρονης κοινωνιολογίας, και ήταν υπέρμαχος μιας επιστημονικής και αξιακά ελεύθερης προσέγγισης στη μελέτη και την έρευνα. Τόνισε επίσης τη σημασία του

νόμου και της συνέδεσε στην κοινωνική δράση. Τα ενδιαφέροντά του εκτεινόταν από την κοινωνική διασπείρωση, το δίκαιο, την εξουσία και την οργάνωση ως τη θρησκεία. Σημαντικότερα έργα του: *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού* (1902), η συλλογή μελετών του για την κοινωνιολογία της θρησκείας, και το συνολοκείμενο *Wirtschaft und Gesellschaft* (1922).

φύσης της πολιτικής εξουσίας. Αυτοί οι ιδεότυποι συνοψίζονται σε τρία είδη αυθεντίας:

- παραδοσιακή αυθεντία
- χαρισματική αυθεντία
- νόμιμη-ορθολογική αυθεντία

Κάθε είδος αυθεντίας χαρακτηρίζεται από μία ιδιαίτερη πηγή πολιτικής νομιμοποίησης και συνεπώς από διαφορετικούς λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι υπακούουν στο καθεστώς. Στην πορεία, ο Weber θέλησε να συλλάβει το μετασχηματισμό των ίδιων των κοινωνιών, αντιπαραθέτοντας τα συστήματα κυριαρχίας των συγκριτικά απλών, παραδοσιακών κοινωνιών σε εκείνα που εντοπίζονται κατά κανόνα σε βιομηχανικές και άκρως γραφειοκρατικές κοινωνίες.

Ο πρώτος βεμπεριανός τύπος πολιτικής νομιμοποίησης βασίζεται στα καθιερωμένα έθιμα και τις παραδόσεις. Στην πράξη, η *παραδοσιακή* αυθεντία θεωρείται νόμιμη επειδή «υπήρχε ανέκαθεν»: έχει καθαγιαστεί από την ιστορία επειδή οι προηγούμενες γενιές την είχαν αποδεχτεί. Συνήθως λειτουργεί σύμφωνα μ' ένα σώμα συγκεκριμένων κανόνων, δηλαδή πάγιων και αδιαμφισβήτητων εθίμων που δεν χρήζουν δικαιολόγησης επειδή αντανakλούν το πώς ήταν ανέκαθεν τα πράγματα. Τα πλέον προφανή παραδείγματα παραδοσιακής αυθεντίας εντοπίζονται σε φυλές ή μικρές ομάδες υπό τη μορφή της πατριαρχίας (της κυριαρχίας του πατέρα στην οικογένεια ή του «κυρίου» επί των υπηρέτων) και της γεροντοκρατίας (της αρχής των ηλικιωμένων, η οποία αντανakλάται κατά κανόνα στην αυθεντία των «γερόντων» του χωριού). Η παραδοσιακή αυθεντία συνδέεται στενά με κληρονομικά συστήματα εξουσίας και προνομίων, όπως φαίνεται, για παράδειγμα, σε δυναστείες που επιβιώνουν ακόμη στη Σαουδική Αραβία, το Κουβέιτ και το Μαρόκο. Αν και έχει περιορισμένη σημασία στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες, η επιβίωση της μοναρχίας, έστω σε συνταγματικά πλαίσια, στη Μ. Βρετανία, το Βέλγιο, την Ολλανδία και την Ισπανία, για παράδειγμα, συμβάλλει στη διαμόρφωση της

Έννοια

Παράδοση

Ο όρος «παράδοση» περιλαμβάνει ολόκληρη μεταβιβάσει ή μεταδίδεται από το παρελθόν στο παρόν (καθιερωμένα έθιμα και πρακτικές, θεσμοί, κοινωνικά ή πολιτικά συστήματα, αξίες και πεποιθήσεις κ.α.κ.). Αισιόγρο μιλώντας, η παράδοση διαφέρει από την αντίδραση καθώς δηλώνει τη συνέχεια με το παρελθόν κι όχι μια προσπάθεια να «κυριώσει ή βιάσει ο χρόνος» και να αποκαταθεί το παρελθόν. Αυτή η συνέχεια συνδέει απλά με το σύνθετο των γενεών, αν και η διακρίση μεταξύ παραδοσιακού και απλής τετριμμένης είναι απλά σαφής. Ο όρος έχει επίσης χρησιμοποιηθεί για να αναφερθείτε τις «παραδοσιακές» από τις «νέοτερες» κοινωνίες: οι πρώτες θεωρείται εν γένει ως «αυθεντικές» στη βάση του κύρους και υποτιθέμενων οργανικών ιεραρχιών ενώ οι δεύτερες στη βάση συμβολικών διακανονισμών και δημοκρατικών διαδικασιών.

πολιτικής κουλτούρας διατηρώντας ζωντανές αξίες όπως η υπακοή, ο σεβασμός και το καθήκον.

Η δεύτερη βεμπεριανή μορφή νόμιμης κυριαρχίας είναι η *χαρισματική αυθεντία*. Αυτή η μορφή αυθεντίας βασίζεται στη δύναμη της προσωπικότητας ενός ατόμου, στο λεγόμενο «χάρισμα» του/της. Καθώς δεν εξαρτάται από το κύρος του προσώπου, την κοινωνική θέση ή το αξίωμά του, η χαρισματική αυθεντία λειτουργεί αποκλειστικά μέσω της ικανότητας ενός ηγέτη να απευθύνεται άμεσα και προσωπικά στους οπαδούς του, εν ειδή ήρωα ή αγίου. Αν και κάποιοι σύγχρονοι πολιτικοί ηγέτες, όπως ο De Gaulle, ο Kennedy και η Thatcher, αναμφίβολα διεύρυναν την αυθεντία τους χάρη στην προσωπικότητα και την ικανότητά τους να εμπνέουν αφοσίωση, δεν έφτασαν εντούτοις σε νομιμοποίηση χαρισματικού τύπου διότι η αυθεντία τους βασιζόταν κατά κύριο λόγο στις τυπικές εξουσίες των αξιωμάτων που κατείχαν. Ο Ναπολέον, ο Mussolini, ο Hitler, ο Αγιατολάχ Χομεϊνί, ο Φιντέλ Κάστρο και ο συνταγματάρχης Καντάφι είναι πιο ταιριαστά σχετικά παραδείγματα.

Ωστόσο, η χαρισματική αυθεντία δεν είναι απλώς ταλέντο ή φυσική κλίση: τα συστήματα προσωπικής εξουσίας υποστηρίζονται παντού από μηχανισμούς «προσωπολατρίας» με εξόφθαλμο στόχο την

Έννοια

Χάρισμα

Το χάρισμα ήταν αρχικά θεολογικός όρος που σήμαινε το «δωρο της χάριτος». Η χάρις ήταν η πηγή της εξουσίας που απέκτησε ο Ιησούς σίμω μιλώντας και των ηθικών δεικνύει που κέρδιζε στους αγίους ή καθολική θεολογία. Σε κοινωνικοκεφαλαιώδη φαινόμενο, ωστόσο, το χάρισμα αναφέρεται στη γοητεία ή την προσωπική εστίαση την ικανότητα εδραίωσης ηγεσίας μέσω του ψυχολογικού ελέγχου των άλλων. Η χαρισματική αυθεντία έχει επομένως έναν σχεδόν μυστηριώδη χαρακτήρα και περιλαμβάνει την ικανότητα να εμπνεύσει κανείς ηθική, αλληλεγγύη, εδραίωση, ακόμη και αφοσίωση. Αν και συνήθως θεωρείται «πρώτη» ικανότητα, όλοι οι πολιτικοί ηγέτες και ηγέτες το χαρισματικό τους ταλέντο μέσω της προσωπικής της ομορφιάς, των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων κ.α.κ. Ο Νεβερ διεκδικεί μερική αυθεντία λόγω του ότι συνέθεσε με ένα πρόσωπο και χαρακτηριστικό, του ηγετικού, την συνδέεται με την θέση.

«κατασκευή» του χαρίσματος. Παρ'όλα αυτά, όταν η νομιμοποίηση στηρίζεται εν μέρει ή αποκλειστικά στη δύναμη της προσωπικότητας ενός ηγέτη, υπάρχουν συνήθως δύο συνέπειες. Πρώτον, καθώς η χαρισματική εξουσία δεν βασίζεται σε επίσημους κανόνες και διαδικασίες, συχνά είναι απεριόριστη. Ο ηγέτης είναι ένας Μεσσίας, αλάθητος και αδιαμφισβήτητος· οι μάζες γίνονται οπαδοί ή μαθητές με μοναδική υποχρέωση να υποτάσσονται και να υπακούουν. Δεύτερον, η αυθεντία συνδέεται τόσο στενά μ' ένα συγκεκριμένο πρόσωπο ώστε δύσκολα ένα σύστημα προσωπικής εξουσίας επιβιώνει του ιδρυτή του. Αυτό σίγουρα ίσχυσε στην περίπτωση των καθεστώτων του Ναπολέοντα, του Mussolini και του Hitler.

Ο τρίτος βεμπεριανός τύπος πολιτικής νομιμοποίησης, η *νόμιμη-ορθολογική* αυθεντία, συνδέει την αυθεντία με ένα ρητά και νομικά προσδιορισμένο σύνολο κανόνων. Κατά την άποψη του Weber, η νόμιμη-ορθολογική αυθεντία είναι η τυπική μορφή αυθεντίας στα περισσότερα σύγχρονα κράτη. Η εξουσία ενός προέδρου, πρωθυπουργού ή κυβερνητικού αξιωματούχου καθορίζεται σε τελική ανάλυση από τυπικούς, συνταγματικούς κανόνες οι οποίοι περιστελλούν ή περιορίζουν αυτά που μπορεί να κάνει ένας αξιωματούχος. Το πλεονέκτημα αυτής της μορφής αυθεντίας έναντι τόσο της παραδοσιακής όσο και της χαρισματικής είναι ότι, καθώς συνδέεται με το αξίωμα και όχι με το πρόσωπο, είναι πολύ λιγότερο πιθανό να την καταχραστεί κάποιος ή να γίνει αιτία αδικίας. Η νόμιμη-ορθολογική αυθεντία συντηρεί, λοιπόν, την περιορισμένη κυβέρνηση κι επιπλέον προάγει την αποτελεσματικότητα μέσω ενός ορθολογικού καταμερισμού εργασίας. Ωστόσο, ο Weber αναγνώρισε και μια σκοτεινή πλευρά σ' αυτό τον τύπο πολιτικής νομιμοποίησης. Το τίμημα της μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας, φοβόταν, θα ήταν ένα πιο αποπροσωποποιημένο και απάνθρωπο κοινωνικό περιβάλλον, που θα το χαρακτήριζε η ακατάπαυστη επέκταση γραφειοκρατικών μορφών οργάνωσης.

Αν και η ταξινόμηση των τύπων νομιμοποίησης του Weber θεωρείται ακόμη έγκυρη, έχει παρ' όλα αυτά τους περιορισμούς της. Ένας από αυτούς είναι ότι, επικεντρώνοντας στη νομιμοποίηση ενός πολιτικού καθεστώτος ή ενός συστήματος εξουσίας, δεν μας λέει πολλά για τις συνθήκες υπό τις οποίες αμφισβητείται η πολιτική αυθεντία ως αποτέλεσμα αντιλαϊκών πολιτικών ή απαξιωμένων ηγετών ή κυβερνήσεων. Για παράδειγμα, η εκστρατεία εναντίον του κατά κεφαλήν φόρου στη Βρετανία το 1990 αναμφίβολα αποτέλεσε ένδειξη της λαϊκής δυσαρέσκειας για την κυβερνητική πολιτική και συνέβαλε στην πτώση της πρωθυπουργού Margaret Thatcher τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου. Ωστόσο, δεν ισοδυναμούσε με απώλεια νομιμοποίησης, καθώς δεν αμφισβήτησε τη νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος. Προπάντων, όπως επισήμανε ο Beetham (1991), το να βλέπει κανείς τη νομιμοποίηση, κατά το πρότυπο του Weber, απλώς ως «πίστη στη νομιμοποίηση» σημαίνει να παραβλέπει το πώς επιτυγχάνεται αρχικά. Αυτή η λογική μπορεί ν' αφήνει τον προσδιορισμό της νομιμοποίησης στους ισχυρούς, οι οποίοι είναι σε θέση να την «κατασκευάζουν» μέσω εκστρατειών δημόσιων σχέσεων και άλλων παρεμφερών κινήσεων.

Ο Beetham υποστήριξε ότι η εξουσία μπορεί να θεωρηθεί νόμιμη μόνο αν ικανοποιούνται τρεις προϋποθέσεις. Πρώτον, η εξουσία πρέπει να ασκείται σύμφωνα με κατοχυρωμένους κανόνες, είτε αυτοί ενσωματώνονται σε τυπικούς νομικούς κώδικες είτε σε άτυπες συμβάσεις. Δεύτερον, αυτοί οι κανόνες πρέπει να θεμελιώνονται στη βάση πεποιθήσεων κοινών σε κυβερνώντες και κυβερνωμένους. Τρίτον, η νομιμοποίηση πρέπει να καταδεικνύεται από μια έκφραση συγκατάθεσης των κυβερνωμένων. Για παράδειγμα, η νομιμοποίηση του βρετανικού συστήματος το 1990 διατηρήθηκε επειδή ο λαός αναγνώρισε ότι, όσο ανεπιθύμητες κι αν γίνουν οι κυβερνητικές πολιτικές και οι ηγεσίες, οι κυβερνήσεις έρχονται στην εξουσία με εκλογές και μπορούν με τον ίδιο τρόπο να απομακρυνθούν. Αυτό υπογραμμίζει δύο κύρια χαρακτηριστικά της διαδικασίας νομιμοποίησης. Το πρώτο είναι η ύπαρξη εκλογών και κομματικού ανταγωνισμού, ενός συστήματος δηλαδή μέσω του οποίου εκδηλώνεται η λαϊκή συγκατάθεση (βλ. Κεφάλαια 11 και 12). Το δεύτερο είναι η ύπαρξη συνταγματικών κανόνων που αντανακλούν εν γένει τον τρόπο με τον οποίο ο λαός πιστεύει ότι πρέπει να κυβερνάται (βλ. Κεφάλαιο 14).

Κρίσεις νομιμοποίησης

Μία εναλλακτική απάντηση στη βεμπεριανή προσέγγιση της νομιμοποίησης αναπτύχθηκε από νεομαρξιστές θεωρητικούς. Ενώ οι ορθόδοξοι μαρξιστές έτειναν να απορρίπτουν τη νομιμοποίηση ως κίβδηλη, θεωρώντας την πολύ απλά αστικό μύθο, οι σύγχρονοι μαρξιστές, ακολουθώντας τον Gramsci, αναγνώρισαν ότι ο καπιταλισμός επιβιώνει εν μέρει χάρη στη δυνατότητά του να εξασφαλίζει πολιτική υποστήριξη. Έτσι, νεομαρξιστές όπως ο Jürgen Habermas και ο Claus Offe (1984) επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους όχι μόνο στο ταξικό σύστημα αλλά και στο μηχανισμό μέσω του οποίου διατηρείται η νομιμοποίηση (τη δημοκρατική διαδικασία, τον κομματικό ανταγωνισμό, την πρόνοια, την κοινωνική μεταρρύθμιση κ.ο.κ.). Ωστόσο, υπογράμμισαν επίσης την εγγενή, κατά τη γνώμη τους, δυσκολία νομιμοποίησης ενός πολιτικού συστήματος που βασίζεται στην άνιση ταξική εξουσία. Στο βιβλίο του *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus* (1973), ο Habermas υπέδειξε μια σειρά «τάσεων κρίσης» στις καπιταλιστικές κοινωνίες που καθιστούν δύσκολη τη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας στους κόλπους τους αποκλειστικά μέσω της συγκατάθεσης. Στον πυρήνα αυτής της έντασης, υποστήριξε, βρίσκονται αντιφάσεις και συγκρούσεις ανάμεσα αφενός στη λογική της καπιταλιστικής συσσώρευσης, και αφετέρου τις λαϊκές πιέσεις που απελευθερώνει η δημοκρατική πολιτική.

Από αυτή τη σκοπιά, οι καπιταλιστικές οικονομίες θεωρούνται καταδικασμένες να επεκτείνονται ακατάπαυστα, όπως επιτάσσει η επιδίωξη του κέρδους. Ωστόσο, η επέκταση των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, σε μια προσπάθεια οικοδόμησης της νομιμοποίησης τέτοιων συστημάτων, προκαλεί αντίρροπες πιέσεις. Συγκεκριμένα, η δημοκρατική διαδικασία επέφερε κλιμάκωση των αιτημάτων για κοινωνική πρόνοια καθώς και αυξημένη λαϊκή συμμετοχή και κοινωνική ισότητα. Όμως, η επακόλουθη επέκταση των κρατικών αρμοδι-

Jürgen Habermas (1929)

Γερμανός φιλόσοφος και κοινωνικός θεωρητικός. Μεγαλώνοντας κατά τη ναζιστική περίοδο, ο Habermas πολιτικοποιήθηκε με τις δίκες της Νυρεμβέργης και την αναγνώριση μετά τον πόλεμο της αλήθειας για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης. Μαθητής του Adorno (1903-69) και του Horkheimer (1895-1973), έγινε ο κύριος εκφραστής της «δεύτερης γενιάς» της κριτικής θεωρίας της Σχολής της Φρανκφούρτης. Το έργο του κινείται σε ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόντων που περιλαμβάνουν

την επιστημολογία, τη δυναμική του προηγμένου καπιταλισμού, τη φύση της ορθολογικότητας και τη σχέση μεταξύ κοινωνικής επιστήμης και φιλοσοφίας. Κατά τη δεκαετία του '70 απομακρύνθηκε περαιτέρω από τον ορθόδοξο μαρξισμό, αναπτύσσοντας τελικά την κριτική θεωρία σε μια θεωρία του «επικοινωνιακού πράττειν». Σημαντικότερα έργα του: *Theory and Practice* (1974), *Towards a Rational Society* (1970) και *The Theory of Communicative Competence* (1984, 1988).

οτήτων στην οικονομική και κοινωνική ζωή και η δραματική αύξηση της φορολογίας και των δημόσιων δαπανών εμποδίζουν την καπιταλιστική συσσώρευση, περιορίζοντας τα επίπεδα των κερδών και αποθαρρύνοντας την επιχειρηματικότητα. Κατά την άποψη του Habermas, οι καπιταλιστικές δημοκρατίες δεν μπορούν αιωνίως να ικανοποιούν ταυτόχρονα και τα λαϊκά αιτήματα για κοινωνική ασφάλεια και δικαιώματα πρόνοιας και τις απαιτήσεις μιας οικονομίας της αγοράς που βασίζεται στο ιδιωτικό κέρδος. Αναγκασμένες είτε να αντιστέκονται στις λαϊκές πιέσεις είτε να διακινδυνεύουν την οικονομική τους κατάρρευση, οι κοινωνίες αυτές θα γίνουν μάρτυρες της αυξανόμενης δυσκολίας κι εντέλει της αδυναμότητας διατήρησης της νομιμοποίησής τους.

Ένα παρεμφερές πρόβλημα διαπιστώθηκε τη δεκαετία του '70 υπό τη μορφή αυτού που ονομάστηκε κυβερνητική «υπερφόρτωση». Συγγραφείς όπως ο Anthony King (1975) και ο Richard Rose (1980) υποστήριξαν ότι οι κυβερνήσεις δυσκολεύονται ολοένα και περισσότερο να ασκήσουν τα καθήκοντά τους επειδή αντιμετωπίζουν υπερβολική ζήτηση, η οποία οφείλεται τόσο στο ότι οι πολιτικοί και τα πολιτικά κόμματα ενθαρρύνονται να πλειοδοτούν στην προσπάθειά τους να κερδίσουν την εξουσία όσο και στο ότι οι ομάδες πίεσης έχουν κατορθώσει να βομβαρδίζουν τις κυβερνήσεις με επίμονα και αντιφατικά αιτήματα. Η ικανότητα της κυβέρνησης να αποδίδει υπονομεύτηκε ακόμα περισσότερο από μία γενική τάση προς τον κορπορατισμό η οποία αύξησε την αλληλεξάρτηση κυβερνητικών υπηρεσιών και οργανωμένων ομάδων. Ωστόσο, ενώ οι νεομαρξιστές πίστευαν ότι οι «τάσεις κρίσης» που σημειώθηκαν τη δεκαετία του '70 βρισκονταν έξω από τον έλεγχο των καπιταλιστικών δημοκρατιών, οι θεωρητικοί της υπερφόρτωσης προτιμούσαν να καλούν σε δραστική αλλαγή των πολιτικών και ιδεολογικών προτεραιοτήτων, υπό μορφή εγκατάλειψης της ιδέας της «εκτεταμένης» κυβέρνησης.

Η πολιτική των δεκαετιών του '80 και του '90 μπορεί να θεωρηθεί από πολλές απόψεις απάντηση σε αυτή την κρίση νομιμοποίησης ή

υπερφόρτωσης. Το αίτημα αλλαγής προτεραιοτήτων εκφράστηκε ισχυρότερα από τη Νέα Δεξιά. Θεωρητικοί όπως ο Samuel Brittan (1977) υπογράμμισαν τη **δημοσιονομική κρίση του κράτους πρόνοιας** κι έκαναν λόγο για τις «οικονομικές αντιφάσεις της δημοκρατίας». Κατά τη δεκαετία του '80, κυβερνήσεις όπως του Reagan στις ΗΠΑ και της Thatcher στη Μ. Βρετανία επιδίωξαν να μειώσουν τις προσδοκίες του λαού από την κυβέρνηση, μεταφέροντας αρμοδιότητες από το κράτος στο άτομο. Η πρόνοια λ.χ. παρουσιάστηκε εν πολλοίς ως ζήτημα ατομικής ευθύνης, τα δε άτομα παροτρύνονταν να γίνουν αυτάρχη με σκληρή δουλειά, αποταμιεύσεις, ιδιωτικές συντάξεις, ιατροφαρμακευτική ασφάλιση κλπ. Η ανεργία έπαψε να θεωρείται ευθύνη της κυβέρνησης· υπήρχε ένας «φυσικός δείκτης» ανεργίας που μπορούσε να μεταβληθεί μόνο προς τα πάνω εξαιτίας άπληστων εργατών των οπείων οι «παράλογες απαιτήσεις» τους έθεταν εκτός εργασίας.

Ακόμα πιο ριζοσπαστικά, η Νέα Δεξιά επιχείρησε να αμφισβητήσει και τελικά να αντικαταστήσει θεωρίες και αξίες που νομιμοποιούσαν μέχρι πρότινος τη σταδιακή επέκταση των κρατικών αρμοδιοτήτων. Υπό αυτή την έννοια, η Νέα Δεξιά αποτέλεσε ένα «ηγεμονικό σχέδιο» που προσπάθησε να καθιερώσει ένα αντίθετο σύστημα αξιών και θεωριών υπέρ του ατόμου και της αγοράς. Επρόκειτο για μία δημόσια φιλοσοφία που εξήρε τον ακραίο ατομικισμό και αποκήρυξε το «κράτος-γκουβερνάντα». Η επιτυχία αυτού του σχεδίου καταδεικνύεται από το γεγονός ότι σοσιαλιστικά κόμματα σε κράτη τόσο διαφορετικά όσο η Μ. Βρετανία, η Γαλλία, η Ισπανία, η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία προσαρμόστηκαν σε εν γένει παρόμοιους στόχους και αξίες. Παράλληλα, μία πολιτική κουλτούρα που έδινε άλλοτε έμφαση στην κοινωνική δικαιοσύνη, τα κοινωνικά δικαιώματα και τις ευθύνες του δημοσίου υποχώρησε υπέρ μίας άλλης η οποία εξαίρει την επιλογή, την επιχειρηματικότητα, τον ανταγωνισμό και την ατομική ευθύνη.

Γιατί γίνονται επαναστάσεις;

Αν η νομιμοποίηση συμβάλλει στη διασφάλιση της πολιτικής σταθερότητας και στην επιβίωση ενός καθεστώτος, όταν αυτή καταρρέει, το αποτέλεσμα είναι είτε η καταφυγή στην καταστολή είτε η συνολική πολιτική αλλαγή. Η αλλαγή είναι ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά της πολιτικής ζωής. Πολλοί από όσους ασχολούνται με την πολιτική θα συμφωνούσαν ασφαλώς με το απόφθεγμα του Marx στις *Θέσεις για τον Φόουερπαχ* ([1845] 1968) ότι «οι φιλόσοφοι έχουν απλώς ερμηνεύσει τον κόσμο με ποικίλους τρόπους· ο σκοπός, όμως, είναι να τον *αλλάξουμε*». Ωστόσο, οι στάσεις απέναντι στην αλλαγή στους κύκλους των πολιτικών στοχαστών διαφέρουν αισθητά. Ενώ οι συντηρητικοί συνήθως εκδηλώνουν μια «επιθυμία συντήρησης» και αντιστέκονται στην αλλαγή στο όνομα της συνέχειας και της παράδοσης, οι φιλελεύθεροι και οι σοσιαλιστές κατά κανόνα καλωσορίζουν την αλλαγή σαν ένδειξη προόδου. Βαθιά εδραιωμένη στην πίστη στην πρόοδο βρίσκεται μια εμπιστοσύνη στον ανθρώπινο λόγο και στην ικανότητα των ανθρώπων να προωθούν την ιστορία και να δημιουργούν μια καλύτερη κοινωνία μέσω της συσσώρευσης γνώσης και σοφίας.

Δημοσιονομική κρίση του κράτους πρόνοιας: Η κρίση των οικονομικών του κράτους που προκαλείται όταν εκτεταμένες κοινωνικές δαπάνες συμπίπτουν με ύφεση και μείωση των φορολογικών εσόδων.

Είτε σημαίνει πρόοδο ή οπισθοχώρηση, ανάπτυξη ή παρακμή, η αλλαγή είναι προϊόν μίας εκ των δύο διαδικασιών: της εξέλιξης ή της επανάστασης. Η εξελικτική αλλαγή συνήθως εννοείται ως μεταρρύθμιση, σταδιακές και όλο και περισσότερες βελτιώσεις εντός ενός κοινωνικού ή πολιτικού συστήματος. Η μεταρρύθμιση, επομένως, αντιπροσωπεύει την αλλαγή μέσα από τη συνέχεια, την αναδιοργάνωση ή την ανασυγκρότηση π.χ. ενός θεσμού, όχι την κατάργηση ή την αντικατάστασή του. Η επανάσταση, από την άλλη πλευρά, είναι ριζική αλλαγή. Οι επαναστάσεις αναδιατάσσουν εξ ολοκλήρου την πολιτική τάξη, επιφέροντας κατά κανόνα μια απότομη και συχνά βίαιη ρήξη με το παρελθόν. Πολλή συζήτηση έχει γίνει τόσο για τη φύση της επανάστασης όσο και για τις ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες υπό τις οποίες γίνονται συνήθως επαναστάσεις.

Μαρξιστικές θεωρίες της επανάστασης

Οι μαρξιστές χρησιμοποίησαν τον όρο «επανάσταση» με πολύ συγκεκριμένο τρόπο. Αν και αναγνωρίζουν ότι οι επαναστάσεις είναι κομβικά πολιτικά γεγονότα που έχουν ως επακόλουθο την αντικατάσταση μιας κυβέρνησης ή την εγκαθίδρυση ενός εντελώς νέου καθεστώτος, ερμηνεύουν αυτές τις αλλαγές σαν αντανάκλαση βαθύτερων κοινωνικών μετασχηματισμών. Από αυτή την οπτική, η ουσία της επανάστασης είναι η θεμελιώδης *κοινωνική* αλλαγή, δηλαδή η καταστροφή ενός οικονομικού συστήματος ή ενός «τρόπου παραγωγής» και η αντικατάστασή του από έναν άλλο. Έτσι, ένας μαρξιστής μπορεί να απορρίπτει την ιδέα ότι η Αμερικανική Επανάσταση (1776) έφερε επαναστατική αλλαγή, καθώς, αν και οδήγησε στην ανεξαρτησία των πρώην βρετανικών αποικιών και στη δημιουργία συνταγματικής δημοκρατίας, άφησε άθικτο το σύστημα της ιδιοκτησίας και την κοινωνική δομή. Παρ' όλα αυτά, οι περισσότεροι μαρξιστές ερμηνεύουν την Αγγλική, την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση ως «αστικές» επαναστάσεις, καθώς σηματοδότησαν μια πιο σταδιακή μετάβαση από τον φεουδαρχικό στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Οι επαναστάσεις από αυτή τη σκοπιά δεν είναι απλώς ξαφνικές και δραματικές περιόδους πολιτικού αναβρασμού, αλλά μακρύτερες περιόδους βαθύτερου κοινωνικού μετασχηματισμού. Υπό μία έννοια λ.χ. η ρωσική επανάσταση άρχισε το 1917, αλλά συνεχίστηκε μέχρι την κατάρρευση της ΕΣΣΔ το 1991, χωρίς ακόμη να έχει πετύχει το στόχο της «οικοδόμησης του κομμουνισμού».

Στη μαρξιστική θεωρία, η επανάσταση προκαλείται από αντιφάσεις που ενυπάρχουν στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Η επανάσταση αντανάκλα κατά βάθος τη σύγκρουση καταπιεστή και καταπιεζόμενου, εκμεταλλευτή και θύματος της εκμετάλλευσης. Κατά συνέπεια, όλες οι ταξικές κοινωνίες είναι καταδικασμένες. Ο Μαρξ πίστευε ότι η επανάσταση σηματοδοτούσε τη στιγμιαία μετατροπή της ταξικής πάλης σε ανοικτή σύγκρουση, καταλήγοντας στην ανατροπή και την αντικατάσταση της μίας τάξης από μία άλλη. Ακριβώς όπως η Γαλλική Επανάσταση ερμηνεύτηκε σαν «αστική» επανάσταση, η ρωσική επανάσταση θεωρήθηκε αργότερα «προλεταριακή» επανάσταση, η οποία έθεσε σε κίνηση

Έννοια

Επανάσταση

Ο όρος «επανάσταση», στην πιο πρώιμη χρήση του, σημαίνει κυκλική αλλαγή (στο αγγλικό «revolution», από το ρήμα *revolve* που σημαίνει «περιτρέφω»), όπως στην περίπτωση της αποκατάστασης της «αρχαίας» πολιτικής τάξης με την αποκαλούμενη «Ενδοθή Επανάσταση» (1688) στην Αγγλία. Ωστόσο, η Γαλλική Επανάσταση (1789) καθιέρωσε τη σύγχρονη έννοια της επανάστασης, ως διαδικασία δραστηκής κι εκτεταμένης αλλαγής που περιλαμβάνει την καταστροφή και την αντικατάσταση μιας παλιάς τάξης. Οι επαναστάσεις είναι αιχμές εχενέργειες που χαρακτηρίζονται από μείζον έκνομη δράση, συχνά, αν και όχι απαραίτητα, έχουν βίαιο χαρακτήρα. Αυτό διακρίνει την επανάσταση από το *πρόσβαση*, την κατάληψη δηλαδή της εξουσίας από μια μικρή ομάδα. Οι επαναστάσεις διαφέρουν από τις ανταρσίες και τις στάσεις καθώς επιφέρουν θεμελιώδεις αλλαγές (αλλαγή στο ίδιο το πολιτικό σύστημα) αντί της απλής αλλαγής πολιτικής ή της αντικατάστασης μιας κυβερνητικής ελίτ.

Έννοια

Ταξική συνείδηση

Η ταξική συνείδηση είναι η υποκειμενική συνειδητοποίηση της αντικειμενικής κατάστασης και των συμφερόντων μιας τάξης. Τονίζει έτσι την κρίσιμη διάκριση του Marx ανάμεσα στην «τάξη καθεαυτή» και την «τάξη δι'εαυτήν». Η δεύτερη υποτίθεται ότι εναρκώνει την αλληλεγγύη των μελών μιας τάξης τα οποία συμμετέχουν ενεργά στην επιδίωξη των κοινών (και γνήσιων) συμφερόντων τους. Η ταξική συνείδηση είναι επομένως το αντίθετο της «ψευδοῦς συνείδησης», της λανθασμένης αντίληψης που αποκρύπτει από τις υποτέλειες τάξεις το γεγονός της εκμετάλλευσής τους, υποθάληνοντας έτσι την πολιτική παθητικότητα. Ο Marx πίστευε ότι η ταξική συνείδηση θα αναπτυσσόταν αναπόφευκτα ως συνέπεια της εντεινόμενης ταξικής συγκρούσεως: ο Λένιν υποστήριξε ότι το προλεταριάτο χρειαζόταν να οδηγηθεί στην ταξική συνείδηση μέσω της ηγεσίας και της καθοδήγησής μιας «πρωτοπορίας» ή επαναστατικού κόμματος.

μια διαδικασία που επρόκειτο να κορυφωθεί με την εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού και αργότερα του ολοκληρωμένου κομμουνισμού. Κατά την άποψη του Marx, η εποχή της κοινωνικής επανάστασης ξεκίνησε όταν το ταξικό σύστημα, οι «παραγωγικές σχέσεις», έγινε τροχοπέδη στην περαιτέρω εξέλιξη των παραγωγικών τεχνικών και της καινοτομίας, των αποκαλούμενων «παραγωγικών δυνάμεων». Πίστευε ότι αυτό θα όξυνε τον ταξικό ανταγωνισμό, οδηγώντας την υπό εκμετάλλευση τάξη (στον καπιταλισμό, το προλεταριάτο) στην «ταξική συνείδηση». Μόλις το προλεταριάτο αποκτούσε ταξική συνείδηση, θα γινόταν επαναστατική δύναμη και θα εξεγείροταν αυθόρμητα.

Για το Marx, η επαναστατική αλλαγή ήταν μέρος μιας αναπόφευκτης διαδικασίας που θα οδηγούσε την ιστορία μέσα από διάφορα στάδια στην τελική επίτευξη της αταξικής κοινωνίας, μιας κοινωνίας στην οποία δεν θα υπάρχουν εσωτερικές αντιφάσεις. Ωστόσο, οι επαναστάσεις δεν συνέβησαν με τον τρόπο που προέβλεψε ο Marx. Η επανάσταση δεν έγινε, όπως πρόβλεψε, στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης. Αντί το ταξικό σύστημα να γίνει τροχοπέδη στην εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων, ο καπιταλισμός επέδειξε τουναντίον μια ακόρεστη διάθεση τεχνολογικής καινοτομίας, επιφέροντας διαρκείς, αν και ενίοτε ακανόνιστες, βελτιώσεις του βιοτικού επιπέδου. Κατά συνέπεια, το προλεταριάτο έγινε πολιτικά παθητικό. Όπου συνέβησαν μαρξιστικές επαναστάσεις κατά τον 20ό αιώνα, ακολούθησαν πολύ διαφορετικό μοντέλο.

Η ρωσική επανάσταση των μπολσεβίκων το 1917, υπό την ηγεσία του Λένιν, προήγαγε τη μαρξιστική θεωρία της επανάστασης από δύο σημαντικές απόψεις. Πρώτον, ενώ οι κλασικοί μαρξιστές παρουσίαζαν την επανάσταση σαν αναπόφευκτη διάλυση της ταξικής κοινωνίας που θα συνέβαινε μόλις ωριμάζαν οι αντικειμενικές συνθήκες, ο Λένιν κατάλαβε ότι οι επαναστάσεις πρέπει να *γίνονται*. Οι μπολσεβίκοι κατέλαβαν την εξουσία τον Οκτώβριο του 1917, παρά το γεγονός ότι η υποτιθέμενη «αστική» επανάσταση είχε γίνει μόλις τον Φεβρουάριο του ίδιου χρόνου και το προλεταριάτο ήταν ακόμα μικρό σε αριθμό και πολιτικά άπειρο. Δεύτερον, ο Λένιν αναγνώρισε την ανάγκη πολιτικής ηγεσίας υπό τη μορφή ενός «κόμματος πρωτοπορίας», ρόλο τον οποίο ανέλαβαν οι μπολσεβίκοι (που αργότερα μετονομάστηκαν σε Κομμουνιστικό Κόμμα). Με αυστηρούς όρους, επομένως, η ρωσική επανάσταση ήταν περισσότερο *πραξικόπημα* παρά λαϊκή επανάσταση. Τον Οκτώβριο του 1917, σε αντίθεση με την επανάσταση του Φλεβάρη που οδήγησε στην πτώση του τσάρου, η εξουσία δεν καταλήφθηκε από τις μάζες, αλλά από μια καλά οργανωμένη ομάδα επαναστατών που δρούσαν στο όνομα των μαζών. Πολλοί υποστήριξαν, λοιπόν, ότι τα κομμουνιστικά καθεστώτα που εγκαθιδρύθηκαν τον 20ό αιώνα υπό το λάβαρο του μαρξισμού-λενινισμού ήταν παραμορφώσεις του μαρξιστικού επαναστατικού ιδεώδους.

Μία επιπλέον σημαντική αλλαγή στη μαρξιστική θεωρία ήταν η αντικατάσταση του προλεταριάτου από τους χωρικούς ως «επαναστατικής τάξης». Ο Λένιν το είχε υπαινιχθεί το 1917, όταν μίλησε για συμμαχία ανάμεσα στο προλεταριάτο των πόλεων και τους χωρικούς,

Μάο Τσε Τουνγκ (1893-1976)

Κινέζος θεωρητικός του μαρξισμού και ηγέτης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας από το 1949 ως το 1976. Ο Μάο ήταν γιος χωρικού αγρότη από τη Χοιράν. Εργάστηκε αρχικά σαν βιβλιοθηκάριος και δάσκαλος. Το 1921 συμμετείχε στην ίδρυση του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος και το 1938 έγινε ηγέτης του. Ως πολιτικός θεωρητικός, ο Μάο προσαρμοσε τον μαρξισμό-λενινισμό στις ανάγκες μιας συντριπτικά αγροτικής

και παραδοσιακής ακόμη κοινωνίας. Η κληρονομιά του συνδέεται συχνά με την Πολιτισμική Επανάσταση (1966-70), ένα ριζοσπαστικό εξωτικό κίνημα που απεικόνισε τον ελιτισμό και τους «αυνοδοπούραους του καπιταλισμού» και κατέληξε σε ευρεία κοινωνική διάσπαση, κατάσπαση και θάνατο. Ο μαοϊσμός κατανοείται συνήθως σαν μια αντιγραφοκρατική μορφή μαρξισμού που αναθέτει την πίστη του στον ριζοσπαστικό ζήλο των μαζών.

αλλά η μετάθεση έγινε πολύ πιο σαφής με την Κινεζική Επανάσταση (1949) υπό την ηγεσία του Μάο Τσε Τουνγκ. Εισάγοντας ένα μοντέλο που αργότερα υιοθετήθηκε από μαρξιστές στη Λατινική Αμερική, την Αφρική και σε άλλα μέρη της Ασίας, η Κινεζική Επανάσταση ήταν μια αγροτική επανάσταση που έλαβε χώρα στην ύπαιθρο κι όχι στα μεγάλα αστικά κέντρα. Αντί να γίνει μια φιλοσοφία της κοινωνικής επανάστασης, ο μαρξισμός-λενινισμός χρησίμευσε στην πράξη μάλλον σαν ιδεολογία του εκσυγχρονισμού και της εκβιομηχάνισης, που αποδείχτηκε ιδιαίτερος ελκυστική στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Μη μαρξιστικές θεωρίες της επανάστασης

Έχουν διατυπωθεί ποικίλες μη μαρξιστικές θεωρίες της επανάστασης. Όλες τους συμφωνούν με τη μαρξιστική άποψη για τη σημασία της κοινωνικής σύγκρουσης, αλλά διαφωνούν με τον μαρξισμό από δύο σημαντικές απόψεις. Πρώτον, αρνούνται να ερμηνεύσουν τα πολιτικά γεγονότα σαν απλή αντανάκλαση βαθύτερων οικονομικών ή κοινωνικών εξελίξεων. Η επανάσταση εννοείται σαν μετασχηματισμός του πολιτικού συστήματος μάλλον παρά του κοινωνικού. Δεύτερον, η επανάσταση δεν θεωρείται αναπόφευκτη διαδικασία (δηλαδή εκτύλιξη της λογικής της ιστορίας) αλλά περισσότερο συνέπεια ιδιαίτερων πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών. Ωστόσο, υπάρχουν σοβαρές διαφωνίες σχετικά με το ποιες συνθήκες και ποιοι κοινωνικοπολιτικοί παράγοντες συμβάλλουν στο ξέσπασμα επαναστάσεων.

Μία από τις πιο σημαντικές θεωρίες της επανάστασης αναπτύχθηκε με βάση την προσέγγιση της **θεωρίας των συστημάτων** στην πολιτική. Σύμφωνα μ' αυτή την προσέγγιση, ένα πολιτικό σύστημα τείνει προς μακροπρόθεσμη σταθερότητα όσο τα «εξερχόμενα» της κυβέρνησης ισορροπούν με τα «εισερχόμενα» ή τις πιέσεις που δέχεται. Υπό αυτό το πρίσμα, οι επαναστάσεις μπορούν να θεωρηθούν μία μορφή «ανισορροπίας» του πολιτικού συστήματος που προκαλείται από οικονομικές, κοινωνικές, πολιτισμικές ή διεθνείς αλλαγές στις οποίες το ίδιο το σύστημα αδυνατεί να ανταποκριθεί. Για παράδειγμα, στο

Θεωρία των συστημάτων: Η θεωρία η οποία αντιμετωπίζει το πολιτικό σύστημα σαν αυτορρυθμιζόμενο μηχανισμό που ανταποκρίνεται σε «εισερχόμενα» (αιτήματα και υποστήριξη) εκφέροντας δεσμευτικές αποφάσεις ή «εξερχόμενα» (πολιτικές).

Alexis de Tocqueville (1805-59)

Γάλλος πολιτικός, πολιτικός θεωρητικός και ιστορικός. Μετά την επανάσταση του Ιουλιού του 1830 στη Γαλλία ο Tocqueville επικεφίτηκε ως ΗΓΓΑ για να μελετήσει, υποίθηται, το πριγκιπικό της σύστημα. Καρπός αυτής της επίσκεψης ήταν το μονομιάδες έργο του *Η Δημοκρατία στην Αμερική* (1835-40). Η πολιτική του καριέρα τερματίστηκε με το πραξικόπημα του Λουδοβίκου Ναπολέοντα το 1848, οπότε μπόρεσε να αφιερωθεί

αποκλειστικά σε ιστορικές μελέτες όπως το *L'Ancien Régime et la Révolution* ([1856] 1947). Τα κείμενα του Tocqueville, ο οποίος διατηρούσε αλληλογραφία και φιλικές σχέσεις με τον J. S. Mill, εκφράζουν μια άκρως αμφιλεγόμενη στάση απέναντι στην πολιτική δημοκρατία. Οι ιδέες του επηρέασαν τόσο φιλελεύθερους όσο και συντηρητικούς θεωρητικούς, καθώς και ακαδημαϊκούς κοινωτικούς λόγους.

Revolutionary Change (1966), ο Chalmers Johnson υποστήριξε ότι οι επαναστάσεις ξεσπούν σε συνθήκες «πολλαπλής δυσλειτουργίας», οπότε το πολιτικό σύστημα καταρρέει υπό την πίεση ανταγωνιστικών αιτημάτων αλλαγής. Το απολυταρχικό τσαρικό καθεστώς στη Ρωσία λ.χ. φάνηκε ανίκανο να αντιμετωπίσει τις πιέσεις που ασκούσαν τόσο η πρόωμη εκβιομηχάνιση όσο και η αποδιάρθρωση και η απελπισία που είχε επιφέρει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Παρομοίως, μπορεί να υποστηριχτεί ότι στα τέλη του 20ού αιώνα τα ορθόδοξα κομμουνιστικά καθεστώτα στην ΕΣΣΔ και την Ανατολική Ευρώπη δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν στην ωρίμανση των αστικοποιημένων, καλύτερα μορφωμένων και πιο έμπειρων πολιτικά πληθυσμών τους. Ωστόσο, η συστημική ανάλυση τείνει συνήθως ν' αγνοεί τους σημαντικούς υποκειμενικούς ή ψυχολογικούς παράγοντες που συμβάλλουν στην επίσπευση των επαναστάσεων.

Μία δεύτερη θεωρία της επανάστασης αναπτύχθηκε από τα διδάγματα της κοινωνικής ψυχολογίας, αλλά χρησιμοποιήθηκε ίσως για πρώτη φορά από τον Alexis de Tocqueville σε μια προσπάθεια εξήγησης της Γαλλικής Επανάστασης του 1789. Αυτές οι ιδέες εξελίχθηκαν σε ένα μοντέλο «επανάστασης λόγω αυξημένων προσδοκιών». Στο έργο του *L'Ancien Régime et la Révolution* ([1856] 1947), ο Tocqueville επισήμανε ότι η επανάσταση σπάνια είναι απόρροια απόλυτης φτώχειας και σκληρής ένδειας, συνθήκες που συνδέονται συνηθέστερα με την απελπισία, την απόγνωση και την πολιτική αδράνεια. Αντίθετα, οι επαναστάσεις ξεσπούν όταν μια κυβέρνηση χαλαρώνει την εξουσία της έπειτα από μακρά περίοδο καταπίεσης. Όπως το έθεσε ο Tocqueville, «η πιο επικίνδυνη στιγμή για μια κακή κυβέρνηση είναι όταν αποφασίζει να δείξει καλύτερη συμπεριφορά». Αυτό συνέβη λ.χ. στη Γαλλία το 1788, όταν ο Λουδοβίκος ο ΙΣΤ΄ συγκάλυψε τη Συνέλευση των Τάξεων [Etats Généraux], κι ενδεχομένως επίσης στην Ανατολική Ευρώπη σαν αποτέλεσμα των μεταρρυθμίσεων του Γκορμπατσόφ στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Αντί να ικανοποιήσει το αίτημα της πολιτικής αλλαγής, η μεταρρύθμιση μπορεί να αυξήσει τις λαϊκές προσδοκίες και να προκαλέσει επαναστατικό πυρετό.

Η κλασική διατύπωση αυτής της θεωρίας της επανάστασης βρίσκεται στο *Why Men Rebel?* (1970) του Ted Gurr. Κατά την άποψη του Gurr, η εξέγερση είναι αποτέλεσμα «σχετικής στέρησης» την οποία προκαλεί το χάσμα μεταξύ εκείνου που οι άνθρωποι προσδοκούν να λάβουν (των «αξιακών προσδοκιών» τους) και αυτού που όντως λαβαίνουν (του «αξιακού δυναμικού» τους). Έτσι, η μεγαλύτερη πιθανότητα επανάστασης υφίσταται όταν μια περίοδος οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης που έχει γεννήσει αυξημένες προσδοκίες αντιστρέφεται απότομα. Αυτό δημιουργεί ένα χάσμα μεταξύ προσδοκιών και δυνατοτήτων που μπορεί να οδηγήσει στην επανάσταση. Στο βιβλίο του *When Men Revolt and Why?* (1971), ο James Davies εξήγησε το ίδιο φαινόμενο χρησιμοποιώντας τη θεωρία της καμπύλης-J για τις επαναστάσεις. Το σχήμα του γράμματος «J» αναπαριστά μια περίοδο αυξημένων προσδοκιών η οποία τελειώνει ξαφνικά. Η ιδέα της σχετικής στέρησης είναι σημαντική, επειδή υπογραμμίζει το γεγονός ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται τη θέση τους οι άνθρωποι είναι πιο σημαντικός από την αντικειμενική τους κατάσταση. Κρίσιμο είναι το πώς οι άνθρωποι εκτιμούν την κατάστασή τους, είτε συγκριτικά με το πρόσφατο παρελθόν είτε σε σχέση με το τι έχουν άλλοι άνθρωποι. Για παράδειγμα, η λαϊκή δυσαρέσκεια και η αστάθεια στην Ανατολική Ευρώπη στα τέλη της δεκαετίας του '80 αναμφίβολα τροφοδοτήθηκε εν μέρει από την αφθονία και την πολιτική ελευθερία που θεωρούνταν ότι απολάμβαναν οι κάτοικοι της καπιταλιστικής Δύσης.

Μία τρίτη θεωρία της επανάστασης εστιάζει όχι στις πιέσεις που ασκούνται εντός του πολιτικού συστήματος αλλά στα πλεονεκτήματα και τις αδυναμίες του ίδιου του κράτους. Υπό μία έννοια, το κράτος μπορεί να αντέξει όποια εσωτερική πίεση, αρκεί να διαθέτει την κατασταλτική δύναμη για να διατηρεί τον έλεγχο και την πολιτική βούληση για να την ασκεί. Με αυτή τη λογική, συνέπεια μιας απώλειας νομιμοποίησης είναι είτε η επανάσταση είτε η καταστολή. Σίγουρα, καθεστώτα όπως του Hitler στη Γερμανία, του Στάλιν στην ΕΣΣΔ και του Σαντάμ Χουσεΐν στο Ιράκ επιβίωσαν όσο και οι ίδιοι, εξαιτίας της δυνατότητάς τους να συντρίβουν την εσωτερική αντιπολίτευση με την τρομοκρατία και την καταστολή. Σε τέτοιου τύπου καθεστώτα η πολιτική αλλαγή είναι πιο πιθανό να προέλθει από εξέγερση στο εσωτερικό της πολιτικής και στρατιωτικής ελίτ παρά από λαϊκή επανάσταση.

Σε μια συγκριτική ανάλυση της Γαλλικής, της Ρωσικής και της Κινεζικής Επανάστασης, η Theda Skocpol (1979) πρότεινε μια κοινωνικοδομική ερμηνεία των επαναστάσεων, η οποία δίνει έμφαση στη διεθνή αδυναμία και την εσωτερική αναποτελεσματικότητα των υπό κατάρρευση καθεστώτων. Ο πόλεμος και η ξένη εισβολή λ.χ. υπήρξαν συχνά αποφασιστικοί παράγοντες στην επίσπευση επαναστατικών εξελίξεων: κάτι τέτοιο συνέβη στην Κίνα το 1911 και το 1949 και στη Ρωσία το 1905 και το 1917. Στην εσωτερική πολιτική, τα κράτη γίνονται ευάλωτα σε επαναστάσεις όταν δεν μπορούν πια να υπολογίζουν στην αφοσίωση των ένοπλων δυνάμεων ή δεν διαθέτουν πλέον το σθένος και την αποφασιστικότητα να ασκήσουν εκτεταμένη καταστολή. Αυτό γίνεται φανερό αν συγκρίνουμε την αιματηρή αλλά επιτυχημένη κατα-

στολή της εξέγερσης των Κινέζων φοιτητών στην Πλατεία Τιεν-αν-μεν τον Ιούνιο του 1989 με την ταχεία κι εν πολλοίς αναίμακτη κατάθρεψη των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη το φθινόπωρο και τον χειμώνα της ίδιας χρονιάς. Αποφασιστικός παράγοντας στη δεύτερη περίπτωση υπήρξε η απροθυμία της ΕΣΣΔ υπό τον Γκορμπατσόφ είτε να επιτρέψει την καταστολή είτε να επέμβει και να καταπνίξει η ίδια τις εξεγέρσεις εν τη γενέσει τους, όπως είχε κάνει παλιότερα στην Ανατολική Γερμανία (1949), την Ουγγαρία (1956) και την Τσεχοσλοβακία (1968).

■ Σύνοψη

◆ Πολιτική κουλτούρα είναι ο ψυχολογικός προσανατολισμός ενός λαού σε τομείς της πολιτικής όπως τα κόμματα, η κυβέρνηση και το σύνταγμα, που εκφράζεται στις πολιτικές στάσεις, τις πεποιθήσεις, τα σύμβολα και τις αξίες του. Η πολιτική κουλτούρα διαφέρει από την κοινή γνώμη καθότι συνίσταται από διαχρονικές αξίες κι όχι από αντιδράσεις σε συγκεκριμένες πολιτικές, προβλήματα ή προσωπικότητες.

◆ Τα άτομα και οι ομάδες αποκτούν τις πολιτικές στάσεις και αξίες τους μέσω μιας διαδικασίας πολιτικής κοινωνικοποίησης. Αυτή μπορεί να θεωρηθεί είτε διαδικασία πολιτικής κατήχησης που επιτελείται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής ενός ανθρώπου είτε μετάδοση αξιών από τη μία γενιά στην επόμενη που συντελείται κυρίως κατά την παιδική ηλικία. Οι σημαντικότεροι παράγοντες κοινωνικοποίησης είναι η οικογένεια, η εκπαίδευση, η θρησκεία, τα ΜΜΕ και η κυβέρνηση.

◆ Πολύς λόγος γίνεται για την ιδέα της κουλτούρας των πολιτών. Η έννοια έχει χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει ψυχολογικές τάσεις, όπως η συμμετοχή και ο σεβασμός για την κυβέρνηση, οι οποίες συμβάλλουν στη διατήρηση της σταθερότητας της δημοκρατικής τάξης. Ωστόσο, η κουλτούρα των πολιτών μπορεί να είναι συνέπεια μάλλον παρά αιτία της δημοκρατίας. Μπορεί να υπερτονίζει την αξία της συμμεμόρφωσης και να υποτιμά την έκταση της πολιτισμικής ετερογένειας. Οι ριζοσπάστες και οι μαρξιστές υποστηρίζουν ότι μία «κυρίαρχη» κουλτούρα επιβάλλεται άνωθεν προς το συμφέρον προνομιούχων ομάδων.

◆ Τα ΜΜΕ έχουν αποκτήσει μεγαλύτερη πολιτική σημασία λόγω ενός συνδυασμού κοινωνικών και τεχνολογικών αλλαγών. Οι πλουραλιστές περιγράφουν τα ΜΜΕ σαν ιδεολογική αγορά που καλλιεργεί το διάλογο και την εκλογική επιλογή. Ωστόσο, έχουν επίσης θεωρηθεί μέσα διάδοσης της προπαγάνδας της άρχουσας τάξης ή των αξιών των επαγγελματιών ελίτ καθώς και αντανάκλαση των απόψεων και των προτιμήσεων του κοινού.

◆ Οι σύγχρονες κοινωνίες θεωρείται ενίοτε ότι πάσχουν από ύφεση του κοινωνικού κεφαλαίου, η οποία αντανάκλαται στα μειωμένα επίπεδα συμμετοχής στα κοινά. Αυτό γίνεται αντιληπτό σαν συνέπεια της κοινωνικής και πολιτισμικής αλλαγής, σαν αποτέλεσμα της ανόδου του ατομικισμού ή σαν έκφραση αυξανόμενης ανισότητας.

◆ Η νομιμοποίηση διατηρεί την πολιτική σταθερότητα επειδή κατοχυρώνει το δικαίωμα ενός καθεστώτος να κυβερνά, υποστηρίζοντας έτσι την αυθεντία του επί του λαού. Η νομιμοποίηση μπορεί να βασίζεται στην παραδοσιακή, τη χαρισματική ή τη νόμιμη-ορθολογική αυθεντία. Η νόμιμη-ορθολογική αυθεντία είναι το συνηθέστερο θεμέλιο της νομιμοποίησης στις σύγχρονες κοινωνίες, καθώς συνδέεται με την καθιέρωση μιας συμπεριφοράς βάσει κανόνων, μέσω του συνταγματισμού και της εκλογικής δημοκρατίας.

◆ Οι δομικές ανισορροπίες στη σύγχρονη κοινωνία κάνουν όλο και πιο δύσκολη τη διατήρηση της νομιμοποίησης. Οι κρίσεις νομιμοποίησης μπορεί να οφείλονται στη σύγκρουση μεταξύ αφενός της πίεσης για κοινωνικό και οικονομικό παρεμβατισμό που προκαλεί η δημοκρατία, και αφετέρου της ανάγκης της οικονομίας της αγοράς για κίνητρα, επιχειρηματικότητα και σταθερότητα των τιμών.

◆ Οι επαναστάσεις είναι λαϊκές εξεγέρσεις που χαρακτηρίζονται από μαζική έκνομη δράση η οποία αποσκοπεί στην αλλαγή του πολιτικού συστήματος. Οι επαναστάσεις έχουν εξηγηθεί ποικιλοτρόπως. Έχουν περιγραφεί σαν σύμπτωμα ενός υποτιθέμενου βαθύτερου κοινωνικού μετασχηματισμού, σαν σημάδι ανισορροπίας στο πολιτικό σύστημα, σαν συνέπεια της ματαίωσης αυξημένων προσδοκιών και σαν απόρροια της παρακαμάζουσας αποτελεσματικότητας του κράτους.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Η κουλτούρα των πολιτών είναι αιτία ή συνέπεια της αποτελεσματικής δημοκρατικής τάξης;
- ▶ Τα ΜΜΕ αντανακλούν ή διαμορφώνουν την κοινή γνώμη;
- ▶ Οι σύγχρονες κυβερνήσεις ενδιαφέρονται περισσότερο για το πολιτικό μάρκετινγκ παρά για την πολιτική απόδοση;
- ▶ Η ενασχόληση με τα κοινά παρήκμασε ή απλώς έλαβε νέες μορφές;
- ▶ Ποιες είναι οι αναγκαίες συνθήκες για τη διατήρηση της νομιμοποίησης στις σύγχρονες κοινωνίες;
- ▶ Τα καπιταλιστικά συστήματα ρέπουν αναπόφευκτα προς κρίσεις νομιμοποίησης;
- ▶ Οι επαναστάσεις κατανοούνται καλύτερα σαν κοινωνικά ή σαν πολιτικά φαινόμενα;

■ Διαβάστε επίσης

Almond, G. A. και S. Verba (επιμ.), *The Civic Culture Revisited* (Βοστόνη: Little, Brown, 1980). Εκσυγχρονισμένη έκδοχή της κλασικής ανάλυσης των δύο συγγραφέων (1963) για τις αναγκαίες συνθήκες της δημοκρατικής σταθερότητας.

Bartle, J. και G. Griffiths (επιμ.), *Political Communications Transformed: From Morrison to Mandelson* (Λονδίνο: Palgrave, 2001). Χρήσιμη συλλογή άρθρων

που αναλύουν την αλλαγή στις σχέσεις ΜΜΕ, πολιτικών κομμάτων και ψηφοφόρων στη Μ. Βρετανία.

Cohen, A., *Theories of Revolution: An Introduction* (Λονδίνο: Nelson, 1975). Σαφής και προσιτή ανάλυση των ποικίλων προσεγγίσεων στην κατανόηση του επαναστατικού φαινομένου.

Philo, G. (επιμ.), *Message Received* (Λονδίνο: Longman, 1999). Μία ριζοσπαστική ανάλυση των ΜΜΕ βασισμένη σε έρευνες της Σχολής της Γλασκόβης [Glasgow Media Group].

Putnam, R., *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (Νέα Υόρκη: Simon and Schuster, 2000). Ιδιαίτερα σημαντική ανάλυση της υποχώρησης της ενασχόλησης με τα κοινά και της κοινωνικής συμμετοχής στις ΗΠΑ.

Αντιπροσώπευση, εκλογές και ψηφοφόροι

Αν οι εκλογές αλλάζαν τίποτα, θα είχαν καταργηθεί
Τίτλος βιβλίου του KEN LIVINGSTONE (1987)

Οι εκλογές θεωρούνται συχνά η καρδιά της πολιτικής διαδικασίας. Ίσως να μην υπάρχουν πιο κρίσιμα ερωτήματα στην πολιτική από αυτά: εκλέγουμε τους πολιτικούς που μας κυβερνούν, και υπό ποιους όρους διεξάγονται αυτές οι εκλογές; Οι εκλογές θεωρούνται, ούτε λίγο ούτε πολύ, η δημοκρατία στην πράξη. Είναι ένα μέσο διά του οποίου οι άνθρωποι μπορούν να ελέγχουν τις κυβερνήσεις τους, εντέλει «διώχνοντας τα καθάρματα από την εξουσία». Η αρχή της αντιπροσώπευσης είναι κεντρική σ' αυτή τη συζήτηση. Με απλά λόγια, σ' ένα αντιπροσωπευτικό σύστημα οι πολιτικοί θεωρούνται υπηρέτες του λαού και επιφορτίζονται με την ευθύνη να πράττουν προς όφελος κι εκ μέρους εκείνων που τους εκλέγουν. Αφής στιγμής η δημοκρατία, υπό την κλασική έννοια της άμεσης και διαρκούς συμμετοχής των πολιτών, θεωρείται απελπιστικά ανεφάρμοστη, η αντιπροσώπευση είναι ίσως ό,τι πλησιέστερο μπορούμε να έχουμε στην κυβέρνηση από τον λαό. Υπάρχουν όμως σημαντικές διαφωνίες αναφορικά με το πώς μπορεί να επιτευχθεί η αντιπροσώπευση στην πράξη καθώς επίσης και με το πώς πρέπει να εκλέγονται οι πολιτικοί και τι πραγματικά σημαίνουν τα εκλογικά αποτελέσματα.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια Ζητήματα

- ▶ Τι είναι η αντιπροσώπευση; Πώς μπορεί κάποιος να «αντιπροσωπεύσει» κάποιον άλλο;
- ▶ Πώς μπορεί να επιτευχθεί στην πράξη η αντιπροσώπευση;
- ▶ Τι κάνουν οι εκλογές; Ποιες οι λειτουργίες τους;
- ▶ Σε τι διαφέρουν τα εκλογικά συστήματα; Ποια τα πλεονεκτήματα και οι αδυναμίες τους;
- ▶ Τι σημαίνουν τα εκλογικά αποτελέσματα;

Έννοια**Αντιπροσώπηση**

Το ρήμα «αντιπροσωπεύω» σημαίνει στην αγγλική καθομιλουμένη* «παρουσιάζω» ή «αναπαριστώ», όπως όταν μια εικόνα λέγεται ότι αναπαριστά ένα τοπίο ή ένα πρόσωπο. Ως πολιτική αρχή, η αντιπροσώπηση είναι η σχέση μέσω της οποίας ένα άτομο ή μια ομάδα εκπροσωπεί ή ενεργεί για λογαριασμό ενός μεγαλύτερου συνόλου ανθρώπων. Η αντιπροσώπηση διαφέρει από τη δημοκρατία καθώς αναγνωρίζει τη διάκριση κυβερνώντων και κυβερνωμένων ενώ η δημοκρατία –τουλάχιστον στην κλασική της μορφή– επιδιώκει την κατάργηση αυτής της διάκρισης και την εγκαθίδρυση λαϊκής αυτοκυβέρνησης. Έντοτοις, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία μπορεί να αποτελέσει περιορισμένη και έμμεση μορφή δημοκρατικής κυβέρνησης, εφόσον η αντιπροσώπηση συνδέει κυβερνώντες και κυβερνωμένους με τέτοιο τρόπο ώστε να εκφράζονται οι απόψεις ή να διασφαλίζονται τα συμφέροντα του λαού.

- ▶ Πατί οι άνθρωποι ψηφίζουν με τον τρόπο που ψηφίζουν; Πώς μπορεί να εξηγηθεί η εκλογική συμπεριφορά;

Αντιπροσώπηση

Το ζήτημα της αντιπροσώπησης έχει προκαλέσει βαθιές και διαχρονικές διαμάχες. Ακόμα και οι πάλοι ποτέ απόλυτοι μονάρχες ήταν μάλλον υποχρεωμένοι να κυβερνούν συμβουλευόμενοι τις «καθεστηκυίες τάξεις» (τους μεγάλους γαιοκτήμονες, τον κλήρο κ.ο.κ.). Υπό αυτή την έννοια, ο αγγλικός εμφύλιος πόλεμος του 17ου αιώνα ανάμεσα στον βασιλιά και το κοινοβούλιο ξέσπασε σαν συνέπεια μιας απόπειρας άρνησης της αντιπροσώπησης των σημαντικότερων ομάδων και συμφερόντων. Παρομοίως, η συζήτηση για την εξάπλωση της δημοκρατίας κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα επικεντρώθηκε εν πολλοίς στο ζήτημα του ποιος πρέπει να αντιπροσωπεύεται: πρέπει η αντιπροσώπηση να περιορίζεται σε όσους έχουν την ικανότητα, την παιδεία, ακόμα και τον ελεύθερο χρόνο να πράττουν με σύνεση και να σκέπτονται με σοβαρότητα τα πολιτικά ζητήματα (ως τέτοιοι θεωρήθηκαν άλλοτε οι άνδρες, άλλοτε οι κάτοχοι ιδιοκτησίας και άλλοτε συγκεκριμένες φυλετικές ή εθνοτικές ομάδες) ή πρέπει να επεκτείνεται σε όλους τους ενήλικους πολίτες;

Τέτοιου είδους ζητήματα έχουν πλέον ουσιαστικά απαντηθεί με την ευρύτατη αποδοχή της αρχής της πολιτικής ισότητας, τουλάχιστον υπό την τυπική έννοια της καθολικής ψηφοφορίας και της αρχής «κάθε άτομο και μία ψήφος». Η πολλαπλή ψήφος, λόγω χάρη, καταργήθηκε στη Μ. Βρετανία το 1949, οι γυναίκες απέκτησαν εκλογικά δικαιώματα στην Ελβετία το 1971 ενώ στη Νότια Αφρική τα φυλετικά κριτήρια για το δικαίωμα ψήφου καταργήθηκαν το 1994. Αυτή, ωστόσο, η προσέγγιση της αντιπροσώπησης είναι απλουστευτική καθώς ταυτίζει την αντιπροσώπηση με τις εκλογές και το δικαίωμα ψήφου, οι δε πολιτικοί θεωρούνται «αντιπρόσωποι» απλώς και μόνο επειδή έχουν εκλεγεί. Έτσι παραγνωρίζονται δυσκολότερα ζητήματα που αφορούν το πώς ένα άτομο μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει κάποιο άλλο και επιπλέον το τι τελικά αντιπροσωπεύουν οι αντιπρόσωποι: τις απόψεις των εκπροσωπούμενων, τα καλά και συμφέροντα, τις ομάδες από τις οποίες προέρχονται ή κάτι άλλο;

Θεωρίες της αντιπροσώπησης

Δεν υπάρχει μία μόνο γενικά αποδεκτή θεωρία της αντιπροσώπησης. Αντίθετα, μάλιστα, υπάρχουν πολυάριθμες ανταγωνιστικές θεωρίες, καθεμιά από τις οποίες βασίζεται σε ιδιαίτερες ιδεολογικές και πολιτικές προϋποθέσεις. Για παράδειγμα, αντιπροσωπευτική κυβέρνηση σημαίνει ότι η κυβέρνηση «ξέρει περισσότερα» από τον λαό, ότι κατά κάποιο τρόπο «δέχεται οδηγίες» από τον λαό τι να κάνει και πώς να φερθεί, ή ότι «μιοιάζει» με τον λαό, αντανακλά δηλαδή σε γενικές γραμμές τα χαρακτηριστικά ή τις ιδιότητές του; Τέτοια ερωτήματα δεν

έχουν μόνο θεωρητικό ενδιαφέρον. Τα διάφορα μοντέλα αντιπροσώπευσης υπαγορεύουν επίσης πολύ διαφορετικές συμπεριφορές των αντιπροσώπων. Δεσμεύονται λ.χ. οι πολιτικοί από πολιτικές και θέσεις που εξέφρασαν κατά την προεκλογική περίοδο, και τις οποίες υποστήριξαν οι ψηφοφόροι, ή δουλεύει τους είναι να καθοδηγούν την κοινή γνώμη κι ως εκ τούτου να συμβάλλουν στον προσδιορισμό του δημόσιου συμφέροντος; Επιπλέον, δεν είναι σπάνιο να λειτουργούν περισσότερο από μία αρχές αντιπροσώπευσης εντός του ίδιου πολιτικού συστήματος, πράγμα που ίσως σημαίνει ότι κανένα μοντέλο δεν αρκεί από μόνο του για τη διασφάλιση αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης.

Έχουν αναπτυχθεί τέσσερα κύρια μοντέλα αντιπροσώπευσης:

- το μοντέλο της διαχείρισης
- το μοντέλο της πληρεξουσιότητας
- το μοντέλο της λαϊκής εντολής
- το μοντέλο της ομοιότητας

Το μοντέλο της διαχείρισης

Διαχειριστής είναι ένα άτομο που έχει την επίσημη ευθύνη για την περιουσία ή τις υποθέσεις κάποιου άλλου. Η κλασική έκφραση της αντιπροσώπευσης ως διαχείρισης βρίσκεται στο λόγο του Edmund Burke στους εκλογείς του Μπρίστολ το 1774:

Εκλέγετε πράγματι έναν βουλευτή· άπαξ όμως και τον εκλέξετε, δεν είναι πια μέλος του Μπρίστολ, αλλά μέλος του κοινοβουλίου... Ο αντιπρόσωπός σας σάς οφείλει όχι μόνο το αξιωματικό του αλλά και την κρίση του· και σας προδίδει, δεν σας υπηρετεί, αν θυσιάζει την κρίση του στις απόψεις σας (Burke, 1975: 157).

Για τον Burke, η πεμπτουσία της αντιπροσώπευσης συνίσταται στο να υπηρετεί κανείς τους εκλογείς του ασκώντας «ώριμη κρίση» και επιδεικνύοντας «πεφωτισμένη συνείδηση». Εν ολίγοις, η αντιπροσώπευση είναι ηθικό καθήκον: όσοι έχουν το προνόμιο να διαθέτουν μόρφωση και οξύνια οφείλουν να ενεργούν προς το συμφέρον των λιγότερο προνομιούχων. Η άποψη αυτή έχει σαφείς ελιπίστικες συνδηλώσεις, καθώς τονίζει ότι, άπαξ και εκλεγούν, οι αντιπρόσωποι πρέπει να σκέφτονται για λογαριασμό τους και να ασκούν ανεξάρτητα την κρίση τους, δεδομένου ότι οι λαϊκές μάζες αγνοούν τα πραγματικά τους συμφέροντα. Παρόμοια θέση ανέπτυξε ο J.S. Mill υπό τη μορφή της φιλελεύθερης θεωρίας της αντιπροσώπευσης. Αυτή βασιζόταν στην παραδοχή ότι, μολονότι όλα τα άτομα έχουν δικαίωμα να εκπροσωπούνται, δεν είναι όλες οι πολιτικές απόψεις ισοδύναμες. Ο Mill πρότεινε, λοιπόν, ένα σύστημα πολλαπλής ψήφου, το οποίο θα εκχωρούσε στους κατόχους ακαδημαϊκών διπλωμάτων ή πτυχίων τέσσερις ή πέντε ψήφους, στους ειδικευμένους εργάτες και τα διευθυντικά στελέχη δύο ή τρεις και στους απλούς εργάτες μόνο μία. Ο Mill ισχυρίστηκε επίσης ότι οι ορθολογικά σκεπτόμενοι ψηφοφόροι θα υποστήριζαν περισσότερο πολιτικούς που μπορούσαν να πράττουν από μόνοι τους με σύνεση εκ μέρους τους παρά εκείνους που απλώς

θα μετέφεραν τις απόψεις των ψηφοφόρων. Το εν λόγω μοντέλο αντιπροσώπευσης παρουσιάζει επομένως τους επαγγελματίες πολιτικούς σαν αντιπροσώπους καθόσον αποτελούν μέλη μιας πεφωτισμένης ελίτ. Βασίζεται, δηλαδή, στην πεποίθηση ότι η γνώση και η οξύνοια είναι άνισα κατανεμημένες στην κοινωνία, υπό την έννοια ότι δεν ξέρουν όλοι οι πολίτες τι είναι καλύτερο γι' αυτούς.

Ωστόσο, αυτή η μερικιανή ιδέα της αντιπροσώπευσης έχει δεχτεί δριμύτατες κριτικές. Για παράδειγμα, μοιάζει να έχει κατάφωρα αντιδημοκρατικές συνδηλώσεις. Αν οι πολιτικοί οφείλουν να σκέφτονται αποκλειστικά με βάση τον εαυτό τους επειδή οι πολίτες είναι αδαείς, αμόρφωτοι ή πλανημένοι, τότε ασφαλώς είναι λάθος να επιτρέπουμε ολωσδιόλου σε τέτοιο λαό να εκλέγει τους αντιπροσώπους του. Δεύτερον, η σχέση αντιπροσώπευσης και μόρφωσης είναι αμφίβολη. Ενώ η μόρφωση είναι σίγουρα σημαντική για την κατανόηση πολύπλοκων πολιτικών και οικονομικών προβλημάτων, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι βοηθά τους πολιτικούς να κάνουν ορθές ηθικές κρίσεις επί των συμφερόντων των άλλων. Τα γεγονότα δεν επαληθεύουν π.χ. την άποψη του Burke και του Mill ότι η μόρφωση καλλιεργεί τον **αλτρουισμό** και προικίζει τους ανθρώπους με ισχυρότερο αίσθημα κοινωνικής ευθύνης. Τέλος, υπάρχει ο φόβος που εκφράστηκε παραδοσιακά από ριζοσπάστες διανοούμενους όπως ο Thomas Paine, ότι, άπαξ κι επιτραπεί στους πολιτικούς ν' ασκούν τη δική τους κρίση, αυτοί απλώς θα χρησιμοποιήσουν αυτή την ελευθερία για να επιδιώξουν τα δικά τους ιδιοτελή συμφέροντα. Σε αυτή την περίπτωση, η αντιπροσώπευση θα υποκαθιστούσε απλώς τη δημοκρατία. Στην προοίμια του με τίτλο *Common Sense* ([1776] 1987:68), ο Paine πλησίασε το αντίθετο ιδεώδες της πληρεξουσίας αντιπροσώπευσης, επιμένοντας ότι «οι αντιπρόσωποι δεν θα πρέπει ποτέ να σχηματίζουν δική τους ιδέα περί συμφέροντος ανεξάρτητα από τους εκλογείς τους».

Το μοντέλο της πληρεξουσιότητας

Πληρεξούσιος είναι ένα άτομο που επιλέγεται προκειμένου να ενεργήσει για λογαριασμό κάποιου άλλου στη βάση σαφών οδηγιών ή κατευθυντήριων γραμμών. Με άλλα λόγια, ο πληρεξούσιος οφείλει να ενεργεί σαν διάυλος μεταφοράς των απόψεων άλλων, έχοντας περιορισμένα ή ανύπαρκτα περιθώρια να ασκεί την προσωπική κρίση του/της ή να στηρίζεται στις ιδιαίτερες προτιμήσεις του/της. Τα παραδείγματα αυτού του μοντέλου περιλαμβάνουν τους εμπορικούς αντιπροσώπους και τους πρεσβευτές, κανέναν από τους οποίους δεν είναι εξουσιοδοτημένος, υπό αυστηρή έννοια, να σκέφτεται με βάση τον εαυτό του. Παρομοίως, ένα συνδικαλιστικό στέλεχος που μετέχει σ' ένα συνέδριο με οδηγίες για το πώς να ψηφίσει και τι να πει λειτουργεί σαν πληρεξούσιος, όχι σαν αντιπρόσωπος υπό την μερικιανή έννοια. Οι οπαδοί αυτού του μοντέλου υποστηρίζουν συνήθως μηχανισμούς που εξασφαλίζουν ότι οι πολιτικοί δεσμεύονται απολύτως από τις απόψεις εκείνων τους οποίους εκπροσωπούν. Στους μηχανισμούς αυτούς περιλαμβάνεται και αυτό που ο Paine ονόμαζε «τακτική συνδιαλλαγή» μεταξύ αντιπροσώπων και ψηφοφόρων, υπό τη μορφή τακτικών εκλο-

Αλτρουισμός: Η μέριμνα για το καλό των άλλων που βασίζεται είτε σε πεφωτισμένο υπολογισμό είτε στην αναγνώριση μιας κοινής ανθρώπινης φύσης.

Thomas Paine (1737-1809)

Βρετανικής καταγωγής συγγραφέας και επαναστάτης, μεγάλωσε σε οικογένεια Κουακέρων. Το 1774 ταξίδεψε στην Αμερική όπου πολέμησε στο πλευρό των αποίκων κατά τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας. Επέστρεψε στην Αγγλία το 1789, κατηγορήθηκε όμως για προδοσία και κατέφυγε στη Γαλλία, όπου τάχθηκε υπέρ του ρεπουμπλικανισμού και μετά βίας γλίτωσε από την γκιλοτίνα την περίοδο της

Τρομοκρατίας. Ο ριζοσπαστισμός του Paine συνόδεζε την αφοσίωση στην πολιτική ελευθερία με μια βαθιά πίστη στη λαϊκή κυριαρχία, αποτελώντας έτσι πηγή έμπνευσης τόσο για τον φιλελεύθερο ρεπουμπλικανισμό όσο και για τον σοσιαλιστικό εξισλασμό. Στα σημαντικότερα κείμενά του περιλαμβάνονται τα *Common Sense* (1776), 1987), *The Rights of Man* (1791/92) και *The Age of Reason* (1794).

γών και βραχυπρόθεσμων θητειών στα δημόσια αξιώματα. Επιπλέον, οι ριζοσπάστες δημοκράτες έχουν προτείνει τη χρήση **αυτοβουλιών** και τη θέσπιση του δικαιώματος **ανάκλησης** ως μέσων που εξασφαλίζουν στον λαό μεγαλύτερο έλεγχο επί των πολιτικών. Μολονότι το εν λόγω μοντέλο δεν φτάνει στην άμεση δημοκρατία, οι υποστηρικτές του τάσσονται συνήθως υπέρ της χρήσης δημοψηφισμάτων ως συμπληρωμάτων της αντιπροσωπευτικής διαδικασίας.

Το πλεονέκτημα της αποκαλούμενης «πληρεξουσίας αντιπροσωπευσης» είναι ότι παρέχει διευρυμένες δυνατότητες λαϊκής συμμετοχής και λειτουργεί σαν ελεγκτική αρχή των ιδιοτελών τάσεων των επαγγελματιών πολιτικών. Πλησιάζει λοιπόν περισσότερο από κάθε άλλο μοντέλο στην πραγμάτωση του ιδανικού της **λαϊκής κυριαρχίας** – τηρουμένων βέβαια των δομικών περιορισμών της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. Τα μειονεκτήματά του είναι πάντως εξίσου πρόδηλα. Κατ' αρχάς, εφόσον διασφαλίζει ότι οι εκπρόσωποι δεσμεύονται από τα συμφέροντα των ψηφοφόρων τους, τείνει να καλλιεργεί τη στενοκεφαλιά και να υποδαυλίζει συγκρούσεις: ακριβώς ό,τι ο Burke φοβόταν πως θα συνέβαινε αν τα μέλη του νομοθετικού σώματος ενεργούσαν σαν πρεσβευτές που υπακούουν στις οδηγίες των εκλογέων τους αντί σαν αντιπρόσωποι του έθνους. «Το κοινοβούλιο», έλεγε, «είναι η διαβουλευτική συνέλευση ενός έθνους κι έχει ένα συμφέρον, το συμφέρον του συνόλου». Ένα δεύτερο μειονέκτημα είναι ότι, καθώς περιορίζει την ελευθερία κρίσης των επαγγελματιών πολιτικών, η πληρεξουσιότητα μειώνει τα περιθώρια ηγεσίας και ανάδειξης μεγάλων πολιτικών. Οι πολιτικοί αναγκάζονται να διατυπώνουν τις απόψεις των εκλογέων τους ή και να γίνονται φερέφωνα τους, πράγμα που σημαίνει ότι δεν είναι σε θέση να εμπνέουν τον λαό με τα οράματά τους.

Το μοντέλο της λαϊκής εντολής

Τα δύο προηγούμενα μοντέλα αναπτύχθηκαν πριν από την ανάδυση των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων κι έτσι θεωρούν τους αντιπρόσωπους κατά βάση ανεξάρτητους δρώντες. Στις μέρες μας, ωστόσο, είναι σπάνιο το φαινόμενο να εκλέγονται μεμονωμένοι υποψήφιοι

Αυτοβουλία: Είδος δημοψηφίσματος μέσω του οποίου οι πολίτες μπορούν να καταθέτουν νομοθετικές προτάσεις.

Ανάκληση: Διαδικασία μέσω της οποίας το εκλογικό σώμα μπορεί να ζητήσει τη λογοδοσία ανεπαρκών δημόσιων αξιωματούχων κι εντέλει να τους απομακρύνει από τα αξιώματά τους.

Λαϊκή κυριαρχία: Η αρχή ότι δεν υπάρχει υψηλότερη αυθεντία από τη βούληση του λαού (πρόκειται για το θεμέλιο της κλασικής έννοιας της δημοκρατίας).

Επισήμανση

Δημοψηφίσματα: υπέρ και κατά

Δημοψηφισμα είναι μια ψηφοφορία κατά την οποία το εκλογικό σώμα μπορεί να εκφράσει την άποψή του για ένα συγκεκριμένο θέμα της κρατικής πολιτικής. Διαφέρει από τις εκλογές καθότι αυτές είναι ένα μέσο για την πλήρωση ενός δημόσιου αξιώματος και δεν παρέχουν άμεση ή αμεσότητα στη μέθοδο επηρεασμού του περιεχομένου της κρατικής πολιτικής. Άρα, το δημοψηφισμα είναι ένας θεσμός άμεσης δημοκρατίας. Στην τυπική του μορφή δεν χρησιμοποιείται σαν υποκατάστατο, αλλά σαν συμπλήρωμα των αντιπροσωπευτικών θεσμών. Τα δημοψηφίσματα μπορεί να είναι είτε συμβουλευτικά είτε δεσμευτικά· επίσης, μπορεί είτε να εγείρουν θέματα προς συζήτηση (αυτοβουλίες ή εισαγωγικά δημοψηφίσματα) είτε να χρησιμοποιούνται για τη λήψη αποφάσεων επί ζητημάτων της κρατικής πολιτικής (προτάσεις ή κύρια δημοψηφίσματα).

Στα πλεονεκτήματα των δημοψηφισμάτων περιλαμβάνονται τα εξής:

- Ελέγχουν την εξουσία των εκλεγμένων κυβερνήσεων, εξασφαλίζοντας ότι παραμένουν ευθυγραμμισμένες με την κοινή γνώμη.
- Προάγουν την πολιτική συμμετοχή, συμβάλλοντας έτσι στη συγκρότηση καλύτερα ενημερωμένου εκλογικού σώματος.
- Ενισχύουν τη νομιμοποίηση, προαφέροντας στο κοινό έναν τρόπο έκφρασης των απόψεών του γύρω από συγκεκριμένα ζητήματα.
- Παρέχουν ένα μέσο είτε για την έγερση σοβαρών συνταγματικών ζητημάτων είτε για τη συγυμμέτρηση της κοινής γνώμης σε ζητήματα που δεν τίθενται κατά την εκλογική διαδικασία επειδή τα μεγάλα κόμματα γενικά συμφωνούν επί αυτών.

Στα μειονεκτήματα των δημοψηφισμάτων περιλαμβάνονται τα εξής:

- Αφήνουν τις πολιτικές αποφάσεις στα χέρια όσων έχουν περιορισμένη μόρφωση και πείρα, και είναι επομένως πιο ευάλωτοι στην επιρροή των ΜΜΕ και άλλων θεσμών.
- Παρέχουν, στην καλύτερη περίπτωση, μόνο περιορισμένη εικόνα της κοινής γνώμης σε μια δεδομένη στιγμή.
- Επιτρέπουν στους πολιτικούς να χειρίζονται κατά βούληση την πολιτική ημερήσια διάταξη κι έτσι να αποποιούνται την ευθύνη λήψης δύσκολων αποφάσεων.
- Τείνουν να απλοποιούν και να παραμορφώνουν τα πολιτικά ζητήματα, περιορίζοντας τα σε ερωτήματα που επιδέχονται μονολεκτική απάντηση (κατά κανόνα, «ναι» ή «όχι»).

βάσει των προσωπικών ικανοτήτων και ταλέντων τους· συνηθέστατα, θεωρούνται απλοί στρατιώτες ενός κόμματος και ψηφίζουν λόγω της δημόσιας εικόνας ή του προγράμματος του κόμματός τους. Ως εκ τούτου, εμφανίστηκαν νέες θεωρίες περί αντιπροσώπευσης, με σημαντικότερη τη λεγόμενη θεωρία της εντολής. Αυτή βασίζεται στην ιδέα ότι, κερδίζοντας τις εκλογές, ένα κόμμα αποσπά μια λαϊκή εντολή που το εξουσιοδοτεί να εφαρμόσει τις πολιτικές και τα προγράμματα που εξήγγειλε κατά την προεκλογική περίοδο. Εφόσον, λοιπόν, φορέας

της αντιπροσώπευσης είναι το κόμμα και όχι οι μεμονωμένοι πολίτες, το μοντέλο της εντολής νομιμοποιεί σαφώς την κομματική ενότητα και πειθαρχία. Ως αποτέλεσμα, οι πολιτικοί υπηρετούν τις εκλογικές τους περιφέρειες όχι με την ανεξάρτητη κρίση τους ούτε ενεργώντας σαν διάλυοι για τις απόψεις των εκλογέων τους, αλλά παραμένοντας πιστοί στο κόμμα και το πολιτικό του πρόγραμμα.

Το ισχυρό σημείο του εν λόγω μοντέλου είναι ότι λαμβάνει υπόψη την αναμφισβήτητη πρακτική σημασία των κομματικών ετικετών και πολιτικών. Επιπλέον, παρέχει ένα μέσο για την απόδοση κάποιου νοήματος στα εκλογικά αποτελέσματα καθώς κι έναν τρόπο διασφάλισης της αξιοπιστίας των πολιτικών. Παρ'όλα αυτά, έχει εγείρει επίσης σοβαρές αντιρρήσεις. Πρώτον, βασίζεται σ' ένα άκρως αμβίβολο μοντέλο εκλογικής συμπεριφοράς, καθώς υπονοεί ότι οι ψηφοφόροι επιλέγουν κόμματα βάσει των προτεινόμενων πολιτικών και ζητημάτων. Οι ψηφοφόροι, όμως, δεν είναι πάντοτε ορθολογικά και καλά ενημερωμένα πλάσματα, όπως υπαινίσσεται αυτό το μοντέλο. Μπορεί εξίσου να επηρεάζονται από μια σειρά «ανορθολογικούς» παράγοντες, όπως είναι η προσωπικότητα των ηγετών, η εικόνα των κομμάτων, η κατά παράδοση κομματική στράτευση και οι κοινωνικές συγκυρίες.

Δεύτερον, ακόμα κι αν οι ψηφοφόροι επηρεάζονται από τις προτεινόμενες πολιτικές, το πιθανότερο είναι να ελκύονται από ορισμένες δεσμεύσεις που διακηρύσσουν τα κόμματα στα **μανιφέστα** τους, αλλά να αδιαφορούν ή και να αντιτίθενται σε άλλες. Η στήριξη ενός κόμματος δεν μπορεί να θεωρηθεί υιοθέτηση ολόκληρου του μανιφέστου του ούτε όλων ανεξαιρέτως των προεκλογικών του υποσχέσεων. Τρίτον, το δόγμα της λαϊκής εντολής κόβει και ράβει την πολιτική στα μέτρα του. Περιορίζει τις κυβερνητικές πολιτικές στις θέσεις και τις προτάσεις που εξήγγειλε το κόμμα προεκλογικά, μην αφήνοντας περιθώρια προσαρμογής των πολιτικών στις νέες μεταβαλλόμενες συνθήκες. Τι καθοδήγηση προσφέρει η λαϊκή εντολή σε περιπτώσεις λ.χ. διεθνών ή οικονομικών κρίσεων; Τέλος (όπως θα δούμε στην επόμενη κύρια ενότητα αυτού του κεφαλαίου), το μοντέλο της λαϊκής εντολής μπορεί να εφαρμοστεί μόνο σε πλειοψηφικά εκλογικά συστήματα ενώ ακόμα κι εκεί η χρήση του μπορεί να αποδειχτεί παράλογη, αν το πρώτο κόμμα δεν έχει αποσπάσει το 50% των συνολικών ψήφων.

Το μοντέλο της ομοιότητας

Η τελευταία θεωρία της αντιπροσώπευσης βασίζεται λιγότερο στον τρόπο επιλογής των αντιπροσώπων και περισσότερο στο αν αυτοί χαρκτηρίζουν ή μοιάζουν με την ομάδα που ισχυρίζονται ότι εκπροσωπούν. Η θεωρία ενσαρκώνεται στην ιδέα του «αντιπροσωπευτικού δείγματος», όπως αυτή χρησιμοποιείται σε έρευνες αγοράς και δημοσκοπήσεις της κοινής γνώμης. Βάσει αυτού του κριτηρίου, μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση αποτελεί μικρόκοσμο της ευρύτερης κοινωνίας, περιλαμβάνοντας μέλη που προέρχονται από όλες τις ομάδες και τους τομείς της κοινωνίας (από άποψη κοινωνικής τάξης, φύλου, θρησκείας, εθνότητας, ηλικίας κ.ο.κ.), κατ' αναλογία προς το μέγεθος κάθε ομάδας στο ευρύτε-

Έννοια

Εντολή

Εντολή είναι μια οδηγία ή διαταγή που προέρχεται από ανώτερο όργανο και υποχρεώνει σε συμμόρφωση. Η ιδέα της λαϊκής εντολής προκύπτει από τον ισχυρισμό του κόμματος που κέρδισε τις εκλογές ότι οι υποσχέσεις που περιέχονται στο μανιφέστο του υιοθετήθηκαν από τον λαό, γεγονός που το εξουσιοδοτεί να τις μεταφράσει σε κυβερνητικό πρόγραμμα. Έτσι, το δόγμα της λαϊκής εντολής εγγυάται υπεύθυνη κομματική κυβέρνηση, καθώς το κυβερνών κόμμα μπορεί να δρα αποκλειστικά εντός του πλαισίου της εντολής που έχει λάβει: αυτή είναι η λεγόμενη «πολιτική εντολή». Έχει αναπτυχθεί επίσης η πιο ελαστική έννοια της «κυβερνητικής εντολής», ή, σε περίπτωση ενός μόνο ηγέτη, της «προσωπικής εντολής», δύσκολα όμως διακρίνει κανείς πώς η εν λόγω εντολή δεσμεύει τους πολιτικούς καθ' οιονδήποτε τρόπο άπαξ και βρεθούν στην εξουσία.

Μανιφέστο: Κείμενο που οικιαγραφεί (με περισσότερες ή λιγότερες λεπτομέρειες) τις πολιτικές ή τα προγράμματα τα οποία προτίθεται να ακολουθήσει ένα κόμμα αν εκλεγεί.

ρο κοινωνικό σύνολο. Η ιδέα της χαρακτηριστικής αντιπροσώπευσης ή, όπως έχει ονομαστεί, της «μικροκοσμικής αντιπροσώπευσης», υιοθετείται παραδοσιακά από σοσιαλιστές ή ριζοσπάστες στοχαστές, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η «υποαντιπροσώπευση» ομάδων όπως η εργατική τάξη, οι γυναίκες και οι φυλετικές μειονότητες στα ανώτατα κλιμάκια κεντρικών θεσμών εγγυάται την περιθωριοποίηση ή και την αγνόηση των συμφερόντων τους.

Το μοντέλο της ομοιότητας υποδηλώνει ότι μόνο οι άνθρωποι που προέρχονται από μια συγκεκριμένη ομάδα και μοιράζονται τις εμπειρίες της μπορούν να ταυτιστούν με τα συμφέροντά της. Αυτή είναι η διαφορά ανάμεσα στο να «έρχεται κανείς στη θέση κάποιου άλλου» και στο να έχει άμεση και προσωπική εμπειρία των προβλημάτων των άλλων. Ένας «μοντέρνος άνδρας» ή, αλλιώς, φεμινιστής, μπορεί λ.χ. να δείχνει συμπάθεια για τα συμφέροντα των γυναικών και να υποστηρίζει την αρχή της ισότητας των φύλων, ποτέ όμως δεν θα πάρει τα προβλήματά τους όσο σοβαρά τα παίρνουν οι ίδιες οι γυναίκες, διότι δεν είναι δικά του προβλήματα. Από την άλλη, η ιδέα ότι οι αντιπρόσωποι πρέπει να μοιάζουν με όσους εκπροσωπούν προκαλεί αναμφίβολα μια σειρά δυσκολίες.

Μία από αυτές είναι ότι το εν λόγω μοντέλο παρουσιάζει την αντιπροσώπευση με αποκλειστικούς ή στενούς όρους, εφόσον βασίζεται στη θεωρία ότι μόνο μια γυναίκα μπορεί να εκπροσωπήσει τις γυναίκες, μόνο ένας μαύρος τους μαύρους, μόνο ένας εργάτης την εργατική τάξη κ.ο.κ. Αν όλοι οι αντιπρόσωποι προωθούσαν απλώς τα συμφέροντα των ομάδων από τις οποίες προέρχονται, το αποτέλεσμα θα ήταν η κοινωνική διαίρεση και σύγκρουση, καθώς κανείς δεν θα μπορούσε να υπερασπιστεί το κοινό καλό ή να προαγάγει ένα ευρύτερο δημόσιο συμφέρον. Επιπλέον, μια κυβέρνηση που συνιστά μικρόκοσμο της κοινωνίας πρέπει λογικά ν' αντανακλά τόσο τις αδυναμίες όσο και τα προτερήματά της. Τι νόημα θα είχε μια τέτοια κυβέρνηση αν η πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν, για παράδειγμα, απαθής, ανεπαρκώς ενημερωμένη και αμόρφωτη; Τέλος, το μικροκοσμικό ιδανικό είναι δυνατόν να επιτευχθεί μόνο με τον αυστηρό περιορισμό των εκλογικών επιλογών και της ατομικής ελευθερίας. Στο όνομα της αντιπροσώπευσης, τα πολιτικά κόμματα ενδέχεται να αναγκαστούν να επιλέξουν με ποσόστωση γυναίκες υποψήφιας ή υποψηφίους που προέρχονται από μειονότητες, οι εκλογικές περιφέρειες μπορεί να παραποιηθούν χάριν υποψηφίων ορισμένης προέλευσης ή, ακόμα χειρότερα, μπορεί να χρειαστεί να ταξινομηθεί το εκλογικό σώμα με βάση την κοινωνική τάξη, το φύλο, τη φυλή κ.ο.κ., και να αναγκαστεί κάθε τμήμα του να επιλέξει αποκλειστικά υποψηφίους της κατηγορίας στην οποία κατατάχθηκε.

■ Εκλογές

Μολονότι η διαμάχη για τη φύση της αντιπροσώπευσης δεν έχει πάψει, υπάρχει ένα σημείο στο οποίο έχει επιτευχθεί καθολική συμφωνία: η αντιπροσωπευτική διαδικασία είναι κατά βάθος συνδεδεμέ-

Joseph Schumpeter (1883-1950)

Αμερικανός οικονομολόγος και κοινωνιολόγος, γεννημένος στη Μοραβία. Μετά από μια πρώιμη ακαδημαϊκή καριέρα κι ένα σύντομο πέρασμα από το υπουργείο Οικονομικών της μεσοπολεμικής Αυστρίας, ο Schumpeter έγινε καθηγητής οικονομίας στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ το 1932. Η οικονομική σκέψη του, όπως αναπτύχθηκε στα βιβλία *Theory of Economic Development* (1912) και *Business Cycles* (1939), επικεντρώθηκε στη μακροπρόθεσμη δυναμική

του καπιταλιστικού συστήματος και πιο συγκεκριμένα στο ρόλο των «ριψοκίνδυνων» επιχειρηματιών. Στο βιβλίο του *Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία* (1942), ο Schumpeter στηρίχτηκε σε οικονομικές, κοινωνιολογικές και πολιτικές θεωρίες προκειμένου να διατυπώσει το περιήρητο και αμφιλεγόμενο συμπέρασμα ότι ο δυτικός καπιταλισμός εξελισσόταν, ελαττώνοντας ακριβώς της επιτυχίας του, σε μία μορφή σοσιαλισμού.

νη με τις εκλογές και την ψηφοφορία. Οι εκλογές μπορεί να μην είναι από μόνες τους ικανή συνθήκη της πολιτικής αντιπροσώπευσης, λίγοι όμως αμφισβητούν το γεγονός ότι είναι αναγκαία συνθήκη. Ορισμένοι διανοητές, μάλιστα, έφτασαν στο σημείο να τις παρουσιάσουν σαν την καρδιά της δημοκρατίας. Αυτή την άποψη ανέπτυξε ο Joseph Schumpeter στο *Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία* (1942), όπου παρουσίασε τη δημοκρατία ως «θεσμική διάταξη», ως μέσο για την πλήρωση δημόσιων αξιωμάτων μέσω του ανταγωνισμού για τη λαϊκή ψήφο. Όπως το έθεσε, «δημοκρατία σημαίνει μόνο ένα πράγμα, ότι ο λαός έχει τη δυνατότητα να δεχτεί ή να απορρίψει τους άνδρες [sic] που θα τον κυβερνήσουν». Ερμηνεύοντας τη δημοκρατία λίγο πολύ σαν πολιτική μέθοδο, ο Schumpeter την ταύτισε ουσιαστικά με τις εκλογές και ειδικότερα με τις πολυκομματικές εκλογές. Μολονότι λίγοι σύγχρονοι θεωρητικοί της δημοκρατίας δέχονται ότι αυτή περιορίζεται απλώς και μόνο στις εκλογές, οι περισσότεροι ακολουθούν τον Schumpeter καθώς αντιλαμβάνονται τη δημοκρατική κυβέρνηση με άξονα τους κανόνες και τους μηχανισμούς που διέπουν τη διεξαγωγή εκλογών. Αυτό στρέφει την προσοχή μας στις πολύ διαφορετικές μορφές που μπορούν να λάβουν οι εκλογές.

Πρώτον, ποια αξιώματα ή θέσεις υπόκεινται στην εκλογική αρχή; Μολονότι οι εκλογές χρησιμοποιούνται ευρέως για την πλήρωση δημόσιων αξιωμάτων, οι κάτοχοι των οποίων (πιο συγκεκριμένα, τα νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα) έχουν την ευθύνη χάραξης κρατικής πολιτικής, κεντρικοί πολιτικοί θεσμοί ενίοτε εξαιρούνται από την εκλογική διαδικασία. Αυτό ισχύει λ.χ. για τα δεύτερα νομοθετικά σώματα σε κράτη όπως η Μ. Βρετανία και ο Καναδάς όπου το αξίωμα του αρχηγού του κράτους κατέχουν ακόμα συνταγματικοί μονάρχες. Δεύτερον, ποιος έχει δικαίωμα ψήφου, πόσο διευρυμένο είναι αυτό το δικαίωμα; Όπως σημειώθηκε παραπάνω, στα περισσότερα κράτη έχουν εγκαταλειφθεί οι περιορισμοί του εκλογικού δικαιώματος που βασιζόνταν σε παράγοντες όπως η κατοχή ιδιοκτησίας, η μόρφωση,

Εκλογές: Μηχανισμός για την πλήρωση ενός αξιώματος ή μιας θέσης μέσω επιλογών που κάνει ένα αρμόδιο σύνολο ανθρώπων: το εκλογικό σώμα.

το φύλο και η φυλετική καταγωγή. Εντούτοις, ενδέχεται να υπάρχουν ανεπίσημοι περιορισμοί, όπως συμβαίνει στις περισσότερες αμερικανικές πολιτείες, όπου η εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους επαφίεται εξ ολοκλήρου στους πολίτες, πράγμα που σημαίνει ότι η μη εγγραφή κι επομένως η αποχή από τις εκλογές είναι πλατιά διαδεδομένη. Από την άλλη, στην Αυστραλία, το Βέλγιο και την Ιταλία, για παράδειγμα, η ψηφοφορία είναι υποχρεωτική.

Τρίτον, πώς διεξάγεται η ψηφοφορία; Αν και η φανερή ψηφοφορία ήταν ο κανόνας στην ΕΣΣΔ μέχρι το 1989 και χρησιμοποιείται ακόμα ευρύτατα σε μικρούς οργανισμούς με τη μορφή της ανάτασης χειρός, οι σύγχρονες πολιτικές εκλογές διεξάγονται γενικά με μυστική ψηφοφορία (η οποία ονομάζεται και «αυστραλιανή ψηφοφορία» καθώς εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στη Νότια Αυστραλία το 1856). Η μυστική ψηφοφορία θεωρείται συνήθως εγγύηση «καθαρών» εκλογών διότι περιορίζει τους κινδύνους της διαφθοράς και του εκφοβισμού. Ωστόσο, η εκλογική δικαιοσύνη δεν αφορά μόνο το πώς ψηφίζουν οι άνθρωποι. Εξαρτάται επίσης από την πρόσβαση των ψηφοφόρων σε αξιόπιστες και ισορροπημένες πληροφορίες, το εύρος των διαθέσιμων επιλογών, τις συνθήκες υπό τις οποίες διεξάγεται ο προεκλογικός αγώνας και, τέλος, από το πόσο προσεκτικά γίνεται η καταμέτρηση των ψήφων.

Τέταρτον, είναι οι εκλογές πολυκομματικές ή όχι; Αυτή θεωρείται συνήθως η σημαντικότερη διάκριση, καθώς μόνο οι μισές περίπου χώρες που χρησιμοποιούν εκλογές παρέχουν στους ψηφοφόρους τους πραγματικές επιλογές υποψηφίων όσο και κομμάτων. Εκλογές με έναν υποψήφιο ήταν λ.χ. ο κανόνας στα ορθόδοξα κομμουνιστικά καθεστώτα. Αυτό σήμαινε ότι τα δημόσια αξιώματα πληρούνταν μέσω μιας διαδικασίας ανάδειξης υποψηφίων την οποία ήλεγχε απολύτως το Κομμουνιστικό Κόμμα. Η εκλογική αναμέτρηση είναι ένα ιδιαίτερα περίπλοκο και συχνά αμφιλεγόμενο ζήτημα. Αφορά όχι μόνο το δικαίωμα των ανθρώπων να πολιτεύονται και τη δυνατότητα των πολιτικών κόμμάτων να προτείνουν υποψηφίους και να διεξάγουν νόμιμα προεκλογικές εκστρατείες, αλλά και ευρύτερους παράγοντες που επηρεάζουν την απόδοση των κομμάτων, όπως είναι οι πηγές της χρηματοδότησής τους και η πρόσβασή τους στα ΜΜΕ. Υπό αυτό το πρίσμα, η φύση του κομματικού συστήματος μπορεί να είναι εξίσου σημαντική για την εγγύηση γνήσιου ανταγωνισμού με τους κανόνες που αφορούν το ποιοι έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Τέλος, πώς διεξάγονται οι εκλογές; Όπως θα δούμε παρακάτω, υπάρχει ένα ολόκληρο κουβάρι εκλογικών συστημάτων, καθένα από τα οποία έχει το δικό του πολιτικό και συνταγματικό νόημα.

Λειτουργίες των εκλογών

Λόγω των διαφορετικών τύπων εκλογών και της ποικιλομορφίας των εκλογικών συστημάτων είναι πάντα δύσκολο να γίνουν γενικεύσεις αναφορικά με τους ρόλους ή τις λειτουργίες των εκλογών. Παρ'όλα αυτά, η πρόοδος του εκδημοκρατισμού τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, σαν συνέπεια εν μέρει της κατάρρευσης του κομμουνισμού, σχε-

τίζεται συνήθως με την υιοθέτηση φιλελεύθερων-δημοκρατικών εκλογικών συστημάτων, τα οποία χαρακτηρίζονται από την καθολικότητα της ψήφου, τη μυστική ψηφοφορία και τον κομματικό ανταγωνισμό. Η σημασία, βέβαια, τέτοιων συστημάτων είναι πιο δύσκολο να καθοριστεί. Όπως εξηγούν οι Harrop και Miller (1987), υπάρχουν δύο αντιφατικές απόψεις για τη λειτουργία των πολυκομματικών εκλογών.

Η συμβατική άποψη διδάσκει ότι οι εκλογές είναι ένας μηχανισμός μέσω του οποίου οι πολιτικοί υποχρεώνονται να λογοδοτούν κι ενδεχομένως να εισάγουν πολιτικές που αντανakλούν ως ένα βαθμό την κοινή γνώμη. Η άποψη αυτή τονίζει τις λειτουργίες των εκλογών που προέρχονται «από τα κάτω»: πολιτική στρατολόγηση, αντιπροσώπευση, σχηματισμός κυβέρνησης, επηρεασμός της κυβερνητικής πολιτικής κ.ο.κ. Η ριζοσπαστική θεώρηση των εκλογών, τουναντίον, η οποία αναπτύχθηκε από θεωρητικούς όπως ο Ginsberg (1982), τις θέλει μέσο χειραγώγησης του πληθυσμού από τις κυβερνήσεις και τις πολιτικές ελίτ, καθώς αδρανοποιούν τον λαό, τον καθιστούν πιο ανεκτικό και, τελικά, κυβερνήσιμο. Η άποψη αυτή τονίζει τις λειτουργίες που προέρχονται «από τα πάνω»: κατασκευή νομιμοποίησης, διαμόρφωση της κοινής γνώμης κι ενίσχυση των ελίτ. Στην πραγματικότητα, βέβαια, οι εκλογές δεν έχουν ενιαίο χαρακτήρα. Δεν είναι ούτε μόνο μηχανισμοί δημόσιας λογοδοσίας ούτε μόνο μέσο διασφάλισης του πολιτικού ελέγχου. Όπως κάθε άλλος δίαυλος πολιτικής επικοινωνίας, οι εκλογές είναι δρόμοι «διπλής κατεύθυνσης» που δίνουν στις κυβερνήσεις και τον λαό, στις ελίτ και τις μάζες τη δυνατότητα αλληλεπίδρασης. Οι κεντρικές λειτουργίες των εκλογών περιλαμβάνουν τις ακόλουθες:

- **Στρατολόγηση πολιτικών:** Στα δημοκρατικά κράτη, οι εκλογές είναι ο βασικός μηχανισμός πολιτικής στρατολόγησης, αν ληφθούν υπόψη και οι διαδικασίες μέσω των οποίων τα κόμματα επιλέγουν υποψηφίους. Έτσι, οι πολιτικοί τείνουν να διαθέτουν ταλέντα και δεξιότητες που σχετίζονται με την ψηφοθηρία, όπως το χάρισμα, η ρητορική επιδεξιότητα και η καλή εμφάνιση, κι όχι απαραίτητα εκείνα που απαιτούνται για την άσκηση των βουλευτικών τους καθηκόντων, τη συμμετοχή σε επιτροπές, τη διοίκηση κυβερνητικών θέσεων κ.ο.κ. Οι εκλογές δεν χρησιμοποιούνται κατά κανόνα για την πλήρωση αξιωμάτων που απαιτούν εξειδικευμένη γνώση ή πείρα, όπως τα αξιώματα των δημόσιων υπηρεσιών ή της δικαστικής εξουσίας.

- **Σχηματισμός κυβερνήσεων:** Οι εκλογές εκλέγουν άμεσα κυβερνήσεις μόνο σε χώρες, όπως οι ΗΠΑ, η Γαλλία και η Βενεζουέλα, στις οποίες η πολιτική εκτελεστική εξουσία εκλέγεται άμεσα. Στα πιο διαδεδομένα κοινοβουλευτικά συστήματα, οι εκλογές επηρεάζουν το σχηματισμό κυβερνήσεων, ιδιαίτερα όταν το εκλογικό σύστημα τείνει να προμηδοτεί ένα μόνο κόμμα παρέχοντάς του ξεκάθαρη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η χρήση αναλογικής αντιπροσώπευσης σημαίνει ενίοτε ότι οι κυβερνήσεις σχηματίζονται μέσω μετεκλογικών συμφωνιών και ότι είναι δυνατό να σχηματίζονται και να διαλύονται χωρίς εκλογές.

- **Αντιπροσώπευση:** Όταν είναι δίκαιες και πολυκομματικές, οι εκλογές αποτελούν μέσο μεταφοράς των αιτημάτων του λαού στις κυβερνήσεις. Αν, ωστόσο, λείπουν οι αυτοβουλίες και το δικαίωμα

ανάκλησης, το εκλογικό σώμα δεν έχει άλλο αποτελεσματικό μέσο για να διασφαλίσει την εκτέλεση της λαϊκής εντολής πέρα από τη δυνατότητά του να τιμωρήσει τους πολιτικούς στις επόμενες εκλογές. Επιπλέον, οι εκλεγμένες κυβερνήσεις δεν αποτελούν πουθενά μικρόκοσμο της ευρύτερης κοινωνίας.

• **Επηρεασμός της κυβερνητικής πολιτικής:** Οι εκλογές σίγουρα εμποδίζουν τις κυβερνήσεις να εφαρμόσουν ριζοσπαστικές και πλήρως αντιλαϊκές πολιτικές, μόνο όμως σε εξαιρετικές περιπτώσεις (όταν δηλαδή ένα και μόνο ζήτημα κυριαρχεί στην προεκλογική περίοδο) μπορούμε να πούμε ότι επηρεάζουν άμεσα την κυβερνητική πολιτική. Μπορεί επίσης να υποστηριχτεί ότι το εύρος των επιλογών πολιτικής που τίθεται στις εκλογές είναι συνήθως τόσο περιορισμένο ώστε το τελικό αποτέλεσμα μπορεί να έχει μόνο περιθωριακή επίπτωση στην κυβερνητική πολιτική. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι η κυβερνητική πολιτική επηρεάζεται σε κάθε περίπτωση περισσότερο από πρακτικές ανάγκες, όπως η κατάσταση της οικονομίας, παρά από εκλογικούς υπολογισμούς.

• **Αγωγή του πολίτη:** Οι προεκλογικές εκστρατείες προσφέρουν στο εκλογικό σώμα πληθώρα πληροφοριών για τα κόμματα, τους υποψηφίους, τις πολιτικές, τις επιδόσεις της τρέχουσας κυβέρνησης, το πολιτικό σύστημα κ.ο.κ. Αυτές οι πληροφορίες, ωστόσο, εκπαιδεύουν ουσιαστικά τους ψηφοφόρους μόνο αν οι παρεχόμενες πληροφορίες και ο τρόπος μετάδοσής τους αφορούν το δημόσιο συμφέρον και προάγουν το διάλογο αντί να καλλιεργούν την απάθεια και την αποξένωση. Εφόσον, όμως, οι υποψήφιοι και τα κόμματα επιδιώκουν περισσότερο να πείσουν παρά να εκπαιδεύσουν τον λαό, έχουν επίσης ισχυρό κίνητρο να παρέχουν μονομερείς και παραποιημένες πληροφορίες.

• **Κατασκευή νομιμοποίησης:** Ένας λόγος για τον οποίο ακόμα και αυταρχικά καθεστάτα μπαίνουν στον κόπο να διεξάγουν εκλογές, αν και όχι πολυκομματικές, είναι ότι οι εκλογές βοηθούν στην καλλιέργεια της νομιμοποίησης καθώς δικαιολογούν το υπάρχον σύστημα εξουσίας. Αυτό συμβαίνει διότι η εθιμοτυπία της προεκλογικής περιόδου προσδίδει στις εκλογές τελετουργικό κύρος και σπουδαιότητα. Προπάντων, στο βαθμό που ενθαρρύνουν τους πολίτες να μετέχουν στην πολιτική, ακόμα και με την περιορισμένη μορφή της ψηφοφορίας, οι εκλογές κινητοποιούν την ενεργό συναίνεση.

• **Ενίσχυση των ελίτ:** Οι εκλογές μπορούν επίσης να είναι ένα όχημα μέσω του οποίου οι ελίτ χειραγωγούν και ελέγχουν τις μάζες. Η πιθανότητα αυτή έδωσε την αφορμή στον Proudhon να προειδοποιήσει ότι η «καθολικότητα της ψήφου είναι αντεπαναστατική διαδικασία». Οι εκλογές εξουδετερώνουν δυνητικά την πολιτική δυσφορία και την αντιπαράθεση, καθότι διοχετεύουν αυτά τα αισθήματα σε συνταγματικούς διαύλους κι επιτρέπουν την εναλλαγή των κυβερνήσεων χωρίς τη διασάλευση του ίδιου του καθεστώτος. Οι εκλογές είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικές από αυτή την άποψη διότι την ίδια στιγμή δίνουν στους πολίτες την εντύπωση ότι ασκούν εξουσία επί των κυβερνήσεων.

Εκλογικά συστήματα: αντιπαραθέσεις και διαμάχες

Το εκλογικό σύστημα είναι ένα σύνολο κανόνων που διέπουν τη διεξαγωγή των εκλογών. Οι κανόνες αυτοί όχι μόνο διαφέρουν ανά τον κόσμο αλλά και είναι σε πολλές χώρες αντικείμενο έντονων πολιτικών συζητήσεων και διενέξεων. Οι κανόνες αυτοί διαφέρουν από ποικίλες απόψεις:

- Οι ψηφοφόροι μπορεί να καλούνται να επιλέξουν μεταξύ υποψηφίων ή μεταξύ κομμάτων.
- Οι ψηφοφόροι μπορεί είτε να επιλέγουν ένα μόνο υποψήφιο είτε να ψηφίζουν βάσει προτίμησης, κατατάσσοντας σε σειρά τους υποψηφίους που θέλουν να υποστηρίξουν.
- Το εκλογικό σώμα μπορεί να χωρίζεται σε εκλογικές ενότητες ή περιφέρειες.
- Οι εκλογικές περιφέρειες μπορεί να είναι μονοεδρικές ή πολυεδρικές.
- Το επίπεδο υποστήριξης που απαιτείται για την εκλογή ενός υποψηφίου ποικίλλει: μπορεί να χρησιμοποιείται η «σχετική» πλειοψηφία (δηλαδή η συγκέντρωση του μεγαλύτερου αριθμού ψήφων), η γενική ή «απόλυτη» πλειοψηφία ή κάποιο είδος εκλογικού μέτρου.

Γενικότερα, ωστόσο, τα εκλογικά συστήματα μπορούν να χωριστούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες, ανάλογα με το πώς μετατρέπουν τις ψήφους σε βουλευτικές έδρες. Από τη μία πλευρά υπάρχουν τα *πλειοψηφικά* συστήματα, στα οποία τα μεγαλύτερα κόμματα κερδίζουν συνήθως μεγαλύτερη αναλογία εδρών από το ποσοστό των ψήφων που συγκέντρωσαν στις εκλογές. Αυτό αυξάνει τις πιθανότητες ένα μόνο κόμμα να συγκεντρώσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία κι έτσι να κυβερνήσει αυτοδύναμα. Στη Μ. Βρετανία λ.χ. η μονοκομματική κυβέρνηση είναι παγιωμένη μολοντί κανένα κόμμα δεν έχει πετύχει εκλογική πλειοψηφία από το 1953 και μετά. Από την άλλη πλευρά έχουμε τα *αναλογικά* συστήματα, τα οποία εγγυώνται μια ισορροπημένη ή τουλάχιστον πιο ισορροπημένη σχέση ανάμεσα στις έδρες που κερδίζει κάθε κόμμα και τις ψήφους που συγκεντρώνει στις εκλογές. Στα συστήματα απλής αναλογικής αντιπροσώπευσης, ένα κόμμα που συγκεντρώνει 45% των ψήφων κερδίζει ακριβώς 45% των εδρών. Τα συστήματα αναλογικής αντιπροσώπευσης μειώνουν επομένως τις πιθανότητες σχηματισμού μονοκομματικών κυβερνήσεων και συνδέονται συνήθως με πολυκομματικά συστήματα και κυβερνήσεις συνεργασίας. Τα εκλογικά συστήματα που παρουσιάζονται στα ακόλουθα πλαίσια εκτείνονται από τα πιο πλειοψηφικά έως τα καθαρά συστήματα απλής αναλογικής.

Μολοντί σε ορισμένες χώρες το εκλογικό σύστημα δεν εγείρει ιδιαίτερες συζητήσεις και δεν συγκεντρώνει μεγάλο ενδιαφέρον, σε άλλες είναι φλέγον πολιτικό και συνταγματικό ζήτημα. Στη Γαλλία λ.χ., το εκλογικό σύστημα έχει αλλάξει τόσο πολλές φορές ώστε οποιαδήποτε σχετική αναφορά διατρέχει τον κίνδυνο να είναι παρωχημένη. Ο δεύτερος γύρος των βουλευτικών εκλογών εγκαταλείφθηκε το 1985, όταν η Γαλλία εφάρμοσε το σύστημα της περιφερειακής λίστας, ενεργ-

Έννοια

Αναλογική αντιπροσώπευση

Η αρχή της αναλογικής αντιπροσώπευσης ορίζει ότι η δύναμη των κομμάτων σε μια συνέλευση ή ένα κοινοβούλιο πρέπει να βρίσκεται σε ευθεία αναλογία με τη συνολική εκλογική τους δύναμη, δηλαδή ότι το ποσοστό των εδρών τους πρέπει να είναι ανάλογο με το ποσοστό των ψήφων που συγκεντρώνουν στις εκλογές. Ο όρος δεν αναφέρεται σε μία μόνο μέθοδο εκλογών αλλά σε ποικίλους εκλογικούς μηχανισμούς, αρκεί αυτοί να εξασφαλίζουν αναλογικά αποτελέσματα ή τουλάχιστον ένα υψηλό και αξιόπιστο επίπεδο αναλογικότητας. Τα πιο γνωστά συστήματα αναλογικής αντιπροσώπευσης είναι το σύστημα της κοιμματικής λίστας, το σύστημα της ενιαίας μεταβιβαστής ψήφου (βλ. το αντίστοιχο πλαίσιο «Επισήμανση») και το μεικτό σύστημα των δύο ψήφων*, αν και η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα αναλογικά και τα πλειοψηφικά συστήματα δεν είναι πάντα ευδιάκριτη. Τα συνήθη στην ηπειρωτική Ευρώπη συστήματα αναλογικής αντιπροσώπευσης αποβλέπουν περισσότερο στην εκπροσώπηση κομμάτων παρά μεμονωμένων υποψηφίων, γι' αυτό και είναι μάλλον τα πλέον κατάλληλα σε διαιρεμένες ή πληθυσμιακές κοινωνίες.

γιοποιήθηκε όμως ξανά στις εκλογές του 1993. Στη Μ. Βρετανία, μολονότι το πλειοψηφικό σύστημα που είναι γνωστό ως «first past the post» (FPTP· βλ. το αντίστοιχο πλαίσιο «Επισήμανση») χρησιμοποιείται ακόμη στις γενικές εκλογές, έχουν εισαχθεί διάφορα πιο αναλογικά εκλογικά συστήματα από το 1999 και μετά, τα οποία χρησιμοποιούνται στις εκλογές των τοπικών κοινοβουλίων της Σκωτίας, της Ουαλίας και της Β. Ιρλανδίας καθώς και στις εκλογές της Συνέλευσης του Μείζονος Λονδίνου και τις Ευρωεκλογές. Η συζήτηση για τη μεταρρύθμιση των εκλογικών συστημάτων είναι κάπως λαβυρινθώδης, καθώς οι αλλαγές που έχουν επέλθει δεν αντανακλούν κάποιο συνεκτικό μοτίβο. Το 1994, ενώ η Νέα Ζηλανδία υιοθετούσε την αναλογική αντιπροσώπευση στη θέση του συστήματος FPTP, η Ιταλία κινούνταν προς την αντίθετη κατεύθυνση αντικαθιστώντας την κοιμματική λίστα με το λιγότερο αναλογικό μεικτό σύστημα των δύο ψήφων (σύμφωνα με το οποίο 75% των γερουσιαστών εκλέγονται με το σύστημα FPTP).

Τα εκλογικά συστήματα συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον εν μέρει επειδή επηρεάζουν καθοριστικά την απόδοση των κομμάτων και ιδιαίτερα την προοπτική τους να κερδίσουν (ή τουλάχιστον να μοιραστούν) την εξουσία. Θα ήταν, λοιπόν, ανόητο να αρνηθούμε ότι οι στάσεις έναντι του εκλογικού συστήματος διαμορφώνονται εν πολλοίς από κοιμματικά συμφέροντα. Οι παλινωδίες και οι ελιγμοί του προέδρου Mitterrand στη Γαλλία τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 υπαγορεύτηκαν κυρίως από την επιθυμία του να ενισχύσει τη σοσιαλιστική εκπροσώπηση στην Εθνοσυνέλευση. Ομοίως, το ενδιαφέρον που επέδειξε το Εργατικό Κόμμα της Βρετανίας για τη μεταρρύθμιση του εκλογικού συστήματος από τη δεκαετία του 1980 και μετά αυξομειώνεται ανάλογα με τις ενδείξεις πιθανής εκλογικής νίκης του κόμματος με το σύστημα FPTP. Η μεταστροφή του Εργατικού Κόμματος υπέρ των αποκεντρωμένων σωμάτων και η δέσμευσή του το 1997 για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος με θέμα την εκλογική μεταρρύθμιση για τις εκλογές της Βουλής των Κοινοτήτων ήταν εν μέρει συνέπεια της 18χρονης παραμονής του στην αντιπολίτευση. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι συντριπτικές νίκες του κόμματος το 1997 και το 2001 συνέπεσαν με τη μείωση του ενδιαφέροντος στο εσωτερικό του για τη μεταρρύθμιση του εκλογικού συστήματος των βουλευτικών εκλογών και με τη ματαίωση του δημοψηφίσματος. Θα πρέπει, ωστόσο, να συνυπολογίσουμε και άλλους, λιγότερο κυνικούς και πιο ουσιαστικούς παράγοντες. Το πρόβλημα πάντως είναι ότι δεν υπάρχει «ιδανικό» εκλογικό σύστημα.

Η διαμάχη για τις εκλογικές μεταρρυθμίσεις είναι στην ουσία της διαμάχη για την επιθυμητή φύση της κυβέρνησης και τις αρχές στις οποίες στηρίζεται μια «καλή» κυβέρνηση. Λόγου χάρη, η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση είναι πιο σημαντική από την αποτελεσματική κυβέρνηση; Η εύνοια του συμβιβασμού και της συναίνεσης είναι προτιμότερη από την εύνοια του δογματισμού και της πολιτικής αρχών; Αυτά είναι κανονιστικά ερωτήματα που δεν επιδέχονται αντικειμενικές απαντήσεις. Επιπλέον, μπροστά στον πολύπλοκο ρόλο που διαδραματίζουν, οι εκλογές μπορούν να κριθούν με πολλά και συχνά αντιφατικά κριτήρια. Συνεπώς, τα εκλογικά συστήματα χρήζουν

Επισήμανση

Εκλογικά συστήματα: μονοεδρικό πλειοψηφικό σύστημα (εκλέγεται αυτός που συγκεντρώνει τις περισσότερες ψήφους: «first past the post» [FPTP] – στην κυριολεξία: «ο πρώτος πάνω από το όριο»)

Χρησιμοποιείται: Μεταξύ άλλων, στη Μ. Βρετανία (Βουλή των Κοινοτήτων), τις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Ινδία.

Τύπος: Πλειοψηφικό.

Χαρακτηριστικά:

- Η επικράτεια χωρίζεται σε (συνήθως ισομεγέθεις) μονοεδρικές εκλογικές περιφέρειες.
- Οι ψηφοφόροι επιλέγουν έναν μόνο υποψήφιο, σημειώνοντας συνήθως το όνομά του με σταυρό στο ψηφοδέλτιο.
- Ο νικητής χρειάζεται μόνο να κερδίσει την πλειοψηφία των ψήφων (η αρχή του «first past the post»).

Πλεονεκτήματα:

- Το σύστημα εγκαθιδρύει μια άμεση σχέση ανάμεσα στους αντιπροσώπους και τις εκλογικές περιφέρειες, εξασφαλίζοντας έτσι την εκπλήρωση των περιφερειακών καθηκόντων των βουλευτών.
- Προσφέρει στο εκλογικό σώμα μια ξεκάθαρη επιλογή μεταξύ των δυναμει κυβερνητικών κομμάτων.
- Επιτρέπει το σχηματισμό κυβερνήσεων που διαθέτουν καθαρή εντολή του εκλογικού σώματος, αν και συχνά μόνο της πλειοψηφίας του.
- Περιορίζει τον εξτρενισμό, κάνοντας ακόμα πιο δύσκολο για τα μικρά ριζοσπαστικά κόμματα να κερδίσουν έδρες κι εκλογική αξιοπιστία.
- Παράγει ισχυρές και αποτελεσματικές κυβερνήσεις καθώς ένα κόμμα ελέγχει συνήθως την πλειοψηφία του κοινοβουλίου.
- Εγγυάται τη σταθερότητα των κυβερνήσεων μιας και οι μονοκομματικές κυβερνήσεις σπάνια πέφτουν εξαιτίας διαιρέσεων κι εσωτερικών τριβών.

Μειονεκτήματα:

- Το σύστημα «αχρηστεύει» πολλές (ίσως τις περισσότερες) ψήφους, δηλαδή εκείνες υπέρ των ηττημένων υποψηφίων καθώς κι εκείνες που ήταν υπέρ των νικητών αλλά δεν καταμετρήθηκαν λόγω προηγούμενης υπέρβασής του ορίου της πλειοψηφίας.
- Παραμορφώνει τις εκλογικές προτιμήσεις καθώς ευνοεί την «υποεκπροσώπηση» μικρών κομμάτων και κομμάτων με ισορροπημένη γεωγραφικά κατανομή της απήχυσής τους (το «φαινόμενο του τρίτου κόμματος»).
- Προσφέρει περιορισμένες επιλογές λόγω των διπολικών (δικομματικών) του τάσεων.
- Υπονομεύει τη νομιμοποίηση της κυβέρνησης καθώς οι κυβερνήσεις έχουν συχνά την υποστήριξη μόνο της μειοψηφίας, παράγοντας έτσι ένα σύστημα εξουσίας της πλειοψηφίας (η πλειοψηφία των ψήφων δεν ισουδυναμεί με την πλειοψηφία του πληθυσμού).
- Παράγει αστάθεια διότι μια αλλαγή κυβέρνησης μπορεί να οδηγήσει σε ριζική αλλαγή πολιτικών και προτεραιοτήτων.
- Οδηγεί σε μη υλόλογες κυβερνήσεις, καθώς το νομοθετικό σώμα υπάγεται συνήθως στην εκτελεστική εξουσία αφού η πλειοψηφία των βουλευτών προέρχεται από το κυβερνών κόμμα.
- Αποθαρρύνει την επιλογή κοινωνικά πολυσυλλεκτικών υποψηφίων, προς χάριν υποψηφίων ελκυστικών για τη μεγάλη πλειοψηφία των εκλογέων.

υποστήριξης μόνο υπό όρους, ως συστήματα εξισορρόπησης μειονεκτημάτων και πλεονεκτημάτων είτε δομικών είτε αναφορικά με άλλα συστήματα. Τα κριτήρια αυτά εντάσσονται σε δύο γενικές κατηγορίες: σε εκείνα που σχετίζονται με την ποιότητα της αντιπροσώπευσης και σ' εκείνα που αφορούν την αποτελεσματικότητα της κυβέρνησης.

Οι αδυναμίες των πλειοψηφικών συστημάτων αναδεικνύονται συνήθως όταν αξιολογούνται βάσει των αντιπροσωπευτικών τους λειτουργιών. Όλα τα πλειοψηφικά συστήματα παραμορφώνουν λίγο πολύ τις λαϊκές προτιμήσεις, υπό την έννοια ότι η αντιπροσώπευση των κομμάτων δεν είναι ανάλογη της εκλογικής τους δύναμης. Αυτό φαίνεται ανάγλυφα από το ότι «αδικούν» κατάφωρα τα μικρά κόμματα και τα κόμματα με γεωγραφικά ανάλογη απήχηση καθώς και από το ότι είναι «υπερβολικά ακριβοδίκαια» έναντι των μεγάλων κομμάτων και των κομμάτων με γεωγραφικά συγκεντρωμένη δύναμη. Για παράδειγμα, το 2001 το Εργατικό Κόμμα στη Μ. Βρετανία κέρδισε 63% των κοινοβουλευτικών εδρών, συγκεντρώνοντας το 41% των ψήφων, το Συντηρητικό Κόμμα κέρδισε το 25% των εδρών με ποσοστό 31% επί των ψήφων και το κόμμα των Φιλελεύθερων Δημοκρατών κατέλαβε μόλις το 8% των εδρών συγκεντρώνοντας το 18% των ψήφων. Είναι αδύνατο να δικαιολογηθούν οι αποκλίσεις αυτές με όρους αντιπροσώπευσης, ιδιαίτερα από τη στιγμή που τα άτυχα «τρίτα» κόμματα είναι συχνά κεντρώα και όχι εξτρεμιστικά λαϊκιστικά κόμματα.

Τα δικομματικά συστήματα και οι μονοκομματικές κυβερνήσεις, επομένως, «κατασκευάζονται» από τις πλειοψηφικές τάσεις του εκλογικού συστήματος και δεν αντικατοπτρίζουν την κατανομή των λαϊκών προτιμήσεων. Το γεγονός, μάλιστα, ότι τα κόμματα μπορούν να έρθουν στην εξουσία συγκεντρώνοντας μόλις τα δύο πέμπτα της λαϊκής ψήφου (τον Οκτώβριο του 1974, για παράδειγμα, το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας κέρδισε την πλειοψηφία στη Βουλή των Κοινοτήτων συγκεντρώνοντας 39,2% των ψήφων) υπονομεύει τη νομιμοποίηση ολόκληρου του πολιτικού συστήματος και δημιουργεί τις προϋποθέσεις ώστε ριζοσπαστικά και ιδεολογικά στρατευμένα κόμματα να παραμένουν για χρόνια στην εξουσία χωρίς ιδιαίτερες πιέσεις για διεύρυνση της απήχησης τους. Έτσι, οι Συντηρητικοί στη Μ. Βρετανία κατάφεραν να εφαρμόσουν ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων υπέρ της ελεύθερης αγοράς τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 χωρίς ποτέ να λάβουν στις εκλογές ποσοστό μεγαλύτερο του 43%. Όταν η πλειοψηφία των ψηφοφόρων αντιτίθεται στο κόμμα που τελικά αναλαμβάνει την εξουσία, είναι δύσκολο να υποστηρίξει κανείς ότι το κόμμα αυτό διαθέτει λαϊκή εντολή για την παραμικρή πρωτοβουλία.

Υπό αυτό το πρίσμα, τα αναλογικά εκλογικά συστήματα φαίνονται σαφώς πιο αντιπροσωπευτικά. Παρ' όλα αυτά, είναι μάλλον απλοϊκή η ταύτιση εκλογικής δικαιοσύνης και αναλογικότητας. Για παράδειγμα, ένα μεγάλο μέρος της κριτικής που ασκήθηκε στα συστήματα αναλογικής αντιπροσώπευσης προέρχεται από το γεγονός ότι κάνουν πολύ πιθανότερο το σχηματισμό κυβερνήσεων συνασπισμού. Μολονότι μπορεί να υποστηριχθεί ότι, σε αντίθεση με τις μονοκομματικές κυβερνήσεις, οι κυβερνητικοί συνασπισμοί απολαμβάνουν την υποστήριξη

τουλάχιστον του 50% των ψηφοφόρων, οι πολιτικές τους διαμορφώνονται βάσει μετεκλογικών συνδιαλλαγών κι επομένως δεν εγκρίνονται από κανένα σύνολο εκλογέων. Ένας επιπλέον κίνδυνος είναι ότι τα κόμματα που μετέχουν στον κυβερνητικό συνασπισμό ασκούν επιρροή ενδεχομένως δυσανάλογη της εκλογικής τους δύναμης. Το κλασικό σχετικό παράδειγμα είναι η περίπτωση κατά την οποία μικρά κεντρικά κόμματα (όπως οι Ελεύθεροι Δημοκράτες στη Γερμανία) δεσμεύουν τα μεγαλύτερα κόμματα (λ.χ., το CDU και το SPD) απειλώντας ότι θα αποσύρουν τη στήριξή τους από την κυβέρνηση και θα τη στρέψουν στο άλλο κόμμα. Έτσι, στην πράξη, «η ουρά κουνάει τον σκύλο».

Η υπεράσπιση, πάντως, των πλειοψηφικών συστημάτων στηρίζεται κυρίως στις κυβερνητικές λειτουργίες και ειδικά στη δυνατότητα των συστημάτων αυτών να παρέχουν σταθερή και αποτελεσματική

Επισήμανση

Εκλογικά συστήματα: σύστημα των δύο γύρων

Χρησιμοποιείται: Παράδοσιακό στη Γαλλία (αν και οι αλλαγές του γαλλικού εκλογικού συστήματος είναι συχνές).

Τύπος: Πλειοψηφικό.

Χαρακτηριστικά:

- Οι περιφέρειες είναι μονοεδρικές και οι ψηφοφόροι επιλέγουν έναν μόνο υποψήφιο, όπως στο μονοεδρικό πλειοψηφικό σύστημα (FPTP).
- Για κερδίσει ένα κόμμα από τον πρώτο γύρο, πρέπει να συγκεντρώσει την πλειοψηφία επί του συνόλου των ψήφων.
- Αν κανένα κόμμα δεν συγκεντρώσει πλειοψηφία στον πρώτο γύρο, διεξάγονται επαναληπτικές εκλογές μεταξύ των δύο πρώτων υποψηφίων.

Πλεονεκτήματα:

- Το σύστημα αυτό διευκολύνει τις εκλογικές επιλογές: στον πρώτο γύρο οι ψηφοφόροι μπορούν να ψηφίσουν αυθόρμητα τον υποψήφιο της προέκλειάς τους ενώ στον δεύτερο μπορούν να στηρίξουν συνειδητά τον λιγότερο κακό υποψήφιο.
- Εφόσον οι υποψήφιοι μπορούν να κερδίσουν μόνο με τη στήριξη της πλειοψηφίας, ενθαρρύνονται να κάνουν την απήχησή του όσο το δυνατόν ευρύτερη.
- Ενισχύει η δημιουργία ισχυρών και σταθερών κυβερνήσεων, όπως και στα συστήματα FPTP.

Μειονεκτήματα:

- Το εν λόγω σύστημα είναι ελάχιστα πιο αναλογικό από το σύστημα FPTP πράγμα που σημαίνει ότι παραμορφώνει τις προτιμήσεις και σπείρει τα «τρίτα» κόμματα.
- Οι υποψήφιοι που προκρίνονται στον δεύτερο γύρο ενθαρρύνονται να εγκαταλείψουν τις αρχές τους προς άγρια βραχυπρόθεσμη δημοτικότητα ή σαν συνέπεια συναλλαγών με τους αποκλεισμένους υποψηφίους.
- Η διεξαγωγή δεύτερου γύρου μπορεί να εξαπλώσει την υπομονή των ψηφοφόρων, με ανάλογες συνέπειες στο ενδιαφέρον τους για την πολιτική.

Επισήμανση

Εκλογικά συστήματα: σύστημα εναλλακτικής ψήφου (ΕΨ)· συμπληρωματική ψήφος (ΣΨ)

Χρησιμοποιείται: Στην Αυστραλία (Βουλή των Αντιπροσώπων (ΕΨ)) και τη Μ. Βρετανία (Δήμαρχος Λονδίνου (ΣΨ)).

Τύπος: Πλειοψηφικό.

Χαρακτηριστικά:

- Μονοεδρικές εκλογικές περιφέρειες.
- Ψήφος προτίμησης. Στην ΕΨ οι ψηφοφόροι ταξινομούν τους υποψηφίους με σειρά προτίμησης: 1 για την πρώτη προτίμηση, 2 για τη δεύτερη κ.ο.κ. Στη ΣΨ υπάρχει μόνο μία «συμπληρωματική» ψήφος.
- Οι νικητές πρέπει να συγκεντρώσουν το 50% των συνολικών ψήφων.
- Οι ψήφοι καταμετρούνται βάσει των πρώτων προτιμήσεων. Αν κανένας υποψήφιος δεν συγκεντρώσει το 50%, ο τελευταίος υποψήφιος αποκλείεται και οι ψήφοι του μεταφέρονται στις δεύτερες (ή τις επόμενες) προτιμήσεις. Αυτό συνεχίζεται μέχρι κάποιος υποψήφιος να συγκεντρώσει την πλειοψηφία. Στη ΣΨ όλοι οι υποψήφιοι αποκλείονται εκτός από τους δύο πρώτους.

Πλεονεκτήματα:

- «Αχρηστεύονται» λιγότερες ψήφοι απ' ό,τι στο σύστημα FPTP.
- Αντίθετα με το σύστημα των δύο γύρων, το εκλογικό αποτέλεσμα δεν μπορεί να επηρεαστεί από συμφωνίες μεταξύ υποψηφίων.
- Μολονότι οι νικητές πρέπει να συγκεντρώσουν τουλάχιστον 50% των ψήφων, δεν αποκλείεται η πλειοψηφική μονοκομματική κυβέρνηση.

Μειονεκτήματα:

- Το σύστημα αυτό δεν είναι πολύ πιο αναλογικό από το σύστημα FPTP, ευνοεί δηλαδή κι αυτό τα μεγάλα κόμματα.
- Το εκλογικό αποτέλεσμα μπορεί να καθοριστεί από τις προτιμήσεις εκείνων που στηρίζουν μικρά και ίσως εξτρεμιστικά κόμματα.
- Οι νικητές μπορεί να έχουν συγκεντρώσει λίγες ψήφους πρώτης προτίμησης και ενδέχεται να είναι απλώς οι λιγότερο αντιπαθείς υποψήφιοι.

εξουσία. Με άλλα λόγια, η έλλειψη αναλογικότητας μπορεί να είναι απλώς το τίμημα που πρέπει να πληρώσουμε για να έχουμε ισχυρή κυβέρνηση. Στα συστήματα αυτά, η προμοδότηση της μονοκομματικής εξουσίας σημαίνει ότι το εκλογικό σώμα έχει τη δυνατότητα να επιλέξει μόνο μεταξύ δύο κομμάτων, καθένα από τα οποία είναι σε θέση να εφαρμόσει τις προεκλογικές του υποσχέσεις μεταφράζοντας τις δεσμεύσεις του σε κυβερνητικά προγράμματα. Με τη στήριξη μιας συνεκτικής πλειοψηφίας στη συνέλευση, οι κυβερνήσεις αυτού του είδους εξαντλούν συνήθως τη θητεία τους. Αντίθετα, οι κυβερνήσεις συνασπισμού είναι αδύναμες και ασταθείς, υπό την έννοια ότι επιδίδονται συνεχώς σε μια διαδικασία συμφιλίωσης των διαφορετικών απόψεων και διατρέχουν μονίμως τον κίνδυνο διάλυσης εξαιτίας εσωτερικών συγκρούσεων και διασπάσεων. Το κλασικό παράδειγμα σ'

αυτή την περίπτωση είναι η μεταπολεμική Ιταλία, η οποία από το 1945 ως το 2001 γνώρισε, ούτε λίγο ούτε πολύ, 59 κυβερνήσεις.

Οι υποστηρικτές της αναλογικής αντιπροσώπευσης υποστηρίζουν από τη μεριά τους ότι η ισχυρή κυβέρνηση, δηλαδή η κυβέρνηση που μπορεί να επιβάλλει τις πολιτικές της, δεν είναι κατά κανένα τρόπο αδιαφιλονίκητη αξία καθώς τείνει να περιορίζει τον δημόσιο έλεγχο και την κοινοβουλευτική λογοδοσία των κυβερνώντων. Αντίθετα, μάλιστα, υποστηρίζουν ότι η «ισχυρή κυβέρνηση» πρέπει να εννοείται με όρους λαϊκής υποστήριξης και προθυμίας των πολιτών να υπακούουν και να σέβονται την κυβέρνηση. Οι κυβερνητικοί συνασπισμοί διευρυμένης βάσης διαθέτουν ίσως αυτές τις ιδιότητες σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι οι μονοκομματικές κυβερνήσεις. Παρομοίως, αντί να σημαίνει την ικανότητα μιας κυβέρνησης να εξαντλεί τη θητεία της, ο όρος «σταθερή κυβέρνηση» θα μπορούσε να σημαίνει αντίθετα συνεπή εφαρμογή κρατικών πολιτικών ανεξάρτητα από την εναλλαγή των κυβερνήσεων. Αυτό είναι πιθανότερο να επιτευχθεί από κυβερνήσεις συνασπισμού (όπου ένα ή περισσότερα κόμματα είναι δυνατό να παραμένουν στην εξουσία παρά τη μεταβαλλόμενη σύνθεση του κυβερνητικού συνασπισμού) παρά από μονοκομματικές κυβερνήσεις, οι οποίες προχωρούν αναπόφευκτα σε εκτεταμένες αλλαγές πολιτικού προσωπικού και προτεραιοτήτων όταν η εξουσία αλλάζει χέρια.

Η διαμάχη, ωστόσο, για τις εκλογικές μεταρρυθμίσεις διατρέχει συνεχώς τον κίνδυνο υπερεκτίμησης της σημασίας των εκλογικών συστημάτων. Στην πράξη, οι εκλογές είναι μόνο ένας από τους πολλούς παράγοντες που διαμορφώνουν την πολιτική διαδικασία, και μπορεί μάλιστα να μην είναι καν ο κρισιμότερος. Μάλιστα, ο αντίκτυπος συγκεκριμένων εκλογικών συστημάτων εξαρτάται εν πολλοίς από άλλες συνθήκες, δηλαδή την πολιτική κουλτούρα, τη φύση του κομματικού συστήματος και το οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγεται η πολιτική διαδικασία. Λόχου χάρη, οι γενικεύσεις σχετικά με τη φύση των κυβερνήσεων συνασπισμού είναι πάντα αδόκιμες. Ενώ οι κυβερνητικοί συνασπισμοί στην Ιταλία ήταν γενικά ασθενικοί και βραχύβιοι, στη Γερμανία παρήγαγαν συνήθως σταθερές και αποτελεσματικές κυβερνήσεις. Ομοίως, μολονότι τα πλειοψηφικά συστήματα μπορούν να παραγάγουν σημαντικές μεταστροφές στην κρατική πολιτική κατά την εναλλαγή των κυβερνήσεων, δεν είναι σπάνιο και το φαινόμενο της συναίνεσης για τους κεντρικούς άξονες της κρατικής πολιτικής. Τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 η βρετανική κρατική πολιτική παρουσίασε εντυπωσιακή συνέπεια στον πολιτικό προσανατολισμό της, παρά την εναλλαγή στην εξουσία Συντηρητικών και Εργατικών, εξαιτίας της προσήλωσης και των δύο κομμάτων στις αρχές της κεντσιανής σοσιαλδημοκρατίας. Επιπλέον, πιο δύσκολο ακόμα είναι να προσδιορίσουμε τη ζημιά που μπορούν να κάνουν τα εκλογικά συστήματα. Παρά την πασίγνωστη πολιτική αστάθεια της Ιταλίας, η οποία αποδίδεται συχνά στο –εγκαταλειμμένο πλέον– εκλογικό σύστημα της κομματικής λίστας, κατά τη μεταπολεμική περίοδο το βόρειο τμήμα της χώρας γνώρισε σταθερή οικονομική ανάπτυξη, κάνοντας την Ιταλία την τρίτη πιο εύπορη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη δεκαετία του 1990.

Επισήμανση

Εκλογικά συστήματα: μεικτό σύστημα των δύο ψήφων (διαφορετικά: Σύστημα προσωποποιημένης αναλογικής εκπροσώπησης, συνδυαστικό σύστημα ή σύστημα των επιπρόσθετων εδρών)

Χρησιμοποιείται: Στη Γερμανία, την Ιταλία, τη Ρωσία (Κρατική Δούμα), τη Νέα Ζηλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο (Σκωτσέζικο Κοινοβούλιο και Ουαλική Συνέλευση).

Τύπος: Αναλογικό.

Χαρακτηριστικά:

- Ένα μέρος των εδρών (50% στη Γερμανία, περισσότερες όμως στην Ιταλία, τη Σκωτία και την Ουαλία) πληρούνται μέσω του συστήματος FPTP, με τη χρήση μονοεδρικών περιφερειών.
- Οι υπόλοιπες έδρες πληρούνται βάσει κοιμματικής λίστας (όπως εξηγείται στο πλαίσιο που αφορά το σύστημα κοιμματικής λίστας).
- Οι ψηφοφόροι έχουν δύο ψήφους: μία για τον υποψήφιο της περιφέρειάς τους και την άλλη για το κόμμα.

Πλεονεκτήματα:

- Η μεικτή φύση αυτού του συστήματος εξισορροπεί την ανάγκη εκπροσώπησης των εκλογικών περιφερειών με την ανάγκη εκλογικής δικαιοσύνης. Η διαδικασία κοιμματικής λίστας εξασφαλίζει ότι η συνέλευση είναι αναλογικά αντιπροσωπευτική.
- Μολονότι το σύστημα είναι αρκετά αναλογικό ως προς το αποτέλεσμα, κρατά ζωντανή τη δυνατότητα μονοκομματικής κυβέρνησης.
- Επιτρέπει στους ψηφοφόρους να επιλέξουν αντιπρόσωπο για την εκλογική τους περιφέρεια από ένα κόμμα και παρά'όλο αυτό να ψηφίσουν άλλο κόμμα για την κυβέρνηση.
- Λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι η εκπροσώπηση μιας εκλογικής περιφέρειας και η ανάληψη υπουργικού θρόνου είναι πολύ διαφορετικές δραστηριότητες, που απαιτούν διαφορετικά таланτά και άλλου είδους εμπειρία.

Μειονεκτήματα:

- Η διατήρηση των μονοεδρικών εκλογικών περιφερειών εμποδίζει την επίτευξη υψηλών επιπέδων αντιπροσώπευσης.
- Το σύστημα δημιουργεί δύο είδη βουλευτών: εκείνους που τολμούν από ανασφάλεια και επιβιβάζονται τα βάρη των υποπροσώπων έναντι της εκλογικής τους περιφέρειας και εκείνους που διεκδικούν υψηλότερο κύρος και προσβλέπουν σε υπουργικά αξιώματα.
- Η εκπροσώπηση των εκλογικών περιφερειών είναι προβληματική λόγω του μεγέθους των περιφερειών (οι οποίες είναι κατά κανόνα διπλάσιες περίπου από τις περιφέρειες στα συστήματα τύπου FPTP).
- Σε αυτό το σύστημα τα κόμματα γίνονται πιο συγκεντρωτικά και ισχυρά, διότι αποφασίζουν όχι μόνο ποιος θα έχει το προνόμιο να είναι στη λίστα και ποιος θα πρέπει να παλέψει στον εκλογικό στίβο, αλλά και σε ποια θέση της λίστας θα ταποθετηθούν οι διάφοροι υποψήφιοι.

Επισήμανση

Εκλογικά συστήματα: σύστημα ενιαίας μεταβίβασης ψήφου (ΕΜΨ)

Χρησιμοποιείται: Στη Δημοκρατία της Ιρλανδίας (ΕΙΡΕ) και το Ηνωμένο Βασίλειο (Συνέλευση της Βόρειας Ιρλανδίας).

Τύπος: Αναλογικό.

Χαρακτηριστικά:

- Πολυεδρικές εκλογικές περιφέρειες, καθεμιά από τις οποίες εκλέγει μέχρι πέντε βουλευτές.
- Τα κόμματα έχουν τόσους υποψηφίους όσες και οι έδρες που πρέπει να καλυφθούν.
- Οι ψηφοφόροι ψηφίζουν βάσει προτίμησης, όπως στο σύστημα της εναλλακτικής ψήφου.
- Οι υποψήφιοι εκλέγονται αν συγκεντρώσουν το εκλογικό μέτρο. Αυτό αντιπροσωπεύει τον ελάχιστο αριθμό ψήφων που απαιτούνται για την εκλογή του προκαθορισμένου αριθμού υποψηφίων και υπολογίζεται σύμφωνα με τον τύπο Droop:

$$\text{εκλογικό μέτρο} = \frac{\text{συνολικός αριθμός ψήφων}}{(\text{αριθμός εδρών} + 1)} + 1$$

Για παράδειγμα, αν το σύνολο των ψήφων σε μια περιφέρεια που εκλέγει τέσσερις βουλευτές είναι 100.000, το εκλογικό μέτρο είναι $100.000 / (4+1) + 1 = 20.001$.

- Οι ψήφοι καταμετρούνται βάσει των πρώτων προτιμήσεων. Αν δεν συμπληρωθούν όλες οι έδρες, ο τελευταίος υποψήφιος αποκλείεται και οι ψήφοι του κατανέμονται ξανά σύμφωνα με τις δεύτερες προτιμήσεις κ.ο.κ., μέχρι τη συμπλήρωση όλων των εδρών.

Πλεονεκτήματα:

- Το σύστημα αυτό μπορεί να αποφέρει ιδιαίτερα αναλογικά αποτελέσματα.
- Ο ανταγωνισμός υποψηφίων από το ίδιο κόμμα σημαίνει ότι οι τελευταίοι μπαίνουν να κριθούν βάσει της προτίμησής τους και των απόψεών τους σε ζητήματα που υπερβαίνουν τις κομματικές γραμμές.
- Η διαθεσιμότητα πολλών βουλευτών συνεπάγεται ότι οι κάτοικοι των εκλογικών περιφερειών μπορούν να επιλέξουν σε ποιον θα μεταφέρουν τα προβλήματά τους.

Μειονεκτήματα:

- Ο βαθμός αναλογικότητας ποικίλει ανάλογα κυρίως με το κομματικό σύστημα.
- Οι αθαφείς και ισχυρές κυβερνήσεις είναι μακρινή πιθανότητα.
- Ο εσωκομματικός ανταγωνισμός μπορεί να είναι διασπαστικός και να επιτρέπει στους βουλευτές να αποφεύγουν τις υποχρεώσεις τους έναντι των περιφερειών τους.

Εποήμανση

Εκλογικά συστήματα: σύστημα κοιμματικής λίστας

Χρησιμοποιείται: Στο Ισραήλ, σε ευρωπαϊκές χώρες όπως το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο, η Ελβετία καθώς και στις Ευρωεκλογές.

Τύπος: Αναλογικό.

Χαρακτηριστικά:

- Είτε όλη η επικράτεια θεωρείται μία εκλογική περιφέρεια είτε, στην περίπτωση των περιφερειακών κοιμματικών λιστών, υπάρχουν περισσότερες μεγάλες πολυεδρικές περιφέρειες.
- Τα κόμματα συγκροτούν λίστες υποψηφίων που θα τεθούν στην κρίση του εκλογικού σώματος, με φθίνουσα σειρά προτίμησης.
- Οι εκλογείς ψηφίζουν κόμματα, όχι υποψηφίους.
- Στα κόμματα κατανέμονται έδρες σε ευθεία αναλογία με τις ψήφους που κερδίζουν στις εκλογές. Οι έδρες αυτές καταλαμβάνονται από βουλευτές που προέρχονται από την κοιμματική λίστα.
- Μπορεί να επιβάλλεται όριο εκπροσώπησης (5% στη Γερμανία), με στόχο τον αποκλεισμό μικρών, ενδεχομένως εξτρεμιστικών κοιμμάτων.

Πλεονεκτήματα:

- Πρόκειται για το μόνο δυνατικό καθαρό σύστημα αναλογικής αντιπροσώπησης, γεγονός που το καθιστά ακριβοδίκαιο προς όλα τα κόμματα.
- Το σύστημα προάγει την ενότητα ενθαρρύνοντας τους ψηφοφόρους να τοιμίζονται μάλλον με το έθνος ή την περιοχή τους παρά με μια εκλογική περιφέρεια.
- Το σύστημα διευκολύνει την εκλογή γυναικών και μειονοτικών υποψηφίων, αρκεί, βέβαια, να έχουν συμπεριληφθεί στην κοιμματική λίστα.
- Η εκπροσώπηση μεγάλου αριθμού μικρών κοιμμάτων εξασφαλίζει την προώθηση της διαπραγμάτευσης, του παζαρέματος και της συναίνεσης.

Μειονεκτήματα:

- Η ύπαρξη πολλών μικρών κοιμμάτων μπορεί να οδηγήσει σε αδύναμες και ασταθείς κυβερνήσεις.
- Κατάρχεται τελείως ο συνδεσμος μεταξύ αντιπροσώπων και εκλογικών περιφερειών.
- Δεν είναι δυνατό να απομακρυνθούν από το αξίωμα τους μη δημοφιλείς υποψήφιοι που όμως κατέχουν εκλογική θέση στην κοιμματική λίστα.
- Τα κόμματα γίνονται άκρως συγκεντρωτικά, καθώς οι ηγέτες τους κατορίζουν τις λίστες και τα νέα μέλη έχουν άφελος να είναι αφοσιωμένα, ευελπιστώντας σε ανέλιξη τους στη λίστα.

Ποιο το «νόημα των εκλογών»;

Η σημασία των εκλογών είναι αναμφισβήτητη. Αν μη τι άλλο, αποτελούν την καλύτερη επίσημη ευκαιρία του λαού να επηρεάσει την πολιτική διαδικασία και να βοηθήσει, άμεσα ή έμμεσα, στην ανάδειξη εκείνων που θα αναλάβουν κυβερνητική εξουσία. Από αυτή τη σκοπιά, οι εκλογές σημαίνουν ό,τι και τα αποτελέσματά τους – ποιος κέρδισε, ποιος έχασε. Η άποψη αυτή ενισχύεται από τα ΜΜΕ που, με την αρωγή των δημοσκοπήσεων, μετατρέπουν όλο και πιο συχνά τις εκλογές σε αγώνες δρόμου. Εντούτοις, δεν είναι παρωχημένη η άποψη των πολιτικών ότι οι εκλογές έχουν ευρύτερο και πιο βαθύ νόημα. Υπό αυτή την έννοια, οι εκλογές θεωρούνται, ούτε λίγο ούτε πολύ, η ορατή εκδήλωση του δημόσιου συμφέροντος· κοντολογίς, «το κοινό μίλησε». Οι πολιτικοί σχολιαστές έχουν κι αυτοί πάντα κάτι να πουν, διακηρύσσοντας λ.χ. ότι οι εκλογές αντικατοπτρίζουν μια «στροφή του λαϊκού αισθήματος». Το πρόβλημα, ωστόσο, είναι ότι όλοι αυτοί οι ισχυρισμοί και οι ερμηνείες χαρακτηρίζονται από μεγάλη δόση αυθαιρεσίας· κάθε απόπειρα απόδοσης «νοήματος» στις εκλογές εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους. Μπορεί ο λαός να μίλησε, είναι όμως απελπιστικά δύσκολο να μάθουμε τι είπε!

Πολλές από αυτές τις δυσκολίες οφείλονται στην προβληματική έννοια του «δημόσιου συμφέροντος». Αν υπάρχει τέτοιο πράγμα, σίγουρα αντικατοπτρίζει τα κοινά ή συλλογικά συμφέροντα όλων των πολιτών. Αυτό ακριβώς εννοούσε ο J.-J. Rousseau με την ιδέα της «γενικής βούλησης», η οποία σήμαινε γι' αυτόν τη βούληση όλων των πολιτών, υπό τον όρο ότι καθένας δρα ανιδιοτελώς. Η δυσκολία αυτής της άποψης είναι προφανής. Πολύ απλά, στην πράξη τα άτομα δεν δρουν ανιδιοτελώς, σύμφωνα με μια γενική ή συλλογική βούληση· δεν υπάρχει αόρατο δημόσιο συμφέρον. Πρέπει λοιπόν να είμαστε καχύποπτοι απέναντι σε όλες τις γενικεύσεις αναφορικά με τον «λαό» ή το «εκλογικό σώμα». Δεν υπάρχει εκλογικό σώμα, μόνο ένα σύνολο εκλογέων, καθένας από τους οποίους έχει επιμέρους συμφέροντα, συμπάθειες, πίστεις κ.ο.κ. Στην καλύτερη περίπτωση, τα εκλογικά αποτελέσματα αντανακλούν τις προτιμήσεις μιας απόλυτης ή σχετικής πλειοψηφίας μεταξύ των ψηφοφόρων. Ακόμα και τότε, όμως, υπάρχουν ανυπέρβλητα ίσως προβλήματα στο να αποφασίσουμε τι «σημαίνουν» αυτές οι ψήφοι.

Η δυσκολία να ερμηνεύσουμε τα αποτελέσματα των εκλογών έγκειται στο –ίσως ακατόρθωτο– έργο να μάθουμε γιατί οι ψηφοφόροι ψηφίζουν όπως ψηφίζουν. Όπως θα φανεί στην επόμενη ενότητα, γενιές ολόκληρες πολιτικών επιστημόνων αναμετρήθηκαν με το ζήτημα της εκλογικής συμπεριφοράς, δεν κατάφεραν όμως να αναπτύξουν μια καθολικά αποδεκτή θεωρία της ψήφου. Η τελευταία, φαινομενικά μια απλή πράξη, καθορίζεται από ένα ολόκληρο πλέγμα παραγόντων, συνειδητών ή ασυνειδητών, ορθολογικών ή ανορθολογικών, εργασιτικών ή ανιδιοτελών. Όλες οι θεωρίες, επομένως, είναι μερικές και πρέπει να κρίνονται σε συνάρτηση με μια σειρά άλλα ζητήματα. Αυτό καταδεικνύεται από τη λεγόμενη οικονομική θεωρία της δημοκρατίας που ανέπτυξε ο Anthony Downs (1957). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η

Έννοια

Δημόσιο συμφέρον

Το δημόσιο συμφέρον απαριθμείται από τα γενικά ή συλλογικά συμφέροντα μιας κοινότητας, από ό,τι είναι καλό για την κοινωνία ως σύνολο. Μπορούμε να διακρίνουμε δύο αντίθετες απόψεις περί δημόσιου συμφέροντος. Οι ισχυρές εκδόσεις του διακρίνουν αυστηρά τα δημόσια από τα ιδιωτικά συμφέροντα, τα συμφέροντα του λαού ως συλλογικού σώματος από τα εγωιστικά ή προσωπικά συμφέροντα κάθε ατόμου. Κατά την άποψη του Rousseau και πολλών σοσιαλιστών, τα συμφέροντα του λαού είναι «ανώτερα» (ή ηθικά υπέρτερα) από τα συμφέροντα του ατόμου. Οι ασθενείς εκδόσεις αναγνωρίζουν μόνο ιδιωτικά συμφέροντα και συνεπώς θεωρούν ότι το δημόσιο συμφέρον δεν είναι παρά ένα συνονθύλευμα ιδιωτικών συμφερόντων, πιο συγκεκριμένα, εκείνων που όλα τα άτομα αναγνωρίζουν ως καλό για τον εαυτό τους. Οι φιλελεύθεροι ατομικιστές απέρριψαν συχνά σαν παράλογη την ιδέα ενός «δημόσιου» συμφέροντος.

ψηφός είναι έκφραση εγωιστικών συμφερόντων των ψηφοφόρων οι οποίοι επιλέγουν κόμματα με τον ίδιο τρόπο που οι καταναλωτές επιλέγουν να αγοράσουν αγαθά ή υπηρεσίες. Υπό αυτή την προϋπόθεση, το κόμμα που κερδίζει τις εκλογές μπορεί εύλογα να ισχυριστεί ότι οι πολιτικές του ανταποκρίνονται καλύτερα στα συμφέροντα της μεγαλύτερης ομάδας ψηφοφόρων.

Από την άλλη, όμως, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι, αντί να «αγοράζουν» πολιτικές, οι ψηφοφόροι είναι κατά κανόνα ανεπαρκώς ενημερωμένοι για τα πολιτικά θέματα κι επηρεάζονται από μια σειρά «ανορθολογικούς» παράγοντες, όπως η συνήθεια, η κοινωνική κατάσταση, η εικόνα των κομμάτων και οι προσωπικότητες των ηγετών τους. Επιπλέον, η ικανότητα των κομμάτων να προσελκύουν ψήφους ίσως να μην έχει να κάνει τόσο με τα ίδια τα «αγαθά» που πουλούν στην αγορά όσο με τον τρόπο «πώλησης» των εκάστοτε αγαθών τους μέσω της διαφήμισης, των προεκλογικών εκστρατειών, της προπαγάνδας κ.ο.κ. Στο βαθμό που αληθεύει κάτι τέτοιο, τα εκλογικά αποτελέσματα ίσως να μην αντανακλούν τόσο τα συμφέροντα της μάζας των ψηφοφόρων όσο τους πόρους και τη χρηματοδότηση που έχουν στη διάθεσή τους τα ανταγωνιζόμενα κόμματα.

Ένα περαιτέρω –και για κάποιους ακόμα πιο δυσεπίλυτο– πρόβλημα είναι ότι κανένας εκλογικός μηχανισμός δεν μπορεί να εκφράσει με αξιοπιστία τις πολυποικίλες προτιμήσεις των εκλογέων. Ο Αμερικανός οικονομολόγος Kenneth Arrow περιέγραψε αυτό το πρόβλημα μέσω του «θεωρήματος της αδυνατότητας». Στο βιβλίο του *Social Choice and Individual Values* (1951), ο Arrow επισήμανε το πρόβλημα της «μεταβατικότητας», το οποίο εμφανίζεται όταν οι ψηφοφόροι μπορούν να εκφράσουν περισσότερες προτιμήσεις για υποψηφίους ή πολιτικές αντί να δώσουν απλώς μία μόνο ψήφο. Το μειονέκτημα της μίας ψήφου δεν είναι μόνο ότι αποτελεί έναν χοντροκομμένο μηχανισμό του τύπου «όλα ή τίποτα» αλλά και ότι αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο κανένας μεμονωμένος υποψήφιος ή πολιτική να μην κερδίσει πλειοψηφική στήριξη. Για παράδειγμα, ο υποψήφιος Α μπορεί να κερδίσει το 40% των ψήφων, ο υποψήφιος Β το 34% και υποψήφιος Γ το 26%. Η κατάσταση περιπλέκεται ακόμα περισσότερο αν ληφθούν υπόψη και οι δεύτερες προτιμήσεις.

Ας υποθέσουμε, χάριν του επιχειρήματος, ότι όλοι οι υποστηρικτές του υποψηφίου Α ψήφισαν σαν δεύτερη επιλογή τον Γ, ότι οι ψηφοφόροι του Β στήριξαν σαν δεύτερη επιλογή τον Α και ότι η δεύτερη προτίμηση των ψηφοφόρων του Γ ήταν ο Β. Έτσι προκύπτει μια κατάσταση στην οποία κάθε υποψήφιος μπορεί να ισχυριστεί ότι ψηφίστηκε από την πλειοψηφία των ψηφοφόρων. Οι πρώτες και δεύτερες προτιμήσεις για τον υποψήφιο Α τού δίνουν ποσοστό 74% (40% συν 34% από τον Β). Ο υποψήφιος Β συγκεντρώνει ποσοστό 60% (34% συν το 26% του Γ) και ο υποψήφιος Γ ποσοστό 66% (26% συν το 40% του Α). Αυτό το πρόβλημα των «κυκλικών πλειοψηφιών» τονίζει το γεγονός ότι μπορεί να είναι αδύνατο να οριστεί μια αξιόπιστη συνάρτηση μεταξύ ατομικών προτιμήσεων και συλλογικών επιλογών. Με άλλα λόγια, τα εκλογικά αποτελέσματα δεν μπορούν να μιλήσουν για λογαριασμό τους, οι δε πολιτικοί και οι αναλυτές που ισχυρίζονται ότι βρίσκουν κάποιο

νόημα σε αυτά στην ουσία μιλούν, ως ένα βαθμό, αυθαίρετα. Παρ' όλα αυτά, αυτή η αυθαιρεσία των πολιτικών δεν είναι απεριορίστη, διότι γνωρίζουν ότι θα κληθούν να λογοδοτήσουν στις επόμενες εκλογές. Υπό αυτό το πρίσμα, η σημαντικότερη ίσως λειτουργία των εκλογών είναι ότι περιορίζουν την αυθαίρετη κυβέρνηση διασφαλίζοντας ότι οι πολιτικοί που ισχυρίζονται ότι μιλούν για τον λαό θα πρέπει τελικά να κριθούν από τον λαό.

■ Εκλογική συμπεριφορά

Η αύξηση του θεωρητικού ενδιαφέροντος για την εκλογική συμπεριφορά συνέπεσε με την άνοδο της ηθολογικής πολιτικής επιστήμης. Ως η πιο διαδεδομένη και μετρήσιμη μορφή πολιτικής συμπεριφοράς, η ψήφος έγινε γρήγορα το επίκεντρο νέων τεχνικών δειγματοληπτικής έρευνας και στατιστικής ανάλυσης. Το βιβλίο *The American Voter* (Campbell κ.ά., 1960), προϊόν επιμελούς έρευνας από το Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν, έγινε το κορυφαίο έργο του κλάδου κι έδωσε το έναυσμα για πληθώρα παρόμοιων μελετών, όπως το βιβλίο των Butler και Stokes *Political Change in Britain* (1969). Στο απόγειο της ηθολογικής επανάστασης, η ψήφος θεωρούνταν ότι κατείχε το κλειδί για την εξιχνίαση όλων των μυστηρίων του πολιτικού συστήματος, επιτρέποντας ίσως ακόμα και τη διατύπωση νόμων μαζικής πολιτικής ψυχολογίας. Μολονότι οι υψηλές αυτές προσδοκίες δεν εκπληρώθηκαν, η ψηφολογία (η επιστημονική μελέτη της εκλογικής συμπεριφοράς) κατέχει ακόμα περίοπτη θέση στην πολιτική ανάλυση, καθώς η ψήφος συνιστά μία από τις πλουσιότερες πηγές πληροφοριών σχετικά με την αλληλεπίδραση ατόμων, κοινωνίας και πολιτικής. Ερευνώντας τα μυστήρια της εκλογικής συμπεριφοράς, μπορούμε να εξαγάγουμε σημαντικά πορίσματα για τη φύση του πολιτικού συστήματος και να καταλάβουμε καλύτερα τη διαδικασία της κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής.

Η εκλογική συμπεριφορά διαμορφώνεται ξεκάθαρα τόσο από βραχυπρόθεσμες όσο και από μακροπρόθεσμες επιδράσεις. Οι πρώτες αφορούν μια συγκεκριμένη εκλογική αναμέτρηση και δεν επιτρέπουν την εξαγωγή συμπερασμάτων για τα γενικά πρότυπα εκλογικής συμπεριφοράς. Η κυριότερη βραχυπρόθεσμη επίδραση είναι η κατάσταση της οικονομίας, κάτι που αντανακλά το γεγονός ότι υπάρχει συνήθως σαφής σύνδεση της δημοτικότητας μιας κυβέρνησης με οικονομικές μεταβλητές όπως η ανεργία, ο πληθωρισμός και το καθαρό εισόδημα. Η αισιοδοξία του ψηφοφόρου για την οικονομική του κατάσταση (ο λεγόμενος παράγοντας «της καλής διάθεσης») φαίνεται ότι έχει ιδιαίτερη σημασία σ' αυτό το πλαίσιο. Μάλιστα, λέγεται συχνά ότι οι κυβερνήσεις προσπαθούν να δημιουργήσουν τεχνηέντως συνθήκες οικονομικής άνθισης κατά την προεκλογική περίοδο ευελπιστώντας να αυξήσουν τις πιθανότητες επανεκλογής τους. Η προοπτική της σύνδεσης οικονομικών και πολιτικών κύκλων ενισχύεται σαφώς από τη δυνατότητα προκήρυξης πρόωρων εκλογών, οπότε η κυβέρνηση μπορεί να επιλέγει τότε θα «κριθεί από τον λαό».

Ένας ακόμα βραχυπρόθεσμος παράγοντας που επηρεάζει την ψήφο είναι η προσωπικότητα και η δημόσια εικόνα των κομματικών ηγετών. Πρόκειται για έναν παράγοντα ιδιαίτερα σημαντικό, αφού τα ΜΜΕ παρουσιάζουν τους ηγέτες σαν σήμα κατατεθέν των κομμάτων τους. Αυτό σημαίνει ότι ένα κόμμα μπορεί να προσπαθήσει να ανανεώσει τη λαϊκή υποστήριξη αντικαθιστώντας έναν ηγέτη που θεωρείται μη δημοφιλής, όπως έκαναν οι Συντηρητικοί στη Μ. Βρετανία το 1990 με την αντικατάσταση της Margaret Thatcher και το αυστραλιανό Εργατικό Κόμμα με τον Bob Hawke το 1991. Ένας άλλος παράγοντας είναι το ύψος και η αποτελεσματικότητα της προεκλογικής εκστρατείας των κομμάτων. Η διάρκεια της προεκλογικής περιόδου μπορεί να κυμαίνεται από τρεις εβδομάδες (σε περίπτωση πρόωρων εκλογών) έως και δύο χρόνια, σε περιπτώσεις εκλογών που διεξάγονται κανονικά στο τέλος της κυβερνητικής θητείας (λ.χ. οι εκλογές για την προεδρία των ΗΠΑ). Οι δημοσκοπήσεις θεωρούνται συνήθως πολύ σημαντικές από αυτή την άποψη, είτε επειδή δίνουν ώθηση σε έναν υποψήφιο ή ένα κόμμα είτε επειδή ενσταλάζουν απογοήτευση ή ακόμα και αδιαφορία στους ψηφοφόρους.

Μία τελευταία βραχυπρόθεσμη επιρροή, τα ΜΜΕ, έχουν ενδεχομένως και μακροπρόθεσμη σημασία, καθώς η μονόπλευρη ή κομματικά στρατευμένη κάλυψη αντικατοπτρίζει δομικούς και άρα διαρκείς παράγοντες, όπως το ιδιοκτησιακό καθεστώς του τύπου. Το είδος της κάλυψης από τα ΜΜΕ μπορεί ωστόσο να μεταβάλλεται από τη μία εκλογική αναμέτρηση στην άλλη. Για παράδειγμα, το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας έκανε υπό την ηγεσία του Tony Blair συντονισμένες προσπάθειες να προσεταιριστεί ειδικά τα έντυπα ΜΜΕ ιδιοκτησίας Murdoch, γεγονός που εξηγεί εν μέρει την επιστροφή του στην εξουσία το 1997. Όλες αυτές οι παράμετροι, βέβαια, λειτουργούν μέσα σ' ένα πλαίσιο ψυχολογικών, κοινωνιολογικών, οικονομικών και ιδεολογικών επιρροών επί των ψηφοφόρων οι οποίες μπορούν να μελετηθούν καλύτερα σε συνάρτηση με αντιπαρατιθέμενα μοντέλα εκλογικής συμπεριφοράς. Τα σημαντικότερα από αυτά είναι:

- το μοντέλο της κομματικής ταύτισης
- το κοινωνιολογικό μοντέλο
- το μοντέλο της ορθολογικής επιλογής
- το μοντέλο της κυρίαρχης ιδεολογίας

Θεωρίες περί ψήφου

Το μοντέλο της κομματικής ταύτισης

Το μοντέλο της κομματικής ταύτισης είναι η πρώτη θεωρία που αναπτύχθηκε για την εκλογική συμπεριφορά και βασίζεται στο αίσθημα ψυχολογικής προσκόλλησης σ' ένα κόμμα. Οι ψηφοφόροι θεωρούνται άνθρωποι που ταυτίζονται μ' ένα κόμμα, υπό την έννοια ότι είναι μακροχρόνιοι υποστηρικτές του και θεωρούν το κόμμα αυτό «δικό τους». Η ψήφος, λοιπόν, είναι εκδήλωση κομματικής αφοσίωσης, κι όχι προϊόν υπολογισμού που επηρεάζεται από παράγοντες όπως οι πολιτικές που προωθεί το κόμμα, οι προσωπικότητες που το απαρτί-

ζουν, η εκστρατεία του και η κάλυψή του από τα ΜΜΕ. Το μοντέλο αυτό εστιάζει στην πρώιμη πολιτική κοινωνικοποίηση, θεωρώντας την οικογένεια το πρωταρχικό μέσο παραγωγής πολιτικών δεσμεύσεων. Αυτές στη συνέχεια ενισχύονται συνήθως από τη συμμετοχή σε ομάδες και τις μετέπειτα κοινωνικές εμπειρίες των ψηφοφόρων.

Στο μοντέλο αυτό, η στάση των ψηφοφόρων απέναντι σε πολιτικές επιλογές και ηγέτες και η αντίληψή τους περί ομαδικών και προσωπικών συμφερόντων τείνουν να αναπτύσσονται στη βάση της κομματικής τους ταύτισης. Έτσι, τα γεγονότα ερμηνεύονται με τέτοιο τρόπο ώστε να ταιριάζουν στις προϋπάρχουσες δεσμεύσεις και προσδέσεις. Αυτή η κομματική ευθυγράμμιση παράγει κατά κανόνα σταθερότητα και συνέχεια, ιδιαίτερα με όρους παραδοσιακών προτύπων εκλογικής συμπεριφοράς τα οποία διατηρούνται συχνά εφ' όρου ζωής. Από αυτή την άποψη, πρέπει να μπορούν να υπολογιστούν οι «φυσιολογικές» ψήφοι που συγκεντρώνει ένα κόμμα με αναφορά στο επίπεδο κομματικής στράτευσης. Οι αποκλίσεις από το «φυσιολογικό» επίπεδο υποτίθεται ότι αντανακλούν τον αντίκτυπο βραχυπρόθεσμων παραγόντων. Μία από τις αδυναμίες αυτού του μοντέλου είναι ότι έχουμε πλέον ολοένα και περισσότερες ενδείξεις κομματικής απευθυγράμμισης σε πλήθος χώρες. Αυτό υποδηλώνει μια γενικότερη υποχώρηση της κομματικής ταύτισης και των παραδοσιακών προτύπων εκλογικής συμπεριφοράς. Στις ΗΠΑ, η κομματική απευθυγράμμιση καταδεικνύεται από τη μείωση των εγγεγραμμένων μελών των Δημοκρατών και των Ρεπουμπλικάνων και την αύξηση του αριθμού των Ανεξάρτητων (από 9% το 1920 σε περίπου 30% τη δεκαετία του 1980). Στη Μ. Βρετανία, το ίδιο φαινόμενο αντικατοπτρίζεται στην υποχώρηση της κομματικής συσπειρώσης των Συντηρητικών και των Εργατικών, καθώς η «πολύ ισχυρή» ταύτιση με το ένα ή το άλλο κόμμα έπεσε από 43% το 1966 σε 16% το 1997.

Το κοινωνιολογικό μοντέλο

Το κοινωνιολογικό μοντέλο συνδέει την εκλογική συμπεριφορά με την ένταξη σε μια ομάδα, υποστηρίζοντας ότι οι εκλογείς τείνουν να υιοθετούν εκλογικές συνήθειες που αντικατοπτρίζουν την οικονομική και κοινωνική θέση της ομάδας στην οποία ανήκουν. Αντί να διαπιστώνει την ψυχολογική σύνδεση με ένα κόμμα εξαιτίας οικογενειακών επιρροών, το μοντέλο αυτό τονίζει τη σημασία της κοινωνικής ευθυγράμμισης, η οποία αντανακλά τις ποικίλες διαιρέσεις και εντάσεις στην κοινωνία: κυρίως, την τάξη, το φύλο, την εθνότητα, τη θρησκεία και τη γεωγραφική περιφέρεια. Μολονότι οι συνέπειες της κοινωνικοποίησης δεν παίζουν ρόλο στο μοντέλο αυτό, οι εξηγήσεις με βάση το κοινωνικό πλαίσιο δεν αποκλείουν την ορθολογικότητα, στο βαθμό που τα συμφέροντα ομάδων συντελούν στο σχηματισμό κομματικών συσπειρώσεων. Αυτό γίνεται ίσως περισσότερο σαφές όσον αναφορά τη κοινωνική τάξη.

Συχνά τα κομματικά συστήματα θεωρείται ότι αντανακλούν το ταξικό σύστημα, με τις μεσαίες τάξεις να αποτελούν την εκλογική βάση δεξιών κομμάτων και τις εργατικές κομμάτων της αριστεράς. Το δικομματικό σύστημα της Μ. Βρετανίας γινόταν παραδοσιακά αντιλη-

Έννοια

Κομματική απευθυγράμμιση

Κομματική απευθυγράμμιση είναι η μείωση του βαθμού στον οποίο οι άνθρωποι συμπαρατάσσονται και ταυτίζονται με ένα κόμμα. Κάθε εξάρση ή κομματική αποείωση, είναι πιθανό η εκλογική συμπεριφορά να γίνεται πιο ασταθής οδηγώντας σε μεγαλύτερη ανασφάλεια και ίσως σε άνοδο νέων κομμάτων ή υποχώρηση των παλαιών. Η θεωρούμενη ως «φυσιολογική» υποστήριξη των κομμάτων υποχωρεί και όλο και περισσότεροι εκλογείς μετατρέπονται σε «αμφισβητούμενους» ή «ακυρούμενους» ψηφοφόρους. Η κομματική απευθυγράμμιση οφείλεται κυρίως στην επέκταση της εκπαίδευσης, την αύξηση της γεωγραφικής και κοινωνικής κινητικότητας και την ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτηση από την πλειοψηφία ως πηγή πολιτικής ενημέρωσης. Ορισμένα, πάντως, υποστηρίζουν ότι η κομματική απευθυγράμμιση αντικατοπτρίζει τη διαγκούμενη απονοήτευση από τη συμβατική πολιτική και την αποτυχία του κομματικού συστήματος να ανταποκριθεί στις ανάγκες μιας μεταβιομηχανικής κοινωνίας.

Έννοια

Ταξική απευθυγράμμιση

Ταξική απευθυγράμμιση είναι η εξασθένιση της σχέσης ανάμεσα στην κοινωνική τάξη και την υποστήριξη ενός κόμματος. Η κοινωνική τάξη μπορεί, ωστόσο, να παραμείνει σημαντικός (ήσως ο σημαντικότερος) παράγοντας επίρασης στην εκλογική επιλογή. Η ταξική απευθυγράμμιση έχει σαν αποτέλεσμα την υπονομιείωση των παραδοσιακών, ταξικά προσδιορισμένων κομμάτων (ήσως των εργατικών κομμάτων της αριστεράς), οδηγώντας μάλιστα συχνά σε αναμόρφωση του κοιμματικού συστήματος. Οι προσπάθειες ερμηνείας του φαινομένου εστιάουν συνήθως στις αλλαγές στην κοινωνική δομή που αποδυνάμωσαν τον αλληλέγγυο χαρακτήρα της ταξικής ταυτότητας. Στις αλλαγές αυτές περιλαμβάνεται η αστικοποίηση της εργατικής τάξης, η οποία ορομολογήθηκε από την αύξησης ευημερία, τη στροφή από τη βαριά βιομηχανία στις υπηρεσίες και την ολοένα και μεγαλύτερη οπουδασία επαγγελματικών διαχωρισμών με βάση τη διάκριση δημόσιου και ιδιωτικού τομέα.

πτό υπό αυτό το πρίσμα. Αυτό οδήγησε τον Peter Pulzer (1967:98) στην περιφνημη δήλωση ότι «η τάξη είναι η βάση της βρετανικής κοιμματικής πολιτικής» τα υπόλοιπα είναι φιοριτούρες και λεπτομέρειες». Το κοινωνιολογικό μοντέλο, ωστόσο, έχει επικριθεί για το ότι εστιάζει στις κοινωνικές ομάδες και αγνοεί το άτομο και το ρόλο του προσωπικού συμφέροντος. Επιπλέον, υπάρχουν όλο και περισσότερες αποδείξεις ότι η σύνδεση ανάμεσα σε κοινωνιολογικούς παράγοντες και την υποστήριξη ενός κόμματος έχει υποχωρήσει στις σύγχρονες κοινωνίες. Συγκεκριμένα, μεγάλη σημασία έχει δοθεί στο φαινόμενο της ταξικής απευθυγράμμισης. Παραδείγματα αυτού του φαινομένου μπορούν να βρεθούν στις περισσότερες δυτικές κοινωνίες. Π.χ., η απολύτως ταξικά προσδιορισμένη ψήφος (το ποσοστό των ψηφοφόρων που στηρίζουν το «φυσιολογικό» κόμμα της τάξης τους) μειώθηκε στη Μ. Βρετανία από 66% το 1966 σε 47% το 1983. Το 1997, το Εργατικό Κόμμα έλαβε για πρώτη φορά στην ιστορία του περισσότερες ψήφους από μη χειρωνακτες εργαζόμενους παρά από βιομηχανικούς εργάτες.

Το μοντέλο της ορθολογικής επιλογής

Τα μοντέλα ορθολογικής επιλογής στην εκλογική συμπεριφορά επικεντρώνονται στο άτομο, όχι στην κοινωνικοποίηση ούτε στη συμπεριφορά κοινωνικών ομάδων. Από τη σκοπιά αυτή, η ψήφος θεωρείται ορθολογική πράξη, καθώς οι μεμονωμένοι ψηφοφόροι υποτίθεται ότι αποφασίζουν το κόμμα της προτίμησής τους με βάση το προσωπικό τους συμφέρον. Αντί για συνήθεια ή εκδήλωση ευρύτερων προσδέσεων και δεσμών, η ψήφος θεωρείται κατά βάση εργαλειακή, δηλαδή μέσο προς ένα σκοπό. Το μοντέλα της ορθολογικής επιλογής διαφέρουν καθότι ορισμένα, όπως του V.O. Key (1966), θεωρούν την ψήφο αναδρομικό σχόλιο για το κυβερνών κόμμα και στοιχείο για το πώς η απόδοσή του επηρέασε την επιλογή των πολιτών, ενώ άλλα, όπως των Himmelveit, Humphreys και Jaeger (1985), παρουσιάζουν τους ψηφοφόρους σαν ενεργούς, υπό την έννοια ότι συμπεριφέρονται σαν καταναλωτές, αποφασίζοντας ανάμεσα στις διαθέσιμες επιλογές πολιτικής.

Η τελευταία άποψη τονίζει τη σημασία αυτού που ονομάζεται «θεματική ψήφος» και υποστηρίζει ότι τα κόμματα μπορούν να επηρεάσουν αποφασιστικά την εκλογική τους απόδοση αναθεωρώντας και αλλάζοντας τις πολιτικές τους. Η διάδοση της θεματικής ψήφου θεωρείται κατά κοινή ομολογία μία από τις συνέπειες της κοιμματικής και ταξικής απευθυγράμμισης, δέχτηκε όμως επίσης ώθηση από τον πλουραλισμό και την εξατομίκευση που καλλιεργεί ο μεταμοντερνισμός. Η αδυναμία της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής έγκειται στο ότι αποσπά τον μεμονωμένο ψηφοφόρο από το κοινωνικό και πολιτισμικό του πλαίσιο. Με άλλα λόγια, ως ένα βαθμό, η ικανότητα αξιολόγησης ζητημάτων και υπολογισμού του προσωπικού συμφέροντος (η πεμπτουσία της εργαλειακής ψήφου) δομείται από ευρύτερους δεσμούς με κόμματα και ομάδες.

Το μοντέλο της κυρίαρχης ιδεολογίας

Οι ριζοσπαστικές θεωρίες της εκλογικής συμπεριφοράς τονίζουν το

βαθμό στον οποίο οι ατομικές επιλογές διαμορφώνονται από μια διαδικασία ιδεολογικής χειραγώγησης και ελέγχου. Από ορισμένες απόψεις, οι θεωρίες αυτές μοιάζουν με το κοινωνιολογικό μοντέλο, κυρίως ως προς το ότι η ψήφος θεωρείται αντανάκλαση της θέσης του ατόμου στην κοινωνική πυραμίδα. Η διαφορά τους, όμως, είναι ότι δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο γεγονός ότι ο τρόπος που ερμηνεύουν τη θέση τους οι ομάδες και τα άτομα εξαρτάται από το πώς τους παρουσιάζεται αυτός από το εκπαιδευτικό σύστημα, την κυβέρνηση και, πάνω απ' όλα, από τα ΜΜΕ. Οι Dunleavy και Husbands (1985) λ.χ. υποστήριξαν ότι, καθώς υποχωρεί η επιρροή που ασκεί στους Βρετανούς ψηφοφόρους η ταξική τους προέλευση, ο κομματικός ανταγωνισμός και η πολιτική αντιπαράθεση επηρεάζονται όλο και περισσότερο από τα ΜΜΕ.

Σε αντιδιαστολή με την προηγούμενη άποψη, σύμφωνα με την οποία τα ΜΜΕ απλώς ενισχύουν προϋπάρχουσες προτιμήσεις, η συγκεκριμένη υποστηρίζει ότι τα ΜΜΕ μπορούν να διαταράξουν τη ροή της πολιτικής επικοινωνίας, καταρτίζοντας αφενός την επίμαχη ημερήσια διάταξη και διαμορφώνοντας αφετέρου προτιμήσεις και συμπάθειες. Συνέπεια αυτού του φαινομένου είναι ότι, αν οι στάσεις των ψηφοφόρων συμβαδίζουν με τις γενικές αρχές της κυρίαρχης ιδεολογίας, τα κόμματα δεν έχουν την πολυτέλεια να αναπτύξουν πολιτικές που υπερβαίνουν τα εσκαμμένα αυτής της ιδεολογίας. Με αυτό τον τρόπο, αντί να αμφισβητεί την ισχύουσα κατανομή εξουσίας και πόρων της κοινωνίας, η εκλογική διαδικασία τείνει να τη στηρίζει. Η αδυναμία του μοντέλου της κυρίαρχης ιδεολογίας είναι ότι, καθώς υπερτονίζει τη σημασία του κοινωνικού παράγοντα, εξοβελίζει εντελώς από την ερμηνεία της τον ατομικό υπολογισμό και την προσωπική αυτονομία.

■ Σύνοψη

◆ Η αντιπροσώπευση είναι μία σχέση κατά την οποία ένα άτομο ή μία ομάδα εκπροσωπεί είτε ενεργεί για λογαριασμό ενός μεγαλύτερου συνόλου ανθρώπων. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της άσκησης της ευθυκρισίας μιας μορφωμένης ελίτ, μέσω της καθοδήγησης και των εντολών που δίνονται σ' έναν αντιπρόσωπο, μέσω της εξασφάλισης της λαϊκής εντολής ή μέσω αντιπροσώπων που επιλέγονται από τις υπό εκπροσώπηση ομάδες.

◆ Στη σύγχρονη πολιτική, η αντιπροσώπευση συνδέεται άρρηκτα με τις εκλογές. Αυτές μπορεί να μην είναι ικανή συνθήκη της πολιτικής αντιπροσώπευσης, είναι όμως αναγκαία. Για να επιτελέσουν, ωστόσο, τους σκοπούς τους, την εκλογή δηλαδή αντιπροσώπων, οι εκλογές πρέπει να είναι πολυκομματικές, ελεύθερες και δίκαιες και να στηρίζονται στην καθολικότητα της ψήφου.

◆ Οι εκλογές εκπληρώνουν ποικίλες λειτουργίες. Αφενός έχουν λειτουργίες «από κάτω προς τα πάνω», όπως η πολιτική στρατολόγηση, η αντιπροσώπευση, ο σχηματισμός κυβερνήσεων και ο επηρεασμός

της κυβερνητικής πολιτικής. Αφετέρου, οι ριζοσπάστες θεωρητικοί τονίζουν τις λειτουργίες τους «από πάνω προς τα κάτω», στις οποίες περιλαμβάνονται η εξασφάλιση της νομιμοποίησης, η διαμόρφωση της κοινής γνώμης και η ενδυνάμωση των ελίτ.

◆ Τα εκλογικά συστήματα διακρίνονται συνήθως σε πλειοψηφικά και αναλογικά. Στα πρώτα, τα μεγάλα κόμματα κερδίζουν συνήθως μεγαλύτερο ποσοστό εδρών απ' ό,τι ψήφων, αυξάνοντας έτσι τις πιθανότητες μονοκομματικής κυβέρνησης. Στα αναλογικά συστήματα, υπάρχει ίση ή τουλάχιστον πιο ίση σχέση ανάμεσα στο ποσοστό εδρών και τις ψήφους που κερδίζουν τα κόμματα, κάτι που σημαίνει ότι αυξάνονται οι πιθανότητες κυβερνήσεων συνασπισμού.

◆ Οι υποστηρικτές των πλειοψηφικών συστημάτων ισχυρίζονται ότι παρέχουν στο εκλογικό σώμα σαφείς επιλογές δυνητικών κυβερνήσεων, προικίζουν το πρώτο κόμμα με τη λαϊκή εντολή εφαρμογής της πολιτικής του και συμβάλλουν στο σχηματισμό ισχυρών και σταθερών κυβερνήσεων. Αντίθετα, πλεονεκτήματα των αναλογικών συστημάτων είναι ότι συνήθως παρέχουν στην κυβέρνηση ευρύτερη εκλογική βάση, προωθούν τη συναίνεση και τη συνεργασία μεταξύ περισσότερων κομμάτων και εγκαθιδρύουν μια υγιή ισορροπία ανάμεσα στην εκτελεστική εξουσία και το κοινοβούλιο.

◆ Το νόημα των εκλογών συνδέεται στενά με τους παράγοντες που διαμορφώνουν την εκλογική συμπεριφορά των ψηφοφόρων. Μεταξύ των ποικίλων θεωριών ψήφου συγκαταλέγονται μοντέλα που τονίζουν τη σημασία της κομματικής ταύτισης και των παραδοσιακών προσδέσεων, μοντέλα που εστιάζουν στη σημασία της ένταξης σε ομάδες και της κοινωνικής ευθυγράμμισης, μοντέλα που βασίζονται στην ορθολογική επιλογή και τον υπολογισμό του ατομικού συμφέροντος και άλλα, τέλος, που θεωρούν ότι οι ατομικές επιλογές διαμορφώνονται μέσω ιδεολογικής χειραγώγησης και ελέγχου.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Η αντιπροσώπευση είναι απλό υποκατάστατο της δημοκρατίας;
- ▶ Ποιες προϋποθέσεις προάγουν περισσότερο την αντιπροσωπευτική κυβέρνηση;
- ▶ Είναι οι εκλογές πιο σημαντικές επειδή εγγυώνται τη δημόσια λογοδοσία των πολιτικών ή επειδή εξασφαλίζουν την επιβίωση ενός καθεστώτος;
- ▶ Η εκλογική δικαιοσύνη και μια ισχυρή και σταθερή κυβέρνηση είναι κατ' ανάγκην ασύμβατες;
- ▶ Σε ποιο βαθμό κατορθώνουν οι εκλογές να ορίσουν το δημόσιο συμφέρον;
- ▶ Μέχρι ποιου σημείου η εκλογική συμπεριφορά είναι ορθολογική και θεματικά προσδιορισμένη δραστηριότητα;

■ Διαβάστε επίσης

Birch, A. H., *Representation* (Λονδίνο: Macmillan· Νέα Υόρκη: Praeger, 1972). Μία σαφής και εξαντλητική συζήτηση για την έννοια της αντιπροσώπευσης και τις προϋποθέσεις της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης.

Farrell, D.M., *Electoral Systems: A Comparative Introduction* (Λονδίνο: Palgrave, 2001). Μία κατανοητή εισαγωγή στα έξι είδη εκλογικών συστημάτων που χρησιμοποιούνται στις μέρες μας.

Harrop, M. και W. L. Miller, *Elections and Voters: A Comparative Introduction* (Basingstoke: Palgrave, 1987). Προσιτή και άκρως ενημερωτική ανάλυση του ρόλου των εκλογών και των συζητήσεων περί εκλογικής συμπεριφοράς.

Katz, R., *Democracy and Elections* (Οξφόρδη και Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1997). Μία χρήσιμη επισκόπηση των ζητημάτων που συνδέονται με τη δημοκρατία και τις εκλογές.

LeDuc, L., R. Niemi και P. Norris (επιμ.), *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective* (Λονδίνο: Sage, 1996). Μία αξιολογική εξέταση της φύσης και της εύρυθμης λειτουργίας της εκλογικής δημοκρατίας, καθώς και της σημασίας των εκλογικών συστημάτων.

Κόμματα και κομματικά συστήματα

«Στην πολιτική, τα κοινά μίσθ είναι σχεδόν πάντα η βάση της φιλίας».

ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *Η δημοκρατία στην Αμερική* (1835)

Τα πολιτικά κόμματα είναι τόσο θεμελιώδη για τη λειτουργία της σύγχρονης πολιτικής που ο ρόλος και η σημασία τους θεωρούνται συχνά αυτονόητα. Έχει λησμονηθεί, έτσι, το γεγονός ότι τα κόμματα είναι σχετικά πρόσφατη επινόηση. Ως πολιτικοί μηχανισμοί οργανωμένοι κατά τέτοιο τρόπο ώστε να κερδίζουν εκλογές και να διαχειρίζονται την κυβερνητική εξουσία, τα κόμματα γεννήθηκαν μόλις στις αρχές του 19ου αιώνα. Σήμερα, ωστόσο, είναι πανταχού παρόντα σχεδόν σε όλο τον κόσμο, εκτός από τις χώρες οι οποίες βρίσκονται υπό δικτατορικά ή στρατιωτικά καθεστώτα. Πολύ απλά, το πολιτικό κόμμα είναι η κεντρική οργανωτική αρχή της σύγχρονης πολιτικής. Τα πολιτικά κόμματα, είτε ως θεμελιώδη στοιχεία της δημοκρατίας είτε ως πηγές καταπίεσης και τυραννίας, αποτελούν τον ζωτικό σύνδεσμο μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών, μεταξύ των κυβερνητικών θεσμών και των ομάδων και συμφερόντων που δρουν στην κοινωνία. Παρ' όλα αυτά, τα κόμματα και τα κομματικά συστήματα δέχονται ολοένα και περισσότερες επιθέσεις. Κατηγορούνται ότι δεν καταφέρνουν να εκφράσουν τα καινούργια, πιο πολύμορφα ιδανικά που αναδύονται στις σημερινές κοινωνίες καθώς και ότι δεν μπορούν να λύσουν, ή ακόμα και να αναγνωρίσουν, πολλά από τα σημαντικότερα προβλήματά τους.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται σ' αυτό το κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια ζητήματα

- ▶ Τι είναι πολιτικό κόμμα; Πώς μπορούν να ταξινομηθούν τα κόμματα;
- ▶ Ποιες είναι οι σημαντικότερες λειτουργίες των πολιτικών κομμάτων;
- ▶ Πώς οργανώνονται τα κόμματα και πού εντοπίζεται η εξουσία στο εσωτερικό τους;

- ▶ Ποιοι τύποι πολιτικών κομμάτων υπάρχουν;
- ▶ Πώς διαμορφώνεται η ευρύτερη πολιτική διαδικασία από το κοινοματικό σύστημα;
- ▶ Τα κόμματα βρίσκονται σε παρακμή, και αυτή η παρακμή είναι οριστική;

■ Κομματική πολιτική

Πολιτικά κόμματα συναντάμε στις περισσότερες χώρες και στα περισσότερα πολιτικά συστήματα. Τα κόμματα μπορεί να είναι αυταρχικά ή δημοκρατικά, να επιδιώκουν την κατάληψη της εξουσίας μέσω εκλογών ή με επανάσταση και να υιοθετούν ιδεολογίες της αριστεράς, της δεξιάς ή του κέντρου, είτε ακόμα και να απορρίπτουν εν γένει τις πολιτικές ιδεολογίες. Ωστόσο, κόμματα κάποιου είδους υπάρχουν από τη Βραζιλία ως το Μπουρούντι και από τη Νορβηγία ως τη Νέα Ζηλανδία. Η σύσταση πολιτικών κομμάτων και η εγκαθίδρυση κοινοματικού συστήματος θεωρείται πλέον δείγμα πολιτικού εκσυγχρονισμού. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 το 80% περίπου των κρατών στον κόσμο κυβερνιόταν από πολιτικά κόμματα. Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, ωστόσο, τα κοινοματικά συστήματα υποχώρησαν κάτω από την επικράτηση στρατιωτικών καθεστώτων στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Τα πολιτικά κόμματα κατηγορήθηκαν ως διχαστικά και ανίκανα να λύσουν τα κυρίαρχα προβλήματα της φτώχειας και των εθνοτικών και φυλετικών συγκρούσεων. Ταυτόχρονα αποδείχτηκαν ακατάλληλα για τα συμφέροντα των οικονομικών και στρατιωτικών ελίτ. Εντούτοις, η

Έννοια

Πολιτικό κόμμα

Πολιτικό κόμμα ονομάζεται μια ομάδα ανθρώπων που οργανώνεται με σκοπό την κατάκτηση της κυβερνητικής εξουσίας, με εκλογικά ή άλλα μέσα. Τα κόμματα συγχέονται συχνά με τις ομάδες συμφερόντων (βλ. Κεφ.13) ή με τα κοινωνικά κινήματα (βλ. Κεφ.13).

Έξοτερα είναι τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν συνήθως τα κόμματα από άλλες ομάδες:

- Τα κόμματα στοχεύουν στην άσκηση κυβερνητικής εξουσίας κατακτώντας πολιτικά αξιώματα (τα μικρά κόμματα ενδέχεται ωστόσο να χρησιμοποιούν τις εκλογές περισσότερο για να κερδίσουν ένα δημόσιο βήμα παρά για να καταλάβουν την εξουσία).
- Τα κόμματα είναι οργανωμένα σώματα με μέλη που είναι επίσημα εγγεγραμμένα και διαθέτουν «κομματική ταυτότητα». Έτσι διακρίνονται από ευρύτερα και πιο αποκεντρωμένα κοινωνικά κινήματα.
- Τα κόμματα έχουν συνήθως ευρύτερους στόχους, απευθυνόμενα σε όλους τους μείζονες τομείς της κυβερνητικής πολιτικής (τα μικρά κόμματα, ωστόσο, ενδέχεται να επικεντρώνονται σ' ένα μόνο σκοπό, προσμοιάζοντας έτσι στις ομάδες συμφερόντων).
- Σε ποικίλους βαθμούς, τα κόμματα ενώνονται στη βάση κοινών πολιτικών προτιμήσεων και μιας γενικής ιδεολογικής ταυτότητας.

Έννοια**Φατρία/φράξια, φατριασμός/φραξιοπισμός**

Αρχικά, οι έννοιες φατρία και κόμμα χρησιμοποιούνταν εναλλακτικά. Ο όρος φατρία ή φράξια χρησιμοποιείται σήμερα κυρίως για να δηλώσει μια ενότητα ή ομάδα στο εσωτερικό ενός μεγαλύτερου σχηματισμού, συνήθως ενός πολιτικού κόμματος. Μολονότι οι φράξιες ενδέχεται να χαρακτηρίζονται από σταθερότητα και διάρκεια, να διαθέτουν επίσημη οργάνωση και να αριθμούν μέλη, οι στόχοι και η οργανωτική τους δομή είναι συμβατοί με τις αντίστοιχες του κόμματος που τις στεγάζει. Αν αυτό δεν συμβαίνει, τότε η συγκεκριμένη ομάδα θεωρείται «κόμμα μέσα σε κόμμα». Συνηθισμένη είναι επίσης η διάκριση ανάμεσα στις φράξιες και τις τάξεις: οι τελευταίες είναι πιο κάλαρες και μάλλον ανεπίσημες ομάδες, οι οποίες διακρίνονται μόνο από μια κοινή πολιτική γραμμή ή ιδεολογική θέση. Ο φραξιοπισμός αναφέρεται είτε στην εξάπλωση είτε στην έντονη αντιπαλότητα ανάμεσα σε φράξιες. Ο όρος φράξια χρησιμοποιείται συχνά επιμηχικά, αλλά ο φραξιοπισμός ως όρος είναι πάντα μειωτικός, καθώς υποδηλώνει υπονομευτικές εσωκομματικές εριδες.

άνοδος του εκδημοκρατισμού κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 οδήγησε σε μια νέα άνθιση των κομμάτων. Στην Ασία, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική η χαλάρωση ή η κατάρρευση των στρατιωτικών καθεστώτων συνοδεύτηκε σε κάθε περίπτωση από την επανεμφάνιση κομμάτων. Στα πρώην κομμουνιστικά κράτη το μονοκομματικό σύστημα αντικαταστάθηκε από την εγκαθίδρυση συστημάτων κομματικού ανταγωνισμού.

Θα ήταν, όμως, λάθος να υποθέσουμε ότι είχαμε ανέκαθεν κόμματα. Τα πολιτικά κόμματα είναι μέρος των δομών της μαζικής πολιτικής: η εμφάνισή τους συνέπεσε με την αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση και την προοδευτική επέκταση του δικαιώματος ψήφου κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Μέχρι τότε, τα αποκαλούμενα «κόμματα» ή «φατρίες» δεν ήταν σχεδόν τίποτα περισσότερο από ομάδες ομοϊδεατών πολιτικών που σχηματίζονταν κατά κανόνα γύρω από έναν ηγέτη ή μια οικογένεια. Τα λεγόμενα «κόμματα της αυλής», για παράδειγμα, δημιουργούνταν συχνά στους κόλπους απόλυτων μοναρχιών, ως επακόλουθο της διαπάλης για επιρροή μεταξύ αξιωματούχων και συμβούλων του παλατιού. Έτσι, όταν ο Edmund Burke στα τέλη του 18ου αιώνα περιέγραψε το κόμμα ως «σώμα ανδρών που ενώνονται ... στη βάση μιας συγκεκριμένης αρχής επί της οποίας συμφωνούν όλοι», είχε κατά νου ρευστές και ανεπίσημες ομαδοποιήσεις, όπως ήταν οι Τόρυς [Tories] και οι Ουίγοι [Whigs], και όχι τους οργανωμένους και ολοένα πιο πειθαρχημένους μηχανισμούς στους οποίους επρόκειτο να εξελιχθούν αυτές.

Κόμματα με τη σύγχρονη έννοια του όρου σχηματίστηκαν για πρώτη φορά στις ΗΠΑ. Παρά την απέχθεια που έτρεφαν προς τα κόμματα οι «Πατέρες του Έθνους» που συνέταξαν το αμερικανικό σύνταγμα, το Ομοσπονδιακό Κόμμα (Federalist Party, το οποίο μετεξελίχθηκε σε κόμμα των Ουίγων και από το 1860 σε Ρεπουμπλικανικό Κόμμα) εμφανίστηκε ως κόμμα μαζικής βάσης στις προεδρικές εκλογές του 1800. Πολλά συντηρητικά και φιλελεύθερα κόμματα ξεκίνησαν ως φράξιες βουλευτών. Μόνο αργότερα, καθώς υποχρεώθηκαν να

απευθύνονται σ' ένα ολοένα και μεγαλύτερο εκλογικό σώμα, ανέπτυξαν έναν εξωκοινοβουλευτικό μηχανισμό αποτελούμενο από παραρτήματα, τοπικές οργανώσεις κ.ο.κ. Αντίθετα, τα σοσιαλιστικά κόμματα και τα κόμματα που αντιπροσώπευαν θρησκευτικές, εθνοτικές και γλωσσικές ομάδες γεννήθηκαν ανεξαιρέτως ως κοινωνικά κινήματα ή ως μη κυβερνητικές ομάδες συμφερόντων που μετεξελίχθηκαν σε ολοκληρωμένα κοινοβουλευτικά κόμματα ευελπιστώντας να πετύχουν επίσημη αντιπροσώπευση και να επηρεάσουν την κρατική πολιτική. Στις αρχές του 20ού αιώνα τα κόμματα και τα κομματικά συστήματα είχαν ήδη γίνει η πολιτική έκφραση των κοινωνικών και άλλων διαιρέσεων που συντάρασαν την κοινωνία συνολικά. Οι μορφές, ωστόσο, των κομμάτων που προέκυψαν παρουσίαζαν σημαντικές διαφορές.

Τύποι κομμάτων

Έχουν χρησιμοποιηθεί ποικίλες ταξινομήσεις των πολιτικών κομμάτων. Οι σημαντικότερες είναι οι εξής:

- Κόμματα πυρήνα και μαζικά κόμματα
- Αντιπροσωπευτικά κόμματα και κόμματα ενσωμάτωσης
- Συνταγματικά και επαναστατικά κόμματα
- Αριστερά και δεξιά κόμματα.

Η πιο κοινή διάκριση είναι μεταξύ κομμάτων πυρήνα και μαζικών κομμάτων. Ο όρος «κόμμα πυρήνα» σήμαινε αρχικά ένα «κόμμα αξιωματούχων», στο οποίο κυριαρχούσε μια ανεπίσημη ομάδα ηγετών που δεν έβλεπαν το λόγο συγκρότησης μιας μαζικής οργάνωσης. Κόμματα αυτού του είδους σχηματίστηκαν κατά κανόνα από κοινοβουλευτικές φράξιες ή σχέτες σε μια περίοδο που το δικαίωμα ψήφου ήταν περιορισμένο. Σήμερα, ωστόσο, ο όρος «πυρήνας» χρησιμοποιείται συνήθως (λ.χ. σε κομμουνιστικά κόμματα) για να περιγράψει εκπαιδευμένα και επαγγελματικά κομματικά στελέχη, τα οποία προβλέπεται να επιδείξουν υψηλό βαθμό πολιτικής αφοσίωσης και ιδεολογικής πειθαρχίας. Υπό αυτή την έννοια, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης (ΚΚΣΕ), το Ναζιστικό Κόμμα στη Γερμανία και το Φασιστικό Κόμμα στην Ιταλία ήταν κόμματα πυρήνα, όπως είναι επίσης σήμερα το Κινεζικό Κομμουνιστικό Κόμμα (ΚΚΚ) και, από ορισμένες απόψεις, το Κόμμα του Κογκρέσου στην Ινδία. Το διακριτικό γνώρισμα των κομμάτων πυρήνα είναι η στήριξή τους σε μια πολιτικά ενεργή ελίτ (υποκείμενη συνήθως σε ημιστρατιωτική πειθαρχία) η οποία είναι ικανή να παρέχει ιδεολογική καθοδήγηση στις μάζες. Μολονότι η είσοδος σε ένα τέτοιο κόμμα καθορίζεται από αυστηρά πολιτικά κριτήρια, εντούτοις οι φιλοδοξίες για καριέρα και το απλό βόλεμα του καθενός είναι εξίσου ισχυρά κίνητρα συμμετοχής σε αυτό, όπως ανακάλυψαν τόσο το ΚΚΣΕ όσο και οι ναζί.

Το μαζικό κόμμα, από την άλλη πλευρά, δίνει μεγάλη έμφαση στη διευρυμένη συμμετοχή και στην κατασκευή πλατιάς εκλογικής βάσης. Μολονότι η επέκταση του δικαιώματος ψήφου ανάγκασε τα φιλελεύθερα και συντηρητικά κόμματα να επιδιώξουν μαζικότερη αποδοχή, τα πρώτα παραδείγματα μαζικών κομμάτων ήταν τα ευρωπαϊκά σοσια-

λιστικά κόμματα, όπως το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας (SPD) και το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας, τα οποία δημιούργησαν οργανώσεις ειδικά σχεδιασμένες για να κινητοποιούν την εργατική τάξη. Το βασικό γνώρισμα αυτών των κομμάτων είναι ότι δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στη στρατολόγηση και την οργάνωση παρά στην ιδεολογία και την πολιτική αφοσίωση. Μολονότι μάλιστα τα κόμματα αυτά έχουν συχνά τυπική δημοκρατική οργάνωση, τα μέλη του κόμματος –εξαιρουμένης μιας ενεργού ομάδας– δεν έχουν παρά ελάχιστες υποχρεώσεις σε ό,τι αφορά τον τρόπο συμμετοχής τους πέρα από τη γενική συμφωνία τους σε αρχές και στόχους.

Τα περισσότερα σύγχρονα κόμματα εντάσσονται στην κατηγορία αυτών που ο Otto Kirchheimer (1966) όρισε ως «πολυσυλλεκτικά κόμματα». Τα κόμματα αυτά περιορίζουν δραστικά τις ιδεολογικές τους απαιτήσεις προκειμένου να έχουν απήχηση στον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ψηφοφόρων. Ο Kirchheimer είχε κυρίως κατά νου τη Χριστιανοδημοκρατική Ένωση (CDU) της Γερμανίας, αλλά τα καλύτερα παραδείγματα πολυσυλλεκτικών κομμάτων βρίσκονται στις ΗΠΑ, με τη μορφή των Ρεπουμπλικάνων και των Δημοκρατικών. Σύγχρονα αποϊδεολογικοποιημένα σοσιαλιστικά κόμματα, όπως οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες και το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας, ανταποκρίνονται επίσης σε αυτή την περιγραφή. Τα κόμματα αυτά διαφέρουν από το κλασικό μοντέλο του μαζικού κόμματος στο βαθμό που δίνουν έμφαση στην ηγεσία και την ενότητα και υποβαθμίζουν το ρόλο μεμονωμένων κομματικών μελών, σε μια προσπάθεια να δημιουργήσουν ευρύτερες συμμαχίες υποστήριξης αντί να βασίζονται σε μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη ή συντεχνία.

Η δεύτερη διάκριση των κομμάτων, όπως αναπτύχθηκε από τον Sigmund Neumann (1956), είναι ανάμεσα στα αντιπροσωπευτικά κόμματα και τα κόμματα ενσωμάτωσης. Τα αντιπροσωπευτικά κόμματα έχουν σαν πρωταρχικό στόχο την εξασφάλιση ψήφων στις εκλογές. Γι' αυτόν το λόγο επιδιώκουν ν' αντανakλούν την κοινή γνώμη αντί να προσπαθούν να τη διαμορφώσουν. Από αυτή την άποψη, τα αντιπροσωπευτικά κόμματα υιοθετούν πολυσυλλεκτική στρατηγική και βάζουν, επομένως, τον πραγματισμό πάνω από τις ιδεολογικές αρχές, και τις έρευνες αγοράς πάνω από τη λαϊκή κινητοποίηση. Η υπερίσχυση τέτοιων κομμάτων στη σύγχρονη πολιτική έδωσε σημαντική ώθηση σε επιχειρήματα που εξηγούν την πολιτική συμπεριφορά με βάση μοντέλα **ορθολογικής επιλογής**, σαν αυτά του Joseph Schumpeter και του Anthony Downs, τα οποία παρουσιάζουν τους πολιτικούς σαν όντα που επιδιώκουν με κάθε τρόπο την κατάκτηση της εξουσίας, και είναι ως εκ τούτου πρόθυμοι να υιοθετήσουν οποιοσδήποτε πολιτικές που μπορούν να τους εξασφαλίσουν εκλογική επιτυχία.

Αντίθετα, τα κόμματα ενσωμάτωσης υιοθετούν μάλλον ενεργητικές παρά παθητικές πολιτικές στρατηγικές: θέλουν να κινητοποιούν, να διαφωτίζουν και να εμπνέουν τις μάζες αντί να ανταποκρίνονται απλώς στις ανάγκες τους. Παρόλο που ο Neumann θεωρούσε ότι το τυπικό κόμμα κινητοποίησης ήταν το ιδεολογικά πειθαρχημένο κόμμα πυρήνα, εντούτοις, και τα μαζικά κόμματα μπορούν να εμφα-

Ορθολογική επιλογή:

Προσέγγιση της πολιτικής που βασίζεται στην υπόθεση ότι τα άτομα είναι ορθολογικοί δρώντες με εγωιστικά κίνητρα: μία «οικονομική» θεωρία της πολιτικής.

νίζουν τάσεις κινητοποίησης των μαζών. Τα σοσιαλιστικά κόμματα, για παράδειγμα, ξεκίνησαν με την πρόθεση να «πάρουν με το μέρος τους» το εκλογικό σώμα και –μέχρις ότου τα αποθάρρυνε η εκλογική αποτυχία– προσπάθησαν να πείσουν τους ψηφοφόρους για τα οφέλη της κρατικής ιδιοκτησίας, της πλήρους απασχόλησης, της αναδιανομής του πλούτου, της κοινωνικής πρόνοιας κ.ο.κ. Η προσέγγιση αυτή υιοθετήθηκε, αρκούντως ειρωνικά, από τους Άγγλους Συντηρητικούς υπό την ηγεσία της Margaret Thatcher στη δεκαετία του 1980. Εγκαταλείποντας την παραδοσιακή απέχθεια του κόμματός της για την ιδεολογία και τις αφηρημένες αρχές, η Thatcher υιοθέτησε την «πολιτική αρχών» εφαρμόζοντας μια στρατηγική κινητοποίησης που βασιζόταν στη σθεναρή υποστήριξη της μείωσης της φορολογίας, την ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας, την προαγωγή της ατομικής ευθύνης, την υπονόμευση της δύναμης των συνδικάτων κ.ο.κ.

Το τρίτο είδος ταξινόμησης διακρίνει τα κόμματα σε συνταγματικά και επαναστατικά. Τα πρώτα αναγνωρίζουν τα δικαιώματα και τη θέση των άλλων κομμάτων και έτσι λειτουργούν στο πλαίσιο ορισμένων κανόνων και δεσμεύσεων. Πιο συγκεκριμένα, δέχονται το διαχωρισμό κόμματος και κράτους, κυβερνητών κόμματος (δηλαδή της εκάστοτε κυβέρνησης) και κρατικών θεσμών (γραφειοκρατία, δικαστική εξουσία, αστυνομία κ.ο.κ.), οι οποίοι απολαμβάνουν τυπική ανεξαρτησία και πολιτική ουδετερότητα. Πάνω απ' όλα, τα συνταγματικά κόμματα αναγνωρίζουν και σέβονται τους όρους του εκλογικού παιχνιδιού, γνωρίζοντας ότι μπορούν να απομακρυνθούν από την κυβέρνηση με την ίδια ευκολία που εκλέγονται να την αναλάβουν. Τα μεγάλα κόμματα των φιλελεύθερων δημοκρατιών διαθέτουν όλα έναν τέτοιο συνταγματικό χαρακτήρα.

Τα επαναστατικά κόμματα, από την πλευρά τους, είναι αντισυνταγματικά ή αντισυνταγματικά και ανήκουν είτε στην αριστερά είτε στη δεξιά. Τα κόμματα αυτά στοχεύουν στην κατάληψη της εξουσίας και στην ανατροπή της υπάρχουσας πολιτικής δομής εφαρμόζοντας τακτικές που εκτείνονται από την ανοικτή εξέγερση και τη λαϊκή επανάσταση μέχρι τον οιονεί λεγκαλισμό των ναζί και των φασιστών. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα επαναστατικά κόμματα τίθενται εκτός νόμου, καθώς θεωρούνται «εξτρεμιστικά» ή «αντιδημοκρατικά», όπως συνέβη στη Δ. Γερμανία μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Όταν, ωστόσο, τέτοια κόμματα κατακτούν την εξουσία, μετατρέπονται ανεξαιρέτως σε «κυβερνώντα» ή καθεστωτικά κόμματα, καταπιέζοντας τα υπόλοιπα και εγκαθιδρύοντας μια μόνιμη σχέση με τον κρατικό μηχανισμό. Στα μονοκομματικά συστήματα –είτε αυτά τίθενται υπό το λάβαρο του κομμουνισμού, του φασισμού, του εθνικισμού ή σιδηήποτε άλλου– η διάκριση ανάμεσα στο κόμμα και το κράτος είναι τόσο αναιμική ώστε το «κυβερνών» κόμμα αντικαθιστά στην πράξη την κυβέρνηση δημιουργώντας έναν αξεδιάλυτο μηχανισμό «κράτους-κόμματος». Στη Σοβιετική Ένωση, για παράδειγμα, ήταν κοινή πρακτική ο Γενικός Γραμματέας του ΚΚΣΕ να λειτουργεί και σαν πρωθυπουργός ή αρχηγός της κυβέρνησης, χωρίς να μπαίνει στον κόπο να αναλάβει επίσημο κρατικό αξίωμα.

Τέλος, τα κόμματα μπορούν να διακριθούν και βάσει του ιδεολογικού προσανατολισμού τους, πιο συγκεκριμένα σε κόμματα που καταχωρούνται ως αριστερά και σε κόμματα που καταχωρούνται ως δεξιά. Τα κόμματα που θεωρούνται ότι ανήκουν στην «αριστερά» (προοδευτικά, σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα) χαρακτηρίζονται από την αφοσίωσή τους στην αλλαγή, είτε με τη μορφή κοινωνικών μεταρρυθμίσεων είτε με τη μορφή συνολικού οικονομικού μετασχηματισμού. Τα κόμματα αυτά αντλούν παραδοσιακά την υποστήριξή τους από τους φτωχούς και τους μη προνομούχους (στις αστικές κοινωνίες, από τις εργατικές τάξεις). Από την άλλη, τα κόμματα που συναπαρτίζουν τη «δεξιά» (συγκεκριμένα, τα συντηρητικά και φασιστικά κόμματα) επιδιώκουν γενικά τη διατήρηση της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης και υπό αυτή την έννοια αποτελούν δύναμη συνέχειας. Στους υποστηρικτές

Επισήμανση

Το πολιτικό φάσμα

Το πολιτικό φάσμα αριστεράς-δεξιάς είναι μια βολική μέθοδος για την περιγραφή πολιτικών ιδεών και πεποιθήσεων, καθώς συνιφέρει τις ιδεολογικές θέσεις πολιτικών κομμάτων και κινήσεων. Οι ρίζες του βρίσκονται στη Γαλλική Επανάσταση και στις θέσεις που κατέλαβαν οι πολιτικές ομάδες στην πρώτη συνεδρίαση της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης το 1789. Οι όροι αριστερά και δεξιά, ωστόσο, δεν έχουν ακριβή σημασία. Υπό στενή έννοια, το γραμμικό πολιτικό φάσμα (βλ. Σχήμα 12.1) συνοψίζει τις διαφορετικές στάσεις απέναντι στην οικονομία και το ρόλο του κράτους: οι αριστερές απόψεις υποστηρίζουν τον κρατικό παρεμβατισμό και τον κολεκτιβισμό ενώ οι δεξιές ευνοούν την αγορά και τον ατομικισμό. Υποτίθεται ότι αυτή η δικοτομία αντανάκλα βαθύτερες ιδεολογικές ή αξιακές διαφορές:

Αριστερά	Δεξιά
Ελευθερία	Εξουσία
Ισότητα	Ιεραρχία
Αδελφότητα	Τάξη
Δικαιώματα	Καθήκοντα
Πρόοδος	Παράδοση
Μεταρρύθμιση	Αντίδραση
Διεθνισμός	Εθνικισμός

Ένα εναλλακτικό πολιτικό φάσμα, σε σχήμα πετάλου (βλ. Σχήμα 12.2), επινοήθηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο προκειμένου να καταγράψει τις ολοκληρωτικές και μονιστικές (αντιπλουραλιστικές) τάσεις, τόσο του φασισμού όσο και του κομμουνισμού, σε αντίθεση με τον υποτιθέμενο ανοικτό και ανεκτικό χαρακτήρα των δογμάτων που δέσποζαν στην πολιτική σκηνή. Όσοι πάλι πρότειναν ένα *δισδιάστατο* πολιτικό φάσμα (βλ. Σχήμα 12.3), όπως ο Hans Eysenck (1964), προσπάθησαν να αντισταθίσουν τις απλουστεύσεις και ανακολουθίες του συμβατικού φάσματος αριστεράς-δεξιάς, προσθέτοντας ένα κάθετο φάσμα αυταρχικότητας-ελευθεριότητας. Το φάσμα αυτό αποσυνδέει τις θέσεις που αφορούν την οικονομική οργάνωση από εκείνες που άπτονται της πολιτικής ελευθερίας.

τους περιλαμβάνονται συνήθως τα επιχειρηματικά συμφέροντα και οι υλικά αντάρχεις μεσαίες τάξεις. Ωστόσο, αυτή η ιδέα ενός απόλυτου διαχωρισμού των κομμάτων σε αριστερά και δεξιά είναι στην καλύτερη περίπτωση απλουστευτική και στη χειρότερη παραπλανητική. Κι αυτό διότι τόσο τα κόμματα της αριστεράς όσο και εκείνα της δεξιάς χωρίζονται επιπλέον σε ρεφορμιστικά-επαναστατικά και συνταγματικά-στασιαστικά, ενώ από την άλλη όλα τα κόμματα, και ιδιαίτερα τα συνταγματικά, τείνουν να αποτελούν «ανοικτές εκκλησίες», υπό την έννοια ότι έχουν στο εσωτερικό τους τις δικές τους αριστερές και δεξιές πτέρυγες. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ο εκλογικός ανταγωνισμός έχει σαν αποτέλεσμα τη συσκότιση των ιδεολογικών ταυτοτήτων, καθώς οι άλλοτε πολύτιμες ιδεολογικές αρχές εγκαταλείπονται προς άγρα ψήφων. Το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας, για παράδειγμα, στράφηκε ιδεολογικά προς τον μεσαίο χώρο, αναζητώντας υποστήριξη από τη λεγόμενη «μέση Αγγλία», φτάνοντας στο σημείο να μεταβαπτιστεί σε «νέους Εργατικούς». Η απομάκρυνση, τέλος, από τις παλιές ταξικές πολώσεις και η ανάδυση νέων πολιτικών ζητημάτων, όπως το περιβάλλον, τα δικαιώματα των ζώων και ο φεμινισμός, κατέστησαν ανενεργές τις συμβατικές ιδέες της αριστεράς και της δεξιάς (Giddens, 1994).

Λειτουργίες των κομμάτων

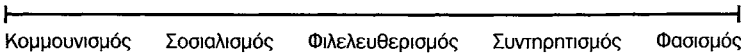
Μολονότι τα πολιτικά κόμματα προσδιορίζονται από μια βασική λειτουργία (την κάλυψη των πολιτικών αξιωμάτων και τη διαχείριση της κυβερνητικής εξουσίας), ο αντίκτυπός τους στο πολιτικό σύστημα είναι σημαντικά ευρύτερος και πολύ πιο περίπλοκος. Αναμφίβολα, οι γενικεύσεις σε ό,τι αφορά τις λειτουργίες των κομμάτων εγκυμονούν κινδύνους. Τα συνταγματικά κόμματα που λειτουργούν σε ένα πλαίσιο εκλογικού ανταγωνισμού παρουσιάζονται συνήθως σαν πυλώνες της δημοκρατίας και, πράγματι, η ύπαρξη τέτοιων κομμάτων θεωρείται συχνά ασφαλής απόδειξη ενός υγιούς δημοκρατικού συστήματος. Απεναντίας, τα καθεστωτικά κόμματα που απολαμβάνουν το μονοπώλιο της πολιτικής εξουσίας παρουσιάζονται συνήθως σαν όργανα χειραγώγησης και πολιτικού ελέγχου. Μπορούμε, παρ' όλα αυτά, να διακρίνουμε μια σειρά γενικών λειτουργιών που διέπουν τα κόμματα. Οι βασικότερες είναι οι εξής:

- αντιπροσώπευση
- σχηματισμός και στρατολόγηση των ελίτ
- διατύπωση στόχων
- έκφραση και εκπροσώπηση συμφερόντων
- κοινωνικοποίηση και κινητοποίηση
- οργάνωση της κυβέρνησης

Αντιπροσώπευση

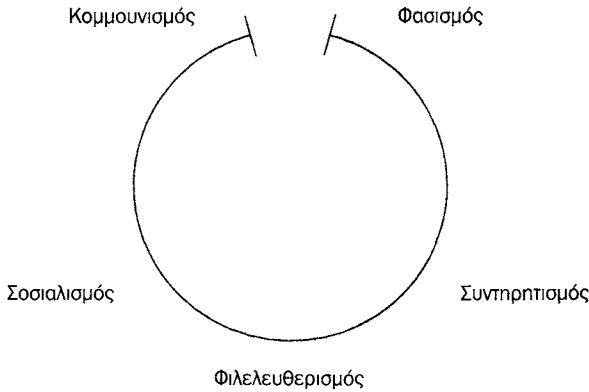
Η αντιπροσώπευση θεωρείται συχνά η πρωταρχική λειτουργία των κομμάτων. Αναφέρεται στη δυνατότητα των κομμάτων να ανταποκρίνονται και να εκφράζουν τις απόψεις τόσο των μελών όσο και των

Γραμμικό φάσμα

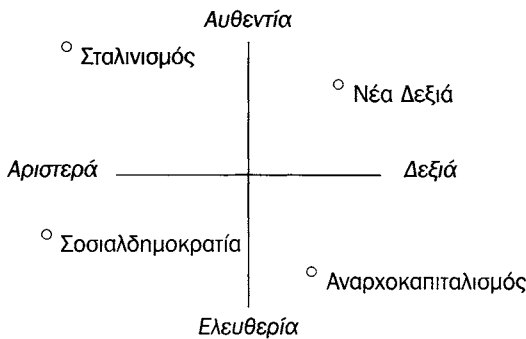
Σχήμα 12.1
Γραμμικό φάσμα

Φάσμα πέταλο

Σχήμα 12.2
Φάσμα πέταλο

Δισδιάστατο φάσμα

Σχήμα 12.3
Δισδιάστατο φάσμα

ψηφοφόρων τους. Στη γλώσσα της συστημικής θεωρίας, τα πολιτικά κόμματα είναι μείζονες μηχανισμοί «εισόδου» [inputting devices] που εξασφαλίζουν ότι η κυβέρνηση λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες και επιθυμίες της ευρύτερης κοινωνίας. Προφανώς, πρόκειται για μια λειτουργία που επιτελείται καλύτερα – κάποιιοι θα έλεγαν ότι επιτελείται μόνο – σε ένα ανοικτό και ανταγωνιστικό σύστημα το οποίο υποχρεώνει τα κόμματα να αποκρίνονται στις λαϊκές προτιμήσεις. Η εξήγηση που δίνουν γι' αυτή τη διαδικασία οι θεωρητικοί της «ορθολογικής

Έννοια**Εσωκομματικές εκλογές**

Με τις εσωκομματικές εκλογές επιλέγονται οι υποψήφιοι που θα συμμετάσχουν στις επόμενες «επίσημες» εκλογές εκπροσωπώντας το κόμμα. Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, οι εκλογές αυτές έγιναν ο βασικός μηχανισμός επιλογής υποψηφίων προέδρων στις ΗΠΑ ενώ χρησιμοποιούνται επίσης για την εκλογή συνέδρων και κομματικών ηγετών. Στις περισσότερες αμερικανικές πολιτικές διεξάγονται «κλειστές» εσωκομματικές εκλογές, στις οποίες συμμετέχουν μόνο οι καταγεγραμμένοι υποστηρικτές του κόμματος (που διαφέρουν από το μέλη του) στις «ανοικτές» εσωκομματικές εκλογές μπορούν να πάρουν μέρος όλοι οι εκλογείς, ανεξαρτήτως των κομματικών τους δεσμών. Η σημασία των εκλογικών αυτών αναμετρήσεων έγκειται στο ότι ενισχύουν τη φωνή των απλών ψηφοφόρων στις υποθέσεις του κόμματος τους και οδηγούν σε ένα στυλ πολιτικής περισσότερο προσανατολισμένο στους υποψηφίους παρά στα κόμματα. Η επιτυχία των υποψηφίων στις εσωκομματικές εκλογές τους επιτρέπει να αναλάβουν τον έλεγχο του κομματικού μηχανισμού, αντί να αφήσουν το πράγμα τα στο ίδιο το κόμμα.

επιλογής», όπως ο Anthony Downs (1957), είναι ότι η πολιτική αγορά μπορεί να παραλληλιστεί με την οικονομική καθότι οι πολιτικοί δρουν ουσιαστικά σαν επιχειρηματίες που αναζητούν ψήφους, ενώ τα κόμματα συμπεριφέρονται σαν επιχειρήσεις. Η εξουσία, συνεπώς, ανήκει στους καταναλωτές, τους ψηφοφόρους. Μπορεί, ωστόσο, να ασκηθεί κριτική σε αυτό το «οικονομικό» μοντέλο, αντιπαραθέτοντας ότι τα κόμματα επιδιώκουν τόσο να «διαμορφώσουν» ή να κινητοποιήσουν την κοινή γνώμη όσο και να ανταποκριθούν σε αυτή, ότι επιπλέον η εικόνα των ψηφοφόρων ως καλά πληροφορημένων, ορθολογικών και αντικειμενικά προσανατολισμένων καταναλωτών είναι αμφισβητήσιμη και ότι το εύρος των καταναλωτικών (ή εκλογικών) επιλογών είναι συχνά περιορισμένο.

Σχηματισμός και στρατολόγηση των ελίτ

Τα κόμματα κάθε είδους είναι επιφορτισμένα με την υποχρέωση να παράσχουν στα κράτη τους πολιτικούς ηγέτες. Μία από τις ελάχιστες εξαιρέσεις αυτού του κανόνα ήταν ο στρατηγός De Gaulle, ο οποίος το 1944 πρόσφερε τον εαυτό του στη Γαλλία σαν «σωτήρα», υπερβαίνοντας τις κομματικές διαχωριστικές γραμμές. Έτσι, η Ένωση για τη Νέα Δημοκρατία (UNR) ήταν δημιούργημά του – όχι το αντίστροφο. Είναι πιο συνηθισμένο, πάντως, οι πολιτικοί να καταλαμβάνουν δημόσια αξιώματα χάριη στη θέση που κατέχουν στο κόμμα τους: οι υποψήφιοι στις προεδρικές εκλογές είναι συνήθως αρχηγοί κομμάτων ενώ στα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα ο επικεφαλής του μεγαλύτερου κόμματος στη βουλή γίνεται κανονικά πρωθυπουργός. Υπουργοί και υφυπουργοί γίνονται συνήθως ανώτατα κομματικά στελέχη, αν και υπάρχουν εξαιρέσεις σ' αυτό τον κανόνα, τις οποίες συναντάμε σε προεδρικά συστήματα, όπως το αμερικανικό, όπου επιτρέπεται η ανάληψη υπουργικών χαρτοφυλακίων από πρόσωπα εκτός του κόμματος.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, επομένως, τα κόμματα λειτουργούν σαν σχολείο για πολιτικούς, εξοπλίζοντάς τους με δεξιότητες, γνώση και πείρα και προσφέροντάς τους κάποιου είδους καριέρα, αν και μια καριέρα εξαρτώμενη από τις τύχες του κόμματος. Από την άλλη, μπορεί κανείς να επικρίνει τον ασφυκτικό εναγκαλισμό των κυβερνητικών αξιωμάτων από τα κόμματα διότι έτσι εδραϊώνεται η επιλογή των πολιτικών ηγετών από μια σχετικά μικρή δεξαμενή ταλέντων: τα ανώτατα στελέχη από μια χούφτα μεγάλα κόμματα. Στις ΗΠΑ, ωστόσο, ο εναγκαλισμός αυτός έχει χαλαρώσει από την εκτεταμένη εφαρμογή προκριματικών, εσωκομματικών εκλογών, οι οποίες μειώνουν τον έλεγχο του κόμματος στις διαδικασίες επιλογής και ανάδειξης των υποψηφίων.

Διατύπωση στόχων

Τα πολιτικά κόμματα είναι παραδοσιακά ένα από τα μέσα με τα οποία οι κοινωνίες θέτουν συλλογικούς στόχους και ενίοτε εξασφαλίζουν την εκπλήρωσή τους. Τα κόμματα παίζουν αυτόν το ρόλο διότι, ενόσω διεκδικούν την εξουσία, διατυπώνουν κυβερνητικά προγράμματα (σε συνέδρια, συνδιασκέψεις, εκλογικά μανιφέστα κ.ο.κ.) αποσκοπώντας να κερδίσουν τη λαϊκή υποστήριξη. Αυτό δεν σημαίνει μόνο ότι τα

κόμματα συνιστούν μείζονα πηγή παραγωγής κρατικών πολιτικών, αλλά και ότι παρακινούνται να διατυπώσουν συνεκτικά πολιτικά προγράμματα που παρέχουν στο εκλογικό σώμα μια επιλογή μεταξύ ρεαλιστικών και εφικτών στόχων.

Η λειτουργία αυτή επιτελείται σαφέστατα από κόμματα που μετέχουν σε κοινοβουλευτικά συστήματα στα οποία κάθε κόμμα μπορεί να επικαλεστεί τη λαϊκή εντολή για την εφαρμογή των πολιτικών του αν εκλεγεί στη εξουσία. Παρατηρείται, ωστόσο, και σε προεδρικά συστήματα όπου δεν συνηθίζονται τα κόμματα προγραμμάτων, όπως συνέβη στην περίπτωση του Ρεπουμπλικανικού «Συμβολαίου με την Αμερική» κατά τις βουλευτικές εκλογές του 1994. Παρ'όλα αυτά, η τάση για αποϊδεολογικοποιημένα πολυσυλλεκτικά κόμματα, καθώς και το γεγονός ότι οι προεκλογικές εκστρατείες τονίζουν ολοένα και περισσότερο την προσωπικότητα και τη δημόσια εικόνα σε βάρος των πολιτικών και των μεγάλων θεμάτων, έχουν αμβλύνει τον αντίκτυπο των κομμάτων στη χάραξη πολιτικών. Επιπλέον, τα κομματικά προγράμματα τροποποιούνται με μαθηματική σχεδόν βεβαιότητα κάτω από την πίεση του δημόσιου τομέα και των ομάδων συμφερόντων, καθώς κι εξαιτίας εσωτερικών και διεθνών συγκυριών. Η κρατική πολιτική, από την άλλη, ασκείται περισσότερο από γραφειοκρατίες παρά από τα ίδια τα κόμματα, με εξαίρεση βέβαια τα μονοκομματικά συστήματα, όπως εκείνα στα ορθόδοξα κομμουνιστικά κράτη, όπου το «κυβερνών» κόμμα επιβλέπει τον κρατικό μηχανισμό σε όλα τα επίπεδα.

Έκφραση και εκπροσώπηση συμφερόντων

Κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης συλλογικών στόχων τα κόμματα συμβάλλουν στην έκφραση και εκπροσώπηση των ποικίλων συμφερόντων που υπάρχουν στην κοινωνία. Συχνά, μάλιστα, τα κόμματα γεννιούνται σαν οχήματα μέσω των οποίων επιχειρηματικές, εργατικές, θρησκευτικές, εθνοτικές ή άλλες ομάδες προωθούν ή υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους. Το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας, για παράδειγμα, δημιουργήθηκε από το συνδικαλιστικό κίνημα με στόχο να πετύχει την πολιτική αντιπροσώπευση της εργατικής τάξης. Άλλα κόμματα εγγολώθηκαν με επιτυχία διάφορα συμφέροντα και ομάδες προκειμένου να διευρύνουν την εκλογική τους βάση, όπως έκαναν τα αμερικανικά κόμματα στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα με τις μειονότητες.

Το γεγονός ότι τα εθνικά κόμματα εκφράζουν αδιακρίτως τα αιτήματα πληθώρας ομάδων τα αναγκάζει να εκπροσωπούν αυτά τα συμφέροντα ενσωματώνοντάς τα σ' ένα περιεκτικό σύνολο, όπου τα ανταγωνιστικά συμφέροντα εξισορροπούνται αμοιβαία. Τα συνταγματικά κόμματα είναι σαφώς αναγκασμένα να το κάνουν αυτό υπό την πίεση του εκλογικού ανταγωνισμού, αλλά ακόμα και τα μονοπωλιακά κόμματα εκφράζουν και εκπροσωπούν συμφέροντα μέσω της στενής τους σχέσης με το κράτος και την οικονομία, ιδιαίτερα σε συστήματα κεντρικού σχεδιασμού. Ωστόσο, ακόμα και στα συστήματα κομματικού ανταγωνισμού δεν εκφράζονται όλα τα συμφέροντα – εκείνα των ευπαθέστερων ομάδων παραμένουν καταδικασμένα σε αποκλεισμό.

Κοινωνικοποίηση και κινητοποίηση

Μέσω των εσωκομματικών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων καθώς και μέσα από τις προεκλογικές εκστρατείες και τον εκλογικό ανταγωνισμό, τα κόμματα αναδεικνύονται σε σημαντικούς παράγοντες της πολιτικής διαπαιδαγώγησης και κοινωνικοποίησης των πολιτών. Τα ζητήματα που τα κόμματα επιλέγουν να προβάλλουν συντελούν στη διαμόρφωση της πολιτικής ατζέντας ενώ οι αξίες και οι στάσεις που εκφράζουν γίνονται μέρος της ευρύτερης πολιτικής κουλτούρας. Στην περίπτωση των μονοπωλιακών κομμάτων η διάδοση μιας «επίσημης» ιδεολογίας (είτε πρόκειται για τον μαρξισμό-λενινισμό, τον εθνικοσοσιαλισμό ή απλώς για τις ιδέες ενός χαρισματικού ηγέτη) αναγνωρίζεται συνειδητά ως κεντρική, αν όχι η πρωταρχική, λειτουργία τους.

Τα μεγάλα κόμματα σε συστήματα κομματικού ανταγωνισμού διαδραματίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο ενθαρρύνοντας τις διάφορες κοινωνικές ομάδες να ακολουθούν τους κανόνες του δημοκρατικού παιχνιδιού, καλλιεργώντας έτσι την υποστήριξη για το ίδιο το καθεστώς. Η εμφάνιση σοσιαλιστικών κομμάτων, λ.χ., στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, αποτέλεσε σημαντικό μέσο ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης στη βιομηχανική κοινωνία. Παρ' όλα αυτά, η ικανότητα των κομμάτων να κινητοποιούν και να κοινωνικοποιούν τους πολίτες αμφισβητείται σε πολλές χώρες, όπως καταδεικνύουν η κομματική απευθυγράμμιση και η αυξανόμενη απογοήτευση για τα συμβατικά, ενταγμένα στο σύστημα κόμματα. Το πρόβλημα των κομμάτων είναι ότι, μέχρι ενός σημείου, κοινωνικοποιούνται και τα ίδια (κάποιοι θα έλεγαν ότι διαφθείρονται) από την κυβερνητική εμπειρία και έτσι καθίστανται, κατά τα φαινόμενα, λιγότερο αποτελεσματικά στο να προκαλούν κομματικές συμπάθειες και να προσελκύουν συναισθηματικές ταυτίσεις.

Οργάνωση της κυβέρνησης

Λέγεται συχνά ότι οι πολύπλοκες σύγχρονες κοινωνίες δεν θα μπορούσαν να κυβερνηθούν χωρίς πολιτικά κόμματα. Πρώτα απ' όλα, τα κόμματα διαδραματίζουν τέτοιο ρόλο στο σχηματισμό κυβερνήσεων σε κοινοβουλευτικά συστήματα, ώστε να μπορούμε να κάνουμε λόγο για «κομματικές κυβερνήσεις». Τα κόμματα παρέχουν επίσης στις κυβερνήσεις ένα βαθμό σταθερότητας και συνοχής, ιδιαίτερα όταν τα μέλη της κυβέρνησης προέρχονται από ένα μόνο κόμμα και συνδέονται κατά συνέπεια με κοινές συμπάθειες και δεσμούς. Ακόμα και οι κυβερνήσεις που σχηματίζονται από συνασπισμό κομμάτων είναι πιθανότερο να καλλιεργούν την ενότητα και τη συμφωνία συγκριτικά με τις κυβερνήσεις εκείνες που αποτελούνται από μεμονωμένα άτομα με διαφορετικές προτεραιότητες το καθένα.

Τα κόμματα διευκολύνουν επιπλέον τη συνεργασία ανάμεσα στις δύο βασικές κυβερνητικές εξουσίες: τη νομοθετική και την εκτελεστική. Στα κοινοβουλευτικά συστήματα η λειτουργία αυτή καθίσταται δυνατή από το γεγονός ότι η κυβέρνηση σχηματίζεται από το κόμμα ή τα κόμματα που έχουν την απαιτούμενη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Και στα προεδρικά συστήματα, ωστόσο, ο ανώτατος αξιωματούχος μπορεί να ασκεί κάποια επιρροή, αν όχι έλεγχο, επικαλούμενος την

Επισήμανση

Ο σιδηρούς νόμος της ολιγαρχίας

Ολιγαρχία είναι η κυβέρνηση ή η κυριαρχία των λίγων. Σύμφωνα με τον σιδηρούν νόμο της ολιγαρχίας, ο οποίος διατυπώθηκε από τον Michels ([1911] 1962), οι πολιτικές οργανώσεις (και κατ' επέκταση όλες οι οργανώσεις) έχουν την αναπόδραστη τάση να είναι ολιγαρχικές. Οι συμμετοχικές ή δημοκρατικές δομές δεν μπορούν να ελέγξουν τις ολιγαρχικές τάσεις αλλά μόνο να τις αποκρυστών.

Ο Michels ανέπτυξε μια σειρά επιχειρήματα για να υποστηρίξει το νόμο του:

- Η ανάγκη για εξειδίκευση οδηγεί στο σχηματισμό ελίτ, τα μέλη των οποίων διαθέτουν μεγαλύτερη *πειρα* και καλύτερα οργανωτικά προσόντα απ' ό,τι τα απλά μέλη της οργάνωσης.
- Οι ηγέτες οχηματίζουν *συνεκτικές* ομάδες διότι συνειδητοποιούν ότι έτσι αυξάνονται οι πιθανότητες τους να παραμείνουν στην εξουσία.
- Τα κατώτερα μέλη της οργάνωσης τείνουν προς την *απάθεια* και συνεπώς εμφανίζουν εν γένει μια προδιάθεση να αποδέχονται την υποταγή και να δοξάζουν τους ηγέτες.

ενότητα του κόμματος. Τέλος, τα κόμματα αποτελούν, τουλάχιστον σε συστήματα κομματικού ανταγωνισμού, ένα ζωτικής σημασίας πεδίο αντιπαράθεσης και κριτικής, εντός και εκτός της κυβέρνησης. Μαζί με την ανάπτυξη του πολιτικού διαλόγου και τη διαπαιδαγώγηση του εκλογικού σώματος, η λειτουργία αυτή εξασφαλίζει επιπλέον ότι η κυβερνητική πολιτική είναι καλύτερα επεξεργασμένη κι έχει επομένως περισσότερες πιθανότητες ν' αποδειχτεί λειτουργική.

Κομματική οργάνωση: πού βρίσκεται η εξουσία;

Το ερώτημα σχετικά με το πού βρίσκεται η εξουσία εντός των κομμάτων έχει προσελκύσει μεγάλο ενδιαφέρον ακριβώς λόγω του κεντρικού ρόλου που διαδραματίζουν τα κόμματα στις σύγχρονες κοινωνίες. Η μελέτη της οργάνωσης και της δομής των κομμάτων αποκαλύπτει σημαντικά στοιχεία για τον καταμερισμό εξουσίας εντός της κοινωνίας συνολικά. Μπορούν τα κόμματα να λειτουργήσουν σαν δημοκρατικά σώματα που διευρύνουν τη συμμετοχή και την πρόσβαση στην εξουσία; Ή απλώς περιχαράκωνουν την κυριαρχία των ηγετών και των ελίτ;

Το βιβλίο του Moisei Ostrogorski *La démocratie et l'organisation des partis politiques* (1902) αποτέλεσε μια από τις πρώτες προσπάθειες ανάλυσης της εσωκομματικής δημοκρατίας. Κεντρικό επιχείρημα του βιβλίου ήταν ότι η εκπροσώπηση των ατομικών συμφερόντων είχε υποσκελιστεί από την αυξανόμενη επιρροή του κομματικού μηχανισμού και του ελέγχου που ασκούσε μια κλειστή ομάδα υψηλόβαθμων κομματικών στελεχών. Η άποψη αυτή βοήθη τη διασημότερη έκφρασή της στο βιβλίο του Robert Michels *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία* ([1911] 1962) υπό τη μορφή του «σιδηρού νόμου της ολιγαρχίας» ή, με τα λόγια του ίδιου του Michels: «όποιος

Έννοια

Κομματική δημοκρατία

Η κοιμητική δημοκρατία είναι μία μορφή λαϊκής διακυβέρνησης, η οποία επιτελείται μέσω τη δράσης ενός κόμματος εννοούμενου ως δημοκρατικού θεσμού. Δύο είναι οι κύριες θεωρήσεις για το πώς μπορεί να επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Κατά την πρώτη (εσωκομματική δημοκρατία), τα κόμματα είναι δημοκρατικοί φορείς καθώς η εξουσία στο εσωτερικό τους είναι ευρέως και ισομερώς κατανομημένη. Αυτό σημαίνει ότι, για παράδειγμα, θα πρέπει να υπάρχει ευρεία συμμετοχή κατά την εκλογή ηγετών και την επιλογή υποψηφίων, ενώ τα συνέδρια και οι διασκέψεις θα πρέπει να έχουν κεντρική θέση στη χάραξη πολιτικών. Σύμφωνα με το δεύτερο μοντέλο, η δημοκρατία υπονοείται ότι η εξουσία χάραξης πολιτικών πρέπει να συγκεντρώνεται στα χέρια ορισμένων μελών του κόμματος που έχουν εκλεγεί γι' αυτόν το σκοπό και ως εκ τούτου είναι υπόλογα στο κόμμα. Κατά την άποψη αυτή, μια ευρεία και ισομερές κατανομή της εσωκομματικής εξουσίας μπορεί να οδηγήσει στην τυραννία μη εκλεγμένων δραστηριοποιημένων υποστηρικτών.

κάνει λόγο για οργάνωση εννοεί ολιγαρχία». Ο Michels (1876-1936), διακεκριμένος θεωρητικός των ελίτ, θέλησε να αναλύσει τη δομή της εξουσίας στο γερμανικό SPD· υποστήριξε ότι, παρά την τυπικά δημοκρατική οργάνωση του κόμματος, η εξουσία ήταν συγκεντρωμένη στα χέρια μιας μικρής ηγετικής ομάδας.

Για τον Michels, ο «νόμος» εξηγούσε την αναπόφευκτη αποτυχία του δημοκρατικού σοσιαλισμού και, μάλιστα, κατέρριπτε το μύθο της πολιτικής δημοκρατίας. Οι επικριτές του, ωστόσο, υποστηρίζουν ότι οι παρατηρήσεις του αποτελούν γενικεύσεις που προέκυψαν από τη μελέτη ενός κόμματος σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, ενώ βασίζονται παράλληλα σε αμφιλεγόμενες ψυχολογικές θεωρίες. Στην πράξη αποδείχθηκε ότι οι κοιμητικές ηγεσίες (ελίτ) κυριαρχούνται συχνά από φράξιες και ότι η σύνθεση των μελών του κόμματος είναι λιγότερο υποτακτική και αδρανής απ' όσο ισχυρίστηκε ο Michels. Μια πιο σύγχρονη εκδοχή της ίδιας θεωρίας διατυπώθηκε από τον Robert McKenzie στο *British Political Parties* (1955). Ο McKenzie αμφισβήτησε την παραδεδομένη άποψη ότι το Συντηρητικό Κόμμα ήταν ελιτίστικο και κυριαρχούμενο από τους κοιμητικούς ηγέτες ενώ το Εργατικό Κόμμα χαρακτηριζόταν από υψηλό βαθμό εσωκομματικής δημοκρατίας. Παρά τις διαφορετικές δομές και τα διαφορετικά αξιακά συστήματα των δύο κομμάτων, ο McKenzie συμπέρανε ότι η κατανομή της εξουσίας στο εσωτερικό τους ήταν ουσιαστικά η ίδια: και τα δύο κυριαρχούνταν από έναν πυρήνα κοινοβουλευτικών ηγετών.

Έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες να ενισχυθούν οι δημοκρατικές και συμμετοχικές πλευρές των κομμάτων μέσα από μεταρρυθμίσεις. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα έλαβε χώρα στις ΗΠΑ κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Τα αμερικανικά κόμματα διαφέρουν σε πολλά σημεία από τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά. Όντας χαλαροί συνασπισμοί ενίοτε συγκρουόμενων συμφερόντων, που παραμένουν ενωμένα με σχεδόν αποκλειστικό σκοπό τη νίκη στις προεδρικές εκλογές, είναι ιδιαίτερος αποκεντρωμένα και στερούνται εν γένει προγραμμάτων. Παραδοσιακά στις ΗΠΑ την εξουσία νέμο-

νταν κομματικά αφεντικά πολιτειών ή πόλεων (μια κληρονομιά της **εργαλειακής πολιτικής** των αρχών του 20ού αιώνα) ασκώντας καθοριστική επιρροή στα συνέδρια για την ανάδειξη του υποψηφίου για την προεδρία. Το 1968, ωστόσο, με τις διαδηλώσεις και τις συγκρούσεις κατά τη διάρκεια του εθνικού συνεδρίου των Δημοκρατικών στο Σικάγο, εμφανίστηκε ένα μεταρρυθμιστικό κίνημα το οποίο είχε σαν στόχο τη μείωση της δύναμης των τοπικών κομματικών ηγετών και την ενίσχυση του ρόλου των απλών μελών.

Αυτό έγινε δυνατό σε μεγάλο βαθμό μέσω της ευρύτερης διεξαγωγής προκαταρκτικών εκλογών για την ανάδειξη υποψηφίων και **συνδιασκέψεων**. Οι πρακτικές αυτές προσέλκυσαν έναν ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό στελεχών στα κόμματα (αρχικά στους Δημοκρατικούς και αργότερα στους Ρεπουμπλικάνους), οδηγώντας στην ανάδειξη υποψηφίων περισσότερο ιδεολογικά προσανατολισμένων, όπως ο George McGovern για τους Δημοκρατικούς το 1972 και ο Ronald Reagan για τους Ρεπουμπλικάνους το 1980. Οι μεταρρυθμιστικές αυτές τάσεις γέννησαν, ωστόσο, ανησυχίες, ιδιαίτερα μεταξύ των Δημοκρατικών, οι οποίοι φοβήθηκαν ότι οι πιο ανοικτές και συμμετοχικές δομές απλώς καταλήγουν στην ανάδειξη μη εκλέξιμων «περιθωριακών» υποψηφίων. Και τα δύο μεγάλα κόμματα των ΗΠΑ απάντησαν σ' αυτούς τους φόβους εκσυγχρονίζοντας και ενισχύοντας τις κοινοβουλευτικές δομές τους, ιδίως σε εθνικό επίπεδο, στο Κογκρέσο και τη Γερουσία. Μολονότι αυτή η κίνηση ερμηνεύτηκε ως «αναζωογόνηση των κόμματος», αποτελεί περισσότερο ένδειξη της επιθυμίας των κομμάτων να παράσχουν καλύτερη εκλογική στήριξη σε μεμονωμένους υποψηφίους παρά της ανάδυσης ενός «εξευρωπαϊσμένου» μοντέλου κοιματοκεντρικών εκλογών.

Αντίστοιχες κινήσεις εκδημοκρατισμού έγιναν και στο αγγλικό Εργατικό Κόμμα στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Η αυξανόμενη δυσφορία μεταξύ των ενεργών υποστηρικτών για την «προδοσία του σοσιαλισμού» από τους κοινοβουλευτικούς ηγέτες εξελίχθηκε σε ανοικτή σύγκρουση μετά την εκλογική ήττα του κόμματος το 1979. Οι μεταρρυθμιστές, με επικεφαλής τον Tony Benn, πέτυχαν την ενίσχυση του εξωκοινοβουλευτικού κόμματος εισάγοντας την υποχρεωτική επανεκλογή των βουλευτών και την εγκαθίδρυση ενός **σώματος εκλεκτόρων** επιφορτισμένου με την εκλογή του προέδρου και του αντιπροέδρου του κόμματος. Αυτό επέτρεψε για πρώτη φορά στα μέλη των συνεργαζόμενων κομμάτων και συνδικάτων να λάβουν μέρος στις εκλογές για την ηγεσία του κόμματος. Η ενίσχυση, ωστόσο, της εσωκομματικής δημοκρατίας απλώς όξυνε τις εσωκομματικές αντιθέσεις, γεγονός που συνέβαλε στη διάσπαση του κόμματος, η οποία οδήγησε στη δημιουργία του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SDP) το 1981, και αποτέλεσε τροχοπέδη στην πορεία του κόμματος με το ανακόλουθο εκλογικό μανιφέστο του 1983.

Η απάντηση του Εργατικού Κόμματος στις διαδοχικές εκλογικές ήττες ήταν η αναδίπλωση και η επιστροφή στη συγκεντρωτική κομματική ηγεσία. Η επανεμφάνιση μιας ιεραρχικής δομής «από πάνω προς τα κάτω» ήταν εμφανής αρχικά στην αναθεώρηση της πολιτικής του

Εργαλειακή πολιτική: Είδος πολιτικής στο οποίο κομματικά «αφεντικά» ελέγχουν μια μαζική οργάνωση μέσα από πελατειακές σχέσεις και ρουσφέτια.

Συνδιάσκεψη: Συνεδρίαση μελών του κόμματος με σκοπό την ανάδειξη εκλογικών υποψηφίων ή τη συζήτηση νομοθετικών προτάσεων πριν από την έναρξη των επίσημων διαδικασιών.

Σώμα εκλεκτόρων: Έμμεσος εκλογικός μηχανισμός: το σώμα των εκλεκτόρων είναι επιφορτισμένο με την ευθύνη της πλήρωσης κομματικών ή δημόσιων αξιωμάτων.

κόμματος κατά τα έτη 1987-1989, με πρωτοβουλία του τότε ηγέτη Neil Kinnock, στη συνέχεια στην αποδυνάμωση της επιρροής των συνδικάτων με την εισαγωγή του συστήματος «κάθε μέλος και μία ψήφος», υπό την ηγεσία του John Smith το 1993, και, τέλος, στην επιτυχία του Tony Blair να αναθεωρήσει το τέταρτο άρθρο του καταστατικού του κόμματος (το οποίο όριζε την προσήλωση του κόμματος στη δημόσια ιδιοκτησία) το 1995 και να εξασφαλίσει, από το 1997 και μετά, ότι το κόμμα κυβερνά ως «νέο» Εργατικό Κόμμα. Η μετάβαση από την ηγεμονία των αριστερών ακτιβιστών στις αρχές του 1980 στην επαναβεβαίωση της κυριαρχίας της κομματικής ηγεσίας έδωσε σε πολλούς το έναυσμα να αναστήσουν την ολιγαρχική θέση του Robert McKenzie, σύμφωνα με την οποία οι εξουσιαστικές δομές των Εργατικών και των Συντηρητικών είναι βασικά όμοιες. Το ενδιαφέρον στοιχείο, ωστόσο, όλης αυτής της διαδικασίας είναι ότι οι ολιγαρχικές τάσεις φάνηκε να απορρέουν όχι από τη δυναμική της οργάνωσης, αλλά από την ανάγκη του κόμματος για ενότητα και αποκατάσταση της εκλογικής του αξιοπιστίας.

Η ύπαρξη εσωκομματικών φατριών και τάσεων είναι εξίσου σημαντική με την επίσημη οργάνωση για τον εντοπισμό της εξουσίας στο εσωτερικό ενός κόμματος. Ενώ όλα τα κόμματα, ακόμα και τα εμφανώς μονολιθικά, αποδέχονται ως ένα βαθμό την πολιτική διαμάχη στο εσωτερικό τους, ο βαθμός στον οποίο η διαμάχη αυτή αντανακλάται στον ανταγωνισμό οργανωμένων και συνεκτικών ομάδων είναι κρίσιμος για τον καθορισμό του πόση ακριβώς εξουσία έχουν στα χέρια τους οι κομματικοί ηγέτες. Σε κάποιες περιπτώσεις οι φράξιες μπορούν να αποσχιστούν από τα κόμματα, όπως συνέβη με τα ευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα, τα οποία προέκυψαν από τη διάσπαση των σοσιαλιστικών κομμάτων μετά την οκτωβριανή επανάσταση. Ο φραξιονισμός συνδέεται συχνά με τη βαρύτητα που δίνουν τα κόμματα σε πολιτικές ιδέες και ιδεολογικές κατευθύνσεις. Ενώ τα πραγματιστικά κόμματα της δεξιάς χρειάζεται μόνο να εξισορροπούν ή να συμφιλιώνουν τις αντιτιθέμενες τάσεις, τα αριστερά κόμματα, όντας περισσότερο ιδεολογικά προσδιορισμένα, έχουν να αντιμετωπίσουν ανοικτές διαφωνίες και θεσμοποιημένες αντιπαλότητες. Το γεγονός αυτό, μαζί με τη ροπή τους προς την αποδοχή της εσωκομματικής δημοκρατίας, προκαλεί στα σοσιαλιστικά κόμματα περισσότερα προβλήματα ηγεσίας απ' ό,τι στα φιλελεύθερα ή τα συντηρητικά.

Μία πιο σημαντική παράμετρος, ωστόσο, είναι ίσως το κατά πόσο τα κόμματα κατέχουν αδιαφιλονίκητα την εξουσία. Ο φραξιονισμός είναι, κατά κάποιο τρόπο, μια πολυτέλεια που μόνο τα κόμματα εξουσίας μπορούν να έχουν. Γι' αυτόν το λόγο, τα μονοπωλιακά κόμματα στα κομμουνιστικά κράτη μπόρεσαν να περιορίσουν τον φραξιονισμό μόνο με την αδιάστακτη επιβολή πειθαρχίας μέσω των στενωπών του **δημοκρατικού συγκεντρωτισμού**. Η εν λόγω παράμετρος εξηγεί επίσης τον φραξιονιστικό χαρακτήρα «κυρίαρχων» κομμάτων, όπως το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα της Ιαπωνίας και το ιταλικό Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα. Το Συντηρητικό Κόμμα της Αγγλίας είναι κλασικό παράδειγμα κόμματος το οποίο κήρυττε κάποτε, πάνω απ' όλα, την πειθαρχία και την αφοσίωση, και το οποίο κατά τις δεκα-

Δημοκρατικός συγκεντρωτισμός: Η λενινιστική αρχή κομματικής οργάνωσης, η οποία βασίζεται σε μια υποτιθέμενη ισορροπία ανάμεσα στην ελευθερία του διαλόγου και την αυστηρή ενότητα της δράσης.

ετίες του 1980 και του 1990 ανέπτυξε έντονο φραξιονισμό, εξαιτίας τόσο του πιο ιδεολογικού χαρακτήρα του όσο και των αλληπάλληλων εκλογικών του επιτυχιών μετά το 1979. Πιέσεις από τα κάτω είχαν, επομένως, σαν αποτέλεσμα να αποκτήσει το κόμμα πιο δημοκρατικό χαρακτήρα, πράγμα αδιανόητο για όποιον έκρινε από την επίσημη, πλήρως κυριαρχούμενη από την ηγεσία δομή του. Η πιο σημαντική απώλεια σε αυτή τη διαδικασία ήταν η Margaret Thatcher, η οποία το 1990 έχασε τη θέση της ως αρχηγού του κόμματος, μολονότι είχε κερδίσει τρεις συνεχόμενες εκλογές. Το ίδιο φαινόμενο σημειώθηκε επίσης κατά την μπαρουτοκαπνισμένη περίοδο της ηγεσίας του John Major από το 1992 ως το 1997.

■ Κομματικά συστήματα

Τα πολιτικά κόμματα δεν είναι σημαντικά μόνο για τις λειτουργίες που επιτελούν (αντιπροσώπευση, στρατολόγηση ηγετών, εκπροσώπηση συμφερόντων κ.ο.κ.), αλλά και διότι οι περίπλοκες διακομματικές σχέσεις παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος στην πράξη. Το δίκτυο των σχέσεων μεταξύ των κομμάτων ονομάζεται κομματικό σύστημα. Ο πιο διαδεδομένος τρόπος διάκρισης των τύπων κομματικών συστημάτων βασίζεται στον αριθμό των κομμάτων που ανταγωνίζονται για την κατάληψη της εξουσίας. Με αυτό το κριτήριο ο Duverger (1954) διέκρινε μεταξύ «μονοκομματικών», «δικομματικών» και «πολυκομματικών» συστημάτων. Μολονότι η τυπολογία αυτή χρησιμοποιείται ευρέως, εντούτοις τα κομματικά συστήματα δεν μπορούν να αναχθούν σε ένα απλό «αριθμητικό παιχνίδι».

Εξίσου σημαντικό με τον αριθμό των κομμάτων που ανταγωνίζονται για την κατάληψη της εξουσίας είναι το σχετικό τους μέγεθος, όπως αντανακλάται στην εκλογική και κοινοβουλευτική τους δύναμη. Όπως έδειξε ο Sartori (1976), το κρίσιμο είναι να ορίσουμε τη «συνάφεια» των κομμάτων σε σχέση με το σχηματισμό κυβερνήσεων και, πιο συγκεκριμένα, αν και κατά πόσο το μέγεθος των κομμάτων καθορίζει τις πιθανότητές τους να κερδίσουν την κυβερνητική εξουσία, εξ ολοκλήρου ή τουλάχιστον εν μέρει. Η προσέγγιση αυτή αντικατοπτρίζεται συχνά στη διάκριση μεταξύ «μεγάλων» κομμάτων ή κομμάτων εξουσίας και πιο περιφερειακών, «μικρών» κομμάτων (μολονότι καμία από τις δύο κατηγορίες δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί με μαθηματική ακρίβεια). Μία τρίτη παράμετρος που πρέπει να εξεταστεί είναι πώς σχετίζονται μεταξύ τους αυτά τα «συναφή» κόμματα. Το κομματικό σύστημα χαρακτηρίζεται από συνεργασία και συναίνεση ή από διαμάχη και πόλωση; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα συνδέεται στενά με την ιδεολογική πολυπλοκότητα του κομματικού συστήματος και τις παραδόσεις και την ιστορία των κομμάτων που το απαρτίζουν.

Η απλή παρουσία κομμάτων, ωστόσο, δεν συνεπάγεται την ύπαρξη κομματικού συστήματος. Η μορφή των σχέσεων ανάμεσα στα κόμματα συνιστά σύστημα μόνο αν χαρακτηρίζεται από σταθερότητα και από κάποιο βαθμό ευταξίας. Στις περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει ούτε

σταθερότητα ούτε τάξη, βρισκόμαστε είτε στη διαδικασία ανάδυσης ενός κομματικού συστήματος είτε στη μετάβαση από ένα είδος κομματικού συστήματος σε άλλο. Κάτι τέτοιο συνέβη, για παράδειγμα, στη μετακομμουνιστική Ρωσία. Η κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος το 1991 και η αρχική απαγόρευση του ΚΚΣΕ ήταν επόμενο να καταστήσει δύσκολη, αν όχι επίτονη, την ανάδυση ενός συστήματος κομματικού ανταγωνισμού. Το πρόβλημα της Ρωσίας ήταν ο πολλαπλασιασμός των κομμάτων και των πολιτικών ομαδοποιήσεων, καμία από τις οποίες δεν έχει καταφέρει να επιτύχει μαζική συμμετοχή ή οργάνωση εθνικής εμβέλειας. Σαράντα τρία κόμματα μετείχαν στις βουλευτικές εκλογές του Δεκεμβρίου του 1995 με το μεγαλύτερο από αυτά, το Ρωσικό Κομμουνιστικό Κόμμα, να λαμβάνει ποσοστό μόλις 22%. Ωστόσο, έχει υποστηριχτεί ότι, σε περίοδο κομματικής απορρύθμισης και ευμετάβλητων εκλογικών συμπεριφορών, τα κομματικά συστήματα χάνουν γενικά το «συστηματικό» τους χαρακτήρα, δυσχεραίνοντας τη διάκριση του ενός συστήματος από το άλλο. Επιπλέον, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες υποεθνικά σώματα ασκούν σημαντική επιρροή, ενδέχεται να λειτουργούν διαφορετικά κομματικά συστήματα σε διαφορετικά επίπεδα του πολιτικού συστήματος.

Παρ' όλα αυτά, τα σημαντικότερα κομματικά συστήματα που απαντούν στη σύγχρονη πολιτική είναι τα εξής:

- μονοκομματικά συστήματα
- δικομματικά συστήματα
- συστήματα του κυρίαρχου κόμματος
- πολυκομματικά συστήματα

Μονοκομματικά συστήματα

Αυστηρά μιλώντας, ο όρος «μονοκομματικό σύστημα» είναι αντιφατικός εφόσον η έννοια του «συστήματος» εμπεριέχει την αλληλεπίδραση διαφορετικών οντοτήτων. Παρ' όλα αυτά, μας βοηθάει να διακρίνουμε τα πολιτικά συστήματα στα οποία ένα και μοναδικό κόμμα απολαμβάνει το μονοπώλιο της εξουσίας αποκλείοντας (με πολιτικά ή συνταγματικά μέσα) όλα τα άλλα συστήματα που χαρακτηρίζονται από τον ανταγωνισμό ανάμεσα σε περισσότερα του ενός κόμματα. Επειδή τα μονοπωλιακά κόμματα λειτουργούν στην πράξη σαν μόνιμες κυβερνήσεις, χωρίς κάποιο μηχανισμό για την απομάκρυνσή τους από την εξουσία (παρά μόνο με πραξικόπημα ή επανάσταση), αναπτύσσουν απαραίλλατα μια άρρηκτη σχέση με την κρατική μηχανή. Αυτό επιτρέπει την ταξινόμηση τέτοιων κρατών ως «μονοκομματικών», καθώς η κρατική μηχανή μπορεί να ιδωθεί εδώ σαν ένας ενιαίος «κρατικοκομματικός» μηχανισμός. Μπορούμε, ωστόσο, να αναγνωρίσουμε δύο αρκετά διαφορετικούς τύπους μονοκομματικών συστημάτων.

Ο πρώτος τύπος απαντά σε καθεστώτα κρατικού σοσιαλισμού, όπου τα «κυβερνώντα» κομμουνιστικά κόμματα σχεδιάζουν και ελέγχουν όλους πρακτικά τους θεσμούς και τομείς της κοινωνίας. Τα κόμματα αυτά διέπονται από αυστηρή ιδεολογική πειθαρχία, σύμφωνα με τις αρχές του μαρξισμού-λενινισμού, και διαθέτουν αυστηρή

εσωτερική οργάνωση κατά τα πρότυπα του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού ενώ η είσοδος μελών καθορίζεται από αυστηρά πολιτικά και ιδεολογικά κριτήρια. Μόλις το 4% του κινεζικού πληθυσμού είναι μέλη του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος και γύρω στο 9% του πληθυσμού της Σοβιετικής Ένωσης ανήκαν στο ΚΚΣΕ. Σε κόμματα τέτοιου είδους ο κομματικός πυρήνας αποτελείται από καλοπληρωμένα στελέχη μόνιμης απασχόλησης, τους apparatchiki, τα οποία θέτουν σε λειτουργία τον κομματικό «μηχανισμό», apparat, και επιβλέπουν τόσο την κρατική μηχανή όσο και τους κοινωνικούς θεσμούς.

Ένας θεμελιώδης μηχανισμός μέσω του οποίου τα κομμουνιστικά κόμματα ελέγχουν το κράτος, την οικονομία και την κοινωνία και εξασφαλίζουν την υπαγωγή των «κατώτερων» οργάνων στα «ανώτερα», είναι το σύστημα της νομενκλατούρας. Πρόκειται για ένα σύστημα ελεγχόμενων διορισμών, βάσει του οποίου όλες οι υψηλόβαθμες θέσεις καλύπτονται από κομματικά αποδεκτούς υποψηφίους. Η δικαιολόγηση τόσο της μονοπωλιακής εξουσίας του κόμματος όσο και του ελέγχου που ασκεί αυτό στους κρατικούς και κοινωνικούς θεσμούς ανατρέχει στο λενινιστικό αξίωμα ότι το κόμμα λειτουργεί σαν «εμπροσθοφυλακή του προλεταριάτου», παρέχοντας στις εργαζόμενες μάζες την ιδεολογική καθοδήγηση και ηγεσία που τους χρειάζεται προκειμένου να εκπληρώσουν με βεβαιότητα το επαναστατικό τους πεπρωμένο. Αυτή η **θεωρία της πρωτοπορίας**, ωστόσο, επικρίθηκε ως βαθιά ελιτίστικη και κατηγορήθηκε ότι παρείχε τη βάση για τη μετέπειτα ανάδυση του σταλινισμού. Ο Τρότσκι (1937), από την άλλη, πρόσφερε μια εναλλακτική ερμηνεία σύμφωνα με την οποία το «κυβερνών» κόμμα όχι μόνο δεν έπαιζε κυρίαρχο ρόλο στη σοβιετική ανάπτυξη αλλά, απεναντίας, η τυπική μονοπώληση της εξουσίας από μέρους του απλώς συγκάλυπτε την αυξανόμενη επιρροή της κρατικής γραφειοκρατίας.

Ο δεύτερος τύπος μονοκομματικού συστήματος συνδέεται με τον αντιαποικιοκρατικό εθνικισμό και την εδραίωση κρατικών δομών στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Στην Γκάνα, την Τανζανία και τη Ζιμπάμπουε, για παράδειγμα, τα «κυβερνώντα» κόμματα αναδύθηκαν μέσα από κινήματα ανεξαρτησίας που διακήρυσσαν την άμεση ανάγκη για εθνική συγκρότηση και οικονομική ανάπτυξη. Στη Ζιμπάμπουε, ο μονοκομματισμός αναπτύχθηκε μόλις το 1986 (έξι χρόνια μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της χώρας) σαν αποτέλεσμα της συγχώνευσης των δύο μεγαλύτερων κομμάτων, του ZANU και του ZAPU, δύο πρώην αντάρτικων ομάδων. Σε άλλες περιπτώσεις τέτοιου είδους κόμματα, δημιουργήθηκαν ουσιαστικά σαν οχήματα για την εδραίωση στην εξουσία ενός εθνικού ηγέτη, όπως συνέβη με το Κόμμα του Λαού του στρατηγού Ερσάντ στο Μπανγκλαντές και το Λαϊκό Επαναστατικό Κίνημα του προέδρου Μομπούτου στο Ζαίρ.

Στην Ασία και την Αφρική τα μονοκομματικά συστήματα οικοδομήθηκαν τις περισσότερες φορές γύρω από τον κυρίαρχο ρόλο ενός χαρισματικού ηγέτη και απέκτησαν την όποια ιδεολογική τους ταυτότητα αντλώντας από τις απόψεις του. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα θεωρείται ο Κβάμε Νκρούμα, ηγέτης του Κόμματος της Σύμβασης του Λαού (CPP) της Γκάνα μέχρι την απομάκρυνσή του

Θεωρία της πρωτοπορίας: Η λενινιστική πεποίθηση για την ανάγκη ύπαρξης ενός κόμματος που οδηγεί και κατευθύνει το προλεταριάτο στην εκκλήρωση του επαναστατικού του πεπρωμένου.

το 1966, υπάρχουν όμως και άλλα παραδείγματα, όπως ο Τζούλιους Νυερέρε στην Τανζανία και ο Ρόμπερτ Μουγκάμπε στη Ζιμπάμπουε. Συνήθως τα κόμματα αυτά διαθέτουν πολύ χαλαρή οργάνωση (πολύ διαφορετική από την πειθαρχία που βρίσκουμε στα κομμουνιστικά κόμματα) και έχουν, στην καλύτερη περίπτωση, περιφερειακό μόνο ρόλο στη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής. Παρ' όλα αυτά, η μονοπωλιακή τους θέση βοηθά στην εδραίωση του αυταρχισμού και ενισχύει τον κίνδυνο της διαφθοράς.

Δικομματικά συστήματα

Ένα δικομματικό σύστημα είναι διπολικό υπό την έννοια ότι κυριαρχείται από δύο «μεγάλα» κόμματα που έχουν σχεδόν ίδιες πιθανότητες να κερδίσουν την κυβερνητική εξουσία. Στην κλασική του μορφή, το δικομματικό σύστημα μπορεί να αναγνωριστεί από τρία κριτήρια:

- Μολονότι μπορεί να υπάρχουν και «μικρά» κόμματα, μόνο δύο κόμματα απολαμβάνουν επαρκή εκλογική και κοινοβουλευτική δύναμη ώστε ν' αποβλέπουν ρεαλιστικά στην κυβερνητική εξουσία.
- Το μεγαλύτερο κόμμα μπορεί να κυβερνήσει ανεξάρτητα (συνήθως στη βάση μιας κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας) ενώ τα υπόλοιπα απαρτίζουν την αντιπολίτευση.
- Η εξουσία εναλλάσσεται μεταξύ των δύο αυτών κομμάτων. Και τα δύο είναι «εκλέξιμα», με την αντιπολίτευση να λειτουργεί σαν «επερχόμενη κυβέρνηση».

Τα συχνότερα αναφερόμενα παραδείγματα δικομματικών συστημάτων είναι η Μ. Βρετανία και οι ΗΠΑ, αλλά υπάρχουν και άλλα, όπως ο Καναδάς, η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία. Εντούτοις, είναι σπάνια τα παραδείγματα πρότυπων δικομματικών συστημάτων. Η Μ. Βρετανία, για παράδειγμα, που περιγράφεται συχνά ως τυπικό δικομματικό σύστημα, παρουσίασε τα τρία παραπάνω κριτήρια μόνο για συγκεκριμένες (και, θα έλεγαν ορισμένοι, μη αντιπροσωπευτικές) περιόδους της ιστορίας της. Ακόμα και ο προφανής δικομματισμός Εργατικών-Συντηρητικών των πρώτων χρόνων μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (εναλλάχθηκαν στην εξουσία τέσσερις φορές μεταξύ του 1945 και του 1970) διακόπηκε από μια δεκαετιάχρονη διακυβέρνηση των Συντηρητικών (1951-1964), μια περίοδο κατά την οποία αμφισβητήθηκε η εκλογική δύναμη των Εργατικών. Επιπλέον, παρά τη σταθερή κυριαρχία των δύο μεγάλων κομμάτων στην αγγλική Βουλή των Κοινοτήτων, είναι αμφίβολο κατά πόσο υπάρχει δικομματικό σύστημα «στη χώρα» από το 1974, όπως προκύπτει από τη φθίνουσα πορεία που ακολουθεί η συνολική εκλογική δύναμη των δύο μεγάλων κομμάτων (από 95% στις αρχές της δεκαετίας του 1950 σε 75% από το 1974 και μετά) καθώς και από την κυριαρχία του ενός ή του άλλου από το 1979 και μετά.

Ακόμα και ο φαινομενικά αναμφισβήτητος δικομματισμός των ΗΠΑ, στον οποίο οι Δημοκρατικοί και οι Ρεπουμπλικάνοι μοιράζονται όλες τις έδρες στη Βουλή των Αντιπροσώπων και τη Γερουσία, μπορεί να αμφισβητηθεί. Αφενός, το προεδρικό σύστημα επιτρέπει στο ένα κόμμα να καταλάβει τον Λευκό Οίκο (Προεδρία) και στο

άλλο να ελέγχει το Καπιτώλιο (Κογκρέσο), όπως συνέβη από το 1984 ως το 2004, γεγονός που σημαίνει ότι ίσως να μην είναι δυνατός ένας σαφής διαχωρισμός κυβέρνησης-αντιπολίτευσης. Αφετέρου, οι «τρίτοι» υποψήφιοι είναι ενίοτε σημαντικοί. Το 16% των ψήφων που κέρδισε ο Ross Perot στις προεδρικές εκλογές του 1992 δεν υπογράμμισε μόνο την πρωτική τάση Δημοκρατικών και Ρεπουμπλικάνων, αλλά αποδείχτηκε και καθοριστικό για τη νίκη του Clinton.

Ο δικομματισμός παρουσιαζόταν κάποτε ως ο πιο ασφαλής τρόπος για το πάντρεμα αντιπροσωπευτικότητας και τάξης, αντιπροσωπευτικής και αποτελεσματικής κυβέρνησης. Το μείζον πλεονέκτημα του συστήματος αυτού είναι ότι καθιστά δυνατό ένα σύστημα κομματικής κυβέρνησης το οποίο υποτίθεται ότι χαρακτηρίζεται από σταθερότητα, επιλογή και υπευθυνότητα. Τα δύο μεγάλα κόμματα προσφέρουν στο εκλογικό σώμα μια ξεκάθαρη επιλογή μεταξύ αντίθετων προγραμμάτων και εναλλακτικών κυβερνήσεων. Οι ψηφοφόροι μπορούν να στηρίξουν ένα κόμμα γνωρίζοντας ότι, αν αυτό κερδίσει τις εκλογές, θα μπορεί να εφαρμόσει τις προεκλογικές του υποσχέσεις, χωρίς να τις διαπραγματεύεται ή χωρίς να χρειάζεται να κάνει συμβιβασμούς με άλλα κόμματα. Αυτό θεωρείται ένα από τα ελκυστικότερα γνωρίσματα των πλειοψηφικών εκλογικών συστημάτων, τα οποία προμοδοτούν υπερβολικά τα μεγάλα κόμματα. Τα δικομματικά συστήματα έχουν επίσης εγκωμιαστεί διότι επιτρέπουν ισχυρές αλλά υπεύθυνες κυβερνήσεις, βασισμένες στον σκληρό ανταγωνισμό ανάμεσα στο κυβερνών και το αντιπολιτευόμενο κόμμα. Μολονότι η κυβέρνηση έχει στα χέρια της την εξουσία, ποτέ δεν μπορεί να επαναπαυτεί ή να αδιαφορήσει, διότι βρίσκεται διαρκώς αντιμέτωπη με μια αντιπολίτευση που δρα σαν κυβέρνηση εν αναμονή. Ο δικομματισμός, επιπλέον, δημιουργεί μια τάση για μετριοπάθεια, μιας και τα δύο ανταγωνιστικά κόμματα είναι αναγκασμένα να μάχονται για τις «αιωρούμενες» ψήφους του κεντρικού χώρου. Αυτό φάνηκε καθαρά, για παράδειγμα, με τη λεγόμενη σοσιαλδημοκρατική συναίνεση που επικράτησε στη Μ. Βρετανία τις δεκαετίες του 1950 και του 1960.

Μετά το 1970, όμως, ο δικομματισμός και οι κομματικές κυβερνήσεις έχασαν αρκετή από τη λάμψη τους. Αντί να εξασφαλίζουν τη μετριοπάθεια, δικομματικά συστήματα όπως της Μ. Βρετανίας παρουσίασαν περιοδικά μια τάση προς την επιθετική πολιτική, η οποία αντανάκλαται στην ιδεολογική πόλωση και σε μια έμφαση στη σύγκρουση και την αντιπαράθεση μάλλον παρά στη συναίνεση και το συμβιβασμό. Στην Αγγλία των αρχών της δεκαετίας του 1980 η διαδικασία αυτή έγινε ξεκάθαρη με τη μετατόπιση προς τα δεξιά του «θατασεροποιημένου» Συντηρητικού Κόμματος και τη στροφή προς τα αριστερά του ριζοσπαστικοποιημένου Εργατικού Κόμματος, μολονότι σύντομα αναδύθηκε μια νέα, μεταθατασερική συναίνεση. Ο επιθετικός δικομματισμός εξηγείται συχνά με αναφορά στην ταξική φύση της υποστήριξης προς ένα κόμμα (οπότε η κομματική αντιπαράθεση θεωρείται τελικά, αντανάκλαση της ταξικής πάλης) ή σαν συνέπεια του εκδημοκρατισμού των κομμάτων και της επιρροής που ασκούν σε αυτά ιδεολογικά στρατευμένες ομάδες της βάσης.

Ένα επιπλέον πρόβλημα του δικομματικού συστήματος είναι ότι

Έννοια

Κομματική κυβέρνηση

Κομματική κυβέρνηση είναι ένα σύστημα μέσω του οποίου ένα κόμμα μπορεί μόνο του να σχηματίσει κυβέρνηση και να εφαρμόσει το πολιτικό του πρόγραμμα. Στο σύστημα κομματικού ανταγωνισμού δεν υπάρχει ποθενά κομματική κυβέρνηση σε καθαρή μορφή, γι' αυτό και θα ήταν καλύτερο να μιλάμε για περισσότερο ή λιγότερο κομματική κυβέρνηση, όχι για το αν υπάρχει τέτοια.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της κομματικής κυβέρνησης είναι το ακόλουθα:

- Τα μεγάλα κόμματα διαθέτουν ξεκάθαρο προγραμματικό χαρακτήρα και έτσι παρέχουν στο εκλογικό σώμα μια ουσιαστική επιλογή μεταξύ δυνητικών κυβερνήσεων.
- Το κυβερνών κόμμα μπορεί να επικαλεστεί τη λαϊκή εντολή και να απολαμβάνει επαρκή ιδεολογική συνοχή και οργανωτική ενότητα ώστε να μπορεί να ανταποκρίνεται στις προεκλογικές του εξαγγελίες.
- Η υπευθυνότητα της κυβέρνησης εξασφαλίζεται καθώς αυτή είναι υπόλογη στο εκλογικό σώμα που την εξέλεξε και καθώς οφείλει να υφίσταται μια οξεία κριτική αντιπολίτευση που δρα σαν ανήφορη δύναμη.

δύο ισοδύναμα κόμματα ωθούνται σε άγρα ψήφων προσπαθώντας να ξεπεράσουν το ένα το άλλο σε προεκλογικές υποσχέσεις, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε τεράστια αύξηση των κρατικών δαπανών και σε δημιουργία πληθωριστικών πιέσεων. Ως εκ τούτου, προκύπτουν ανεύθυνες κομματικές κυβερνήσεις, στο βαθμό που εκλέγονται κόμματα τα οποία τελικά δεν μπορούν να εφαρμόσουν τις προεκλογικές τους εξαγγελίες. Μια τελευταία αδυναμία του δικομματισμού είναι οι προφανείς περιορισμοί που επιβάλλει από την άποψη των εκλογικών και ιδεολογικών επιλογών. Ενώ η επιλογή ανάμεσα σε δύο μόνο κυβερνητικά προγράμματα ήταν ίσως επαρκής σε μια περίοδο κομματικής αρμονίας και ταξικής αλληλεγγύης, σε μια περίοδο, αντίθετα, γενικευμένου ατομικισμού και κοινωνικής πολυμορφίας, όπως η σημερινή, φανερά δεν επαρκεί πλέον.

Συστήματα του κυρίαρχου κόμματος

Τα συστήματα του κυρίαρχου κόμματος δεν πρέπει να συγχέονται με τα μονοκομματικά συστήματα, μολονότι έχουν ενίοτε παρόμοια χαρακτηριστικά. Ένα σύστημα κυρίαρχου κόμματος είναι σύστημα κομματικού ανταγωνισμού, υπό την έννοια ότι η εξουσία διεκδικείται από έναν αριθμό κομμάτων σε τακτές λαϊκές εκλογές, αλλά κυριαρχεί ένα και μοναδικό μεγάλο κόμμα, το οποίο απολαμβάνει έτσι μακρές περιόδους στην εξουσία. Αυτός ο φαινομενικά σαφής ορισμός αντιμετωπίζει, ωστόσο, προβλήματα, προπάντων όταν πρόκειται να καθορίσει πόσο «μακρά» πρέπει να είναι η κυβερνητική θητεία ενός κόμματος ώστε να θεωρηθεί αυτό «κυρίαρχο». Η Ιαπωνία αναφέρεται συνήθως ως το κατεξοχήν παράδειγμα συστήματος κυρίαρχου κόμματος. Μέχρι την πτώση του το 1993, το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα (ΦΔΚ) βρισκόταν αδιάκοπα στην εξουσία για 38 χρόνια, αποτυγχάνοντας να εξασφαλίσει την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή των Αντιπροσώπων (η Κάτω Βουλή της ιαπωνικής Δίαιτας) μόνο το 1976, το 1979 και το 1983. Η κυριαρχία του ΦΔΚ στηρίχτηκε στο ιαπωνικό «οικονομικό θαύμα» και αντανάκλωσε επίσης την ισχυρή επιρροή που ασκούσαν στην παραδοσιακή ακόμη ιαπωνική ύπαιθρο οι νεοκομφουκιανικές κομματικές αρχές του καθήκοντος και της υποχρέωσης καθώς και τους στενούς κομματικούς δεσμούς με τις επιχειρηματικές ελίτ της χώρας. Μολονότι το ΦΔΚ παραμένει και σήμερα το μεγαλύτερο κόμμα της Ιαπωνίας, αναγκάζεται πλέον όλο και συχνότερα να στηρίζεται σε άλλα κόμματα για να σχηματίσει κυβέρνηση.

Το Κόμμα του Κογκρέσου στην Ινδία διατηρήθηκε στην εξουσία επί 30 χρόνια μετά την απόκτηση της ανεξαρτησίας της χώρας το 1947. Μέχρι το 1989 είχε βρεθεί στην αντιπολίτευση μόνο για τρία χρόνια, ύστερα από την κατάσταση έκτακτης ανάγκης που κήρυξε η Ίντιρα Γκάντι κατά τα έτη 1975-1977. Το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο είναι παρομοίως το κυρίαρχο κόμμα στη Νότια Αφρική μετά το τέλος του απαρχαίντ το 1993, στηριζόμενο στον ηγετικό του ρόλο κατά τον μακρύ αγώνα ενάντια στην κυριαρχία των λευκών. Τα καλύτερα ευρωπαϊκά παραδείγματα συστημάτων του κυρίαρχου κόμματος είναι η Σουηδία, όπου το Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα παρέμεινε

στην εξουσία, μ' ένα διάλειμμα δύο ετών μόνο, από το 1951 έως το 1993 (είτε μόνο του είτε ως το πρώτο κόμμα σε κυβερνητικούς συνασπισμούς), και η Ιταλία, όπου το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα (ΧΚ) πρωτοστάτησε και στις 52 μεταπολεμικές κυβερνήσεις της χώρας, έως ότου κατέρρευσε υπό την πίεση συσσωρευμένων καταγγελιών για διαφθορά την περίοδο 1992-1994.

Το βασικότερο χαρακτηριστικό του συστήματος του κυρίαρχου κόμματος είναι η τάση του να στρέφει το επίκεντρο της πολιτικής από τον ανταγωνισμό ανάμεσα στα κόμματα στον ανταγωνισμό ανάμεσα στις φράξιες στο εσωτερικό του κυρίαρχου κόμματος. Στην Ιταλία, για παράδειγμα, το ΧΚ λειτούργησε λίγο πολύ σαν συνασπισμός προνομιούχων ομάδων και συμφερόντων της ιταλικής κοινωνίας, δρώντας σαν μεσολαβητής των ποικίλων αυτών μερίδων. Οι ισχυρότερες από αυτές τις ομάδες ήταν η Καθολική Εκκλησία (η οποία ασκούσε επιρροή μέσω οργανώσεων όπως η Καθολική Δράση), η αγροτική κοινότητα και τα βιομηχανικά συμφέροντα. Καθεμία απ' αυτές ήταν σε θέση να καλλιεργήσει εκλογική αφοσίωση και να ασκήσει επομένως επιρροή στα μέλη του ΧΚ στο Ιταλικό Κοινοβούλιο.

Οι φράξιες αποτελούν δομικό στοιχείο και του ιαπωνικού πολιτικού συστήματος. Στο ΦΔΚ λαμβάνει χώρα μια διηνεκής σύγκρουση για την εξουσία, καθώς διάφορες υποομάδες συσπειρώνονται γύρω από ισχυρά άτομα. Ο φραξιονισμός αυτού του είδους διατηρείται τόσο σε τοπικό επίπεδο, εξαιτίας των πελατειακών σχέσεων που έχουν αναπτύξει οι τοπικοί ηγέτες με τους οπαδούς τους, όσο και σε βουλευτικό, μέσα από τη διανομή υψηλόβαθμων κυβερνητικών και κομματικών θέσεων στους «ημέτερους». Μολονότι σ' ένα σύστημα όπου τα μικρά κόμματα είναι συνήθως περιθωριοποιημένα θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την εσωκομματική διαπάλη μέσο εγγύησης του διαλόγου και της συζήτησης, στην Ιαπωνία ο φραξιονισμός τείνει να στρέφεται περισσότερο γύρω από προσωπικές διαφορές παρά γύρω από πολιτικές ή ιδεολογικές διαιρέσεις. Ένα παράδειγμα είναι η σύγκρουση ανάμεσα στις φράξιες Fukuda και Tanaka τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, η οποία συνεχίστηκε πολλά χρόνια μετά την αποχώρηση των δύο ηγετών από την πολιτική σκηνή.

Έτσι, ενώ τα άλλα κομματικά συστήματα έχουν τους υποστηρικτές τους ή, τουλάχιστον, τους απολογητές τους, λίγοι είναι εκείνοι που θα υπερασπιζόνταν το σύστημα «του κυρίαρχου κόμματος». Πέρα από μια τάση του εν λόγω συστήματος προς τη σταθερότητα και την ασφάλεια, η κυριαρχία ενός μόνο κόμματος στην πολιτική σκηνή θεωρείται ανεπιθύμητο και επικίνδυνο φαινόμενο. Πρώτα απ' όλα, οδηγεί στην υπονόμηση της σημαντικής συνταγματικής διάκρισης μεταξύ κράτους και κυβερνώντος κόμματος. Όταν ακυρώνεται η εναλλαγή των κυβερνήσεων, προκύπτει μια τεχνητή διαδικασία πολιτικοποίησης μέσω της οποίας οι κρατικοί αξιωματούχοι και οι θεσμοί προσαρμόζονται στις ιδεολογικές και πολιτικές προτεραιότητες του κυρίαρχου κόμματος. Περίπου το ένα τέταρτο των βουλευτών του ΦΔΚ, για παράδειγμα, είναι πρώην δημόσιοι υπάλληλοι: αυτό συγκροτεί ένα είδος πλέγματος κόμματος-κράτους το οποίο συνδέεται συνήθως με τα μονοκομματικά συστήματα.

Έννοια

Συνασπισμός

Συνασπισμός είναι η σύμπραξη αντίπαλων πολιτικών φορέων, οι οποίοι ενώνονται είτε ενάντια σ' έναν εκλαμβάνόμενο σαν κοινό εχθρό είτε επειδή αναγνωρίζουν ότι οι στόχοι τους δεν μπορούν να επιτευχθούν μέσα από την ανεξάρτητη δράση του καθενός. Οι εκλογικοί συνασπισμοί είναι συμμαχίες μέσα από τις οποίες τα κόμματα συμφωνούν να μην ανταγωνίζονται το ένα το άλλο, αποσκοπώντας στη μεγιστοποίηση της αντιπροσώπευσης τους. Οι κοινοβουλευτικοί συνασπισμοί είναι συμφωνίες μεταξύ δύο ή περισσότερων κομμάτων προκειμένου να υποστηρίξουν ένα συγκεκριμένο νομοσχέδιο ή πρόγραμμα. Οι κυβερνητικοί συνασπισμοί είναι επίσης συμφωνίες ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κόμματα οι οποίες περιλαμβάνουν μια διακομματική διανομή υπουργικών χαρτοφυλακίων. Δημιουργούνται συνήθως από την ανάγκη να εξασφαλιστεί ο πλειοψηφικός έλεγχος του κοινοβουλίου. Ένας «οικουμενικός συνασπισμός» ή «εθνική κυβέρνηση» περιλαμβάνει όλα τα μεγάλα κόμματα, αλλά προκύπτει συνήθως μόνο σε περιόδους εθνικής ή οικονομικής κρίσης.

Ευρωσκεπτικισμός: Η αντίθεση στην πρόοδο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η οποία σπρώχνεται, συνήθως, στις συνέπειες που θα έχει αυτή για την εθνική κυριαρχία και ταυτότητα.

Δεύτερον, η μακρά παραμονή στην εξουσία μπορεί να γεννήσει αλαζονεία, αδιαφορία, ακόμα και διαφθορά στο εσωτερικό του κυρίαρχου κόμματος. Η πολιτική ιστορία στην Ιταλία και την Ιαπωνία, για παράδειγμα, έχει επανειλημμένα στιγματιστεί από σκάνδαλα τα οποία αφορούσαν συνήθως κατηγορίες για οικονομική διαφθορά. Η φθίνουσα πορεία του ΦΔΚ και του ΧΚ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 συνδέεται στενά με τέτοιου είδους κατηγορίες. Όταν τα κόμματα παύουν να «φοβούνται την κάλπη», χάνουν συνήθως και τη δυνατότητά τους να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της κοινωνίας και απομονώνονται ιδεολογικά. Η παρατεταμένη διακυβέρνηση της Μ. Βρετανίας από τους Συντηρητικούς μετά το 1979 είχε σαν αποτέλεσμα ένα κόμμα ανήμπορο να αποτινάξει τη θαλασσομανία του κληρονομιά, ανίκανο προπάντων είτε να εγκαταλείψει τον **ευρωσκεπτικισμό** του είτε να αμφισβητήσει το δόγμα της ελεύθερης αγοράς.

Τρίτον, τα συστήματα του κυρίαρχου κόμματος χαρακτηρίζονται από αδύναμη και αναποτελεσματική αντιπολίτευση. Οι κυβερνήσεις είναι εύκολο να αγνοούν τις κριτικές και τις διαμαρτυρίες καθώς προέρχονται από κόμματα που δεν θεωρούνται πια πραγματικοί ανταγωνιστές για την εξουσία. Τέλος, η ύπαρξη ενός «μόνιμου» κυβερνώντος κόμματος ενδέχεται να διαβρώσει το δημοκρατικό αίσθημα του λαού, μαθαίνοντας το εκλογικό σώμα να φοβάται την αλλαγή και ενθαρρύνοντάς το να μένει προσκολλημένο στο «εκ φύσεως» κυβερνητικό κόμμα. Τα συστήματα του κυρίαρχου κόμματος μπορούν να γίνουν, λοιπόν, ψυχολογικά αυτοδαιωνιζόμενα. Μια γνήσια δημοκρατική πολιτική κουλτούρα απαιτεί, το δίχως άλλο, μια κοινή γνώμη που διατηρεί μια υγιή δυσπιστία απέναντι σ' όλα τα κόμματα και, ακόμα σημαντικότερο, τη θέληση να αλλάζει τις αποτυχημένες κυβερνήσεις.

Πολυκομματικά συστήματα

Ένα πολυκομματικό σύστημα χαρακτηρίζεται από τον ανταγωνισμό ανάμεσα σε περισσότερα από δύο κόμματα, μειώνοντας τις πιθανότητες να αναδειχτεί μονοκομματική κυβέρνηση και αυξάνοντας το ενδεχόμενο κυβερνητικών συνασπισμών. Είναι, ωστόσο, δύσκολο να ορίσουμε τα πολυκομματικά συστήματα βάσει του αριθμού των μεγάλων κομμάτων, καθώς τα συστήματα αυτά λειτουργούν μερικές φορές με συνασπισμούς μικρότερων κομμάτων, οι οποίοι είναι ειδικά σχεδιασμένοι ώστε να αποκλείουν τα μεγαλύτερα κόμματα από την κυβέρνηση. Αυτό ακριβώς υπέστη το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (Parti Communiste Français ή PCF) στη δεκαετία του 1950 και το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCI) καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξής τους. Αν δείκτης ενός πολυκομματικού συστήματος είναι η ύπαρξη κυβερνητικών συνασπισμών, η ταξινόμηση αυτή περιλαμβάνει αρκετές υποκατηγορίες.

Η Γερμανία, για παράδειγμα, έμοιαζε μέχρι τη δεκαετία του 1990 να διαθέτει ένα σύστημα «δύομισι κομμάτων», μια και η εκλογική δύναμη των Χριστιανοδημοκρατών (CDU) και των Σοσιαλδημοκρατών (SPD) ήταν περίπου ισοδύναμη με εκείνη των Συντηρητικών και των Εργατικών αντίστοιχα στην Αγγλία. Τα δύο μεγάλα γερμανικά κόμματα ήταν, ωστόσο, αναγκασμένα να σχηματίζουν συνασπισμούς με

το μικρό Κόμμα των Ελευθέρων Δημοκρατών εξαιτίας της λειτουργίας του μεικτού εκλογικού συστήματος. Ο ιταλικός πολυκομματισμός, από την άλλη, περιλαμβάνει παραδοσιακά μεγάλο αριθμό μικρών σχετικά κομμάτων. Έτσι, ακόμα και το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα σπάνια κατόρθωνε να συγκεντρώσει το 40% των ψήφων. Ο Sartori (1976) διέκρινε δύο τύπους πολυκομματικών συστημάτων, τους οποίους όρισε ως μετριοπαθές και ως πολωμένο πλουραλιστικό σύστημα αντίστοιχα. Με βάση αυτή την κατηγοριοποίηση, μετριοπαθής πλουραλισμός ισχύει σε χώρες όπως το Βέλγιο, η Ολλανδία και η Νορβηγία, όπου οι ιδεολογικές διαφορές μεταξύ των μεγάλων κομμάτων είναι μικρές και υπάρχει μια γενική τάση να σχηματίζονται συνασπισμοί που κινούνται προς το κέντρο. Από την άλλη, πολωμένος πλουραλισμός εμφανίζεται όταν τα μεγάλα κόμματα χωρίζονται από πιο βαθιές ιδεολογικές διαφορές, γεγονός που οδηγεί κάποια από αυτά να υιοθετήσουν αντισυστημική στάση. Η ύπαρξη εκλογικά ισχυρών κομμουνιστικών κομμάτων, όπως στη Γαλλία, την Ιταλία και την Ισπανία μέχρι τη δεκαετία του 1990, ή σημαντικών φασιστικών κινήσεων, όπως το Movimento Sociale Italiano (MSI) (το οποίο αναβαπτίστηκε το 1995 σε «μεταφασιστική» Alleanze Nazionale), πιστοποιεί την ύπαρξη πολωμένου πλουραλισμού.

Το πλεονέκτημα των πολυκομματικών συστημάτων είναι ότι δημιουργούν ενδογενείς ελέγχους και ισορροπίες στο εσωτερικό των κυβερνήσεων και προϋποθέτουν μια στάση υπέρ του διαλόγου, της συμφιλίωσης και του συμβιβασμού. Η διαδικασία του σχηματισμού συνασπισμών και η δυναμική της διατήρησης των συμμαχιών εξασφαλίζουν μεγαλύτερη ευαισθησία στα μηνύματα της κοινωνίας, ευαισθησία που δεν μπορεί παρά να λαμβάνει υπόψη τις ανταγωνιστικές απόψεις και τα αντίπαλα συμφέροντα. Έτσι, στη Γερμανία, οι φιλελεύθεροι Ελεύθεροι Δημοκράτες λειτουργούν σαν εξισορροπητική δύναμη ανάμεσα στο συντηρητικό CDU και το σοσιαλιστικό SPD. Στις επαρχίες (Länder) όπου δημιουργήθηκαν συμμαχίες μεταξύ SPD και Πρασίνων, η παρουσία των τελευταίων βοήθησε στην προώθηση περιβαλλοντικών ζητημάτων στην πολιτική ατζέντα. Παρομοίως, τα πολυκομματικά χαρακτηριστικά του σουηδικού συστήματος, το οποίο είναι σχετικά ευνοϊκό για κυβερνήσεις συνασπισμού, ενθάρρυναν το SAP να οικοδομήσει μια ευρεία συναίνεση για το κράτος πρόνοιας και να εφαρμόσει μετριοπαθείς πολιτικές που δεν απαξιώνουν ωστόσο τα επιχειρηματικά συμφέροντα. Η πολιτική αρχών και ο ιδεολογικός ριζοσπαστισμός, κατά το πρότυπο λ.χ. του θατσερισμού στην Αγγλία τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, θα ήταν επομένως μάλλον αδιανόητα σε ένα πολυκομματικό σύστημα.

Οι βασικές κριτικές που ασκούνται στον πολυκομματισμό σχετίζονται με τις παγίδες και τις δυσκολίες του σχηματισμού συνασπισμών. Οι μετεκλογικές διαπραγματεύσεις και συναλλαγές που λαμβάνουν χώρα όταν κανένα κόμμα δεν έχει την απαραίτητη δύναμη για να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση μπορούν να διαρκέσουν για εβδομάδες ή ακόμα και για μήνες (όπως στην Ιταλία και το Ισραήλ). Ακόμα πιο σημαντική παράμετρος είναι το γεγονός ότι οι κυβερνήσεις συνασπισμού μπορεί να είναι κατακερματισμένες και ασταθείς,

οπότε αναλώνονται περισσότερο σε καβγάδες μεταξύ των κομμάτων που συμμετέχουν στο συνασπισμό παρά στο ίδιο το κυβερνητικό έργο. Το κλασικό παράδειγμα εδώ είναι η Ιταλία, όπου οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις άντεξαν, κατά μέσο όρο, δέκα μόλις μήνες στην εξουσία. Θα ήταν, ωστόσο, λάθος να υποθέσουμε ότι οι κυβερνητικοί συνασπισμοί είναι πάντοτε ασταθείς, όπως μαρτυρούν οι σταθερές και αποτελεσματικές κυβερνήσεις στη Γερμανία και τη Σουηδία. Στην πραγματικότητα, η ιταλική εμπειρία είναι από ορισμένες απόψεις ιδιόμορφη, για λόγους που έχουν να κάνουν τόσο με την πολιτική κουλτούρα της χώρας και την ιδεολογική πολυπλοκότητα του κομματικού της συστήματος όσο και με τη δυναμική του πολυκομματισμού.

Ένα τελευταίο πρόβλημα είναι ότι η τάση προς τη μετριοπάθεια και το συμβιβασμό μπορεί να σημαίνει ότι τα πολυκομματικά συστήματα κυριαρχούνται τόσο πολύ από το πολιτικό κέντρο ώστε να μην παρέχουν σαφείς ιδεολογικές εναλλακτικές λύσεις. Η πολιτική συμμαχιών τείνει, φυσιολογικά, να ορίζεται από τη διαπραγμάτευση και τη συμφιλίωση, την αναζήτηση κοινών τόπων, όχι από τον δογματισμό και την πολιτική αρχών. Η διαδικασία αυτή θα μπορούσε να επικριθεί ως ξεκάθαρα διεφθαρμένη, στο βαθμό που τα κόμματα ενθαρρύνονται να εγκαταλείψουν πολιτικές και αρχές στην προσπάθειά τους να ανέλθουν στην εξουσία. Μπορεί επίσης να οδηγήσει στην υπέρμετρη εκπροσώπηση κεντρικών κομμάτων και συμφερόντων, ιδιαίτερα όταν –όπως στη Γερμανία– ένα μικρό κεντρικό κόμμα είναι ο μόνος διαθέσιμος εταίρος για το σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού από τα μεγαλύτερα κόμματα (το συντηρητικό και το σοσιαλιστικό). Πράγματι, αυτό θεωρείται ενίοτε μία από τις ατέλειες των εκλογικών συστημάτων αναλογικής αντιπροσώπευσης, τα οποία, καθώς εγγυώνται ότι η κοινοβουλευτική δύναμη των κομμάτων αντικατοπτρίζει την εκλογική τους δύναμη, τείνουν από τη φύση τους προς τον πολυκομματισμό και τις κυβερνήσεις συνασπισμού.

■ Η παρακμή των κομμάτων;

Η κριτική που ασκείται στα κόμματα δεν είναι καθόλου καινούργια. Μάλιστα, η ίδια η ανάδυση των πολιτικών κομμάτων έγινε δεκτή κατά κανόνα με μεγάλη καχυποψία και δυσπιστία. Για παράδειγμα, ο Thomas Jefferson, από κοινού με τους άλλους «Πατέρες του Έθνους» που συνέταξαν το αμερικανικό σύνταγμα, υπήρξε δομικός επικριτής των κομμάτων και των φατριών, καθώς πίστευε ότι θα έτρεφαν συγκρούσεις και θα κατέστρεφαν τη θεμελιώδη ενότητα της κοινωνίας. Η άποψη ότι υπάρχει ένα αδιαίρετο δημόσιο ή εθνικό συμφέρον έχει επίσης χρησιμοποιηθεί στη σύγχρονη εποχή από μονοκομματικά συστήματα για να δικαιολογηθεί η καταπίεση των αντίπαλων κομμάτων, και από στρατιωτικούς δικτάτορες για να εξηγηθεί η καταστολή όλων των πολιτικών κομμάτων. Ένας επιπλέον προβληματισμός, που εκφράστηκε από φιλελεύθερους όπως ο J.S. Mill, ήταν ότι, ως συλλογικά σώματα, τα κόμματα περιορίζουν αναγκαστικά την ελευθερία της σκέψης και την πολιτική της ατομικής συνείδησης. Οι σύγχρονοι προβληματισμοί γύρω

Thomas Jefferson (1743-1826)

Αμερικανός φιλόσοφος και πολιτικός. Εύπορος κτηματίας από τη Βιρτζίνια, υπήρξε κυβερνήτης της Βιρτζίνια (1779-81), πρώτος υπουργός Εσωτερικών των ΗΠΑ (1789-94) και τρίτος πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών (1801-1809). Ο Jefferson ήταν ο βασικός συντάκτης της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας ενώ έγραψε περίπου ορισμό λόγων και επιστολών. Ανέπτυξε έναν τύπο δη-

μοκρατικού αγροτικού κινήματος, το οποίο στόχευε στο να υπολλάσει την πίστη στη διακυβέρνηση από μια φυσική ολιτοκρατία με την αφοσίωση στην περιορισμένη κυβέρνηση και το laissez-faire. Έβλεπε επίσης ευνοϊκά τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, υποστήριζε την επέκταση της δημόσιας εκπαίδευσης, την κατάργηση της δουλείας και μεγαλύτερη οικονομική ισοπία.

από τα κόμματα προέρχονται, ωστόσο, από στοιχεία που πιστοποιούν την παρακμή τους ως οχημάτων αντιπροσώπευσης και ως αποτελεσματικών συνδέσμων μεταξύ κυβέρνησης και λαού.

Ενδείξεις για την «κρίση της κομματικής πολιτικής» μπορούν να βρεθούν στην υποχώρηση της συμμετοχής και της αφοσίωσης στα κόμματα, όπως αντανακλάται στην κομματική απευθυγράμμιση. Για παράδειγμα, από τα χρόνια της κορύφωσης της κομματικής συμμετοχής στην Αγγλία στις αρχές της δεκαετίας του 1950, το Εργατικό Κόμμα έχει χάσει περίπου τα δύο τρίτα των μελών του, ενώ το Συντηρητικό περισσότερο από τα μισά. Εξίσου σημαντική είναι και η φαινομενικά αναπόδραστη αύξηση του μέσου όρου ηλικίας των μελών των κομμάτων, όπως στην περίπτωση του Συντηρητικού Κόμματος: ο μέσος όρος ηλικίας των μελών του το 1998 ήταν τα 63 χρόνια. Οι προβληματισμοί αυτοί εντείνονται από φαινόμενα δραστηκής μεταστροφής των εκλογέων εναντίον των κυβερνώντων κομμάτων. Αξιοσημείωτα σχετικά παραδείγματα, η κατακόρυφη πτώση των Γάλλων Σοσιαλιστών το 1993 από τις 282 έδρες σε μόλις 70 και ο ουσιαστικός αφανισμός, την ίδια χρονιά, των Καναδών Προοδευτικών Συντηρητικών, οι οποίοι απομακρύνθηκαν από την κυβέρνηση διατηρώντας μόνο 2 έδρες. Η μείωση του αριθμού των ψηφοφόρων που συμμετέχουν στις κομματικές συγκεντρώσεις καταδεικνύει επίσης τη φθίνουσα ικανότητα των κομμάτων να κινητοποιούν τους ψηφοφόρους τους. Για παράδειγμα, η συμμετοχή των ψηφοφόρων στις γενικές εκλογές στη Μ. Βρετανία το 2001 έπεσε από το 71% (που ήταν ήδη το χαμηλότερο ποσοστό στη μεταπολεμική ιστορία της χώρας) στο 59%.

Παράλληλα με αυτές τις μεταβολές υπάρχουν ενδείξεις και για την ανάδυση της λεγόμενης «αντιπολιτικής», της ανόδου, δηλαδή, πολιτικών κινήματων και οργανώσεων που έχουν σαν μοναδικό κοινό χαρακτηριστικό την αντιπάθεια προς τα συμβατικά κέντρα εξουσίας και την αντιπαράθεση με τα κατεστημένα κυβερνητικά κόμματα. Αυτό αντανακλάται στην ανάδυση νέων πολιτικών κινήματων, η επιρροή των οποίων στηρίζεται κυρίως στο γεγονός ότι δεν έχουν διαφθαρεί από την εξουσία. Τα καλύτερα παραδείγματα αυτού του φαινομένου είναι το 19% που κέρδισε ο δισεκατομμυριούχος Ross Perot ως ανε-

ξάρτητος υποψήφιος πρόεδρος στις αμερικανικές εκλογές του 1992 και η τρομακτική επιτυχία του νεοπαγούς κόμματος Forza Italia του μεγιστάνα των ΜΜΕ Silvio Berlusconi το 1994. Μέρος του ίδιου φαινομένου αποτελεί και η ανάδυση νέων κοινωνικών κινήματων, όπως το γυναικείο κίνημα, το ειρηνιστικό κίνημα και το οικολογικό κίνημα. Ακόμα κι όταν διατυπώνουν τις θέσεις τους μέσα από κομματική οργάνωση, όπως συμβαίνει με τα κόμματα των Πρασίνων, τα κινήματα αυτά τείνουν να φορούν το μανδύα **αντικομματικών κομμάτων**.

Πώς μπορεί, λοιπόν, να εξηγηθεί αυτή η υποχώρηση των κομμάτων; Ένα από τα προβλήματα που ταλανίζουν τα κόμματα είναι ο πραγματικός ή εκλαμβανόμενος ως ολιγαρχικός χαρακτήρας τους. Τα κόμματα θεωρούνται γραφειοκρατικοί πολιτικοί μηχανισμοί η βάση των οποίων είτε είναι αδρανής είτε ασχολείται με ανιαρές και ανούσιες εργασίες (μετέχουν σε συσκέψεις, σε επιτροπές, κ.ο.κ.). Αντίθετα, οι μονοθεματικές ομάδες διαμαρτυρίας έχουν μεγαλύτερη επιτυχία στην προσέλκυση νέων μελών και την εξασφάλιση μεγαλύτερης υποστήριξης, ιδιαίτερα μεταξύ των νέων, εν μέρει διότι διακρίνονται από πιο χαλαρή οργάνωση και αναπτύσσουν τοπική δράση κι εν μέρει επειδή τονίζουν περισσότερο τη συμμετοχή και τη δράση. Η δημόσια εικόνα των κομμάτων έχει σπλωθεί και από τους δεσμούς που διατηρούν με την κυβέρνηση και τους επαγγελματίες πολιτικούς. Ως «πολιτικοί φορείς», τα κόμματα μολύνονται από την εξουσία, τη φιλοδοξία και τη διαφθορά με την οποία σχετίζονται συχνά τα ανώτερα κρατικά αξιώματα. Με άλλα λόγια, υποχωρεί η άποψη ότι τα κόμματα προέρχονται «από τον λαό», αφού, πολύ συχνά, φαίνονται απορροφημένα σε εσωτερικές διενέξεις και στον αγώνα για την εξουσία, κι έτσι απομακρύνονται από τα προβλήματα των απλών ανθρώπων.

Ένας άλλος τρόπος να εξηγήσουμε την υποχώρηση των κομμάτων είναι να τη δούμε σαν σύμπτωμα του ότι η διακυβέρνηση των πολύπλοκων σύγχρονων κοινωνιών γίνεται ολοένα και δυσκολότερη. Η απογοήτευση και ο κυνισμός αυξάνονται όσο τα κόμματα διεκδικούν την εξουσία διακηρύσσοντας μεν την ικανότητά τους να λύνουν προβλήματα και να βελτιώνουν καταστάσεις, αποτυγχάνοντας όμως να εκπληρώσουν τις υποσχέσεις τους όταν βρεθούν στην κυβέρνηση. Η αυξανόμενη δύναμη των ομάδων συμφερόντων και η όλο και πιο παραγομοιωμένη οικονομία αποτελούν κεντρικές δυσκολίες, τις οποίες καλείται να αντιμετωπίσει κάθε κόμμα που αναλαμβάνει την εξουσία. Μία τελευταία εξήγηση είναι ότι τα κόμματα υποχωρούν ενδεχομένως διότι έχουν αρχίσει να ξεθωριάζουν οι κοινωνικές ταυτίσεις και οι παραδοσιακές πεποιθήσεις που τα γέννησαν. Αυτό φαίνεται βεβαίως στην υποχώρηση της ταξικής πολιτικής, η οποία συνδέεται άμεσα με το φαινόμενο του «μεταφορντισμού». Επιπλέον, με την υποχώρηση των παλιότερων κοινωνικών, θρησκευτικών και άλλων συνδέσεων, νέες ιδέες και νέες ευαισθησίες έχουν έρθει στο προσκήνιο της πολιτικής, κυρίως αυτές που συνδέονται με τον μεταυλισμό. Ενώ κάποτε τα μαζικά, προγραμματικά κόμματα κατάφεραν να εκφράζουν τους στόχους μεγάλων τμημάτων του εκλογικού σώματος, θέματα όπως η ισότητα των φύλων, η πυρηνική ενέργεια, τα δικαιώματα των ζώων και η ρύπανση του περιβάλλοντος

Αντικομματικά κόμματα:

Κόμματα που προτίθενται να υπονομεύσουν την παραδοσιακή κομματική πολιτική απορρίπτοντας τον κοινοβουλευτικό συμβιβασμό και δίνοντας έμφαση στη λαϊκή κινητοποίηση.

απαιτούν ενδεχομένως για την προώθησή τους νέους και διαφορετικούς πολιτικούς σχηματισμούς. Βρισκόμαστε ίσως σε μια διαδικασία αντικατάστασης των κομμάτων από μονοθεματικές ομάδες και κοινωνικά κινήματα που καλούνται να παίξουν το ρόλο του συνδέσμου ανάμεσα στην κυβέρνηση και την κοινωνία.

■ Σύνοψη

◆ Ένα πολιτικό κόμμα είναι μια ομάδα ανθρώπων που οργανώνονται προκειμένου να κερδίσουν την κυβερνητική εξουσία, και συνήθως εμφανίζει κάποιο βαθμό ιδεολογικής συνοχής. Οι βασικές ταξινομήσεις των κομμάτων διακρίνουν μεταξύ κομμάτων πυρήνα και μαζικών ή, αργότερα, πολυσυλλεκτικών κομμάτων, αντιπροσωπευτικών κομμάτων και κομμάτων ενσωμάτωσης, συνταγματικών ή «κατεστημένων» κομμάτων και επαναστατικών ή αντισυστημικών κομμάτων, και, τέλος, κομμάτων αριστερών και δεξιών.

◆ Τα κόμματα επιτελούν διάφορες λειτουργίες στο πολιτικό σύστημα. Σε αυτές περιλαμβάνονται: ο ρόλος τους ως μηχανισμών αντιπροσώπευσης, ο σχηματισμός πολιτικών ελίτ και η στρατολόγηση πολιτικών, η διατύπωση κοινωνικών στόχων και η χάραξη κυβερνητικής πολιτικής, η έκφραση και εκπροσώπηση συμφερόντων, η κινητοποίηση και κοινωνικοποίηση του εκλογικού σώματος και η οργάνωση των κυβερνητικών διαδικασιών και των θεσμικών σχέσεων.

◆ Η οργάνωση και η δομή των κομμάτων επηρεάζει καθοριστικά την κατανομή της εξουσίας στην κοινωνία συνολικά. Η κομματική δημοκρατία προωθείται είτε μέσω μιας ευρείας διάχυσης της εξουσίας εντός των κομμάτων είτε μέσω της συγκέντρωσης της εξουσίας στα χέρια των εκλεγμένων και δημόσια υπόλογων μελών του κόμματος. Οι ολιγαρχικές τάσεις μπορεί να είναι αναπόφευκτη συνέπεια της οργάνωσης ή να προκύπτουν από την ανάγκη για κομματική ενότητα και εκλογική αξιοπιστία.

◆ Κομματικό σύστημα ονομάζεται το δίκτυο των σχέσεων μέσω των οποίων τα κόμματα αλληλεπιδρούν και επηρεάζουν την πολιτική διαδικασία. Στα μονοκομματικά συστήματα, το «κυβερνών» κόμμα λειτουργεί ουσιαστικά σαν μόνιμη κυβέρνηση. Στα δικομματικά συστήματα, η εξουσία εναλλάσσεται μεταξύ δύο «μεγάλων» κομμάτων. Στα συστήματα του κυρίαρχου κόμματος, ένα μόνο «μεγάλο» κόμμα κατέχει την εξουσία για μακρές χρονικές περιόδους. Στα πολυκομματικά συστήματα, κανένα κόμμα δεν είναι αρκετά μεγάλο σε μέγεθος ώστε να κυβερνά μόνο του, γεγονός που οδηγεί σε ένα σύστημα κυβερνήσεων συνασπισμού.

◆ Τα κομματικά συστήματα διαμορφώνουν την ευρύτερη πολιτική διαδικασία με ποικίλους τρόπους. Επηρεάζουν το εύρος και τη φύση των διαθέσιμων για το εκλογικό σώμα επιλογών κι επιδρούν στην ενότητα και τη σταθερότητα των κυβερνήσεων. Ορίζουν τη σχέση μεταξύ εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας, στηρίζουν τη συναίνεση ή τη σύγκρουση και διαμορφώνουν τον γενικό χαρακτήρα της πολιτικής κουλτούρας.

◆ Ενδειξείς ότι η κοιμματική πολιτική διέρχεται κρίση βρίσκονται στην υποχώρηση της συμμετοχής και της αφοσίωσης στα κόμματα καθώς και στην άνοδο «αντικομματικών» ομάδων και κινήματων. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τη γενικευμένη αντίληψη ότι τα κόμματα έχουν μολυνθεί από την εξουσία, τη φιλοδοξία και τη διαφθορά καθώς και από τη γενική απογοήτευση που προκαλεί η αυξανόμενη ανικανότητα των κυβερνήσεων να εκπληρώσουν τις υποσχέσεις τους. Θεωρείται επίσης ότι τα κόμματα απέτυχαν να εκφράσουν τα οράματα και τις ευαισθησίες που συνδέονται με τον μεταυλισμό ή τον μεταμο-
 ντερισμό.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Είναι όλα τα σύγχρονα πολιτικά κόμματα κατά βάση πολυσυλλεκτικά;
- ▶ Μπορεί, στις σημερινές συνθήκες, να λειτουργήσει κυβέρνηση χωρίς πολιτικά κόμματα;
- ▶ Με ποιους τρόπους και σε ποιο βαθμό τα κόμματα προωθούν τη δημοκρατία;
- ▶ Γιατί τα πολιτικά κόμματα είναι τόσο συχνά αρχηγικά;
- ▶ Με ποια κριτήρια μπορούν να κριθούν τα κοιμματικά συστήματα;
- ▶ Πώς προσαρμόστηκαν τα σύγχρονα κόμματα στην υποχώρηση της ταξικής πολιτικής και στην αποδυνάμωση των παραδοσιακών πεποιθήσεων;

■ Διαβάστε επίσης

Castles, F. και R. Wildmann (επιμ.), *The Future of Party Government*, τόμ. 1 (Βερολίνο: Gruyter, 1986). Μία ανάλυση των συνθηκών της κοιμματικής κυβέρνησης και των προβλημάτων που σχετίζονται με αυτή.

Graham, B. D., *Representation and Party Politics: A Comparative Perspective* (Οξφόρδη: Blackwell, 1993). Μία γενικότερη συζήτηση για τη σχέση ανάμεσα στα κόμματα, την αντιπροσώπηση και τη δημοκρατία.

Mair, P., *The West European Party System* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1990). Περιεκτική ανάλυση των κομμάτων και των κοιμματικών συστημάτων της Δυτικής Ευρώπης.

Sartori, G., *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976). Κλασική (και προκλητική) ανάλυση του ρόλου των κομμάτων και της φύσης των κοιμματικών συστημάτων.

Wolinetz, S. (επιμ.), *Political Parties* (Aldershot και Brookfield, VT: Ashgate, 1997). Περιεκτική συλλογή άρθρων που εξετάζουν όλες τις πλευρές της λειτουργίας και της σημασίας των πολιτικών κομμάτων.

Ομάδες, συμφέροντα και κινήματα

«Δέκα άτομα που μιλάνε κάνουν περισσότερο θόρυβο από
δέκα χιλιάδες που σιωπούν».

ΜΕΓΑΣ ΝΑΠΟΛΕΩΝ, *Αποφθέγματα*

Στον 20^ο αιώνα, τα πρότυπα πολιτικής αλληλεπίδρασης μετασχηματίστηκαν υπό το βάρος της αυξανόμενης επιρροής οργανωμένων ομάδων και συμφερόντων. Μάλιστα, κατά τις δεκαετίες του 1950 και του '60, στο αποκορύφωμα του ενθουσιασμού για την «πολιτική των ομάδων», ήταν κοινά αποδεκτό ότι τα επιχειρηματικά συμφέροντα, τα συνδικάτα, τα αγροτικά λόμπι κ.ο.κ. είχαν εκτοπίσει τα κοινοβούλια και τα κόμματα ως κεντρικούς πολιτικούς φορείς. Το σύμπαν των ομάδων συμφερόντων διευρύνθηκε περισσότερο, ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του '60, από την άνοδο των μονοθεματικών ομάδων διαμαρτυρίας, οι οποίες ανέλαβαν στόχους που εκτείνονταν από την προστασία των καταναλωτών μέχρι τα δικαιώματα των ζώων και από τη σεξουαλική ισότητα μέχρι την προστασία του περιβάλλοντος. Οι ομάδες αυτού του τύπου συνδέθηκαν συχνά με ευρύτερα κοινωνικά κινήματα (το γυναικείο κίνημα, το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα, το πράσινο κίνημα κλπ.) και υιοθέτησαν νέες μορφές δράσης και νέες μεθόδους προσέγγισης του κόσμου, την αποκαλούμενη ενίοτε και «νέα πολιτική». Παρ' όλα αυτά, η φύση και η σημασία ομάδων, συμφερόντων και κινήματων έχει γίνει αντικείμενο έντονης συζήτησης, όσον αφορά κυρίως τον αντίκτυπό τους στη δημοκρατική διαδικασία.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια ζητήματα

- ▶ Τι είναι οι ομάδες συμφερόντων και ποιες μορφές παίρνουν;
- ▶ Ποιες είναι οι σημαντικότερες θεωρίες για την πολιτική των ομάδων;
- ▶ Οι ομάδες βοηθούν ή εμποδίζουν τη δημοκρατία και την αποτελεσματικότητα της κυβέρνησης;
- ▶ Πώς ασκούν επιρροή οι ομάδες συμφερόντων;

- ▶ Τι καθορίζει την επιτυχία ή την αποτυχία των ομάδων συμφερόντων;
- ▶ Γιατί έχουν αναδυθεί νέα κοινωνικά κινήματα και ποια είναι η ευρύτερη σημασία τους;

■ Πολιτική των ομάδων

Στις σύγχρονες κοινωνίες, οι ομάδες συμφερόντων, όπως και τα πολιτικά κόμματα, αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους συνδέσμους ανάμεσα στους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους. Από κάποιες απόψεις, η γέννησή τους είναι παράλληλη με τη δημιουργία των κομμάτων. Είναι παιδιά της νέας εποχής της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης και γεννήθηκαν για να εκφράσουν τις ολοένα και πιο περίπλοκες διαιρέσεις και τομές της αναδυόμενης βιομηχανικής κοινωνίας. Ενώ τα πολιτικά κόμματα, αποσκοπώντας σε εκλογικές νίκες, επιδίωξαν το σχηματισμό συνασπισμών στήριξης και τη διεύρυνση της απήχησής τους, οι ομάδες συμφερόντων διατύπωσαν συνήθως μια πιο διακριτή και ξεκάθαρη θέση, σε σύμψνοια με τα ιδιαίτερα οράματα ή τις αξίες των ανθρώπων που εκπροσωπούσαν.

Είναι πάντως δύσκολο να αναγνωρίσουμε με βεβαιότητα την πρώτη τέτοια ομάδα στην ιστορία. Κάποιες ομάδες συμφερόντων προηγήθηκαν της ανάδυσης της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, όπως, για παράδειγμα, η Abolition Society, η οποία ιδρύθηκε στη Μ. Βρετανία το 1878 ενάντια στο δουλεμπόριο. Η «Ένωση κατά των Νόμων περί Σιτηρών» [Anti-Corn Law League], που ιδρύθηκε το 1839, θεωρείται συχνά το πρότυπο των μεταγενέστερων ανάλογων ομάδων της Μ. Βρετανίας, καθώς συγκροτήθηκε με διακηρυγμένο σκοπό ν' ασκήσει επιρροή στην κυβέρνηση. Μετά την επίσκεψή του στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1830, ο Alexis de Tocqueville ανέφερε ότι αυτό που ονόμαζε **ένωση** είχε ήδη μετατραπεί σ' ένα «ισχυρότατο όργανο δράσης». Η «Νέα Ιταλία», η οποία ιδρύθηκε το 1831 από τον Ιταλό πατριώτη Guiseppe Mazzini αποτέλεσε το μοντέλο για αδελφές εθνικιστικές οργανώσεις που αργότερα ξεφύτρωσαν σ' όλη την Ευρώπη. Ομοίως, η Λέσχη για τα Δικαιώματα των Γυναικών, που ιδρύθηκε στη Γαλλία το 1866, πυροδότησε το σχηματισμό ενός παγκόσμιου κινήματος για το δικαίωμα ψήφου των γυναικών. Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, ισχυρά αγροτικά και επιχειρηματικά συμφέροντα δρούσαν στις περισσότερες βιομηχανικές κοινωνίες παράλληλα με το αναπτυσσόμενο συνδικαλιστικό κίνημα. Οι περισσότερες, ωστόσο, από τις ομάδες που υφίστανται στις μέρες μας έχουν πολύ πιο πρόσφατες ρίζες. Προέκυψαν, κατά κύριο λόγο, από την έκρηξη της πολιτικής διαμαρτυρίας και πίεσης από τη δεκαετία του 1960 και μετά. Ως τέτοιες, οι ομάδες αυτές είναι ίσως μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας που αντιμετώπισε την υποχώρηση των πολιτικών κομμάτων και τη μετάθεση της έμφασης σε οργανωμένες ομάδες και κοινωνικά κινήματα σαν παράγοντες κινητοποίησης και αντιπροσώπευσης.

Ένωση: Μια ομάδα που σχηματίζεται από εκούσια δράση και αντανάκλα την αναγνώριση κοινών συμφερόντων ή προβλημάτων.

Είδη ομάδων

Το έργο του ορισμού και της ταξινόμησης ομάδων εμπεριέχει κινδύνους, δεδομένης της διαφορετικής φύσης των ομάδων και της ποικιλίας των μορφών τους. Μας απασχολούν, για παράδειγμα, οι ομάδες ή τα **συμφέροντα**; Με άλλα λόγια, αναγνωρίζουμε ως ομάδες μόνο τις ενώσεις που διαθέτουν έναν ορισμένο βαθμό συνοχής και οργάνωσης ή εν γένει τις συλλογικότητες ατόμων που τυχαίνει να έχουν κοινά συμφέροντα αλλά ενδεχομένως το αγνοούν; Ομοίως, οι ομάδες συμφερόντων ενδιαφέρονται μόνο για εγωιστικά και υλικά συμφέροντα ή ενδέχεται να επιδιώκουν ευρύτερους σκοπούς και δημόσιους στόχους; Υπάρχει επίσης το ακανθώδες ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στις ομάδες συμφερόντων και τις κυβερνήσεις. Είναι πάντοτε οι ομάδες συμφερόντων αυτόνομες, ασκούν επιρροή μόνο απέξω ή μπορεί να δρουν εντός και διαμέσου της κυβέρνησης, αποτελώντας και μέρος ακόμα του ίδιου του κυβερνητικού μηχανισμού;

Η σύγχυση αυτή εντείνεται από την έλλειψη κοινής ορολογίας στους κόλπους των πολιτικών επιστημόνων που ειδικεύονται στο πεδίο. Για παράδειγμα, ενώ ο όρος «ομάδα συμφερόντων» χρησιμοποιείται στις ΗΠΑ και αλλού για να περιγράψει κάθε οργανωμένη ομάδα, στην Αγγλία χρησιμοποιείται συνήθως μόνο για τις ομάδες που προωθούν ή υπερασπίζονται τα συμφέροντα των μελών τους. Έτσι, στην Αγγλία προτιμάται ο όρος «ομάδα πίεσης» ενώ «ομάδα συμφερόντων» χρησιμοποιείται σαν υποκατηγορία αυτής της ευρύτερης ταξινόμησης.

Εντούτοις, οι ομάδες μπορούν να ταξινομηθούν ως εξής:

- κοινοτικές ομάδες
- θεσμικές ομάδες
- συνεταιριστικές ομάδες

Κοινοτικές ομάδες

Το βασικό χαρακτηριστικό των κοινοτικών ομάδων είναι ότι εγγράφονται στον κοινωνικό ιστό, υπό την έννοια ότι η συμμετοχή σε αυτές εξαρτάται από την καταγωγή και δεν απορρέει λ.χ. από στρατολόγηση. Παραδείγματα τέτοιων ομάδων είναι οι οικογένειες, οι φυλές, οι κάστες και οι εθνοτικές ομάδες. Σε αντίθεση με τις συμβατικές ομάδες συμφερόντων, στις οποίες τα μέλη επιλέγουν να ανήκουν, και οι οποίες διαθέτουν μια τυπική δομή και οργάνωση, οι κοινοτικές ομάδες θεμελιώνονται σε μια κοινή κληρονομιά και σε παραδοσιακούς δεσμούς και μορφές νομιμοφροσύνης. Στην Αφρική, για παράδειγμα, εθνοτικοί, φυλετικοί και συγγενικοί δεσμοί συνιστούν συχνά τη σημαντικότερη βάση για την έκφραση συμφερόντων. Κοινοτικές ομάδες εξακολουθούν να επιβιώνουν και να ασκούν επιρροή σε αναπτυσσόμενα βιομηχανικά κράτη, όπως δείχνει η αναβίωση του εθνοτικού εθνικισμού και η σημασία των Καθολικών ομάδων σε χώρες όπως η Ιταλία και η Ιρλανδία.

Θεσμικές ομάδες

Οι θεσμικές ομάδες είναι μέρος του κυβερνητικού μηχανισμού και προσπαθούν να ασκήσουν επιρροή εντός και διαμέσου του μηχανισμού

Συμφέρον: Ό,τι είναι προς όφελος ενός ατόμου ή μιας ομάδας· τα συμφέροντα (σε αντίθεση με τις ανάγκες ή τις προτιμήσεις) θεωρούνται συνήθως αντικειμενικά ή «πραγματικά».

αυτού. Η διαφορά τους από τις ομάδες συμφερόντων είναι ότι δεν διαθέτουν κανένα βαθμό αυτονομίας ή ανεξαρτησίας. Τα πιο ξεκάθαρα παραδείγματα θεσμικών ομάδων είναι οι γραφειοκράτες και οι στρατιωτικοί, στους κόλπους των οποίων υπάρχουν συνήθως ανταγωνιστικά συμφέροντα. Στις περιπτώσεις υπαρχικών ή ολοκληρωτικών καθεστώτων, τα οποία κατά κανόνα καταπιέζουν αυτόνομες ομάδες και κινήματα, ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε θεσμικές ομάδες μπορεί να γίνει ο βασικός τρόπος έκφρασης συμφερόντων. Το άκρως συγκεντρωτικό σταλινικό σύστημα της ΕΣΣΔ, για παράδειγμα, καθοδηγούνταν κυρίως από εδραιωμένα γραφειοκρατικά και οικονομικά συμφέροντα, ιδίως αυτά που συγκεντρώνονταν γύρω από τη βαριά βιομηχανία. Ομοίως, ο φαινομενικά μονολιθικός χαρακτήρας του χιτλερικού κράτους στη Γερμανία (1933-1945) απέκρυπτε μια πραγματικότητα γραφειοκρατικού ανταγωνισμού, στην οποία ναζί ηγέτες έστηναν τις προσωπικές τους αυτοκρατορίες σε μια αδιάκοπη μάχη για την εξουσία.

Οι θεσμικές ομάδες δεν παίζουν σημαντικό ρόλο μόνο στα μη δημοκρατικά καθεστώτα. Ορισμένοι αναλυτές μάλιστα υποστηρίζουν ότι οι γραφειοκρατικές ελίτ και τα κατεστημένα συμφέροντα που αναπτύσσονται στα υπουργεία, τα τμήματα και τις υπηρεσίες των δημοκρατικών συστημάτων διαμορφώνουν την κυβερνητική πολιτική, καθώς επιβάλλουν περιορισμούς (κάποιοι θα έλεγαν ελέγχουν) στους εκλεγμένους πολιτικούς και τις κυβερνήσεις. Οι ομάδες αυτές σίγουρα συμμαχούν επίσης με συμβατικές ομάδες συμφερόντων, όπως στην περίπτωση του περιώνυμου «στρατιωτικοβιομηχανικού πλέγματος». Ο ρόλος της γραφειοκρατίας και του στρατού καθώς και η σημασία των συμφερόντων που λειτουργούν εντός και διαμέσου αυτών αναλύονται στα Κεφάλαια 17 και 18.

Συνεταιριστικές ομάδες

Οι συνεταιριστικές ομάδες σχηματίζονται από ανθρώπους που ενώνουν τις δυνάμεις τους προκειμένου να επιδιώξουν κοινούς αλλά περιορισμένους στόχους. Οι ομάδες αυτές χαρακτηρίζονται από εμπρόθετη δράση και από την ύπαρξη κοινών συμφερόντων, φιλοδοξιών και στάσεων μεταξύ των μελών τους. Τα γνωστότερα παραδείγματα συνεταιριστικών ομάδων είναι επομένως αυτές που συνήθως αντιλαμβάνομαστε ως ομάδες συμφερόντων ή ομάδες πίεσης. Η διάκριση, ωστόσο, ανάμεσα σε αυτές και τις κοινοτικές ομάδες δεν είναι πάντοτε ξεκάθαρη. Για παράδειγμα, όταν οι ταξικοί δεσμοί είναι ισχυροί και βασίζονται στην αλληλεγγύη, η συμμετοχή σε μια συνεταιριστική ομάδα, όπως ένα συνδικάτο, ενδέχεται να είναι περισσότερο ζήτημα κοινωνικής ταυτότητας παρά πράξη εργαλειακού χαρακτήρα που αποβλέπει στην προώθηση ενός συγκεκριμένου στόχου. Μολονότι οι συνεταιριστικές ομάδες αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στις αναπτυσσόμενες χώρες, θεωρούνται συνήθως ίδιον των βιομηχανικών κοινωνιών. Η εκβιομηχάνιση γεννά κοινωνική διαφοροποίηση με τη μορφή ενός πολύπλοκου ιστού ανταγωνιστικών συμφερόντων και, σε καπιταλιστικές συνθήκες τουλάχιστον, ενθαρρύνει την ανάπτυξη εξατομικευμένων και εγωιστικών προτύπων συμπεριφοράς που αντικαθιστούν εκείνα που καθορίζονται από τα έθιμα και την παράδοση.

Όταν πρωταρχική λειτουργία αυτών των ομάδων είναι η συνδιαλλαγή με την κυβέρνηση και άλλους δημόσιους φορείς, τότε οι ομάδες αυτές ονομάζονται συνήθως «ομάδες συμφερόντων».

Οι ομάδες συμφερόντων λαμβάνουν ποικίλες μορφές και μεγέθη. Ασχολούνται με ένα τεράστιο φάσμα ζητημάτων και στόχων και χρησιμοποιούν τακτικές που εκτείνονται από την υπηρεσία σε δημόσιους φορείς και τη διαχείριση κυβερνητικών προγραμμάτων μέχρι την οργάνωση εκστρατειών κοινωνικής ανυπακοής. Από αυτή την ταξινόμηση, ωστόσο, αποκλείονται εξτρεμιστικές και παραστρατιωτικές ομάδες, όπως οι Μαύροι Πάνθηρες και ο Ιρλανδικός Δημοκρατικός Στρατός [Irish Republican Army (IRA)]. Οι τελευταίες δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν ομάδες συμφερόντων διότι επιζητούν ουσιαστικά την αναδόμηση του πολιτικού συστήματος και όχι απλώς τον επηρεασμό του, ενώ, προκειμένου να προωθήσουν τους σκοπούς τους, χρησιμοποιούν τα μέσα της τρομοκρατίας και της **άμεσης δράσης** αντί πολιτικών πίεσης. Θα επιχειρήσουμε, ωστόσο, να δομήσουμε κάπως το φαινομενικά άμορφο σύμπαν των ομάδων πίεσης διακρίνοντας μεταξύ διαφορετικών τύπων ομάδων. Οι δύο πιο κοινές ταξινομήσεις, λοιπόν, είναι οι εξής:

- συντεχνιακές ομάδες και ομάδες προώθησης
- εσωτερικές και εξωτερικές ομάδες

Οι *συντεχνιακές* ομάδες (οι οποίες ονομάζονται και προστατευτικές ή υπηρεσιακές ομάδες) αποσκοπούν στην προώθηση ή προστασία των συμφερόντων (συνήθως υλικών) των μελών τους. Συνδικάτα, επιχειρηματικοί όμιλοι, εμπορικές ενώσεις και επαγγελματικά σωματεία είναι τα κύρια παραδείγματα αυτού του είδους ομάδων. Ο «συντεχνιακός» τους χαρακτήρας απορρέει από το γεγονός ότι εκπροσωπούν ένα μέρος της κοινωνίας: εργάτες, εργοδότες, καταναλωτές, εθνοτικές ή θρησκευτικές ομάδες κ.ο.κ. Υπό αυστηρούς όρους, ωστόσο, μόνο οι ομάδες που εμπλέκονται στην παραγωγή, διάθεση και ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών μπορούν να θεωρηθούν «υπηρεσιακές» ομάδες. Στις ΗΠΑ, οι συντεχνιακές ομάδες ονομάζονται συχνά «ομάδες ιδιωτικών συμφερόντων», για να τονιστεί ότι πρωταρχική τους μέριμνα είναι η βελτίωση της θέσης και η ευημερία των μελών τους και όχι της κοινωνίας γενικά.

Απεναντίας, οι ομάδες *προώθησης* (οι οποίες ονομάζονται ενίοτε και ομάδες σκοπών ή στάσεων) δημιουργούνται για την προώθηση κοινών αξιών, ιδανικών ή αρχών. Τέτοιες ομάδες περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, οργανώσεις «υπέρ της επιλογής» ή «υπέρ της ζωής» αναφορικά με τις εκτρώσεις, εκστρατείες υπέρ των πολιτικών ελευθεριών ή εναντίον της βίας και του σεξ στην τηλεόραση, διαμαρτυρίες ενάντια στη ρύπανση και το βασανισμό των ζώων ή υπέρ των παραδοσιακών ή θρησκευτικών αξιών. Στις ΗΠΑ, οι ομάδες αυτές ονομάζονται «ομάδες δημόσιων συμφερόντων», προκειμένου να τονιστεί το γεγονός ότι επιδιώκουν συλλογικά κι όχι συγκεκριμένα οφέλη. Οι ομάδες αυτές διακρίνονται, συνεπώς, από το γεγονός ότι έχουν σαν στόχο να βοηθήσουν ομάδες ανθρώπων πέρα από τα μέλη τους. Η οργάνωση «Σώστε τις Φάλαινες» [Save the Whale], για παράδειγμα, είναι μία οργάνωση

Έννοια

Ομάδα συμφερόντων

Μία ομάδα συμφερόντων (ή ομάδα πίεσης) είναι μία οργανωμένη ένωση που έχει σαν στόχο να επηρεάσει την πολιτική και τις πράξεις της κυβέρνησης. Οι ομάδες συμφερόντων διαφέρουν από τα πολιτικά κόμματα ως προς το ότι προσπαθούν να ασκήσουν επιρροή απέξω κι όχι να κερδίσουν ή να ασκήσουν κυβερνητική εξουσία. Επιπλέον, οι ομάδες συμφερόντων εστιάζουν συνήθως σε περιορισμένα ζητήματα, καθώς ασκούνται κυρίως με έναν συγκεκριμένο σκοπό ή με τα συμφέροντα μιας ορισμένης ομάδας, και σπάνια διαθέτουν τα ευρύτερα προγραμματικά ή ιδεολογικά χαρακτηριστικά που συνδέονται σε γενικές γραμμές με τα πολιτικά κόμματα. Οι ομάδες συμφερόντων διακρίνονται επίσης από τα κοινωνικά κινήματα λόγω του μεγαλύτερου βαθμού τυπικής οργάνωσής τους. Παρ' όλα αυτά, δεν έχουν όλες οι ομάδες συμφερόντων μέλη με την τυπική έννοια, απ' όπου και η προτίμηση αρκετών σχολιαστών για τον πιο χαλαρό όρο «οργανωμένα συμφέροντα».

Άμεση δράση: Πολιτική δράση που επιτελείται εκτός συνταγματικού και νομικού πλαισίου και μπορεί να εκτείνεται από την παθητική αντίσταση έως την τρομοκρατία.

για τις φάλαινες, δεν αποτελείται από φάλαινες. Ορισμένες οργανώσεις, βέβαια, διαθέτουν και συντεχνιακά και προωθητικά χαρακτηριστικά, όπως στην περίπτωση της Εθνικής Ένωσης για την Πρόοδο των Εγχρωμών [National Association for the Advancement of Coloured People (NAACP)], η οποία προωθεί τα ιδιαίτερα συμφέροντα των Αφροαμερικανών (εναντιωνόμενη στις διακρίσεις και προάγοντας τις ίσες επαγγελματικές ευκαιρίες), ταυτόχρονα όμως ασχολείται και με ζητήματα όπως η κοινωνική δικαιοσύνη και η φυλετική συνύπαρξη.

Ο δεύτερος τρόπος ταξινόμησης των ομάδων συμφερόντων βασίζεται στη θέση που έχουν οι ομάδες σε σχέση με την κυβέρνηση όσο και στις στρατηγικές που υιοθετούν προκειμένου να ασκήσουν πίεση. Οι εσωτερικές ομάδες απολαμβάνουν τακτική, προνομακική και συνήθως θεσμοποιημένη πρόσβαση στην κυβέρνηση μέσω τακτικών συνεννοήσεων ή μέσω της εκπροσώπησης τους σε κυβερνητικούς θεσμούς. Σε πολλές περιπτώσεις, οι συντεχνιακές και οι εσωτερικές ομάδες αλληλοεπικαλύπτονται, γεγονός που αποκαλύπτει τη δυνατότητα μείζονων οικονομικών συμφερόντων, όπως είναι οι όμιλοι επιχειρήσεων και τα συνδικάτα, να επιβάλλουν ισχυρές κυρώσεις όταν οι κυβερνήσεις αγνοούν τις απόψεις τους. Οι κυβερνήσεις, εξάλλου, μπορεί να τείνουν να συμβουλευούνται ομάδες οι οποίες διαθέτουν εξειδικευμένη γνώση και πληροφορίες που συμβάλλουν στη χάραξη λειτουργικής κρατικής πολιτικής. Ωστόσο, η ένταξη στο πολιτικό σύστημα δεν είναι πάντοτε πλεονέκτημα, εφόσον επιτρέπεται μόνο σε ομάδες που οι επιδιώξεις τους είναι γενικά συμβατές με τις επιδιώξεις της κυβέρνησης και που μπορούν στην πράξη να εξασφαλίσουν τη συναίνεση των μελών τους επί συμφωνημένων αποφάσεων.

Από την άλλη πλευρά, οι κυβερνήσεις είτε δεν συμβουλευονται καθόλου τις εξωτερικές ομάδες είτε τις συμβουλευονται μόνο σε έκτακτες περιπτώσεις και συνήθως σε χαμηλότερα κυβερνητικά κλιμάκια. Σε πολλές περιπτώσεις, ο «εξωτερικός» χαρακτήρας υποδεικνύει αδυναμία καθότι οι αντίστοιχες ομάδες, μη διαθέτοντας επίσημη πρόσβαση στην κυβέρνηση, είναι αναγκασμένες να «βγαίνουν στη δημοσιότητα» με την ελπίδα να επηρεάσουν έμμεσα τη διαδικασία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής. Κατά ειρωνικό τρόπο, λοιπόν, η δημόσια εικόνα μιας ομάδας συμφερόντων είναι αντιστρόφως ανάλογη της πολιτικής επιρροής που μπορεί να ασκήσει. Οι ριζοσπαστικές ομάδες διαμαρτυρίας, σε τομείς όπως η προστασία του περιβάλλοντος και τα δικαιώματα των ζώων, δεν έχουν και πολλές επιλογές σε ό,τι αφορά τον «εξωτερικό» χαρακτήρα τους. Όχι μόνο οι επιδιώξεις τους δεν συμβαδίζουν συνήθως με τις προτεραιότητες των κυβερνήσεων, αλλά και τα μέλη και οι υποστηρικτές τους ελκύνονται συχνά περισσότερο από το γεγονός ότι οι ομάδες αυτές δεν έχουν διαφθαρεί από στενές σχέσεις με την κυβέρνηση. Υπό αυτή την έννοια, οι ομάδες ενδέχεται να επιλέξουν να παραμείνουν εξωτερικές, τόσο για να διατηρήσουν την ιδεολογική τους καθαρότητα και ανεξαρτησία όσο και για να προστατεύσουν τις αποκεντρωμένες δομές εξουσίας στο εσωτερικό τους.

Μοντέλα της πολιτικής των ομάδων

Ορισμένοι σχολιαστές πιστεύουν ότι η μορφή και η σημασία της πολιτικής των ομάδων εξαρτάται αποκλειστικά από παράγοντες ξεχωριστούς σε κάθε πολιτικό σύστημα. Ο ρόλος των ομάδων, επομένως, αντανακλά μια ορισμένη πολιτική κουλτούρα, ένα συγκεκριμένο κομματικό σύστημα, ένα σύνολο θεσμικών διατάξεων κ.ο.κ. Υπό αυτή την έννοια, είναι δύσκολο να εξαχθούν γενικά συμπεράσματα για τη φύση της πολιτικής των ομάδων. Από την άλλη, η κατανόηση αυτής της πολιτικής διαμορφώνεται συχνά από ευρύτερες αντιλήψεις όσον αφορά τόσο τη φύση της πολιτικής διαδικασίας όσο και την κατανομή της εξουσίας στην κοινωνία. Οι αντιλήψεις αυτές συνδέονται στενά με τις αντικρουόμενες θεωρίες για το κράτος που εξετάσαμε στο Κεφάλαιο 5. Οι πιο σημαντικές από τις θεωρίες αυτές, ως μοντέλα για την πολιτική των ομάδων συμφερόντων, είναι οι ακόλουθες:

- πλουραλισμός
- κορπορατισμός
- η Νέα Δεξιά

Το πλουραλιστικό μοντέλο

Οι πλουραλιστικές θεωρίες παρέχουν την πιο θετική εικόνα της πολιτικής των ομάδων. Τονίζουν την ικανότητα των ομάδων να υπερασπίζονται το άτομο έναντι της κυβέρνησης και να προάγουν τη δημοκρατική ανταπόκριση ανάμεσα στην τελευταία και τους κυβερνώνμενους. Κεντρική θέση του πλουραλισμού είναι ότι η πολιτική εξουσία είναι κατακερματισμένη και ευρέως κατανομημένη. Οι αποφάσεις λαμβάνονται μέσα από μια περίπλοκη διαδικασία διαπραγμάτευσης και αλληλεπίδρασης που εγγυάται ότι λαμβάνονται υπόψη οι απόψεις και τα συμφέροντα ενός μεγάλου αριθμού ομάδων. Ο Arthur Bentley, στο βιβλίο του *The Process of Government* ([1908] 1948), προέβη σε μια από τις πρώτες και πιο σημαντικές απόπειρες ανάπτυξης μιας πλουραλιστικής «θεωρίας των ομάδων». Η σημασία που απέδωσε ο Bentley στις οργανωμένες ομάδες ως θεμελιωδών δομικών λίθων της πολιτικής διαδικασίας συνοψίζεται θαυμάσια στην περίφημη ρήση του: «όταν οι ομάδες εκφράζονται κατάλληλα, εκφράζουν τα πάντα». Αυτή η θεωρητική παράδοση θεωρείται εν γένει ότι συνεχίστηκε από τον David Truman, στο βιβλίο του *The Governmental Process* (1951), μολονότι τα συμπεράσματά του επικεντρώνονται περισσότερο στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα.

Ο ενθουσιασμός για τις ομάδες ως φορέων έκφρασης και εκπροσώπησης επιμέρους συμφερόντων αυξήθηκε από τη διάδοση της ηθολογίας κατά τις δεκαετίες του 1950 και του '60. Η ανάλυση συστημάτων λ.χ. παρουσίασε τις ομάδες συμφερόντων σαν «πυλωρούς» που ξεχωρίζουν τις πολλαπλές απαιτήσεις από την κυβέρνηση σε σύνολα αιτημάτων που αυτή μπορεί να χειριστεί. Ταυτόχρονα, οι μελέτες για την κοινοτική εξουσία που εκπονήθηκαν από αναλυτές όπως ο Robert Dahl (1961) και ο Nelson Polsby (1963) υποστήριξαν ότι βρήκαν εμπειρικά δεδομένα υπέρ της πλουραλιστικής πεποίθησης ότι καμία τοπική

Robert Dahl (1915)

Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας. Αναγορεύτηκε καθηγητής πολιτικής επιστήμης στο Πανεπιστήμιο του Γέιλ το 1946 και αργότερα έγινε ένας από τους επιφανέστερους πολιτικούς αναλυτές στις ΗΠΑ. Το 1952 εισήγαγε (μαζί με τον Charles Lindblom) τον όρο «πολυαρχία» προκειμένου να διακρίνει τις νεότερες κοινωνίες από την αθηναϊκή δημοκρατία. Τα πρώιμα κείμενα του Dahl απηχούν τον αντίκτυπο θετικιστικών και ηθολογικών θεωριών, ενώ κατά τις δεκαετίες του

1950 και του '60 ανέπτυξε μια αμβιβατική πλουραλιστική θέση. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, ωστόσο, μαζί με τον Lindblom και τον Galbraith, ανέπτυξε μια ριζοσπαστική μορφή φιλελευθερισμού, τον νεοπλουραλισμό, στον οποίο διαφαίνεται μια ολοένα και εντονότερη μείρισμα για την εξουσία των μεγάλων καπιταλιστικών εταιρειών. Σημαντικότερα έργα του: *Περί δημοκρατίας* (1956), *Who Governs?* (1961), και *Dilemmas of Pluralist Democracy* (1982).

ελίτ δεν είναι σε θέση να μονοπωλεί τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε κοινοτικό επίπεδο.

Από την πλουραλιστική σκοπιά, η πολιτική των ομάδων είναι η πεμπτουσία της δημοκρατικής διαδικασίας. Έγινε μάλιστα κοινός τόπος στη δεκαετία του 1960 το επιχείρημα ότι μία μορφή πλουραλιστικής δημοκρατίας έχει υπερβεί την πιο συμβατική εκλογική δημοκρατία, διότι οι ομάδες και τα οργανωμένα συμφέροντα έχουν αντικαταστήσει τα πολιτικά κόμματα ως οι κύριοι δεσμοί μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Οι κεντρικές υποθέσεις της θεωρίας αυτής είναι ότι όλες οι ομάδες και τα συμφέροντα έχουν τη δυνατότητα να οργανωθούν και να αποκτήσουν πρόσβαση στην κυβέρνηση, ότι είναι αντιπροσωπευτικές στο εσωτερικό τους, υπό την έννοια ότι οι επικεφαλής τους εκφράζουν σε γενικές γραμμές τα συμφέροντα και τις αξίες των μελών τους, και ότι η πολιτική τους επιρροή είναι γενικά εναρμονισμένη με το μέγεθός τους και την υποστήριξη που απολαμβάνουν. Οι υποθέσεις αυτές στηρίχτηκαν εν μέρει σε δεδομένα που κατέδειξαν ότι η πολιτική εξουσία τεμαχίζεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε καμία ομάδα ή συμφέρον δεν μπορεί να κυριαρχήσει ολοκληρωτικά για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, οσοδήποτε μικρό. Όπως το έθεσε ο Dahl (1956: 145), «όλες οι ενεργές και νόμιμες ομάδες ενός πληθυσμού μπορούν να ακουστούν σε κάποιο κρίσιμο στάδιο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων». Η εναλλακτική ιδέα περί «εξισορροπητικών δυνάμεων», όπως αναπτύχθηκε από τον Galbraith στα πρώιμα γραπτά του, θεωρεί ότι ανάμεσα σε ανταγωνιστικές ομάδες επέρχεται κατά φυσικό τρόπο κάποια στιγμή μια δυναμική ισορροπία: για παράδειγμα, η επιτυχία των επιχειρήσεων παρακινεί τους αντιπάλους τους, εργάτες και καταναλωτές, να οργανωθούν προκειμένου να αντιμετωπίσουν αυτή την επιτυχία. Η πολιτική των ομάδων χαρακτηρίζεται λοιπόν από μια κάποια ισορροπία δύναμης.

Τόσο θεωρητικοί των ελίτ όσο και μαρξιστές άσκησαν δριμυία κριτική σ' αυτή την υπερβολικά αισιόδοξη άποψη για την πολιτική των ομάδων. Οι θεωρητικοί των ελίτ αμφισβητούν τις εμπειρικές αποδεί-

Ξεις του πλουραλισμού, υποστηρίζοντας ότι αναγνωρίζουν μόνο ένα «πρόσωπο» της εξουσίας: τη δυνατότητα επιρροής στη λήψη αποφάσεων. Σε αντίθεση με τη θέση ότι η εξουσία είναι ευρέως και ισομερώς κατανομημένη, οι θεωρητικοί των ελίτ επισημαίνουν την ύπαρξη μιας «εξουσιαστικής ελίτ» η οποία αποτελείται από επικεφαλής των επιχειρήσεων, πολιτικούς ηγέτες και ανώτερα στρατιωτικά κλιμάκια (Mills, 1956). Οι μαρξιστές, από την πλευρά τους, τόνιζαν παραδοσιακά ότι η πολιτική εξουσία συνδέεται στενά με την ιδιοκτησία του παραγωγικού πλούτου, πράγμα που αποδεικνύει την ύπαρξη μιας καπιταλιστικής «κυρίαρχης τάξης». Για νεομαρξιστές όπως ο Ralph Miliband (1969), αυτό αντανακλάται στον «άνισο ανταγωνισμό» ανάμεσα σε επιχειρηματικές και εργατικές ομάδες, με τις πρώτες να απολαμβάνουν τον έλεγχο των οικονομικών πόρων, δημόσια αναγνώριση κι ένα βαθμό πρόσβασης στην κυβέρνηση, πράγματα που οι τελευταίες δεν μπορούν να ανταγωνιστούν. Η επέλαση της παγκοσμιοποίησης αναζωπύρωσε τέτοιου είδους επιχειρήματα, οδηγώντας κάποιους στη θέση ότι η κινητικότητα του κεφαλαίου και η εγκαθίδρυση ενός παγκόσμιου συστήματος ελεύθερου εμπορίου έχει σαν αποτέλεσμα την «επιχειρησιακή υφαρπαγή» της κυβέρνησης (Hertz, 2001). Υπό το φως αυτής της άποψης αναπτύχθηκε μια πιο κριτική ή επεξεργασμένη μορφή πλουραλισμού, ο νεοπλουραλισμός, ο οποίος εκφράζεται ίσως εναργέστερα στο βιβλίο του Charles Lindblom *Politics and Markets* (1977): εκεί τονίζεται η προνομιακή θέση των επιχειρηματικών ομίλων στις δυτικές πολυαρχίες ενώ ταυτόχρονα αναγνωρίζεται ότι η κατάσταση αυτή υπονομεύει τον ισχυρισμό ότι οι κοινωνίες αυτές είναι δημοκρατικές.

Το κορπορατιστικό μοντέλο

Τα κορπορατιστικά μοντέλα πολιτικής των ομάδων διαφέρουν από τον πλουραλισμό καθώς επιχειρούν να ανιχνεύσουν τις επιπτώσεις των στενότερων δεσμών που έχουν αναπτυχθεί στις βιομηχανικές κοινωνίες ανάμεσα στις ομάδες και το κράτος. Ο κορπορατισμός είναι μια κοινωνική θεωρία που τονίζει την προνομιακή θέση που κατέχουν ορισμένες ομάδες σε σχέση με την κυβέρνηση, θέση η οποία τους επιτρέπει να επηρεάζουν τη χάραξη και εφαρμογή της κρατικής πολιτικής. Ορισμένοι σχολιαστές θεωρούν τον κορπορατισμό ιδιαίτερο φαινόμενο ορισμένων κρατών, το οποίο αναπτύχθηκε σε συγκεκριμένες πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες. Ως εκ τούτου, τον συνδέουν με χώρες όπως η Αυστρία, η Σουηδία, η Ολλανδία και, ως ένα βαθμό, η Γερμανία και η Ιαπωνία, στις οποίες η κυβέρνηση ασκεί παραδοσιακά ένα είδος οικονομικής διαχείρισης.

Άλλοι, ωστόσο, βλέπουν τον κορπορατισμό σαν γενικότερο φαινόμενο που προκύπτει από εγγενείς τάσεις της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, και συνεπώς πιστεύουν ότι εμφανίζεται, με τη μία ή την άλλη μορφή, σε όλες τις αναπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες. Ακόμα και οι ΗΠΑ, που θεωρούνται συνήθως πρότυπο πλουραλιστικής δημοκρατίας, έχουν παραχωρήσει στις ρυθμιστικές υπηρεσίες τους οιονεί νομοθετικές αρμοδιότητες, καλλιεργώντας έτσι την ανάπτυξη κατοχυρωμένων δεσμών μεταξύ της κυβέρνησης και των μεγάλων

Έννοια

Κορπορατισμός

Ο κορπορατισμός, υπό ευρύτατη έννοια, είναι ένα μέσο ενσωμάτωσης των οργανωμένων συμφερόντων στην κυβερνητική διαδικασία. Μπορούμε να διακρίνουμε δύο είδη κορπορατισμού. Ο *αυταρχικός* κορπορατισμός είναι μια ιδεολογία ή μορφή οργάνωσης της οικονομίας που συνδέθηκε στενά με τον παλιό φασισμό. Χαρακτηρίστηκε από τον πολιτικό εκφοβισμό των βιομηχάνων και τη διάλυση των ανεξάρτητων εργατικών συνδικάτων. Ο *φιλελεύθερος* κορπορατισμός («εταιρικός» κορπορατισμός ή νεοκορπορατισμός) αναφέρεται στην τάση που παρατηρείται στις ώριμες φιλελεύθερες δημοκρατίες να αποδίδεται στα οργανωμένα συμφέροντα προνομιακή και θεσμική πρόσβαση στη χάραξη της κρατικής πολιτικής. Οι μηχανισμοί διαμέσου των οποίων γίνεται δυνατό κάτι τέτοιο ποικίλλουν σημαντικά, το ίδιο και ο βαθμός ενσωμάτωσης των ομάδων στην κυβερνητική διαδικασία. Σε αντίθεση με την αυταρχική παραλλαγή, ο φιλελεύθερος κορπορατισμός ενισχύει τις ομάδες έναντι της κυβέρνησης και όχι το αντίστροφο.

συμφερόντων. Από την άποψη αυτή, οι κορπορατιστικές τάσεις ίσως ν' αντανακλούν απλώς τη συμβιωτική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στις διάφορες ομάδες και την κυβέρνηση. Οι ομάδες προσπαθούν να αποκτήσουν «εσωτερική» θέση διότι με τον τρόπο αυτό έχουν πρόσβαση στη χάραξη της κρατικής πολιτικής και μπορούν να υπερασπιστούν καλύτερα τα συμφέροντα των μελών τους. Η κυβέρνηση, από την άλλη, έχει ανάγκη τις ομάδες, τόσο διότι αποτελούν πηγή γνώσης και πληροφορίας όσο κι επειδή η συμμόρφωση των μεγάλων συμφερόντων αποτελεί προϋπόθεση για την εφαρμογή της πολιτικής της. Στις ολόενα και πιο διαφοροποιημένες και περίπλοκες βιομηχανικές κοινωνίες, η ανάγκη για διάλογο και διαπραγμάτευση αυξάνεται συνεχώς, με αποτέλεσμα ν' αναδύονται –αναπόφευκτα, ίσως– νέοι θεσμικοί μηχανισμοί για να τους διευκολύνουν.

Η τάση προς τον κορπορατισμό στα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη, όπως διακηρύχτηκε ιδίως τις δεκαετίες του 1960 και του '70, προκάλεσε εκ βάθρων αμφισβήτηση του ρόλου και της ισχύος των ομάδων συμφερόντων. Πρώτα απ' όλα, ο κορπορατισμός μείωσε δραστικά τον αριθμό και το εύρος των ομάδων που είχαν πρόσβαση στη διακυβέρνηση. Ο κορπορατισμός ευνοεί γενικά οικονομικές ή υπηρεσιακές ομάδες διότι οδηγεί σε μία μορφή **τριμερισμού**, που συνδέει την κυβέρνηση με τις επιχειρήσεις και την οργανωμένη εργατική τάξη. Ενδέχεται, ωστόσο, να αφήνει εκτός νυμφώνος ομάδες καταναλωτών ή ομάδες προώθησης, και το πιθανότερο είναι η θεσμοποιημένη πρόσβαση στη διακυβέρνηση να περιορίζεται στις λεγόμενες ενώσεις «κορυφής» που αντιπροσωπεύουν ένα ευρύ φάσμα οργανώσεων και ομάδων. Στην Αυστρία, το ρόλο αυτό το παίζουν το Εμπορικό Επιμελητήριο και η Ομοσπονδία των Συνδικάτων, στη Μ. Βρετανία η Συνομοσπονδία Βρετανικών Βιομηχανιών [Confederation of British Industry (CBI)] και το Συμβούλιο των Συνδικάτων [Trade Union Congress (TUC)] και στις ΗΠΑ η Εθνική Ένωση Βιομηχάνων [National Association of Manufacturers] και η Αμερικανική Συνομοσπονδία Εργατών - Συμβούλιο Βιομηχανικών Οργανώσεων [American Federation of Labor - Congress of Industrial Organizations (AFL-CIO)].

Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι ότι, σε αντίθεση με το πλουραλιστικό μοντέλο, για τον κορπορατισμό οι ομάδες συμφερόντων είναι ιεραρχικά δομημένες και οι επικεφαλής τους δεν είναι άμεσα υπόλογοι στα μέλη τους. Ενίοτε, μάλιστα, υποστηρίζεται ότι το τίμημα που πληρώνουν οι ηγέτες των ομάδων για την προνομιακή πρόσβασή τους στην κυβέρνηση είναι να προσπαθούν να εξασφαλίσουν τη συμμόρφωση των μελών τους. Υπό αυτό το πρίσμα, η «κυβέρνηση κατόπιν συνεννόησης» μπορεί απλά να είναι μια απάτη που συγκαλύπτει το γεγονός ότι ο κορπορατισμός λειτουργεί σαν μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου. Τρίτον, έχουν εκφραστεί φόβοι για τους κινδύνους που κρύβει ο κορπορατισμός για την αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Ενώ για τον πλουραλισμό η πολιτική των ομάδων συμπληρώνει την αντιπροσωπευτική διαδικασία, ο κορπορατισμός γεννά το φάντασμα αποφάσεων που λαμβάνονται στην πραγματικότητα εκτός του πεδίου δημοκρατικού ελέγχου και μέσω μιας διαδικασίας παζαρέματος η οποία σε καμία

Τριμερισμός: Η συγκρότηση σωμάτων στα οποία εκπροσωπούνται η κυβέρνηση, οι επιχειρήσεις και τα συνδικάτα, και τα οποία σχεδιάζονται για να θεσμοποιήσουν τη διαδικασία συνεννόησης με ομάδες.

περίπτωση δεν υπόκειται σε δημόσιο έλεγχο. Τέλος, ο κορπορατισμός έχει συνδεθεί με το πρόβλημα της κυβερνητικής «υπερφόρτωσης», όπου η κυβέρνηση γίνεται στην πράξη «όμηρος» των συμβουλευτικών ομάδων με αποτέλεσμα να μην μπορεί να αρνηθεί τις απαιτήσεις τους. Η κριτική αυτή αναπτύχθηκε πιο συστηματικά από τη Νέα Δεξιά.

Το μοντέλο της Νέας Δεξιάς

Η απέχθεια της Νέας Δεξιάς για τις ομάδες συμφερόντων προκύπτει ιδεολογικά από τον ατομικισμό που βρίσκεται στην καρδιά της νεοφιλελεύθερης οικονομικής θεωρίας. Έτσι, η Νέα Δεξιά βλέπει με καχυποψία κάθε είδους κοινωνικές ομάδες και συλλογικά σώματα. Αυτό γίνεται ξεκάθαρο στην προτίμησή της για μια οικονομία της αγοράς που στηρίζεται στην αυτοτέλεια και την επιχειρηματικότητα. Ωστόσο, η Νέα Δεξιά έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με την υποτιθέμενη σύνδεση κορπορατισμού και διόγκωσης των δημόσιων δαπανών, καθώς και με τα συναφή προβλήματα της «υπερβολικής» κυβέρνησης. Ο νεοδεξιός αντικορπορατισμός έχει επηρεαστεί από τη θεωρία της δημόσιας επιλογής, ιδιαίτερα από το βιβλίο του Mancur Olson *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (1968). Ο Olson υποστήριξε ότι οι άνθρωποι μετέχουν σε ομάδες συμφερόντων απλώς για να εξασφαλίσουν «δημόσια αγαθά», δηλαδή αγαθά που είναι μέχρι ενός σημείου αδιαίρετα, με την έννοια ότι δεν μπορούν παρά να τα απολαμβάνουν και άτομα που δεν συνεισφέρουν στην παραγωγή τους.

Μια μισθολογική αύξηση είναι, έτσι, δημόσιο αγαθό αφού και οι εργάτες που δεν είναι μέλη συνδικάτων ή επιλέγουν να μην απεργήσουν για την αύξηση των μισθών επωφελούνται εξίσου με τα μέλη των συνδικάτων και όσους όντως απήργησαν. Αυτό δίνει τη δυνατότητα στα άτομα να γίνουν «τζαμπατζήδες», αποκομίζοντας οφέλη χωρίς να πληρώνουν τα όποια τιμήματα συνεπάγεται η συμμετοχή σε μια ομάδα. Η ανάλυση αυτή έχει σημασία διότι υπονοεί ότι τίποτα δεν εγγυάται πως η ύπαρξη ενός κοινού συμφέροντος θα οδηγήσει στο σχηματισμό μιας οργάνωσης που θα προωθήσει ή θα υπερασπιστεί αυτό το συμφέρον. Συνεπώς, αμφισβητείται έντονα η πλουραλιστική θέση ότι κάθε ομάδα έχει κάποιον είδους πολιτική φωνή. Ο Olson υποστήριξε ακόμα ότι η πολιτική των ομάδων μπορεί συχνά να εννοήσει τις μικρές ομάδες σε βάρος των μεγαλύτερων. Η μεγαλύτερη συμμετοχή εννοεί τους «τζαμπατζήδες», καθότι τα άτομα μπορεί να εκτιμήσουν ότι η ζημιά που θα προκαλέσει στην ομάδα η μη συμμετοχή τους θα είναι συγκριτικά αμελητέα.

Ο Olson ανέπτυξε περαιτέρω τη θέση του στο μεταγενέστερο έργο του *The Rise and Decline of Nations* (1982), όπου επέκρινε με δριμύτητα τη δράση των ομάδων συμφερόντων, θεωρώντας ότι αποτελούν βασικό παράγοντα της ευημερίας ή της οικονομικής αποτυχίας ορισμένων κρατών. Υποστήριξε λ.χ. ότι η Μ. Βρετανία και η Αυστραλία έπασχαν από «θεσμική αρτηριοσκλήρωση». Κι αυτό διότι αναδύθηκαν ισχυρά δίκτυα ομάδων συμφερόντων τα οποία κυριαρχούνταν κατά κανόνα από συνασπισμούς στενών, συντεχνιακών συμφερόντων, όπως τα συν-

Έννοια

Δημόσια επιλογή

Η θεωρία της δημόσιας επιλογής αποτελεί υποπεδίο της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής και βασίζεται στις θέσεις της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας. Η βασική της θέση είναι ότι τα πολιτικά ζητήματα αναλύονται καλύτερα εξετάζοντας τη συμπεριφορά ατόμων εννοούμενων ως ορθολογικά ιδιοτελών δρώντων. Ο «δημόσιος» χαρακτήρας της θεωρίας της «δημόσιας επιλογής» προκύπτει από το ενδιαφέρον της για την παροχή των λεγόμενων δημόσιων αγαθών, δηλαδή των αγαθών που παρέχονται από την κυβέρνηση κι όχι από την αγορά, διότι (όπως και ο καθαρός αέρας) είναι αδύνατο να αποκλειστούν από την ωφέλειά τους άτομα που δεν συνεισφέρουν στην παραγωγή τους. Οι θεωρητικοί της δημόσιας επιλογής έχουν γενικά τανύσει τις αποτυχίες και τις αδυναμίες των κυβερνήσεων στον τομέα αυτό, εστιάζοντας σε ζητήματα όπως οι επιπτώσεις της γραφειοκρατίας στη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής και οι συνέπειες της πολιτικής δράσης των λόμπι και των ομάδων συμφερόντων.

Επισήμανση

Ομάδες συμφερόντων: υπέρ και κατά

Στα επιχειρήματα υπέρ των ομάδων συμφερόντων περιλαμβάνονται τα εξής:

- Οι ομάδες συμφερόντων ενισχύουν την *αντιπροσώπευση* εκφράζοντας συμφέροντα και προωθώντας απόψεις τις οποίες αγνοούν τα πολιτικά κόμματα και συνιστώντας ένα ακόμα μέσο επηρεασμού της κυβέρνησης σε περιόδους μεταξύ εκλογικών αναμετρήσεων.
- Προωθούν το *διάλογο* και τη *διαπραγμάτευση*, δημιουργώντας έτσι ένα καλύτερα πληροφορημένο και περισσότερο καλλιεργημένο εκλογικό σώμα και βελτιώνοντας την ποιότητα της κρατικής πολιτικής.
- Διευρύνουν το φάσμα της πολιτικής *συμμετοχής*, παρέχοντας μια εναλλακτική πρόταση στα συμβατικά πολιτικά κόμματα όσο και προσφέροντας ευκαιρίες για πολιτική δράση σε επίπεδο βάσης.
- *Ελέγχουν* την κυβερνητική εξουσία κι έτσι υπερασπίζονται την πολιτική ελευθερία, διασφαλίζοντας ότι το κράτος εξισορροπείται από μια δραστήρια και υγιή κοινωνία των πολιτών.
- Βοηθούν στη διατήρηση της πολιτικής *σταθερότητας* δημιουργώντας ένα δίαυλο επικοινωνίας ανάμεσα στην κυβέρνηση και τον λαό, εναρμονίζοντας τα εισερχόμενα με τα εξερχόμενα.

Στα επιχειρήματα κατά των ομάδων συμφερόντων περιλαμβάνονται τα εξής:

- Οι ομάδες συμφερόντων παγώνουν την πολιτική *ανισότητα* ενισχύοντας τη φωνή των ευκατάστατων και των προνομιούχων, εκείνων δηλαδή που έχουν πρόσβαση σε οικονομικούς, εκπαιδευτικούς, οργανωτικούς ή άλλους πόρους.
- Είναι πολιτικά και κοινωνικά *διασπαστικές*, υπό την έννοια ότι ενδιαφέρονται για το ειδικό και όχι για το γενικό, και προωθούν τα συμφέροντα μειοψηφιών σε βάρος των συμφερόντων ολόκληρης της κοινωνίας.
- Ασκούν *μη νόμιμη* εξουσία, καθόσον οι ηγέτες τους, σε αντίθεση με τους πολιτικούς, δεν είναι δημόσια υπόλογοι και η επιρροή τους παραβαίνει την αντιπροσωπευτική διαδικασία.
- Τείνουν να καταστήσουν *κλειστή* και πιο αδιαφανή την πολιτική διαδικασία, ασκώντας επιρροή μέσω διαπραγματεύσεων και συμφωνιών που δεν υπόκεινται κατά κανένα τρόπο σε δημόσιο έλεγχο.
- Καθιστούν *ακυβερνήτες* τις κοινωνίες, καθότι δημιουργούν μια παράταξη κατεστημένων συμφερόντων που μπορούν να αναχαχίζσουν τις κυβερνητικές πρωτοβουλίες, ακυρώνοντας έτσι στην πράξη την κρατική πολιτική.

δικάτα, οι οργανώσεις επιχειρήσεων και οι επαγγελματικές ενώσεις. Το μήνυμα ότι υφίσταται μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση ανάμεσα σε ισχυρές και καλά οργανωμένες ομάδες συμφερόντων αφενός, και την οικονομική ανάπτυξη και εθνική ευημερία αφετέρου είχε σημαντική επίδραση στην πολιτική και τις προτεραιότητες της Νέας Δεξιάς. Αυτό φάνηκε ξεκάθαρα στη βίαιη αντεπίθεση εναντίον του κορπορατισμού

κατά τη δεκαετία του 1980, με αιχμή του δόρατος τις ΗΠΑ του Reagan και την Αγγλία της Thatcher. Στις ΗΠΑ, η αντεπίθεση αυτή πήρε τη μορφή μιας απόπειρας απορρύθμισης της οικονομίας με την απίσχανση των ρυθμιστικών υπηρεσιών ενώ στην Αγγλία εκδηλώθηκε με την περιθωριοποίηση και τελικά την κατάργηση κορπορατιστικών θεσμών, όπως το Εθνικό Συμβούλιο Οικονομικής Ανάπτυξης (NEDC ή Neddy), καθώς και με μια δριμεία επίθεση ενάντια στην ισχύ των συνδικάτων.

Μορφές της πολιτικής των ομάδων

Πόσο σημαντικές είναι οι ομάδες συμφερόντων;

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η δράση των ομάδων συμφερόντων συνδέεται στενά με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Ενώ, δηλαδή, οι αγροτικές ή παραδοσιακές κοινωνίες τείνουν να κυριαρχούνται από έναν μικρό αριθμό συμφερόντων, οι προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες είναι περίπλοκες και άκρως διαφοροποιημένες. Έτσι, οι ομάδες συμφερόντων αποκτούν ξεχωριστή σημασία καθώς αναλαμβάνουν μεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στο κράτος και μια κοινωνία περισσότερο κατακερματισμένη, ιδιαίτερα μάλιστα στο βαθμό που η επέκταση της εκπαίδευσης διευρύνει την πολιτική συνείδηση και τις οργανωτικές δεξιότητες. Αυτό συνέβη, για παράδειγμα, στην ΕΣΣΔ, όπου ήδη από τη δεκαετία του 1970 –και παρά την εμμονή της τυπικής πολιτικής μονολιθικότητας– οι περισσότεροι σχολιαστές είχαν αναγνωρίσει την ύπαρξη ενός φαινομένου γνωστού με το όνομα «θεσμικός πλουραλισμός». Οι λειτουργίες, ωστόσο, και η σημασία των οργανωμένων συμφερόντων ποικίλλουν από σύστημα σε σύστημα, από κράτος σε κράτος και από εποχή σε εποχή. Οι σημαντικότεροι παράγοντες που καθορίζουν την επιρροή των ομάδων είναι οι εξής:

- η πολιτική κουλτούρα
- η θεσμική δομή
- η φύση του κομματικού συστήματος
- η φύση και το είδος της κρατικής πολιτικής

Η πολιτική κουλτούρα είναι σημαντική για δύο λόγους. Πρώτον, καθορίζει αν οι ομάδες συμφερόντων θεωρούνται νόμιμοι ή μη νόμιμοι δρώντες, καθώς και αν επιτρέπεται κι ενθαρρύνεται ή όχι η δημιουργία και η επιρροή τους. Δεύτερον, επηρεάζει τη θέληση των ανθρώπων να σχηματίσουν ομάδες συμφερόντων ή να συμμετάσχουν σε αυτές ή να αναμειχθούν με κάποιο τρόπο στην πολιτική των ομάδων. Σε μια ακραία περίπτωση, ένα καθεστώς μπορεί να ασκήσει πολιτικό **μονισμό**, καταπιέζοντας κάθε είδους εμπρόθετη συλλογική δραστηριότητα προκειμένου να περιφρουρήσει το μοναδικό και αναμφισβήτητο κέντρο της κρατικής εξουσίας. Αυτό συμβαίνει κυρίως σε милитарιστικά καθεστάτα και μονοκομματικά συστήματα. Μολονότι κανένα σύγχρονο ή παλαιότερο κράτος δεν έχει καταφέρει να εξοβελίσει κάθε μορφή ομαδικής ή φατριαστικής δράσης, τα μονιστικά καθεστάτα εξωθούν τουλάχιστον την ομαδική δράση στο περιθώριο ή εξασφαλίζουν ότι αυτή εκφράζεται

Μονισμός: Η πίστη σε μία και μοναδική θεωρία ή αξία. Ο μονισμός εκφράζεται στην πολιτική ως καταναγκαστική υπακοή σε μια συγκεντρωτική εξουσία – είναι λοιπόν δυνητικά ολοκληρωτικός.

διαμέσου του κρατικού-κομματικού μηχανισμού και έτσι διαπλέκεται με τους πολιτικούς και ιδεολογικούς στόχους του καθεστώτος.

Τα πλουραλιστικά καθεστώτα, από την άλλη πλευρά, δεν επιτρέπουν μόνο την ύπαρξη ομάδων συμφερόντων αλλά την ενθαρρύνουν κιόλας, και σε ορισμένες περιπτώσεις την απαιτούν. Μπορεί να ζητηθεί η συμμετοχή ομάδων στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής ή η εκπροσώπησή τους σε δημόσια σώματα ή ημιαυτόνομες μη κυβερνητικές οργανώσεις (quango). Για παράδειγμα, η αυξημένη γενικά ένα μέρος στο γεγονός ότι στην αμερικανική πολιτική κουλτούρα αναγνωρίζεται το δικαίωμα κάθε ιδιωτικής ομάδας να ακούγεται δημόσια. Το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται από συνταγματικές διατάξεις περί ελευθερίας του λόγου, του τύπου, του συνέρχεσθαι κ.ο.κ. Στην Ιαπωνία, η απουσία ξεκάθαρων διαχωριστικών γραμμών μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας έχει διαμορφώσει μια πολιτική κουλτούρα στην οποία, τόσο στην προδημοκρατική όσο και στη δημοκρατική περίοδο, θεωρείται αυτονόητη η στενή σχέση μεταξύ κυβέρνησης και επιχειρήσεων.

Αντίθετα, σε ορισμένα ευρωπαϊκά κράτη τα οργανωμένα συμφέροντα αντιμετωπίζονται με καχυποψία. Αυτό συμβαίνει παραδοσιακά στη Γαλλία, όπου, ως απόηχος του ιακωβινισμού, οι ομάδες θεωρείται τόσο ότι υπονομεύουν τη «γενική βούληση» του λαού όσο και ότι αμφισβητούν τη δύναμη και την ενότητα του γαλλικού κράτους. Ακόμα και την περίοδο της ακμής της, το 1975, μόλις το 24% του εργατικού δυναμικού της Γαλλίας ανήκε σε κάποιο συνδικάτο ενώ το 1989 το ποσοστό είχε πέσει στο 13%. Η γαλλική πολιτική κουλτούρα, ωστόσο, περιέχει και μια παράδοση άμεσης δράσης, όπως φαίνεται από τις πρακτικές των Γάλλων αγροτών, με τα οδικά μπλόκα ή ακόμα και τις πειρατείες φορτηγών, και από την εξέγερση των φοιτητών και των εργατών κατά τη διάρκεια της πολιτικής κρίσης του Μάη του 1968.

Η θεσμική δομή της κυβέρνησης είναι φανερά σημαντική για τη δράση των ομάδων συμφερόντων διότι κατοχυρώνει σημεία πρόσβασης στη διαδικασία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής. Τα ενοποιημένα και συγκεντρωτικά πολιτικά συστήματα, όπως της Μ. Βρετανίας, έχουν την τάση να συρρικνώνουν το πεδίο δράσης της πολιτικής των ομάδων και να το συγκεντρώνουν γύρω από τις εκτελεστικές αρμοδιότητες της κυβέρνησης. Μολονότι αυτό δεν εξωθεί τις ομάδες στο περιθώριο, δίνει εντούτοις ιδιαίτερη έμφαση στην «εσωτερική» τους θέση ενώ παράλληλα αυξάνει τη δυνατότητα της εκάστοτε κυβέρνησης να επιλέγει αν θα ανταποκριθεί ή όχι στις πιέσεις των ομάδων. Αυτό φάνηκε ξεκάθαρα στην Αγγλία κατά την πρωθυπουργία της Thatcher στη δεκαετία του 1980, με την υπονόμηση των κορπορατιστικών σωμάτων και τον εξοβελισμό των συνδικάτων από το πολιτικό προσκήνιο. Στη Γαλλία, κατά παρόμοιο τρόπο, η δράση των ομάδων συμφερόντων επικεντρώνεται στην άμεση συνεννόηση με την κυβέρνηση, ιδιαίτερα μετά την ενίσχυση του Προέδρου και την αποδυνάμωση της Εθνοσυνέλευσης στο σύνταγμα της Πέμπτης Δημοκρατίας το 1958.

Η αμερικανική κυβέρνηση, από την άλλη, είναι διαμοιρασμένη και αποκεντρωμένη, σαν αποτέλεσμα της ύπαρξης δύο νομοθετικών σωμά-

των, της διάκρισης των εξουσιών, του ομοσπονδιακού χαρακτήρα του κράτους και του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Έτσι, οι ομάδες συμφερόντων έχουν στη διάθεσή τους ένα ευρύ φάσμα «σημείων πρόσβασης», γεγονός που καθιστά το αμερικανικό πολιτικό σύστημα ιδιαίτερα ευάλωτο σε πιέσεις. Οι ομάδες γνωρίζουν, για παράδειγμα, ότι οι μάχες που χάνονται στο Κογκρέσο μπορούν να επαναληφθούν στα δικαστήρια, σε πολιτειακό ή τοπικό επίπεδο κ.ο.κ. Μολονότι το σύστημα αυτό λειτουργεί σαν κίνητρο για τη δημιουργία ομάδων και αυξάνει τον αριθμό των ομάδων με επιρροή, ενδέχεται τελικά ν' αυτοαναιρεθεί, αφού οι δραστηριότητες των ομάδων είναι πιθανό να ακυρώνουν η μία την άλλη. Έτσι, τα οργανωμένα συμφέροντα μπορεί να δράουν μόνο σαν «ομάδες αρνησικυρίας».

Η σχέση ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα και τις ομάδες συμφερόντων είναι πάντα περιπλοκή. Από ορισμένες απόψεις, είναι ανταγωνιστική. Ενώ τα κόμματα επιδιώκουν την εκπροσώπηση συμφερόντων και τη διατύπωση πολιτικών προγραμμάτων στη βάση ευρύτερων ιδεολογικών στόχων, οι ομάδες συμφερόντων ασχολούνται με ένα πιο περιορισμένο και πιο συγκεκριμένο φάσμα ζητημάτων και επιδιώξεων. Παρ'όλα αυτά, οι ομάδες συμφερόντων προσπαθούν συχνά να ασκήσουν επιρροή μέσα στα κόμματα αλλά και μέσα από τα κόμματα, φτάνοντας ενίοτε στο σημείο να μετατρέπονται οι ίδιες σε κόμματα σε μια προσπάθεια να κερδίσουν άμεση πρόσβαση στην εξουσία. Πολλά σοσιαλιστικά κόμματα, όπως το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας, δημιουργήθηκαν ουσιαστικά από συνδικάτα με τα οποία διατηρούν μέχρι σήμερα συγκεκριμένους – μολονότι όχι πια τους ίδιους – θεσμικούς και οικονομικούς δεσμούς.

Η μορφή της πολιτικής των ομάδων συμφερόντων εξαρτάται επίσης από το κομματικό σύστημα. Όπως είναι φυσικό, τα συστήματα του κυρίαρχου κόμματος τείνουν προς τον περιορισμό της πολιτικής των ομάδων, συγκεντρώνοντάς τη στα χέρια του κυβερνώντος κόμματος. Έτσι, τα μεγάλα βιομηχανικά και εμπορικά συμφέροντα στην Ιταλία και την Ιαπωνία προσπάθησαν να ασκήσουν πίεση μέσω «κυβερνώντων» κομμάτων όπως το Χριστιανοδημοκρατικό και το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα αντίστοιχα, τα οποία, στην πορεία, ενσωμάτωσαν αυτές τις φραξιονιστικές τάσεις στο εσωτερικό τους. Τα πολυκομματικά συστήματα, από την άλλη, αποτελούν πρόσφορο έδαφος για τη δράση ομάδων συμφερόντων, καθότι διευρύνουν τα σημεία πρόσβασης. Η νομοθετική επιρροή των ομάδων συμφερόντων είναι ίσως μεγαλύτερη σε κομματικά συστήματα όπως το αμερικανικό, στο οποίο τα πολιτικά κόμματα είναι αδύναμα, τόσο από άποψη οργάνωσης όσο και πειθαρχίας. Αυτό φάνηκε ξεκάθαρα στα τέλη της δεκαετίας του 1970, όταν τα επιχειρηματικά συμφέροντα πέτυχαν την ακύρωση του ενεργειακού προγράμματος του προέδρου Carter, παρά την ύπαρξη ισχυρής πλειοψηφίας των Δημοκρατικών και στη Βουλή των Αντιπροσώπων και στη Γερουσία.

Τέλος, το επίπεδο δραστηριότητας των ομάδων κυμαίνεται ανάλογα με τις αλλαγές στην κρατική πολιτική, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το βαθμό παρέμβασης του κράτους στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Σε γενι-

κές γραμμές, ο **παρεμβατισμός** συμβαδίζει με τον κορπορατισμό, παρόλο που υπάρχει σχετική διαμάχη σχετικά με το ποιο από τα δύο είναι η αιτία και ποιο το αποτέλεσμα. Οι παρεμβατικές πολιτικές αναγκάζουν άραγε τις κυβερνήσεις να διατηρούν στενές σχέσεις με τα οργανωμένα συμφέροντα ευελπιστώντας να αποκομίσουν από αυτά πληροφορίες, συμβουλές και συνεργασία, ή οι ομάδες εκμεταλλεύονται την πρόσβασή τους στην κυβέρνηση για να αποσπάσουν επιχορηγήσεις, επιδοτήσεις και άλλα οφέλη για τα μέλη τους; Όποια κι αν είναι η απάντηση, είναι φανερό ότι στα δυτικά κράτη η ενσωμάτωση των οργανωμένων –ιδιαιτέρως των υπηρεσιακών– συμφερόντων στη δημόσια ζωή ήταν μεγαλύτερη όπου ακολουθήθηκε σοσιαλδημοκρατική πολιτική.

Κλασικό παράδειγμα αυτής της περίπτωσης είναι το σουηδικό σύστημα, όπου οι ομάδες συμφερόντων αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο του πολιτικού σκηνικού σε όλα τα επίπεδα. Υπάρχουν στενοί, αν όχι θεσμοποιημένοι, δεσμοί ανάμεσα στα συνδικάτα και το Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα. Η νομοθετική διαδικασία στο Riksdag εμφορείται από ευρεία συνεννόηση με τα ενδιαφερόμενα μέρη και οι κρατικοί αξιωματούχοι αναγνωρίζουν οργανώσεις «κορυφής», όπως η Σουηδική Συνομοσπονδία Συνδικάτων και η Συνομοσπονδία Εργοδοτών, ως «κοινωνικούς εταίρους». Μια παρόμοια μορφή κορπορατιστικής αντιπροσώπευσης έχει αναπτυχθεί στο αυστριακό σύστημα των «επιμελητηρίων», το οποίο παρέχει θεσμοθετημένη αντιπροσώπευση στα μεγάλα συμφέροντα (εμπορικά, αγροτικά και εργατικά). Στη Γερμανία, βασικοί οικονομικοί οργανισμοί, όπως η Γερμανική Ομοσπονδία των Ενώσεων Εργοδοτών, η Ομοσπονδία Γερμανικών Βιομηχανιών και η Γερμανική Ομοσπονδία Συνδικάτων μετέχουν τόσο στενά στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής ώστε το σύστημα έχει περιγραφεί ως ένα είδος «πολυαρχικού ελιτισμού».

Πώς ασκούν επιρροή οι ομάδες;

Οι ομάδες συμφερόντων έχουν στη διάθεσή τους μεγάλη γκάμα τακτικών και πολιτικών στρατηγικών. Θα ήταν, μάλιστα, σχεδόν αδιανόητο μία ομάδα να περιοριστεί σε μία μόνο στρατηγική ή να προσπαθήσει να ασκήσει επιρροή μέσω ενός μόνο διαύλου. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούν οι ομάδες ποικίλλουν ανάλογα με παράγοντες όπως το ζήτημα που απασχολεί κάθε ομάδα και το πώς διαμορφώνεται η κρατική πολιτική στον αντίστοιχο τομέα. Στη Μ. Βρετανία λ.χ., όπου οι περισσότερες πολιτικές που αφορούν τις πολιτικές ελευθερίες και τα πολιτικά δικαιώματα χαράζονται από το υπουργείο Εσωτερικών, μία ομάδα όπως η Liberty (πρώην Εθνικό Συμβούλιο για τις πολιτικές ελευθερίες) είναι αναγκασμένη να επιδιώκει «εσωτερική» θέση, τονίζοντας την εξειδικευμένη γνώση και τον πολιτικό σεβασμό που απολαμβάνει. Παρομοίως, η πολιτική στρατηγική μιας ομάδας καθορίζεται καίρια από τη φύση της και τους πόρους που έχει στη διάθεσή της. Οι πόροι αυτοί περιλαμβάνουν:

- τη δημόσια συμπάθεια για την ομάδα και τους στόχους της
- τον αριθμό των μελών ή το μέγεθος της ενεργού βάσης της

Παρεμβατισμός: Κυβερνητικές πολιτικές που σκοπεύουν στη ρύθμιση ή διαχείριση της οικονομικής ζωής· υπό ευρεία έννοια, πολιτική εμπλοκής ή ανάμειξης.

- την οικονομική της δύναμη και τις οργανωτικές της δυνατότητες
- τη δυνατότητά της να καταφεύγει σε κυρώσεις που ενοχλούν ή διασπούν την κυβέρνηση
- τους προσωπικούς ή θεσμικούς δεσμούς που ενδεχομένως διατηρεί με πολιτικά κόμματα ή κυβερνητικά σώματα

Οι επιχειρηματικές ομάδες είναι πιθανότερο να χρησιμοποιούν επαγγελματίες παράγοντες ή να εξαπολύουν πολυδάπανες εκστρατείες δημόσιων σχέσεων από ό,τι λ.χ. τα συνδικάτα ή οι ενώσεις καταναλωτών, διότι, πολύ απλά, έχουν την οικονομική δυνατότητα να το κάνουν. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούν οι ομάδες συμφερόντων καθορίζονται από το δίαυλο πρόσβασης μέσω του οποίου ασκούν επιρροή. Οι κύριοι διαθέσιμοι δίαυλοι πρόσβασης είναι οι εξής:

- η γραφειοκρατία
- το κοινοβούλιο
- τα δικαστήρια
- τα πολιτικά κόμματα
- τα ΜΜΕ
- οι υπερεθνικοί οργανισμοί

Σε όλα τα κράτη, η δραστηριότητα των ομάδων συμφερόντων επικεντρώνεται προπάντων στη γραφειοκρατία ως κομβικό θεσμό στη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής. Η πρόσβαση μέσω αυτού του διαύλου είναι εφικτή σχεδόν αποκλειστικά για μείζονες οικονομικές και υπηρεσιακές ομάδες, όπως μεγάλες επιχειρήσεις, ενώσεις εργοδοτών, συνδικάτα, αγροτικά συμφέροντα και επαγγέλματα-κλειδιά. Στην Αυστρία, την Ολλανδία και τις σκανδιναβικές χώρες, για παράδειγμα, οι κορπορατιστικοί θεσμοί δημιουργήθηκαν ακριβώς για να διευκολύνουν τη συνεννόηση με ομάδες, δίνοντας συνήθως στις ενώσεις «κορυφής» εργοδοτών και εργαζομένων ένα βαθμό επίσημης αντιπροσώπευσης. Στη συνήθη πρακτική, πάντως, η συνεννόηση είναι ανεπίσημη αλλά θεσπισμένη και επιτυγχάνεται μέσω συναντήσεων και τακτικών επαφών, που σπάνια δημοσιοποιούνται και βρίσκονται μακριά από τον δημόσιο έλεγχο.

Η βασική σχέση εδώ είναι συνήθως μεταξύ ανώτατων γραφειοκρατών και κυρίαρχων επιχειρηματικών ή βιομηχανικών συμφερόντων. Οι επιχειρηματικές ομάδες έχουν, από αυτή την άποψη, συγκριτικό πλεονέκτημα, που βασίζεται στον κεντρικό ρόλο τους στην οικονομία, ως παραγωγών, επενδυτών κι εργοδοτών, στην ταύτιση των επιχειρηματιών με τους υπουργούς και τους υψηλόβαθμους κρατικούς αξιωματούχους ως προς την κοινωνική τους προέλευση και τις πολιτικές τους βλέψεις, καθώς και στην ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι τα επιχειρηματικά συμφέροντα ταυτίζονται με τα εθνικά («ό,τι είναι καλό για την General Motors είναι καλό για την Αμερική»). Η σχέση αυτή ενισχύεται συνήθως από μια «περιστορεφόμενη πόρτα» μέσω της οποίας συνταξιούχοι γραφειοκράτες αναλαμβάνουν υψηλόμισθες θέσεις σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Στην Ιαπωνία, η πρακτική αυτή είναι τόσο καθιερωμένη ώστε ν' αποκαλείται κοινώς *amakudari*, στην κυριολεξία

Έννοια

Λόμπι

Ο όρος «λόμπι» [lobby] προέρχεται από τους χώρους των κοινοβουλίων ή των συνελεύσεων όπου το κοινό μπορεί να υποβάλει αιτήματα στους νομοθέτες ή όπου οι πολιτικοί συναντιούνται για να συζητήσουν πολιτικά ζητήματα. Στη σύγχρονη χρήση του (στα αγγλικά), ο όρος είναι και ρήμα και ουσιαστικό. ως ρήμα, σημαίνει την πραγματοποίηση άμεσου διαβήματος σε πολιτικό της κυβέρνησης, με τη χρήση επιχειρημάτων ή πειθούς. Υπό ευρεία έννοια, το λόμπι (ως ουσιαστικό) ισοδυναμεί με την ομάδα συμφερόντων, καθώς και οι δύο απροσκόπων στον επηρεασμό της κρατικής πολιτικής, όπως συμβαίνει με το λόμπι των αγρών, το οικολογικό λόμπι και το λόμπι των λιμενεργατών. Υπό στενή έννοια, και σύμφωνα με ό,τι ισχύει στις ΗΠΑ, ο επαγγελματίας παράγοντας ενός λόμπι (lobbyist) είναι ένας «επαγγελματίας του λόγου», ένα πρόσωπο δηλαδή που προσλαμβάνεται για να διατυπώσει τα επιχειρήματα των ομάδων συμφερόντων που είναι πελάτες του. Η εν λόγω επαγγελματική δραστηριότητα (lobbying) έχει κατηγορηθεί ότι ισοδυναμεί με «εξαγορά» πολιτικής επιρροής.

«κάθοδος εξ ουρανού». Δύο επιπλέον παράγοντες που έχουν ισχυροποιήσει περαιτέρω τον έλεγχο των μεγάλων επιχειρήσεων επί υπουργών και γραφειοκρατών είναι η ευκολία με την οποία οι εταιρείες μπορούν να μεταφέρουν την παραγωγή και τις επενδύσεις τους σε μια παγκόσμια οικονομία και η εμφάνιση της «νέας» δημόσιας διοίκησης, στην οποία οι κυβερνήσεις εξαρτώνται όλο και περισσότερο από τον ιδιωτικό τομέα για επενδύσεις στις δημόσιες υπηρεσίες, ενίοτε μάλιστα για την ίδια την παροχή αυτών των υπηρεσιών (Monbiot, 2001).

Η επιρροή που ασκείται μέσω του κοινοβουλίου –η λεγόμενη και δράση των «λόμπι»– αποτελεί μία ακόμα σημαντική μορφή της πολιτικής των ομάδων, έκφανση της οποίας είναι η αύξηση του αριθμού των επαγγελματιών «παρακοινοβουλευτικών στελεχών» (το 1990 στην Ουάσινγκτον, τα λάμπι αριθμούσαν πάνω από 11.000 εγγεγραμμένα μέλη). Η σπουδαιότητα του κοινοβουλίου (ή νομοθετικού σώματος) από αυτή την άποψη εξαρτάται από δύο παράγοντες: πρώτον, από το ρόλο του στο πολιτικό σύστημα και το βαθμό στον οποίο διαμορφώνει την κρατική πολιτική και, δεύτερον, από την ισχύ και το επίπεδο πειθαρχίας του κοινοβουλευτικού συστήματος. Οι ομάδες συμφερόντων που περιβάλλουν το Κογκρέσο θεωρούνται οι πιο δραστήριες παγκοσμίως. Αυτό καταδεικνύει την ισχύ του Κογκρέσου ως ανεξάρτητου θεσμού και ισχυρού συστήματος επιτροπών, όπως επίσης και το ότι το αποκεντρωμένο κοινοβουλευτικό σύστημα επιτρέπει στους μεμονωμένους αντιπροσώπους να συντάσσονται εύκολα με ομάδες και σκοπούς. Μεγάλο μέρος αυτής της επιρροής επιτυγχάνεται μέσω των χρημάτων που οι επιτροπές πολιτικής δράσης συνεισφέρουν στις εκλογικές εκστρατείες. Το 1990 πάνω από 4.000 τέτοιες επιτροπές διέθεσαν περίπου ενάμισι δισ. δολάρια σε εκστρατείες υποψηφίων για τη Γερουσία και τη Βουλή των Αντιπροσώπων.

Πολιτικά δίκτυα έχουν επίσης αναπτυχθεί μέσω των θεσμοθετημένων επαφών ανάμεσα στους νομοθέτες (ιδιαίτερα σε πρόσωπα-κλειδιά των νομοθετικών επιτροπών) και τις άμεσα ενδιαφερόμενες ομάδες. Στις ΗΠΑ αυτά είναι τα δύο σκέλη (οι υπηρεσίες της εκτελεστικής εξουσίας είναι το τρίτο) των λεγόμενων «σιδηρών τριγώνων» τα οποία δεσπόζουν στη χάραξη της εσωτερικής πολιτικής. Οι δραστηριότητες των λόμπι που αποσκοπούν στον επηρεασμό του κοινοβουλίου είναι λιγότερο εκτεταμένες και λιγότερο σημαντικές σε κράτη όπως ο Καναδάς και η Μ. Βρετανία, όπου η κοινοβουλευτική πειθαρχία είναι ισχυρή και τα κοινοβούλια υπόκεινται συνήθως στον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας. Παρ' όλα αυτά, στη δεκαετία του 1980 αναπτύχθηκε και στη Μ. Βρετανία μια αμερικανικού τύπου βιομηχανία των λόμπι, καθώς τριπλασιάστηκαν τα χρήματα που ξοδεύονταν στους επαγγελματίες των λόμπι, συνήθως γραφεία συμβούλων του κοινοβουλίου. Επρόκειτο εν μέρει για συνέπεια της αποσύνθεσης του κορπορατισμού στη χώρα. Προκάλεσε, ωστόσο, έντονη ανησυχία, ιδιαίτερα μεταξύ των βουλευτών, για την παρακμή του δημόσιου βίου εν γένει, γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία της Επιτροπής Nolan για το επίπεδο του δημόσιου βίου το 1995.

Σε συστήματα όπου τα δικαστήρια δεν μπορούν να αμφισβητήσουν τη νομοθετική εξουσία και σπάνια ελέγχουν τις πράξεις της

εκτελεστικής, η δράση των ομάδων συμφερόντων που εστιάζεται στη δικαστική εξουσία έχει περιορισμένη σημασία. Αυτό ισχύει σε κράτη όπως η Μ. Βρετανία και η Νέα Ζηλανδία, παρ' όλη τη γενικευμένη τάση στις δεκαετίες του 1980 και του '90 προς τον δικαστικό ακτιβισμό, ο οποίος έδωσε την ευκαιρία σε ομάδες που ασχολούνταν με τις πολιτικές ελευθερίες ή με περιβαλλοντικά αιτήματα να εξαπολύσουν τις εκστρατείες τους μέσα από τα δικαστήρια. Ωστόσο, όπου τα κωδικοποιημένα συντάγματα παραχωρούν σε δικαστές την επίσημη εξουσία του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, όπως στην Αυστραλία και τις ΗΠΑ, το δικαστικό σύστημα προσελκύει πολύ περισσότερο την προσοχή ομάδων πίεσης. Το κλασικό παράδειγμα στις ΗΠΑ ήταν η απόφαση-ορόσημο του Ανώτατου Δικαστηρίου το 1954 στην υπόθεση *Brown εναντίον Σχολικού Συμβουλίου* [Brown v. Board of Education], η οποία έγκρινε αντισυνταγματικούς τους νόμους των φυλετικών διακρίσεων. Η NAACP, η Εθνική Ένωση για την Πρόοδο των Εγχρώμων πίεξε μέσω λόμπι την αμερικανική νομική κοινότητα επί αρκετά χρόνια, προσπαθώντας ν' αλλάξει τις στάσεις των νομικών σε ζητήματα όπως η φυλή και ο διαχωρισμός, ενώ βοήθησε και στην οικονομική υποστήριξη της υπόθεσης. Παρομοίως, στις δεκαετίες του 1980 και του '90, οι ενέργειες του λόμπι «υπέρ της ζωής» (κατά των εκτρώσεων) στις ΗΠΑ απευθύνονταν προπάντων στο Ανώτατο Δικαστήριο, προσπαθώντας ν' ανατρέψουν την απόφασή του στην υπόθεση *Roe εναντίον Wade* το 1974, με την οποία αναγνωρίστηκε η συνταγματικότητα της έκτρωσης.

Αρκετά συχνά, οι ομάδες συμφερόντων ασκούν πίεση μέσω των πολιτικών κομμάτων. Σε κάποιες περιπτώσεις, τα κόμματα και οι ομάδες είναι τόσο στενά συνδεδεμένα με ιστορικούς, ιδεολογικούς, ακόμα και θεσμικούς δεσμούς που θα πρέπει να θεωρούνται ακριβέστερα ως δύο πτέρυγες του ίδιου κοινωνικού κινήματος. Τα Εργατικά Κόμματα της Αυστραλίας και της Αγγλίας γεννήθηκαν κάπως έτσι, και ακόμα και σήμερα λειτουργούν, αν και σε μικρότερο βαθμό, σαν τμήματα ενός ευρύτερου εργατικού κινήματος. Αγροτικά κόμματα, όπως τα κεντρώα κόμματα στη Σουηδία και τη Νορβηγία, αποτελούν ακόμα μέρος ενός ευρύτερου αγροτικού κινήματος, ενώ μέχρι και τα χριστιανοδημοκρατικά κόμματα της Κεντρικής Ευρώπης μπορούν να θεωρηθούν μέρος ενός ευρύτερου καθολικού κινήματος. Σε άλλες περιπτώσεις, ωστόσο, η σχέση ανάμεσα στα κόμματα και τις ομάδες είναι περισσότερο πραγματιστική και εργαλειώδη.

Το κυριότερο μέσο με το οποίο οι ομάδες επηρεάζουν τα κόμματα είναι η χρηματοδότηση των εκστρατειών τους, τα δε οφέλη απ' αυτό είναι προφανή: «όποιος πληρώνει τον μουσικό διαλέγει και το σκοπό». Σε όλο τον κόσμο, συντηρητικά ή δεξιά κόμματα και υποψήφιοι χρηματοδοτούνται εν πολλοίς από επιχειρήσεις ενώ η υποστήριξη των σοσιαλιστικών ή αριστερών κομμάτων προέρχεται παραδοσιακά από την οργανωμένη εργατική τάξη. Για παράδειγμα, η προεκλογική εκστρατεία του George W. Bush για την προεδρία των ΗΠΑ το 2000 δεν ήταν μόνο η ακριβότερη στην ιστορία της χώρας, αλλά χρηματοδοτήθηκε και από κυρίαρχα επιχειρηματικά και βιομηχανικά συμφέ-

ροντα. Ενδέχεται, ωστόσο, οι ομάδες να αποφεύγουν κάποτε τις πολύ στενές σχέσεις με τα κόμματα, για μια σειρά λόγους. Κατά πρώτο λόγο, αν το κόμμα «τους» είναι στην αντιπολίτευση, είναι πιθανό η κυβέρνηση να μην αντιμετωπίσει ευνοϊκά τα συμφέροντά τους. Επιπλέον, η ανοικτή υποστήριξη προς ένα κόμμα μπορεί να μειώσει τη δυνατότητα μιας ομάδας να στρατολογεί μέλη από τους οπαδούς άλλων κομμάτων. Ως εκ τούτου, οργανώσεις όπως η Shelter και η Child Poverty Action Group στη Μ. Βρετανία έχουν φροντίσει να διαφυλάξουν την ανεξαρτησία τους από τα κόμματα. Στη δεκαετία του 1990, οι Εργατικοί μείωσαν την επιρροή των συνεργαζόμενων συνδικάτων σε κάθε επίπεδο του κόμματος, σε μια προσπάθεια να διαλύσουν την εικόνα ότι το Εργατικό Κόμμα δεν ήταν παρά ανδρείκελο του συνδικαλιστικού κινήματος. Όσο, ωστόσο, προχωρούσε αυτή η διαδικασία, το κόμμα εξαπέλυσε μια «επίθεση γοητείας» προκειμένου να προελκύσει χρηματοδότες από τον επιχειρηματικό κόσμο, κίνηση άκρως επιτυχημένη που παγίωσε τη στροφή του προς τον μεσαίο χώρο.

Οι μέθοδοι που ακολουθούν οι ομάδες που επιδιώκουν να επηρεάσουν την κυβέρνηση έμμεσα, με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και τις εκστρατείες επηρεασμού της κοινής γνώμης, είναι πολύ διαφορετικές απ' όσες έχουμε συζητήσει μέχρι τώρα. Στην περίπτωση αυτή, οι τακτικές εκτείνονται από προκηρύξεις, διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις μέχρι την πολιτική ανυπακοή, ακόμα και τη χρήση βίας. Οι ομάδες συμφερόντων ενδέχεται να μεταχειρίζονται τέτοιου είδους μεθόδους για έναν από τους δύο λόγους. Είτε επειδή αυτό αντανακλά την «εξωτερική» θέση μιας ομάδας και την αδυναμία της να αποκτήσει άμεση πρόσβαση στους αρμόδιους φορείς διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής είτε ως επακόλουθο της φύσης της ενεργού βάσης της ομάδας ή του χαρακτήρα των ιδεολογικών της στόχων. Η χρήση αυτών των μεθόδων ανήκε παραδοσιακά στα συνδικάτα, τα οποία κινητοποιούσαν τον «βιομηχανικό στρατό» τους με απεργίες, πικετοφορίες και διαδηλώσεις.

Η εντυπωσιακή άνοδος, ωστόσο, των ομάδων προώθησης και σκοπών μετά το 1960 έγινε μάρτυρας της εμφάνισης νέων μορφών πολιτικού ακτιβισμού από ειρηνιστές, προπαγανδιστές οικολόγους, ομάδες υπέρ των δικαιωμάτων των ζώων, εχθρούς της τουριστικής ανάπτυξης κ.ο.κ. Κοινός στόχος όλων αυτών των ομάδων είναι να προελκύσουν την προσοχή των ΜΜΕ και να προκαλέσουν τη δημόσια ευαισθησία και κατανόηση. Η Greenpeace και οι «Φίλοι της Γης», για παράδειγμα, είναι ιδιαίτερα επινοητικοί στις μορφές διαμαρτυρίας τους κατά των πυρηνικών δοκιμών, της μόλυνσης της ατμόσφαιρας και των υδάτων, της καταστροφής των δασών και της χρήσης μη ανακυκλώσιμων ενεργειακών πόρων. Στην επόμενη ενότητα αυτού του κεφαλαίου θα εξετάσουμε τη φύση και τη σημασία αυτού του είδους των δραστηριοτήτων σε συνάρτηση με τα νέα κοινωνικά κινήματα.

Τέλος, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η δράση των ομάδων συμφερόντων προσαρμόστηκε σε μεγάλο βαθμό στις νέες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης και στην ισχυροποίηση των υπερεθνικών οργανισμών. Μεταξύ των ομάδων που είναι σε θέση να επωφεληθούν περισσότερο από τα νέα δεδομένα περιλαμβάνονται φιλανθρωπικές

και οικολογικές οργανώσεις (όπως η Greenpeace και οι «Φίλοι της Γης») που διέθεταν ήδη υπερεθνικές δομές και μέλη σε όλο τον κόσμο. Η Greenpeace λ.χ., από την ίδρυσή της το 1971, έχει ιδρύσει γραφεία σε περισσότερες από 30 χώρες, φτάνοντας σ' ένα ετήσιο εισόδημα 50 εκατομμύρια δολάρια. Πολλές από αυτές τις οργανώσεις κέρδισαν επίσημη εκπροσώπηση ως μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) στη Σύνοδο των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (γνωστή ως «Διάσκεψη Κορυφής για τον Πλανήτη») το 1992 στη Βραζιλία. Οι πιο σπουδαίες ΜΚΟ έχουν σήμερα μόνιμα γραφεία στην Ουάσινγκτον και τις Βρυξέλλες, τα οποία παρακολουθούν τις εργασίες του ΟΗΕ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντίστοιχα και διεξάγουν τακτικές εκστρατείες πίεσης.

Οι συντεχνιακές ομάδες συμφερόντων στα μέλη-κράτη της Ε.Ε. έχουν επίσης προσαρμοστεί στο γεγονός ότι, σε διάφορους τομείς της κυβερνητικής πολιτικής, οι κεντρικές αποφάσεις λαμβάνονται όλο και πιο πολύ από θεσμούς της Ε.Ε. παρά από εθνικούς οργανισμούς. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τη γεωργία, τις εμπορικές συμφωνίες, την πολιτική για τον ανταγωνισμό και τα κοινωνικά και εργατικά δικαιώματα. Χωρίς αμφιβολία, οι ομάδες με την καλύτερη οργάνωση και τη μεγαλύτερη οικονομική δύναμη είναι τα επιχειρηματικά συμφέροντα. Η επιρροή τους ασκείται ποικιλοτρόπως: με άμεση πολιτική πίεση των μεγάλων επιχειρήσεων, διαμέσου εθνικών εμπορικών οργανισμών και ενώσεων «κορυφής» καθώς και μέσα από τις δραστηριότητες μιας νέας κατηγορίας ενώσεων «κορυφής» της Ε.Ε., όπως είναι η Ευρωπαϊκή Στρογγυλή Τράπεζα των Βιομηχάνων και η Ένωση Συνομοσπονδιών Βιομηχάνων και Εργοδοτών της Ευρώπης (UNICE). Μέχρι ενός σημείου, πάντως, το βρετανικό συνδικαλιστικό κίνημα και ιδιαίτερα το Συμβούλιο των Συνδικάτων κατάφερε να αντισταθεί στην περιθωριοποίησή του σε εθνικό επίπεδο, διεξάγοντας τις εκστρατείες του υπέρ των κοινωνικών και εργατικών δικαιωμάτων μέσα από θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Κοινωνικά κινήματα

Το ενδιαφέρον για τα κοινωνικά κινήματα αναζωπυρώθηκε με την εμφάνιση των λεγόμενων «νέων» κοινωνικών κινήματων τη δεκαετία του 1960: του γυναικείου κινήματος, του περιβαλλοντικού ή πράσινου κινήματος, του ειρηνιστικού κινήματος κλπ. Τα κοινωνικά κινήματα, ωστόσο, μπορούν να τοποθετηθούν στις αρχές του 19ου αιώνα. Τα πρώτα απ' αυτά ήταν το εργατικό κίνημα, το οποίο διεκδίκησε τη βελτίωση των συνθηκών ζωής της ανερχόμενη εργατικής τάξης, τα διάφορα εθνικά κινήματα, τα οποία πάλευαν συνήθως για την ανεξαρτησία τους από τις πολυεθνικές ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες και, ιδίως στην Κεντρική Ευρώπη, το Καθολικό κίνημα, το οποίο μαχόταν για χειραφέτηση μέσω της αναγνώρισης νομικών και πολιτικών δικαιωμάτων στους Καθολικούς. Στον 20ό αιώνα, οι φασιστικές και δεξιές ανταρχικές ομάδες θεωρούνταν συχνά μάλλον κινήματα παρά συμβατικά πολιτικά κόμματα.

Έννοια

Πολιτική ανυπακοή

Πολιτική ανυπακοή είναι η παραβίαση του νόμου που θεμελιώνεται στην επίκληση «ανώτερων» θρησκευτικών, ηθικών ή πολιτικών αρχών. Η πολιτική ανυπακοή είναι ανοικτή και δημόσια δράση· απεικονίζει στην παραβίαση του νόμου προκειμένου να «όλησει» κάτι, όχι να αποφυγεί τις συνέπειες. Η ηθική ισχύς της, μάλιστα, βασίζεται κυρίως στην εθελούσια αποδοχή των ποινών που συνεπάγεται η παραβίαση του νόμου, πράγμα που τονίζει τον κανοναρχούμενο και συνειδητό χαρακτήρα της πράξης και καταδεικνύει το βάθος των συναισθημάτων ή της πίστης που τη στηρίζουν. Ο ηθικός χαρακτήρας της πολιτικής ανυπακοής εκδηλώνεται συνήθως ως συνέπης αποφυγή της χρήσης βίας, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την αντίληψη του Γκάνη (1869-1948) για τη satyagraha (κυριολεκτικά, «εμμονή στην αλήθεια»), τη μη βίαιη αντίσταση. Στους υποστηρικτές της πολιτικής ανυπακοής συγκαταλέγονται ο H.D. Thoreau (1817-62) και ο Martin Luther King (1929-68).

Έννοια**Κοινωνικό κίνημα**

Ένα κοινωνικό κίνημα είναι μια ορισμένη μορφή συλλογικής συμπεριφοράς στην οποία το κίνητρο της δράσης προκύπτει κυρίως από τις στάσεις και τις επιδιόξεις μελών που δρουν κατά κανόνα εντός ενός χαλαρού οργανωτικού πλαισίου. Η συμμετοχή σε ένα κοινωνικό κίνημα απαιτεί περισσότερο ένα βαθμό αφοσίωσης και πολιτικής δράσης παρά τυπική ή επίσημη ένταξη. Πάνω απ' όλα, τα κοινωνικά κινήματα κινητοποιούν. Το κοινωνικό κίνημα διαφέρει από την αυθόρμητη μαζική δράση (από μια εξέγερση ή ανταρσία) καθώς απαιτεί έναν ορισμένο βαθμό εκάστως και σχεδιασμένες δράσεις για την επίτευξη ενός αναγνωρίσιμου κοινωνικού στόχου. Τα κοινωνικά κινήματα περιλαμβάνουν συχνά και ομάδες συμφορώντων, και μπορεί να γεννούν ακόμα και πολιτικά κόμματα: τα εργατικά και τα σοσιαλιστικά κόμματα λ.χ. μπορούν να θεωρηθούν μέρος ενός ευρύτερου εργατικού κινήματος.

Νέα κοινωνικά κινήματα

Τι «νέο» είχαν τα κοινωνικά κινήματα που εμφανίστηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα; Πρώτα απ' όλα, σε αντιδιαστολή με τα πιο παραδοσιακά κινήματα των καταπιεσμένων και των μη προνομιούχων, τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα προσέλκυσαν συνήθως τους νέους, τους καλύτερα μορφωμένους και τους σχετικά ευκατάστατους. Αυτό συνδέεται με τη δεύτερη διαφορά τους: τα νέα κινήματα έχουν κατά κανόνα μεταύλιστικό προσανατολισμό, αφού ασχολούνται περισσότερο με την «ποιότητα ζωής» παρά με την κοινωνική πρόοδο. Μολονότι το γυναικείο κίνημα, για παράδειγμα, αναφέρεται σε υλικά ζητήματα, όπως η μισθολογική ισότητα και οι ίσες ευκαιρίες, αντλεί τις αναφορές του από ένα ευρύτερο σύνολο αξιών, οι οποίες σχετίζονται με την ισότητα των φύλων και την αντίθεση στην πατριαρχία. Τρίτον, ενώ τα παραδοσιακά κινήματα είχαν ελάχιστα κοινά σημεία και σπάνια εργαζόνταν από κοινού για την επίτευξη κάποιου σκοπού, τα νέα κοινωνικά κινήματα ασπάζονται μια κοινή, αν και όχι πάντα σαφώς προσδιορισμένη, ιδεολογία.

Έννοια**Νέα Αριστερά**

Η Νέα Αριστερά ανακαταλαμβάνει στοιχεία και χαρακτηριστικά κινήματα (κυρίως τα δεκαετία του '60 και στις αρχές της δεκαετίας του '70) που επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τη σοσιαλιστική σχέση διαπίστωσης της αδικασίας ή κρίσης της προηγμένης βιομηχανικής κοινωνίας. Η Νέα Αριστερά απέριψε και τις δύο «πολιτικές» αριστερές προτάσεις: το σοβιετικό μοντέλο κρατικού σοσιαλισμού όσο και την σπυρνευόμενη δυτική σοσιαλοδημοκρατία. Αντλώντας από τα εθνοπολιτικά έργα του νεαρού Μαρξ, τον αναρχισμό και τις ριζοσπαστικές μορφές της φαινομενολογίας και του υπαρξισμού, οι θεωρίες της Νέας Αριστεράς είναι συχνά σύνθετες. Στην κοινή θεματολογία τους περιλαμβάνονται η βελτιστοποίηση απόρριψη της συμβατικής κοινωνίας (του «επιτισμού») ως καταπιεστική, η προσπάθεια στην προσωπική οργάνωση και ολοκλήρωση με το μυστικό της «καρμωτικής», η ανακατανομή του πόρου της εργασίας, η ανάγκη της ανακατανομής του κοινωνικού και μια προτίτηση στην αποκεντρώση και τη συμμετοχική δημοκρατία.

Naomi Klein (1970)

Καθηγήτρια δημοσιογράφος, συγγραφέας και μέλος του αντιεπιχειρηματικού κινήματός της. Το βιβλίο της *No Logo* (2000) είναι μια εκτεταμένη κριτική της εθνοκρατίας των λογιστήριων στη σύγχρονη καθημερινή ζωή και της εκμετάλλευσής των εργαζομένων ενώ συζητά επίσης τις αναδυόμενες μορφές αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση και την κυριαρχία των πολυεθνικών. Το βιβλίο χαρακτηρίστηκε η «βίβλος των

κινήματων», έχει όμως ευρύτερη σημασία καθώς προκάλεσε συζητήσεις γύρω από τη φύση του καταναλωτικού καπιταλισμού και την τυραννία που επιβάλλουν στον πολιτισμό οι μεγάλες φίρμες καταναλωτικών προϊόντων. Η Klein ζει στο Τορόντο αλλά ταξιδεύει στη Β. Αμερική, την Ασία, τη Λατινική Αμερική και την Ευρώπη καταγράφοντας την άνοδο του αντιεπιχειρηματικού ακτιβισμού.

Γενικά μιλώντας, η ιδεολογική θέση των νέων κοινωνικών κινήματων συνδέεται με τη Νέα Αριστερά: αμφισβητεί τους κατεστημένους κοινωνικούς στόχους και τις κυρίαρχες μορφές πολιτικής ενώ παράλληλα ενστερνίζεται ελευθεριακά ιδανικά, όπως είναι η προσωπική ολοκλήρωση και έκφραση. Δεν προκαλεί λοιπόν εντύπωση που κινήματα όπως το γυναικείο, το περιβαλλοντικό, το κίνημα για τα δικαιώματα των ζώων, το ειρηνιστικό, το αντιαναπτυξιακό, το «αντικαπιταλιστικό» (ή κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης) και άλλα έχουν συχνά τα ίδια μέλη και πάντως αμοιβαίες συμπάθειες.

Μια τελευταία διαφορά ανάμεσα στα παραδοσιακά και τα νέα κοινωνικά κινήματα είναι ότι τα τελευταία τείνουν προς οργανωτικές δομές που βασίζονται στην αποκέντρωση και τη συμμετοχική λήψη αποφάσεων, έχοντας επιπλέον αναπτύξει νέες μορφές πολιτικής δράσης. Ασκούν έτσι αυτό που ονομάζεται ενίοτε «νέα πολιτική», η οποία αρνείται τα «κατεστημένα» κόμματα, τις ομάδες συμφερόντων και τις διαδικασίες αντιπροσώπευσης και στρέφεται σε πιο καινοτόμες και εντυπωσιακές μορφές πολιτικής διαμαρτυρίας. Τα πιο δραματικά παραδείγματα αυτής της πολιτικής είναι η λεγόμενη «Μάχη του Σηάτλ» το 1999, όταν οι μαζικές διαδηλώσεις κατά του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου κατέληξαν σε βίαιες συγκρούσεις ανάμεσα στην αστυνομία και σε ομάδες διαδηλωτών, καθώς και άλλες παρόμοιες «αντικαπιταλιστικές» διαδηλώσεις (ή συλλαλητήρια «κατά της παγκοσμιοποίησης»), για παράδειγμα, στην Πράγα το 2000 και στη Γένοβα το 2001. Στις διαδηλώσεις αυτές μετέχουν πλήθος ετερόκλητες ομάδες (περιβαλλοντικές, εθνοτικές, αναρχικές και επαναστατικές σοσιαλιστικές ομάδες), οι οποίες χρησιμοποιούν σαν βασικό μέσο επικοινωνίας το Internet και τα κινητά τηλέφωνα. Οι ιδέες του αναδυόμενου κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης έχουν εκφραστεί στα έργα συγγραφέων όπως ο Noam Chomsky και η Naomi Klein (2000).

Η ανάδυση μιας νέας γενιάς κοινωνικών κινήματων, τα οποία εφαρμόζουν νέες μορφές δράσης, έχει αλλάξει σημαντικά τις απόψεις γύρω από τη φύση και τη σπουδαιότητα των ίδιων των κινήματων. Η εμπειρία του ολοκληρωτισμού κατά την περίοδο μεταξύ των δύο

Betty Friedan (1921)

Αμερικανίδα φεμινίστρια και πολιτική ακτιβίστρια, θεωρείται συχνά η «μητέρα» της γυναικείας χειραφέτησης. Στο βιβλίο της *The Feminine Mystique* (1963) αποδίδεται η έκφραση του «δεύτερου κύματος» φεμινισμού. Σε αυτό, η Friedan εξέτασε το «πρόβλημα χωρίς όνομα»: την αίσθηση απογοήτευσης και απελπισίας που διακατέχει τις Αμερικανίδες των προαστίων. Το 1966 βοήθησε στην ίδρυση της

Εθνικής Οργάνωσης Γυναικών και έγινε η πρώτη πρόεδρος της. Στο βιβλίο *The Second Stage* (1983), η Friedan διεγνώσε τον κίνδυνο η επιδίωξη της «ατομικότητας» να ενθαρρύνει τις γυναίκες να αρνηθούν τη σπουδαιότητα των παιδιών, του σπιτιού και της οικογένειας. Στα πιο πρόσφατα έργα της περιλαμβάνεται το *The Fountain of Age* (1993).

παγκόσμιων πολέμων ενθάρρυνε θεωρητικούς της **μαζικής κοινωνίας**, όπως ο Erich Fromm (1900-80) και η Hannah Arendt, να δουν τα κινήματα με σαφώς αρνητική διάθεση. Από τη σκοπιά της μαζικής κοινωνίας, τα κοινωνικά κινήματα αντιπροσωπεύουν μια «φυγή από την ελευθερία» (Fromm, 1941), μια προσπάθεια των αλλοτριωμένων ατόμων να βρουν ασφάλεια και ταυτότητα μέσω της τυφλής αφοσίωσης σ' ένα σκοπό και της υποταγής σ' έναν (συνήθως φασίστα) ηγέτη. Αντίθετα, τα νέα κοινωνικά κινήματα θεωρούνται συνήθως ορθολογικοί κι εργαλειακοί δρώντες, και η χρήση άτυπων και αντισυμβατικών μέσων αντανακλά απλώς τους πόρους που αυτά έχουν στη διάθεσή τους (McCarthy και Zald, 1973). Η εμφάνιση νέων κοινωνικών κινήματων θεωρείται γενικά απόδειξη του γεγονότος ότι η εξουσία στις **μεταβιομηχανικές κοινωνίες** είναι όλο και περισσότερο διάσπαρτη και κατακερματισμένη. Η ταξική πολιτική παλιότερων εποχών αντικαθίσταται από μια νέα πολιτική που βασίζεται σ' αυτό που ο Laclau και η Mouffe (1985) ονόμασαν «δημοκρατικό πλουραλισμό». Τα νέα κινήματα δεν παρέχουν μόνο νέα και ανταγωνιστικά κέντρα εξουσίας, αλλά και διαχέουν αποτελεσματικότερα την εξουσία, αντιστεκόμενα στη γραφειοκρατία και αναπτύσσοντας πιο αυθόρμητες, συναισθηματικές και αποκεντρωμένες μορφές οργάνωσης.

Παρ' όλα αυτά, είναι δυσκολότερο να εκτιμήσουμε τον αντίκτυπο των κοινωνικών κινήματων σε σύγκριση με τον αντίστοιχο πολιτικών κομμάτων ή ομάδων συμφερόντων. Αυτό οφείλεται τόσο στο εκ φύσεως μεγαλύτερο εύρος των στόχων των κινήματων όσο και στο ότι αυτά, ως ένα βαθμό, ασκούν επιρροή μέσω λιγότερο χειροπιαστών πολιτιστικών στρατηγικών. Είναι, ωστόσο, σαφές ότι, σε περιπτώσεις όπως το γυναικείο και το οικολογικό κίνημα, έχουν σημειωθεί βαθιές πολιτικές αλλαγές χάρη σε αλλαγές των πολιτισμικών αξιών και των ηθικών στάσεων που επήλθαν με την πάροδο των χρόνων. Για παράδειγμα, το Κίνημα για την Απελευθέρωση των Γυναικών εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1960 ως συνασπισμός ομάδων και οργανώσεων οι οποίες εμφορούνταν από τις αναδυόμενες ιδέες του «δεύτερου κύματος» του

Μαζική κοινωνία: Μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από την εξατομίκευση και την έλλειψη πολιτισμικών και πολιτικών καταβολών. Η έννοια αναδεικνύει απαισιόδοξες όψεις των σύγχρονων κοινωνιών.

Μεταβιομηχανική κοινωνία: Μια κοινωνία που δεν εξαρτάται πλέον από τη βιομηχανία, αλλά βασίζεται περισσότερο στη γνώση και την επικοινωνία: μια «κοινωνία της πληροφορίας».

φεμινισμού, όπως εκφράστηκαν στα γραπτά της Betty Friedan, της Germaine Greer (1939) και της Kate Millett (1934). Παρά τις προόδους που σημειώθηκαν σε διάφορους τομείς, όπως η μισθολογική ισότητα και η νομομοποίηση των εκτρώσεων, το σημαντικότερο ίσως επίτευγμα του κινήματος είναι η αυξανόμενη ευαισθησία της κοινής γνώμης σε ζητήματα φύλου και η υπονόμευση των πατριαρχικών αντιλήψεων και θεσμών. Πρόκειται για μια πολιτισμική αλλαγή που είχε βαθύ, σχεδόν ανυπολόγιστο αντίκτυπο σε πολλά επίπεδα της κρατικής πολιτικής.

Το οικολογικό κίνημα προκάλεσε αντίστοιχες πολιτικοπολιτισμικές αλλαγές. Οι κυβερνήσεις δεν βρέθηκαν μόνο αντιμέτωπες με εκστρατείες ομάδων συμφερόντων, όπως η Greenpeace, οι «Φίλοι της Γης» και το Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση, αλλά επηρεάστηκαν επίσης από ευρύτερες αγωνίες για το περιβάλλον, οι οποίες ξεπερνούσαν κατά πολύ εκείνες που εξέφραζαν τα μέλη των εν λόγω οργανώσεων. Από τη δεκαετία του 1970 και μετά, οι ανησυχίες αυτές εκφράστηκαν και μέσα από τα πράσινα κόμματα. Τυπικά, τα κόμματα αυτά ενστερνίζονται την ιδέα της «νέας πολιτικής», εμφανίζονται ως «αντισυστημικά» κόμματα και δίνουν μεγάλη έμφαση στην αποκέντρωση και τη λαϊκή κινητοποίηση. Ο αντίκτυπος του οικολογικού κινήματος επεκτάθηκε μάλιστα και στα συμβατικά ή «γκρίζα» κόμματα, πολλά από τα οποία ανταποκρίθηκαν στις νέες λαϊκές ευαισθησίες προσπαθώντας να επιδείξουν «πράσινα» διαπιστευτήρια. Αντίθετα, το «αντικαπιταλιστικό» κίνημα ή, για την ακρίβεια, ο χαλαρός συνασπισμός ομάδων που ενώθηκαν κάτω από τη σημαία της αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση και στις καταναλωτικές αξίες και πρακτικές της ελεύθερης αγοράς δεν είχε τόσο μεγάλη επιτυχία μέχρι τώρα. Μολονότι η διοργάνωση των διεθνών συνόδων κορυφής έχει γίνει αρκετά πιο δύσκολη, υπάρχουν ελάχιστες ενδείξεις ότι οι κυβερνήσεις ή τα συμβατικά κόμματα αναθεωρούν την υποστήριξή τους στο ελεύθερο εμπόριο και την οικονομική απορρύθμιση.

■ Σύνοψη

◆ Μια ομάδα συμφερόντων ή ομάδα πίεσης είναι μια οργανωμένη ένωση που έχει στόχο να επηρεάσει τη χάραξη πολιτικής ή τη δράση της κυβέρνησης. Οι συντεχνιακές ομάδες προωθούν ή προστατεύουν τα συμφέροντα (συνήθως υλικά) των μελών τους, ενώ οι ομάδες προώθησης ασχολούνται με κοινές αξίες, ιδανικά και αρχές. Ενώ οι «εσωτερικές» ομάδες απολαμβάνουν προνομακή πρόσβαση στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής, οι «εξωτερικές» δεν έχουν πρόσβαση στην κυβέρνηση κι έτσι είναι αναγκασμένες να «βγαίνουν στη δημοσιότητα».

◆ Η πολιτική των ομάδων έχει εννοηθεί με ποικίλους τρόπους. Ο πλουραλισμός τονίζει τον κατακερματισμό της εξουσίας και τη δυνατότητα των ομάδων να εγγυώνται τη δημοκρατική ευθύνη. Ο κορπορατισμός επισημαίνει την προνομακή θέση που καταλαμβάνουν ορισμένες ομάδες σε σχέση με την κυβέρνηση. Η Νέα Δεξιά εφιστά

την προσοχή στους κινδύνους που ελλοχεύουν στη δράση των ομάδων, τους οποίους εκλαμβάνει με όρους «υπερβολικής» κυβέρνησης και οικονομικής αναποτελεσματικότητας.

◆ Οι οργανωμένες ομάδες ωφελούν το πολιτικό σύστημα ενισχύοντας την αντιπροσώπευση, προωθώντας το διάλογο και τη διαπραγμάτευση, διευρύνοντας την πολιτική συμμετοχή και αναλαμβάνοντας ελεγκτικό ρόλο απέναντι στην κυβερνητική εξουσία. Μπορούν όμως να μετατραπούν και σε απειλή, καθόσον παγιώνουν την πολιτική ανισότητα, είναι πολιτικά και κοινωνικά διασπαστικές, ασκούν μη νόμιμη και μη υπόλογη εξουσία και καθιστούν πιο κλειστή και μυστικοπαθή τη διαδικασία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής.

◆ Οι ομάδες συμφερόντων ασκούν επιρροή μέσω ποικίλων διαύλων, όπως η γραφειοκρατία, το κοινοβούλιο, τα δικαστήρια, τα ΜΜΕ, τα κόμματα και οι διεθνείς οργανισμοί. Το επίπεδο επιρροής των ομάδων σε ένα πολιτικό σύστημα σχετίζεται, ωστόσο, με το πόσο δεκτικό είναι το σύστημα στη δράση ομάδων εν γένει και με το ποια σημεία πρόσβασης τους προσφέρει, όσον αφορά το μερίδιο στην εξουσία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής.

◆ Οι ομάδες συμφερόντων έχουν στη διάθεσή τους μεγάλη γκάμα τακτικών και πολιτικών στρατηγικών. Οι πόροι τους ενδέχεται να περιλαμβάνουν τη δημόσια συμπάθεια για την ομάδα και τους στόχους της, τον αριθμό των μελών ή της ενεργού βάσης της ομάδας, την οικονομική ευρωστία και τις οργανωτικές τους ικανότητες, τη δυνατότητα να επιβάλλουν κυρώσεις στην κυβέρνηση, και τους προσωπικούς ή θεσμικούς δεσμούς με πολιτικά κόμματα και κυβερνητικές υπηρεσίες.

◆ Ένα κοινωνικό κίνημα είναι ένα συλλογικό σώμα στο οποίο υφίσταται υψηλό επίπεδο αφοσίωσης και πολιτικής δράσης, χωρίς απαραίτητα να βασίζεται σε επίσημη οργάνωση. Τα νέα κοινωνικά κινήματα διακρίνονται από την ικανότητά τους να προσελκύουν τους νέους, όσους διαθέτουν ανώτατη εκπαίδευση και τους σχετικά ευκατάστατους, από τον γενικά μεταϋλιστικό προσανατολισμό τους και από την αφοσίωσή τους σε νέες μορφές πολιτικής δράσης, οι οποίες ονομάζονται ενίοτε «νέα πολιτική».

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Γιατί μερικές φορές είναι δύσκολο να διακρίνουμε τις ομάδες συμφερόντων από τα πολιτικά κόμματα;
- ▶ Είναι οι οργανωμένες ομάδες το κύριο μέσο έκφρασης συμφερόντων στις σύγχρονες κοινωνίες;
- ▶ Ο κορπορατισμός ωφελεί περισσότερο τις ομάδες ή την κυβέρνηση;
- ▶ Προάγουν ή υπονομεύουν τη δημοκρατία οι ομάδες συμφερόντων;
- ▶ Γιατί κάποιες ομάδες συμφερόντων είναι πιο ισχυρές από άλλες;
- ▶ Σε ποιο βαθμό επηρέασαν την κρατική πολιτική τα νέα κοινωνικά κινήματα;

■ Διαβάστε επίσης

Cigler, C. και B. Loomis (επιμ.), *Interest Group Politics* (Washington DC: Congressional Quarterly Press, 1998). Εξέταση διαφόρων πτυχών της πολιτικής των ομάδων στις ΗΠΑ.

Richardson, J. (επιμ.), *Pressure Groups* (Οξφόρδη και Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1993). Μία περιεκτική συλλογή άρθρων που αναλύει την πολιτική των ομάδων πίεσης από συγκριτική σκοπιά.

Smith, M., *Pressure Groups* (Manchester: Baseline Books, 1995). Εισαγωγή στο ρόλο και τη δράση των ομάδων πίεσης στη Μ. Βρετανία.

Tarrow, S., *Power in Movement: Social Movements and Continuous Politics* (Cambridge και Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1998). Χρήσιμη εισαγωγή στη φύση και τη σημασία των κοινωνικών κινημάτων.

Wilson, G., *Interest Groups* (Οξφόρδη: Blackwell, 1990). Μία σαφής και συνεκτική συζήτηση του ρόλου των ομάδων στις φιλελεύθερες δημοκρατίες.

Ο ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

Συντάγματα, δίκαιο και δικαστική εξουσία

«Κυβέρνηση χωρίς σύνταγμα είναι εξουσία χωρίς δικαιοσύνη».

THOMAS PAINE, *The Rights of Man* (1795)

Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 η μελέτη των συνταγμάτων και των συνταγματικών ζητημάτων θεωρήθηκε ανεπίκαιρη. Οι πολιτικοί αναλυτές στράφηκαν, αντίθετα, στις θεωρούμενες βαθύτερες πολιτικές πραγματικότητες, όπως η πολιτική κουλτούρα και η διανομή της οικονομικής και κοινωνικής εξουσίας. Να ενδιαφέρεται κανείς για τα συντάγματα σήμαινε να διαιωνίζει μια παρωχημένη, νομικίστικη και, εδώ που τα λέμε, βαρετή προσέγγιση της πολιτικής, να επικεντρώνεται στο πώς ένα πολιτικό σύστημα περιγράφει τον εαυτό του αντί στο πώς πραγματικά λειτουργεί. Από τη δεκαετία του 1970 και μετά, ωστόσο, τα συνταγματικά ζητήματα βρέθηκαν στο κέντρο της πολιτικής σκηνής. Αναπτυγμένα και αναπτυσσόμενα κράτη υιοθέτησαν νέα συντάγματα και η πολιτική σύγκρουση εκφράστηκε όλο και περισσότερο μέσα από αιτήματα για συνταγματικές μεταρρυθμίσεις. Αυτό με τη σειρά του είχε σημαντικές επιπτώσεις στο ρόλο του δικαίου και στη θέση των δικαστών. Μολονότι θεωρητικά τα δικαστήρια και η δικαστική εξουσία διαχωρίζονται αυστηρά από την πολιτική, στην πράξη, σε πολλά μέρη του κόσμου, έχουν εξελιχθεί σε κεντρικούς πολιτικούς θεσμούς με ολοένα αυξανόμενη δυνατότητα διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια Ζητήματα

- ▶ Τι είναι ένα σύνταγμα και ποιες μορφές μπορεί να λάβει;
- ▶ Ποιος ο σκοπός του συντάγματος;
- ▶ Σε ποιο βαθμό τα συντάγματα διαμορφώνουν την πολιτική πρακτική;
- ▶ Ποια η σχέση δικαίου και πολιτικής;
- ▶ Ποια η πολιτική σημασία των δικαστηρίων;
- ▶ Μπορούν και πρέπει οι δικαστές να μην εμπλέκονται στην πολιτική;

Έννοια

Σύνταγμα

Υπό ευρεία έννοια, σύνταγμα είναι ένα σύνολο κανόνων, γραπτών ή άγραφων, που αποσκοπούν στον καθορισμό των καθηκόντων, εξουσιών και λειτουργιών των διαφόρων κυβερνητικών θεσμών, στη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των θεσμών αυτών και στον ορισμό της σχέσης ανάμεσα στο κράτος και το άτομο. Η ισορροπία μεταξύ γραπτών (νομικών) και άγραφων (εθιμικών ή συμβατικών) κανόνων κυμαίνεται από σύστημα σε σύστημα. Ο όρος «σύνταγμα» χρησιμοποιείται επίσης ειδικότερα για να περιγράψει ένα μοναδικό, αξιωματικό κείμενο (γράπτο- σύνταγμα), σκοπός του οποίου είναι η κωδικοποίηση των μείζονων συνταγματικών διατάξεων: πρόκειται για τον υπέρτατο νόμο του κράτους. Επειδή, όμως, δεν είναι δυνατόν να καλυφθούν όλες οι κύριες διατάξεις από ένα και μοναδικό κείμενο, το σύνταγμα, υπό αυτή την έννοια, δεν ταυτίζεται με το συνταγματικό δίκαιο.

Συντάγματα

Παραδοσιακά, τα συντάγματα θεωρούνταν σημαντικά για δύο λόγους. Πρώτον, επικρατούσε η πίστη ότι συνιστούσαν μια περιγραφή της ίδιας της κυβέρνησης, μια ξεκάθαρη εισαγωγή στους βασικούς θεσμούς και το ρόλο τους. Δεύτερον, θεωρούνταν η συνεκτική αρχή της φιλελεύθερης δημοκρατίας, ακόμα και το χαρακτηριστικό της γνώρισμα. Δυστυχώς, καμία από αυτές τις απόψεις δεν είναι ορθή. Μολονότι ενδεχομένως τα συντάγματα *αποβλέπουν* στη θέσπιση ενός πλαισίου διεξαγωγής της κυβερνητικής και πολιτικής δραστηριότητας, κανένα σύνταγμα δεν υπήρξε ποτέ απολύτως επιτυχημένο ως προς αυτό. Παρομοίως, μολονότι η ιδέα του συνταγματισμού συνδέεται στενά με φιλελεύθερες αξίες και αντιλήψεις, τίποτα δεν μπορεί να εμποδίσει ένα σύνταγμα να είναι αντιδημοκρατικό ή αυταρχικό. Στα κομμουνιστικά κράτη και σε κάποιες αναπτυσσόμενες χώρες υπήρξαν μάλιστα βαθιά ανελεύθερα συντάγματα. Γιατί, τότε, να ασχολούμαστε με τα συντάγματα; Γιατί αρχίζουμε την περιγραφή του κυβερνητικού μηχανισμού με μια συζήτηση για τα συντάγματα; Ο λόγος είναι ότι αντικειμενικός στόχος των συνταγμάτων είναι να θεσπίσουν ορισμένους μετακανόνες για το πολιτικό σύστημα, δηλαδή κανόνες οι οποίοι κυβερνούν στην πράξη την ίδια την κυβέρνηση. Όπως η κυβέρνηση εγκαθιδρύει καθεστώς τάξης στην ευρύτερη κοινωνία, κατά τον ίδιο τρόπο σκοπός του συντάγματος είναι να παρέχει σταθερότητα, ασφάλεια και τάξη στις πράξεις της κυβέρνησης.

Η ιδέα ενός κώδικα κανόνων για την καθοδήγηση των πράξεων της κυβέρνησης έχει τις ρίζες της στην αρχαιότητα. Οι κώδικες αυτοί βασιζόνταν παραδοσιακά στην ιδέα μιας υπέρτατης ηθικής εξουσίας, συνήθως θρησκευτικής, στην οποία υποτίθεται ότι συμμορφώνονταν οι εγκόσμιες υποθέσεις. Οι Αιγύπτιοι Φαραώ αναγνώριζαν την αυθεντία της *Ma'at* ή «δικαιοσύνης», οι Κινέζοι αυτοκράτορες υπέκειντο στον *Ti'en* ή «ουρανό», οι Ιουδαίοι βασιλείς στον Μωσαϊκό νόμο και οι ισλαμιστές χαλίφηδες στο νόμο της Σαρία. Όχι σπάνια, το κοινό δίκαιο θεσπίζε επίσης «υπέρτατες» αρχές, όπως λ.χ. συνέβαινε στην αθηναϊκή δημοκρατία με τη διάκριση ανάμεσα στο *νόμο* (σύνολο νόμων που μπορούσαν να αναθεωρηθούν μόνο μέσω ειδικών διαδικασιών) και τα *ψηφίσματα* (αποφάσεις που επικυρώνονταν από την εκκλησία του δήμου). Τέτοιοι αρχαίοι κώδικες, ωστόσο, δεν αποτελούσαν συντάγματα με τη νεότερη έννοια, καθότι σε γενικές γραμμές δεν περιείχαν συγκεκριμένες διατάξεις αναφορικά με την αυθεντία και τις αρμοδιότητες των ποικίλων θεσμών ενώ σπάνια εγκαθίδρυναν επίσημους μηχανισμούς επιβολής των διατάξεών τους και τιμωρίας των παραβιάσεων του θεμελιώδους νόμου.

Είναι, λοιπόν, προτιμότερο να σκεφτόμαστε τα συντάγματα ως σχετικά πρόσφατη εξέλιξη. Μολονότι η γέννηση του βρετανικού συντάγματος ανάγεται ενίοτε στο Χάρτη Δικαιωμάτων του 1689 και τη Ρυθμιστική Πράξη του 1701, ή ακόμα και στη Magna Carta (1215), είναι καλύτερο να θεωρήσουμε τα συντάγματα δημιουργήματα του ύστερου 18ου αιώνα. Η «εποχή των συνταγμάτων» εγκαινιάστηκε με τη θέσπιση των

πρώτων «γραπτών» συνταγμάτων: του αμερικανικού συντάγματος το 1787 και της γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη το 1789. Τα παραδείγματα των ΗΠΑ και της επαναστατικής Γαλλίας δεν έθεσαν απλώς το πρότυπο, κατά τη μορφή και το περιεχόμενο, για μεταγενέστερους συντάκτες συνταγμάτων, αλλά φώτισαν επίσης το γιατί και το πώς παράγονται τα συντάγματα.

Η θέσπιση ενός συντάγματος συνιστά σημαντική ρήξη στο πολιτικό σενεχές, η οποία είναι συνήθως αποτέλεσμα αναβρασμού, πολέμων, επαναστάσεων ή εθνικών ξεσηκωμών. Τα συντάγματα είναι πρωτίστος μέσα για την εγκαθίδρυση μιας νέας πολιτικής τάξης, η οποία ακολουθεί την αμφισβήτηση, την κατάρρευση ή την αποτυχία μιας παλιάς. Υπό αυτό το πρίσμα, η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τα συντάγματα από τη δεκαετία του 1970 και μετά (με την υιοθέτηση νέων συνταγμάτων σε χώρες όπως η Πορτογαλία, η Ισπανία, ο Καναδάς, η Σουηδία και η Ολλανδία, και με την επάνοδο στο προσκήνιο του ζητήματος της συνταγματικής μεταρρύθμισης στη Μ. Βρετανία, την Ινδία και την Αυστραλία) καταδεικνύει αυξανόμενη δυσαρέσκεια, ακόμα και απογοήτευση για το υπάρχον πολιτικό σύστημα. Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι πολιτικές συγκρούσεις προολαμβάνουν συνταγματικές διαστάσεις μόνο όταν εκείνοι που ζητούν αλλαγή επιδιώκουν να επαναπροσδιορίσουν και όχι απλώς να αναπροσαρμόσουν τους κανόνες του πολιτικού παιχνιδιού. Ως εκ τούτου, η συνταγματική αλλαγή αφορά την αναδιανομή τόσο της εξουσίας όσο και της πολιτικής αυθεντίας.

Ταξινομώντας τα συντάγματα

Τα συντάγματα μπορούν να ταξινομηθούν με πολλούς τρόπους, ανάλογα με:

- τη μορφή του συντάγματος και τη φύση των κανόνων του (αν το σύνταγμα είναι γραπτό ή άγραφο, κωδικοποιημένο ή ακωδικοποίητο)
- την ευκολία με την οποία το σύνταγμα μπορεί να αλλάξει (αν είναι ανελαστικό ή ευέλικτο)
- το βαθμό κατά τον οποίο το σύνταγμα τηρείται στην πράξη (αν πρόκειται για ενεργό, κατ' όνομα ή εικονικό σύνταγμα)
- το περιεχόμενο του συντάγματος και τη θεσμική δομή που εγκαθιδρύει (αν, για παράδειγμα, είναι μοναρχικό ή ρεπουμπλικανικό, ομοσπονδιακό ή ενιαίο, προεδρικό ή κοινοβουλευτικό)

Παραδοσιακά, δίνεται μεγάλη έμφαση στη διάκριση μεταξύ γραπτών και άγραφων συνταγμάτων. Στη θεωρία, τα γραπτά συντάγματα αποτυπώνονται σε νόμους ενώ τα άγραφα συντάγματα υποτίθεται ότι εκφράζονται στο έθιμο και την παράδοση. Τα πρώτα είναι ανθρώπινα τεχνουργήματα, καθόσον «δημιουργήθηκαν», ενώ τα δεύτερα θεωρούνται οργανικές οντότητες που αναπτύχθηκαν ιστορικά. Ωστόσο, αυτό το σύστημα ταξινόμησης έχει πλέον εν πολλοίς εγκαταλειφθεί. Κατ' αρχάς, η συντριπτική πλειοψηφία των κρατών διαθέτουν σήμερα βασικά γραπτά τεκμήρια που περιέχουν τις σημαντικότερες συνταγματικές διατάξεις. Μόλις τρεις φιλελεύθερες δημοκρατίες (το Ισραήλ,

η Νέα Ζηλανδία και η Μ. Βρετανία) εξακολουθούν να έχουν άγραφα συντάγματα, μαζί με μια χούφτα μη δημοκρατικών κρατών, όπως το Μπουτάν, η Σαουδική Αραβία και το Ομάν. Επιπλέον, η εν λόγω ταξινόμηση ήταν ανέκαθεν παραπλανητική, αφού κανένα σύνταγμα δεν είναι εξ ολοκλήρου γραπτό, δηλαδή δεν έχουν όλοι οι κανόνες του τυπική και νομική ισχύ. Για παράδειγμα, λίγα συντάγματα προσδιορίζουν ή και αναφέρουν απλώς το ρόλο των πολιτικών κομμάτων και των ομάδων συμφερόντων. Ομοίως, κανένα σύνταγμα δεν είναι εξ ολοκλήρου άγραφο, αν αυτό σημαίνει ότι καμιά από τις διατάξεις του δεν έχει νομική υπόσταση και ότι όλες είναι εθιμοτυπικοί κανόνες, έθιμα και παραδόσεις.

Κάθε σύνταγμα, λοιπόν, είναι ένας συνδυασμός γραπτών και άγραφων κανόνων, αν και η αναλογία μεταξύ των δύο διαφέρει σημαντικά κατά περίπτωση. Σε χώρες όπως η Γαλλία και η Γερμανία, όπου τα συνταγματικά κείμενα λειτουργούν σαν καταστατικοί χάρτες του κράτους ορίζοντας με αξιοσημείωτη λεπτομέρεια τις εξουσίες και τα καθήκοντα των πολιτικών θεσμών, δίνεται σαφώς έμφαση στους γραπτούς κανόνες. Ωστόσο, το αμερικανικό σύνταγμα (το πρώτο γραπτό σύνταγμα στον κόσμο) αποτελείται από μόλις 7.000 λέξεις, περιορίζεται λίγο πολύ σε γενικές αρχές κι επομένως δεν θεσπίζει παρά ένα χαλαρό πλαίσιο διακυβέρνησης. Αμερικανικοί θεσμοί αδιαμφισβήτητης συνταγματικής σπουδαιότητας, όπως οι επιτροπές του Κογκρέσου, οι εσωκομματικές εκλογές και η κρατική γραφειοκρατία, αναπτύχθηκαν όπως ήταν φυσικό με το πέρασμα του χρόνου. Άλλα συντάγματα, αν και όχι εξ ολοκλήρου άγραφα, δίνουν μεγάλη σημασία στους εθιμοτυπικούς κανόνες. Η δυνατότητα λ.χ. των Βρετανών υπουργών να ασκούν τις εξουσίες του Βασιλικού Προνομίου (ο τεχνικός όρος για τις εξουσίες του μονάρχη) και η ατομική και συλλογική ευθύνη τους έναντι του κοινοβουλίου είναι χαρακτηριστικά εξ ολοκλήρου εθιμοτυπικά.

Η διεθνής τάση, ωστόσο, είναι η υιοθέτηση γραπτών και επίσημων κανόνων: όχι μόνο έχει μειωθεί δραστικά ο αριθμός των άγραφων συνταγμάτων, αλλά και στο εσωτερικό τους ακόμα η εξάρτηση από νομικούς κανόνες γίνεται ολοένα και πιο κυρίαρχη. Μολονότι ο σεβασμός της Τορά, του ιερού βιβλίου του εβραϊκού νόμου, ώθησε τους Ισραηλινούς στην ανακήρυξη ανεξάρτητου κράτους το 1948 χωρίς τη θέσπιση αξιωματικού συνταγματικού κειμένου, μέσα σε μια διετία το ισραηλινό κοινοβούλιο (Knesset) υπερψήφισε την υιοθέτηση ενός τέτοιου συντάγματος μακροπρόθεσμα. Η δημοσίευση στη Μ. Βρετανία εγγράφων όπως το «Questions on Procedure for Ministers» έδωσε λεπτομερή τυπική υπόσταση σε πρακτικές που καλύπτονταν μέχρι τότε από γενικές συμβάσεις. Στη Νέα Ζηλανδία, η αποδοχή της Συνταγματικής Πράξης το 1986 (η οποία συγχώνευσε προηγούμενους διάσπαρτους νόμους και αρχές) και η υιοθέτηση ενός χάρτη δικαιωμάτων το 1990 ερμηνεύτηκε από κάποιους σχολιαστές σαν ένδειξη ότι η εν λόγω χώρα δεν θα πρέπει πια να συγκαταλέγεται μεταξύ των κρατών με άγραφα συντάγματα.

Η αντίθεση μεταξύ κωδικοποιημένου και ακωδικοποίητου συντάγματος είναι πιο χρήσιμη (και πιο ακριβής) από τη διάκριση γραπτών/

άγραφων συνταγμάτων. Ένα κωδικοποιημένο σύνταγμα αποτελείται από ένα και μοναδικό νομικό κείμενο όπου βρίσκονται συγκεντρωμένες οι κύριες συνταγματικές διατάξεις, και το οποίο είναι γνωστό ως «γραπτό σύνταγμα» ή απλώς «σύνταγμα». Όπως προαναφέραμε, τα περισσότερα συντάγματα εντάσσονται σ' αυτή την κατηγορία, μολονότι διαφέρουν ενδεχομένως όσον αφορά το βαθμό λεπτομέρειας που τα διακρίνει και το εύρος των διατάξεων που ισχύουν πέρα από αυτά. Η σημασία της κωδικοποίησης είναι παρ' όλα αυτά αναμφισβήτητη.

Πρώτον, σ' ένα κωδικοποιημένο σύνταγμα το ίδιο το έγγραφο είναι αξιωματικό υπό την έννοια ότι συνιστά «υπέρτατο» δίκαιο και, μάλιστα, τον θεμελιώδη νόμο του κράτους. Το σύνταγμα δεσμεύει όλους τους πολιτικούς θεσμούς, συμπεριλαμβανομένης της νομοθετικής εξουσίας. Η ύπαρξη ενός κωδικοποιημένου συντάγματος εγκαθιδρύει έτσι μια ιεραρχία νόμων. Στα ενιαία κράτη, υπάρχει ένα νομικό σύστημα δύο βαθμίδων, στο οποίο το σύνταγμα υπερέχει των νομοθετημάτων του εθνικού νομοθετικού σώματος. Στα ομοσπονδιακά κράτη, υπάρχει και τρίτη βαθμίδα, υπό τη μορφή «κατώτερου» πολιτειακού ή επαρχιακού δικαίου. Δεύτερον, το κύρος του κωδικοποιημένου ντοκουμέντου διασφαλίζεται από το γεγονός ότι ορισμένες τουλάχιστον από τις διατάξεις του είναι κατοχυρωμένες, που σημαίνει ότι είναι δύσκολο να αναθεωρηθούν ή να καταργηθούν. Η διαδικασία θέσπισης και αργότερα αναθεώρησης του συντάγματος πρέπει, επομένως, να είναι κάπως πιο πολύπλοκη και πιο δύσκολη από τη διαδικασία θέσπισης των κοινών νόμων. Τέλος, η λογική της κωδικοποίησης υπαγορεύει ότι, εφόσον το σύνταγμα, ως «υπέρτατος» νόμος, ορίζει τα καθήκοντα, τις εξουσίες και τις λειτουργίες των κυβερνητικών θεσμών, θα πρέπει να μπορεί και να ελεγχθεί, με την έννοια ότι όλα τα πολιτικά σώματα θα πρέπει να υπόκεινται στην εξουσία των δικαστηρίων και συγκεκριμένα ενός ανώτατου ή συνταγματικού δικαστηρίου. Ενισχύεται έτσι σημαντικά ο ρόλος των δικαστών, ή τουλάχιστον των ανώτατων δικαστών, οι οποίοι γίνονται στην πράξη οι ύστατοι θεματοφύλακες του συντάγματος και αποκτούν κατά συνέπεια την εξουσία δικαστικού ελέγχου επί των νόμων.

Τα ακωδικοποίητα συντάγματα, μολονότι λίγα, έχουν πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά. Το βρετανικό σύνταγμα, το οποίο για την ακρίβεια είναι ακωδικοποίητο αλλά εν μέρει γραπτό, αντλεί από διάφορες πηγές. Οι σημαντικότερες μεταξύ αυτών είναι οι νόμοι, τους οποίους ψηφίζει το κοινοβούλιο, το **εθμικό δίκαιο**, οι συμβάσεις και ποικίλα έργα αναφοράς που αποσαφηνίζουν και εξηγούν τα έγγραφα στοιχεία του συντάγματος. Η απουσία κωδικοποιημένου ντοκουμέντου συνεπάγεται πρωτίστως ότι το νομοθετικό σώμα απολαμβάνει κυρίαρχη ή αδιαμφισβήτητη εξουσία. Έχει το δικαίωμα να θεσπίζει ή να καταργεί νόμους κατά βούληση και κανένα άλλο σώμα δεν έχει το δικαίωμα να παραβιάσει ή να αντιπαρέλθει τους νόμους του. Χάρη στη νομοθετική τους υπεροχή, σώματα όπως το Βρετανικό Κοινοβούλιο και η Κνεσέτ στο Ισραήλ λειτουργούν σαν ύστατοι θεματοφύλακες του συντάγματος: το σύνταγμα σημαίνει ό,τι τα σώματα αυτά λένε ότι σημαίνει.

Στη Μ. Βρετανία, συγκεκριμένα, αυτό έχει προκαλέσει έντονες

Έννοια

Σύμβαση

Σύμβαση μπορεί να σημαίνει τόσο μια επίσημη πολιτική συνάντηση όσο και συμφωνία που προκύπτει έπειτα από διαπραγματεύσεις. Η συνταγματική σύμβαση, ωστόσο, είναι κανόνας συμπεριφοράς ή διαγωγής που δεν βασίζεται στο δίκαιο αλλά στο έθιμο και το προηγούμενο. Η τήρηση αυτών των χωρίς νομική υπόσταση κανόνων εξαρτάται είτε από ένα αίσθημα συνταγματικής ευπρέπειας (π. είναι «ήρεπον») είτε από πρακτικές περιστάσεις (π. «λειτουργεί»). Συμβάσεις αυτού του είδους υπάρχουν σε όλα τα συνταγματικά συστήματα και παρέχουν συνθήκες καθοδήγηση όπου οι τυπικοί κανόνες είναι ασαφείς ή ανεπαρκείς. Στα «άγραφα» συντάγματα έχουν ιδιαίτερη σημασία διότι αρκούν τις διαδικασίες, τις εξουσίες και τα καθήκοντα των σημαντικότερων θεσμών, αντιπροσimitώντας έτσι την απουσία κωδικοποιημένου ντοκουμέντου. Κατά κανόνα, τροποποιούν τον αντίστοιχο ελεύθερο που αρχίζει το γράμμα του νόμου.

Εθμικό δίκαιο: Δίκαιο που βασίζεται στο έθιμο και στο προηγούμενο· υποτίθεται ότι είναι «κοινό» για όλους.

Επισήμανση

Κωδικοποιημένο σύνταγμα: αρετές και αδυναμίες

Ορισμένα από τα ισχυρά σημεία του κωδικοποιημένου ή γραπτού συντάγματος είναι τα εξής:

- Οι κύριες αρχές και οι βασικές συνταγματικές διατάξεις *κατοχυρώνονται* κι έτσι προστατεύονται από παρεμβάσεις της εκάστοτε κυβέρνησης.
- Η εξουσία του νομοθετικού σώματος *περιορίζεται* κι έτσι μετριάζεται η κυριαρχία του.
- Μη πολιτικοί δικαστές είναι σε θέση να *αστυνομεύουν* το σύνταγμα προκειμένου να εξασφαλίζουν την τήρηση των διατάξεών του από άλλα δημόσια σώματα.
- Η ατομική *ελευθερία* προστατεύεται καλύτερα κι εμποδίζεται ο αυταρχισμός.
- Το κωδικοποιημένο ντοκουμέντο έχει *παιδευτική* αξία καθότι υπογραμμίζει τις κεντρικές αξίες και τους γενικούς στόχους του πολιτικού συστήματος.

Στις αδυναμίες ή τα μειονεκτήματα της κωδικοποίησης περιλαμβάνονται τα ακόλουθα:

- Ένα κωδικοποιημένο σύνταγμα είναι πιο *ανελαστικό* και συνεπώς μπορεί να είναι λιγότερο ευέλικτο και προσαρμόσιμο σε σύγκριση μ' ένα μη κωδικοποιημένο.
- Η κυβερνητική εξουσία ενδεχομένως *περιορίζεται* αποτελεσματικότερα από τακτικές εκλογές παρά από ένα συνταγματικό κείμενο.
- Στην περίπτωση του κωδικοποιημένου συντάγματος, η συνταγματική υπεροχή ανήκει μάλλον σε *μη εκλεγμένους* δικαστές παρά σε δημόσια υπόλογους πολιτικούς.
- Οι συνταγματικές διατάξεις που υπαγορεύονται από το έθιμο και την παράδοση ενδέχεται να απολαμβάνουν ευρύτερο *σεβασμό* διότι έχουν καταξιώθει από την ιστορία – δεν έχουν «επινοηθεί».
- Αναπόφευκτα, τα συνταγματικά κείμενα είναι *προκατειλημμένα*, διότι ασπάζονται ένα συγκεκριμένο σύνολο αξιών ή αρχών, πράγμα που σημαίνει ότι προκαλούν ενδεχομένως περισσότερες συγκρούσεις απ' όσες λύνουν.

διαμάχες και εκτεταμένες επικρίσεις. Η κοινοβουλευτική κυριαρχία θεωρήθηκε υπεύθυνη για ό,τι ο λόρδος Hailsham (1976) αποκάλεσε **εκλογική δικτατορία**, δηλαδή τη δυνατότητα μιας κυβέρνησης να δρα ανεξέλεγκτα, αρκεί να διατηρεί τον έλεγχο της πλειοψηφίας στη Βουλή των Κοινοτήτων. Η συνακόλουθη συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια της εκτελεστικής εξουσίας και η απειλή που αυτή εγείρει για τα ατομικά δικαιώματα και τις ελευθερίες οδήγησαν ορισμένους αναλυτές να υποστηρίξουν ότι η Μ. Βρετανία δεν έχει καθόλου σύνταγμα. Αν οι κυβερνήσεις, άπαξ κι εκλεγούν, μπορούν να κάνουν ό,τι τους αρέσει, έχουν σίγουρα την ελευθερία να επεκτείνουν τις εξουσίες τους κατά βούληση, κι ως εκ τούτου δεν περιορίζονται από κανενός είδους συνταγματικούς κανόνες. Κατά τη διατύπωση του Griffith (1991),

Εκλογική δικτατορία:

Συνταγματική ανισορροπία κατά την οποία η εκτελεστική εξουσία ελέγχεται μόνο από την ανάγκη της να κερδίσει τις επόμενες εκλογές.

σύνταγμα στη Μ. Βρετανία είναι «ό,τι συμβαίνει». Οι προβληματισμοί αυτοί τροφοδότησαν τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 μια μεγάλη εκστρατεία υπέρ της ριζοσπαστικής συνταγματικής μεταρρύθμισης, η οποία –δεδομένης και της μακροχρόνιας παραμονής του Εργατικού Κόμματος στην αντιπολίτευση (1979-1997)– είχε τελικά σαν συνέπεια τη συμπαράταξη του κόμματος στην υπόθεση της μεταρρύθμισης. Από το 1997 και μετά, η κυβέρνηση Blair άλλαξε σημαντικές πτυχές του συνταγματικού τοπίου στη Μ. Βρετανία. Στη Σκωτία, την Ουαλία και τη Βόρεια Ιρλανδία εφαρμόστηκε η μεταβίβαση εξουσιών, επεκτάθηκε η χρήση δημοψηφισμάτων και αναλογικών εκλογικών συστημάτων, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων εντάχθηκε στο βρετανικό δίκαιο μέσω της Πράξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1998), απομακρύνθηκαν από τη Βουλή των Λόρδων οι ευγενείς που μετείχαν σε αυτή κληρονομικά, ενώ ψηφίστηκαν και νόμοι για την ελευθερία της πληροφορίας. Μολονότι το εν λόγω πρόγραμμα δεν έφτασε μέχρι την κωδικοποίηση του συντάγματος, κάποιoi θεωρούν ότι επέφερε στροφή από την κοινοβουλευτική στη λαϊκή κυριαρχία (Hazell, 1999).

Ένας εναλλακτικός τρόπος ταξινόμησης διακρίνει μεταξύ *ανελαστικών* κι *ευέλικτων* συνταγμάτων. Με ποιες διαδικασίες τροποποιείται ένα σύνταγμα; Πόσο εύκολα προσαρμόζεται ένα σύνταγμα στις μεταβαλλόμενες περιστάσεις; Εκ πρώτης όψεως, είναι πιθανότερο τα κωδικοποιημένα συντάγματα να είναι σχετικά άκαμπτα καθόσον οι διατάξεις τους παγιώνονται σε «υπέρτατο» νόμο. Κατ' αναλογία, τα μη κωδικοποιημένα συντάγματα μοιάζουν ευέλικτα και προσαρμόσιμα, διότι οι νόμοι συνταγματικής σημασίας μπορούν να μεταβληθούν διαμέσου της συνήθους νομοθετικής οδού ενώ οι συμβάσεις στηρίζονται εξ ορισμού στη συμπεριφορά και την πρακτική. Δεν υπάρχει ωστόσο άμεση σχέση ανάμεσα στα γραπτά συντάγματα και την ανελαστικότητα ή τα άγραφα και την ευελιξία.

Ποικίλοι βαθμοί ευελιξίας είναι δυνατοί και, περιέργως, η ευελιξία ενός συντάγματος δεν είναι ευθέως ανάλογη της τυπικότητας των διαδικασιών και των διατάξεών του. Ενώ, για παράδειγμα, το αμερικανικό σύνταγμα έχει παραμείνει κατά βάση το ίδιο, παρά τις τροποποιήσεις του, από το 1787 μέχρι σήμερα, η Γαλλία έχει αλλάξει κατά την ίδια περίοδο 17 συντάγματα. Ομοίως, οι διαδικασίες τροποποίησης του συντάγματος μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο πολύπλοκες ή δύσκολες. Στην Αυστραλία, τη Δανία, την Ιρλανδία και την Ισπανία, για παράδειγμα, διεξάγονται δημοψηφίσματα προκειμένου ο λαός να εγκρίνει συνταγματικές τροποποιήσεις ή να επικυρώσει τροπολογίες που ψηφίζει το νομοθετικό σώμα. Σε άλλες περιπτώσεις, απαιτούνται ειδικές πλειοψηφίες στο κοινοβούλιο, όπως στην περίπτωση του Βασικού Νόμου της Γερμανίας, σύμφωνα με τον οποίο οι τροπολογίες πρέπει να έχουν πλειοψηφία δύο τρίτων και στο Bundestag και στο Bundesrat. Στις ΗΠΑ, οι συνταγματικές τροπολογίες δεν αρκεί να έχουν πλειοψηφία δύο τρίτων και στα δύο σώματα του Κογκρέσου, πρέπει επίσης να επικυρωθούν από τα τρία τέταρτα των πολιτειών. Οι προϋποθέσεις αυτές είχαν σαν αποτέλεσμα να εγκριθούν 26 μόλις συνταγματικές τροπολογίες στην ιστορία, εκ των οποίων οι δέκα (ο

αποκαλούμενος Χάρτης Δικαιωμάτων, «Bill of Rights») εισήχθησαν τα δύο πρώτα χρόνια της ύπαρξης του συντάγματος.

Η εντύπωση ανελαστικότητας που δίνουν τα παραπάνω είναι, ωστόσο, παραπλανητική. Μολονότι τα λόγια του αμερικανικού συντάγματος και άλλων κωδικοποιημένων ντοκουμέντων αλλάζουν ελάχιστα, η σημασία τους υπόκειται σε διαρκή αναθεώρηση και τροποποίηση, μέσω της διαδικασίας της δικαστικής ερμηνείας και μεθερμηνείας. Ο ρόλος που παίζει το δικαστικό σώμα από αυτή την άποψη εξετάζεται στην τελευταία κύρια ενότητα του παρόντος κεφαλαίου. Όπως ακριβώς οι γραπτές διατάξεις μπορούν να επιτρέπουν ευελιξία, έτσι και οι άγραφες μπορούν ενίοτε να είναι άκαμπτες. Ενώ στη Μ. Βρετανία οι συμβάσεις που αφορούν την υπουργική ευθύνη έχουν αποδειχτεί τόσο προσαρμοσμένες ώστε ν' αλλάζουν σχεδόν κατά βούληση από την εκάστοτε κυβέρνηση, άλλοι εθιμοτυπικοί κανόνες είναι τόσο βαθιά ριζωμένοι στην πολιτική κουλτούρα και τις λαϊκές προσδοκίες που η εγκατάλειψη ή τροποποίησή τους είναι πρακτικά αδιανόητη. Αυτό φυσικά ισχύει και στην περίπτωση των συμβάσεων που περιορίζουν τον πολιτικό ρόλο της μοναρχίας, εμποδίζοντάς τη ν' αμφισβητεί την αυθεντία του κοινοβουλίου.

Ένα τρίτο σύστημα ταξινόμησης λαμβάνει υπόψη τη σχέση ανάμεσα στους κανόνες και τις αρχές του συντάγματος από τη μία, και την άσκηση της κυβέρνησης (το «σύνταγμα εργασίας») από την άλλη. Ήδη από το 1867, ο Walter Bagehot στο βιβλίο του *The English Constitution* ([1867] 1963) διέκρινε μεταξύ «επίτιμων» εταίρων του συντάγματος (η μοναρχία και η Βουλή των Λόρδων), οι οποίοι προήγαν τη λαϊκή συμμερφωση αλλά ασκούσαν ελάχιστη πραγματική εξουσία, και «ικανών» (το υπουργικό συμβούλιο και η Βουλή των Κοινοτήτων). *Ενεργό* σύνταγμα είναι εκείνο που πληροί δύο προϋποθέσεις. Πρώτον, οι πρακτικές υποθέσεις της κυβέρνησης ανταποκρίνονται, τουλάχιστον ως επί το πλείστον, στις διατάξεις του συντάγματος. Δεύτερον, αυτό συμβαίνει επειδή το σύνταγμα έχει τη δυνατότητα να περιορίζει την κυβερνητική συμπεριφορά, ανεξαρτήτως των μέσων που μετέχεται.

Ένα ενεργό σύνταγμα, συνεπώς, απαιτεί όχι μόνο την ύπαρξη συνταγματικών κανόνων αλλά επίσης τη δυνατότητα αυτών των κανόνων να δεσμεύουν την κυβέρνηση και να εγκαθιδρύουν συνταγματισμό. Όπως θα δούμε παρακάτω, ωστόσο, λίγο πολύ όλα τα συντάγματα καταστρατηγούνται: το πραγματικό ζήτημα είναι λοιπόν η σπουδαιότητα και η συχνότητα αυτών των παραβιάσεων. Ορισμένα συντάγματα μπορούν να θεωρηθούν *κατ' όνομα* συντάγματα, υπό την έννοια ότι τα κείμενα ή οι αρχές τους μπορεί μεν να ορίζουν με ακρίβεια την κυβερνητική συμπεριφορά, αλλά αποτυγχάνουν να την περιορίσουν. Για παράδειγμα, κομμουνιστικά κράτη όπως η ΕΣΣΔ είχαν συντάγματα τα οποία, μεταξύ άλλων, αναγνώριζαν τη μονοπώληση της εξουσίας από το Κομμουνιστικό Κόμμα της χώρας. Τα εν λόγω συντάγματα όμως είχαν ελάχιστη αξία διότι το δικαστικό σώμα, που ήταν επιφορτισμένο με την ερμηνεία του συντάγματος, βρισκόταν υπό αυστηρό κομματικό έλεγχο. Άλλα κράτη έχουν εικονικά συντάγματα ή συντάγματα-βιτρίνα, τα οποία διαφέρουν σημαντικά από την πολιτική

πρακτική και τείνουν να εκπληρώνουν, στην καλύτερη περίπτωση, προπαγανδιστικό ρόλο. Αυτό συμβαίνει κυρίως σε δικτατορικά ή αυταρχικά καθεστώτα, όπου η προάσπιση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών δεν είναι πολύ πιο πραγματική από το περιεχόμενο των συνταγματικών κειμένων του κράτους.

Τα συντάγματα ταξινομούνται επίσης βάσει του περιεχομένου τους, ιδιαίτερα από την άποψη της θεσμικής δομής που υποστηρίζουν. Ποικίλες διακρίσεις είναι δυνατές εδώ. Για παράδειγμα, τα συντάγματα χωρίζονται παραδοσιακά σε *μοναρχικά* και *δημοκρατικά*. Στη θεωρία, τα πρώτα αποδίδουν συνταγματική πρωτοκαθεδρία σ' έναν δυνάστη ενώ στα δεύτερα η πολιτική εξουσία πηγάζει από τον λαό. Η εμφάνιση, ωστόσο, συνταγματικών μοναρχιών, στις οποίες η εξουσία εκχωρείται στην πράξη σε αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, συνεπάγεται ότι αυτή η διάκριση δεν έχει πια μεγάλη σημασία, αν εξαιρέσουμε τις απόλυτες μοναρχίες που επιβιώνουν ακόμα σε χώρες όπως το Νεπάλ και η Σαουδική Αραβία. Πιο διαδεδομένη είναι η διάκριση ανάμεσα σε *ενιαία* και *ομοσπονδιακά* συντάγματα (τα οποία αναλύσαμε συστηματικότερα στο Κεφάλαιο 8), δηλαδή η διαφορά ανάμεσα σε συντάγματα που συγκεντρώνουν την κυριαρχία σε ένα μόνο εθνικό σώμα και άλλα που τη χωρίζουν σε δύο επίπεδα κυβέρνησης.

Μία άλλη προσέγγιση βασίζεται στη διάκριση μεταξύ *κοινοβουλευτικών* και *προεδρικών* συνταγμάτων. Σ' αυτή την περίπτωση, καθοριστική είναι η σχέση ανάμεσα στην εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία. Στα κοινοβουλευτικά συστήματα, η εκτελεστική εξουσία παράγεται αλλά και είναι υπόλογη στη νομοθετική (κοινοβούλιο, εθνοσυνέλευση) ενώ στα προεδρικά οι δύο κυβερνητικοί βραχίονες λειτουργούν ανεξάρτητα στη βάση μιας διάκρισης εξουσιών. Τα διαφορετικά αυτά συστήματα εξετάζονται στα Κεφάλαια 15 και 16. Τέλος, τα *πλουραλιστικά* συντάγματα μπορούν να αντιπαρατεθούν στα *μονοπωλιακά*. Τα πρώτα προσιδιάζουν στις φιλελεύθερες δημοκρατίες καθώς εξασφαλίζουν τη διάχυση της πολιτικής εξουσίας, συνήθως μέσω εγγυήσεων δικαιωμάτων συμμετοχής και κομματικού ανταγωνισμού. Τα δεύτερα απαντούν συνήθως σε κομμουνιστικά ή αυταρχικά κράτη όπου η αδιαμφισβήτητη εξουσία ενός «κυβερνώτος» κόμματος ή ενός ανώτατου ηγέτη είναι και τυπικά κατοχυρωμένη, γεγονός που καταδεικνύει ότι σύνταγμα και φιλελεύθερος συνταγματισμός δεν συμβαδίζουν αναγκαστικά.

Σκοποί των συνταγμάτων

Όχι μόνο η μεγάλη πλειονότητα των κρατών διαθέτουν συντάγματα αλλά και οι περισσότεροι θεσμοί και οργανωμένες ομάδες διέπονται από κανόνες που έχουν κάποιο συνταγματικό ή καταστατικό νόημα. Αυτό ισχύει για διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΟΗΕ και η Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά και για περιφερειακές ή πολιτειακές κυβερνήσεις, πολιτικά κόμματα, ομάδες συμφερόντων, επιχειρήσεις, Εκκλησίες, συλλόγους κ.ο.κ. Η διάδοση τέτοιων καταστατικών κανόνων τονίζει το γεγονός ότι τα συντάγματα παίζουν κατά κάποιο τρόπο κεντρικό ρόλο στη λειτουργία των οργανώσεων. Γιατί είναι δύσκολο, ίσως ακόμα και ακατόρθωτο,

Έννοια

Συνταγματισμός

Συνταγματισμός, υπό στενή έννοια, είναι η άσκηση περιορισμένης κυβέρνησης πιν οποία εξασφαλίζει η ύπαρξη συντάγματος. Από αυτή τη σκοπιά, μπορούμε να πούμε ότι συνταγματισμός υφίσταται όταν οι κυβερνητικοί θεσμοί και οι πολιτικές διαδικασίες περιορίζονται ενεργά από συνταγματικές διατάξεις. Υπό ευρύτερη έννοια, συνταγματισμός είναι ένα σύνολο πολιτικών αξιών και αντιλήψεων που εκφράζουν την επιθυμία προστασίας της ελευθερίας μέσω της εγκαθίδρυσης εσωτερικών και εξωτερικών ελέγχων της κυβερνητικής εξουσίας. Από αυτή την άποψη, ο συνταγματισμός είναι ένα είδος πολιτικού φιλελευθερισμού που εκφράζεται κατά κανόνα με τη μορφή της υποστήριξης συνταγματικών διατάξεων οι οποίες επιτυγχάνουν αυτό το στόχο. Α.χ. κωδικοποιημένο σύνταγμα, χάρτες δικαιωμάτων, διάκριση των εξουσιών, ύπαρξη δύο νομοθετικών σωμάτων και ομοσπονδιοποίηση ή αποκεντρηση.

για τα κράτη και άλλους οργανωμένους θεσμούς να λειτουργήσουν χωρίς σύνταγμα ή καταστατικό; Η δυσκολία απάντησης σε αυτό το ερώτημα έγκειται στο ότι τα συντάγματα ή τα καταστατικά δεν έχουν ένα μόνο ή απλό σκοπό αλλά εκπληρώνουν αντιθέτως πολλαπλές λειτουργίες και χρησιμοποιούνται ποικιλοτρόπως. Οι σημαντικότερες λειτουργίες και οι πιο συνηθισμένοι σκοποί των συνταγμάτων είναι οι εξής:

- να εξουσιοδοτούν κράτη
- να εγκαθιδρύουν κοινές αξίες και στόχους
- να παρέχουν κυβερνητική σταθερότητα
- να προστατεύουν την ελευθερία
- να νομιμοποιούν καθεστώτα

Εξουσιοδότηση κρατών

Μολονότι η πιο διαδεδομένη εντύπωση για τα συντάγματα είναι ότι περιορίζουν την κυβερνητική εξουσία, μια πιο βασική λειτουργία τους, ωστόσο, είναι ότι σηματοδοτούν την ύπαρξη κρατών και εγείρουν αξιώσεις όσον αφορά τη σφαίρα της ανεξάρτητης αυθεντίας τους. Η δημιουργία νέων κρατών (είτε μέσω της αποτίναξης της αποικιοκρατίας είτε μέσω του κατακερματισμού μεγαλύτερων κρατών ή της συγχώνευσης μικρότερων) συνοδεύεται σε κάθε περίπτωση από τη θέσπιση ενός συντάγματος. Θα μπορούσε, μάλιστα, να υποστηριχτεί ότι νέα κράτη υπάρχουν μόνο απ' τη στιγμή που αποκτούν σύνταγμα, εφόσον χωρίς σύνταγμα στερούνται τυπικής δικαιοδοσίας σε μια ορισμένη επικράτεια ή ενός κυβερνητικού μηχανισμού που μπορεί να ασκήσει αυτή τη δικαιοδοσία στην πράξη.

Υπό αυτό το πρίσμα, μπορούμε να πούμε ότι το κράτος της Ινδίας γεννήθηκε την περίοδο μεταξύ της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας του το 1947 και της υιοθέτησης του ομοσπονδιακού του συντάγματος το 1950: κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ο διορισμένος από τους Βρετανούς Γενικός Κυβερνήτης συνέχιζε να ασκεί εποπτεία. Κατά τον ίδιο τρόπο, η Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας του 1776 εγκαινίασε τη διαδικασία μέσω της οποίας οι ΗΠΑ απέκτησαν κρατική υπόσταση, διαδικασία η οποία, όμως, ολοκληρώθηκε μόνο με την επικύρωση του αμερικανικού συντάγματος το 1789. Η ανάγκη εξουσιοδότησης απαντά επίσης σε υποεθνικά και υπερεθνικά σώματα. Στα ομοσπονδιακά συστήματα, για παράδειγμα, οι ομόσπονδες επαρχίες ή πολιτείες διαθέτουν δικά τους συντάγματα ούτως ώστε να διασφαλίζεται η ιδιαίτερη σφαίρα αυθεντίας τους έναντι της κεντρικής κυβέρνησης. Το «σύνταγμα» της Ε.Ε., το οποίο αποτελείται από συνθήκες και συμφωνίες όπως η Συνθήκη της Ρώμης (1957), η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1986) και η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ή Συνθήκη του Μάαστριχτ) (1992), εξουσιοδοτεί τους θεσμούς της Ε.Ε. να παρεμβαίνουν με διάφορους τρόπους στις υποθέσεις των κρατών-μελών της.

Καθιέρωση αξιών και στόχων

Παράλληλα με τη θεσμοθέτηση ενός πλαισίου διακυβέρνησης, τα συντάγματα ενσαρκώνουν πάντοτε ένα ευρύτερο σύνολο πολιτικών

αξιών, ιδανικών και στόχων. Γι' αυτό τα συντάγματα δεν μπορούν να είναι ουδέτερα: εμπλέκονται πάντα, λιγότερο ή περισσότερο φανερά, σε ιδεολογικές προτεραιότητες. Οι δημιουργοί συνταγμάτων επιδιώκουν επομένως να προσδώσουν στο καθεστώς τους ένα σύνολο κοινών αξιών, μία διάσταση ιδεολογικού σκοπού και ένα λεξιλόγιο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην πολιτική πρακτική. Συχνά, αυτοί οι στόχοι επιτελούνται ρητά σε προοίμια συνταγματικών κειμένων, τα οποία λειτουργούν συνήθως σαν δηλώσεις εθνικών ιδανικών. Τα τελευταία, πάλι, μπορούν να εκτείνονται από την αφοσίωση στη δημοκρατία, την ελευθερία ή το κράτος πρόνοιας μέχρι την πίστη στον σοσιαλισμό, τον φεντεραλισμό ή το Ισλάμ. Έτσι, το σοβιετικό σύνταγμα του 1977 ανακήρυσσε την ΕΣΣΔ «αναπτυγμένη σοσιαλιστική κοινωνία» ενώ ο Βασικός Νόμος της Γερμανίας δηλώνει τη δέσμευση της χώρας να «υπηρετήσει την παγκόσμια ειρήνη».

Σε άλλες περιπτώσεις, ωστόσο, αυτές οι αξίες και ιδεολογικές προτεραιότητες είναι εν πολλοίς λανθάνουσες. Ο Charles Beard (1913), για παράδειγμα, υποστήριξε ότι οι διατάξεις του αμερικανικού συντάγματος διαμορφώθηκαν ουσιαστικά από οικονομικά συμφέροντα και πιο συγκεκριμένα από την επιθυμία προστασίας της ιδιοκτησίας από την ανερχόμενη δύναμη των ακτήμονων μαζών. Παρομοίως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, ενώ η Δέκατη Τέταρτη και η Δέκατη Πέμπτη Τροποποίηση του αμερικανικού συντάγματος αναγνωρίζουν τη σημασία των φυλετικών διαφορών, το σύνταγμα αποκρύπτει επιμελώς διαιρέσεις που βασιζονται στην κοινωνική τάξη ή το φύλο. Στην περίπτωση του βρετανικού συντάγματος, το δόγμα της κοινοβουλευτικής κυριαρχίας έχει ερμηνευτεί σαν μέσο αποθάρρυνσης ή ακόμα και απαξίωσης των μορφών εξωκοινοβουλευτικής πολιτικής δράσης.

Παροχή κυβερνητικής σταθερότητας

Κατανέμοντας καθήκοντα, εξουσίες και λειτουργίες μεταξύ των ποικίλων θεσμών της κυβέρνησης, τα συντάγματα λειτουργούν σαν «οργανογράμματα», «γενικοί οδηγοί» ή «θεσμικά σχέδια». Ως τέτοια, καθορίζουν και ρυθμίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στα πολιτικά σώματα και παρέχουν ένα μηχανισμό επιδιαιτησίας και επίλυσης συγκρούσεων. Το ινδικό σύνταγμα, για παράδειγμα, περιλαμβάνει μια ιδιαίτερος λεπτομερή περιγραφή των θεσμικών εξουσιών και σχέσεων σε ένα μακροσκελές κείμενο 400 σχεδόν άρθρων. Παρά τις διαφορές που παρουσιάζουν ως προς τη λεπτομέρεια και την αποτελεσματικότητά τους, όλα τα συντάγματα εκπληρώνουν τη ζωτική λειτουργία καθορισμού ενός μέτρου σταθερότητας, τάξης και ασφάλειας στις εργασίες της κυβέρνησης. Από την άποψη αυτή, το αντίθετο της συνταγματικής κυβέρνησης είναι η τυχαία, αλλοπρόσαλλη ή αυθαίρετη κυβέρνηση. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο τα συντάγματα συμβαδίζουν με την οργάνωση. Πολύπλοκες μορφές κοινωνικής αλληλεπίδρασης μπορούν να διατηρηθούν μόνο αν όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη γνωρίζουν τους «κανόνες του παιχνιδιού» και κατά συνέπεια ποιος αναμένεται να κάνει τι.

Έννοια

Χάρτης δικαιωμάτων

Ο χάρτης δικαιωμάτων είναι ένα συνταγματικό κείμενο που καθορίζει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ατόμου κι έτσι ορίζει τα νόμιμα περιθώρια ελευθερίας του πολίτη. Οι κατοχυρωμένοι χάρτες δικαιωμάτων διακρίνονται από τους κανονιστικούς. Ένας κατοχυρωμένος χάρτης δικαιωμάτων εγγράφεται στον «υπέρτατο» νόμο κι έτσι συνιστά τα θεμέλια του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Ένας κανονιστικός χάρτης δικαιωμάτων μπορεί να τροποποιηθεί ή να ανακληθεί μέσω των ίδιων διαδικασιών που ισχύουν για την κανονική νομοθεσία. Οι υποστηρικτές των χαρτών δικαιωμάτων ισχυρίζονται ότι αποτελούν το μόνο αποτελεσματικό μέσο νομικής και πιθανώς συνταγματικής προστασίας των πολιτών από το κράτος και ότι έχουν επίσης παιδευτική αξία καθώς προδίδουν μια «κουλτούρα των ανθρώπινων δικαιωμάτων». Οι επικριτές τους τονίζουν ότι διευρύνουν τη δικαιοδοσία των δικαστών σε βάρος των αιρετών πολιτικών, ότι είναι ανελαστικοί και τεχνητοί και ότι υποθάλπουν μια φιλοδόκη κουλτούρα.

Προστασία της ελευθερίας

Στις φιλελεύθερες δημοκρατίες θεωρείται συχνά αυτονόητο ότι κεντρικός σκοπός του συντάγματος είναι ο περιορισμός της κυβέρνησης με στόχο την προστασία της ατομικής ελευθερίας. Γι' αυτό τα συντάγματα τείνουν να θεωρούνται μηχανισμοί που εγκαθιδρύουν και διατηρούν την **περιορισμένη κυβέρνηση**. Σίγουρα, τα συντάγματα καθορίζουν τη σχέση ανάμεσα στο κράτος και το άτομο ορίζοντας τις αντίστοιχες σφαίρες κυβερνητικής εξουσίας και προσωπικής ελευθερίας. Αυτό επιτυγχάνεται κατά κανόνα με τον προσδιορισμό πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, συχνά μέσω ενός χάρτη δικαιωμάτων. Ο αντίκτυπος του φιλελεύθερου συνταγματισμού οδήγησε σε πολλές περιπτώσεις να αναγνωρίζονται ως «θεμελιώδεις» και να κατοχυρώνονται συνταγματικά οι «κλασικές» ή παραδοσιακές αστικές ελευθερίες, όπως η ελευθερία της έκφρασης, η θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία του συνέρχεσθαι και η ελευθερία μετακίνησης. Αυτά τα λεγόμενα **αρνητικά δικαιώματα** έχουν φιλελεύθερο χαρακτήρα στο βαθμό που, καθόσον δεν επιτρέπουν στο κράτος να σφετερίζεται τη ζωή του ατόμου, διακρίνουν μία σφαίρα κυβερνητικής αδράνειας.

Επιπλέον, όλο και περισσότερα κράτη κατοχυρώνουν ένα φάσμα οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα στην ιατρική περίθαλψη, το δικαίωμα στην εκπαίδευση, ακόμα και το δικαίωμα στην εργασία. Αυτά τα **θετικά δικαιώματα**, ωστόσο, έχουν προκαλέσει διαμάχες, διότι συνδέονται με την επέκταση όχι τον περιορισμό της κυβέρνησης, και η κατοχύρωσή τους εξαρτάται από τους οικονομικούς και κοινωνικούς πόρους που διαθέτει το εκάστοτε κράτος. Μπορούμε, όμως, να θεωρούμε αυτά τα δικαιώματα και τις ελευθερίες «θεμελιώδη» όταν δεν υπάρχει πρακτικός τρόπος εγγύησής τους; Στο ινδικό σύνταγμα αυτό αναγνωρίζεται με τον όρο ότι το δικαίωμα στην εργασία π.χ. είναι εγγυημένο «μέσα στο πλαίσιο της οικονομικής δυνατότητας και ανάπτυξης».

Περιορισμένη κυβέρνηση:

Κυβέρνηση που λειτουργεί μέσα σε περιοριστικά πλαίσια, που επιβάλλουν συνήθως το δίκαιο, το σύνταγμα ή οι θεσμικοί έλεγχοι και εξισορροπήσεις.

Αρνητικά δικαιώματα:

Δικαιώματα που ορίζουν μια σφαίρα ανεμπόδιστης δράσης κι έτσι ελέγχουν τις αρμοδιότητες της κυβέρνησης.

Θετικά δικαιώματα:

Δικαιώματα που θέτουν αιτήματα στην κυβέρνηση με όρους παροχής πόρων και υποστήριξης, επεκτείνοντας έτσι τις αρμοδιότητές της.

Νομιμοποίηση καθεστώτων

Η τελευταία λειτουργία των συνταγμάτων είναι ότι συμβάλλουν στην οικοδόμηση της νομιμοποίησης. Αυτό εξηγεί τη διάδοση της χρήσης συνταγμάτων ακόμα και από κράτη με απλώς κατ' όνομα συντάγματα ή και ολωσδιόλου εικονικά. Η διαδικασία νομιμοποίησης έχει δύο διαστάσεις. Κατ' αρχάς, η ύπαρξη συντάγματος είναι περιόπου προϋπόθεση για την αποδοχή ενός κράτους στη διεθνή κοινότητα και για την αναγνώρισή του από άλλα κράτη. Πιο σημαντική, ωστόσο, είναι η δυνατότητα χρησιμοποίησης του συντάγματος για την εδραίωση της νομιμοποίησης στο εσωτερικό ενός κράτους μέσω της προαγωγής του σεβασμού και της συμμόρφωσης του πληθυσμού. Αυτό είναι δυνατό επειδή το σύνταγμα συμβολίζει όσο και διαδίδει τις αξίες της κυρίαρχης ελίτ ενώ περιβάλλει το κυβερνητικό σύστημα με ένα μανδύα νομιμοποίησης. Για να γίνει το σύνταγμα αποτελεσματικότερο από αυτή την άποψη γίνονται συχνά προσπάθειες προαγωγής του σεβασμού στο σύνταγμα καθεαυτό, είτε ως κειμένου ιστορικής σημασίας είτε ως συμβόλου της ταυτότητας και των επιδιώξεων του έθνους.

Έχουν σημασία τα συντάγματα;

Η αξία των συνταγμάτων θεωρείται συχνά αυτονόητη. Υποτίθεται ότι η ύπαρξη συντάγματος φέρνει οφέλη όπως πολιτική σταθερότητα, περιορισμένη κυβέρνηση και εγγυημένα δικαιώματα κι ελευθερίες. Πουθενά στον κόσμο η πίστη στο σύνταγμα δεν είναι περισσότερο αναπτυγμένη απ' ό,τι στις ΗΠΑ, όπου, κατά τον Louis Hartz (1955), παίρνει τη μορφή «ιερής λατρείας του συντάγματος». Βεβαίως, η πίστη αυτή έχει δοκιμαστεί σκληρά, όπως στην περίπτωση του σκανδάλου Γουότεργκεϊτ, όταν ο πρόεδρος Richard Nixon κατηγορήθηκε ότι βοήθησε στη συγκάλυψη παράνομων πράξεων ανώτερων αξιωματούχων του Λευκού Οίκου κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου του 1972. Παρ' όλα αυτά, η παραίτηση του Nixon το 1974 επέτρεψε στον διάδοχό του Gerald Ford να διακηρύξει ότι «το σύνταγμα μας λειτουργεί», επαναλαμβάνοντας την κλασική θέση του συνταγματισμού: «έχουμε κυβέρνηση νόμων όχι ατόμων». Η απλή ύπαρξη συντάγματος, όμως, δεν εγγυάται ότι η κυβέρνηση είναι συνταγματική. Μάλιστα, ελάχιστες είναι οι αποδείξεις ότι το σύνταγμα προστατεύει από την τυραννία και ακόμα λιγότερες ότι συνιστά «εισιτήριο προς την Ουτοπία».

Τα συντάγματα «λειτουργούν» σε ορισμένες μόνο περιστάσεις. Με άλλα λόγια, εξυπηρετούν τους ποικίλους σκοπούς τους μόνο όταν στηρίζονται από ένα φάσμα άλλων πολιτισμικών, πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών. Πιο συγκεκριμένα, τα συντάγματα πρέπει να ανταποκρίνονται αλλά και να υποστηρίζονται από την πολιτική κουλτούρα: τα επιτυχημένα συντάγματα είναι εξίσου δημιουργήματα όσο και δημιουργοί της πολιτικής κουλτούρας. Ακριβώς γι' αυτόν το λόγο πάμπολλα από τα υποδειγματικά φιλελεύθερα-δημοκρατικά συντάγματα που κληρονόμησαν τα αναπτυσσόμενα κράτη από τους απερχόμενους αποικιοκράτες απέτυχαν να ριζώσουν. Συνταγματικοί κανόνες που εγγυώνται τα ατομικά δικαιώματα και τον πολιτικό

Έννοια

Ελευθερία

Ο όρος «ελευθερία» σημαίνει, υπό ευρύτατη έννοια, την ικανότητα του καθενός να σκέφτεται ή να πράξει όπως αυτός επιθυμεί. Παρ' όλα αυτά, γίνεται συνήθως διάκριση μεταξύ «αρνητικής» και «θετικής» ελευθερίας, δηλαδή μεταξύ του να είναι κανείς ελεύθερος από κάτι και του να είναι ελεύθερος να κάνει κάτι (Berlin, 1958). Λατνική ελευθερία σημαίνει μη ανάμειξη: απουσία εξωτερικών περιορισμών του ατόμου. Το άτομο, συνεπώς, «είναι ελεύθερο» να πράξει όπως επιθυμεί. Η θετική ελευθερία συνδέεται με την επίτευξη ενός καθορισμένου στόχου ή οφέλους, συνήθως της προσωπικής ανάπτυξης, της αυτοπραγμάτωσης ή της κυριαρχίας του εαυτού του. Η διάκριση ανάμεσα σε «ελευθερία από» κι «ελευθερία να» είναι, ωστόσο, παραπλανητική, διότι κάθε παράδειγμα ελευθερίας μπορεί να περιγραφεί και με τους δύο τρόπους. Για παράδειγμα, να είναι κανείς ελεύθερος από την άνοια σημαίνει να είναι ελεύθερος να μορφωθείται.

ανταγωνισμό μπορεί να είναι εντελώς ανούσιοι σε κοινωνίες με βαθιά ριζωμένες κολεκτιβιστικές αξίες και παραδόσεις, ιδιαίτερα όταν τέτοιες κοινωνίες έχουν να δώσουν αγώνα για μια στοιχειώδη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

Κατά τον ίδιο τρόπο, τα διάφορα σοβιετικά συντάγματα δεν διαφύλαξαν απλώς «σοσιαλιστικές» αξίες που ήταν ξένες στις λαϊκές μάζες, αλλά και απέτυχαν να καλλιεργήσουν τη λαϊκή στήριξη αυτών των αξιών στα 74 χρόνια της ύπαρξης της ΕΣΣΔ. Στις ΗΠΑ, ως απότοκο του διάχυτου και θεσμοποιημένου ρατσισμού, οι συνταγματικές εγγυήσεις των πολιτικών και εκλογικών δικαιωμάτων των μαύρων Αμερικανών, που θεσπίστηκαν μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, καταστρατηγούνταν συχνά στις νότιες πολιτείες μέχρι τη δεκαετία του 1960. Από την άλλη, το ιαπωνικό σύνταγμα του 1947, παρά το γεγονός ότι επιβλήθηκε από την αμερικανική κατοχή και τόνιζε τα ατομικά δικαιώματα στη θέση της παραδοσιακής ιαπωνικής έμφασης στο καθήκον, αποδείχτηκε εντυπωσιακά επιτυχημένο παρέχοντας ένα σταθερό πλαίσιο για τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση και την πολιτική ανάπτυξη. Όπως συνέβη και στη μεταπολεμική Γερμανία, το ιαπωνικό σύνταγμα είχε το προνόμιο να στηριχτεί σε ένα «οικονομικό θαύμα».

Ένας δεύτερος σημαντικός παράγοντας είναι το αν το σύνταγμα απολαμβάνει το σεβασμό των κυβερνητών και συμπορεύεται με τα συμφέροντα και τις αξίες των κυρίαρχων ομάδων. Το γερμανικό σύνταγμα της Βαϊμάρης, για παράδειγμα, παρά το γεγονός ότι κατοχύρωνε έναν εντυπωσιακό αριθμό δικαιωμάτων κι ελευθεριών, παραγκωνίστηκε με ευκολία τη δεκαετία του 1930, καθώς ο Χίτλερ έχτιζε τη ναζιστική του δικτατορία. Το καθεστώς δημοκρατικού ανταγωνισμού της Βαϊμάρης δεν ήρθε απλώς σε σύγκρουση με τις φιλοδοξίες των ναζί και των συντηρητικών επιχειρηματικών και στρατιωτικών ελίτ, αλλά και βρήκε ελάχιστη απήχηση σ' έναν πληθυσμό που μαστιζόταν από την οικονομική κρίση και ήταν πολύ λίγο εξοικειωμένος με την αντιπροσωπευτική κυβέρνηση. Στην Ινδία της Ίντιρα Γκάντι (μεταξύ 1975-77) και στο Πακιστάν του στρατηγού Ζία ουλ-Χακ (μεταξύ 1977-81) ανεστάλησαν σημαντικές διατάξεις των αντίστοιχων συνταγμάτων με την κήρυξη «κατάστασης έκτακτης ανάγκης». Στις περιπτώσεις αυτές, η υποστήριξη της στρατιωτικής ηγεσίας αποδείχτηκε πολύ πιο σημαντική από το σεβασμό στις συνταγματικές αρχές. Το βρετανικό ακωδικοποίητο σύνταγμα λέγεται συχνά ότι αφήνει ασυνήθιστα μεγάλα περιθώρια παραβίασης διότι βασίζεται υπερβολικά στη διάθεση της εκάστοτε κυβέρνησης. Αυτό φάνηκε ιδιαίτερα τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, όταν το Συντηρητικό Κόμμα εκμεταλλεύτηκε την εγγενή ελαστικότητα της κοινοβουλευτικής κυριαρχίας προκειμένου να αλλοιώσει τον συνταγματικό ρόλο θεσμών όπως οι δημόσιες υπηρεσίες, η τοπική αυτοδιοίκηση και τα συνδικάτα, και, κατά την άποψη τουλάχιστον ορισμένων αναλυτών, να υπονομεύσει δραστικά τις πολιτικές ελευθερίες (Graham και Prosser, 1988).

Ο τελευταίος παράγοντας είναι η προσαρμοστικότητα ενός συντάγματος και η δυνατότητά του να παραμένει επίκαιρο παρά τις μεταβαλλόμενες πολιτικές συνθήκες. Κανένα σύνταγμα δεν αντανάκλα πολιτι-

κές πραγματικότητες και πολύ λίγα έχουν ρητά τέτοιο στόχο. Γενικά, τα επιτυχημένα συντάγματα είναι αρκετά ελαστικά ώστε να εγκολπώνονται τις αλλαγές σ' ένα ευρύ και διαρκώς επίκαιρο πλαίσιο από την άλλη, όσα είναι υπερβολικά ελαστικά δεν είναι, υπό αυστηρή έννοια, καν συντάγματα. Το αμερικανικό σύνταγμα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον από αυτή την άποψη. Η σοφία του έγκειται στο ότι επικεντρώνεται σε γενικές αρχές, ώστε το εύρος του να επιτρέπει τη διόρθωση των ιδίων του των αδυναμιών. Η κυβέρνηση στις ΗΠΑ μπόρεσε έτσι να εξελιχθεί ανταποκρινόμενη στις νέες προκλήσεις και απαιτήσεις. Η επίσημη διαδικασία τροποποίησης του συντάγματος, για παράδειγμα, επέτρεψε στους αμερικανικούς θεσμούς να εκδημοκρατιστούν ενώ, στον 20ό αιώνα, η δικαστική ερμηνεία κατέστησε δυνατή την αύξηση των προεδρικών εξουσιών, την εκχώρηση αρμοδιοτήτων των πολιτικών κυβερνήσεων στην ομοσπονδιακή και, από κάποιες απόψεις, τη διεύρυνση των ατομικών δικαιωμάτων.

Μπορούμε, ωστόσο, να πούμε ότι αυτές οι αλλαγές έλαβαν χώρα εντός του συντάγματος, υπό την έννοια ότι οι θεμελιώδεις αρχές, όπως η διάκριση των εξουσιών, η ομοσπονδιοποίηση και η ατομική ελευθερία, συνέχισαν να τηρούνται, αν και με νέα μορφή. Το ίδιο ισχύει και για τις μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε στο ακωδικοποιητό βρετανικό σύνταγμα η κυβέρνηση Blair από το 1997 και μετά. Αντίθετα, το σύνταγμα της Τέταρτης Γαλλικής Δημοκρατίας αποδείχτηκε μη λειτουργικό, διότι η έμφαση που έδινε στην Εθνοσυνέλευση έτεινε να παράγει αδύναμες και ασταθείς κυβερνήσεις. Καθώς το σύνταγμα δεν πρόσφερε λύση σ' αυτό το αδιέξοδο, το αποτέλεσμα ήταν ένα νέο σύνταγμα το 1958, που εγκαινίασε την Πέμπτη Δημοκρατία, και το οποίο διεύρυνε την προεδρική εξουσία σύμφωνα με ένα μοντέλο που επινόησε ο στρατηγός De Gaulle.

Δίκαιο

Δίκαιο, ηθική και πολιτική

Η σχέση μεταξύ δικαίου και ηθικής είναι από τα πιο ακανθώδη προβλήματα της πολιτικής θεωρίας. Εκ πρώτης όψευς, το δίκαιο και η ηθική είναι πολύ διαφορετικά πράγματα. Το δίκαιο είναι μια διακριτή μορφή κοινωνικού ελέγχου που στηρίζεται στα μέσα καταναγκασμού: ορίζει τι μπορεί και τι δεν μπορεί να γίνεται. Η ηθική, από την άλλη, αφορά πρακτικά ζητήματα και τη διαφορά μεταξύ «σωστού» και «λάθους»: ορίζει τι πρέπει και τι δεν πρέπει να γίνεται. Επιπλέον, ενώ το δίκαιο έχει αντικειμενικό χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι αποτελεί κοινωνικό γεγονός, η ηθική θεωρείται συνήθως υποκειμενική υπόθεση, ζήτημα γνώμης ή προσωπικής κρίσης. Παρ' όλα αυτά, οι θεωρίες του φυσικού δικαίου ήδη από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη υποστηρίζουν ότι το δίκαιο έχει ή πρέπει να έχει τις ρίζες του σε ένα σύστημα ηθικής. Στην πρώιμη νεωτερικότητα, τέτοιες θεωρίες βασιζόνταν συχνά στην ιδέα των δοσμένων από τον Θεό «φυσικών δικαιωμάτων». Η υποστήριξη μιας σχέσης δικαίου και ηθικής έγινε ξανά της μόδας κατά τον 20ό

Έννοια

Κοινοβουλευτική κυριαρχία

Η κοινοβουλευτική κυριαρχία αναφέρεται στην απόλυτη και απεριόριστη εξουσία ενός κοινοβουλίου ή νομοθετικού σώματος, η οποία αντανακλάται στη δυνατότητα του να θεσπίζει, να τροποποιεί ή να ακυρώνει όποιο νόμο επιθυμεί. Η κοινοβουλευτική κυριαρχία θεωρείται συνά η βασική αρχή του βρετανικού συντάγματος και προκύπτει από την απουσία κωδικοποιημένου συντάγματος, την πρωτοκαθεδρία της κοινοβουλευτικής νομοθεσίας έναντι όλων των άλλων μορφών δικαίου, την απουσία ανταγωνιστικών νομοθετικών σωμάτων, και από τον όρο ότι κανένα κοινοβούλιο δεν μπορεί να δεσμεύσει τους διαδόχους του. Οι υποστηρικτές της αρχής την επεκτείνουν διότι εικάζουν τη συνταγματική εξουσία σ' έναν αντιπροσωπευτικό θεσμό και όχι σ' ένα τεκνητό σώμα κανόνων ή ένα μη σιρετό σώμα δικαστών. Οι επικριτές της τονίζουν ότι η αρχή είναι δύναμη αυταρχική καθότι οδηγεί σε «εκλογική δικτατορία» όταν το κοινοβούλιο κυριαρχείται από την εκτελεστική εξουσία.

Δίκαιο: Σύνολο δημόσιων κι εκτελεστών κανόνων που ισχύουν σε όλη την έκταση μιας πολιτικής κοινότητας. Το δίκαιο αναγνωρίζεται συνήθως ως δεσμευτικό.

Έννοια**Ανθρώπινα δικαιώματα**

Ανθρώπινα δικαιώματα είναι τα δικαιώματα που έχουν οι άνθρωποι από τη φύση τους ως ανθρώπων· πρόκειται δηλαδή για τη νεότερη κι εκκοσμικευμένη εκδοχή των φυσικών δικαιωμάτων. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι «οικουμενικά», υπό την έννοια ότι ανήκουν σε όλους τους ανθρώπους και όχι μόνο στα μέλη ενός ορισμένου κράτους, μιας μόνο φυλής, θρησκείας, φύλου ή οποιασδήποτε άλλης ομάδας. Είναι επίσης «θεμελιώδη», καθότι είναι αναπαλλοτρίωτα· σε αντίθεση με τα πολιτικά δικαιώματα, δεν εξαρτώνται από τις ελευθερίες και τη θέση που αποδίδονται στους πολίτες μιας ορισμένης κοινωνίας. Οι υποστηρικτές του δόγματος των ανθρώπινων δικαιωμάτων τα περιγράφουν ως ηθικές αρχές οικουμενικής ισχύος που υπερβαίνουν τις παραδοσιακές ιδεολογικές διαιρέσεις. Οι επικριτές τους, από την άλλη, υποστηρίζουν ότι είναι αγόητο να πιστεύει κανείς ότι τα άτομα έχουν δικαιώματα ανεξάρτητα από τις παραδόσεις, τις κουλτούρες και τις κοινωνίες όπου ανήκουν.

αιώνα, συνδεδεμένη συνήθως με τις ιδέες των πολιτικών ελευθεριών ή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η ανάπτυξη, ωστόσο, της «επιστήμης του θετικού δικαίου» κατά τον 19ο αιώνα εισήγαγε μια πολύ διαφορετική θεώρηση αυτής της σχέσης. Σκοπός της ήταν πολύ απλά να αποδεσμεύσει την κατανόηση του δικαίου από ηθικές, θρησκευτικές και μυστικιστικές πεποιθήσεις. Ο John Austin (1790-1859) ανέπτυξε τη θεωρία του «νομικού θετικισμού», η οποία όρισε το δίκαιο όχι με όρους συμμόρφωσής του σε ανώτερες ηθικές ή θρησκευτικές αρχές αλλά στη βάση του γεγονότος ότι είναι ήδη θεσπισμένο και ισχύον: το δίκαιο είναι δίκαιο επειδή το υπακούουν. Η προσέγγιση αυτή εκλεπτύνθηκε από τον H.L.A. Hart στο βιβλίο του *The Concept of Law* (1961). Ο Hart υποστήριξε ότι το δίκαιο γεννιέται από την ένωση «πρωταρχικών» και «δευτερογενών» κανόνων, καθένας εκ των οποίων έχει συγκεκριμένη λειτουργία. Οι πρωταρχικοί κανόνες ρυθμίζουν την κοινωνική συμπεριφορά και μπορούν να θεωρηθούν η ουσία του νομικού συστήματος: ένα παράδειγμα είναι λ.χ. το ποινικό δίκαιο. Οι δευτερογενείς κανόνες, από την πλευρά τους, είναι κανόνες που αποδίδουν εξουσίες στους κυβερνητικούς θεσμούς. Ορίζουν πώς

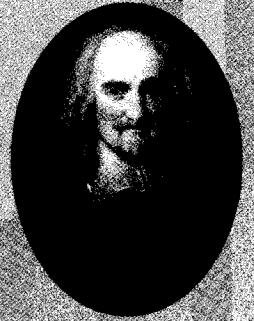
Έννοια**Κράτος δικαίου**

Το κράτος δικαίου είναι η αρχή σύμφωνα με την οποία το δίκαιο πρέπει να «κράτει», δηλαδή να εγκοιδορύνει ένα πλαίσιο στο οποίο συμμορφώνεται κάθε συμπεριφορά και κάθε πράξη, και το οποίο ισχύει εξίσου για όλα τα μέλη της κοινωνίας, είτε πρόκειται για απλούς πολίτες είτε για κυβερνητικούς αξιωματούχους. Το κράτος δικαίου είναι λοιπόν βασική αρχή της φιλελεύθερης δημοκρατίας και περιλαμβάνει ιδέες όπως ο συνταγματισμός και η περιορισμένη κυβέρνηση. Στην πειραματική Ευρώπη εγγράφεται συχνά στη γερμανική έννοια του *Rechtsstaat*, στην οποία το δίκαιο γίνεται κατηγορηματικό του ίδιου του κράτους. Στη ΗΠΑ το κράτος δικαίου συνδέεται στενά με το κύρος του συντάγματος ως «υπεράτατο» νόμο και με την αρχή της «δικαίας δίκης». Στη Μ. Βρετανία θεωρείται ότι έχει τις ρίζες του στα εθμικά δίκαια και ότι συνιστά μία εναλλακτική λύση στο (απόλυτο) κωδικοποιημένο σύνταγμα (Dicey, [1885] 1939).

Thomas Hobbes (1588-1679)

Άγγλος πολιτικός φιλόσοφος, γιος καταπνικτού κληρικού. Αργότερα εγκατέλειψε την οικογένειά του, έγινε δάσκαλος του εξόριστου πρίγκιπα της Ουαλίας Καρόλου Στιούαρτ κι έζησε υπό την προστασία του οίκου των Cavendish. Γράφοντας σε μια εποχή αβεβαιότητας κι εμφύλιου σπαραγμού που επισπεύστηκε από την Αγγλική Επανάσταση, ο Hobbes ανέπτυξε την πρώτη μετά τον Αριστοτέλη ολοκληρωμένη θεωρία για τη φύση και την

ανθρώπινη συμπεριφορά. Το κλασικό έργο του *Λεβιάθαν* (1651) συζητά τα θεμέλια της πολιτικής υπακοής, και απαντάει αναμφίβολα τις ανησυχίες του εμφύλιου πολέμου. Το βιβλίο αναπτύσσει μια υπεράσπιση της απολυταρχικής κυβέρνησης, καθώς όμως όμοια επικαλείται την ορθολογική επιχειρηματολογία, υπό τη μορφή του κοινωνικού συμβολαίου, απογοητεύει εξίσου τους υπέρμαχους του **θεϊκού δικαίου**.

δημιουργούνται, επιβάλλονται και ερμηνεύονται οι πρωταρχικοί κανόνες, καθορίζοντας έτσι την εγκυρότητά τους.

Μπροστά στον σημαντικό ρόλο του δικαίου στη ρύθμιση της κοινωνικής συμπεριφοράς, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει την τεράστια πολιτική σημασία του. Εντούτοις, τα ερωτήματα σχετικά με την πραγματική και επιθυμητή σχέση ανάμεσα στο δίκαιο και την πολιτική, αναφορικά δηλαδή με τη φύση του δικαίου, τη λειτουργία του και τη σφαίρα δικαιοδοσίας του, έχουν προκαλέσει έντονες διαμάχες. Η αντίληψή μας για το δίκαιο προέρχεται εν πολλοίς από τη φιλελεύθερη θεωρία, η οποία περιγράφει το δίκαιο ως τη θεμελιώδη εγγύηση της πολιτισμένης κι εύτακτης ζωής, στηριζόμενη ουσιαστικά στη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου. Στην απουσία κράτους και συστήματος δικαίου –δηλαδή στη «φυσική κατάσταση»– όλοι είναι ελεύθεροι να κακοποιούν ή να απειλούν όλους. Ο ρόλος, λοιπόν, του δικαίου είναι να προστατεύει κάθε μέλος της κοινωνίας από τα υπόλοιπα εμποδίζοντας έτσι την καταπάτηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του.

Στο βαθμό που αυτή η προστασία εκτείνεται σ' όλη την κοινωνία και σε κάθε μέλος της ξεχωριστά, επιμένουν οι φιλελεύθεροι, το δίκαιο έχει ουδέτερο χαρακτήρα. Το δίκαιο τίθεται επομένως «υπεράνω» της πολιτικής, και ο αυστηρός διαχωρισμός των δύο πρέπει να τηρείται ούτως ώστε το δίκαιο να μην καταλήγει να ευνοεί το κράτος σε βάρος του ατόμου, τους πλούσιους σε βάρος των φτωχών, τους άνδρες σε βάρος των γυναικών κ.ο.κ. Γι' αυτόν το λόγο οι φιλελεύθεροι δίνουν τόσο μεγάλη προσοχή στην καθολική αυθεντία του δικαίου, όπως την ενσαρκώνει η αρχή του κράτους δικαίου. Αυτή η άποψη περί δικαίου έχει σημαντικές επιπτώσεις και στη δικαστική εξουσία, έργο της οποίας είναι η ερμηνεία του νόμου και η επίλυση των διαφορών. Πάνω απ' όλα, οι δικαστές πρέπει να είναι ανεξάρτητοι, δηλαδή να κείνται «υπεράνω» ή «εκτός» του κυβερνητικού μηχανισμού και να μην υπόκεινται σε πολιτικές πιέσεις.

Αν, όμως, βασικός σκοπός του δικαίου είναι η προστασία της ελευθερίας, έπεται ότι και η ίδια η σφαίρα του δικαίου πρέπει να είναι περιορισμένη. Με άλλα λόγια, το δίκαιο πρέπει να γίνεται αποδεκτό

Θεϊκό δίκαιο: Το δόγμα ότι οι κοσμικοί ηγεμόνες είναι εκλεκτοί του Θεού κι έχουν συνεπώς αδιαμφισβήτητη αυθεντία υπεράσπιση της μοναρχικής απολυταρχίας.

μόνο καθόσον διευρύνει και δεν περιστέλλει την ελευθερία. Μία από τις εναργέστερες φιλελεύθερες διακηρύξεις αυτής της αρχής διατυπώθηκε από τον John Stuart Mill, ο οποίος στο *Περί ελευθερίας* ([1859] 1982:73) διακήρυξε ότι «το άτομο είναι κυρίαρχο στον εαυτό του, στο σώμα του και στο πνεύμα του». Ο Mill ήταν πρόθυμος να δεχτεί τη νομιμοποίηση του δικαίου μόνο εφόσον αυτό ήταν σχεδιασμένο έτσι ώστε «να εμποδίζεται η βλάβη άλλων» – ό,τι οι ηθικοί φιλόσοφοι εννοούν ως «αρχή της βλάβης». Με αυτό το κριτήριο, πατερναλιστικοί νόμοι που έχουν σαν στόχο να εμποδίσουν τη βλάβη στον εαυτό, όπως οι νόμοι που απαγορεύουν τα σκληρά ναρκωτικά ή επιβάλλουν τη χρήση ζωνών ασφαλείας στα αυτοκίνητα, ή οι νόμοι που υποτίθεται ότι προάγουν την ηθική συμπεριφορά, όπως οι νόμοι κατά της αυτοκτονίας ή της πορνείας, είναι εντελώς αβάσιμοι.

Μια εναλλακτική θεώρηση του δικαίου αναπτύχθηκε από συντηρητικούς θεωρητικούς, βασιζόμενη κυρίως στην ιδέα ότι το δίκαιο συνδέεται με την τάξη, μέχρι σημείου «ο νόμος και η τάξη» να γίνονται μία και μόνη, αξεδιάλυτη έννοια. Η θέση αυτή έχει τις ρίζες της σε δύο πηγές. Η πρώτη είναι μια βαθιά απαισιόδοξη, ακόμα και χομπσιανή άποψη για την ανθρώπινη φύση. Στον *Λεβιάθαν* ([1651] 1968: 49), ο Thomas Hobbes περιέγραψε τη βασική ανθρώπινη ροπή ως «μια διαρκή και ακατάπαυστη επιθυμία για ολοένα και περισσότερη εξουσία, η οποία σταματά μόνο με το θάνατο». Από αυτή τη σκοπιά, οι ρίζες της κοινωνικής ανωμαλίας θεωρούνται ότι ενυπάρχουν στον ίδιο τον άνθρωπο, άποψη που συνδέεται ενίοτε με το χριστιανικό δόγμα του «προπατορικού αμαρτήματος». Η τάξη διασφαλίζεται επομένως μόνο με αυστηρούς νόμους, άτεγκτη επιβολή και σκληρές ποινές. Για τον Hobbes, το δίκαιο ήταν το μόνο μέσο για να μην ξανακυλήσει ο άνθρωπος στο χάος και τη βαρβαρότητα.

Η δεύτερη πηγή αυτής της συντηρητικής άποψης για τη σημασία του δικαίου είναι η πίστη ότι η κοινωνική σταθερότητα εξαρτάται από την ύπαρξη κοινών αξιών και κοινής κουλτούρας. Μία κλασική διατύπωση αυτής της θέσης αναπτύχθηκε από τον Patrick Devlin στο βιβλίο του *The Enforcement of Morals* (1968), όπου υποστήριξε ότι η κοινωνία έχει το δικαίωμα να επιβάλλει «δημόσια ηθική» μέσω του δικαίου. Η θέση αυτή υπερβαίνει σαφώς τον **κοινωνικό φιλελευθερισμό** του Mill, καθότι υπονοεί λ.χ. ότι η κοινωνία έχει δικαίωμα να προστατέψει τον εαυτό της από ό,τι θεωρεί «παρεκκλίνουσα» συμπεριφορά, π.χ. την ομοφυλοφιλία και τη χρήση ναρκωτικών. Τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 η Νέα Δεξιά πήρε παρόμοια θέση, εκθειάζοντας τις αρετές της «παραδοσιακής ηθικής» και των «οικογενειακών αξιών», και υποστηρίζοντας ότι αυτές πρέπει να προωθούνται από την αυθεντία του δικαίου.

Κοινωνικός φιλελευθερισμός

[libertarianism]*: Η πεποίθηση ότι η σφαίρα της ατομικής ελευθερίας πρέπει να μεγιστοποιείται· συνδέεται συνήθως με απόπειρες ελαχιστοποίησης του εύρους της δημόσιας αυθεντίας.

■ Η δικαστική εξουσία

Η δικαστική εξουσία είναι ο κλάδος της κυβέρνησης που επιφορτίζεται με τη διευθέτηση νομικών διαφορών. Η βασική λειτουργία των δικαστών, επομένως, είναι να αποφαινούνται για το νόημα του νόμου, υπό την έννοια ότι ερμηνεύουν ή «κατασκευάζουν» τους νόμους. Η

σπουδαιότητα αυτού του ρόλου ποικίλλει από κράτος σε κράτος και από σύστημα σε σύστημα· είναι, ωστόσο, ιδιαίτερα σημαντικός σε κράτη με κωδικοποιημένο σύνταγμα, όπου οι δικαστές επιφορτίζονται και με την ερμηνεία του ίδιου του συντάγματος κι έτσι τους επιτρέπεται να αποφαινούνται επί διαφορών μεταξύ των βασικών θεσμών της κυβέρνησης ή ανάμεσα στο κράτος και το άτομο.

Η ολοένα αυξανόμενη σημασία του διεθνούς δικαίου έχει σαφώς ενισχύσει το ρόλο της δικαστικής εξουσίας. Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης (πρώην Παγκόσμιο Δικαστήριο) είναι ο δικαστικός βραχίονας των Ηνωμένων Εθνών, ο οποίος συνιστά ένα φόρουμ στο οποίο επιλύονται οι διαφορές μεταξύ κρατών, μολονότι, καθώς το διεθνές δίκαιο σέβεται την αρχή της εθνικής κυριαρχίας, αυτό απαιτεί τη συναίνεση όλων των μερών. Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΔ) επανέφερε στο προσκήνιο την ιδέα περί **εγκλημάτων πολέμου** ή «εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας» που είχαν εισαγάγει οι δίκες της Νυρεμβέργης το 1945-46. Το ΔΠΔ συνέλαβε και παρέπεμψε σε δίκη για μαζικά εγκλήματα αρκετά άτομα, όπως τον πρώην πρόεδρο της Γιουγκοσλαβίας Σλόμπονταν Μίλόσεβιτς το 2001. Υπάρχουν επίσης διεθνή δικαστήρια με περιφερειακή δικαιοδοσία, όπως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο της Ε.Ε. στο Λουξεμβούργο και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων στο Στρασβούργο.

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της δικαστικής εξουσίας –το προσδιοριστικό της χαρακτηριστικό στην περίπτωση των φιλελεύθερων-δημοκρατικών συστημάτων– είναι ότι οι δικαστές είναι αυστηρά ανεξάρτητοι και μη πολιτικοί φορείς. Μάλιστα, η δυνατότητα των δικαστών να τίθενται «υπεράνω» της πολιτικής θεωρείται συνήθως ως η καθοριστική εγγύηση της διάκρισης δικαίου και πολιτικής. Αυτή, ωστόσο, η εικόνα της δικαστικής εξουσίας είναι πάντα παραπλανητική. Είναι προτιμότερο να σκεφτόμαστε τη δικαστική εξουσία ως πολιτικό, όχι απλώς νομικό θεσμό. Ως κεντρικά πρόσωπα στη νομική διαδικασία, οι δικαστές έχουν ζωτικό ρόλο σε ενέργειες αναμφισβήτητα πολιτικές, όπως η διευθέτηση συγκρούσεων και η υπεράσπιση της κρατικής αυθεντίας. Μολονότι οι δικαστές είναι σαφώς πολιτικοποιημένοι, υπό την έννοια ότι οι αποφάσεις τους έχουν σαφή πολιτικό αντίκτυπο, η συζήτηση περί της πολιτικής σημασίας της δικαστικής εξουσίας περιστρέφεται γύρω από δύο πιο αμφιλεγόμενα ερωτήματα. Πρώτον, δεσμεύονται πολιτικά οι δικαστές, διαμορφώνονται δηλαδή οι πράξεις τους από πολιτικές βλέψεις και πιέσεις; Δεύτερον, εμπλέκονται στην κρατική πολιτική, αποκτούν δηλαδή αρμοδιότητες που κανονικά ανήκουν στους πολιτικούς;

Δεσμεύονται πολιτικά οι δικαστές;

Ορισμένα πολιτικά συστήματα δεν αξιώνουν καν δικαστική ουδετερότητα ή αμεροληψία. Στα ορθόδοξα κομμουνιστικά καθεστώτα, για παράδειγμα, η αρχή της «σοσιαλιστικής νομιμότητας» όριζε ότι οι δικαστές όφειλαν να ερμηνεύουν τους νόμους σύμφωνα με τον μαρξισμό-λενινισμό, υπό την ιδεολογική αυθεντία του Κομμουνιστικού Κόμματος του κράτους. Έτσι, οι δικαστές μετατρέπονταν σε απλούς

Εγκλήματα πολέμου: Πράξεις που καταπατούν διεθνείς συμβάσεις κατά τη διεξαγωγή πολέμου, και οι οποίες σχετίζονται συνήθως είτε με επιθετικό πόλεμο είτε με θηριωδίες σε βάρος αμάχων ή αιχμαλώτων πολέμου.

Έννοια

Ουδετερότητα

Ουδετερότητα είναι η αποουσία κάθε είδους στρατηγικής ή δεσμεύσης: ουσιαστικά στην άρνηση να «πάρει κανείς το μέρος» του ενός ή του άλλου σε μια διένεξη. Στις διεθνείς σχέσεις, ουδετερότητα είναι η νομική κατάσταση στην οποία ένα κράτος διακηρύσσει τη μη ανάμειξη του σε μια σύρραξη ή έναν πόλεμο και δηλώνει την πρόθεσή του να απέχει από την υποστήριξη ή την αρχική υποστήριξη πλευράς, ως αρχή ατομικής στάσης, η ουδετερότητα δικαστών, δημόσιων υπαλλήλων, στρατιωτικών και άλλων κρατικών αξιωματούχων υποδηλώνει, αυστηρά μιλώντας, την αποουσία πολιτικών συνδέσεων και ιδεολογικών προτιμήσεων. Οι ουδετεροί δράντες είναι λογικοί πολιτικοί ευνουχισμένοι. Στην πράξη, ισχύει συνήθως η λιγότερο αυστηρή αρχή της αμεροληψίας, η οποία επιτρέπει την ύπαρξη πολιτικών συμπάθειων καθόσον αυτές δεν παρεμβαίνουν ή δεν συγκρούονται με επαγγελματικά ή δημόσια καθήκοντα.

υπαλλήλους που υπηρετούσαν τις πολιτικές και ιδεολογικές επιδιώξεις του ίδιου του καθεστώτος. Αυτό φάνηκε ανάγλυφα στις σοβιετικές «στημένες δίκες» της δεκαετίας του 1930 (τις λεγόμενες «Δίκες της Μόσχας»). Τα γερμανικά δικαστήρια κατά τη ναζιστική περίοδο χρησιμοποιούνταν παρομοίως σαν όργανα ιδεολογικής καταπίεσης και πολιτικών διώξεων. Σε άλλα κράτη, ωστόσο, οι δικαστές αναμένεται να τηρούν αυστηρή πολιτική ουδετερότητα. Σε κράτη που υιοθετούν οποιαδήποτε μορφή φιλελεύθερου συνταγματισμού η αυθεντία του δικαίου συνδέεται με τον μη πολιτικό του χαρακτήρα, ο οποίος, με τη σειρά του, βασίζεται στην υπόθεση ότι ο νόμος ερμηνεύεται από ανεξάρτητους και αμερόληπτους δικαστές.

Οι δικαστές, όμως, μπορούν να δεσμεύονται πολιτικά υπό διττή έννοια: είναι πιθανό να είναι εξωτερικά ή εσωτερικά προκατειλημμένοι. Η εξωτερική προκατάληψη προέρχεται από την επιρροή που μπορούν να ασκήσουν στη δικαστική εξουσία πολιτικά σώματα, όπως τα κόμματα, η συνέλευση και η κυβέρνηση. Η εσωτερική προκατάληψη έχει τις ρίζες της στις προκαταλήψεις και τις συμπάθειες των ίδιων των δικαστών, ιδίως σ' εκείνες που παρεμβαίνουν στη λήψη δικαστικών αποφάσεων. Θεωρητικά, η εξωτερική προκατάληψη εμποδίζεται από την αρχή της **ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης**. Στις περισσότερες φιλελεύθερες δημοκρατίες η ανεξαρτησία των δικαστών προστατεύεται χάρη στην ασφάλεια της θητείας τους (το γεγονός ότι δεν μπορούν ν' απομακρυνθούν) και την απαγόρευση κριτικής των δικαστών και των δικαστικών αποφάσεων. Στην πράξη, ωστόσο, η ανεξαρτησία των δικαστών μπορεί να υπονομευτεί από την άμεση ανάμειξη πολιτικών σωματίων στη διαδικασία επιλογής και προαγωγής των δικαστών.

Οι δικαστές στις ΗΠΑ είναι θεωρητικά ισόβιοι, υπό τον όρο της «καλής συμπεριφοράς». Οι δικαστές του Ανώτατου Δικαστηρίου, ωστόσο, διορίζονται από τον Πρόεδρο και υπόκεινται στην έγκριση της Γερουσίας. Η διαδικασία αυτή, από τις διαμάχες του F.D. Roosevelt με το σώμα τη δεκαετία του 1930 και μετά, έχει οδηγήσει σε ένα μοντέλο αποκάλυπτων πολιτικών διορισμών. Οι Πρόεδροι επιλέγουν τους δικαστές βάσει κομματικών δεσμών και ιδεολογικών θέσεων, η δε Γερουσία μπορεί να τους απορρίψει για τους ίδιους λόγους, όπως συνέβη στην περίπτωση του Robert Bork τη δεκαετία του 1980. Οι φιλελεύθερες τάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου υπό την προεδρία του Warren (1954-69) και οι πιο συντηρητικές προτιμήσεις του υπό τον Burger (1969-86) και τον διάδοχό του δικαστή Rehnquist προέκυψαν εν πολλοίς από εξωτερικές πολιτικές πιέσεις. Και οι Βρετανοί δικαστές διορίζονται από την εκάστοτε κυβέρνηση ενώ οι ανώτατοι δικαστικοί διορίζονται από τον πρωθυπουργό καθ' υπόδειξη του λόρδου καγκελάριου (του ανώτατου δικαστικού άρχοντα της χώρας). Παρά τις συμβάσεις που ορίζουν ότι οι διορισμοί αυτοί πρέπει να είναι αμερόληπτοι, συχνά εμφολοχωρούν πολιτικές επιδιώξεις, όπως συνέβη το 1980 με το διορισμό του λόρδου Donaldson, πρώην συμβούλου του Συντηρητικού Κόμματος και γνωστού υποστηρικτή του νομικού περιορισμού της δράσης των συνδικάτων, στη θέση του προέδρου του Ανώτατου Εφετείου [Master of the Rolls].

Ανεξαρτησία της δικαιοσύνης:

Συνταγματική αρχή σύμφωνα με την οποία πρέπει να υπάρχει αυστηρός διαχωρισμός της δικαστικής εξουσίας από τους άλλους κλάδους της κυβέρνησης. Πρόκειται για επιμέρους εφαρμογή της διάκρισης των εξουσιών.

Το συνταγματικό δικαστήριο της Γαλλίας (Conseil Constitutionnel), το οποίο είναι επιφορτισμένο με τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων και συνεπώς ικανό να περιορίζει και την Εθνοσυνέλευση και την εκτελεστική εξουσία, υπόκειται σε ιδιαίτερος έκδηλη πολιτική επιρροή. Το εν λόγω δικαστήριο αποτελείται ως επί το πλείστον από πρώην πολιτικούς με μεγάλη εμπειρία παρά από επαγγελματίες δικαστές. Ο Γάλλος πρόεδρος και οι πρόεδροι της Εθνοσυνέλευσης και της Γερουσίας επιλέγουν ένα τρίτο των μελών του δικαστηρίου ο καθένας, με την κομματική ταυτότητα να αποτελεί συχνά σημαντικό κριτήριο επιλογής. Στην Ιαπωνία, το Ανώτατο Δικαστήριο διορίζεται ουσιαστικά από το υπουργικό συμβούλιο, οι δε ανώτατοι δικαστές επιλέγονται από τον αυτοκράτορα μεταξύ υποψηφίων που προτείνει το υπουργικό συμβούλιο. Αλλά η μακροχρόνια παραμονή του Φιλελεύθερου Δημοκρατικού Κόμματος στην εξουσία κατά τη μεταπολεμική περίοδο είχε σαν αποτέλεσμα την πλήρωση του δικαστηρίου από κομματικά στελέχη, γεγονός που εγγυόταν την απαρτέγκλιτη υποταγή του στη Δίαιτα. Μία από τις συνέπειες αυτής της πρακτικής ήταν ότι, παρά τη γενικευμένη αυθαίρετη χάραξη των ορίων των εκλογικών περιφερειών [gerrymandering] προς όφελος του ΦΔΚ στις αγροτικές περιοχές, το Ανώτατο Δικαστήριο δεν έφτασε ποτέ σε σημείο να ακυρώσει τα εκλογικά αποτελέσματα, ακόμα και όταν –όπως το 1983– οι εκλογές κηρύσσονταν αντισυνταγματικές εξαιτίας της δυσανάλογης κατανομής των εδρών (Eccleston, 1989).

Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης δεν είναι, βέβαια, το μόνο ζήτημα που έχει σημασία στη συζήτησή μας, καθώς η προκατάληψη μπορεί να παρεισφρήσει εξίσου εύκολα μέσω των αξιών και της κουλτούρας των δικαστών όσο και μέσω εξωτερικών πιέσεων. Υπό αυτό το πρίσμα, το σημαντικό δεν είναι τόσο πώς επιλέγονται οι δικαστές όσο ποιοι δικαστές επιλέγονται. Σύμφωνα με την κλασική σοσιαλιστική κριτική, η δικαστική εξουσία εκφράζει τις κυρίαρχες αξίες της κοινωνίας κι έτσι υπερασπίζεται την υπάρχουσα πολιτική και κοινωνική τάξη. Η τάση αυτή υποστηρίζεται από την κοινωνική προέλευση των δικαστών και από το χαρακτηριστικό κύρος και σεβασμό με τα οποία επενδύεται συνήθως το δικαστικό επάγγελμα. Ο Griffith (1991) υποστήριξε ότι η συντηρητική προκατάληψη είναι κυρίαρχη μεταξύ των ανώτατων δικαστικών της Μ. Βρετανίας και ότι οφείλεται στην εντυπωσιακή ομοιογένεια των ανώτατων δικαστών, οι οποίοι είναι στη συντριπτική πλειονότητά τους άνδρες και λευκοί, ανήκουν στην ανώτερη μεσοαστική τάξη κι έχουν φοιτήσει σε ειδικά σχολεία και στα πανεπιστήμια της Οξφόρδης και του Καίμπριτζ. Παρόμοια επιχειρήματα έχουν επιστρατευτεί υπέρ της θέσης ότι οι δικαστές είναι προκατειλημμένοι εναντίον των γυναικών, των φυλετικών μειονοτήτων, στην πραγματικότητα εναντίον κάθε ομάδας με μειοψηφική αντιπροσώπευση στους κόλπους τους.

Μολονότι το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ προβλέπει τυπικά ήδη από τη δεκαετία του 1950 έναν μαύρο δικαστή και σήμερα η σύνθεσή του περιλαμβάνει δύο γυναίκες, τα μέλη του παραμένουν κατά κανόνα λευκοί Αγγλοσάξονες προτεστάντες που προέρχονται από τη μεσοαστική και την ανώτερη μεσοαστική τάξη των ΗΠΑ. Από την άλλη, σε

Gerrymandering: Ο αυθαίρετος καθορισμός των ορίων των εκλογικών περιφερειών προς πολιτικό όφελος ενός κόμματος ή υποψηφίου*.

Έννοια

Δικαστικός έλεγχος επί των νόμων

Δικαστικός έλεγχος των νόμων είναι το πρόνδιο της δικαστικής εξουσίας να «ελέγχει» και πιθανώς να ακυρώνει νόμους, διατάγματα και πράξεις άλλων κλάδων της κυβέρνησης, ιδίως της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας. Υπό την κλασική της έννοια, η αρχή του δικαστικού ελέγχου απορρέει από την ύπαρξη κωδικοποιημένου συντάγματος, κι επιτρέπει στα δικαστήρια να απορρίπτουν ως «αντισυνταγματικές» πράξεις που κρίνονται ασύμβατες με το σύνταγμα. Μια πιο μετριοπαθής μορφή δικαστικού ελέγχου επί των νόμων, που απαντά σε αστήματα με ακωδικοποίητο σύνταγμα, περιορίζεται στον έλεγχο των διοικητικών πράξεων υπό το πρίσμα του κοινού δικαίου και απήρξεται στη χρήση της αρχής του *ultra vires* (της υπέρβασης καθηκόντος) με την οποία κρίνεται αν οι πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας υπερβαίνουν τις εξουσίες της. Θεωρούμενος από πολλούς ως ο ακρογωνιαίος λίθος του φιλελεύθερου συνταγματισμού, εφόσον διασφαλίζει μια «έννομη κυβέρνηση», ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων υπερβαίνει επιπλέον τη διάκριση των εξουσιών, καθώς θεσπίζει, καθώς ή κοκώς, την υπεροχή της δικαστικής εξουσίας.

κράτη όπως η Αυστραλία έχουν γίνει προσπάθειες να αντισταθμιστούν αυτές οι τάσεις, κάνοντας τη δικαστική εξουσία κοινωνικά αντιπροσωπευτικότερη. Για παράδειγμα, από τη δεκαετία του 1980 και μετά, οι Αυστραλοί δικαστές προέρχονται από τις τάξεις των ακαδημαϊκών και των νομικών. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και οι επικριτές της δικαστικής εξουσίας αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν όρια στην έκταση κατά την οποία οι δικαστές μπορούν να γίνουν κοινωνικά αντιπροσωπευτικοί. Για να μετατραπεί η δικαστική εξουσία σε μικρογραφία της ευρύτερης κοινωνίας, θα πρέπει να αγνοηθούν τελείως κριτήρια όπως η πείρα και η επαγγελματική ικανότητα κατά το διορισμό των δικαστών.

Εμπλέκονται οι δικαστές στην κρατική πολιτική;

Η άποψη ότι οι δικαστές εφαρμόζουν απλώς το νόμο ήταν ανέκαθεν μύθος. Οι δικαστές δεν μπορούν να εφαρμόσουν το λεγόμενο «γράμμα του νόμου» διότι κανένας νόμος, νομικός όρος ή αρχή δεν έχει ένα μοναδικό, αυταπόδεικτο νόημα. Στην πράξη, οι δικαστές προσδίδουν νόημα στο νόμο μέσω μιας διαδικασίας «κατασκευής» η οποία τους αναγκάζει να επιλέγουν μεταξύ μιας σειράς πιθανών σημασιών ή ερμηνειών. Υπό αυτή την έννοια, *όλοι* οι νόμοι φτιάχνονται από τους δικαστές. Φυσικά, το εύρος της πρωτοβουλίας των δικαστών και η σημασία των νόμων που επενδύουν με νόημα ποικίλλουν σημαντικά. Δύο παράγοντες είναι κρίσιμοι εδώ. Ο πρώτος είναι η σαφήνεια και η λεπτομέρεια με την οποία εξειδικεύεται το δίκαιο. Κατά κανόνα, οι νόμοι με γενική εμβέλεια ή οι συνταγματικές αρχές επιτρέπουν ευρύτερο φάσμα δικαστικής ερμηνείας. Ο δεύτερος είναι η ύπαρξη ενός κωδικοποιημένου ή «γραπτού» συντάγματος, το οποίο ενισχύει σημαντικά το ρόλο της δικαστικής εξουσίας, εκχωρώντας της την εξουσία του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Μολονότι θεωρείται ενίοτε ότι προήλθε από το αγγλικό δίκαιο και την *Υπόθεση Dr. Bonham*, που χρονολογείται ήδη από το 1610, ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αποτελεί μάλλον αμερικανική επινόηση και συνέπεια της θέσπισης του πρώτου γραπτού συντάγματος στον κόσμο. Το αμερικανικό σύνταγμα, βέβαια, δεν αναφέρει πουθενά τον δικαστικό έλεγχο επί των νόμων, μπορεί όμως να λεχθεί ότι ενσαρκώνει τη λογική που κατέστησε αναπόφευκτη την εμφάνισή του. Καθώς το σύνταγμα έθεσε νομικά πρότυπα συμπεριφοράς των κυβερνητικών θεσμών, αυτά έχρηζαν σαφώς ελέγχου ή αστυνόμευσης και το δικαστικό σώμα (πιο συγκεκριμένα, το Ανώτατο Δικαστήριο) ήταν ο μόνος θεσμός που θα μπορούσε να επιτελέσει αυτό το έργο. Η εξουσία του δικαστικού ελέγχου επί των νόμων ασκήθηκε για πρώτη φορά με την απόφαση του αρχιδικαστή John Marshall στην υπόθεση *Marbury εναντίον Madison* (1803) με την οποία το Ανώτατο Δικαστήριο διακήρυξε ότι η Δικαστική Πράξη του 1789 ήταν ασύμβατη με τον «υπέρτατο θεμελιώδη νόμο» του αμερικανικού συντάγματος. Αυτό κατέστησε το Ανώτατο Δικαστήριο, κατά τη διατύπωση του Robert Dahl (1956), «πολιτικό θεσμό, δηλαδή ένα θεσμό για τη διευθέτηση επίμαχων ζητημάτων εθνικής πολιτικής».

Η σημασία του Ανώτατου Δικαστηρίου ως πολιτικού παράγοντα

είναι φανερή σε ολόκληρη την αμερικανική ιστορία. Στα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού, για παράδειγμα, τα Ανώτατα Δικαστήρια, προσηλωμένα στις αρχές του *laissez-faire*, χρησιμοποιούσαν την αρχή της «δίκαιης δίκης» για να απορρίψουν νομοθετήματα υπέρ της κοινωνικής πρόνοιας και των κοινωνικών παροχών: συγκεκριμένα, το δικαστήριο εμπόδισε μεγάλο μέρος της πολιτικής του New Deal του Roosevelt στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Μόνο μετά την αποκαλούμενη «δικαστική επανάσταση» του 1937, η οποία ακολούθησε το διορισμό δικαστών που υποστήριζαν το New Deal, όπως ο Hugo Black και ο William O'Douglas, η στροφή στην οικονομική και κοινωνική παρέμβαση κέρδισε τη δικαστική υποστήριξη. Κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, το δικαστήριο, υπό την προεδρία του αρχιδικαστή Earl Warren, έλαβε σημαντικές φιλελεύθερες αποφάσεις, όπως στην υπόθεση *Brown εναντίον Σχολικού Συμβουλίου* (1954), η οποία απέρριψε ως αντισυνταγματικές τις φυλετικές διακρίσεις στα σχολεία, και την υπόθεση *Baker εναντίον Carr* (1962), η οποία όρισε ότι τα νομοθετικά σώματα των ΗΠΑ πρέπει να είναι ισομεγέθη.

Σε πολλές περιπτώσεις, το Ανώτατο Δικαστήριο προηγήθηκε του Κογκρέσου και της Προεδρίας, ανοίγοντας συχνά το δρόμο για μεταγενέστερες νομοθετικές ρυθμίσεις, όπως στην περίπτωση των μεταρρυθμίσεων για τα πολιτικά δικαιώματα στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Παρομοίως, το Ανώτατο Δικαστήριο προασπίστηκε τη συνταγματικότητα των εκτρώσεων στην υπόθεση *Roe εναντίον Wade* (1973), σε μια εποχή που οι αιρετοί θεσμοί αρνούταν να ασχοληθούν μ' ένα τόσο αμφιλεγόμενο ζήτημα. Μολονότι ο **δικαστικός ακτιβισμός** εκείνης της περιόδου υποχώρησε αργότερα, σαν συνέπεια της εκλογής συντηρητικών προέδρων, όπως ο Nixon, ο Reagan και ο George Bush ο πρεσβύτερος, το δικαστήριο εξακολούθησε να ασκεί επιρροή, επιτρέποντας λ.χ. τη σταδιακή επάνοδο της θανατικής ποινής και την αύξηση των περιοριστικών όρων στο δικαίωμα της έκτρωσης. Εντούτοις, η πολιτικά σημαντικότερη ίσως απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου εκδόθηκε τον Δεκέμβριο του 2000, όταν το δικαστήριο ανέτρεψε την απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου της Φλόριντα και κατακύρωσε τις αμφισβητούμενες προεδρικές εκλογές στον George W. Bush. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι με αυτή του την απόφαση το Ανώτατο Δικαστήριο αντικατέστησε τον αμερικανικό λαό.

Θα ήταν, ωστόσο, λάθος να θεωρήσουμε ότι ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αμερικανικού τύπου εγγυάται την υπεροχή του δικαστικού σώματος. Κατ' αρχάς, ο δικαστικός έλεγχος είναι αποτελεσματικός μόνο υπό την προϋπόθεση ότι οι δικαστές παραμένουν σταθερά ανεξάρτητοι από άλλους κυβερνητικούς θεσμούς. Όπως ήδη αναφέραμε, στην πράξη σπάνια συμβαίνει κάτι τέτοιο. Είναι άξιο λόγου, για παράδειγμα, το γεγονός ότι κατά την εκδίκαση της υπόθεσης που αφορούσε τις προεδρικές εκλογές του 2000 το Ανώτατο Δικαστήριο χωρίστηκε σε κομματικά στρατόπεδα, με τους διορισμένους από το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα δικαστές ν' αποτελούν την πλειοψηφία. Επιπλέον, παρόλο που οι δικαστές μπορούν να ερμηνεύουν τους νόμους και ακόμα και το σύνταγμα, ούτε αποφασί-

Δικαστικός ακτιβισμός: Η επιθυμία των δικαστών να μεσολαβούν σε πολιτικές διαμάχες αντί να περιορίζονται στην ερμηνεία του νόμου.

ζουν ούτε επηρεάζουν τη διατύπωσή τους. Οι δικαστικές αποφάσεις μπορούν έτσι να υπερσκελίζονται από συνταγματικές τροποποιήσεις, όπως συνέβη όταν η Δέκατη Έκτη Τροπολογία του αμερικανικού συντάγματος ανέτρεψε μια παλαιότερη απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου η οποία έκρινε την ομοσπονδιακή φορολογία εισοδήματος αντισυνταγματική. Η μεγαλύτερη ίσως αδυναμία των δικαστών και των δικαστηρίων είναι, ωστόσο, η έλλειψη μέσων επιβολής, και άρα η εξάρτησή τους από άλλους τομείς της κυβέρνησης. Η αδυναμία αυτή έγινε εμφανής όταν το 1958 ο πρόεδρος Eisenhower αναγκάστηκε να στείλει ομοσπονδιακά στρατεύματα στο Λιτ Ροκ του Άρκανσω ώστε να αναγκάσει τα σχολεία της περιοχής να συμμορφωθούν με την απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου για την κατάργηση των φυλετικών διακρίσεων, την οποία είχαν μέχρι τότε αγνοήσει.

Αν οι δικαστές εμπλέκονται στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής, οφείλουν να λειτουργούν σαν μέλη του ευρύτερου μηχανισμού της κυβέρνησης κι εντός των ορίων που επιβάλλει η πολιτική κουλτούρα και η κοινή γνώμη. Οι δυσκολίες που ενδέχεται να αντιμετωπίσει το δικαστικό σώμα στην εκτέλεση του ρόλου του ως θεματοφύλακα του συντάγματος φάνηκαν στη διαμάχη ανάμεσα στην Ίντιρα Γκάντι και τα ινδικά δικαστήρια τη δεκαετία του 1970. Παρά την ύπαρξη γραπτού συντάγματος, η Ινδία δεν ξεπέρασε ποτέ την αντίφαση ανάμεσα σε έναν αμερικανικού τύπου δικαστικό έλεγχο επί των νόμων και μια βρετανικής κοπής κοινοβουλευτική κυριαρχία. Τον Ιούνιο του 1975, στο μέσο γενικευμένων διαμαρτυριών για την αυταρχική ηγεσία της πρωθυπουργού Γκάντι, το ινδικό Ανώτατο Δικαστήριο την κήρυξε ένοχη εκλογικής λαθροχειρίας και της επέβαλε πενταετή στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων. Αν και το δικαστήριο ανέστειλε την αφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων εν αναμονή ακόμα της έφεσης, η Γκάντι κήρυξε μέσα σε λίγες μέρες τη χώρα σε «κατάσταση έκτακτης ανάγκης», ανοίγοντας το δρόμο για τη σύλληψη εκατοντάδων πολιτικών αντιπάλων της και την επιβολή σκληρής λογοκρισίας. Μολονότι η δικαστική εξουσία μπόρεσε ν' ανακτήσει την αυθεντία της μετά την άρση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης τον Μάρτιο του 1977, έκτοτε ακολούθησε τακτική αυτοπεριορισμού και δεν τόλμησε ποτέ ξανά ν' αμφισβητήσει τόσο ανοικτά την εκάστοτε κυβέρνηση.

Η άποψη ότι οι δικαστές παρεμβαίνουν στην κρατική πολιτική είναι λιγότερο πειστική όταν δεν υπάρχει κωδικοποιημένο σύνταγμα. Όπου το σύνταγμα είναι άγραφο, οι δικαστές δεν διαθέτουν νομικό κριτήριο εκτίμησης της συνταγματικότητας πολιτικών πράξεων και κυβερνητικών αποφάσεων. Έτσι, το Βρετανικό Κοινοβούλιο είναι κυρίαρχο και η δικαστική εξουσία υπόκειται σ' αυτό. Πριν από την Ένδοξη Επανάσταση του 1688, οι δικαστές στη Μεγάλη Βρετανία είχαν τη δυνατότητα να παρακάμπτουν αποφάσεις του κοινοβουλίου όταν αυτές παραβίαζαν αρχές του εθιμικού δικαίου, όπως συνέβη στην *Υπόθεση Dr. Bonham* (1610). Η επανάσταση, όμως, θέσπισε την πρωτοκαθεδρία του θετικού δικαίου (της νομοθεσίας που θεσπίζει το Κοινοβούλιο), μια αρχή που δεν αμφισβητήθηκε ποτέ έκτοτε από τα δικαστήρια.

Η εξουσία του δικαστικού ελέγχου επί των νόμων μπορεί, παρ' όλα

αυτά, να εφαρμοστεί υπό στενότερη έννοια στην περίπτωση εκτελεστικών εξουσιών που προκύπτουν από την εφαρμογή της νομοθεσίας. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η αρχή του *ultra vires* μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να κηρυχθούν παράνομες λ.χ. υπουργικές πράξεις. Στη Μεγάλη Βρετανία, μάλιστα, οι δεκαετίες του 1980 και του 1990 έφεραν μια αξιοσημείωτη αύξηση του δικαστικού ακτιβισμού, η οποία τόνισε την ολοένα και μεγαλύτερη πολιτική σημασία των δικαστών. Το 1984, για παράδειγμα, η Βουλή των Λόρδων επικύρωσε την απόφαση του Ανώτατου Εφετείου η οποία κήρυσσε παράνομο το σύστημα επιδοτήσεων των συγκοινωνιών του Λονδίνου από το Μείζον Συμβούλιο της πόλης (το επονομαζόμενο πρόγραμμα «δίκαια κόμιστρα»). Παρομοίως, το 1995 ο τότε υπουργός Εξωτερικών Douglas Hurd καταδικάστηκε για παράνομη χρήση των κονδυλίων εξωτερικής βοήθειας σε σχέση με την κατασκευή του φράγματος Pergau στη Μαλαισία. Μεταξύ 1992 και 1996 ο υπουργός Εσωτερικών Michael Howard έχασε, ούτε λίγο ούτε πολύ, δέκα δικαστικές υποθέσεις. Αυτή η αύξηση του δικαστικού ακτιβισμού αντανακλά τόσο τη διάδοση μιας «κουλτούρας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» στους κόλπους των βρετανικών δικαστηρίων όσο και την αυξανόμενη ανησυχία για την κατάχρηση της εκτελεστικής εξουσίας σαν συνέπεια της απουσίας αποτελεσματικών συνταγματικών ελέγχων και εξισορροπήσεων στη Μ. Βρετανία. Είναι βέβαιο ότι ο νόμος για τα ανθρώπινα δικαιώματα (1988), ο οποίος τέθηκε σε ισχύ μόλις το 2000, θα ενισχύσει αυτή την τάση, καθώς εγγυάται ότι υποθέσεις που κάποτε έπρεπε να προσφεύγουν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων θα εκδικάζονται τώρα ταχύτερα και με μικρότερο κόστος από εθνικά δικαστήρια.

■ Σύνοψη

◆ Σύνταγμα ονομάζεται ένα σύνολο κανόνων που επιδιώκουν τη θέσπιση των καθηκόντων, εξουσιών και λειτουργιών των κυβερνητικών θεσμών και τον προσδιορισμό της σχέσης μεταξύ ατόμου και κράτους. Τα συντάγματα μπορούν να ταξινομηθούν με βάση τη φύση των κανόνων τους, την ευκολία αναθεώρησής τους, το βαθμό έμπρακτης τήρησης των διατάξεών τους, το περιεχόμενό τους και τους θεσμούς που εγκαθιδρύουν.

◆ Τα συντάγματα δεν υπηρετούν έναν μόνο ή απλό σκοπό. Στις λειτουργίες τους περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων: η εξουσιοδότηση κρατών με τον καθορισμό μιας σφαιρικής ανεξάρτητης αυθεντίας, η καθιέρωση ενός συνόλου αξιών, ιδανικών και στόχων για μια κοινωνία, η διασφάλιση της σταθερότητας, της τάξης και της άσκησης του έργου των κυβερνήσεων, η προστασία των ατόμων από το κράτος και η νομιμοποίηση καθεστώτων στα μάτια άλλων κρατών και του λαού τους.

◆ Η σχέση ανάμεσα στο περιεχόμενο ενός συντάγματος και την πολιτική πρακτική είναι προβληματική. Τα συντάγματα «λειτουργούν» σε ορισμένες συνθήκες, κυρίως όταν ανταποκρίνονται αλλά και υποστηρίζονται από την πολιτική κουλτούρα, όταν γίνονται σεβαστά από τους

ηγέτες και συμπλέουν με τα συμφέροντα και τις αξίες των κυρίαρχων ομάδων, και όταν είναι προσαρμοσίμα και μπορούν να παραμένουν ενεργά παρά τις μεταβαλλόμενες πολιτικές συνθήκες.

◆ Τα ζητήματα που αφορούν την πραγματική και την επιθυμητή σχέση ανάμεσα στο δίκαιο και την πολιτική είναι άκρως αμφιλεγόμενα. Η φιλελεύθερη άποψη, ευαίσθητη στις πολιτικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα, τείνει να δίνει έμφαση στην περιορισμένη επικράτεια του δικαίου ως απλού μέσου εγγύησης της εύτακτης ζωής. Η συντηρητική άποψη, από την άλλη, τονίζει τη συνάφεια δικαίου και κοινωνικής σταθερότητας, αναγνωρίζοντας ότι το δίκαιο παίζει σημαντικό ρόλο στην επιβολή μιας δημόσιας ηθικής.

◆ Ο διαχωρισμός του δικαίου από την πολιτική επιτυγχάνεται μέσω προσπαθειών εδραίωσης μιας ανεξάρτητης και αμερόληπτης δικαστικής εξουσίας. Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης απειλείται όμως από την ανάμιξη πολιτικών σωμάτων στη διαδικασία της επιλογής και προαγωγής των δικαστών. Η δικαστική αμεροληψία υπονομεύεται από το γεγονός ότι πουθενά οι δικαστές δεν είναι αντιπροσωπευτικοί της ευρύτερης κοινωνίας. Στις δυτικές πολυαρχίες, για παράδειγμα, οι δικαστές είναι κατά κύριο λόγο άνδρες, λευκοί, πλούσιοι και σχετικά μεγάλοι σε ηλικία.

◆ Εφόσον οι δικαστές προσδίδουν νόημα στο νόμο, δεν μπορούν παρά να εμπλέκονται στην κρατική πολιτική. Το εύρος της επιρροής τους ποικίλλει ανάλογα με τη σαφήνεια και τη λεπτομέρεια με την οποία εξειδικεύεται ο νόμος, τα περιθώρια δικαστικής ερμηνείας του και την ύπαρξη ή όχι ενός κωδικοποιημένου ή γραπτού συντάγματος που εκχωρεί στους δικαστές την εξουσία του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Πόσο χρήσιμο είναι ένα σύνταγμα σαν οδηγός πολιτικής πρακτικής;
- ▶ Ποιοι παράγοντες καθορίζουν το σεβασμό που επιδεικνύουν οι κυβερνώντες στο σύνταγμά τους;
- ▶ Τα κωδικοποιημένα συντάγματα και οι χάρτες δικαιωμάτων οδηγούν απλώς στην τυραννία της δικαστικής εξουσίας;
- ▶ Σε ποιες βάσεις (αν υπάρχουν) μπορεί να δικαιολογηθεί η παραβίαση του νόμου;
- ▶ Είναι επιθυμητός ο διαχωρισμός του δικαίου από την πολιτική και, αν ναι, γιατί;
- ▶ Με πόση συνέπεια τηρείται στην πράξη η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης;
- ▶ Έχει σημασία ότι η κοινωνική σύνθεση της δικαστικής εξουσίας δεν αντικατοπτρίζει τη σύνθεση της ευρύτερης κοινωνίας;

■ Διαβάστε επίσης

Alexander, L. (επιμ.), *Constitutionalism: Philosophical Foundations* (Cambridge και Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1998). Ενδιαφέρουσες σκέψεις περί θεωριών και ιδεών που υποστηρίζουν τον συνταγματισμό.

Bogdanor, V. (επιμ.), *Constitutions in Democratic Politics* (Aldershot: Gower, 1988). Μία ενδιαφέρουσα συλλογή κειμένων αναφορικά με τη φύση του συνταγματισμού και το ζήτημα της συνταγματικής αναθεώρησης.

Griffiths, J.A.G., *The Politics of the Judiciary* (Λονδίνο: Fontana, 1997). Κριτική ανάλυση του πολιτικού ρόλου των δικαστών στη Μ. Βρετανία.

Lane, J.-E., *Constitutions and Political Theory* (Manchester: Manchester University Press, 1996). Ολοκληρωμένη και συνεκτική συζήτηση των σημαντικότερων διενέξεων περί συνταγμάτων και συνταγματισμού.

O'Brien, D., *Storm Centre: The Supreme Court in American Politics* (Νέα Υόρκη: Norton, 1993). Χρήσιμη ανάλυση του ρόλου και της σημασίας του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ.

Συνελεύσεις

«Το κοινοβούλιο δεν είναι παρά μια μεγάλη μάζα λίγο πολύ αργόσχολων ανθρώπων».

WALTER BAGEHOT, *The English Constitution* (1867)

Οι συνελεύσεις (οι οποίες αποκαλούνται μερικές φορές κοινοβούλια ή νομοθετικά σώματα) καταλαμβάνουν καίρια θέση στον κυβερνητικό μηχανισμό. Παραδοσιακά, οι συνελεύσεις αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερο σεβασμό και εκτίμηση ως η δημόσια, δημοκρατική μάλιστα όψη της κυβέρνησης. Στα γραπτά συντάγματα, για παράδειγμα, τους αποδίδεται εξέχουσα θέση, καθώς περιγράφονται πριν από τα εκτελεστικά και τα δικαστικά σώματα. Οι συνελεύσεις απολαμβάνουν σεβασμό διότι απαρτίζονται από απλούς πολιτικούς που διατείνονται ότι εκπροσωπούν τον λαό και όχι από εκπαιδευμένους ή επαγγελματίες κυβερνητικούς αξιωματούχους. Επιπλέον, οι συνελεύσεις λειτουργούν σαν χώροι εθνικού διαλόγου, σαν δημόσια φόρουμ στα οποία οι κυβερνητικές πολιτικές και τα μείζονα ζητήματα της επικαιρότητας συζητούνται και αναλύονται ανοικτά. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι συνελεύσεις είναι επίσημα επιφορτισμένες με νομοπαρασκευαστική εξουσία, έχοντας έτσι μια ορισμένη δυνατότητα να διαμορφώνουν ή τουλάχιστον να επηρεάζουν την κρατική πολιτική. Παρ' όλα αυτά, είναι ευρέως διαδεδομένη η άποψη ότι ο 20ός αιώνας υπήρξε μάρτυρας μιας σταδιακής αποδυνάμωσης της κοινοβουλευτικής εξουσίας, υπό τη μορφή της εξασθένησης των συνελεύσεων. Μολονότι κάποιες συνελεύσεις παίζουν ακόμα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής, πολλές έχουν καταστήσει όμιλοι συζητήσεων οι οποίοι επικυρώνουν απλώς αποφάσεις που στην πραγματικότητα έχουν ληφθεί αλλού.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια Ζητήματα

- ▶ Τι είναι συνέλευση;
- ▶ Σε τι διαφέρουν τα κοινοβουλευτικά πολιτικά συστήματα από τα προεδρικά;

Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689-1775)

Γάλλος πολιτικός φιλόσοφος. Ο Montesquieu καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια και πριν καθιερωθεί ως λογοτέχνης, με την έκδοση των *Περσικών επιστολών* (1721), ασκούσε το επάγγελμα του δικηγόρου. Μετά την εγκατάστασή του στο Παρίσι το 1726 ταξίδεψε σ' όλη την Ευρώπη, μελετώντας τους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς των χωρών. Το αριστούργημά του, *Το Πνεύμα των νόμων* ([1748] 1949), είναι μία

μακρά, σκονιοτενής συγκριτική εξέταση πολιτικών και νομικών ζητημάτων. Ο Montesquieu ήταν θιασώτης μιας μορφής κοινοβουλευτικού φιλελευθερισμού που βασιζόταν στα γραπτά του Locke και, μέχρι ενός σημείου, σε μια παρανόηση της αγγλικής πολιτικής εμπειρίας. Ο Montesquieu τόνισε την ανάγκη αντίστασης στην τυραννία με τον καταμερισμό της κυβερνητικής εξουσίας, κυρίως μέσω του μηχανισμού διάκρισης των εξουσιών.

- ▶ Ποιες οι βασικές λειτουργίες των συνελεύσεων;
- ▶ Πώς οργανώνονται οι συνελεύσεις και ποιες διαφορές παρατηρούνται στην εσωτερική δομή τους;
- ▶ Ποιοι οι καθοριστικοί παράγοντες της κοινοβουλευτικής εξουσίας;
- ▶ Πατί έχουν παρακμάσει οι συνελεύσεις; Έχει σημασία η αποδυνάμωσή τους;

■ Ο ρόλος των συνελεύσεων

Στην πράξη χρησιμοποιείται πληθώρα όρων για την περιγραφή πολιτικών σωμάτων με πολύ συγγενείς λειτουργίες: Κογκρέσο (ΗΠΑ), Εθνοσυνέλευση (Γαλλία), Βουλή των Αντιπροσώπων (Ιαπωνία), Κοινοβούλιο (Σιγκαπούρη), Κογκρέσο Βουλευτών (Ισπανία) κ.ο.κ. Όσοι ασχολούνται με τη συγκριτική πολιτική κατηγοριοποιούν συνήθως τέτοια σώματα ως συνελεύσεις, νομοθετικά σώματα ή κοινοβούλια. Μια συνέλευση, υπό την απλούστερη έννοια, είναι μια συλλογικότητα ή συνάθροιση ανθρώπων, όπως λ.χ. μια σχολική συνέλευση. Ως πολιτικός όρος, η συνέλευση συνδέεται κατά κανόνα με την αντιπροσώπευση και τη λαϊκή κυβέρνηση, καθώς, κατά τη γαλλική παράδοση τουλάχιστον, η συνέλευση θεωρείται πληρεξούσιο όργανο του λαού. Γι' αυτόν το λόγο, ο όρος αναφέρεται κυρίως στο κατώτερο, λαϊκά εκλεγμένο σώμα σε συστήματα που διαθέτουν δύο νομοθετικά σώματα, συνήθως Κοινοβούλιο και Γερουσία (όπως π.χ. στο Πακιστάν και στη Γαλλία), ή στο μοναδικό τέτοιο σώμα σε συστήματα με ένα νομοθετικό σώμα (όπως στην Αίγυπτο και την Τουρκία). Στο παρόν βιβλίο, πάντως, ο όρος «συνέλευση» αναφέρεται και στα δύο νομοθετικά σώματα ή «βουλές» και χρησιμοποιείται σαν συνώνυμος και εναλλακτικός των όρων «νομοθετικό σώμα» και «κοινοβούλιο».

Έννοια

Κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης

Στο κοινοβουλευτικό σύστημα (βλ. Σχήμα 15.1) η κυβέρνηση όρχει εντός και μέσω της συνέλευσης ή του κοινοβουλίου, πράγμα που σημαίνει ότι ο νομοθετικός και ο εκτελεστικός της βραχίονας «αυτοκυβεντώνται». Μολονότι είναι τυπικά διακριτά, η συνέλευση και το εκτελεστικό σώμα (αυτό που συνήθως εννοούμε ως «κυβέρνηση») είναι αλληλένδετα κατά τρόπο που παραβαίνει το δόγμα της διάκρισης των εξουσιών, διαχωρίζοντας σαφώς τα κοινοβουλευτικά από τα προεδρικά συστήματα.

Τα κύρια χαρακτηριστικά ενός κοινοβουλευτικού συστήματος είναι τα εξής:

- Οι κυβερνήσεις σχηματίζονται έπειτα από βουλευτικές εκλογές, με βάση την εκλογική δύναμη κάθε κόμματος· δεν εκλέγεται χωριστά εκτελεστικό σώμα.
- Τα μέλη της κυβέρνησης επιλέγονται από τη συνέλευση, συνήθως από την ηγεσία του κόμματος ή των κομμάτων που ελέγχουν την πλειοψηφία της.
- Η κυβέρνηση είναι υπόλογη στη συνέλευση, καθόσον σπηρίζεται στην εμπιστοσύνη της και είναι δυνατό να απομακρυνθεί από την εξουσία (κατά κανόνα από το κατώτερο νομοθετικό σώμα) αν χάσει αυτή την εμπιστοσύνη.
- Η κυβέρνηση μπορεί ως επί το πλείστον να «διαλύσει» τη συνέλευση, πράγμα που σημαίνει ότι οι εκλογικές θητείες είναι συνήθως κυμαινόμενες με ένα μέγιστο όριο.
- Καθώς ο αρχηγός της κυβέρνησης (κατά κανόνα, ο πρωθυπουργός) είναι κοινοβουλευτικός αξιωματούχος, υπάρχει ξεχωριστός αρχηγός του κράτους· ένας συνταγματικός μονάρχης ή πρόεδρος χωρίς εκτελεστικές εξουσίες.

Θεωρώντας τις συνελεύσεις νομοθετικά σώματα, τις ταξινομούμε σύμφωνα με την κύρια λειτουργία τους, που είναι το νομοπαρασκευαστικό έργο. Υπό αυτό το πρίσμα, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις κύριους βραχίονες της κυβέρνησης:

- Τα νομοθετικά σώματα παράγουν δίκαιο (θεσπίζουν νόμους).
- Τα εκτελεστικά σώματα εφαρμόζουν το δίκαιο (εκτελούν τους νόμους).
- Τα δικαστικά σώματα ερμηνεύουν το δίκαιο (αποφαινόνται περί του νοήματος των νόμων).

Ο χωρισμός της κυβέρνησης σε νομοθετικούς, εκτελεστικούς και δικαστικούς θεσμούς στηρίζεται στο δόγμα της διάκρισης των εξουσιών και υπήρξε η παραδοσιακή βάση ανάλυσης της κυβερνητικής διαδικασίας από την εποχή του Montesquieu. Η άποψη αυτή, όμως, είναι άκρως παραπλανητική. Οι θεσμοί που αναγνωρίζονται επισήμως σαν νομοθετικά σώματα σπάνια μονοπωλούν τη νομοθετική εξουσία. Για παράδειγμα, τα εκτελεστικά σώματα διαθέτουν μια ορισμένη αρμοδιότητα να παράγουν δίκαιο, μέσω μηχανισμών όπως τα διατάγματα ή οι πράξεις, ενώ παράλληλα έχουν συνήθως τη δυνατότητα να επηρεάζουν, αν όχι να διαμορφώνουν, την επίσημη νομοθετική διαδικασία. Η θέσπιση νόμων είναι, εξάλλου, μόνο μία από τις λειτουργίες των νομοθετικών σωμάτων και όχι απαραίτητα η πιο σημαντική.

Ο όρος «κοινοβούλιο» (parliament, από το γαλλικό ρήμα *parler*, «μιλώ») είναι ενίοτε προτιμότερος διότι αποφεύγει τους περιορισμούς

του όρου «συνέλευση» και τη σύγχυση που προκαλεί ο όρος «νομοθετικό σώμα». Υποδηλώνει, βέβαια, ότι τα εν λόγω σώματα έχουν πολύ συγκεκριμένο χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι το καθοριστικό τους γνώρισμα είναι ότι αποτελούν συμβουλευτικά όργανα ή όργανα διαβούλευσης. Ανεξαρτήτως των νομοθετικών τους εξουσιών και των αντιπροσωπευτικών τους χαρακτηριστικών, τα κοινοβούλια είναι πάνω απ' όλα χώροι διαλόγου, δηλαδή φόρουμ στα οποία οι κυβερνητικές πολιτικές και τα πολιτικά ζητήματα μπορούν να συζητούνται και να εξετάζονται ανοικτά.

Κοινοβουλευτικά και προεδρικά συστήματα

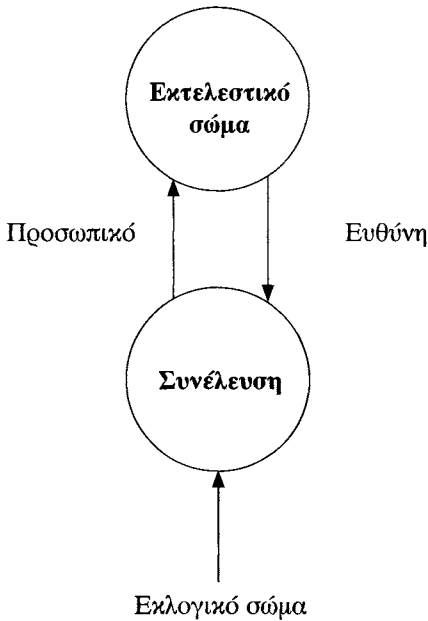
Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά κάθε πολιτικού συστήματος είναι η σχέση ανάμεσα στη συνέλευση και την κυβέρνηση, δηλαδή η σχέση ανάμεσα στη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, είναι δυνατόν να αναπτυχθεί μια μορφή «κυβερνητικής συνέλευσης», στην οποία και η εκτελεστική και η νομοθετική εξουσία ανατίθενται στη συνέλευση ενώ δεν υπάρχει ξεχωριστό εκτελεστικό σώμα. Ένα τέτοιο σύστημα, επηρεασμένο από τη ριζοσπαστική θεωρία περί δημοκρατίας του Rousseau, αναπτύχθηκε για λίγο κατά τη Γαλλική Επανάσταση υπό τον Ροβεσπιέρο και τους Ιακωβίνους. Σε άλλες περιπτώσεις, ιδίως στα ορθόδοξα κομμουνιστικά καθεστώτα, και το νομοθετικό και το εκτελεστικό σώμα υπόκεινται στην αδιαπραγμάτευτη εξουσία του «κυβερνώτος» κόμματος. Οι σχέσεις, ωστόσο, κοινοβουλίου και κυβέρνησης ρυθμίζονται, κατά τη συνήθη πρακτική, στο πλαίσιο μίας από τις δύο πολιτικές μορφές: του κοινοβουλευτικού και του προεδρικού συστήματος.

Οι περισσότερες φιλελεύθερες δημοκρατίες έχουν υιοθετήσει κάποια μορφή κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης (βλ. Σχήμα 15.1), συχνά κατά το βρετανικό πρότυπο (ή «μοντέλο Γουέστμινστερ») το οποίο θεωρείται «μήτρα των κοινοβουλίων». Το Κοινοβούλιο του Γουέστμινστερ έχει τις ρίζες του στον 13ο αιώνα, όταν στη βασιλική αυλή μετείχαν οι ιππότες και οι πληρεξούσιοι των κωμών. Τον 14ο αιώνα δημιουργήθηκαν ξεχωριστά σώματα (η Βουλή των Κοινοτήτων και η Βουλή των Λόρδων) που αντιπροσώπευαν αφενός τους ιππότες και τους πληρεξούσιους των κωμών και αφετέρου τους βαρόνους και τον κλήρο. Η πρωτοκαθεδρία του κοινοβουλίου έναντι του βασιλιά θεσπίστηκε, ωστόσο, μόνο μετά την Ένδοξη Επανάσταση του 1688, ενώ η δυνατότητα ελέγχου της κυβέρνησης δεν του αναγνωρίστηκε παρά με τη σταδιακή καθιέρωση της καθολικότητας της ψήφου κατά τον 19ο αιώνα.

Παρόμοια κοινοβουλευτικά συστήματα εγκαθιδρύθηκαν σε χώρες όπως η Γερμανία, η Σουηδία, η Ινδία, η Ιαπωνία, η Νέα Ζηλανδία και η Αυστραλία. Κύριο χαρακτηριστικό αυτών των συστημάτων είναι η συγχώνευση νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας: η κυβέρνηση είναι κοινοβουλευτική καθότι προκύπτει αλλά και λογοδοτεί στη συνέλευση ή το κοινοβούλιο. Το ισχυρό σημείο αυτού του συστήματος είναι ότι θεωρητικά προσφέρει αποτελεσματικές αλλά και **υπεύθυνες κυβερνήσεις**. Οι κυβερνήσεις είναι αποτελεσματικές διότι στηρίζονται στην εμπιστοσύνη της συνέλευσης κι έτσι, τις περισσότερες φορές, εξασφα-

Υπεύθυνη κυβέρνηση:

Κυβέρνηση που λογοδοτεί σε μια εκλεγμένη συνέλευση και, μέσω αυτής, στον λαό.

Σχήμα 15.1

Κοινοβουλευτικό σύστημα
διακυβέρνησης

λίζουν την έγκριση του νομοθετικού προγράμματός τους. Εν ολίγοις, οι κυβερνήσεις μπορούν να εφαρμόζουν τις αποφάσεις τους. Η υπευθυνότητά τους, από την άλλη, εξασφαλίζεται διότι κυβερνούν μόνο καθόσον διατηρούν την εμπιστοσύνη της συνέλευσης. Θεωρητικά, η συνέλευση έχει το πάνω χέρι διότι διαθέτει την υπέρτατη εξουσία: τη δυνατότητα να ανατρέψει την κυβέρνηση.

Δυστυχώς, όμως, τα κοινοβούλια δεν καταφέρνουν πάντα να αντεπεξέλθουν σε τέτοιες υψηλές προσδοκίες. Υπάρχουν, βέβαια, παραδείγματα, όπως αυτό της Σουηδίας, στα οποία η συνέλευση (εδώ, το σουηδικό Riksdag), με την υποστήριξη ισχυρών κανόνων συνεννόησης και συνεργασίας, ασκεί ισχυρή επιρροή στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής χωρίς ν' απειλεί με παράλυση τις εργασίες της κυβέρνησης. Συχνά, ωστόσο, το κοινοβουλευτικό σύστημα συνδέεται με το πρόβλημα της κυριαρχίας του εκτελεστικού σώματος. Τέτοια είναι η περίπτωση της Μ. Βρετανίας, όπου ο συνδυασμός αυστηρής κομματικής πειθαρχίας κι ενός μη αναλογικού (καθαρά πλειοψηφικού) εκλογικού συστήματος επιτρέπει ως επί το πλείστον στην κυβέρνηση να ελέγχει το κοινοβούλιο διαμέσου μιας συμπαγούς και αξιόπιστης πλειοψηφίας της στη Βουλή των Αντιπροσώπων. Η κατάσταση αυτή έκανε τον λόρδο Hailsham (1976) να αποκαλέσει το βρετανικό σύστημα «εκλογική δικτατορία». Κατά τρόπο ειρωνικό, επομένως, τα κοινοβουλευτικά συστήματα μπορούν να μετατρέπουν τα κοινοβούλια ουσιαστικά σε ομίλους συζητήσεων και τους βουλευτές σε απλά υποχείρια των λόμπι.

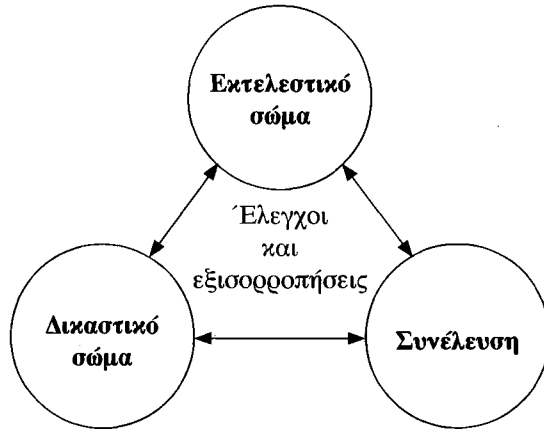
Τα κοινοβουλευτικά συστήματα έχουν επίσης συνδεθεί με αδύναμες κυβερνήσεις και πολιτική αστάθεια. Αυτό συμβαίνει συνήθως όταν το κομματικό σύστημα είναι ευρέως διασπασμένο, σχετίζεται δε συχνά με άκρως αναλογικά εκλογικά συστήματα. Στην Τέταρτη Γαλλική Δημοκρατία (1945-1958), για παράδειγμα, εναλλάχθηκαν στην εξουσία

25 κυβερνήσεις σε διάστημα μικρότερο των 13 ετών. Όλη εκείνη την περίοδο, καμία γαλλική κυβέρνηση δεν μπορούσε να εξασφαλίσει σταθερή πλειοψηφία στην Εθνοσυνέλευση, στην οποία τόσο οι κομμουνιστές από την αριστερά όσο και οι γκαυλικόι από τη δεξιά στρέφονταν αναφανδόν ενάντια στο ίδιο το καθεστώς. Παρόμοια προβλήματα αντιμετώπισε και η ιταλική πολιτική κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Το πολωμένο πολυκομματικό σύστημα που αναπτύχθηκε οδήγησε στην εναλλαγή 59 κυβερνήσεων μεταξύ 1945 και 2001. Η τόσο κατάφωρη **ακυβερνησία** μπορεί, ωστόσο, να είναι παραπλανητική. Στην Ιταλία, για παράδειγμα, η εναλλαγή των κυβερνήσεων περιορίζεται συνήθως σε αναδιανομή των υπουργικών αξιωμάτων, δεν οδηγεί σε πολιτική κρίση και μόνο περιστασιακά καταλήγει σε διεξαγωγή εθνικών εκλογών.

Η κύρια εναλλακτική πρόταση στο κοινοβουλευτικό σύστημα είναι το προεδρικό σύστημα διακυβέρνησης (βλ. Σχήμα 16.1). Τα προ-

Σχήμα 15.2

Διάκριση των εξουσιών

εδρικά συστήματα βασίζονται στην αυστηρή εφαρμογή της αρχής της διάκρισης των εξουσιών (βλ. Σχήμα 15.2). Έτσι διασφαλίζεται ότι η εκτελεστική και η νομοθετική εξουσία είναι τυπικά ανεξάρτητες η μία από την άλλη και τα μέλη τους εκλέγονται με χωριστές ψηφοφορίες. Κλασικό παράδειγμα αυτού του συστήματος είναι οι ΗΠΑ, όπου οι λεγόμενοι «Πατέρες του Έθνους» φρόντισαν επιμελώς να εμποδίσουν την πιθανή ανάδυση μιας πανίσχυρης εκτελεστικής εξουσίας, φοβούμενοι ότι η προεδρία θα μπορούσε να περιβληθεί το μανδύα της βρετανικής μοναρχίας. Το σύστημα που προέκυψε, λοιπόν, ενσωμάτωσε ένα δίκτυο **ελέγχων και εξισορροπήσεων**. Οι τρεις θεσμοί (το Κογκρέσο, η Προεδρία και το Ανώτατο Δικαστήριο) είναι τελείως διακριτοί, καθώς δεν επιτρέπεται η συμμετοχή σε περισσότερους από έναν, κάθε θεσμός όμως έχει την ικανότητα να περιορίζει την εξουσία του άλλου. Έτσι, ενώ το Κογκρέσο μπορεί να θεσπίζει νόμους, ο πρόεδρος μπορεί ν' αρνηθεί την επικύρωσή τους, αλλά το Κογκρέσο μπορεί με τη σειρά του να υπερβεί την προεδρική αρνησιγκυρία με πλειοψηφία δύο τρίτων και στα δύο σώματα που το αποτελούν. Παρομοίως, ενώ ο πρόεδρος έχει

Ακυβερνησία: Πολιτική παράλυση που προκύπτει από την απουσία ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας εξαιτίας πολυδιάσπασης της συνέλευσης και (πιθανώς) της κοινωνίας.

Έλεγχοι και εξισορροπήσεις: Εσωτερικές εντάσεις εντός του κυβερνητικού συστήματος που προκύπτουν από τον θεσμικό κατακερματισμό.

την αρμοδιότητα να διορίζει ανώτατους δημόσιους και δικαστικούς λειτουργούς, οι διορισμοί υπόκεινται στην έγκριση της Άνω Βουλής, της Γερουσίας.

Εκτός των ΗΠΑ, τα προεδρικά συστήματα αμερικανικού τύπου περιορίζονται κυρίως στη Λατινική Αμερική. Εντούτοις, στη Γαλλία της Πέμπτης Δημοκρατίας εγκαθιδρύθηκε ένα «υβριδικό» ή ημιπροεδρικό σύστημα. Αυτό βασίζεται στην «εκτελεστική διαρχία», κατά την οποία ο ξεχωριστά εκλεγμένος πρόεδρος συνεργάζεται με τον πρωθυπουργό και το υπουργικό συμβούλιο που προέρχονται αλλά και λογοδοτούν στην Εθνοσυνέλευση. Ένα παρόμοιο ημιπροεδρικό σύστημα ισχύει και στη Φινλανδία, όπου ο πρόεδρος ασχολείται κατά κύριο λόγο με την εξωτερική πολιτική, αφήνοντας το βάρος των εσωτερικών υποθέσεων στα χέρια του υπουργικού συμβουλίου.

Η κύρια αρχή των προεδρικών συστημάτων είναι ότι, καθώς διαχωρίζουν νομοθετική και εκτελεστική εξουσία, δημιουργούν εσωτερικές εντάσεις που βοηθούν στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Όπως το έθεσε ο Hobbes, «η ελευθερία είναι κατακερματισμένη εξουσία». Στις ΗΠΑ λ.χ. ο κίνδυνος κυριαρχίας του εκτελεστικού σώματος περιορίζεται από το εύρος των εξουσιών που παραχωρούνται στο Κογκρέσο. Το Κογκρέσο έχει π.χ. το δικαίωμα της κήρυξης πολέμου ή της αύξησης της φορολογίας, η Γερουσία πρέπει να επικυρώνει συνθήκες και να εγκρίνει το διορισμό των προέδρων ενώ τα δύο σώματα μπορούν να συνεργαστούν για να καταγγείλουν και να παραπέμψουν σε δίκη τον πρόεδρο. Ο κατακερματισμός αυτός, όμως, έχει και ελαττώματα.

Πιο συγκεκριμένα, τα προεδρικά συστήματα ενδέχεται να είναι αναποτελεσματικά και δυσκίνητα διότι «καλούν σε αντιπαράθεση» τον εκτελεστικό και τον νομοθετικό βραχίονα της κυβέρνησης. Για παράδειγμα, οι επικριτές του αμερικανικού συστήματος υποστηρίζουν ότι, εφόσον επιτρέπει στον πρόεδρο να προτείνει και στο Κογκρέσο να απορρίπτει, δεν είναι τίποτα παραπάνω από μια συνταγή για θεσμική εμπλοκή ή «κυβερνητικό αδιέξοδο». Αυτό είναι πιθανότερο να συμβεί όταν ο Λευκός Οίκος (η Προεδρία) και το Καπιτώλιο (το Κογκρέσο) ελέγχονται από αντίπαλα κόμματα, μπορεί όμως να συμβεί, όπως επί προεδρίας Carter (1977-81), ακόμα κι όταν τα δύο σώματα ελέγχονται από το ίδιο κόμμα. Ένα παρόμοιο πρόβλημα προκύπτει στη Γαλλία με τη μορφή της **συγκατοίκησης**, όταν ο πρόεδρος αναγκάζεται να συνεργαστεί με πολιτικά αντίπαλο πρωθυπουργό και Εθνοσυνέλευση, πράγμα που συνέβη δύο φορές επί προεδρίας Mitterrand, τις περιόδους 1986-88 και 1993-95.

Λειτουργίες των συνελεύσεων

Η απλή κατηγοριοποίηση των συνελεύσεων ως νομοθετικών σωμάτων, χώρων διαλόγου ή αντιπροσωπευτικών σωμάτων συσκοτίζει την πραγματική τους σημασία. Μολονότι ο ρόλος της συνέλευσης διαφέρει από κράτος σε κράτος και από σύστημα σε σύστημα, σε κάθε περίπτωση επιτελεί μια σειρά λειτουργίες. Πάνω απ' όλα, οι συνελεύσεις συνδέουν την κυβέρνηση με τον λαό, λειτουργούν σαν δίαυλος επικοινωνίας

Έννοια

Διάκριση των εξουσιών

Το δόγμα της διάκρισης των εξουσιών υποστηρίζει ότι καθεμία από τις τρεις λειτουργίες της κυβέρνησης (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική) πρέπει να εκχωρείται σε διακριτό κυβερνητικό τομέα (τη νομοθετική, την εκτελεστική και τη δικαστική εξουσία, αντίστοιχα) (βλ. Σχήμα 15.2). Σκοπός της διάκρισης των εξουσιών είναι η κατάπιση της κυβερνητικής εξουσίας κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προστατεύεται η ελευθερία και να αποτρέπεται η τυραννία. Υπό τυπική έννοια, απαιτεί ανεξαρτησία, δηλαδή, να μην υπάρχει αλληλοεπικάλυψη του προσωπικού των τομέων. Ωστόσο, υποδηλώνει επίσης αλληλεξάρτηση, υπό τη μορφή κοινών εξουσιών για τη διασφάλιση ελέγχων κι εξισορροπήσεων. Η διάκριση των εξουσιών εφαρμόζεται αυστηρότερα από οπουδήποτε άλλο στις ΗΠΑ, όπου αυτιστά το θεμέλιο του συντάγματος, αλλά η αρχή γίνεται σεβαστή υπό κάποια μορφή της σε όλες τις φιλελεύθερες δημοκρατίες, προπάντων ως αρχή της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης.

Συγκατοίκηση: Διακανονισμός σ' ένα ημιπροεδρικό σύστημα, κατά τον οποίο ο πρόεδρος συνεργάζεται με κυβέρνηση και συνέλευση που ελέγχονται από αντίπαλο κόμμα ή κόμματα.

που μπορεί να στηρίζει την κυβέρνηση και να συντηρεί το καθεστώς όσο και να αναγκάζει την κυβέρνηση να ανταποκρίνεται σε λαϊκά αιτήματα και ανησυχίες. Οι κύριες λειτουργίες των συνελεύσεων είναι:

- νομοθεσία
- αντιπροσώπευση
- εξέταση
- πολιτική στρατολόγηση
- νομιμοποίηση

Νομοθεσία

Όπως υποδηλώνει η συνήθης ταξινόμησή τους ως νομοθετικών σωμάτων, η νομοθεσία θεωρείται συχνά η κεντρική λειτουργία των συνελεύσεων. Οι συνελεύσεις ή κοινοβούλια επενδύονται τυπικά με νομοθετική εξουσία, με την ελπίδα ότι οι νόμοι που θεσπίζονται μέσω αυτών θα θεωρούνται κυρίαρχοι και δεσμευτικοί. Αυτό ισχύει για δύο λόγους. Πρώτον, μια συνέλευση είναι ένα φόρουμ όπου τα νομοσχέδια μπορούν να συζητούνται, να υποστηρίζονται και να επικρίνονται ανοικτά. Δεύτερον, οι συνελεύσεις είναι έτσι δομημένες ώστε να υποβάλλουν ότι ο ίδιος ο λαός (ή, σε προδημοκρατικές εποχές, τα σημαντικότερα συμφέροντα) νομοθετεί. Η ιδέα, ωστόσο, ότι οι συνελεύσεις κατέχουν την επίσημη νομοθετική αυθεντία είναι συχνά παραπλανητική. Όπως προαναφέραμε, οι συνελεύσεις σπάνια μονοπωλούν τη νομοθετική διαδικασία. Το συνταγματικό δίκαιο βρίσκεται συνήθως εκτός της δικαιοδοσίας του κοινοβουλίου. Στην Ιρλανδία, για παράδειγμα, το σύνταγμα αναθεωρείται με δημοψήφισμα και στο Βέλγιο από ειδική συντακτική συνέλευση. Κυβερνητικοί αξιωματούχοι, όπως ο Γάλλος πρόεδρος, έχουν συχνά τη δυνατότητα να νομοθετούν μέσω διαταγμάτων ή, όπως ο Αμερικανός πρόεδρος, να ασκούν βέτο στους νόμους που ψηφίζει η βουλή. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δεν είναι ούτε τυπικά νομοθετικό σώμα, αφού το ευρωπαϊκό δίκαιο θεσπίζεται ως επί το πλείστον από το Συμβούλιο Υπουργών. Ακόμα και στη Μεγάλη Βρετανία, όπου το κοινοβούλιο διαθέτει νομική κυριαρχία, νόμους θεσπίζουν κατά κανόνα οι υπουργοί, μέσω θεσμικών οργάνων που υπόκεινται σε ελάχιστο κοινοβουλευτικό έλεγχο.

Ακόμα σημαντικότερο, τα κοινοβούλια ασκούν περιορισμένη θετική νομοθετική εξουσία. Τα νομοσχέδια και τα κυβερνητικά προγράμματα προέρχονται, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, από την εκτελεστική εξουσία, η οποία διαθέτει την απαιτούμενη για τη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής οργανωτική συνοχή καθώς και την –εξίσου απαραίτητη– πρόσβαση σε ειδικευμένους συμβούλους και πληροφορίες. Οι Βρετανοί βουλευτές λ.χ. διατηρούν ακόμη ψήγματα δυνατότητας αυτόνομης παραγωγής νόμων με τη μορφή βουλευτικών νομοσχεδίων, η συζήτησή τους όμως στο κοινοβούλιο εξαρτάται από το αν η κυβέρνηση είναι πρόθυμη να βρει χρόνο γι' αυτά, στο περιθώριο του δικού της νομοθετικού έργου. Το 80% περίπου της νομοθεσίας που μελετά το αμερικανικό Κογκρέσο, η πιο ανεξάρτητη και ισχυρή συνέλευση του αναπτυσσόμενου κόσμου, προέρχεται στις μέρες

μας από προεδρικές πρωτοβουλίες. Η *αρνητική* νομοθετική εξουσία των συνελεύσεων –δηλαδή η δυνατότητά τους να απορρίπτουν ή να τροποποιούν νομοσχέδια– είναι εξίσου περιορισμένη. Σε περιπτώσεις όπως η Πρώτη Βουλή της ολλανδικής Γενικής Συνέλευσης, ως και τα μισά νομοθετικά μέτρα αναδιατυπώνονται σε σημαντικό βαθμό μετά από κοινοβουλευτική συζήτηση. Στη Μ. Βρετανία, ωστόσο, οι ήττες της κυβέρνησης στη Βουλή των Κοινοτήτων είναι σπάνιο ή εξαιρετικό γεγονός. Στην πραγματικότητα, οι νόμοι κατά κανόνα θεσπίζονται μάλλον *διαμέσου* των συνελεύσεων παρά *από* τις συνελεύσεις.

Αντιπροσώπηση

Οι συνελεύσεις παίζουν σημαντικό αντιπροσωπευτικό ρόλο, μεσολαβώντας μεταξύ κυβέρνησης και λαού. Τον 18ο αιώνα, αυτός ο ρόλος εκφράστηκε στο σύνθημα των 13 αμερικανικών αποικιών που εξεγέρθηκαν εναντίον της βρετανικής κυριαρχίας: «κανένας φόρος χωρίς αντιπροσώπηση». Η επέκταση του εκλογικού δικαιώματος και τελικά η καθολικότητα της ψήφου μετέτρεψε τις συνελεύσεις σε λαϊκά φόρουμ, σώματα που «εκπροσωπούσαν» τον ίδιο τον λαό. Για το λόγο αυτό, η εξουσία μιας συνέλευσης εντός του πολιτικού συστήματος αντιμετωπίζεται συνήθως σαν σημαντικός δείκτης δημοκρατικής διακυβέρνησης. Δεν είναι, όμως, σαφές πώς επιτελείται στην πράξη αυτή η αντιπροσωπευτική λειτουργία.

Η αντιπροσώπηση είναι μια περίπλοκη αρχή με αρκετές αντιφατικές σημασίες. Για παράδειγμα, τα κοινοβουλευτικά συστήματα που ακολουθούν το βρετανικό πρότυπο παρουσιάζουν συχνά τους αντιπροσώπους σαν πληρεξούσιους του λαού, με κύριο καθήκον να ασκούν την προσωπική τους κρίση και σοφία για λογαριασμό των ψηφοφόρων τους. Ωστόσο, αυτή η άποψη ότι οι αντιπρόσωποι είναι ανεξάρτητοι παράγοντες (που έχει τις ρίζες της στη σκέψη του Burke) έρχεται σε τρανταχτή αντίθεση με την αυστηρή κομματική πειθαρχία που βλέπουμε σήμερα στις περισσότερες συνελεύσεις, ιδιαίτερα στα κοινοβουλευτικά συστήματα. Η εναλλακτική θεωρία της αντιπροσώπησης, το δόγμα της λαϊκής εντολής, ανάγει τα κόμματα, όχι τις συνελεύσεις, σε κεντρικό μηχανισμό επιτέλεσης της αντιπροσώπησης.

Σε άλλα κράτη προτείνεται η ιδέα της αντιπροσώπησης εκλογικών περιφερειών. Αυτό ισχύει συγκεκριμένα στο αμερικανικό Κογκρέσο, σαν συνέπεια του σχετικά αδύναμου κομματικού συστήματος και της συνήθως βραχύβιας, διετούς θητείας των αντιπροσώπων. Κύριο μέλημα τόσο των αντιπροσώπων όσο και των γερουσιαστών είναι να φέρουν οφέλη στο «σπίτι τους». Έτσι, στο Κογκρέσο κυριαρχεί η αποκαλούμενη πολιτική «προμηθειών», ένα είδος πολιτικής που χαρακτηρίζεται από τη λήψη μέτρων προς όφελος συγκεκριμένων περιφερειών, τα οποία προωθούνται μέσω μιας μορφής συνεργασίας μεμονωμένων βουλευτών – ό,τι θα ονομάζαμε κακοπροαίρετα «αλισβερίσι». Ωστόσο, ακριβώς αυτή η αποτελεσματικότητα του Κογκρέσου στην αντιπροσωπευτική του λειτουργία το καθιστά ακατάλληλο για τη χάραξη κρατικής πολιτικής – είναι ικανότερο να εμποδίζει το πρόγραμμα του προέδρου παρά να αντιπροτείνει ένα συνεκτικό δικό του.

Στην ΕΣΣΔ και τα άλλα κομμουνιστικά κράτη, στην απουσία εκλογικών επιλογών και κομματικού ανταγωνισμού, η αντιπροσώπευση βασιζόταν συχνά στο βαθμό κατά τον οποίο οι συνελεύσεις αντανακλούσαν την ευρύτερη κοινωνία. Έτσι, το Ανώτατο Σοβιέτ ήταν ένας μικρόκοσμος της σοβιετικής κοινωνίας (με όρους φύλου, εθνικότητας, επαγγέλματος κ.ο.κ.) πολύ περισσότερο απ' όσο υπήρξαν ποτέ για τις δικές τους κοινωνίες οι συνελεύσεις της αναπτυσσόμενης Δύσης. Τέλος, οι συνελεύσεις είναι συχνά μηχανισμοί εκπροσώπησης συμφερόντων. Αυτό συμβαίνει ιδιαιτέρως όταν θεωρείται ότι ασκούν σημαντικό βαθμό πολιτικής επιρροής και τα κομματικά συστήματα είναι αρχικώς χαλαρά ώστε να παρέχουν σημεία πρόσβασης στις ομάδες συμφερόντων. Και πάλι οι ΗΠΑ προσφέρουν το καλύτερο παράδειγμα: περίπου το ένα τέταρτο των δαπανών για τις εκλογές του Κογκρέσου καλύπτονται σήμερα από επιτροπές πολιτικής δράσης. Η αύξηση της δράσης των επαγγελματιών στελεχών λόμπι στη Μ. Βρετανία τις δεκαετίες του 1980 και του '90 αύξησε επίσης τις ανησυχίες για την υπονόμηση της παραδοσιακής πίστης των βουλευτών στους ψηφοφόρους τους από την πίεση της ολοένα και μεγαλύτερης επιρροής των επιχειρηματικών συμφερόντων (Leigh και Vulliamy, 1997).

Εξέταση και έλεγχος

Ενώ έχει μειωθεί η σημασία του νομοθετικού και αντιπροσωπευτικού ρόλου που καλούνται να παίξουν οι συνελεύσεις, δίνεται όλο και μεγαλύτερη έμφαση στη δυνατότητά τους να περιορίζουν ή να ελέγχουν την εκτελεστική εξουσία. Οι συνελεύσεις μετατρέπονται όλο και περισσότερο σε ελεγκτικά σώματα, με κεντρικό ρόλο την εξασφάλιση υπεύθυνης ή υπόλογης κυβέρνησης. Οι περισσότερες συνελεύσεις έχουν αναπτύξει θεσμικούς μηχανισμούς σχεδιασμένους κατάλληλα γι' αυτόν το ρόλο. Στα κοινοβουλευτικά συστήματα λ.χ. οι υπουργοί οφείλουν συνήθως να απαντούν σε προφορικές ή γραπτές ερωτήσεις, με κλασικότερο παράδειγμα την ώρα του πρωθυπουργού στη βρετανική Βουλή των Αντιπροσώπων: μία φορά την εβδομάδα ο πρωθυπουργός απαντά σε ερωτήσεις, πράγμα που συμβαίνει σε μηνιαία βάση και για τους υπουργούς. Στη Γερμανία και τη Φινλανδία χρησιμοποιείται η πρακτική των «ερωτήσεων», μια διαδικασία προφορικών ερωτημάτων, τα οποία ακολουθούνται από ψηφοφορία που επιβεβαιώνει την εμπιστοσύνη της συνέλευσης στην κυβέρνηση. Δεδομένου ότι οι ερωτήσεις και ο διάλογος σε μια αίθουσα κοινοβουλίου αποκτούν αναπόφευκτα γενικότερο χαρακτήρα, μεγάλο μέρος του εξεταστικού έργου των συνελεύσεων διεξάγεται από επιτροπές που δημιουργούνται γι' αυτόν το σκοπό. Από αυτή την άποψη, οι πανίσχυρες διαρκείς επιτροπές του αμερικανικού Κογκρέσου έχουν λειτουργήσει υποδειγματικά για πολλές άλλες συνελεύσεις.

Ωστόσο, οι συνελεύσεις δεν καταφέρνουν πάντα να ελέγχουν αποτελεσματικά την εκτελεστική εξουσία. Στο Εθνικό Λαϊκό Κογκρέσο της Κίνας λ.χ. ο έλεγχος από ένα μονοπωλιακό κόμμα έχει μετατρέψει τη συνέλευση σε απλό προπαγανδιστικό όργανο που εγκρίνει ομόφωνα σχεδόν πάντα την κυβερνητική πολιτική. Αλλού, πάλι, τον κοινο-

βουλευτικό έλεγχο περιορίζει η κομματική πειθαρχία. Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι στα βρετανικού τύπου συστήματα, για παράδειγμα, η κύρια λειτουργία της συνέλευσης είναι να στηρίζει την κυβέρνηση, αφού η πλειοψηφία των βουλευτών ανήκει στο κυβερνών κόμμα. Το ελεγκτικό έργο περνάει έτσι στα κόμματα της αντιπολίτευσης, τα οποία, ενόσω η κυβέρνηση διατηρεί την πλειοψηφία, δεν έχουν τρόπο να την απομακρύνουν από την εξουσία.

Ένας επιπλέον σημαντικός παράγοντας είναι η δυνατότητα της συνέλευσης να αποσπά πληροφορίες από την εκτελεστική εξουσία. Η γνώση είναι δύναμη· δεν νοείται κοινοβουλευτικός έλεγχος χωρίς πλήρη και ακριβή ενημέρωση της συνέλευσης. Στις ΗΠΑ, τη Γαλλία, την Ολλανδία, τον Καναδά και την Αυστραλία, για παράδειγμα, έχουν ψηφιστεί νόμοι για την κατοχυρωμένη ελευθερία της πληροφόρησης προκειμένου να διασφαλιστεί το γενικό δικαίωμα δημόσιας πρόσβασης σε κυβερνητικές πληροφορίες και αρχεία. Τέλος, η επίβλεψη του κυβερνητικού έργου προϋποθέτει ότι οι αντιπρόσωποι έχουν στη διάθεσή τους όλους τους αναγκαίους πόρους καθώς και πρόσβαση σε υπηρεσίες έρευνας και εξειδικευμένους συμβούλους. Οι διαφορές μεταξύ κρατών σ' αυτό το σημείο είναι τεράστιες, από την αθρόα χρηματοδότηση και τα πολυμελή επιτελεία που παρέχονται στα μέλη του αμερικανικού Κογκρέσου ως τους λιγότερο καλοπληρωμένους, ανεπαρκώς ενημερωμένους κι ενίοτε σκληρά εργαζόμενους Βρετανούς βουλευτές.

Στρατολόγηση και εκπαίδευση

Οι συνελεύσεις δρουν συχνά σαν κύρια κανάλια στρατολόγησης, παρέχοντας μια δεξαμενή ταλέντων απ' όπου αναδεικνύονται οι σημαντικότεροι ηγέτες. Αυτό ισχύει λιγότερο για τα αυταρχικά κράτη, όπου οι κλειστές συνελεύσεις σπάνια προσελκύουν σοβαρούς πολιτικούς, και τα προεδρικά συστήματα, στα οποία η διάκριση των εξουσιών δεν επιτρέπει να καταλαμβάνονται εκτελεστικά αξιώματα από ενεργά μέλη της συνέλευσης. Ενώ, όμως, η τελευταία μόδα για τους Αμερικανούς προέδρους είναι να έχουν προϋπάρξει κυβερνήτες πολιτειών, πρόεδροι όπως ο Kennedy και ο Nixon έκαναν το... αγροτικό τους σαν μέλη του Κογκρέσου. Στα κοινοβουλευτικά συστήματα, εντούτοις, η βουλευτική σταδιοδρομία αποτελεί προαπαιτούμενο για υπουργούς και πρωθυπουργούς, οι οποίοι διατηρούν τις βουλευτικές τους έδρες παράλληλα με τα εκτελεστικά τους καθήκοντα. Σε πολλά αναπτυσσόμενα και αναπτυσσόμενα κράτη, οι συνελεύσεις στρατολογούν και εκπαιδεύουν την επόμενη γενιά πολιτικών ηγετών, παρέχοντάς τους πείρα πολιτικού διαλόγου και χάραξης της κρατικής πολιτικής.

Από την άλλη, είναι πιθανό οι συνελεύσεις να μην επαρκούν από αυτή την άποψη. Οι βουλευτές κερδίζουν βέβαια εμπειρία της πολιτικής ως **ρητορικής**, ή ακόμα και ως δεκάριου, έχουν όμως ελάχιστες ευκαιρίες να αποκτήσουν τις γραφειοκρατικές και διοικητικές δεξιότητες που απαιτούνται για τη διοίκηση κυβερνητικών τμημάτων και τον έλεγχο της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής. Επιπλέον, υποστηρίζεται ενίοτε ότι οι συνελεύσεις «διαφθείρουν» τους πολιτικούς,

Έννοια

Υπευθυνότητα

Η υπευθυνότητα μπορεί να έννοηθεί με δύο αναφορικούς τρόπους. Πρώτον, σημαίνει να ενεργεί κανείς με εύλογο, λογικό ή ηθικά ορθό τρόπο, σκόπιμα υπό την πίεση να συμπεριφερθεί αντίθετα. Μια κυβέρνηση μπορεί επομένως να ισχυριστεί ότι είναι «υπεύθυνη» όταν αντίκειται στις εκλογικές πιέσεις και διακινδυνεύει τη δημοτικότητα της προωθώντας πολιτικές που αποβλέπουν σε μακροπρόθεσμα οφέλη. Δεύτερον, υπευθυνότητα σημαίνει λογαδοσφία, λόγον δίδοναι. Αυτό υποδηλώνει την ύπαρξη μιας ανώτερης ευθεντίας στην οποία υποκείται και από την οποία μπορεί να ελέγχεται ένα άτομο ή ένας θεσμός. Η κυβέρνηση είναι «υπεύθυνη» υπό αυτή την έννοια αν οι πράξεις της είναι ανοικτές προς έλεγχο και κριτική από μια συνέλευση η οποία είναι σε θέση να την απομακρύνει από την εξουσία. Αυτή η έννοια του όρου έχει επίσης μια σημαντική ηθική διάσταση: υποδηλώνει ότι η κυβέρνηση είναι πρόθυμη να αναλάβει την ευθύνη και να υποστεί τις προβλεπόμενες κυρώσεις.

Ρητορική: Η τέχνη της χρήσης του λόγου με στόχο την πειθώ ή την επιρροή. Η ρητορική (με την έννοια του εκφερόμενου λόγου) μπορεί επίσης να σημαίνει την πομπώδη αλλά ουσιαστικά κενή περιεχομένου ομιλία.

εξοικειώνοντάς τους με κανόνες και αξίες που τους απομακρύνουν από τις ανάγκες των ψηφοφόρων τους και το πολιτικό αισθητήριο της βάσης του κόμματος. Οι σοσιαλιστές βουλευτές λ.χ. ενδέχεται έτσι να καταλήξουν να υπερασπίζονται πιο σθεναρά τα ιδανικά του κοινοβουλευτισμού παρά του σοσιαλισμού (Miliband, 1972).

Νομιμοποίηση

Η τελευταία λειτουργία των συνελεύσεων είναι να προάγουν τη νομιμοποίηση του καθεστώτος ενθαρρύνοντας τον λαό να θεωρήσει δίκαιο το υπάρχον πολιτικό σύστημα. Γι' αυτόν το λόγο, τα περισσότερα αυταρχικά ή ακόμα και ολοκληρωτικά κράτη ανέχονται τις συνελεύσεις, αν και, βέβαια, τις συνελεύσεις εκείνες που δεν έχουν ούτε νομοθετική ανεξαρτησία ούτε εξουσία χάραξης κρατικής πολιτικής. Η δυνατότητα των συνελεύσεων να παράγουν συναίνεση εξαρτάται εν πολλοίς από τη δυνατότητά τους να λειτουργούν σαν λαϊκές συνελεύσεις, ψηφίζοντας νόμους και πολιτικά προγράμματα στο όνομα του λαού και για το συμφέρον του λαού. Παράλληλα με την προπαγανδιστική τους αξία, οι συνελεύσεις επιτελούν ενδεχομένως και άλλες, πιο αξιόλογες παιδευτικές λειτουργίες. Ο κοινοβουλευτικός διάλογος μπορεί να βοηθήσει στην ενημέρωση και διαφώτιση των πολιτών σχετικά με τις υποθέσεις της κυβέρνησης και τα σπουδαιότερα ζητήματα της επικαιρότητας. Έτσι, οι αντιδράσεις στη Μ. Βρετανία για την εισβολή της Αργεντινής στα Φώκλαντ το 1982 επηρεάστηκαν σαφώς από την έκτακτη σαββατιάτικη συνεδρίαση της Βουλής των Αντιπροσώπων, ενώ ό,τι γνώριζε το αμερικανικό κοινό για το σκάνδαλο Ιράν-Κόντρας το 1988 βασιζόταν κυρίως στις ακροάσεις της Επιτροπής Πληροφοριών της Γερουσίας.

Σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό, ωστόσο, ο προπαγανδιστικός/εκπαιδευτικός ρόλος των συνελεύσεων περνά στα ΜΜΕ. Η εξάπλωση των ηλεκτρονικών μέσων του ραδιοφώνου και ιδίως της τηλεόρασης προσφέρει στις κυβερνήσεις άμεση πρόσβαση σε εκατομμύρια, στην κυριολεξία, ψηφοφόρους, πράγμα που σημαίνει ότι δεν είναι πια αναγκασμένες να στηρίζονται στις αναφορές κοινοβουλευτικών συνεδριάσεων και συζητήσεων όπως πρώτα. Ως εκ τούτου, το κύρος που απολαμβάνουν οι συνελεύσεις εξαρτάται όλο και περισσότερο από την προσοχή των μέσων που προσελκύουν παρά από τη συνταγματική τους θέση. Αυτό μας βοηθά να εξηγήσουμε γιατί οι συνελεύσεις ενδιαφέρονται όλο και πιο πολύ για την τηλεοπτική κάλυψη των συνεδριάσεών τους. Ο δημόσιος απόηχος των αμερικανικών επιτροπών του Κογκρέσου έχει επιταθεί εδώ και καιρό με την τηλεοπτική κάλυψη των ακροάσεών τους. Στην περίπτωση της Μ. Βρετανίας, οι τηλεοπτικές κάμερες επιτράπηκαν στη Βουλή των Αντιπροσώπων μόλις το 1989, αφού είχαν πρώτα επιτραπεί ακόμα και στο σοβιετικό κοινοβούλιο.

■ Η δομή των συνελεύσεων

Οι συνελεύσεις διαφέρουν από πολλές απόψεις. Τα μέλη τους, για παράδειγμα, μπορεί να εκλέγονται, να διορίζονται ή ακόμα και να επιλέγονται βάσει κληρονομικών δικαιωμάτων με όποιον από τους παραπάνω συνδυασμούς. Όταν τα μέλη είναι αιρετά, η εκλογή τους μπορεί να βασίζεται στον συνολικό πληθυσμό (υπό τη μορφή ισοδύναμων εκλογικών περιφερειών) ή σε περιφέρειες ή πολιτείες. Το δικαίωμα ψήφου μπορεί να είναι περιορισμένο ή καθολικό ενώ χρησιμοποιούνται διάφορα εκλογικά συστήματα. Το μέγεθος των συνελεύσεων ποικίλλει επίσης σημαντικά. Η μικροσκοπική δημοκρατία του Ναούρου, στον δυτικό Ειρηνικό Ωκεανό, διαθέτει συνέλευση που απαρτίζεται από 18 μέλη, καθένα από τα οποία εκπροσωπεί κατά προσέγγιση 440 ανθρώπους. Στο άλλο άκρο βρίσκεται το Εθνικό Λαϊκό Κογκρέσο της Κίνας, το οποίο αριθμεί 2.000 μέλη, καθένα από τα οποία εκπροσωπεί πάνω από 350.000 ανθρώπους. Ωστόσο, οι κύριες δομικές διαφορές μεταξύ των συνελεύσεων αφορούν το αν αυτές αποτελούνται από ένα ή δύο νομοθετικά σώματα καθώς και το ρόλο των συστημάτων επιτροπών που διαθέτουν.

Ένα σώμα ή δύο;

Παρόλο που κάποτε η Γιουγκοσλαβία πειραματίστηκε με μια συνέλευση αποτελούμενη από πέντε σώματα και η Νότια Αφρική διέθετε τρία σώματα κατά τη δεκαετία 1984-1994, στη συντριπτική πλειονότητά τους οι συνελεύσεις αποτελούνται από ένα ή δύο σώματα. Οι συνελεύσεις με ένα νομοθετικό σώμα είναι συνήθεις στο μεγαλύτερο μέρος της Αφρικής, σε κομμουνιστικά κράτη, όπως η Κίνα, και σε πρώην κομμουνιστικά κράτη που διατήρησαν την προηγούμενη παράδοση του ενός νομοθετικού σώματος. Την περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η τάση ήταν σαφώς προς την κατεύθυνση των κοινοβουλίων με ένα νομοθετικό σώμα. Το 1948 λ.χ. το Ισραήλ σύστησε κοινοβούλιο ενός σώματος (την Κνεσέτ) ενώ τα δεύτερα σώματα καταργήθηκαν στη Νέα Ζηλανδία (1950), τη Δανία (1954) και τη Σουηδία (1970). Οι εξελίξεις αυτές στηρίζουν την υπόθεση ότι οι συνελεύσεις με ένα νομοθετικό σώμα διακρίνονται από μεγαλύτερη ομαλότητα και αποτελεσματικότητα, ιδιαίτερα καθόσον ανταποκρίνονται στις ανάγκες μικρών και σχετικά ομοιογενών κοινωνιών. Σύμφωνα με τη διάσημη ρήση του αβά Siyès το 1789: «αν το δεύτερο σώμα συμφωνεί με το πρώτο είναι περιττό· αν διαφωνεί, είναι ολέθριο». Μολαταύτα, τα μισά σχεδόν κράτη στον κόσμο διατηρούν συνελεύσεις με δύο νομοθετικά σώματα.

Με όρους ενίσχυσης των ελέγχων και εξισορροπήσεων εντός των συνελεύσεων και μεταξύ συνελεύσεων κι εκτελεστικών σωμάτων, η ύπαρξη δύο νομοθετικών σωμάτων θεωρήθηκε βασική αρχή του φιλελεύθερου συνταγματισμού. Η άποψη αυτή ήταν κυρίαρχη στις συζητήσεις των «Πατέρων του Έθνους» που συνέταξαν το αμερικανικό σύνταγμα το 1787. Ενώ προηγούμενα δεύτερα σώματα, όπως η Βουλή των Λόρδων στη Μ. Βρετανία, είχαν εξελιχθεί σε οχήματα

James Madison (1751-1836)

Αμερικανός πολιτικός και φιλόσοφος, αντιπρόσωπος της Βιρτζίνια στη Συντακτική Συνέλευση του 1787. Ο Madison ήταν ισχυρός υπέρμαχος του αμερικανικού εθνικισμού και θερμός υποστηρικτής της επικύρωσης του αμερικανικού συντάγματος. Υπηρέτησε αργότερα ως υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης του Jefferson (1801-09) και έτελεσε τέταρτος πρόεδρος των ΗΠΑ (1809-17). Θεωρείται συνήθως εξέχων υπέρμαχος του πλουραλισμού και της οριε-

νιωμένης κυβέρνησης. Ο Madison κέρυε με σθένος την υιοθέτηση της ομοσπονδίας, της συνέλευσης με δύο σώματα και τις διακρίσεις των εξουσιών. Όταν έγινε πρόεδρος, πάντως, έσπευσε να ενισχύσει την εξουσία της εθνικής κυβέρνησης. Τα πιο γνωστά πολιτικά του κείμενα είναι οι συμβολές του, μαζί με τους Alexander Hamilton και John Jay, στο *The Federalist Papers* (Hamilton, Jay και Madison [1787-89] 1961).

εκπροσώπησης ισχυρών οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων στην κυβέρνηση, οι Αμερικανοί πολιτικοί, όπως ο James Madison, έβλεπαν τη Γερουσία σαν μέσο κατάτμησης της νομοθετικής εξουσίας και σαν δικλίδα ασφαλείας ενάντια στην κυριαρχία της εκτελεστικής εξουσίας.

Τα πλεονεκτήματα αντιπροσώπευσης του συστήματος των δύο νομοθετικών σωμάτων είναι ιδιαίτερα σημαντικά στα ομοσπονδιακά κράτη, όπου το μοίρασμα της κυριαρχίας εγκυμονεί διαρκώς τον κίνδυνο αγεφύρωτων συγκρούσεων ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια. Έτσι, και τα 16 ομοσπονδιακά κράτη στον κόσμο διαθέτουν συνέλευση με δύο σώματα ενώ στα 15 από αυτά το δεύτερο σώμα αντιπροσωπεύει τις επαρχίες ή τις συνιστώσες πολιτείες. Οι τελευταίες μπορεί να απολαμβάνουν ισομερή αντιπροσώπευση, όπως στην περίπτωση της Αυστραλίας, της Ελβετίας και των ΗΠΑ, ή να αντιπροσωπεύονται βάσει του πληθυσμού τους, όπως στην Αυστρία και τη Γερμανία. Τα δεύτερα νομοθετικά σώματα χρησιμοποιούνται επίσης για την επίλυση περιφερειακών διαφορών. Τα περισσότερα μέλη του δεύτερου σώματος στη Γαλλία και όλα στην Ολλανδία εκλέγονται έμμεσα από τις τοπικές αρχές.

Τα περισσότερα από τα δεύτερα σώματα υπόκεινται συνταγματικά και πολιτικά στα πρώτα, τα οποία θεωρούνται συνήθως ο τόπος της λαϊκής κυριαρχίας. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα στα κοινοβουλευτικά συστήματα, στα οποία η κυβέρνηση προέρχεται λίγο πολύ από το κατώτερο σώμα και είναι υπόλογη σε αυτό. Στη Νορβηγία, την Ολλανδία και τα Νησιά Φίτζι, όλα τα **νομοσχέδια** πρέπει να συζητούνται στο πρώτο σώμα, ενώ στην Ινδία, τον Καναδά και τη Μ. Βρετανία αυτό ισχύει για τα οικονομικά νομοσχέδια. Ενδέχεται, επίσης, να μην εκχωρείται δικαίωμα αρνησικυρίας στα δεύτερα σώματα. Έτσι, το πρώτο σώμα στην Ιαπωνία, η Βουλή των Αντιπροσώπων, μπορεί να αγνοήσει τη Βουλή των Συμβούλων με πλειοψηφία δύο τρίτων. Η βρετανική Βουλή των Λόρδων έχει απλώς την εξουσία να καθυστερεί τη μη οικονομική

Νομοσχέδιο: Νόμος που προτείνεται με τη μορφή σχεδίου· αν ψηφιστεί, το νομοσχέδιο γίνεται νόμος.

Επισήμανση

Δύο νομοθετικά σώματα: πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα

Τα κύρια οφέλη της ύπαρξης δύο νομοθετικών σωμάτων είναι τα εξής:

- Τα δεύτερα σώματα ελέγχουν την εξουσία των πρώτων και εμποδίζουν την ποδηγέτηση της συνέλευσης από την πλειοψηφία.
- Οι συνελεύσεις με δύο σώματα ελέγχουν πιο αποτελεσματικά την εκτελεστική εξουσία, διότι οι αποτυχίες της κυβέρνησης μπορούν να εκτεθούν σε δύο φόρους.
- Οι συνελεύσεις με δύο σώματα διευρύνουν τη βάση της αντιπροσωπευσης, επιτρέποντας σε κάθε σώμα να εκφράζει διαφορετικό φάσμα συμφερόντων και να ανταποκρίνεται σε διαφορετικές ομάδες ψηφοφόρων.
- Η ύπαρξη δεύτερου σώματος μπορεί να διασφαλίσει ότι η νομοθεσία υπόκειται σε εξαντλητικό έλεγχο, καθώς μπορεί να ελαφρύνει το νομοθετικό φορτίο του πρώτου σώματος και να διορθώσει λάθη και παραβλέψεις του.
- Τα δεύτερα σώματα μπορούν να λειτουργήσουν σαν δικλίδες ασφαλείας, καθυστερώντας την ψήφιση αμφιλεγόμενων νομοθετημάτων και εξασφαλίζοντας χρόνο για περισσότερη συζήτηση και δημόσιο διάλογο.

Τα ελατώματα του συστήματος των δύο σωμάτων είναι τα ακόλουθα:

- Οι συνελεύσεις ενός σώματος είναι πιο αποδοτικές, διότι η ύπαρξη και δεύτερου σώματος ενδέχεται να περιπλέκει και να δυσχεραίνει αδικαιολόγητα τη νομοθετική διαδικασία.
- Τα δεύτερα σώματα όνουν συχνά σαν τροχοπέδη της δημοκρατικής διακυβέρνησης, ειδικά όταν τα μέλη τους δεν είναι αιρετά ή εκλέγονται έμμεσα.
- Οι συνελεύσεις με δύο νομοθετικά σώματα μπορεί να οδηγήσουν σε θεσμική σύγκρουση στο νομοθετικό σώμα κι εντέλει σε κυβερνητικό αδιέξοδο.
- Οι συνελεύσεις δύο σωμάτων μπορεί να περιορίσουν την πρόσβαση στη χάραξη κρατικής πολιτικής, θέτοντας τις τελικές νομοθετικές αποφάσεις στα χέρια διακομματικών επιτροπών.
- Τα δεύτερα σώματα εισάγουν μια συντηρητική πολιτική προκατάληψη, καθώς προσαπίζουν τις ισχύουσες συνταγματικές ρυθμίσεις και, αριθμημένες φορές, τα συμφέροντα κοινωνικών ελίτ.

νομοθεσία για ένα έτος, μολονότι μπορεί πάντα να ασκεί βέτο στην απόλυση δικαστών και την αναβολή των βουλευτικών εκλογών.

Όχι σπάνια, τέτοιες ασθενείς εκδοχές του συστήματος των δύο νομοθετικών σωμάτων αντανακλούν την περιορισμένη αντιπροσωπευτική βάση του ανώτερου σώματος. Στη Γερμανία, την Αυστρία και την Ινδία, για παράδειγμα, χρησιμοποιούνται έμμεσες εκλογές ενώ στο Βέλγιο ακολουθείται ένα σύστημα που συνδυάζει εκλογές και διορισμό των μελών του ανώτερου σώματος. Όλα τα μέλη της καναδικής

Γερουσίας και της βρετανικής Βουλής των Λόρδων διορίζονται και, μάλιστα, μέχρι την αφαίρεση του δικαιώματός τους το 1999, η πλειονότητα των μελών της Βουλής των Λόρδων απαρτιζόταν από κληρονομική αριστοκρατία. Μια πιο ισχυρή εκδοχή του εν λόγω συστήματος βρίσκεται σε συνελεύσεις όπου τα δύο σώματα έχουν σε γενικές γραμμές ίσες εξουσίες. Στην Ιταλία λ.χ. η Βουλή και η Γερουσία εκλέγονται με καθολική ψηφοφορία και από νομοθετική άποψη είναι ισότιμες. Ένα σώμα εκλεκτόρων, στο οποίο εκπροσωπούνται και τα δύο νομοθετικά σώματα, εκλέγει τον πρόεδρο ενώ ο πρωθυπουργός και το υπουργικό συμβούλιο είναι συλλογικά υπόλογοι σε ολόκληρη τη συνέλευση. Το αμερικανικό Κογκρέσο είναι ίσως το μοναδικό παράδειγμα συνέλευσης στην οποία κυρίαρχο είναι το ανώτερο σώμα. Μολονότι η φορολογική νομοθεσία πρέπει να ψηφίζεται στη Βουλή των Αντιπροσώπων, η Γερουσία είναι η μόνη που διαθέτει εξουσία επικύρωσης νόμων.

Μία από τις μεγαλύτερες αδυναμίες του νομοθετικής κατάταξης είναι η πιθανότητα σύγκρουσης μεταξύ των δύο σωμάτων. Όταν τα δύο σώματα διαθέτουν ίσες εξουσίες, είναι αναγκαία η ύπαρξη ενός μηχανισμού επίλυσης των διαφορών και αποφυγής του θεσμικού αδιεξόδου. Ο πιο κοινός μηχανισμός είναι αυτός που χρησιμοποιείται από το αμερικανικό Κογκρέσο, σύμφωνα με τον οποίο μια διακομματική κοινοβουλευτική επιτροπή, που απαρτίζεται από εξέχοντα μέλη και από τα δύο σώματα, εξουσιοδοτείται να καταλήξει σε συμβιβαστική συμφωνία. Στη Γερμανία, μολονότι το κατώτερο σώμα (Bundestag) είναι στις περισσότερες περιπτώσεις νομοθετικά κυρίαρχο, το ανώτερο σώμα (Bundesrat) διαθέτει σημαντικές εξουσίες αρνησικυρίας σε σχέση με συνταγματικά ζητήματα και θέματα που σχετίζονται με τα ομόσπονδα κρατίδια (Länder). Όταν ξεσπούν διαμάχες, παραπέμπονται σε μια κοινή επιτροπή συμβιβασμού που αποτελείται από μέλη και του Bundestag και του Bundesrat. Μια περαιτέρω κριτική του συστήματος των δύο νομοθετικών σωμάτων είναι ότι τείνει στην παγίωση μιας συντηρητικής πολιτικής προκατάληψης. Στο βαθμό που τα δεύτερα σώματα υπερασπίζονται τη συνταγματική δομή, δυσχεραίνοντας την ψήφιση ριζοσπαστικών ή αμφιλεγόμενων μέτρων, η τάση αυτή θεωρείται συνήθως αξιέπαινη. Ωστόσο, όταν τα δεύτερα σώματα έχουν τη δυνατότητα να εμποδίσουν ή να καθυστερήσουν νόμους που ψηφίζουν τα δημοκρατικά εκλεγμένα πρώτα σώματα, ενδέχεται να εξυπηρετούν απλώς την προσασία πολιτικών και κοινωνικών ελίτ από τη λαϊκή πίεση. Ειρωνικά, μπορεί επίσης να συμβαίνει το αντίθετο. Η αμερικανική Γερουσία είναι τώρα τόσο φιλελεύθερη όσο και η Βουλή των Αντιπροσώπων, ίσως μάλιστα περισσότερο, και στη Μ. Βρετανία τη δεκαετία του 1980 η Βουλή των Λόρδων ήταν πιο αποτελεσματικό φρένο στην κυβέρνηση Thatcher απ' ό,τι η Βουλή των Αντιπροσώπων.

Συστήματα επιτροπών

Σχεδόν όλες οι συνελεύσεις διαθέτουν κάποιου είδους σύστημα επιτροπών. Η τάση, μάλιστα, της χρήσης επιτροπών σε συνελεύσεις και άλλους θεσμούς θεωρείται συχνά ένα από τα διακριτικά γνωρίσματα

Επισήμανση

Επιτροπές: πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα

Επιτροπή είναι μια μικρή ομάδα εργασίας τα μέλη της οποίας προέρχονται από ένα μεγαλύτερο σώμα και επιφορτίζονται με συγκεκριμένα καθήκοντα. Ενώ οι ειδικές επιτροπές συστήνονται για έναν συγκεκριμένο σκοπό και διαλύονται όταν ο σκοπός επιτευχθεί, οι διαρκείς ή μόνιμες επιτροπές έχουν διαρκείς αρμοδιότητες και θεσμοποιημένο ρόλο. Οι δομές επιτροπών γίνονται ολοένα και πιο σημαντικές στον νομοθετικό και τον εκτελεστικό βραχίονα της κυβέρνησης, καθώς συνιστούν φόρουμ διαλόγου και γκαλοδότησης ενώ λειτουργούν επίσης σαν σώματα λήψης αποφάσεων.

Μεταξύ των πλεονεκτημάτων των επιτροπών είναι τα εξής:

- Επιτρέπουν την αντιπροσώπευση ενός φάσματος απόψεων, γνώμων και συμφερόντων.
- Προσφέρουν τη δυνατότητα ενός πιο ολοκληρωμένου, μακροχρόνιου και λεπτομερούς διαλόγου.
- Διευκολύνουν την αποτελεσματικότερη και ταχύτερη λήψη αποφάσεων, περιορίζοντας το φάσμα των αντίθετων απόψεων.
- Καθιστούν εφικτό έναν καταμερισμό εργασίας που επιτρέπει τη συσσώρευση πείρας και εξειδικευμένης γνώσης.

Όστόσο, οι επιτροπές έχουν δεχτεί κριτική για τους ακόλουθους λόγους:

- Εκείνοι που τις συστήνουν και τις στελεκώνουν μπορούν και να τις χειρίζονται με ευκολία.
- Ενθαρρύνουν τον συγκεντρωτισμό, καθώς επιτρέπουν στον προεδρεύοντα να κυριαρχεί στις διαδικασίες πίσω από ένα προπέτασμα συνδυαστικής αλλαγής.
- Περιορίζουν το φάσμα των απόψεων και των συμφερόντων που λαμβάνονται υπόψη κατά τη λήψη αποφάσεων.
- Χωρίζουν τα μέλη τους από το ευρύτερο σώμα, δημιουργώντας έτσι μια μορφή κιβδηλής αντιπροσώπευσης.

της σύγχρονης πολιτικής. Τα συστήματα επιτροπών περιγράφονται ως οι ενεργειακοί σταθμοί των συνελεύσεων, η ίδια η πηγή της νομοθετικής διαδικασίας. Κι αυτό διότι, ενώ τα κοινοβούλια προορίζονται για συζητήσεις, οι επιτροπές προορίζονται για τη λήψη αποφάσεων. Όπως το έθεσε ο Woodrow Wilson ([1885] 1961): «Κοινοβουλευτική κυβέρνηση σημαίνει κυβέρνηση επιτροπών. Το Κογκρέσο σε συνδράση είναι ένα Κογκρέσο σε δημόσια θέα. Το Κογκρέσο στις αίθουσες των επιτροπών του είναι ένα Κογκρέσο εν ώρα εργασίας». Διόλου παράξενο, λοιπόν, που οι συνελεύσεις ταξινομούνται συχνά βάσει των επιτροπών τους. Με απλά λόγια, ισχυρές συνελεύσεις έχουν ισχυρές επιτροπές και αδύναμες συνελεύσεις έχουν αδύναμες επιτροπές.

Οι επιτροπές των συνελεύσεων επιτελούν συνήθως μία από τις παρακάτω τρεις λειτουργίες. Πρώτον, μπορεί να μελετούν διεξοδικά νομοθετικά μέτρα και οικονομικές προτάσεις. Έτσι, όχι μόνο βοηθούν στην ελάφρυνση του νομοθετικού φόρτου των σωμάτων, αλλά και εξετάζουν αναλυτικότερα και με μεγαλύτερη ακρίβεια απ' ό,τι είναι δυνατό

στις ολομέλειες. Το έργο αυτό το αναλαμβάνουν συνήθως οι διαρκείς επιτροπές, οι οποίες μπορεί να είναι διευρυμένες και ευέλικτες, όπως στη Μ. Βρετανία και τη Γαλλία, ή μόνιμες και ιδιαίτερα εξειδικευμένες, όπως στη Γερμανία και τις ΗΠΑ. Δεύτερον, επιτροπές μπορεί να συστήνονται επίσης για την εξέταση της κυβερνητικής διοίκησης και τον έλεγχο της άσκησης της εκτελεστικής εξουσίας. Οι επιτροπές αυτού του είδους οφείλουν να είναι μόνιμες και εξειδικευμένες, διότι, για να είναι αποτελεσματικές, πρέπει να αντιπαραθέτουν στην εκτελεστική εξουσία υψηλή τεχνογνωσία και πείρα. Στο αμερικανικό Κογκρέσο λ.χ. οι νομοθετικές και εξεταστικές αρμοδιότητες εκχωρούνται σε διαρκείς επιτροπές ενώ, αντίθετα, στο βρετανικό Κοινοβούλιο και τη γαλλική Εθνοσυνέλευση συστήνονται ξεχωριστές εξεταστικές ή εποπτικές επιτροπές. Τρίτον, μπορεί να συστήνονται ειδικές επιτροπές για ζητήματα δημόσιου συμφέροντος. Ορισμένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα ειδικών ερευνητικών επιτροπών βρίσκονται στην ιστορία των ΗΠΑ, με πιο σημαντικά την Επιτροπή Irvin για το σκάνδαλο Γουότεργκεϊτ και την Επιτροπή Αντιαμερικανικών Πράξεων, η οποία αποτέλεσε όχημα του **μακαρθισμού** τη δεκαετία του 1950.

Αν ισχυρές επιτροπές σημαίνουν ισχυρή συνέλευση, τι καθιστά ισχυρές τις επιτροπές; Είναι γενικά αποδεκτό ότι το αμερικανικό Κογκρέσο διαθέτει τις πιο ισχυρές επιτροπές στον κόσμο, έχοντας αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση για πολλές άλλες συνελεύσεις παγκοσμίως. Η δύναμή τους προκύπτει βέβαια από τα εξειδικευμένα καθήκοντα που αναλαμβάνουν, από τη μονιμότητα των μελών τους και από τη μεγάλη υποστήριξη που απολαμβάνουν σε ό,τι αφορά τη χρηματοδότηση και την πρόσβασή τους σε συμβουλευτικές υπηρεσίες. Τα στοιχεία αυτά τους επιτρέπουν να προσεγγίζουν την τεχνογνωσία της γραφειοκρατίας. Επιπλέον, ο ρόλος τους στη νομοθετική διαδικασία είναι κρίσιμος. Ενώ στη Μ. Βρετανία, τη Γαλλία και την Ιαπωνία τα νομοσχέδια φτάνουν στις επιτροπές αφού πρώτα έχουν συζητηθεί και ψηφιστεί επί της αρχής από την ολομέλεια, στο Κογκρέσο η εξέταση από τις επιτροπές προηγείται. Αυτό σημαίνει ότι πολλά νομοσχέδια αναθεωρούνται ριζικά, ενώ άλλα δεν βλέπουν ποτέ το φως της μέρας.

Σημαντικότερο είναι, ωστόσο, το γεγονός ότι στο Κογκρέσο το κομματικό σύστημα είναι τόσο αδύναμο ώστε εξασφαλίζει στις επιτροπές σημαντική ανεξαρτησία από την προεδρία. Σε χώρες όπου υπάρχει αυστηρότερη κομματική πειθαρχία, όπως η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία και η Μ. Βρετανία, οι επιτροπές ευνουχίζονται στην πράξη από το γεγονός ότι η πλειοψηφία των μελών τους οφείλει να είναι αφοσιωμένη στην εκάστοτε κυβέρνηση. Από αυτή την άποψη, η Γερμανία αποτελεί εξαίρεση. Μολονότι δηλαδή διαθέτει λειτουργικό κομματικό σύστημα, διαθέτει επίσης ισχυρές νομοθετικές επιτροπές, σαν συνέπεια της ανάγκης των κυβερνητικών συνασπισμών να εξευμενίζουν τη συνέλευση προκειμένου να διατηρούν τη στήριξη δύο ή περισσότερων κομμάτων.

Σε μία απόπειρα ισχυροποίησης του κοινοβουλίου έναντι της εκτελεστικής εξουσίας, η Μ. Βρετανία εισήγαγε το 1979 ένα σύστημα τμηματικών εξεταστικών επιτροπών. Το σύστημα αυτό είχε ρητά σαν πρότυπο

Μακαρθισμός: Το κυνήγι μαγισσών και οι αδίστακτες ανακριτικές πρακτικές που εφαρμόστηκαν από τον Αμερικανό γερουσιαστή Joseph McCarthy εναντίον «κομμουνιστών» τη δεκαετία του 1950.

το αμερικανικό παράδειγμα και απέβλεπε στην προώθηση της ανοικτής διακυβέρνησης, επιτρέποντας τη μελέτη κυβερνητικών εγγράφων και την κατ' αντιπαράσταση εξέταση υπουργών και ανώτατων δημόσιων υπαλλήλων. Υπήρχε η ελπίδα ότι οι επιτροπές θα γίνονταν αποτελεσματικοί τοποτηρητές, με δυνατότητα να επηρεάζουν την κυβερνητική πολιτική. Το πείραμα, ωστόσο, αποδείχτηκε απογοητευτικό για μια σειρά λόγους. Πρώτον, δεν επιβεβαιώθηκε η προσδοκώμενη μείωση του κομματικού χαρακτήρα των επιτροπών, καθώς η κυβέρνηση φρόντισε για την παρείσφρηση της κομματικής πειθαρχίας στους κόλπους των επιτροπών. Δεύτερον, οι εξεταστικές επιτροπές της βουλής έχουν στη διάθεσή τους ανεπαρκείς πόρους και περιορισμένες εξουσίες. Παρόλο που μπορούν να καλέσουν «ανθρώπους, έγγραφα και αρχεία», δεν μπορούν να αναγκάσουν συγκεκριμένους δημόσιους υπαλλήλους ή υπουργούς να παραστούν ούτε να εξασφαλίσουν ότι τα ερωτήματά τους απαντώνται πλήρως. Τρίτον, δεν αναπτύχθηκε καμία δομή εναλλακτικής σταδιοδρομίας στις επιτροπές. Οι βουλευτές προσπαθούν ακόμα ν' ανελιχθούν μέσω κυβερνητικών αξιωμάτων και έτσι τείνουν να είναι περισσότερο ευαίσθητοι στις κομματικές παρά στις κοινοβουλευτικές πιέσεις. Μάλιστα, ορισμένοι επικριτές έχουν υποστηρίξει ότι, αντί να ενισχύσουν τη Βουλή των Αντιπροσώπων, οι επιτροπές την αποδυνάμωσαν, μια και αποσπούν την προσοχή από τις εργασίες της ίδιας της βουλής, η οποία είναι η μόνη που μπορεί να εγγυηθεί υπεύθυνη διακυβέρνηση.

■ Απόδοση των συνελεύσεων

Χαράσσουν κρατική πολιτική οι συνελεύσεις;

Η δυσκολία με την αποτίμηση της απόδοσης των συνελεύσεων έγκειται στο ότι καλύπτουν μεγάλο φάσμα λειτουργιών. Θα έπρεπε άραγε να τις κρίνουμε για την ποιότητα της νομοθεσίας που ψηφίζουν, για την αποτελεσματικότητά τους στην εξασφάλιση συναίνεσης, για το βαθμό στον οποίο αντιπροσωπεύουν την κοινή γνώμη, ή για τι άλλο; Το υψηλότερο πολιτικό μέλημα, ωστόσο, σχετίζεται με τον αντίκτυπο που έχουν οι συνελεύσεις στη χάραξη κρατικής πολιτικής, δηλαδή, με την ικανότητά τους να διαμορφώνουν ή τουλάχιστον να επηρεάζουν τις πράξεις της κυβέρνησης. Έχουν εξουσία οι συνελεύσεις, με την έννοια ότι επηρεάζουν το περιεχόμενο της κρατικής πολιτικής, ή είναι απλώς όμιλοι συζητήσεων που αποσπούν την προσοχή του κοινού από εκεί όπου διεξάγεται η πραγματική διακυβέρνηση; Κύριο ζήτημα εδώ είναι η φύση της σχέσης ανάμεσα στην εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία καθώς και η κατανομή της εξουσίας ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο κύριους κυβερνητικούς βραχίονες. Σ' αυτή τη βάση, οι συνελεύσεις σε όλο τον κόσμο μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες:

- συνελεύσεις που χαράσσουν κρατική πολιτική: απολαμβάνουν σημαντική αυτονομία και έχουν ενεργό αντίκτυπο στην κρατική πολιτική
- συνελεύσεις που επηρεάζουν την κρατική πολιτική: μετασημα-

τίζουν την ακολουθούμενη πολιτική, μόνο όμως αντιδρώντας σε ενέργειες της εκτελεστικής εξουσίας

- συνελεύσεις κυριαρχούμενες από την εκτελεστική εξουσία: ασκούν περιθωριακή επιρροή ή απλώς επικυρώνουν τις αποφάσεις της εκτελεστικής εξουσίας.

Οι συνελεύσεις που χαράσσουν κρατική πολιτική σπανίζουν. Προκειμένου να ασκεί θετική επιρροή στη διαδικασία διαμόρφωσης κρατικής πολιτικής, μία συνέλευση πρέπει να πληροί τρία κριτήρια. Πρώτον, πρέπει να διαθέτει σημαντική συνταγματική εξουσία και υπόληψη. Δεύτερον, πρέπει να απολαμβάνει ουσιαστική πολιτική ανεξαρτησία από την εκτελεστική εξουσία και, τρίτον, πρέπει να διαθέτει επαρκή οργανωτική συνοχή για να μπορεί να αναλάβει συντονισμένη δράση. Σε ό,τι αφορά το βρετανικό Κοινοβούλιο, τα κριτήρια αυτά ίσχυαν ίσως μόνο τη λεγόμενη «χρυσή εποχή» του, την περίοδο δηλαδή μεταξύ της μεγάλης μεταρρυθμιστικής πράξης [Great Reform Act] του 1832 και της δεύτερης μεταρρυθμιστικής πράξης [Second Reform Act] του 1867. Κατά την περίοδο αυτή, το κοινοβούλιο, με την αυθεντία του ενισχυμένη από την επέκταση του δικαιώματος ψήφου και ασυμβίβαστη από την ανύπαρκτη ακόμα στην πράξη κοιμματική πειθαρχία, άλλαξε κυβερνήσεις, επέβαλλε την αποπομπή υπουργών, απέρριπτε κυβερνητικά νομοθετήματα και ψήφιζε σημαντικά μέτρα.

Στη σύγχρονη εποχή, το καλύτερο (κάποιοι θα έλεγαν, το μόνο) παράδειγμα συνέλευσης ικανής να διαμορφώνει κρατική πολιτική είναι το αμερικανικό Κογκρέσο. Είναι ίσως η μόνη συνέλευση που απολαμβάνει τέτοιο ασυνήθιστο συνδυασμό πλεονεκτημάτων. Η διάκριση των εξουσιών επενδύει το Κογκρέσο με συνταγματική ανεξαρτησία κι ένα εντυπωσιακό εύρος αυτόνομων εξουσιών. Η σχετικά ασθενής κοιμματική συνοχή αφαιρεί από τον πρόεδρο τα συνήθη μέσα άσκησης νομοθετικού ελέγχου ενώ ένα πανίσχυρο σύστημα επιτροπών εγγυάται την οργανωτική αποτελεσματικότητα του σώματος. Τέλος, ιδιαίτερα μετά το νόμο για τη νομοθετική αναδιοργάνωση (1946), το Κογκρέσο έχει στη διάθεσή του τους αναγκαίους πόρους, σε στελέχη και πληροφορίες, ώστε να λειτουργεί χωρίς να εξαρτάται από την αρωγή της εκτελεστικής εξουσίας.

Παρ' όλα αυτά, παρά τα πλεονεκτήματα που απολαμβάνει, το Κογκρέσο έχασε ένα μέρος της επιρροής του κατά τον 20ό αιώνα. Από την εποχή του New Deal, το αμερικανικό κοινό –και από αυτή την άποψη το ίδιο το Κογκρέσο– προσβλέπει όλο και περισσότερο στον Λευκό Οίκο (τον πρόεδρο) για πολιτική ηγεσία. Το κύριο βάρος του έργου του Κογκρέσου είναι επομένως να ξεετάξει το νομοθετικό πρόγραμμα του προέδρου. Αυτό αποδυνάμωσε το ρόλο του ως παραγωγού κρατικής πολιτικής και οδήγησε σε μια κατάσταση στην οποία «ο πρόεδρος προτείνει και το Κογκρέσο καταψηφίζει». Τη δεκαετία του 1960, μάλιστα, η διογκούμενη ανησυχία για την υπεξουσιότητα του Κογκρέσου στην προεδρία εκφράστηκε με φόβους για ενδεχόμενη ανάδυση μιας «αυτοκρατορικής» λεγόμενης προεδρίας. Ο απόηχος του σκανδάλου Γουότεργκεϊτ, ωστόσο, οδήγησε το αναγεννημένο Κογκρέσο να υιοθετήσει πιο αποφασιστική στάση απέναντι στην προε-

Επισήμανση

Πολεμική πολιτική: υπέρ και κατά

Η πολεμική πολιτική είναι είδος πολιτικής που χαρακτηρίζεται από ανταγωνιστική σχέση μεταξύ των μεγάλων κομμάτων η οποία μετατρέπεται τον πολιτικό βίο σε μια συνεχή εκλογική μάχη. Ο κοινοβουλευτικός διάλογος, λοιπόν, γίνεται «διαρκής πολεμική» μπροστά σε αυτό που θεωρείται «εδώλιο της κοινής γνώμης».

Οι υπέρμαχοι της πολεμικής πολιτικής υποστηρίζουν ότι:

- Προσφέρει στους ψηφοφόρους ξεκάθαρες εναλλακτικές λύσεις, προάγοντας έτσι την εκλογική επιλογή και τη δημοκρατική ευθύνη.
- Ελέγχει την κυβερνητική εξουσία, διασφαλίζοντας το διάλογο και τον έλεγχο.

Ωστόσο, η πολεμική πολιτική περιλαμβάνει τους εξής κινδύνους:

- Αποθαρρύνει τον ήρεμο και ορθολογικό διάλογο, εμποδίζοντας το συμβιβασμό.
- Καλλιεργεί την πόλωση η οποία, καθώς εναλλάσσονται οι κυβερνήσεις, ευνοεί την πολιτική αστάθεια.

δρική εξουσία εφαρμόζοντας μια σειρά μεταρρυθμίσεις στο σύστημα των επιτροπών και της ιεραρχίας κατά υπηρεσιακή αρχαιότητα. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές κατακερμάτισαν την εξουσία του σώματος μειώνοντας την επιρροή των προέδρων των επιτροπών και ενίσχυσαν την κομματική συνοχή διευρύνοντας την επιρροή των κομμάτων στους διορισμούς. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ανάληψης του ελέγχου της κρατικής πολιτικής από το Κογκρέσο συνέβη μετά τις εκλογές του 1994, όταν το ρεπουμπλικανικό Κογκρέσο, υπό την καθοδήγηση του κοινοβουλευτικού εκπροσώπου Newt Gingrich, προώθησε ένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα περικοπών στις δημόσιες δαπάνες και τη φορολογία με το σύνθημα «Συμβόλαιο με την Αμερική».

Η κατάρρευση του κομμουνισμού στην ΕΣΣΔ και η ανάδυση ενός μετακομμουνιστικού καθεστώτος υπογράμμισε επίσης, αν και για σύντομο χρονικό διάστημα, τη σημασία της κοινοβουλευτικής εξουσίας. Ως μέρος των πολιτικών του μεταρρυθμίσεων στα τέλη της δεκαετίας του 1980, ο πρόεδρος Γκορμπατσόφ αντικατέστησε το πειθήνιο Ανώτατο Σοβιέτ με ένα κοινοβούλιο δύο σωμάτων, στο οποίο ένα κανονικά εκλεγμένο Κογκρέσο των Λαϊκών Αντιπροσώπων εξέλεγε μια μόνιμη συνέλευση, η οποία διατηρούσε την ονομασία Ανώτατο Σοβιέτ. Ύστερα από την εγκατάλειψη του μονοπωλίου της εξουσίας από το ΚΚΣΕ το 1990, παρόμοια κοινοβούλια εκλέχθηκαν στις 15 σοβιετικές δημοκρατίες, για πρώτη φορά σε συνθήκες **πολιτικού πλουραλισμού**. Όταν τον Αύγουστο του 1991 οι συντηρητικοί προχώρησαν σε στρατιωτικό πραξικόπημα για την ανατροπή του Γκορμπατσόφ, ο Μπόρις Γέλτσιν εγκαταστάθηκε στο Ρωσικό Κοινοβούλιο (τον Λευκό Οίκο), το οποίο έγινε επίκεντρο της αντίστασης στο στρατιωτικό κίνημα.

Η αποτυχία, ωστόσο, του πραξικοπήματος και η κατάρρευση της ΕΣΣΔ τον Δεκέμβριο είχε σαν αποτέλεσμα να βρεθεί ο Γέλτσιν αντι-

Πολιτικός πλουραλισμός: Η ύπαρξη ποικιλίας πολιτικών αξιών, φιλοσοφιών και κινήματων· υπό στενή έννοια, ένα σύστημα κομματικού ανταγωνισμού.

μέτωπος μ' ένα κοινοβούλιο που ήταν στην πλειοψηφία του εχθρικό προς τις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις που προσπάθησε να εφαρμόσει η κυβέρνησή του. Ο Γέλτσιν αναγκάστηκε έτσι να απολύσει βασικούς υπουργούς και να καθυστερήσει ή ακόμα και να ακυρώσει τις μεγάλες οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Όμως αυτή η περίοδος αυθεντικής κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης έληξε με θεαματικό τρόπο, όταν οι σκληροπυρηνικοί εξεγέρθηκαν κατά της απόφασης του Γέλτσιν να διαλύσει το κοινοβούλιο, γεγονός που οδήγησε τον Οκτώβριο του 1993 στη στρατιωτική κατάληψη του Λευκού Οίκου και την επιβολή προεδρικής διακυβέρνησης. Κατά το νέο σύνταγμα, το οποίο επέβαλε ο Γέλτσιν το 1993, το κοινοβούλιο το αντικαθιστούσε η Ομοσπονδιακή Συνέλευση, η οποία αποτελούνταν από την Κρατική Δούμα (κατώτερο σώμα) και το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο (άνωτερο σώμα). Μολονότι η συνέλευση έχει αναπτύξει σημαντικό νομοθετικό ρόλο, οι αντιπροσωπευτικές και εξεταστικές λειτουργίες της παραμένουν ασθενείς.

Στα κοινοβουλευτικά συστήματα, οι συνελεύσεις παίζουν κατά κανόνα ρόλο επηρεασμού, όχι χάραξης της κρατικής πολιτικής. Οι εξαιρέσεις σ' αυτό τον κανόνα, όπως στην ιταλική συνέλευση και την Εθνοσυνέλευση της Τέταρτης Γαλλικής Δημοκρατίας, οφείλονταν συνήθως σε αδύναμες κυβερνήσεις συνασπισμού και σε κατακερματισμένα κομματικά συστήματα. Συνηθέστερα, οι σχέσεις συνέλευσης-κυβέρνησης δομούνται από κομματικές διαιρέσεις. Αυτό συμβαίνει πιο ξεκάθαρα όταν ένα πλειοψηφικό ή ασθενές αναλογικό σύστημα δίνει σ' ένα και μόνο κόμμα την πλειοψηφία στη συνέλευση, όπως γίνεται παραδοσιακά στη Μ. Βρετανία, τη Νέα Ζηλανδία και την Αυστραλία. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η κύρια δυναμική του κοινοβουλευτικού συστήματος είναι μια ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στην κυβέρνηση και την αντιπολίτευση, η οποία ονομάζεται συνήθως «πολεμική πολιτική». Η κυβέρνηση κυβερνά, υπό την έννοια ότι είναι αρμόδια για τη χάραξη και τη μετέπειτα εφαρμογή ενός νομοθετικού προγράμματος, ενώ η συνέλευση περιορίζεται ουσιαστικά στο να αντιδρά στις πρωτοβουλίες της κυβέρνησης.

Τα περιθώρια που έχει στη διάθεσή της η συνέλευση για να επηρεάζει την κρατική πολιτική εξαρτώνται από δύο κυρίως παράγοντες: από την κοινοβουλευτική δύναμη του κυβερνώντος κόμματος και την ικανότητά του να διατηρεί εσωτερική ενότητα. Η κυβέρνηση Blair κυριαρχεί στη βρετανική Βουλή των Αντιπροσώπων χάρη στη συντριπτική πλειοψηφία εδρών που εξασφάλισε το 1997 και το 2001 καθώς και διότι το Εργατικό Κόμμα πέτυχε να λύσει τις βαθιές ιδεολογικές του διαφορές προτού επιστρέψει στην εξουσία. Εντούτοις, οι κυβερνήσεις στα κοινοβουλευτικά συστήματα πρέπει να είναι συνεχώς σε επιφυλακή για να μην αλλοιωθεί το φρόνημα των απλών βουλευτών τους. Η Margaret Thatcher, για παράδειγμα, το συνειδητοποίησε αυτό με προσωπικό κόστος όταν τον Νοέμβριο του 1990 απομακρύνθηκε αιφνιδώς από την ηγεσία του Συντηρητικού Κόμματος και κατά συνέπεια από την πρωθυπουργία μολονότι ήλεγχε ακόμα μια σημαντική πλειοψηφία στη Βουλή. Σχολιαστές, όπως ο Norton (1993), υποστηρίζουν μάλιστα ότι παρατηρείται μια μακροπρόθεσμη τάση υπέρ της αναζωο-

γόνησης της κοινοβουλευτικής εξουσίας, η οποία αντικατοπτρίζεται στη μεγαλύτερη ανεξαρτησία των βουλευτών και την υποχώρηση της κομματικής ενότητας. Άλλες συνελεύσεις που ασκούν ισχυρή επιρροή στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής είναι το γερμανικό Bundestag και το σουηδικό Riksdag. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, ωστόσο, η κοινοβουλευτική επιρροή προέρχεται λιγότερο από πολεμική πολιτική και περισσότερο από βαθιά ριζωμένες συνήθειες διαπραγμάτευσης και συμβιβασμού, οι οποίες καλλιεργούνται αφενός από την πολιτική κουλτούρα των χωρών, και αφετέρου από τη μακρά πείρα τους σε κυβερνήσεις συνασπισμού.

Τα κοινοβουλευτικά συστήματα που είναι συνηθισμένα σε μακρές περιόδους κυριαρχίας ενός μόνο κόμματος έχουν συχνά συνελεύσεις που είναι αδύναμες ή κυριαρχούνται από την εκτελεστική εξουσία. Στην Πέμπτη Γαλλική Δημοκρατία έγινε σκοπίμως απόπειρα να μειωθεί η κοινοβουλευτική εξουσία προκειμένου να αποφευχθούν οι συγκρούσεις και οι κωλυσιεργίες που υπονόμισαν την Τέταρτη Δημοκρατία. Γεννήθηκε έτσι ένα σύστημα εξορθολογισμένου κοινοβουλευτισμού, το οποίο επιτρέπει στον Γάλλο πρόεδρο να κυριαρχεί στην κυβέρνηση κυρίως μέσω κομματικού ελέγχου αλλά και της εξουσίας που έχει να διαλύει την Εθνοσυνέλευση ούτως ώστε να κερδίσει μια νέα πλειοψηφία, όπως έκανε ο De Gaulle το 1962 και το 1968, και ο Mitterrand το 1981 και το 1988. Ο De Gaulle μείωσε επίσης τις εξουσίες πολιτικού ελέγχου της Εθνοσυνέλευσης και περιόρισε τις νομοθετικές της αρμοδιότητες, δημιουργώντας το Συνταγματικό Δικαστήριο [Conseil Constitutionnel] προκειμένου να εξασφαλίσει τη συνταγματικότητα των νόμων της συνέλευσης. Ωστόσο, το τέλος της γαλλικής κυριαρχίας το 1981 δημιούργησε ευκαιρίες μεγαλύτερης κοινοβουλευτικής επιρροής, ιδιαίτερα όταν οι σοσιαλιστές έχασαν τον έλεγχο της συνέλευσης και ο Mitterrand αναγκάστηκε να συγκατοικήσει στην εξουσία με μια γαλλική κυβέρνηση υπό την ηγεσία του Jacques Chirac. Το ίδιο συνέβη και μετά το 1997, όταν ο πρόεδρος Chirac βρέθηκε αντιμέτωπος με μια σοσιαλιστική κυβέρνηση υπό την ηγεσία του Lionel Jospin.

Η ιαπωνική Δίαιτα (Kokkai) είναι άλλο ένα παράδειγμα παραδοσιακά υπεξουσίας συνέλευσης. Μέχρι τη δεκαετία του 1980 το μόνο που είχε να κάνει η Δίαιτα ήταν να επικυρώνει τις αποφάσεις της εκτελεστικής εξουσίας: αυτό ήταν συνέπεια της αδιάλειπτης κυριαρχίας του Φιλελεύθερου Δημοκρατικού Κόμματος από το 1955 και μετά. Τα αντίπαλα κόμματα ήταν διαρκώς εκτοπισμένα από την κυβέρνηση και οι φραξιονιστικές συγκρούσεις εντός του κυβερνώντος κόμματος διεξάγονταν συνήθως εκτός της Δίαιτας. Η προοδευτική αποδυνάμωση του ΦΔΚ οδήγησε ήδη από τη δεκαετία του 1970 σε μια λιγότερο πολεμική και πιο διαλλακτική στάση έναντι της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης. Για παράδειγμα, η στελέχωση των μόνιμων επιτροπών διευρύνθηκε ούτως ώστε να συμπεριληφθούν μέλη μειοψηφικών κομμάτων, καθώς το ΦΔΚ άρχισε να χαλαρώνει τον έλεγχο που ασκούσε στην κοινοβουλευτική διαδικασία. Τελικά, αναδύθηκε ένα ολοκληρωμένο σύστημα κοινοβουλευτικού ελέγχου και εποπτείας μετά την ήττα του ΦΔΚ στις εκλογές του 1993.

Στα κομμουνιστικά καθεστώτα και τα αναπτυσσόμενα κράτη βρίσκουμε λιγότερο αμφιλεγόμενα παραδείγματα περιθωριοποιημένων συνελεύσεων. Στην πρώτη περίπτωση, ο ασφυκτικός έλεγχος από τα «κυβερνώντα» κομμουνιστικά κόμματα και η πρακτική μη πολυκομματικών εκλογών εξασφάλιζε ότι οι συνελεύσεις δεν έκαναν τίποτα περισσότερο από το να παρέχουν επίσημη έγκριση στο κυβερνητικό πρόγραμμα. Όταν μειώθηκε αυτός ο έλεγχος, οι συνέπειες ήταν συχνά ολέθριες για το καθεστώς. Οι σαρωτικές νίκες της «Αλληλεγγύης» στις κοινοβουλευτικές εκλογές της Πολωνίας το 1989 λ.χ. οδήγησαν άμεσα στην πτώση της κομμουνιστικής κυβέρνησης, που ήταν στην εξουσία από το 1945. Στα αναπτυσσόμενα κράτη της Αφρικής και της Ασίας, οι συνελεύσεις έχουν κυρίως ενοποιητικό ρόλο, όχι ρόλο επιρροής στην κρατική πολιτική. Η βασική λειτουργία τους συνίσταται στην ενίσχυση της νομιμοποίησης και τη διευκόλυνση κατ' αυτό τον τρόπο της διαδικασίας εθνογένεσης. Αποτελεί κομπλιμάν απ' την ανάποδη για τις συνελεύσεις το γεγονός ότι η εγκαθίδρυση στρατιωτικών καθεστώτων συνοδεύεται συνήθως από την αναστολή ή διάλυσή τους. Αυτό συνέβη στη Χιλή, το Πακιστάν και τις Φιλιππίνες τη δεκαετία του 1970 και στην Τουρκία και τη Νιγηρία τη δεκαετία του 1980.

Γιατί υποχωρούν οι συνελεύσεις;

Η συζήτηση περί «παρακμής των συνελεύσεων» δεν είναι καθόλου πρόσφατη. Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα εκφράζονταν ανησυχίες για την ισχυροποίηση της εκτελεστικής εξουσίας (και ιδιαίτερα της γραφειοκρατίας) σε βάρος των συνελεύσεων. Οι ανησυχίες αυτές επιτείνονται από το γεγονός ότι, από την εποχή του Locke και του Montesquieu, η συνέλευση θεωρείται κύριο όχημα της υπεύθυνης και αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. Είναι, ωστόσο, αμφίβολη η άποψη ότι μια καλή κυβέρνηση προϋποθέτει την ύπαρξη ισχυρής συνέλευσης. Η κοινοβουλευτική εξουσία μπορεί σίγουρα να γίνει «καταχρηστική», ιδιαίτερα όταν οδηγεί σε αδράνεια και πολιτικά αδιέξοδα. Το μοντέλο του αμερικανικού Κογκρέσου, λόγου χάρη, έχει τόσους επικριτές όσους και θιασώτες. Παρ' όλα αυτά, είναι γενικά παραδεκτό ότι, κατά τον 20ό αιώνα, η δύναμη και το κύρος των συνελεύσεων μεταβλήθηκε – συνήθως προς το χειρότερο. Αν αυτό ισοδυναμεί με γενική «παρακμή των συνελεύσεων» ή μάλλον με αλλαγή του σκοπού ή της λειτουργίας τους είναι άλλο θέμα. Οι κύριοι παράγοντες που προκάλεσαν αυτές τις αλλαγές είναι οι ακόλουθοι:

- η ανάδυση πειθαρχημένων πολιτικών κομμάτων
- η άνοδος της «εκτεταμένης» κυβέρνησης
- οι οργανωτικές αδυναμίες των συνελεύσεων
- η άνοδος της δύναμης των ομάδων συμφερόντων και των ΜΜΕ

Πειθαρχημένα πολιτικά κόμματα

Οι συνελεύσεις αποδυναμώθηκαν από πολλές απόψεις λόγω της ανάδυσης των μαζικών κομμάτων, από τα τέλη του 19ου αιώνα και μετά. Πρώτα απ' όλα, η μετάβαση από τις χαλαρές φράξιες στις πειθαρχ-

χημένες κομματικές ομαδοποιήσεις υπονόμεισε τη δυνατότητα των μεμονωμένων μελών να αντιπροσωπεύουν ως πληρεξούσιοι τους εκλογείς τους, εκφράζοντας την προσωπική τους κρίση και βασιζόμενοι στη συνείδησή τους. Τα κόμματα μάλλον παρά οι συνελεύσεις έχουν γίνει οι κύριοι φορείς της αντιπροσώπευσης, λειτουργώντας βάσει του δόγματος της λαϊκής εντολής. Η αφοσίωση στα κόμματα αποδυνάμωσε επιπλέον τις συνελεύσεις από την άποψη της λειτουργίας τους ως σωμάτων διαλόγου. Όσο εύλωτη, παθιασμένη ή πειστική κι αν είναι η κοινοβουλευτική ρητορική, έχει ελάχιστο ή κανένα αντίκτυπο στις ψηφοφορίες σε συνελεύσεις κυριαρχούμενες από τα κόμματα, πράγμα που σημαίνει ότι ο κοινοβουλευτικός διάλογος γίνεται στείρος και εθιμοτυπικός. Όπως σχολίασε ο Richard Cobden (1804-65) αναφορικά με τη βρετανική Βουλή των Αντιπροσώπων: «Σ' αυτή τη Βουλή έχω ακούσει πάμπολλους λόγους που έκαναν τους ανθρώπους να δακρύνουν, κανέναν όμως που να άλλαξε μία ψήφο». Ακόμα πιο σημαντική, ωστόσο, είναι η τάση της κομματικής ενότητας να διευκολύνει την κυριαρχία του εκτελεστικού σώματος. Στα κοινοβουλευτικά συστήματα, ιδιαίτερα, αφοσίωση στο κόμμα σημαίνει, για την πλειονότητα των βουλευτών, αφοσίωση στην εκάστοτε κυβέρνηση, η οποία, άλλωστε, απαρτίζεται από τα εξέχοντα μέλη του «δικού τους» κόμματος. Πολλές συνελεύσεις έχουν έτσι καταστήσει να λειτουργούν σαν πρόθυμοι συνεργοί ή γενναίοι υπερασπιστές των κυβερνήσεων αντί να τις ελέγχουν ή ακόμα και να τις φέρνουν σε δύσκολη θέση.

«Εκτεταμένη» κυβέρνηση

Η ενίσχυση του ρόλου των κυβερνήσεων, ειδικά σε τομείς όπως η κοινωνική πρόνοια και η οικονομική διαχείριση, συνδέεται συνήθως με μια αναδιανομή της εξουσίας από τις συνελεύσεις στα εκτελεστικά σώματα – και αυτό για τρεις λόγους. Πρώτον, οδηγεί σε αύξηση του μεγέθους και του κύρους των γραφειοκρατιών, οι οποίες είναι υπεύθυνες για τη διαχείριση της κρατικής πολιτικής και την επίβλεψη των ολοένα αυξανόμενων δημόσιων υπηρεσιών. Δεύτερον, τονίζει περισσότερο τη διαδικασία χάραξης και διατύπωσης της κρατικής πολιτικής. Μολονότι σε συγκεκριμένους τομείς μπορούν και οι βουλευτές να αναλάβουν πρωτοβουλίες για τη διαμόρφωση κρατικής πολιτικής, εντούτοις το έργο της ανάπτυξης γενικών και συνεκτικών κυβερνητικών προγραμμάτων τους υπερβαίνει. Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, λοιπόν, οι περισσότερες συνελεύσεις προσαρμόστηκαν στην απώλεια της θετικής νομοθετικής εξουσίας, δεχόμενες ότι ο κεντρικός τους ρόλος ήταν να ελέγχουν και να κρίνουν την κρατική πολιτική μάλλον παρά να τη διαμορφώνουν. Τρίτον, «εκτεταμένη» κυβέρνηση σημαίνει ότι η κρατική πολιτική γίνεται ολοένα πιο περίπλοκη και μπερδεμένη. Αυτό με τη σειρά του έχει αναδείξει σε μεγάλο βαθμό την εξειδίκευση, μια ιδιότητα που την κατέχουν πολύ περισσότερο οι «επαγγελματίες» γραφειοκράτες παρά οι «ερασιτέχνες» πολιτικοί.

Έλλειψη ηγεσίας

Οι συνελεύσεις παρουσιάζουν μια σειρά οργανωτικές αδυναμίες λόγω της λειτουργίας που επιτελούν σαν αντιπροσωπευτικά φόρουμ και σώματα διαλόγου. Πιο συγκεκριμένα, αποτελούνται συνήθως από αρκετές εκατοντάδες μέλη τα οποία απολαμβάνουν τυπική ισότητα, υπό την έννοια ότι όλοι οι βουλευτές μπορούν να ψηφίζουν και να συμμετέχουν στις συζητήσεις. Ο ισότιμος και κατακερματισμένος χαρακτήρας των συνελεύσεων, αν και επωφελής από άλλες απόψεις, μειώνει τη δυνατότητά τους να παρέχουν ηγεσία και να αναλαμβάνουν συλλογική δράση. Το εν λόγω πρόβλημα έχει οξυνθεί σήμερα που το κοινό προσβλέπει στην κυβέρνηση για να λύσει κοινωνικά προβλήματα και να παράσχει εξασφαλισμένη ευημερία ενώ τα κράτη δεν μπορούν να μη μετέχουν στις διεθνείς υποθέσεις και την παγκόσμια πολιτική. Οι συνελεύσεις που οργανώνονται γύρω από τα κόμματα σίγουρα μπορούν πιο εύκολα να υιοθετούν σαφείς και συνεκτικές τοπικές και εξωτερικές πολιτικές, όμως σ' αυτές τις περιπτώσεις η ηγεσία τείνει να προέρχεται από τα κόμματα και μόνο *διαμέσου* των συνελεύσεων. Σε γενικές γραμμές, η εκτελεστική εξουσία και όχι οι συνελεύσεις ήταν αυτή που μπόρεσε να ανταποκριθεί σ' αυτή την ανάγκη ηγεσίας, χάρη στη μεγαλύτερη οργανωτική συνοχή που διαθέτει καθώς και στο γεγονός ότι επικεφαλής της είναι ένα μόνο άτομο, συνήθως ο πρόεδρος ή ο πρωθυπουργός.

Η δύναμη ομάδων συμφερόντων και ΜΜΕ

Η εξουσία και η δημόσια προσοχή δεν μεταφέρθηκαν μόνο από τις συνελεύσεις στα εκτελεστικά σώματα, έπεσαν επίσης στα χέρια ομάδων και συμφερόντων εκτός της κυβέρνησης. Η άνοδος των ομάδων συμφερόντων απειλεί τις συνελεύσεις από δύο σημαντικές απόψεις. Πρώτον, οι ομάδες προσφέρουν στο κοινό έναν εναλλακτικό μηχανισμό αντιπροσώπευσης. Οι ομάδες συμφερόντων, οι οποίες ενίοτε δημιουργούνται ειδικά γι' αυτόν το σκοπό, τείνουν να είναι πιο αποτελεσματικές από τις συνελεύσεις στο να αναλαμβάνουν δημόσια προβλήματα και να εκφράζουν τις ανησυχίες και τις επιδιώξεις συγκεκριμένων ομάδων. Οι μονοθεματικές ομάδες, για παράδειγμα, συμμετέχουν τώρα και προωθούν ένα είδος δημόσιου διαλόγου, που κάποτε διεξαγόταν μόνο εντός των κοινοβουλίων. Δεύτερον, ενώ οι συνελεύσεις αποκλείονται όλο και πιο πολύ από τη διαδικασία διαμόρφωσης κρατικής πολιτικής, τα οργανωμένα συμφέροντα ισχυροποιούνται, αφενός ως εκπρόσωποι «ενδιαφερόμενων μερών», και αφετέρου ως πηγές εξειδικευμένων πληροφοριών και συμβουλών. Από την άλλη, τα ΜΜΕ, ειδικά η τηλεόραση και οι νέες μορφές ηλεκτρονικής επικοινωνίας, έχουν συμβάλει στο να μοιάζουν οι συνελεύσεις περιττές. Αυτό συνέβη διότι οι εφημερίδες και η τηλεόραση έχουν εκτοπίσει τις συνελεύσεις ως κεντρικούς τόπους πολιτικού διαλόγου, αλλά κι επειδή οι πολιτικοί ηγέτες προτιμούν όλο και περισσότερο να έρχονται σε επαφή με το κοινό μέσω των ΜΜΕ παρά έμμεσα, *διαμέσου* των συνελεύσεων.

Η άνοδος των συνελεύσεων;

Είναι πολλοί εκείνοι που υποστηρίζουν ότι τα παραπάνω σκιαγραφούν μια υπερβολικά απαισιόδοξη εικόνα. Μέχρι ενός σημείου, η «παρακμή των συνελεύσεων» είναι μια μάλλον γενική διατύπωση, καθότι αποκρύπτει το πιθανώς σημαντικότερο γεγονός ότι ο ρόλος των συνελεύσεων στην πολιτική διαδικασία έχει αλλάξει δραστικά. Μολονότι δεν χωρά αμφιβολία ότι οι συνελεύσεις έχουν χάσει τη δύναμή τους να νομοθετούν και να διαμορφώνουν πολιτική, πολλοί είναι εκείνοι που συμφωνούν με τον Blondel (1973) ότι, τουλάχιστον, έχουν γίνει πιο σημαντικές σαν «μηχανισμοί επικοινωνίας». Η προθυμία με την οποία όλο και περισσότερες συνελεύσεις ανοίγουν τις συνεδριάσεις τους στις τηλεοπτικές κάμερες έχει σίγουρα βοηθήσει στη βελτίωση της δημόσιας εικόνας τους και στην ισχυροποίησή τους ως χώρων διαλόγου κι ελεγκτικών φορέων. Με άλλα λόγια, τα ΜΜΕ μπορούν εξίσου να αναβαθμίσουν και να υποσκάψουν τις συνελεύσεις. Ομοίως, υπάρχει μια τάση να μετατραπεί το κοινοβουλευτικό έργο σε επάγγελμα. Ακολουθώντας το παράδειγμα του αμερικανικού Κογκρέσου, η τάση αυτή οδηγεί τις συνελεύσεις να υιοθετήσουν και να ενισχύσουν εξειδικευμένες επιτροπές ενώ παράλληλα προχωρούν σε βελτίωση του προσωπικού και των πόρων που είναι διαθέσιμοι για κάθε βουλευτή.

Γενικότερα, φαίνεται ότι στη Μ. Βρετανία και αλλού οι συνελεύσεις γίνονται πιο κριτικές και ανεξάρτητες λόγω της υποχώρησης της αυστηρής πειθαρχίας στο εσωτερικό των κομμάτων. Οι καλύτερα ενημερωμένοι ψηφοφόροι μπορούν να περιμένουν περισσότερα από μεμονωμένους βουλευτές αλλά και οι καλύτερα εκπαιδευμένοι και πιο εύποροι βουλευτές ενδέχεται να είναι λιγότερο πρόθυμοι να υπακούουν στην κομματική γραμμή και να προτιμούν να δρουν σαν φερέφωνα των λόμπι. Αν μη τι άλλο, η γενική αναγνώριση του γεγονότος ότι η νομιμοποίηση και η σταθερότητα ενός πολιτικού συστήματος συνδέεται με την υποτιθέμενη αποτελεσματικότητα της συνέλευσής του εγγυάται ότι, όποτε εξασθενεί η δύναμη της συνέλευσης, θα εγείρονται φωνές διαμαρτυρίας. Εντέλει, ωστόσο, η επιθυμητή ισορροπία ανάμεσα στη συνέλευση και την εκτελεστική εξουσία συνοψίζεται σε μια κανονιστική κρίση σχετικά με την ανάγκη αντιπροσώπευσης και υπευθυνότητας αφενός, και ηγεσίας και ισχυρής κυβέρνησης αφετέρου.

■ Σύνοψη

◆ Οι όροι συνέλευση, νομοθετικό σώμα και κοινοβούλιο χρησιμοποιούνται συνήθως εναλλακτικά. Ο όρος «συνέλευση» υπονοεί ότι το σώμα υποκαθιστά τον λαό, καθώς αποτελείται μάλλον από πολιτικούς που διατείνονται ότι εκπροσωπούν τον λαό παρά από ειδικευμένους ή επαγγελματίες κυβερνητικούς αξιωματούχους. Ο όρος «νομοθετικό σώμα» είναι παραπλανητικός διότι οι συνελεύσεις δεν μονοπωλούν ποτέ τη νομοθετική εξουσία. Ο όρος «κοινοβούλιο» τονίζει τη σημασία του διαλόγου και της συζήτησης στους κόλπους των συνελεύσεων.

◆ Κοινοβουλευτικό σύστημα είναι το σύστημα στο οποίο η κυβέρνηση διοικεί εντός και διαμέσου της συνέλευσης ή του κοινοβουλίου, ενώ οι αξιωματούχοι της κυβέρνησης προέρχονται αλλά και είναι υπόλογοι στη συνέλευση. Το προεδρικό σύστημα βασίζεται στη διάκριση των εξουσιών μεταξύ της συνέλευσης και του εκτελεστικού σώματος. Αυτό εγκαθιδρύει μια σχέση που χαρακτηρίζεται από το συνδυασμό ανεξαρτησίας και αλληλεξάρτησης μεταξύ των δύο κυβερνητικών κλάδων.

◆ Οι συνελεύσεις αποτελούν σύνδεσμο ανάμεσα στην κυβέρνηση και τον λαό, λειτουργούν δηλαδή σαν διάλυος επικοινωνίας που μπορεί να στηρίζει την κυβέρνηση και να προασπίζει το καθεστώς, αλλά και να εξαναγκάζει την κυβέρνηση να ανταποκρίνεται στα λαϊκά αιτήματα. Οι κύριες λειτουργίες μιας συνέλευσης είναι να θεσπίζει νόμους, να δρα σαν αντιπροσωπευτικό σώμα, να επιβλέπει και να ελέγχει τις πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας, να στρατολογεί και να εκπαιδεύει πολιτικούς και να βοηθά στη διατήρηση της νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος.

◆ Σε γενικές γραμμές, οι συνελεύσεις αποτελούνται από ένα ή δύο σώματα. Τα πλεονεκτήματα του συστήματος των δύο νομοθετικών σωμάτων είναι ότι ενισχύει τους ελέγχους και τις εξισορροπήσεις και διευρύνει την αντιπροσώπευση, πράγμα ιδιαίτερα χρήσιμο σε ομοσπονδιακά συστήματα. Τα μειονεκτήματά του είναι ότι παράγει μια τάση προς την αδράνεια και το κυβερνητικό αδιέξοδο. Τα συστήματα επιτροπών είναι ολοένα και πιο σημαντικά στη νομοθετική διαδικασία: ισχυρές συνελεύσεις διαθέτουν συνήθως ισχυρές επιτροπές ενώ οι αδύναμες έχουν και αδύναμες επιτροπές.

◆ Οι συνελεύσεις σπάνια διαμορφώνουν κρατική πολιτική. Συνηθέστερα, επηρεάζουν την ακολουθούμενη πολιτική ή κυριαρχούνται από την εκτελεστική εξουσία. Ο βαθμός εξουσίας που απολαμβάνει μια συνέλευση καθορίζεται από διάφορους παράγοντες, όπως ο βαθμός συνταγματικής αυθεντίας που κατέχει η συνέλευση, ο βαθμός πολιτικής ανεξαρτησίας της από την εκτελεστική εξουσία, η φύση του κοιμματικού συστήματος και η οργανωτική συνοχή της συνέλευσης.

◆ Η παρακμή των συνελεύσεων προκαλεί ανησυχίες διότι συνδέεται με την υγεία της υπεύθυνης και αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. Οι συνελεύσεις έχουν υποχωρήσει εξαιτίας της ανάδυσης πειθαρχημένων πολιτικών κομμάτων, της ενίσχυσης του ρόλου της κυβέρνησης, της μεγαλύτερης δυνατότητας της εκτελεστικής εξουσίας να διαμορφώνει κρατική πολιτική και να παρέχει ηγεσία, και της αυξανόμενης δύναμης των ομάδων συμφερόντων και των ΜΜΕ.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Η ευρεία διάδοση της κοινοβουλευτικής κυβέρνησης αντικατοπτρίζει την επιτυχία και την αποτελεσματικότητα του συστήματος;
- ▶ Γιατί η διάκριση των εξουσιών θεωρείται τόσο σημαντική αρχή της φιλελεύθερης δημοκρατίας;

- ▶ Ποιες συνθήκες είναι οι πιο κατάλληλες για την προώθηση υπεύθυνης κυβέρνησης;
- ▶ Δύο νομοθετικά σώματα είναι πάντα καλύτερα από ένα;
- ▶ Οι συνελεύσεις στις πολύπλοκες σύγχρονες κοινωνίες είναι καταδικασμένες να ηττώνται από την εκτελεστική εξουσία;
- ▶ Η παρακμή των συνελεύσεων αποδυναμώνει αναγκαστικά την αντιπροσώπευση και την υπευθυνότητα;

■ Διαβάστε επίσης

Davidson, R. και W. Oleszek, *Congress and its Members* (Washington DC: Congressional Quarterly, 1999). Χρήσιμη συζήτηση του ρόλου του αμερικανικού Κογκρέσου και των αλλαγών στην εξουσία του.

Lijphart, A. (επιμ.), *Parliamentary Versus Presidential Government* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1992). Εκτεταμένη συλλογή άρθρων που εξετάζει τα πλεονεκτήματα του κοινοβουλευτισμού και του προεδρικού συστήματος.

Olson, D., *Legislative Institutions: A Comparative View* (Armonk, Νέα Υόρκη: M.E. Sharpe, 1994). Εύστοχη και προσιτή συγκριτική εισαγωγή στις συνελεύσεις.

Norton, P. (επιμ.), *Parliaments and Governments in Western Europe* (Λονδίνο: Frank Cass, 1998). Εξαντλητική ανάλυση της απόδοσης των συνελεύσεων στη Δυτική Ευρώπη.

Russell, M., *Reforming the House of Lords: Lessons from Overseas* (Οξφόρδη και Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 2000). Προσιτή εισαγωγή στα δεύτερα νομοθετικά σώματα που δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη σχετική διαδικασία μεταρρύθμισης στη Μ. Βρετανία.

Εκτελεστική εξουσία

«Είναι απαραίτητο για έναν ηγεμόνα να μάθει να μπορεί να μην είναι καλός».

NICCOLO MACHIAVELLI, *Ο ηγεμόνας* (1513)

Η εκτελεστική εξουσία είναι ο ακατάλυτος πυρήνας της κυβέρνησης. Τα πολιτικά συστήματα μπορούν να λειτουργήσουν χωρίς συντάγματα, συνλεύσεις, δικαστήρια, ακόμα και κόμματα, αλλά είναι αδύνατο να επιβιώσουν χωρίς κάποιον εκτελεστικό βραχίονα που θα χαράσσει κρατική πολιτική και θα εξασφαλίζει την εφαρμογή της. Είναι, μάλιστα, τέτοια η δυνητική εξουσία της εκτελεστικής εξουσίας που το μεγαλύτερο μέρος των πολιτικών εξελίξεων αφορά απόπειρες ελέγχου ή περιορισμού της, είτε υποχρεώνοντάς τη να λειτουργεί σε συνταγματικό πλαίσιο είτε καθιστώντας την υπόλογη σε μια λαϊκή συνέλευση ή ένα δημοκρατικό εκλογικό σώμα. Η πολιτική εκτελεστική εξουσία, και ιδίως οι κυβερνήτες, είναι το πρόσωπο της εξουσίας με το οποίο το κοινό είναι περισσότερο εξοικειωμένο. Αυτό συμβαίνει διότι η εκτελεστική εξουσία παρέχει πολιτική ηγεσία. Ο ρόλος αυτός έχει ενισχυθεί σημαντικά από τη διεύρυνση των ευθυνών του κράτους σε εσωτερικό και διεθνές επίπεδο καθώς και από την τάση των μέσων επικοινωνίας να παρουσιάζουν την πολιτική με όρους προσωπικότητας. Ωστόσο, οι ελπίδες και οι προσδοκίες που επικεντρώνονται στην εκτελεστική εξουσία ενδέχεται να διαψευστούν από την ίδια. Σε πολλά πολιτικά συστήματα οι ηγέτες δυσκολεύονται όλο και περισσότερο να «βγάλουν τη δουλειά». Το πρόβλημα αυτό συνδέεται με την αυξανόμενη απογοήτευση από την πολιτική εν γένει και τους πολιτικούς ειδικότερα.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια ζητήματα

- ▶ Τι είναι ο εκτελεστικός βραχίονας της κυβέρνησης; Ποιοι τον απαρτίζουν;
- ▶ Ποιες οι κύριες λειτουργίες της πολιτικής εκτελεστικής εξουσίας;
- ▶ Πώς διαφέρει η προεδρική εκτελεστική εξουσία από την κοινοβουλευτική;

Έννοια**Εκτελεστική εξουσία**

Υπό ευρύτατη έννοια, η εκτελεστική εξουσία είναι το τμήμα της κυβέρνησης που είναι επιφορτισμένο με την εφαρμογή των νόμων και των πολιτικών που παράγει η νομοθετική εξουσία. Ο εκτελεστικός κλάδος εκτείνεται από τον αρχηγό της κυβέρνησης έως τα μέλη υπηρεσιών επιβολής της έννομης τάξης, όπως η αστυνομία και ο στρατός, και περιλαμβάνει τόσο τους υπουργούς όσο και τους δημόσιους υπαλλήλους. Σήμερα, ο όρος χρησιμοποιείται συνήθως στενότερα, για να περιγράψει το κυρίως σώμα λήψης αποφάσεων, το οποίο αναλαμβάνει τη γενική ευθύνη διοίκησης και συντονισμού της κρατικής πολιτικής. Αυτός ο πυρήνας σημαντικών προσωπικότητων ονομάζεται συχνά πολιτική εκτελεστική εξουσία (και ταυτίζεται σχεδόν με την εκάστοτε κυβέρνηση ή, σε προεδρικό σύστημα, με τη «διοίκηση»), σε αντιδιαστολή με τη διοικητική εκτελεστική εξουσία ή γραφειοκρατία. Ο όρος «εκτελεστικός πυρήνας» χρησιμοποιείται ενίοτε για να περιγράψει τα πρόσωπα και τα σώματα εκείνα που βρίσκονται στην κορυφή της κυβερνητικής εξουσίας.

- ▶ Πού εντοπίζεται η εξουσία στα εκτελεστικά σώματα;
- ▶ Πώς πρέπει να γίνεται κατανοητή και να εξηγείται η πολιτική ηγεσία;
- ▶ Υπάρχει κρίση ηγεσίας στη σύγχρονη πολιτική;

Ο ρόλος της εκτελεστικής εξουσίας**Ποιος είναι ποιος στην εκτελεστική εξουσία**

Από τεχνική άποψη, η εκτελεστική εξουσία είναι ο κλάδος της κυβέρνησης που έχει την ευθύνη για την εκτέλεση ή την υλοποίηση της πολιτικής. Στην πράξη, ωστόσο, τα καθήκοντά της τείνουν να είναι πολύ ευρύτερα και πολύπλοκα. Η πολυπλοκότητα αυτή εκτείνεται επίσης στη σύνθεση της εκτελεστικής εξουσίας, τα μέλη της οποίας χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Πρώτον, γίνεται συχνά διάκριση ανάμεσα σε «πολιτική» και «γραφειοκρατική» εκτελεστική εξουσία. Η διάκριση αυτή τονίζει τις διαφορές μεταξύ πολιτικών και δημόσιων υπαλλήλων και, πιο γενικά, μεταξύ πολιτικής και διοίκησης. Δεύτερον, μπορούμε να διακρίνουμε διάφορα επίπεδα θέσης και ευθύνης εντός της εκτελεστικής εξουσίας. Έτσι, ενώ οι συνελεύσεις έχουν την τάση να σέβονται, τουλάχιστον σε τυπικό επίπεδο, την ισότητα των μελών τους, ο εκτελεστικός τομέας έχει κατά κανόνα πυραμιδοειδή οργάνωση, ακολουθώντας ξεκάθαρα ιεραρχική δομή.

Η διάκριση ανάμεσα σε πολιτικά και γραφειοκρατικά ή διοικητικά αξιώματα είναι περισσότερο σαφής στην περίπτωση των κοινοβουλευτικών συστημάτων, όπου διαπιστώνονται διαφορές στη στρατολόγηση, τον τομέα ευθύνης, τη θέση και τον πολιτικό προσανατολισμό. Στα συστήματα αυτά, η πολιτική εκτελεστική εξουσία αποτελείται από εκλεγμένους πολιτικούς, με τους υπουργούς να προέρχονται αλλά και να είναι υπόλογοι στη συνέλευση: δουλειά τους είναι να χαράσσουν κρατική πολιτική, σύμφωνα με τις πολιτικές και ιδεολογικές προτεραιότητες του κόμματός τους, και να επιβλέπουν την εφαρμογή της πολιτικής αυτής. Η διοικητική εκτελεστική εξουσία, από την άλλη πλευρά, αποτελείται από διορισμένους και επαγγελματίες δημόσιους υπαλλήλους, δουλειά των οποίων είναι να προσφέρουν τεχνογνωσία και να διαχειρίζονται την κρατική πολιτική, τηρώντας πολιτική ουδετερότητα και ακολουθώντας πιστά τις εντολές των υπουργών τους.

Παρ' όλα αυτά, σε κοινοβουλευτικά συστήματα όπως αυτά της Αυστραλίας, του Καναδά, της Ινδίας και της Μ. Βρετανίας, η διάκριση πολιτικής και γραφειοκρατίας απαλύνεται εξαιτίας της συχνά ουσιαστικής συνεισφοράς των δημόσιων υπαλλήλων στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής καθώς κι επειδή συνήθίζεται η περιστασιακή χρήση πολιτικά αφοσιωμένων συμβούλων. Αυτή η επικάλυψη των δύο μερών είναι συνήθως μεγαλύτερη στα προεδρικά συστήματα. Στις ΗΠΑ λ.χ. ο πρόεδρος είναι το μόνο αιρετό μέλος της πολιτικής εκτελεστικής εξουσίας. Τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου είναι στην πραγματικότητα διορισμένοι αξιωματούχοι ενώ όλοι οι ανώτεροι και

ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι είναι κομματικά στελέχη και προσωρινοί. Σε κομμουνιστικά καθεστώτα, όπως στην Κίνα και την πάλαι ποτέ ΕΣΣΔ, η διάκριση αυτή δεν έχει κανένα νόημα στην πράξη εξαιτίας του πανταχού παρόντος «κυβερνώντος» Κομμουνιστικού Κόμματος. Οι Κινέζοι γραφειοκράτες είναι επομένως «πολιτικοί», μιας και σε κάθε περίπτωση είναι ιδεολογικά αφοσιωμένοι υποστηρικτές, αν όχι μέλη, του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος.

Σε σύγκριση με τη διάκριση πολιτικής και γραφειοκρατίας, οι ιεραρχικές διακρίσεις στο εσωτερικό της εκτελεστικής εξουσίας είναι ευκολότερο να διαπιστωθούν. Πρώτα απ' όλα, τα ανώτατα στελέχη τείνουν να συγκεντρώνονται γύρω από την ηγεσία ενός και μόνου προσώπου. Όπως το έθεσε ο Montesquieu, «αυτός ο κλάδος της κυβέρνησης, όντας αναγκασμένος να διεκπεραιώνει, διοικείται καλύτερα από έναν παρά από πολλούς». Μπορούμε, ωστόσο, να διακρίνουμε δύο βασικά αξιώματα, τα οποία βέβαια ενδέχεται να κατέχει το ίδιο πρόσωπο: από τη μία, τον αρχηγό του κράτους, αξίωμα τυπικής αυθεντίας και κυρίως συμβολικής σημασίας, και από την άλλη, τον αρχηγό της κυβέρνησης ή πρωθυπουργό, αξίωμα αρμόδιο για τη χάραξη κρατικής πολιτικής και φορέα πολιτικών ευθυνών. Μολονότι οι πρόεδροι σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Ρωσία και η Γαλλία έχουν και τις δύο αυτές θέσεις, στα κοινοβουλευτικά συστήματα τα δύο αξιώματα είναι συνήθως διακριτά. Ο πρωθυπουργός υπηρετεί ως επικεφαλής της εκτελεστικής εξουσίας ενώ τη θέση του αρχηγού του κράτους αναλαμβάνει συνήθως μια σημαντική και υπερχομματική προσωπικότητα.

Υπό τον επικεφαλής της εκτελεστικής εξουσίας, την ευθύνη για την ανάπτυξη και την εφαρμογή της κρατικής πολιτικής ανά τομέα έχουν οι υπουργοί και υφυπουργοί. Συχνά υφίσταται μια ιεραρχία ανάμεσα σε αυτούς τους επικεφαλής των διαφόρων υπουργείων η οποία επιβάλλεται είτε από τη σπουδαιότητα του χαρτοφυλακίου που διαχειρίζονται (οι υπουργοί Οικονομικών και Εξωτερικών κατέχουν γενικά προεξάρχουσες θέσεις) είτε από το δικαίωμά τους να συμμετέχουν στις συνεδριάσεις του **υπουργικού συμβουλίου** ή άλλων ανώτατων επιτροπών. Όπως θα δούμε παρακάτω, οι ευθύνες των υπουργικών συμβουλίων εκτείνονται από την κατανομή της εξουσίας χάραξης κρατικής πολιτικής, υπό μορφή συλλογικής ηγεσίας, έως την παροχή συμβουλών και τον καλύτερο συντονισμό της εκτελεστικής πολιτικής. Σε κατώτερο επίπεδο της ιεραρχίας βρίσκονται οι πολυπληθείς βαθμίδες γραφειοκρατών και διοικητών (βλ. Κεφάλαιο 17), οι οποίοι, τουλάχιστον θεωρητικά, ασχολούνται λιγότερο με τη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής και περισσότερο με την εφαρμογή της. Τέλος, υπάρχουν επίσης υπηρεσίες επιβολής της έννομης τάξης, όπως η αστυνομία και οι ένοπλες δυνάμεις (βλ. Κεφάλαιο 18), καθώς κι ένα σύνολο ημιавтоνομων μη κυβερνητικών οργανισμών (quango). Οι οργανισμοί αυτοί αποτελούν μέρος της εκτελεστικής εξουσίας στο βαθμό που βοηθούν στην υλοποίηση της κρατικής πολιτικής, στελεχώνονται όμως από προσωπικό που απολαμβάνει τυπική τουλάχιστον ανεξαρτησία από την ίδια την κυβέρνηση.

Υπουργικό συμβούλιο: Σώμα ανώτερων υπουργών το οποίο συνεδριάζει επίσημα και τακτικά και στο οποίο προεδρεύει ο ανώτατος εκτελεστικός αξιωματούχος. Τα υπουργικά συμβούλια μπορεί να χαράξουν κρατική πολιτική ή να έχουν συμβουλευτικό χαρακτήρα.

Επισήμανση

Αρχηγοί κρατών

Ο αρχηγός του κράτους είναι η προσωποποίηση της εξουσίας και της αυθεντίας ενός κράτους. Ως ανώτατος πολίτης της χώρας, ο αρχηγός του κράτους απολαμβάνει το ύψιστο θεσμικό κύρος στην επικράτεια. Εντούτοις, είναι συχνά πρόσωπα με ουσιαστικά συμβολική ή τυπική σημασία, καθώς η πραγματική εξουσία μπορεί να βρίσκεται στα χέρια του αρχηγού της κυβέρνησης (θέση που μπορεί να κατέχει το ίδιο ή διαφορετικό πρόσωπο). Οι αρχηγοί κρατών αναλαμβάνουν μια σειρά εθιμοτυπικές εξουσίες και καθήκοντα, όπως να απονέμουν βραβεία, να επικυρώνουν νόμους και συνθήκες και να υποδέχονται ξένους αρχηγούς κρατών. Η εξουσία τους να διορίζουν τον αρχηγό της κυβέρνησης (η οποία είναι σημαντική στα κοινοβουλευτικά συστήματα) μπορεί ωστόσο να αφήνει περιθώρια κάποιας στοιχειώδους πολιτικής επιρροής. Ο αρχηγός του κράτους είναι συνήθως πρόεδρος ή μονάρχης.

Λειτουργίες της πολιτικής εκτελεστικής εξουσίας

Η πιο απλή λειτουργία της πολιτικής εκτελεστικής εξουσίας είναι να παρέχει ηγεσία. Υπό αυτή την έννοια, η εκτελεστική εξουσία λειτουργεί σαν «ιθύνων νους» του κρατικού μηχανισμού, σαν ο πυρήνας του ίδιου του κράτους. Ο ρόλος αυτός εκτείνεται σε πλήθος τομείς, πράγμα που σημαίνει ότι τα μέλη της πολιτικής εκτελεστικής εξουσίας πρέπει να επιτελούν ποικίλες λειτουργίες, ενίοτε ταυτόχρονα. Οι πιο σημαντικοί από αυτούς τους τομείς είναι οι εξής:

- εθιμοτυπικά καθήκοντα
- έλεγχος της χάραξης κρατικής πολιτικής
- λαϊκή πολιτική ηγεσία
- γραφειοκρατική διοίκηση
- αντιμετώπιση κρίσεων

Εθιμοτυπική ηγεσία

Οι αρχηγοί κρατών, οι επικεφαλής της εκτελεστικής εξουσίας και, σε μικρότερο βαθμό, οι ανώτεροι υπουργοί «εκπροσωπούν» το κράτος. Προσωποποιώντας την κρατική εξουσία, αντιπροσωπεύουν την ευρύτερη κοινωνία και συμβολίζουν, πιστά ή όχι, την ενότητά της. Ο ρόλος αυτός είναι εν πολλοίς επίσημος κι εθιμοτυπικός, καλύπτοντας λ.χ. εθνικές εορτές, επισκέψεις ξένων αξιωματούχων, διεθνή συνέδρια και την επικύρωση συνθηκών και νόμων. Οι πρόεδροι και οι συνταγματικοί μονάρχες που δεν διαθέτουν εκτελεστική εξουσία επιφορτίζονται συχνά με αυτές τις ουσιαστικά εθιμοτυπικές αρμοδιότητες. Ο ρόλος αυτός όμως έχει ευρύτερη σημασία για δύο λόγους. Πρώτον, τονίζει την ενότητα και την πολιτική πίστη, βοηθώντας έτσι στην κατασκευή της νομιμοποίησης. Δεύτερον, επιτρέπει στα ανώτατα κλιμάκια της εκτελεστικής εξουσίας να παρουσιάζουν τους εαυτούς τους σαν «εθνικούς ηγέτες», πράγμα ζωτικής σημασίας για

τη διατήρηση της υποστήριξης της κοινής γνώμης και της εκλογικής αξιοπιστίας.

Κυβερνητική ηγεσία

Η κύρια λειτουργία της πολιτικής ηγεσίας είναι να διευθύνει και να ελέγχει τη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής. Με λίγα λόγια, η εκτελεστική εξουσία αναμένεται να «κυβερνά». Ο ρόλος αυτός διευρύνθηκε σημαντικά κατά τον 20ό αιώνα σε αναλογία με τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της κυβέρνησης. Η πολιτική εκτελεστική εξουσία, ιδίως, αναμένεται να αναπτύσσει συνεκτικά οικονομικά και κοινωνικά προγράμματα, που καλύπτουν τις ανάγκες πιο περίπλοκων και πολιτικά προηγμένων κοινωνιών, καθώς και να ελέγχει τις εξωτερικές σχέσεις του κράτους σ' έναν όλο και πιο αλληλεξαρτώμενο κόσμο. Μία σημαντική συνέπεια αυτού είναι η αύξηση των νομοθετικών εξουσιών της εκτελεστικής εξουσίας, σε βάρος αρμοδιοτήτων που ανήκαν παραδοσιακά στη συνέλευση.

Η πολιτική εκτελεστική εξουσία όχι μόνο παράγει νομοθετικά προγράμματα και συμβάλλει, με την πειθώ ή την καθοδήγηση, στην αποτελεσματικότητα της νομοθετικής διαδικασίας, αλλά, επιπλέον, ασκεί σε πολλές περιπτώσεις ένα ευρύ φάσμα νομοθετικών εξουσιών, με τη χρήση διαταγμάτων, πράξεων και άλλων μέσων. Είναι, ωστόσο, παραπλανητικό να υποθέσουμε ότι η πολιτική εκτελεστική εξουσία κυριαρχεί πάντα στην κρατική πολιτική. Ένα μεγάλο μέρος αυτής, για παράδειγμα, προέρχεται από τα πολιτικά κόμματα και τις ομάδες συμφερόντων. Επιπλέον, χάρη στην εμπειρία και την εξειδικευμένη γνώση τους, γραφειοκράτες ή δημόσιοι υπάλληλοι μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής, αφήνοντας στην πολιτική ηγεσία, στην καλύτερη περίπτωση, το βάρος της απόφασης για τη γενική κατεύθυνση της κρατικής πολιτικής.

Καθοδήγηση του λαού

Η δημοτικότητα της πολιτικής εκτελεστικής εξουσίας, πολύ περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο τομέα του πολιτικού συστήματος, είναι αποφασιστικής σημασίας για το χαρακτήρα και τη σταθερότητα του ίδιου του καθεστώτος. Σε επίπεδο κρατικής πολιτικής, η συμμόρφωση και η συνεργασία του κοινού εξασφαλίζεται χάρη στη δυνατότητα της εκτελεστικής εξουσίας να αποσπά τη στήριξη της κοινής γνώμης. Πολύ απλά, χωρίς την υποστήριξη του κοινού ή των σημαντικότερων ομάδων της κοινωνίας, η εφαρμογή της κρατικής πολιτικής γίνεται δυσκολότερη, ακόμα και αδύνατη. Πιο σημαντικό ακόμα είναι το γεγονός ότι η δημοτικότητα της πολιτικής εκτελεστικής εξουσίας συνδέεται με τη νομιμοποίηση του ευρύτερου καθεστώτος. Η αντιδημοτικότητα μιας συγκεκριμένης κυβέρνησης ή διοίκησης δεν αποδυναμώνει από μόνη της την υποστήριξη στο πολιτικό σύστημα, μπορεί όμως να το κάνει αν δεν υπάρχει μηχανισμός ανατροπής και αντικατάστασης της κυβέρνησης. Μπορούμε έτσι να εξηγήσουμε κάπως την ευρύτατη χρήση τακτικών εκλογικών αναμετρήσεων. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι ένα μη δημοφιλές και αμετακίνητο εκτελεστικό σώμα προκαλεί πάντα κατάρρευση

του συστήματος. Τέτοιου είδους καθεστώτα μπορούν να επιβιώσουν, μόνο όμως αν καταφύγουν στον αυταρχισμό, οπότε η λαϊκή συναίνεση επιτυγχάνεται μέσω καταπίεσης και ιδεολογικής χειραγώγησης.

Γραφειοκρατική διοίκηση

Η πολιτική ηγεσία έχει σημαντικά γραφειοκρατικά και διοικητικά καθήκοντα σαν συνέπεια της ευθύνης της για την επίβλεψη της εφαρμογής της κρατικής πολιτικής. Αυτό σημαίνει ότι οι ανώτατοι εκτελεστικοί αξιωματούχοι, οι υπουργοί και οι υφυπουργοί συνιστούν μια «ανώτατη διοίκηση» επιφορτισμένη με τη λειτουργία του κυβερνητικού μηχανισμού. Το έργο αυτό εν πολλοίς οργανώνεται τμηματικά, με τους υπουργούς να έχουν υπό την ευθύνη τους συγκεκριμένους τομείς πολιτικής και τους γραφειοκράτες που διοικούν αυτές τις περιοχές. Σε υψηλότερο επίπεδο, υπάρχει ανάγκη πολιτικού συντονισμού, ο οποίος επιτυγχάνεται συνήθως μέσω κάποιου είδους υπουργικών συμβουλίων.

Έχουν, ωστόσο, εκφραστεί αμφιβολίες σχετικά με την αποτελεσματικότητα της εν λόγω γραφειοκρατικής διοίκησης. Πρώτον, οι πολιτικοί που απαρτίζουν την πολιτική εκτελεστική εξουσία συχνά δεν διαθέτουν την ικανότητα, τη διευθυντική εμπειρία και τη διοικητική τεχνογνωσία που απαιτούνται για τον αποτελεσματικό έλεγχο της βραδυκίνητης γραφειοκρατικής μηχανής. Δεύτερον, ορισμένα κυβερνητικά τμήματα ενδέχεται ν' αναπτύξουν ιδιαίτερα συμφέροντα, ειδικά όταν συνάπτουν συμμαχίες με πανίσχυρες πελατειακές ομάδες. Τρίτον, η γραφειοκρατία συνολικά μπορεί με τη σειρά της ν' αναπτύξει συμφέροντα που διαφέρουν από τις επιδιώξεις της πολιτικής ηγεσίας της και τα οποία την παρακινούν ν' ανθίσταται στον έλεγχο των υποτιθέμενων πολιτικών προϊόντων της. Τα ζητήματα αυτά εξετάζονται λεπτομερώς στο Κεφάλαιο 17, σε σχέση με τη γραφειοκρατική εξουσία.

Διαχείριση κρίσεων

Ένα κρίσιμο πλεονέκτημα της πολιτικής εκτελεστικής εξουσίας έναντι της συνέλευσης είναι η ικανότητά της να αναλαμβάνει άμεση και αποφασιστική δράση. Όταν ξεσπούν κρίσεις, είτε στο εσωτερικό είτε στη διεθνή πολιτική, η εκτελεστική εξουσία είναι πάντα αυτή που απαντά, λόγω της ιεραρχικής της δομής και της προσωπικής ηγεσίας που διαθέτει. Είναι σύνηθες οι συνελεύσεις να παραχωρούν δικτατορικές σχεδόν εξουσίες στην πολιτική ηγεσία σε καιρό πολέμου και αυτή να υφαρπάξει «έκτακτες εξουσίες» όταν αντιμετωπίζει εσωτερικές κρίσεις, όπως φυσικές καταστροφές, τρομοκρατικές απειλές, εργατικές αναταραχές και πολιτικό αναβρασμό. Προφανώς, η εξουσία κήρυξης «κατάστασης έκτακτης ανάγκης» και επιβολής δραστηρικής εκτελεστικής διακυβέρνησης υπόκειται συχνά σε κατάχρηση. Δεν είναι σπάνιο οι κυβερνήσεις να χρησιμοποιούν αυτές τις εξουσίες για να αποδυναμώσουν ή να εξαλείψουν πολιτικές αντιθέσεις υπό το κάλυμμα του συνταγματισμού.

■ Η εξουσία στην εκτελεστική βαθμίδα: ποιος κυβερνά;

Όπως επισημάνθηκε ήδη, ο ρόλος και οι ευθύνες της πολιτικής ηγεσίας ενισχύθηκαν σημαντικά με την ανάδυση της δημοκρατικής πολιτικής, την αυξανόμενη κυβερνητική παρεμβατικότητα και την πολιτική και οικονομική παγκοσμιοποίηση. Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, τα πολιτικά εκτελεστικά σώματα απέκτησαν ολοένα και πιο διευρυμένες νομοθετικές και κυβερνητικές αρμοδιότητες, ανέλαβαν τον έλεγχο των διογκούμενων γραφειοκρατικών μηχανισμών και έγιναν όλο και περισσότερο επίκεντρο της λαϊκής πολιτικής και της προσοχής των μέσων επικοινωνίας. Οι εξελίξεις αυτές με τη σειρά τους επηρέασαν βαθιά την εσωτερική οργάνωση του εκτελεστικού σκέλους της κυβέρνησης και την κατανομή της εξουσίας στο εσωτερικό του. Με κοινή συναίνεση, κύριος ευνοημένος αυτής της διαδικασίας αναδείχτηκε ο επικεφαλής της εκτελεστικής εξουσίας. Οι αρχηγοί των κυβερνήσεων έχουν σήμερα θεσμικές αρμοδιότητες, πολιτικό κύρος και λαϊκό προφίλ που τους διακρίνουν σαφώς από τους υπουργούς και τους άλλους συναδέλφους τους. Εντούτοις, αυτή η εικόνα αυξανόμενης συγκέντρωσης και η άνοδος της προσωποπαγούς εξουσίας έρχεται σε χτυπητή αντίθεση με τα παραδείγματα αποτυχημένης ηγεσίας και την αυξανόμενη αδυναμία των κυβερνώντων να κάνουν αυτά για τα οποία εξελέγησαν. Η πολύπλοκη δυναμική της εκτελεστικής εξουσίας μπορεί να εξεταστεί πιο λεπτομερώς αν δούμε τους ρόλους προέδρων, πρωθυπουργών και υπουργικών συμβουλίων.

Σε καθεμιά από τις τρεις αυτές περιπτώσεις, θα πρέπει να έχουμε κατά νου τρεις διαστάσεις της εξουσίας:

Έννοια

Προεδρική κυβέρνηση

Ένα προεδρικό σύστημα διακυβέρνησης (βλ. Σχήμα 16.1) χαρακτηρίζεται από τη συνταγματική και πολιτική διάκριση των εξουσιών μεταξύ νομοθετικού και εκτελεστικού κλάδου της κυβέρνησης. Η εκτελεστική εξουσία εικονίζεται λοιπόν α' έναν ανεξάρτητα εκλεγμένο πρόεδρο, ο οποίος δεν είναι άμεσα υπόλογος ή ανακλήσιμος από τη συνέλευση.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του προεδρικού συστήματος είναι τα εξής:

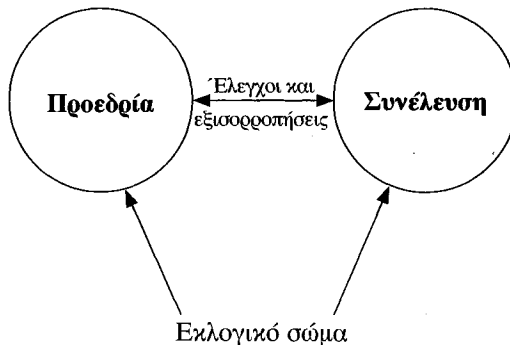
- Το εκτελεστικό και το νομοθετικό σώμα εκλεγμένα χωριστά και καθένα αναλαμβάνει μια σειρά ανεξάρτητες συνταγματικές εξουσίες.
- Ο ρόλος του αρχηγού του κράτους και του αρχηγού της κυβέρνησης συνδυάζονται στο αξίωμα του προέδρου.
- Η εκτελεστική εξουσία είναι συγκεντρωμένη στο κέριο του προέδρου, με το υπουργικό συμβούλιο και τους υπουργούς να έχουν απλά συμβουλευτικό ρόλο και να υπάγονται στον πρόεδρο.
- Υπάρχει επίσης διακριτικός αντίκτυπος στη μισή του εκτελεστικού και του νομοθετικού κλάδου για τα λειτουργικά συστήματα εξουσιών.
- Οι όροι του εκλογικού νόμου επιτρέπουν είτε ο πρόεδρος μπορεί να «διαφέρει» το νομοθετικό σώμα είτε είναι να απευθύνει τον πρόεδρο (μόνο, εμπεριστατωμένα, μέσω βουλευτή).

Μορφή: Επίσημη διαδικασία για την απομάκρυνση ενός αξιωματούχου του κράτους σε περίπτωση προσωπικών ή ειδικών αδικημάτων.

- την *επίσημη* διάσταση της εξουσίας: τους συνταγματικούς ρόλους και τις αρμοδιότητες των αξιωματούχων και το θεσμικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργούν
- την *ανεπίσημη* διάσταση της εξουσίας: το ρόλο που παίζουν η προσωπικότητα, οι πολιτικές δεξιότητες και η εμπειρία, καθώς και τον αντίκτυπο παραγόντων όπως τα κόμματα και τα ΜΜΕ
- την *εξωτερική* διάσταση της εξουσίας: το πολιτικό, οικονομικό και διπλωματικό περιβάλλον της κυβέρνησης και τις ευρύτερες πιέσεις που δέχεται το εκτελεστικό σκέλος της.

Πρόεδροι

Πρόεδρος είναι ο επίσημος αρχηγός του κράτους, τίτλο που σε άλλα κράτη φέρει ο μονάρχης ή ο αυτοκράτορας. Θα πρέπει, ωστόσο, να κάνουμε μια σημαντική διάκριση ανάμεσα στον συνταγματικό και τον εκτελεστικό πρόεδρο. Οι συνταγματικοί ή μη εκτελεστικοί πρόεδροι, που συναντάμε, για παράδειγμα, στην Ινδία, το Ισραήλ και τη Γερμανία, αποτελούν ίδιον των κοινοβουλευτικών συστημάτων και οι αρμοδιότητές τους περιορίζονται εν πολλοίς σε εθιμοτυπικά καθήκοντα. Στις περιπτώσεις αυτές, ο πρόεδρος είναι απλώς σύμβολο του κράτους ενώ η εκτελεστική εξουσία ασκείται από τον πρωθυπουργό και/ή το υπουργικό συμβούλιο. Στην ενότητα αυτή, ασχολούμαστε με τους εκτελεστικούς προέδρους, οι οποίοι συνδυάζουν τις τυπικές αρμοδιότητες του αρχηγού του κράτους με την πολιτική εξουσία του ανώτατου εκτελεστικού αξιωματούχου. Οι πρόεδροι αυτού του είδους συνιστούν το θεμέλιο της λεγόμενης προεδρικής κυβέρνησης (βλ. Σχήμα 16.1), σε αντιδιαστολή με την κοινοβουλευτική κυβέρνηση (βλ. Σχήμα 15.1).

Σχήμα 16.1

Προεδρικό σύστημα διακυβέρνησης (περιορισμένης προεδρικής εξουσίας)

Η προεδρική εκτελεστική εξουσία μπορεί να είναι περιορισμένη ή απεριόριστη. Οι πρόεδροι περιορισμένης εκτελεστικής εξουσίας λειτουργούν εντός των ορίων που επιτάσσει το σύνταγμα, η δημοκρατική πολιτική, ο κομματικός ανταγωνισμός και κάποια μορφή διάκρισης των εξουσιών. Πάνω απ' όλα, οι εξουσίες του προέδρου αντισταθμίζονται από τις εξουσίες μιας αιρετής και υπόλογη στον λαό συνέλευσης. Το πιο γνωστό παράδειγμα περιορισμένης προεδρικής εξουσίας είναι

οι ΗΠΑ, υπάρχουν όμως και **ημιπροεδρικά συστήματα**, όπως στη Γαλλία και τη Φινλανδία, που εντάσσονται στο ίδιο μοντέλο. Αντίθετα, στα συστήματα απεριόριστης προεδρικής εξουσίας ο πρόεδρος κατέχει σχεδόν ανεξέλεγκτες εξουσίες, γεγονός που καθιστά τα συστήματα αυτά κατ' ουσίαν δικτατορικά. Τέτοια συστήματα απαντούν συνήθως σε μονοκομματικά κράτη, τα οποία στηρίζονται κατά κύριο λόγο στον στρατό, π.χ. Λιβύη, Ιράκ και Ινδονησία.

Η αμερικανικού τύπου προεδρική κυβέρνηση έχει γεννήσει απομιμήσεις σε όλο τον κόσμο, κυρίως στη Λατινική Αμερική και, πιο πρόσφατα, σε μετακομμουνιστικά κράτη, όπως η Πολωνία, η Ουγγαρία, η Τσεχία και η Ρωσία – αν και, με εξαίρεση τη Ρωσία, οι περισσότερες μετακομμουνιστικές προεδρίες λειτουργούν μέσα στο πλαίσιο ισχυρών κοινοβουλευτικών συστημάτων. Παραχωρώντας την εκτελεστική εξουσία στην προεδρία, οι αρχιτέκτονες του αμερικανικού συντάγματος γνώριζαν ότι, στην πράξη, δημιουργούσαν μια «αιρετή βασιλεία». Θέλοντας να αποφύγουν την κατάχρηση εξουσίας στην οποία πίστευαν ότι είχε υποκύψει το βρετανικό στέμμα, καθιέρωσαν μια πολύπλοκη διάκριση των εξουσιών ανάμεσα στον εκτελεστικό, τον νομοθετικό και τον δικαστικό κλάδο. Ο Richard Neustadt ([1964] 1980) περιέγραψε με ακρίβεια αυτό το σύστημα ως σύστημα «σαφώς διακεκριμένων θεσμών με μοιρασμένες εξουσίες». Έτσι, μολονότι ο πρόεδρος ορίστηκε αρχηγός του κράτους και της κυβέρνησης, αρχιστράτηγος των ένοπλων δυνάμεων και επικεφαλής της διπλωματίας και του εκχωρήθηκαν ευρύτατες εξουσίες πατρωνίας και δικαίωμα αρνησικυρίας στη νομοθεσία, το Κογκρέσο περιβλήθηκε με ισχυρές αντισταθμιστικές εξουσίες. Πιο συγκεκριμένα, το Κογκρέσο μπορεί να κηρύξει πόλεμο και να υποσκελίσει το βέτο του προέδρου ενώ η Γερουσία είναι αρμόδια να εγκρίνει διορισμούς και να επικυρώνει συνθήκες. Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, μάλιστα, η προεδρία παρέμενε σε γενικές γραμμές δευτερεύων θεσμός, αφού την απαιτούμενη πολιτική καθοδήγηση αναλάμβανε το Κογκρέσο.

Τότε, όμως, η αμερικανική προεδρία μεταλλάχθηκε εξαιτίας δύο κρίσιμων εξελίξεων. Αφενός, αναπτύχθηκε μια εθνική οικονομία που απαιτούσε την εγκατάλειψη από την κυβέρνηση των παραδοσιακών πολιτικών που στηρίζονταν στην αρχή του *laissez-faire* και την υιοθέτηση μιας πιο παρεμβατικής προσέγγισης στην οικονομική και την κοινωνική ζωή. Αφετέρου, οι ΗΠΑ αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πολιτική του απομονωτισμού που ακολουθούσαν και να αναλάβουν παγκόσμιο ρόλο, εξελισσόμενες, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σε παγκόσμια υπερδύναμη ενός διπολικού (και τώρα μάλλον μονοπολικού) συστήματος. Από την εποχή του *New Deal* του προέδρου Franklin Roosevelt τη δεκαετία του 1930, οι Αμερικανοί πρόεδροι παίζουν το ρόλο και του ανώτατου νομοθέτη, ενώ από το 1945 και μετά θεωρούν τους εαυτούς τους ηγέτες του «ελεύθερου κόσμου». Θορυβημένος από την ευκολία με την οποία ο πρόεδρος Johnson και ο πρόεδρος Nixon κλιμάκωσαν τον πόλεμο του Βιετνάμ χωρίς επίσημη κήρυξη του από το Κογκρέσο, ο Arthur Schlesinger (1974) έφτασε να διακηρύξει την ανάδυση μιας «αντοκρατορικής προεδρίας», μιας προεδρίας δηλαδή που είχε απε-

Ημιπροεδρικό σύστημα:

Κυβερνητικό σύστημα στο οποίο ο ξεχωριστά εκλεγμένος πρόεδρος προεδρεύει μιας κυβέρνησης που αναδεικνύεται και είναι υπόλογη στη συνέλευση.

λευθερωθεί από τους συνταγματικούς περιορισμούς και απειλούσε να κυριαρχήσει επί των δύο άλλων κλάδων της κυβέρνησης.

Η προεδρική εξουσία, ωστόσο, είναι συχνά εύθραυστη και φαινομενική. Το κλασικό κείμενο του Neustadt *Presidential Power* (1964] 1980) εξακολουθεί να ισχύει: η βασική εξουσία του Αμερικανού προέδρου είναι η «εξουσία της πειθούς», δηλαδή η δυνατότητά του να παζαρεύει, να ενθαρρύνει, ακόμα και να εξαπατά, αλλά όχι να υπαγορεύει. Η δυνατότητα των Αμερικανών προέδρων να «περνάνε το δικό τους» εξαρτάται από τέσσερις σημαντικές σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις με:

- το Κογκρέσο
- την ομοσπονδιακή γραφειοκρατία
- το Ανώτατο Δικαστήριο
- τα ΜΜΕ

Η σχέση του προέδρου με το Κογκρέσο είναι χωρίς αμφιβολία η πιο κρίσιμη. Η επιτυχία ορισμένων προέδρων, για παράδειγμα, μετρείται συχνά με βάση το «βαθμό επιτυχίας» τους στο Κογκρέσο: κατά πόσο δηλαδή το νομοθετικό τους πρόγραμμα επιβιώνει της κοινοβουλευτικής εξέτασης. Μετά τον πόλεμο του Βιετνάμ και το σκάνδαλο Γουότεργκεϊτ, ωστόσο, οι πρόεδροι έπρεπε να αντιμετωπίσουν πιο αποφασιστικά Κογκρέσα, τα οποία σκόπευαν να διεκδικήσουν ξανά κάποιες από τις χαμένες τους εξουσίες. Ένα από τα πρώτα παραδείγματα αυτής της τάσης ήταν η ψήφιση της War Powers Act του 1974, σύμφωνα με την οποία η αποστολή αμερικανικών στρατευμάτων στο εξωτερικό απαιτούσε τη στήριξη του Κογκρέσου. Το σημαντικότερο, το αδύναμο κομματικό σύστημα των ΗΠΑ στερεί από τον πρόεδρο τον βασικό μοχλό νομοθετικού ελέγχου που έχουν στα χέρια τους οι ηγέτες των κοινοβουλευτικών συστημάτων: την προσφυγή στην κομματική ενότητα. Αυτό σημαίνει, όπως διαπίστωσε ο Jimmy Carter τη δεκαετία του 1970, ότι οι πρόεδροι ενδέχεται να συναντήσουν την κάθετη άρνηση του Κογκρέσου ακόμα κι όταν το κόμμα τους ελέγχει και τα δύο σώματα.

Εντούτοις, οι πρόεδροι είναι ακόμα πιο ανίσχυροι όταν το Κογκρέσο ελέγχεται από την αντιπολίτευση. Ο πρόεδρος Clinton αντιμετώπισε αυτό το πρόβλημα όταν οι Ρεπουμπλικάνοι κέρδισαν την πλειοψηφία του Κογκρέσου το 1994. Η επιρροή του George W. Bush επί του Κογκρέσου μειώθηκε επίσης δραστικά όταν οι Δημοκρατικοί πήραν τον έλεγχο της Γερουσίας στις αρχές του 2001, μετά την αποσπίρτηση ενός ρεπουμπλικάνου γερουσιαστή. Η δυσκολία που έχει να αντιμετωπίσει ο εκάστοτε πρόεδρος είναι ότι, ανεξαρτήτως των κομματικών τους συνδέσεων, τόσο οι αντιπρόσωποι όσο και οι γερουσιαστές ασχολούνται πρωτίστως με τους «συντοπίτες» τους. Το ενδιαφέρον, μάλιστα, που αναγκάζονται να δείχνουν οι πρόεδροι για τις εσωτερικές υποθέσεις έχει ωθήσει τους σχολιαστές να κάνουν λόγο για «δύο προεδρίες»: μια «εσωτερική», με τυπικά χαρακτηριστικά τις αποτυχίες στην κυβερνητική πολιτική και τα κυβερνητικά αδιέξοδα, από την οποία αποσύρονται οι περισσότεροι πρόεδροι, και μια «εξωτερική», προς την οποία έλκονται, ευελπιστώντας να επιδείξουν

τα ηγετικά διαπιστευτήριά τους. Ακόμα και ο πρόεδρος Clinton, ο οποίος εξελέγη με την υπόσχεση να επικεντρωθεί «σαν ακτίνα λέιζερ» στην οικονομία, δεν μπόρεσε ν' αποφύγει τη «διεθνοποίηση», κατά τη φράση του Rose (1987). Η τάση αυτή ενισχύθηκε επιπλέον από τις τρομοκρατικές επιθέσεις στη Νέα Υόρκη και την Ουάσινγκτον την 11η Σεπτεμβρίου του 2001.

Σε θεωρητικό επίπεδο, η ομοσπονδιακή γραφειοκρατία υπάρχει για να υπηρετεί τον πρόεδρο, αλλά στην πράξη λειτουργεί συχνά σαν ενοχλητικό εμπόδιο. Μολονότι οι πρόεδροι είναι υπεύθυνοι, άμεσα ή έμμεσα, για περίπου 3.000 διορισμούς στο ανώτατο και ανώτερο επίπεδο της διοίκησής τους, ο αριθμός αυτός είναι αμελητέος σε σύγκριση με τον συνολικό αριθμό των επαγγελματιών γραφειοκρατών στις ΗΠΑ, οι οποίοι ξεπερνούν τα 2 εκατομμύρια. Επιπλέον, πολλοί υποστηρίζουν ότι οι γραφειοκράτες αυτοί ανταποκρίνονται συχνά σε συμφέροντα αντίθετα με τις προτεραιότητες της διοίκησης. Ως υποργός Ναυτιλίας στην κυβέρνηση του Woodrow Wilson, ο F.D. Roosevelt παρομοίωσε την προσπάθειά του να επηρεάσει το υπουργείο Ναυτιλίας με γρονθοκόπημα πουπουλένιου στρώματος: «χτυπά χτυπάς κι αυτό μένει ίδιο». Στο περίφημο σχόλιό του για τον διάδοχό του, τον στρατηγό Eisenhower, ο πρόεδρος Truman αναφέρθηκε σ' ένα παρόμοιο πρόβλημα:

Θα κάθεται εκεί και θα λέει: «Κάντε αυτό! Κάντε εκείνο!» και τίποτα δεν θα γίνεται. Ο καημένος ο Άικ – δεν θα 'ναι καθόλου σαν τον στρατό.

Παρόμοιες δυσκολίες υφίστανται και σε σχέση με το Ανώτατο Δικαστήριο. Από τη δεκαετία του 1950 και μετά, το Ανώτατο Δικαστήριο έχει παίξει σπουδαίο ρόλο στην αμερικανική πολιτική ζωή, αναγκάζοντας τους προέδρους να διαμορφώνουν την πολιτική ατζέντα, εν μέρει, ασκώντας του επιρροή. Μολονότι οι πρόεδροι είναι αυτοί που διορίζουν τους δικαστές του Ανώτατου Δικαστηρίου, η Γερουσία μπορεί να τους απορρίψει (όπως διαπίστωσε δύο φορές ο Νίxon και μία ο Reagan) ενώ, άπαξ και διοριστούν, οι δικαστές δεν είναι δυνατό να ελεγχθούν λόγω της μόνιμης θητείας τους. Μεγάλο μέρος του προγράμματος του New Deal τη δεκαετία του 1930 εμποδίστηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο, μέχρις ότου ο F.D. Roosevelt καταφέρει να αλλάξει την ιδεολογική του ισορροπία με τη «δικαστική επανάσταση» του 1937. Ο Eisenhower, με τη σειρά του, διόρισε πρόεδρο του Ανώτατου Δικαστηρίου τον Earl Warren, για να ανακαλύψει στη συνέχεια ότι ο τελευταίος προτιμούσε τον δικαστικό ακτιβισμό και τη φιλελεύθερη ερμηνεία του συντάγματος.

Η τελευταία σημαντική σχέση είναι αυτή ανάμεσα στον Αμερικανό πρόεδρο και τα μέσα επικοινωνίας. Τα ΜΜΕ έχουν ζωτική σημασία για τους προέδρους, οι οποίοι έχουν ανάγκη να απευθύνονται στο αμερικανικό κοινό «πάνω από τα κεφάλια του Κογκρέσου». Από αυτή την άποψη, πρόεδροι όπως ο Ronald Reagan, πρώην ηθοποιός και δημοσιογράφος, ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένοι στη «διαχείριση» της κάλυψης από τα ΜΜΕ και στην εξασφάλιση ευνοϊκών σχολίων από μέρος τους. Εντούτοις, οι πρόεδροι που ζουν με τα μέσα μπορεί και

να πεθάνουν από αυτά. Τα ΜΜΕ παρουσιάζονται συχνά ως η τέταρτη εξουσία του αμερικανικού συστήματος, λόγω αφενός της πολιτικής τους ανεξαρτησίας, και αφετέρου της φήμης που έχουν ότι υπηρετούν την αλήθεια. Η αποκάλυψη του σκανδάλου Γουότεργκεϊτ από την εφημερίδα *Washington Post* οδήγησε τελικά στην παραίτηση του προέδρου Νίξον το 1974 ενώ η αμείλικτη κάλυψη της υπόθεσης Whitewater εξασθένησε σημαντικά την κυβέρνηση Clinton στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Η δυνατότητα θεσμικής σύγκρουσης στο εσωτερικό των προεδρικών συστημάτων πραγματοποιήθηκε στη μετακομμουνιστική Ρωσία, καθώς το Ρωσικό Κοινοβούλιο βρέθηκε κάτω από τον έλεγχο των σκληροπυρηνικών, οι οποίοι ήταν αποφασισμένοι να αντισταθούν στο πακέτο δραστηκών μεταρρυθμίσεων του προέδρου Γέλτσιν. Εντέλει, η προεδρία του Γέλτσιν επιβίωσε λόγω της στήριξης του στρατού στην καταστολή της εξέγερσης του κοινοβουλίου τον Οκτώβριο του 1993, η οποία οδήγησε στην επιβολή προεδρικού καθεστώτος. Η πιθανότητα ανάδυσης μιας αδέσμευτης προεδρικής εκτελεστικής εξουσίας αντισταθμίστηκε, ωστόσο, από την ανάγκη του Γέλτσιν να εξισορροπήσει τις εκρηκτικές και αντικρουόμενες πιέσεις στους κόλπους του ρωσικού πολιτικού συστήματος. Εν μέσω ριζοσπαστών μεταρρυθμιστών, σκληροπυρηνικών συντηρητικών και ορκισμένων εθνικιστών, ο Γέλτσιν πάλεψε να διατηρήσει εκλογική αξιοπιστία και να συντηρήσει την αποτελεσματικότητα της κυβέρνησής του. Πάντως, η ρωσική παράδοση της ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας επαναβεβαιώθηκε μετά το 2000 από τον πρόεδρο Πούτιν. Αυτός εγκαθίδρυσε ηγεμονική προεδρία, στη βάση αυτού που ο ίδιος ονομάζει «δικτατορία του νόμου», τροφοδοτούμενος από τη δημοτικότητα που κέρδισε από τον πόλεμο κατά της Τσετσενίας και την αντίστασή του στα τοπικά αποσχιστικά κινήματα.

Μία διαφορετική μορφή προεδρικής κυβέρνησης βρίσκεται σε ημιπροεδρικά συστήματα, όπως εκείνα της Γαλλίας, της Αυστρίας, της Φινλανδίας και της Πορτογαλίας. Τα συστήματα αυτά είναι υβριδικά. Αποτελούνται, όπως και τα προεδρικά συστήματα, από έναν χωριστά εκλεγμένο πρόεδρο, φορέα μιας σειράς εκτελεστικών εξουσιών και, όπως τα κοινοβουλευτικά συστήματα, από μια κυβέρνηση, η οποία συνήθως διαθέτει πρωθυπουργό και υπουργικό συμβούλιο και αναδεικνύεται και είναι υπόλογη στη συνέλευση. Στη Φινλανδία και την Αυστρία λ.χ. τα συστήματα αυτά λειτουργούν κατά κύριο λόγο μέσω της διάκρισης των εκτελεστικών καθηκόντων, επιτρέποντας στον πρόεδρο να επικεντρώνεται στις εξωτερικές υποθέσεις και τα ευρύτερα συνταγματικά ζητήματα, ενώ ο πρωθυπουργός και το υπουργικό συμβούλιο αναλαμβάνουν την εσωτερική πολιτική.

Το σύστημα, ωστόσο, που συγκροτήθηκε στην Πέμπτη Γαλλική Δημοκρατία και ολοκληρώθηκε με την εισαγωγή ενός χωριστά εκλεγμένου προέδρου το 1962 είναι πολύ πιο περίπλοκο. Αφενός, πέρα από τους κοινούς ρόλους με τους Αμερικανούς ομολόγους τους (αρχηγοί του κράτους, αρχηγοί της κυβέρνησης υπεύθυνοι για τους διορισμούς), οι Γάλλοι πρόεδροι απολαμβάνουν εγγυημένη επταετή θητεία και τη δυνατότητα να «γονατίζουν» το νομοθετικό σώμα, κάνοντας χρήση

του δικαιώματός τους να διαλύουν την Εθνοσυνέλευση. Αφετέρου, περιορίζονται σοβαρά από την ανάγκη να διατηρούν οι κυβερνήσεις τους τη στήριξη του κοινοβουλίου και του λαού. Έτσι, πρόεδροι όπως ο De Gaulle την περίοδο 1958-69, ο Pompidou την περίοδο 1969-74 και ο Giscard d'Estaing την περίοδο 1974-81 αντλούσαν εν πολλοίς τη δύναμή τους από τον έλεγχο που ασκούσαν οι γαλιικές δυνάμεις στην Εθνοσυνέλευση. Ωστόσο, το δικαίωμα διενέργειας γενικών εκλογών δεν εξασφαλίζει αναγκαστικά κομματικό έλεγχο της Εθνοσυνέλευσης, όπως διαπίστωσε ο σοσιαλιστής πρόεδρος Mitterrand το 1986 και ξανά το 1993, όταν αναγκάστηκε να συγκατοικήσει στην εξουσία με γαλιικές κυβερνήσεις, υπό την ηγεσία του Chirac κι έπειτα του Balladur. Ομοίως, παρά το γεγονός ότι κατείχε τυπικά εξουσίες εκλεγμένου μονάρχη, η προεδρία του De Gaulle έληξε με την παραίτησή του το 1969, έπειτα από την εξέγερση των φοιτητών τον Μάιο του 1968 και την οικονομική κρίση της περιόδου. Η αδυναμία της προεδρικής εξουσίας φάνηκε επίσης από τις πιέσεις που δέχτηκε ο πρόεδρος Chirac, ιδιαίτερα μετά την άνοδο στην εξουσία το 1997 σοσιαλιστικής κυβέρνησης υπό τον Jospin.

Επισήμανση

Η διαμάχη για τη μοναρχία

Μοναρχία είναι, κατά κυριολεξία, το πολίτευμα στο οποίο άρχει ένα μόνο άτομο. Γενικότερα, ωστόσο, ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει το θεσμό εκείνο στον οποίο η θέση του αρχηγού του κράτους κληρονομείται ή μεταβιβάζεται στους κόλπους μιας δυναστείας. Στις απόλυτες μοναρχίες, ο μονάρχης διεκδικεί, αν και σπάνια ασκεί, το μονοπώλιο της πολιτικής εξουσίας (σχετικά παραδείγματα είναι η Σαουδική Αραβία, το Νεπάλ και το Μαρόκο). Στις συνταγματικές μοναρχίες, ο μονάρχης έχει κατ' ουσίαν εθιμοτυπική λειτουργία, κενή εν πολλοίς από πολιτική σημασία (όπως για παράδειγμα στην Ισπανία, την Ολλανδία και τη Μ. Βρετανία).

Τα πλεονεκτήματα της συνταγματικής μοναρχίας είναι τα εξής:

- Παρέχει λύση στην ανάγκη για υπερκομματικό αρχηγό του κράτους, πρόσωπο «υπεράνω» της κομματικής πολιτικής.
- Ο μονάρχης ενσαρκώνει την παραδοσιακή αυθεντία και έτσι λειτουργεί σαν σύμβολο πατριωτισμού και εθνικής ενότητας.
- Ο μονάρχης θέτει στη διάθεση των εκλεγμένων κυβερνήσεων απόθεμα πείρας και σοφίας, ιδιαίτερα όσον αφορά τα συνταγματικά ζητήματα.

Τα μειονεκτήματα της συνταγματικής μοναρχίας είναι τα ακόλουθα:

- Παραβιάζει τις δημοκρατικές αρχές, διότι η πολιτική εξουσία δεν βασίζεται στη λαϊκή συναίνεση και δεν λογοδοτεί κατά κανένα τρόπο δημοσίως.
- Ο μονάρχης συμβολίζει (και πιθανώς στηρίζει) συντηρητικές αξίες, όπως η ιεραρχία, η υπακοή και ο σεβασμός για τον κληρονομικό πλούτο και την κοινωνική θέση.
- Η μοναρχία κρατά τα κράτη προσκολλημένα σε παρωχημένους τρόπους και σύμβολα του παρελθόντος, εμποδίζοντας έτσι την πρόοδο.

Πρωθυπουργοί

Τα περισσότερα πολιτικά εκτελεστικά σώματα του σύγχρονου κόσμου μπορούν να ταξινομηθούν ως κοινοβουλευτικά. Η δομή και η μορφή της εκτελεστικής εξουσίας στα κοινοβουλευτικά συστήματα διαφέρει σημαντικά από την αντίστοιχη των προεδρικών συστημάτων. Η κοινοβουλευτική εκτελεστική εξουσία διακρίνεται από τρία βασικά χαρακτηριστικά. Πρώτον, καθώς η εκτελεστική εξουσία πηγάζει από τη συνέλευση και συνδέεται στενά με τα κόμματα, απαιτείται η ύπαρξη ενός διακριτού αρχηγού του κράτους, ενός συνταγματικού μονάρχη ή μη εκτελεστικού προέδρου, ο οποίος επιτελεί εθιμοτυπικά καθήκοντα και λειτουργεί σαν σύμβουλο πατριωτισμού. Δεύτερον, τα μέλη της εκτελεστικής εξουσίας προέρχονται από τη συνέλευση, πράγμα που σημαίνει ότι στα κοινοβουλευτικά συστήματα δεν υφίσταται ο διαχωρισμός που βρίσκουμε στα προεδρικά μεταξύ μελών του εκτελεστικού και μελών του νομοθετικού σώματος. Τρίτον, η εκτελεστική εξουσία λογοδοτεί άμεσα στη συνέλευση, ή τουλάχιστον στο κατώτερο σώμα της, υπό την έννοια ότι παραμένει στην κυβέρνηση μόνο ενόσω διατηρεί την εμπιστοσύνη της συνέλευσης.

Η εξωτερική δυναμική της εκτελεστικής εξουσίας στα κοινοβουλευτικά συστήματα έρχεται σε σαφή αντίθεση με εκείνη που βρίσκουμε στα προεδρικά. Εν ολίγοις, οι εκτελεστικοί αξιωματούχοι στα κοινοβουλευτικά συστήματα είναι αναγκασμένοι να κυβερνούν εντός και διαμέσου των συνελεύσεων ενώ οι ομόλογοί τους των προεδρικών συστημάτων στηρίζονται πρωτίστως στην προσωπική εντολή που λαμβάνουν από τον λαό και σ' ένα διακριτό σύνολο συνταγματικών εξουσιών. Αναμφίβολα αυτό επηρεάζει και την εσωτερική δυναμική της εξουσίας. Πιο συγκεκριμένα, οι κυβερνώντες στα κοινοβουλευτικά συστήματα τελούν περισσότερο υπό την πίεση λήψης συλλογικών αποφάσεων και προώθησης της συνεργασίας, όπως φαίνεται από το υψηλότερο κύρος του υπουργικού συμβουλίου στα συστήματα αυτά. Πολλοί σχολιαστές, βέβαια, υποστηρίζουν ότι η διεύρυνση των πρωθυπουργικών εξουσιών έχει μετατρέψει τους πρωθυπουργούς σε οιονεί προέδρους.

Οι πρωθυπουργοί (που άλλοτε ονομάζονται καγκελάριοι, όπως στη Γερμανία, υπουργοί-πρόεδροι, όπως στην Ολλανδία, ή φέρουν τοπικό τίτλο, όπως ο Ιρλανδός Taoiseach) είναι αρχηγοί της κυβέρνησης και η εξουσία τους πηγάζει από τη θέση τους ως αρχηγών του κόμματος ή του συνασπισμού κομμάτων που πλειοψηφεί στη συνέλευση. Το εύρος των τυπικών εξουσιών με τις οποίες περιβάλλεται το αξίωμα του πρωθυπουργού είναι συνήθως πολύ πιο περιορισμένο από τις αντίστοιχες του εκτελεστικού προέδρου. Η πιο σημαντική από αυτές είναι ο κεντρικός έλεγχος της κυβέρνησης – η δυνατότητα, δηλαδή, διορισμού και παύσης, προαγωγής και υποβιβασμού των υπουργών. Στην Ολλανδία και την Αυστρία, για παράδειγμα, ακόμα και αυτή η εξουσία ασκείται από τη συνέλευση ή το κόμμα που κατέχει την πλειοψηφία. Εφόσον τα καθήκοντα του πρωθυπουργού μπορεί να περιγραφούν μόνο αόριστα στο σύνταγμα, δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι το εν λόγω αξίωμα συνίσταται σε ό,τι επιλέγει να το κάνει ή, ακριβέστερα, ό,τι μπορεί να το κάνει όποιος το κατέχει.

Στην πράξη, αυτό ανάγεται σε δύο κύριες μορφές πρωθυπουργικών σχέσεων. Η πρώτη αφορά τις σχέσεις του πρωθυπουργού με το υπουργικό συμβούλιο, τους μεμονωμένους υπουργούς και τα υπουργεία ενώ η δεύτερη αφορά το κόμμα του και, μέσω αυτού, τη συνέλευση και το κοινό. Η υποστήριξη του υπουργικού συμβουλίου είναι κρίσιμη για πρωθυπουργούς που θεωρούνται «πρώτοι μεταξύ ίσων», όπως συμβαίνει στη Μ. Βρετανία, την Ινδία και την Αυστραλία. Το καθεστώς αυτό αναγκάζει τους πρωθυπουργούς να λειτουργούν μέσω ενός συστήματος συλλογικής κυβέρνησης που βασίζεται στο υπουργικό συμβούλιο. Η εξουσία που απολαμβάνουν είναι, επομένως, αντανάκλαση του βαθμού στον οποίο μπορούν (μέσω πατρωνίας, χειρισμού του υπουργικού συμβουλίου κι ελέγχου του κυβερνητικού μηχανισμού) να εξασφαλίσουν ότι οι υπουργοί *υπάγονται* σε αυτούς. Αντίθετα, οι Γερμανοί καγκελάριοι εξουσιοδοτούνται προσωπικά από το άρθρο 65 του συντάγματος να αποφασίζουν τους γενικούς άξονες της κρατικής πολιτικής. Ωστόσο, το ίδιο άρθρο περιορίζει επίσης την εξουσία τους, ορίζοντας ότι οι υπουργοί απολαμβάνουν αυτονομία στους τομείς των υπουργείων τους.

Δεν χωράει αμφιβολία ότι το κλειδί για την εξουσία και την επιρροή των πρωθυπουργών βρίσκεται στη θέση τους ως αρχηγών κομμάτων. Μάλιστα, η σύγχρονη πρωθυπουργία είναι εν πολλοίς απότοκο της ανάδυσης πειθαρχημένων πολιτικών κομμάτων. Το πρωθυπουργικό αξίωμα όχι μόνο καταλαμβάνεται από ηγέτες κομμάτων, αλλά παρέχει επίσης στον κάτοχό του ένα μέσο ελέγχου της συνέλευσης και μια βάση προκειμένου να κατασκευάσει για τον εαυτό του την εικόνα του εθνικού ηγέτη. Ο βαθμός κομματικής ενότητας, η κοινοβουλευτική δύναμη του κόμματος του πρωθυπουργού (δηλαδή, αν κυβερνά μόνο του ή ως μέλος συνασπισμού) και η εξουσία που αποδίδεται στη συνέλευση, ή τουλάχιστον στο πρώτο της σώμα, είναι συνεπώς καθοριστικοί παράγοντες για την πρωθυπουργική εξουσία. Για παράδειγμα, η φραξιοκρατική διαμάχη στους κόλπους του ιαπωνικού ΦΔΚ εξασφάλισε ότι, κατά το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου, η θητεία του πρωθυπουργού ήταν σύντομη (πέντε πρωθυπουργοί εναλλάχθηκαν στην εξουσία από το 1974 έως το 1982) ενώ τα υπουργικά συμβούλια ανασχηματιζόνταν συχνά. Παρομοίως, το κατακερματισμένο κομματικό σύστημα της Ιταλίας αναγκάζει συνήθως τους πρωθυπουργούς να παίζουν ρόλο μεσάζοντα στο πλαίσιο εύθραυστων συνήθως κυβερνητικών συνασπισμών. Οι Γερμανοί καγκελάριοι, από την πλευρά τους, περιορίζονται από την ανεξαρτησία των Länder, τη δύναμη του δεύτερου σώματος (του Bundesrat) και την αυθεντία του Ανώτατου Δικαστηρίου, καθώς και από την αυτονομία της Μπούντεσπανκ.

Είναι πάντως γενικά αποδεκτό ότι, παρά την ποικίλη συνταγματική και πολιτική θέση τους, οι πρωθυπουργοί έχουν δει την εξουσία τους να αυξάνεται τα τελευταία χρόνια. Αυτό είναι αποτέλεσμα εν μέρει της τάσης των ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας να εστιάζουν στην προσωπικότητα, πράγμα που σημαίνει ότι οι πρωθυπουργοί μετατρέπονται σε «σήμα κατατεθέν» του κόμματός τους. Η αύξηση των διεθνών συνόδων κορυφής και των επισκέψεων στο εξωτερικό παρέχει

επίσης στους πρωθυπουργούς ευκαιρίες να καλλιεργούν για τον εαυτό τους την εικόνα του ικανού πολιτικού, δίνοντάς τους παράλληλα περιθώρια να αυτοπαρουσιάζονται σαν εθνάρχες. Σε ορισμένες περιπτώσεις, αυτό έχει οδηγήσει στον ισχυρισμό ότι οι πρωθυπουργοί έχουν χειραφετηθεί ουσιαστικά από τα υπουργικά συμβούλια και έχουν έτσι καθιερώσει μια μορφή πρωθυπουργικής κυβέρνησης. Στην Ινδία λ.χ. αναπτύχθηκε ένα αυτοκρατορικό στυλ πρωθυπουργίας από την Ίντιρα Γκάντι και τον γιο της Ρατζίβ που έφτασε στο αποκορύφωμά του κατά τη διάρκεια της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, την περίοδο 1975-77. Αυτό έγινε δυνατό εξαιτίας της σίγουρης πλειοψηφίας που απολάμβανε το Κόμμα του Κογκρέσου στο κοινοβούλιο, του απόλυτου ελέγχου επί του κυβερνητικού μηχανισμού και της επιρροής που εξακολούθησε να ασκεί η δυναστεία των Γκάντι σε μεγάλο μέρος του ινδικού πληθυσμού.

Αντίστοιχοι ισχυρισμοί περί «πρωθυπουργικής κυβέρνησης» διατυπώθηκαν και στη Μ. Βρετανία, από σχολιαστές όπως ο Crossman (1963) και ο Mackintosh (1977). Το ασυνήθιστο επίπεδο εξουσίας των Βρετανών πρωθυπουργών οφείλεται σε παράγοντες όπως:

- το επίπεδο και το εύρος της ευνοιοκρατίας τους
- ο έλεγχος που ασκούν στο υπουργικό συμβούλιο και κυρίως η δυνατότητά τους να δημιουργούν και να στελεχώνουν ειδικές υπουργικές επιτροπές
- η δυνατότητά τους να κυριαρχούν στη συνέλευση ως αρχηγοί του μεγαλύτερου κόμματος, ιδιαίτερα όταν το κόμμα έχει την πλειοψηφία του κατώτερου σώματος
- η θέση τους ως επικεφαλής των δημόσιων υπηρεσιών και ο συνακόλουθος έλεγχός τους στον γραφειοκρατικό μηχανισμό
- η άμεση πρόσβασή τους στα μέσα επικοινωνίας, η οποία τους επιτρέπει να απευθύνονται προσωπικά στους ψηφοφόρους

Κατά την άποψη του Crossman, οι πρωθυπουργοί βρίσκονται στην κορυφή του διοικητικού και πολιτικού κλάδου της κυβέρνησης, καθώς τα υπουργικά συμβούλια έχουν μετατραπεί, κατά το αμερικανικό πρότυπο, σε συμβουλευτικά σώματα στερούμενα πλέον αρμοδιοτήτων χάραξης κρατικής πολιτικής. Η θέση περί πρωθυπουργικής κυβέρνησης φαίνεται ότι έγινε πραγματικότητα στη Μ. Βρετανία τη δεκαετία του 1980, οπότε η Margaret Thatcher μεταμόρφωσε στην πράξη τη φύση και την εξουσία του αξιώματος. Από πολλές απόψεις, η πρωθυπουργία του Tony Blair από το 1997 και μετά στηρίχτηκε σε αυτά τα θεμέλια.

Αυτό που διέκρινε την πρωθυπουργία της Thatcher ήταν το γεγονός ότι έβλεπε τον εαυτό της σαν «πρωθυπουργό αρχών», με αποστολή να παράσχει ιδεολογική καθοδήγηση και πολιτική συνοχή, προσανατολισμένη σε ιδέες που κατέληξαν να ονομάζονται **θατσερισμός**. Παρομοίως, ο Blair συνέδεσε στενά την άνοδό του στην ηγεσία του Εργατικού Κόμματος με την προώθηση «εκσυγχρονιστικών» σχεδίων που είδαν το κόμμα να μετονομάζεται σε «νέο» Εργατικό Κόμμα και τις ιδεολογικές προτεραιότητες του «τρίτου δρόμου» να υλοσκελιζούν

Θατσερισμός: Η ιδεολογία του δόγματος «ελεύθερη αγορά-ισχυρό κράτος» που υιοθετήθηκε από τη Margaret Thatcher. Πρόκειται για τη βρετανική εκδοχή του πολιτικού προγράμματος της Νέας Δεξιάς.

Επισήμανση

Πρωθυπουργική κυβέρνηση: αρετές και μειονεκτήματα

Η πρωθυπουργική κυβέρνηση διακρίνεται από δύο βασικά χαρακτηριστικά. Πρώτον, το πρωθυπουργικό αξίωμα είναι ο βασικός σύνδεσμος ανάμεσα στην εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία, αφού ο κάτοχός του αναδεικνύεται και είναι υπόλογος στη συνέλευση ενώ ταυτόχρονα είναι αρχηγός της κυβέρνησης και επικεφαλής της γραφειοκρατίας. Δεύτερον, η πρωθυπουργική κυβέρνηση αντικατοπτρίζει τη συγκέντρωση της εκτελεστικής εξουσίας στα χέρια του πρωθυπουργού και την ουσιαστική υπαγωγή σε αυτόν τόσο του υπουργικού συμβουλίου όσο και των υπουργών. Ως προς αυτό, η πρωθυπουργική κυβέρνηση μοιάζει με την προεδρική.

Η πρωθυπουργική κυβέρνηση έχει επικριθεί για το ότι:

- Ενιαώνει τον συγκεντρωτισμό, αμβλύνοντας τους περιορισμούς που ασκούν αλλού το υπουργικό συμβούλιο και τα υπουργεία.
- Περιορίζει τον πολιτικό διάλογο κι απανευρώνει την εξέταση, αποκλείοντας την κριτική και τις διαφορετικές απόψεις.

Είναι, ωστόσο, δυνατόν να υποστηριχθεί για το ότι:

- Αντανακλά την προσωπική εντολή που λαμβάνουν οι πρωθυπουργοί στις γενικές εκλογές.
- Παρέχει σαφέστερο προσανατολισμό στην κρατική πολιτική, ελέγχοντας τις φυγόκεντρες πιέσεις που ασκεί η γραφειοκρατία κι αποφεύγοντας τα συνεχή «μπρος-πίσω» της συλλογικής λήψης αποφάσεων.

τις παλιομοδίτικες σοσιαλιστικές ιδέες. Για τον Michael Foley (2000), η εξέλιξη αυτή αποκάλυψε απλώς το βαθμό στον οποίο έχει ανακύψει μια «αυθεντικά βρετανική προεδρία». Τα χαρακτηριστικά **προεδρικής εξουσίας** που επιδεικνύουν οι εκτελεστικοί άρχοντες κοινοβουλευτικών συστημάτων είναι:

- **αποστασιοποιημένη ηγεσία:** η τάση των πρωθυπουργών να παίρνουν αποστάσεις από τα κόμματα και τις κυβερνήσεις τους, παρουσιάζοντας τους εαυτούς τους σαν τελείως ανεξάρτητους ή αναπτύσσοντας προσωπικό ιδεολογικό προφίλ
- **λαϊκιστική απεύθυνση:** η απόπειρα των πρωθυπουργών να έρχονται σε άμεση επαφή με τον λαό, ισχυριζόμενοι ότι εκφράζουν τις βαθύτερες ελπίδες και φόβους του
- **προσωποπαγείς προεκλογικές εκστρατείες:** η εμμονή των νέων μέσων επικοινωνίας με την προσωπικότητα και η τάση τους να παρουσιάζουν τους ηγέτες σαν «σήμα κατατεθέν» των κομμάτων ή των κυβερνήσεών τους
- **προσωπικές λαϊκές εντολές:** η τάση των πρωθυπουργών να διεκδικούν εκλογική αυθεντία και να θεωρούν τους εαυτούς τους ιδεολογική συνείδηση των κομμάτων ή των κυβερνήσεών τους
- **ειδικοί σύμβουλοι:** η τάση των πρωθυπουργών να στηρίζονται περισ-

Προεδρική εξουσία:

Προσωποπαγής ηγεσία αποδεσμευμένη από κόμματα ή άλλα κυβερνητικά σώματα, η οποία ασκείται υπό μορφή εκτελεστικής προεδρίας.

σότερο σε επιλεγμένους πολιτικούς συμβούλους παρά σε υπουργικά συμβούλια, υπουργούς ή ανώτατους δημόσιους υπαλλήλους.

Μολονότι οι πρωθυπουργοί που ελέγχουν συμπαγείς κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες έχουν εξουσία που θα ζήλευαν πολλοί πρόεδροι, υπόκεινται επίσης σε σημαντικούς περιορισμούς. Κατά κανένα τρόπο, για παράδειγμα, δεν είναι τελείως ελεύθεροι να κάνουν προσλήψεις και να προχωρούν σε απολύσεις. Η εξουσία του πρωθυπουργού ελέγχεται σε μεγάλο βαθμό από την ανάγκη διατήρησης της κομματικής ενότητας με το να εκπροσωπεί τις ποικίλες φράξιες και ιδεολογικές πτέρυγες του κόμματος στο υπουργικό συμβούλιο, καθώς και από την πίεση διατήρησης της περιφερειακής και γλωσσικής αντιπροσώπευσης σε χώρες όπως ο Καναδάς. Σε τελευταία ανάλυση, οι πρωθυπουργοί είναι τόσο ισχυροί όσο τους επιτρέπουν τα υπουργικά τους συμβούλια, τα κόμματά τους και οι γενικότερες πολιτικές συγκυρίες. Αυτό φαίνεται στην Ινδία, όπου, μετά τις υπερβολές της περιόδου έκτακτης ανάγκης τη δεκαετία του 1970, πρωθυπουργοί όπως οι Ντεσάι, Σινγκ και Ράο, επικεφαλής κυβερνητικών συνασπισμών ή μειοψηφικών κυβερνήσεων, μείωσαν τον αριθμό του προσωπικού του πρωθυπουργού, έδειξαν πρόθυμοι να σεβαστούν την αυτονομία των υπουργείων κι επενέβησαν λιγότερο στις υποθέσεις των πολιτειακών κυβερνήσεων.

Έχει επίσης ενδιαφέρον ότι η εξουσία της Margaret Thatcher στη Μ. Βρετανία ήταν ενδεχομένως συνέπεια όχι τόσο του άτεγκτου χαρακτήρα και της ιδεολογικής αποφασιστικότητάς της όσο των ασυνήθιστα ευνοϊκών συγκυριών που κλήθηκε να αντιμετωπίσει. Η σημαντικότερη από αυτές ήταν η αδύναμη και διασπασμένη αντιπολίτευση των Εργατικών, η νίκη στον πόλεμο των Φώκλαντ το 1982, η ανάσωση της παγκόσμιας οικονομίας στα μέσα της δεκαετίας του 1980 και εν μέρει, σαν αποτέλεσμα όλων αυτών, η ικανότητα των Συντηρητικών να κερδίσουν τρεις συνεχόμενες εκλογικές αναμετρήσεις υπό την ηγεσία της. Ωστόσο, η αδυναμία της πρωθυπουργικής εξουσίας αποδείχτηκε με την απομάκρυνσή της από την ηγεσία του κόμματος, τον Νοέμβριο του 1990.

Η σχετικά αδύναμη πρωθυπουργία του John Major, κυρίως την περίοδο 1992-1997, οφειλόταν λιγότερο στην προσωπική του ανεπάρκεια και περισσότερο στις μεγαλύτερες δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει η κυβέρνησή του. Σ' αυτές περιλαμβάνονταν η αργή ανάκαμψη της Μ. Βρετανίας από την οικονομική ύφεση των αρχών της δεκαετίας του 1990, η φθίνουσα πορεία της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας των Συντηρητικών μετά το 1992, η αυξανόμενη εσωκομματική ρήξη σχετικά με την ευρωπαϊκή προοπτική και το γεγονός ότι η κυβέρνηση ήταν αναγκασμένη να αντιμετωπίσει μια εκλογικά πιο αξιόπιστη και ισχυρότερη από την άποψη της ηγεσία αντιπολίτευση των Εργατικών. Αντίθετα, ο Tony Blair επωφεληθήκε όχι μόνο από την επίτευξη ισχυρών κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών και από την εκλογική υποχώρηση των Συντηρητικών, αλλά και από το ότι, μετά 18 χρόνια στην αντιπολίτευση, το Εργατικό Κόμμα είχε μάθει ν' ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις για ισχυρή ηγεσία και εσωκομματική ενότητα. Η ανταπόκριση αυτή ενισχύθηκε με τη σειρά της από την εντυπωσιακή

Επισήμανση

Υπουργική κυβέρνηση: πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα

Η υπουργική κυβέρνηση χαρακτηρίζεται από δύο βασικά γνωρίσματα. Πρώτον, το υπουργικό συμβούλιο αποτελεί τον κύριο σύνδεσμο ανάμεσα στον νομοθετικό και τον εκτελεστικό κλάδο της κυβέρνησης· τα μέλη του αναδεικνύονται αλλά και είναι υπόλογα στη συνέλευση, υπηρετούν όμως συνάμα σαν πολιτικοί προϊστάμενοι των διαφόρων υπουργείων. Δεύτερον, το υπουργικό συμβούλιο είναι το ανώτατο εκτελεστικό όργανο και η ευθύνη για τη χάραξη πολιτικής μοιράζεται στο εσωτερικό του, με τον πρωθυπουργό να είναι «πρώτος υπουργός» μόνο κατ' όνομα. Το σύστημα αυτό στηρίζεται στη συλλογική ευθύνη – όλοι οι υπουργοί που μετέχουν στο υπουργικό συμβούλιο οφείλουν να «παίζουν στον ίδιο σκοπό» και να στηρίζουν την επίσημη κυβερνητική πολιτική.

Οι αρετές της υπουργικής κυβέρνησης είναι οι ακόλουθες:

- Ενθαρρύνει την πλήρη και ειλικρινή συζήτηση της κυβερνητικής πολιτικής εντός της δημοκρατίας των συνεδριάσεων του υπουργικού συμβουλίου, θέτοντας τις προτάσεις σε ενδελεχή εξέταση.
- Εγγυάται την ενότητα και τη συνοχή της κυβέρνησης, αφού το υπουργικό συμβούλιο λαμβάνει αποφάσεις συλλογικά και συλλογικά τις υπερασπίζεται.

Ωστόσο, η υπουργική κυβέρνηση έχει δεχτεί κριτική για το ότι:

- Συγκαλύπτει την πρωθυπουργική εξουσία, διότι αναγκάζει αντιφρονούντες υπουργούς να στηρίζουν δημοσίως τη συμφωνημένη κυβερνητική πολιτική.
- Σημαίνει ότι η κυβερνητική πολιτική γίνεται ασυνεπής και ανακόλουθη, εφόσον οι αποφάσεις βασίζονται σε συμβιβασμούς μεταξύ αντιμαχόμενων υπουργών και συμφερόντων κάθε υπουργείου.

ανάπτυξη και τον χαμηλό πληθωρισμό των πρώτων χρόνων του Blair στην πρωθυπουργία.

Υπουργικά συμβούλια

Σχεδόν όλα τα πολιτικά εκτελεστικά σώματα διαθέτουν κάποιου είδους υπουργικό συμβούλιο. Στη Γαλλία το υπουργικό συμβούλιο είναι γνωστό ως Συμβούλιο των Υπουργών ενώ στην ΕΣΣΔ ονομαζόταν *Politburo* (Πολιτικό Γραφείο). Το υπουργικό συμβούλιο είναι μια επιτροπή ανώτερων υπουργών, οι οποίοι εκπροσωπούν τα διάφορα υπουργεία της κυβέρνησης. Ο όρος δεν θα πρέπει να συγχέεται με το *cabinet* (συμβούλιο), όπως χρησιμοποιείται στη Γαλλία και την Ε.Ε., και αφορά μικρές ομάδες πολιτικών συμβούλων που υπηρετούν μεμονωμένους υπουργούς. Η διάδοση της χρήσης των υπουργικών συμβουλίων αντανακλά την πολιτική και διοικητική ανάγκη συλλογικών διαδικασιών στο εσωτερικό της εκτελεστικής εξουσίας. Πρώτα απ' όλα, τα υπουργικά συμβούλια επιτρέπουν στην κυβέρνηση να παρουσιάζει ένα συλλογικό πρόσωπο στη συνέλευση και στον λαό. Χωρίς

υπουργικό συμβούλιο, οι κυβερνήσεις θα έμοιαζαν με προσωπικό όργανο, στην κατοχή ενός και μόνου ατόμου. Δεύτερον, τα υπουργικά συμβούλια είναι διοικητικός μηχανισμός σχεδιασμένος έτσι ώστε να εξασφαλίζεται ο αποτελεσματικός συντονισμός της κρατικής πολιτικής. Εν ολίγοις, αν έλειπε το υπουργικό συμβούλιο, οι κυβερνήσεις θα απαρτίζονταν από αντιμαχόμενες γραφειοκρατικές αυτοκρατορίες, προσηλωμένες η καθεμία στην επέκτασή της, όπως περίπου συνέβη στο χιλιετικό κράτος της ναζιστικής Γερμανίας.

Ο ακριβής ρόλος και η πολιτική σημασία των υπουργικών συμβουλίων διαφέρει από σύστημα σε σύστημα και από κράτος σε κράτος. Σε προεδρικά συστήματα, όπως το αμερικανικό, το υπουργικό συμβούλιο υπάρχει για να υπηρετεί τον πρόεδρο, λειτουργώντας περισσότερο σαν πολιτικός σύμβουλος παρά σαν εταίρος στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής. Κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, μάλιστα, η διάγκωση της εκτελεστικής εξουσίας στις ΗΠΑ συνέβη εν πολλοίς σε βάρος του υπουργικού συμβουλίου, με τη δημιουργία του Εκτελεστικού Γραφείου του Προέδρου (βλ. Κεφάλαιο 17). Αντίθετα, το υπουργικό συμβούλιο είναι, θεωρητικά, η κορυφή της εκτελεστικής εξουσίας σε κράτη που σέβονται την αρχή της υπουργικής κυβέρνησης, όπως η Μ. Βρετανία, οι περισσότερες χώρες της Βρετανικής Κοινοπολιτείας και αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, συμπεριλαμβανομένων της Ιταλίας, της Σουηδίας και της Νορβηγίας.

Είναι, ωστόσο, μάλλον δύσκολο να βρούμε στην πράξη παραδείγματα συλλογικής εκτελεστικής εξουσίας που επιτελείται μέσω του υπουργικού συμβουλίου ή κάποιου αντίστοιχου σώματος. Θεωρητικά, μία μορφή συλλογικής ηγεσίας λειτουργούσε στην ΕΣΣΔ, αντικατοπτρίζοντας τη μαρξιστική-λενινιστική πεποίθηση ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα, όχι ένας μόνο ηγέτης, ήταν η ηγετική και καθοδηγητική δύναμη της σοβιετικής κοινωνίας. Στην πράξη, βέβαια, οι γενικοί γραμματείς του Κομμουνιστικού Κόμματος από τον Στάλιν και μετά κυριαρχούσαν σε τέτοιο βαθμό επί του Politburo και του αντίστοιχου οργάνου του κράτους, του Προεδρείου του Συμβουλίου των Υπουργών, ώστε κατάφεραν να παραμείνουν στην εξουσία μέχρι το θάνατό τους, με εξαίρεση τον Χρουστσόφ, ο οποίος έπεσε θύμα κομματικού πραξικοπήματος το 1964, και τον Γκορμπατσόφ. Στη Γερμανία και σε άλλες χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, μια παράδοση υπουργικής εξειδίκευσης εμποδίζει τους υπουργούς να θεωρούν τους εαυτούς τους «παίκτες της ίδιας ομάδας», οπότε εμποδίζεται οποιαδήποτε τάση προς υπουργική κυβέρνηση. Ακόμα και στο βρετανικό σύστημα, το οποίο υποτίθεται ότι είναι το τυπικό παράδειγμα υπουργικής κυβέρνησης, είναι δύσκολο να θεωρήσουμε το υπουργικό συμβούλιο σώμα λήψης αποφάσεων και ακόμα λιγότερο δημοκρατικό φόρουμ.

Όχι μόνο η αύξηση της πρωθυπουργικής εξουσίας υπονόμωσε τη συλλογική φύση της βρετανικής κυβέρνησης, αλλά και η αύξηση του εύρους και της πολυπλοκότητας της κρατικής πολιτικής εξασφαλίζει επίσης ότι οι περισσότερες αποφάσεις λαμβάνονται αλλού και συνεπώς φτάνουν στο υπουργικό συμβούλιο έτοιμες. Αυτό τονίζει τη σημαντική συνεισφορά των ανεξάρτητων υπουργείων στη χάραξη της κρα-

τικής πολιτικής, καθώς και τον αντίκτυπο των υπουργικών επιτροπών και κυρίως των υποεπιτροπών. Στη Μ. Βρετανία και σε άλλες χώρες, το πλήρες υπουργικό συμβούλιο είναι μόνο το κομβικό σημείο ενός ευρύτερου συστήματος, που περιλαμβάνει επιτροπές ειδικών, οι οποίες μπορούν να εξετάζουν τις προτάσεις με μεγαλύτερη λεπτομέρεια και βάθος απ' ό,τι το ίδιο το υπουργικό συμβούλιο. Το σύστημα αυτό αποδυναμώνει το υπουργικό συμβούλιο, αφενός διότι ενισχύει τους μοχλούς ελέγχου που έχει στη διάθεσή του ο πρωθυπουργός, ο οποίος συστήνει και στελεχώνει τις επιτροπές, και αφετέρου διότι τα υπουργικά συμβούλια πλήρους σύνθεσης δεν έχουν συνήθως τον απαιτούμενο χρόνο και την τεχνογνωσία για ν' αμφισβητήσουν τις προτάσεις των επιτροπών. Ορισμένοι σχολιαστές (Rhodes και Dunleavy, 1995) έχουν χρησιμοποιήσει τον όρο «εκτελεστικός πυρήνας» προκειμένου να εξηγήσουν τις περίπλοκες σχέσεις που προκύπτουν απ' όλα αυτά.

Από την άλλη πλευρά, θα ήταν λάθος να υποβιβάσουμε τα υπουργικά συμβούλια σε «αξιοσέβαστους» απλώς θεσμούς. Πολλοί πρωθυπουργοί, για παράδειγμα, πλήρωσαν ακριβά την αδιαφορία τους για το συλλογικό στοιχείο της σύγχρονης κυβέρνησης. Οι Γερμανοί καγκελάριοι θεωρούνται ακόμα πιο ισχυροί από τους Βρετανούς πρωθυπουργούς διότι μπορούν να απομακρυνθούν μόνο μετά από υπερψήφιση «θετικής άρσης της εμπιστοσύνης» στο πρόσωπό τους. Αυτό σημαίνει ότι το Bundestag μπορεί να απομακρύνει μια κυβέρνηση μόνο στηρίζοντας μια άλλη, όχι αποσύροντας απλώς την εμπιστοσύνη του στην υπάρχουσα (όπως γίνεται στη Μ. Βρετανία). Παρ' όλα αυτά, ο καγκελάριος Schmidt αναγκάστηκε να παραιτηθεί το 1982, όταν το μικρό Κόμμα των Ελεύθερων Δημοκρατών αποσύρθηκε από την κυβέρνηση συνασπισμού υπό την ηγεσία των Σοσιαλδημοκρατών και ένωσε τις δυνάμεις του με τους Χριστιανοδημοκράτες του Helmut Kohl. Οι κυβερνήσεις συνεργασίας δυσκολεύουν επιπλέον τη διακυβέρνηση μέσω υπουργικού συμβουλίου, όπως διαπιστώνουν συχνά οι Ιταλοί πρωθυπουργοί, ακόμα όμως κι ένα υπουργικό συμβούλιο προερχόμενο από ένα μόνο κόμμα μπορεί να προκαλέσει προβλήματα στον ανώτατο εκτελεστικό αξιωματούχο.

Η παραίτηση της Margaret Thatcher το 1990 ήταν εν πολλοίς συνέπεια της υποχώρησης της στήριξης που απολάμβανε μέσα στο υπουργικό συμβούλιο. Σύμφωνα, μάλιστα, με τη δική της εκδοχή για τα γεγονότα του Νοεμβρίου του 1990, η Thatcher θεώρησε ότι εκδιώχθηκε από πραξικόπημα του υπουργικού συμβουλίου με την άρση της στήριξης των υπουργών της αφότου απέτυχε να επανεκλεγεί αρχηγός του κόμματος με την πρώτη ψηφοφορία (Thatcher, 1993). Η απομάκρυνση του Bob Hawke από την πρωθυπουργία της Αυστραλίας το 1991 εμπεδώνει το μάθημα ότι οι κοινοβουλευτικοί ηγέτες δεν μπορούν να επιβιώσουν για πολύ χωρίς τη στήριξη του υπουργικού συμβουλίου. Έχοντας αντισταθεί στις ενέργειες του αντιπροέδρου Paul Keating με στόχο την αντικατάστασή του στις αρχές του καλοκαιριού, ο Hawke προσπάθησε να ανακτήσει το κύρος του απολύοντας τον ομοσπονδιακό υπουργό Οικονομικών John Kerin τον Δεκέμβριο, μόνο και μόνο για να ανατραπεί τελικά από τη δεύτερη απόπειρα του Keating.

Έννοια

Εκτελεστικός πυρήνας

Ο εκτελεστικός πυρήνας είναι ένα δίκτυο θεσμών και ανθρώπων που διαδραματίζουν κεντρικούς ρόλους στη γενική διεύθυνση και το συντονισμό της κυβερνητικής πολιτικής. Περιλαμβάνει συνήθως τον πρωθυπουργό, ανώτερους πολιτικούς συμβούλους, εξέχοντα μέλη του υπουργικού συμβουλίου, υπουργικές επιτροπές και μέλη του προσωπικού από στρατηγικά υπουργεία. Το μοντέλο του εκτελεστικού πυρήνα έχει μια σειρά πλεονεκτήματα έναντι των ανταγωνιστών του, της υπουργικής και της πρωθυπουργικής κυβέρνησης. Πρώτον, ξεφεύγει από την απλοϊκή διαμίκτη «πρωθυπουργός εναντίον υπουργικού συμβουλίου», αναγνωρίζοντας ότι τα σώματα αυτά λειτουργούν μέσα σ' ένα θεσμικό πλαίσιο. Δεύτερον, αναγνωρίζει το βαθμό στον οποίο ασκείται πολιτική επιρροή μέσω της δημιουργίας συμμάχων και συνασπισμών υποστήριξης. Τρίτον, δέχεται την επιρροή ευρύτερων παραγόντων, όπως οι οικονομικές και διπλωματικές εξελίξεις, καθώς αυτές επηρεάζουν τους πόρους που έχουν στη διάθεσή τους οι φορείς του εκτελεστικού πυρήνα. Τέλος, το μοντέλο αυτό επιτρέπει μεταποσεις της θέσης της εκτελεστικής εξουσίας, καθώς οι σχέσεις και η κατανομή των πόρων μεταβάλλονται συν τα χρόνια.

■ Ηγετική πολιτική

Από ορισμένες απόψεις, το ζήτημα της πολιτικής ηγεσίας φαίνεται παρωχημένο. Ο χωρισμός της κοινωνίας σε ηγέτες και ακολούθους έχει τις ρίζες του στην προδημοκρατική κουλτούρα της υπακοής και του σεβασμού, κατά την οποία οι ηγέτες «ήξεραν καλύτερα» ενώ ο λαός είχε ανάγκη ηγεσίας, οργάνωσης ή καθοδήγησης. Μπορεί η δημοκρατική πολιτική να μην κατάργησε την ανάγκη για ηγέτες, εντούτοις περιόρισε σημαντικά την ηγεσία, καθιστώντας πάνω απ' όλα τους ηγέτες υπόλογους στον λαό κι εγκαθιδρύοντας έναν θεσμικό μηχανισμό διαμέσου του οποίου μπορούν να απομακρυνθούν από την εξουσία. Από άλλες απόψεις, ωστόσο, η ηγετική πολιτική έχει γίνει όλο και πιο σημαντική, συμβάλλοντας στην καθιέρωση ενός διακριτού κλάδου πολιτικής ψυχολογίας, η οποία ασχολείται κυρίως, μεταξύ άλλων, με τη μελέτη της ψυχολογικής συγκρότησης και των κινήτρων των πολιτικών ηγετών (Ktessel, 1993).

Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ηγεσία οφείλεται σε διάφορους λόγους. Για παράδειγμα, μέχρι ενός σημείου, η ίδια η δημοκρατία προήγαγε τη σημασία της προσωπικότητας, αναγκάζοντας τους πολιτικούς ηγέτες, στην ουσία, να «προβάλλουν τον εαυτό τους» με την ελπίδα να κερδίσουν εκλογική στήριξη. Η τάση αυτή ενισχύθηκε αναμφισβήτητα από τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας (ιδιαίτερα την τηλεόραση), τα οποία τείνουν να τονίζουν περισσότερο την προσωπικότητα των ηγετών παρά την πολιτική που ακολουθούν, παρέχοντας τους μάλιστα πανίσχυρα όπλα για τη διαχείριση της δημόσιας εικόνας τους. Επιπλέον, καθώς η κοινωνία γίνεται όλο και πιο πολύπλοκη και κατακερματισμένη, οι άνθρωποι τείνουν ν' αποβλέπουν ολοένα και περισσότερο στο προσωπικό όραμα μεμονωμένων ηγετών προκειμένου να αποδώσουν συνοχή και νόημα στον κόσμο που τους περιβάλλει. Έτσι, κατά ειρωνικό τρόπο, η ηγεσία δεν ήταν ίσως ποτέ πριν τόσο σημαντική αλλά συνάμα και τόσο δύσκολο να επιτευχθεί.

Θεωρίες περί ηγεσίας

Το ζήτημα της πολιτικής ηγεσίας εγείρει πολλές διαφωνίες. Σε ποιο βαθμό η ηγεσία είναι συμβατή με την ελευθερία και τη δημοκρατία; Εμπνέει και κινητοποιεί ή υποτάσσει και ποδηγετεί; Πρέπει να θανατώσουμε ή να φοβόμαστε τους ισχυρούς ηγέτες; Στην καρδιά αυτών των διενέξεων βρίσκονται διαφορετικές απόψεις για τη φύση της πολιτικής ηγεσίας. Σε τι συνίσταται το φαινόμενο της ηγεσίας; Από πού προέρχεται η ηγεσία; Μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις διαφορετικές θεωρίες περί ηγεσίας:

- η ηγεσία ως *προσωπικό* χάρισμα
- η ηγεσία ως *κοινωνιολογικό* φαινόμενο
- η ηγεσία ως *οργανωτική* αναγκαιότητα
- η ηγεσία ως *πολιτική* τέχνη

Η παραδοσιακή θεώρηση της ηγεσίας τη βλέπει σαν σπάνιο αλλά φυσι-

Friedrich Nietzsche (1844-1900)

Γερμανός φιλόσοφος. Σε ηλικία 25 ετών ήταν ήδη καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Βραυίας. Εγκατέλειψε τη θεολογία για τη φιλολογία κι έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τις ιδέες του Schopenhauer (1788-1860) και τη μουσική του Wagner (1813-83). Η επίδραση της σαμασιτικής και ηνσιμιατικής του υψίας μετά το 1869 τον έθεσαν υπό τον έλεγχο της αδερφής του Elizabeth, η οποία επιμελήθηκε και παραποίησε τα γραπτά του. Το

πολύπλοκο και φιλόδοξο έργο του Nietzsche τόνισε τη σπουδαιότητα της θέλησης, ιδιαίτερα της «θέλησης για δύναμη», και στέθηκε πρόδρομος του σύγχρονου υπαρξισμού, τονίζοντας ότι οι άνθρωποι δημιουργούν τους κόσμους τους και φτιάχνουν τις αξίες τους. Στα πιο γνωστά έργα του περιλαμβάνονται τα *Εγώ μιλάω ο Ζαρατούστρα* (1883/84), *Πέρα από το καλό και το κακό* (1886) και *Γενεαλογία της ηθικής* (1887).

κό χάρισμα. Όπως το έθεσε ο Αριστοτέλης, «οι άνθρωποι χωρίζονται εκ φύσεως σε άρχοντες και αρχόμενους». Από αυτή τη σκοπιά, η ηγεσία είναι αυστηρά προσωπική ιδιότητα, έκδηλη στις προσωπικότητες εκείνων που παραδοσιακά θεωρούνταν «άνθρωποι του πεπρωμένου». Η πιο ακραία εκδοχή αυτής της θεωρίας βρίσκεται στη φασιστική «αρχή του ηγέτη» (*Führerprinzip*), η οποία βασίζεται στην ιδέα ενός μοναδικού, ύψιστου ηγέτη (πάντοτε άνδρα), ο οποίος είναι ο μόνος που μπορεί να οδηγήσει τις μάζες στην εκπλήρωση του πεπρωμένου τους. Η ιδέα αυτή προήλθε εν μέρει από τη νιτσειϊκή ιδέα του *Übermensch* (του «υπερανθρώπου»), ο οποίος ξεπερνάει το «αγελαίο ένστικτο»

Έννοια

Ηγεσία

Η ηγεσία μπορεί να γίνει κατονητή είτε σαν τρόπος συμπεριφοράς είτε σαν προσωπική ιδιότητα. Σαν τρόπος συμπεριφοράς, ηγεσία είναι η επιρροή που ασκεί ένα άτομο ή μια ομάδα σ' ένα μεγαλύτερο σώμα με σκοπό να οργανώσει ή να καθοδηγήσει τις προσπάθειές του για την επίτευξη επιθυμητών στόχων. Σαν προσωπική ιδιότητα, η ηγεσία αναφέρεται σε εκείνα τα στοιχεία του χαρακτήρα που επιτρέπουν στον ηγέτη να ασκεί επιρροή σε άλλους. Εδώ η ηγεσία ισοδυναμεί αυτιστικά με το χάρισμα.

Μεταξύ των πλεονεκτημάτων της ηγεσίας είναι και τα ακόλουθα:

- Κινητοποιεί κι εμπνέει ανθρώπους που διαφορετικά θα έμειναν αδρανείς και απροσανατόλιστοι.
- Προάγει την ενότητα και προσανατολίζει τα μέλη μιας ομάδας στην ίδια κατεύθυνση.
- Ενισχύει τις οργανώσεις, εγκαθιδρύοντας μια ιεραρχία καθηκόντων και ρόλων.

Στους κινδύνους της ηγεσίας περιλαμβάνονται και τα εξής:

- Συγκεντρώνει την εξουσία κι έτσι μπορεί να οδηγήσει στη διαφθορά και την τυραννία: απ' όπου και το δημοκρατικό αίτημα να ελέγχεται η ηγεσία λογοδοτώντας δημοσίως.
- Γεννά δουλοπρέπεια και υπαταγή, εμποδίζοντας τους ανθρώπους ν' αναλάβουν την ευθύνη της ίδιας τους της ζωής.
- Περιορίζει το διάλογο και την αντιπαράθεση, καθότι δίνει έμφαση στη ροή των ιδεών από πάνω προς τα κάτω, κι όχι αντίστροφα.

Εικόνα 16.2

Ο πρόεδρος Νέλσον Μαντέλα και ο Δαλάι Λάμα στο Κέιπ Τάουν της Νότιας Αφρικής το 1996

της συμβατικής ηθικής και έτσι φτάνει στην κυριαρχία του εαυτού. Σε πιο μετριοπαθή μορφή, αυτή η θεωρία για την ηγεσία ενσαρκώνεται στην ιδέα του χαρίσματος, που σημαίνει γενικά τη δύναμη της προσωπικότητας. Τα κλασικά παραδείγματα χαρισματικών ηγετών αφορούν ισχυρές προσωπικότητες (όπως ο Hitler, ο Κάστρο, ο Νάσερ και η Thatcher), μολοντί υποδειγματικές χαρισματικές ιδιότητες είναι και οι πιο μετριοπαθείς, αλλά όχι λιγότερο αποτελεσματικές, «κουβέντες δίπλα στο τζάκι» του F.D. Roosevelt και η εξασκημένη τηλεοπτική δεινότητα όλων σχεδόν των σύγχρονων ηγετών. Δυστυχώς, όμως, ηγέτες με αυθεντικό ηθικό κύρος, όπως ο Νέλσον Μαντέλα και ο Δαλάι Λάμα (βλ. Εικόνα 16.2), σπανίζουν.

Η σύγχρονη πολιτική ψυχολογία υιοθετεί μια παρόμοια θεώρηση της ηγεσίας, αναλύοντάς τη με όρους της ανθρώπινης προσωπικότητας. Μία από τις πρώτες σχετικές απόπειρες προήλθε από τη συνεργασία, στα τέλη της δεκαετίας του 1920, του Sigmund Freud (1856-1939) με τον William C. Bullitt, σε μια αμφιλεγόμενη ψυχολογική μελέτη του προέδρου Woodrow Wilson (Freud και Bullitt, 1967). Στο πρω-

τοποριακό βιβλίο του *Psychopathology and Politics* (1930), ο Harold Lasswell ισχυρίστηκε ότι οι ηγέτες κατατρούχονται κατά κύριο λόγο από εσωτερικές, σχεδόν παθολογικές, συγκρούσεις, οι οποίες εκλογικεύονται σαν δράσεις που αναλαμβάνονται για το δημόσιο συμφέρον. Μία σύγχρονη ανάλυση της πολιτικής ηγεσίας που προκάλεσε έντονη συζήτηση προήλθε από τον James Barber (1988). Εστιάζοντας σε ό,τι ονόμαζε «προεδρικό χαρακτήρα», ο Barber κατηγοριοποίησε τους Αμερικανούς προέδρους σύμφωνα με δύο κύριους παράγοντες: πρώτον, αν ήταν «ενεργητικοί» ή «παθητικοί» από την άποψη της ενέργειας που έβαζαν στη δουλειά τους, και, δεύτερον, αν ήταν «θετικοί» ή «αρνητικοί» από την άποψη του πώς ένιωθαν για το πολιτικό τους αξίωμα. Έτσι, διέκρινε τέσσερις τύπους:

- ενεργητικός-θετικός
- ενεργητικός-αρνητικός
- παθητικός-θετικός
- παθητικός-αρνητικός

Τα παραδείγματα ενεργητικών-θετικών προέδρων θα περιλάμβαναν τον Kennedy, τον George Bush τον πρεσβύτερο και τον Clinton. Στους ενεργητικούς-αρνητικούς θα περιλαμβάνονταν οι Harding και Reagan. Ο Nixon αποτελεί παράδειγμα παθητικού-θετικού προέδρου, ενώ ο Coolidge και ο Eisenhower ήταν παθητικοί-αρνητικοί. Εντούτοις, οι περιορισμοί της ανάλυσης του Barber αναδεικνύονται από τον τρόπο με τον οποίο ο George W. Bush μετατράπηκε από παθητικός-θετικός σε ακόμα πιο θετικός και ενεργητικός πρόεδρος μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στις ΗΠΑ την 11η Σεπτεμβρίου 2001.

Μία εναλλακτική θεώρηση της ηγεσίας την αντιλαμβάνεται περισσότερο σαν κοινωνιολογικό παρά σαν ψυχολογικό φαινόμενο. Με άλλα λόγια, η προσέγγιση αυτή θεωρεί ότι οι ηγέτες «δημιουργούνται» από συγκεκριμένες κοινωνικές και ιστορικές δυνάμεις. Δεν επιβάλλουν τόσο τη θέλησή τους στον κόσμο όσο αποτελούν οχήματα μέσω των οποίων εκδηλώνονται ιστορικές δυνάμεις. Αυτή είναι σίγουρα μια άποψη που υιοθετούν οι μαρξιστές, οι οποίοι πιστεύουν ότι η ιστορική εξέλιξη καθορίζεται εν πολλοίς από οικονομικούς παράγοντες που αντανάκλωνται στη διαδικασία της ταξικής πάλης. Έτσι, οι προσωπικότητες των μεμονωμένων ηγετών είναι λιγότερο σημαντικές από τα ευρύτερα ταξικά συμφέροντα που οι ηγέτες αυτοί εκφράζουν. Παρ' όλα αυτά, ο Marx αναγνώριζε ότι ο **βοναπαρτισμός** αποτελούσε εξαίρεση· ήταν ένα φαινόμενο που βασιζόταν στο πραξικόπημα του Λουδοβίκου Βοναπάρτη στη Γαλλία το 1851, μέσω του οποίου εγκαθιδρύθηκε προσωποπαγής δικτατορία σε συνθήκες κατά τις οποίες η αστική τάξη είχε μεν απολέσει την εξουσία, αλλά το προλεταριάτο δεν ήταν αρκετά αναπτυγμένο για να την καταλάβει. Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, όμως, ο Marx επέμενε ότι η δικτατορία του Βοναπάρτη αντικατόπτριζε τα συμφέροντα της πολυπληθέστερης τάξης της Γαλλίας, των μικροϊδιοκτητών αγροτών. Ομοίως, αναλύοντας τον σταλινισμό στην ΕΣΣΔ, ο Τρότσκι τόνισε το βαθμό στον οποίο η σταλινική εξουσία ρίζωνε στην κυριαρχία της κρατικής

Έννοια

Προσωπολατρία

Προσωπολατρία (ή λατρεία του ηγέτη) είναι ο προπαγανδιστικός μηχανισμός μέσω του οποίου ένας πολιτικός ηγέτης παρουσιάζεται σαν ηρωική ή σαν θεϊκή μορφή. Καθώς ο ηγέτης θεωρείται πηγή κάθε πολιτικής σοφίας και αλάνθαστος κριτής του εθνικού συμφέροντος, κάθε μορφή κριτικής ή αντίθεσης ισοδυναμεί με προδοσία ή τρέλα. Η προσωπολατρία καλλιεργήθηκε κυρίως σε ολοκληρωτικά καθεστώτα (με πρώτο διδάξαντα τον Στάλιν), με την εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που της πρόσφεραν τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας και με τη χρήση της κρατικής καταστολής προκειμένου να καλλιεργηθεί μια μορφή τελετουργικής ειδωλολατρίας. Στην πράξη, ωστόσο, τα όρια που χωρίζουν τη συνθεσιμένη προπαγάνδα (που συναντάμε σε όλα τα συστήματα) από την κανονική «προσωπολατρία» είναι μάλλον δυσδιάκριτα.

Βοναπαρτισμός: Τρόπος διακυβέρνησης που συνδυάζει την προσωπική ηγεσία με τον συντηρητικό εθνικισμό· για τους μαρξιστές, αντανάκλα τη σχετική αυτονομία του κράτους.

γραφειοκρατίας (Trotsky, 1937). Κοινωνιολογικοί παράγοντες έχουν επίσης παράσχει τη βάση για την πολύ διαφορετική ιδέα ότι η πολιτική ηγεσία είναι κατά κύριο λόγο προϊόν συλλογικής συμπεριφοράς. Στο βασικό έργο του *Ψυχολογία των μαζών* ([1895] 1960), ο Gustav Le Bon ανέλυσε τη δυναμική της ψυχολογίας του πλήθους, υποστηρίζοντας ότι οι ηγέτες παρωθούνται από τη συλλογική συμπεριφορά των μαζών, κι όχι αντίστροφα.

Η τρίτη θεωρία για την ηγεσία τη βλέπει κυρίως από τεχνική άποψη, σαν ορθολογικό ή γραφειοκρατικό μηχανισμό. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η ηγεσία είναι ουσιαστικά μια οργανωτική αναγκασιότητα που προκύπτει από την ανάγκη για συνοχή, ενότητα και προσανατολισμό σε κάθε πολύπλοκη οργάνωση. Η ηγεσία, επομένως, συμβαδίζει με τη γραφειοκρατία. Οι σύγχρονες οργανώσεις μεγάλης κλίμακας απαιτούν εξειδίκευση και καταμερισμό εργασίας, πράγμα που προκαλεί την ανάδυση μιας ιεραρχίας αξιωμάτων και ευθυνών. Αυτή η γραφειοκρατική ηγεσία ταυτίζεται με ό,τι ο Weber ονόμαζε νομική-ορθολογική αυθεντία, καθώςσον είναι ουσιαστικά απρόσωπη και βασίζεται σε τυπικούς, συνήθως γραπτούς, κανονισμούς. Αναμφισβήτητα, η άνοδος της συνταγματικής διακυβέρνησης προσέδωσε στην πολιτική ηγεσία έντονα γραφειοκρατικό χαρακτήρα, διασφαλίζοντας ότι η εξουσία ανήκει στο πολιτικό αξίωμα και όχι στο άτομο που το καταλαμβάνει. Αυτό, βέβαια, έρχεται σε αντίθεση με τις δημοκρατικές πιέσεις, που αναγκάζουν τους ηγέτες να καλλιεργούν το χάρισμα και να τονίζουν τις προσωπικές τους ικανότητες προκειμένου να κερδίσουν και να διατηρήσουν την εξουσία.

Η τελευταία θεωρία για την ηγεσία την παρουσιάζει εν πολλοίς σαν τέχνη: σαν πολιτική επιδεξιότητα που μπορεί κανείς να τη μάθει και να την εφαρμόσει. Υπό αυτό το πρίσμα, η πολιτική ηγεσία συγγενεύει με την τέχνη της χειραγώγησης, ένα αναπόφευκτο ίσως χαρακτηριστικό της δημοκρατικής πολιτικής στην εποχή της μαζικής επικοινωνίας. Αυτό φαίνεται παραστατικότητα στην προσωπολατρία που αναπτύχθηκε για να υποστηριχθούν δικτάτορες όπως ο Μάο Τσε Τουνγκ, ο συνταγματάρχης Καντάφι και ο Σαντάμ Χουσεΐν. Πολλά, μάλιστα, από τα κλασικά παραδείγματα χαρισματικής ηγεσίας μπορούν να ιδωθούν στην πράξη σαν μορφές κατασκευασμένης ηγεσίας. Ο Στάλιν, για παράδειγμα, ενίσχυσε τη δημοτικότητα του καλλιεργώντας μια ολόκληρη προσωπολατρία για τον Λένιν στη δεκαετία του 1920. Έστησε αγάλματα, μετονόμασε δρόμους και πόλεις και τοποθέτησε το ταριχευμένο σώμα του Λένιν σε μαυσωλείο στην Κόκκινη Πλατεία. Κατά τη δεκαετία του 1930, έχοντας συνδέσει προσεκτικά το όνομά του με την παρακαταθήκη του Λένιν, ο Στάλιν μετέφερε την προσωπολατρία αυτή στον εαυτό του.

Με παρόμοιο τρόπο, οι εμφανίσεις του Hitler στις πολιτικές συγκεντρώσεις της Νυρεμβέργης είχαν σκηνοθετηθεί λεπτομερώς από τον Albert Speer. Κάθε του λέξη και κάθε χειρονομία είχε δοκιμαστεί και μελετηθεί προσεκτικά. Το όλο γεγονός ήταν έτσι σχεδιασμένο ώστε να αυξάνεται σταδιακά η συναισθηματική φόρτιση που θα εκτονωνόταν με την εμφάνιση του Hitler. Οι σύγχρονοι δημοκρατικοί πολιτικοί δεν

έχουν μικρότερη ανάγκη να προβάλλουν τον εαυτό τους και το όραμά τους, αν και οι δεξιότητες που απαιτούνται στην τηλεοπτική εποχή είναι πιο μετροημένες και πιο εκλεπτυσμένες σε σύγκριση με εκείνες που απαιτούνται σε μαζικές πολιτικές συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις. Παρ' όλα αυτά, η ηγεσία παραμένει τέχνη· απλώς η έμφαση έχει πλέον μετατεθεί στην τηλεοπτική δεινότητα, τη χρήση ολόγκαν και την εξάρτηση από συμβούλους επικοινωνίας.

Είδη ηγεσίας

Το είδος της ηγεσίας αναφέρεται στις στρατηγικές και τους τρόπους συμπεριφοράς που ακολουθεί ένας ηγέτης προκειμένου να πετύχει τους στόχους του. Πολύ απλά, δεν είναι όλοι οι ηγέτες ίδιοι: ηγεσία μπορεί να ασκείται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους. Οι παράγοντες που καθορίζουν ποιο είδος ή στρατηγική ηγεσίας θα υιοθετηθεί είναι, φυσικά, αναρίθμητοι. Μεταξύ των πιο γνωστών είναι η προσωπικότητα και οι στόχοι του ηγέτη, το θεσμικό πλαίσιο εντός του οποίου δρα, οι πολιτικοί μηχανισμοί μέσω των οποίων κατακτάται και διατηρείται η εξουσία, τα διαθέσιμα μέσα επικοινωνίας και η φύση της ευρύτερης πολιτικής κουλτούρας. Έτσι, έχουν διακριθεί τρία διαφορετικά είδη ηγεσίας (Burns, 1978):

- ηγεσία *laissez-faire*
- συναλλακτική ηγεσία
- μετασχηματιστική ηγεσία

Το κύριο χαρακτηριστικό της ηγεσίας *laissez-faire* είναι η απροθυμία του ηγέτη να επέμβει σε ζητήματα εκτός της προσωπικής του ευθύνης. Τέτοιοι ηγέτες έχουν μια «αδιάφορη» προσέγγιση στη διοίκηση του υπουργικού συμβουλίου και των υπουργείων. Παράδειγμα τέτοιας ηγεσίας ήταν ο Reagan, ο οποίος έδειχνε σχετικά μικρό ενδιαφέρον για τις καθημερινές εργασίες της κυβέρνησής του. Ο George W. Bush, παρομοίως, είχε εν πολλοίς την τάση να μεταβιβάζει ευθύνες σε ανώτερους συμβούλους, όμως ο υποτιθέμενος «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» που ξεκίνησε το 2001 τον ανάγκασε να υιοθετήσει ένα πιο ευθύ ύφος ηγεσίας. Η ηγεσία *laissez-faire* δεν είναι ασύμβατη με την ιδεολογική ηγεσία, σίγουρα όμως προϋποθέτει ότι οι ιδεολογικοί στόχοι συνιστούν μόνο ένα γενικόλογό στρατηγικό όραμα. Τα πλεονεκτήματα αυτής της προσέγγισης της ηγεσίας είναι ότι, καθώς εκχωρεί μεγαλύτερες ευθύνες στους υφιστάμενους, μπορεί να προωθήσει τη συνεργασία και την ομαδική δουλειά, επιτρέποντας στους ηγέτες να επικεντρώνονται σε πολιτικά και εκλογικά ζητήματα, απαλλαγμένοι από διοικητικά βάρη. Από την άλλη, μπορεί επίσης να οδηγήσει σε κακό συντονισμό της κρατικής πολιτικής, αφού οι υπουργοί και οι αξιωματούχοι έχουν μεγάλα περιθώρια να επιδιώξουν προσωπικά συμφέροντα και να αναλάβουν δικές τους πρωτοβουλίες. Η υπόθεση Ιράν-Κόντρας λ.χ. κατέδειξε πόσο λίγα ήξερε ο πρόεδρος Reagan για τις δραστηριότητες των επιτελαρχών της CIA και των αξιωματούχων του Λευκού Οίκου, για τους οποίους υποτίθεται ότι ήταν υπεύθυνος.

Αντίθετα, η συναλλακτική ηγεσία είναι μια πιο παρεμβατική ηγε-

σία. Οι συναλλακτικοί ηγέτες αναλαμβάνουν θετικό ρόλο στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής και τη διοίκηση της κυβέρνησης, αλλά διακατέχονται ουσιαστικά από πραγματιστικούς στόχους και ανησυχίες. Πρωταρχικοί μεταξύ αυτών είναι μάλλον η διατήρηση της κομματικής ενότητας και της κυβερνητικής συνοχής καθώς και η εδραίωση της υποστήριξης του λαού και της εκλογικής αξιοπιστίας. Τέτοιοι ηγέτες λειτουργούν σαν μεσάζοντες, με κύριο στόχο τη συντήρηση του συλλογικού προσώπου της κυβέρνησης, διαπραγματευόμενοι συμβιβασμούς κι εξισορροπώντας αντιμαχόμενα άτομα, φράξιες και συμφέροντα. Στις ΗΠΑ, ο Lyndon Johnson και ο George Bush ο πρεσβύτερος θα μπορούσαν να θεωρηθούν συναλλακτικοί ηγέτες, όπως και οι Harold Wilson και John Major στη Μ. Βρετανία. Πρόκειται, πάνω απ' όλα, για ένα διαχειριστικό, αν όχι τεχνοκρατικό μοντέλο ηγεσίας, με μεγαλύτερο πλεονέκτημά του ότι είναι απαρέγκλιτα πρακτικό και αφήνει μεγάλα περιθώρια τακτικής ευελιξίας. Το βασικότερο μειονέκτημά του, όμως, είναι ότι οι ηγέτες αυτού του είδους μπορούν να θεωρηθούν οπορτουνιστές αριβίστες, χωρίς συγκροτημένες αρχές ή στέρεες πεποιθήσεις. Αυτό φάνηκε στις αμερικανικές προεδρικές εκλογές του 1992, όταν ο George Bush ομολόγησε, με καταστροφικές συνέπειες, ότι δεν καταλάβαινε τι είναι, όπως είπε, «αυτό το πράγμα, το όραμα».

Στο τρίτο είδος ηγεσίας, τη μετασχηματιστική, ο ηγέτης δεν είναι τόσο συντονιστής ή διοικητής όσο εμπνευστής ή οραματιστής. Οι ηγέτες αυτού του είδους δεν εμφορούνται μόνο από ισχυρές ιδεολογικές πεποιθήσεις αλλά έχουν και την απαιτούμενη προσωπική αποφασιστικότητα και πολιτική βούληση για να τις θέσουν σε εφαρμογή. Αντί να επιζητούν το συμβιβασμό και τη συναίνεση, οι μετασχηματιστικοί ηγέτες προσπαθούν να εξασφαλίσουν υποστήριξη από το εσωτερικό της κυβέρνησης, από τα κόμματά τους και τον λαό, προκειμένου να υλοποιήσουν το προσωπικό τους όραμα. Ο Howard Gardner (1996) υποστήριξε ότι ο ηγέτης είναι «ένα άτομο που γράφει ιστορία». Η αποτελεσματικότητα των ηγετών αυτών εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο «ενσαρκώνουν» την ιστορία και από το πόσο η ιστορία αυτή συνάδει με το ευρύτερο κοινό.

Ο στρατηγός De Gaulle, για παράδειγμα, άλλαξε τη φύση της πολιτικής ηγεσίας στη Γαλλία, τόσο παρουσιάζοντας τον εαυτό του σαν «πατρική φιγούρα» και «εθνάρχη» όσο κι εγκαθιδρύοντας προεδρικό σύστημα υπό τη μορφή της Πέμπτης Δημοκρατίας. Ένα αρκετά παρόμοιο μοντέλο υιοθετήθηκε στη Μ. Βρετανία από τη Margaret Thatcher, ρητός στόχος της οποίας όταν θα ανέβαινε στην εξουσία ήταν να ηγηθεί μιας «κυβέρνησης αρχών». Το γεγονός ότι ακόμα χρησιμοποιούνται όροι όπως γκωλισμός και θατσερισμός μαρτυρά τη διάρκεια των ιδεολογικών οραμάτων αυτών των ηγετών. Ο Tony Blair υιοθέτησε επίσης μετασχηματιστική στάση, μετονομάζοντας πρώτα το Εργατικό Κόμμα σε «νέους» Εργατικούς, διασφαλίζοντας έπειτα ότι η κυβέρνησή του θα ακολουθούσε τον «τρίτο δρόμο» αντί για παλιόμοδιτες σοσιαλιστικές προτεραιότητες και, τέλος, καλλιεργώντας για τον εαυτό του τη φήμη του πολιτικού παγκόσμιου βεληγεκούς.

Δεν είναι ασυνήθιστο να συνδέεται η μετασχηματιστική ηγεσία με τον λαϊκισμό, γεγονός που αντικατοπτρίζει την επιθυμία των ηγετών αυτού του είδους να δείχνουν ότι εκφράζουν τις ανησυχίες και τα συμφέροντα «του λαού». Μολονότι η δύναμη της μετασχηματιστικής ηγεσίας έγκειται στο ότι παρέχει μια βάση για την προώθηση ριζοσπαστικών προγραμμάτων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων, μπορεί επίσης να προωθήσει μια στροφή προς τον αυταρχισμό και να οδηγήσει σε ιδεολογική ακαμψία. Μπορούμε, λοιπόν, να θεωρήσουμε την ίδια τη Thatcher ένα από τα θύματα του θατσερισμού, αφού το 1990 πλήρωσε το τίμημα της κυριαρχικής της ηγεσίας και της απροθυμίας της να αλλάξει πολιτικές προτεραιότητες ακόμα κι όταν αυτές έπαψαν να είναι εκλογικά δημοφιλείς.

Ανεξάρτητα από το είδος της ηγεσίας που υιοθετούν οι σύγχρονοι πολιτικοί ηγέτες, εύλογα θεωρείται ότι αντιμετωπίζουν προκλήσεις μεγαλύτερες από εκείνες που αντιμετώπιζαν οι προγενέστεροί τους. Αυτό είναι σημαντικό, διότι η στάση απέναντι στους ηγέτες και η φανερή αποτελεσματικότητα της ηγεσίας επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τη γενική άποψη του κόσμου για την πολιτική διαδικασία. Η πρώτη δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι ηγέτες είναι ότι οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν γίνει τόσο πολύπλοκες και επηρεάζονται σε τέτοιο βαθμό από τις παγκόσμιες εξελίξεις που φαίνεται σχεδόν αδύνατο να πετύχουν το σκοπό τους. Ως εκ τούτου, οι ηγέτες είναι καταδικασμένοι να απογοητεύουν τον λαό, ν' αποτυγχάνουν δηλαδή να φανούν αντάξιοι των προσδοκιών του. Δεύτερον, οι ηγέτες δοκιμάζονται λόγω της υποχώρησης των παλιών ιδεολογικών και ηθικών βεβαιοτήτων, γεγονός που δυσχεραίνει επιπλέον την κατασκευή συναρπαστικών ιστοριών με ευρεία λαϊκή απήχηση.

Τρίτον, οι σύγχρονες κοινωνίες γίνονται όλο και πιο πολύπλοκες και κατακερματισμένες. Οι πολιτικοί ηγέτες δυσκολεύονται όλο και πιο πολύ να έχουν πολιτική απήχηση στη βάση μιας κοινής κουλτούρας και ενός κοινού συνόλου αξιών. Τέλος, έχει ίσως αναπτυχθεί ένα πολιτισμικό χάσμα ανάμεσα στον κόσμο της πολιτικής και τον κόσμο εκτός αυτής. Οι πολιτικοί ηγέτες είναι ολοένα και συχνότερα καριερίστες και ο τρόπος ζωής, οι ευαισθησίες τους, ακόμα και η γλώσσα τους είναι αποκομμένα από τις έγνοιες των απλών πολιτών. Αντί να γίνονται δεκτοί σαν εμπνευστές κι εκφραστές των λαϊκών ελπίδων και πόθων, οι σύγχρονοι ηγέτες θεωρούνται απρόσιτοι και συμφεροντολόγοι. Στο βαθμό που κάτι τέτοιο ισχύει, ο κόσμος αποξενώνεται από τη συμβατική πολιτική και αναζητεί ίσως αλλού πηγή πολιτικής ηγεσίας.

■ Σύνοψη

◆ Ο εκτελεστικός κλάδος της κυβέρνησης είναι υπεύθυνος για την εκτέλεση ή εφαρμογή της κρατικής πολιτικής. Η πολιτική εκτελεστική εξουσία αποτελείται από έναν πυρήνα ανώτερου προσωπικού και ταυτίζεται πάνω κάτω με την «εκάστοτε κυβέρνηση» ή «διοίκηση». Η γραφειοκρατική εκτελεστική εξουσία αποτελείται από δημόσιους αξιωματούχους ή υπαλλήλους. Η διάκριση, ωστόσο, πολιτικής και

Έννοια

Λαϊκισμός

Ο όρος «λαϊκισμός» («populism», από τη λατινική λέξη *populus*, «λαός») χρησιμοποιείται για να περιγράψει διακριτά πολιτικά κινήματα όσο και μια ορισμένη παράδοση πολιτικής σκέψης. Χαρακτηριστικό των κινήματων ή κομμάτων που περιγράφονται ως λαϊκιστικά είναι ότι ισχυρίζονται πως υποστηρίζουν τον απλό λαό ενάντια στις «εισπραγμένες» οικονομικές ή πολιτικές ελίτ. Ως πολιτική παράδοση, ο λαϊκισμός αντικατοπτρίζει την πεποίθηση ότι τα ένοπτα και οι ελίτδες του λαού παρέχουν την κύρια αρχή νομιμοποίησης της πολιτικής δράσης. Έτσι, οι λαϊκιστές πολιτικοί απευθύνονται άμεσα στον λαό, ισχυριζόμενοι ότι εκφράζουν τις βαθύτερες επιδιόσεις και τους ανομολόγητους φόβους του, χωρίς να εμπιστεύονται κανένα μεσαλαβητικό θεσμό. Μολονότι ο λαϊκισμός μπορεί να συνδέεται με οποιονδήποτε σκοπό ή ιδεολογία, θεωρείται συχνά εμμέσως αυταρχικός, ή δε «λαϊκιστική» δημοκρατία αντιπαρατίθεται στην «πλουραλιστική».

γραφειοκρατίας συσκοτίζεται συχνά από την πολυπλοκότητα της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής.

◆ Τα πολιτικά εκτελεστικά σώματα λειτουργούν σαν «ιθύνων νους» του κρατικού μηχανισμού κι έτσι αναλαμβάνουν μια σειρά ηγετικών ρόλους. Σ' αυτούς περιλαμβάνεται η εκπροσώπηση του κράτους σε εθιμοτυπικές τελετές, η παροχή πολιτικής ηγεσίας αναφορικά με στρατηγικές προτεραιότητες, η εξασφάλιση της λαϊκής υποστήριξης προς την κυβέρνηση ή τη διοίκηση, η εποπτεία της γραφειοκρατικής μηχανής και η ανάληψη πρωτοβουλιών σε περιπτώσεις εσωτερικών ή διεθνών κρίσεων.

◆ Η προεδρική εκτελεστική εξουσία συγκεντρώνει την εξουσία στα χέρια ενός προέδρου που συνδυάζει το ρόλο του αρχηγού του κράτους με αυτόν του αρχηγού της κυβέρνησης, αλλά έρχεται αντιμέτωπος με μια συνέλευση που απολαμβάνει συνταγματική και πολιτική ανεξαρτησία. Στα κοινοβουλευτικά συστήματα, οι πρωθυπουργοί λειτουργούν μέσα από δύο κύριες μορφές σχέσεων: η πρώτη αφορά τις σχέσεις με το υπουργικό συμβούλιο, τους υπουργούς και τα υπουργεία και η δεύτερη τις σχέσεις με τα κόμμάτα τους και τη συνέλευση από την οποία πηγάζει η εξουσία τους.

◆ Η εξουσία των ανώτατων εκτελεστικών αξιωματούχων έχει ενισχυθεί από την τάση των μέσων επικοινωνίας και της εκλογικής πολιτικής να εστιάζουν στην προσωπικότητα και τη δημόσια εικόνα, από την ευκαιρία επίδειξης πολιτικών ικανοτήτων που παρέχουν οι διεθνείς σχέσεις και οι σύνοδοι κορυφής και από την ανάγκη για πολιτική και ιδεολογική ηγεσία στους κόλπους ενός ολοένα διογκούμενου και πολύπλοκου εκτελεστικού κλάδου. Η εξουσία τους ελέγχεται, ωστόσο, από τη σημασία της κυβερνητικής και κομματικής ενότητας, την ανάγκη να διατηρήσουν την υποστήριξη της συνέλευσης και τη δυσκολία ελέγχου της εξαπλωμένης γραφειοκρατικής μηχανής.

◆ Η πολιτική ηγεσία κατανοείται με διάφορους τρόπους. Έχει ερμηνευτεί σαν προσωπικό χάρισμα που βασίζεται σε προσωπικές ιδιότητες, σαν κοινωνιολογικό φαινόμενο, στο οποίο οι ηγέτες εκφράζουν συγκεκριμένες κοινωνικές και ιστορικές δυνάμεις, σαν οργανωτική αναγκαιότητα, η οποία έχει τις ρίζες της στην ανάγκη συνοχής και ενότητας της διοίκησης, καθώς και σαν πολιτική τέχνη που μπορούν να μάθουν οι ηγέτες που προτίθενται να χειραγωγούν τους συναδέλφους τους και τις μάζες.

◆ Οι ηγέτες υιοθετούν πολύ διαφορετικές στρατηγικές για να πετύχουν τους στόχους τους. Η ηγεσία *laissez-faire* προσπαθεί να προωθήσει τη συνεργασία και την ομαδική εργασία, διευρύνοντας τις αρμοδιότητες των υφισταμένων. Η συναλλακτική ηγεσία επιτρέπει στους ηγέτες να λειτουργούν σαν μεσάζοντες, εξισορροπώντας αντίπαλες φράξιες και συμφέροντα. Η μετασχηματιστική ηγεσία τονίζει ιδιαίτερα την εξασφάλιση υποστήριξης μέσω της ικανότητας του ηγέτη να εμπνέει και να προωθεί το προσωπικό του όραμα.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Σε ποιες συγκυρίες μπορούν να παιξουν σημαντικό ρόλο οι αρχηγοί κρατών;
- ▶ Είναι η δύναμη της πειθούς η μόνη εξουσία του ανώτατου εκτελεστικού άρχοντα;
- ▶ Οι πρόεδροι ή οι πρωθυπουργοί είναι πιο ισχυροί;
- ▶ Η συλλογική υπουργική κυβέρνηση είναι μια αρχή που πρέπει να διατηρηθεί;
- ▶ Θα πρέπει να είναι αντικείμενο θαυμασμού ή φόβου οι ισχυροί ηγέτες;
- ▶ Είναι η προσωπολατρία στοιχείο κάθε πολιτικού συστήματος ή μόνο των δικτατορικών;
- ▶ Έχουμε τους πολιτικούς ηγέτες που μας αξίζουν;

■ Διαβάστε επίσης

Elgie, R., *Political Leadership in Liberal Democracies* (Basingstoke: Palgrave, 1995). Εύστοχη και προσιτή ανάλυση της δυναμικής της πολιτικής ηγεσίας.

Gardner, H., *Leading Minds* (Λονδίνο: Harper Collins, 1996). Μία εντυπωσιακή διερεύνηση της φύσης της ηγεσίας, των ταλέντων και των στρατηγικών που μεταχειρίζονται οι ηγέτες.

Rhodes, R. και P. Dunleavy (επιμ.), *Prime Minister, Cabinet and Core Executives* (Basingstoke: Palgrave, 1995). Συλλογικός τόμος που αναλύει τη θέση της εκτελεστικής εξουσίας στη Μ. Βρετανία.

Rose, R., *The Postmodern Presidency: The White House Meets the World* (2η έκδ.) (Νέα Υόρκη: Chartham House, 1991). Πρωτότυπη ανάλυση που εξετάζει τη θεωρία της προεδρικής εξουσίας ως «σίγουρης ήττας».

Wright, V., B. Guy Peters και R. Rhodes (επιμ.), *Administering the Summit: Administration of the Core Executive in Developing Countries* (Basingstoke: Palgrave, 2000). Χρήσιμη συγκριτική εισαγωγή στο ρόλο των πρωθυπουργών και τη σύνθεση των εκτελεστικών πυρήνων.

Γραφειοκρατίες

«Η γραφειοκρατία είναι ένας γιγάντιος μηχανισμός που διοικείται από πυγμαίους».

HONORÉ DE BALZAC, *Επιγράμματα*

Για πολλούς, ο όρος «γραφειοκρατία» υποδηλώνει αναποτελεσματικότητα και άσκοπες και χρονοβόρες δραστηριότητες: με λίγα λόγια, «χαρτοβασίλειο». Στο πεδίο της πολιτικής, η γραφειοκρατία αναφέρεται στον διοικητικό μηχανισμό του κράτους, δηλαδή στις πολυπληθείς τάξεις των δημόσιων υπαλλήλων και αξιωματούχων που είναι επιφορτισμένοι με την εκτέλεση της κρατικής πολιτικής. Άλλοι, ακολουθώντας τον Max Weber, βλέπουν τη γραφειοκρατία σαν ιδιαίτερη μορφή οργάνωσης, που δεν απαντά μόνο στην κυβέρνηση αλλά σε όλες τις σφαίρες της σύγχρονης κοινωνίας. Αυτό πάντως που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί είναι ότι, καθώς η κυβέρνηση επεκτείνεται και οι αρμοδιότητές της διευρύνονται, η γραφειοκρατία καταλήγει να διαδραματίζει ολοένα σημαντικότερο ρόλο στην πολιτική ζωή. Δεν μπορούμε πια να παραγνωρίζουμε τους δημόσιους υπαλλήλους σαν απλούς διαχειριστές ή λειτουργούς της κρατικής πολιτικής: αντιθέτως, αποτελούν βασικούς φορείς της πολιτικής διαδικασίας και ενίοτε, μάλιστα, *κυβερνούν* τις χώρες τους. Πίσω από το προσωπείο της αντιπροσωπευσης και της δημοκρατικής υπευθυνότητας βρίσκεται ενδεχομένως η πραγματικότητα μιας «εξουσίας των αξιωματούχων». Η οργάνωση και ο έλεγχος της γραφειοκρατικής εξουσίας είναι λοιπόν ένα από τα πιεστικότερα προβλήματα της σύγχρονης πολιτικής κι επιπλέον ένα πρόβλημα που κανένα πολιτικό σύστημα δεν μπορεί να λύσει εύκολα.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια Ζητήματα

- ▶ Τι είναι γραφειοκρατία;
- ▶ Ποιες οι κυριότερες θεωρίες για τη γραφειοκρατία;
- ▶ Ποιες οι λειτουργίες της γραφειοκρατίας;
- ▶ Πώς οργανώνονται και πώς πρέπει να οργανώνονται οι γραφειοκρατίες;

- ▶ Γιατί οι γραφειοκράτες είναι τόσο ισχυροί και γιατί έχει επεκταθεί η γραφειοκρατική εξουσία;
- ▶ Πώς και σε ποιο βαθμό ελέγχονται οι γραφειοκρατίες;

■ Θεωρίες περί γραφειοκρατίας

Το ζήτημα της γραφειοκρατίας εγείρει ισχυρά πολιτικά πάθη. Στη σύγχρονη εποχή, τα πάθη αυτά είναι μόνο αρνητικά. Οι φιλελεύθεροι επικρίνουν τη γραφειοκρατία για την έλλειψη διαφάνειας και λογοδοσίας που τη χαρακτηρίζει. Οι σοσιαλιστές, και κυρίως οι μαρξιστές, την καταδικάζουν σαν όργανο ταξικής καταπίεσης, ενώ η Νέα Δεξιά, από την πλευρά της, παρουσιάζει τη γραφειοκρατία σαν ιδιοτελή και δομικά μη αποδοτική. Πίσω από αυτές τις αντιφατικές απόψεις βρίσκεται μια βαθύτερη διαφωνία αναφορικά με την ίδια τη φύση της γραφειοκρατίας. Με απλά λόγια, ο όρος «γραφειοκρατία» έχει χρησιμοποιηθεί με τόσο πολλούς και διαφορετικούς τρόπους ώστε η προσπάθεια διατύπωσης ενός γενικού ορισμού θα πρέπει ίσως να εγκαταλειφθεί τελείως. Ο Albrow (1970:84-105) διέκρινε, ούτε λίγο ούτε πολύ, επτά σύγχρονες έννοιες του όρου:

- η γραφειοκρατία ως ορθολογική οργάνωση
- η γραφειοκρατία ως οργανωτική αναποτελεσματικότητα
- η γραφειοκρατία ως εξουσία των αξιωματούχων
- η γραφειοκρατία ως δημόσια διοίκηση
- η γραφειοκρατία ως διοίκηση από αξιωματούχους
- η γραφειοκρατία ως οργάνωση
- η γραφειοκρατία ως η σύγχρονη κοινωνία

Μέχρι ενός σημείου, οι αντιφατικές αυτές έννοιες και χρήσεις του όρου οφείλονται στο γεγονός ότι οι διαφορετικές θεωρητικές παραδόσεις βλέπουν τη γραφειοκρατία μέσα από διαφορετικό πρίσμα. Οι μελετητές της δημόσιας πολιτικής, για παράδειγμα, παραδοσιακά αντιλαμβάνονται τη γραφειοκρατία υπό την κυριολεκτική της έννοια, ως «κράτος των γραφείων», δηλαδή εξουσία διορισμένων αξιωματούχων. Έτσι, στο *Considerations on Representative Government* ([1861] 1951), ο J. S. Mill αντιπαρέθεσε τη γραφειοκρατία στις αντιπροσωπευτικές μορφές κυβέρνησης – μ' άλλα λόγια, στην εξουσία αιρετών και υπόλογων στον λαό πολιτικών. Στον τομέα της κοινωνιολογίας, η γραφειοκρατία εννοείται συνήθως σαν ένα συγκεκριμένο είδος οργάνωσης, σαν σύστημα διοίκησης μάλλον παρά κυβέρνησης. Υπό αυτό το πρίσμα, η γραφειοκρατία δεν απαντά μόνο σε δημοκρατικά και αυταρχικά κράτη αλλά και στις επιχειρήσεις, τα συνδικάτα, τα πολιτικά κόμματα κ.ο.κ. Οι οικονομολόγοι, από τη μεριά τους, ενίοτε θεωρούν τις γραφειοκρατίες ειδικά «δημόσιους» οργανισμούς: χαρακτηριστικό τους είναι λοιπόν ότι, καθώς χρηματοδοτούνται από το φορολογικό σύστημα, δεν υπακούουν στο κίνητρο του κέρδους ούτε

ανταποκρίνονται στις πιέσεις της αγοράς. Προκειμένου να καταλάβουμε όλες αυτές τις χρήσεις του όρου, θα εξετάσουμε τρεις αντικρουόμενες θεωρίες περί γραφειοκρατίας:

- τη γραφειοκρατία ως ορθολογική-διοικητική μηχανή
- τη γραφειοκρατία ως συντηρητικό μπλοκ εξουσίας
- τη γραφειοκρατία ως πηγή κυβερνητικής υπερδιόγκωσης

Το ορθολογικό-διοικητικό μοντέλο

Στο χώρο της θεωρητικής μελέτης της γραφειοκρατίας δεσπόζει το έργο του Max Weber. Για τον Weber, η γραφειοκρατία ήταν ένας «ιδεότυπος» εξουσίας που βασίζεται σ' ένα σύστημα ορθολογικών κανόνων σε αντιδιαστολή με την παράδοση ή το χάρισμα. Ο Weber διέκρινε μια σειρά αρχών που υποτίθεται ότι χαρακτηρίζουν τη γραφειοκρατική οργάνωση. Οι πιο σημαντικές είναι οι εξής:

- Οι τομείς δικαιοδοσίας είναι πάγιοι και επίσημοι ενώ διέπονται από νόμους ή κανόνες.
- Υπάρχει αυστηρά καθορισμένη ιεραρχία η οποία εγγυάται ότι οι κατώτεροι αξιωματούχοι βρίσκονται υπό την επίβλεψη των διοικητικά ανώτερων.
- Οι υποθέσεις διεκπεραιώνονται βάσει γραπτών εγγράφων κι ενός συστήματος αρχαιοθέτησης.
- Η εξουσία των αξιωματούχων είναι απρόσωπη και απορρέει εξ ολοκλήρου από τη θέση που κατέχουν, όχι από το προσωπικό τους κύρος.
- Οι γραφειοκρατικοί κανόνες είναι επαρκώς αυστηροί ώστε να ελαχιστοποιούνται τα περιθώρια προσωπικής πρωτοβουλίας.
- Ο διορισμός και η προαγωγή εντός της γραφειοκρατίας βασίζονται σε επαγγελματικά κριτήρια, όπως η κατάρτιση, η τεχνογνωσία και η διοικητική ικανότητα.

Το κύριο χαρακτηριστικό της γραφειοκρατίας, κατά τη βεμπεριανή θεώρηση, είναι η ορθολογικότητά της, καθότι η γραφειοκρατικοποίηση αντικατοπτρίζει την ανάπτυξη ενός αξιόπιστου, συγκεκριμένου και προπάντων αποτελεσματικού τρόπου κοινωνικής οργάνωσης. Για τον Weber, η γραφειοκρατία δεν ήταν τίποτα λιγότερο από την ιδιαίτερη μορφή οργάνωσης της νεότερης κοινωνίας, και η επέκτασή της ήταν, κατά την άποψή του, αναπόφευκτη, όχι μόνο σαν αποτέλεσμα της τεχνικής υπεροχής της γραφειοκρατίας έναντι των άλλων μορφών διοίκησης αλλά και σαν επακόλουθο σημαντικών οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών εξελίξεων. Η ανάπτυξη της γραφειοκρατίας συνδεόταν στενά με την ανάδυση των καπιταλιστικών οικονομιών – πιο συγκεκριμένα, με τη μεγαλύτερη πίεση για οικονομική αποδοτικότητα και την εμφάνιση επιχειρηματικών μονάδων μεγαλύτερης κλίμακας. Η ανάπτυξη του σύγχρονου κράτους και η επέκταση των ευθυνών του στην κοινωνική και οικονομική σφαίρα οδήγησαν εξίσου στην άνοδο πανίσχυρων κυβερνητικών γραφειοκρατιών.

Σύμφωνα με τον Weber, η ανάπτυξη της γραφειοκρατίας ενισχύ-

Έννοια

Γραφειοκρατία

Η γραφειοκρατία (κυριολεκτικά, «εξουσία των αξιωματούχων») είναι, στην καθομιλουμένη, μειωτικός όρος που σημαίνει την άσκοπη διοικητική δραστηριότητα ή το «χαρτοβασιλείο». Στις κοινωνικές επιστήμες, η έννοια της γραφειοκρατίας χρησιμοποιείται με πιο συγκεκριμένη και ουδέτερη σημασία, αλλά αναφέρεται σε φαινόμενα τόσο διαφορετικά όσο η εξουσία μη αιρετών αξιωματούχων, ο κυβερνητικός μηχανισμός και ο ορθολογικός τρόπος οργάνωσης. Παρά τις διαφορές σχετικά με τη θέση και το χαρακτήρα της, είναι γενικά αποδεκτό ότι η απηρημένη οργάνωση και η ιεραρχική επαγγελματική διοίκηση συνιστούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της γραφειοκρατίας. Πάντως, στο πεδίο της συγκριτικής πολιτικής, η χρήση του όρου παρουσιάζει λιγότερες δυσκολίες, καθώς αναφέρεται στον διοικητικό μηχανισμό του κράτους, και σαν γραφειοκράτες ορίζονται οι μη αιρετοί κρατικοί αξιωματούχοι ή δημόσιοι υπάλληλοι.

θηκε επιπλέον από τις πιέσεις του εκδημοκρατισμού, ο οποίος αποδυναμώσε ιδέες όπως παράδοση, προνόμιο και καθήκον και τις αντικατέστησε με την πίστη στον ανοικτό ανταγωνισμό και την αξιοκρατία. Ο Weber πίστευε ότι η διαδικασία του «εξορθολογισμού» εγγυόταν ότι όλες οι βιομηχανικές κοινωνίες, είτε λέγονταν καπιταλιστικές είτε κομμουνιστικές, θα εξομοιώνονταν σταδιακά, καθώς οι υιοθετούσαν γραφειοκρατικές μεθόδους διοίκησης. Αυτή η εκδοχή της λεγόμενης **θέσης σύγκλισης** αναπτύχθηκε αργότερα περαιτέρω από τον James Burnham (1905-87) στο βιβλίο του *Η επανάσταση των διευθυντών* (1941). Το θεμελιώδες αυτό κείμενο του **διευθυντισμού** υποστήριζε ότι, ανεξαρτήτως των ιδεολογικών τους διαφορών, όλες οι βιομηχανικές κοινωνίες κυβερνώνται από μία τάξη διευθυντών, τεχνοκρατών και κρατικών αξιωματούχων η εξουσία των οποίων εδράζεται στις τεχνικές και διοικητικές τους δεξιότητες.

Εντούτοις, ο Weber γνώριζε ότι η γραφειοκρατία ήταν ευλογία και κατάρα μαζί. Πρώτα απ' όλα, η οργανωτική αποτελεσματικότητά θα γινόταν δυνατή σε βάρος της δημοκρατικής συμμετοχής. Η γραφειοκρατικοποίηση θα ενίσχυε τις ιεραρχικές τάσεις, όσο κι αν αυτές βασιζόνταν στην αξιοκρατία, καθώς η εποπτεία θα ασκούνταν από τα πάνω, από τα ανώτατα στελέχη, και όχι από τα κάτω, από τις μάζες. Αυτό θα κατέστρεφε το σοσιαλιστικό όνειρο της δικτατορίας του προλεταριάτου, η οποία, προέβλεψε ο Weber (και σωστά, όπως αποδείχτηκε), θα εξελισσόταν σε «δικτατορία των γραφειοκρατών». Από αυτή την άποψη, τα συμπεράσματα του Weber ήταν παραπλήσια με εκείνα του φίλου του, του Robert Michels (1878-1936), ο οποίος διατύπωσε τον σιδηρούν νόμο της ολιγαρχίας βασιζόμενος στην έρευνά του για τα πολιτικά κόμματα.

Ωστόσο, ο Weber ήταν λιγότερο απαισιόδοξος από τον Michels αναφορικά με τις προοπτικές της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Μολονότι αναγνώριζε την τάση των γραφειοκρατών να επιδιώκουν τη διαίωση της γραφειοκρατίας και να υπερβαίνουν τη διοικητική της λειτουργία, πίστευε ότι αυτό θα μπορούσε τουλάχιστον να αναχαιτιστεί με τη χρήση φιλελεύθερων μηχανισμών, όπως ο κομματικός ανταγωνισμός και ο θεσμικός κατακερματισμός. Ο Weber τόνισε επίσης τον δυνητικό κίνδυνο η κυριαρχία του γραφειοκρατικού ιδεώδους να επιφέρει μια «φυλάκιση του πνεύματος», καθώς το κοινωνικό περιβάλλον θα γινόταν περισσότερο απρόσωπο και μηχανικό. Ο ορθολογισμός και η γραφειοκρατία θα μπορούσαν έτσι να μετατραπούν σε «σιδερένιο κλουβί» για τα ανθρώπινα πάθη και την ατομική ελευθερία.

Θέση σύγκλισης: Η θεωρία κατά την οποία πολιτικοοικονομικοί παράγοντες υπαγορεύουν την ολοένα και μεγαλύτερη εξομοίωση καπιταλιστικών και κομμουνιστικών κρατών.

Διευθυντισμός: Η θεωρία σύμφωνα με την οποία στη σύγχρονη κοινωνία οι ταξικές διαιρέσεις έχουν αντικατασταθεί από διαιρέσεις που βασίζονται στη διοικητική θέση και τη γραφειοκρατική εξουσία: τεχνοκρατία (εξουσία ειδικών ή εμπειρογνομών).

Το μοντέλο του μπλοκ εξουσίας

Η θεώρηση της γραφειοκρατίας ως μπλοκ εξουσίας απορρέει κατά κύριο λόγο από σοσιαλιστικές αναλύσεις και ιδιαίτερα από τον μαρξισμό. Αν και ο Marx δεν ανέπτυξε, όπως ο Weber, μια συστηματική θεωρία της γραφειοκρατίας, παρ' όλα αυτά ένα προσχέδιό της ανιχνεύεται στα κείμενά του. Αντί να θεωρεί τη γραφειοκρατία συνέπεια της ανάδυσης μιας πολύπλοκης βιομηχανικής κοινωνίας, ο Marx τη συνέδεε με τις συγκεκριμένες απαιτήσεις του καπιταλισμού. Τον

απασχολούσε, επομένως, λιγότερο η γραφειοκρατία σαν ευρύτερο κοινωνικό φαινόμενο και περισσότερο ο ταξικός ρόλος της κρατικής γραφειοκρατίας. Συγκεκριμένα, θεωρούσε τη γραφειοκρατία μηχανισμό μέσω του οποίου εξυπηρετούνται τα συμφέροντα της αστικής τάξης και υποστηρίζεται το καπιταλιστικό σύστημα.

Η ανάλυση αυτή για τις ταξικές προκαταλήψεις που διαπερνούν την κρατική γραφειοκρατία επεκτάθηκε από νεομαρξιστές όπως ο Ralph Miliband (1969). Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη δυνατότητα των ανώτατων δημόσιων υπαλλήλων να ενεργούν σαν συντηρητική ομάδα αρνησικυρίας, η οποία εξασθενεί ή και εμποδίζει ακόμα ριζοσπαστικές πρωτοβουλίες από σοσιαλιστές υπουργούς και σοσιαλιστικές κυβερνήσεις. Όπως το έθεσε ο Miliband, οι ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι «είναι συντηρητικοί, υπό την έννοια ότι, στον τομέα ευθύνης τους, είναι εκόντες ή ακούσιοι σύμμαχοι των υφιστάμενων οικονομικών και κοινωνικών ελίτ». Αυτό συμβαίνει για διάφορους λόγους. Ο πιο προφανής είναι ότι, παρά την τυπική απαίτηση για πολιτική ουδετερότητα, οι ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι έχουν κοινή εκπαιδευτική και κοινωνική προέλευση με τους βιομηχάνους και τους διευθυντές επιχειρήσεων και συνεπώς είναι πιθανότερο να συμμερίζονται τις ιδέες, τις προκαταλήψεις και τη γενικότερη νοοτροπία των τελευταίων. Η πιθανότητα να υιοθετήσουν οι ανερχόμενοι δημόσιοι υπάλληλοι ριζοσπαστικές ή σοσιαλιστικές ιδέες αντισταθμίζεται επίσης από τις διαδικασίες πρόσληψης και προαγωγής τους, οι οποίες είναι έτσι σχεδιασμένες ώστε να εξασφαλίζουν ιδεολογική «ορθότητα».

Ο Miliband πίστευε ότι ο σημαντικότερος παράγοντας για την ενίσχυση της συντηρητικής στάσης των ανώτατων δημόσιων υπαλλήλων είναι ότι βρίσκονται ολόένα και πιο κοντά στον κόσμο του επιχειρηματικού καπιταλισμού. Αυτό ήταν συνέπεια του αυξανόμενου παρεμβατισμού του κράτους στην οικονομική ζωή, που εγκαθίδρυσε μια μόνιμη σχέση ανάμεσα στις επιχειρηματικές ομάδες και τους δημόσιους υπαλλήλους, ώστε οι τελευταίοι να καταλήγουν ανεξαιρέτως να ταυτίζονται τα «εθνικά συμφέροντα» με τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του ιδιωτικού καπιταλισμού. Η σχέση αυτή ενισχύεται με τη σειρά της από την ανταλλαγή στελεχών μεταξύ κυβέρνησης και επιχειρήσεων (το λεγόμενο φαινόμενο της «περιστρεφόμενης πόρτας»), μέσω της οποίας η κρατική γραφειοκρατία στρατολογεί στελέχη από τον ιδιωτικό τομέα, οι δε δημόσιοι υπάλληλοι δέχονται επικερδείς προτάσεις απασχόλησης σε ιδιωτικές επιχειρήσεις όταν συνταξιοδοτούνται. Το συμπέρασμα αυτής της ανάλυσης είναι ότι, εφόσον οι ανώτεροι γραφειοκράτες είναι προσδεδεμένοι στα συμφέροντα του καπιταλισμού, ένα πολύ μεγάλο εμπόδιο κλείνει το δρόμο σε κάθε απόπειρα επίτευξης του σοσιαλισμού με συνταγματικά μέσα.

Μία από τις αδυναμίες της μαρξιστικής θεωρίας της γραφειοκρατίας είναι ότι δίνει ελάχιστη προσοχή στο πρόβλημα της γραφειοκρατικοποίησης στα σοσιαλιστικά συστήματα. Για τους Marx και Engels, το πρόβλημα αυτό υποβαθμιζόταν δραστικά από την υπόθεση ότι η γραφειοκρατία θα μαράζωνε μαζί με το κράτος με την έλευση της αταξικής, κομμουνιστικής κοινωνίας. Η θέση αυτή άφησε τον μαρξισμό έκθετο

Λέων Τρότσκι (1879-1940)

Ρώσος μαρξιστής, πολιτικός στοχαστής και επαναστάτης. Πρώτος επικριτής της λενινιστικής θεωρίας του κόμμουνος και ηγέτης του Σοβιέτ της Αγίας Πετρούπολης το 1905, ο Τρότσκι εντάχθηκε παρ' όλο αυτά στους μπολσεβίκους το 1917, αναλαμβάνοντας καθήκοντα Κομισσάρια Εξωτερικών Υποθέσεων και αργότερα Κομισσάρια Πολέμου. Αφαιρούμενος και παρασημασμένος μετά το θάνατο του Λένιν το 1924, εξορίστηκε από

τιν ΕΣΣΔ το 1929 και δολοφονήθηκε στο Μεξικό το 1940 με εντολή του Στάλιν. Η θεωρητική συνεισφορά του Τρότσκι στον μαρξισμό συνίσταται στη θεωρία του για τη «οικιακή επανάσταση», στη συνεπή διεθνή του προοπτική και στην ανάλυσή του για τον σταλινισμό ως ένα είδος «γραφειοκρατικού εκφυλισμού».

στην κριτική κοινωνικών επιστημόνων, όπως ο Weber και ο Michels, που υποστήριξαν ότι η γραφειοκρατία είναι ένα ευρύτερο κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο μόνο να ενταθεί θα μπορούσε από τη σοσιαλιστική έμφαση στη συλλογική ιδιοκτησία και το σχεδιασμό. Η εμπειρία του κομμουνισμού κατά τον 20ό αιώνα δεν επιτρέπει στους μαρξιστές στοχαστές να εξακολουθούν να αγνοούν αυτό το πρόβλημα.

Η πιο σημαντική μαρξιστική ανάλυση της μετακαπιταλιστικής γραφειοκρατίας αναπτύχθηκε από τον Λέοντα Τρότσκι. Στην *Προδομένη επανάσταση* (1937), ο Τρότσκι τόνισε το πρόβλημα του «γραφειοκρατικού εκφυλισμού». Κατά την άποψή του, ο συνδυασμός της ρωσικής υπανάπτυξης με την έλλειψη πολιτικής καλλιέργειας του προλεταριάτου είχε δημιουργήσει συνθήκες κατάλληλες για την επέκταση της κρατικής γραφειοκρατίας και την αναστολή περαιτέρω προόδου προς τον σοσιαλισμό. Η σταλινική δικτατορία, επομένως, ήταν απλώς η πολιτική έκφραση αυτών των κυρίαρχων, εντελώς αποκομμένων από τις μάζες, γραφειοκρατικών τάσεων. Ενώ ο Τρότσκι έβλεπε τη γραφειοκρατία σαν κοινωνικό στρώμα που θα μπορούσε να ανατραπεί με πολιτική επανάσταση, ο Γιουγκοσλάβος αντιφρονών (και πρώην συνεργάτης του στρατάρχη Τίτο) Μίλοβαν Τζίλιας (1911-1995) τη θεωρούσε «νέα τάξη». Για τον Τζίλιας (1957), η εξουσία της γραφειοκρατίας στα ορθόδοξα κομμουνιστικά καθεστώτα πήγαζε από τον έλεγχο της στα μέσα παραγωγής, πράγμα που σήμαινε ότι τα κομμουνιστικά κοινωνικά συστήματα εξομοιώνονταν ολοένα με ένα είδος κρατικού καπιταλισμού.

Το μοντέλο της γραφειοκρατικής υπερδιόγκωσης

Η άποψη ότι οι επικριτές της γραφειοκρατίας προέρχονται αποκλειστικά από την αριστερά καταρρίφθηκε με την εμφάνιση των θεωριών της ορθολογικής επιλογής και της δημόσιας επιλογής. Οι θεωρίες αυτές είχαν σημαντικό αντίκτυπο στη Νέα Δεξιά και, πιο συγκεκριμένα, συνέβαλαν στη διαμόρφωση των απόψεών της σχετικά με τη φύση του κράτους και την ανάδυση της «εκτεταμένης» κυβέρνησης. Στο

κέντρο της ανάλυσης του μοντέλου αυτού βρίσκεται ένα ενδιαφέρον για τα συμφέροντα και τα κίνητρα των ίδιων των γραφειοκρατών. Η θεωρία της ορθολογικής επιλογής βασίζεται στις ίδιες παραδοχές για την ανθρώπινη φύση που ασπάζεται και η νεοκλασική οικονομική θεωρία, ότι δηλαδή τα άτομα είναι ορθολογικά και ιδιοτελή πλάσματα ή, διαφορετικά, όντα που επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση της ωφέλειάς τους. Η θεωρία της δημόσιας επιλογής, η οποία γνωρίζει άνθιση στις ΗΠΑ και συνδέεται με τη σχολή πολιτικής ανάλυσης της Βιρτζίνια, εφαρμόζει αυτό το οικονομικό μοντέλο λήψης αποφάσεων στον δημόσιο τομέα.

Στο *Bureaucracy and Representative Government* (1971), ο William Niskanen υποστήριξε ότι οι ανώτεροι γραφειοκράτες, ανεξαρτήτως της εικόνας τους ως δημοσίων λειτουργών, διακατέχονται πρωτίστως από εγωιστικά κίνητρα προσωπικής ανέλιξης κι έτσι επιδιώκουν την επέκταση της υπηρεσίας στην οποία εργάζονται και την αύξηση των οικονομικών. Αυτό συμβαίνει διότι η γραφειοκρατική ανάπτυξη εγγυάται εργασιακή ασφάλεια, διευρύνει τις προοπτικές προαγωγής, βελτιώνει τους μισθούς και παρέχει μεγαλύτερη εξουσία, κύρος και περιθώρια άσκησης ευνοιοκρατίας στους ανώτερους αξιωματούχους. Οι γραφειοκρατίες, επομένως, περικλείουν μια ισχυρή εσωτερική δυναμική, η οποία οδηγεί στη μεγέθυνση της ίδιας της κυβέρνησης και στην επέκταση των κρατικών αρμοδιοτήτων. Για τη Νέα Δεξιά, η δυνατότητα των διορισμένων αξιωματούχων να υπαγορεύουν πολιτικές προτεραιότητες στους εκλεγμένους πολιτικούς εξηγεί σε σημαντικό βαθμό γιατί το κράτος διογκώθηκε υπό κυβερνήσεις με πολύ διαφορετικούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς. Παρομοίως, η εικόνα των γραφειοκρατών ως σοσιαλδημοκρατών εκ φύσεως φωτίζει σημαντικά την πρόθεση των κυβερνήσεων της Νέας Δεξιάς να περιστείλουν τα όρια του κράτους. Οι κυβερνήσεις αυτές πιστεύουν, πολύ απλά, ότι οποιαδήποτε απόπειρα εφαρμογής πολιτικών ελεύθερης αγοράς είναι καταδικασμένη σε αποτυχία, αν δεν υπάρχει έλεγχος ή περιορισμός της γραφειοκρατικής εξουσίας.

Η κριτική της Νέας Δεξιάς επικεντρώνεται επίσης στον μη αγοραίο χαρακτήρα των κρατικών γραφειοκρατιών και επιχειρεί μια δυσμενή σύγκριση των οργανισμών του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα. Κατά την προσέγγιση αυτή, οργανισμοί του ιδιωτικού τομέα όπως οι επιχειρήσεις δομούνται από ένα συνδυασμό εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων. Η κύρια εσωτερική επίδραση που ασκείται σε μια επιχείρηση είναι η επιδίωξη μεγιστοποίησης του κέρδους, η οποία ωθεί την εταιρεία σε βελτίωση της αποδοτικότητας μέσω συνεχών προσπαθειών μείωσης του κόστους. Εξωτερικά, οι επιχειρήσεις λειτουργούν σ' ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον αγοράς, το οποίο τις αναγκάζει να ανταποκρίνονται στις καταναλωτικές πιέσεις μέσω καινοτομιών στα παραγόμενα προϊόντα και προσαρμογών στις τιμές.

Οι γραφειοκρατίες, αντιθέτως, δεν υπακούουν στο κίνητρο του κέρδους. Αν οι δαπάνες υπερβαίνουν τα έσοδα, ο φορολογούμενος μπορεί πάντα να πληρώσει τα σπασμένα. Παρομοίως, οι κρατικές γραφειοκρατίες είναι συνήθως μονοπώλια και έτσι δεν είναι διόλου

αναγκασμένες να ανταποκρίνονται στις πιέσεις της αγοράς. Ως εκ τούτου, οι γραφειοκρατίες (όπως και όλοι οι δημόσιοι οργανισμοί) είναι δομικά πολυέξοδες και μη αποδοτικές. Επιπλέον, οι υπηρεσίες που παρέχουν είναι κατά κανόνα μέτριες και δεν καλύπτουν τις ανάγκες ή τις επιθυμίες των καταναλωτών. Αυτή η φιλοσοφία του τύπου «ιδιωτικό ίσον καλό, δημόσιο ίσον κακό» της Νέας Δεξιάς δεν υποστηρίζει μόνο ότι οι κρατικές γραφειοκρατίες πρέπει να μειωθούν, αλλά και ότι, όταν κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό, πρέπει να εισάγονται σε αυτές τεχνικές διοίκησης από τον ιδιωτικό τομέα.

Οι επικριτές της θεωρίας της δημόσιας επιλογής υποστηρίζουν συνήθως ότι πλανάται, καθόσον αποσπά το άτομο από το κοινωνικό περιβάλλον του. Σύμφωνα με αυτή την κριτική, στην εν λόγω θεωρία παρεισφραδίζει μια προκατάληψη υπέρ συντηρητικών αξιών, εφόσον οι άνθρωποι θεωρούνται πάντα ορθολογικά ιδιοτελείς. Άλλοι, πάντως, μολονότι χρησιμοποίησαν την προσέγγιση της δημόσιας επιλογής, οδηγήθηκαν σε πολύ διαφορετικά συμπεράσματα. Ο Dunleavy (1991) λ.χ. υποστήριξε ότι, αν οι μεμονωμένοι γραφειοκράτες είναι ορθολογικοί δρώντες, είναι πιθανότερο να υποστηρίξουν στρατηγικές βελτίωσης της υπηρεσίας παρά μεγιστοποίησης της χρηματοδότησης, όπως πιστεύει η συμβατική θεωρία της δημόσιας επιλογής.

Οι προτεραιότητες της μεγιστοποίησης των πόρων συμβαδίζουν ασφαλώς με τη διόγκωση του κράτους, ειδικά ελλείψει της προοπτικής της αγοράς. Είναι, ωστόσο, δύσκολο να αναληφθεί συλλογική δράση για την επίτευξη αυτού του στόχου κι έτσι οι ανώτεροι γραφειοκράτες τείνουν να νοιάζονται περισσότερο για εργασιακά παρά για στενά οικονομικά οφέλη. Ο Dunleavy υπέδειξε ότι οι γραφειοκράτες έχουν πιθανότατα σαν πρώτη προτεραιότητα να εξασφαλίσουν την εργασία που τους ταιριάζει καθώς κι ένα βολικό και ελκυστικό εργασιακό περιβάλλον. Αυτό συμβαίνει τόσο επειδή οι ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι νοιάζονται ιδιαίτερα για το ενδιαφέρον και τη σπουδαιότητα της εργασίας τους όσο κι επειδή η δημοσιούπαλληλική σταδιοδρομία τους παρέχει σχετικά λιγοστές ευκαιρίες για τη βελτίωση του μισθού τους, την εξασφάλιση της θέσης τους και τις προοπτικές ανέλιξής τους. Είναι σαφές ότι οι ανώτεροι αξιωματούχοι που ενδιαφέρονται για τη βελτίωση της δουλειάς τους λειτουργούν πολύ διαφορετικά από τους ιδρυτές αυτοκρατοριών που παρουσιάζει η δαιμονολογία της Νέας Δεξιάς.

■ Ο ρόλος των γραφειοκρατιών

Λειτουργίες των γραφειοκρατιών

Εκ πρώτης όψεως, οι γραφειοκρατίες επιτελούν μία αλλά ζωτική λειτουργία. Πρωταρχικό τους μέλημα είναι η εκτέλεση και η εφαρμογή των νόμων που θεσπίζει η νομοθετική εξουσία και των πολιτικών που αποφασίζει η εκτελεστική εξουσία. Πράγματι, ενώ άλλες λειτουργίες της κυβέρνησης (όπως η αντιπροσώπευση, η χάραξη πολιτικής και η έκφραση συμφερόντων) επιτελούνται από ποικίλους θεσμούς, η

εφαρμογή της κρατικής πολιτικής είναι αποκλειστική αρμοδιότητα των δημόσιων υπαλλήλων, παρόλο που αυτοί εργάζονται υπό τους πολιτικούς προϊσταμένους τους. Επιπλέον, το βεμπεριανό μοντέλο των γραφειοκρατιών ως ορθολογικών και αντικειμενικών μηχανισμών μοιάζει να διαχωρίζει τον κόσμο της διοίκησης από τον πολιτικό κόσμο. Από τη σκοπιά αυτή, οι γραφειοκράτες θεωρούνται απλώς γρανάζια μιας μηχανής, αξιόπιστοι και αποδοτικοί διαχειριστές που λειτουργούν στο πλαίσιο μιας καθορισμένης ιεραρχίας και βάσει σαφώς διατυπωμένων κανόνων. Η πραγματικότητα, όμως, είναι πολύ διαφορετική. Παρά την τυπική υπαγωγή τους στην πολιτική εξουσία και την ανάλογη αμεροληψία τους, οι γραφειοκράτες ασκούν σημαντική επιρροή στη διαδικασία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής, επιτελώντας έτσι ορισμένες κύριες λειτουργίες σε κάθε πολιτικό σύστημα. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι οι εξής:

- διοίκηση
- παροχή πολιτικών συμβουλών
- έκφραση και εκπροσώπηση συμφερόντων
- διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας

Διοίκηση

Η βασική λειτουργία της γραφειοκρατίας είναι να υλοποιεί ή να εκτελεί τους νόμους και την κρατική πολιτική: επιφορτίζεται συνεπώς με τη διοίκηση των κυβερνητικών υποθέσεων. Γι' αυτόν το λόγο γίνεται συχνά (στα κοινοβουλευτικά συστήματα) διάκριση μεταξύ «διοίκησης» (γραφειοκρατίας) και «κυβέρνησης (πολιτικής εξουσίας)». Η διάκριση αυτή υπονοεί ότι μπορούμε να χαράξουμε μια σαφή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο ρόλο της διαμόρφωσης κρατικής πολιτικής, που έχουν οι πολιτικοί, και το ρόλο της εφαρμογής της, που ανήκει στους γραφειοκράτες. Σίγουρα, η συντριπτική πλειονότητα των δημόσιων υπαλλήλων παγκοσμίως έχουν αποκλειστικά διοικητικές αρμοδιότητες, που εκτείνονται από την υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας και πολιτικής προστασίας μέχρι τη ρύθμιση της οικονομίας, τη χορήγηση αδειών και την παροχή πληροφοριών και συμβουλών στους πολίτες εντός και εκτός των συνόρων. Το μέγεθος των γραφειοκρατιών σχετίζεται λοιπόν στενά με τις ευρύτερες αρμοδιότητες της κυβέρνησης. Ο αριθμός των δημόσιων υπαλλήλων στη Μ. Βρετανία αυξήθηκε κατά τον 20ό αιώνα κατ' αναλογία με το ρόλο της κυβέρνησης. Τη δεκαετία του 1970 έφτασε στο υψηλότερο σημείο (735.000), στη συνέχεια όμως μειώθηκε, φτάνοντας τους 499.000 το 1996, εξαιτίας της εφαρμογής νεοφιλελεύθερων πολιτικών από τη δεκαετία του 1980 και μετά. Η ομοσπονδιακή γραφειοκρατία στις ΗΠΑ επεκτάθηκε σημαντικά σαν αποτέλεσμα του New Deal, και σήμερα αριθμεί περισσότερους από 2,5 εκατομμύρια υπαλλήλους· το δε σύστημα κεντρικού σχεδιασμού της ΕΣΣΔ έφτασε να χρειάζεται 20 εκατομμύρια δημόσιους υπαλλήλους για τη διοίκησή του.

Παρ' όλα αυτά, η εικόνα των γραφειοκρατιών ως απλών λειτουργών που εφαρμόζουν κανόνες και εκτελούν εντολές άλλων μπορεί να

Έννοια

Διοίκηση

Ο όρος «διοίκηση» χρησιμοποιείται ποικιλοτρόπως. Μπορεί να αναφέρεται συλλογικά στο ανώτερο προσωπικό της εκτελεστικής εξουσίας (στα προεδρικά συστήματα), όπως επί παράδειγμα «η Διοίκηση Ελλήνων». Γενικότερα, σημαίνει το έργο του συντονισμού και της εκτέλεσης της κρατικής πολιτικής. Στα αγγλικά, ο όρος «διοίκηση» (administration) παραπέμπει επίσης στην παροχή βοήθειας ή υπηρεσιών σε άλλους (από το ρήμα «to minister unto», που σημαίνει διακονώ, βοηθώ κτλ.). Από αυτή την άποψη, όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι εμπλέκονται στη διοίκηση. Με πιο στενή έννοια, διοίκηση σημαίνει διαχείριση των πληροφοριών και διατήρηση του ελέγχου. Με αυτή τη σημασία, αναφέρεται στα διευθυντικά καθήκοντα των ανώτερων αξιωματικών σε αντίθεση με την καθημερινή εργασία επίτεσης. Η δημόσια διοίκηση αναφέρεται είτε στους μηχανισμούς και τους θεσμούς μέσω των οποίων τίθεται σε εφαρμογή η κρατική πολιτική είτε στον θεωρητικό κλάδο που μελετά αυτούς τους μηχανισμούς.

είναι παραπλανητική. Κατ' αρχάς, αφού μεγάλο μέρος των λεπτομερειών της διοίκησης αφήνεται αναγκαστικά στους αξιωματούχους, οι δημόσιοι υπάλληλοι ενδέχεται να έχουν σημαντικά περιθώρια πρωτοβουλιών για το πώς ακριβώς θα εφαρμόσουν την κρατική πολιτική. Δεύτερον, ο βαθμός πολιτικού ελέγχου που ασκείται στη γραφειοκρατία διαφέρει σημαντικά από κράτος σε κράτος: ενώ οι κρατικοί αξιωματούχοι στην Κίνα υπόκεινται σε αυστηρό και διαρκή κομματικό έλεγχο, στη Γαλλία και την Ιαπωνία το υψηλό κύρος τους και η φήμη που απολαμβάνουν ως ειδικοί τούς εγγυώνται έναν σημαντικό βαθμό αυτονομίας. Τρίτον, ως πολιτικοί σύμβουλοι, οι ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι, τουλάχιστον, είναι σε θέση να διαμορφώνουν τις πολιτικές που ύστερα καλούνται να εφαρμόσουν.

Παροχή πολιτικών συμβουλών

Η πολιτική σημασία της γραφειοκρατίας προκύπτει εν πολλοίς από το ρόλο της ως βασικής πηγής πληροφοριών και συμβουλών στην κρατική πολιτική που ακολουθεί η κυβέρνηση. Ο ρόλος αυτός βοηθά στο διαχωρισμό των ανώτατων δημόσιων υπαλλήλων –οι οποίοι έρχονται σε καθημερινή επαφή με τους πολιτικούς και αναμένεται να λειτουργούν σαν σύμβουλοι για την κρατική πολιτική– από τους δημόσιους υπαλλήλους των μεσαίων και κατώτερων στρωμάτων, οι οποίοι ασχολούνται με πιο τυποποιημένα και καθημερινά διοικητικά θέματα. Η συζήτηση για την πολιτική σημασία της γραφειοκρατίας τείνει επομένως να επικεντρώνεται σε αυτή την ελίτ των ανώτερων αξιωματούχων. Θεωρητικά, οι αρμοδιότητες που αφορούν την κρατική πολιτική μπορούν να διακριθούν αυστηρά ανάμεσα σε αυτές των πολιτικών και σε εκείνες των γραφειοκρατών: η κρατική πολιτική υποτίθεται ότι διαμορφώνεται από τους πολιτικούς, με τους γραφειοκράτες να έχουν απλώς συμβουλευτικό ρόλο. Ο πολιτικός ρόλος των δημόσιων υπαλλήλων περιορίζεται συνεπώς σε δύο βασικές λειτουργίες: σκιαγραφούν τις επιλογές πολιτικών που έχουν στη διάθεσή τους οι υπουργοί και αποτιμούν τις προτεινόμενες πολιτικές ως προς τον αντίκτυπο και τις πιθανές συνέπειές τους. Η πολιτική επιρροή των ανώτερων αξιωματούχων περιστελλεται περαιτέρω από το γεγονός ότι είτε είναι υποχρεωμένοι να τηρούν πολιτική ουδετερότητα, όπως στη Μ. Βρετανία, την Ιαπωνία και την Αυστραλία, είτε υπόκεινται σε κάποιο σύστημα πολιτικού διορισμού, όπως στις ΗΠΑ.

Έχουμε, ωστόσο, λόγους να πιστεύουμε ότι ο ρόλος των δημόσιων υπαλλήλων στην κρατική πολιτική είναι πιο σημαντικός πολιτικά απ' όσο υπαινίσσονται τα παραπάνω. Για παράδειγμα, δεν υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στη χάραξη κρατικής πολιτικής και την παροχή συμβουλών για τη χάραξή της. Πολύ απλά, οι αποφάσεις λαμβάνονται βάσει των διαθέσιμων πληροφοριών, πράγμα που σημαίνει ότι το περιεχόμενο των αποφάσεων καθορίζεται πάντοτε από τις παρεχόμενες συμβουλές. Επιπλέον, ως κύριοι σύμβουλοι των πολιτικών, οι γραφειοκράτες ελέγχουν τη ροή των πληροφοριών: οι πολιτικοί γνωρίζουν ό,τι τους λένε οι δημόσιοι υπάλληλοι. Πληροφορίες μπορούν επομένως να αποκρύπτονται ή τουλάχιστον να «διαμορφώνονται» ούτως ώστε

να αντανακλούν τις προτιμήσεις των κρατικών υπηρεσιών. Εντούτοις, η κύρια πηγή της γραφειοκρατικής εξουσίας είναι η τεχνογνωσία και η εξειδικευμένη γνώση που συσσωρεύεται στους κόλπους της γραφειοκρατίας. Καθώς διευρύνονται οι αρμοδιότητες της κυβέρνησης και η κρατική πολιτική περιπλέκεται, οι «ερασιτέχνες» πολιτικοί καταλήγουν σχεδόν αναπόφευκτα να εξαρτώνται από τους «επαγγελματίες» γραφειοκράτες συμβούλους τους.

Έκφραση συμφερόντων

Μολονότι σε καμία περίπτωση δεν περιλαμβάνεται στις τυπικές της αρμοδιότητες, η γραφειοκρατία βοηθά συχνά στην έκφραση κι ενίοτε στην εκπροσώπηση συμφερόντων. Οι γραφειοκρατίες έρχονται σε επαφή με ομάδες συμφερόντων κατά τη διαδικασία υλοποίησης της κρατικής πολιτικής καθώς και μέσω της εμπλοκής τους στη διαμόρφωση της τελευταίας και στην παροχή συμβουλών περί αυτής. Η κατάσταση αυτή έχει ενισχυθεί από κορπορατιστικές τάσεις που έχουν καταστήσει δυσδιάκριτη τη γραμμή που χωρίζει τα οργανωμένα συμφέροντα από τις κυβερνητικές υπηρεσίες. Ομάδες όπως αυτές των γιατρών, των καθηγητών, των αγροτών και των επιχειρήσεων μετατρέπονται έτσι σε «πελατειακές ομάδες» που εξυπηρετούνται από αντίστοιχες υπηρεσίες ενώ ταυτόχρονα γίνονται και οι ίδιες ένα είδος «υπηρεσιών», ως ανεκτίμητη πηγή πληροφοριών και συμβουλών. Αυτό το **πελατειακό σύστημα** μπορεί να ωφελήσει το πολιτικό σύστημα στο βαθμό που συμβάλλει στη διατήρηση της συναίνεσης. Ως συνέπεια της πρόσβασής τους στη διαμόρφωση της πολιτικής, τα οργανωμένα συμφέροντα είναι πιθανότερο να συνεργαστούν με την κρατική πολιτική. Από την άλλη πλευρά, το πελατειακό σύστημα μπορεί να παρέμβει στις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα των δημόσιων υπαλλήλων. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, όταν οι ρυθμιστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ καταλήγουν να ελέγχονται από τις βιομηχανίες τις οποίες υποτίθεται ότι ρυθμίζουν. Όταν τα συμφέροντα ομάδων συμπίπτουν με εκείνα της γραφειοκρατίας, μπορεί να δημιουργηθεί ένα πλέγμα εφαρμοζόμενων πολιτικών που είναι αδύνατο να διαρρηξουν οι δημοκρατικά εκλεγμένοι πολιτικοί.

Πολιτική σταθερότητα

Η τελική λειτουργία των γραφειοκρατιών είναι να παρέχουν ένα σημείο σταθερότητας και συνέχειας στο εσωτερικό των πολιτικών συστημάτων. Αυτό θεωρείται συχνά ιδιαίτερα σημαντικό σε αναπτυσσόμενα κράτη, όπου η ύπαρξη ενός σώματος καταρτισμένων επαγγελματιών αξιωματούχων είναι ίσως η μόνη εγγύηση ότι η κυβέρνηση λειτουργεί με εύτακτο και αξιόπιστο τρόπο. Η σταθερότητα αυτή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη θέση των γραφειοκρατών ως μόνιμων και επαγγελματιών δημόσιων υπαλλήλων: ενώ οι υπουργοί και οι κυβερνήσεις έρχονται και παρέρχονται, η γραφειοκρατία μένει. Οι μεταρρυθμίσεις του 1870, βάσει της έκθεσης των Northcote και Trevelyan, που δημιούργησαν τον σημερινό δημόσιο τομέα της Μ. Βρετανίας, βασίστηκαν στις αρχές της αμερόληπτης επιλογής, της

Πελατειακό σύστημα: Σχέση μέσω της οποίας οι κυβερνητικές υπηρεσίες καταλήγουν να εξυπηρετούν τα συμφέροντα πελατειακών ομάδων τις οποίες είναι αρμόδιες να ρυθμίζουν ή να εποπτεύουν.

Έννοια

Διαφθορά

Διαφθορά είναι εν γένει μια κατάσταση εξαχρείωσης ή ηθικής μόλυνσης. Έτσι, λέμε ότι η εξουσία διαφθείρει, υπό την έννοια ότι ανοίγει την όρεξη για κυριαρχία και ότι καλλιεργεί την αδιαφορία για τα παθήματα των άλλων. Πιο συγκεκριμένα, η διαφθορά είναι οιοσδήποτε όρος που σημαίνει την αποτυχία εκτέλεσης των «κανονικών» ή δημόσιων καθηκόντων λόγω της επιδίωξης προσωπικών στόχων.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, έχει υλικό ή στενά οικονομικό χαρακτήρα, με πιο σύνθετες πολιτικές εκφάνσεις το χρηματισμό ή το «λάδωμα». Το επίπεδο διαφθοράς σ' ένα θεσμό ή ένα σύστημα εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως είναι η αποτελεσματικότητα των εξωτερικών ελέγχων, το επίπεδο δικαστικής πειθαρχίας, η δύναμη των εσωτερικών κωδίκων και κανόνων και το γενικό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης.

πολιτικής ουδετερότητας, της μονιμότητας και της ανωνυμίας. Ακόμα και στις ΗΠΑ, όπου οι ανώτεροι αξιωματούχοι διορίζονται με πολιτικά κριτήρια, μέσω ενός «ρουσφετολογικού» λεγόμενου συστήματος, η μεγάλη μάζα των ομοσπονδιακών γραφειοκρατών είναι επαγγελματίες δημόσιοι υπάλληλοι.

Η συνέχεια του κράτους, βέβαια, έχει και τα μειονεκτηματά της. Ελλείψει αποτελεσματικής δημόσιας εξέτασης και λογοδοσίας, μπορεί ασφαλώς να οδηγήσει σε διαφθορά, ένα πρόβλημα που απαντά σε πολλά αναπτυσσόμενα κράτη, όπου μάλιστα συνδυάζεται με εκτεταμένη φτώχεια και καθυστέρηση. Σε άλλες περιπτώσεις, η μονιμότητα μπορεί να καλλιεργήσει στους δημόσιους υπαλλήλους μια τάση αλαζονείας και απομονωτισμού ή μια προκατάληψη υπέρ του συντηρητισμού. Οι επαγγελματίες δημόσιοι υπάλληλοι μπορεί να φτάσουν να πιστεύουν ότι μπορούν να ορίζουν το δημόσιο αγαθό ή τη γενική βούληση καλύτερα από τους εκλεγμένους πολιτικούς. Έτσι, μπορεί να εκλάβουν ως δίκαιη την αντίστασή τους σε ριζοσπαστικά ή μεταρρυθμιστικά πολιτικά ρεύματα, θεωρώντας τους εαυτούς τους θεματοφύλακες του δημόσιου συμφέροντος.

Οργάνωση των γραφειοκρατιών

Ένα από τα αδύνατα σημεία της βεμπεριανής θεωρίας της γραφειοκρατίας είναι ο ισχυρισμός ότι η ανάγκη για αποδοτικότητα και ορθολογικότητα θα οδηγήσει στην υιοθέτηση ουσιαστικά παρόμοιων γραφειοκρατικών δομών σε όλο τον κόσμο. Ο «ιδεότυπος» του Weber, όμως, παραγνωρίζει τους διάφορους τρόπους με τους οποίους μπορούν να οργανωθούν οι γραφειοκρατίες, καθώς και τις διαφορές που προκύπτουν από τα διαφορετικά πολιτικά, κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια μέσα στα οποία αυτές λειτουργούν. Η οργάνωση των γραφειοκρατιών είναι σημαντική για δύο λόγους. Επιδρά στη διοικητική λειτουργία των κυβερνήσεων κι επηρεάζει το βαθμό στον οποίο μπορεί να επιτευχθεί η δημόσια ευθύνη και ο δημόσιος έλεγχος των γραφειοκρατιών. Το ζήτημα της οργάνωσης έχει, ωστόσο, προσλάβει βαθύτερη σημασία καθώς αυξήθηκαν οι πιέσεις, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1980 και μετά, για περιορισμό των δημόσιων δαπανών. Αυτό αντικατοπτρίζει εν μέρει τη διάδοση των ιδεών της Νέας Δεξιάς, αλλά αποτελεί συγχρόνως και μία από τις συνέπειες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Έτσι, πολλά κράτη προσπάθησαν να εξορθολογίσουν τον διοικητικό μηχανισμό τους, σε μια διαδικασία που ενίοτε παρουσιάζεται σαν «επανάδρωση του κράτους», αλλά έχει σε κάθε περίπτωση σοβαρές πολιτικές, ακόμα και συνταγματικές, επιπτώσεις.

Όλες οι κρατικές γραφειοκρατίες είναι λίγο πολύ οργανωμένες στη βάση σκοπών ή λειτουργιών. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της σύστασης τμημάτων, υπουργείων και υπηρεσιών επιφορτισμένων με την ευθύνη συγκεκριμένων τομέων της κρατικής πολιτικής: παιδεία, στέγαση, άμυνα, ναρκωτικά, φορολογία κ.ο.κ. Βέβαια, ο αριθμός των τμημάτων αυτών ποικίλλει ανάλογα με τη χρονική περίοδο και από κράτος σε κράτος, όπως ποικίλλουν και οι τρόποι με τους οποίους κατανέμονται ή συνδυάζονται οι λειτουργικές αρμοδιότητες. Για

παράδειγμα, η διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της αμερικανικής κυβέρνησης αντικατοπτρίστηκε στη συγκρότηση του υπουργείου Υγείας και Κοινωνικών Υπηρεσιών το 1953 και του υπουργείου Οικιστικής και Αστικής Ανάπτυξης το 1965. Στη Μ. Βρετανία, η αλλαγή των προτεραιοτήτων της κυβέρνησης οδήγησε στη συγκρότηση του υπουργείου Πολιτισμού, Μέσων Επικοινωνίας και Αθλητισμού το 1997 και στην αντικατάσταση του υπουργείου Απασχόλησης από το Υπουργείο Εργασίας και Συντάξεων το 2001.

Το σημαντικότερο στοιχείο αυτών των λειτουργικά οριζόμενων γραφειοκρατιών είναι ο βαθμός συγκεντρωτισμού ή αποκέντρωσης στο εσωτερικό τους. Τα συστήματα που απαντούν στα εναπομείναντα κομμουνιστικά καθεστώτα, όπως στην Κίνα, όντας υπό αυστηρό κομματικό έλεγχο και επιθεώρηση σε κάθε επίπεδο, συγκαταλέγονται μεταξύ των πιο συγκεντρωτικών γραφειοκρατικών συστημάτων του κόσμου. Εντούτοις, το μέγεθος και η πολυπλοκότητα των κομμουνιστικών γραφειοκρατιών αφήνουν σημαντικά περιθώρια ανεξαρτησίας στα διάφορα γραφεία και τμήματα. Η σοβιετική γραφειοκρατία, για παράδειγμα, μολονότι βρισκόταν υπό την επίσημη «ηγεσία» του ΚΚΣΕ, λειτουργούσε σαν λαβυρινθώδης μηχανισμός έκφρασης και εκπροσώπησης συμφερόντων, παράγοντας έτσι μια μορφή «θεσμικού πλουραλισμού» (Hough, 1977). Ο δημόσιος τομέας στη Μ. Βρετανία είναι παραδοσιακά συγκεντρωτικός. Ακολουθεί ενιαία πολιτική πρόσληψης και προαγωγής των υπαλλήλων και διαθέτει μία δομή σταδιοδρομίας και μισθολογικής εξέλιξης. Από ορισμένες απόψεις, η έκθεση Fulton του 1966 επέκτεινε το ιδεώδες του ενοποιημένου δημόσιου τομέα, καταργώντας τη διάκριση ανάμεσα στους βαθμούς του υπαλλήλου, του στελέχους και του διοικητή, οι οποίοι είχαν δημιουργήσει ένα είδος ταξικού συστήματος. Ωστόσο, με την υποβάθμιση των στελεχών «γενικών καθηκόντων» στις ανώτερες θέσεις, η έκθεση προμοδότησε τη θεματική τεχνογνωσία και την εξειδικευμένη γνώση, ενισχύοντας έτσι τον «τομεαρχισμό». Επιπλέον, με την ίδρυση του υπουργείου Δημόσιων Υπηρεσιών (το οποίο καταργήθηκε αργότερα), που ήταν αρμόδιο για τις προσλήψεις, τις προαγωγές και τις συνθήκες εργασίας, εννόησε περαιτέρω τη γραφειοκρατική αυτονομία.

Η πιο συγκεντρωτική γραφειοκρατία σε καθεστώς φιλελεύθερης δημοκρατίας είναι παραδοσιακά η γαλλική. Ενώ οι γραφειοκρατίες σε χώρες όπως η Μ. Βρετανία και η Γερμανία αναπτύχθηκαν μέσω μιας διαδικασίας μεταρρύθμισης και προσαρμογής, το γαλλικό σύστημα συγκροτήθηκε στη βάση του ναπολεόντειου μοντέλου διοίκησης. Το μοντέλο αυτό βασιζόταν στην ύπαρξη ενός ιδιαίτερα συγκεντρωτικού και ιεραρχικά δομημένου σώματος τεχνοκρατών, προσδεδεμένων στα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του γαλλικού κράτους. Το Συμβούλιο Επικρατείας [Conseil d'État] είναι το ανώτατο διοικητικό σώμα της Γαλλίας· έχει συμβουλευτικό ρόλο σε νομοθετικά και διοικητικά ζητήματα και λειτουργεί σαν ανώτατο διοικητικό δικαστήριο. Η École Nationale d'Administration και η École Polytechnique λειτουργούν σαν σχολές κατάρτισης δημόσιων υπαλλήλων, προσδίδοντας στα λεγόμενα *grands corps* (ανώτατους διοικητές και τεχνοκράτες) αδιαμφισβή-

Έννοια

Τομεαρχισμός

Ο τομεαρχισμός αναφέρεται σε φυγόκεντρες πιέσεις στο εσωτερικό μιας γραφειοκρατικής δομής οι οποίες ενισχύουν την ταυτότητα μεμονωμένων τμημάτων και υπηρεσιών. Οι υπηρεσίες είναι έτσι σε θέση να επιδιώκουν τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους και να ανθίστανται τόσο στον πολιτικό έλεγχο όσο και στις ευρύτερες διοικητικές τους υποχρεώσεις. Η ξεχωριστή κουλτούρα μιας κυβερνητικής υπηρεσίας διαμορφώνεται από παράγοντες όπως οι αρμοδιότητές της, τα συλλογικά συμφέροντα των στελεχών της και τα συμφέροντα των πελατειακών ομάδων που εξυπηρετεί. Απόπειρες για την ανακατάληψη του τομεαρχισμού με τη μετάθεση στελεχών από υπηρεσία σε υπηρεσία ή με την επιβολή αυστηρότερου πολιτικού ελέγχου εγκλιμαίνουν τον κίνδυνο μείωσης της τεχνογνωσίας και της εξειδίκευσης των υπηρεσιών. Τέτοιοι είδους απόπειρες μπορούν επίσης να υπονομευτούν από την τάση υπουργών και ανώτερων αξιωματούχων να «ενοήσουν», δηλαδή να αφομοιώνονται από την κουλτούρα των τμημάτων τους.

τητο κύρος. Από μια άποψη, ωστόσο, το ναπολεόντειο μοντέλο αυστηρής πειθαρχίας και ομοιομορφίας δεν εφαρμόστηκε ποτέ απολύτως. Τείνουν, δηλαδή, να υφίστανται διαιρέσεις ανάμεσα στα στελέχη «γενικών καθηκόντων» και τους εξειδικευμένους διοικητές, ανάμεσα στα *grands corps* και τους κατώτερους δημόσιους υπαλλήλους, ανάμεσα σε ανταγωνιστικά τμήματα και υπηρεσίες, ιδιαίτερα ανάμεσα στο υπουργείο Οικονομικών και τα πιο δαπανηρά υπουργεία.

Οι ΗΠΑ, αντίθετα, είναι πρότυπο αποκεντρωμένης γραφειοκρατίας. Η ομοσπονδιακή γραφειοκρατία λειτουργεί υπό την τυπική εξουσία του προέδρου ως ανώτατου διοικητή, είναι όμως τόσο διάσπαρτη και δυσκίνητη ώστε όλοι οι πρόεδροι καταβάλλουν μεγάλες προσπάθειες για να συντονίσουν και να διευθύνουν τις δραστηριότητές της. Ένας από τους λόγους αυτού του κατακεραματισμού είναι ότι οι αρμοδιότητες της ομοσπονδιακής κυβέρνησης αλληλοεπικαλύπτονται με εκείνες των πολιτειακών κυβερνήσεων και της τοπικής αυτοδιοίκησης, των οποίων η συνεργασία είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής εφαρμογής της κρατικής πολιτικής. Ένας άλλος λόγος είναι ο αντίκτυπος της διάκρισης των εξουσιών. Ενώ, δηλαδή, τα τμήματα και οι υπηρεσίες της εκτελεστικής εξουσίας υπόκεινται στον πρόεδρο, μέσω των υπουργών ή των διοικητών τους, το Κογκρέσο έχει δημιουργήσει (και χρηματοδοτεί) ένα περίπλοκο συνονθύλευμα ανεξάρτητων ρυθμιστικών επιτροπών. Ενώ τα μέλη των επιτροπών αυτών διορίζονται από τον πρόεδρο, αυτός δεν μπορεί ούτε να τα απολύσει ούτε να παρέμβει στις καθορισμένες από το Κογκρέσο αρμοδιότητές τους. Ένας τρίτος λόγος είναι ότι υπάρχει ένταση ανάμεσα στους μόνιμους δημόσιους υπαλλήλους που διορίζονται μέσω ανταγωνιστικών κρατικών διαγωνισμών σε κάποια από τις βαθμίδες Γενικής Κατηγορίας [General Schedule] και στην πολύ μικρότερη ομάδα των πολιτικά διορισμένων στελεχών που καταλαμβάνουν τις λεγόμενες θέσεις Κατηγορίας Γ [Schedule C]. Ενώ είναι εύλογο οι τελευταίοι να έχουν σαν πρώτη προτεραιότητα την αφοσίωση στην κυβέρνηση, οι πρώτοι ενδέχεται να είναι πιο προσηλωμένοι στην αύξηση του τομέα ευθύνης τους ή στη συνέχιση των υπηρεσιών και των προγραμμάτων τους.

Η συμβατική δομή των κυβερνητικών γραφειοκρατιών βρέθηκε στο επίκεντρο της προσοχής και των πιέσεων από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Σε ακραίες περιπτώσεις, η κατάσταση αυτή οδήγησε σε απόπειρες αναδόμησης του διοικητικού κράτους. Η κυβέρνηση Clinton, για παράδειγμα, εντυπωσιάστηκε βαθιά από τις ιδέες που ανέπτυξαν οι Osborne και Gaebler στο *Reinventing Government* (1992). Στο βιβλίο αυτό υποστηριζόταν ότι έργο της κυβέρνησης είναι να «κρατάει το τιμόνι» και όχι να «τραβάει το κουπί»: με άλλα λόγια, η κυβέρνηση λειτουργεί καλύτερα όταν ασχολείται με τη χάραξη πολιτικής και αφήνει την παροχή υπηρεσιών ή την εφαρμογή της κρατικής πολιτικής σε άλλα σώματα, τα οποία λειτουργούν σαν κρατικοί φορείς. Θεωρητικά, μια προσέγγιση αυτού του είδους δεν είναι ανάγκη να συνδέεται οπωσδήποτε με την περιστολή των κρατικών ευθυνών, όμως οι πιο ενθουσιώδεις υποστηρικτές της προέρχονται, χωρίς αμφιβολία,

από τη Νέα Δεξιά, η οποία έχει υιοθετήσει αυτή την ανάλυση σαν μέρος της ευρύτερης επίθεσής της στην «εκτεταμένη» κυβέρνηση.

Οι ιδέες αυτές άσκησαν μεγάλη επιρροή στις ΗΠΑ και σε αρκετές άλλες δυτικές χώρες. Η δημιουργία ενός «κράτους-αρωγού», ακόμα κι ενός «αποστεωμένου κράτους», προχώρησε μακρύτερα στη Νέα Ζηλανδία, αλλά το σχετικό όραμα επηρέασε και τη Μ. Βρετανία, μέσω των μεταρρυθμίσεων του δημόσιου τομέα που εισήγαγαν η Thatcher και ο Major και επέκτεινε ο Blair. Αυτές έθεσαν τα θεμέλια της «νέας δημόσιας διοίκησης». Ένα σημαντικό βήμα σ' αυτή την κατεύθυνση έγινε το 1988 με την πρωτοβουλία «Next Steps», η οποία άρχισε την αποδιάρθρωση της ενοποιημένης εθνικής διοίκησης με τον περιορισμό των υπουργών στις «βασικές» πολιτικές λειτουργίες τους και την παραχώρηση σε εκτελεστικές υπηρεσίες της ευθύνης για την υλοποίηση της πολιτικής, κατά το πρότυπο της Σουηδίας. Μέχρι το 1996, το 70% των Βρετανιών δημόσιων υπαλλήλων εργάζονταν σ' αυτές τις υπηρεσίες «Next Steps», ενώ ολοένα και περισσότερες εργασίες εκχωρούνταν σε ιδιωτικές εταιρείες μέσω εργολαβιών.

Οι απόπειρες αντιστάθμισης της υποτιθέμενης αναποτελεσματικότητας και αδράνειας της δημόσιας διοίκησης έχουν επίσης οδηγήσει στην ευρύτερη χρήση στόχων απόδοσης και δεικτών ποιότητας. Η κυβέρνηση Blair, από το 1997 και μετά, προσπάθησε να καλλιεργήσει σε ολόκληρο τον βρετανικό δημόσιο τομέα μια κουλτούρα στοχοθέτησης κι επιθεώρησης της απόδοσης, συνδέοντας την εκπλήρωση των στόχων μιας υπηρεσίας με τη χρηματοδότησή της κι εμφανιζόμενη πρόθυμη να ξεσκεπάσει τη «μειωμένη απόδοση». Τέτοιου είδους καινοτομίες συνοδεύτηκαν επίσης από τη σημαντική αύξηση του ρόλου των «quango» στη διοίκηση υπηρεσιών όπως η υγεία, η παιδεία, η αστική ανάπτυξη και οι ρυθμιστικές υπηρεσίες. Υπολογίζεται ότι το 1996 υπήρχαν στη Μ. Βρετανία 5.207 ημικυβερνητικοί φορείς, οι οποίοι ξόδευαν πάνω από 60 δισεκατομμύρια λίρες ετησίως (35% των συνολικών δημόσιων δαπανών) και απασχολούσαν 60.000 υπαλλήλους. Ωστόσο, η πιο ριζοσπαστική απόπειρα «περιστολής του κράτους» στη Μ. Βρετανία έγινε μέσω της πολιτικής των ιδιωτικοποιήσεων, η οποία, από τη δεκαετία του 1980 και μετά, είδε βιομηχανίες όπως οι τηλεπικοινωνίες, η ηλεκτρική ενέργεια, το φυσικό αέριο, η ύδρευση και οι αστικές συγκοινωνίες να περνούν από τον δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα. Ο ρόλος του τελευταίου στη χρηματοδότηση και την παροχή δημόσιων υπηρεσιών αυξήθηκε επίσης μέσω της συνεργασίας δημόσιων και ιδιωτικών φορέων.

Καθώς οι κυβερνήσεις αγωνίζονται να κρατήσουν υπό έλεγχο τις δημόσιες δαπάνες, το πιθανότερο είναι τέτοιου είδους εξελίξεις, και ιδιαίτερα ο χωρισμός της παροχής συμβουλών για την κρατική πολιτική από την υλοποίησή της, να εμφανίζονται ολοένα και συχνότερα. Ωστόσο, η τάση προς τον εκσυγχρονισμό της διοίκησης, την προώθηση της αποδοτικότητας και την περικοπή των δαπανών έχει πολιτικό κόστος. Η προφανέστερη έκφασή του είναι η εξασθένηση της δημόσιας ευθύνης και η εμφάνιση «δημοκρατικού ελλείμματος». Ένα από τα ισχυρά σημεία του ενοποιημένου δημόσιου τομέα είναι ότι στηρίζει

Έννοια

Νέα δημόσια διοίκηση

Η νέα δημόσια διοίκηση (new public management, (NΔΔ)) σημαίνει γενικά τη χρήση διοικητικών τεχνικών του ιδιωτικού τομέα από την κυβέρνηση και τη μεταφορά κυβερνητικών λειτουργιών σε ιδιωτικούς φορείς. Η φιλοσοφία της NΔΔ είναι ότι η κυβέρνηση πρέπει να «κρατάει το τιμόνι» (ν' αποφασίζει για την κρατική πολιτική) ενώ οι ιδιωτικοί φορείς να «τραβούν το κουπί» (να παρέχουν υπηρεσίες), καθώς και ότι οι κρατικές υπηρεσίες θα πρέπει να μολοιστούν με «επιχειρηματικό πνεύμα». Το τελευταίο περιλαμβάνει λ.χ. άμεση ευθύνη των διευθυντών, σαφή ορισμό στόχων έναντι των οποίων αποτιμώνται τα αποτελέσματα, χρηματοδότηση βάσει αποδοτικότητας και τη χρήση βραχυπρόθεσμων συμβολαίων και ανοικτών στρατηγικών προαλήψεων. Η NΔΔ αντιπροσωπεύει μια γενική στροφή από τις ιεραρχίες στις αναστρέψεις και από την κυβέρνηση στη διακυβέρνηση. Οι υποστηρικτές της τη συνδέουν με τα τρία «Α»: απασταμίευση, αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα. Οι επικριτές της υποστηρίζουν ότι υπονομεύει τα ήθη της δημόσιας υπηρεσίας και αποδυναμώνει την υπευθυνότητα, ότι γεννά νέα ρυθμιστικά ή επιπλοκά όργανα, ή ότι η φιλοσοφία «ιδιωτικό ίσον καλό, δημόσιο ίσον κακό» είναι θεμελιωδώς λανθασμένη.

Επίσημον

Quango: πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα

Στην αγγλική βιβλιογραφία ο όρος quango είναι ακρωνύμιο των λέξεων quasi-autonomous non-governmental organization [ημιαυτόνομος μη κυβερνητικός οργανισμός]. Πρόκειται για έναν όρο που φημίζεται για την ασάφειά του και τη σύγχυση που προκαλεί. Υπό τη γενικότερη έννοιά του, αναφέρεται σε κάθε οργανισμό που επιτελεί κυβερνητικές λειτουργίες και στελεχώνεται από διορισμένα στελέχη κι όχι από υπουργούς ή δημοσίους υπαλλήλους. Οι οργανισμοί αυτοί περιλαμβάνουν, επομένως, σώματα με ποικίλες εκτελεστικές λειτουργίες καθώς και συμβουλευτικές επιτροπές κι επιτροπές κρίσης. Το ημιαυτόνομο καθεστώς τους αναφέρεται στο γεγονός ότι βρίσκονται «εντός της εμβέλει-ας» της κυβέρνησης* ο μη κυβερνητικός χαρακτήρας τους σημαίνει ότι ανήκουν στο «μη αιρετό κράτος».

Τα πλεονεκτήματα των quango είναι τα εξής:

- Επιτρέπουν στην κυβέρνηση να χρησιμοποιεί την πείρα, την τεχνογνωσία και την εξειδικευμένη γνώση εξωτερικών συμβούλων.
- Μειώνουν το φόρτο εργασίας των «επίσημων» κυβερνητικών τμημάτων και υπηρεσιών.

Αντίθετα, τα quango έχουν δεχτεί κριτική για το ότι:

- Διευρύνουν το φάσμα της υπουργικής ευνοιοκρατίας κι έτσι συμβάλουν στη συγκέντρωση της πολιτικής εξουσίας.
- Αποδυναμώνουν τη δημοκρατική ευθύνη μειώνοντας τη δυνατότητα των αντιπροσωπευτικών θεσμών να επιβλέπουν τις εργασίες της κυβέρνησης.
- Υποθάλπουν τη **βαλκανοποίηση** κάνοντας τη δημόσια διοίκηση περισσότερο ασύνδετη και λιγότερο συστηματική.

το δόγμα της υπουργικής ευθύνης, το οποίο εξασφαλίζει ότι οι διορισμένοι αξιωματούχοι είναι εντέλει υπόλογοι στους εκλεγμένους πολιτικούς και, μέσω αυτών, στον λαό. Η δημιουργία ημιανεξάρτητων εκτελεστικών υπηρεσιών και, προπάντων, των «quango» σημαίνει μάλλον ότι οι υπουργοί δεν έχουν πια την ευθύνη της καθημερινής διοίκησης ή διαδικαστικών θεμάτων. Οι υποστηρικτές της αναδιοργάνωσης, από την άλλη, υποστηρίζουν ότι αυτό μπορεί να εξισορροηθεί από τη βελτίωση των προδιαγραφών παράδοσης, μέσω της χρήσης χαρτών και άλλων στόχων απόδοσης.

Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι ότι η εισαγωγή τεχνικών, δομών και όλο και περισσότερο προσωπικού διοίκησης από τον ιδιωτικό τομέα ενδέχεται ν' αποδυναμώσει τη δημοσιούπαλληλική κουλτούρα, την οποία οι κρατικές γραφειοκρατίες αγωνίστηκαν επί χρόνια να καλλιεργήσουν. Η κουλτούρα αυτή μπορεί να επικρίνεται για την ακαταδεξιά της, ακόμα και την αλαζονεία της, σε χώρες τόσο διαφορετικές μεταξύ τους όσο η Ιαπωνία, η Ινδία, η Γαλλία και η Μ. Βρετανία, αλλά τουλάχιστον συνδέεται περισσότερο με ιδέες όπως η δημόσια υπηρεσία και το εθνικό συμφέρον παρά με το ατομικό κέρδος και την επιχειρηματικότητα. Μεταξύ άλλων, η δημοσιούπαλληλική κουλτούρα

Βαλκανοποίηση: Ο κατακερματισμός μιας πολιτικής μονάδας σε ένα μωσαϊκό ανταγωνιστικών οντοτήτων (όπως συμβαίνει συχνά στα Βαλκάνια).

συνέβαλε στην περιστολή της διαφθοράς στις περισσότερες πλουραλιστικές δημοκρατίες του κόσμου. Ένα τρίτο μειονέκτημα είναι ότι, μολονότι αυτό το είδος αναδιοργάνωσης σχετίζεται συνήθως με την υποχώρηση του κράτους, στην πράξη ενδέχεται να οδηγήσει σε μεγαλύτερο συγκεντρωτισμό και κυβερνητικό έλεγχο. Αυτό συμβαίνει διότι, καθώς η κυβέρνηση παραχωρεί την άμεση ευθύνη με αντάλλαγμα την παροχή υπηρεσιών, αναγκάζεται συγχρόνως να δημιουργήσει μια σειρά χρηματοδοτικά και ρυθμιστικά σώματα. Αυτό με τη σειρά του επιτρέπει στους πολιτικούς να ασκούν επιρροή μέσω πελατειακών σχέσεων και του ορισμού στόχων απόδοσης, δύο λειτουργίες που μέχρι πρότινος ανήκαν στη δικαιοδοσία επαγγελματιών γραφειοκρατών (Jenkins, 1995). Τέλος, υπάρχουν και προβλήματα που συνδέονται με το νόμο των παράπλευρων συνεπειών. Έτσι, απόπειρες προαγωγής της αποταμίευσης, της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας μπορούν στην πράξη ν' αποδειχτούν αντιπαραγωγικές. Όπως έδειξε το παράδειγμα της ΕΣΣΔ, τα «υπερορθολογικά» συστήματα σχεδιασμού που βασίζονται σε στόχους μπορούν στην πραγματικότητα να κακοδιαχειρίζονται τους διαθέσιμους πόρους, οδηγώντας έτσι το αρχικό σχέδιο σε ματαίωση.

■ Γραφειοκρατική εξουσία: εκτός ελέγχου;

Πηγές γραφειοκρατικής εξουσίας

Παρά το συνταγματικό προφίλ τους ως έμπιστων και υποστηρικτικών δημόσιων λειτουργών, οι γραφειοκράτες θεωρούνται κατά γενική ομολογία ισχυρά και με μεγάλη επιρροή πρόσωπα που συνιστούν συλλογικά τον «τέταρτο κλάδο της κυβέρνησης». Θεωρητικοί τόσο διαφορετικοί μεταξύ τους όσο ο Weber, ο Burnham και ο Τρότσκι έχουν επιστήσει την προσοχή στο φαινόμενο της γραφειοκρατικής εξουσίας και στο βαθμό υποταγής των πολιτικών σ' αυτήν. Οι Ιάπωνες δημόσιοι υπάλληλοι, και ιδιαίτερα όσοι εργάζονται στο περιβλεπτό υπουργείο Διεθνούς Εμπορίου και Βιομηχανίας, θεωρούνται οι «μόνιμοι πολιτικοί», οι εγκέφαλοι του ιαπωνικού «οικονομικού θαύματος» των δεκαετιών του 1950 και του 1960. Οι Kellner και Crowther-Hunt (1980) αποκάλεσαν τους δημόσιους υπαλλήλους της Μ. Βρετανίας «άρχουσα τάξη της Βρετανίας». Η άποψη αυτή, μάλιστα, ενισχύθηκε από τα απομνημονεύματα πρώην υπουργών όπως ο Richard Crossman (1979), η Barbara Castle (1980) και ο Brian Sedgemoor (1980). Παρομοίως, επικρατεί η αντίληψη ότι πίσω από τη νομισματική και πολιτική ένωση της Ε.Ε. βρίσκεται το διοικητικό προσωπικό της Επιτροπής των Βρυξελλών, οι λεγόμενοι «ευρωκράτες».

Το ενδιαφέρον για τη γραφειοκρατική εξουσία είναι ιδιαίτερα έντονο μεταξύ όσων αριστερών και δεξιών έχουν απορρίψει τη συμβατική άποψη περί δημοσιούπαλληλικής ουδετερότητας. Όπως σημειώσαμε παραπάνω, η παραδοσιακή θέση του μαρξισμού είναι ότι τα ταξικά συμφέροντα διαπερνούν τη γραφειοκρατία, τείνοντας ιδίως να αμβλύνουν τις ριζοσπαστικές πολιτικές πρωτοβουλίες που ανα-

λαμβάνουν σοσιαλιστικές κυβερνήσεις. Η Νέα Δεξιά, από τη μεριά της, επιμένει ότι οι ιδιοτελείς κρατικοί αξιωματούχοι υποθάλλουν τη διόγκωση του κράτους και τείνουν έτσι ν' ανθίστανται σε νεοφιλελεύθερες πολιτικές ή πολιτικές της αγοράς. Είναι, πάντως, σημαντικό να θυμόμαστε ότι η φύση της γραφειοκρατικής εξουσίας καλύπτεται, αναπόφευκτα ίσως, από μυστήριο και συσκοτίζεται από εικασίες. Αυτό συμβαίνει αφενός διότι, αν οι δημόσιοι λειτουργοί ασκούν εξουσία, το κάνουν μέσω ιδιωτικών συναλλαγών με τους υπουργούς, μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας, και αφετέρου, διότι, μπροστά στις χιλιάδες άλλες πιέσεις που ασκούνται στους υπουργούς, η επιρροή των δημόσιων υπηρεσιών δεν μπορεί να μετρηθεί. Παρ' όλα αυτά, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις κύριες πηγές γραφειοκρατικής εξουσίας:

- τη στρατηγική θέση των γραφειοκρατών στη διαδικασία διαμόρφωσης κρατικής πολιτικής
- τη διαμετακομιστική σχέση μεταξύ γραφειοκρατών και υπουργών
- το κύρος και την τεχνογνωσία των γραφειοκρατών.

Η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής σε όλα τα σύγχρονα κράτη είναι έτσι δομημένη ώστε να αφήνει σημαντικά περιθώρια επιρροής στους δημόσιους υπαλλήλους. Πάνω απ' όλα, ως σύμβουλοι πολιτικής, οι δημόσιοι υπάλληλοι έχουν πρόσβαση σε πληροφορίες και μπορούν να ελέγχουν τη ροή τους προς τους πολιτικούς προϊσταμένους τους (υπουργούς). Στα υπουργεία η γνώση είναι χωρίς αμφιβολία δύναμη και τα στελέχη είναι εκείνα που αποφασίζουν τι μαθαίνουν και τι όχι οι υπουργοί. Έτσι, οι διαθέσιμες επιλογές κρατικών πολιτικών μπορούν να επιλέγονται, να αποτιμώνται και να παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτυγχάνεται η επιθυμητή απόφαση. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι οι γραφειοκράτες είναι σκόπιμα χειριστικοί ή απροκάλυπτα πολιτικοί παράγοντες, αλλά απλώς ότι οι προτιμήσεις τους – εκούσιες ή ακούσιες – καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τη συζήτηση για την κρατική πολιτική κι έτσι μπορούν να επηρεάσουν το περιεχόμενο των τελικών αποφάσεων.

Η θέση αυτή ενισχύεται επιπλέον από τους δεσμούς που αναπτύσσονται ανάμεσα στη γραφειοκρατία και τα οργανωμένα συμφέροντα. Όντας ο κύριος ενδιάμεσος ανάμεσα στην κυβέρνηση και τον επιχειρηματικό κόσμο, τους εργάτες και τις επαγγελματικές και λοιπές ομάδες, η γραφειοκρατία μπορεί να οικοδομήσει πανίσχυρες συμμαχίες και να παίξει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση και την αναθεώρηση των επιλογών κρατικής πολιτικής. Αυτό οδηγεί στην εμφάνιση «πολιτικών δικτύων», δηλαδή περίπλοκων σχέσεων μεταξύ ανώτερων γραφειοκρατών κι εκπροσώπων των ομάδων συμφερόντων, σχέσεων που τείνουν να παραμένουν σχετικά απροσπέλαστες από την επιρροή των δημόσιων ή εκλεγμένων πολιτικών. Εννοείται ότι ο ρόλος της γραφειοκρατικής εξουσίας δεν παύει μετά τη λήψη των αποφάσεων. Μολονότι οι πολιτικοί μπορούν να αναζητήσουν εναλλακτικές πηγές πολιτικών συμβουλών, είναι αναγκασμένοι να αφήνουν την υλοποίηση της πολιτικής στα χέρια της γραφειοκρατίας, είτε αυτή είναι οργανωμένη ως ενιαία οντότητα είτε ως σειρά ημιαυτόνομων υπηρεσιών. Ο έλεγχος

της υλοποίησης δίνει στους δημόσιους υπαλλήλους την ευκαιρία να μεθερμηνεύουν το περιεχόμενο της κρατικής πολιτικής καθώς και να καθυστερούν ή ακόμα και να εμποδίζουν την εφαρμογή της.

Η δεύτερη πηγή της γραφειοκρατικής εξουσίας είναι η λειτουργική σχέση και η κατανομή προνομίων μεταξύ υπουργών και δημοσίων υπαλλήλων. Θεωρητικά, οι υπουργοί είναι οι πολιτικοί προϊστάμενοι και οι διορισμένοι γραφειοκράτες οι έμπιστοι υφιστάμενοί τους. Έχουμε, ωστόσο, λόγους να πιστεύουμε ότι, στην πράξη, η σχέση αυτή είναι διαφορετική, ακόμα και αντίστροφη. Κατ' αρχάς, οι ανώτεροι γραφειοκράτες είναι συντριπτικά περισσότεροι από τους πολιτικούς. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, ακόμα κι αν υπολογίσουμε μόνο τους ανώτατους, πολιτικά διορισμένους υπαλλήλους (όσους δηλαδή διορίζονται με έγκριση της Γερουσίας), οι πρόεδροι, με την αρωγή ενός υπουργικού συμβουλίου που αριθμεί λιγότερους από 20 υπουργούς, έρχονται αντιμέτωποι με περισσότερους από 600 ανώτερους αξιωματούχους. Στη Μ. Βρετανία, η αναλογία υπουργών και δημοσίων υπαλλήλων με βαθμό αναπληρωτή γραμματέα και άνω είναι 2 προς 13. Συνεπώς, τα περιθώρια ελέγχου των πολιτικών είναι πολύ στενά, υπό την έννοια ότι οι δημόσιοι λειτουργοί αναλαμβάνουν αναγκαστικά σημαντικές πρωτοβουλίες κατά την τέλεση των εκτελεστικών και διοικητικών τους καθηκόντων.

Ένας δεύτερος παράγοντας είναι οι διαφορετικές δομές σταδιοδρομίας δημοσίων υπαλλήλων και εκλεγμένων πολιτικών. Εκτός από τις περιπτώσεις όπου ισχύει «ρουσφετολογικό σύστημα εξουσίας», όπως στις ΗΠΑ, οι δημόσιοι υπάλληλοι είναι μόνιμοι και παραμένουν στη θέση τους ενώ οι κυβερνήσεις έρχονται και παρέρχονται. Σε αντιδιαστολή, οι υπουργοί είναι προσωρινοί και μάλιστα σε κοινοβουλευτικά συστήματα όπως το βρετανικό, όπου οι ανασχηματισμοί είναι συχνοί, διατηρούν το αξιωμα τους μόνο για δύο χρόνια περίπου κατά μέσο όρο. Έτσι, οι νέοι υπουργοί ενδέχεται να είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι στην επιρροή των αξιωματούχων ενόσω αποκτούν τη διοικητική πείρα και την εξειδικευμένη γνώση που απαιτείται για την αποτελεσματική διοίκηση του υπουργείου τους, ενώ είναι πολύ πιθανό να μετακινηθούν σε άλλο υπουργείο μόλις ξεπεράσουν με τα πολλά αυτό το στάδιο. Οι δημόσιοι υπάλληλοι, απεναντίας, έχουν την πολυτέλεια να γνωρίζουν ότι το πιθανότερο είναι να επιβιώσουν του αντιπαθούς πολιτικού προϊσταμένου τους.

Το τρίτο πλεονέκτημα που απολαμβάνουν οι δημόσιοι υπάλληλοι αφορά τη θέση τους ως συμβούλων κρατικής πολιτικής πλήρους απασχόλησης, ενώ οι υπουργοί είναι πολιτικοί προϊστάμενοι μερικής μόνο απασχόλησης. Παράλληλα με την αύξηση του φόρτου εργασίας τους, αποτέλεσμα της διόγκωσης και της αυξανόμενης πολυπλοκότητας των κυβερνητικών υποθέσεων, οι υπουργοί αντιμετωπίζουν επίσης ολοένα και περισσότερες απαιτήσεις σε χρόνο και ενέργεια. Αυτές περιλαμβάνουν τα καθήκοντα που απορρέουν από τη συμμετοχή τους στο υπουργικό συμβούλιο και τις υπουργικές επιτροπές, ενίοτε από τα κοινοβουλευτικά τους καθήκοντα και το έργο τους στις εκλογικές τους περιφέρειες, τις εμφανίσεις στα μέσα επικοινωνίας, τη συμμετοχή σε εθιμοτυπικές και δημόσιες εκδηλώσεις καθώς και τις επισκέψεις

σε χώρες του εξωτερικού και τη συμμετοχή σε διεθνείς συνόδους. Εν ολίγοις, όσο αφοσιωμένοι, επίμονοι και πολυμήχανοι κι αν είναι οι υπουργοί, ο ρόλος τους περιορίζεται στην παροχή στρατηγικής καθοδήγησης, γνωρίζοντας ότι οι περισσότερες από τις λεπτομέρειες των πολιτικών και των συναφών διαδικασιών πρέπει να αφήνονται στους διορισμένους αξιωματούχους.

Η γραφειοκρατική εξουσία, τέλος, απορρέει από το κύρος και το σεβασμό που αποδίδεται συχνά στους δημόσιους υπαλλήλους. Ο σεβασμός αυτός πηγάζει κυρίως από την τεχνογνωσία και την εξειδίκευσή τους. Σε πολλά συστήματα, οι ανώτατοι γραφειοκράτες θεωρούνται αξιοκρατική ελίτ και τους εκχωρείται η ευθύνη διαφύλαξης του εθνικού συμφέροντος. Αυτό αντικατοπτρίζεται οπωσδήποτε στην έμφαση που δίνεται στην αξία και την επίτευξη κατά την πρόσληψη κι εκπαίδευση των δημόσιων υπαλλήλων. Οι ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι στη Γερμανία λ.χ. προσλαμβάνονται μέσω διαγωνισμού από τις τάξεις των πτυχιούχων πανεπιστημίων, συνήθως νομικών σχολών, κι έπειτα παρακολουθούν ένα αυστηρό τριετές πρόγραμμα κατάρτισης το οποίο ακολουθείται κι από άλλες κρατικές εξετάσεις. Στη Γαλλία, η *École Nationale d' Administration* δημιουργήθηκε ειδικά για την πρόσληψη και εκπαίδευση των ανώτατων δημόσιων υπαλλήλων «γενικών καθηκόντων», συμπληρώνοντας έτσι το έργο σχολών όπως η *École Polytechnique*, η οποία παράγει ειδικευμένο τεχνικό προσωπικό. Το ιδιαίτερο κύρος των Ιαπώνων γραφειοκρατών συντηρείται από ένα εξεταστικό σύστημα που προσλαμβάνει μόνο έναν υποψήφιο στους σαράντα και από την υπεροχή των υποψηφίων που προέρχονται από το Πανεπιστήμιο του Τόκιο, οι οποίοι αποτελούν το 70% των ανώτερων δημόσιων λειτουργών, τα δύο τρίτα των οποίων είναι πτυχιούχοι νομικής. Το κύρος τους αυξήθηκε όταν η ιαπωνική γραφειοκρατία ανέλαβε την ευθύνη της ανοικοδόμησης της χώρας μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, ιδιαίτερα με την εγκαθίδρυση μιας σχεδιασμένης οικονομίας της αγοράς. Το κύρος των δημόσιων υπαλλήλων της Μ. Βρετανίας βασίστηκε παρομοίως στους αποφοίτους της Οξφόρδης και στην αυστηρότητα της ταχύρυθμης διαδικασίας πρόσληψης.

Συγκριτικά, οι κυβερνήσεις και οι υπουργοί συχνά αναλαμβάνουν καθήκοντα ενώ είναι ελλιπώς προετοιμασμένοι και χρειάζονται έτσι καθοδήγηση και υποστήριξη. Μολονότι οι κυβερνήσεις σχηματίζονται βάσει κομματικών προγραμμάτων και μανιφέστων, εξαρτώνται από τους δημόσιους υπαλλήλους για τη μετάφραση των ευρύτερων πολιτικών στόχων σε πρακτικά και λειτουργικά νομοθετικά προγράμματα. Το πρόβλημα αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο λόγω της αναντιστοιχίας μεταξύ των ικανοτήτων και των προσόντων που απαιτούνται για τα αιρετά αξιώματα και εκείνων που χρειάζεται να έχει κανείς για να διοικήσει αποτελεσματικά. Στα κοινοβουλευτικά συστήματα, συγκεκριμένα, οι υπουργοί επιλέγονται μέσα από ένα ασυνήθιστα ολιγομελές φυτώριο ταλέντων (τα μέλη του κόμματος ή των κομμάτων που πλειοψηφούν στη βουλή) και σπανίως διαθέτουν εξειδικευμένη γνώση του χαρτοφυλακίου που τους ανατίθεται ή πρότερη εμπειρία στη διοίκηση οργανισμών μεγάλης κλίμακας.

Πώς μπορούν να ελεγχθούν οι γραφειοκράτες;

Η διαδεδομένη άποψη για την ανάγκη ελέγχου της γραφειοκρατίας αντικατοπτρίζει την πληθώρα ανησυχιών. Η σημαντικότερη είναι ότι η ανεξέλεγκτη γραφειοκρατική εξουσία σημαίνει το τέλος της αντιπροσωπευτικής και υπεύθυνης κυβέρνησης. Για να έχει νόημα η πολιτική δημοκρατία, οι διορισμένοι αξιωματούχοι πρέπει να είναι με κάποιο τρόπο υπόλογοι στους πολιτικούς, οι οποίοι με τη σειρά τους είναι υπόλογοι στον λαό. Όντως, μία από τις παλιότερες επικρίσεις της φιλελεύθερης δημοκρατίας διατείνεται ότι πίσω από το προσωπαίο του κομματικού ανταγωνισμού και της δημόσιας ευθύνης βρίσκεται η εδραιωμένη εξουσία των γραφειοκρατών, οι οποίοι δεν είναι υπόλογοι σε κανένα. Θα πρέπει επομένως να καθιερωθούν εγγυήσεις ενάντια στη διαφθορά, την **κακοδιαχείριση** και την αυθαίρετη άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας.

Ο πολιτικός έλεγχος είναι επίσης απαραίτητος εξαιτίας της ανάγκης προώθησης της αποδοτικότητας σε μια γραφειοκρατία που ίσως τείνει να διατηρεί τις επαγγελματικές ανέσεις της και την υλική της ασφάλεια, καθώς κι εξαιτίας της ανάγκης διοικητικού συντονισμού προκειμένου να αναχαιτιστούν οι φυγόκεντρες δυνάμεις του τομεαρχισμού. Οι ίδιοι οι γραφειοκράτες θα υποστήριζαν ενδεχομένως ότι ο εξωτερικός έλεγχος είναι αχρείαστος δεδομένης της αυτοπειθαρχίας που επιβάλλουν τα αυστηρά επαγγελματικά πρότυπα και η βαθιά ριζωμένη δημοσιοϋπαλληλική κουλτούρα, ειδικά σε χώρες με καθιερωμένη τη μονιμότητα των δημόσιων υπαλλήλων, όπως η Γερμανία, η Γαλλία, η Ινδία και η Μ. Βρετανία. Από την άλλη πλευρά, αυτή η δημοσιοϋπαλληλική κουλτούρα μπορεί να είναι περισσότερο μέρος του προβλήματος παρά της λύσης του: ενδέχεται να ευθύνεται για την παγίωση μιας έντονης αλαζονείας που βασίζεται στην πεποίθηση ότι οι γραφειοκράτες «ξέρουν καλύτερα». Οι κύριες μορφές ελέγχου επί των γραφειοκρατιών μπορούν να ταξινομηθούν ως εξής:

- δημιουργία μηχανισμών πολιτικής ευθύνης
- πολιτικοποίηση του δημόσιου τομέα
- συγκρότηση αντιγραφειοκρατιών

Πολιτική ευθύνη

Οι κρατικές γραφειοκρατίες είναι δυνατό να λογοδοτούν στην πολιτική εκτελεστική εξουσία, τη συνέλευση, το δικαστικό σώμα ή τον λαό. Το σημαντικότερο από αυτά τα σώματα είναι σαφώς η πολιτική εκτελεστική εξουσία, εξαιτίας της γενικής ευθύνης της για την κυβερνητική διοίκηση και της στενής σχέσης που διατηρεί με τις δημόσιες υπηρεσίες. Το πιο εξελιγμένο σύστημα εκτελεστικού ελέγχου είχε αναπτυχθεί στα κρατικά σοσιαλιστικά καθεστάτα, όπως της Κίνας και της ΕΣΣΔ, όπου είχε δημιουργηθεί ένα ιεραρχικά δομημένο δίκτυο κομματικών μελών που λειτουργούσε παράλληλα με την κρατική διοίκηση, επιβλέποντάς την. Όμως ο κυβερνητικός μηχανισμός σ' αυτά τα καθεστάτα ήταν τόσο περίπλοκος κι εκτεταμένος ώστε ακόμα και η διαβρωτική επιρροή του «κυβερνώντος» κόμματος δεν μπορούσε να

Κακοδιαχείριση: Η ανάρμοστη χρήση εξουσιών, η μεροληπτική εφαρμογή κανόνων, η αδυναμία τήρησης διαδικασιών ή απλώς η διοικητική ανακωνότητα.

Έννοια

Υπουργική ευθύνη

Η αρχή της υπουργικής ευθύνης («ατομικής» ευθύνης) ορίζει τη σχέση ανάμεσα στους υπουργούς και τα υπουργεία τους και υποτίθεται ότι εγγυάται τη δημόσια ευθύνη των δημόσιων υπαλλήλων. Η αρχή αυτή τηρείται στα περισσότερα κοινοβουλευτικά συστήματα, με καλύτερο παράδειγμα τη Μ. Βρετανία, και έχει δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Πρώτον, οι υπουργοί είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις και τις παραλείψεις των υπουργείων τους, συντηρώντας το μύθο ότι οι ίδιοι παίρνουν όλες τις αποφάσεις που λαμβάνονται στο όνομά τους: η «μέγιστη ευθύνη» σταμάτα στον υπουργό. Δεύτερον, οι υπουργοί είναι υπόλογοι στη συνέλευση, υπό την έννοια ότι λογοδοτούν για οτιδήποτε συμβαίνει στο υπουργείο τους, και μπορούν να ανακληθούν σε περιπτώσεις παραπτώματων ή ανικανότητας των υφιστάμενων τους. Θεωρητικά, η υπουργική ευθύνη καθιερώνει μια αλυσιδα υπεγγυότητας που συνδέει τους δημόσιους υπαλλήλους με τον λαό διαμέσου των υπουργών και των συνελεύσεων. Στην πράξη, βέβαια, συχνά υποτάσσεται στη βούληση της εκάστοτε κυβέρνησης.

εμποδίζει τις κομμουνιστικές γραφειοκρατίες από το να αναπτύσσουν ιδιαίτερα συμφέροντα ή να λειτουργούν σαν διάλυλοι μέσω των οποίων εκφράζονταν οικονομικά, κοινωνικά και τοπικά συμφέροντα.

Στις φιλελεύθερες δημοκρατίες, και ιδιαίτερα σ' εκείνες με κοινοβουλευτική εκτελεστική εξουσία, ο πολιτικός έλεγχος εξαρτάται εν πολλοίς από το σεβασμό του δόγματος της υπουργικής ευθύνης. Το δόγμα αυτό ορίζει ότι μόνο οι υπουργοί είναι υπεύθυνοι *ενώπιον* της συνέλευσης για τις πράξεις των αξιωματούχων τους και τις πολιτικές που ακολουθούν τα υπουργεία τους. Η υπουργική ευθύνη αναπτύχθηκε κατά κόρον στη Μ. Βρετανία, όπου σημαίνει ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι είναι αποκλειστικά υπόλογοι στους υπουργούς τους, και συνεπώς στην εκάστοτε κυβέρνηση. Η δυνατότητα του δόγματος αυτού να παρέχει πολιτικό έλεγχο υπονομεύεται από τρεις παράγοντες. Πρώτον, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η τεχνογνωσία, το μέγεθος και η πολυπλοκότητα των σύγχρονων γραφειοκρατιών καθιστά πρακτικά αδύνατη την αποτελεσματική υπουργική εποπτεία. Δεύτερον, οι υπουργοί ήταν πάντα απρόθυμοι να θυσιάσουν την καριέρα τους παραιτούμενοι σε περιπτώσεις λανθασμένων χειρισμών των αξιωματούχων τους (ή και των ίδιων), ενώ οι πρωθυπουργοί εξίσου δύσκολα εξωθούν τους υπουργούς τους σε παραίτηση, διότι τέτοιες ενέργειες προσελκύουν αρνητική δημοσιότητα. Τρίτον, οι συνελεύσεις δεν διαθέτουν συνήθως την τεχνογνωσία και την πολιτική βούληση να υποβάλλουν τους υπουργούς ή τους δημόσιους υπαλλήλους σε λεπτομερή εξέταση.

Ο νομοθετικός έλεγχος μπορεί επίσης να βοηθήσει στην εξασφάλιση της πολιτικής ευθύνης των γραφειοκρατιών. Η απόφαση στη Μ. Βρετανία το 1979 να επιτραπεί στις πρόσφατα δημιουργημένες εξεταστικές επιτροπές του κοινοβουλίου να εξετάζουν κατ' αντιπαράσταση ανώτατους δημόσιους υπαλλήλους και υπουργούς υπήρξε μια έμμεση αναγνώριση των αδυναμιών του συστήματος της υπουργικής ευθύνης. Βέβαια, ο αποτελεσματικός νομοθετικός έλεγχος συνδέεται άμεσα με τη χρηματοδότηση. Το αμερικανικό Κογκρέσο εξετάζει τον προεδρικό προϋπολογισμό κι έχει τη συνταγματική εξουσία να χρηματοδοτεί τα διάφορα τμήματα και τις υπηρεσίες της εκτελεστικής εξουσίας. Αυτό δίνει στις επιτροπές του Κογκρέσου τη δυνατότητα να επιτηρούν και να ελέγχουν τις εργασίες και τους ισολογισμούς κάθε τμήματος και να αποκαλύπτουν υποθέσεις κακοδιαχείρισης και υπεξαίρεσης. Εντούτοις, η επίβλεψη από το Κογκρέσο μπορεί να αφήσει περιθώρια για το σχηματισμό ισχυρών συμμαχιών, όπως στην περίπτωση των λεγόμενων «σιδηρών τριγώνων»: πολιτικών δικτύων που απαρτίζονται από μια εκτελεστική υπηρεσία, τη σχετική επιτροπή του Κογκρέσου και τις ομάδες συμφερόντων με τις οποίες συναλλάσσονται και οι δύο.

Ο δικαστικός έλεγχος της γραφειοκρατίας προσιδιάζει σε συστήματα όπου το διοικητικό δίκαιο, το οποίο ορίζει τις εξουσίες και τις λειτουργίες των εκτελεστικών οργάνων του κράτους, έχει εγκαθιδρυθεί ως διακριτός κλάδος του δημόσιου δικαίου. Σε πολλά κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης αυτό οδηγεί στη δημιουργία ενός δικτύου διοικητικών δικαστηρίων επιφορτισμένων με την επίλυση αντιδικι-

ών ανάμεσα στην κυβερνητική γραφειοκρατία και τους ιδιώτες. Στη Γαλλία, το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο –το Conseil d'État– έχει τη γενική επίβλεψη όλων των μορφών της γαλλικής διοίκησης, αλλά μπορεί επίσης να περιορίσει τον πολιτικό έλεγχο προστατεύοντας τους δημόσιους υπαλλήλους από αθέμιτες παρεμβάσεις των πολιτικών προϊσταμένων τους.

Οι γραφειοκράτες λογοδοτούν στον λαό με ποικίλους τρόπους, επίσημους και ανεπίσημους. Μία μέθοδος, η οποία προέρχεται από τις σκανδιναβικές χώρες αλλά αργότερα επεκτάθηκε με παραλλαγές σε χώρες όπως η Νέα Ζηλανδία, η Αυστραλία, η Μ. Βρετανία και η Γαλλία, είναι το σύστημα του Συνήγορου του Πολίτη. Μολονότι το εν λόγω σύστημα προσφέρει ένα μέσο για την επανόρθωση ατομικών αδικιών, οι συνήγοροι του πολίτη σπάνια διαθέτουν τη δυνατότητα θέσπισης δικαίου κι εν γένει στερούνται άμεσων τρόπων εφαρμογής των αποφάσεών τους. Στη Μ. Βρετανία, ειδικά, ο κοινοβουλευτικός επίτροπος για τη διοίκηση είναι εξαιρετικά ανίσχυρος, εφόσον το κοινό δεν μπορεί να καταθέσει παράπονα άμεσα, αλλά μόνο με τη μεσολάβηση ενός βουλευτή ενώ επιπλέον γνωρίζει ελάχιστα για το συγκεκριμένο αξίωμα και τις λειτουργίες του.

Μεταξύ των ανεπίσημων πιέσεων στη γραφειοκρατία συγκαταλέγονται εκείνες που ασκούν τα μέσα επικοινωνίας και οι καλά οργανωμένες ομάδες συμφερόντων. Οι γραφειοκράτες αναγνωρίζουν ότι, ανεξάρτητα από τους μηχανισμούς τυπικής ευθύνης, η θέση και η δημοσία εικόνα τους μπορεί να πληγεί με την αποκάλυψη σκανδάλων, φαινομένων διαφθοράς και περιστατικών διοικητικής ανικανότητας. Έτσι, η δημοσιότητα που προσέλαβε το σκάνδαλο Γουότεργκεϊτ στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1970 οδήγησε σε στενότερη εποπτεία κυβερνητικών υπηρεσιών όπως η CIA [Central Intelligence Agency] και το FBI [Federal Bureau of Investigation]. Κατά παρόμοιο τρόπο, η γαλλική εφημερίδα *Le Monde* έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην αποκάλυψη της βύθισης του πλοίου της Greenpeace *Rainbow Warrior* το 1985, συμβάλλοντας έτσι στην παραίτηση του υπουργού Άμυνας. Από την άλλη, τέτοιου είδους έρευνες μπορεί να παρακωλύονται σημαντικά από τη μυστικοπάθεια που διακρίνει συνήθως την κρατική διοίκηση καθώς και από την έλλειψη ανοικτής κυβέρνησης.

Πολιτικοποίηση

Ένας από τους πιο συνηθισμένους τρόπους άσκησης πολιτικού ελέγχου είναι η στρατολόγηση της ανώτερης γραφειοκρατίας στο ιδεολογικό πνεύμα της εκάστοτε κυβέρνησης. Αυτό ακυρώνει στην πράξη τη διάκριση μεταξύ πολιτικής και διοίκησης καθώς και μεταξύ πολιτικών και διοικητικών υπαλλήλων. Ο έλεγχος επιτυγχάνεται απροκάλυπτα μέσω ενός συστήματος πολιτικών διορισμών. Κατά τον 19ο αιώνα, ο Andrew Jackson θεσμοθέτησε ένα σύστημα διορισμών που έμεινε γνωστό ως ρουσφετολογικό σύστημα εξουσίας, όταν αντικατέστησε το 20% περίπου των ομοσπονδιακών δημόσιων υπαλλήλων με δικούς του ανθρώπους. Όποτε εκλέγεται νέος πρόεδρος στην Αμερική, η διοίκηση αλλάζει. Γύρω στις 3.000 ανώτερες θέσεις καταλαμβάνονται άρον

Έννοια

Συνήγορος του Πολίτη [Ombudsman]

Στην αγγλική γλώσσα έχει καθιερωθεί η χρήση της σκανδιναβικής λέξης *Ombudsman* για τον Συνήγορο του Πολίτη. Είναι ο αξιωματικός του κράτους που διορίζεται με αρμοδιότητα να διαφυλάσσει τα δικαιώματα των πολιτών σ' έναν συγκεκριμένο τομέα και να ερευνά καταγγελίες κακοδιαχείρισης, οι οποίες εκτείνονται από την παράτυπη χρήση εξουσιών έως τη μη τήρηση διαδικασιών και την απλή ανικανότητα. Ο ρόλος του Συνήγορου είναι να συμπληρώνει, όχι να αντικαθιστά, τις κανονικές οδούς για τη διατύπωση καταγγελιών, λ.χ. τα διοικητικά δικαστήρια ή τους εκλεγμένους αντιπροσώπους του λαού. Ωστόσο, καθώς οι Συνήγοροι του Πολίτη ασχολούνται με τη γενικότερη διοικητική ηθική, οι έρευνές τους και τα συμπεράσματά τους σπάνια έχουν ισχύ νόμου. Ενώ, λοιπόν, ο θεσμός του Συνήγορου μπορεί να ενισχύσει την εποπτεία και την επανόρθωση, έχει δεχτεί επικρίσεις διότι θεωρείται ότι έχει μόνο συμβολική λειτουργία (αφού στερείται εκτελεστικής εξουσίας) και διότι εξαρτάται υπερβολικά από τις προσωπικές ικανότητες του αξιωματικού που αναλαμβάνει καθήκοντα Συνήγορου (και είναι συνήθως «εσωτερικός» παράγοντας του πολιτικού συστήματος).

άρων από πολιτικά διορισμένους υπαλλήλους κατά την περίοδο μεταξύ των εκλογών του Νοεμβρίου και της ορκωμοσίας του νέου προέδρου τον Ιανουάριο. Ο πρόεδρος διορίζει προσωπικά λιγότερους από 200 από αυτούς τους αξιωματούχους· οι υπόλοιποι διορίζονται από ανώτερους εκτελεστικούς αξιωματούχους με την έγκριση του προέδρου.

Στη Γερμανία, μολοντί τα τυπικά περιθώρια για το διορισμό υπαλλήλων από υπουργούς είναι περιορισμένα, το σύστημα του *Berufsverbot* (κυριολεκτικά, η «άρνηση πρόσβασης σ' ένα επάγγελμα») επιτρέπει στους νέους υπουργούς και τις νέες κυβερνήσεις να απομακρύνουν ανεπιθύμητους αξιωματούχους, συνταξιοδοτώντας τους με πλήρη μισθό, και να διορίζουν στη θέση τους άλλους, πιο ευνοϊκά διακείμενους υπαλλήλους. Πιο διαδεδομένη, ωστόσο, είναι η συγκαλυμμένη πολιτικοποίηση. Στη Μ. Βρετανία, η κατάργηση του υπουργείου Δημόσιων Υπηρεσιών το 1981 έδωσε τροφή σε καταγγελίες που ήθελαν το ανώτερο προσωπικό του δημόσιου τομέα να «θαυματοποιείται». Η κριτική βασίστηκε στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον που επέδειξε η Margaret Thatcher για το νέο σύστημα διορισμών των ανώτερων υπαλλήλων και στα πολυσυζητημένα κριτήριά της για τις προαγωγές: «είναι δικός μας;». Ο Tony Blair κατηγορήθηκε ότι επέτρεψε την πολιτικοποίηση των γραφείων τύπου των υπουργείων και τον έλεγχο τους από την πρωθυπουργία. Η λανθάνουσα πολιτικοποίηση έχει επίσης ενσωματωθεί στη γαλλική δημόσια διοίκηση. Η κάλυψη 500 περίπου ανώτερων θέσεων βρίσκεται πλέον στη διακριτική ευχέρεια ηγετικών στελεχών της κυβέρνησης, και από τη δεκαετία του 1980 και μετά αυτοί που διορίζονται σε αυτές τις θέσεις είτε διακρίνονται για το έντονα κομματικό τους προφίλ είτε συνδέονται προσωπικά ή πολιτικά με υψηλόβαθμους πολιτικούς. Η ανώτερη δημόσια διοίκηση της Γαλλίας μοιάζει λοιπόν σήμερα περισσότερο με μωσαϊκό πολιτικοποιημένων φατριών παρά με ενιαίο σώμα υπεράνω της κομματικής πολιτικής.

Η πολιτικοποίηση της ανώτερης γραφειοκρατίας είναι σαφώς πειρασμός διότι εξασφαλίζει ένα υψηλότερο επίπεδο αφοσίωσης και εμπιστοσύνης από αυτό που θα ήταν δυνατό σε ένα σύνολο αμερόληπτων δημόσιων υπαλλήλων. Επιπλέον, όσοι παρατηρητές πιστεύουν ότι η ουδετερότητα είναι πάντα μύθος, εφόσον είναι αναπόφευκτο να υπάρχει κάποιου είδους πολιτική προκατάληψη στην κρατική γραφειοκρατία, θεωρούν εν γένει ότι ένα σύστημα ανοικτής πολιτικοποίησης είναι προτιμότερο από ένα σύστημα συγκαλυμμένου κομματισμού. Βέβαια, η πολιτική αφοσίωση έχει και σημαντικά μειονεκτήματα. Πρώτα απ' όλα, η πολιτικοποίηση πλήττει στην ουσία της την ιδέα μιας επαγγελματικής και μόνιμης διοίκησης. Από τη στιγμή που οι γραφειοκράτες επιλέγονται βάσει πολιτικών κριτηρίων από την εκάστοτε κυβέρνηση ή οφείλουν να συμπλέουν ιδεολογικά με αυτή, η θητεία τους γίνεται τόσο προσωρινή όσο και η θητεία των πολιτικών προϊσταμένων τους. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι είναι αδύνατη η απόκτηση γνώσης και εμπειρίας περισσότερων της μίας κυβερνήσεων καθώς και ότι –όπως συμβαίνει στις ΗΠΑ– κάθε αλλαγή κυβέρνησης προκαλεί ρήγμα στη συνέχεια του κράτους.

Επιπλέον, είναι δύσκολο να υφίσταται και πολιτική αφοσίωση και

αξιοκρατία στο εσωτερικό της δημόσιας υπηρεσίας. Σε ένα πολιτικοποιημένο δημόσιο, όχι μόνο οι διορισμοί γίνονται βάσει των πολιτικών σχέσεων και της προσωπικής αφοσίωσης των υπαλλήλων αντί βάσει των ικανοτήτων και της κατάρτισής τους, αλλά και είναι ενδεχομένως δυσκολότερη η προσέλκυση άριστα καταρτισμένου προσωπικού σε προσωρινές θέσεις εργασίας που δεν προσφέρουν καμία εργασιακή ασφάλεια. Ένας ακόμα πιο ύπουλος κίνδυνος είναι ότι ο ιδεολογικός ενθουσιασμός μπορεί να τυφλώσει τους δημόσιους υπαλλήλους απέναντι στα λάθη και τις αδυναμίες των προτεινόμενων κρατικών πολιτικών. Από αυτή την άποψη, το προτέρημα της ουδετερότητας είναι ότι καθιερώνει μια ισότιμη σχέση μεταξύ δημόσιων υπαλλήλων και πολιτικών, επιτρέποντας στους πρώτους να διακρίνουν τις αδυναμίες και τα πλεονεκτήματα των κρατικών πολιτικών που καλούνται να εξετάσουν. Για παράδειγμα, η ευκολία με την οποία έγινε δεκτός ο «κεφαλικός φόρος» στη Μ. Βρετανία στα τέλη της δεκαετίας του 1980 μαρτυρά ίσως το βαθμό στον οποίο οι δημόσιοι υπάλληλοι κατά την πρωθυπουργία της Margaret Thatcher είχαν πάψει να αντιτάσσουν: «Μα, κύριε υπουργέ...».

Αντιγραφειοκρατίες

Ο τελευταίος μηχανισμός πολιτικού ελέγχου περνάει μέσα από δομές που σχεδιάζονται για τη στήριξη ή αρωγή των πολιτικών ή για να λειτουργούν σαν αντίβαρο στην επίσημη γραφειοκρατία. Το πιο απλό σύστημα είναι η χρήση πολιτικών συμβούλων ή «εξωτερικών συνεργατών», οι οποίοι αποτελούν πλέον χαρακτηριστικό όλων των σύγχρονων κρατών. Πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι έχουν δημιουργηθεί ποικίλοι θεσμοί για να ελαφρύνουν το φόρτο εργασίας των υπουργών και να τους παρέχουν ειδικευμένους προσωπικούς συμβούλους. Στη Μ. Βρετανία αυτό έχει συμβεί κατά περίσταση. Ο Edward Heath δημιούργησε το Κεντρικό Επιτελείο Επισκόπησης Κρατικής Πολιτικής [Central Policy Review Staff (CPRS)] το 1970 και ο Harold Wilson τη Μονάδα Κρατικής Πολιτικής [Policy Unit] το 1974. Η Margaret Thatcher επέκτεινε το ρόλο του Ιδιαίτερου Γραφείου και αναζήτησε συμβουλές από δεξιά ινστιτούτα μελετών, όπως τα Centre for Policy Studies και Adam Smith Institute, ενώ ο Blair, από το 1997 και μετά, ενίσχυσε το Πρωθυπουργικό Γραφείο και κατέφυγε σε συμβουλευτικούς οργανισμούς όπως το Institute of Public Policy Research και το Demos. Συνηθέτερος είναι ο μηχανισμός του *cabinet ministériel*. Τα σώματα αυτά είναι από καιρό καθιερωμένα στη Γαλλία και υιοθετήθηκαν ακόμα από χώρες όπως η Ιταλία και η Αυστρία αλλά και από την Ε.Ε. Τα cabinets είναι ομάδες ειδικών συμβούλων των υπουργών (στη Γαλλία απαριζονται από 15 με 20 άτομα) που βοηθούν στη χάραξη πολιτικής και την εποπτεία των δραστηριοτήτων των υπουργείων, αλλά και στην εκτέλεση ποικίλων άλλων υπουργικών καθηκόντων.

Η ιδέα της αντιγραφειοκρατίας έχει αναπτυχθεί στο έπακρο στις ΗΠΑ, με τη μορφή του Εκτελεστικού Γραφείου του Προέδρου [Executive Office of the President (EOP)]. Το γραφείο αυτό ιδρύθηκε από τον πρόεδρο Roosevelt, έπειτα από τη διακήρυξη της επιτροπής

Brownlow ότι «ο πρόεδρος χρειάζεται βοήθεια». Το ΕΟΡ είναι η προσωπική γραφειοκρατία του προέδρου. Απαρτίζεται από αυξανόμενο αριθμό συμβουλίων και γραφείων και απασχολεί γύρω στους 1.400 εργαζομένους. Οι βασικές υπηρεσίες του είναι το Γραφείο του Λευκού Οίκου, το οποίο αποτελείται από τους στενότερους πολιτικούς συμβούλους του προέδρου, το Γραφείο Διοίκησης και Προϋπολογισμού, που βοηθά στην κατάρτιση των νομοθετικών προτάσεων και του προϋπολογισμού, το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας, το οποίο έχει συμβουλευτικό ρόλο σε θέματα άμυνας και διεθνών σχέσεων, και το Συμβούλιο Οικονομικών Συμβούλων, το οποίο παρέχει στον πρόεδρο επαγγελματικές συμβουλευτικές υπηρεσίες αναφορικά με την οικονομική πολιτική.

Σκοπός των αντιγραφειοκρατιών είναι να αντισταθμίσουν την ανισομέρεια στη σχέση ανάμεσα στους ερασιτέχνες, προσωρινούς και σημαντικά λιγότερους πολιτικούς και τους ειδικευμένους, μόνιμους και επαγγελματίες αξιωματούχους που βρίσκονται υπό την επίβλεψή τους. Ωστόσο, αυτή η μορφή πολιτικού ελέγχου έχει τις αδυναμίες της. Στην περίπτωση του ΕΟΡ λ.χ. οδηγεί σε αύξηση των κυβερνητικών υπηρεσιών κι έτσι προκαλεί συγκρούσεις δικαιοδοσίας και γραφειοκρατικές έριδες. Αυτό γίνεται φανερό στη συχνά φορτισμένη σχέση μεταξύ Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας και υπουργείου Εξωτερικών [State Department].

Μία επιπλέον δυσκολία είναι ότι οι αντιγραφειοκρατίες μάλλον υποδαυλίζουν παρά λύνουν το πρόβλημα του πολιτικού ελέγχου. Η Margaret Thatcher, για παράδειγμα, κατάρργησε το Κεντρικό Επιτελείο Επισκόπησης Κρατικής Πολιτικής το 1983, θεωρώντας το υπεύθυνο για ζημιόγόνες διαρροές κατά την προεκλογική της εκστρατεία. Παρομοίως, επιτελείς του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας, όπως ο αντισυνταγματάρχης Oliver North, πρωταγωνίστησαν στην υπόθεση Ιράν-Κόντρας που συντάραξε την κυβέρνηση Reagan στη δεκαετία του 1980. Τέλος, όταν οι πολιτικοί περιστοιχίζονται από επιλεγμένους συμβούλους, υπάρχει ο κίνδυνος να αποκοπούν από την πολιτική πραγματικότητα και να μαθαίνουν μόνο ό,τι θέλουν ν' ακούσουν. Το εν λόγω πρόβλημα φάνηκε τόσο στο σκάνδαλο Γουότεργκεϊτ όσο και στην υπόθεση Ιράν-Κόντρας, όταν οι αντίστοιχοι πρόεδροι, ο Νίξον και ο Reagan, βασίστηκαν υπερβολικά στους συμβούλους του ΕΟΡ, εν μέρει επειδή πίστευαν ότι δεν μπορούσαν ούτε να εμπιστευτούν ούτε να ελέγξουν μια ολότελα εχθρική απέναντί τους ομοσπονδιακή γραφειοκρατία.

■ Σύνοψη

◆ Ο όρος γραφειοκρατία έχει χρησιμοποιηθεί ποικιλοτρόπως. Αρχικά σήμαινε τη διοίκηση από αξιωματούχος σε αντιδιαστολή προς τη διοίκηση από εκλεγμένους πολιτικούς. Στις κοινωνικές επιστήμες, η γραφειοκρατία θεωρείται τρόπος οργάνωσης. Οι σύγχρονοι πολιτικοί αναλυτές, ωστόσο, χρησιμοποιούν τον όρο με την έννοια του διοικητικού μηχανισμού του κράτους: οι γραφειοκράτες είναι μη αιρετοί κρα-

τικοί αξιωματούχοι ή δημόσιοι υπάλληλοι, που μπορεί να υπόκεινται σε πολιτικό έλεγχο ή όχι.

◆ Έχουν αναπτυχθεί τρεις κύριες θεωρίες της γραφειοκρατίας. Κατά το βεμπεριανό μοντέλο, η γραφειοκρατία είναι ένας ορθολογικός-διοικητικός μηχανισμός, η χαρακτηριστική μορφή οργάνωσης των νεότερων κοινωνιών. Το συντηρητικό μοντέλο του μπλοκ εξουσίας τονίζει το βαθμό στον οποίο η γραφειοκρατία αντανακλά ευρύτερα ταξικά συμφέροντα και μπορεί να αντιστέκεται στον πολιτικό έλεγχο. Το μοντέλο της γραφειοκρατικής υπερδιόγκωσης τονίζει την τάση προς «εκτεταμένη» κυβέρνηση που προκαλούν τα ατομικά συμφέροντα των δημόσιων υπαλλήλων.

◆ Κύρια λειτουργία της γραφειοκρατίας είναι να εφαρμόζει ή να εκτελεί τους νόμους και την κρατική πολιτική μέσω της διοίκησης των κυβερνητικών υποθέσεων. Ωστόσο, οι δημόσιοι υπάλληλοι παίζουν σημαντικό ρόλο στην παροχή πολιτικών συμβουλών στους υπουργούς, στην έκφραση και εκπροσώπηση συμφερόντων (ιδιαίτερα μέσω των δεσμών τους με πελατειακές ομάδες) και στη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας και της συνέχειας του κράτους όταν αλλάζει η κυβέρνηση.

◆ Οι γραφειοκρατίες οργανώνονται παραδοσιακά βάσει σκοπών ή λειτουργιών: γι' αυτό χωρίζονται σε υπουργεία, τμήματα και υπηρεσίες. Ο βαθμός συγκεντρωτισμού ή αποκέντρωσης στο εσωτερικό τους ποικίλλει σημαντικά. Η σημερινή τάση, ωστόσο, είναι προς το χωρισμό της χάραξης από την υλοποίηση της κρατικής πολιτικής, και την ενσωμάτωση τεχνικών διοίκησης από τον ιδιωτικό τομέα, αν όχι την απερίφραστη ιδιωτικοποίηση.

◆ Το αυξημένο ενδιαφέρον για τη γραφειοκρατική εξουσία οφείλεται στην απειλή που αντιπροσωπεύει για τη δημοκρατική ευθύνη. Οι κύριες πηγές της γραφειοκρατικής εξουσίας περιλαμβάνουν τη δυνατότητα των δημόσιων υπαλλήλων να ελέγχουν τη ροή των πληροφοριών και έτσι να καθορίζουν τι γνωρίζουν οι πολιτικοί προϊστάμενοί τους, τα στρατηγικά πλεονεκτήματα που απολαμβάνουν σαν μόνιμοι κρατικοί αξιωματούχοι πλήρους απασχόλησης και το κύρος που έχουν σαν ειδικοί και σαν θεματοφύλακες του εθνικού συμφέροντος.

◆ Οι γραφειοκρατίες ελέγχονται με ποικίλους τρόπους. Είναι δυνατό να θεσπιστούν μηχανισμοί δημόσιας ευθύνης τους στους υπουργούς, τις συνελεύσεις, τα δικαστήρια ή στον Συνήγορο του Πολίτη. Ο δημόσιος τομέας μπορεί να πολιτικοποιηθεί ούτως ώστε να έχει κοινές ιδεολογικές αναφορές με την εκάστοτε κυβέρνηση. Μπορούν, τέλος, να συγκροτηθούν αντιγραφειοκρατίες προκειμένου να λειτουργήσουν σαν εναλλακτικές πηγές συμβουλών και να ενισχύσουν την αυτονομία των αιρετών πολιτικών.

■ Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Οι γραφειοκρατίες «διοικούν» όντως τις χώρες τους;
- ▶ Μπορεί να γίνει σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στη χάραξη της κρα-

- τικής πολιτικής και την παροχή συμβουλών κρατικής πολιτικής;
- ▶ Μπορεί ποτέ να είναι πολιτικά ουδέτεροι οι δημόσιοι υπάλληλοι;
 - ▶ Οι κρατικές γραφειοκρατίες είναι δομικά μη αποδοτικές;
 - ▶ Τα πλεονεκτήματα ενός πολιτικοποιημένου δημόσιου τομέα είναι περισσότερα από τα μειονεκτήματά του;
 - ▶ Ποιοι είναι οι πιο αποτελεσματικοί μηχανισμοί ελέγχου της γραφειοκρατικής εξουσίας;

■ Διαβάστε επίσης

Beetham, D., *Bureaucracy* (Milton Keynes: Open University Press, 1987). Μία σαφής και συνεκτική συζήτηση των μοντέλων γραφειοκρατίας και των θεωριών περί γραφειοκρατικής εξουσίας.

Bekke, H., J. Perry και T. Toonen, *Civil Service System in Comparative Perspective* (Bloomington, Indiana: Ind. University Press, 1996). Αναλυτική και εκτεταμένη εμπέλιαι μελέτη των δημόσιων υπηρεσιών σε διαφορετικά μέρη του κόσμου.

Guy Peters, B., *The Politics of Bureaucracy* (White Plains, Νέα Υόρκη: Longman, 2001). Ιστορική διερεύνηση του πολιτικού και διοικητικού ρόλου των γραφειοκρατιών.

Self, P., *Government by the Market? The Politics of Public Choice* (Basingstoke: Palgrave, 1994). Διορατική συζήτηση της αναδιάρθρωσης της κυβέρνησης σύμφωνα με τις αρχές του ανταγωνισμού και της αποδοτικότητας.

Verheijes, T. και D. Coombes (επιμ.), *Innovations in Public Management: Perspectives from East and West Europe* (Cheltenham και Northampton, Μασαχουσέτη: Edward Elgar, 1998). Συγκριτική ανάλυση των ιδεών και του αντίκτυπου της νέας δημόσιας διοίκησης.

Στρατοί και αστυνομίες

«Η εξουσία βρίσκεται στην κάννη του τουφεκιού».

ΜΑΟ ΤΣΕ ΤΟΥΝΓΚ, *Προβλήματα πόλεμου και στρατηγικής* (1938)

Κανένα καθεστώς δεν διατηρείται στην εξουσία στηριζόμενο μόνο στην πολιτική νομιμοποίηση ή τη διοικητική αποτελεσματικότητά του. Όλα τα συστήματα εξουσίας στηρίζονται, λιγότερο ή περισσότερο, στην άσκηση βίας μέσω των θεσμών του στρατού και της αστυνομίας. Ωστόσο, η εξουσία καταναγκασμού του στρατού και της αστυνομίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί ποικιλοτρόπως. Οι στρατοί μπορεί να λειτουργούν απλώς σαν όργανα εξωτερικής πολιτικής ή να παίζουν αποφασιστικό ρόλο στο εσωτερικό μιας χώρας, καταπνίγοντας κοινωνικές αναταραχές ή ακόμα και ανατρέποντας αντιλαϊκά καθεστώτα. Μπορεί επίσης να λειτουργούν σαν πανίσχυρες ομάδες συμφερόντων ή να παρέχουν εναλλακτική λύση στην πολιτική εξουσία, με την εγκαθίδρυση στρατιωτικών καθεστώτων. Παρομοίως, η αστυνομία μπορεί να δρα σαν μέσο διατήρησης της δημόσιας τάξης και της ελευθερίας του πολίτη ή σαν μηχανισμός πολιτικής καταπίεσης ο οποίος είναι δυνατόν, σε ακραίες περιπτώσεις, να οδηγήσει στην εγκαθίδρυση αστυνομικού κράτους. Η δυναμική εξουσία των θεσμών αυτών είναι τόσο μεγάλη ώστε τα ερωτήματα σχετικά με το πώς μπορούν να ελεγχθούν ή να γίνουν δημόσια υπόλογοι βρίσκονται σταθερά στο επίκεντρο της πολιτικής αντιπαράθεσης.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια ζητήματα

- ▶ Ποια τα διακριτικά χαρακτηριστικά του στρατού ως πολιτικού θεσμού;
- ▶ Πώς και με ποιους τρόπους μπορεί να αναμειχθεί ο στρατός στην πολιτική;
- ▶ Πώς μπορεί να τεθεί υπό πολιτικό έλεγχο η στρατιωτική εξουσία;
- ▶ Σε τι διαφέρει η κοινωνική από την πολιτική αστυνόμευση;

- ▶ Ποιοι μηχανισμοί χρησιμοποιούνται προκειμένου οι αστυνομικές δυνάμεις να καθίστανται δημόσια υπόλογες;

■ Στρατός και πολιτική

Η ανάπτυξη των νεότερων ένοπλων δυνάμεων μπορεί να τοποθετηθεί στην περίοδο αμέσως μετά τον Μεσαίωνα, όταν δηλαδή οι ευρωπαϊκές δυνάμεις άρχισαν να αναπτύσσουν μια τυποποιημένη μορφή στρατιωτικής οργάνωσης, η οποία βασιζόταν στον μόνιμο στρατό. Κατά τον 19ο αιώνα, ο στρατός μετατράπηκε σε ιδιαίτερο θεσμό με επαγγελματική ηγεσία, διακριτό από την υπόλοιπη κοινωνία. Η ευρωπαϊκή αποικιοκρατία, με τη σειρά της, επέβαλε την υιοθέτηση αυτού του μοντέλου σε όλο τον κόσμο, μεταλλάσσοντας τις ένοπλες δυνάμεις σε οιοδήποτε οικουμενικό συστατικό της κρατικής οργάνωσης. Το Πουέρτο Ρίκο θεωρείται ενίοτε η κλασική εξαίρεση αυτού του κανόνα, η απουσία όμως ένοπλων δυνάμεων σε αυτή τη χώρα οφείλεται απλώς στο γεγονός ότι για την ασφάλειά της μεριμνά ο στρατός των ΗΠΑ.

Ο στρατός είναι ένας πολύ ιδιόμορφος πολιτικός θεσμός. Τέσσερις είναι οι παράγοντες που τον διακρίνουν από άλλους θεσμούς και του προσδίδουν ειδικό –και κάποτε υπερβολικό– πλεονέκτημα έναντι των πολιτικών θεσμών. Πρώτον, σαν πολεμική μηχανή, ο στρατός διαθέτει ουσιαστικά το μονοπώλιο του οπλοστασίου κι επομένως πραγματική εξουσία καταναγκασμού. Καθώς ο στρατός είναι σε θέση να στηρίζει ή να ανατρέπει ένα καθεστώς, η αφοσίωσή του είναι ουσιώδης για την επιβίωση του κράτους. Δεύτερον, οι ένοπλες δυνάμεις είναι ασυτηρά οργανωμένα και πειθαρχημένα σώματα που χαρακτηρίζονται από ιεραρχία και κουλτούρα αναντίρρησης υπακοής. Συνιστούν λοιπόν ένα ακραίο παράδειγμα γραφειοκρατίας, υπό τη βεμπεριανή έννοια του όρου. Αυτό παρέχει στο στρατό ασυνήθιστο βαθμό οργανωτικής αποτελεσματικότητας, αν και μπορεί επίσης να υποθάλλει την ανελαστικότητα και να αποθαρρύνει την πρωτοβουλία και την καινοτομία. Τρίτον, ο στρατός χαρακτηρίζεται απαραίλλακτα από διακριτή κουλτούρα και ξεχωριστές αξίες καθώς και από ένα *esprit de corps*, ένα «ομαδικό πνεύμα» που προετοιμάζει τα μέλη του να πολεμήσουν, να σκοτώσουν και ίσως να σκοτωθούν. Αν και ο στρατός παρουσιάζεται συχνά ως δύναμη δεξιός και βαθιά αυταρχικός θεσμός (λόγω της παραδοσιακής έμφασης που αποδίδει στην ηγεσία, το καθήκον και την τιμή), η στρατιωτική κουλτούρα μπορεί να στηριχτεί και σε άλλα δόγματα, όπως ο επαναστατικός σοσιαλισμός (η περίπτωση της Κίνας) και ο ισλαμικός φονταμενταλισμός (η περίπτωση του Ιράν). Τέταρτον, συχνά –ακόμα συχνότερα μάλιστα και από τους ίδιους τους στρατιωτικούς– πιστεύεται ότι οι ένοπλες δυνάμεις υπερβαίνουν την πολιτική καθότι, επειδή ακριβώς εγγυώνται την ασφάλεια και τη συνοχή του κράτους, αποτελούν τον θεματοφύλακα του εθνικού συμφέροντος. Αυτό προσδίδει στους περισσότερους στρατούς ιδιαίτερο κύρος και σεβασμό, αλλά μπορεί εξίσου να ενθαρρύνει τον στρατό να επεμβαίνει στην πολιτική, ιδίως όταν κρίνει ότι απειλούνται ζωτικά εθνικά συμφέροντα.

Από την άλλη πλευρά, είναι λάθος να θεωρήσουμε ότι ο στρατός

είναι ενιαίος και συνεκτικός θεσμός, με κοινά πολιτικά χαρακτηριστικά σε όλες τις κοινωνίες. Οι διαιρέσεις στο εσωτερικό του στρατού οφείλονται σε ποικίλους παράγοντες. Για παράδειγμα, είναι πιθανό να προκύψουν συγκρούσεις ανάμεσα στους εν γένει συντηρητικούς ανώτατους αξιωματικούς, οι οποίοι προέρχονται συνήθως από την κοινωνική ελίτ, και στους αξιωματικούς των κατώτερων βαθμίδων, οι οποίοι ενδέχεται είτε ν' ανυπομονούν να ανέλθουν την ιεραρχία είτε να είναι πιο δεκτικοί σε προοδευτικές ή ριζοσπαστικές ιδέες. Παρομοίως, είναι πιθανό να υπάρχουν εντάσεις ανάμεσα στον ευνοημένο κοινωνικά και επαγγελματικά πυρήνα των μόνιμων αξιωματικών και τους υπηρετούντες τη θητεία τους ή τους εθελοντές στρατιώτες, οι οποίοι προέρχονται συνήθως από την εργατική ή την αγροτική τάξη. Είναι επίσης δυνατό να αναπτυχθεί αντιπαλότητα και ανταγωνισμός για το γόητρο και τη νομή περιορισμένων πόρων μεταξύ των διαφόρων υπηρεσιών και μονάδων του στρατεύματος, ενώ σημαντικές, τέλος, από αυτή την άποψη μπορεί ν' αποδειχτούν και οι περιφερειακές ή εθνοτικές διαφορές.

Ο χαρακτήρας συγκεκριμένων ένοπλων δυνάμεων καθορίζεται από εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες, όπως είναι η ιστορία και η παράδοση του στρατεύματος και των ποικίλων συνταγμάτων ή μονάδων του και η φύση του ευρύτερου πολιτικού συστήματος, της πολιτικής κουλτούρας και των αξιών του ίδιου του καθεστώτος. Για παράδειγμα, ο πολιτικός προσανατολισμός του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού στην Κίνα είναι βαθιά επηρεασμένος από τον αποφασιστικό του ρόλο στην εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος το 1949, αλλά και από τον αυστηρό κομματικό έλεγχο που ασκείται σε κάθε επίπεδο του κινεζικού στρατού. Στη Δυτική Γερμανία, οι ένοπλες δυνάμεις είχαν υποβληθεί σε συστηματική κατήχηση προκειμένου να εκριζωθούν οι ναζιστικές συμπάθειες και αξίες και να οικοδομηθεί η πίστη στις αξίες της πολιτικής δημοκρατίας. Τέλος, οι γενικεύσεις σχετικά με τη φύση και τη σημασία του στρατού είναι παρακινδυνευμένες λόγω των πολύ διαφορετικών ρόλων που μπορεί να διαδραματίσει ο στρατός στην πολιτική ζωή. Οι πιο σημαντικοί από αυτούς είναι:

- όργανο πολέμου
- εγγυητής της πολιτικής τάξης και σταθερότητας
- ομάδα συμφερόντων
- εναλλακτική λύση στην πολιτική εξουσία

Ο ρόλος του στρατού

Όργανο πολέμου

Βασικός σκοπός του στρατού είναι να υπηρετεί σαν όργανο πολέμου που μπορεί στην ανάγκη να στραφεί εναντίον άλλων πολιτικών κοινωνιών. Γι' αυτό η ανάπτυξη του στρατού ως διακριτού και μόνιμου θεσμού συμπίπτει με την εμφάνιση του κρατικού συστήματος στην Ευρώπη στις απαρχές των νεότερων χρόνων. Είναι σημαντικό, ωστόσο, το γεγονός ότι οι ένοπλες δυνάμεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για αμυντικούς και για επιθετικούς σκοπούς. Η δυνατότητα του

Έννοια

Πόλεμος

Πόλεμος είναι η κατάσταση ανοικτής ένοπλης σύρραξης δύο ή περισσότερων μερών (συνήθως κρατών). Ο όρος χρησιμοποιείται επίσης μεταφορικά, όπως στις εκφράσεις «παιδικός πόλεμος», «εμπορικός πόλεμος» και «ψυχρός πόλεμος». Η εμφάνιση του πολέμου, ως οργανωμένης και ορθολογικής ως προς το σκοπό δράσης, ήταν απόστο της ανάπτυξης του ευρωπαϊκού κρατικού συστήματος στις αρχές των νεότερων χρόνων. Η έννοια του πολέμου έχει επίσημο ή οιοει νομικό χαρακτήρα, καθώς η κήρυξη «κατάστασης πολέμου» δεν συνοδεύεται αναγκαστικά από την έναρξη εχθροπραξιών. Η ιδέα ότι ο πόλεμος νομιμοποιεί κάθε είδους βαρβαρότητα αμφισβητείται από τη συχνά αμφιλεγόμενη έννοια των εγκλημάτων πολέμου. Εμφύλιος πόλεμος είναι η ένοπλη σύγκρουση πολιτικά οργανωμένων ομάδων στο εσωτερικό ενός κράτους και συνήθως έχει για ζητούμενο την απόκτηση (ή διατήρηση) του ελέγχου του κράτους ή την ίδρυση νέου κράτους.

στρατού να υπερασπίζεται μια χώρα από εξωτερικές επιθέσεις εγγύαται ότι πρακτικά όλες οι χώρες διαθέτουν ένοπλες δυνάμεις, και ο στρατός θεωρείται εξίσου ουσιώδες συστατικό του νεότερου κράτους όσο η αστυνομία, τα δικαστήρια ή τα ταχυδρομεία. Εντούτοις, αυτός ο αμυντικός ρόλος έχει αντιφατικές συνέπειες για το μέγεθος και τη φύση του στρατού.

Από τη μία, οι ένοπλες δυνάμεις πρέπει να είναι αρκετά ισχυρές ώστε να είναι τουλάχιστον ισοδύναμες με τις δυνάμεις πιθανών ξένων εχθρών κι έτσι να αποθαρρύνουν, αν είναι δυνατόν εν τη γενέσει της, την επιθετικότητα άλλων χωρών. Πολύ συχνά, τέτοιου είδους υπολογισμοί οδηγούν σε εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς και καταλήγουν σε πολεμικές συρράξεις, καθώς τα αμυντικά εξοπλιστικά προγράμματα διαφόρων χωρών προκαλούν διεθνείς εντάσεις άπαξ και θεωρηθούν απειλή από γειτονικά κράτη. Αυτό συνέβη στην περίπτωση του ναυτιλιακού ανταγωνισμού ανάμεσα στη Μ. Βρετανία και την αυτοκρατορική Γερμανία τα χρόνια πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο, ένας εξοπλιστικός ανταγωνισμός που διατηρεί μια πρακτική ισορροπία δύναμης μπορεί εξίσου να αποθαρρύνει τη στρατιωτική επιθετικότητα, όπως αποδείχτηκε στον Ψυχρό Πόλεμο.

Από την άλλη, αν ο στρατός έχει αποκλειστικά αμυντικό ρόλο, οδηγείται ενδεχομένως σε μακροχρόνιες περιόδους αδράνειας κατά τη διάρκεια των οποίων οφείλει να διατηρείται σε κατάσταση ετοιμότητας που ποτέ δεν αξιοποιείται. Επιπλέον, η αποτελεσματική αποθάρρυνση της εξωτερικής επιθετικότητας μπορεί να οδηγήσει στην εξασθένηση της δημόσιας υποστήριξης για τις αμυντικές δαπάνες, μια και η στήριξη αυτή εξαρτάται συνήθως από την ύπαρξη μιας υποτιθέμενης απειλής. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου οδήγησε, λοιπόν, τόσο στην πρώην κομμουνιστική Ανατολή όσο και στην καπιταλιστική Δύση σε ένα «μέρισμα ειρήνης» με τη μορφή μεταφοράς πόρων από τις ένοπλες δυνάμεις σε εσωτερικούς κρατικούς τομείς. Στην Ελβετία με τη μακρά παράδοση μη εμπλοκής και ουδετερότητας σε καιρό πολέμου, ο στρατός έχει περιοριστεί σε απλό σύμβολο της εθνικής συνοχής. Ωστόσο, κατά την μεταψυχροπολεμική περίοδο ο ρόλος του στρατού επαναπροσδιορίστηκε σημαντικά, όπως προκύπτει από τη χρήση στρατιωτικού προσωπικού και πόρων σε ανθρωπιστικές επεμβάσεις, από την ανάμειξη του NATO στην πρώην Γιουγκοσλαβία και από τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, ειδικά μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στη Νέα Υόρκη και την Ουάσινγκτον.

Όταν οι ένοπλες δυνάμεις χρησιμοποιούνται για επιθετικούς ή επεκτατικούς σκοπούς, ο ρόλος τους ενισχύεται σημαντικά. Η διεξαγωγή πολέμου εναντίον άλλων κρατών προϋποθέτει αφενός ότι ο στρατός είναι ικανός και πρόθυμος να λειτουργήσει σαν φορέας επιθετικότητας, και αφετέρου ότι οι επιθετικές δραστηριότητες απολαμβάνουν ευρεία λαϊκή υποστήριξη. Έτσι, τα επεκτατικά κράτη χαρακτηρίζονται συνήθως από υψηλό επίπεδο στρατιωτικών δαπανών, από την αξιοποίηση στρατιωτικών ηγετών στη διαδικασία χάραξης της κρατικής πολιτικής και από άνοδο του μιλιταρισμού, υπό την έννοια ότι οι ιδέες και οι αξίες που συνδέονται συνήθως με τον στρατό εξα-

πλώνονται σε όλη την κοινωνία. Κλασικό παράδειγμα милитарιστικού καθεστώτος υπήρξε φυσικά το χιτλερικό Τρίτο Ράιχ στη Γερμανία.

Ο ναζιστικός ολοκληρωτισμός λειτουργούσε εν μέρει μέσω της άρσης της διάκρισης μεταξύ στρατιωτικών και πολιτικών θεσμών, επιφέροντας τη στρατιωτικοποίηση της πολιτικής ζωής. Το Ναζιστικό Κόμμα ήταν οργανωμένο με στρατιωτικό τρόπο. Τα ανώτερα στελέχη του φορούσαν στρατιωτικές στολές ενώ είχε υιοθετηθεί στρατιωτικού τύπου κουλτούρα και ιεραρχία. Εξάλλου, στο εσωτερικό του κόμματος είχαν αναπτυχθεί ένοπλες οργανώσεις, όπως τα Τάγματα Εφόδου, SA (Sturmabteilung), και τα SS (Schutzstaffel). Η κατάληψη της εξουσίας από τον Hitler το 1933 συνοδεύτηκε από μια διαδικασία επέκτασης του στρατού και από τη σύναψη συμμαχιών με τους ηγέτες του στρατεύματος, με αποκορύφωμα τις εκκαθαρίσεις των Ταγμάτων Εφόδου τον Ιούνιο του 1934 στη λεγόμενη «νύχτα των μεγάλων μαχαιριών». Επιπλέον, η συνεχής κατήχηση και προπαγάνδα για τις υποτιθέμενες αδικίες της Συνθήκης των Βερσαλλιών (1919) βοήθησε στην προετοιμασία του γερμανικού λαού για το πρόγραμμα милитарιστικής επιθετικότητας που οδήγησε στην έκρηξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου το 1939. Ο милитарισμός, ωστόσο, δεν πρέπει να ταυτίζεται με την πρωτοκαθεδρία των στρατιωτικών συμφερόντων και την κυριαρχία των στρατιωτικών ηγετών επί των πολιτικών. Μέχρι ενός σημείου, ο γερμανικός милитарισμός της δεκαετίας του 1930 υπήρξε μέσο υποταγής του στρατού και μετατροπής του σε όργανο για την επίτευξη των ιδεολογικών στόχων των ναζί. Η αντιπαλότητα ανάμεσα στον Hitler και τους σημαντικότερους στρατηγούς, οι οποίοι πίστευαν ότι ο «Φύρερ» είχε σύρει τη Γερμανία σ' έναν πόλεμο που τελικά θα κατέστρεφε και τη Γερμανία και τον στρατό, οδήγησε στην αποτυχημένη βομβιστική απόπειρα κατά του Hitler το 1943.

Εγγυητής της εσωτερικής τάξης

Είναι φανερό ότι η εξουσία καταναγκασμού του στρατού και η επιχειρησιακή του ετοιμότητα δεν είναι σημαντικές παράμετροι μόνο για τη διεθνή πολιτική. Μολονότι η στρατιωτική ισχύς κατευθύνεται συνήθως εναντίον άλλων πολιτικών κοινωνιών, μπορεί επίσης να αποτελέσει αποφασιστικό παράγοντα των εσωτερικών υποθέσεων. Βέβαια, οι περιστάσεις στις οποίες χρησιμοποιούνται στρατιωτικές δυνάμεις και οι σκοποί για τους οποίους χρησιμοποιούνται διαφέρουν από σύστημα σε σύστημα και από κράτος σε κράτος. Μία από τις λιγότερο αμφιλεγόμενες μη στρατιωτικές αρμοδιότητες που ενίοτε αναλαμβάνουν οι ένοπλες δυνάμεις είναι η παροχή έκτακτων υπηρεσιών σε περιπτώσεις φυσικών ή άλλων καταστροφών. Αυτού του είδους η ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις είναι εξαιρετικού τύπου και στερείται συνήθως πολιτικής σημασίας. Δεν μπορούμε όμως να πούμε το ίδιο για περιπτώσεις στις οποίες οι ένοπλες δυνάμεις χρησιμοποιούνται για την αστυνόμευση εσωτερικών πολιτικών αναταραχών ή συγκρούσεων.

Τα αμερικανικά στρατεύματα λ.χ. χρησιμοποιήθηκαν για την εφαρμογή ομοσπονδιακών διαταγμάτων κατά των φυλετικών διακρίσεων στις συγκρούσεις για τα πολιτικά δικαιώματα τις δεκαετίες του 1950

Έννοια

Μιλταρισμός

Ο όρος «μιλταρισμός» χρησιμοποιείται με δύο τρόπους. Πρώτον, αναφέρεται στην επίτευξη σκοπών με τη χρήση στρατιωτικής βίας. Υπό την έννοια αυτή, милтарισμός είναι κάθε απόπειρα επίλυσης προβλημάτων με στρατιωτικό μέσο. Η δεύτερη και πιο συννηθισμένη χρήση του όρου αναφέρεται σε ένα πολιτισμικό ή ιδεολογικό φαινόμενο κατά το οποίο οι προτεραιότητες, τα ιδανικά και οι αξίες του στρατού καταλήγουν να διαπνέουν όλη την κοινωνία. Η κατάσταση αυτή περιλαμβάνει συνήθως την αποθέωση των ένοπλων δυνάμεων, το αυξημένο αίσθημα εθνικού πατριωτισμού, την αναγνώριση του πολέμου ως νόμιμου οργάνου πολιτικής και μια σταβιστική πίστη στον ηρωισμό και την αυτοθυσία. Ενίοτε, όχι όμως πάντα, ο милтарισμός χαρακτηρίζεται από την κατάργηση των νόμιμων λειτουργιών του στρατού και την υφαρπαγή από μέρους του ευθυνών που συνήθως αποδίδονται στους πολιτικούς.

και του 1960. Παρομοίως, στη Μ. Βρετανία τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 ο στρατός παρενέβη στις εργατικές αναταραχές προκειμένου να παράσχει επείγουσες υπηρεσίες πυρόσβεσης και άμεσης βοήθειας σε τραυματίες. Τέτοιες πράξεις προκαλούν επικρίσεις όχι μόνο διότι ο στρατός χρησιμοποιείται με τρόπους που καταπατούν ευθύνες που ανήκουν συνήθως στην αστυνομία, αλλά και διότι απειλούν την παραδοσιακή ουδετερότητα των ένοπλων δυνάμεων. Αυτό τονίζει τη δυσκολία διάκρισης μεταξύ της εσωτερικής χρήσης του στρατεύματος ως «δημόσιου» οργάνου για την εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος και της χρήσης του ως «πολιτικού» όπλου για την προώθηση ιδιοτελών στόχων της εκάστοτε κυβέρνησης. Η διάκριση αυτή συσκοτίζεται ακόμα περισσότερο όταν ο στρατός χρησιμοποιείται για την κατάπνιξη κοινωνικών αναταραχών ή την αντιμετώπιση λαϊκών εξεγέρσεων.

Ορισμένα κράτη αντιμετωπίζουν επίπεδα πολιτικής έντασης και αναταραχής που ξεπερνούν κατά πολύ τις κατασταλτικές δυνατότητες της αστυνομίας. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερος σε περιπτώσεις σοβαρών θρησκευτικών, εθνοτικών ή εθνικών συγκρούσεων. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο στρατός είναι ίσως ο μόνος θεσμός που μπορεί να εγγυηθεί τη συνοχή του κράτους, και μάλιστα μπορεί να φτάσει μέχρι τον εμφύλιο πόλεμο για να πετύχει αυτόν το σκοπό. Το 1969 βρετανικά στρατεύματα στάλθηκαν στη Βόρεια Ιρλανδία αρχικά για να προστατεύσουν την πολιορκούμενη Καθολική μειονότητα, αλλά εν συνεχεία για να καταστείλουν τη σεκταριστική τρομοκρατική εκστρατεία του IRA [Irish Republican Army, Ιρλανδικός Δημοκρατικός Στρατός] και να ελέγξουν «φανατικές» ομάδες όπως η Ulster Defence Association (UDA) και η Ulster Defence Force (UDF). Ο στρατός της Ινδίας έχει επίσης χρησιμοποιηθεί σε πολλές περιπτώσεις για την αντιμετώπιση κοινωνικών αναταραχών και την αποκατάσταση της πολιτικής τάξης. Σε αυτές περιλαμβάνονται η εκδίωξη αποσχιστών Σιχ από τον «Χρυσό Ναό» στο Αμριτσάρ το 1984, η οποία στοίχισε τη ζωή σε 1.000 ανθρώπους, και η κατάληψη της Αγιόντια από ινδουιστές φονταμενταλιστές το 1992 μετά την καταστροφή του αρχαίου μουσουλμανικού τεμένους του Babri Masjid. Το 1994 ρωσικά στρατεύματα στάλθηκαν στην Τσετσενία για να ανακόψουν το ρεύμα υπέρ της ανεξαρτητοποίησης της χώρας – μια επιχείρηση που τελικά μετατράπηκε σε ολομέτωπο πόλεμο και αργότερα μετεξελίχθηκε σε συνεχιζόμενο αντάρτικο.

Σε περιπτώσεις όπου η πολιτική νομιμοποίηση έχει καταρρεύσει εξ ολοκλήρου, ο στρατός ενδέχεται να αποτελεί το μόνο έρεισμα του καθεστώτος, προστατεύοντάς το από λαϊκή **εξέγερση** ή επανάσταση. Όταν συμβαίνει κάτι τέτοιο, ωστόσο, κάθε επίφαση συνταγματισμού και συναίνεσης εγκαταλείπεται, καθώς η κυβέρνηση μετατρέπεται σε ανοικτή δικτατορία. Έτσι, τον Μάιο του 1989, η επιβίωση του κινεζικού κομμουνιστικού καθεστώτος στηρίχτηκε αποκλειστικά στην επέμβαση του στρατού στην Πλατεία Τιεν-αν-μεν, που είχε σαν αποτέλεσμα την καταστολή του διογκούμενου δημοκρατικού κινήματος. Τέτοια περιστατικά δοκιμάζουν σοβαρά την αφοσίωση των αξιωματικών και την υπακοή του στρατεύματος, που αποτελούν προϋπόθεση για την ανάληψη βίαιης δράσης εναντίον διαδηλωτών. Στην Κίνα το

Εξέγερση: Λαϊκός ξεσηκωμός ενάντια στην καθεσπικία τάξη, με στόχο συνήθως (σε αντίθεση με την επανάσταση) την αντικατάσταση ηγετών και όχι την ανατροπή του ίδιου του πολιτικού συστήματος.

1989, επιδιώχθηκε να μεταφερθούν στο Πεκίνο μόνο στρατεύματα του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού από την επαρχία των οποίων η αφοσίωση στο καθεστώς ήταν σίγουρη. Σε αντιδιαστολή, τον Δεκέμβριο του 1989 στη Ρουμανία, οι στρατιώτες που διατάχθηκαν να καταπνίξουν τις λαϊκές ταραχές συντάχθηκαν με τους διαδηλωτές προκαλώντας έτσι την κατάρρευση του καθεστώτος Τσαουσέσκου.

Ομάδα συμφερόντων

Μέχρι τώρα αναφερθήκαμε στον στρατό σαν όργανο κρατικής πολιτικής, δηλαδή σαν μηχανισμό μέσω του οποίου οι κυβερνήσεις πετυχαίνουν τους στόχους τους στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Οι ένοπλες δυνάμεις, ωστόσο, δεν είναι ουδέτερα σώματα, αδιάφορα προς τους πολιτικούς σκοπούς για τους οποίους χρησιμοποιούνται. Απεναντίας, όπως και οι γραφειοκρατίες, οι στρατοί μπορούν να λειτουργήσουν σαν ομάδες συμφερόντων που επιδιώκουν να διαμορφώσουν ή να επηρεάσουν το περιεχόμενο της ίδιας της κρατικής πολιτικής. Υπό αυτό το πρίσμα, ο στρατός έχει μερικά προφανή πολιτικά θέματα. Πρώτον, διαθέτει αξιοσημείωτη τεχνική γνώση κι εξειδίκευση. Μολονότι οι ένοπλες δυνάμεις δεσμεύονται από την επίσημη υπαγωγή τους στους πολιτικούς και από την απαίτηση πολιτικής ουδετερότητας, είναι δύσκολο για τις κυβερνήσεις να μην ακούν ή να μη λαμβάνουν υπόψη τις συμβουλές των ανώτατων στελεχών του στρατεύματος σε στρατηγικά και αμυντικά ζητήματα και σε ευρύτερα θέματα εξωτερικής πολιτικής.

Δεύτερον, το στρατεύμα αποτελεί «εσωτερική» ομάδα συμφερόντων, υπό την έννοια ότι εκπροσωπείται σε σημαντικά όργανα κρατικής πολιτικής κι έτσι διαθέτει μια θεσμική βάση εξουσίας. Ο αμερικανικός στρατός λ.χ. μπορεί να ασκήσει επιρροή μέσω του υπουργείου Άμυνας (του «Πενταγώνου») και του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας, καθώς και διαμέσου των Επιτροπών Ένοπλων Υπηρεσιών του Κογκρέσου. Τρίτον, ο στρατός επωφελείται από το κύρος που απολαμβάνει σαν εγγυητής της εθνικής ασφάλειας και της κρατικής συνοχής καθώς και από τη σημασία που συνήθως αποδίδει ο λαός σε αμυντικά ζητήματα. Οι κυβερνήσεις ενδέχεται λοιπόν να υπολογίζουν τις ψήφους που τους αποφέρει η ενίσχυση της δύναμης του στρατού και η αύξηση των αμυντικών δαπανών.

Όπως οι θεωρητικοί της δημόσιας επιλογής υποστηρίζουν ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι έχουν ουσιαστικά ιδιοτελείς βλέψεις που αφορούν τη σταδιοδρομία τους, κατά τον ίδιο τρόπο μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι και οι ανώτατοι στρατιωτικοί προωθούν ενδεχομένως πολιτικές που βελτιώνουν το μέγεθος και τη θέση των ένοπλων δυνάμεων ή εγγυώνται την ανεξαρτησία τους. Κατά την άποψη αυτή, ο στρατός είναι είτε μια ομάδα πίεσης, η οποία ενδιαφέρεται κυρίως για την αύξηση της χρηματοδότησης των ένοπλων δυνάμεων, είτε ένα σύνολο αντίπαλων υπηρεσιών ή μονάδων που ανταγωνίζονται για το μεγαλύτερο κομμάτι της πίτας των αμυντικών δαπανών. Σε αυτή τους την προσπάθεια, οι ένοπλες δυνάμεις βοηθούνται από πανίσχυρους συμμάχους, υπό τη μορφή αυτού που ο πρόεδρος Eisenhower

Έννοια

Δικτατορία

Δικτατορία είναι, με αυστηρούς όρους, μια μορφή κυβερνητικής στην οποία επικρατεί απόλυτη εξουσία σε ένα μόνο άτομο· υπό αυτή την έννοια, η δικτατορία είναι συνώνυμη της απολυταρχίας. Αρχικά, ο όρος συνόδεταν με τις απερίοστες Επικρατίες εταυρίσες που αποδίδονταν σ' έναν ανώτατο άρχοντα στην πρώιμη Ρωμαϊκή Δημοκρατία και δημοσιεύονταν έτσι μία μορφή συνταγματικής δικτατορίας. Σήμερα, ωστόσο, με τη νεότερη χρήση του όρου, οι δικτάτορες θεωρούνται ότι υπερβαίνουν το δίκαιο και λειτουργούν πέρα και πάνω από συνταγματικές δεσμεύσεις. Στο αρχαίο παράδειγμα δικτατόρων περιλαμβάνονται ο Σύλλας, ο Ιούλιος και ο Αύγουστος Καίσαρας στη Ρώμη και πιο πρόσφατα ο Hitler, ο Mussolini και ο Σαντίμ Χουσσίν. Με πιο γενικούς όρους, η δικτατορία χαρακτηρίζεται από την αυθαίρετη και ανεξέλεγκτη άσκηση εξουσίας, όπως στην «ταξική δικτατορία», την «κομματική δικτατορία», τη «στρατιωτική δικτατορία» και την «προσωπική δικτατορία».

Έννοια

Τρομοκρατία

Υπό ευρύτατη έννοια, η τρομοκρατία αναφέρεται στη χρήση του τρόμου για την προώθηση πολιτικών σκοπών. Η τρομοκρατία επιδιώκει τη δημιουργία κλίματος φόβου, ανασφάλειας και αβεβαιότητας. Οι πιο κοινές μορφές τρομοκρατικών ενεργειών είναι οι δολοφονίες, οι βομβιστικές επιθέσεις, η αρπαγή ομήρων και οι αεροπειρατές, αν και η εμφάνιση μιας παγκόσμιας βεληνεκούς τρομοκρατίας, όπως έδειξαν οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στις ΗΠΑ, απειλεί να επαναπροσδιορίσει το φαινόμενο. Εντούτοις, ο όρος παραμένει άκρως αμφιλεγόμενος. Πρώτον, η διάκριση μεταξύ τρομοκρατίας και άλλων μορφών βίας ή εκθροιστικών συσκοπίζεται από το γεγονός ότι και οι τελευταίες μπορούν να έχουν σαν στόχο τον εκφοβισμό του πληθυσμού. Δεύτερον, καθώς ο όρος είναι ιδιαίτερα μειωτικός, χρησιμοποιείται μάλλον επιλεκτικά και συχνά υποκειμενικά (ο «τρομοκράτης» των μεν είναι «μαχητής της ελευθερίας» για τους δε). Τρίτον, μολονότι η τρομοκρατία εννοείται συνήθως σαν αντικυβερνητική δραστηριότητα, και οι κυβερνήσεις μπορούν να εξαπολύσουν εκστρατείες τρόμου εναντίον του δικού τους ή άλλου πληθυσμού, όπως στην περίπτωση της «κρατικής τρομοκρατίας».

ονόμασε, στον αποχαιρετιστήριο λόγο του το 1961, **στρατιωτικοβιομηχανικό πλέγμα**. Είναι γενικά αποδεκτό λ.χ. ότι ο Ψυχρός Πόλεμος συντηρήθηκε εν μέρει από τα κατεστημένα στρατιωτικοβιομηχανικά συμφέροντα των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ τα οποία είχαν ισχυρό κίνητρο να υπερτονίζουν τη στρατηγική απειλή και τις επιθετικές δυνατότητες του εχθρού. Εκτιμάται ότι οι σοβιετικές δαπάνες που σχετίζονταν με τους εξοπλισμούς και την άμυνα κατά τη δεκαετία του 1980 έφταναν στο 40% του ΑΕΠ, η δε σοβιετική στρατιωτική βιομηχανία (οι «σιδεροφάγοι» κατά Χρυσουσόφ) ήταν ο μόνος ανταγωνιστικός τομέας μιας φθίνουσας οικονομίας. Από την άλλη, ενώ την ίδια περίοδο οι αμερικανικές αμυντικές δαπάνες αντιστοιχούσαν μόλις στο 6% του ΑΕΠ, το ποσοστό αυτό αντιπροσώπευε σε πραγματικούς όρους ένα ποσό που ήταν μόλις κατά 10% μικρότερο από τις συνολικές σοβιετικές αμυντικές δαπάνες.

Παρομοίως, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ένας από τους παράγοντες που οδήγησαν στον Πόλεμο του Κόλπου το 1991 ήταν η επιθυμία ανώτατων στρατιωτικών και σπουδαίων εργολάβων του αμυντικού τομέα στις ΗΠΑ να δικαιολογήσουν τα υψηλά επίπεδα των στρατιωτικών επενδύσεων, επιδεικνύοντας την αποτελεσματικότητα νέων τεχνολογιών όπως το βομβαρδιστικό Stealth και οι πύραυλοι Cruise και Patriot. Από την άλλη, είναι παραπλανητικό να θεωρούμε όλους τους στρατιωτικούς συλλήβδην πολεμοκάπηλους. Μετά την ταπείνωση των ΗΠΑ στον πόλεμο του Βιετνάμ, ο Colin Powell, κυριότερος στρατιωτικός σύμβουλος του προέδρου Bush, ήταν άκρως επιφυλακτικός στην προοπτική στρατιωτικής λύσης στην κρίση του Κόλπου, φοβούμενος τις φθορές που θα προκαλούσε στις ένοπλες δυνάμεις μια επιχείρηση δίχως ξεκάθαρους και επιτεύξιμους πολιτικούς στόχους. Το ίδιο, ως υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση George W. Bush, ο Powell υποστήριξε, από κοινού με ανώτατους στρατιωτικούς, ότι ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» πρέπει να διεξαχθεί ενάντια σε σαφώς ορισμένους και στρατηγικά συγκεκριμένους στόχους, προκειμένου να μην εμπλακούν οι ΗΠΑ σε μακροχρόνια σύρραξη.

Μέχρι ένα βαθμό, οι ρωσικές ένοπλες δυνάμεις διαδραματίζουν σημαντικότερο ρόλο στη ρωσική εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας, από την κατάρρευση του κομμουνισμού το 1991 και μετά. Κατά τη σοβιετική περίοδο, τα στρατιωτικά συμφέροντα, αν και ήταν πάντα ισχυρά, περιοριζόνταν συνήθως λόγω του ηγετικού ρόλου του ΚΚΣΕ. Ωστόσο, ένας συνδυασμός πολιτικής ανασφάλειας και στρατηγικής αβεβαιότητας στη μετακομμουνιστική Ρωσία παρήγαγε συνθήκες που επέτρεψαν στις ένοπλες δυνάμεις να αποκτήσουν μεγαλύτερη επιρροή και ανεξαρτησία. Η επίθεση στο κτίριο του κοινοβουλίου από επίλεκτους αλεξιπτωτιστές που σήμανε το τέλος των σκληροπυρηνικών τον Οκτώβριο του 1993 τόνισε απλά το γεγονός ότι ο πρόεδρος Γέλτσιν είχε γίνει, υπό μία έννοια, αιχμάλωτος του στρατού. Σε αυτό προστέθηκε η ελλογική αδυναμία των μεταρρυθμιστών και η αποτυχία του Γέλτσιν να κερδίσει την υποστήριξη μιας Δούμας (κοινοβουλίου) κυριαρχούμενης από εθνικιστές και κομμουνιστές. Έτσι, ο ρωσικός στρατός, ενεργώντας μέσω του υπουργείου Άμυνας, έφτασε να παίζει αποφασιστικό ρόλο στη

Στρατιωτικοβιομηχανικό πλέγμα

Συμβιωτική σχέση ανάμεσα στις ένοπλες δυνάμεις και τις αμυντικές βιομηχανίες, η οποία βασίζεται στην κοινή επιθυμία αύξησης των στρατιωτικών δαπανών.

διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής, τόσο έναντι γειτονικών κρατών όσο και έναντι της ευρύτερης διεθνούς κοινότητας.

Μολονότι οι Ρώσοι στρατιωτικοί ηγέτες ήταν έτοιμοι να αποσύρουν στρατεύματα από τις χώρες της Βαλτικής, κατόρθωσαν να πείσουν το Γέλτσιν να υιοθετήσει μια γενική πολιτική θεώρησης των συνόρων της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών ως προέκταση της ρωσικής επικράτειας. Αυτό οδήγησε σε στενότερη στρατιωτική σχέση ανάμεσα στη Μόσχα και πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, όπως η Γεωργία και το Τατζικιστάν, οι οποίες συνορεύουν με την ισλαμική Κεντρική Ασία. Η στροφή της ρωσικής πολιτικής προς το «μακρινό» εξωτερικό φάνηκε το 1995 με την υιοθέτηση αποφασιστικότερης στάσης υπέρ των Σέρβων κατά τη βοσνιακή κρίση, η οποία ανέστειλε στην πράξη τις κινήσεις του ΝΑΤΟ για την επίλυση της κρίσης με στρατιωτικά μέσα. Ο πόλεμος στην Τσετσενία, ωστόσο, αποτέλεσε την καλύτερη απόδειξη μέχρι σήμερα της επιρροής του ρωσικού στρατού και της επιθυμίας του να διατηρήσει τη συνοχή της Ρωσικής Ομοσπονδίας μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ το 1989 και την απόσχιση των μη ρωσικών σοβιετικών δημοκρατιών το 1991.

Εναλλακτική μορφή εξουσίας

Ο στρατός, βέβαια, δεν είναι πάντα ικανοποιημένος με το ρόλο μιας ομάδας συμφερόντων που ασκεί πιέσεις στους πολιτικούς και δρα μέσω αυτών. Ο έλεγχος του εθνικού οπλοστασίου και της εξουσίας καταναγκασμού του δίνει τη δυνατότητα να αναμειγνύεται άμεσα στην πολιτική ζωή, γεγονός που, σε ακραίες περιπτώσεις, οδηγεί στην εγκαθίδρυση στρατιωτικού καθεστώτος. Όπως μπορεί να στηρίξει μια μη δημοφιλή κυβέρνηση ή ένα καθεστώς, ο στρατός μπορεί επίσης να απομακρύνει ή να αντικαταστήσει την άρχουσα ελίτ ή να ανατρέψει το ίδιο το καθεστώς. Οι ακριβείς περιστάσεις υπό τις οποίες οι ένοπλες δυνάμεις καταλαμβάνουν την εξουσία εξετάζονται παρακάτω. Ωστόσο, η μορφή του καθεστώτος που εγκαθιδρύουν έχει μια σειρά διακριτικά γνωρίσματα. Το χαρακτηριστικό στοιχείο ενός στρατιωτικού καθεστώτος είναι ότι μέλη των ένοπλων δυνάμεων αντικαθιστούν τους πολιτικούς, πράγμα που σημαίνει ότι οι ηγετικές θέσεις της κυβέρνησης καταλαμβάνονται βάσει της θέσης κάθε αξιωματικού στη στρατιωτική ιεραρχία.

Μία εκδοχή στρατιωτικού καθεστώτος είναι η στρατιωτική χούντα (από την ισπανική λέξη *junta*, που σημαίνει συμβούλιο). Η στρατιωτική χούντα, διαδεδομένη ιδιαίτερα στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, είναι μια μορφή συλλογικής στρατιωτικής κυβέρνησης, που συγκροτείται γύρω από ένα κεντρικό συμβούλιο αξιωματικών στο οποίο συνήθως εκπροσωπούνται και τα τρία σώματα (πεζικό, αεροπορία και ναυτικό). Στην κλασική μορφή της, λ.χ. στην Αργεντινή μεταξύ 1978 και 1983, οι πολίτες αποκλείονται από τα ανώτερα κλιμάκια της κυβέρνησης ενώ απαγορεύεται η συνδικαλιστική ή άλλη πολιτική δραστηριότητα. Πάντως, στα καθεστώτα αυτά παρατηρείται συχνή εναλλαγή προσώπων στα κεντρικά κυβερνητικά αξιώματα σαν συνέπεια της αντιπαλότητας μεταξύ υπηρεσιών και μεταξύ των κορυφαίων

Εννοια

Ελευθερία του πολίτη

Η ελευθερία του πολίτη* αναφέρεται στην ιδιωτική σφαίρα της ζωής που ανήκει στον πολίτη και όχι στο κράτος. Συνορθώνει επιμέρους μια σειρά «αυθιχά» δικαιώματα, θεμελιωμένα συνήθως στο δόγμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία απατούν από την κυβέρνηση να μην παρεμβαίνει στις υποθέσεις των πολιτών. Θεωρείται συνήθως ότι οι κλασικές αστικές ελευθερίες περιλαμβάνουν τα δικαιώματα της ελευθερίας του λόγου, του τύπου, της θρησκευτικής πίστης και της συνείδησης, της μετακίνησης και της συνάθροισης. Οι κεντρικές αυτές ελευθερίες γίνονται εν γένει κατονομαζόμενες ως ζωτικής σημασίας για τη λειτουργία των φιλελευθέρων δημοκρατικών κοινωνιών καθώς προστατεύουν το άτομο από την αβυσσική κυβέρνηση. Σε πολλές περιπτώσεις, η όψη της ελευθερίας του πολίτη εκφράζεται στο σύνταγμα, μέσω κείμενων όπως οι χάρτες δικαιωμάτων.

στελεχών. Σε άλλες περιπτώσεις, ωστόσο, η υπεροχή ενός προσώπου στο εσωτερικό της χούντας οδηγεί σε μια μορφή στρατιωτικής δικτατορίας, όπως συνέβη με τον στρατηγό Παπαδόπουλο (1967-1974), με τον στρατηγό Πινοσέτ στη Χιλή (μετά το πραξικόπημα του 1973) και με τον στρατηγό Αμπάτσα στη Νιγηρία (1993-98). Ειδικά στην Αφρική δεν είναι σπάνιο να καταλαμβάνουν την εξουσία υπαξιωματικοί ή και κατώτεροι αξιωματικοί, όπως συνέβη στην Γκάνα το 1979, όταν την εξουσία κατέλαβε ο υποσηναγός Jerry Rawlings, και στη Λιβερία το 1980 με το πραξικόπημα του λοχαγού Samuel Doe.

Είναι εντούτοις δύσκολο για ένα στρατιωτικό καθεστώς να διατηρήσει σταθερή και μακροχρόνια πολιτική μορφή. Μολονότι οι στρατιωτικοί ηγέτες τονίζουν τη χρόνια αδυναμία, τις αγεφύρωτες διαφορές και την ενδημική διαφθορά των πολιτικών κυβερνήσεων, είναι απίθανο η στρατιωτική εξουσία να παράσχει λύση σε αυτά τα προβλήματα ή να θεωρηθεί νόμιμη, παρεκτός προσωρινά, σε περιόδους εθνικών κρίσεων ή έκτακτης πολιτικής ανάγκης. Γι' αυτόν το λόγο τα στρατιωτικά καθεστώτα χαρακτηρίζονται κατά κανόνα από την αναστολή των πολιτικών ελευθεριών και την καταστολή κάθε λαϊκής συμμετοχής στην πολιτική. Τα συλλαλητήρια και οι διαδηλώσεις περιστέλλονται, τα αντιπολιτευτικά πολιτικά κόμματα και τα συνδικάτα απαγορεύονται και τα μέσα ενημέρωσης τίθενται υπό καθεστώς αυστηρής **λογοκρισίας**. Ως εκ τούτου, ο στρατός συχνά προτιμά να κυβερνά από το παρασκήνιο, ασκώντας συγκαλυμμένη εξουσία μέσω μιας πολιτικής ηγεσίας. Αυτό συνέβη στο Ζαΐρ υπό την ηγεσία του Μομπούτου, ο οποίος κατέλαβε την εξουσία με στρατιωτικό πραξικόπημα το 1965, αλλά αργότερα άφησε το στρατό να αποσυρθεί σταδιακά από την ενεργό πολιτική και να κυβερνά μέσω του Λαϊκού Επαναστατικού Κινήματος που ιδρύθηκε το 1967. Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, η μετάβαση της Αιγύπτου από τη στρατιωτική κυβέρνηση στην ανταρχική πολιτική εξουσία επιτεύχθηκε υπό τους Γκαμάλ Νάσερ και Ανουάρ Σαντάτ, δύο στρατιωτικούς. Ο διορισμός πολιτικών υπουργικών συμβουλίων και η ανάδυση κομμάτων και ομάδων συμφερόντων δεν ενίσχυσε μόνο τη νομιμοποίηση του καθεστώτος, αλλά προσέδωσε επίσης στους Νάσερ και Σαντάτ μεγαλύτερο βαθμό ανεξαρτησίας από τις δικές τους ένοπλες δυνάμεις.

Τα στρατιωτικά καθεστώτα μπορεί να έχουν και πιο δραματικό τέλος, όταν καταρρέουν ή ανατρέπονται λόγω απώλειας της αυθεντίας των ένοπλων δυνάμεων, συνήθως μετά από πολεμική ήττα. Αυτό μπορεί επίσης να συμβεί όταν οι στρατιωτικοί ηγέτες αντιμετωπίζουν υψηλά επίπεδα λαϊκής αντίστασης, τα οποία δεν μπορούν πια να ελεγχθούν μέσω της καταπίεσης. Παραδείγματα της πρώτης περίπτωσης είναι η πτώση των συνταγματαρχών στην Ελλάδα το 1974 μετά την τουρκική εισβολή στη βόρεια Κύπρο και η κατάρρευση της στρατιωτικής χούντας της Αργεντινής το 1983, ένα χρόνο μετά την ήττα της στον πόλεμο των Φώκλαντ. Από την άλλη μεριά, η ανατροπή της υποστηριζόμενης από τον στρατό δικτατορίας του Μάρκος στις Φιλιππίνες το 1986 υπήρξε αποτέλεσμα αφενός εσωτερικών πιέσεων για δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις, τις οποίες εξέφραζε η Κορασόν Ακίνο, και αφετέρου

Λογοκρισία: Ο έλεγχος ή η απαγόρευση εκδόσεων, έκφρασης γνώμης και άλλων δημόσιων πράξεων· η λογοκρισία μπορεί να είναι επίσημη ή ανεπίσημη.

διπλωματικών πιέσεων που προέρχονταν από τις ΗΠΑ. Ωστόσο, άπαξ και οι ένοπλες δυνάμεις αναμειχθούν άμεσα στην πολιτική, συνήθως δεν επιστρέφουν πια μόνιμα στους στρατώνες τους. Αυτό αποδείχτηκε στις Φιλιππίνες με τα τρία αποτυχημένα πραξικοπήματα τους πρώτους 18 μήνες της κυβέρνησης Ακίνο.

Ελέγχοντας τον στρατό

Η αναμφισβήτητη εξουσία των ένοπλων δυνάμεων είναι πιθανό να οδηγήσει στην εντύπωση ότι ο στρατός είναι πάντα σημαντικός, αν όχι αποφασιστικός παράγοντας της πολιτικής. Η πραγματικότητα, όμως, είναι πολύ διαφορετική. Η άμεση ανάμειξη του στρατού στην πολιτική, ιδιαίτερα με στόχο την εκτόπιση πολιτικών κυβερνήσεων, στην πραγματικότητα σπανίζει στα περισσότερα μέρη του κόσμου, και περιορίζεται κατά κύριο λόγο στη Λατινική Αμερική, την Αφρική και κάποια μέρη της Ασίας. Τόσο οι δυτικές φιλελεύθερες δημοκρατίες όσο και τα ορθόδοξα κομμουνιστικά κράτη γνώρισαν ελάχιστα στρατιωτικά πραξικοπήματα, επιτυχημένα ή όχι. Από το 1945 και μετά, οι μόνες εξαιρέσεις στη Δυτική Ευρώπη σημειώθηκαν στη Γαλλία το 1958 και το 1961 (το πρώτο προκάλεσε την κατάρρευση της Τέταρτης Δημοκρατίας και το δεύτερο απέτυχε), στην Πορτογαλία, όταν ο στρατός κατέλαβε την εξουσία για «σώσει το έθνος από την κυβέρνηση», και στην Ισπανία το 1981, όταν ο στρατός αποπειράθηκε μια αποτυχημένη εξέγερση. Οι εξαιρέσεις στον κομμουνιστικό κόσμο περιλαμβάνουν το αποτυχημένο πραξικόπημα στην Κίνα το 1971, το οποίο συνδέεται με την απόπειρα του Λιν Πιάο να κερδίσει την ηγεσία, την κατάληψη της εξουσίας από τον στρατηγό Γιαρτζέλσκι στην Πολωνία το 1981 και το πραξικόπημα των σκληροπυρηνικών στη Ρωσία το 1991 που απομάκρυνε προσωρινά τον Γκορμπατσόφ από την εξουσία.

Πώς όμως επιτυγχάνεται ο πολιτικός έλεγχος επί του στρατού σε άλλες περιστάσεις; Οι μηχανισμοί και οι μέθοδοι πολιτικού ελέγχου των ένοπλων δυνάμεων έχουν ταξινομηθεί σε δύο κατηγορίες. Ο Samuel Huntington (1957) τις κατέταξε σε «αντικειμενικές» και «υποκειμενικές» μεθόδους, ενώ ο Eric Nordlinger (1977) χρησιμοποίησε τους όρους «φιλελεύθερες» και «διεισδυτικές». Το φιλελεύθερο ή αντικειμενικό μοντέλο των σχέσεων στρατιωτικών και πολιτικών χρησιμοποιείται κατά κανόνα από τις δυτικές πολυαρχίες. Κύριο στοιχείο αυτού του τρόπου ελέγχου είναι ότι υφίσταται ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα στους πολιτικούς και τους στρατιωτικούς ρόλους και τις αρμοδιότητες: με απλά λόγια, ο στρατός κρατιέται εκτός πολιτικής. Αυτό επιτυγχάνεται με ποικίλους τρόπους.

Κατ' αρχάς, ο στρατός υπόκειται τυπικά στους πολιτικούς ηγέτες, οι οποίοι λογοδοτούν συνήθως σε μια συνέλευση ή στον λαό. Δεύτερον, η χάραξη κρατικής πολιτικής, ακόμα και στους τομείς της άμυνας και των στρατιωτικών υποθέσεων, είναι ευθύνη των πολιτικών, και στους στρατιωτικούς εκχωρείται απλώς συμβουλευτικός ρόλος και η ευθύνη υλοποίησης των στρατιωτικών προγραμμάτων. Μολονότι στην πράξη ο στρατός είναι ίσως σε θέση να ασκεί σημαντική επιρροή επί της πολιτικής, στην πραγματικότητα αποτελεί μόνο μία από τις ομάδες συμπε-

ρόντων κι έτσι δεσμεύεται από την παραδοχή ότι δεν έχει εξουσία να *αμφισβητεί* τις αποφάσεις που λαμβάνουν οι πολιτικοί ηγέτες. Αυτό με τη σειρά του στηρίζεται σε μία τρίτη προϋπόθεση: την αυστηρή πολιτική ουδετερότητα στο εσωτερικό των ένοπλων δυνάμεων, η οποία εγγυάται ότι αυτές παραμένουν πιστές στο καθεστώς ανεξαρτήτως του κόμματος ή της κυβέρνησης που βρίσκεται στην εξουσία.

Οι ΗΠΑ είναι ένα καλό παράδειγμα υπαγωγής των ένοπλων δυνάμεων στην πολιτική εξουσία, παρόλο που αυτό φαντάζει ίσως παράδοξο αν αναλογιστούμε το ρόλο που έπαιξε ο αμερικανικός στρατός στη γέννηση του κράτους κατά τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας (1775-83). Η υπαγωγή αυτή διασφαλίστηκε με την αναγόρευση του Αμερικανού προέδρου σε αρχιστράτηγο των ένοπλων δυνάμεων και την άρνηση του George Washington (αρχικά ως αρχηγού των αμερικανικών στρατευμάτων που μάχονταν για την ανεξαρτησία και αργότερα ως πρώτου προέδρου των ΗΠΑ) να εγκρίνει την επέμβαση του στρατού στις πολιτικές υποθέσεις. Εν συνεχεία, αυτό το φιλελεύθερο μοντέλο των σχέσεων στρατού και πολιτικών άντεξε στις πιέσεις του αιματηρού εμφύλιου πολέμου (1861-65) όσο και στις δοκιμασίες των δύο παγκόσμιων πολέμων, παρά την πολιτικά επιθετική φύση της αμερικανικής ανάμειξης και στους δύο πολέμους. Ακόμα και στις περιπτώσεις που ο Αμερικανός πρόεδρος ήταν πρώην στρατιωτικός και ήρωας πολέμου, όπως ο πρόεδρος Eisenhower (1953-61), οι ένοπλες δυνάμεις αναγνώριζαν την ανωτερότητα των πολιτικών. Ο πολιτικός έλεγχος, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι ο στρατός είναι πολιτικά ανίκανος. Μολονότι, δηλαδή, οι αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις δεν προσπάθησαν ποτέ να αναμειχθούν στην πολιτική διαδικασία, η τακτική τους ανάμειξη ως προνομιούχου και ισχυρού λόμπι έχει σημαντικό αντίκτυπο στην αμυντική και την εξωτερική πολιτική της χώρας.

Ένα παρόμοιο μοντέλο ρύθμισης των σχέσεων των ένοπλων δυνάμεων με την πολιτική εξουσία χρησιμοποιείται στη Μ. Βρετανία. Οι βρετανικές ένοπλες δυνάμεις λογοδοτούν στο στέμμα, δηλαδή, στην πράξη, στον πρωθυπουργό και το υπουργικό συμβούλιο μέσω του υπουργού Άμυνας. Ο στρατός δεν έχει ασκήσει ποτέ άμεση επιρροή στη βρετανική πολιτική ζωή μετά τον 17ο αιώνα και το καθεστώς του στρατιωτικού και πολιτικού Oliver Cromwell. Πράγματι, όπως και στις περισσότερες φιλελεύθερες δημοκρατίες, ο επαγγελματισμός του στρατού στη Μ. Βρετανία θεμελιώνεται εν πολλοίς στην αυστηρή μη ανάμειξη του στην πολιτική. Ο αυτοπεριορισμός αυτός δοκιμάστηκε μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου λ.χ. ο στρατιωτικός λόρδος Kitchener χρησιμοποίησε το διορισμό του ως υπουργού Επικρατείας, υπεύθυνου για θέματα πολέμου, προκειμένου να ξεκινήσει την ανάπτυξη εθελοντικού στρατού. Ο Sir Douglas Haig, αρχιστράτηγος της βρετανικής εκστρατευτικής δύναμης, άσκησε σημαντική επιρροή στην απόφαση να χρησιμοποιηθεί η δαπανηρή και εξαντλητική τακτική του πολέμου χαρακωμάτων στο Δυτικό Μέτωπο. Μπόρεσε δε να ασκήσει τέτοια επιρροή διότι ο πρωθυπουργός H.H. Asquith πίστευε ότι η διεξαγωγή του πολέμου ήταν δουλειά των στρατηγών και διότι ο βασιλιάς Γεώργιος Ε΄ υποστήριζε

ενίοτε τον στρατό στον ανταγωνισμό του με τους πολιτικούς. Τέτοια προβλήματα, όμως, δεν προέκυψαν υπό την ηγεσία του Churchill κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι, μάλιστα, γενικός κανόνας ότι τα αναπτυγμένα δυτικά κράτη με παράδοση συνταγματικής σταθερότητας και παγιωμένη δημοκρατική κουλτούρα δυσκολεύτηκαν ελάχιστα να διατηρήσουν ένα φιλελεύθερο μοντέλο ρύθμισης των σχέσεων του στρατού με την πολιτική εξουσία.

Μία πολύ διαφορετική μορφή πολιτικού ελέγχου εφαρμόζεται σε δικτατορικά ή μονοκομματικά κράτη. Στη θέση «αντικειμενικών» μηχανισμών για την εδραίωση της ανωτερότητας της πολιτικής εξουσίας, τα καθεστώτα αυτά χρησιμοποιούν «υποκειμενικές» μεθόδους, προκειμένου να προσαρτήσουν τον στρατό στην πολιτική ηγεσία μεταγγίζοντάς του τις αξίες και τα ιδανικά της πολιτικής εξουσίας. Ενώ δηλαδή το φιλελεύθερο μοντέλο λειτουργεί μέσω του αποκλεισμού των ένοπλων δυνάμεων από την πολιτική, το διεισδυτικό μοντέλο χρησιμοποιεί την ακριβώς αντίθετη προσέγγιση της συστηματικής και ολόπλευρης πολιτικοποίησης του στρατού. Αυτό έχει επιτευχθεί με ποικίλους τρόπους και με διαφορετικούς βαθμούς επιτυχίας. Ο Hitler προσπάθησε να μετατρέψει τον γερμανικό στρατό σε «πολιτικούς στρατιώτες» μέσω του προσωπικού όρκου πίστης που έδωσαν οι στρατιώτες σ' εκείνον ως «Φύρερ» τον Αύγουστο του 1934. Συγχρόνως, ο Hitler αυτοανακηρύχθηκε αρχηγός των ένοπλων δυνάμεων, και το 1941 ανέλαβε το αξίωμα του αρχιστρατήγου. Ωστόσο, η αφοσίωση του στρατού βασιζόταν περισσότερο στη σύμπτωση του αυταρχικού εθνικισμού του με τις επεκτατικές βλέψεις του χιτλερικού καθεστώτος παρά στη διείσδυση του ναζιστικού δόγματος. Αυτό φάνηκε από την αυξανόμενη εξάρτηση του Hitler από τα SS ως πολιτικά αξιόπιστης στρατιωτικής ελίτ. Προτού αυτοκτονήσει τον Απρίλιο του 1945, ο Hitler ανακήρυξε επόμενο «Φύρερ» τον ναύαρχο Dönitz, διότι πίστευε ότι απ' όλες τις ένοπλες δυνάμεις μόνο το ναυτικό δεν τον είχε εγκαταλείψει.

Μία σημαντικά πιο βίαιη προσέγγιση υιοθετήθηκε από τον Στάλιν στην ΕΣΣΔ τη δεκαετία του 1930. Οι κινήσεις που γίνονταν προς ενίσχυση του επαγγελματισμού του σοβιετικού στρατού, οι οποίες αντανάκλουν αυξανόμενη ανησυχία για τις επεκτατικές διαθέσεις της ναζιστικής Γερμανίας, διακόπηκαν βίαια το 1937 με την εγκαινίαση μιας σειράς αιματηρών εκκαθαρίσεων: τρεις από τους πέντε στρατάρχες και δεκατρείς από τους δεκαπέντε στρατιωτικούς διοικητές εκτελέστηκαν. Συνολικά, το 90% όλων των στρατηγών, το 80% των συνταγματάρχων και περίπου 30.000 αξιωματικοί κατώτερων βαθμίδων έχασαν τη θέση τους και σε πολλές περιπτώσεις τη ζωή τους. Οι εκκαθαρίσεις στέρησαν ουσιαστικά τον Κόκκινο Στρατό από τη στρατιωτική του εμπειρία και κόντεψαν να προκαλέσουν την πλήρη αποδιοργάνωσή του, σε μια περίοδο κατά την οποία διεξήγαγε πόλεμο εναντίον της Φινλανδίας (1939-40) κι ετοιμαζόταν, υποτίθεται, να υπερασπιστεί την ΕΣΣΔ από πιθανή γερμανική εισβολή.

Παρ' όλα αυτά, τις περισσότερες φορές το διεισδυτικό μοντέλο δεν περιλαμβάνει τόσο την εκκαθάριση των πολιτικά «αναξιόπιστων» μελών του στρατού όσο την προώθηση πολιτικά «ορθών» απόψεων

και αξιών μέσω διαρκούς προπαγάνδας και κατήχησης. Ο ιρακινός στρατός λ.χ., ειδικά μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Σαντάμ Χουσεϊν το 1979, διαποτίστηκε από τον παναραβικό εθνικισμό του κόμματος Μπάαθ. Η ιδεολογία του τελευταίου είναι στρατευμένη στην ενοποίηση του αραβικού έθνους και στην απελευθέρωσή του από τον δυτικό ιμπεριαλισμό και τον **σιωνισμό**. Οι επιδιώξεις αυτές παρείχαν ιδεολογική δικαιολόγηση για την εισβολή στο Ιράν το 1980 και την προσάρτηση του Κουβέιτ το 1990.

Η θεσμική διείσδυση στις ένοπλες δυνάμεις αναπτύχθηκε στο έπακρο στα κομμουνιστικά κράτη. Στην Κίνα, ένα περιπλοκο δίκτυο κομματικών σωμάτων αντιστοιχεί στη δομή του στρατού, παρέχοντας καθοδήγηση σε τομείς πολιτικής και ιδεολογικής σημασίας. Ο πολιτικός έλεγχος συντηρείται έτσι μέσω μιας τέτοιας αλληλοδιείσδυσης ανάμεσα στο κόμμα και τις ένοπλες δυνάμεις, ώστε ν' ακυρώνεται πρακτικά κάθε διάκριση στρατιωτικών και πολιτικών αρμοδιοτήτων. Η συμμετοχή στο κόμμα και το παρελθόν πολιτικής αφοσίωσης και στράτευσης στο κομμουνιστικό καθεστώς είναι προαπαιτούμενα για το διορισμό και την προαγωγή των αξιωματικών του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού. Ωστόσο, στο βαθμό που το κόμμα λειτουργεί εντός και διαμέσου του στρατού, αυτός αποκτά φωνή στην πολιτική διαδικασία και μπορεί επομένως να ασκήσει επιρροή μέσω μιας αξεδιάλυτης κομματικοκρατικοστρατιωτικής ελίτ. Στην ΕΣΣΔ, η προσέγγιση αυτή επέτρεψε ορισμένες φορές στους ανώτατους στρατιωτικούς να παίζουν αποφασιστικό πολιτικό ρόλο, όπως συνέβη το 1957, όταν στήριξαν τον Χρουστσόφ και τον βοήθησαν να ματαιώσει την απόπειρα πραξικοπήματος από τη λεγόμενη αντικομματική ομάδα, και ξανά το 1964, όταν, στον απόηχο της πυρραυλικής κρίσης στην Κούβα, απέσυραν την υποστήριξή τους από τον Χρουστσόφ, συμβάλλοντας στην πτώση του.

Πότε καταλαμβάνει την εξουσία ο στρατός;

Η πιο δραματική εκδήλωση της πολιτικής εξουσίας των ένοπλων δυνάμεων είναι, φυσικά, η ανατροπή της πολιτικής κυβέρνησης με στρατιωτικό πραξικόπημα. Ο στρατός μπορεί να καταλάβει την εξουσία είτε για να απομακρύνει την πολιτική ηγεσία και να εγκαθιδρύσει μια μορφή άμεσης στρατιωτικής κυβέρνησης είτε για να αντικαταστήσει κάποιους πολιτικούς ηγέτες με ορισμένους άλλους, μέσω των οποίων θα μπορεί να κυβερνά εμμέσως. Σε άλλες περιπτώσεις, μπορεί να εγκαθιδρυθεί κανονική στρατιωτική κυβέρνηση χωρίς επίσημη αξίωση εξουσίας από μέρους των ένοπλων δυνάμεων, όπως συνέβη στις Φιλιππίνες υπό τον πρόεδρο Μάρκος, ειδικά μετά την κήρυξη στρατιωτικού νόμου το 1972. Σε ορισμένα μέρη του κόσμου, η ανάμειξη του στρατού στην πολιτική έχει γίνει συνήθεια και τα στρατιωτικά καθεστώτα έχουν επιτύχει τέτοιο βαθμό σταθερότητας ώστε δεν μπορούν πια να θεωρούνται έκτακτα ή μεταβατικά φαινόμενα. Έτσι, το στρατιωτικό πραξικόπημα γίνεται ο κύριος τρόπος μεταβίβασης της κυβερνητικής εξουσίας από μια ομάδα ηγετών στην επόμενη. Κατά τον 19ο αιώνα, αυτό συνέβαινε κατά κόρον στη Λατινική Αμερική (ιδιαίτερα στο Μεξικό, το Περού και τη Χιλή), την Ισπανία και τα βαλκανικά

Σιωνισμός: Το κίνημα για την ίδρυση εβραϊκού κράτους, το οποίο σήμερα συνδέεται με την υπεράσπιση των συμφερόντων και της εδαφικής ακεραιότητας του Ισραήλ.

Έννοια**Πραξικόπημα**

Πραξικόπημα (στα αγγλικά χρησιμοποιείται η γαλλική έκφραση *coup d'état* που σημαίνει «κτύπημα στο κράτος») είναι η αφηνιάστικη και βίαιη κατάληψη της κυβερνητικής εξουσίας μέσα παράνομων και αντισυνταγματικών ενεργειών. Τα πραξικοπήματα υποκινούνται ή υποβοηθούνται από τον στρατό. Συντά είναι βίαια, κι άλλοτε η χρήση βίας είναι περιορισμένη, ενώ έχουν υπάρξει και αναίμακτα πραξικοπήματα. Τα πραξικοπήματα διαφέρουν από τις επαναστάσεις από δύο απόψεις. Πρώτον, πραξικοπήματα κάνουν μικρές σχετικά ομάδες που προέρχονται από βασικούς κρατικούς θεσμούς (λ.χ. τη γραφειοκρατία, την αστυνομία ή τις ένοπλες δυνάμεις). Δεύτερον, οι πραξικοπηματίες αποσκοπούν συνήθως στην αντικατάσταση της κυβέρνησης ή της κυβερνώσας ομάδας, χωρίς ν' αλλάζουν απαραίτητα το καθεστώς ή να επιφέρουν ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές.

κράτη. Στον 20ό αιώνα, η στρατιωτική επέμβαση περιορίστηκε εν πολλοίς στα αναπτυσσόμενα κράτη της Αφρικής, της Λατινικής Αμερικής και σε ορισμένες περιοχές της Ασίας. Εξάλλου, τα στρατιωτικά πραξικοπήματα φαίνεται ότι σχετίζονται με συγκεκριμένους παράγοντες, οι πιο σημαντικοί από τους οποίους είναι:

- η οικονομική υπανάπτυξη
- η απώλεια της νομιμοποίησης των πολιτικών ηγετών
- η σύγκρουση του στρατού με την κυβέρνηση
- ένα ευνοϊκό διεθνές πλαίσιο

Υπάρχει σαφής σύνδεση ανάμεσα στην εμφάνιση στρατιωτικών πραξικοπημάτων και την οικονομική υπανάπτυξη. Ο Pinkney (1990) τόνισε ότι η συντριπτική πλειονότητα των 56 χωρών που έχουν γνωρίσει στρατιωτική κυβέρνηση από το 1960 και μετά βρίσκονται στον τρίτο κόσμο. Ορισμένα πραξικοπήματα, μάλιστα, μπορούν να συνδεθούν με οικονομικές κρίσεις. Στη Νιγηρία, για παράδειγμα, η ανατροπή της –τετράχρονης μόλις– πολιτικής κυβέρνησης το 1983 συνέβη μετά την οικονομική ύφεση που προκάλεσε η πτώση των τιμών του πετρελαίου. Κατ' αναλογία, η αυξανόμενη ευημερία φαίνεται πως λειτουργεί σαν αντίδοτο στη στρατιωτική ανάμειξη, όπως φάνηκε από την τάση

Έννοια**Καταπίεση**

Καταπίεση, με την πολιτική έννοια του όρου, είναι μια κατάσταση υποταγής που λαμβάνει χώρα μέσω οπισθητικού εκφοβισμού ή ανοίκτης βίας. Η καταπίεση είναι σύμφυτη της καταστολής, αλλά διαφέρει σε βαθμό, καθώς είναι κατά κανόνα ενεργητική, όχι αναλαστική (αποβάλλει μάλλον στην «εκρίζωση» της αντιπολίτευσης παρά στον περιορισμό της). Σκοπός της καταπίεσης είναι να στηρίξει ένα καθεστώς ή μία κυβέρνηση επί κρατώντας τις μάζες εκτός πολιτικής και στερνώντας τους τα μέσα έκφρασης. Αυτό επιτυγχάνεται με τη χρήση τόσο πολιτικών όσο και ψυχολογικών μέσων. Τα καταπιεστικά καθεστώτα αποδυναμώνουν ή καταργούν τους μηχανισμούς της αντιπροσωπευτικής πολιτικής (εκλογές, κόμματα, συνδικάτα, ελευθεροτυπία κ.ο.κ.) και εγκαθιστούν κλίμα φόβου μέσω της τακτικής παρακολούθησης και της άσκησης βίας.

επιστροφής στους στρατώνες των ένοπλων δυνάμεων στις λατινοαμερικανικές χώρες από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Η διάχυτη φτώχεια και η βαθιά κοινωνική ανισότητα έχουν σαφώς τη σημασία τους, καθώς αποδυναμώνουν τη στήριξη στην εκλεγμένη κυβέρνηση και παρέχουν στον στρατό το κατάλληλο πρόσχημα ώστε να αναλάβει δράση υποσχόμενος οικονομική ανάπτυξη. Πάντως οι οικονομικοί παράγοντες δεν μπορούν από μόνοι τους να εξηγήσουν τα στρατιωτικά πραξικοπήματα. Η Ινδία λ.χ. μασιτζεται από σοβαρή φτώχεια, αλλά οι ένοπλες δυνάμεις της έχουν τηρήσει αυστηρή πολιτική ουδετερότητα και ποτέ δεν έχουν αμφισβητήσει ανοικτά την εξουσία των πολιτικών κυβερνήσεων.

Το ερώτημα γιατί συμβαίνουν στρατιωτικά πραξικοπήματα μπορεί εν μέρει να απαντηθεί ως εξής: συμβαίνουν διότι *μπορούν* να συμβούν. Με άλλα λόγια, ο στρατός είναι πιθανό να αναμειχθεί στην πολιτική μόνο όταν αντιληφθεί ότι αμφισβητείται η νομιμοποίηση των κατεστημένων θεσμών και της κυβερνώσας ελίτ και κρίνει ότι η επέμβασή του θα είναι επιτυχημένη. Έτσι, οι ένοπλες δυνάμεις σπάνια αναμειγνύονται άμεσα στην πολιτική όταν έχει εδραιωθεί σταθερή δημοκρατική κουλτούρα. Αυτό συμβαίνει διότι η στρατιωτική εξουσία μπορεί να λειτουργήσει μόνο μέσω ορισμένης συστηματικής καταστολής, η οποία πάλι ενδέχεται να είναι δύσκολο να διατηρηθεί καθώς θέτει σε δοκιμασία την ενότητα και την πειθαρχία του ίδιου του στρατεύματος. Δεν αποτελεί, συνεπώς, έκπληξη το γεγονός ότι τα πιο επιτυχημένα στρατιωτικά καθεστώτα εγκαθιδρύθηκαν σε μέρη του κόσμου με μακρά ιστορία αποικιοκρατίας: στη Λατινική Αμερική, τη Μέση Ανατολή, την Αφρική και τη Νοτιοανατολική Ασία. Η πολιτική αδυναμία και ασάθεια πάνω στα οποία επιχειρεί να στηριχτεί ο στρατός είναι σίγουρα πιο οξυμμένες σε σχετικά νεότευκτα κράτη. Αυτό οφείλεται όχι μόνο στην έλλειψη εξοικείωσης του πληθυσμού με τη δημοκρατική πολιτική αλλά και στις αυξημένες προσδοκίες που φέρνει η ανεξαρτησία, στην ελλιπώς εμπεδωμένη φύση των νέων πολιτικών θεσμών και, ενίοτε, στις περιφερειακές και εθνοτικές εντάσεις που κληροδοτεί το αποικιοκρατικό παρελθόν.

Ένα καλό παράδειγμα είναι η Νιγηρία, η οποία από το 1960, οπότε απέκτησε την ανεξαρτησία της από τη Μ. Βρετανία, έχει γνωρίσει μόνο μικρές περιόδους πολιτικής κυβέρνησης. Η αποικιακή κυβέρνηση είχε αποπειραθεί να εξασθενήσει και να διασπάσει το εθνικιστικό κίνημα πυροδοτώντας τις εθνικές και εθνοτικές διαίρεσεις, ιδιαίτερα μεταξύ των Χάουσα στον βορρά, των Γιορούμπα στη δύση και των Ίμπο στην ανατολή. Έτσι κληροδοτήθηκε στη Νιγηρία μια διασπασμένη και γεωγραφικά μοιρασμένη πολιτική ελίτ με πλήρη αδυναμία επίτευξης της απαραίτητης για την πολιτική σταθερότητα κοινωνικής συναίνεσης. Η διογκούμενη κοινωνική αναταραχή, απότοκο των οξυμμένων εθνοτικών εντάσεων, οδήγησε σε στρατιωτικό πραξικόπημα το 1966. Τον επόμενο χρόνο, όμως, η εντεινόμενη αντιπαλότητα των περιφερειών οδήγησε στο ξέσπασμα εμφύλιου πολέμου, καθώς η ανατολική περιφέρεια, που μετονομάστηκε σε Μπιάφρα, αποπειράθηκε να αποσχιστεί από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Αντί να λύσει

τα προβλήματα της Νιγηρίας, ο στρατός απλώς τα διαιωνίζει. Αυτό συμβαίνει διότι οι ίδιες εθνοτικές, θρησκευτικές και περιφερειακές συγκρούσεις που ταλανίζουν τη νιγηριανή κοινωνία κατατρώχουν πια και τον ίδιο τον στρατό, ο οποίος εκμεταλλεύεται τις εν λόγω συγκρούσεις προκειμένου να ενισχύσει την εξουσία του στη χώρα.

Ο τρίτος παράγοντας που αφορά τη στρατιωτική ανάμειξη στην πολιτική είναι ο βαθμός στον οποίο οι αξίες, οι στόχοι και τα συμφέροντα των ένοπλων δυνάμεων διαφέρουν από τα αντίστοιχα του ευρύτερου καθεστώτος. Για παράδειγμα, παρά τη γενικευμένη φτώχεια και τις βαθιές θρησκευτικές, γλωσσικές και περιφερειακές διαφορές, ο στρατός της Ινδίας άφησε πρόθυμα την πολιτική στα χέρια των πολιτικών λόγω του εμπειδωμένου σεβασμού του στις αρχές του φιλελεύθερου συνταγματισμού. Όταν οι στρατοί κινούνται εναντίον των κυβερνήσεων, το κάνουν είτε επειδή πιστεύουν ότι απειλούνται τα συμφέροντα ή οι αξίες τους είτε επειδή θεωρούν τις ενέργειές τους δικαιολογημένες. Σε πολλά νεοπαγή αναπτυσσόμενα κράτη, ο στρατός ανέλαβε τη «σωτηρία του έθνους», θεωρώντας πως αποτελεί δύναμη «εκδυτικισμού» ή «εκσυγχρονισμού» που καλείται ν' αντιμετωπίσει μια παραδοσιακοκρατική, αγροτική, ιεραρχική και συχνά διαιρεμένη πολιτική ελίτ. Αυτό συνέβη στη Νιγηρία, την Ινδονησία και το Πακιστάν.

Σε άλλες περιπτώσεις, μια ανταρτική, συντηρητική στρατιωτική ελίτ, συχνά σε συνεργασία με μεγάλες επιχειρήσεις και με τη στήριξη της μεσαίας τάξης, αμφισβήτησε την αυθεντία μεταρρυθμιστικών ή σοσιαλιστικών κυβερνήσεων. Το αναίμακτο πραξικοπήμα στη Βραζιλία το 1964 ήταν εν πολλοίς συνέπεια της καχυποψίας του στρατού έναντι των αριστερών τάσεων του προέδρου Γκουλάρτ. Ο Χιλιανός πρόεδρος Σαλβαντόρ Αλλιέντε, ο πρώτος εκλεγμένος μαρξιστής αρχηγός κράτους στον κόσμο, ανατράπηκε και δολοφονήθηκε το 1973 από τον στρατό, υπό την ηγεσία του στρατηγού Πινοσέτ. Μολονότι ένα από τα κύρια μέληματα του στρατού είναι να δείξει ότι η ανάμειξή του στην πολιτική εμπνέεται λ.χ. από μια επιθυμία να δώσει τέλος στη διαφθορά, να επουλώσει διχασμούς ή να υπερασπιστεί το έθνος, δεν λείπουν ποτέ τα στενά ιδιοτελή κίνητρα. Τα στρατιωτικά πραξικοπήματα είναι συχνά απόπειρες να διατηρηθούν τα προνόμια, η ανεξαρτησία και το κύρος των ένοπλων δυνάμεων, ή μπορεί ν' αποτελούν όχημα για την επιδίωξη πολιτικών φιλοδοξιών.

Τέλος, η απόφαση του στρατού να καταλάβει την εξουσία μπορεί να επηρεάζεται από διεθνείς παράγοντες. Λίγες είναι οι χώρες στις οποίες η κατάληψη της εξουσίας από τον στρατό δεν έχει επιπτώσεις σε γειτονικά κράτη, περιφερειακούς και διεθνείς οργανισμούς ή την ευρύτερη διεθνή κοινότητα. Σε κάποιες περιπτώσεις, οι ενέργειες του στρατού ενθαρρύνθηκαν από διεθνείς παράγοντες. Αυτό συνέβη ξεκάθαρα στην περίπτωση του πραξικοπήματος του Πινοσέτ στη Χιλή. Η αμερικανική Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (CIA) θεωρούσε τον Αλλιέντε φιλοκουβανό κομμουνιστή, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις του οποίου απειλούσαν τα συμφέροντα των αμερικανικών πολυεθνικών εταιρειών στη Χιλή και άλλου στη Λατινική Αμερική. Ο

Πινοσέτ δεν είχε μόνο τη συγκαλυμμένη καθοδήγηση κι ενθάρρυνση της CIA αλλά εξασφάλισε και διπλωματική στήριξη από τις ΗΠΑ μετά την εγκαθίδρυση του στρατιωτικού του καθεστώτος.

Σε άλλες περιπτώσεις, η προοπτική εχθρικής διπλωματικής αντίδρασης αποθάρρυνε τους στρατιωτικούς συνωμότες. Το 1989, για παράδειγμα, οι ένοπλες δυνάμεις της Ανατολικής Ευρώπης επέλεξαν να τηρήσουν εν πολλοίς παθητική στάση καθώς τα κομμουνιστικά καθεστώτα κατέρρεαν εν μέσω μαζικών διαδηλώσεων και λαϊκής πίεσης. Παράλληλα με την απώλεια πολιτικής βούλησης των κομμουνιστικών ηγεσιών, οι ένοπλες δυνάμεις κατάλαβαν ότι η στρατιωτική δράση δεν θα έβρισκε υποστήριξη από τον πρόεδρο Γκορμπατσόφ και τη Σοβιετική Ένωση, και θα καταδικαζόταν με δριμύτητα από τις ΗΠΑ και τον δυτικό κόσμο. Θα ήταν, ωστόσο, λάθος να υπερβάλουμε ως προς την ευαισθησία των στρατιωτικών καθεστώτων έναντι της διπλωματικής πίεσης. Ο Σαντάμ Χουσεϊν ποτήθηκε ελάχιστα από τη διεθνή κατακραυγή για τη στρατιωτική καταπίεση των Κούρδων και των Σιιτών μουσουλμάνων μετά τον Πόλεμο του Κόλπου το 1991. Παρομοίως, ο στρατηγός Αμπάτσα στη Νιγηρία δεν συγκινήθηκε από τις πιέσεις της Βρετανικής Κοινοπολιτείας το 1995 για την αποτροπή της εκτέλεσης του Ken Saro-Wiwa και άλλων ακτιβιστών υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

■ Αστυνομία και πολιτική

Η αστυνομία, όπως και ο στρατός, ανήκει στους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους. Ωστόσο, ενώ κεντρική λειτουργία του στρατού είναι να μεριμνά για την εθνική άμυνα, κύριος σκοπός της αστυνομίας είναι να διατηρεί την τάξη στο εσωτερικό. Οι αστυνομικές δυνάμεις γεννήθηκαν τον 19ο αιώνα, εν πολλοίς σαν αποτέλεσμα των υψηλών επιπέδων κοινωνικής αναταραχής και πολιτικής δυσφορίας που αποδέσμευσε η εκβιομηχάνιση. Στη Μ. Βρετανία λ.χ. ο Robert Peel σύστησε μια έμμισθη, ένστολη, ειδικά εκπαιδευμένη και πλήρους απασχόλησης αστυνομική δύναμη στο Λονδίνο το 1829, μετά τη Σφαγή του Peterloo στο Μάντσεστερ το 1819, όταν το ιππικό χρησιμοποιήθηκε για να διαλύσει μια μεγάλη αλλά ειρηνική εργατική διαδήλωση. Αυτό το είδος αστυνομικής δύναμης εισήχθη σε όλη τη Μ. Βρετανία το 1856 και αργότερα υιοθετήθηκε από πολλές χώρες. Μολονότι οι αστυνομικές δυνάμεις και οι στρατοί μοιάζουν καθότι είναι και οι δύο πειθαρχημένα, ένστολα και –έστω και σε διαφορετικό βαθμό– ένοπλα σώματα, μπορούμε να διακρίνουμε σημαντικές διαφορές μεταξύ τους.

Κατ' αρχάς, ενώ ο κατά βάση εξωτερικός προσανατολισμός του στρατού σημαίνει ότι καλείται να αναλάβει δράση μόνο σπάνια, π.χ. σε περιπτώσεις πολέμου, εθνικής έκτακτης ανάγκης και εθνικών καταστροφών, η ενασχόληση της αστυνομίας με την εσωτερική τάξη σημαίνει ότι αναμειγνύεται τακτικά και καθημερινά στον δημόσιο βίο. Η αστυνομική δύναμη είναι περισσότερο ενσωματωμένη στην κοινωνία απ' ό,τι ο στρατός: τα μέλη της και οι οικογένειές τους διαμένουν συνήθως στις κοινότητες όπου εργάζονται, μολονότι, όπως θα φανεί

παρακάτω, αναπτύσσεται συχνά μια ξεχωριστή αστυνομική κουλτούρα. Επιπλέον, η αστυνομία συνήθως δεν χρησιμοποιεί στρατιωτικές τακτικές: καθώς βασίζεται σε ένα βαθμό, τουλάχιστον, συναίνεσης και νομιμοποίησης, η αστυνομία είτε είναι άοπλη (όπως στη Μ. Βρετανία) είτε τα όπλα της είναι κυρίως μέσα αυτοάμυνας. Μέχρι ενός σημείου, πάντως, οι σύγχρονες εξελίξεις τείνουν να συσκοτίσουν τη διάκριση αστυνομίας και στρατού: όχι μόνο οι ένοπλες δυνάμεις έχουν κληθεί να αντιμετωπίσουν εσωτερικές ταραχές, όπως συνέβη στο Λος Άντζελες το 1992, αλλά και οι αστυνομικές δυνάμεις τείνουν ν' αποκτήσουν ολοένα και περισσότερο παραστρατιωτικό χαρακτήρα. Αυτό καταδεικνύεται από την πρόσβασή τους σε ολοένα και πιο εξειδικευμένα όπλα καθώς και από τον οιονεί στρατιωτικό τρόπο λειτουργίας τους σε πολλά κράτη.

Ρόλοι της αστυνομίας

Υπάρχουν τρεις αντιφατικές προσεγγίσεις της φύσης της αστυνόμευσης και του ρόλου της στην κοινωνία: η φιλελεύθερη, η συντηρητική και η ριζοσπαστική. Η *φιλελεύθερη* οπτική θεωρεί την αστυνομία κατά βάση ουδέτερο σώμα, σκοπός του οποίου είναι η διατήρηση της εσωτερικής τάξης μέσω της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Από τη σκοπιά αυτή, οι αστυνομικές δυνάμεις λειτουργούν στη βάση μιας ευρύτερης συναίνεσης και απολαμβάνουν υψηλό βαθμό νομιμοποίησης που βασίζεται στην αντίληψη ότι η αστυνόμευση προάγει την κοινωνική σταθερότητα και την προσωπική ασφάλεια. Η αστυνομία ασχολείται ουσιαστικά με το να προστατεύει τον έναν πολίτη από τον άλλο. Καθόσον ασχολείται αποκλειστικά με την υποστήριξη του κράτους δικαίου, η αστυνόμευση δεν έχει ευρύτερη πολιτική λειτουργία.

Η *συντηρητική* οπτική τονίζει το ρόλο της αστυνομίας ως τοποτηρητή της αυθεντίας του κράτους και ως εγγυητή της δικαιοδοσίας του σε όλη την επικράτεια. Η άποψη αυτή, η οποία έχει τις ρίζες της σε μια πιο απαισιόδοξη άποψη για την ανθρώπινη φύση, δίνει έμφαση στη σημασία της αστυνομίας ως υπηρεσίας επιβολής, ικανής να ελέγχει τις κοινωνικές ταραχές και την πολιτική αταξία. Υπό αυτό το πρίσμα, οι αστυνομικές δυνάμεις θεωρούνται αναπόφευκτα μηχανισμοί πολιτικού ελέγχου.

Η *ριζοσπαστική* οπτική αναπτύσσει μια πιο κριτική άποψη για την αστυνομική εξουσία. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι αστυνομικές δυνάμεις είναι εργαλεία καταπίεσης που εξυπηρετούν τα συμφέροντα του κράτους, όχι του λαού, και υπηρετούν τις ελίτ, όχι τις μάζες. Στη μαρξιστική εκδοχή αυτής της θεωρίας, η αστυνομία θεωρείται πρόμαχος της ιδιοκτησίας και στήριγμα των καπιταλιστικών ταξικών συμφερόντων.

Ο ρόλος της αστυνομίας διαμορφώνεται επίσης από τη φύση του πολιτικού συστήματος στο οποίο εντάσσεται και τους τρόπους με τους οποίους η κυβέρνηση χρησιμοποιεί τις αστυνομικές δυνάμεις. Η κοινωνική αστυνόμευση διακρίνεται γενικά από την πολιτική αστυνόμευση, όπως και τα φιλελεύθερα από τα λεγόμενα αστυνομικά κράτη.

Έννοια

Τάξη

Ο όρος «τάξη» στην καθομιλουμένη αναφέρεται σε κανονικά και ξεκάθαρα πρότυπα, όπως όταν λέμε ότι τα ρούχα είναι τοποθετημένα «με τάξη». Ως πολιτική αρχή, η τάξη αναφέρεται σε σταθερές και προβλέψιμες μορφές συμπεριφοράς και, πάνω απ' όλα, σε εκείνες που προστατεύουν την προσωπική ασφάλεια. Η αταξία επομένως υποδηλώνει χάος και βία. Μολονότι η τάξη θεωρείται οικουμενική αξία, συνδέεται με δύο πολύ διαφορετικά πολιτικά φαινόμενα. Συνθέστερα, συνδέεται με την πολιτική εξουσία και θεωρείται ότι επιτυγχάνεται μόνο αν επιβάλλεται «από τα πάνω», μέσω ενός συστήματος δικαίου. Έτσι, «ο νόμος και η τάξη» γίνονται μία ενιαία έννοια. Η εναλλακτική άποψη συνδέει την τάξη με την ισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη και τονίζει το γεγονός ότι η σταθερότητα και η ασφάλεια μπορούν να προκύψουν με φυσικό τρόπο «από τα κάτω», μέσω της συνεργασίας και του αμοιβαίου σεβασμού.

Έννοια

Εγκλημα

Εγκλημα είναι η παραβίαση του ποινικού δικαίου, δηλαδή του δικαίου που καθορίζει τη σχέση ανάμεσα στο κράτος και το άτομο. Θεωρείται έτσι τις προϋποθέσεις της εύτακτης και ειρηνικής κοινωνικής συνύπαρξης. Συνήθως οι εγκληματίες (άνθρωποι που έχουν καταδικαστεί για κάποιο έγκλημα) θεωρείται ότι διακρίνονται από ιδιαιτερότητα, όχι από ευρύτερους πολιτικούς ή ηθικούς προσανατολισμούς, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της πολιτικής ανυπακοής. Το έγκλημα θεωρείται συχνά δείκτης του γενικού επιπέδου κοινωνικής σταθής και προσωπικής ανασφάλειας. Ωστόσο, είναι ιδιαίτερα αμφιλεγόμενες τόσο οι αιτίες των εγκληματικών ενεργειών όσο και οι θεραπείες τους. Η αντιπαράθεση είναι γενικά ανάμεσα σε όσους κατηγορούν την προσωπική διαφθορά και εναποθέτουν τις ελπίδες τους στην τιμωρία και σε όσους κατηγορούν τη στέρηση και προσπαθούν να μειώσουν την εγκληματικότητα μέσω κοινωνικών μεταρρυθμίσεων.

Κοινωνική αστυνόμευση

Η κοινωνική αστυνόμευση αναφέρεται στο ρόλο της αστυνομίας στην εφαρμογή του ποινικού δικαίου. Πρόκειται για την πλευρά του αστυνομικού έργου με την οποία είναι περισσότερο εξοικειωμένο το ευρύ κοινό, και η οποία κυριαρχεί στη δημόσια εικόνα της αστυνομίας: η αστυνομία υπάρχει για να «καταπολεμά το έγκλημα». Σαφέστατα, όμως, η διατήρηση της κοινωνικής τάξης είναι πολύ διαφορετική υπόθεση, λ.χ. στην αγροτική Ινδία απ' ό,τι σε σύγχρονες πόλεις όπως η Νέα Υόρκη, το Παρίσι και η Αγία Πετρούπολη. Είναι γενικά αποδεκτό ότι, ενώ οι μικρές και σχετικά ομοιογενείς κοινότητες χαρακτηρίζονται από σημαντικό βαθμό αυτοαστυνόμευσης, η κατάσταση αλλάζει καθώς οι κοινωνίες γίνονται όλο και πιο κατακερματισμένες (κοινωνικά και πολιτισμικά) ενώ η οργάνωση μεγάλης κλίμακας αποπροσωποποιεί τις σχέσεις και τις επαφές. Η διάδοση της εκβιομηχάνισης κατά τον 20ό αιώνα προκάλεσε, ως ένα βαθμό, μια σύγκλιση της αστυνομικής οργάνωσης και τακτικής σε διαφορετικά μέρη του κόσμου. Οι απανταχού αστυνομικές δυνάμεις τείνουν να αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα, τα οποία παίρνουν τη μορφή π.χ. κυκλοφοριακών παραβάσεων, κλοπών αυτοκινήτων, ληστειών, συμμοριών και οργανωμένου εγκλήματος.

Έχουν, ωστόσο, υιοθετηθεί διάφορα είδη κοινωνικής αστυνόμευσης. Αφενός, υπάρχει η ιδέα της κοινοτικής αστυνόμευσης. Αυτή βασίζεται στη διαρκή αστυνομική παρουσία εντός της κοινότητας, προκειμένου να εξασφαλιστεί η συνεργασία και η υποστήριξη του κοινού στην εξιχνίαση εγκλημάτων και να ενθαρρυνθεί η ανάπτυξη αξιών και στάσεων που προλαμβάνουν την παραβατική συμπεριφορά. Το κλασικό παράδειγμα αυτού του συστήματος είναι το βρετανικό μοντέλο αστυνόμευσης – η μέθοδος του «αστυνομικού σε περιπολία» – το οποίο αναπτύχθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία στην Ιαπωνία. Οι Ιάπωνες αστυνομικοί πρέπει να γνωρίζουν και να επισκέπτονται τα νοικοκυριά και τους χώρους εργασίας στην περιοχή δικαιοδοσίας τους, ενεργώντας είτε από αστυνομικούς θαλάμους (koban) είτε από τοπικά αστυνομικά τμήματα (chuzai-sho). Η επιτυχία αυτής της μεθόδου, βέβαια, εξαρτάται από το αν οι αστυνομικοί θεωρούνται σεβαστά μέλη της τοπικής κοινωνίας καθώς και από το αν οι πολίτες αποδέχονται τη στενή παρακολούθηση της ζωής τους. Οι πιέσεις για αποτελεσματικότητα και μείωση δαπανών οδήγησαν σε σταδιακή απόσυρση της κοινοτικής αστυνόμευσης στη Μ. Βρετανία τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, αν και το μοντέλο ανέκαμψε σε πιο περιορισμένη μορφή μετά τις ταραχές στις πόλεις των αρχών της δεκαετίας του 1980.

Αφετέρου, υπάρχει η λεγόμενη «πυροσβεστική» αστυνόμευση. Στην περίπτωση αυτή δίνεται περισσότερη έμφαση στην ικανότητα της αστυνομίας να αντιδρά σε παραβιάσεις του νόμου όταν αυτές εκδηλώνονται, ευελπιστώντας ότι οι εγκληματικές ενέργειες θα μειωθούν χάρη στην αποτελεσματικότητα της απάντησης της αστυνομίας. Η πυροσβεστική ή ανακλαστική αστυνόμευση απαιτεί την υιοθέτηση σκληρότερων, ακόμα και παραστρατιωτικών τακτικών καθώς και μεγαλύτερη έμφαση στην τεχνολογία και τον εξοπλισμό. Αυτό το είδος

αστυνόμησης έχει υιοθετηθεί σε αυταρχικά και ολοκληρωτικά κράτη, αλλά απαντά επίσης, σε κάποιο βαθμό, σε φιλελεύθερες δημοκρατίες. Σε μια προσπάθεια εκφοβισμού δυνητικών εγκληματιών, οι αστυνομικοί στη Νέας Υόρκης φέρουν περιστροφή μεγάλου διαμετρήματος και κλομπ. Οι αστυνομικοί του Παρισιού φέρουν ημιαντόματα πιστόλια μικρού διαμετρήματος, κλομπ και αλεξίσφαιρα γιλέκα ενώ η αστυνομία στο Κάιρο είναι εξοπλισμένη με οπλοπολυβόλα ή αυτόματα τουφέκια.

Πολιτική αστυνόμηση

Η αστυνόμηση μπορεί να είναι «πολιτική» με δύο έννοιες. Πρώτον, μπορεί να διεξάγεται σύμφωνα με πολιτικές ή κοινωνικές προκαταλήψεις που ευνοούν ορισμένες ομάδες ή συμφέροντα σε βάρος κάποιων άλλων. Δεύτερον, μπορεί να εκτείνεται πέραν των κοινωνικών ζητημάτων και να έχει αντίκτυπο σε ιδιαίτερες πολιτικές διενέξεις. Από αυτή τη σκοπιά, η εκπαίδευση και πειθάρχηση της αστυνομικής δύναμης και η φύση του ίδιου του αστυνομικού έργου τείνουν να καλλιεργούν μια κοινωνικά αυταρχική και πολιτικά συντηρητική κουλτούρα. Έτσι, η εργατική τάξη, οι απεργοί, οι διαδηλωτές, οι γυναίκες και οι φυλετικές μειονότητες είναι κατά πάσα πιθανότητα μεταξύ των ομάδων που δεν αντιμετωπίζονται με μεγάλη συμπάθεια από την αστυνομία.

Παρά τους μηχανισμούς δημόσιου ελέγχου και τις διακηρύξεις ουδετερότητας της αστυνομίας, υπάρχουν αναμφίβολα ενδείξεις που στηρίζουν αυτές τις κατηγορίες, τουλάχιστον σε ορισμένες περιπτώσεις. Για παράδειγμα, η αμερικανική Εθνική Συμβουλευτική Επιτροπή για τις Κοινωνικές Ταραχές, η οποία ιδρύθηκε από τον Lyndon Johnson για τη διερεύνηση των ταραχών στις πόλεις που ξέσπασαν στις ΗΠΑ το «μακρύ καυτό καλοκαίρι» του 1967, διαπίστωσε ότι πολλές από τις ταραχές συνδέονταν με παράπονα των κατοίκων των γκέτο των μαύρων για βίαιες ή ρατσιστικές ενέργειες της αστυνομίας. Η απαλλαγή των τεσσάρων λευκών αστυνομικών που επιτέθηκαν στον Rodney King στο Λος Άντζελες το 1992 (και η διήμερη εξέγερση που ακολούθησε) κράτησε ζωντανή αυτή την εικόνα. Παρομοίως, στη Μ. Βρετανία, η έκθεση Scarman για τις ταραχές στο Μπρίξτον το 1981 αναγνώρισε τον αστυνομικό ρατσισμό ως έναν από τους σημαντικότερους λόγους διασάλευσης των σχέσεων ανάμεσα στην τοπική κοινότητα και την αστυνομία. Η έκθεση πρότεινε μεταξύ άλλων την υιοθέτηση διαδικασιών αποπομπής των ρατσιστών και την ενθάρρυνση κατάταξης περισσότερων μαύρων στην αστυνομία.

Ο βαθμός πολιτικής αστυνόμησης, δηλαδή η χρήση της αστυνομίας περισσότερο ως πολιτικού παρά ως κοινωνικού οργάνου, αυξάνεται καθώς οι κοινωνίες γίνονται όλο και πιο περίπλοκες και κατακερματισμένες. Ορισμένοι αναλυτές, μάλιστα, αμφισβητούν τη διάκριση ανάμεσα στο κοινωνικό και το πολιτικό έργο της αστυνομίας, με το επιχείρημα ότι κάθε έγκλημα είναι «πολιτικό», καθόσον προκύπτει από την κατανομή του πλούτου, της εξουσίας και των άλλων πόρων της κοινωνίας, συνεπώς και κάθε αστυνόμηση είναι «πολιτική», εφόσον υπερασπίζεται την ισχύουσα κατανομή των πόρων. Η ουδετερότητα

της αστυνομίας κλονίζεται ιδιαίτερα στα μάτια της κοινής γνώμης, όταν η αστυνομία χρησιμοποιείται για τον έλεγχο απεργιών, διαδηλώσεων και κοινωνικών ταραχών που οφείλονται σε βαθιές κοινωνικές διαιρέσεις. Τέτοια είναι σίγουρα η περίπτωση της αστυνόμευσης περιοχών που μαστίζονται από εθνοτικές ή εθνικές αντιπαλότητες, όπως η Χώρα των Βάσκων στην Ισπανία και η Βόρεια Ιρλανδία, όπου η αστυνομία θεωρείται παράνομη από σημαντικές μερίδες του πληθυσμού.

Σε πολλές περιπτώσεις έχουν δημιουργηθεί ειδικά εκπαιδευμένες παραστρατιωτικές αστυνομικές μονάδες για τη διεξαγωγή πολιτικά ευαίσθητων επιχειρήσεων. Κλασικό παράδειγμα είναι η Compagnie Republicaine de Sécurité (CRS) στη Γαλλία, η οποία έχει στρατιωτική οργάνωση, τα δε μέλη της ζουν σε στρατώνες. Στη Μ. Βρετανία συστήθηκε για παρόμοιους σκοπούς το Special Patrol Group (SPG). Επιπλέον, σχεδόν όλα τα κράτη έχουν υπηρεσίες πληροφοριών ή ασφαλείας οι οποίες καλύπτονται συνήθως από μυστικότητα. Ο ρόλος τους είναι βαθιά πολιτικός, αφού περιλαμβάνει την παρακολούθηση και ενίοτε την εξάρθρωση ομάδων που ταξινομούνται ως απειλητικές για το κράτος ή ως αντίπαλες του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος. Τέτοιες υπηρεσίες εσωτερικής ασφάλειας είναι το Special Branch και η MI5 στη Μ. Βρετανία, η CIA στις ΗΠΑ και η KGB στη Ρωσία.

Αστυνομικά κράτη

Ο όρος «αστυνομικό κράτος» αναφέρεται σε μία μορφή καθεστώτος στο οποίο έχει εξ ολοκλήρου εγκαταλειφθεί η φιλελεύθερη ισορροπία ανάμεσα στις αστυνομικές εξουσίες και τις αστικές ελευθερίες και στη θέση της έχει αναπτυχθεί ένα σύστημα αυθαίρετης και ανοικτής αστυνόμευσης. Η αστυνομία λειτουργεί επομένως εκτός νομικού πλαισίου και δεν λογοδοτεί ούτε στα δικαστήρια ούτε στον λαό. Τα αστυνομικά κράτη έχουν ολοκληρωτικά χαρακτηριστικά, καθώς η υπερβολική και ανεξέλεγκτη εξουσία που εκχωρείται στην αστυνομία είναι σχεδιασμένη να δημιουργεί ένα κλίμα τρόμου και εκφοβισμού όπου όλοι οι τομείς της κοινωνικής ζωής τίθενται υπό πολιτικό έλεγχο. Ένα αστυνομικό κράτος, ωστόσο, δεν κυβερνάται από την αστυνομία όπως ένα στρατιωτικό καθεστώς ελέγχεται από τις ένοπλες δυνάμεις. Η αστυνομία λειτουργεί μάλλον σαν ιδιωτικός στρατός που ελέγχεται από την κυβερνώσα ελίτ και υπηρετεί τα συμφέροντά της.

Τέτοια ήταν ξεκάθαρα η περίπτωση της ναζιστικής Γερμανίας, η οποία διέθετε έναν αχανή μηχανισμό πολιτικού εκφοβισμού και μυστικής αστυνόμευσης. Τα Τάγματα Εφόδου ή «φαιοχίτωνες» λειτουργούσαν σαν πολιτικοί παλικαράδες και τραμπούκοι, η Γκεστάπο ήταν η μυστική αστυνομία, τα SD (Sicherheitsdienst) διεξήγαγαν κατασκοπευτικές και αμυντικές επιχειρήσεις ενώ τα SS εξελίχθηκαν, υπό την ηγεσία του Himmler, σε κράτος εν κράτει. Η ΕΣΣΔ βασιζόταν εξίσου στη δράση της μυστικής αστυνομίας. Το 1917 ο Λένιν δημιούργησε την Τσεκά για να υπονομεύσει τους πολιτικούς του αντιπάλους· αυτή μετεξελίχθηκε στην OGPU (υπεύθυνη, μεταξύ άλλων, για την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση), έπειτα στη NKVD (το προσωπικό όργανο τρομο-

κρατίας του Στάλιν) και τελικά, το 1953, στην KGB. Παράλληλα με την πολιτική αστυνόμευση, η KGB ανέλαβε τον έλεγχο της ασφάλειας των συνόρων και του εσωτερικού της χώρας καθώς και το σύστημα καταναγκαστικής εργασίας. Άλλα παραδείγματα μυστικών αστυνομικών υπηρεσιών σε κομμουνιστικά καθεστώτα ήταν η Στάζι στην Ανατολική Γερμανία και η Σεκουριτάτε στη Ρουμανία. Και οι δύο λειτουργούσαν σαν εργαλεία πολιτικής καταστολής, χιτίζοντας τεράστια δίκτυα πληροφοριοδοτών μεταξύ των πολιτών, παρεισφρόντας σε όλους τους τομείς της κοινωνίας και, εν ανάγκη, «εξουδετερώνοντας» τους αντιπάλους του καθεστώτος.

Ωστόσο, οι υπηρεσίες πληροφοριών και ασφάλειας μπορούν να λειτουργούν παράλληλα με πιο «ορθόδοξες» μεθόδους και μορφές αστυνόμευσης. Για παράδειγμα, κατά τη ναζιστική περίοδο επιβίωσε στη Γερμανία μια συμβατική, τοπικά οργανωμένη αστυνομική δύναμη, η οποία είχε αναλάβει τις πιο καθημερινές και λιγότερο πολιτικές πτυχές της εφαρμογής του νόμου. Στην ΕΣΣΔ, η πολιτοφυλακή, η οποία δεν ανήκε στην KGB και λογοδοτούσε στο υπουργείο Εσωτερικών, ήταν επιφορτισμένη με την εξιχνίαση εγκλημάτων, τη σύλληψη εγκληματιών, την επίβλεψη του συστήματος εσωτερικών διαβατηρίων και τη γενική τήρηση της δημόσιας τάξης.

Από την άλλη, ορισμένα «φιλελεύθερα» λεγόμενα κράτη έχουν επίσης βρει ρόλο για τη μυστική αστυνομία. Η αμερικανική CIA έχει εμπλακεί αναμφίβολα σε σειρά μυστικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό, όπως το πραξικόπημα του Πινοσέτ στη Χιλή, η απόπειρα δολοφονίας του Κουβανού ηγέτη Φιντέλ Κάστρο και η παροχή όπλων στους αντάρτες Κόντρας του Ελ Σαλβαδόρ. Η CIA έχει επίσης κατηγορηθεί για ανάμιξη στις εσωτερικές υποθέσεις, προπάντων –αν και ακόμα αστήρικτα– ότι έπαιξε ρόλο στη δολοφονία του προέδρου Kennedy το 1962. Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1960 χρησιμοποιήθηκε στη Βόρεια Ιρλανδία μια τρομοκρατική αστυνόμευση με τη μορφή των B-Specials, μιας εφεδρικής μονάδας της Βασιλικής Χωροφυλακής του Ulster που δημιουργήθηκε για τον έλεγχο των διαδηλώσεων και την αντιμετώπιση του IRA. Οι B-Specials διεξήγαγαν τακτικά επιχειρήσεις εκφοβισμού της Καθολικής κοινότητας, και διαλύθηκαν το 1969, αφού όμως πρώτα ο βρετανικός στρατός ανέλαβε πιο ενεργό ρόλο στην αστυνόμευση των «ταραχών».

Πολιτικός έλεγχος και λογοδοσία

Το ζήτημα του ελέγχου της αστυνομίας τίθεται συχνά με τους όρους του αριστοτελικού ερωτήματος «ποιος θα φυλάσσει τους φύλακες;». Ο πολιτικός έλεγχος είναι ένα πολύ ευαίσθητο θέμα με δύο όψεις. Η θετική είναι ότι συνδέεται με τη λογοδοσία, την εποπτεία και την εξέταση, καθώς η αστυνομία δεσμεύεται και υπακούει σε μια ορθώς θεσπισμένη αρχή. Η αρνητική, όμως, είναι ότι υποδηλώνει πολιτικοποίηση της αστυνομίας και δυνητική κατάχρησή της από την εκάστοτε κυβέρνηση.

Στην πράξη, ο αποφασιστικός παράγοντας που καθορίζει την ισορροπία ανάμεσα στη λογοδοσία και την πολιτικοποίηση είναι το αν η

Έννοια

Λογοδοσία

Λογοδοσία σημαίνει λόγον δίδοναι, δηλαδή την υποχρέωση να εξηγή κανείς τη συμπεριφορά του και να είναι ανοικτός στην κριτική. Η λογοδοσία προϋποθέτει ότι τα καθήκοντα, οι εξουσίες και οι λειτουργίες των διαφόρων οργάνων είναι έτσι ορισμένα ώστε να είναι στην πράξη εφικτός ο έλεγχος και η αξιολόγηση των υφισταμένων. Υπό αυτή την έννοια, η λογοδοσία μπορεί να λειτουργήσει μόνο σε πλαίσιο συνταγματικού και σεβασμού των κανόνων. Να είναι κανείς υπόλογος σε κάποιον άλλο δεν σημαίνει να υπόκειται σε αυθαίρετη εξουσία ή τιμωρία. Η λογοδοσία, ωστόσο, μπορεί επίσης να ισοδυναμεί με μία ελαφρά μορφή ευθύνης, καθώς επιβάλλει την υποχρέωση απάντησης και εξήγησης, όχι όμως απαραίτητα ανάληψης της υπαπόστασης και απόδοσης της ανάλογης ποινής.

αστυνομία οργανώνεται σε συγκεντρωτική ή αποκεντρωμένη βάση. Το πλεονέκτημα της αποκεντρωσης είναι ότι η αστυνομία δομείται «από τα κάτω προς τα πάνω», γεγονός που της επιτρέπει μια υγιή ανεξαρτησία από την κεντρική κυβέρνηση και καλύτερη ανταπόκριση σε τοπικές ανάγκες και συμφέροντα. Γι' αυτόν το λόγο συχνά θεωρείται ιδανικό ένα σύστημα τοπικά υπόλογης αστυνομικής δύναμης. Οι πιέσεις του συγκεντρωτισμού είναι, ωστόσο, σημαντικές, αν όχι ακαταμάχητες. Ο συγκεντρωτισμός όχι μόνο εξυπηρετεί καλύτερα τις ανάγκες των εθνικών κυβερνήσεων, αλλά εξασφαλίζει και μεγαλύτερη διοικητική αποδοτικότητα και αυξημένη πολιτική αποτελεσματικότητα.

Οι περισσότερες χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης ελέγχουν κεντρικά τις εθνικές αστυνομικές δυνάμεις, με τη γαλλική αστυνομία να αναφέρεται συχνά σαν υπόδειγμα αυτού του μοντέλου. Η Γαλλία έχει δύο εθνικές αστυνομικές δυνάμεις: την Εθνική Αστυνομία, η οποία υπόκειται στον πολιτικό έλεγχο του υπουργείου Εσωτερικών, και τη Χωροφυλακή [Gendarmerie], η οποία βρίσκεται υπό τον στρατιωτικό έλεγχο του υπουργείου Άμυνας. Μολονότι η πρώτη ευθύνεται για την τήρηση του νόμου και της τάξης στις μεγάλες πόλεις και η δεύτερη είναι κυρίως υπεύθυνη για την αστυνόμευση των αγροτικών περιοχών, η δικαιοδοσία τους συνήθως αλληλοεπικαλύπτεται, οδηγώντας παραδοσιακά σε «αστυνομικούς πολέμους». Έχουν, ωστόσο, εκφραστεί ανησυχίες για το βαθμό πολιτικού ελέγχου που ασκείται στην Εθνική Αστυνομία. Οι υπουργοί Εσωτερικών είναι προσωπικά υπεύθυνοι για το διορισμό των ανώτατων αξιωματικών: έτσι, οι διοικητές των 96 départements [αστυνομικών διευθύνσεων] λειτουργούν σαν απλοί υπάλληλοι του υπουργείου Εσωτερικών ενώ στους κατά τόπους αρχηγούς εκχωρείται περιορισμένη μόνο επιχειρησιακή αυτονομία.

Στα προβλήματα αυτά προστίθεται η σχετική αδυναμία του γαλλικού υπουργείου Δικαιοσύνης, που σημαίνει ότι, παραδοσιακά, η λογοδοσία της αστυνομίας στη δικαστική εξουσία υπήρξε περιορισμένη. Η Εθνική Αστυνομία θεωρείται συχνά απλό όργανο της κυβέρνησης, αδιάφορη για τις αστικές ελευθερίες και τη δικαιοσύνη, οι δε ανώτατοι αξιωματικοί της δεν έχουν αναστολές να εκφράζονται δημόσια υπέρ δεξιών κομμάτων, όπως το Rassemblement pour la République (RPR) και η Union pour la Démocratie Française (UDF). Όταν, ωστόσο, ο François Mitterrand σχημάτισε σοσιαλιστική κυβέρνηση το 1981 μετά την εκλογή του ως προέδρου, επήλθαν δραστηριές αλλαγές, όπως η αντικατάσταση ανώτατων αστυνομικών, μεταξύ των οποίων ο Διοικητής της Αστυνομίας και ο Γενικός Διευθυντής της Εθνικής Αστυνομίας, και η επιβολή αυστηρότερων περιορισμών στην εξουσία της αστυνομίας να παραβιάζει τα δικαιώματα των πολιτών μέσω πρακτικών όπως η αυθαίρετη υποκλοπή τηλεφωνικών συνδιαλέξεων.

Από την άλλη, η εμπειρία των σκανδιναβικών χωρών δείχνει ότι είναι εφικτός ένας συνδυασμός ενοποιημένης αστυνομικής υπηρεσίας και υψηλού επιπέδου δημόσιας λογοδοσίας. Στη Δανία, η κεντρική κυβέρνηση διορίζει τον διευθυντή της αστυνομίας, ο οποίος έχει ευρείες στρατηγικές αρμοδιότητες, ενώ οι 72 τοπικοί διευθυντές λειτουργούν ως ανεξάρτητοι διοικητές του προσωπικού και των πόρων

που έχουν στη διάθεσή τους. Στη Σουηδία, υπάρχει αστυνομική δύναμη υπό εθνική διοίκηση από το 1965, το σύστημα όμως των τοπικών αστυνομικών επιτροπών εξασφαλίζει ότι οι παράγοντες της τοπικής αυτοδιοίκησης μπορούν να επιθεωρούν τον προϋπολογισμό των αστυνομικών και να συζητούν για επιχειρησιακά και στρατηγικά ζητήματα με τους κατά τόπους αστυνομικούς αρχηγούς.

Το πιο αποκεντρωμένο αστυνομικό σύστημα στον κόσμο είναι ίσως αυτό των ΗΠΑ. Το πολυεπίπεδο ομοσπονδιακό σύστημα των ΗΠΑ διαθέτει, ούτε λίγο ούτε πολύ, πέντε κύρια είδη αστυνομικών υπηρεσιών. Σε αυτές περιλαμβάνονται ομοσπονδιακά όργανα που συνδέονται με το υπουργείο Δικαιοσύνης (όπως το FBI, το Γραφείο Δημόσιων Εσόδων και η Διεύθυνση Δίωξης Ναρκωτικών), οι αστυνομικές δυνάμεις των 50 αμερικανικών πολιτειών, οι σερίφηδες και οι βοηθοί τους σε επίπεδο κομητείας, οι αστυνομικές δυνάμεις των πόλεων και των κωμοπόλεων, και, τέλος, ένα σύστημα αστυνόμευσης σε κοινότητες και δημοτικά διαμερίσματα. Το ισχυρό σημείο του συστήματος αυτού είναι ότι εγγυάται υψηλό βαθμό τοπικής ανταπόκρισης, καθώς η αστυνομία οργανώνεται και λειτουργεί ανάλογα με τις επιθυμίες των κοινοτήτων που υπηρετεί. Βασικά μειονεκτήματά του είναι ότι οδηγεί σε σημαντική αλληλοεπικάλυψη και σύγχυση αρμοδιοτήτων των περίπου 40.000 διακριτών αστυνομικών υπηρεσιών και δυσκολεύεται να διατηρήσει μια ισορροπία ανάμεσα στην αποτελεσματική δημόσια λογοδοσία της αστυνομίας και την αθέμιτη πολιτική της ανάμειξη.

Σε μεγάλες πόλεις, όπως η Νέα Υόρκη και το Λος Άντζελες, είναι σχεδόν αναπόφευκτη η πολιτική πίεση στις επιχειρησιακές αποφάσεις των αστυνομικών τμημάτων, καθώς οι αστυνομικοί επίτροποι, οι οποίοι είναι συνήθως αστυνομικοί καριέρας, διορίζονται από τους δημάρχους για ορισμένο χρονικό διάστημα και στοχεύουν συνήθως σε μία δεύτερη θητεία. Σε άλλες περιπτώσεις, ωστόσο, τα αποκεντρωμένα συστήματα εγκαταλείφθηκαν ολωσδιόλου. Τόσο στη Δυτική Γερμανία όσο και στην Ιαπωνία, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατικής ανοικοδόμησης μετά το 1945 ήταν η στροφή στην αποκέντρωση. Σύντομα, όμως, η αναποτελεσματικότητα και η σύγχυση αρμοδιοτήτων των αστυνομικών υπηρεσιών οδήγησε στην αναστροφή αυτής της πολιτικής. Μέχρι το 1950, η Δυτική Γερμανία είχε επανεισάγει τις περιφερειακές αστυνομικές δυνάμεις των ομόσπονδων κρατιδίων (Länder) ενώ λίγο αργότερα συστήθηκαν κι εθνικά σώματα, όπως το Ομοσπονδιακό Γραφείο Ποινικής Αστυνομίας και η Συνοριακή Αστυνομική Δύναμη. Στην Ιαπωνία, όλες οι αστυνομικές δυνάμεις εντάχθηκαν το 1954 σε μία εθνική υπηρεσία η οποία λογοδοτεί στον Εθνικό Επίτροπο Δημόσιας Ασφάλειας, αν και εξακολουθεί να διοικείται σε νομαρχιακό επίπεδο.

Η Μ. Βρετανία θεωρείται επίσης συνήθως πρότυπο αποκεντρωμένης αστυνόμευσης καθώς ποτέ δεν διέθετε εθνική αστυνομική δύναμη. Εκτός της Μητροπολιτικής Αστυνομίας του Λονδίνου, η οποία λογοδοτεί άμεσα στον υπουργό Εσωτερικών, οι αστυνομικές δυνάμεις οργανώνονται σε τοπικό επίπεδο και λογοδοτούν μέσω των διοικητών τους σε αστυνομικές επιτροπές που απαρτίζονται από δημάρχους και δημοτι-

κούς συμβούλους. Ωστόσο, αυτή η ειδυλλιακή εικόνα αποκέντρωσης δεν εφαρμόζεται πάντα στην πράξη. Κατ' αρχάς, οι εξουσίες του υπουργού Εσωτερικών υπερβαίνουν κατά πολύ την απλή πολιτική ευθύνη για τη Μητροπολιτική Αστυνομία και περιλαμβάνουν όλα τα θέματα που σχετίζονται με την επιβολή του νόμου. Μέσω οδηγιών, κατευθύνσεων, εγκυκλίων και της νομοθεσίας που ψηφίζει το κοινοβούλιο, το υπουργείο Εσωτερικών ασκεί μόνιμη επιρροή τόσο στις αστυνομικές δυνάμεις όσο και στους αστυνομικούς διοικητές. Επιπλέον, υπάρχει μια τάση αυξανόμενου συγκεντρωτισμού, μέσω της καθιέρωσης εθνικών συστημάτων αρχειοθέτησης και ανάκτησης δεδομένων, όπως ο Υπολογιστής της Εθνικής Αστυνομίας και το Εθνικό Κέντρο Ανταποκρίσεων, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν κατά τις απεργίες των ανθρακωρύχων το 1984-85 προκειμένου να συντονιστούν οι αστυνομικές επιχειρήσεις σε όλη τη χώρα. Ο συγκεντρωτισμός καλλιεργήθηκε και τη δεκαετία του 1990, με την περιστολή της επιρροής των εκλεγμένων πολιτικών στις αστυνομικές αρχές. Εξάλλου, μεγάλο ποσοστό πολιτικά ευαίσθητης αστυνόμευσης υπόκειται σε στοιχειώδη ή ανεπαρκή δημοκρατικό έλεγχο. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τη ΜΙ5, της οποίας η επικράτεια διευρύνθηκε το 1996 προκειμένου να περιλάβει και πληροφορίες που αφορούν το έγκλημα και την επιβολή του νόμου καθώς και την «εθνική ασφάλεια». Όλες οι επιχειρήσεις της ΜΙ5 είναι μυστικές, ο προϋπολογισμός της δεν ελέγχεται από το κοινοβούλιο, ενώ είναι η μόνη «αυτοδύναμη» βρετανική υπηρεσία ασφαλείας. Αυτό σημαίνει ότι, θεωρητικά, μπορεί να βάλει στο στόχαστρο όποιον θέλει, όποτε θέλει.

■ Σύνοψη

◆ Ο στρατός είναι ένας πολύ ιδιαίτερος πολιτικός θεσμός. Διακρίνεται από τη μονοπώληση του οπλοστασίου και της εξουσίας καταναγκασμού σε μία χώρα, από τον υψηλό βαθμό εσωτερικής πειθαρχίας και την αυστηρή ιεραρχική οργάνωση, ένα σύνολο αξιών και μια κουλτούρα που διαφέρουν από εκείνες της κοινωνίας των πολιτών, και την αντίληψη ότι ενσαρκώνει το εθνικό συμφέρον και άρα είναι «υπεράνω» της πολιτικής.

◆ Βασικός σκοπός του στρατού είναι να λειτουργεί σαν όργανο πολέμου που μπορεί να κατευθυνθεί εναντίον άλλων πολιτικών κοινωνιών. Ο στρατός, ωστόσο, μπορεί επίσης να λειτουργεί σαν πανίσχυρη ομάδα συμφερόντων που επηρεάζει ιδίως την αμυντική και εξωτερική πολιτική. Επιπλέον, μπορεί να συμβάλλει στη διατήρηση της εσωτερικής τάξης και σταθερότητας όταν οι πολιτικοί μηχανισμοί δεν έχουν τη δύναμη ή τη βούληση να δράσουν, ενώ, σε ειδικές συνθήκες, μπορεί να αντικαταστήσει την πολιτική κυβέρνηση με κάποια μορφή στρατιωτικού καθεστώτος.

◆ Δύο διαφορετικοί μηχανισμοί έχουν χρησιμοποιηθεί για τον έλεγχο του στρατεύματος. Οι φιλελεύθερες ή «αντικειμενικές» μέθοδοι βασίζονται στη διατήρηση του στρατού εκτός πολιτικής, εξασφαλίζοντας ότι υπόκειται και λογοδοτεί σε πολιτικούς ηγέτες. Οι διεισδυτικές ή

«υποκειμενικές» μέθοδοι, από την άλλη, προσπαθούν να προσδέσουν τις ένοπλες δυνάμεις στην πολιτική ηγεσία εμποτίζοντας τον στρατό με τις πολιτικές αξίες και τους ιδεολογικούς στόχους της τελευταίας.

◆ Τα στρατιωτικά πραξικοπήματα συνδέονται συνήθως με συγκεκριμένες συνθήκες. Οι πιο σημαντικές από αυτές είναι η οικονομική καθυστέρηση (η οποία εξασθενεί τη στήριξη στην τρέχουσα κυβέρνηση), η απώλεια της νομιμοποίησης των κατεστημένων θεσμών και της κυβερνώσας ελίτ, η σύγκρουση συμφερόντων ή πολιτικών αξιών ανάμεσα στον στρατό και τους πολιτικούς ηγέτες κι ένα διεθνές πλαίσιο που ευνοεί ή τουλάχιστον ανέχεται την άνοδο στρατιωτικών καθεστώτων.

◆ Κύριος ρόλος της αστυνομίας είναι να εφαρμόζει το ποινικό δίκαιο και να τηρεί τη δημόσια τάξη. Η αστυνομία μπορεί ωστόσο να έχει πολιτικό χαρακτήρα, αν διαπνέεται από κοινωνικές ή άλλες προκαταλήψεις, αν χρησιμοποιείται σε περιπτώσεις κοινωνικών ταραχών ή πολιτικών συγκρούσεων και αν υφίσταται αστυνομικό κράτος στο οποίο η αστυνομία μετατρέπεται σε ιδιωτικό στρατό που υπηρετεί μόνο τα συμφέροντα της κυβερνώσας ελίτ.

◆ Ο έλεγχος της αστυνομίας εξαρτάται από την επίτευξη της κατάλληλης ισορροπίας ανάμεσα στη λογοδοσία και την πολιτικοποίηση, η οποία με τη σειρά της εξαρτάται από το αν η αστυνομική δύναμη οργανώνεται σε συγκεντρωτική ή αποκεντρωμένη βάση. Οι αποκεντρωμένες αστυνομικές δυνάμεις απολαμβάνουν υγιή ανεξαρτησία από την κεντρική κυβέρνηση και υψηλό βαθμό τοπικής ανταπόκρισης. Ωστόσο, ο συγκεντρωτισμός καλύπτει καλύτερα τις ανάγκες των εθνικών κυβερνήσεων κι επιπλέον εξασφαλίζει μεγαλύτερη διοικητική αποδοτικότητα και αυξημένη αστυνομική αποτελεσματικότητα.

Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Αν όλα τα κράτη στηρίζονται στην εξουσία καταναγκασμού, γιατί είναι τόσο σπάνιο το φαινόμενο άμεσης ανάμειξης των ένοπλων δυνάμεων στην πολιτική;
- ▶ Πότε είναι δικαιολογημένη η χρήση του στρατού ως οργάνου εσωτερικής πολιτικής;
- ▶ Μπορεί το στρατιωτικοβιομηχανικό πλέγμα να αποτελέσει απειλή για τη δημοκρατική διαδικασία;
- ▶ Είναι αναπόφευκτο να διαπνέεται ο στρατός από δεξιές ή αυταρχικές αξίες;
- ▶ Είναι κάθε αστυνόμευση πολιτική;
- ▶ Η αποκεντρωμένη αστυνομία είναι πάντα προτιμότερη από τη συγκεντρωτική;

Διαβάστε επίσης

Public Order and the State (Basingstoke: Macmillan, 1988). Μία καλή συγκριτική εισαγωγή στο ρόλο της αστυνομίας σε οκτώ κράτη.

Brooker, P., *Non-Democratic Regimes: Theory, Government and Politics* (Basingstoke και Νέα Υόρκη: Palgrave, 2000). Περιεκτική ανάλυση των τρόπων ανάδυσης, λειτουργίας και διατήρησης στρατιωτικών και κομματικών δικτατοριών.

Holmes, J. S., *Terrorism and Democratic Stability* (Manchester: Manchester University Press, 2000). Μία εξέταση των συνεπειών της τρομοκρατίας και της κρατικής καταστολής στη δημοκρατική σταθερότητα στην Ουρουγουάη, το Περού και την Ισπανία.

Nordlinger, E., *Soldiers and Politics: Military Coups and Governments* (Englewoods Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1977). Μία οξυδερκής εισαγωγή στο ρόλο του στρατού στην πολιτική και στους τρόπους πολιτικού έλεγχου του.

Pinkney, R., *Right-Wing Military Government* (Λονδίνο: Pinter, 1990). Χρήσιμη μελέτη των στρατιωτικών καθεστώτων σε διάφορα μέρη του κόσμου.

ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΣΗ

Διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής και απόδοση συστήματος

«Πολιτική μου είναι να μην έχω πολιτική»

— Δήλωση του ABRAHAM LINCOLN στον γραμματέα του (1861)

Υπό μία έννοια, η κρατική πολιτική είναι η πλευρά της πολιτικής που ενδιαφέρει τον περισσότερο κόσμο. Για να το θέσουμε ωμά, η κρατική πολιτική συνίσταται από τα «εξερχόμενα» της πολιτικής διαδικασίας. Αντανακλά τον αντίκτυπο της κυβέρνησης στην κοινωνία: την ικανότητά της να βελτιώνει ή να επιδεινώνει τα πράγματα. Έτσι, κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 αναπτύχθηκε μια διακριτή περιοχή μελέτης, η ανάλυση της κρατικής πολιτικής. Στόχος της ήταν να εξετάσει πώς εγκαινιάζεται, διατυπώνεται και υλοποιείται η κρατική πολιτική και πώς μπορεί να βελτιωθεί η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής. Ωστόσο, η ανάλυση κρατικής πολιτικής δεν ασχολείται μόνο με ζητήματα αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας, δηλαδή με το «πώς» της κρατικής πολιτικής. Αφορά επίσης το «τι» της: τη φύση των κυβερνητικών «εξερχομένων» και των «εξαγομένων» τους για την ευρύτερη κοινωνία. Στον πυρήνα της ανάλυσης της κρατικής πολιτικής βρίσκονται κανονιστικά ερωτήματα, όπως «ποιος είναι ο ρόλος της κυβέρνησης;» και «ποια είναι η φύση της “αγαθής κοινωνίας”»;». Οποιαδήποτε απόπειρα, επομένως, αξιολόγησης της απόδοσης της κυβέρνησης ή του πολιτικού συστήματος πρέπει να συνυπολογίζει μερικές από τις βαθύτερες πολιτικές και ιδεολογικές διαιρέσεις του ίδιου του κλάδου.

Τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

Κύρια Ζητήματα

- ▶ Τι είναι κρατική πολιτική;
- ▶ Πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις; Ποιες θεωρίες έχουν αναπτυχθεί για την εξήγηση της λήψης αποφάσεων;
- ▶ Ποια είναι τα βασικά στάδια στη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής και ποια η σημασία τους;

Έννοια**Κρατική πολιτική**

Μια πολιτική* είναι γενικά ένα σχέδιο δράσης που υιοθετεί λ.χ. ένα άτομο, μια ομάδα, μια επιχείρηση ή μια κυβέρνηση. Όταν αποκαλούμε κάτι ως «πολιτική», εννοούμε ότι έχει ληφθεί μια τυπική απόφαση που δίνει επίσημη επικύρωση σε έναν ορισμένο τρόπο δράσης. Ως «δημόσια πολιτική», επομένως, μπορούμε να ορίσουμε τις επίσημες ή ρητές αποφάσεις των κυβερνητικών σωμάτων. Η κρατική πολιτική, ωστόσο, γίνεται καλύτερα κατανοητή σαν συνάρτηση προθέσεων, ενεργειών και αποτελεσμάτων. Στο επίπεδο των προθέσεων, η κρατική πολιτική αντανακλάται στη στάση της κυβέρνησης (στο τι λέει η κυβέρνηση ότι θα κάνει). Στο επίπεδο των ενεργειών, η κρατική πολιτική αντανακλάται στη συμπεριφορά της κυβέρνησης (στο τι πραγματικά κάνει αυτή). Στο επίπεδο των αποτελεσμάτων, η κρατική πολιτική αντανακλάται στις συνέπειες της κυβερνητικής δράσης (στον αντίκτυπο της κυβέρνησης στην ευρύτερη κοινωνία).

- ▶ Ποια είναι τα επιθυμητά «εξαγόμενα» της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής;
- ▶ Ποια η απόδοση συγκεκριμένων κρατών και πολιτικών συστημάτων σε συνάρτηση με αυτά τα «εξαγόμενα»;

Η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής

Η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής έχει να κάνει με τους μηχανισμούς μέσω των οποίων διεξάγεται η δημόσια (κρατική) πολιτική. Η χάραξη πολιτικής είναι διαδικασία υπό δύο έννοιες. Πρώτον, περιλαμβάνει μια σειρά αλληλένδετες ενέργειες ή γεγονότα. Αρχικά γεννιούνται ιδέες και υποβάλλονται προτάσεις, στη συνέχεια διεξάγεται διάλογος, ανάλυση και αξιολόγηση κάποιας μορφής και, τέλος, λαμβάνονται επίσημες αποφάσεις οι οποίες υλοποιούνται μέσω καθορισμένων ενεργειών. Η χάραξη κρατικής πολιτικής μοιάζει λοιπόν με τη διαδικασία της πέψης του ανθρώπινου σώματος: συνδέει συγκεκριμένα «εισερχόμενα» με συγκεκριμένα «εξερχόμενα». Δεύτερον, είναι διαδικασία καθόσον διακρίνει το «πώς» από το «τι» της κυβέρνησης: δηλαδή, επικεντρώνεται μάλλον στον τρόπο με τον οποίο γίνεται η κρατική πολιτική (διαδικασία) παρά στην ουσία της ίδιας της κρατικής πολιτικής και τις συνέπειές της (προϊόν). Σε τελική ανάλυση, η κρατική πολιτική μπορεί να αξιολογηθεί μόνο υπό το φως των συνεπειών της, σύμφωνα με το «τι πραγματικά συμβαίνει», για καλό ή για κακό. Το πρώτο τμήμα αυτού του κεφαλαίου μελετά τον τρόπο λήψης αποφάσεων κι εξετάζει τη σημασία των ποικίλων σταδίων της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής.

Θεωρίες περί της λήψης αποφάσεων

Η λήψη αποφάσεων, και ιδίως πακέτων αποφάσεων, είναι προφανώς κομβική στη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής. Αν και αυτή η διαδικασία συνδέεται επίσης με τις πράξεις της πρωτοβουλίας και της υλοποίησης, η λήψη αποφάσεων και η εξαγωγή συμπερασμάτων θεωρούνται συνήθως τα πρωτεύοντα χαρακτηριστικά της. Ωστόσο, μπορεί να είναι δύσκολο να προσδιοριστεί το πώς και το γιατί λαμβάνονται αποφάσεις. Αναμφίβολα, οι αποφάσεις δεν λαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο από άτομα και από ομάδες, εντός μικρών ενώσεων κι εντός μεγάλων οργανισμών ή στο πλαίσιο δημοκρατικών και στο πλαίσιο αυταρχικών δομών. Παρ' όλα αυτά, έχουν προταθεί αρκετές γενικές θεωρίες για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων. Οι πιο σημαντικές από αυτές είναι οι εξής:

- Τα μοντέλα των ορθολογικών δρώντων
- Τα προσαρξητικά μοντέλα
- Τα μοντέλα γραφειοκρατικής οργάνωσης
- Τα μοντέλα συστημάτων πεποιθήσεων

Απόφαση: Πράξη εκλογής* μια επιλογή μεταξύ διαφορετικών δυνατοτήτων.

Μοντέλα των ορθολογικών δρώντων

Τα μοντέλα λήψης αποφάσεων που δίνουν έμφαση στην ανθρώπινη ορθολογικότητα συγκροτήθηκαν κατά κανόνα στη βάση οικονομικών θεωριών που κατάγονταν με τη σειρά τους από τον ωφελιμισμό. Τέτοιου είδους ιδέες συνιστούν το θεμέλιο των θεωριών της δημόσιας επιλογής που αναπτύχθηκαν από στοχαστές όπως ο Anthony Downs (1957), και τις οποίες έσπευσε να υιοθετήσει η Νέα Δεξιά. Κεντρική θέση σε αυτές τις θεωρίες κατέχει η ιδέα του αποκαλούμενου «οικονομικού ανθρώπου», ενός μοντέλου της ανθρώπινης φύσης που τονίζει την ιδιοτελή επιδίωξη υλικής ικανοποίησης, η οποία υπολογίζεται με όρους ωφελιμότητας. Υπό αυτό το πρίσμα, υποτίθεται ότι καταλήγουμε σε αποφάσεις μέσω των εξής διαδικασιών:

- Προσδιορίζεται η φύση του προβλήματος.
- Επιλέγεται ένας στόχος ή σκοπός βάσει μιας ταξινόμησης των ατομικών προτιμήσεων.
- Αξιολογούνται τα διαθέσιμα μέσα επίτευξης αυτού του στόχου με κριτήρια αποτελεσματικότητας, αξιοπιστίας, κόστους κ.ο.κ.
- Λαμβάνεται μια απόφαση με την επιλογή των μέσων εκείνων που είναι πιο πιθανό να εξασφαλίσουν το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Αυτού του είδους η διαδικασία προϋποθέτει τόσο την ύπαρξη μονοσήμαντων στόχων όσο και την ικανότητα των ανθρώπων να τους επιδιώκουν με ορθολογικό και συνεπή τρόπο. Για να συμβεί κάτι τέτοιο, η ωφελιμότητα πρέπει να είναι ομοιογενής: πρέπει να μπορεί να συγκριθεί το ποσό ικανοποίησης (ηδονής ή ευτυχίας) που επιφέρει κάθε δράση με το αντίστοιχο κάθε άλλης. Το καλύτερο παράδειγμα μιας τέτοιας προσέγγισης της λήψης αποφάσεων μας προσφέρει η χρήση της ανάλυσης κόστους-οφέλους στη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων.

Το μοντέλο του ορθολογικού δρώντος είναι ελκυστικό, εν μέρει επειδή αντανάκλα το πώς οι περισσότεροι άνθρωποι πιστεύουν ότι θα έπρεπε να λαμβάνονται οι αποφάσεις. Σίγουρα, πολιτικοί και άλλοι έχουν την τάση να παρουσιάζουν τις ενέργειές τους τόσο σαν προσανατολισμένες σε στόχους όσο και σαν προϊόντα προσεκτικής σκέψης και συζήτησης. Αν, ωστόσο, εξεταστεί πιο προσεκτικά, ο ορθολογικός υπολογισμός ενδέχεται να μη φανεί ιδιαίτερα πειστικό μοντέλο λήψης αποφάσεων. Κατ' αρχάς, το μοντέλο εφαρμόζεται πιο εύκολα σε άτομα που έχουν ίσως μια ιεραρχία προτιμήσεων παρά σε ομάδες εντός των οποίων μπορεί να συνυπάρχουν περισσότεροι αντικρουόμενοι στόχοι. Μπορεί λοιπόν να υποστηριχτεί ότι οι οργανώσεις λαμβάνουν ορθολογικές αποφάσεις μόνο αν είναι άκρως συγκεντρωτικές και διαθέτουν αυστηρή ιεραρχική δομή.

Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι ότι, στην πράξη, αποφάσεις λαμβάνονται συχνά βάσει ανεπαρκών κι ενίοτε ανακριβών πληροφοριών, τα δε οφέλη που προκύπτουν από ποικίλες ενέργειες μπορεί σε κάθε περίπτωση να μην είναι συγκρίσιμα. Είναι, για παράδειγμα, εφικτό να συγκριθεί το «κόστος» της αύξησης των φόρων με το αντίστοιχο της μείωσης των παροχών υγειονομικής περίθαλψης; Τέτοιου είδους δυσκολίες οδήγησαν τον Herbert Simon (1983) να αναπτύξει την

Έννοια

Ωφελιμισμός

Ο ωφελιμισμός είναι μια ηθική φιλοσοφία που αναπτύχθηκε από τον Jeremy Bentham και τον James Mill (1773-1836). Ισχυρίζεται ότι παρείχε μια αξιολογική, ακόμα και επιστημονική ηθική θεωρία, ταυτίζοντας το «καλό» με την ηδονή ή την ευτυχία και το «κακό» με τον πόνο ή τη δυστυχία. Τα άτομα, επομένως, υποτίθεται ότι ενεργούν έτσι ώστε να μεγιστοποιούν την ηδονή και να ελαχιστοποιούν τον πόνο· η δε «ηδονή» και ο «πόνος» σταθμίζονται με όρους ωφελιμότητας ή αξίας υφάρσε, και απλώς θεωρούνται ικανοποίηση που παρέχεται από την υλική κατανάλωση. Για την αξιολογηση νόμων, θεσμών και πολιτικών συστημάτων μπορεί να χρησιμοποιηθεί μια αρχή γενικής ή κοινωνικής ωφελιμότητας η οποία συνοψίζεται στο αξίωμα της «μεγαλύτερης δυνατής ευτυχίας για τον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων». Σε πολιτικά συμφραζόμενα, ο ωφελιμισμός συνδέεται με τον κλασικό φιλελευθερισμό και την οικονομία της ελεύθερης αγοράς, καθώς παρέχει μια θεωρητική και ηθική θεμελίωση του εγωιστικού ατομικισμού.

έννοια της «περιορισμένης ορθολογικότητας». Αυτή αναγνωρίζει ότι, καθώς είναι αδύνατο να αναλυθούν και να επιλεγούν όλοι οι πιθανοί εναλλακτικοί τρόποι δράσης, η λήψη αποφάσεων είναι στην ουσία μια πράξη συμβιβασμού μεταξύ διαφορετικά αξιολογημένων και αυθαίρετα σταθμισμένων εξαγομένων. Ο Simon περιέγραψε αυτή τη διαδικασία ως «παραγωγή ικανοποίησης» [satisficing]. Το τελευταίο μειονέκτημα των μοντέλων ορθολογικών δρώντων είναι ότι παραγνωρίζουν το ρόλο της αντίληψης, δηλαδή το βαθμό στον οποίο οι ενέργειες διαμορφώνονται από πεποιθήσεις και παραδοχές για την πραγματικότητα κι όχι από την ίδια την πραγματικότητα. Αποδίδεται, έτσι, μικρή ή καθόλου σημασία στις αξίες και τις ιδεολογικές προτιμήσεις εκείνων που λαμβάνουν αποφάσεις.

Προσαυξητικά μοντέλα

Ο **προσαυξητισμός** εμφανίζεται συνήθως ως η κύρια εναλλακτική απάντηση στην ορθολογική λήψη αποφάσεων. Ο David Braybrook και ο Charles Lindblom (1963) ονόμασαν αυτό το μοντέλο «αποσπασματικό προσαυξητισμό», και ο Lindblom (1959) το όρισε γλαφυρά ως την «επιστήμη του πώς κανείς τα φέρνει βόλτα». Αυτή η θέση υποστηρίζει ότι, στην πράξη, οι αποφάσεις λαμβάνονται τελικά στη βάση ανεπαρκών πληροφοριών και περιορισμένης κατανόησης, γεγονός που αποθαρρύνει εκείνους που παίρνουν αποφάσεις να προβούν σε τολμηρές και καινοτόμες ενέργειες. Η χάραξη πολιτικής είναι συνεπώς μια διαρκής, διερευνητική διαδικασία: στερούμενοι βασικών στόχων και ξεκαθαρών σκοπών, οι πολιτικοί παράγοντες τείνουν να λειτουργούν εντός ενός υφιστάμενου προτύπου ή πλαισίου, προσαρμόζοντας τη θέση τους στα δεδομένα της ανάδρασης που τους παρέχεται με τη μορφή πληροφόρησης σχετικά με τον αντίκτυπο προηγούμενων αποφάσεων. Για την ακρίβεια, ο προσαυξητισμός ίσως να υποδηλώνει μια στρατηγική αποφυγής ή υπεκφυγών που θέλει τους πολιτικούς να τείνουν μάλλον ν' αποφεύγουν τα προβλήματα παρά να προσπαθούν να τα λύσουν.

Η θέση του Lindblom για τον προσαυξητισμό είναι κανονιστική όσο και περιγραφική. Εκτός του ότι περιγράφει ακριβέστερα πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις στον πραγματικό κόσμο, υποστήριξε επίσης ότι αυτή η προσέγγιση έχει επιπλέον το προτέρημα ν' αφήνει περιθώρια ευελιξίας και έκφρασης διαφορετικών απόψεων. Υπό αυτή την έννοια, έχει έντονα αντιουτοπικό χαρακτήρα και συνάδει με τη χάραξη πολιτικής στις πλουραλιστικές δημοκρατίες: «να τα φέρνει κανείς βόλτα» σημαίνει τουλάχιστον ετοιμότητα και ευελιξία, διάλογο και συμβιβασμό. Ωστόσο, το μοντέλο αυτό έχει επικριθεί σαν βαθιά συντηρητικό, καθότι δικαιολογεί την προκατάληψη κατά της καινοτομίας και υπέρ της αδράνειας. Οι πολιτικοί παράγοντες που ασπάζονται τον προσαυξητισμό είναι πιθανότερο να ενδιαφέρονται κυρίως για τα καθημερινά προβλήματα παρά να επιδίδονται σε μεγάλου κλίμακους οραματισμούς. Κατευθύνουν την ενεργητικότητά τους στην τήρηση μιας σταθερής πορείας κι όχι σε προβληματισμούς για το πού οδηγεί αυτή η πορεία.

Μια επιπλέον δυσκολία είναι ότι ο προσαυξητισμός δεν εξηγεί

Προσαυξητισμός: Η θεωρία ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται όχι υπό το φως μονοσήμαντων στόχων αλλά μέσω ελαφρών προσαρμογών τις οποίες υπογορεύουν οι μεταβαλλόμενες συνθήκες.

επαρκώς εκείνες τις πολιτικές αποφάσεις που έχουν χαρακτήρα ριζοσπαστικό ή ακόμα και επαναστατικό. Για παράδειγμα, η απόφαση του Στάλιν να εγκαινιάσει το πρώτο Πενταετές Πλάνο της ΕΣΣΔ το 1928, η απόφαση του Κάστρο να καταλάβει την εξουσία στην Κούβα το 1959, ακόμα και η απόφαση της Thatcher για «υποχώρηση του κράτους» στη Μ. Βρετανία τη δεκαετία του '80 δύσκολα μπορούν να περιγραφούν σαν προσαυξητικές προσαρμογές. Μπροστά σε τέτοιες δυσκολίες, ο Amitai Etzioni (1967) πρότεινε την ιδέα μιας «μεικτής ανάλυσης», η οποία επιχειρεί να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ ορθολογικής και προσαυξητικής προσέγγισης. Η μεικτή ανάλυση καταστρώνει ένα μοντέλο λήψης αποφάσεων σε δύο διακριτές φάσεις. Αρχικά, αυτοί που αποφασίζουν κάνουν μια γενική εκτίμηση ή «ανίχνευση» όλων των διαθέσιμων επιλογών πολιτικής με κριτήριο την αποτελεσματικότητά τους στην επίτευξη προϋπάρχοντων στόχων. Έπειτα, υιοθετείται μια στενότερη και πιο προσαυξητική προσέγγιση, καθώς επανεξετάζονται οι λεπτομέρειες της επιλεγμένης πολιτικής. Από αυτή τη σκοπιά λ.χ. μια γενική απόφαση περικοπής των δημόσιων δαπανών πρέπει να συνοδεύεται από μια σειρά πιο στενά επικεντρωμένες αποφάσεις σχετικά με τους συγκεκριμένους τομείς ή τα προγράμματα που μπορεί να επηρεαστούν.

Μοντέλα γραφειοκρατικής οργάνωσης

Και οι δύο προσεγγίσεις, του ορθολογικού δρώντος και του προσαυξητισμού, είναι θεωρίες λήψης αποφάσεων που υπακούουν στη λογική του «μαύρου κουτιού»: καμία από τις δύο δεν ενδιαφέρεται για τις επιπτώσεις που έχει η δομή της διαδικασίας χάραξης πολιτικής στις τελικές αποφάσεις. Τα γραφειοκρατικά ή οργανωτικά μοντέλα, τουναντίον, προσπαθούν να μπουν στο μαύρο κουτί, υπογραμμίζοντας το βαθμό στον οποίο η διαδικασία επηρεάζει το αποτέλεσμα. Αυτή η προσέγγιση χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Graham Allison (1971) στην έρευνά του για τη λήψη αποφάσεων των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ κατά την πυραυλική κρίση στην Κούβα το 1962. Από αυτή τη μελέτη προέκυψαν δύο αντίθετα αλλά αλληλένδετα μοντέλα. Το πρώτο, που συνήθως αποκαλείται μοντέλο της «οργανωτικής διαδικασίας», τονίζει την επιρροή που έχουν στις αποφάσεις οι αξίες, οι αντιλήψεις και τα κανονικά πρότυπα συμπεριφοράς κάθε μεγάλης οργάνωσης. Αντί να ανταποκρίνονται στην ορθολογική ανάλυση και την αντικειμενική στάθμιση, οι αποφάσεις θεωρείται ότι εκφράζουν τη βαθύτερη κουλτούρα του υπουργείου ή της υπηρεσίας της κυβέρνησης που τις λαμβάνει. Η δεύτερη θεωρία, το μοντέλο της «γραφειοκρατικής πολιτικής», δίνει έμφαση στην επίδραση που ασκούν στις αποφάσεις οι διαπραγματεύσεις μεταξύ προσωπικού και υπηρεσιών, όπου κάθε πλευρά επιδιώκει συμφέροντα τα οποία προσλαμβάνει ως διαφορετικά από εκείνα της άλλης πλευράς. Αυτή η προσέγγιση απορρίπτει την ιδέα ότι το κράτος είναι μονολιθικά προσανατολισμένο σε μία μόνο άποψη ή ένα μόνο συμφέρον και υποστηρίζει αντίθετα ότι οι αποφάσεις προκύπτουν από έναν ανταγωνισμό κατά τον οποίο το πλεονέκτημα αλλάζει διαρκώς χέρια.

Παρά το γεγονός ότι αυτά τα μοντέλα αναμφίβολα έστρεψαν την προσοχή σε σημαντικές πτυχές της λήψης αποφάσεων, δεν παύουν να έχουν τα μειονεκτήματά τους. Πρώτον, το μοντέλο της οργανωτικής διαδικασίας αφήνει λίγα περιθώρια άνωθεν επιβολής πολιτικής ηγεσίας. Θα ήταν αφελές λ.χ. να υποστηρίξει κανείς ότι όλες οι αποφάσεις διαμορφώνονται από οργανωτικές πιέσεις και αντιλήψεις, καθώς έτσι θα παραγνωριζόταν ο προσωπικός ρόλος που διαδραμάτισε ο F. D. Roosevelt στην πρωτοβουλία του New Deal ή η επιρροή του Hitler στην απόφαση της Γερμανίας να εισβάλει στην Πολωνία. Δεύτερον, είναι απλουστευτικό να θεωρείται, όπως προτείνει το μοντέλο της γραφειοκρατικής πολιτικής, ότι οι πολιτικοί δρώντες ασπάζονται απόψεις που βασίζονται απλώς στη θέση τους και στα συμφέροντα των οργανώσεων στις οποίες εργάζονται. Αν και ο αφορισμός «η στάση σου εξαρτάται από τη θέση σου» μπορεί να ισχύει συχνά, δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς συλλήβδην προσωπικές συμπάθειες και ατομικούς στόχους. Τέλος, η εξήγηση των αποφάσεων αποκλειστικά με όρους «μαύρου κουτιού» σημαίνει ότι δεν αποδίδεται η δέουσα βαρύτητα στις εξωτερικές πιέσεις που προέρχονται από το ευρύτερο οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο.

Μοντέλα συστημάτων πεποιθήσεων

Τα μοντέλα λήψης αποφάσεων που δίνουν έμφαση στο ρόλο των πεποιθήσεων και της ιδεολογίας υπογραμμίζουν το βαθμό στον οποίο η συμπεριφορά δομείται από την αντίληψη. Αυτό που οι άνθρωποι βλέπουν και καταλαβαίνουν είναι, ως ένα βαθμό, ό,τι τους επιτρέπουν ή ό,τι τους κάνουν να βλέπουν και να καταλαβαίνουν οι έννοιες και οι αξίες τους. Αυτή η τάση είναι ιδιαίτερα ισχυρή επειδή στις περισσότερες περιπτώσεις είναι εν πολλοίς ασυνείδητη. Αν και αυτοί που παίρνουν τις αποφάσεις μπορεί να πιστεύουν ότι ενεργούν ορθολογικά, με συνέπεια και αυστηρή αμεροληψία, οι κοινωνικές και πολιτικές τους αξίες μπορεί να δρουν σαν ισχυρό φίλτρο το οποίο καθορίζει αυτό αντί για τους ίδιους τι είναι νοητό, τι είναι εφικτό και τι επιθυμητό. Κατά συνέπεια, ορισμένες πληροφορίες κι επιλογές δεν εκτιμώνται ή δεν υπολογίζονται καν ενώ άλλες πληροφορίες και άλλοι πιθανοί τρόποι δράσης αποκτούν περίοπτη θέση στον υπολογισμό πριν από τη λήψη αποφάσεων. Μάλιστα, ο Kenneth Boulding (1956) τόνισε τη ζωτική σημασία αυτής της διαδικασίας, επισημαίνοντας ότι δίχως ένα μηχανισμό επεξεργασίας των πληροφοριών, η λήψη αποφάσεων απλώς θα αναστελλόταν εξαιτίας του όγκου των δεδομένων.

Ωστόσο, υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για την καταγωγή και τη φύση αυτής της διαδικασίας επεξεργασίας. Ο Robert Jervis (1968), για παράδειγμα, επισήμανε τη συστηματική παρανόηση από μέρους εκείνων που αποφασίζουν στις διεθνείς υποθέσεις. Κατά την άποψή του, αυτό οφείλεται πάνω απ' όλα στον εθνοκεντρισμό. Η επιμονή του Anthony Eden και της βρετανικής κυβέρνησης να θεωρούν τον στρατηγό Νάσερ «δεύτερο Hitler» κατά την κρίση στο Σουέζ το 1956 και η επιμονή των ΗΠΑ το 1959 να θεωρούν τον Φιντέλ Κάστρο μαρξιστή επαναστάτη αποτελούν ίσως παραδείγματα αυτού του φαινομένου.

Ο Irving Janis (1972), από την άλλη πλευρά, υποστήριξε ότι πολλές αποφάσεις στον τομέα των διεθνών σχέσεων μπορούν να ερμηνευτούν με όρους αυτού που ονόμασε «αγελαία σκέψη». Πρόκειται για το φαινόμενο κατά το οποίο ψυχολογικές και επαγγελματικές πιέσεις συνδυάζονται προκειμένου να κάνουν μια ομάδα να υιοθετήσει ενιαία ή συμπαγή θέση, εκπορίζοντας τις αντίθετες ή αποκλίνουσες απόψεις.

Μία απόπειρα συνδυασμού διαφορετικών προσεγγίσεων στη λήψη αποφάσεων, ώστε να συνυπολογίζεται η επίδραση των συστημάτων πεποιθήσεων, πραγματοποιήθηκε από τον Paul Sabatier (1988). Κύριο μέλημα του Sabatier ήταν να εξηγήσει πώς προκύπτουν οι αλλαγές πολιτικών. Συγκεκριμένα, στράφηκε στο ρόλο των «υποσυστημάτων κυβερνητικής πολιτικής», δηλαδή σε ομάδες ανθρώπων που ασκούν κατά κάποιο τρόπο πολιτική επιρροή σε ορισμένους τομείς. Ένα σύστημα κρατικής πολιτικής μπορεί να μην περιλαμβάνει μόνο αλληλοεξαρτώμενες ομάδες πολιτικών, δημόσιων υπαλλήλων και ομάδων συμφερόντων, αλλά επίσης ερευνητές, ακαδημαϊκούς και δημοσιογράφους που ενδιαφέρονται για τον εν λόγω τομέα. Ο Sabatier υποστήριξε ότι εντός αυτών των υποσυστημάτων εμφανίζονται «συνασπισμοί προώσπισης», στους οποίους συμμετέχουν άτομα με κοινές εν γένει πεποιθήσεις και αξίες. Αυτές οι πεποιθήσεις, ωστόσο, λειτουργούν σε τρία διαφορετικά επίπεδα:

- Στο επίπεδο των κεντρικών πεποιθήσεων (θεμελιωδών ηθικών ή φιλοσοφικών αρχών).
- Στο επίπεδο των περιφερειακών πεποιθήσεων (προτιμήσεων πολιτικής).
- Στο επίπεδο των δευτερογενών πεποιθήσεων (απόψεων περί υλοποίησης ή εφαρμογής).

Η σπουδαιότητα αυτών των πεποιθήσεων έγκειται στο ότι συνιστούν αυτό που ο Sabatier αποκάλεσε «κόλλα» της πολιτικής, καθώς συνδέουν τους ανθρώπους βάσει κοινών αξιών και προτιμήσεων. Ωστόσο, ενώ οι κεντρικές πεποιθήσεις αντιστέκονται σθεναρά στην αλλαγή, συνήθως υπάρχει μεγαλύτερος βαθμός διαφωνίας κι ευελιξίας στο επίπεδο των περιφερειακών και των δευτερογενών πεποιθήσεων. Χρησιμοποιώντας αυτό το πλαίσιο, ο Sabatier πρότεινε ότι η αλλαγή πολιτικών θα μπορούσε εν πολλοίς να κατανοηθεί με όρους της μεταβαλλόμενης ισορροπίας δυνάμεων σε ένα υποσύστημα κρατικής πολιτικής, ιδιαίτερα μέσω της επικράτησης ενός συνασπισμού προώσπισης επί των υπολοίπων. Αυτή η διαδικασία, πάντως, μπορεί να θεωρηθεί ορθολογική στο βαθμό που ο διάλογος εντός ενός συστήματος πεποιθήσεων και η αντιπαλότητα μεταξύ διαφορετικών συστημάτων προάγουν ένα «σώμα γνώσης προσανατολισμένο στην κρατική πολιτική».

Στα χέρια μαρξιστών και φεμινιστριών, ωστόσο, τέτοιες ιδέες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εξαγωγή πολύ διαφορετικών συμπερασμάτων (Hann, 1995). Οι μαρξιστές έχουν υποστηρίξει ότι οι κεντρικές πεποιθήσεις εντός κάθε υποσυστήματος κρατικής πολιτικής ή και μεταξύ όλων των πολιτικών παραγόντων και διαμορφωτών γνώμης εν γένει καθορίζονται από την ιδεολογία της άρχουσας τάξης

Έννοια

Εθνοκεντρισμός

Ο εθνοκεντρισμός έχει δύο αλληλένδετες σημασίες. Πρώτον, αναφέρεται σ' έναν τύπο προσωπικότητας ο οποίος χαρακτηρίζεται από μια άκαμπτη κι έντονα αυταρχική πίστη στην ανωτερότητα της ομάδας ή του λαού του. Υπό αυτή την έννοια, ο εθνοκεντρισμός συνδέεται στενά με τον ρατσισμό. Δεύτερον, αναφέρεται σ' έναν τρόπο κατανόησης στον οποίο οι ενέργειες και οι προθέσεις άλλων ομάδων ή λαών κατανοούνται από τη σκοπιά αξιών και θεωριών που ανήκουν στον πολιτισμό του παρατηρητή. Υπό αυτή την έννοια, ο εθνοκεντρισμός είναι μια (κατά κανόνα ασυνείδητη) προκατάληψη που οφείλεται στην αδυναμία κατανόησης της πολιτισμικής διαφοροποίησης. Ο εθνοκεντρισμός δυσκολεύει ιδιαίτερα τη συγκριτική έρευνα και καθιστά ίσως ανέφικτη την πλήρη εκτίμηση ή κατανόηση άλλων πολιτισμών ή την ανάπτυξη οικουμενικών θεωριών.

και συνεπώς ευνοούν τα κυρίαρχα οικονομικά συμφέροντα. Οι φεμινίστριες, από την πλευρά τους, μπορεί να υποστηρίξουν ότι η κυριαρχία των ανδρών στους κόλπους των πολιτικών παραγόντων διασφαλίζει ότι την «κόλλα» της πολιτικής συνιστούν πατριαρχικές ιδέες και αξίες. Αυτό οδηγεί σε προκατειλημμένες πολιτικές που συμβάλλουν στη διατήρηση της εξουσίας των ανδρών.

Στάδια στη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής

Η χάραξη κρατικής πολιτικής δεν μπορεί να κατανοηθεί απλά με όρους τρόπων λήψης αποφάσεων. Η κρατική πολιτική δεν περιλαμβάνει μόνο δέσμες αποφάσεων, υπό την έννοια ποικίλων αλληλένδετων αποφάσεων που αφορούν έναν συγκεκριμένο τομέα πολιτικής, αλλά επίσης διαφορετικά είδη αποφάσεων. Υπάρχει σε πρώτη φάση, για παράδειγμα, «η απόφαση να ληφθεί μια απόφαση». Τέτοιου είδους αποφάσεις εκκινούν από την εντύπωση ότι υπάρχουν προβλήματα που πρέπει να λυθούν και ζητήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν: εν ολίγοις, «πρέπει να γίνει κάτι». Στη συνέχεια, η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής μεταβαίνει σ' ένα διαφορετικό σύνολο αποφάσεων που αφορούν το *τι ακριβώς* πρέπει να γίνει, το *πώς* και το *πότε* πρέπει να γίνει. Ωστόσο, το πράγμα δεν σταματά εδώ. Ακόμα και όταν έχει ξεπεραστεί το στάδιο της «δράσης» και οι αποφάσεις έχουν εφαρμοστεί, εμφανίζονται νέα ζητήματα και πρέπει να ληφθούν νέες αποφάσεις. Αυτές σχετίζονται με το αν τα αποτελέσματα μιας πολιτικής ανταποκρίνονται στις προθέσεις της και με το αν το περιεχόμενο της εν λόγω πολιτικής αλλά και η διαδικασία λήψης αποφάσεων μπορούν να βελτιωθούν στο μέλλον. Η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής μπορεί, επομένως, να αναλυθεί σε τέσσερα διακριτά στάδια:

- πρωτοβουλία
- διατύπωση
- εφαρμογή
- αξιολόγηση

Πρωτοβουλία

Από πού προέρχεται η κρατική πολιτική; Ποια είναι η αφετηρία μιας πρότασης για μια ορισμένη πολιτική; Τέτοιου είδους ερωτήματα είναι σημαντικά όχι μόνο επειδή μια πολιτική πρέπει από κάπου να ξεκινά (χωρίς την πρωτοβουλία δεν μπορεί να υπάρξει διατύπωση, εφαρμογή κ.ο.κ.), αλλά κι επειδή αυτό το στάδιο της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής θέτει τους όρους για το διάλογο, τη συζήτηση και τη λήψη αποφάσεων που θα ακολουθήσουν. Κατά συνέπεια, η πρωτοβουλία για μια πολιτική είναι κρίσιμη, καθόσον θέτει την πολιτική ημερήσια διάταξη, αφενός προσδιορίζοντας συγκεκριμένα προβλήματα ως **ζητήματα**, και αφετέρου καθορίζοντας τον τρόπο με τον οποίο πρέπει αυτά να αντιμετωπιστούν. Γιατί, για παράδειγμα, εμφανίστηκε στην πολιτική ατζέντα τη δεκαετία του 1980 η προστασία του περιβάλλοντος, η οποία μέχρι τότε είχε σχεδόν αγνοηθεί, και πώς συνέβη αυτό; Επίσης, γιατί η ανεργία, η οποία τις δεκαετίες του 1950 και του

Ζήτημα: Θέμα το οποίο αναγνωρίζεται ως μέρος της πολιτικής ημερήσιας διάταξης και επί του οποίου διεξάγεται δημόσιος διάλογος ή δημόσια αντιπαράθεση.

1960 σήμαινε ανάγκη αύξησης των δημόσιων δαπανών, έφτασε να συνδέεται με ιδέες όπως η ελαστικότητα της εργασίας και η αποδυνάμωση των συνδικάτων; Γιατί άλλες πολιτικές (για παράδειγμα, η επέκταση της αυτοδιαχείρισης των εργαζομένων) δεν τίθενται καν ως ζητήματα;

Η δυσκολία στη μελέτη της πολιτικής πρωτοβουλίας έγκειται στο γεγονός ότι αυτή μπορεί να πηγάζει κυριολεκτικά από οποιοδήποτε τμήμα του πολιτικού συστήματος. Η κρατική πολιτική μπορεί να ξεκινά «από τα πάνω» – από πολιτικούς ηγέτες, υπουργικά συμβούλια, κυβερνητικές υπηρεσίες κλπ.– αλλά και «από τα κάτω», μέσω πίεσης από την κοινή γνώμη, τα ΜΜΕ, τα πολιτικά κόμματα, τις ομάδες συμφερόντων, τις «δεξαμενές σκέψης» κ.ο.κ. Υπό τη μορφή πολιτικής ηγεσίας, η πολιτική πρωτοβουλία συνίσταται στην κινητοποίηση της υποστήριξης για ιδέες που απορρέουν από το προσωπικό όραμα του ηγέτη ή από τις ιδεολογικές προτεραιότητες του κόμματος ή της ομάδας που βρίσκεται στην εξουσία. Αυτό είναι ξεκάθαρο σε περιπτώσεις μετασχηματιστικής ηγεσίας (τυπικά παραδείγματα αποτελούν ο Λένιν και οι μπολσεβίκοι στη Ρωσία, ο Hitler και οι ναζί στη Γερμανία ή ακόμα και η Thatcher και οι Συντηρητικοί στη Μ. Βρετανία), οπότε οι ηγέτες επιζητούν να «πλάσουν ένα παραμύθι» με ευρεία λαϊκή απήχηση προκειμένου να φέρουν σε πέρας μια μείζονα αναδόμηση της κοινωνίας.

Ωστόσο, οι πολιτικοί ηγέτες σπάνια είναι πρωτότυποι στοχαστές και πηγή αυθεντικά καινοτόμων κρατικών πολιτικών. Σε αυτόν ακριβώς τον τομέα, συγγραφείς, ακαδημαϊκοί και φιλόσοφοι, οι οποίοι φαινομενικά δεν έχουν σχέση με τον κόσμο της πρακτικής πολιτικής, μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο, διατυπώνοντας βασικές αξίες και θεωρίες που στη συνέχεια εξελίσσονται σε συγκεκριμένες προτάσεις πολιτικών από ηγέτες και κόμματα. Μεγάλο μέρος της οικονομικής πολιτικής στα αναπτυγμένα δυτικά κράτη κατά την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο πήγασε από τις ιδέες του John Maynard Keynes. Κατά παρόμοιο τρόπο, οι πολιτικές της Νέας Δεξιάς που αποσκοπούσαν στην «υποχώρηση του κράτους», τη μείωση των φόρων, τον περιορισμό των δαπανών πρόνοιας κλπ. είχαν αρχικά διατυπωθεί στα κείμενα λ.χ. του Friedrich von Hayek και του Milton Friedman.

Η πολιτική πρωτοβουλία «από τα κάτω» είναι σημαντική σε όλα τα πολιτικά συστήματα. Όπως απάντησε ο Harold Macmillan, όταν ρωτήθηκε για τους αποφασιστικούς παράγοντες στην πολιτική ζωή, «τα γεγονότα, αγαπητό μου παιδί, τα γεγονότα». Αυτά τα γεγονότα ποικίλλουν, από απεργίες, ταραχές και φυσικές καταστροφές μέχρι χρηματιστηριακές κρίσεις σε ξένα κράτη κι επενδυτικές αποφάσεις των πολυεθνικών εταιρειών. Σαν γενικός κανόνας, πάντως, ισχύει ότι όσο πιο δημοκρατικό και πλουραλιστικό είναι ένα σύστημα τόσο πιο σημαντικές είναι οι πιέσεις από κάτω προς τα πάνω για την ανάληψη πολιτικών πρωτοβουλιών. Μάλιστα, υπό αυτή την έννοια, δημοκρατία μπορεί να υποστηριχτεί ότι σημαίνει διαμόρφωση της πολιτικής ημερήσιας διάταξης περισσότερο «από τα κάτω» παρά «από τα πάνω».

Η κοινή γνώμη διαδραματίζει προφανώς σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, στο βαθμό που οι τακτικές εκλογικές αναμετρήσεις αναγκάζουν τους επιδόξους ηγέτες να διαμορφώσουν πολιτικές προτάσεις οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τις αγωνίες και τις προσδοκίες του λαού. Ωστόσο, αυτές οι αγωνίες και προσδοκίες συχνά παραμένουν άμορφες και ανυπόστατες μέχρι να εκφραστούν από ομάδες που αξιώνουν την εκπροσώπηση μερίδων της κοινωνίας. Τα ΜΜΕ –οι εφημερίδες, τα περιοδικά, το ραδιόφωνο και ιδιαίτερα η τηλεόραση– αναμφίβολα συμβάλλουν σημαντικά σε αυτή τη διαδικασία, τόσο επιλέγοντας και ιεραρχώντας τις διαθέσιμες στο κοινό πληροφορίες όσο και αναλύοντάς τις κι ερμηνεύοντάς τις μέσω της διαδικασίας της σύνταξης. Η πολιτική διαφθορά λ.χ. έγινε ζήτημα στην Ιταλία και την Ιαπωνία κυρίως λόγω της δημοσιότητας που της έδωσαν τα έντυπα ΜΜΕ.

Τα πολιτικά κόμματα και οι ομάδες συμφερόντων έχουν επίσης κομβικό ρόλο στη **διαμόρφωση της ημερήσιας διάταξης**. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης λ.χ. δεν ασκούν απλώς κριτική στην κυβερνητική πολιτική· αναπτύσσουν επιπλέον εναλλακτικές πολιτικές προτάσεις, προσπαθώντας να δώσουν την εικόνα βιώσιμων κομμάτων εξουσίας. Οι ομάδες συμφερόντων, από την πλευρά τους, προβάλλουν μια ευρεία γκάμα παραπόνων και ανησυχιών, προωθούν στόχους και ιδέες κι εκφράζουν τα συμφέροντα ποικίλων ομάδων και μερίδων της κοινωνίας. Στην περίπτωση των «δεξαμενών σκέψης», ομάδες συμφερόντων συγκροτούνται ειδικά για την ανάπτυξη πολιτικών προτάσεων και το σχεδιασμό εκστρατειών για την αποδοχή τους από τους κύριους φορείς της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής.

Από τη δεκαετία του 1970, οι ερευνητές τείνουν να υποβαθμίζουν το ρόλο των επίσημων, αντιπροσωπευτικών θεσμών και να εξαίρουν προπάντων τις ανεπίσημες διαδικασίες εγκαινίασης και ανάπτυξης της κρατικής πολιτικής. Αυτό τονίζει τη σημασία των δικτύων πολιτικής, δηλαδή ομάδων πολιτικών παραγόντων οι οποίες συνδέουν τον δημόσιο με τον ιδιωτικό τομέα.

Από τεχνική άποψη, αν δηλαδή λάβουμε υπόψη την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής, όχι την ποιότητα των προϊόντων της, η πολιτική πρωτοβουλία μπορεί να πάσχει από δύο τελείως διαφορετικές αδυναμίες. Πρώτον, μπορεί να καταπνίγεται από τη μικρή ποσότητα προτάσεων και καινοτόμων ιδεών: τα «εισερχόμενα» μπορεί να είναι πολύ λίγα. Τέτοια υπήρξε η περίπτωση των συστημάτων κρατικού σοσιαλισμού της ΕΣΣΔ και της Ανατολικής Ευρώπης. Χωρίς πολυκομματικές εκλογές, ελεύθερο τύπο, αντιπολιτευόμενα κόμματα και αυτόνομες ομάδες, η πολιτική πρωτοβουλία επαφιόταν κατά μέγα μέρος σε δίκτυα αξιωματούχων που δραστηριοποιούνταν εντός του κομματικού-κρατικού μηχανισμού. Το πρόβλημα που προκαλούσε αυτό ήταν ότι, καθώς εκείνοι που αναλάμβαναν τις πολιτικές πρωτοβουλίες είχαν παράλληλα συμφέρον να διατηρηθεί το σύστημα κεντρικού σχεδιασμού, το ζήτημα της οικονομικής μεταρρύθμισης δεν εμφανίστηκε στην πολιτική ημερήσια διάταξη παρά μόνο όταν η κατάσταση του ίδιου του συστήματος είχε γίνει μη αναστρέψι-

Διαμόρφωση της ημερήσιας διάταξης: Η δυνατότητα καθορισμού της πολιτικής αντιπαράθεσης μέσω του ελέγχου ή της ιεράρχησης των ζητημάτων που τίθενται υπό συζήτηση.

μη. Οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ προς τα τέλη της δεκαετίας του '80, για παράδειγμα, ήταν, απλούστατα, «πολύ λίγες, πολύ αργά».

Η άλλη αδυναμία της πολιτικής πρωτοβουλίας έχει να κάνει με το ακριβώς αντίθετο πρόβλημα. Η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής μπορεί, με λίγα λόγια, να μπλοκαριστεί από το βάρος και την ποικιλία των «εισερχομένων», επιφέροντας στασιμότητα και παράλυση. Πρόκειται για το λεγόμενο πρόβλημα της κυβερνητικής «υπερφόρτωσης»: οι παρεμβατικές, συνήθως, κυβερνητικές πολιτικές αυξάνουν τις προσδοκίες από την κυβέρνηση, ώστε τα ολοένα περισσότερα αιτήματα από τον λαό και τις ομάδες συμφερόντων να εξαντλούν τελικά την ικανότητα ανταπόκρισης της κυβέρνησης. Ο Samuel Beer (1982) ονόμασε αυτό το πρόβλημα «πλουραλιστική στασιμότητα». Έτσι, τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, οι κυβερνήσεις της Νέας Δεξιάς προσπάθησαν να μειώσουν τις λαϊκές προσδοκίες σχετικά με το τι μπορεί να κάνει το κράτος, ανακτώντας, ως ένα βαθμό, τον έλεγχο της πολιτικής πρωτοβουλίας.

Διατύπωση

Από τη στιγμή που ένα ζήτημα ή μια σειρά ζητήματα τίθενται στην πολιτική ημερήσια διάταξη, απαιτείται μια διαδικασία λεπτομερούς επεξεργασίας και ανάλυσης ώστε να αναπτυχθούν συστηματικές προτάσεις πολιτικής. Η διατύπωση, η οποία παραδοσιακά θεωρείται το κρισιμότερο στάδιο της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής, δεν περιλαμβάνει μόνο τη μετάφραση γενικόλογων προτάσεων σε συγκεκριμένες και λεπτομερείς εισηγήσεις, αλλά και την ανάλυση των προτάσεων, ίσως ακόμα και τη συνολική αναδιατύπωση του υπό μελέτη ζητήματος. Στην ανάλυσή τους για τον κύκλο της κρατικής πολιτικής, οι Hogwood και Gunn (1984) διέκριναν ορισμένα στάδια στη διαδικασία διατύπωσης, παρακολουθώντας την πολιτική πρωτοβουλία μέχρι τη λήψη μιας «απόφασης απόφασης». Το πρώτο στάδιο είναι η απόφαση για τον τρόπο λήψης της απόφασης, δηλαδή, μια απόφαση σχετικά με το ποιοι μηχανισμοί ή διαδικασίες και ποιοι πολιτικοί παράγοντες πρέπει να εμπλακούν στην ανάλυση και την επεξεργασία μιας πολιτικής. Η εν λόγω πολιτική πρέπει να διατυπωθεί από δημόσιους υπαλλήλους ή από υπουργούς; Πρέπει να προχωρήσει μέσω πάγιων διαδικασιών ή μήπως πρέπει να συσταθεί μια ειδική επιτροπή ή ομάδα εργασίας; Πρέπει να ζητηθεί η γνώμη ομάδων συμφερόντων και «δεξαμενών σκέψης» και, αν ναι, ποιων; Αυτές οι αποφάσεις είναι προφανώς ζωτικής σημασίας, εφόσον καθορίζουν τις συμπάθειες και τα συμφέροντα που θα επενδυθούν στην πολιτική καθώς αυτή θα εξελίσσεται και θα συζητείται.

Το δεύτερο στάδιο περιλαμβάνει τον ορισμό και το προσχέδιο του ζητήματος. Αυτό το στάδιο αφήνει πολλά περιθώρια αναθεώρησης, καθώς αυτοί που διατυπώνουν την κρατική πολιτική μπορεί να βλέπουν «το πρόβλημα» πολύ διαφορετικά από ό,τι εκείνοι που το έθεσαν αρχικά. Τρίτον, καθορίζονται οι στόχοι και οι προτεραιότητες. Μολονότι η κοινή γνώμη και οι ανησυχίες θεσμών όπως τα ΜΜΕ, τα πολιτικά κόμματα και οι ομάδες συμφερόντων είναι πιθανό να επη-

Έννοια

Δίκτυο πολιτικής

Ένα δίκτυο πολιτικής (ή ομάδα πολιτικής) είναι ένα συστηματικό σύνολο σχέσεων μεταξύ πολιτικών παραγόντων με κοινά συμφέροντα ή κοινό γενικό προσανατολισμό σ' έναν ορισμένο τομέα. Αυτές οι σχέσεις διαπερνούν κατά κανόνα τους ελιθισμούς θεσμικούς διακανονισμούς και τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ κυβέρνησης και μη κυβερνητικών σωμάτων. Ένα δίκτυο πολιτικής μπορεί επομένως να περιλαμβάνει κυβερνητικούς αξιωματούχους, σημαντικούς νομοθετικούς παράγοντες, εκπροσώπους κερικών ομάδων πίεσης, φίλα προσκείμενους ακαδημαϊκούς, ελεγκτικές δημοσιογράφους και άλλους. Η αναγνώριση της απαρτίας δικτύων πολιτικής υπογραμμίζει τη σημασία των ανεπίσημων διαδικασιών και σχέσεων στη χάραξη της κρατικής πολιτικής, ιδιαίτερα στο στάδιο της πρωτοβουλίας. Τα δίκτυα πολιτικής έχουν δεχτεί κριτική επειδή θεωρείται ότι παρεμπον σχετικά απρόβλεπτα από εξωτερικές επιδράσεις και περιστέλλουν την επιρροή του κοινού, μέσω των αντιπροσωπευτικών θεσμών, στη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής.

ρεάσουν τον καθορισμό των στόχων, κανείς, φυσικά, δεν εγγυάται ότι οι προτεραιότητες που θα θέσουν οι αρμόδιοι θα είναι ίδιες με τις προτεραιότητες εκείνων που ανέλαβαν την πολιτική πρωτοβουλία.

Ακολουθεί, τέλος, η ανάλυση και επανεξέταση των εναλλακτικών προτάσεων πολιτικής που καταλήγει στην επιλογή μίας από αυτές. Αυτό σημαίνει στην πράξη τη λήψη επίσημης απόφασης. Ποικίλοι παράγοντες είναι πιθανό να συνυπολογιστούν σε αυτό το στάδιο διατύπωσης μιας πολιτικής, και ο πολιτικός κι εκλογικός αντίκτυπος συγκεκριμένων επιλογών μπορεί να είναι εξίσου σημαντικός με το στόχο της διοικητικής αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η τελική απόφαση, η οποία φέρνει σε πέρας τη διαδικασία διατύπωσης, ενδέχεται να είναι απλώς τυπική, αν η καθοριστική αντιπαράθεση και συζήτηση έχουν διεξαχθεί σε πολύ πιο πρώιμο στάδιο. Έτσι, τα υπουργικά συμβούλια, τα νομοθετικά σώματα και οι διεθνείς διασκέψεις συχνά επικυρώνουν ή «ευλογούν» αποφάσεις που, στην πραγματικότητα, έχουν ληφθεί αλλού.

Θα ήταν αφελές αν αφήναμε να εννοηθεί ότι το έργο της διατύπωσης έχει τον ίδιο χαρακτήρα σε διαφορετικά συστήματα και διαφορετικά κράτη. Ο Richardson (1984) προσπάθησε να εξηγήσει τις διαφορετικές διαδικασίες διατύπωσης κρατικής πολιτικής υποθέτοντας ότι υπάρχουν διαφορετικά εθνικά «είδη κρατικής πολιτικής». Συγκεκριμένα, έστρεψε την προσοχή του σε δύο κύριες διαστάσεις: αν η διατύπωση της κρατικής πολιτικής βασίζεται στη διαβούλευση ή την επιβολή και αν οι κυβερνήσεις ασχολούνται με τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό ή αντιδρούν σε γεγονότα σε λίγο πολύ καθημερινή βάση. Υπό αυτό το πρίσμα, η Σουηδία και η Ιαπωνία μπορούν ίσως να θεωρηθούν κράτη που το είδος της πολιτικής τους ευνοεί εν γένει τη διαβούλευση και τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό. Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει ένα επεξεργασμένο και τυποποιημένο σύστημα ομάδων διαβούλευσης με προσανατολισμό ένα προσυμφωνημένο γενικό σύνολο στόχων και προτεραιοτήτων της κρατικής πολιτικής. Από την άλλη πλευρά, στις ΗΠΑ, αν και η κατακεραματισμένη φύση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης απαιτεί υψηλά επίπεδα συναίνεσης προκειμένου να γίνουν αποδεκτές οι κρατικές πολιτικές, συγχρόνως αποκλείει στην πράξη τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό, παγιώνοντας έτσι ένα είδος ανακλαστικής, «τυροσβεστικής» κρατικής πολιτικής.

Η Μ. Βρετανία αποτελεί καλό παράδειγμα του πώς το είδος της κρατικής πολιτικής μπορεί να αλλάζει ανά το χρόνο. Το είδος που απέδωσε στη χώρα ο Richardson υπογράμμισε τόσο μια προτίμηση για τη διαβούλευση όσο και μια τάση αντίδρασης μάλλον παρά πρόληψης των προβλημάτων. Ωστόσο, υπό την ηγεσία της Margaret Thatcher τη δεκαετία του 1980, τέθηκαν πολύ πιο σαφείς μακροπρόθεσμοι πολιτικοί στόχοι, υπό τη μορφή της αφοσίωσης σε αυτό που ο Andrew Gamble (1988) περιέγραψε ως «η ελεύθερη οικονομία και το ισχυρό κράτος». Η επιδίωξη αυτών των στόχων συνοδεύτηκε, με τη σειρά της, από μια στροφή από τη διαβούλευση στην επιβολή, η οποία εκφράστηκε σε φαινόμενα όπως η αύξηση της πρωθυπουργικής εξουσίας. Ο John Major, πάντως, υιοθέτησε μεταξύ 1990 και 1997 ένα πιο διαλ-

λακτικό και συναινετικό ύφος ηγεσίας, με το οποίο απέκτησαν ξανά νόημα οι συσκέψεις του υπουργικού συμβουλίου. Ο Tony Blair, από την άλλη πλευρά, επανέφερε τη συγκεντρωτική ηγεσία, στηριζόμενος περισσότερο σε ειδικούς συμβούλους και προσωπικές συσκέψεις με τους υπουργούς του παρά επιτρέποντας στο υπουργικό συμβούλιο να αναλάβει σημαντικό πολιτικό ρόλο.

Ένα κείμενο χαρακτηριστικό της διατύπωσης, ανεξάρτητα από διαφορές στο εθνικό ύφος κρατικής πολιτικής, είναι ότι σταδιακά μειώνει τους παράγοντες που εμπλέκονται στη διαδικασία χάραξης της κρατικής πολιτικής. Ενώ πλήθος συμφέροντα, ομάδες και κινήματα μπορεί να συμμετέχουν στο στάδιο της πρωτοβουλίας, η διατύπωση των πολιτικών είναι έργο των «εξ απορρήτων» (κυβερνητικών αξιωματούχων, βασικών συμβούλων, πολιτικών και ομάδων συμφερόντων), εκείνων που είτε αποτελούν μέρος του κυβερνητικού μηχανισμού είτε έχουν θεσμοθετημένη πρόσβαση σ' αυτόν. Το γεγονός αυτό αφήνει τη διαδικασία διατύπωσης εκτεθειμένη σε σωρεία επικρίσεων. Μία από αυτές έχει σαν αφετηρία την ανάρμωση επιρροή που υποτίθεται ότι ασκούν οι δημόσιοι υπάλληλοι χάρη στο ρόλο τους ως πολιτικών συμβούλων. Οι πολιτικοί θέτουν, στην καλύτερη περίπτωση, γενικές προτεραιότητες, αφήνοντας τους συγκεκριμένους στόχους και την επισκόπηση των πολιτικών επιλογών στα χέρια κυβερνητικών αξιωματούχων. Οι θεωρητικοί της δημόσιας επιλογής έχουν υποστηρίξει, λοιπόν, ότι η κρατική πολιτική συχνά αντανακλά τα συμφέροντα καριέρας των επαγγελματιών δημόσιων υπαλλήλων, οι δε μαρξιστές έχουν επισημάνει ότι οι ριζοσπαστικές εναλλακτικές προτάσεις πολιτικής παραγκωνίζονται εν γένει λόγω του κοινωνικού και μορφωτικού υπόβαθρου των ανώτερων δημόσιων αξιωματούχων.

Άλλες κριτικές σχετίζονται με την αύξηση του επιπέδου διαβούλευσης και, συνεπώς, του αριθμού των ομάδων και των παραγόντων που εμπλέκονται στη διατύπωση της κρατικής πολιτικής. Συγκεκριμένα, οι θεωρητικοί της Νέας Δεξιάς υποστήριξαν ότι η στροφή προς τον κορπορατισμό έκανε δυνατή τη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής βάσει ισχυρών συντεχνιακών συμφερόντων αντί του ευρύτερου δημόσιου συμφέροντος (Olson, 1982). Από αυτή τη σκοπιά, ο κορπορατισμός μπορεί να θεωρηθεί μια παραβίαση της διάκρισης μεταξύ πρωτοβουλίας και διατύπωσης που επιτρέπει σε ομάδες που θα έπρεπε απλώς να διαμορφώνουν την πολιτική ημερήσια διάταξη να διαμορφώνουν, αντίθετα, το περιεχόμενο της κυβερνητικής πολιτικής. Μία τελευταία κατηγορία επικρίσεων αφορά το γενικότερο «δημοκρατικό έλλειμμα» στη διατύπωση της κρατικής πολιτικής. Στα δημοκρατικά συστήματα, αν και οι εκλεγμένοι πολιτικοί επιβλέπουν τη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής και παίρνουν τις τελικές αποφάσεις, η ίδια η διαδικασία καθιστά συχνά τη συμβολή τους περιθωριακή. Καθότι χρονοβόρα κι επίπονη διαδικασία, η διατύπωση της κρατικής πολιτικής απαιτεί επαγγελματισμό, εξειδικευμένη γνώση και προσοχή στη λεπτομέρεια, προσόντα που οι πολιτικοί, δημοκρατικοί ή μη, σπάνια διαθέτουν εν αφθονία.

Εφαρμογή

Μία από τις σπουδαιότερες προόδους που έγιναν στον κλάδο της ανάλυσης κρατικής πολιτικής ήταν η ανάδειξη της σημασίας του σταδίου της εφαρμογής. Παραδοσιακά, η εφαρμογή θεωρούνταν δεδομένη, καθώς αντιμετωπιζόταν σαν όψη της διοίκησης κι όχι σαν χαρακτηριστικό της πολιτικής. Ωστόσο, οι αναλύσεις του προγράμματος της Μεγάλης Κοινωνίας στις ΗΠΑ στα μέσα της δεκαετίας του 1960 διέλυσαν τις ψευδαισθήσεις περί διάκρισης πολιτικής και διοίκησης κι έδειξαν με σαφήνεια πόσο απέχουν τα «εξερχόμενα» της κρατικής πολιτικής από τις προθέσεις εκείνων που τη χαράσσουν. Γι' αυτόν το λόγο, ο Wildavsky (1980) περιέγραψε την ανάλυση κρατικής πολιτικής σαν «φωνή της αλήθειας έναντι της εξουσίας». Οι προϋποθέσεις για την επίτευξη «τέλειας» υλοποίησης, υπό την έννοια της διασφάλισης ότι μια πολιτική εφαρμόζεται ακριβώς όπως σχεδιάστηκε, σκιαγραφήθηκαν από τον Hood (1976) ως εξής:

- ενιαίο διοικητικό σύστημα με μία μόνο αλυσίδα αυθεντίας για τη διασφάλιση κεντρικού ελέγχου
- ομοιόμορφοι κανόνες και κανονισμοί σε όλο το σύστημα
- απόλυτη υπακοή ή απόλυτος έλεγχος
- τέλεια πληροφόρηση, τέλεια επικοινωνία και τέλειος συντονισμός
- επαρκής χρόνος για την κινητοποίηση των διοικητικών πόρων

Με δεδομένη τη δυσκολία ικανοποίησης οποιασδήποτε από αυτές τις προϋποθέσεις, πόσο μάλλον όλων, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι το χάσμα μεταξύ της απόφασης και της εφαρμογής της είναι συχνά τεράστιο. Για την ακρίβεια, ο κεντρικός έλεγχος και η αυστηρή υπακοή μπορεί να είναι όχι μόνο πράγματα ανέφικτα αλλά και ανεπιθύμητα. Αν κι εκείνοι που χαράσσουν την κρατική πολιτική μπορεί να απολαμβάνουν δημοκρατική νομιμοποίηση, αυτοί που την εφαρμόζουν (δημόσιοι υπάλληλοι, υπάλληλοι της τοπικής αυτοδιοίκησης, δάσκαλοι, γιατροί, αστυνομικοί κλπ.) μπορεί να γνωρίζουν καλύτερα την «πιάτσα» και να ξέρουν τι θα λειτουργήσει και τι όχι. Τέτοιες σκέψεις καθιέρωσαν μια παράδοση ανάλυσης της κρατικής πολιτικής «από κάτω προς τα πάνω», η οποία τονίζει την ανάγκη ελαστικότητας και την αξία της εκχώρησης διακριτικής ευχέρειας στους εκτελεστές της κρατικής πολιτικής. Η παράδοση αυτή αντιπαράκειται στην πιο συμβατική άποψη της «από πάνω προς τα κάτω» εφαρμογής, η οποία επικεντρώνει στην ομοιομορφία και τον έλεγχο. Ωστόσο, οι περισσότεροι σχολιαστές αναγνωρίζουν πλέον την εναλλαγή στην πράξη μεταξύ κεντρικού ελέγχου και ελαστικότητας ως το μείζον δίλημμα στον τομέα της εφαρμογής της κρατικής πολιτικής (Barrett και Fudge, 1981).

Αν και η τέλεια εφαρμογή ίσως να μην είναι ούτε εφικτή ούτε επιθυμητή, οι περισσότερες από τις ανησυχίες που εκφράζονται σχετικά με την εφαρμογή της κρατικής πολιτικής επικεντρώνονται στους κινδύνους που εγκυμονεί στην πράξη η ελαστικότητα. Αυτή ήταν η κεντρική θέση των Pressman και Wildavsky (1973) στην πρωτοποριακή τους μελέτη για την εφαρμογή με υπότιτλο *How Great Expectations in*

Washington are Dashed in Oakland Or Why It's Amazing That Federal Programs Work At All... Η ελαστικότητα μπορεί να έχει ποικίλες αιτίες. Μία από αυτές είναι ότι εκείνοι που εκτελούν την κρατική πολιτική όχι απλώς δεν κόπτονται να θέσουν την εμπειρία και τη γνώση τους από την «πιάτσα» στην υπηρεσία της αποτελεσματικής εφαρμογής, αλλά επιπλέον, όπως επισημαίνουν οι θεωρητικοί της δημόσιας επιλογής, μπορεί να νοιάζονται απλώς να προστατεύσουν την καριέρα και τα επαγγελματικά τους συμφέροντα. Οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι επαγγελματίες του δημόσιου τομέα έχουν, υπό αυτό το πρίσμα, φανερό κίνητρο να αποκλείουν ή να μεθερμηνεύουν όψεις της δημόσιας πολιτικής που κρίνουν ότι τους απειλούν ή δεν τους βολεύουν.

Άλλες ανησυχίες για την εφαρμογή της κρατικής πολιτικής απορρέουν όχι τόσο από την ανεπάρκεια του άνωθεν πολιτικού ελέγχου όσο από την απουσία κάτωθεν καταναλωτικής πίεσης. Από αυτή τη σκοπιά, η κακή εφαρμογή, ιδιαίτερα στην παροχή δημόσιων υπηρεσιών, οφείλεται στο γεγονός ότι η κυβέρνηση κατά κανόνα λειτουργεί εκτός του μηχανισμού της αγοράς και διαθέτει συνήθως το μονοπώλιο παροχής των «αγαθών» της. Οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι υπάλληλοι της τοπικής αυτοδιοίκησης και οι εργαζόμενοι στον δημόσιο τομέα έχουν σε γενικές γραμμές αρκετή άνεση να είναι πλημμελείς και ανεπαρκείς, επειδή, σε αντίθεση με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, δεν χρειάζεται να ικανοποιούν τον καταναλωτή.

Σημαντική απάντηση σε αυτό το πρόβλημα στάθηκε η ανάδυση της νέας δημόσιας διοίκησης. Αυτή αποδίδει σε ιδιωτικά σώματα μεγαλύτερες αρμοδιότητες παροχής υπηρεσιών μέσω της ιδιωτικοποίησης, των «υπεργολαβιών» και των «ελέγχων αγοράς». Οδήγησε επίσης σε ευρύτερη χρήση των δεικτών επίδοσης, μέσω των οποίων οι δημόσιες υπηρεσίες δεσμεύονται σε κάποια «πρότυπα απόδοσης» που αντιγράφουν ουσιαστικά τον ανταγωνισμό της αγοράς, επιβάλλοντας κυρώσεις σε περίπτωση ανεπαρκούς απόδοσης. Αυτές οι ιδέες υιοθετήθηκαν με μεγαλύτερο ζήλο στη Νέα Ζηλανδία, τη Μ. Βρετανία, τις ΗΠΑ και τις σκανδιναβικές χώρες. Ενώ κάποιοι υποστηρίζουν ότι προώθησαν την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητα, άλλοι προειδοποιούν ότι η λογοδοσία και η κουλτούρα του δημόσιου τομέα θυσιάστηκαν στο βωμό της μείωσης του κόστους και της περιοχής των φόρων.

Αξιολόγηση

Η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής ολοκληρώνεται με την αξιολόγηση και τον έλεγχο της, που οδηγεί, τουλάχιστον θεωρητικά, στη λήψη αποφάσεων για τη διατήρηση, τη συνέχεια ή τον τερματισμό της εν λόγω πολιτικής. Αυτό το στάδιο ολοκληρώνει τον κύκλο της κρατικής πολιτικής, καθόσον οι πληροφορίες που αποκομίζονται μέσω της αξιολόγησης ανατροφοδοτούν τα στάδια της πρωτοβουλίας και της διατύπωσης. Αυτή η διαδικασία μπορεί να καταλήξει σε νέες προτάσεις πολιτικών και να συμβάλει στην εκλέπτυνση και βελτίωση των υφιστάμενων (βλ. Σχήμα 19.1).

Σχήμα 19.1

Διαδικασία ανατροφοδότησης της κρατικής πολιτικής

Πέρα από το να ανταποκρίνεται σε ουσιαστικά ζητήματα σχετικά με την καταλληλότητα ή την αποτελεσματικότητα της δημόσιας πολιτικής, η αξιολόγηση μπορεί επίσης να φωτίζει διαδικαστικά ζητήματα, όπως ο τρόπος οργάνωσης του σταδίου της διατύπωσης, τίνος οι συμβουλές ζητούνται και πότε, και πώς ελέγχεται η εφαρμογή. Δυστυχώς, ωστόσο, παρά την πρόδηλη σημασία της, οι κυβερνήσεις είναι συνήθως απρόθυμες να διαθέσουν πόρους για την αξιολόγηση της κρατικής πολιτικής. Στις ΗΠΑ, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970, η επιμονή του προέδρου Carter να διατίθεται το 1% των πόρων κάθε προγράμματος για την αξιολόγησή του μπορεί να υπήρξε τολμηρή καινοτομία, αλλά παρήγαγε τεράστια γραφειοκρατία χωρίς να επιφέρει αξιοσημείωτη βελτίωση, είτε στη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής είτε στα παράγωγά της. Τα μόνα κράτη που παίρνουν στα σοβαρά το στάδιο της αξιολόγησης είναι οι λίγες, συνήθως συναινετικές δημοκρατίες που προσανατολίζονται σε μακροπρόθεσμο σχεδιασμό.

Οι θεωρητικοί ενδιαφέρθηκαν περισσότερο για την αξιολόγηση μέσω μελετών για τα εξερχόμενα της κρατικής πολιτικής, οι οποίες γνώρισαν μεγάλη άνθιση, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και μετά. Η εμπειρική έρευνα χρησιμοποιείται εδώ για την εξέταση τόσο του τι κάνει η κυβέρνηση, με όρους νομοθετημάτων, φορολογίας, προγραμμάτων κ.ο.κ. (εξερχόμενα), όσο και των συνεπειών ή επιπτώσεων τέτοιων πολιτικών (εξαγόμενα). Όπως το έθεσε ο Dye (1995), αυτή η μορφή ανάλυσης της κρατικής πολιτικής ασχολείται με το «ποιος παίρνει τι».

Προφανώς, τα εξαγόμενα της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής είναι συχνά πολύ διαφορετικά από τις προθέσεις εκείνων που διατύπωσαν ή έλαβαν τις αποφάσεις της κρατικής πολιτικής. Τα παραδείγματα είναι πολλά. Οι πολιτικές πρόνοιες που είχαν στόχο να μειώσουν τη φτώχεια και να δώσουν τη δυνατότητα σε όλους τους πολίτες να συμμετέχουν στη ζωή της κοινότητας οδήγησαν, σύμφωνα με τον Le Grand (1982), στην αγνόηση των μεσαίων τάξεων ή, κατά την άποψη του Murray (1984), στην ανάπτυξη ενός εξαρτώμενου από την πρόνοια περιθωρίου. Στη μελέτη τους για τον κεφαλικό φόρο στη Μ. Βρετανία, οι Butler, Adonis και Travers (1994) παρουσίασαν έναν κατάλογο αποτυχιών και παραβλέψεων της κυβέρνησης, του υπουργικού συμβουλίου

Επισήμανση

Ανοικτή κυβέρνηση: υπέρ και κατά

Ανοικτή κυβέρνηση είναι η αρχή σύμφωνα με την οποία οτιδήποτε συμβαίνει στην κυβέρνηση πρέπει να είναι ανοικτό στον δημόσιο έλεγχο και κριτική βάσει της ελεύθερης ροής πληροφοριών από τα δημόσια σώματα προς τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, τα ΜΜΕ και το ευρύ κοινό. Καθώς είναι γενικά αποδεκτό ότι κάποιες πληροφορίες πρέπει να είναι απόρρητες (για λόγους εθνικής ασφάλειας, απαραβίαστου, κ.ο.κ.), η ανοικτή κυβέρνηση κατανοείται συνήθως ως στρατεύση υπέρ του «δικαιώματος του λαού να γνωρίζει». Αυτό συνήθως μεταφράζεται σε κατοχύρωση μιας ελευθερίας πληροφόρησης που αναγκάζει την κυβέρνηση να υπερασπίζεται τη μυστικότητα ενώπιον των δικαστηρίων.

Στα πλεονεκτήματα της ανοικτής κυβέρνησης συγκαταλέγονται τα εξής:

- Ελέγχει την ανικανότητα, τη διαφθορά και την τυραννία.
- Προάγει την πολιτική αντιπαράθεση και το διάλογο και οδηγεί σε βελτιωμένα εξαγόμενα κρατικής πολιτικής και καλύτερα ενημερωμένο εκλογικό σώμα.

Μεταξύ των μειονεκτημάτων της περιλαμβάνονται τα ακόλουθα:

- Εμποδίζει την αποδοτικότητα της χάραξης κρατικής πολιτικής, εκθέτοντας σε δημόσια θέα τη διαδικασία διατύπωσής της.
- Αποθαρρύνει το συνυπολογισμό μη δημοφιλών αλλά εντούτοις σημαντικών ιδεών και προτάσεων.

και του κοινοβουλίου, οι οποίες οδήγησαν μια κρατική πολιτική σχεδιασμένη αρχικά για να ελέγξει τις δαπάνες της τοπικής αυτοδιοίκησης να καταλήξει σε ευρύτερες κοινωνικές ταραχές. Αυτό συνέβαλε στην πτώση της Margaret Thatcher και στην πλήρη αναστροφή της κρατικής πολιτικής υπό τον διάδοχο της John Major. Κατά παρόμοιο τρόπο, η επιβολή διδάκτρων μαθημάτων στους φοιτητές πανεπιστημίων το 1997 από την κυβέρνηση Blair, η οποία αποσκοπούσε στη βελτίωση της ανώτατης εκπαίδευσης, είχε το μειονέκτημα ότι έπεινε να αποθαρρύνει τους λιγότερο εύπορους φοιτητές να επιλέγουν συγκεκριμένα μαθήματα. Για πολλούς, τέτοιες αποτυχίες της κρατικής πολιτικής τονίζουν επιτακτικά τη σημασία της ανοικτής κυβέρνησης και της δημόσιας λογοδοσίας. Προκειμένου η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής να μεταφράζει αποτελεσματικά τα εισερχόμενα σε κατάλληλα εξερχόμενα, πρέπει να είναι ανά πάσα στιγμή ανοικτή στον έλεγχο και την κριτική. Απελπιστικά συχνά, μια κουλτούρα μυστικοπάθειας δεν πετυχαίνει άλλο από το να συγκαλύπτει την ανικανότητα και να αφήνει χώρο για αυθαίρετη και ιδιοτελή συμπεριφορά.

■ Απόδοση συστήματος

Η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής αναλύθηκε μέχρι τώρα εν πολλοίς με «διοικητικούς» όρους. Πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις;

Ποια είναι τα στάδια της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής; Πόσο αποτελεσματική, αποδοτική και οικονομική είναι η χάραξη της κρατικής πολιτικής; Ωστόσο, πίσω από αυτά τα ερωτήματα βρίσκονται βαθύτερα πολιτικά ζητήματα, τα οποία δεν αφορούν τόσο το τι *κάνει* η κυβέρνηση όσο το τι *θα έπρεπε να κάνει*, δηλαδή, τον ίδιο το σκοπό, το *διά τι* της κυβέρνησης. Το πρόβλημα είναι ότι αυτό φέρνει στην επιφάνεια εκείνα τα δυσεπίλυτα κανονιστικά ερωτήματα που βρίσκονται στον πυρήνα του πολιτικού φαινομένου. Είναι αδύνατο να μάθουμε ποιος είναι ο σκοπός της κυβέρνησης χωρίς να θίξουμε ζητήματα όπως η φύση της δικαιοσύνης και η επιθυμητή ισορροπία μεταξύ ελευθερίας και αυθεντίας – χωρίς, με άλλα λόγια, να έχουμε ένα όραμα της «αγαθής κοινωνίας».

Καθώς οι απόψεις για τέτοια θέματα είναι θεμελιωδώς διαφορετικές, ποικίλουν επίσης τα κριτήρια βάσει των οποίων μπορούν να κριθούν κυβερνήσεις και πολιτικά συστήματα. Μπορούν, πάντως, να διαπιστωθούν τέσσερα ευρέως αποδεκτά κριτήρια αυτού του είδους, καθένα εκ των οποίων φωτίζει με πολύ ιδιαίτερο τρόπο την απόδοση του συστήματος. Αυτά τα κριτήρια απόδοσης είναι τα εξής:

- σταθερότητα και τάξη
- υλική ευημερία
- ιδιότητας του πολίτη
- δημοκρατική διακυβέρνηση

Απόδοση σταθερότητας

Είναι λογικό να ισχυριστεί κανείς ότι η διατήρηση της σταθερότητας και της τάξης είναι η βασικότερη λειτουργία της κυβέρνησης. Με εξαίρεση τους αναρχικούς που υποστηρίζουν ότι η κοινωνική τάξη θα αναδυθεί από τις αυθόρμητες πράξεις ελεύθερων ατόμων, όλοι οι πολιτικοί στοχαστές και φιλόσοφοι θεωρούν την κυβέρνηση το μοναδικό μέσο παρεμπόδισης του χάους και της αστάθειας. Με τα λόγια του Thomas Hobbes, χωρίς κυβέρνηση η ζωή θα ήταν «μοναχική, μίζερη, άγρια, βάρβαρη και σύντομη». Από αυτή την άποψη, βασικός σκοπός της κυβέρνησης είναι να κυβερνά, να άρχει, να διασφαλίζει τη σταθερότητα μέσω της άσκησης αυθεντίας. Αυτό με τη σειρά του προϋποθέτει ότι η κυβέρνηση είναι σε θέση να διαιωνίσει την ύπαρξή της και να εξασφαλίσει την επιβίωση του ευρύτερου πολιτικού συστήματος. Κατά συνέπεια, η απόδοση του συστήματος μπορεί να αξιολογηθεί με κριτήρια όπως η μακροβιότητα και η διάρκεια, καθώς το απλό γεγονός της επιβίωσης ενός καθεστώτος αποτελεί ένδειξη της ικανότητάς του να αντιμετωπίζει ή να εξομαλύνει τις συγκρούσεις. Υπάρχουν όμως διαφορετικές απόψεις ως προς το πώς μπορεί να επιτευχθεί αποτελεσματικότερα αυτός ο στόχος.

Αυτές οι απόψεις εντάσσονται σε δύο γενικές κατηγορίες. Η πρώτη εκκινεί από τη βασική φιλελεύθερη πεποίθηση ότι η σταθερή κυβέρνηση πρέπει να θεμελιώνεται στη συναίνεση και τη συγκατάθεση. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, αυτό που διασφαλίζει τη μακροχρόνια επιβίωση ενός καθεστώτος είναι ο βαθμός ανταπόκρισής του

στις λαϊκές απαιτήσεις και πιέσεις. Στη γλώσσα της θεωρίας των συστημάτων, αυτό εκφράζεται ως η ικανότητα ευθυγράμμισης των κυβερνητικών «εξερχομένων» με τα ποικίλα «εισερχόμενα». Συχνά αυτή θεωρείται ιδιαίτερη αρετή των δυτικών φιλελεύθερων δημοκρατιών. Οι υποστηρικτές της φιλελεύθερης δημοκρατίας τονίζουν ότι, επειδή αυτή στηρίζεται στη συγκατάθεση, ενσωματώνει μηχανισμούς που διασφαλίζουν την ανταπόκρισή της και συνεπώς εγγυάται υψηλό βαθμό συστημικής ισορροπίας. Η κυβερνητική εξουσία κερδίζεται μέσω του ανταγωνισμού για τη λαϊκή ψήφο και μπορεί να χαθεί όταν η υποστήριξη εκλείπει. Μια υγιής κοινωνία πολιτών επιτρέπει στους πολίτες να ασκούν επιρροή μέσω αυτόνομων ομάδων και ενώσεων.

Η ικανότητα της φιλελεύθερης δημοκρατίας να παράγει σταθερότητα εξηγεί, μέχρι ενός σημείου, την ευρύτερη υιοθέτηση στον μετακομμουνιστικό και τον αναπτυσσόμενο κόσμο φιλελεύθερων-δημοκρατικών πρακτικών, όπως η εκλογική δημοκρατία και ο κομματικός ανταγωνισμός. Ακόμα, πάντως, και η φιλελεύθερη δημοκρατία έχει μειονεκτήματα από αυτή την άποψη. Το σημαντικότερο απ' αυτά είναι ότι η ανταπόκριση μπορεί να παραγάγει αστάθεια, καθόσον αυξάνει τις προσδοκίες του λαού από την κυβέρνηση και δημιουργεί την ψευδή εντύπωση ότι το πολιτικό σύστημα μπορεί να ικανοποιήσει όλα τα αιτήματα και να χωρέσει όλα τα «εισερχόμενα». Από αυτή την οπτική, το κεντρικό δίλημμα της σταθερής κυβέρνησης είναι η εξισορρόπηση της ανταπόκρισης με την αποτελεσματικότητα. Η κυβέρνηση πρέπει να είναι ευαίσθητη στις εξωτερικές πιέσεις, αλλά πρέπει να έχει και την ικανότητα να επιβάλλει τη βούλησή της στην κοινωνία όταν αυτές οι πιέσεις απειλούν να προκαλέσουν ασυμφιλίωτη σύγκρουση.

Αυτός ο τελευταίος φόβος χαρακτηρίζει τη δεύτερη άποψη περί σταθερότητας και τάξης. Οι συντηρητικοί στοχαστές παραδοσιακά συνέδεαν τη σταθερότητα και την τάξη όχι με την ανταπόκριση αλλά με την αυθεντία. Ο Thomas Hobbes παρουσίασε αυτή την ιδέα με τους όρους μιας ξεκάθαρης επιλογής μεταξύ απολυταρχισμού και αναρχίας, μεταξύ της αποδοχής μιας αδιαμφισβήτητης και κυρίαρχης εξουσίας και της επιστροφής στο χάος και την αταξία της φυσικής κατάστασης. Ωστόσο, οι συντηρητικοί δίνουν συγχρόνως ιδιαίτερη έμφαση στο βαθμό στον οποίο η πολιτική αυθεντία ενισχύεται από κοινές αξίες και μια κοινή κουλτούρα. Κατά την άποψή τους, η σταθερότητα και η τάξη είναι εν πολλοίς απότοκα της κοινωνικής και πολιτισμικής συνοχής, της ικανότητας της κοινωνίας να παράγει σεβασμό για την αυθεντία και να καλλιεργεί τη στήριξη των κατεστημένων θεσμών.

Αυτή η θέση αντανάκλαται ξεκάθαρα στους νεοσυντηρητικούς φόβους περί χαλάρωσης των ηθών και ηθικού και πολιτισμικού σχετικισμού, οι οποίοι οδηγούν σε εκκλήσεις για αποκατάσταση των «παραδοσιακών», «οικογενειακών» ή «χριστιανικών» αξιών. Είναι επίσης δυνατό να υποστηριχτεί, από αυτή τη σκοπιά, ότι τα κράτη της Ανατολικής Ασίας που ασπάζονται κάποια εκδοχή του κομφουκιανισμού καθώς και τα ισλαμικά κράτη είναι περισσότερο ικανά στη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας από τα δυτικά φιλελεύθερα-δημοκρατικά καθεστάτα. Ωστόσο, η αδυναμία αυτής της άποψης περί στα-

Έννοια

Σχετικισμός

Ο σχετικισμός είναι μια θέση που αρνείται την ύπαρξη αντικειμενικών ή «απόλυτων» κριτηρίων, υποστηρίζοντας έτσι ότι τα λεγόμενα μπορούν να κριθούν μόνο ως προς τα συμφραζόμενά τους. Ο ηθικός σχετικισμός απορρίπτει την ιδέα ότι υπάρχουν ή μπορούν να υπάρξουν δεσμευτικές ηθικές αρχές, συνήθως βάσει του επιχειρήματος ότι το άτομο είναι ηθικά αυτόνομο ον. Ο γνωστικός ή επιστημολογικός σχετικισμός υποστηρίζει ότι οι διαφορετικοί τρόποι γνώσης είναι ισάξιμοι, απορρίπτοντας έτσι τις οικουμενιστικές αξιώσεις λ.χ. της επιστήμης. Ο σχετικισμός έχει δεχτεί κριτική τόσο διατη αποδυναμώνει τον ηθικό ιστό της κοινωνίας (σδηγώντας σε μια «αδιάβατη έρημο») όσο και διότι είναι λογικά αυτοαναιρούμενος (η άρνηση των αντικειμενικών κριτηρίων είναι και η ίδια σχετική). Ο σχετικισμός βρίσκεται στον αντιποδο κάθε μορφής φανατισμού.

θερότητας είναι ότι, εφόσον βασίζεται στην άνωθεν άσκηση αυθεντίας, ενδέχεται να μη θέτει αποτελεσματικούς περιορισμούς στην άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας. Αν η σταθερότητα θεωρηθεί αυτοσκοπός, αποκομμένη από παραμέτρους όπως η δημοκρατική νομιμοποίηση, η κοινωνική δικαιοσύνη και ο σεβασμός για τα ανθρώπινα δικαιώματα, το αποτέλεσμα μπορεί να είναι απλώς τυραννία και καταπίεση. Στο κάτω κάτω, ο Σαντάμ Χουσεϊν κατάφερε να διαιωνίσει το καθεστώς του, παρά τις οικονομικές κυρώσεις, τις στρατιωτικές επιθέσεις και την αντιπολίτευση από Σιίτες Μουσουλμάνους και Κούρδους, βασικά μέσω της συστηματικής τρομοκρατίας και της βίαιης καταστολής.

Υλική απόδοση

Η ιδέα ότι τα πολιτικά συστήματα μπορούν και πρέπει να κρίνονται βάσει της υλικής τους απόδοσης είναι οικεία. Η εκλογική πολιτική, για παράδειγμα, κυριαρχείται παντού από οικονομικά ζητήματα και τον αποκαλούμενο παράγοντα «ικανοποίησης». Οι κυβερνήσεις συνήθως επανεκλέγονται σε περιόδους ανάπτυξης κι ευημερίας και χάνουν τις εκλογές σε περιόδους ύφεσης και οικονομικών κρίσεων. Παρομοίως, κανείς δεν αρνείται ότι η επιτυχία του ευρύτερου πολιτικού συστήματος εξαρτάται (και) από την ικανότητά του να «παρέχει αγαθά». Η εξάπλωση της φτώχειας και τα χαμηλά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης στα αναπτυσσόμενα κράτη όξυναν τις κοινωνικές και εθνοτικές εντάσεις, τροφοδότησαν τη διαφθορά και υπονόμισαν τις προσπάθειες εγκαθίδρυσης συνταγματικής και αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. Η κατάρρευση των καθεστώτων του κρατικού σοσιαλισμού στην Ανατολική Ευρώπη και την ΕΣΣΔ συνδέθηκε επίσης με την αποτυχία του κεντρικού σχεδιασμού και, ιδιαίτερα, με την αδυναμία του να παράσχει τα επίπεδα υλικής ευημερίας και την ποικιλία των καταναλωτικών αγαθών που ήταν διαθέσιμα στην καπιταλιστική Δύση. Επιπλέον, δεν είναι τυχαίο που τα προηγμένα βιομηχανικά κράτη απολαμβάνουν τα υψηλότερα επίπεδα πολιτικής σταθερότητας, αλλά και το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο στον κόσμο, απ' όπου και η ταξινόμησή τους ως καθεστώτων του πρώτου κόσμου.

Αρκετή συζήτηση έχει γίνει σχετικά με τα πλέον αξιόπιστα μέσα παραγωγής πλούτου κι επίτευξης υλικής ευημερίας. Από κάποιες απόψεις, αυτή η συζήτηση αντανακλά την παραδοσιακή ιδεολογική τομή μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού· ο πρώτος εναποθέτει την πίστη του στην αγορά και τον ανταγωνισμό, ενώ ο δεύτερος βασίζεται στην εθνικοποίηση και το σχεδιασμό. Ωστόσο, τα γεγονότα στην Ανατολική Ευρώπη την περίοδο 1989-91 άλλαξαν με δραματικό τρόπο τους όρους αυτής της συζήτησης, υπονομεύοντας (κατά τα φαινόμενα) το κύρος κάθε μορφής σοσιαλισμού ποιοτικά διακριτής από τον καπιταλισμό της αγοράς. Με άλλα λόγια, ακόμα και οι σοσιαλιστές κατέληξαν να δεχτούν ότι η αγορά, ή τουλάχιστον κάποια μορφή ανταγωνισμού της αγοράς, είναι ο μόνος αξιόπιστος μηχανισμός παραγωγής πλούτου. Κάπως έτσι, η διαμάχη «καπιταλισμός ή σοσιαλισμός;» εξελίχθηκε σε διαμάχη για το «τι είδος καπιταλισμού;». Αυτό το ζήτημα δεν σχετίζεται μόνο με το πώς μπορεί να παραχθεί πλούτος, αλλά και με το

πώς διανέμεται: δηλαδή, ποιος παίρνει τι. Αυτό συνδέεται στενά με την ισορροπία μεταξύ αγοράς και κράτους και το βαθμό στον οποίο η κυβέρνηση μπορεί και πρέπει να μετριάξει τις επιπτώσεις της αγοράς μέσω ενός συστήματος πρόνοιας και αναδιανομής.

Το κεντρικό δίλημμα που προκύπτει από τη χρήση της υλικής ευημερίας ως δείκτη απόδοσης είναι ότι η ανάπτυξη πρέπει να εξισορροπείται από την ακριβοδικία. Πρόκειται για τη δυσκολία στην οποία βρίσκεται όποιος νοιάζεται και για το μέγεθος της πίτας και για τον τρόπο διανομής της. Υπάρχουν δύο αντικρουόμενες απόψεις πάνω σε αυτό το πρόβλημα. Η άποψη της ελεύθερης αγοράς, την οποία προώθησαν θεωρητικοί όπως ο Hayek και ο Friedman, υποστηρίζει ότι η γενική ευημερία επιτυγχάνεται κατά τον καλύτερο τρόπο μέσω ενός συστήματος καπιταλισμού χωρίς ρυθμίσεις – ό,τι ο Titmuss (1968) αποκάλεσε μοντέλο απόδοσης με βάση τη «βιομηχανική επίτευξη». Από αυτή τη σκοπιά, η οικονομική ανάπτυξη προάγεται καλύτερα από υλικά κίνητρα που ενθαρρύνουν την επιχειρηματικότητα και την προσπάθεια και τιμωρούν την τεμπελιά. Γι' αυτό, το κράτος πρόνοιας θα έπρεπε να λειτουργεί μόνο σαν δίχτυ ασφαλείας που προστατεύει τα άτομα από την απόλυτη φτώχεια, υπό την έννοια της στέρησης και των στοιχειωδών μέσων επιβίωσης. Αν και αυτό το σύστημα είναι πιθανό να αυξήσει την κοινωνική ανισότητα, η θεωρία υποστηρίζει ότι ευνοεί ακόμα και τους λιγότερο εύπορους, οι οποίοι λαμβάνουν απλώς μικρότερο κομμάτι από μια πολύ μεγαλύτερη πίτα, πετυχαίνοντας, ακόμα κι έτσι, καλύτερο βιο-

Επισήμανση

Η διαμάχη για την πρόνοια

Η γενικότερη σημασία του όρου «πρόνοια»* [welfare] είναι ευτυχία, ευημερία και ευζωία: η πρόνοια δεν υποδηλώνει απλώς φυσική επιβίωση αλλά και κάποιο βαθμό υγείας και ικανοποίησης. Ωστόσο, ως πολιτική αρχή, η πρόνοια συνδέεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο επίτευξης γενικής ευημερίας: τη συλλογικά παρεχόμενη πρόνοια που χορηγεί η κυβέρνηση μέσω του μηχανισμού του αποκαλούμενου «κράτους πρόνοιας».

Οι υποστηρικτές της πρόνοιας ισχυρίζονται ότι στα πλεονεκτήματά της συγκαταλέγονται τα ακόλουθα:

- Προάγει την εθνική αποδοτικότητα δημιουργώντας ένα υγιέστερο και καλύτερα εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό.
- Ενθαρρύνει την προσωπική ανάπτυξη προστατεύοντας τα άτομα από την κοινωνική στέρηση.
- Ενισχύει την κοινωνική συνοχή εξασφαλίζοντας για όλους ένα μερίδιο στην κοινωνία.

Όσοι, πάλι, επικρίνουν την πρόνοια της καταλογίζουν τα εξής:

- Καλλιεργεί την εξάρτηση μειώνοντας το φόβο της φτώχειας και συνεπώς το κίνητρο για εργασία.
- Υπονομεύει την οικονομική ανάπτυξη παράγοντας πρόσθετα φορολογικά βάρη.
- Απαλώνει απλώς την ανέχεια και τη φτώχεια χωρίς να αντιμετωπίζει ουσιαστικά τη δομική καθυστέρηση και ανισότητα.

Έννοια

Ισότητα

Η ισότητα είναι η αρχή του ομοιόμορφου καταμερισμού, αλλά δεν σημαίνει ταυτότητα ή ομοιότητα. Ο όρος «ισότητα» έχει διαφορετικές σημασίες ανάλογα με το πώς καταμερίζεται. Η τυπική ισότητα σημαίνει την ίση διανομή νομικών και πολιτικών δικαιωμάτων και βράζεται συνήθως στην παραδοχή ότι τα ανθρώπινα όντα «γεννιούνται» ίσα. Η ισότητα ευκαιριών σημαίνει ότι όλοι έχουν την ίδια αρετηρία ή ίσες ευκαιρίες στη ζωή, μπορεί όμως να δικαιολογεί την κοινωνική ανισότητα επειδή το ταλέντο και η ικανότητα για σκληρή δουλειά είναι όντως κατανομημένα. Η ισότητα στο αποτέλεσμα (η πιο αμφιλεγόμενη έκφραση της ισότητας) σημαίνει ίση διανομή του εισοδήματος, του πλούτου και άλλων κοινωνικών αγαθών. Οι υποστηρικτές της ισχυρίζονται ότι πράγματι τη δικαιοσύνη και την κοινότητα οι πολέμοι της τη θεωρούν «ισοπέδαση» και μορφή κοινωνικής μηχανικής.

τικό επίπεδο. Οι οικονομολόγοι της ελεύθερης αγοράς αναφέρονται σε αυτή τη θεωρία ως το φαινόμενο της «σταγόνας». Αυτές ήταν οι πολιτικές προτεραιότητες που καθοδήγησαν τις κυβερνήσεις της Νέας Δεξιάς, από τη δεκαετία του 1970 και μετά, στην προσπάθειά τους να υπερβούν τη «δημοσιονομική κρίση του κράτους πρόνοιας». Σύμφωνα με αυτή την άποψη, οι γενναϊδωροι προϋπολογισμοί πρόνοιας οδήγησαν στην αύξηση του φορολογικού βάρους και, κατά συνέπεια, στην επιβράδυνση της διαδικασίας παραγωγής πλούτου.

Η αντίπαλη σοσιαλδημοκρατική άποψη, την οποία ο Titmuss ονόμασε «θεσμικό-αναδιανεμητικό» μοντέλο, υπογραμμίζει τα ηθικά και οικονομικά πλεονεκτήματα της ισότητας. Η χωρίς ρυθμίσεις αγορά δεν κατηγορείται απλώς ότι προωθεί την απληστία και τη σύγκρουση αλλά θεωρείται επίσης αναποτελεσματική και αντιπαραγωγική. Το πλεονέκτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι ότι, καθώς αποσυνδέει τη διανομή του πλούτου από τα καπρίτσια της αγοράς, διασφαλίζει ότι όλοι οι πολίτες έχουν μερίδιο στην κοινωνία κι ότι καθένας έχει κίνητρο να συνεισφέρει. Επειδή ανέχονται την κοινωνική ανισότητα, οι πολιτικές της ελεύθερης αγοράς διατρέχουν τον κίνδυνο υπόθαλψης του κοινωνικού αποκλεισμού, ο οποίος εκφράζεται με τη διόγκωση ενός «περιθωρίου» που αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την εγκληματικότητα και τον κοινωνικό αναβρασμό. Η μακροπρόθεσμη και βιώσιμη ευημερία προϋποθέτει, επομένως, ότι τα υλικά κίνητρα λειτουργούν εντός ενός ευρύτερου πλαισίου δίκαιης διανομής και αποτελεσματικής πρόνοιας.

Απόδοση ως προς την ιδιότητα του πολίτη

Η ιδέα ότι το καθεστώς του πολίτη αποτελεί τον ιδιάζοντα σκοπό της κυβέρνησης μπορεί ν' αναχθεί στην αρχαιοελληνική πολιτική σκέψη. Για παράδειγμα, το 431 π.Χ. ο Περικλής δήλωσε στον περίφημο «Επιτάφιο» λόγο του ότι:

Και είμαστε οι ίδιοι που φροντίζουμε και για τα δικά μας και για τα πολιτικά μαζί πράγματα, και ενώ καθένας μας κοιτάζει τη δουλειά του, άλλος άλλη, δεν κατέχουμε γι' αυτό λιγότερο τα πολιτικά. Γιατί είμαστε οι μόνοι που όποιον δεν παίρνει καθόλου μέρος σ' αυτά τον θαρρούμε έναν άνθρωπο, όχι ήσυχο, μόνο άχρηστο, κι ακόμα που ή παίρνουμε οι ίδιοι την απόφαση που ταιριάζει ή τουλάχιστο φτάνουμε σε μια σωστή κρίση για τα πράγματα. (Μτφρ. Ι. Θ. Κακριδής)

Πολίτης είναι το μέλος μιας πολιτικής κοινότητας ή ενός κράτους, φορέας ενός συνόλου δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Η ιδιότητα του πολίτη είναι, επομένως, η «δημόσια» όψη της ατομικής ύπαρξης. Οι άνθρωποι μπορούν να συμμετέχουν στη ζωή της κοινότητάς τους στο βαθμό που τους αναγνωρίζονται τίτλοι και ευθύνες. Η πολιτική συμμετοχή είναι με τη σειρά της συνάρτηση του βαθμού ανάπτυξης της συνταγματικής κυβέρνησης, όπως αυτή αντανάκλαται στην έκταση των πολιτικών δικαιωμάτων και των αστικών ελευθεριών.

Στην κλασική του συμβολή στη μελέτη των δικαιωμάτων του πολίτη, ο T. H. Marshall (1950) διέκρινε μεταξύ τριών «ομάδων δικαιωμάτων»: των αστικών, των πολιτικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Ως αστικά ορίζονταν από τον Marshall τα δικαιώματα που είναι «αναγκαία για την ατομική ελευθερία». Σε αυτά συγκαταλέγονται η ελευθερία του λόγου, η ελευθερία του συνέχεσθαι, η ελευθερία μετακίνησης, η ελευθερία της συνείδησης, το δικαίωμα της ισότητας ενώπιον του νόμου και το δικαίωμα ιδιοκτησίας. Τα αστικά δικαιώματα ασκούνται, συνεπώς, στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών· είναι «αρνητικά» δικαιώματα, υπό την έννοια ότι περιορίζουν ή ελέγχουν την άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας. Τα πολιτικά δικαιώματα παρέχουν στο άτομο τη δυνατότητα συμμετοχής στην πολιτική ζωή. Έτσι, τα βασικά πολιτικά δικαιώματα είναι το δικαίωμα ψήφου, το δικαίωμα του εκλέγεσθαι και το δικαίωμα άσκησης δημόσιου αξιώματος. Η πρόβλεψη πολιτικών δικαιωμάτων προϋποθέτει προφανώς εξελίξεις όπως η καθολικότητα της ψήφου, η πολιτική ισότητα και η δημοκρατική κυβέρνηση. Τέλος –το πλέον αμφιλεγόμενο τμήμα της ανάλυσης του–, ο Marshall υποστήριξε ότι η ιδιότητα του πολίτη συνεπάγεται κοινωνικά δικαιώματα που να εγγυώνται στο άτομο ένα ελάχιστο κοινωνικό κύρος, συνιστώντας έτσι τη βάση για την άσκηση τόσο των αστικών όσο και των πολιτικών δικαιωμάτων. Ο Marshall συνόψισε αυτά τα «θετικά» δικαιώματα, μάλλον ασαφώς, ως το δικαίωμα «να ζει κανείς μια πολιτισμένη ζωή σύμφωνα με τα κριτήρια που ισχύουν στην κοινωνία».

Καθώς η ιδιότητα του πολίτη θεωρείται συνήθως χαρακτηριστικά δυτική επινόηση, μάλλον δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι φιλελεύθερες δημοκρατίες αποδίδουν ιδιαίτερα καλά σε αυτό τον τομέα. Τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα προφανώς συνεπάγονται τη μορφή της συνταγματικής και αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης που ευδοκίμει στην εκβιομηχανισμένη Δύση. Η ιδέα των κοινωνικών δικαιωμάτων, ωστόσο, έχει προκαλέσει σημαντικές διαφωνίες, επειδή υποδηλώνει ένα βαθμό παροχών πρόνοιας και αναδιανομής που οι κλασικοί φιλελεύθεροι και η Νέα Δεξιά θεωρούν τόσο αδικαιολόγητα όσο και βλαπτικά από οικονομική άποψη. Οι μαρξιστές και οι φεμινίστριες έχουν επίσης ασκήσει κριτική στην ιδέα της ιδιότητας του πολίτη, οι μάλιστα με το επιχείρημα ότι παραγνωρίζει την άνιση ταξική εξουσία, οι δε υποστηρίζοντας ότι δεν λαμβάνει υπόψη την πατριαρχική εξουσία.

Παρ' όλα αυτά, όσοι χρησιμοποιούν την ιδιότητα του πολίτη σαν κριτήριο απόδοσης έρχονται αντιμέτωποι με ένα μείζον δίλημμα: την ανάγκη εξισορρόπησης δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και συνεπώς την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ ατόμου και κοινότητας. Από τις αρχές της δεκαετίας του '80, το ζήτημα αυτό τέθηκε επανειλημμένα στην εντεινόμενη διαμάχη φιλελευθερισμού και κοινοτισμού. Κοινοτιστές θεωρητικοί, όπως ο Alasdair MacIntyre (1981) και ο Michael Sandel (1982), απέρριψαν την ιδέα ενός ανεξάρτητου εαυτού, υποστηρίζοντας ότι η «πολιτική των δικαιωμάτων» πρέπει να αντικατασταθεί από μια «πολιτική του κοινού αγαθού». Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ο φιλελεύθερος ατομικισμός τρώει τις σάρκες του. Αποδίδοντας στα άτομα δικαιώματα και πρόνοια, καλλιεργεί τον ατομισμό και την αποξένωση και αποδυναμώνει τους κοινοτικούς δεσμούς που συνέχουν την κοινωνία. Από αυτή τη σκοπιά, μη δυτι-

Έννοια

Ιδιότητα του πολίτη

Η ιδιότητα του πολίτη είναι μια σχέση μεταξύ ατόμου και κράτους στην οποία το δύο μέρη συνδέονται με αμοιβαία δικαιώματα και υποχρεώσεις. Οι πολίτες διαφέρουν από τους υπηκόους και τους ξένους κατά το ότι είναι πλήρη μέλη της πολιτικής κοινότητας ή του κράτους ως φορέων βασικών δικαιωμάτων. Η ιδιότητα του πολίτη αντιμετωπίζεται διαφορετικά ανάλογα με το αν ορίζεται από τον ατομικισμό ή τον κοινοτισμό. Ο πρώτος, που συνδέεται με τον φιλελευθερισμό, προωθεί την αρχή μιας ιδιότητας του πολίτη ως φορέα δικαιωμάτων· και τονίζει ιδιαίτερα τον ήλιο του ιδιώτη και την καταστατική θέση του ατόμου ως αυτόνομου όντος. Υπάρχουν σοσιαλιστικές και συντηρητικές εκδοχές του κοινοτισμού, αλλά όλες τους προώθουν την αρχή μιας ιδιότητας του πολίτη ως φορέα καθηκόντων· υπογραμμίζουν επίσης το ρόλο του κράτους ως ηθικού παράγοντα και τη σημασία της κοινότητας ή της κοινωνικής ζωής.

Έννοια

Αυτονομία

Ο ελληνικός προέλευσης όρος «αυτονομία» («νόμος επί εαυτού») κυριολεκτικά σημαίνει αυτοεξουσιοδότηση. Τα κράτη, οι θεοί ή οι ομάδες μπορούν να χαρακτηριστούν αυτόνομα αν απολαμβάνουν κάποιο βαθμό ανεξαρτησίας, αν και η αυτονομία σε αυτά τα συμφραζόμενα θεωρείται ενίοτε ότι σημαίνει υψηλό επίπεδο αυτοκυβέρνησης μάλλον παρά κυρίαρχη ανεξαρτησία. Για το άτομο, η αυτονομία είναι συνυφασμένη με την ελευθερία. Ωστόσο, από τη στιγμή που δεν σημαίνει απλά να «σε αφήνουν στην παυσία σου», αλλά και να είσαι ορθολογικά αυτόβουλο πρόσωπο, κατατάσσεται στις μορφές θετικής ελευθερίας. Αποκρινόμενο σε βαθύτερες ή «γνήσιες» παραρτήσεις, το αυτόνομο άτομο θεωρείται πως επιπλέον αυθεντικό. Η αυτονομία συχνά συνδέεται με τη δημοκρατία, αλλά μπορεί επίσης να περιορίζει τη δικαιοδοσία της, καθώς δίνει έμφαση στην ατομικότητα κι όχι στη συλλογική εξουσία ή την εξουσία των πολλών.

κές κοινωνίες που μοιάζουν να έχουν χαμηλές επιδόσεις στο δείκτη της ιδιότητας του πολίτη (λ.χ. βεβαρημένο ιστορικό καταπατήσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων) ίσως κατορθώνουν παρ' όλα αυτά να δημιουργήσουν ένα ισχυρότερο αίσθημα κοινότητας και κοινωνικής συνύπαρξης.

Δημοκρατική απόδοση

Ενώ η σταθερότητα, η υλική ευημερία και η ιδιότητα του πολίτη είναι εξαγόμενα ή παράγωγα της κυβέρνησης, η δημοκρατία έχει να κάνει με την ίδια τη διαδικασία, με το *πώς* λαμβάνονται οι αποφάσεις κι όχι με το *ποιες* αποφάσεις λαμβάνονται. Δημοκρατία σημαίνει λαϊκή εξουσία – χονδρικά, την ευρύτερη δυνατή διάχυση της πολιτικής εξουσίας και επιρροής. Από δημοκρατική σκοπιά, σκοπός της πολιτικής είναι η ενίσχυση του ατόμου και η διεύρυνση του πεδίου της προσωπικής αυτονομίας. Η αυτονομία έχει κατά καιρούς θεωρηθεί τόσο αυτοσκοπός όσο και μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού. Κλασικοί θεωρητικοί της δημοκρατίας, όπως ο J. J. Rousseau και ο J. S. Mill, περιέγραψαν την πολιτική συμμετοχή σαν πηγή της προσωπικής ανάπτυξης και αυτοπραγμάτωσης. Έτσι, η δημοκρατία είναι η πρώτη ύλη της ελευθερίας ή, όπως το έθεσε ο Rousseau, ελευθερία σημαίνει «να είναι κανείς κύριος του εαυτού του».

Αν την τραβήξουμε ως τα λογικά της άκρα, η ιδέα της λαϊκής αυτοκυβέρνησης σημαίνει κατάργηση της διάκρισης μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών μέσω της εγκαθίδρυσης κάποιας μορφής άμεσης δημοκρατίας. Για παράδειγμα, η αθηναϊκή δημοκρατία, που περιγράφεται στο Κεφάλαιο 4, ήταν μία μορφή κυβέρνησης από δημόσιες συνελεύσεις του λαού στις οποίες οι πολίτες ενθαρρύνονταν να συμμετέχουν άμεσα και διαρκώς στη ζωή της πόλεως ή πόλης-κράτους. Ωστόσο, οι νεότερες ιδέες περί δημοκρατίας απομακρύνθηκαν από αυτό το ουτοπικό όραμα και ασπάστηκαν τη δημοκρατία περισσότερο σαν μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού. Ο πιο οικείος μας μηχανισμός της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας – καθολική ψηφοφορία, μυστική ψήφος και πολυκομματικές εκλογές – συνήθως υποστηρίζεται με το επιχείρημα ότι το δικαίωμα ψήφου λ.χ. ελέγχει την κατάχρηση της κυβερνητικής εξουσίας, ο δε κομματικός ανταγωνισμός συμβάλλει στην παραγωγή κοινωνικής συναίνεσης. Επομένως, η δυνατότητα του λαού να «διώχνει τα καθάρματα» συμβάλλει στη διασφάλιση της περιορισμένης κυβέρνησης και ενός ορισμένου βαθμού, τουλάχιστον, δημοσίας λογοδοσίας.

Πάντως, τα περισσότερα πολιτικά συστήματα έχουν άσχημες επιδόσεις με κριτήριο την προσωπική αυτονομία και τη λαϊκή εξουσία. Αυτό που βαφτίζεται δημοκρατία στον σύγχρονο κόσμο είναι μια περιορισμένη κι έμμεση μορφή δημοκρατίας: η φιλελεύθερη δημοκρατία. Αυτή λειτουργεί, πάνω κάτω, όπως το έθεσε ο Joseph Schumpeter, σαν ένας «θεσμικός διακανονισμός για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων όπου τα άτομα αποκτούν την εξουσία απόφασης μέσω ενός αγώνα για τη λαϊκή ψήφο» (Schumpeter, 1942:269). Αυτός ο «θεσμικός διακανονισμός» έχει επικριθεί από ριζοσπάστες δημοκράτες διότι υποβιβάζει

τη λαϊκή συμμετοχή σ' ένα ουσιαστικά κενό νοήματος τελετουργικό: να ψηφίζεις κάθε λίγα χρόνια πολιτικούς που μπορείς να τους απομακρύνεις μόνο αν τους αντικαταστήσεις με άλλους. Εν ολίγοις, ο ίδιος ο λαός δεν κυβερνά ποτέ και το διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ κυβέρνησης και λαού αντανakλάται στην εξάπλωση της αδράνειας, της απάθειας και στη διάλυση της κοινότητας.

Έτσι, αυτή η οπτική συνδέεται με εκκλήσεις για ριζοσπαστική, ακόμα και επαναστατική πολιτική και κοινωνική αλλαγή. Για παράδειγμα, η κυβερνητική εξουσία θα έπρεπε να αποκεντρωθεί, ώστε να έρθει η εξουσία πιο «κοντά» στον λαό. Αυτό θα προϋπέθετε λ.χ. τη διάλυση του έθνους-κράτους, καθώς είναι δύσκολο από πρακτική άποψη μια κοινότητα του μεγέθους του νεότερου έθνους-κράτους να κυβερνηθεί με άμεση και διαρκή συμμετοχή. Παρομοίως, στο βαθμό που η δημοκρατική αρχή εφαρμόζεται στις σύγχρονες κοινωνίες, περιορίζεται σε ένα «στενά» πολιτικό σύνολο αποφάσεων. Αν δημοκρατία σημαίνει να είσαι κύριος του εαυτού σου, να μπορείς να διαμορφώνεις μόνος σου τις αποφάσεις που επηρεάζουν τη ζωή σου, σίγουρα τότε πρέπει να εκδημοκρατιστεί και η οικονομική εξουσία, πιθανώς μέσω του μηχανισμού του ελέγχου και της αυτοδιαχείρισης των εργατών.

Όπως και τα κριτήρια απόδοσης που εξετάστηκαν παραπάνω, έτσι και η δημοκρατία θέτει τα δικά της διλήμματα. Το πιο σημαντικό από αυτά είναι η ανάγκη εξισορρόπησης του διπλού στόχου της κυβέρνησης από τον λαό και της κυβέρνησης για τον λαό. Αυτό τονίζει την ένταση που υφίσταται μεταξύ των αντικρουόμενων αξιών της λαϊκής συμμετοχής και της εξουσίας προς το δημόσιο συμφέρον. Η πλέον θεμελιώδης ένταση στη συμμετοχή, και άρα σε όλες τις μορφές άμεσης δημοκρατίας, υποστηρίζει ότι, πολύ απλά, οι καθημερινοί άνθρωποι δεν έχουν το χρόνο, την ωριμότητα και την εξειδικευμένη γνώση ώστε να κυβερνήσουν μόνοι τους με σύνεση. Η πιο πρώιμη εκδοχή αυτού του επιχειρήματος διατυπώθηκε από τον Πλάτωνα, ο οποίος πρόταξε την ιδέα της αρχής των ενάρετων, δηλαδή της κυβέρνησης από μια τάξη φιλοσόφων-βασιλέων. Σε αυτά τα συμφραζόμενα, το επιχείρημα υπέρ της κυβέρνησης για τον λαό ισοδυναμεί με επιχείρημα υπέρ της πεφωτισμένης δεσποτείας. Η ανησυχία για τις ικανότητες του μέσου ανθρώπου μπορεί, εντούτοις, να μειωθεί μέσω της εισαγωγής αντιπροσωπευτικών διαδικασιών που επιτρέπουν έναν καταμερισμό εργασίας στην πολιτική ζωή. Ένα επιπλέον διλήμμα είναι ότι η ενίσχυση του ατόμου πρέπει να εξισορροπηθεί με την ενίσχυση της κοινότητας. Προτεραιότητα στην προσωπική αυτονομία σημαίνει αναγκαστικά περιορισμό της δημόσιας αυθεντίας. Ωστόσο, εξύμνηση της λαϊκής εξουσίας σημαίνει κινδύνους υποταγής του ατόμου στη βούληση του δήμου ή της πλειοψηφίας. Η ένταση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία δεν εγείρει απλώς μείζονες πρακτικές δυσκολίες, αλλά υπογραμμίζει επιπλέον αυτό που κάποιοι θα υποστήριζαν ότι υπήρξε ανέκαθεν, και παραμένει, το κεντρικό ζήτημα της πολιτικής θεωρίας.

■ Σύνοψη

◆ Η δημόσια πολιτική συνίσταται στις επίσημες και ρητές αποφάσεις των κυβερνητικών σωμάτων. Η χάραξη κρατικής πολιτικής πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν διαδικασία υπό δύο έννοιες. Πρώτον, περιλαμβάνει μια σειρά αλληλένδετες ενέργειες μέσω των οποίων οι πολιτικές προθέσεις μεταφράζονται σε εξερχόμενα. Δεύτερον, η χάραξη κρατικής πολιτικής έχει πάνω απ' όλα να κάνει με το πώς οι κυβερνήσεις λαμβάνουν αποφάσεις κι όχι με το περιεχόμενο των αποφάσεων που λαμβάνουν.

◆ Απόφαση είναι μια πράξη εκλογής από ένα πλήθος επιλογών. Οι αποφάσεις έχουν εξηγηθεί με όρους της προσανατολισμένης σε στόχους συμπεριφοράς ορθολογικών δρώντων, προσαυξητικών προσαρμογών που γίνονται υπό το φως μεταβαλλόμενων συνθηκών, των γραφειοκρατικών ή οργανωτικών παραγόντων που διαμορφώνουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και των αντιλήψεων και ιδεών εκείνων που λαμβάνουν τις αποφάσεις.

◆ Η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής μπορεί να αναλυθεί σε τέσσερα διακριτά στάδια. Στο στάδιο της πρωτοβουλίας γίνονται προτάσεις πολιτικών και διαμορφώνεται η ημερήσια διάταξη της κρατικής πολιτικής. Στο στάδιο της διατύπωσης η κρατική πολιτική αναπτύσσεται, υπό την έννοια ότι γενικές προτάσεις μεταφράζονται σε συγκεκριμένες και λεπτομερείς εισηγήσεις. Το στάδιο της εφαρμογής αποτελείται από τις διαδικασίες μέσω των οποίων οι αποφάσεις κρατικής πολιτικής τίθενται σε λειτουργία. Το στάδιο της αξιολόγησης παίρνει τη μορφή του κριτικού αναστοχασμού επί των εξερχομένων της κρατικής πολιτικής, με στόχο τη μελλοντική βελτίωση της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής.

◆ Σε τελική ανάλυση, μια πολιτική μπορεί να κριθεί μόνο από τις επιπτώσεις της στην ευρύτερη κοινωνία, θετικές ή αρνητικές. Ωστόσο, καθώς εδώ ανακύπτουν κανονιστικά ζητήματα, δεν υπάρχει συμφωνία σχετικά με τα επιθυμητά «εξαγόμενα» της κυβέρνησης. Οι πιο κοινά χρησιμοποιούμενοι δείκτες απόδοσης μιας κυβέρνησης, ή ενός συστήματος, είναι η ικανότητά της να διατηρεί τη σταθερότητα και την τάξη, να παρέχει υλική ευημερία, να προάγει την ιδιότητα ή το καθεστώς του πολίτη και να ενισχύει τη δημοκρατική αρχή.

◆ Η αξιολόγηση των πολιτικών συστημάτων είναι δύσκολη, επειδή κάθε ξεχωριστός δείκτης απόδοσης εμπεριέχει περιπλοκές. Η σταθερότητα μπορεί να προαχθεί μέσω συγκατάθεσης και λαϊκής ανταπόκρισης ή μέσω κοινής κουλτούρας και σεβασμού για την αυθεντία. Η παραγωγή πλούτου μπορεί να εμποδίζεται από πολιτικές που στοχεύουν στην πιο ίση διανομή του. Η διεύρυνση των δικαιωμάτων του πολίτη μπορεί να υπονομεύσει τα καθήκοντά τους ως πολιτών και το αίσθημα της κοινότητας. Η επέκταση της δημοκρατικής αρχής μπορεί απλώς να οδηγήσει σε περιορισμούς της ατομικής ελευθερίας και της προσωπικής αυτονομίας.

Ερωτήματα προς συζήτηση

- ▶ Οι άνθρωποι παίρνουν εν γένει αποφάσεις βασιζόμενοι στον ορθό λόγο και τον υπολογισμό;
- ▶ Ποιο είναι το πιο σημαντικό στάδιο της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής και γιατί;
- ▶ Υπάρχουν ηθικά ή οικονομικά επιχειρήματα υπέρ της μεγέθυνσης της κοινωνικής ισότητας;
- ▶ Μπορεί η «πολιτική των δικαιωμάτων» να αποτελέσει απειλή για την «πολιτική του κοινού αγαθού»;
- ▶ Η ένταση μεταξύ δημοκρατίας και ελευθερίας είναι αναπόφευκτη;
- ▶ Οι άνθρωποι μπορούν να κρίνουν μόνοι τους καλύτερα τι είναι καλό για τους ίδιους;
- ▶ Ποιο πολιτικό σύστημα πλησιάζει περισσότερο το στόχο της «αγαθής κοινωνίας»;

Διαβάστε επίσης

Bertsch, G., R. Clarke και D. Wood, *Comparing Political Systems: Power and Policy in Three Worlds* (4η έκδ.) (Νέα Υόρκη: Macmillan, 1992). Λεπτομερής ανάλυση της διαδικασίας χάραξης κρατικής πολιτικής σε διάφορα μέρη του κόσμου.

Heidenheimer, A., H. Heclο και C. T. Adams, *Comparative Public Policy* (3η έκδ.) (Νέα Υόρκη και Basingstoke: Palgrave, 1990). Καλή συζήτηση της δημόσιας πολιτικής και της απόδοσης των πολιτικών συστημάτων.

Hogwood, B., και L. Gunn, *Policy Analysis for the Real World* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1984). Ιδιαίτερα χρήσιμη εισαγωγή στις έννοιες που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση της κρατικής πολιτικής.

Parsons, W., *Public Policy: Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis* (Aldershot: Edward Elgar, 1995). Ευρεία και εμπειριστατωμένη ανάλυση της κρατικής πολιτικής και της διαδικασίας χάραξής της.

Pierson, C. (επιμ.), *The New Politics of the Welfare State* (Οξφόρδη και Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 2000). Μία ενδιαφέρουσα εξέταση της πολιτικής οικονομίας της πρόνοιας.

Σημειώσεις του μεταφραστή

262 Αυτή η εκτίμηση του συγγραφέα αποδείχτηκε πιο διορατική από την αμέσως προηγούμενη: η Ιαπωνία όχι μόνο δεν έγινε η μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο ξεπερνώντας και τις ΗΠΑ, αλλά, αντίθετα, έχασε και τη δεύτερη θέση από την Κίνα.

278 Στα νεοελληνικά, βέβαια, δεν υφίστανται καν δύο όροι: ο αναγνώστης μπορεί ωστόσο να έχει υπόψη ότι, παρά τα καθιερωμένα, ο όρος «φύλο» στο κείμενο αντιστοιχεί ανεξαιρέτως –ελλείψει άλλου προσδιορισμού– στο αγγλικό «gender», αυτό που αποδίδεται κατά κανόνα στα καθ' ημάς ως «κοινωνικό φύλο» ή «έμφυλη ταυτότητα».

Στην τρέχουσα ελληνική χρήση του όρου, απλώς «φύλο».

284 Αποφεύγεται συστηματικά σε αυτά τα συμφραζόμενα η απόδοση του αγγλικού όρου «culture» με τον όρο «πολιτισμός», παρά την αυξανόμενη διάδοση φράσεων όπως π.χ. «πολιτικός πολιτισμός» στον δημόσιο λόγο και ενάντια ακόμα και στη δικαιολογημένη, κατά τα άλλα, συμφωνία ανθρωπολόγων και άλλων κοινωνικών επιστημόνων να επιβάλλεται ο «πολιτισμός» στην «κουλτούρα», προκειμένου να αποφεύγεται σε τελική ανάλυση η διαιώνιση της κληρονομημένης από τον 19ο αιώνα διάκριση των δύο όρων. Η εξήγηση της επιλογής που υιοθετείται παρέχεται από την αναφορά του συγγραφέα στη διάκριση μεταξύ «culture» και «patite», «κουλτούρας» και «φύσης». Η σύγχρονη τάση των κοινωνικών επιστημών να συμπεριλαμβάνουν στον όρο «πολιτισμός» τους πάλαι ποτέ αντιπαρατιθέμενους όρους «κουλτούρα» και «πολιτισμός» (ή, αλλιώς, «πνευματικός» και «τεχνικός πολιτισμός») προϋποθέτει, αυστηρά μιλώντας, μια βασιμότερη ακόμα παραδοχή, ότι η νέα αυτή έννοια του «πολιτισμού» εμπεριέχει επίσης τη «φύση», καθώςον αυτή αφορά τον άνθρωπο – μια λειτουργία που επιτελούσε άλλοτε η προγενέστερη έννοια του «τεχνικού» «πολιτισμού». Εφόσον ο συγγραφέας επικαλείται εδώ μια «μη πολιτισμική», τρόπον τινά, ωστόσο «ανθρώπινη» καθότι «βιολογική» φύση, είναι σαφές ότι δεν αξιώνει αναφορά στη σύγχρονη άποψη των κοινωνικών επιστημών περί «πολιτισμού». Πρόκειται για αναλυτική επιλογή που δηλώνει διαφορετική σκόπευση και είναι απόλυτα νόμιμη, καθώς δικαιολογείται επιπλέον από μια ολόκληρη παράδοση σκέψης, που εξετάζεται στο παρόν κεφάλαιο, η οποία δεν ανήκει στη σημερινή κατεύθυνση των κοινωνικών επιστημών, μολονότι έθεσε βεβαίως από πολλές απόψεις τις βάσεις της.

314 Εν μέρει και στην ελληνική, περισσότερο μάλιστα κατά τη χρήση του ως όρου των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών εν γένει, οπότε συμφύρει συχνά τις συνήθειες και τεχνικές σημασίες της αγγλικής λέξης «represent» οδηγώντας σε δικαιολογημένη σύγχυση.

326 Διατηρείται ως τρέχουσα η παρούσα απόδοση για το σύστημα εκείνο που στα αγγλικά αποκαλείται «additional member system»: οι εναλλακτικές αποδόσεις του επιφυλάσσονται για το αντίστοιχο πλαίσιο «Επισήμανση».

422 Άλλου «αναρχοφιλευθερισμός»: βλ. το Κεφάλαιο 5 όπου γίνεται λόγος για τον «κοινωνικό φιλευθερισμό» του Locke στη συνάφειά του με τον «αναρχοφιλευθερισμό» του Robert Nozick. Για μία σύντομη ιστορία της έννοιας στο πλαίσιο της

ευρύτερης φιλελεύθερης παράδοσης και για κάποιες επιφυλάξεις ως προς τις νεο-ελληνικές αποδόσεις της βλ. το άρθρο του Άρη Χατζή «Η λέξη που αρχίζει από Φ», *Cogito* 1, Ιούλιος 2004.

- 425 Ο δημοφιλής αυτός όρος της αγγλοσαξονικής πολιτικής επιστήμης έχει γλαφυρή προέλευση: το 1812 ο κυβερνήτης της Μασαχουσέτης των ΗΠΑ Elbridge Gerry έπραξε ό,τι περιγράφει η λέξη προς όφελος των υποψηφίων του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, του Thomas Jefferson. Βλέποντας τον νεότευκτο εκλογικό χάρτη, ένας δημοσιογράφος σχολίασε ότι είχε εν μέρει σχήμα σαλαμάνδρας, «salamander». Ένας συνάδελφός του που τον άκουσε δήλωσε ότι, κατά τη γνώμη του, είχε μάλλον σχήμα... «γκερι-μάνδρας», «gerry-mander»! Ο όρος πάντως, σε πείσμα της ορθής προφοράς του ονόματος του νονού του, προφέρεται σήμερα με «τζ», όχι με «γκ».
- 532 «Civil liberty», σε αντιπαράθεση προς την «πολιτική ελευθερία», political freedom· η γενική «του πολίτη» επιλέχθηκε εδώ όχι σαν ισοδύναμη του επιθέτου «πολιτική» αλλά σαν ένδειξη ότι το «πολιτικό» εν γένει δεν ταυτίζεται με την ιδιότητα ή το καθεστώς του «πολίτη»: αντιθέτως, όπως φανερώνει η ανάλυση που ακολουθεί, το «πολιτικό» μπορεί μάλλον να θεωρηθεί το «θετικό» συμπλήρωμα του «πολίτη», το σύνολο των στοιχείων εκείνων που τον καθιστούν στην πράξη «πολιτικό υποκείμενο». Υπό αυτό το πρίσμα, οι «ελευθερίες του πολίτη», όπως θα τις λέγαμε περιφραστικά, αποδίδονται –εδώ όπως και αλλού– «αστικές ελευθερίες», ως «ελευθερίες» που απολαμβάνει ο «πολίτης» καθόσον είναι απλώς μέλος του *άσπας*, μιας έννομης πολιτείας.
- 554 Policy: Ο όρος χρησιμοποιείται, όπως και στα ελληνικά, για να δηλώσει τόσο μια ορισμένη «πολιτική» όσο και τη «γενική πολιτική» ενός ατόμου ή θεσμού. Με αυτή τη δεύτερη έννοια αποδίδεται στο παρόν, και όχι μόνο, κεφάλαιο ως «κρατική πολιτική», προκειμένου να διακρίνεται από την πολύ γενικότερη έννοια της «πολιτικής», που αποτελεί και τον τίτλο του βιβλίου (politics), αλλά και να υπενθυμίζει στον αναγνώστη την καθοριστική σύνδεση «κράτους και «πολιτικής διαδικασίας» στον σύγχρονο κόσμο. Υπό αυτό το πρίσμα, όταν κάνουμε λόγο για τη γενική «πολιτική» ενός ατόμου ή θεσμού, η «κρατική πολιτική» συνιστά ανεξαιρέτως το κρυφό πρότυπο της αναφοράς μας στο πολιτικό φαινόμενο.
- 573 Προφανώς στα ελληνικά η λέξη «πρόνοια» έχει ευρύτερες συνδηλώσεις από τις εδώ παρατιθέμενες, η δε ετυμολογία της δεν επαληθεύει καθόλου τις σηματοδότησεις που δίνει ο συγγραφέας. Προτιμήθηκε λοιπόν σ' αυτή την περίπτωση η συνείπεια με τα συμφραζόμενα της πολιτικής και του βιβλίου ειδικότερα, παρά η ετυμολογική αυστηρότητα.

Γλωσσάρι πολιτικών όρων

1. Όροι ανά κεφάλαιο*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Σύγκρουση: Ανταγωνισμός μεταξύ αντίπαλων δυνάμεων, ο οποίος εκφράζει διαφορά απόψεων, προτιμήσεων, αναγκών ή συμφερόντων.

Συνεργασία: Εργασία από κοινού· η επίτευξη στόχων μέσω συλλογικής δράσης.

Πόλις (πόλη-κράτος): Στην κλασική της έννοια σημαίνει την ανώτατη ή πιο επιθυμητή μορφή κοινωνικής οργάνωσης.

Πολιτεία: Μια κοινωνία που οργανώνεται μέσω της άσκησης πολιτικής αυθεντίας· κατά τον Αριστοτέλη, η εξουσία των πολλών προς το συμφέρον όλων.

Αντιπολιτική: Απογοήτευση από τις επίσημες και καθιερωμένες πολιτικές διαδικασίες που εκδηλώνεται με τη μη συμμετοχή, την υποστήριξη αντισυνημικών κομμάτων ή τη χρήση άμεσης δράσης.

Αντικειμενικός: Εξωτερικός ως προς τον παρατηρητή, αποδειξιμος· απρόσβλητος από αισθήματα, αξίες ή προκαταλήψεις.

Κανονιστικός: Η υπόδειξη αξιών και μέτρων συμπεριφοράς· το «δέον» σε αντιδιαστολή προς το «είναι».

Ηθολογία: Η πεποίθηση ότι οι κοινωνικές θεωρίες πρέπει να συγκροτούνται αποκλειστικά στη βάση της παρατηρήσιμης συμπεριφοράς, παρέχοντας έτσι στατιστικά ερευνητικά δεδομένα.

Εμπειρικός: Αυτός που βασίζεται στην παρατήρηση και το πείραμα· η εμπειρική γνώση αντλείται από τα δεδομένα των αισθήσεων και την εμπειρία.

Θεσμός: Ένα καθιερωμένο σώμα με επίσημο ρόλο και κύρος· γενικότερα, σύνολο κανόνων που

διασφαλίζουν την κανονική και προβλέψιμη συμπεριφορά, «οι κανόνες του παιχνιδιού».

Λόγος [discourse]: Η ανθρώπινη αλληλεπίδραση, ιδιαίτερα η επικοινωνία· ο λόγος μπορεί να αποκαλύπτει ή να φωτίζει σχέσεις εξουσίας.

Ντετερμινισμός: Η πεποίθηση ότι οι ανθρώπινες πράξεις και επιλογές καθορίζονται πλήρως από εξωτερικούς παράγοντες· ο ντετερμινισμός υποδηλώνει ότι η ελεύθερη βούληση είναι μύθος.

Προκατάληψη: Συμπάθειες ή μεροληψίες οι οποίες επηρεάζουν (συχνά ασυνείδητα) την ανθρώπινη κρίση· η προκατάληψη υποδηλώνει διαστρέβλωση.

Μοντέλο: Μια θεωρητική αναπαράσταση εμπειρικών δεδομένων που αποσκοπεί σε καλύτερη κατανόηση υπογραμμίζοντας σημαντικές σχέσεις και αλληλεπιδράσεις.

Θεωρία: Μια συστηματική εξήγηση εμπειρικών δεδομένων που παρουσιάζεται συνήθως (σε αντίθεση με την υπόθεση) ως αξιόπιστη γνώση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Πολιτικό σύστημα: Δίκτυο σχέσεων μέσω του οποίου η κυβέρνηση παράγει «εξερχόμενα» (πολιτικές) αποκρινόμενα σε «εισερχόμενα» (αιτήματα ή υποστήριξη) από το ευρύ κοινό.

Κυβερνητικό αδιέξοδο: Παράλυση που οφείλεται σε θεσμική αντιπαλότητα στους κόλπους της κυβέρνησης ή στην προσπάθειά της να ανταποκριθεί σε αντιφατικά λαϊκά αιτήματα.

Εθνοκεντρισμός: Η εφαρμογή των αξιών και των θεωριών της «δικής μας» κουλτούρας σε άλλες ομάδες και λαούς· ο εθνοκεντρισμός υποδηλώνει προκατάληψη ή διαστρέβλωση.

Δημαγωγός: Ο πολιτικός ηγέτης του οποίου ο έλεγχος επί των μαζών βασίζεται στην ικανότητά του να ξεσηκώνει υστερικό ενθουσιασμό.

Ρεπουμπλικανισμός: Η αρχή σύμφωνα με την οποία η πολιτική εξουσία πηγάζει τελικά από τη

* Στην ενότητα αυτή παρατίθενται με τη σειρά που εμφανίζονται οι όροι στους οποίους έγινε σύντομη ξεχωριστή αναφορά στα επόμενα κεφάλαια. (Σ.τ.Μ.)

συγκατάθεση του λαού· η απόρριψη μοναρχικών και απολυταρχικών αρχών.

Κοινωνία των πολιτών: Το πεδίο των αυτόνομων ομάδων και ενώσεων· μια ιδιωτική σφαίρα ανεξάρτητη από τη δημόσια εξουσία.

Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν: Η συνολική χρηματική αξία των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε μία οικονομία στη διάρκεια ενός έτους.

Φιλελευθεροποίηση: Η εισαγωγή εσωτερικών και εξωτερικών ελέγχων στην κυβερνητική εξουσία και/ή η στροφή προς την ιδιωτική πρωτοβουλία και την αγορά.

Μοντέλο Γουέστμινστερ: Σύστημα κυβέρνησης στο οποίο η εκτελεστική εξουσία προκύπτει από τη συνέλευση (ή κοινοβούλιο) και (θεωρητικά) λογοδοτεί σ' αυτήν.

Συνεταιρική δημοκρατία: Μορφή δημοκρατίας που λειτουργεί μέσω της κατανομής της εξουσίας και της στενής επαφής μεταξύ πολλών κομμάτων και πολιτικών σχηματισμών.

Ιδιαιτερότητα: Συνεκδοχικά μιλώντας, τα γνωρίσματα που προσιδιάζουν αποκλειστικά σε ένα πολιτικό σύστημα, κι επομένως παρακωλύουν την εφαρμογή ευρύτερων κατηγοριών στην περίπτωση του.

Νέες δημοκρατίες: Καθεστώτα στα οποία η διαδικασία της δημοκρατικής σταθεροποίησης δεν έχει ολοκληρωθεί· η δημοκρατία δεν έχει γίνει ακόμη «το μόνο παιχνίδι στην πόλη» (Przeworski, 1991).

Ημιδημοκρατία: Καθεστώσ στο οποίο δημοκρατικά και ανταρχικά χαρακτηριστικά συνυπάρχουν σε ένα λειτουργικό και σταθερό συνδυασμό.

Ασιατικές αξίες: Αξίες που υποτίθεται ότι εκφράζουν την ιστορία, τον πολιτισμό και το θρησκευτικό υπόβαθρο των ασιατικών κοινωνιών· παραδείγματα αποτελούν η κοινωνική αρμονία, ο σεβασμός προς την αυθεντία και η πίστη στην οικογένεια.

Σαρία: Ισλαμικός νόμος που πιστεύεται ότι βασιζέται στη θεία αποκάλυψη και απορρέει από το Κοράνι, τη Χαντίθ (τη διδασκαλία του Μωάμεθ) και άλλες πηγές.

Χούντα: Κυριολεκτικά, συμβούλιο· μια (συνήθως στρατιωτική) κλίκα που σφετερίζεται την εξουσία μέσω επανάστασης ή πραξικοπήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ορθολογισμός: Η πεποίθηση ότι ο κόσμος μπορεί να κατανοηθεί και να εξηγηθεί με τον ανθρώπινο λόγο, βάσει αντιλήψεων σχετικών με την ορθολογική δομή του.

Πραγματισμός: Μία θεωρία ή πρακτική που δίνει προτεραιότητα σε πρακτικές καταστάσεις και στόχους· ο πραγματισμός υποδηλώνει καχυποψία έναντι των αφηρημένων ιδεών.

Μεταϊδεολογία: Ανώτερη ή δεύτερης τάξης ιδεολογία που συγκροτεί το πεδίο διεξαγωγής της ιδεολογικής αντιπαράθεσης.

Πρόοδος: Η κίνηση προς τα εμπρός· η πεποίθηση ότι η ιστορία χαρακτηρίζεται από την εξέλιξη των ανθρώπων χάρη στη συσσώρευση γνώσης και σοφίας.

Αξιοκρατία: Η εξουσία των ικανών· η αρχή σύμφωνα με την οποία τα κέρδη και οι θέσεις πρέπει να διανέμονται βάσει της ικανότητας.

Ατομισμός: Η πεποίθηση ότι η κοινωνία απαρτίζεται από εν πολλοίς αυτόνομα άτομα, που οφείλουν ελάχιστα ή τίποτα το ένα στο άλλο.

Οικονομικός φιλελευθερισμός: Η πίστη στην αγορά ως αυτορρυθμιζόμενο μηχανισμό που τείνει από τη φύση του στην επίτευξη της γενικής ευημερίας και την εξασφάλιση ευκαιριών για όλους.

Εκτεταμένη κυβέρνηση: Παρεμβατική κυβέρνηση, η οποία συνήθως θεωρείται ότι επιτελεί λειτουργίες οικονομικής διαχείρισης και κοινωνικής ρύθμισης.

Αναδιανομή: Η μείωση των υλικών ανισοτήτων μέσω ενός συνδυασμού προοδευτικής φορολογίας και παροχών πρόνοιας.

Ancien Régime (γαλλικά): Κυριολεκτικά, Παλιό Καθεστώς· συνήθως αναφέρεται στις απολυταρχικές δομές που επικρατούσαν πριν από τη Γαλλική Επανάσταση.

Φυσική αριστοκρατία: Η ιδέα ότι το ταλέντο και η ηγετική ικανότητα είναι έμφυτα χαρίσματα που δεν αποκτώνται με την προσπάθεια ή την προσωπική ανάπτυξη.

Noblesse Oblige (γαλλικά): Κυριολεκτικά, οι υποχρεώσεις των ευγενών· γενικά, η ευθύνη καθοδήγησης ή προστασίας των λιγότερων ευνοημένων ή προνομιούχων.

Ιδεολογία των Τόρυς: Ιδεολογική παραλλαγή του συντηρητισμού, η οποία χαρακτηρίζεται από την πίστη στην ιεραρχία, την έμφαση στην παράδο-

ση και την υποστήριξη του καθήκοντος και του οργανικισμού.

Κράτος-γκουβερνάντα: Κράτος με εκτεταμένες κοινωνικές αρμοδιότητες· ο όρος υπονοεί ότι τα προγράμματα πρόνοιας είναι αυθαίρετα και υποτιμητικά για το άτομο.

Ανεκτικότητα: Η προθυμία να επιτρέπεται στους ανθρώπους να κάνουν τις δικές τους ηθικές επιλογές· η ανεκτικότητα υποδηλώνει ότι δεν υπάρχουν δεσμευτικές αξίες.

Αναθεωρητισμός (ή ρεβιζιονισμός): Η τροποποίηση των αρχικών ή καθιερωμένων απόψεων· ο αναθεωρητισμός μπορεί να υποδηλώνει εγκατάλειψη αρχών ή απώλεια πεποιθήσεων.

Διαλεκτικός υλισμός: Η χυδαία και ντετερμινιστική μορφή μαρξισμού που καταδυναστεύσε την πνευματική ζωή στα ορθόδοξα κομμουνιστικά κράτη.

Αλλοτρίωση: Κατάσταση ή διαδικασία αποπροσωποποίησης· απομάκρυνση του ανθρώπου από την αληθινή ή ουσιαστική φύση του.

Ταξική συνείδηση: Μαρξιστικός όρος που δηλώνει την ακριβή γνώση των ταξικών συμφερόντων και την προθυμία επιδίωξής τους· μία τάξη με συνείδηση του εαυτού της είναι μία τάξη δι' εαυτήν.

Περσετρόικα (ρωσικά): Κυριολεκτικά, ανασυγκρότηση· σύνθημα που αναφέρεται στο εγχείρημα φιλελευθεροποίησης και εκδημοκρατισμού του σοβιετικού συστήματος μέσα σε κομμουνιστικό πλαίσιο.

Επιχειρηματικότητα: Αξίες ή πρακτικές που συνδέονται με την ανάληψη εμπορικού ρίσκου και την επιχειρηματική δραστηριότητα με στόχο το κέρδος.

Ανθρωποκεντρισμός: Η πεποίθηση ότι οι ανάγκες και τα συμφέροντα του ανθρώπου έχουν πρωτεύουσα ηθική και φιλοσοφική σημασία· το αντίθετο του οικοκεντρισμού.

Αντικληρικαλισμός: Η πεποίθηση ότι η θρησκεία δεν πρέπει να παρεμβαίνει στις κοσμικές εγκόσμιες υποθέσεις, η οποία συνήθως αντανάκλαται στην επιθυμία διαχωρισμού της Εκκλησίας από το κράτος.

Κοινωνική ανακλαστικότητα: Αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπων που απολαμβάνουν υψηλό βαθμό αυτονομίας εντός ενός πλαισίου αμοιβαιότητας και αλληλεξάρτησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Πλειοψηφισμός: Θεωρία ή πρακτική με την οποία αποδίδεται προτεραιότητα στη βούληση της πλειοψηφίας· ο πλειοψηφισμός υποδηλώνει αδιαφορία για τις μειοψηφίες και τα άτομα.

Ολοκληρωτική δημοκρατία: Απόλυτη δικτατορία μεταμφιεσμένη σε δημοκρατία. Βασίζεται κατά κανόνα στην αξίωση του ηγέτη να μονοπωλεί την ιδεολογική σοφία.

Ριζοσπαστική δημοκρατία: Μορφή δημοκρατίας που ευνοεί την αποκέντρωση και τη συμμετοχή, η ευρύτερη δυνατή διάχυση της πολιτικής εξουσίας.

Οφέλεια: Αξία χρήσης· ικανοποίηση που αντλείται από την υλική κατανάλωση.

Φυσικά δικαιώματα: Δικαιώματα δοσμένα απ' τον Θεό, θεμελιώδη για τα ανθρώπινα όντα και γι' αυτό αναπαλλοτρίωτα (δεν μπορούν να αφαιρεθούν).

Συγκατάθεση: Συναινέση ή άδεια· στην πολιτική, συνήθως συμφωνία υποταγής σε μια κυβέρνηση ή εξουσία.

Γενική βούληση: Τα γνήσια συμφέροντα ενός συλλογικού σώματος, τα οποία ισοδυναμούν με το κοινό αγαθό· η βούληση όλων υπό την προϋπόθεση ότι κάθε άτομο δρα ανιδιοτελώς.

Διαβουλευτική δημοκρατία: Μορφή δημοκρατίας που τονίζει την ανάγκη του διαλόγου και της συζήτησης για τον καθορισμό του δημόσιου συμφέροντος.

Διμερής συνέλευση: Θεσμικός κατακερματισμός της νομοθετικής εξουσίας που κατοχυρώνεται με την ύπαρξη δύο (ισότιμων) νομοθετικών σωμάτων ή βουλών· μηχανισμός της περιορισμένης κυβέρνησης.

Νεοκορπορατισμός: Τάση των δυτικών πολυαρχιών να εκχωρούν στα οργανωμένα συμφέροντα προνομακή και θεσμοθετημένη πρόσβαση στη χάραξη κρατικής πολιτικής.

Ένωση αιχμής: Ομάδα την οποία η κυβέρνηση αναγνωρίζει σαν εκφραστή των γενικών ή συλλογικών συμφερόντων επιχειρήσεων ή εργαζομένων.

Άρχουσα τάξη: Μαρξιστικός όρος που δηλώνει μια τάξη η οποία κυριαρχεί επί των άλλων τάξεων και της κοινωνίας γενικότερα χάρη στο ότι κατέχει τον παραγωγικό πλούτο.

Ευρωκομμουνισμός: Μορφή κομμουνισμού απαλειμμένη από ριζοσπαστικές αιχμές, η οποία επιχείρησε να μπολιάσει τον μαρξισμό με φιλελεύθερες-δημοκρατικές αρχές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Συνταγματική κυβέρνηση: Σύστημα κυβέρνησης το οποίο λειτουργεί εντός ενός πλαισίου νομικών και θεσμικών κανόνων, που αφενός περιορίζουν την κυβερνητική εξουσία και αφετέρου προστατεύουν την ατομική ελευθερία.

Πολιτική υποχρέωση: Το καθήκον του πολίτη έναντι του κράτους· το θεμέλιο του δικαϊώματος του κράτους να άρχει.

Φυσική κατάσταση: Κοινωνία η οποία στερείται πολιτικής αυθεντίας και τυπικών (νομικών) ελέγχων επί των ατόμων· συνήθως χρησιμοποιείται σαν θεωρητική κατασκευή.

Αναρχία: Κυριολεκτικά, η απουσία αρχής· ο όρος συχνά χρησιμοποιείται με αρνητική σημασία για να υποδηλώσει αστάθεια ή ακόμα και χάος.

Αστική τάξη (ή μπουρζουαζία): Μαρξιστικός όρος που δηλώνει την άρχουσα τάξη σε μια καπιταλιστική κοινωνία, τους ιδιοκτήτες του παραγωγικού πλούτου.

Ριζοσπαστικός φεμινισμός: Μορφή φεμινισμού η οποία θεωρεί τους έμφυλους διαχωρισμούς ως την πολιτικά σημαντικότερη κοινωνική διαίρεση, και πιστεύει ότι αυτά έχουν τις ρίζες τους στη δομή της οικιακής ζωής.

Εφεδρικός στρατός εργατών: Διαθέσιμο απόθεμα εργατών που ανασύρεται εύκολα σε περιόδους ύφεσης· ο «στρατός» αυτός δεν απολαμβάνει καμιά ασφάλεια κι έχει ελάχιστη αγοραστική δύναμη.

Δικαιώματα: Νομικές ή ηθικές αξιώσεις να δρα ή να αντιμετωπίζεται κανείς με έναν ορισμένο τρόπο· τα πολιτικά δικαιώματα διαφέρουν από τα ανθρωπίνια δικαιώματα.

Οικονομίες-τίγρεις: Ταχέως αναπτυσσόμενες και πάνω απ' όλα εξαγωγικές οικονομίες, δομημένες κατά το πρότυπο της Ιαπωνίας· παραδείγματα αποτελούν η Νότια Κορέα, η Ταϊβάν και η Σιγκαπούρη.

Κοινωνική δικαιοσύνη: Η ηθικά δικαιολογήσιμη κατανομή των υλικών αμοιβών· η κοινωνική δικαιοσύνη θεωρείται συχνά ότι υποδηλώνει μεροληψία υπέρ της ισότητας.

Κολεκτιβισμός: Η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτη-

σίας και η αντικατάστασή της από ένα σύστημα κοινής ή δημόσιας ιδιοκτησίας.

Ιδιωτικοποίηση: Η μεταφορά κρατικών περιουσιακών στοιχείων από τον δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα, πράγμα που σημαίνει συρρίκνωση των κρατικών αρμοδιοτήτων.

Πολυεπίπεδη διακυβέρνηση: Μια περίπλοκη πολιτική διαδικασία η οποία εμπλέκει υποεθνικά, εθνικά και υπερεθνικά επίπεδα, κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς φορείς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Εθνοτική ομάδα: Ομάδα ανθρώπων με κοινή πολιτισμική και ιστορική ταυτότητα, τους οποίους κατά κανόνα συνδέει η πίστη στην κοινή τους καταγωγή.

Volksgeist (γερμανικά): Κυριολεκτικά, το πνεύμα του λαού· η οργανική ταυτότητα ενός λαού, όπως εκφράζεται στην κουλτούρα του και ιδιαίτερα στη γλώσσα του.

Ξενοφοβία: Φόβος ή μίσος για τους ξένους· παθολογικός εθνοκεντρισμός.

Εθνική αυτοδιάθεση: Η αρχή σύμφωνα με την οποία το έθνος είναι κυρίαρχη οντότητα· η αυτοδιάθεση υποδηλώνει εξίσου εθνική ανεξαρτησία και δημοκρατική κυβέρνηση.

Ανθρώπινα δικαιώματα: Δικαιώματα των οποίων οι άνθρωποι είναι φορείς χάρη και μόνο στην ανθρωπινή φύση τους· οικουμενικά και θεμελιώδη δικαιώματα.

Φυλετικότητα: Συμπεριφορά ομάδας που χαρακτηρίζεται από απομονωτισμό και αποκλειστικότητα· τροφοδοτείται κατά κανόνα από την εχθρότητα έναντι αντίπαλων ομάδων.

Εθνοκάθαρση: Η διά της βίας απέλαση ή εξολόθρευση «ξένων» λαών· συχνά χρησιμοποιείται ως ευφημισμός για τη γενοκτονία.

Εθνεγερσία: Ατμόσφαιρα παλλαϊκού ενθουσιασμού και εορτασμών που προκαλεί μια στρατιωτική επέλαση ή αυτοκρατορική κατάκτηση.

Πανεθνικισμός: Είδος εθνικισμού που έχει σαν στόχο την ενοποίηση ενός διασκορπισμένου λαού μέσω είτε του επεκτατισμού είτε της πολιτικής αλληλεγγύης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Ψυχρός Πόλεμος: Η περίοδος αντιπαλότητας της Δύσης των ΗΠΑ με την Ανατολή της ΕΣΣΔ, η

οποία διήρκεσε από το 1945 μέχρι την κατάρρευση του κομμουνισμού μετά τα γεγονότα της περιόδου 1989-91.

Νεοϊδεαλισμός: Θεωρία της διεθνούς πολιτικής η οποία τονίζει την πρακτική αξία της ηθικής και, ιδιαίτερα, το σεβασμό για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την εθνική ανεξαρτησία.

Πολιτική της ισχύος: Προσέγγιση της πολιτικής που βασίζεται στην παραδοχή ότι η επιδίωξη της ισχύος είναι ο κύριος ανθρώπινος στόχος· ο όρος μερικές φορές χρησιμοποιείται περιγραφικά.

Ισορροπία δυνάμεων: Μοντέλο αλληλεπίδρασης μεταξύ κρατών το οποίο τείνει στην άμβλυνση της επιθετικότητας και του επεκτατισμού αποτρέποντας την πρακτική άσκηση τους.

Μεγάλη δύναμη: Κράτος το οποίο συγκαταλέγεται μεταξύ των ισχυρότερων σε ένα ιεραρχικό σύστημα κρατών, όπως φανερώνει η επιρροή του σε μικρότερα κράτη.

Νεορεαλισμός: Θεωρία της διεθνούς πολιτικής η οποία τροποποιεί το μοντέλο της πολιτικής της ισχύος υπογραμμίζοντας τους δομικούς περιορισμούς του διεθνούς συστήματος.

Επεκτατισμός: Πολιτική στρατιωτικής επιθετικότητας που αποσκοπεί σε προσαρτήσεις εδαφών, ένα φαινόμενο συνυφασμένο με τον ιμπεριαλισμό.

Διπολιτισμός: Η τάση του διεθνούς συστήματος να περιστρέφεται γύρω από δύο πόλους (μειζονες συνασπισμούς ισχύος)· ο διπολιτισμός υποδηλώνει ισορροπία και σταθερότητα.

Détente (γαλλικά): Κυριολεκτικά, χαλάρωση· η αποκλιμάκωση της έντασης ανάμεσα σε μέχρι πρότινος ανταγωνιστικά κράτη.

Μονοπολικότητα: Διεθνές σύστημα στο οποίο δεσπόζει ένα κράτος· η ύπαρξη μίας και μόνο μεγάλης δύναμης.

Πολυπολικότητα: Διεθνές σύστημα στο οποίο λειτουργούν τρία ή περισσότερα κέντρα εξουσίας, οπότε παρουσιάζεται μια τάση ρευστότητας και, ενδεχομένως, ανάδειξης περιφερειακών ηγεμονικών κρατών.

Αυτοκρατορική υπερβολή: Η τάση της αυτοκρατορικής επέκτασης να καθίσταται μη διατηρήσιμη καθώς οι αυξανόμενες στρατιωτικές ευθύνες υπερβαίνουν την ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας (Kennedy, 1989).

Απομονωτισμός: Η πολιτική της απόσυρσης από τις διεθνείς υποθέσεις και, ιδίως, η αποφυγή πολιτι-

κών ή στρατιωτικών δεσμεύσεων με άλλα κράτη.

Πολιτισμική αφομοίωση: Η διαδικασία με την οποία ξένα αγαθά και πρακτικές απορροφούνται και προσαρμόζονται σε τοπικές ανάγκες και συνθήκες.

McDonaldonοίνση: Η διαδικασία με την οποία παγκόσμια εμπορεύματα και αντίστοιχες πρακτικές του εμπορίου και της αγοράς, συνδεδεμένες ποικιλοτρόπως με την ομόθυμη βιομηχανία εστιατορίων, έφτασαν να κυριαρχούν σε ολόένα και περισσότερους οικονομικούς τομείς.

Δημοκρατικό έλλειμμα: Έλλειψη λογοδοσίας των εκτελεστικών σωμάτων στις λαϊκές συνελεύσεις ή περιορισμένες δυνατότητες λαϊκής συμμετοχής.

Προστατευτισμός: Η επιβολή περιορισμών, όπως ποσοτώσεων και δασμών, στις εισαγωγές με στόχο την προστασία των εγχώριων παραγωγών.

Λειτουργισμός: Η θεωρία σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση ανταποκρίνεται κυρίως στις ανθρώπινες ανάγκες· ο λειτουργισμός συνδέεται με σταδιακά βήματα προς την περιφερειακή ολοκλήρωση, σε ορισμένους τομείς πολιτικής και με ρυθμό ελεγχόμενο από τα κράτη-μέλη.

Νεολειτουργισμός: Αναθεώρηση του λειτουργισμού που αναγνωρίζει ότι η περιφερειακή ολοκλήρωση σε έναν τομέα προκαλεί πιέσεις για περαιτέρω ολοκλήρωση με τη μορφή «υπερχείλισης».

Αρνησικυρία (βέτο): Η τυπική εξουσία αναστολής μιας απόφασης ή ενέργειας μέσω άρνησης συγκατάθεσης.

Ειδική πλειοψηφία: Σύστημα ψηφοφορίας στο οποίο απαιτούνται διαφορετικές πλειοψηφίες για διαφορετικά ζητήματα, οι δε ψήφοι των κρατών βαρύνουν (χονδρικά) ανάλογα με το μέγεθος των κρατών.

Αυτάρκεια: Κυριολεκτικά, αυτεξουσιότητα· συνήθως εννοείται σαν οικονομική επάρκεια, σαν αποτέλεσμα είτε αποικιοκρατικής επέκτασης είτε απόσυρσης από το διεθνές εμπόριο.

Μερκαντιλισμός: Σχολή οικονομικής σκέψης η οποία δίνει έμφαση στο ρόλο του κράτους στη διαχείριση του διεθνούς εμπορίου και στην επίτευξη της ευημερίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Συγκεντρωτισμός: Η συγκέντρωση της πολιτικής εξουσίας ή της κυβερνητικής αυθεντίας σε εθνικό επίπεδο.

Αποκέντρωση: Η διεύρυνση της τοπικής αυτονομίας μέσω της μεταφοράς εξουσιών και αρμοδιοτήτων από τα εθνικά σώματα.

Συνομοσπονδία: Υπό όρους ένωση κρατών στην οποία κάθε κράτος διατηρεί την ανεξαρτησία του, χαρακτηριστικό που διασφαλίζεται κατά κανόνα με την ομόφωνη λήψη αποφάσεων.

Εκτελεστική εξουσία: Ο κλάδος της κυβέρνησης που έχει την ευθύνη της εφαρμογής ή υλοποίησης νόμων και πολιτικών.

Νομοθετική εξουσία: Ο κλάδος της κυβέρνησης που έχει την εξουσία να παράγει δίκαιο μέσω της επίσημης θέσπισης νόμων.

Γραπτό σύνταγμα: Ένα και μόνο δεσμευτικό κείμενο που κατανέμει καθήκοντα, εξουσίες και λειτουργίες στους θεσμούς της κυβέρνησης, συνιστώντας έτσι «υπέρτατο» νόμο.

Κίνημα απόσχισης: Η επιδίωξη αποχώρησης από έναν πολιτικό σχηματισμό με στόχο την ίδρυση ανεξάρτητου κράτους.

Τοπική δημοκρατία: Αρχή που ενσαρκώνει τόσο την ιδέα της τοπικής αυτονομίας όσο και το στόχο της λαϊκής ανταπόκρισης.

Quango (ακρωνύμιο των λέξεων «quasi-autonomous non-governmental organization», ημιαυτόνομος μη κυβερνητικός οργανισμός): Δημόσιο σώμα που απασχολεί διορισμένο προσωπικό κι όχι πολιτικούς ή δημόσιους υπαλλήλους.

Εθνοτικός εθνικισμός: Μορφή εθνικισμού που τροφοδοτείται πρωτίστως από ένα έντονο αίσθημα εθνοτικής διαφορετικότητας και την επιθυμία διαφύλαξής της.

Κομμούνα: Συλλογική οργάνωση μικρής κλίμακας που βασίζεται στην κοινή κατοχή του πλούτου και της εξουσίας κι ενδεχομένως εκτείνεται και στη ρύθμιση της προσωπικής και οικιακής ζωής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Κρατικός σοσιαλισμός: Τύπος σοσιαλισμού στον οποίο το κράτος ελέγχει και διευθύνει την οικονομική ζωή, δρώντας, θεωρητικά, προς το συμφέρον του λαού.

Εξάπλωση της αγοράς: Η επέκταση σχέσεων της αγοράς που βασίζονται στις εμπορικές ανταλλαγές και το υλικό συμφέρον σε όλη την οικονομία και δυναμικά στην κοινωνία.

Πολλαπλασιαστές: Ο μηχανισμός μέσω του οποίου μία αλλαγή στη συνολική ζήτηση έχει αυξημένη

επίδραση στο εθνικό εισόδημα καθώς κυκλοφορεί στην οικονομία.

Μονεταρισμός: Η θεωρία ότι ο πληθωρισμός προκαλείται από την αύξηση των χρηματικών αποθεμάτων: «πολύ χρήμα για λίγα αγαθά».

Κοινωνικό κεφάλαιο: Πολιτισμικοί και ηθικοί πόροι που συμβάλλουν στην προαγωγή της κοινωνικής συνοχής, της πολιτικής σταθερότητας και της ευημερίας.

Κρατικός καπιταλισμός: Σύστημα κρατικής ιδιοκτησίας που αντιγράφει τις καπιταλιστικές ταξικές σχέσεις συγκεντρώνοντας την οικονομική εξουσία στα χέρια μιας κομματικής-κρατικής ελίτ.

Βιομηχανισμός: Οικονομική θεωρία ή οικονομικό σύστημα που βασίζεται στην εργοστασιακή παραγωγή μεγάλης κλίμακας και την ακατάπαυτη συσσώρευση κεφαλαίου.

Αποβιομηχάνιση: Συρρίκνωση της μεταποιητικής βάσης της οικονομίας που αντανάκλαται στην παρακμή της «βαριάς» βιομηχανίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Αστική ιδεολογία: Μαρξιστικός όρος ο οποίος δηλώνει ιδέες και θεωρίες που εξυπηρετούν τα συμφέροντα της αστικής τάξης αποκηρύσσοντας τις αντιφάσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Πολιτική κοινωνικοποίηση: Η διαδικασία μέσω της οποίας τα μεν άτομα αποκτούν πολιτικές πεποιθήσεις και αξίες, και αυτές μεταδίδονται από γενιά σε γενιά.

Προπαγάνδα: Πληροφορίες που διαδίδονται σκόπιμα με στόχο τη διαμόρφωση απόψεων και, πιθανώς, την ανάπτυξη πολιτικής δράσης: η επικοινωνία ως χειραγώγηση.

«Spin»: Η παρουσίαση πληροφοριών με τέτοιο τρόπο ώστε να αποσπά την επιθυμητή αντίδραση: εναλλακτικά, να είναι κανείς «φειδωλός με την αλήθεια».

Δημοσιονομική κρίση του κράτους πρόνοιας: Η κρίση των οικονομικών του κράτους που προκαλείται όταν εκτεταμένες κοινωνικές δαπάνες συμπίπτουν με ύφεση και μείωση των φορολογικών εσόδων.

Θεωρία των συστημάτων: Η θεωρία η οποία αντιμετωπίζει το πολιτικό σύστημα σαν αυτορρυθμιζόμενο μηχανισμό που ανταποκρίνεται σε «εισερχόμενα» (αιτήματα και υποστήριξη) εκφέροντας δεσμευτικές αποφάσεις ή «εξερχόμενα» (πολιτικές).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Αλτρουισμός: Η μέριμνα για το καλό των άλλων που βασίζεται είτε σε πεφωτισμένο υπολογισμό είτε στην αναγνώριση μιας κοινής ανθρώπινης φύσης.

Αυτοβουλία: Είδος δημοψηφίσματος μέσω του οποίου οι πολίτες μπορούν να καταθέτουν νομοθετικές προτάσεις.

Ανάκληση: Διαδικασία μέσω της οποίας το εκλογικό σώμα μπορεί να ζητήσει τη λογοδοσία ανεπαρκών δημόσιων αξιωματούχων κι εντέλει να τους απομακρύνει από το αξίωμά τους.

Λαϊκή κυριαρχία: Η αρχή ότι δεν υπάρχει υψηλότερη αυθεντία από τη βούληση του λαού· πρόκειται για το θεμέλιο της κλασικής έννοιας της δημοκρατίας).

Μανιφέστο: Κείμενο που σκιαγραφεί (με περισσότερες ή λιγότερες λεπτομέρειες) τις πολιτικές ή τα προγράμματα τα οποία προτίθεται να ακολουθήσει ένα κόμμα αν εκλεγεί.

Εκλογές: Μηχανισμός για την πλήρωση ενός αξιώματος ή μιας θέσης μέσω επιλογών που κάνει ένα αρμόδιο σύνολο ανθρώπων: το εκλογικό σώμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Ορθολογική επιλογή: Προσέγγιση της πολιτικής που βασίζεται στην υπόθεση ότι τα άτομα είναι ορθολογικοί δράντες με εγωιστικά κίνητρα· μία «οικονομική» θεωρία της πολιτικής.

Εργαλειακή πολιτική: Είδος πολιτικής στο οποίο κομματικά «αφεντικά» ελέγχουν μια μαζική οργάνωση μέσα από πελατειακές σχέσεις και ρουσφέτια.

Συνδιάσκεψη: Συνεδρίαση μελών του κόμματος με σκοπό την ανάδειξη εκλογικών υποψηφίων ή τη συζήτηση νομοθετικών προτάσεων πριν από την έναρξη των επίσημων διαδικασιών.

Σώμα εκλεκτόρων: Έμμεσος εκλογικός μηχανισμός· το σώμα των εκλεκτόρων είναι επιφορτισμένο με την ευθύνη της πλήρωσης κομματικών ή δημόσιων αξιωμάτων.

Δημοκρατικός συγκεντρωτισμός: Η λενινιστική αρχή κομματικής οργάνωσης, η οποία βασίζεται σε μια υποτιθέμενη ισορροπία ανάμεσα στην ελευθερία του διαλόγου και την αυστηρή ενότητα της δράσης.

Θεωρία της πρωτοπορίας: Η λενινιστική πεποίθηση για την ανάγκη ύπαρξης ενός κόμματος που οδηγεί και κατευθύνει το προλεταριάτο στην εκπλήρωση του επαναστατικού του πεπρωμένου.

Ευρωσκεπτικισμός: Η αντίθεση στην πρόοδο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η οποία στηρίζεται, συνήθως, στις συνέπειες που θα έχει αυτή για την εθνική κυριαρχία και ταυτότητα.

Αντικομματικά κόμματα: Κόμματα που προτίθενται να υπονομεύσουν την παραδοσιακή κομματική πολιτική απορρίπτοντας τον κοινοβουλευτικό συμβιβασμό και δίνοντας έμφαση στη λαϊκή κινητοποίηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Ένωση: Μια ομάδα που σχηματίζεται από εκούσια δράση και αντανακλά την αναγνώριση κοινών συμφερόντων ή προβληματισμών.

Συμφέρον: Ό,τι είναι προς όφελος ενός ατόμου ή μιας ομάδας· τα συμφέροντα (σε αντίθεση με τις ανάγκες ή τις προτιμήσεις) θεωρούνται συνήθως αντικειμενικά ή «πραγματικά».

Άμεση δράση: Πολιτική δράση που επιτελείται εκτός συνταγματικού και νομικού πλαισίου και μπορεί να εκτείνεται από την παθητική αντίσταση έως την τρομοκρατία.

Τριμερισμός: Η συγκρότηση σωμάτων στα οποία εκπροσωπούνται η κυβέρνηση, οι επιχειρήσεις και τα συνδικάτα, και τα οποία σχεδιάζονται για να θεσμοποιήσουν τη διαδικασία συνεννόησης με ομάδες.

Μονισμός: Η πίστη σε μία και μοναδική θεωρία ή αξία. Ο μονισμός εκφράζεται στην πολιτική ως καταναγκαστική υπακοή σε μια συγκεντρωτική εξουσία – είναι λοιπόν δυνητικά ολοκληρωτικός.

Παρεμβατισμός: Κυβερνητικές πολιτικές που σκοπεύουν στη ρύθμιση ή διαχείριση της οικονομικής ζωής· υπό ευρεία έννοια, πολιτική εμπλοκής ή ανάμειξης.

Μαζική κοινωνία: Μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από την εξατομίκευση και την έλλειψη πολιτισμικών και πολιτικών καταβολών. Η έννοια αναδεικνύει απαισιόδοξες όψεις των σύγχρονων κοινωνιών.

Μεταβιομηχανική κοινωνία: Μια κοινωνία που δεν εξαρτάται πια από τη βιομηχανία αλλά βασίζεται περισσότερο στη γνώση και την επικοινωνία: μια «κοινωνία της πληροφορίας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Εθιμικό δίκαιο: Δίκαιο που βασίζεται στο έθιμο και στο προηγούμενο· υποτίθεται ότι είναι «κοινό» για όλους.

Εκλογική δικτατορία: Συνταγματική ανισορροπία κατά την οποία η εκτελεστική εξουσία ελέγχεται μόνο από την ανάγκη της να κερδίσει τις επόμενες εκλογές.

Περιορισμένη κυβέρνηση: Κυβέρνηση που λειτουργεί μέσα σε περιοριστικά πλαίσια, που επιβάλλουν συνήθως το δίκαιο, το σύνταγμα ή οι θεσμικοί έλεγχοι και εξισορροπήσεις.

Αρνητικά δικαιώματα: Δικαιώματα που ορίζουν μια σφαίρα ανεμπόδιστης δράσης κι έτσι ελέγχουν τις αρμοδιότητες της κυβέρνησης.

Θετικά δικαιώματα: Δικαιώματα που θέτουν αιτήματα στην κυβέρνηση με όρους παροχής πόρων και υποστήριξης, επεκτείνοντας έτσι τις αρμοδιότητές της.

Δίκαιο: Σύνολο δημόσιων κι εκτελεστών κανόνων που ισχύουν σε όλη την έκταση μιας πολιτικής κοινότητας. Το δίκαιο αναγνωρίζεται συνήθως ως δεσμευτικό.

Θεϊκό δίκαιο: Το δόγμα ότι οι κοσμικοί ηγεμόνες είναι εκλεκτοί του Θεού κι έχουν συνεπώς αδιαμφισβήτητη αυθεντία· υπεράσπιση της μοναρχικής απολυταρχίας.

Κοινωνικός φιλελευθερισμός [libertarianism]: Η πεποίθηση ότι η σφαίρα της ατομικής ελευθερίας πρέπει να μεγιστοποιείται· συνδέεται συνήθως με απόπειρες ελαχιστοποίησης του εύρους της δημόσιας αυθεντίας.

Εγκλήματα πολέμου: Πράξεις που καταπατούν διεθνείς συμβάσεις κατά τη διεξαγωγή πολέμου, και οι οποίες σχετίζονται συνήθως είτε με επιθετικό πόλεμο είτε και με θηρωδίες σε βάρος αμάχων ή αιχμαλώτων πολέμου.

Ανεξαρτησία της δικαιοσύνης: Συνταγματική αρχή σύμφωνα με την οποία πρέπει να υπάρχει αυστηρός διαχωρισμός της δικαστικής εξουσίας από τους άλλους κλάδους της κυβέρνησης. Πρόκειται για επιμέρους εφαρμογή της διάκρισης των εξουσιών.

Gerrymandering: Ο αυθαίρετος καθορισμός των ορίων των εκλογικών περιφερειών προς πολιτικό όφελος ενός κόμματος ή υποψηφίου.

Δικαστικός ακτιβισμός: Η επιθυμία των δικαστών να μεσολαβούν σε πολιτικές διαμάχες αντί να περιορίζονται στην ερμηνεία του νόμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

Υπεύθυνη κυβέρνηση: Κυβέρνηση που λογοδοτεί σε μια εκλεγμένη συνέλευση και, μέσω αυτής, στον λαό.

Ακυβερνησία: Πολιτική παράλυση που προκύπτει από την απουσία ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας εξαιτίας πολυδιάσπασης της συνέλευσης και (πιθανώς) της κοινωνίας.

Έλεγχοι και εξισορροπήσεις: Εσωτερικές εντάσεις εντός του κυβερνητικού συστήματος που προκύπτουν από τον θεσμικό κατακερματισμό.

Συγκατοίκηση: Διακανονισμός σ' ένα ημιπροεδρικό σύστημα, κατά τον οποίο ο πρόεδρος συνεργάζεται με κυβέρνηση και συνέλευση που ελέγχονται από αντίπαλο κόμμα ή κόμματα.

Ρητορική: Η τέχνη της χρήσης του λόγου με στόχο την πειθώ ή την επιρροή. Η ρητορική (με την έννοια του εκφερόμενου λόγου) μπορεί επίσης να σημαίνει την πομπώδη αλλά ουσιαστικά κενή περιεχομένου ομιλία.

Νομοσχέδιο: Νόμος που προτείνεται με τη μορφή σχεδίου· αν ψηφιστεί, το νομοσχέδιο γίνεται νόμος.

Μακαρθισμός: Το κινήρι μαγισσών και οι αδιάστακτες ανακριτικές πρακτικές που εφαρμόστηκαν από τον Αμερικανό γεροουσιαστή Joseph McCarthy εναντίον «κομμουνιστών» τη δεκαετία του 1950.

Πολιτικός πλουραλισμός: Η ύπαρξη ποικιλίας πολιτικών αξιών, φιλοσοφιών και κινήματων· υπό στενή έννοια, ένα σύστημα κομματικού ανταγωνισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Υπουργικό συμβούλιο: Σώμα ανώτερων υπουργών το οποίο συνεδριάζει επίσημα και τακτικά και στο οποίο προεδρεύει ο ανώτατος εκτελεστικός αξιωματούχος. Τα υπουργικά συμβούλια μπορεί να χαράσσουν κρατική πολιτική ή να έχουν συμβουλευτικό χαρακτήρα.

Μομφή: Επίσημη διαδικασία για την απομάκρυνση ενός αξιωματούχου του κράτους σε περίπτωση προσωπικών ή ειδικών αδικημάτων.

Ημιπροεδρικό σύστημα: Κυβερνητικό σύστημα στο οποίο ο ξεχωριστά εκλεγμένος πρόεδρος προεδρεύει μιας κυβέρνησης που αναδεικνύεται και είναι υπόλογη στη συνέλευση.

Θατσερισμός: Η ιδεολογία του δόγματος «ελεύθερη

αγορά-ισχυρό κράτος» που υιοθετήθηκε από τη Margaret Thatcher. Πρόκειται για τη βρετανική εκδοχή του πολιτικού προγράμματος της Νέας Δεξιάς.

Προεδρική εξουσία: Προσωποπαγής ηγεσία αποδεδειγμένη από κόμματα ή άλλα κυβερνητικά σώματα, η οποία ασκείται υπό μορφή εκτελεστικής προεδρίας.

Βοναπαρτισμός: Τρόπος διακυβέρνησης που συνδυάζει την προσωπική ηγεσία με τον συντηρητικό εθνικισμό· για τους μαρξιστές, αντανακλά τη σχετική αυτονομία του κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Θέση σύγκλισης: Η θεωρία κατά την οποία πολιτικοοικονομικοί παράγοντες υπαγορεύουν την ολόένα και μεγαλύτερη εξομίωση καπιταλιστικών και κομμουνιστικών κρατών.

Διευθυντισμός: Η θεωρία σύμφωνα με την οποία στη σύγχρονη κοινωνία οι ταξικές διαιρέσεις έχουν αντικατασταθεί από διαιρέσεις που βασίζονται στη διοικητική θέση και τη γραφειοκρατική εξουσία: τεχνοκρατία (εξουσία ειδικών ή εμπειρογνομόνων).

Πελατειακό σύστημα: Σχέση μέσω της οποίας οι κυβερνητικές υπηρεσίες καταλήγουν να εξυπηρετούν τα συμφέροντα πελατειακών ομάδων τις οποίες είναι αρμόδιες να ρυθμίζουν ή να εποπτεύουν.

Βαλκανοποίηση: Ο κατακερματισμός μιας πολιτικής μονάδας σε ένα μωσαϊκό ανταγωνιστικών οντοτήτων (όπως συμβαίνει συχνά στα Βαλκάνια).

Κακοδιαχείριση: Η ανάρροστη χρήση εξουσιών, η μεροληπτική εφαρμογή κανόνων, η αδυναμία τήρησης διαδικασιών ή απλώς η διοικητική ανικανότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Εξέγερση: Λαϊκός ξεσηκωμός ενάντια στην καθεστηκυία τάξη, με στόχο συνήθως (σε αντίθεση με την επανάσταση) την αντικατάσταση ηγετών και όχι την ανατροπή του ίδιου του πολιτικού συστήματος.

Στρατιωτικοβιομηχανικό πλέγμα: Συμβιωτική σχέση ανάμεσα στις ένοπλες δυνάμεις και τις αμυντικές βιομηχανίες, η οποία βασίζεται στην κοινή επιθυμία αύξησης των στρατιωτικών δαπανών.

Λογοκρισία: Ο έλεγχος ή η απαγόρευση εκδόσεων,

έκφρασης γνώμης και άλλων δημόσιων πράξεων· η λογοκρισία μπορεί να είναι επίσημη ή ανεπίσημη.

Σιωνισμός: Το κίνημα για την ίδρυση εβραϊκού κράτους, το οποίο σήμερα συνδέεται με την υπεράσπιση των συμφερόντων και της εδαφικής ακεραιότητας του Ισραήλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Απόφαση: Πράξη εκλογής· μία επιλογή μεταξύ διαφορετικών δυνατοτήτων.

Προσαυξητισμός: Η θεωρία ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται όχι υπό το φως μονοσήμαντων στόχων αλλά μέσω ελαφρών προσαρμογών τις οποίες υπαγορεύουν οι μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Ζήτημα: Θέμα το οποίο αναγνωρίζεται ως μέρος της πολιτικής ημερήσιας διάταξης και επί του οποίου διεξάγεται δημόσιος διάλογος ή δημόσια αντιπαράθεση.

Διαμόρφωση της ημερήσιας διάταξης: Η δυνατότητα καθορισμού της πολιτικής αντιπαράθεσης μέσω του ελέγχου ή της ιεράρχησης των ζητημάτων που τίθενται υπό συζήτηση.

2. Γενικοί όροι και βασικές έννοιες*

Αγορά: Σύστημα εμπορικών συναλλαγών που διαμορφώνεται από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης και ρυθμίζεται από το μηχανισμό των τιμών.

Αδελφότητα: Κατά κυριολεξία, αδελφική σχέση· δεσμοί συμπάθειας και συντροφικότητας μεταξύ των ανθρώπων.

Αθηναϊκή δημοκρατία: Μία μορφή άμεσης δημοκρατίας, η οποία βασίζεται στη λήψη αποφάσεων σε δημόσιες συνελεύσεις του λαού και την απόδοση δημόσιων αξιωμάτων μέσω κλήρου ή εκ περιτροπής.

Αμεροληψία: Η απουσία προκατάληψης· η ικανότητα πρόληψης της παρείσφρησης πολιτικών συμπαθειών σε επαγγελματικές ή δημόσιες αρμοδιότητες.

* Στην ενότητα αυτή ομαδοποιούνται αλφαβητικά όροι που απαντούν συχνότερα σε ολόκληρο το βιβλίο καθώς και βασικές έννοιες οι οποίες συζητούνται αναλυτικά στα επόμερους κεφάλαια. (Σ.τ.Μ.)

- Άμεση δημοκρατία:** Λαϊκή αυτοκυβέρνηση η οποία χαρακτηρίζεται από την άμεση και διαρκή συμμετοχή των πολιτών στις εργασίες της κυβέρνησης.
- Αναλογική αντιπροσώπευση:** Αρχή ή σύστημα σύμφωνα με το οποίο τα κόμματα αντιπροσωπεύονται στο κοινοβούλιο ανάλογα με τη συνολική εκλογική τους δύναμη.
- Αναρχισμός:** Ιδεολογία που στρατεύεται στην κατάργηση του κράτους και την ολόπλευρη απόρριψη της πολιτικής αυθεντίας, βασιζόμενη σε μια άνευ όρων πίστη στην ελευθερία και την ισότητα.
- Ανθρώπινη φύση:** Ο ουσιώδης και αναλλοίωτος χαρακτήρας όλων των ανθρώπινων όντων· ότι είναι έμφυτο στο ανθρώπινο είδος και δεν παράγεται κοινωνικά ή πολιτισμικά.
- Ανθρωπιστική επέμβαση:** Στρατιωτική επέμβαση που πραγματοποιείται για την επίτευξη ανθρωπιστικών, όχι στρατηγικών στόχων.
- Ανοικτή κυβέρνηση:** Ελεύθερη ροή πληροφοριών από την κυβέρνηση προς τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, τα ΜΜΕ και το εκλογικό σώμα, βάσει του «δικαιώματος του λαού να γνωρίζει».
- Ανομία:** Εξασθένιση αξιών και δεσμευτικών κανόνων, η οποία συνδέεται με αισθήματα απομόνωσης, μοναξιάς και έλλειψης νοήματος.
- Ανοχή:** Ανεκτικότητα· προθυμία να επιτρέπει κανείς στους ανθρώπους να σκέφτονται, να μιλούν και να πράττουν με τρόπους τους οποίους ο ίδιος δεν εγκρίνει.
- Αντιπροσώπευση:** Εκπροσώπηση ή δράση για λογαριασμό ενός ευρύτερου σώματος ανθρώπων· η αντιπροσώπευση μπορεί να εννοηθεί ως διαχείριση, πληρεξουσιότητα ή ομοιότητα.
- Αντιπροσωπευτική δημοκρατία:** Περιορισμένη και έμμεση μορφή δημοκρατίας που βασίζεται στην επιλογή (συνήθως μέσω εκλογών) εκείνων που θα κυβερνήσουν για λογαριασμό του λαού.
- Αντισημιτισμός:** Προκατάληψη ή μίσος εναντίον των Εβραίων· ο αντισημιτισμός μπορεί να λάβει θρησκευτική, οικονομική ή φυλετική μορφή.
- Αξία:** Ηθική αρχή η οποία υπαγορεύει ένα αποδεκτό κριτήριο για άτομα ή ομάδες.
- Αποικιοκρατία:** Η θεωρία ή πρακτική της επιβολής ελέγχου σε ξένο έδαφος, συνήθως μέσω εμπορίου και οικονομικής κυριαρχίας.
- Αποκέντρωση:** Η μεταφορά εξουσίας από την κεντρική κυβέρνηση σε υφιστάμενα περιφερειακά σώματα, χωρίς αυτό να καταλήγει (σε αντίθεση με τον φεντεραλισμό) σε κοινή κυριαρχία.
- Απολυταρχισμός:** Η θεωρία ή η πρακτική της απόλυτης κυβέρνησης, η οποία βασίζεται κατά κανόνα σε μια αξίωση απεριορίστου δικαιώματος εξουσίας.
- Αριστερά:** Ευρεία ιδεολογική τοποθέτηση που χαρακτηρίζεται από συμπάθεια για αρχές όπως η ελευθερία, η ισότητα, η αδελφότητα και η πρόοδος.
- Αρνητική ελευθερία:** Μη ανάμειξη, απουσία εξωτερικών περιορισμών στο άτομο· θεωρείται ενίοτε ελευθερία «από».
- Αρχηγός κράτους:** Ο ανώτατος κρατικός λειτουργός, συνήθως ένας πρόεδρος ή ένας μονάρχης· τίτλος κατά βάση συμβολικής σημασίας.
- Αστυνομικό κράτος:** Είδος εξουσίας που χαρακτηρίζεται από αυθαίρετη και τρομοκρατική αστυνόμευση, κατά την οποία η αστυνομία δρα σαν ιδιωτικός στρατός υπό τον έλεγχο μιας κυρίαρχης ελίτ.
- Ασυδοσία:** Κατάχρηση ελευθερίας· η κακομεταχείριση ή αγνόηση των άλλων ή του δικαίου.
- Ατομικισμός:** Η πίστη στην προτεραιότητα του ατόμου έναντι οποιασδήποτε κοινωνικής ομάδας ή συλλογικού σώματος.
- Αυθεντία:** Το δικαίωμα επιρροής στη συμπεριφορά άλλων βάσει ενός αναγνωρισμένου καθήκοντος υπακοής· η αυθεντία μπορεί να είναι παραδοσιακή, χαρισματική ή νόμιμη-ορθολογική.
- Αυταρχισμός:** Το δόγμα ή η πρακτική της κυβέρνησης «από τα πάνω»· η άσκηση εξουσίας ανεξάρτητα από τη συγκατάθεση των κυβερνωμένων.
- Αυτοκρατορία:** Μια δομή πολιτικής κυριαρχίας στην οποία πολλές διαφορετικές κουλτούρες, εθνοτικές ομάδες και εθνικότητες συγκρατούνται υπό μία κοινή αρχή με τη βία ή μέσω της απειλής βίας.
- Αυτονομία:** Κυριολεκτικά, αυτεξουσιότητα· ένα αυτόνομο πρόσωπο είναι ορθολογικά αυτόβουλο χάρη στην ανεξαρτησία από εξωτερική αυθεντία.
- Βιωσιμότητα:** Η ικανότητα ενός συστήματος να διατηρεί την υγεία του και να διασφαλίζει την επιβίωσή του· η κεντρική αρχή της πράσινης οικονομίας.
- Γεγονός:** Αλήθεια που επικυρώνεται από την εμπειρία ή την παρατήρηση· κάτι που γνωρίζουμε ότι συνέβη ή ότι ισχύει.
- Gemeinschaft** (γερμανικά): Κοινότητα· κοινωνικό

- δεσμοί που βασίζονται σε οργανικές σχέσεις και αμοιβαίο σεβασμό.
- Gesellschaft** (γερμανικά): Εταιρεία· τεχνητοί και συμβατικοί κοινωνικοί δεσμοί βάσει της αναγνώρισης επάλληλων συμφερόντων.
- Γκλάσνοστ** (ρωσικά): Κυριολεκτικά, διαφάνεια· η μείωση της λογοκρισίας και της πολιτισμικής καταπίεσης.
- Γραφειοκρατία:** Κυριολεκτικά, εξουσία των αξιωματούχων· ο διοικητικός μηχανισμός του κράτους ή, ευρύτερα, μια ορθολογική και κανοναρχούμενη μορφή οργάνωσης.
- Δεξαμενή σκέψης (think tank):** Ομάδα συμφερόντων που σχηματίζεται ειδικά για την ανάπτυξη προτάσεων κρατικής πολιτικής και τη διεξαγωγή εκστρατειών για την αποδοχή τους από τους καθοδηγητές της κοινής γνώμης και τους πολιτικούς παράγοντες.
- Δεξιά:** Ευρεία ιδεολογική τοποθέτηση που χαρακτηρίζεται από συμπάθεια για αρχές όπως η αυθεντία, η τάξη, η ιεραρχία και το καθήκον.
- Δημοκρατία:** Εξουσία του λαού· η δημοκρατία υποδηλώνει τόσο λαϊκή συμμετοχή όσο και κυβέρνηση προς το δημόσιο συμφέρον, και μπορεί να λάβει πολλές μορφές (βλ. Κεφάλαιο 4).
- Δημόσια αγαθά:** Αγαθά και οφέλη τα οποία απολαμβάνουν αναπόφευκτα και άτομα ή ομάδες που δεν συνεισφέρουν στην παροχή τους.
- Δημόσιο συμφέρον:** Τα γενικά ή συλλογικά συμφέροντα μιας κοινότητας· ό,τι είναι καλό για την κοινωνία ως σύνολο.
- Δημοσιονομική πολιτική:** Οι πολιτικές φορολογίας και δημόσιων δαπανών της κυβέρνησης, οι οποίες αποβλέπουν κυρίως στον επηρεασμό της συνολικής ζήτησης.
- Δημοψήφισμα:** Ψηφοφορία στην οποία το εκλογικό σώμα εκφράζει την άποψή του για ένα συγκεκριμένο ζήτημα δημόσιας πολιτικής· τα δημοψηφίσματα μπορεί να είναι συμβουλευτικά ή δεσμευτικά.
- Δημοψηφισματική δημοκρατία:** Τύπος δημοκρατίας που λειτουργεί δι' ενός άμεσου συνδέσμου κυβερνώντων και κυβερνωμένων κι εφαρμόζεται στην πράξη μέσω δημοψηφισμάτων.
- Διάκριση των εξουσιών:** Η αρχή ότι η νομοθετική, η εκτελεστική και η δικαστική εξουσία πρέπει να διαχωρίζονται μέσω της συγκρότησης τριών ανεξάρτητων κλάδων κυβέρνησης.
- Διακυβέρνηση:** Υπό ευρεία έννοια, οι ποικίλοι τρόποι συντονισμού της κοινωνικής ζωής, εκ των οποίων ένας απλώς είναι η κυβέρνηση.
- Διακυβερνητισμός:** Αλληλεπίδραση μεταξύ κυρίαρχων ανεξάρτητων κρατών.
- Διαλεκτική:** Διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ δύο αντίρροπων δυνάμεων, η οποία καταλήγει σε ένα ανώτερο στάδιο ανάπτυξης.
- Διαφθορά:** Αποτυχία επιτέλεσης «τακτών» αρμοδιοτήτων σαν αποτέλεσμα της επιδίωξης προσωπικού (και συνήθως υλικού) οφέλους.
- Διεθνές δίκαιο:** Σύστημα κανόνων που δεσμεύουν κράτη και ορίζουν επομένως τις επίσημες σχέσεις μεταξύ τους.
- Διεθνισμός:** Πολιτική θεωρία ή πρακτική που βασίζεται στη διεθνή ή παγκόσμια συνεργασία· η πεποίθηση ότι τα έθνη είναι τεχνητοί και ανεπιθύμητοι σχηματισμοί.
- Δικαιοσύνη:** Ο ηθικά δικαιολογήσιμος καταμερισμός ανταμοιβών ή ποινών, διά του οποίου κάθε άτομο λαμβάνει ό,τι του «αρμοζει».
- Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων:** Η εξουσία του δικαστικού κλάδου να ελέγχει και να ακυρώνει νόμους, διατάγματα και πράξεις των άλλων κλάδων της κυβέρνησης.
- Δικαστική εξουσία:** Ο κλάδος της κυβέρνησης που εξουσιοδοτείται να επιλύει νομικές διενέξεις και να αποφαινεται περί του νοήματος του νόμου.
- Δικτατορία:** Εξουσία ενός μόνο ατόμου· αυθαίρετη και ανεξέλεγκτη άσκηση εξουσίας.
- Δικτατορία του προλεταριάτου:** Μαρξιστικός όρος που αναφέρεται στη μεταβατική φάση ανάμεσα στην κατάρρευση του καπιταλισμού και την εγκαθίδρυση ολοκληρωμένου κομμουνισμού.
- Δίκτυο πολιτικής:** Συστηματικό σύνολο σχέσεων μεταξύ πολιτικών παραγόντων που έχουν κοινό συμφέρον ή κοινό γενικό προσανατολισμό σε έναν συγκεκριμένο τομέα.
- Διοίκηση:** Το έργο του συντονισμού ή της εκτέλεσης της κρατικής πολιτικής· υπό στενότερη έννοια, ο χειρισμός πληροφοριών και ο χρηματικός έλεγχος.
- Διοικητικό δίκαιο:** Το δίκαιο που ρυθμίζει την άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας και την εφαρμογή της κρατικής πολιτικής.
- Εθνικισμός:** Ιδεολογία κατά την οποία το έθνος συνιστά την κεντρική αρχή πολιτικής οργάνωσης· μπορεί να συνδέεται με πληθώρα ιδανικών και στόχων (βλ. Κεφάλαιο 6).

- Εθνικοσοσιαλισμός (ή ναζισμός):** Το είδος του φασισμού που αναπτύχθηκε στη χιτλερική Γερμανία: χαρακτηριστικά του ήταν η ολοκληρωτική τρομοκρατία, η γενοκτονία των Εβραίων και ο διάχυτος ρατσισμός.
- Έθνος:** Ομάδα ανθρώπων που μοιράζονται μια κοινή πολιτισμική κληρονομιά και θεωρούν εαυτούς φυσική πολιτική κοινότητα.
- Έθνος-κράτος:** Κυρίαρχη πολιτική ένωση στο εσωτερικό της οποίας αλληλοεπικαλύπτονται η ιδιότητα του πολίτη και η εθνικότητα: ένα έθνος μέσα σε ένα μόνο κράτος.
- Εθνότητα:** Αίσθημα αφοσίωσης σε έναν διακριτό πληθυσμό, μια διακριτή πολιτισμική ομάδα ή εδαφική περιοχή: δεσμοί περισσότερο πολιτισμικοί παρά φυλετικοί.
- Εκδημοκρατισμός:** Η προαγωγή φιλελεύθερων-δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων, ιδιαίτερα η κατοχύρωση θεμελιωδών ελευθεριών και η διεύρυνση της λαϊκής συμμετοχής και της εκλογικής επιλογής.
- Εκτελεστικός πυρήνας:** Δίκτυο θεσμών και παραγόντων που διαδραματίζουν κρίσιμους ρόλους στη συνολική διεύθυνση και το συντονισμό της κρατικής πολιτικής: «το κέντρο».
- Ελάχιστο κράτος:** Κράτος του οποίου οι λειτουργίες περιορίζονται στη διατήρηση της εσωτερικής τάξης και την προστασία της περιουσίας: «κράτος-νυχτοφύλακας».
- Ελεύθερη αγορά:** Η αρχή ή πολιτική του αχαλίνωτου ανταγωνισμού της αγοράς, χωρίς παρεμβάσεις της κυβέρνησης.
- Ελευθερία:** Η ικανότητα να σκέφτεται ή να πράττει κανείς όπως επιθυμεί: υποδηλώνει είτε μη ανάμειξη (αρνητική ελευθερία) είτε προσωπική καλλιέργεια και ανάπτυξη (θετική ελευθερία).
- Ελεύθερο εμπόριο:** Σύστημα ανταλλαγών μεταξύ κρατών χωρίς περιορισμούς δασμών ή άλλων μορφών προστατευτισμού.
- Ελίτ:** Μειοψηφία που συγκεντρώνει στα χέρια της εξουσία, πλούτο ή κοινωνική επιφάνεια.
- Ελιτισμός:** Η πίστη στην εξουσία των ελίτ ή η πρακτική που απορρέει από αυτήν: η θεωρία ότι η πολιτική εξουσία είναι συγκεντρωμένη στα χέρια των λίγων.
- Εμπειρισμός:** Η πίστη ότι η εμπειρία συνιστά το μόνο θεμέλιο της γνώσης κι ότι επομένως όλες οι υποθέσεις και θεωρίες πρέπει να ελέγχονται από την παρατήρηση και το πείραμα.
- Εμφύλιος πόλεμος:** Ένοπλη σύγκρουση μεταξύ πολιτικά οργανωμένων ομάδων στο εσωτερικό ενός κράτους, η οποία διεξάγεται συνήθως είτε για τον έλεγχο του κράτους είτε για την ίδρυση νέου κράτους.
- Έννοια:** Γενική ιδέα περί κάποιου πράγματος, η οποία εκφράζεται συνήθως με μία λέξη ή σύντομη φράση.
- Εντολή:** Δεσμευτική οδηγία ή διαταγή: μπορεί να έχει χαρακτήρα νομικής ή ηθικής υποχρέωσης.
- Εξισωτισμός:** Θεωρία ή πρακτική που βασίζεται στην επιθυμία προαγωγής της ισότητας ή η πίστη στην ισότητα ως πρωταρχική πολιτική αξία.
- Εξουσία:** Η δυνατότητα επηρεασμού της συμπεριφοράς άλλων, κατά κανόνα μέσω της δυνατότητας παροχής ανταμοιβών ή επιβολής ποινών.
- Επανάσταση:** Λαϊκός ξεσηκωμός που συμπεριλαμβάνει εκτός νόμου μαζική δράση με στόχο την αλλαγή ολόκληρου του πολιτικού συστήματος, όχι μόνο της κυρίαρχης ελίτ.
- Επικουρικότητα:** Η μεταβίβαση της λήψης αποφάσεων από κεντρικά σε περιφερειακά σώματα: η αρχή ότι οι αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται στο χαμηλότερο (πλησιέστερο στον πολίτη) δυνατό επίπεδο.
- Επίμαχη έννοια:** Έννοια επί της οποίας υπάρχει θεωρητική ή πολιτική διαμάχη: μια έννοια είναι «ουσιωδώς επίμαχη» όταν δεν είναι δυνατή η επίτευξη πάγιου ορισμού της.
- Επιστήμη:** Το πεδίο μελέτης που έχει σαν στόχο την ανάπτυξη αξιόπιστων εξηγήσεων φαινομένων μέσω επαναλαμβανόμενων πειραμάτων, παρατηρήσεων και συμπερασμάτων.
- Επιστημονισμός:** Η πεποίθηση ότι η επιστημονική μέθοδος είναι η μοναδική πηγή αξιόπιστης γνώσης και μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα τα πεδία μάθησης.
- Επιτροπή:** Μικρή ομάδα εργασίας η οποία συντίθεται από μέλη προερχόμενα από ευρύτερα σώματα και επιφορτίζεται με συγκεκριμένες αρμοδιότητες.
- Εσωκομματικές εκλογές:** Εκλογές στο εσωτερικό ενός κόμματος για την επιλογή ενός υποψηφίου ο οποίος πρόκειται στη συνέχεια να διεκδικήσει αξίωμα σε «επίσημες» εκλογές.
- Ευθύνη:** Εύλογη ή ηθικώς ορθή συμπεριφορά: λογοδοσία σε ανώτερη αρχή.
- Ηγεμονία:** Η ανωτερότητα ή κυριαρχία σε ένα σύστημα

- ενός στοιχείου επί των υπολοίπων· για τους μαρξιστές, ηγεμονία σημαίνει ιδεολογική κυριαρχία.
- Ηγεσία:** Επιρροή που ασκείται σε ευρύτερη ομάδα ή σώμα· οι προσωπικές ικανότητες που καλλιεργούν την πρόθυμη υπακοή σε άλλους.
- Θεμελιώδης εθνικισμός:** Έντονος, ακόμα και υστερικός εθνικιστικός ενθουσιασμός που υπάγει την ατομική ταυτότητα στην ταυτότητα του έθνους.
- Θεοκρατία:** Κυριολεκτικά, εξουσία του Θεού· η αρχή ότι η θρησκευτική αυθεντία πρέπει να υπερισχύει της πολιτικής μέσω της κυριαρχίας της Εκκλησίας επί του κράτους.
- Θετική ελευθερία:** Η ελευθερία ως προσωπική ανάπτυξη, αυτοπραγμάτωση ή κυριαρχία του εαυτού θεωρείται ενίοτε ελευθερία «για».
- Θετικισμός:** Η θεωρία ότι η κοινωνική αλλά και κάθε άλλη μορφή έρευνας πρέπει να υιοθετεί αυστηρά τις μεθόδους των φυσικών επιστημών.
- Θετικό δίκαιο:** Σύστημα ισχυουσών προσταγών που λειτουργεί ανεξάρτητα από το ηθικό περιεχόμενό τους.
- Θεωρία της δημόσιας επιλογής:** Υποπεδίο της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής που ασχολείται με την παροχή δημόσιων αγαθών.
- Ιδεαλισμός:** Θεώρηση της πολιτικής η οποία τονίζει τη σημασία της ηθικής και των ιδανικών· φιλοσοφικά, ο ιδεαλισμός μπορεί να υποδηλώνει ότι οι ιδέες είναι περισσότερο «πραγματικές» από τον υλικό κόσμο.
- Ιδεολογία:** Ένα λίγο πολύ συνεκτικό σύνολο ιδεών που συνιστά τη βάση για κάποιου είδους οργανωμένη πολιτική δράση.
- Ιδεότυπος:** Νοητική κατασκευή σχεδιασμένη να αντλεί νόημα από μια περίπλοκη πραγματικότητα μέσω της παρουσίας μια λογικά ακραίας μορφής της.
- Ιδιότητα του πολίτη:** Η ιδιότητα του μέλους ενός κράτους· μία σχέση ανάμεσα στο άτομο και το κράτος που βασίζεται σε αμοιβαία δικαιώματα και υποχρεώσεις.
- Ιεραρχία:** Διαβάθμιση κοινωνικών θέσεων ή κύρους· υποδηλώνει δομική ή παγιωμένη ανισότητα, στην οποία η θέση δεν συνδέεται με την ατομική ικανότητα.
- Ιμπεριαλισμός:** Η πολιτική ή πρακτική της επέκτασης της εξουσίας ή της αρχής ενός κράτους πέραν των συνόρων του· ο ιμπεριαλισμός μπορεί να είναι ιδεολογία του επεκτατισμού.
- Ισότητα:** Η αρχή του ομοιόμορφου καταμερισμού, σε αντιπαράθεση προς την «ομοιότητα»· η ισότητα μπορεί να εφαρμόζεται επί δικαιωμάτων, ευκαιριών ή αποτελεσμάτων.
- Ιστορικός υλισμός:** Μαρξιστική θεωρία που υποστηρίζει ότι οι υλικές ή οικονομικές συνθήκες είναι εκείνες που καθορίζουν, σε τελευταία ανάλυση, το δίκαιο, την πολιτική, τον πολιτισμό και άλλες όψεις της κοινωνικής ζωής.
- Καθεστώ:** Σύστημα εξουσίας· πολιτικό σύστημα.
- Καπιταλισμός:** Σύστημα γενικευμένης εμπορευματικής παραγωγής, στο οποίο ο πλούτος κατέχεται από ιδιώτες και η οικονομική ζωή οργανώνεται σύμφωνα με αρχές της αγοράς.
- Καταπίεση:** Κατάσταση καθυπόταξης που λαμβάνει χώρα μέσω συστηματικού εκφοβισμού ή ανοικτής βίας.
- Κεϋνσιανισμός:** Η θεωρία (που αναπτύχθηκε από τον John Maynard Keynes) ή η πολιτική της οικονομικής διαχείρισης, η οποία συνδέεται συνήθως με το στόχο της πλήρους απασχόλησης.
- Κοινοβουλευτική δημοκρατία:** Τύπος δημοκρατίας που λειτουργεί μέσω μιας λαϊκά εκλεγμένης συνέλευσης και τονίζει τη σημασία του διαλόγου.
- Κοινοβουλευτική κυβέρνηση:** Σύστημα στο οποίο η κυβέρνηση κυβερνά εντός και διαμέσου της συνέλευσης ή κοινοβουλίου, που σημαίνει ότι η νομοθετική και η εκτελεστική εξουσία «συγχωνεύονται».
- Κοινοβουλευτική κυριαρχία:** Η απόλυτη και απεριόριστη αυθεντία ενός κοινοβουλίου ή συνέλευσης, η οποία αντανακλάται στη δυνατότητά του να θεσπίζει, να ακυρώνει ή να τροποποιεί οποιονδήποτε νόμο.
- Κοινοβούλιο:** Φόρουμ διαλόγου και αντιπαράθεσης· ισοδυναμεί με τη συνέλευση ή νομοθετικό σώμα.
- Κοινότητα:** Αρχή ή συναίσθημα που βασίζεται στη συλλογική ταυτότητα μιας κοινωνικής ομάδας· δεσμοί συντροφικότητας, πίστης και καθήκοντος.
- Κοινοτισμός:** Η πεποίθηση ότι ο εαυτός ή η προσωπικότητα συγκροτείται μέσω της κοινότητας, υπό την έννοια ότι δεν υπάρχουν «ανεξάρτητοι εαυτοί».
- Κοινωνική αγορά:** Οικονομία που διέπεται από αρχές της αγοράς, αλλά υποστηρίζεται από παροχές πρόνοιας σχεδιασμένες για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.
- Κοινωνική τάξη:** Ομάδα ανθρώπων με κοινή κοι-

- ωνική θέση και κοινά οικονομικά συμφέροντα: οι τάξεις μπορεί να δηλώνουν άνηση οικονομική εξουσία ή άνησο επαγγελματικό κύρος.
- Κοινωνικό κίνημα:** Συλλογικό σώμα που διακρίνεται από υψηλό βαθμό στράτευσης και πολιτικής δράσης, αλλά συχνά στερείται σαφούς οργάνωσης.
- Κοινωνικό συμβόλαιο:** Εκούσια συμφωνία μέσω της οποίας (υποτίθεται ότι) συστήνεται μια οργανωμένη κοινωνία ή κράτος· συνήθως χρησιμοποιείται σαν θεωρητική κατασκευή.
- Κολεκτιβοποίηση:** Η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας χάριν ενός συστήματος κοινής ή δημόσιας ιδιοκτησίας.
- Κομματική απευθύνση:** Αποδυνάμωση της ισχύος και της έκτασης της κομματικής ταύτισης, η οποία αντανακλάται στην αύξηση της εκλογικής κινητικότητας.
- Κομματική δημοκρατία:** Η αρχή της ευρείας και ισομερούς κατανομής της εξουσίας στο εσωτερικό ενός κόμματος ή η συγκέντρωσή της στα χέρια των εκλεγμένων μελών του.
- Κομματική κυβέρνηση:** Σύστημα στο οποίο ένα κόμμα είναι σε θέση να κυβερνά μόνο του και να εφαρμόζει ένα πρόγραμμα πολιτικών.
- Κομματικό σύστημα:** Ένα σχετικά σταθερό δίκτυο σχέσεων μεταξύ πολιτικών κομμάτων, το οποίο συγκροτείται από τον αριθμό, το μέγεθος και τον ιδεολογικό προσανατολισμό των κομμάτων αυτών.
- Κομματικός πυρήνας:** Ομάδα κορυφαίων στελεχών ενός κόμματος, η οποία διακρίνεται από την ιδεολογική της στράτευση και την οιονεί στρατιωτική της πειθαρχία.
- Κομμουνισμός:** Η αρχή της κοινοκτημοσύνης· συχνά αναφέρεται σε κινήματα ή καθεστώτα που βασίζονται σε μαρξιστικές αρχές.
- Κομφουκιανισμός:** Σύστημα ηθικής που πηγάζει από τη φιλοσοφία του Κομφούκιου. Δίνει έμφαση στο σεβασμό, την πίστη στις ανθρώπινες σχέσεις και την καλλιέργεια του εαυτού.
- Κορπορατισμός:** Η ενσωμάτωση οργανωμένων συμφερόντων στις κυβερνητικές διαδικασίες· ο κορπορατισμός μπορεί να έχει φιλελεύθερο ή φαιστικό χαρακτήρα.
- Κοσμοπολιτισμός:** Κυριολεκτικά, η πίστη σε ένα παγκόσμιο κράτος· συνηθέστερα, η δέσμευση στην προώθηση της συνύπαρξης και της κατανόησης μεταξύ των εθνών.
- Κουλτούρα:** Οι νοοτροπίες, οι πεποιθήσεις, τα σύμβολα και οι αξίες ενός λαού· ευρύτερα, ό,τι αποκτάται μέσω μάθησης, όχι μέσω κληρονομιάς.
- Κρατική πολιτική:** Επίσημες αποφάσεις που λαμβάνονται από δημόσιους φορείς· τα «εξερχόμενα» της κυβέρνησης.
- Κρατισμός:** Η πεποίθηση ότι το κράτος είναι το καταλληλότερο μέσο για την επίλυση προβλημάτων και την εγγύηση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.
- Κράτος:** Πολιτική ένωση η οποία απολαμβάνει κυρίαρχη δικαιοδοσία εντός συγκεκριμένων εδαφικών ορίων και χαρακτηρίζεται από το μονοπώλιο άσκησης νόμιμης βίας (βλ. Κεφάλαιο 5).
- Κράτος δικαίου:** Η αρχή σύμφωνα με την οποία το δίκαιο πρέπει να «κρατεί», δηλαδή να εγκαθιδρύει ένα πλαίσιο στο οποίο συμμορφώνεται κάθε συμπεριφορά και κάθε πράξη.
- Κράτος-νυχτοφύλακας:** Κράτος με ελάχιστες αρμοδιότητες, συνδεόμενες κυρίως με τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης και της προσωπικής ασφάλειας.
- Κυβέρνηση:** Ο μηχανισμός μέσω του οποίου διατηρείται η έννομη τάξη· οι θεσμοί λήψης και επιβολής συλλογικών αποφάσεων στην κοινωνία και αλλού.
- Κυβέρνηση συνασπισμού:** Μία κυβέρνηση στην οποία η εξουσία μοιράζεται ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κόμματα, βάσει της μεταξύ τους κατανομής των υπουργικών χαρτοφυλακίων.
- Κυβέρνηση υπουργικού συμβουλίου:** Σύστημα κυβέρνησης στο οποίο η εκτελεστική εξουσία εκχωρείται σε ένα υπουργικό συμβούλιο, κάθε μέλος του οποίου έχει (θεωρητικά) ίση επιρροή και υπόκειται σε συλλογική ευθύνη.
- Κυριαρχία:** Απόλυτη και απεριόριστη εξουσία· μπορεί να σημαίνει είτε ανώτατη νόμιμη αυθεντία είτε αδιαφιλονίκητη πολιτική εξουσία.
- Κύρος:** Θέση στο εσωτερικό μιας ιεραρχικής τάξης· ο ρόλος, τα δικαιώματα και τα καθήκοντα ενός ατόμου στις σχέσεις του με άλλους.
- Λαϊκισμός:** Η πεποίθηση ότι τα ένστικτα των μαζών είναι το μόνο νόμιμο κριτήριο της πολιτικής δράσης· κίνημα που απευθύνεται στα ένστικτα, τις δυσφορίες ή τις προσδοκίες του λαού.
- Laissez-faire** (γαλλικά): Κυριολεκτικά, «αφήστε να γίνει»· η αρχή της μη ανάμειξης της κυβέρνησης στην οικονομική ζωή.

Λενινισμός: Η θεωρητική συμβολή του Λένιν στον μαρξισμό, ιδίως η πίστη του στην αναγκαιότητα ενός επαναστατικού κόμματος ή κόμματος πρωτοπορίας.

Λογοδοσία: Το *λόγον διδόναι*: η υποχρέωση να εξηγεί κανείς τη συμπεριφορά του και να υπόκειται στον έλεγχο και την αξιολόγηση μιας ανώτερης αυθεντίας.

Λόμπι Ρήμα (αγγλικά μόνο): πραγματοποιώ διαβήματα σε πολιτικούς παράγοντες· *ουσιαστικό*: ομάδα συμφερόντων που ασκεί επιρροή στη διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής.

Μακιαβελισμός: Δολοπλόκος και παραπειστική συμπεριφορά η οποία αποσκοπεί συνήθως σε προσωπική ή πολιτική ανέλιξη· ο όρος προέρχεται (καταχρηστικά) από τον Niccolo Machiavelli.

Μαρξισμός: Το θεωρητικό σύστημα που ανέπτυξε ο Karl Marx· χαρακτηρίζεται από την πίστη στον ιστορικό υλισμό και τη διαλεκτική αλλαγή και τη χρήση της ταξικής ανάλυσης.

Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (ΜΜΕ): Κοινωνικοί θεσμοί έντυπων και ηλεκτρονικών εκδόσεων, ραδιοφωνίας και τηλεόρασης, οι οποίοι διοχετεύουν την επικοινωνία σε ένα ευρύ και αδιαφοροποίητο ακροατήριο ή κοινό.

Μεταμοντερνισμός: Θεωρητικό κίνημα που απορρίπτει την ιδέα της απόλυτης και οικουμενικής αλήθειας και συνήθως δίνει έμφαση στο λόγο, το διάλογο και τη δημοκρατία.

Μεταρρύθμιση: Αλλαγή που επέρχεται στο εσωτερικό ενός συστήματος, συνήθως μέσω ειρηνικών και προσαναυξητικών μέτρων· η μεταρρύθμιση υποδηλώνει βελτίωση.

Μεταύλισμός: Η θεωρία ότι η εξάπλωση των υλικών αγαθών αντικαθιστά τα οικονομικά ζητήματα και μέρμνες με το ενδιαφέρον για την «ποιότητα ζωής».

Μεταφορντισμός: Ο μετασχηματισμός της σύγχρονης κοινωνίας που προκάλεσε η απομάκρυνση από τις ευρείας κλίμακας εργοστασιακές μεθόδους παραγωγής.

Μιλταρισμός: Η επίτευξη στόχων με στρατιωτικά μέσα· η διάδοση στρατιωτικών ιδεών και αξιών στην κοινωνία των πολιτών.

Μοναρχία: Πολίτευμα στο οποίο το αξίωμα του αρχηγού του κράτους μεταβιβάζεται κληρονομικά στους κόλπους μιας δυναστείας· η μοναρχία μπορεί να είναι απόλυτη ή συνταγματική.

Μονισμός: Η πίστη σε μία μόνο θεωρία ή αξία· ο μονισμός εκφράζεται πολιτικά ως επιβεβλημένη υπακοή σε μια ενιαία εξουσία και άρα είναι εμμέσως ολοκληρωτικός.

Μονομερής συνέλευση: Η συγκέντρωση της νομοθετικής εξουσίας σε ένα μόνο νομοθετικό σώμα ή βουλή.

Νέα Αριστερά: Ιδεολογικό κίνημα που επιχειρήσει να αναζωογονήσει τη σοσιαλιστική σκέψη αναπτύσσοντας μια ριζοσπαστική κριτική της προηγμένης βιομηχανικής κοινωνίας και τονίζοντας την ανάγκη αποκέντρωσης, συμμετοχής και προσωπικής χειραφέτησης.

Νέα Δεξιά: Ιδεολογικό ρεύμα του συντηρητισμού που υιοθετεί ένα συνδυασμό ατομικισμού της αγοράς και κοινωνικού αυταρχισμού.

Νέα δημόσια διοίκηση: Η ενσωμάτωση τεχνικών μάνατζμεντ του ιδιωτικού τομέα στην κυβέρνηση και η μεταφορά δημόσιων λειτουργημάτων σε ιδιωτικούς φορείς.

Νεοαποικιοκρατία: Έλεγχος που ασκείται σε ξένο έδαφος μέσω οικονομικής (και κάποτε πολιτισμικής) κυριαρχίας, όχι μέσω επίσημης πολιτικής διοίκησης.

Νεοκορπορατισμός: Η τάση των δυτικών πολυαρχιών να αποδίδουν σε οργανωμένα συμφέροντα προνομιακή και θεσμοθετημένη πρόσβαση στη διατύπωση της κρατικής πολιτικής.

Νεομαρξισμός: Εκσυγχρονισμένη και αναθεωρημένη εκδοχή του μαρξισμού, η οποία απορρίπτει τον ντετερμινισμό, την πρωτοκαθεδρία της οικονομίας και την προνομιακή θέση του προλεταριάτου.

Νεοπλουραλισμός: Αναθεωρημένη εκδοχή του πλουραλισμού, η οποία λαμβάνει υπόψη τις ανισοροπίες της αγοράς και τη δυσανάλογη εξουσία των ιδιωτικών επιχειρήσεων.

Νεοσυντηρητισμός: Εκσυγχρονισμένη εκδοχή του κοινωνικού συντηρητισμού, η οποία τονίζει την ανάγκη αποκατάστασης της αυθεντίας κι επιστροφής σε παραδοσιακές αξίες.

Νεοφιλελευθερισμός: Εκσυγχρονισμένη εκδοχή της κλασικής πολιτικής οικονομίας, στρατευμένη στον ατομικισμό της αγοράς και την αρχή του ελάχιστου κράτους.

Νομενκλατούρα (ρωσικά): Σύστημα ελεγχόμενων διορισμών που λειτουργεί μέσω καταλόγου εγκεκριμένων υποψηφίων.

Νομιμοποίηση: Αναγνώριση του ορθού· ιδιότητα

- που αποδίδει σε μία διαταγή δεσμευτικό χαρακτήρα, υποδηλώνοντας ένα καθήκον υπακοής.
- Νομισματική πολιτική:** Η επιρροή μιας κυβέρνησης στο απόθεμα και την αξία του χρήματος, η οποία ασκείται πρωτίστως μέσω του μηχανισμού των επιτοκίων.
- Οικοκεντρισμός:** Θεωρητικό ρεύμα που δίνει προτεραιότητα στη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας αντί στην ικανοποίηση των ανθρώπινων συμφερόντων.
- Οικολογία:** Η μελέτη της σχέσης μεταξύ των έμβιων οργανισμών και του περιβάλλοντός τους· η οικολογία τονίζει την αλληλεξάρτηση των πάντων στη φύση.
- Οικολογισμός:** Ιδεολογία που βασιίζεται στην πεποίθηση ότι υπάρχει ένας μύχιος σύνδεσμος ανάμεσα στην ανθρωπότητα και το φυσικό κόσμο κι ότι η υγεία του οικοσυστήματος προέχει των ανθρώπινων συμφερόντων.
- Οικονομικός άνθρωπος:** Μοντέλο της ανθρώπινης φύσης που τονίζει την ιδιοτελή επιδίωξη της υλικής ικανοποίησης ως πρωταρχικό χαρακτηριστικό των ατόμων, τα οποία θεωρούνται με τη σειρά τους ότι τείνουν προς τη μεγιστοποίηση της ωφέλειάς τους.
- Ολιγαρχία:** Κυβέρνηση ή εξουσία των λίγων.
- Ολοκληρωτισμός:** Σύστημα πολιτικής εξουσίας που εκτείνεται σε όλη την κοινωνία κι εγκαθιδρύεται μέσω διεισδυτικής ιδεολογικής χειραγώγησης και κατάφωρης βίας· η κατάργηση της κοινωνίας των πολιτών.
- Ομάδα συμφερόντων (ή ομάδα πίεσης):** Οργανωμένη ένωση που αποσκοπεί στον επηρεασμό των πολιτικών ή των πράξεων της κυβέρνησης· οι ομάδες συμφερόντων δύνανται να έχουν συντεχνιακό ή προωθητικό χαρακτήρα.
- Οργανικισμός:** Η πεποίθηση ότι η κοινωνία λειτουργεί σαν οργανισμός ή ζωντανή οντότητα, που σημαίνει ότι η κοινωνική ολότητα δεν είναι απλό άθροισμα των μερών της.
- Ουδετερότητα:** Η απουσία στρατεύσης ή δέσμευσης· η άρνηση να «διαλέξει κανείς στρατόπεδο».
- Ουτοπία:** Κυριολεκτικά, το πουθενά ή κάπου όμορφα· μια ιδεώδης ή τέλεια κοινωνία.
- Ουτοπισμός:** Είδος πολιτικής θεωρητικής σκέψης το οποίο αναπτύσσει μια κριτική της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων κατασκευάζοντας ένα ιδανικό ή τέλειο εναλλακτικό μοντέλο.
- Παγκοσμιοποίηση:** Ένας πολύπλοκος ιστός αλληλεξαρτήσεων μέσω του οποίου η ζωή διαμορφώνεται ολοένα και περισσότερο από αποφάσεις ή γεγονότα που λαμβάνουν χώρα μακριά της.
- Παράδειγμα:** Διανοητικό πλαίσιο अपαρτιζόμενο από αλληλένδετες αξίες, θεωρίες και υποθέσεις, εντός του οποίου διεξάγεται η αναζήτηση γνώσης.
- Παράδοση:** Συνέχεια με το παρελθόν που αντανάκλαται στη μετάδοση θεσμών, αξιών και πρακτικών από τη μια γενιά στην επόμενη.
- Πασιφισμός:** Η απόρριψη για λόγους αρχής του πολέμου και κάθε μορφής βίας ως φύσει κακών.
- Πατερναλισμός:** Νοοτροπία ή πολιτική που επιδεικνύει μέριμνα ή ενδιαφέρον για τους ανήμπορους, όπως (υποτίθεται) ο πατέρας προς το παιδί του.
- Πατριарχία:** Κυριολεκτικά, αρχή του πατέρα· σύστημα ανδρικής κυριαρχίας και γυναικείας υποτέλειας στην ευρύτερη κοινωνία.
- Πατριωτισμός:** Κυριολεκτικά, αγάπη για την πατρίδα· ψυχολογική πρόσδεση και αφοσίωση ενός ατόμου στο έθνος ή τη χώρα του.
- Περιβαλλοντισμός:** Η μέριμνα για την προστασία ή τη συντήρηση της φύσης, εντέλει (και σε αντίθεση με τον οικολογισμό) προς όφελος του ανθρώπου.
- Περιθώριο:** Κατηγορία ανθρώπων που έχουν περιθωριοποιηθεί από κοινωνική και πολιτική άποψη εξαιτίας ενός συνδυασμού υλικής και πολιτισμικής στέρησης.
- Πλειονότητα:** Το μεγαλύτερο μέρος ενός συνόλου στοιχείων· μια «σχετική» πλειοψηφία.
- Πλουραλισμός:** Η πίστη ή η δέσμευση στη διαφορετικότητα ή την πολλαπλότητα· η θεωρία ότι η εξουσία στις σύγχρονες κοινωνίες κατανέμεται ευρέως και ισομερώς.
- Πλουραλιστική δημοκρατία:** Τύπος δημοκρατίας που λειτουργεί μέσω της δυνατότητας οργανωμένων ομάδων να διατυπώνουν λαϊκά αιτήματα και να εγγυώνται την κυβερνητική ανταπόκριση.
- Πολεμική πολιτική:** Είδος πολιτικής που χαρακτηρίζεται από ιδεολογικό ανταγωνισμό και αδιάκοπες εκλογικές αναμετρήσεις μεταξύ μεγάλων κομμάτων.
- Πόλεμος:** Κατάσταση ανοικτής σύγκρουσης μεταξύ δύο ή περισσότερων μερών, συνήθως κρατών.

Πολιτική: Η δραστηριότητα μέσω της οποίας οι άνθρωποι θεσπίζουν, διατηρούν και τροποποιούν τους γενικούς κανόνες υπό τους οποίους ζουν (βλ. Κεφάλαιο 1).

Πολιτική επιστήμη: Η μελέτη της κυβέρνησης, του κράτους και της πολιτικής· στενότερα, η εφαρμογή εμπειρικής θεωρίας κι επιστημονικών μεθόδων στην ανάλυση πολιτικών θεμάτων.

Πολιτική ισότητα: Η ισομερής κατανομή πολιτικής εξουσίας κι επιρροής, η οποία θεωρείται συνήθως ότι συνεπάγεται την αρχή «κάθε άτομο και μία ψήφος, κάθε ψήφος και μία αξία».

Πολιτική κουλτούρα: Πρότυπο ψυχολογικών προσανατολισμών αναφορικά με πολιτικά αντικείμενα· οι πολιτικές νοοτροπίες, οι πεποιθήσεις, τα σύμβολα και οι αξίες ενός λαού.

Πολιτική συναίνεσης: Είδος πολιτικής που βασίζεται στο συμβιβασμό και τη συμφιλίωση ή τη σύμπλευση των κομμάτων.

Πολιτική φιλοσοφία: Η συστηματική ανάλυση των κανονιστικών και μεθοδολογικών επόψεων της μελέτης της πολιτικής.

Πολιτικό κόμμα: Ομάδα ανθρώπων που οργανώνεται για να αποκτήσει επίσημη αντιπροσώπευση ή να κερδίσει την κυβερνητική εξουσία· ένα κόμμα διακρίνεται συνήθως από κάποιο βαθμό ιδεολογικής συνοχής.

Πολιτισμικός εθνικισμός: Είδος εθνικισμού το οποίο δίνει πρωτεύουσα έμφαση στην αναγέννηση του έθνους ως διακριτού πολιτισμού.

Πολυαρχία: Κυριολεκτικά, αρχή των πολλών· πολιτικό μοντέλο που πλησιάζει τη δημοκρατία, το οποίο βασίζεται στη λογοδοσία των κατόχων εξουσίας μέσω τακτικών εκλογικών αναμετρήσεων.

Πραξικόπημα (coup d'état): Βίαιη κατάληψη της εξουσίας μέσω παράνομης και αντισυνταγματικής δράσης που αναλαμβάνει (σε αντίθεση με τις επαναστάσεις ή τις εξεγέρσεις) μια μικρή ομάδα.

Προεδρική κυβέρνηση: Σύστημα κυβέρνησης στο οποίο η εκτελεστική εξουσία συγκεντρώνεται στα χέρια ενός προέδρου, το αξίωμα του οποίου είναι πολιτικά και συνταγματικά διακριτό από το νομοθετικό σώμα.

Πρόεδρος: Επίσημος αρχηγός κράτους, το ρεπουμπλικανικό ισοδύναμο του μονάρχη· οι εκτελεστικοί πρόεδροι υπηρετούν επίσης ως επικεφαλής της κυβέρνησης.

Προλεταριάτο: Μαρξιστικός όρος που αναφέρεται σε μία τάξη η οποία επιβιώνει χάρη στο ότι πουλά την εργατική της δύναμη· αυστηρά μιλώντας, το προλεταριάτο δεν ταυτίζεται με την εργατική τάξη.

Πρόνοια: Στα συμφραζόμενα της πολιτικής ανάλυσης εν γένει, ευημερία· ειδικότερα, ο όρος συνδέεται συνήθως με τη συλλογικά παρεχόμενη ευημερία που εξασφαλίζει ο μηχανισμός του κράτους πρόνοιας.

Προσωπολατρία: Μηχανισμός προπαγάνδας μέσω του οποίου ένας πολιτικός ηγέτης παριστάνεται σαν ηρωική ή θεϊκή μορφή.

Πρωθυπουργική κυβέρνηση: Σύστημα κυβέρνησης στο οποίο η εκτελεστική εξουσία συγκεντρώνεται στα χέρια του πρωθυπουργού μέσω της περιστολής των αρμοδιοτήτων του συλλογικού υπουργικού συμβουλίου.

Πρωθυπουργός: Επικεφαλής κυβέρνησης του οποίου η εξουσία απορρέει από την ηγεσία του μεγαλύτερου κόμματος (ή συνασπισμού κομμάτων) στο κοινοβούλιο.

Ρεαλισμός: Θεώρηση της πολιτικής η οποία δίνει έμφαση στη σημασία της εξουσίας και της ιδιοτέλειας και απορρίπτει τους ηθικούς ή κανονιστικούς προσανατολισμούς.

Ριζοσπαστισμός: Στράτευση στη γενικευμένη αλλαγή η οποία αμφισβητεί βασικές ή θεμελιώδεις κι όχι απλώς επιφανειακές δομές.

Σιδηρούν τρίγωνο: Δίκτυο πολιτικής που απαρτίζεται από εκτελεστικές υπηρεσίες, νομοθετικές επιτροπές και ομάδες συμφερόντων· απαντά κατά κανόνα στις ΗΠΑ.

Σοβινισμός: Ανορθολογική πίστη στην ανωτερότητα ή την πρωτοκαθεδρία της «δικής μας» ομάδας ή υπόθεσης.

Σοσιαλδημοκρατία: Μετριοπαθής ή μεταρρυθμιστική εκδοχή του σοσιαλισμού, η οποία προμοδοτεί την ισορροπία ανάμεσα στην αγορά και το κράτος αντί της κατάργησης του καπιταλισμού.

Σοσιαλισμός: Ιδεολογία που χαρακτηρίζεται από την πίστη στην κοινότητα, τη συνεργασία, την ισότητα και την κοινή ιδιοκτησία· οι σοσιαλιστικές θεωρίες εκτείνονται από τον κομμουνισμό ως τη σοσιαλδημοκρατία.

Σοσιαλισμός της αγοράς: Οικονομικό σύστημα που βασίζεται σε αυτοδιαχειριζόμενες συνεργατικές επιχειρήσεις οι οποίες λειτουργούν σε ένα πλαίσιο ανταγωνισμού της αγοράς.

Σταλινισμός: Οικονομικές και πολιτικές δομές που παρομοιάζουν με εκείνες τις οποίες θέσπισε ο Στάλιν στην ΕΣΣΔ, ιδίως ο κεντρικός σχεδιασμός και η βάνανση πολιτική πειθαρχία.

Στρατιωτικό καθεστώς: Καθεστώς στο οποίο τα πολιτικά αξιώματα καταλαμβάνονται βάσει της θέσης του αξιωματούχου στη στρατιωτική ιεραρχία.

Συλλογική ασφάλεια: Η θεωρία ή πρακτική της αντίστασης στην επιθετικότητα μέσω κοινής δράσης πολλών κρατών.

Συλλογική ευθύνη: Το δόγμα των κυβερνήσεων υπουργικού συμβουλίου, σύμφωνα με το οποίο όλοι οι υπουργοί υποχρεούνται να στηρίζουν δημόσια τις κυβερνητικές πολιτικές.

Σύμβαση: Κανόνας αγωγής ή συμπεριφοράς· μη νομικός συνταγματικός κανόνας.

Συμβόλαιο: Εκούσια συμφωνία, η οποία είναι ηθικά και, ενδεχομένως, νομικά δεσμευτική.

Συναίνεση: Γενική συμφωνία επί θεμελιωδών αρχών, η οποία επιτρέπει τη διαφωνία σε θέματα έμφασης ή λεπτομέρειας.

Συνασπισμός: Συμπαρατάξη αντίπαλων πολιτικών παραγόντων, οι οποίοι ενώνονται εξαιτίας του αισθήματος κοινής απειλής ή προκειμένου να συσπειρώσουν τις δυνάμεις τους.

Συνήγορος του Πολίτη: Αξιωματούχος του κράτους που διορίζεται με αμοδιότητα να διαφυλάσσει τα δικαιώματα των πολιτών και να ερευνά καταγγελίες κακοδιαχείρισης.

Σύνταγμα: Σύνολο κανόνων που θεσπίζουν τα καθήκοντα, τις εξουσίες και τις λειτουργίες των κυβερνητικών θεσμών και ορίζουν τη σχέση ανάμεσα στο κράτος και το άτομο.

Συνταγματικό δίκαιο: Δίκαιο που ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ κλάδων της κυβέρνησης και τη σχέση ανάμεσα στο κράτος και το άτομο.

Συνταγματισμός: Η θεωρία ή πρακτική της περιορισμένης κυβέρνησης, ως αποτέλεσμα της ύπαρξης συντάγματος και του κατακερματισμού της εξουσίας.

Συντηρητισμός: Ιδεολογία που χαρακτηρίζεται από υποστήριξη της παράδοσης, του καθήκοντος, της αυθεντίας και της ιδιοκτησίας, εκτείνεται δε από τον πατερναλισμό τύπου Τόρως ως τη Νέα Δεξιά.

Σχεδιασμός: Σύστημα οικονομικής οργάνωσης που στηρίζεται σε μια ορθολογική κατανομή πόρων

σύμφωνα με σαφώς ορισμένους στόχους· ο σχεδιασμός μπορεί να είναι διευθυντικός ή ενδεικτικός.

Τάξη: Σταθερό και προβλέψιμο πρότυπο συμπεριφοράς, το οποίο συνδέεται συγκεκριμένα με την προσωπική και τη δημόσια ασφάλεια.

Ταξική απευθυγράμμιση: αποδυνάμωση της σχέσης ανάμεσα σε κοινωνική τάξη και κομματική υποστήριξη.

Τομεαρχισμός: Η τάση των κυβερνητικών υπηρεσιών να επιδιώκουν ίδια συμφέροντα και ν' ανθίστανται στον πολιτικό έλεγχο ή σε ευρύτερες διοικητικές υποχρεώσεις.

Υλισμός: Η έμφαση στις υλικές ανάγκες και την υλική ικανοποίηση· φιλοσοφικά, η πίστη είτε ότι μόνο η ύλη είναι «πραγματική» είτε ότι οι οικονομικοί παράγοντες έχουν καθοριστική σημασία στην ιστορική ερμηνεία.

Υπερδύναμη: Κράτος με υπέρτερη πυρηνική στρατιωτική ισχύ και παγκόσμια εδαφική επιρροή· μια υπερδύναμη υπερισχύει μιας «μεγάλης» δύναμης.

Υπερεθνισμός: Η ικανότητα σωμάτων με διεθνή ή παγκόσμια δικαιοδοσία να επιβάλλουν τη βούλησή τους σε έθνη-κράτη.

Υποκειμενικό: Εσωτερικό στον παρατηρητή· ό,τι σχετίζεται ή απορρέει από τα αισθήματα, τις αξίες και τις απόψεις ενός ατόμου.

Υπουργική (ή ατομική) ευθύνη: Το δόγμα ότι οι υπουργοί είναι υπεύθυνοι ή υπόλογοι για τις πράξεις (και τα λάθη) των δημόσιων υπαλλήλων τους.

Φασισμός: Ιδεολογία η οποία χαρακτηρίζεται από πίστη στον αντιορθολογισμό, τον αγώνα, τη χαρισματική ηγεσία, τον ελιτισμό και τον ακραίο εθνικισμό. Ο «Φασισμός» (με κεφαλαίο «Φ») αναφέρεται συγκεκριμένα στο καθεστώς του Μουσολίνι στην Ιταλία.

Φατρία/φράξια: Μερίδα ή ομάδα στο εσωτερικό ενός μεγαλύτερου σχηματισμού, συνήθως κόμματος· μια φατρία ή φράξια διακρίνεται από κοινές πολιτικές δεσμεύσεις ή ιδεολογικές τάσεις.

Φατριασμός/φραξιονισμός: Το να εξαπλώνονται οι φατρίες ή φράξιες σε ένα κόμμα ή σε μια κυβέρνηση· η σκληρότητα της φατριαστικής αντιπαλότητας ή διαπάλης.

Φεμινισμός: Ιδεολογία η οποία στρατεύεται στην προαγωγή του κοινωνικού ρόλου των γυναικών και, ως επί το πλείστον, αφιερώνεται στο στόχο της ισότητας μεταξύ των φύλων.

Φεντεραλισμός ή ομοσπονδιακή αρχή: Κατά τόπους διάχυση της εξουσίας βάσει της κοινής κυριαρχίας κεντρικών (συνήθως εθνικών) και περιφερειακών σωμάτων.

Φεουδαρχία: Σύστημα αγροτικής παραγωγής, το οποίο χαρακτηρίζεται από παγιωμένες κοινωνικές ιεραρχίες και αυστηρά πρότυπα υποχρεώσεων.

Φιλελεύθερη δημοκρατία: Μορφή δημοκρατίας που συνδυάζει την περιορισμένη κυβέρνηση με ένα σύστημα τακτικών εκλογικών αναμετρήσεων· η φιλελεύθερη δημοκρατία είναι ένας τύπος καθεστώτος.

Φιλελευθερισμός: Ιδεολογία που βασίζεται στη δέσμευση στον ατομικισμό, την ελευθερία, την ανοχή και τη συνεννόηση· ο σύγχρονος φιλελευθερισμός διαφέρει από τον κλασικό.

Φονταμενταλισμός: Κίνημα ή τρόπος σκέψης που θεωρεί ορισμένες αρχές ουσιώδεις και αδιαφιλονίκητες «αλήθειες».

Φυλετισμός (ή ρατσισμός): Το δόγμα ότι η πολιτική και κοινωνική οργάνωση πρέπει να βασίζεται σε φυλετικές κατηγορίες· ο ρατσισμός μπορεί να υποδηλώνει προκατάληψη ή εχθρότητα έναντι μελών άλλων φυλών.

Φυλή: Ομάδα ανθρώπων που (υποτίθεται ότι) διακρίνεται από άλλες ομάδες βάσει φυσικών ή βιολογικών διαφορών.

Φύλο: Πολιτισμική διάκριση μεταξύ γυναικών και ανδρών με βάση τους διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους και θέσεις τους.

Φυσικό δίκαιο: Ηθικό σύστημα στο οποίο συμμορφώνονται ή πρέπει να συμμορφώνονται οι άνθρωποι· το φυσικό δίκαιο ορίζει οικουμενικά κριτήρια συμπεριφοράς.

Χάρισμα: Γοητεία ή προσωπική εξουσία· η ικανότητα έμπνευσης σε άλλα άτομα πίστης, συναισθηματικής εξάρτησης ή ακόμα και αφοσίωσης.

Χάρτης δικαιωμάτων: Συνταγματικό κείμενο που εξειδικεύει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ατόμου κι έτσι ορίζει τη νόμιμη έκταση της ελευθερίας του πολίτη.

Χριστιανοδημοκρατία: Ιδεολογική παράδοση του ευρωπαϊκού συντηρητισμού, η οποία χαρακτηρίζεται από πίστη στην κοινωνική αγορά και τον υπό όρους κρατικό παρεμβατισμό.

Ψευδής συνείδηση: Μαρξιστικός όρος ο οποίος αναφέρεται στις αυταπάτες και τις παραποι-

ήσεις που εμποδίζουν τις υποτελείς τάξεις ν' αναγνωρίσουν το γεγονός της ίδιας της εκμετάλλευσής τους.

Ωφελιμισμός: Ηθική φιλοσοφία που ταυτίζει την ηδονή με το «καλό» και τον πόνο με το «κακό», αποσκοπεί δε στην επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής ευτυχίας για το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων.

Βιβλιογραφία

- Abercrombie, W., S. Hill and B. Turner (1980) *The Dominant Ideology Thesis* (London: Allen & Unwin).
- Albrow, M. (1970) *Bureaucracy* (London: Macmillan).
- Alexander, L. (ed.) (1998) *Constitutionalism: Philosophical Foundations* (Cambridge and New York: Cambridge University Press).
- Allison, G. (1971) *Essence of Decision* (Boston: Little, Brown).
- Almond, G. (1989) *A Discipline Divided: Schools and Sects in Political Science* (Newbury Park, CA: Sage).
- Almond, G. A. and S. Verba (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (Princeton: Princeton University Press).
- Almond, G. A. and S. Verba (eds) (1980) *The Civic Culture Revisited* (Boston: Little, Brown).
- Alter, P. (1989) *Nationalism* (London: Edward Arnold).
- Anderson, B. (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (London: Verso).
- Anderson, J. (1984) *Public Policy-Making* (Orlando, FL: Holt, Rinehart & Winston).
- Arblaster, A. (1984) *The Rise and Decline of Western Liberalism* (Oxford: Basil Blackwell).
- Arblaster, A. (1994) *Democracy* (2nd ed.) (Milton Keynes: Open University Press; Minneapolis: University of Minnesota Press).
- Arendt, H. (1958) *The Human Condition* (Chicago: University of Chicago Press).
- Aristotle (1948) *Politics* (Oxford: Clarendon Press) (ed. E. Baker).
- Arrow, K. (1951) *Social Choice and Individual Values* (New York: Wiley).
- Babbington, A. (1990) *Military Intervention in Britain* (London: Routledge).
- Bachrach, P. and M. Baratz (1962) 'The Two Faces of Power', in F. G. Castles, D. J. Murray and D. C. Potter (eds) *Decisions, Organisations and Society* (Harmondsworth: Penguin).
- Bagehot, W. ([1867] 1963) *The English Constitution* (London: Fontana).
- Balaam, D. N. and M. Veseth (2001) *International Political Economy* (London: Palgrave).
- Ball, A. and F. Millward (1986) *Pressure Politics in Industrial Societies* (London: Macmillan).
- Barber, J. (1988) *Politics by Humans: Research on American Leadership* (Durham, NC: Duke University Press).
- Barrett, S. and C. Fudge (1981) *Policy and Action* (London: Methuen).
- Barry, N. P. (1987) *The New Right* (London: Croom Helm).
- Bartle, J. and D. Griffiths (eds) (2001) *Political Communications Transformed: From Morrison to Mandelson* (London: Palgrave).
- Beard, C. (1913) *Economic Interpretation of the Constitution of the United States* (New York: Macmillan).
- Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards New Modernity* (London: Sage).
- Beer, S. (1982) *Britain Against Itself* (London: Faber).
- Beetham, D. (1987) *Bureaucracy* (Milton Keynes: Open University Press).
- Beetham, D. (1991) *The Legitimation of Power* (Basingstoke: Macmillan).
- Bekke, H., J. Perry and T. Toonen (eds.) (1996) *Civil Systems in Comparative Perspective* (Bloomington: Indiana University Press).
- Bell, D. (1960) *The End of Ideology?: On the Exhaustion of Political Ideas in the 1950s* (New York: Free Press).
- Bell, D. (1976) *The Cultural Contradictions of Capitalism* (London: Heinemann).
- Bentham, J. ([1776] 1948) *Fragments on Government and an Introduction to the Principles of Law and Legislation* (Oxford: Blackwell) (ed. W. Harrison).
- Bentley, A. ([1908] 1948) *The Process of Government* (Evanston, IL: Principia).
- Berger, S. (ed.) (1981) *Organising Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism and the Transformation of Politics* (New York: Cambridge University Press).
- Berlin, I. (1958) *Four Essays on Liberty* (Oxford: Oxford University Press).
- Bernstein, E. ([1898] 1962) *Evolutionary Socialism* (New York: Schocken).
- Bertsch, G., R. Clarke and D. Wood (1992) *Comparing Political Systems: Power and Policy in Three Worlds* (4th ed.) (New York: Macmillan).
- Birch, A. H. (1993) *Concepts and Theories of Modern Democracy* (London and New York: Routledge).
- Birch, A. H. (1972) *Representation* (London: Macmillan; New York: Praeger).
- Blau, P. and M. Meyer (eds) (1987) *Bureaucracy in Modern Society* (3rd ed.) (New York: Random House).
- Blondel, J. (1973) *Comparative Legislatures* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall).
- Bobbio, N. (1996) *Left and Right: The Significance of a Political Distinction* (Cambridge: Polity Press).
- Bodin, J. ([1576] 1962) *The Six Books of the Commonwealth* (Cambridge, MA: Harvard University Press) (trans. R. Knolles).
- Bogdanor, V. (1979) *Devolution* (Oxford: Oxford University Press).

- Bogdanor, V. (ed.) (1988) *Constitutions in Democratic Politics* (Aldershot: Gower).
- Bogdanor, V. and D. Butler (eds) (1983) *Democracy and Elections* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Bookchin, M. (1989) *Remaking Society* (Montreal: Black Rose).
- Bottomore, T. (1991) *Classes in Modern Society* (London: Allen & Unwin).
- Boulding, K. (1956) *The Image* (Ann Arbor: University of Michigan Press).
- Boulding, K. (1989) *Three Faces of Power* (Newbury Park, CA: Sage).
- Brandt Commission (1980) *North-South: A Programme for Survival* (Cambridge, MA: MIT Press).
- Brandt Commission (1983) *Common Crisis: North-South Cooperation for World Recovery* (London: Pan).
- Braybrooke, D. and C. Lindblom (1963) *A Strategy of Decision: Policy Evaluation as a Political Process* (New York: Collier Macmillan).
- Breitenbach, H., T. Burden and D. Coates (1990) *Features of a Viable Socialism* (London and New York: Harvester Wheatsheaf).
- Bretherton, C. and G. Ponton (eds) (1996) *Global Politics: An Introduction* (Oxford: Blackwell).
- Brewer, J., A. Guelke, I. Hume, E. Moxon-Browne and R. Wilford (1988) *The Police, Public Order and the State* (Basingstoke: Macmillan).
- Brittan, S. (1977) *The Economic Consequences of Democracy* (London: Temple Smith).
- Brooker, P. (2000) *Non-Democratic Regimes: Theory, Government and Politics* (New York: St Martin's Press, and London: Macmillan).
- Brown, M. B. (1995) *Models in Political Economy: A Guide to the Arguments* (2nd ed.) (Harmondsworth: Penguin).
- Bryson, V. (1992) *Feminist Political Thought: An Introduction* (Basingstoke: Macmillan).
- Budge, I. and D. Mackie (eds) (1994) *Developing Democracy* (London: Sage).
- Bull, H. (1977) *The Anarchical Society* (London: Macmillan).
- Burchill, S. and A. Linklater (1996) *Theories of International Relations* (Basingstoke: Macmillan).
- Burgess, M. and A.-G. Gagnon (eds) (1993) *Comparative Federalism and Federation* (London and New York: Harvester Wheatsheaf).
- Burke, E. ([1790] 1968) *Reflections on the Revolution in France* (Harmondsworth: Penguin) (ed. C. C. O'Brien).
- Burke, E. (1975) *On Government, Politics and Society* (London: Fontana) (ed. B. W. Hill).
- Burnham, J. (1941) *The Managerial Revolution* (Harmondsworth: Penguin).
- Burns, B. (1978) *Leadership* (New York: Harper & Row).
- Burton, J. (1972) *World Society* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Butler, D. and D. Stokes (1969) *Political Change in Britain* (2nd ed.) (London: Macmillan).
- Butler, D., H. Penniman and A. Ranney (eds) (1981) *Democracy at the Polls* (Washington DC: American Enterprise Institute).
- Butler, D., A. Adonis and T. Travers (1994) *Failure in British Government: The Politics of the Poll Tax* (Oxford: Oxford University Press).
- Calvocoressi, P. (2001) *World Politics 1945-2000* (London and New York: Longman).
- Campbell, A., P. Converse, W. E. Miller and D. Stokes (1960) *The American Voter* (New York: John Wiley).
- Capra, F. (1983) *The Turning Point: Science, Society and the Rising Culture* (London: Fontana).
- Carr, E. H. (1939) *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939* (London: Macmillan).
- Castle, B. (1980) *The Castle Diaries 1974-1976* (London: Weidenfeld & Nicolson).
- Castles, F. and R. Wildmann (eds) (1986) *The Future of Party Government - Vol. 1* (Berlin: Gruyter).
- Chamberlain, H. S. ([1899] 1913) *The Foundations of the Nineteenth Century* (New York: John Lane).
- Chomsky, N. (1994) *World Order, Old and New* (London: Pluto Press).
- Chomsky, N. and E. Herman (1994) *Manufacturing Consent* (London: Vintage).
- Cigler, C. and B. Loomis (eds) (1998) *Interest Group Politics* (Washington DC: Congressional Quarterly Press).
- Clarke, S. (ed.) (1991) *The State Debate* (London: Macmillan).
- Cohen, A. (1975) *Theories of Revolution: An Introduction* (London: Nelson).
- Connolly, W. (ed.) (1984) *Legitimacy and the State* (Oxford: Blackwell).
- Cox, A. (1987) *The Court and the Constitution* (Boston: Houghton Mifflin).
- Crewe, I. and D. Denver (eds) (1985) *Electoral Change in Western Democracies* (Beckenham: Croom Helm).
- Crick, B. ([1962] 2000) *In Defence of Politics* (Harmondsworth and New York: Penguin).
- Crosland, C. A. R. (1956) *The Future of Socialism* (London: Jonathan Cape).
- Crossman, R. (1963) 'Introduction to W. Bagehot', in *The English Constitution* (London: Fontana).
- Crossman, R. (1979) *The Crossman Diaries* (London: Methuen) (ed. A. Howard).
- Dahl, R. (1956) *A Preface to Democratic Theory* (Chicago: Chicago University Press).
- Dahl, R. (1961) *Who Governs? Democracy and Power in an American City* (Newhaven, CT: Yale University Press).
- Dahl, R. (1971) *Polyarchy: Participation and Opposition* (Newhaven, CT: Yale University Press).
- Dahl, R. (1984) *Modern Political Analysis* (4th ed.) (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall).
- Dahl, R. (1985) *A Preface to Economic Democracy* (Cambridge: Polity Press).

- Dahl, R. (1989) *Democracy and its Critics* (New Haven, CT: Yale University Press).
- Dahl, R. and C. Lindblom (1953) *Politics, Economics, and Welfare* (New York: Harper & Row).
- Daly, M. (1978) *Gyn/Ecology: The Mathematics of Radical Feminism* (London: The Women's Press).
- Davidson, R. and W. Oleszek (1999) *Congress and Its Members* (Washington DC: Congressional Quarterly).
- Davidson, R. H. (ed.) (1992) *The Post-Reform Congress* (New York: St Martin's Press).
- Davidson, R. H. and W. J. Oleszek (1993) *Congress and Its Members* (4th ed.) (Washington DC: Congressional Quarterly Press).
- Davies, J. (1971) *When Men Revolt and Why* (New York: Free Press).
- Decalo, S. (1976) *Coups and Army Rule in Africa* (Newhaven, CT: Yale University Press).
- Devlin, P. (1968) *The Enforcement of Morals* (Oxford: Oxford University Press).
- Diamond, L., J. Linz and S. Lipset (eds) (1989) *Democracy in Developing Countries* (Boulder, CO: Lynne Rienner) (4 vols).
- Dicey, A. V. ([1885] 1939) *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (London: Macmillan) (ed. E. C. S. Wade).
- Djilas, M. (1957) *The New Class: An Analysis of the Communist System* (New York: Praeger).
- Dobson, A. (1990) *Green Political Thought* (London: Routledge).
- Downs, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper & Row).
- Drewry, G. (ed.) (1989) *The New Select Committees* (rev. ed.) (Oxford: Oxford University Press).
- Duchacek, I. (1973) *Power Maps: The Politics of Constitutions* (Santa Barbara, CA: ABC Clio).
- Duncan, G. (ed.) (1983) *Democratic Theory and Practice* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Dunleavy, P. (1991) *Democracy, Bureaucracy and Public Choice: Economic Explanations in Political Science* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf).
- Dunleavy, P. and C. Husbands (1985) *British Democracy at the Crossroads* (London: Allen & Unwin).
- Dunleavy, P. and B. O'Leary (1987) *Theories of the State* (London: Macmillan).
- Dunn, J. (ed.) (1992) *Democracy: The Unfinished Journey 508 BC to AD 1993* (Oxford: Oxford University Press).
- Duverger, M. (1954) *Political Parties* (London: Methuen).
- Dworkin, R. (1986) *Law's Empire* (London: Fontana).
- Dye, T. (1995) *Understanding Public Policy* (London: Prentice Hall).
- Easton, D. (1979) *A Framework for Political Analysis* (2nd ed.) (Chicago: University of Chicago Press).
- Easton, D. (1981) *The Political System* (3rd ed.) Chicago: University of Chicago Press).
- Eccleston, B. (1989) *State and Society in Post-War Japan* (Cambridge: Polity Press).
- Elgie, R. (1995) *Political Leadership in Liberal Democracies* (Basingstoke: Macmillan).
- Etzioni, A. (1967) 'Mixed Scanning: A Third Approach to Decision Making', *Public Administration Review*, vol. 27, pp. 385-92.
- Etzioni, A. (1995) *The Spirit of Community: Rights Responsibilities and the Communitarian Agenda* (London: Fontana).
- Eysenck, H. (1964) *Sense and Nonsense in Psychology* (Harmondsworth: Penguin).
- Farrell, D. M. (2001) *Electoral Systems: A Comparative Introduction* (London: Palgrave).
- Finer, S. (1975) *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics* (Harmondsworth: Penguin).
- Finn, J. E. (1991) *Constitutions in Crisis: Political Violence and the Rule of Law* (New York: Oxford University Press).
- Foley, M. (2000) *The British Presidency* (Manchester: Manchester University Press).
- Forsyth, M. (1981) *Union of States: The Theory and Practice of Confederation* (London and New York: Leicester University Press).
- Freud, S. and W. Bullitt (1967) *Thomas Woodrow Wilson: A Psychological Study* (Boston: Houghton Mifflin).
- Friedan, B. (1963) *The Feminine Mystique* (Harmondsworth: Penguin).
- Friedman, M. (1962) *Capitalism and Freedom* (Chicago: Chicago University Press).
- Friedrich, C. J., M. Curtis and B. Barber (1960) *Totalitarianism in Perspective* (New York: Praeger).
- Friedrich, C. J. and Z. Brzezinski (1963) *Totalitarian Dictatorships and Autocracy* (New York: Praeger).
- Fromm, E. *The Fear of Freedom* (London: Ark).
- Fukuyama, F. (1989) 'The End of History?', *National Interest*, Summer.
- Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man* (Harmondsworth: Penguin).
- Fukuyama, F. (1996) *Trust* (Harmondsworth: Penguin).
- Galbraith, J. K. (1992) *The Culture of Contentment* (London: Sinclair Stevenson).
- Gallie, W. B. (1955/56) 'Essentially Contested Concepts', *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. 56, pp. 167-97.
- Gamble, A. (1981) *An Introduction to Modern Social and Political Thought* (London: Macmillan and New York: St Martin's Press).
- Gamble, A. (1988) *The Free Market and the Strong State* (Basingstoke: Macmillan).
- Gardner, H. (1996) *Leading Minds* (London: HarperCollins).
- Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism* (Ithaca, NY: Cornell University Press).
- Gibbins, J. (ed.) (1989) *Contemporary Political Culture: Politics in a Post-Modern Age* (London: Sage).
- Giddens, A. (1994) *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics* (Cambridge: Polity Press).

- Giddens, A. (ed.) (2001) *The Global Third Way Debate* (Cambridge: Polity Press).
- Gill, S. and D. Law (1988) *The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies* (Brighton: Harvester Wheatsheaf).
- Ginsberg, B. (1982) *The Consequences of Consent* (Reading, MA: Addison-Wesley).
- Glazer, N. and D. Moynihan (1975) *Ethnicity: Theory and Experience* (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- Gobineau, J.-A. ([1855] 1970) *Gobineau: Selected Political Writings* (New York: Harper & Row) (ed. M. D. Biddiss).
- Graham, B. D. (1993) *Representation and Party Politics: A Comparative Perspective* (Oxford: Blackwell).
- Graham, C. and T. Prosser (1988) *Waiving the Rules* (Milton Keynes: Open University Press).
- Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks* (Chicago: International Publishing Corporation) (ed. Q. Hoare and G. Nowell-Smith).
- Grant, W. (1989) *Pressure Groups, Politics and Democracy in Britain* (Hemel Hempstead: Philip Allan).
- Gray, J. (1993) *Post-Liberalism: Studies in Political Thought* (London: Routledge).
- Griffen, R. (1991) *The Nature of Fascism* (London and New York: Pinter).
- Griffiths, J. A. G. (1997) *The Politics of the Judiciary* (4th ed.) (London: Fontana).
- Groz, A. (1982) *Farewell to the Working Class* (London: Pluto Press).
- Gurr, T. (1970) *Why Men Rebel* (Princeton: Princeton University Press).
- Habermas, J. (1973) *Legitimation Crisis* (Boston: Beacon).
- Hague, R. and M. Harrop (2001) *Comparative Government and Politics: An Introduction* (5th ed.) (Basingstoke: Macmillan) (US ed.: *Political Science: A Comparative Introduction* (New York: St Martin's Press)).
- Hailsham, Lord (1976) *Elective Dictatorship* (BBC Publications).
- Halliday, F. (1986) *The Making of the Second World War* (2nd ed.) (London: Verso).
- Hamilton, A., J. Jay and J. Madison ([1787-89] 1961) *The Federalist Papers* (New York: New American Library) (ed. C. Rossiter).
- Hampden-Turner, C. and F. Trompenaars (1993) *The Seven Cultures of Capitalism* (New York: Doubleday).
- Hann, A. (1995) 'Sharpening up Sabatier: Belief Systems and Public Policy', *Politics*, February.
- Harrop, M. and W. L. Miller (1987) *Elections and Voters: A Comparative Introduction* (Basingstoke: Macmillan).
- Hart, H. L. A. (1961) *The Concept of Law* (Oxford: Oxford University Press).
- Hartz, L. (1955) *The Liberal Tradition in America* (New York: Harcourt Brace Jovanovich).
- Hayek, F. (1948) *The Road to Serfdom* (Chicago: University of Chicago Press).
- Hazell, R. (ed.) (1999) *Constitutional Futures: A History of the Next Ten Years* (Oxford: Oxford University Press).
- Heady, F. (1979) *Public Administration: A Comparative Perspective* (New York: Marcel Dekker).
- Hegel, G. W. F. ([1821] 1942) *The Philosophy of Right* (Oxford: Clarendon Press) (trans. T. M. Knox).
- Heidenheimer, A., H. Hecló and C. T. Adams (1990) *Comparative Public Policy* (3rd ed.) (New York: St Martin's Press).
- Held, D. (1993) *Prospects for Democracy: North, South, East, West* (Oxford: Polity Press).
- Held, D. (1995) *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Global Governance* (Cambridge: Polity Press).
- Held, D. (1996) *Models of Democracy* (2nd ed.) (Oxford: Policy Press; Stanford: Stanford University Press).
- Held, D. and A. McGrew (eds) (2000) *The Global Transformation: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge and Malden MA: Polity Press).
- Hennessy, P. (1986) *Cabinet* (Oxford: Blackwell).
- Hennessy, P. (1990) *Whitehall* (rev. ed.) (London: Fontana).
- Herder, J. G. (1969) *J. G. Herder on Social and Political Culture* (Cambridge: Cambridge University Press) (ed. F. M. Barnard).
- Hertz, N. (2001) *The Silent Take-over: Global Capitalism and the Death of Democracy* (London: Heinemann).
- Hess, S. (1988) *Organising the Presidency* (Brookings Institution).
- Heywood, A. (1997) *Political Ideologies: An Introduction* (2nd ed.) (Basingstoke: Macmillan).
- Heywood, A. (1999) *Political Theory: An Introduction* (Basingstoke: Macmillan).
- Heywood, A. (2000) *Key Concepts in Politics* (Basingstoke: Macmillan).
- Hill, R. and P. Frank (1983) *The Soviet Communist Party* (London: Allen & Unwin).
- Himmelveit, H. T., P. Humphreys and M. Jaeger (1985) *How Voters Decide* (Milton Keynes: Open University Press).
- Hirst, P. and G. Thompson (1999) *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance* (Cambridge: Polity Press).
- Hitler, A. ([1925] 1969) *Mein Kampf* (London: Hutchinson) (trans. R. Mannheim).
- Hobbes, T. ([1651] 1968) *Leviathan* (Harmondsworth: Penguin) (ed. C. B. Macpherson).
- Hobsbawm, E. (1983) 'Inventing Traditions', in E. Hobsbawm and T. Ranger (eds) *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Hobsbawm, E. (1993) *Nations and Nationalism since 1780* (2nd ed.) (Cambridge: Cambridge University Press).
- Hocking, B. and M. Smith (1995) *World Politics: An Introduction to International Relations* (London: Harvester Wheatsheaf).
- Hogwood, B. and L. Gunn (1984) *Policy Analysis for the Real World* (Oxford: Oxford University Press).

- Holden, B. (1993) *Understanding Liberal Democracy* (2nd ed.) (London and New York: Harvester Wheatsheaf).
- Holmes, J. S. (2000) *Terrorism and Democratic Stability* (Manchester: Manchester University Press).
- Hondrich, T. (1992) *Conservatism* (Harmondsworth: Penguin).
- Hood, C. C. (1976) *The Limits of Administration* (London: John Wiley).
- Hough, J. (1977) *The Soviet Union and Social Science Theory* (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- Huntington, S. (1957) *The Soldier and the State: The Theory and Practice of Civil-Military Relations* (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- Huntington, S. (1991) *Third Wave: Democratization in the late Twentieth Century* (Norman, Okla. and London: University of Oklahoma Press).
- Huntington, S. (1996) *The Clash of Civilizations and the Making of World Order* (New York: Simon & Schuster).
- Hutchinson, J. and A. D. Smith (eds) (1994) *Nationalism* (Oxford and New York: Oxford University Press).
- Hutton, W. (1995) *The State We're In* (London: Jonathan Cape).
- Hyman, H. (1959) *Political Socialisation: A Study in the Psychology of Political Behaviour* (New York: Free Press).
- Inglehart, R. (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Amongst Western Publics* (Princeton: Princeton University Press).
- Inglehart, R. (1990) *Cultural Shift in Advanced Industrial Society* (Princeton: Princeton University Press).
- Inter-Parliamentary Union (1986) *Parliaments of the World* (Aldershot: Gower) (2 vols).
- Janis, I. (1972) *Victims of Groupthink* (Boston: Houghton Mifflin).
- Jenkins, S. (1995) *Accountable to None* (Harmondsworth: Penguin).
- Jervis, R. (1968) 'Hypotheses on Misperception', *World Politics*, vol. 20, pp. 454-79.
- Jessop, B. (1982) *The Capitalist State* (Oxford: Martin Robertson).
- Jessop, B. (1990) *State Theory: Putting Capitalist States in Their Place* (Oxford: Polity Press).
- Johnson, C. (1966) *Revolutionary Change* (Boston, MA: Little, Brown).
- Jones, G. (ed.) (1991) *Western European Prime Ministers* (London: Frank Cass).
- Kant, I. (1970) *Political Writings* (Cambridge: Cambridge University Press) (ed. H. Reiss).
- Katz, R. (1997) *Democracy and Elections* (Oxford & New York: Oxford University Press).
- Keating, M. (1988) *State and Regional Nationalism: Territorial Politics and the European State* (London and New York: Harvester Wheatsheaf).
- Kegley, C. W. and E. R. Wittkopf (2001) *World Politics: Trend and Transformation* (Boston and New York: Bedford/St Martin's Press).
- Keith, M. (1993) *Race Riots and Policing* (London: UCL Press).
- Kellas, J. (1991) *The Politics of Nationalism and Ethnicity* (London: Macmillan).
- Kellner, P. and Lord Crowther-Hunt (1980) *The Civil Servants* (London: Macdonald).
- Kennedy, P. (1989) *The Rise and Fall of the Great Powers* (London: Fontana).
- Key, V. O. (1966) *The Responsible Electorate* (New York: Vintage).
- Keynes, J. M. ([1936] 1965) *The General Theory of Employment, Interest and Money* (San Diego: Harcourt Brace).
- King, A. (1975) 'Overload: Problems of Governing in the 1970s', *Political Studies*, vol. 23, pp. 284-96.
- King, A. (ed.) (1985) *The British Prime Minister* (2nd ed.) (London: Macmillan).
- Kirchheimer, O. (1966) 'The Transformation of the Western European Party Systems', in J. la Palombara and M. Weiner (eds) *Political Parties and Political Development* (Princeton, NJ: Princeton University Press).
- Klein, N. (2000) *No Logo* (London: Flamingo).
- Knott, J. and G. Miller (1987) *Reforming Bureaucracy: The Politics of Institutional Choice* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall).
- Koh, B. (1989) *Japan's Administrative Elite* (Berkeley, CA: University of California Press).
- Kolko, G. (1968) *The Politics of War* (London: Weidenfeld and Nicolson).
- Kolko, G. (1988) *Restructuring the World Economy* (New York: Pantheon Books).
- Kressel, N. J. (ed.) (1993) *Political Psychology: Classic and Contemporary Readings* (New York: Paragon House).
- Kristol, I. (1983) *Two Cheers for Capitalism* (New York: Basic Books).
- Kropotkin, P. (1912) *Fields, Factories and Workshops* (London: Nelson).
- Kuhn, T. (1962) *The Structure of Scientific Revolutions* (2nd ed.) (Chicago: Chicago University Press).
- Laclau, E. and C. Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (London: Verso).
- Lafont, R. (1968) *Sur la France* (Paris: Gallimard).
- Laqueur, W. (ed.) (1979) *Fascism: A Reader's Guide* (Harmondsworth: Penguin; Berkeley, CA: University of California Press).
- Lane, J.-E. (1996) *Constitutions and Political Theory* (Manchester: Manchester University Press).
- Lasswell, H. (1930) *Psychopathology and Politics* (New York: Viking).
- Lasswell, H. (1936) *Politics: Who Gets What, When, How?* (New York: McGraw-Hill).
- Le Bon, G. ([1895] 1960) *The Crowd* (New York: Viking Press).
- Le Grand, J. (1982) *The Strategy of Equality: Redistribution and the Social Services* (London: Allen & Unwin).
- LeDuc, L., R. G. Niemi and P. Norris (eds) (1996) *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective* (London: Sage).

- Lees, J. D. and M. Shaw (eds) (1979) *Committees in Legislatures: A Comparative Analysis* (Durham, NC: Duke University Press).
- Leftwich, A. (ed.) (1984) *What is Politics? The Activity and Its Study* (Oxford and New York: Blackwell).
- Lehmbruch, G. and P. C. Schmitter (1982) *Patterns of Corporatist Policy-Making* (London: Sage).
- Leigh, D. and E. Vulliamy (1997) *Sleaze: The Corruption of Parliament* (London: Fourth Estate).
- Lenin, V. I. ([1902] 1968) *What is to be Done?* (Harmondsworth and New York: Penguin).
- Lenin, V. I. ([1916] 1970) *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism* (Moscow: Progress).
- Lichtheim, G. (1961) *Marxism* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Lijphart, A. (1990) 'Democratic Political Systems', in A. Bebler and J. Seroka (eds) *Contemporary Political Systems: Classifications and Typologies* (Boulder, CO: Lynne Rienner) pp. 71–87.
- Lijphart, A. (ed.) (1992) *Parliamentary Versus Presidential Government* (Oxford: Oxford University Press).
- Lijphart, A. (1999) *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Thirty Six Countries* (New Haven, CT: Yale University Press).
- Lijphart, A. and B. Grofman (eds) (1984) *Choosing an Electoral System* (New York: Praeger).
- Lindblom, C. (1959) 'The Science of Muddling Through', *Public Administration Review*, vol. 19, pp. 79–88.
- Lindblom, C. (1977) *Politics and Markets* (New York: Basic Books).
- Lipset, S. and S. Rokkan (eds) (1967) *Party Systems and Voter Alignments* (New York: Free Press).
- Little, R. and M. Smith (1991) *Perspective on World Politics* (London: Routledge).
- Lively, J. (1975) *Democracy* (Oxford: Blackwell).
- Locke, J. ([1690] 1965) *Two Treatises of Government* (New York: New American Library).
- Loewenberg, F. and S. C. Patterson (1979) *Comparing Legislatures* (Boston, MA: Little, Brown).
- Lovelock, J. (1979) *Gaia* (Oxford: Oxford University Press).
- Lukes, S. (1974) *Power: A Radical View* (London: Macmillan; Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press).
- Machiavelli, N. ([1531] 1961) *The Prince* (Harmondsworth: Penguin) (trans. G. Bau).
- MacIntyre, A. (1981) *After Virtue* (Notre Dame, IL: University of Notre Dame Press).
- Mackintosh, J. P. (1977) *The British Cabinet* (London: Stevens).
- Macpherson, C. B. (1962) *The Theory of Possessive Individualism* (Oxford: Oxford University Press).
- Macpherson, C. B. (1972) *The Real World of Democracy* (New York and Oxford: Oxford University Press).
- Macpherson, C. B. (1977) *The Life and Times of Liberal Democracy* (Oxford: Oxford University Press).
- Mair, P. (1990) *The West European Party System* (Oxford: Oxford University Press).
- Mao, Z. (1971) *Selected Readings from the Works of Mao Zedong* (Peking: Foreign Languages Press).
- Marcuse, H. (1964) *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (Boston: Beacon).
- Marquand, D. (1988) *The Unprincipled Society* (London: Cape).
- Marsh, D. and R. A. W. Rhodes (eds) (1992) *Policy Networks in British Government* (Oxford: Oxford University Press).
- Marsh, D. and G. Stoker (eds) (1995) *Theory and Methods in Political Science* (Basingstoke: Macmillan).
- Marshall, P. (1991) *Demanding the Impossible: A History of Anarchism* (London: HarperCollins).
- Marshall, T. H. (1950) 'Citizenship and Social Class', in T. Marshall (ed.) *Sociology at the Crossroads* (London: Heinemann).
- Marty, M. E. and R. S. Appleby (1993) *Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance* (Chicago: University of Chicago Press).
- Marx, K. ([1845] 1968) 'Theses on Feuerbach', in *Selected Works in One Volume* (London: Lawrence & Wishart), pp. 28–31.
- Marx, K. ([1852] 1963) *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (New York: International Publishers).
- Marx, K. ([1867, 1885, 1894] 1970) *Capital* (London: Lawrence and Wishart) (3 vols).
- Marx, K. and Engels, F. ([1846] 1970) *The German Ideology* (London: Lawrence & Wishart) (ed. C. J. Arthur).
- Marx, K. and Engels, F. ([1848] 1967) *The Communist Manifesto* (Harmondsworth: Penguin).
- Mayes, P. (1986) *Gender* (London: Longman).
- Mayo, H. (1960) *An Introduction to Democratic Theory* (New York: Oxford University Press).
- McCarthy, J. D. and M. N. Zald (1973) *The Trend of Social Movements in America: Professionalisation and Resource Mobilisation* (Morristown, NJ: General Learning Press).
- McCauley, M. (1983) *The Origins of War* (London: Longman).
- McCormick, J. (1999) *Understanding the European Union: A Concise Introduction* (London: Macmillan).
- McDowell, L. and R. Pringle (eds) (1992) *Defining Women: Social Institutions and Gender Divisions* (Cambridge: Polity Press).
- McGrew, A. G. et al. (eds) (1992) *Global Politics: Globalisation and the Nation-State* (Oxford: Policy Press).
- McKenzie, R. T. (1955) *British Political Parties* (London: Heinemann).
- McLellan, D. (1986) *Ideology* (Milton Keynes: Open University Press; Minneapolis: University of Minnesota Press).
- McLennan, G., D. Held and S. Hall (eds) (1984) *The Idea of the Modern State* (Milton Keynes and Philadelphia, PA: Open University Press).
- Meinecke, F. ([1907] 1970) *Cosmopolitanism and the National State* (Princeton: Princeton University Press).

- Meny, Y. and V. Wright (eds) (1985) *Centre-Periphery Relations in Western Europe* (London: Croom Helm).
- Mezey, M. (1979) *Comparative Legislatures* (Durham, NC: Duke University Press).
- Michels, R. ([1911] 1962) *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (New York: Collier).
- Miliband, R. (1969) *The State in Capitalist Society* (London: Weidenfeld and Nicolson).
- Miliband, R. (1972) *Parliamentary Socialism* (London: Merlin).
- Mill, J. S. ([1859] 1982) *On Liberty* (Harmondsworth: Penguin).
- Mill, J. S. ([1861] 1951) *Considerations on Representative Government*, in H. B. Acton (ed.) *Utilitarianism, Liberty, and Representative Government* (London: Dent).
- Millett, K. (1970) *Sexual Politics* (London: Granada).
- Mills, C. W. (1956) *The Power Elite* (New York: Oxford University Press).
- Monbiot, G. (2001) *Captive State: The Corporate Take-over of Britain* (London: Pan).
- Montesquieu, C.-L. ([1748] 1949) *The Spirit of the Laws* (New York: Hafner) (trans. T. Nugent).
- More, T. ([1516] 1965) *Utopia* (Harmondsworth: Penguin) (trans. P. Turner).
- Morgenthau, H. (1948) *Politics Amongst Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Knopf).
- Mosca, G. ([1896] 1939) *The Ruling Class* (New York: McGraw-Hill) (trans. A. Livingstone).
- Murray, C. (1984) *Losing Ground: American Social Policy (1950-80)* (New York: Basic Books).
- Murray, C. and R. Herrnstein (1995) *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* (New York: Free Press).
- Neumann, S. (1956) *Modern Political Parties* (Chicago: University of Chicago Press).
- Neustadt, R. ([1964] 1980) *Presidential Power: The Politics of Leadership from FDR to Carter* (New York: John Wiley).
- Nietzsche, F. (1982) *Thus Spoke Zarathustra* (New York: Random House) (trans. R. J. Hollingdale).
- Niskanen, W. A. (1971) *Bureaucracy and Representative Government* (Chicago: Aldine-Atherton).
- Nordlinger, E. (1977) *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments* (Englewoods Cliffs, NJ: Prentice Hall).
- Nordlinger, E. (1981) *On the Autonomy of the Democratic State* (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- Norton, A. (1994) *International Handbook of Local and Regional Government* (Aldershot and Brookfield, VT: Edward Elgar).
- Norton, P. (ed.) (1990a) *Legislatures* (Oxford: Oxford University Press).
- Norton, P. (ed.) (1990b) *Parliaments in Western Europe* (London: Frank Cass).
- Norton, P. (1993) *Does Parliament Matter?* (London: Harvester Wheatsheaf).
- Nove, A. (1983) *The Economics of Feasible Socialism* (London: Macmillan).
- Nozick, R. (1974) *Anarchy, State and Utopia* (Oxford: Basil Blackwell).
- Nugent, N. (1991) *The Government and Politics of the European Community* (2nd ed.) (Basingstoke: Macmillan).
- Oakeshott, M. (1962) *Rationalism in Politics and Other Essays* (London and New York: Methuen).
- O'Brien, D. (2000) *Storm Center: The Supreme Court in American Politics* (5th ed.) (New York: Norton).
- OECD (1995) *Globalization: What Challenges and Opportunities for Governments?* (Paris: OECD)
- Offe, C. (1984) *Contradictions of the Welfare State* (London: Hutchinson).
- Ohmae, K. (1989) *Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy* (London: HarperCollins).
- Olson, D. (1994) *Legislative Institutions: A Comparative View* (Armonk, NY: M. E. Sharpe).
- Olson, M. (1968) *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- Olson, M. (1982) *The Rise and Decline of Nations* (Newhaven, CT: Yale University Press).
- Osborne, D. and T. Gaebler (1992) *Reinventing Government* (New York: Addison-Wesley).
- Ostrogorski, M. (1902) *Democracy and the Organisation of Political Parties* (London: Macmillan).
- O'Sullivan, N. (1976) *Conservatism* (London: Dent).
- Paddison, R. (1983) *The Fragmented State: The Political Geography of Power* (New York: St Martin's Press).
- Paine, T. ([1776] 1987) 'Common Sense', in M. Foot (ed.) *The Thomas Paine Reader* (Harmondsworth: Penguin).
- Pakulski, J. (1990) *Social Movements: The Politics of Protest* (Melbourne: Longman).
- Parry, G. and M. Moran (eds) (1994) *Democracy and Democratization* (London: Routledge).
- Parsons, A. (1995) *From Cold War to Hot Peace: UN Interventions, 1945-1994* (London: Michael Joseph).
- Parsons, W. (1995) *Public Policy: Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis* (Aldershot: Edward Elgar).
- Pateman, C. (1970) *Participation and Democratic Theory* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Peele, G., C. Bailey, B. Cain and B. G. Peters (eds) (1994) *Developments in British Politics 2* (Basingstoke: Macmillan).
- Philo, G. (ed.) (1999) *Message Received* (London: Longman).
- Pierson, C. (2000) *The New Politics of Welfare* (Oxford and New York).
- Pierre, J. and B. Guy Peters (2000) *Governance, Politics and the State* (London: Macmillan).
- Pinkney, R. (1990) *Right-Wing Military Government* (London: Pinter).
- Piore, M. J. and C. Sabel (1984) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity* (New York: Basic Books).

- Plant, R. (1991) *Modern Political Thought* (Oxford: Oxford University Press).
- Plato (1955) *The Republic* (Harmondsworth: Penguin) (trans. H. D. Lee).
- Poggi, G. (1990) *The State* (Cambridge: Polity Press).
- Polsby, N. (1963) *Community Power and Political Theory* New Haven, CT: Yale University Press).
- Poulantzas, N. (1968) *Political Power and Social Classes* (London: New Left Books).
- Pressman, J. and A. Wildavsky (1973) *Implementation* (Berkeley, CA: University of California Press).
- Proudhon, P.-J. ([1840] 1970) *What is Property?* (New York: Dover).
- Przeworski, A. (1991) *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America* (Cambridge and New York: Cambridge University Press).
- Pulzer, P. (1967) *Political Representation and Elections in Britain* (London: Allen & Unwin).
- Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (Princeton, NJ: Princeton University Press).
- Putnam, R. (1996) 'Who Killed Civic America?', *Prospect*, March, pp. 66–72.
- Putnam, R. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (New York: Simon & Schuster).
- Randall, V. (ed.) (1988) *Political Parties in the Third World* (London: Sage).
- Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice* (Oxford: Oxford University Press).
- Reiner, R. (1993) *The Politics of the Police* (2nd ed.) (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf).
- Rex, J. and D. Mason (eds) (1992) *Theories of Race and Ethnic Relations* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Rhodes, R. (1996) 'The New Governance: Governing without Government', *Political Studies*, vol. 44, pp. 652–67.
- Rhodes, R. and P. Dunleavy (eds) (1995) *Prime Minister, Cabinet and Core Executive* (London: Macmillan).
- Rhodes, R. A. W. (1988) *Beyond Westminster and Whitehall* (London: Unwin Hyman).
- Richardson, J. (ed.) (1984) *Policy Styles in Western Europe* (London: Allen & Unwin).
- Richardson, J. (ed.) (1993) *Pressure Groups* (Oxford and New York: Oxford University Press).
- Ritzer, G. (2000) *The McDonaldization of Society* (Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press).
- Roach, J. and J. Thomanek (1985) *Police and Public Order in Europe* (London: Croom Helm).
- Robins, L., H. Blackmore and R. Pyper (eds) (1994) *Britain's Changing Party System* (London and New York: Leicester University Press).
- Rokkan, S. (1970) *Citizens, Elections, Parties* (New York: McKay).
- Rose, R. (ed.) (1980) *Challenge to Governance: Studies in Overloaded Politics* (London: Sage).
- Rose, R. (1987) *The Postmodern Presidency: The White House Meets the World* (New York: Chartham House).
- Rousseau, J.-J. ([1762] 1913) *The Social Contract* (London: Dent) (trans. G. D. H. Cole).
- Rowat, D. (ed.) (1988) *Public Administration in Developed Democracies: A Comparative Study* (New York: Marcel Dekker).
- Rush, M. (1992) *Politics and Society: An Introduction to Political Sociology* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf).
- Russell, M. (2000) *Reforming the House of Lords: Lessons from Overseas* (Oxford and New York: Oxford University Press).
- Sabatier, P. (1988) 'An Advocacy Coalition Model of Policy Making and Change and the Role of Policy Orientated Learning Therein', *Policy Sciences*, vol. 1, pp. 129–68.
- Sandel, M. (1982) *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Sartori, G. (1976) *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Sartori, G. (1987) *The Theory of Democracy Revisited* (Chatham, NJ: Chatham House).
- Saunders, P. (1990) *Social Class and Stratification* (London: Routledge).
- Savage, S., R. Atkinson and L. Robins (1994) *Public Policy in Britain* (Basingstoke: Macmillan).
- Scammel, M. (2000) 'New Media, New Politics' in Dunleavy, P., A. Gamble, I. Holliday and G. Peele (eds) *Developments in British Politics* 6 (London: Macmillan).
- Schlesinger, A. (1974) *The Imperial Presidency* (New York: Popular Library).
- Scholte, J. A. (2000) *Globalization: A Critical Introduction* (London: Palgrave).
- Schumacher, E. F. (1973) *Small is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered* (London: Blond & Briggs).
- Schumpeter, J. (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy* (London: Allen & Unwin).
- Schwarzmantel, J. (1991) *Socialism and the Idea of the Nation* (London: Harvester Wheatsheaf).
- Schwarzmantel, J. (1994) *The State in Contemporary Society: An Introduction* (London and New York: Harvester Wheatsheaf).
- Sedgemoor, B. (1980) *The Secret Constitution* (London: Hodder & Stoughton).
- Self, P. (1994) *Government by the Market? Politics of Public Choice* (Basingstoke: Macmillan).
- Seliger, M. (1976) *Politics and Ideology* (London: Allen & Unwin).
- Simon, H. (1983) *Models of Bounded Rationality – Vol. 2* (Cambridge, MA: MIT Press).
- Skocpol, T. (1979) *States and Social Revolutions* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Smith, A. ([1776] 1930) *The Wealth of Nations* (London: Methuen).
- Smith, A. D. (1986) *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Basil Blackwell).

- Smith, B. C. (1985) *Decentralisation: The Territorial Dimension of the State* (London: Allen & Unwin).
- Smith, M. (1995) *Pressure Groups* (Manchester: Baseline Books).
- Social Trends, 1993 (London: HMSO).
- Soros, G. (1998) *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered* (New York: BBS/Public Affairs).
- Suleiman, E. (ed.) (1984) *Bureaucrats and Policy Making* (New York: Holmes & Meier).
- Sun Tzu (1963) *The Art of War* (New York: Oxford University Press) (trans. S. B. Griffith).
- Talmon, J. L. (1952) *The Origins of Totalitarian Democracy* (London: Secker & Warburg).
- Tarrow, S. (1998) *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Cambridge and New York: Cambridge University Press).
- Thatcher, M. (1993) *The Downing Street Years* (London: HarperCollins).
- Titmuss, R. M. (1968) *Essays on the Welfare State* (London: Allen & Unwin).
- Tocqueville, A. de ([1856] 1947) *The Old Regime and the French Revolution* (Oxford: Blackwell) (trans. M. W. Patterson).
- Trotsky, L. (1937) *The Revolution Betrayed* (London: Faber & Faber) (trans. M. Eastman).
- Truman, D. (1951) *The Governmental Process* (New York: Knopf).
- Verheijes, T. and D. Coombes (eds) (1998) *Innovations in Public Management: Perspectives from East and West Europe* (Cheltenham & Northampton, MA: Edward Elgar).
- Wachendorfer-Schmidt, U. (ed.) (2000) *Federalism and Political Performance* (London & New York: Routledge).
- Wallerstein, I. (1984) *The Politics of the World Economy* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Waltman, J. and K. Holland (eds) (1988) *The Political Role of Law Courts in Modern Democracies* (New York: St Martin's Press).
- Waltz, K. N. (1979) *Theory of International Politics* (Reading, MA: Addison-Wesley).
- Weber, M. (1948) *From Max Weber: Essays in Sociology* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Weller, P. (1985) *First Among Equals: Prime Ministers in Westminster Systems* (Sydney: Allen & Unwin).
- White, S., J. Gardner, G. Schopflin and T. Saich (1990) *Communist and Postcommunist Political Systems* (Basingstoke: Macmillan).
- Wildavsky, A. (1980) *Art and Craft of Policy Analysis* (Macmillan: London).
- Wilson, G. (1990) *Interest Groups* (Oxford: Blackwell).
- Wilson, W. ([1885] 1961) *Constitutional Government: A Study in American Politics* (New York: Meridian).
- Wolinetz, S. (ed.) (1997) *Political Parties* (Aldershot and Brookfield, VT: Ashgate).
- Wollstonecraft, M. ([1792] 1985) *A Vindication of the Rights of Women* (Harmondsworth: Penguin).
- World Bank (1985) *World Development Report 1985* (Washington DC: World Bank).
- World Bank (1986) *World Development Report 1986* (Washington DC: World Bank).
- Wright, A. (1987) *Socialisms: Theories and Practices* (Oxford: Oxford University Press).
- Wright, V., B. Guy Peters and R. Rhodes (eds) (2000) *Administering the Summit: Administration of the Core Executive in Developed Countries* (London: Macmillan).
- Yergin, D. (1980) *Shattered Peace: The Origins of the Cold War and the National Security State* (Harmondsworth: Penguin).
- Zimmerman, J. F. (1992) *Contemporary American Federalism* (London and New York: Leicester University Press).

Βιβλία της «Βιβλιογραφίας» που κυκλοφορούν και στα ελληνικά

- Anderson, Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Π. Χαντζαρούλα, Νεφέλη, Αθήνα 1997.
- Arendt, Hannah, *Η ανθρώπινη κατάσταση (Vita Activa)*, μτφρ. Στ. Ροζάνης, Γ. Λυκιαρδόπουλος, Γνώση, Αθήνα 1986.
- Αριστοτέλη, *Πολιτικά*, 2 τόμ., μτφρ. Β. Μοσκόβης, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1989.
- Berlin, Isaiah, *Τέσσερα δοκίμια περί ελευθερίας*, μτφρ. Γ. Παπαδημητρίου, Scripta, Αθήνα 2001.
- Bobbio, Norberto, *Δεξιά και Αριστερά: σημασία και αίτια μιας πολιτικής διάκρισης*, μτφρ. Ε. Ανδρεαδάκη, Πόλις, Αθήνα 1996.
- Bookchin, Murray, *Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία*, μτφρ. Τ. Κυπριανίδης, Εξάντας, Αθήνα 1993.
- Bull, Hedley, *Η άναρχη κοινωνία*, μτφρ. Η. Στρούικου, επιμ. Η. Κουκουβέλης, Ποιότητα, Αθήνα 2000.
- Burnham, James, *Η επανάσταση των διευθυντών*, μτφρ. Τ. Κονδύλης, Κάλβος, Αθήνα 1970.
- Chomsky, Noam, *Παλιές και νέες τάξεις πραγμάτων*, μτφρ. Μ. Αγγελίδου, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1996.
- Dahl, Robert, *Περί δημοκρατίας*, μτφρ. Β. Κόρκας, Ψυχολόγος, Αθήνα 2001.
- Dahl, Robert, *Σύγχρονη πολιτική ανάλυση*, μτφρ. Μ. Βλάχος, επιμ. Γ. Κ. Βλάχος, Παπαζήσης, Αθήνα 1979.
- Downs, Anthony, *Οικονομική θεωρία της δημοκρατίας*, μτφρ. Θ. Αθανασίου, επιμ. Η. Κατσούλης, Παπαζήσης, Αθήνα 1997.
- Dunn, John, *Δημοκρατία: το ταξίδι που δεν τελειώνει, 508 π.Χ. - 1993 μ.Χ.*, μτφρ., Π. Χιωτέλου, Α. Παρίση, Καρδαμίτσας, Αθήνα 1997.
- Fromm, Erich, *Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία*, μτφρ. Δ. Θεοδορακάτος, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1971.
- Fukuyama, Francis, *Το τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος*, μτφρ. Α. Φακατσέλης, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1993.
- Fukuyama, Francis, *Εμπιστοσύνη*, μτφρ. Ε. Αστερίου, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1998.
- Galbraith, John Kenneth, *Η κοινωνία της ικανοποίησης*, Singular, Αθήνα 1993.
- Gellner, Ernest, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφρ. Δ. Λαφαζάνη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.
- Giddens, Anthony, *Πέραν της αριστεράς και της δεξιάς: το μέλλον της ριζοσπαστικής πολιτικής*, μτφρ. Στ. Ροζάνης, Πόλις, Αθήνα 1999.
- Giddens, Anthony, *Ο Τρίτος Δρόμος: η ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας*, μτφρ. Α. Τάκης, Πόλις, Αθήνα 1998.
- Gramsci, Antonio, *Ιστορικός υλισμός: Τετράδια της Φυλακής I*, Οδυσσεύς, Αθήνα 1973.
- Gorz, André, *Αντίο προλεταριάτο*, μτφρ. Σ. Μπάμπας, επιμ. Η. Κατσούλης, Νέα Σκέψη, Αθήνα 1986.
- Held, David, *Μοντέλα δημοκρατίας*, μτφρ. Μ. Τζιαντζή, Πολύτροπον, Αθήνα 2003.
- Hobbes, Thomas, *Λεβιάθαν ή ύλη, μορφή και εξουσία μιας εκκλησιαστικής και λαϊκής πολιτικής κοινότητας*, 2 τόμ., μτφρ. Γ. Πασχαλίδης- Γ. Δημητράκοπουλος- Α. Μεταξόπουλος- Γνώση, Αθήνα 1989.
- Hobsbawm, Eric, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, μτφρ. Χ. Νάντρις, Καρδαμίτσας, Αθήνα 1990.
- Huntington, Samuel, *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*, μτφρ. Σ. Ριζοθανάση, TerzoBooks, Αθήνα 1999.
- Keynes, John Maynard, *Η γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος*, μτφρ. Θ. Αθανασίου, επιμ. Μ. Ψαλιδόπουλος, Παπαζήσης, Αθήνα 2001.
- Klein, Naomi, *No logo*, μτφρ. Δ. Βούβαλη, επιμ. Κ. Μελάς, Νέα Σύνορα, Αθήνα 2005.
- Kuhn, Thomas S., *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, μτφρ. Γ. Γεωργακόπουλος, Β. Κάλφας, επιμ. Β. Κάλφας, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα 2004.
- Le Bon, Gustave, *Ψυχολογία των μαζών*, μτφρ. Ι. Σ. Χριστοδούλου, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 1996.

- Λένιν, Β. Ι., *Τι να κάνουμε;*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002.
- Λένιν, Β. Ι., *Ο ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1986.
- Locke, John, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*, μτφρ. Π. Κιτρομηλίδης, Γνώση, Αθήνα 1990.
- Machiavelli, Niccolo, *Ο ηγεμόνας*, μτφρ. Μ. Κασωτάκη, Πατάκης, Αθήνα 2004.
- McPherson, C. B., *Ατομικισμός και ιδιοκτησία: η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*, μτφρ. Ε. Κασίμη, Γνώση, Αθήνα 1986.
- McPherson, C. B., *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας*, μτφρ. Ε. Κασίμη, Γνώση, Αθήνα 1994.
- Marcuse, Herbert, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, μτφρ. Μ. Λυκούδης, Παπαζήσης, Αθήνα 1971.
- Marx, Karl, «Θέσεις για τον Φόιερμπαχ», στο Engels, Friedrich, *Ο Λουδοβίκος Φόιερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1995.
- Marx, Karl, *Η 18η Μπρυνμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, μτφρ. Φ. Φωτίου, Θεμέλιο, Αθήνα 1986.
- Marx, Karl, *Το Κεφάλαιο*, 3 τόμ., μτφρ. Π. Μαυρομάτης, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978 (τόμ. 3), 1979 (τόμ. 2), 1996 (τόμ. 1).
- Marx, Karl και Engels, Friedrich, *Η γερμανική Ιδεολογία*, 2 τόμ., μτφρ.-επιμ. Γ. Κρητικός (τόμ. 2), Κ. Φιλίνης (τόμ. 1), Gutenberg, Αθήνα 1989 (τόμ. 2), 1997 (τόμ. 1).
- Marx, Karl και Engels, Friedrich, *Το μαυφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, μτφρ. Γ. Κόττης, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.
- Michels, Robert, *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία: έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*, μτφρ. Γ. Ανδρουλιδάκης, Γνώση, Αθήνα 1997.
- Mill, John Stuart, *Περί Ελευθερίας*, μτφρ. Ν. Μπαλής, Επίκουρος, Αθήνα 1983.
- Mills, Charles Wright, *Η αριστοκρατία της εξουσίας στις Η.Π.Α.*, μτφρ. Α. Νίκας, Αρσενίδης, Αθήνα 1991.
- Montesquieu, *Το πνεύμα των νόμων*, 2 τόμ., μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Π. Κονδύλης, Γνώση, Αθήνα 1994.
- More, Thomas, *Ουτοπία*, μτφρ. Γ. Καραγιάννης, Κάλβος, Αθήνα 1984.
- Nietzsche, Friedrich, *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Νησίδες, Σκόπελος χ.χ.
- Πλάτων, *Πολιτεία*, μτφρ. - επιμ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Πόλις, Αθήνα 2002.
- Πουλιαντζάς, Νίκος, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, 2 τόμ., μτφρ. Κ. Φιλίνης, Θεμέλιο, Αθήνα 1985.
- Proudhon, Pierre-Joseph, *Ιδιοκτησία και επανάσταση*, Ελευθέρος Τύπος, Αθήνα χ.χ.
- Rawls, John, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, μτφρ. Φ. Βασιλόγιαννης, Β. Βουτσάκης, Φ. Παιονίδης, Κ. Παπαγεωργίου, Ν. Στυλιανίδης, Α. Τάκης, επιμ. Α. Τάκης, συντονισμός Κ. Παπαγεωργίου, Πόλις, Αθήνα 2001.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Το κοινωνικό συμβόλαιο ή αρχές πολιτικού δικαίου*, μτφρ. Β. Γρηγοροπούλου, Α. Σταϊνχάουερ, επιμ. Β. Γρηγοροπούλου, Πόλις, Αθήνα 2004.
- Sandel, Michael, *Ο φιλελευθερισμός και τα όρια της δικαιοσύνης*, μτφρ. Κ. Γεωργοπούλου, επιμ. Γ. Μολύβας, Πόλις, Αθήνα 2003.
- Schumacher, E. F., *Το μικρό είναι όμορφο*, μτφρ. Φ. Χοϊδάς-Ό. Τρέμη, Γλάρος, Αθήνα 1980.
- Schumpeter, Joseph, *Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία*, ΚΕΠΕ, Αθήνα 1972.
- Soros, George, *Η κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού: η ανοιχτή κοινωνία σε κίνδυνο*, μτφρ. Α. Αλαβάνου, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1999.
- Σουν Τζου, *Η τέχνη του πολέμου*, μτφρ. Π. Πικραμένος, Επικοινωνίες, Αθήνα 2002.
- Tocqueville, Alexis de, *Η δημοκρατία στην Αμερική*, μτφρ. Μ. Λυκούδης, Στοχαστής, Αθήνα 1997.
- Τρότσκι, Λέων, *Η προδομένη επανάσταση*, μτφρ. Π. Πουλιόπουλος, Παρασκήνιο, Αθήνα χ.χ.
- Weber, Max, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, μτφρ. Μ. Γ. Κυπραίος, Παπαζήσης, Αθήνα χ.χ.
- Weber, Max, *Βασικές έννοιες κοινωνιολογίας*, μτφρ. Μ. Γ. Κυπραίος, Π. Μείντάνη, επιμ. Κ. Ψυχοπαίδης, Κένταυρος, Αθήνα 1997.
- Weber, Max, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μτφρ. Μ. Γ. Κυπραίος, επιμ. Β. Φίλιας, Gutenberg, Αθήνα 2000.

- ❖ Ποια είναι η φύση της «αγαθής κοινωνίας»;
 - ❖ Έχει μέλλον το έθνος σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης;
 - ❖ Οι εκλογές προάγουν τη δημοκρατία ή απλώς την πειθάρχηση και τον έλεγχο;
 - ❖ Πώς οργανώνεται η κυβέρνηση;
 - ❖ Πρέπει να αλλάξουν οι δομές της κυβέρνησης;
- Γιατί κάποια πολιτικά συστήματα είναι πιο επιτυχημένα από άλλα;

Η πολιτική είναι συναρπαστικό και προκλητικό αλλά επίσης αχανές πεδίο, καθώς καλύπτει τομείς τόσο διαφορετικούς μεταξύ τους όσο η συγκριτική πολιτική, η πολιτική φιλοσοφία, οι διεθνείς σχέσεις και η πολιτική οικονομία. Το βιβλίο παρέχει μια νέα, συνολική προσέγγιση του αντικειμένου. Διαφωτιστικό, συνοπτικό και προσιτό, προσφέρει μια πραγματικά συνεκτική εισαγωγή στη μελέτη της πολιτικής σε διεθνή ορίζοντα.

Χαρακτηριστικά του βιβλίου:

- ❖ Χρήσιμες και λεπτομερείς συνόψεις των επιμέρους κεφαλαίων
- ❖ Ερωτήματα προς συζήτηση
- ❖ Κεντρικοί όροι και έννοιες υπογραμμίζονται κι εξηγούνται με απλά λόγια
- ❖ Εικονογραφημένα πορτρέτα βασικών πολιτικών στοχαστών
- ❖ Βιβλιογραφικές προτάσεις για περαιτέρω μελέτη
- ❖ Πλήρες γλωσσάρι πολιτικών όρων
- ❖ Συμπληρωματικό διαδικτυακό υλικό

Η δεύτερη έκδοση του βιβλίου, την οποία αποδίδει η ελληνική μετάφραση, καλύπτει όλες τις σύγχρονες εξελίξεις και περιλαμβάνει αναλύσεις ζητημάτων όπως η παγκοσμιοποίηση, η περιφερειοποίηση, ο αντίκτυπος των ΜΜΕ, οι νέες μορφές πολιτικής επικοινωνίας και η στροφή από την κυβέρνηση στη διακυβέρνηση.

ISBN 960-435-100-1

9 789604 351008 >